DÊRSİM MERKEZLİ
KÜRT ALEVİLİĞİ

Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş

Munzur Çem

Vate

DÊRSİM MERKEZLİ KÜRT ALEVİLİĞİ

Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş

Munzur Çem

Ate

Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği

(Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş)

Munzur Çem

Vate

Kitap: 42
Araştırma-İnceleme: 6

Dêrsim Merkezli Kürt Aleviliği
(Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş)
©Munzur Çem
Vate Basın Yayın Dağıtım,
1. Baskı: İstanbul, 2009
2. Baskı: İstanbul, 2011

Baskı: Berdan Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi, C. Blok
No: 239 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 613 12 11

Editör: Deniz Gündüz
Mizanpaj: Deniz Gündüz
Kapak Çalışması: Murat Oğurlu
ISBN: 978-975-6278-53-6

Adres:
Vate Yayınevi
Katip Mustafa Çelebi Mah.
Tel Sok. No: 18 Kat: 3 Beyoğlu/İstanbul
Tel: 0212-244 94 14
E-posta: wesanxaneyevateyi@hotmail.com

MUNZUR ÇEM

DERSIM MERKEZLI KURT ALEVILIGI

(Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş)

Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı

Weşanxaneyê Vateyî/Vate Yayınevi,
İstanbul, 2010

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....13

BÖLÜM I: DÊRSİM'DE DİNİ İNANÇ VE GELENEKLER.....15

1. İbadet ve Gelenekler.....17

1. 1. Dêrsim Aleviliğinde Dinsel Hiyerarşi.....17
1. 2. Din Adamları.....17
1. 3. Kadın ve Din Adamlığı.....20
1. 4. Din Adamı Talip ilişkisi: Çıralık, Gülbank.....22
1. 5. Din Adamlarının Toplumsal Fonksiyonu ve Yargılama Yetkisi: Cemaat, Düşkünlük ve Dara Kaldırma.....26
1. 6. Alevi İbadetinde Cem ya da Dem.....28
1. 6. 1. Cem Türleri.....29
1. 6. 1. 1. "Derî Rêber û Ketina Rêyê/Yol İkrarına Kemerbest Olma Cemleri (Rehber Kapısı)".....30
1. 6. 1. 2. Cemê Îqrarê û Derîyê Pîr/İkrar Görgü Cemleri (Pir Kapısı).....30
1. 6. 1. 3. Cemê Marîfetê/Marifet Cemi (Mürşid-i Kamil).....30
1. 6. 1. 4. Cemê Tazî (Uryan), Sirrê Heqqetê/Sırrı Hakikat Kapısı.....30
1. 6. 1. 5. Öteki Cemler.....31
1. 6. 1. 6. Cemi Kimler Yapabilir?.....32
1. 6. 1. 7. Ceme Katılma.....33
1. 6. 1. 8. Cemde Keramet Gösterme.....34
1. 6. 1. 9. Sema, Nîyaz ve Lokma Duası.....35
1. 7. Nazar Bakmak, Muska Yapmak, İp Bağlamak, Tuz Okutmak.....38
1. 8. Alevilerde evlilik ve erkek kadın ilişkisi.....38
1. 9. Kurban Kesme.....41
1. 10. Xizir (Hızır): Her zaman her yerde Hazır ve Nazır Bir Yardım Meleği.....42
1. 10. 1. Wayîr (Sahip) ve Hızır İlişkisi.....50
1. 10. 2. Hızır ve Şiddet.....53
1. 11. Oruç ve Bayramlar.....57
1. 11. 1. Gaxan.....57
1. 11. 2. "Xizir" (Hızır) Orucu ve Bayramı.....60

1. 11. 3. Newrozê Martî/Qerê Çarşemeyê Martî.....60
1. 11. 4. Bir Matem: 12 İmam Orucu ve Aşure.....64
1. 12. 1. Kirvelik.....65
1. 12. 2. Ahret kardeşliği ya da Sağdıçlık.....68
1. 12. 3. Bir Cin Taburu Komutanı: Evdel Mursa (Abdal Musa).....70
1. 12. 4. Ölüyü Gömme.....70
1. 12. 5. Çemberden Dışarıya Çıkmama.....71

2. Dêrsim'de Ziyaretler.....73

2. 1. Dağ Şeklinde Ziyaretlere Örnekler.....73
2. 2. Su ile Bağlantılı Ziyaretlere Örnekler.....74
2. 3. Ağaç Ziyaretlere Örnekler.....74
2. 4. Hayvanlarla İlintili Ziyaretlere Örnekler.....74
2. 5. Darik (Tarik), Çu/Ço, Uşîre, Savoke 75
2. 6. Ziyaretlerde Cinsiyet.....78
2. 7. Raya Heqî.....79
2. 8. Duzgi/Duzgin'ın Üç Kız Kardeşi.....80
2. 9. Çocuğu Olmayanların Derdine Derman Aradıkları
Bir Ziyaret: Çelderguş.....82
2. 10. Sultan Unvanı.....83
2. 11. Su ile Bağlantılı Ziyaretlere Dair.....87
2. 12. Ziyaretleri Ziyaret Etme.....89
2. 13. Kutsal Hayvanlar.....94
2. 14. Mevsimi Dışında Bitki Yeşertme ve Ürün Elde Etme.....97
2. 15. Keramet Sahibi Çobanlar.....98

3. Bir Baş Kutsal: Güneş.....101

4. Keramet Gösterme ve Dêrsim Alevi Efsaneleri.....105
4. 1. Farklı Bölgelerden Keramet Gösterme Örnekleri.....105
4. 2. Dêrsim Alevi Efsaneleri.....109
4. 2. 1. Bir Şecere: Kurêş, Dewrês Gewr İlişkisi.....109
4. 2. 2. Şecerelerle ile İlgili Genel Bir Kaç Söz.....109
4. 2. 3. Kurêş Kimdir, Nerelidir ve Ne Yapmıştır?.....113
4. 2. 4. Heft (Yedi) Kurêş.....116
4. 2. 5. Seyid Mahmut Hayrani (Sey Momidê Heyranî) Kimdir?.....118
4. 2. 6. Şecere ile Söylencede Anlatılan Olay Aynı mıdır?.....121
4. 2. 7. "Horasan Erleri" ve Türkleştirme.....123
4. 2. 8. Alevilik, Kakayilik, Yezidilik ve benzeri inançlar
Yeniden Nasıl Şekillendiler?.....129
4. 2. 9. İşgali İzleyen Yeni Uzlaşma Çabaları.....133
4. 3. Dêrsim'den Efsane Örnekleri.....134

4. 3. 1. Alevi-Kürt Kültüründe Kurêş ve Kurêşan
Mensupları Üzerine Bir Söylence.....134
4. 3. 2. Mizur (Munzur) Efsanesi Üzerine Bir Kaç Söz.....143
4. 3. 3. Ağuçan Üzerine Söylence.....144
4. 3. 4. Sarı ya da Sari Saltık.....146
4. 3. 5. Sixhesen (Şeyhhasan) ve Seydan Soyağacına Dair.....147
4. 3. 6. Kalmemê Sirî ile İlgili Söylence.....150
4. 4. Kakayi ve Alevi Efsanelerinde Benzer Noktalar.....151

5. Alevilikte Yaratılış Teorisi ve Dört Temel Nesne.....155

6. Dêrsim'e Çevre Bölgelerde Alevilik.....157

6. 1. Meletî (Malatya) Yöresi.....157
6. 2. Semsûr (Adıyaman) Yöresi.....161
6. 3. Diyarbekirli Bir Dede Ailesi: Dede Karkınlar.....169
6. 4. Arap Aleviler: Antakya-Çukurova'dan Bir Örnek.....174
6. 5. Halep-Tartus Yöresinde Aleviler:.....176

7. Aleviliğe Kardeş İnançlar.....179

7. 1. Alevilik ve Ona Kardeş İnançlarda Ortak Noktalar.....179
7. 2. Bektaşilik.....180
7. 3. Kakayilik.....185
7. 4. Yezidi ve Alevi Kürt Gelenekleri Üzerine Bir Karşılaştırma.....205

8. Alevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık.....215

8. 1. Alevilerle Hıristiyanlar ve Alevilik ile Hıristiyanlık.....215
8. 2. Alevilik ile İslam.....218
8. 3. İslam Üzerine Bir Uzman Görüşü..... 225
8. 4. Alevilikte Hz. Ali Olgusu.....227

9. Alevilerin Etnik Kimliği ve Horasan.....233

9. 1. Horasan Bir Türk Yurdu mudur?.....233
9. 2. Küçük Asya'da Diller, Kültürler ve Türkler.....236
9. 3. Horasan'dan gelme olayı ve Kürtler.....239
9. 4. Eba Muslimê Xoresanî (Horasanî): Kimliği ve Mücadelesi.....241
9. 5. Aleviliği "Türk İslamı" Olarak Gösterme Çabaları.....244
9. 5. 1. Aslını İnkar Eden Kürt Asıllı Yazarlar.....244
9. 5. 2. Eski Bir Solcunun Kürt Alerjisi.....255
9. 5. 3. Hakkında "Araştırmacı mı Görevli mi?" Sorusu
Sorulan Bir Yazar.....257

9. 6. Alevilik ve "Anadolu" Üzerine Yeni Bir Tez.....268
9. 6. 1. "Anadolu" Aleviliğin Öz Yurdu mu?.....268
9. 6. 2. "Düşman Hıristiyanlar!".....269
9. 6. 3. "Dergah Devletleri".....272
9. 6. 4 Hıristiyanlara Karşı Türk-Alevi İttifakı mı?.....273
9. 6. 5. Binlerce Yıllık Etkileşimi İnkar.....274
9. 6. 6. Işık, Verimlilik ve Ana Tanrıça Kültü.....275
9. 6. 7. Abdal Musa'yı Yüceltme Çabası.....277

10. Kürt Alevilerde İbadet Dili ve Dualar.....279

10. 1. Kürt Alevilerin İbadet Dili Türkçe mi?.....279
10. 2. Kürt Alevilerin İbadetinde Dua ve Gülbanklar.....286
10. 3. Öteki Bazı Dua ve Gülbank Örnekleri.....296

11. İslam'dan Önceki İnançlardan Aleviliğe Kalan Miras.....317

12. Aleviler, Örgütlenme ve Devlet.....331

12. 1. Birincil Müdahale Alanı: Etnik ya da Ulusal Kimlik.....331
12. 2. İkincil Müdahale Alanı: Dinsel Kimlik.....334
12. 3. Devletten "Sahiplenme" Atağı.....336
12. 4. Alevilere Kimlik Bulma Konusunda Türk Egemenler Arasında Tutum Farkı.....337
12. 5. Alevilerde Yol Ayırımı.....338

13. Aleviler Örgütlenme ve Asimilasyon.....345

13. 1. Alevi Örgütlenmesinde Olumlu ile Olumsuz Bir arada.....345
13. 2. Alevi Örgütlerinde Büyük Kafa Karışıklığı.....346
13. 3. Çokça Abartılan Bir Konu: Alevi-Sünni Çelişkisi.....348
13. 4. Dêrsim ve Yakın Çevresi ile İlişkileri.....350
13. 5. Stratejik bir Fay Hattı: Erzurum-Sivas-Hatay.....352
13. 6. Geçmişi, Ders Çıkarmak İçin Öğrenmek.....353
13. 7. Birer Asimilasyon Yuvası Olarak Alevi Örgütleri.....354
13. 8. Alevilerde İslam Fanatizmi ve Kemalizm Konusunda Anlayış Çarpıklığı.....356
13. 9. Alevilik ve İlericilik.....359
13. 10. Alevilerle Mustafa Kemal'in "Dostluğu" Üzerine.....363
13. 11. Alîşêr'e Atılmak İstenen Çamur.....371
13. 12. İki Ayrı Dönem, İki Ayrı Mustafa Kemal: Lozan'dan Önce, Lozan'dan Sonra.....374
13. 13. Kürt Örgütleri ve Alevi Hareketi.....378
13. 14. Aleviler, Politika ve Partileşme.....379

BÖLÜM II: DİN, DİL, ETNİSİTE VE DİRENİŞLERİYLE DÊRSİM.....385

14. Kısa Bir Tarihçe.....387

14. 1. Osmanlı'dan önceki Dönem.....387
14. 2. Şerefname'de Dêrsim.....389
14. 3. XVI. Yüzyılda, Resmi Kayıtlara Göre Dêrsim.....391
14. 3. 1. XVI. Yüz Yılda Çemişgezek Sancağında Nüfus (1518-1566).....391
14. 3. 2. Müslim ve Gayrimüslim Nüfusun Toplam içerisindeki Nispeti.....392
14. 3. 3. "Ekrad" Terimi Neyi İfade Ediyor?.....394
14. 3. 4. Aşiretler ve Cemaatler.....396
14. 3. 5. Büyük Millili Cema'ati.....397
14. 3. 6. Millili Küçük ve Küçüklü Cema'ati.....397
14. 3. 7. Şeyh Osmanlı Cema'ati.....397
14. 3. 8. Kuhpiniklu Cema'ati.....398
14. 3. 9. Şakaklu Cema'ati.....398
14. 3. 10. Metliblü Cema'ati.....398
14. 4. XVI. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar Dêrsim.....400
14. 5. Çarlık Arşivlerinde Dêrsim Kürtleri Üzerine Bir Belge: "DERSİM KÜRTLERİ".....402
14. 6. Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadarki Dönemde Dêrsim.....408
14. 7. 1921 Batı Dêrsim ya da Qoçgîrî Başkaldırısı.....413

15. Türkiye Cumhuriyeti ve Dêrsim.....417

15. 1. 1923-1938 DÖNEMİ.....417
15. 1. 1. Dêrsim'e Genel Bir Bakış.....417
15. 1. 2. 1925 Başkaldırısı ve Dêrsim.....419
15. 1. 3. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Dêrsim Seferi.....424
15. 1. 4. Kapsamlı Bir Sömürgeleştirme Planına Gereksinim Duyuluyor:.....426
15. 1. 5. İkinci Dêrsim Seferi: 1930 Pilemurîye (Pülümür) Harekâtı.....428
15. 2. Türkçüler Dêrsimlilere Soy Arama Yarışında: "Bir An Önce Türkleştirilmesi Gereken Kürt'ten Orta Asya'dan GöçEtmiş Türk'e".....429
15. 2. 1. Osmanlı Dönemi Üzerine Bir Kaç Söz.....429
15. 2. 2. General Abdullah Alpdoğan Dêrsimlileri Anlatıyor!.....430
15. 2. 3. Hasan Reşit Tankut'un Görüşleri.....432
15. 2. 4. Bir "Etimolojik" Çalışma Örneği.....435

15. 2. 5. Bir "Katkı" da Nazmi Sevgen'den.....437
15. 2. 6. Mehmet Şerif Fırat'ın Katkısı.....439
15. 3. Tunceli Kanunları, Bölge Valiliği ve Sıkıyönetim.....443
15. 4. 1937 Harekâtı Başlıyor.....446
15. 4. 1. Hareketin Önderlerine Yönelik Cinayetler:
Alîşêr, Zerîfa ve Şahan Ağa.....448
15. 4. 2. Sonuçsuz Kalan Yeni Bir Diplomatik Çaba.....449
15. 4. 3. Sey Riza'nın İdamı ve İnönü'nün Başbakanlıktan İstifası.....450
15. 4. 4. Uluslararası Planda Yeni Bazı Girişimler.....452
15. 4. 5. 1938'e Girerken: Adım Adım Büyük Fırtınaya Doğru.....455
15. 4. 6. Baharda Yeni Taarruz.....457
15. 4. 7. Yaygınlaşan Çatışmalar.....458
15. 4. 8. İspanya'da Madrid, Kürdistan'da Laç Deresi.....462
15. 4. 9. Ve Laç Deresi Düşüyor.....464
15. 4. 10. Yeni ve En Büyük Fırtına Dalgası Geliyor.....467
15. 4. 11. Dêrsim Neden Yenilgiye Uğradı?.....470
15. 4. 12. Bir Safsata: "Atatürk'ün Haberi Yoktu!".....471
15. 5. Halk Türkülerinde 1937-38.....475

16. 1938'den Sonrası.....495

17. Kırmanların (Zazaların) Etnik Kökeni ve
Bunların 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerindeki Rolleri.....501

17. 1. Kimi Genel Bilgiler.....501
17. 2. Kırmancları (Zazaları) Kürt Görmeyen Tez Son
Dönemde Neden Güncelleşti?.....507
17. 3. Genetik Bir Araştırma ile Yinelenen Bir Gerçek:.....508
17. 4. Geçmişe Başka Açıdan Bir Gezinti.....509
17. 5. 20. Yüzyılda Kırmancca (Zazaca) Konuşan Kürtlerin,
Kürt Yurtsever Mücadelesindeki Rolleri.....515
17. 6. Lozan'dan Sonra.....521
17. 7. "Zazalar Kürt Değil" Tezinde Devletin Rolü.....526
17. 8. Dêrsim ve Dêrsimlilik Üzerine Abartmalar.....529
17. 9. Sol Hareket ve Asimilasyon.....536
17. 10. Kürt Yurtsever Hareketi, Lehçeler Konusu ve Asimilasyon.....540
17. 11. Kürt Örgütlerinin Dil, Kültür ve Kimlik konularında
Yaptığı çalışmalara Örnekler.....544
17. 12. Kırmancca (Zazaca) Yazılı Alanda Neden
Kurmancca Kadar Gelişkin Değil?.....547
17. 13. Kürt Yurtsever Örgütlerinin Kimi Eksiklik ve Zaafları.....548
17. 14. Dil ve Etnik Kimlik İlişkisi.....550

17. 15. Sözcük Karşılaştırmada Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bir Ölçü.....551
17. 16. Kürt Dilinin Lehçelerini Karşılaştırmada Bir Zorluk ve Gerçek.....559
17. 17. Lehçe ve Dil Ayrımında Ölçü Var mı?.....561
17. 18. Dil-Ulus İlişkisi Üzerine: Dil ile Ulusun Ozdeştirilmesi Nereye Varır?.....561
17. 19. Kırmancca Üzerine Çalışmada Bir Dönüm Noktası: Vate Çalışma Grubu, Vate Dergisi, Vate Yayınları.....563
17. 20. Bir Özetleme Yapmak Gerekirse.....565
17. 21. Alfabe Üzerine.....567

18. Dêrsim Halk Türkülerinde Etnik Kimlik.....573

19. Kürt Yurtsever Hareketine Yönelik Kuşatma Çabaları.....577
19. 1. Sömürgeci Çevrelerden Kaynaklanan Kuşatma Çabaları.....577
19. 1. 1. Türk Entelektüelleri Kürt Sorunuyla Yüzleşirken.....577
19. 1. 2. Kürt Sorununda Çıkmaz Nedir?: Sorunu Çözmeye Engel Olarak Öne Sürülen Kimi Gerekçeler.....579
19. 1. 3. Bir Çözümsüzlük Nedeni Olarak Sorunu Tanımlama Yanlışlığı.....585
19. 1. 4. Kürtler, Dil ve Eğitim Hakkı.....587
19. 1. 5. Kürtlere Karşı Gelişen Linç Eğilimini Doğuran Etkenler.....589
19. 1. 6. "Türk Milliyetçiliğine de Kürt Milliyetçiliğine de Karşı" Olmak!.....590

20. Sonuç.....593

KAYNAKÇA.....597

İNDEKS.....603

ÖNSÖZ

Alevilik ve Alevilerle ilgili yazılarımın yer aldığı kitap şeklindeki ilk çalışmam 1995 yılında, "Alevilik Sorunu ve Dersim Ayaklanması" adıyla İsveç'te yayınlandı. Ancak konuya olan ilgim burada son bulmadı; o tarihten sonra da hem yazmaya devam ettim hem de konuşmacı olarak pek çok seminer, konferans ve panele katılmak suretiyle sürekli tartışmaların içerisinde yer aldım. Bu arada yukarıda bahsini ettiğim kitabımı de yeniden gözden geçirdim, önemli ölçüde ekleme ve çıkartmalar yaptım ve çalışmanın yeni hali 1999 yılında, "Dersim'de Alevilik" adıyla Peri Yayınları arasında İstanbul'da basıldı.

O günden bu yana, Alevilik ve Alevilerin sorunları ile ilgili tartışmalar, hızından hiç bir şey yitirmeden süregeldi. Bu ise sorunun daha geniş kesimlerce ve çeşitli boyutlarıyla tanınmasına neden oldu. Bugün, hiç değilse hem Alevilerin bir bölümü inanç ve kültürlerini daha iyi tanıyor hem de başkaları onlar hakkında daha geniş bilgi sahibiler. Bu nedenle de dün, konu ile ilgili olarak belirsiz olan birçok nokta bugün artık netliğe kavuşmuş durumdadır.

Alevilerin sorunlarının geçmişe oranla daha iyi tanınıyor hale gelmesi ve konunun giderek uluslararası boyut kazanması, kuşkusuz işin pozitif yanıdır. Ancak, konu ile ilgili gelişmelerin bir bütün olarak bu nitelikte olduğunu da düşünmemeli. Tersine aynı yıllarda, negatif anlamda da önemli gelişmeler yaşandı ve bunların kitle üzerindeki etkisi hiç de olumlu olanlardan daha geri düzeyde değil.

Giderek sistematikleşip yaygınlaşan asimilasyon çabaları, bu olumsuzlukların temelini teşkil ediyor. Üstelik asimilasyoncu faaliyetler, sadece Alevilerin dışındaki malum odaklardan kaynaklananlardan ibaret değil. Bizzat Alevi saflarda, güçlü bir kendi kendini asimile etme hali yaşanmaktadır. Açıktır ki bu durum, Alevilerin tarihinde ender karşılaşılan boyutta bir kültürel ve psikolojik yozlaşma, politik açıdan ise tam bir gericileşmedir.

Bütün bu olumsuzluklardan en fazla etkilenenler ise hiç kuşkusuz, baskı ve terörden en fazla pay alan, asimilasyoncu çabaların ana hedefi durumundaki Kürt Alevilerdir. Aslını inkar etme, kendi dilinden, kültüründen

ve inançsal değerlerinden kaçma şeklinde uç veren kimliksel kriz, Kürt Alevi toplumunu kemiren öldürücü bir yara haline gelmiş bulunmaktadır.

Elinizdeki çalışma, Alevilik sorunu çerçevesinde Kürt Alevilere, ondan öte Kürt halkının tamamına yöneltilmiş bütün bu tahriplere ve içten çürüme eğilimlerine karşı bir çıkış, bir başkaldırı düşüncesinin ürünüdür. Elbet bu işin en etkin yolu da dil, tarih, kültür, etnik kimlik ve inanç bazında ortaya atılan yanlış tezlerin üzerine yürümek, gerçeği bulup okuyucu ile paylaşmaktır ki elinizdeki eserde olanaklarım ve bilgi kapasitemin elverdiği ölçüde yapmaya çalıştığım budur.

Elinizdeki çalışmanın ortaya çıkması için hazırlıklara başlarken amacım, yukarıda bahsini ettiğim "Dersim'de Alevilik" kitabımı gözden geçirip yeniden yayınlatmaktı. Ancak işe koyulduktan kısa bir süre sonra bu görüşümü değiştirmek zorunda kaldım. Çünkü "Dersim'de Alevilik"te yer alan bir çok yazı, daha önceki dönemlerde hazırlanmış polemik yazılarıydı ve günümüze göre, güncellikleri bir hayli geride kalmıştı. Beri taraftan yeni çalışmanın içerdiği konuların çoğu, o çalışmada yer almıyordu. Bu bakımdan elinizdeki kitap, "Dersim'de Alevilik"ten bazı bölümler içerse de esas itibariyle yeni bir çalışmadır ve bu yüzden de ayrı bir kitap şeklinde yayımlanıyor.

Kitapta yer alan Kürtçe terimler, Kürt alfabesine göre yazıldı ve gerektikçe bunların Türkçe alfabeye göre yazılmış halleri de yanlarında verildi. Okuyucunun, bu durumu gözden uzak tutmaması gerekir. Özellikle de "ı" ve "i" harfleri bakımından bu ayrıntı önemlidir. Diyelim ki Türkçe alfabedeki "ı" harfi, Kürtçe alfabede "i", "i" harfi ise "î" olarak yer alıyor. Buna göre, örneğin Kürtçe "darik" şeklinde yazılmış olan sözcüğün Türkçe alfabe ile yazılışı "darık"tır. Bu farkın göz ardı edilmesi halinde, okuyucu bu durumdaki terimleri yanlış telaffuz etme haliyle karşı karşıya kalır.

Esenlik dileğiyle.

Berlin, Temmuz 2009

BÖLÜM I

DÊRSİM'DE DİNİ İNANÇ VE GELENEKLER

1. İBADET VE GELENEKLER

1. 1. Dêrsim Aleviliğinde Dinsel Hiyerarşi

Alevilik konusu irdelenirken, teorik çerçevenin yanı sıra, onun pratik yanını özenle mercek altına yatırmak büyük önem taşır. Aleviliğin, politik müdahaleye çok uğrayan, yüzyıllarca en ağır baskılarla yüz yüze bırakılan ve sonuçta büyük tahribata uğrayan bir inanç olması, bunu daha da zorunlu kılıyor. Bu, ortaya çıkışından bu yana Aleviliğin yüz yüze bulunduğu bir durum, bir bakıma onun tarihidir. Onceki müdahale ve baskılar, esas olarak dini görüntü ile daha doğrusu Müslümanlaştırma şeklinde ortaya çıkarken, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan itibaren, buna bir de kaynağını Türk milliyetçiliğinden alan baskılar eklendi. Gerçekten şu son yüzyılda, devlet ve onun güdümündeki çevreler, yıllarca Aleviliğe öylesine kaba tarzda müdahale ettiler ve öylesine çarpıtmalarda bulundular ki ona ilişkin sıradan doğruları dahi engelsiz olarak okuyucuya sunmak kolay olmuyor. Bu bakımdan konuyu irdelemeye çalışanların, işin teorik yanı ile pratiği, yani uygulamaları birlikte ele almaları bir bakıma zorunludur. Denilebilir ki bu inanca ilişkin teorik çerçeveyi belirlemeye çalışırken onun pratiği üzerinde durmanın taşıdığı önem, herhangi bir inançta olduğundan çok daha gereklidir. Bu inancın, geçmişle sağlıklı bağı da ancak bu şekilde kurulabilir.

Bu bölümde, olanakların elverdiği ölçüde, Dêrsim'de Kürt-Alevilerin inançsal durumunu, bununla bağlantı içerisinde belli ölçülerde sosyal yapıyı, gelenek ve töreleri irdelemeye çalışacağız.

1. 2. Din Adamları

Dêrsim'de Alevi din adamları üç grup altında toplanırlar: Bunlar, alttan yukarıya doğru rehber, pir ve mürşiddirler. Bu sıfatlardan herhangi birine sahip olmayan normal halk kesimleri ise Kürtçe de "taliv" ya da "talib," Türkçede ise "talip" olarak adlandırılırlar.

Kürtçenin Kırmancca (Zazaca) lehçesinde rayver ya da rayber, Kurmanccada ise "Rêber" olan rehber, hem sözlük anlamı hem de oynadığı rol yani dini fonksiyonu itibariyle "yol önderi," "yol gösterici" anlamına gelmektedir. Kırmanccada (Zazaca) "raye/rayîr: yol," "ber/ver" ise "ön" anlamındadır. Kurmanccada ise bunlar sırasıyla "rê" ve "ber"dir.

"Pir," rehberden bir derece yukarıda olan din adamıdır. Kürtçenin yukarıda adı geçen her iki lehçesinde de "pir"in sözlük anlamı yaşlı kişidir. Kırmanccada (Zazaca) "pîr" yerine "bava" sözcüğü de kullanılmaktadır. Örnek: Bava Hesen, Bava Alî, Bava Bakil vs. Kürt Aleviler arasında, "pîr," "bava"dan daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle tamlamada "bava" sözcüğüne pek rastlanmaz. Diyelim ki sesleniş ve dualarda "Bavayê Ulu Dîwanî," "Bavayê Homete" denmez. Bu halde "pîr" terimi kullanılır. "Pîrê mi," "Pîrê Ulu Dîwanî," "Pîrê Homete" vs.

Aslı Arapça bir kelime olan "murşîd" olarak nitelendirilen grup, din adamlarının hiyerarşik sıralamasında en üst düzeyde olan kişidir. Dini hiyerarşideki yeri ne olursa olsun, herhangi bir kişinin pir ya da rehberine pir ya da rehber olan, onun için mürşiddir. Türkçeye "mürşit," Kürtçeye ise "murşîd" olarak geçmiş bu terim, Dêrsim'in bazı yörelerinde deforme olmuş bir formla "musîr" şeklinde de söylenmektedir.

Malatyalı Pîr Alî Balî, kendi yörelerinde, din adamlarının üç değil, dört grup olduğunu söylüyor ve yukarıdaki üç gruba ek olarak bir de Kürtçede "Daka Post/Dayîka Post" olarak bilinen Post Anası'nı sayıyor. Post Anasının, pir, rehber ya da mürşit ailesinden olması şart değil. Sıradan halktan biri de olabilir. O, olgun ve bilgi sahibi olup cemde gözetleyicidir. Din adamı ondan destur (izin) almadan ceme başlamaz. O ise desturu bir gülbankla verir.[1]

Ne var ki Dêrsim Alevilerinde, pratikte pir ile rehber arasındaki hiyerarşi farkı hemen hemen ortadan kalkmış sayılır. Her iki grup eşite yakın bir pozisyona sahipler.

Bu konuya ilişkin olarak parmak basılması gereken bir nokta da şudur: Dêrsim'de dini hiyerarşideki yeri ne olursa olsun, herkesin mutlaka bir pir ve rehberi var, öyle olması gerekir. Pir, rehber ve mürşitsiz alevi olmaz.

Diyelim ki, Dersim`de, sıradan halk için pir ve rehber olan Kurêşan'ların pir ve rehberleri genel olarak Bamasûran ve Seydan mensuplarıdır. Bamasûranların rehberleri Sey Sabunlardır. Sey Sabunların pirleri Mala Ersamutan (Ersamutan Ailesi)'dir. Ersamutan ailesi de Sey Sabun soyundan gelir. Sey Sabunların pirlerinin bir kısmı da Axuçanlar (Ağuçanlar)'dır. Axuçanlar, pir olarak Sar Saltukları kabul ederler. Bazı Axuçanların pir ve rehberleri ise yine Axuçanlıdırlar. Böylece sonuçta herkesin bir piri olmuş oluyor. Sarı Saltuklar pir olarak kendi içlerinden birilerinin elini öperler. O elini öptükleri kişinin aynı şekilde pir ve rehberi var.

Seydan, Axuçan (Türkçesi: Ağuçan), Bamasûran, Seydan, Derweş (Dewrêş) Cemalan (Türkçesi: Derviş Cemalan), normal halka göre mürşit unvanına sahip aşiretlerdir.

Dêrsim'de, inanç hiyerarşisinin en altında yer alan sıradan halkın pir ve

1-Daha geniş bilgi ve gülbank için Bkz. Pîr Alî Balî ile Röportaj

rehberleri çoğunlukla Kurêşan aşireti mensupları olmakla birlikte bu aşirete mensup olmayan pir ve rehberler de mevcuttur. Örneğin, Sixhesenanlı (Şeyh Hasan) Sey Riza ailesi, Kurêşanlı değil ama rehberdirler. Yine, Sixhesenan aşiretinin ikinci kolu olarak bilinen Seydan aşiretine mensup olup Bodig köyünde oturmakta olan Sey Kemal ailesinin durumu da böyledir. Mamekîye'ye[2] bağlı Pîlvank köyündeki Silêmanê Sirma ailesi ise pirlik unvanına sahip ailelerdendir. Şixhesen, Sey Riza ve Sey Kemal ailelerinin biyolojik olarak atası hem atası, ceddi ya da hizmetinde oldukları tek ermiş kişi iken, Pîlvank ziyaretinin iki ayrı evliyası var. Bunlardan biri **Pîrê Şêvdînî** ötekisi ise **Ustina Sîyaye** (Kara Direk)'dir. Bu aileden Rıza Katurman'ın (Pîro) bana verdiği bilgiye göre, kendi talipleri içerisinde Kurêşan aşiretine mensup olanlar da var. Genel kurala aykırı olarak Sey Riza ailesi ile Pilvanklı Silêmanê Sirma ailesinin bağlı oldukları aşiretin tümü din adamı özelliğine sahip değiller. Örneğin, kimse, Sey Riza ailesi mensupları dışında kalan Şixhesenan (Şeyh Hasanan) mensuplarını ya da Silemanê Sirma aile bireyleri dışındaki Pilvank mensuplarını din adamı şeklinde görmez, onlara karşı bu özelliğin gerektirdiği davranışları göstermez. Oysa Kurêşan, Seydan, Bamasûran vb. için durum bunun tam tersidir.

Kimi yaşlı Dêrsimliler ise Dêrsim'de gerçek ocak niteliğindeki ocak sayısının iki olduğunu söylerler. Bunlar, Bamasûr (Bomesûr) ile Kurêş Ocaklarıdır. Öteki ocaklar, ya bu iki Ocağın kurucusu olan Kurêş ve Bamasûr tarafından yetkilendirilen kişiler tarafından, ya da sonradan dış müdahale ile oluşturulmuşlar. Örneğin, Kurêş ve Bamasûr ile ilgili söylencenin bir varyantında, Dewrêş Gewr (Derviş Gewr) Kurêş'in, Dewrêş Cemal (Derviş Cemal) ise Bamasûr'un dervişlerdir. Desturu onlardan almışlar, dolayısıyla da ikinci dereceden ocak zadelerdir.

Bunlardan ayrı olarak bir de, ermiş kişiler ya da evliyalar tarafından vekâleten yetkili kılınan aileler vardır ki bunlara "tîkme" denir. Diyelim ki Pilemurîye (Pülümür) ilçesine bağlı Goleke mezrasındaki "Çê Rayverê Goleke" ile Qisle (Nazımiye) ilçesine bağlı Xarîga Binêne (Türkçeleştirilmiş adı: Aşağı Doluca) köyündeki "Çê Rayveran/Rayverû" ailelerinin durumu böyledir.

Şu da var ki fiili olarak rehberlik, pirlik veya mürşitlik yapanlar, teorik olarak bu işi yapma hakkına sahip olan aşiret ya da aile mensuplarının tümü değiller. Yani her Kurêşanlı, Seydanlı, Bamasûranlı, Axuçanlı, Dewrês Cemalanlı vs. her istediği kişiye pirlik, rehberlik ya da mürşitlik yapamaz. Talipler, tıpkı mülkiyet gibi din adamları arasında bölüşülmüş durumdalar. Kimlerin kimlere pirlik, rehberlik veya mürşitlik edecekleri bellidir. Gerek pir, rehber ve mürşit sıfatına sahip aileler, gerekse talipler çoğaldıkça, paylaşım da yenilenir. Bu bölüşümün her zaman adil olarak gerçekleştiği ise söylenemez. Değişik nedenlere bağlı olarak zamanla bir kısım ailelerin elinde

2-Editör notu: Mamekîye "Tunceli" il merkezinin Kırmancca ismidir.

fazla miktarda talip birikirken, öteki bazılarının elinde çok az miktarda kalmış olabilir. Bundan tamamen mahrum olanlar da var.

Bazı aile ve ocaklarda ise rehberlik, pirlik ve mürşitlik görevlerini yerine getirme, yani posta oturma, aileden bu işle ilgili belli bir eğitim almış, onu en iyi yapacağına inanılan, aile ya da ocak mensubuna verilir. Böylece, aynı zamanda belli bir entelektüel birikimi ve yönetim deneyimini gerektiren dinsel görevlerde kalitenin düşmesinin önü alınmaya çalışılır.

Ancak bu, pratikte pirlik, rehberlik veya mürşitlik görevini yürütenler dışında kalan söz konusu aşiret ya da aile mensuplarının din adamı ya da kutsal kişi olma özelliklerini kaybettikleri anlamına gelmez. Kişi, fiilen pirlik, rehberlik veya mürşitlik yapsın yapmasın; eğer söz konusu aşiretlerden birinin mensubu ise, o, sıradan insanlardan ayırt edici bir özelliğe, kutsal bir niteliğe sahip demektir. Bu, o aşiret veya aileye Tanrı tarafından verilmiş bir özellik olarak görülür.

1. 3. Kadın ve Din Adamlığı

Dêrsim Alevilerinde, din adamı olan kişilerin eşleri de tıpkı kocaları gibi kutsal kişiliğe sahiptirler ve onlar gibi saygı görürler. Pir, rehber ya da mürşidin eşinin, bu sıfatlara sahip bir ailenin kızı olup olmaması durumu değiştirmez. Diğer bir deyişle din adamı, herhangi bir kutsal özelliği olmayan sıradan talip bir ailenin kızıyla da evlense, kadın kocasının kutsal özelliklerini kazanır. O, artık "ana"dır.

Beri taraftan, pir, rehber ve mürşit soyundan olup da bu soydan gelmeyen biriyle evlenen herhangi bir kadın ise tersine ana değil. Ne var ki bu durumda olan bir kadının, baba tarafından ailesinden kimsenin hayatta kalmaması veya din adamlığı görevini yürütecek yetenekte birinin olmaması gibi olağanüstü hallerde, analık görevini pekâlâ kendisi üstlenebilir ve çocukları da mirasçıları olarak bu işi yapmaya devam edebilirler.

Ana, tıpkı erkek din adamı gibi, hatta kadın olması nedeniyle ondan da fazla saygı görür. Kadın-erkek, büyük-küçük fark etmeksizin bütün talipler onun elini öperler.

Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir; saygı gösterme ve el öpme işi sadece din adamı ve kendi talibiyle sınırlı değil. Piri, rehberi ya da mürşidi kim olursa olsun herkes, din adamı sıfatına sahip olanlara saygı gösterir, elini öper vs. Bu saygı, çıralık verme ve gülbank alma ilişkisini kapsamaz.

Bir görüşe göre "ana" Sümer dilinden kalma bir kelime, kimine göre ise Hititçedir. İsmet Zeki Eyüboğlu, "Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü"nde "ana" sözcüğünün kökünün, Hititçe "annas"tan geldiğini belirtir. Sözlükte, "anne" sözcüğünün karşısında şunlar yazılı:

"Hit. (Hititçenin kısaltılmışı-Munzur Çem) annas (ana, anne)tan anna/anne... Türk diline doğrudan doğruya, Hitit toplumundan geçti denemez. Ancak sözcüğün içerdiği doğurucu kök, eylem Türk dilinde yoktur, bu nedenle tr. (Türkçenin kısaltılmışı-Munzur Çem) ana, anne sözcüğünün kökeni yabancıdır..."

Eski İran'da ise bunun, çok ünlü bir tanrıçanın adı olduğunu görüyoruz:

"Artakses (MÖ 404-359/358)'in hükümdarlığı döneminden itibaren daha önce sözü edildiği gibi, anıtlar Ahura Mazda'nın yanı sıra Tanrı Mitra ve Tanrıça Anahita'yı da göstermeye başlar..."[3]

Gürdal Aksoy,[4] *"...Mitra'nın ise, Avesta'da yazdığına göre Anahita adlı bir kız kardeşi vardır... Ermeni Mitolojisine göre ise, Mihr (Mehr)'in Anahid ve Nane adlı iki kız kardeşi vardır. (Ananikian 1964:33)"*[5]

Aksoy ayrıca, *"... Dana, Danu, Ana ya da Anu olarak anılan tanrısal şahsiyetler"*den de bahsetmektedir.[6]

Bugün Alevilerde, kutsal anlamı olan "Ana" sözcüğü ile tanrıça "Anahita" ismi arasında bağ olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz. Ancak, benzerlik yabana atılır gibi de değil. Tarihi bulgular, Kürt Alevilerinin yaşamakta oldukları bölgelerde insanların bir dönem Tanrıça Anahita'ya saygı duyduğunu, daha doğrusu ona taptığını ortaya koymaktadır. Bu da dinsel anlamdaki "ana" sözcüğünün "Anahita"dan miras kaldığına ilişkin görüşü güçlendiren bir olgudur.

Kürt Aleviler, Hz. Muhammed'in kızı, Hz. Ali'nin karısı ve Hz. Hasan ile Hüseyin'in anneleri olan Fatma'yı da "Ana Fatma," çoğunlukla da "Ana Fatma Sipîye/Sipî" diye anarlar. Yeri gelmişken "sipî"nin beyaz renkten öte "pak û rindîye" (temizliği ve iyiliği) ifade ettiğini ve kutsalları tanımlayan başlıca sembollerden olduğunu belirtelim.

Alevilerde, dini ya da dini olmayan öteki toplumsal görevleri yerine getirmek kural olarak erkeklere aittir. Ancak bu durum, aynı işin kadınlara yasak olduğu anlamına gelmez. Bilgi ve becerisi, sosyal konumu uygun olan kadınlar da, gerektiğinde bu tür sosyal sorunları çözmek üzere görev üstlenebilirler. Tabi bunlar içerisinde dini nitelikte olanlar varsa, onu yerine getirebilecek kadının dinin açıdan uygun konumda, yani "ana" olması gerekir. Bu bakımdan, Kürt Alevilerin yaşadıkları öteki yöreler gibi Dêrsim ve çevre bölgelerde de yöneticilik ya da din kadınlığı yapmış kadın sayısı

3-The Encyclopedia Britanica, Zerdüştülük ve Parsizm'den nakleden Medyalı, Dr. A., Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma, Zerdüşt ve Öğretisi, Berhem Yayınları, Stockholm, 1991, s. 39

4-Gürdal Aksoy'un, yukarıda adı geçen kitabı, Dersim ziyaretleri ile ilgili çok önemli olduğuna inandığım bir kaynaktır. Her şeyden önce, bilebildiğim kadarıyla, Dersim Alevilerinin inanç dünyasında çok önemli bir yer tutan belli başlı ziyaretler, ilk kez Aksoy'un kitabında bu kadar yakından mercek altına alınıyor. Yazar ayrıca, cesurane bir çıkışla, onları yüzlerce, bazen de binlerce yıl gerilere götürüyor ve eski tanrılar ve öteki kutsallarla bağları üzerinde duruyor. İçeriği ile ilgili tartışmalar bir yana, bu önemli bir çabadır. Aksoy'un kitabında yer alan oldukça kabarık sayıdaki kaynak listesi bile, tarih ve kültürümüz ile ilgili araştırmalar bakımından büyük öneme sahiptir.
Okuyucu, bu çalışmada Aksoy'un kitabından bir hayli alıntı ve ona ilişkin değerlendirme ile karşılaşacak.

5-Aksoy, Gürdal, Dersim Alevi Kürt Mitolojisi –Raa Haq'da Dinsel Figürler–, Komal Yayınları, İstanbul, 2006, s. 82

6-Age, s. 46

bir haylidir. Örneğin, 1938 katliamı sırasında, Mazgêrd yöresindeki Sey Sabun ve Bamasûran ocak zadelerinin, dini görevleri yerine getirebilecek kişileri ya katledildiler ya da sürgüne gönderildiler. Erkeklerden din adamlığı görevini yerine getirebilecek kimse kalmayınca, yerlerini kadınlar aldı. Sey Sabun Ocağı'ndan **Ana Elife** (Elif Ana) yıllarca posta oturup dini ve öteki sosyal görevleri yerine getirenlerden biriydi.

Dinsel hiyerarşide Mürşit mertebesine sahip olan Seydan aşiretinin ceddi olarak bilinen ünlü Tasnîye (Tosnîye) ziyaretinin başında bulunan aile "**Çê Ana Êmîse**" olarak tanınıyor. Bu, Ana Êmise'nin, aileye kendi ismini verdirecek kadar aktif ve sözü geçer biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Yeri gelmişken, şunu da belirtmek gerekir ki kadınların sahip oldukları bu konum, sadece pratikte karşılaşılan zorunluluğun bir sonucu değil. Bu, teorik olarak Alevilik felsefesine, onun toplumsal yaşamda kadına verdiği yere uygun bir durumdur. Alevilikte bu anlayış, *"Kim daha iyi becerirse yolu o izler, postu o temsil eder,"* sözünde ifadesini bulmaktadır.

1. 4. Din Adamı Talip ilişkisi: Çıralık ve Gülbank

Din adamlarının, yani rehber, pir ve mürşidin taliple ilişkisi kutsal bir ilişki ya da bağdır.

Kişinin pir, rehber ya da mürşit sıfatlarından birine sahip olması, ötekine sahip olmasına engel teşkil etmez. Diyelim ki Bamasûran mensubu bir aile, Kurêşan mensubu bir aileye pir, Kurêşan ya da başka bir gruba mensup bir aileye ise rehber olabilir. Aynı aile, kendisine talip durumunda olan Kurêşan mensubu ailenin talipleri için ise mürşit'tir. Böylece aile ayrı ayrı kesimleri kapsayan 3 dini göreve birden sahip olmuş olur.

Dini hiyerarşideki yeri ne olursa olsun, herkesin rehber, pir ve mürşit üçlüsüne sahip olması kuraldır. Bunlar olmadan Alevi olunmaz.

Teorik olarak rehber, talibe yolu öğreten, onu yetiştirendir. Pir, karar verir ve yönetir, mürşit ise denetler. Böylece, yolun öğrenilmesi ve takip edilmesi, toplumun yönetilmesi ve birey olarak da talibin karşı karşıya bulunduğu güçlüklerin aşılabilmesi için yardımcı olma görevi, din adamlarına aittir.

Dêrsim Alevilerinde, bu görevlerden birden fazlası, aynı anda, aynı kişide olamaz. Yani kişi aynı anda talibin piri ve rehberi; piri ve mürşidi ya da rehberi ve mürşidi olamaz. Ancak, ayrı ayrı talipler bakımından durum farklıdır. Bir yörede talibin piri olan bir kişi, başka yörede, başka bir talibin rehberi olabilir.

Din adamı ile talipler arasında evlilik ilişkisi olmaz. Bu oldukça katı kurallara bağlanmış bir yasaktır. Dini yönden konumu ne olursa olsun, bu kurala uymayanlar cezalandırılmayı hak etmiş demektirler.

Yine din adamlarının görevi sırf bu dünyada yaptıklarıyla sınırlı değil. Onların, talibe sahip çıkma, ona yardımcı olma görevleri, ölümden sonra, yani

öteki dünyada da devam eder. Diyelim ki talibe şefaat veren pirdir. Kişi sıradan bir Dêrsimlinin yanında durduğunda, "Sefaat bide ya pîr!" (şefaat ver ya pir!), "Sefaat to ra ya pîr!" (şefaat senden ya pîr), "Na dînya de a dînya de ma tenya meverde ya pîr!" (Bu dünyada ve o dünyada bizi yalnız bırakma ya pir) tarzındaki sesleniş ya da yakarışları duymakta zorlanmaz. İnanca göre talibin öteki dünyada, Sırat Köprüsü'nden geçmesini sağlayan da yine pirdir.

Talip rehberine, pirine ve mürşidine saygı göstermek, onların gösterdiği doğru yola bağlı kalmak, kötü işlere bulaşmamak, çıralık vermek ve öteki dini görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür.

Her rehber, pir ve mürşidin soyunda, sır ve keramet sahibi olduğunu pratikte kanıtlamış olan bir evliya ya da ermiş kişi var. Teorik olarak o soydan olanlar, olağanüstü niteliklere sahip olabilme özelliğini taşırlar. Daha doğrusu cevher olarak onlarda böyle bir nitelik mevcut ancak, pratikte bunu ortaya koyup koyamamaları, diğer bir deyişle gösterip göstermemeleri ayrı bir konudur. Soyda, sır ve keramet sahibi olduğunu ilk kanıtlayan kişi ya da ata "wayîr"dir (Türkçesi: sahip). O, yani sır ve keramet sahibi olan kutsal kişi (wayîr) ölümsüzdür. Ancak, gerekmedikçe gözükmez. Gözükmek gerektiği zaman ise bu işi farklı şekillerde yapar. Diyelim ki bazen insan olur, bazen iyi hayvanlardan birinin donunda ortaya çıkar. O, varlığını bir tabiat olayı şeklinde de hissettirebilir. Ayrıca, istediği zaman istediği yere gidebilme gücüne sahiptir. Bütün bunlara rağmen kuşkusuz bir tanrı değil. Tanrıdan bir derece aşağıda, insandan ise yukarıdadır. Tanrı ile insan arasında bağ kurabilendir.

Talip, gerekli gördükçe rehberini, pirini ya da mürşidini ziyaret eder. Ziyaretin nedeni, sırf bir görüşme istemi olabileceği gibi, bir sorunun halli de olabilir.

Pir ve rehber ise, yılın belli aylarında taliplerini ziyaret ederler. Kural olarak bu geziler, mahsulün toplandığı işlerin kısmen hafiflediği sonbahar aylarıdır. Din adamları, normalde taliplerin evlerini ayrı ayrı ziyaret ederler ama bazen bu birlikte de olabilir. Yani kural olarak birlikte ziyaretin önünde herhangi bir engel yok. Ne var ki bu tür periyodik gezilerin düzenli yapılması zorunlu değil, zaten pratikte de böyle olmuyor. Pir ve rehber, pekâlâ birden fazla yılı kapsayan daha uzun aralıklarla da yapabilirler gezilerini. Mürşit ise normal olarak her yıl, kendi talipleri olan pir ve rehberleri ziyaret eder. Ama Mürşidin kendi talibi olan pir ve rehberin taliplerini, daha doğrusu kendisi için 2. dereceden talip olanları ziyaret etmesi, daha seyrektir, zorunlu değil.

Gezi sırasında, din adamlarına büyük konukseverlik gösterilir, onlar için yemeklerin en iyileri hazırlanır. Durumu elverişli olanlar, bir koyunu, keçiyi, tekeyi vs. kesmekten geri kalmazlar. Bu, aynı zamanda bir nevi kurbandır ve bazı yörelerde **sogiş** (sogis) ismiyle anılır.

Komşular genellikle pir veya rehberin konuk olduğu evde bir araya gelir,

konuşur, sohbet ederler. Konuşmalar dinsel konularla sınırlı değil, değişik alanları kapsayacak genişliktedir. Hatta çoğu kez, dinsel içerikli sohbetler tali planda bile kalabilir. Özellikle ihtilafların giderilmesi söz konusu olduğunda, buna çokça rastlanır.

Ayrılma zamanında ise konuk olunan aile pire **çiralix** verir. Türkçede "çıralık" şeklinde söylenen sözcük, Aleviler arasında konuşulan Kürtçenin her iki lehçesinde de "çiralix" şeklinde telaffuz edilir. Çiralix, özünde din adamının, dinsel hizmetleri yerine getirebilmeleri için sunulan bir ekonomik katkıdır. Daha özgün bir ifade ile pir ya da rehberinden "Ma rê çêverêde xêr cisane" (Bize bir hayır kapısı aç) ya da "Çilêda mumine ki ma rê era cifîye" (Bir çıra da bizim için yak) diye talepte bulunan talibin, bu görevlerin yerine getirilebilmesi için katlandığı bir fedakârlıktır. Çünkü dini ihtiyaçların giderilmesini sağlayan söz konusu hizmetler, belli bir masrafı gerektirmekteler. Çiralix, din adamının bu masrafları karşılayabilmek için sahip olduğu başlıca gelir kaynağıdır.

Çıralık verme anında, aile bireyleri pir, rehber ya da mürşidin karşısında yan yana dizilirler. Baba sağ başta yer alır. Ondan sonra anne, daha sonra ise yaş sırasına göre çocuklar dururlar. Aile bireyleri, bu esnada öne doğru hafifçe eğilmiş haldedirler. Sağ ayak başparmağı sol ayağın aynı parmağının üzerine gelecek şekilde tutulur. Sağ el üstte olmak üzere, eller iç içe konmuş, avuçlar açık halde ve öne doğru uzatılmıştır. Talip, böylesi bir merasimle çiralix verirken din adamı onlara **Gulbang/Gulvang** verir. Gulbang bir duadır. Çıra gibi gulbang/gulvang da İrani dillere ve tabii ki bu arada Kürt diline ait bir sözcüktür. Kürtçedeki "gul" Türkçeye "gül" şeklinde geçmiş bulunmaktadır. Kürtçenin Kurmancca lehçesinde "bang," Kırmanccada ise "veng" olarak yer alan sözcüklerinin Türkçe karşılıkları "ses" demektir.[7]

Gulbangın birden çok çeşidi var ve din adamı bunlardan birini okur. Bazı din adamları, gulbangları bilmeyebilirler. Böyle olması, din adamı olarak talibi ziyaret etmesine engel teşkil etmez. O, pratikte kendine göre yapacağı dualarla da bu işi yapabilir. Çünkü önemli olan şekil değil, özdür. Asıl olan niyet etmek ve niyet ettiğini yapmaktır.

Bir Gulbang örneği:

Ya Pîrê Ulî Dîwanî

Esta

Ju ya

Ti ya

Kerem Kanî ya

Qomê ma to rê usto ra çengeldarî ye

Riza û mineta ma qewıl ke

7-Editör notu: Gulbang aynı zamanda Kırmancca'da yankı anlamına da gelir. Bkz. Grûba Xebate ya Vateyî, Ferhengê Tirkî-Kirmanckî (Zazakî), Weşanxaneyê Vateyî, Çapo 2., İstanbul, 2004, r. 217

Ma xatirê Ehlî Momînî
Xatirê Ehlî Heqî sane
Ma sitar ke
Ma midar ke
Berxudar ke
Yaxê ma ra zalim û zulimî dest mede
Pasna dismeni pey ve meke
Ver ve yar ke
Ma qetarê des û Di Îmamû ra mevisne
Sefatê Ana Fatma ra morim meke
Duya ma qewul, oxirê ma rakerde ke
Amîn!

Türkçesi:
Ya Ulu Divan Piri
Varsın
Birsin
Sensin
Kerem Çeşmesisin
Halkımız dara kalkmış senin için
Rica ve dualarımızı kabul eyle
Bizi müminlerin
Ehli Hak'ın hatırına bağışla
Koru bizi
Bizi gizleyip sakla
Mutlu kıl
Yakamızı zalime ve zulme kaptırma
Düşmanın sırtını dönük kıl bize
Yönümüzü dosta çevir
12 İmamların katarından ayırma bizi
Ana Fatma'nın şefaatinden mahrum kılma
Duamızı kabul, yolumuzu açık eyle
Âmin![8]

Talipleri ziyaret eden pir veya rehberin yanında bir de **koçek** (Türkçesi: köçek) diye tabir edilen yardımcı bir kişi vardır. Koçek, normal olarak ziyaret sırasında pir ya da rehbere yardımcı olur, hizmet görür. Koçekin, sosyal konumu, doğal olarak din adamı ile aynı düzeyde değildir. Diyelim ki istisnalar bir yana, kural olarak Kurêşanlı başka bir Kurêşanlıyı koçek olarak yanında götürmez. Koçekin sıradan halktan, talip tabakasından olması gerekir. Ama bir mürşit, sıradan halktan biri gibi, pekala kendisinden bir derece daha altta bulunan bir pir ya da rehberi de bu amaçla yanında gezdirebilir.

8-Kaynak: Sey Usênê Bîrmû, aktaran Bava Nezdî.

Verilecek çıralık ise para, eşya veya hayvan olabilir. Pir ya da rehbere çıralık verilme sırasında, köçeke de belli bir miktar para ya da hediye eşya verilir. Tabi bunlar, pir ya da rehberinkiyle aynı değerde değiller.

Pir ve rehber talibi reddedip taliplikten çıkarabileceği gibi, talip de onlarla aralarındaki bu bağa son verebilir, başka birini pir ya da rehber olarak seçebilir.

1. 5. Din Adamlarının Toplumsal Fonksiyonu ve Yargılama Yetkisi: Cemaat, Düşkünlük ve Dara Kaldırma

Rehber, pir ve mürşidin fonksiyonu her ne kadar günümüzde önemini büyük ölçüde yitirmişse de oldukça önemlidir. Mülkiyet anlaşmazlıklarını, kan davalarını, kız kaçırma olaylarını, kavga ve öteki her türden anlaşmazlığı çözüme kavuşturmakla yükümlü olanlar, en başta bu kişilerdir. Bu türden sorunların halli, genellikle normal geziler sırasında gerçekleştirilir. Ama bazı önemli ve acil hallerde, normal gezi dönemi beklenmeden de müdahale edilebilir. Taraflar, prensip gereği herkese açık toplantılarda bir araya getirilip dinlenilirler. Bu toplantılar, "**cemat**" adıyla adlandırılır. M. Nuri Dêrsimi, Kürdistan Tarihinde Dersim adlı çalışmasında, konuya ilişkin olarak; "*... Bu toplantılara **kom** derler. Komların görevi ile eski Romalıların gine aynı görevde olan **komunat** adlı kabile meclisleri arasındaki benzerlik şayanı dikkattır..,*" diye yazar.[9]

Kürtçede "kom" grup, topluluk ya da küme demektir. Kurmanccada "kombûn," Kırmancca (Zazaca) da ise "kombîyene" toplanmak demektir.

Pir veya rehberin bu tür olaylardaki rolü, esas itibariyle bir yargı yetkisini kullanma şeklindedir. Onlar haklıyı ve haksızı birbirinden ayırt etmek, adil bir karar vererek sorunu çözmekle yükümlüdürler. Verilen karar, genellikle taraflar açısından bağlayıcıdır ve uyulması gerekir. Karşı tarafa zarar veren, koşullara göre zarara uğrattığı kişiye maddi tazminat ödemeye de mahkûm edilebilir. Kanıtların yeterli olmaması, suçlanan kişinin bunu kabul etmemesi veya taraflardan birinin diğerine iftira ettiğinden kuşkulanılması hallerinde ayrıca yemin ettirme yoluna gidilebilir. Yemin, esas itibariyle Tanrı, Hızır, öteki ziyaretler, Güneş, pir, Hz. Muhammed, Hz. Ali, 12 İmamlar üzerine olur.

İşlenen suçun ağır olması veya verilen karara uymama hallerinde, pir veya rehber, buna yol açanı daha ağır bir ceza ile de cezalandırabilir. Bu ceza bazen maddi, bazen da kişiyi tek başına veya aile bireyleri ile birlikte toplumdan tecrit etme biçimindedir. Toplumdan tecrit etme cezasının "**verê çêverî de kemere ronayêne**" (kapı önüne taş dikme), "**nalêtîya Kurêşî weardene**" (Kurêş'in lanetini okuma) veya "**duşkin kerdene**" (düşkün etme) gibi adları var. Bu, Hıristiyanlıktaki aforoz cezasının bir benzeri olan

9-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yay., Köln, 1988, Age, s. 33

oldukça ağır bir cezadır. Aforoz cezasına çarptırılan aile ile her türden ilişkiler kesilir. Onların selamı alınmaz, selam verilmez, hayvanları komşularınkinden ayırt edilir, yüzü tıraş edilmez, niyaz veya kurbandan kendilerine pay verilmez veya onlardan bu gibi adaklar alınmaz, özel olarak cezayı veren tarafından izne bağlanmadıkça, ölüleri olduğu zaman cenazeye gidilmez vs.

Kişinin bu cezadan kurtulabilmesi, bazı koşullara bağlıdır:

1-Aforoz cezasını veren din adamına göre daha üst derecede olan bir din adamı böyle bir inisiyatif kullanabilir. Örneğin, rehber ya da pir taliplerden birini bu cezaya çarptırmışsa, mürşit devreye girerek cezayı kaldırabilir. Ancak, disiplini bozacağı ya da cezayı veren din adamının prestijini sarsacağı düşünülerek bu yola pek başvurulmaz.

Yine cezayı veren din adamının ailesinden konumu itibariyle daha üst bir pozisyonda olan biri de aynı şekilde cezayı kaldırma yetkisini kullanabilir. Baba oğlun, Amca yeğeninin, büyük kardeş küçük kardeşin verdiği cezayı kaldırma yoluna gidebilir.

2-Cezalı kişiyi bu halden kurtarmanın ikinci yolu da cezayı vereni ikna etmedir. Diyelim ki sözü geçen kişiler ya da aileden birileri, kendisiyle konuşup tartışır, onu kararını değiştirmeye ikna edebilirler.

3-Kişinin pişmanlık duyması ve bir daha bu tür bir suçu işlemeyeceğine dair söz vermesi, zarara uğramış olanın gönlünün alınması hallerinde de yargılamayı yapmış olan din adamı, cezayı kaldırdığını ilan edebilir.

4-Belli bir süre geçmesi halinde, cezayı veren, cezalının bu durumuna son verebilir.

Din adamlarının sorunları çözme ve yargılama yetkisi, doğal olarak aile içi sorunları da içerir. Haksızlığa uğrayan kadın, pekâlâ kocasını, ya da ailenin bir diğer bireyini; diyelim ki kayınbiraderini, kayınbabasını ya da kaynanasını pir, rehber ve mürşide şikâyet edebilir. Oğul babadan, baba oğuldan, kardeş kardeşten vs. Şikâyette bulunulan din adamı, konuyu ele almak ve şikâyet edilenle konuşmak, gerektiğinde ise tarafları yüz yüze getirip dinlemekle yükümlüdür. O, bunu yaptıktan sonra taraflara tavsiyelerde bulunur, haksız durumda olandan, bir daha aynı şeyi yapmayacağına dair söz almakla yetinebilir ya da yemin ettirir. Din adamı, haksızlık yapan ya da suç işleyen kişiye, aynı eylemlere devam etmesi halinde evine uğramayacağını, selam vermeyeceğini ve halk arasında kendisini teşhir edeceğini hatta düşkünlük cezası ile cezalandıracağını da söyleyerek, gelecekte olabilecekler konusunda uyarabilir.

Kural olarak sorunlar halkın hazır bulunduğu toplantılarda konuşulur. Bu tür yargılamalarda, rehber, pir ya da mürşit, tarafları dara kaldırır ve soru sorar; tarafları ve şahitleri dinler. Sorgulama amacıyla sanıkları karşısında ayakta bekletmeye Kırmanccada (Zazaca) "Era dare rawurznayene/rawurznayiş"

(Dara kaldırma) denilir. Din adamı tam bir yargılama şeklinde geçen bu sorgulamadan sonra, haklı ya da haksız bulduğu noktaları yine halkın huzurunda açıklar, haksıza biçilen cezayı bildirir.

Verilen cezalar arasında kişiyi herkesin huzurunda ayakta bekletmek, eline ağır bir cisim vererek yine aynı şekilde bekletmek de vardır ki aile bireyleri dâhil, yaş ve cinsiyet farkı olmaksızın hazır bulunanların huzurunda bu yöntemle teşhir edilip cezalandırılmak, psikolojik yönü itibariyle oldukça etkileyicidir.

Dara kaldırmaktan ayrı olarak bir de Kırmanccada (Zazaca) "Dare ra vinetene/vinetiş" denilen darda durmak ile "Era dare wustene/wustiş" denilen dara kalkmak vardır. Dara kaldırma din adamı tarafından yapılmasına karşın, dara kalmak ya da dara durmak kişinin kendisi tarafından gerçekleştirilen bir eylemdir. Kişi, özür dileyip affedilmeyi istediği takdirde ayağa kalkar, sağ el sol elin üstünde olacak şekilde ellerini göbeğinin üst kısmında karnı üzerinde birleştirir, yüzü rehber, pir ya mürşide dönük olarak öne eğilir ve bekler. Aile bireyleri, komşuları ve dostları da kendisiyle birlikte kalkabilirler. Hatta bazen, af dileyen kişi özellikle de karısını ve çocuklarını, bazen de akrabalarını yanına alır. Bu yöntem, affedilme isteminin dozunu arttıran, din adamını ise yumuşatan bir role sahiptir. Dara durmanın her türünde din adamı izin vermedikçe kişi yerinden ayrılamaz, oturamaz. Sağdıç ise teorik olarak zaten yargılamanın her aşamasında, Ahret kardeşiyle aynı konumdadır ve verilecek cezanın ortağıdır.

Alevi din adamları yargılama yetkisini kutsal kişilik sahibi ya da evliya olan "cet" lerinden almaktadırlar. Diyelim ki Kurêş soyundan gelenler bu yetkiyi ondan ve oğlu olan Duzgi/Duzgin Bava'dan, Bamasûran mensupları kendi ataları olan, sır ve keramet sahibi Bamasûr'dan almaktadırlar vs.

Alevilikte bir de gerçek yaşamda olmayan ama düşünce planında, inanç olarak var olan bir yargılama makamı vardır. Dîwanê Pîrî (Pir Divanı) ya da "Olî Dîwan/Ulu Dîwan" (Ulu Divan) diye isimlendirilen bu makam, yargılamanın yapıldığı, sorunların halledildiği en yüce makamdır. "Pîrê Ulu Dîwanî" (Ulu Divan Piri) bu konuda nihai kararı verecek olan otorite ya da güçtür. Alevilere göre gök yedi kattır ve en üst kat, makamların en yücesi olan Tanrı katıdır. Burada, Tanrı ile pirin özdeşleştirilmesi durumuyla karşı karşıyayız. Tanrı, pirlerin en yücesidir.

1. 6. Alevi İbadetinde Cem ya da Dem

Cem, Alevi ibadetinin köşe taşıdır. Kimi yörelerde, örneğin, Gimgim (Varto) yöresinde buna "cemaat" de denir. Adıyaman yöresinde ise hem cem ve hem de sema, "dem" olarak adlandırılır.

Kırmancca (Zaca)da "Cem girêdayene/Cem kerdene," Kurmancca da "Cem giredan/Cem kirin," olarak adlandırılan bu ibadet eylemi, Türkçede "Cem bağlamak," ya da "Cem yapmaktır?"

Yaygın bir görüşe göre cem Zerdüştilikten kalmadır.

Örneğin, Melekler Kültü'nün, eski çağlardan günümüze gelmeyi başaran üç kolunun Alevilik, Kakayilik ve Yezidilik olduğunu belirten Mehrdad R. İzady,[10] Cem ile ilgili olarak şunları söylüyor:

"Melekler Kültü'ne bağlı tüm kolların müridleri Cem, Ayin-ı Cem ya da Cemhane[11] adı verilen dini toplantılar yaparlar. Dini yazıların okunduğu kapalı mekânda, dinin önde gelenleri konuşmalar yapar, toplantıya katılan herkes ile el sıkışarak toplumsal bağlar güçlendirilir. Sosyal eşitliğin göstergesi olarak hiç kimseye oturma düzeni konusunda ayrıcalık tanınmaz. Zulüm korkusu ile bu toplantılar yabancılara kapalıdır. Belki de bu gizlilik ve bilinmezlikten ötürü uygunsuz toplu seks ayinleri hikayeleri yakıştırılmıştır. Günümüzde Yarsanilerin bazı kollarında kadınların Cemhaneye yaklaşmasının[12] bile yasaklanmış olması bu suçlamalara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bu yasaklama kadının geleneksel olarak yüksek bir statüye sahip olduğu, Kürt toplumunun özüne ters düşmektedir."[13]

Doğanşehirli Pîr Alî Balî, cemi şöyle tarif ediyor:

"Cem, Alevi ibadetine özgü cemal cemale, cem cemale durmanın, hak ile hak olup yalansız riyasız öz ile gönlü üryan kılıp, verilen dönülmez söz ikrarda insan eşitliğini esas alan hak ile adaleti, ibadetin en yoğun aşamasından insaniyetle birlik kılıp en üst mertebeye oturtan, kökeni çok derin olan, kendine has hak birliğini tek can, tek nefes bilmeyi öngören ruhani ibadetten özü birlikte içe kılma birliğinin adıdır."[14]

1. 6. 1. Cem Türleri

Cemleri, ilk elde şu iki ana başlık altında tasnif etmek mümkündür:

a-Herhangi bir özel anlamı olmayan, özel bir güne ya da olaya atfedilmeyen cemler,

b-Özel anlamı olan, belli günlere ya da olaylara atfedilen cemler.

Birinci şıkta sayılan cemler, cem yapabilecek durumdaki pir ve rehberlerin taliplerini belli aralıklarla ziyaret etmeleri sırasında yapılanlardır. Bunlar, formalitenin en alt düzeyde olduğu cemler olmaları nedeniyle, yapılmaları oldukça kolaydır.[15]

İkinci şıkta yer alan cemler ise belli günlerde ve belli nedenlere bağlı olarak yapılan, biraz daha şekli kurallara bağlı olan cemlerdir.

Doğanşehirli Pîr Alî Balî cemleri tasnif ederken; *"Aşağıda belirtilen dört cem*

10-Bayrak, Mehmet, Alevilik ve Kürtler, Öz-Ge Yay. 1997, s. 579

11-Türkçeye "cemhane" olarak çevrilen "cemxane" cem'in değil, cem yapılan yerin (evin) adıdır.

12-Çeşitli Kakayi çevrelerle yaptığım görüşmeler sırasında, kadınların cemhaneye girmelerinin yasaklanışını doğrulayan herhangi bir bilgiye rastladım. Ancak, Kakayilikle ilgili bölümde de açıklandığı gibi, kimi yörelerde kadınlar erkeklerle birlikte ceme katılırlarken, kimi yerlerde cem yapılan odanın dışında, kapının arkasındaki ikinci bir bölümde beklerler. Cem odasında erkekler oturur halde dururken, kadınlar ayakta beklerler.

13-İzady, R., Mehmet Bayrak'a ait Age, s. 584

14-Bali, Pir Ali, Alevi İnancı ve Hizmetleri, Yol-Erkan Yayınları, Düsseldorf-Almanya, 2005, s. 10

15-Her pir ve rehber cem yapamaz. Bunların cem yapabilenlerine derviş (Kürtçesi: derweş) de denir. Dêrsim Kırmanccasında "w" ve "r" harfleri yer değiştirmiş ve sözcük "dewreş" şeklini almış. Yine Kırmancca konuşan Dêrsimlilerin büyük bir kesimi "ş" harfini de "s" şeklinde telaffuz eder.

aynı zamanda dört aşama (dört kapı) kırk makamı özünde barındırdığından Alevi inancının inanç boyutunu tümüyle tanımlar;"[16] diyor ve bunları şöyle adlandırıyor:

1. 6. 1. 1. "Derî Rêber û Ketina Rêyê/Yol İkrarına Kemerbest Olma Cemleri (Rehber Kapısı)

Bu cem, birbirlerine ikrar verip "kemerbest olma" ya da "Ahret kardeşi" ya da "musahip olma" ya karar veren gençleri hazırlama ve aralarındaki bu bağı inanç kurallarına uygun şekilde kesinleştirmek üzere düzenlenir. Hazırlayıcısı rehberdir. Pir hazır olsa bile, cem törenini fiilen gerçekleştirecek kişi rehberdir.

1. 6. 1. 2. Cemê Îqrarê û Derîyê Pîr/İkrar Görgü Cemleri (Pir Kapısı)

Bu cem, kemerbest ya da Ahret kardeşi olan kişilerin evlilikten sonra bu kez de eşleri ile birlikte aynı kutsal bağa dâhil olduklarının tasdik edilmesi ve bu bağ ile bilgilerin yeniden hatırlanması, bilinmesi törenleridir. Ahret kardeşleri, istemlerini rehbere bildirir, rehber piri haberdar eder ve seremoninin düzen içerisinde geçebilmesi için gerekli önlemleri alır. Bu cem, pir tarafından gerçekleştirilir.

1. 6. 1. 3. Cemê Marifetê/Marifet Cemi (Mürşid-i Kamil)

Pîr Alî Balî'nin, bu cemle ilgili olarak söyledikleri de şöyledir:

"Marifet kapısını mürşid-i kamil temsil eder. Marifet kapısında, talipler tarafından öğrenilmesi öngörülen on makamın şartları, mürşitle talipler arasında karşılıklı muhabbet havası içinde geçer. Bu muhabbete katılmayı hak eden canların, on iki sene, on iki defa ikrar görgüden geçmiş olmaları gerekir. Bu döneme, turu geçme, kemalete erme, devrini tamamlama denilir. Aynı zamanda bu aşama mürşidin talibi deneme dönemidir. Dört ila altı sene arasında değişen sürelerde mürşit bir defa bu hizmeti yürütür..."[17]

1. 6. 1. 4. Cemê Tazî (Uryan), Sirrê Heqqetê/Sırrı Hakikat Kapısı

"Sırrı hakikat kapısı Alevi ocaklarının en üst ve son basamağıdır. Bu basamak mertebesine erişen canlara, eriştikleri mertebenin öneminin ifadesi olarak, kutbi arifan, hak üryan, Kırkların başı denilir. Bu mertebeye erişen canların ocak hizmetleri içinde pişmiş, dört kapı, kırk makamın hizmetlerini eksiksiz yürütmeyi ve yerine getirmeyi hak etmiş, kendisini hak yoluna adamış, elini eteğini dünya malından çekmiş, her yönüyle denenmiş, sır saklamayı bilen, sırdan içe sırra eren, ehl-i kamil, ilim irfan dolu, hak ile bütünleşmiş, kainatın iç alemiyle haşır neşir olmuş, hak adına gören, hak adına karar veren, bir dost, bir posta bürünen kişiler olması gerekir.

16-Age, s. 10

17-Bali, Pir Ali, Age, s. 87

Kadın erkek farkı gözetmeksizin oluşan cemaat, sırrı hakikat kapısının on makamını temsil eder."[18]

Pîr Alî Balî, bir sorum üzerine, yukarıda geçen "On Makam"ın anlamını da özetle şöylę açıklığa kavuşturuyor:

"Her kapıda on makamdan bahsediyoruz. Buradaki makam on mana, on ana bilgi dalıdır. Kişi her makamda bu ana bilgileri öğrenir, öğrenmek zorundadır. Mürşit kapısı, aynı zamanda bir deneme kapısıdır. Marifet Cemi (Mürşid-i Kamil), özünde bir deneme cemidir. Kişinin o güne kadar geçirdiği aşamalardaki bütün bu bilgileri ne ölçüde öğrendiği bu cemde sınanır. Orayı geçip Sırrı Hakikat kapısından içeriye girmeyi başardıktan sonra, artık bütün kâinatın sırları senin varlığından mevcut demektir. Tanrı yerdedir. Sen onunla bütünleşmişsin demektir."

1. 6. 1. 5. Öteki Cemler

Pîr Alî Balî, bunlara ek olarak yapılan kimi özel cemlerden de bahsediyor ve bu bağlamda şu üç cemin adını veriyor:

Hızır Cemi: Her yerde hazır ve nazır, dar günde imdada yetişen aksakallı Hızır (Xiziro Kal)'a adanan cemdir.

Yas-ı Matem Cemi: 12 İmam aşkına gerçekleştirilen yas cemleridir, 12 günlük oruçtan sonra bağlanır. Bu orucun doğmasına kaynaklık eden olay, Hz. Hüseyin'in M. S. 680 yılında Kerbela'da katledilmesidir.

Muhabbet Cemleri: Muhabbet cemleri yol erkân ulularının ruhlarını şad etmek için onların adına düzenlenen cemlerdir. Bu cemleri canlar kendi irade ve istekleri ile pir öncülüğünde gerçekleştirir. Bu cemler muhabbetli olduğundan, rıza ve muhabbet cemleri de denilir.[19]

Pîr Alî Balî'nin listesinde yer almayan ama Dêrsim'de önemli olan cemlerden biri de Kırmanccada Cemê Gaxanî, Kurmanccada ise Cemê Gaxanê denilen cemdir. Bu, Hıristiyanlardaki Noel Baba ile aynı günlere denk düşen 3 günlük oruç ile arkasından gelen 1 günlük bayram sırasında yapılan cemdir.

Bunun dışında Cemê Çewresan ya da Qilxeran denilen Kırklar Cemi, Newrozê Martî ya da Qerê Çarşemeyê Martî'de yapılan iki Cemi de, özel günlere özgü çok önemli cemler arasında saymak gerekir.

Efsaneye göre, Bava Duzgin'ın kış ortasında (Çele) Duzgin Dağındaki mağaraya çekildiği ve yemeden içmeden 40 gün ibadet ettikten sonra kaybolduğu için, bundan 30-40 yıl öncesine kadar, dönem dönem, özellikle de Kurêşan mensubu olan pir ve rehberler, kış ortasında bu dağın zirvesine çıkıyor ve oradaki mağarada cem yapıyorlardı. Ceme katılanların sayısının

18-Bali, Pir Ali, Age, s. 96

19-Bali, Pir Ali, Age, s. 12

40'a tamamlaması ideal olanıydı ama bu hemen hemen hiç gerçekleşmezdi. Gidenlerin tümü cem yapmasa veya sayı 40'a tamamlanmasa bile, yapılan cem, Kırklar Cemiydi.

1. 6. 1. 6. Cemi Kimler Yapabilir?

Dêrsim'de cem yapabilmek için kutsal özelliklere sahip olduğu kabul edilen, rehber, pir ya da mürşit soyundan olmak gerekir. Ancak bu, rehber, pir ve mürşit olan herkesin cem yapabileceği anlamına gelmez. Bu işi, sayıları çok olmayan pir ve rehberler yapabilirler. Aleviler tarafından konuşulan Kürtçenin her iki lehçesinde de bu gibi kimseler "Derweş" olarak adlandırılırlar. Cem yapma eyleminin Kürtçedeki bir adı da "Dewrêş Kewtene"dir. "Dewrês" ya da "dewrêş" sözcüğünün doğru formunun "derwêş" olduğu daha önce belirtilmişti. "Derwêş (Dewreş) kewto" denildiği zaman dervişin, cem yaptığı, aşırı ölçüde konsantre olduğu ya da kendinden geçtiği anlatılmış olur.

Cem yapmak, pratikte erkeklerin işi olmakla birlikte kadınlar bu işin dışında değiller. Onlar da pekala cem bağlayabilirler. Orneğin, Dêrsimli Rayver (Rehber) Sey Bertal'ın karısı **Ana Gulsime**'den oldukça etkileyici bir cem bağlayıcı olarak bahsedilir. Onun, Sey Riza'nın konağına da gittiğini, orada cem yaptığını ve herkes gibi Sey Riza'nın da kendisini izlediğini ve cemini çok beğendiğini o yöreden insanlardan duymuşumdur.

Cem bağlamak ya da yapmak, teorik olarak normal pirlik vasıflarının ötesinde, özel bazı yeteneklere sahip olmayı gerektirir. Cem yapan kişi, evliyalarla konuşabilen, normal bir insanın hatta sıradan bir din adamının göremediği şeyleri görebilen, keramet sahibi biri olarak kabul edilir. Bu kişi, gerektiğinde doğaüstü yeteneklerini gösterebilmeli ve bir bakıma toplum huzurunda imtihanı kazanabilmelidir. Olağanüstü yetenekler gösterebilmenin ya da imtihanı kazanabilmenin en etkili yöntemlerinden biri ise ateşle imtihandır. Bu nedenle de, cem bağlayan, cemlerde sık sık bir ateş parçasını eline alır ya da ağzına koyar, diliyle közü ya da ateşte bekletilip kızgın hale getirilmiş bir demiri yalar ya da ocakta kaynamakta olan yemeğe –ki bu hemen hemen her zaman ettir– elini koyup karıştırabilir. Bu satırların yazarı, çocukluk yıllarında hazır bulunduğu birçok cemde bu tür imtihan gösterilerini bizzat izlemiştir. Şu da var ki cem yapanın mutlaka ateşle imtihana girmesi gerekmez. Bu işi yapmadan ya da yapamadan cem bağlayan din adamı dervişler de vardır.

Bu imtihan, Kürt Alevilerle Türk Aleviler; yine Kürt Alevilerle Bektaşiler arasındaki önemli farklardan biridir. Deyiş söylemek, dinsel nitelikte bir sohbet toplantısıdır ancak cem değil. Bunu bizzat kendi ailemin değerlendirmesinden de biliyorum. Benim ailemin pirleri Nazımiye'ye bağlı Xaltan (Yaltû) mezrasında oturmakta olan "Çê Alîyê Sadiqî" (Alîyê Sadiqî Ailesi) idi. Benim çocukluk ve gençlik yıllarımda bu ailenin büyüğü olan Pîr

Dursun saz çalar, beyit söylerdi. Bu konuyu annemle konuştuğumda tepkisini öğrenebilmek amacıyla bir kaç kez pir ya da Bava Dursun'un cem yaptığını söyleyince her keresinde sözlerime itiraz ederek "Bava Dursun cem yapmaz, beyit söylerdi," dedi.

1. 6. 1. 7. Ceme Katılma

Ceme katılmak için gelenlerin, birlikte yiyecek bir şey getirmeleri usuldendir. Bu şey, "nîyaz" olarak adlandırılır. Getirilen yiyeceğin cinsi yani ne olduğu ve miktarı önemli değildir. Önemli olan katılımcının niyet etmesi ve pratikte buna uymasıdır. Aile olarak ceme katılmak söz konusu ise, niyaz da aile adına götürülmüş olur. Niyaz olarak götürülecek şeyler; genellikle kurutulmuş ya da taze meyve, ceviz ve pestil gibi şeylerdir. Alevilikte kutsal bitkilerden biri olan elma, ceme götürülen niyaz içerisinde en makbule geçenidir. "Pêsare" ya da "nanê nîyazî" ismiyle bilinen kutsanmış yağlı ekmek de ceme götürülecek başlıca niyaz cinslerinden biridir. Eritilmiş muma batırılmış ve ortalama olarak bir parmak uzunluğunda kesilmiş ince mumlu bez ya da ip, niyazın içerisinde bulunduğu kabın kenarına belli aralıklarla dizilir, cem yerine girildiğinde ise yakılır.

Kapıdan Cemin yapılacağı odaya giren kişi ya da kişiler, ilk elde dervişin karşısına geçer, öne doğru eğilerek dara dururlar. Derviş, dua okur ya da *"Xêr amê, nîyazê şima dergayê pîrî de qewıl bo"* (Hoş geldiniz, niyazınız pir dergâhında kabul olsun) der ya da benzeri başka bir söz söyler. Bazen de bu sözler ile birlikte kısa bir dua okur. Bu izin "desturê pîrî"dir (Pir izni) ve böylece yeni gelen ceme kabul edilmiş olur. Bu şekilde ceme katılanlar, niyazı yüksekçe bir yere bırakır ve otururlar.

Cem'in tek müzik aleti Dêrsimlilerin "temur/tomir" de dedikleri tembur (saz)dur. Tembur, Kakayî/Ehlî Heq inancında olduğu gibi kutsaldır. Tıpkı onlarda olduğu gibi Alevilerde de duvarın yüksek bir yerine asılır. Çünkü onun yeri "başın üzeri"dir. Cem başlarken evin sahibi veya hizmet etmekle görevli kişi, temburu duvardan indirir, üç kez öpüp alnına koyduktan sonra Dervişin karşısına geçer, saygıyla eğilip kendisine doğru uzatır. Uzatırken de, "Hîmmet ke ya pîr!" (Himmet et ya pir!) der. O an cemi yapacak olan derviş ise "Hîmmet cedê mi ra bo" (Himmet ceddimden olsun), "Hîmet cedê pî û kalikê mi ra bo" (Himmet atalarımın ceddinden olsun) veya aynı formda bir başka cümle söyleyerek karşılık verir. O an sazı elinde tutmuş olan kişi, pirin uzattığı eli öper ve sazı kendisine verir.

Cem sırasında, kadın-erkek, büyük-küçük ayrımı olmaksızın halk, onun gerçekleştirildiği evde bir araya gelir. Normal olan bütün köy halkının toplanmasıdır. Ancak bu, mutlak bir zorunluluk da değil... Küskünlük, köyün büyük olması vb. nedenlerle, köy halkının tamamı yerine bir bölümünün cem evinde bir araya toplanması da mümkündür.

1. 6. 1. 8. Cemde Keramet Gösterme

Cemde, tembur çalmak bir kuraldır ki bunu da genellikle cemi bağlayan kişi yapar. Bunun için cem bağlayıcının, onu güzel çalması şart değil... Eğer bunu yapamıyorsa, onu eline alması ve tıngırdatması yeterli sayılır. Ancak cemi bağlayan derviş isterse sazı bir başkasına (zakire) da çaldırtabilir.

Cem yapmak, aynı zamanda büyük bir konsantrasyon olayıdır. Cem bağlayıcı, olacakları söyler, gelecekten haber verir; ondan önce meydana gelmiş olayların yorumunu yapar. Çünkü o "geleceği görebilen, kimin iyi veya kötü anlamda nelerle karşı karşıya kalacağını bilen"dir. Bir taraftan bunları görür, bir taraftan da kötülüklerden korunmak, onları uzaklaştırmak için neler yapılması gerektiğini söyler. Örneğin, kişi bir ziyarete gidip dua mı etmeli, kurban mı kesmeli, ip mi bağlatmalı; bütün bunları sayar. Pir ya da rehber, bu olağanüstü yeteneklerini kendi ceddinden ya da "wayîr"den (sahip) almaktadır. Cem bağlayan, bu işi yaparken el-kol hareketleriyle, vücut titreşimleriyle ne ölçüde kendinden geçmeyi başarır, çevresindekileri ne ölçüde etkileyebilirse o ölçüde başarılı sayılır. Bazen, kendisine ve "ceddi"nin sırrına, onun kerametine inanmayanların bulunduğundan şikâyetçi olur ve böylesi hallerde, "ceddi"nin olağanüstü gücünü, kerametini herkesin önünde ortaya koyarak kanıtlama yoluna başvurabilir. Buna karar verecek olan onun kendisidir. Bunun için, derviş cem anında yerinden fırlayarak o an ocakta kaynamakta olan tencereye elini sokup bir parça et çıkartabilir. Tabi eğer o an böyle bir tencere varsa. Ya da bir közü, akkor haldeki bir demir parçasını yalayabilir, bir ateş parçasını ağzına koyup söndürebilir, ateş üzerinde dolaşabilir vs. Buna "**adir kewtene**" (ateşe girme) denir.

Kurêşanlı dervişler, cemde en çok konsantre olduklarında, sıkça "Vergê Kurêşî" (Kurêş'in Kurdu)den bahsederler. Efsaneye göre, Kurêşanlar eskiden çoğalmazlarmış ve ölüleri toprak görmezmiş (gömülmezlermiş). Ölü, belli bir yere konur, bir süre sonra beyaz bir kurt gelir, iki beyaz kurt olarak birlikte uzaklaşıp giderlermiş. Bizzat babamdan da dinlediğim ikinci bir varyant da ise kurt değil, beyaz giysili bir adam "sipêla" gelir, iki "sipêla" olarak geri giderlermiş. Bir üçüncü varyantta ise beyaz renkli bir güvercin geliyor, iki güvercin olarak uçup uzaklaşıyorlar.

G. Aksoy bu noktaya değinirken, *"Duzgı ile Mitra'yı birbirine yaklaştıran ortak motif de, bir Kureşan söylencesinde geçen ölüler dünyasıyla ilgili kurtlardır. Bu Kurtların Kureşan ile ilişkilendirilmesi dikkate değerdir; çünkü, bu inancın tarihsel kökleri Duzgi'nın (Düzgün) Mitra'nın bir devamı, Mithra Dağı'nın ise Mithra kültünün merkezlerinden biri olduğuna ilişkin açık kanıtlardan birini oluşturmaktadır,"* diye yazar.[20]

Beri taraftan Zerdüştilerde, ölülerin gömülmediği bilinmektedir. Buna en katı tarzda uyanlar ise din adamları olan Magilerdi. Kürt Alevilerde din adamları grubunu oluşturan Kurêşan ile Zerdüştilik dinindeki din adamları arasında bu noktada da benzerlik olduğu açıktır.

20-Age, s. 94

1. 6. 1. 9. Sema, Nîyaz ve Lokma Duası

Cemde sema dönmek geleneksel olarak önemli olmakla birlikte, 1950'li ve 60'lı yıllarda izlediğim cemlerde sema dönmek kaybolmaya yüz tutmuş gibiydi. Daha doğrusu teorik olarak önemsenmekle birlikte pratikte pek uygulanmıyordu.

Cem yapanlara "Derweş" (Dewrêş) denildiğini daha önce belirtmiştik. Cem bağlama işine ise "**derweşîye (dewreşîye),**" (Türkçesi: dervişlik) denir.

Cem'den sonra, getirilen yiyecekler, orada hazır bulunanlar arasında, Cemi yapan dervişin kendisi tarafından eşit şekilde dağıtılır. Kural böyle olmakla birlikte cemi yapan kişi (derviş) kendi adına bu işi yapacak başka bir kişiyi de görevlendirebilir. Ancak böyle de olsa pir ya da rehber, lokmayı dağıtma işini kendisi başlatır. Pir veya rehberin elinden niyaz lokmasını alan, onun elini öper, sonra da yerine geçip oturur. Yerine dağıtacak kişilerin elini öpme diye bir kural yok.

Cem niyazının eşit şekilde dağıtılması temel prensiptir ve elbet herkese yetecek kadar olan maddeler bakımından bunu yapmak zor değil. Ancak niyaz olarak ceme getirilen yiyecek maddelerinden bir kısmının eşit olarak dağıtılması pratikte çok zor hatta olanaksız olabilir. Bu durumda, niyazın bir kısmından kendisine pay düşemeyecek kişiye, başka bir niyazdan fazla pay verilmek suretiyle denge sağlanmaya çalışılır. Burada artık eşitlik her madde için ayrı ayrı değil, niyazın toplamı için geçerlidir.

Dağıtım bittikten sonra, dağıtım işini yapan kişi pirin karşısında dara durur ve yüksek sesle herkesin niyazdan pay alıp almadığını, pay alsa bile razı olmayanın olup olmadığını sorar. İşte Dêrsim'de Alevi ibadetinde Türkçenin işin içerisine girdiği noktalardan biri buradır. Niyazı dağıtan Kürtçe ya da Türkçe bir kaç cümle ile dağıtım görevini yerine getirdiğini söyler ve razı olup olmadıklarını sorar. Bizzat bu satırların yazarı da bu durumun tanığıdır. Örneğin, benim yöremde cem yapan ünlü dervişlerin başında "Îvrayîmo Heçik" geliyordu. Onun cümlelerinde Türkçe bir tek kelime yoktu. Buna karşılık onunla uzaktan akraba sayılan Paş köyünden Saverdîyê Qemerî Türkçe bilmemesine rağmen ezberlediği bir kaç cümlelik duayı okumaya özen gösterirdi ki bozuk Türkçesi, özellikle de okula giden çocuklar arasında gülüşmeye neden olurdu.

Niyazı dağıtan kişinin, hazır bulunanlara dönerek söylediği sözler şöyledir:

"Şimayê ke hazir ê

Ya da

"Şimayê ke hazir û nazir ê

Pîrî destur do,

Mi nîyaz kerdo vila qedeno
Herkes heqa xo ra razî yo?" der.

Türkçesi:

"Ey hazır olanlar,
Pirin desturıyla
Niyazı dağıttım.
Herkes hakkına razı mı?"

Ancak bu kesin form değildir. Çerçeve bu olmakla birlikte, kullanılan sözcükler değişebilir. Kimileri sade şekilde söyler, kimileri edebi bir tarzda süslerler cümlelerini. Ayrıca cemi yapan pir değil de rehber sıfatına tabiyse, yukarıdaki dörtlükte geçen "pir" sözcüğü yerini "rayver"e terk eder.

Bazı cemlerde ise niyaz dağıtımının ardından şu Türkçe sözler söylenirdi:

Ey cemaat
Bıgün ben dağıttım bu niyazi,
Elimde yoxtır terazi
Herkes qederine oldi mi razi?

Dağıtımdan sonra bu soru sorulsun sorulmasın; niyazın dağıtımından memnun olmayanlar, bunu dile getirebilirler. Böyle bir durumda da onun itirazının giderilmesi gerekir. Kimseden herhangi bir itiraz gelmediği ya da var olan itirazlar giderildikten sonra, pir, yani cemi yapan din adamı, dağıtımı yapana, hizmetinin karşılığı olarak dua verir. Bu, genellikle bir kaç cümleden oluşan kısa bir duadır. Örneğin:

"Berxudar be
Xizmeta to hêçe meşêro,
Nîyaz û qirvanê to Dergeyê Pîrî de ravêro,"
Hu bo eşqê pîrî rê

Yahut:

Berxudar be,
Midar be,
Sitar be,
Xizmeta to hêçe meşêro,
Pîrê Ulu Dîwanî nîyaz û qirvanê to qewul/qebul kero,

Lokma duasının bir başka varyantı:

Loqmê to qebul (qewul) bo
Miradê to hasil bo
Heq;
Neq û xiravî
Xafil, qeda û qusurê giranî

Sima[21] *îi azê sima ra dûrî bero*
Guna sima ver sano
Qalxanê verê sima bo
Xizmeta sima hêçe meşêro
Amîn

Aynı duanın kimi dervişler tarafından söylenen Türkçe varyantı ise şöyledir:

Kapıdan geldi bir niyaz
Niyazın nur ola
Şah huzur ola
İki gönül bir ola
Kabul ola makbul ola
Hakkın dergâhına yazıla

Duayı, lokma verilmesi izler. Bu, cemde hazır bulunanlardan birine niyaz olarak getirilmiş yiyeceklerden bir lokma verilmesidir. Buna **Loqmê Kurêşî** (Kurêş Lokması), **Loqmê Xizirî** (Hızır Lokması), **Loqmê Şahî** (Şah Lokması) denir. Pir, bundan sonra istediği anda, yeme iznini yüksek sesle ilan eder. Bu izin için kullanılacak sözlerin mutlak bir formu yok. Cem bağlayıcı, ortama göre seçeceği sözlerle bu işi yapar.

Diyelim ki Hızır Cemi'nde "Xizir nîyazê şima qebul kero" (Hızır niyazınızı kabul etsin) ya da "Loqmê şima dergeyê pîrî de bivêro ra" (Lokmanız Pir Dergâhı'nda kabul olsun) gibi sözlerden birini ya da bir kaçını birden söyler ve son lokmayı alan onu yemeye başlar. Cemde hazır bulunan ötekiler, lokmayı bundan sonra yerler.

Cemi yapan dervişin iznini beklemeden lokmayı yemek, cezayı gerektiren bir davranıştır. Ceza ise genellikle anında dara kaldırmak, yani herkesin huzurunda ayakta bekletmektir. Ama din adamı başka bir cezayı da kararlaştırabilir. Örneğin, bir kurban kesmesine ve etini komşulara dağıtmasına hükmedebilir.

Kimi çevrelerde, cem sırasında içki içmenin bir kural olduğu tarzında yanlış bir anlayış mevcut... Çocukluk yıllarımda, onlarca cemde hazır bulunmuş biri olarak, içki kullanılan bir tek ceme rastlamadığımı belirtmeliyim. Sadece kendi bölgemde değil, tanıma olanağı bulabildiğim yakın çevredeki öteki Kürt-Alevi yörelerinde de cem esnasında içki kullanılması alışkanlığının olmadığını gördüm.

Esasında Kürt Aleviler arasında, İslam dinindeki kadar katı biçimde olmasa da, içki içilmesi hoş karşılanan bir şey değil. Bunun nedeni ise dini olmaktan çok gelenekseldir.

Pratikte, özellikle de son 30-40 yıldır bu gelenek artık terk edilmiş gibidir. Cem sırasında içki içme geleneğine, esas olarak Bektaşiler ve onlarla yakın ilişki içerisinde bulunan Alevi bölgelerinde rastlanması dikkat çekicidir. Ancak söz konusu kesimler arasında da durum her yerde aynı değil.

21-Doğrusu: şima.

Örneğin, Tokat'a bağlı Zile ilçesinin köylerinde yerleşik "Sıraç Alevileri"nin dedelerinden Ali Kurt, günlük yaşamda içki kullanmaya karşı olmadıklarını ama ibadet anında böyle bir şeye kesinlikle izin verilmediğini belirtiyor.[22] Buna karşılık Gümüş Hacıköy dedelerinden Haydar Dede, ibadet anında "dem" içtiklerini söylüyor ve "Biz dem içenleri Türk, içmeyenleri de Arap kabul ederiz" eklemesinde bulunuyor.[23]

1. 7. Nazar Bakmak, Muska Yapmak, İp Bağlamak, Tuz Okutmak...

Bu terimlerin Kırmanccası sırasıyla "nezer guretene," "kaxite kerdene," "la girêdayene" ve "sole de nîyadayene"dir. Nazar etmek ise Kırmanccada "çimkerdene" Kurmanccada "çavinî" diye adlandırılır. Halk arasında yaygın olan inanca göre insanlara, özellikle de çocuklarla gençlere, hayvanlara, eşya ve bağ-bahçeye vs. nazar değebilir. Diyelim ki güzel ya da yetenekli bir genç kız ve gelin, yine güzel ve akıllı çocuklar, iyi bir ekin tarlası ile bağ-bahçe, güzel bir ev, miktarı fazla ya da tadı güzel yağ ve çökelek, besili ya da sayıca fazla olan hayvanlar pekâlâ nazar edilebilirler. "İyi," "güzel" ve "çok" nazar değmeye neden olabilecek sıfatlardır.

Bütün insanlar nazar değdirmezler, bu, bazı kişilere özgü bir durumdur. Eriline "çimezeng," dişiline "çimezenge" denilen açık kahverengi gözlüler, en çok nazar eden kişiler olarak bilinir. Bunu, mavi ve yeşil gözlüler izler. Nazar etme, aynı zamanda dostane olmayan bir hissin varlığına denk düşer. Kırmanccada "zerresîya," Kurmanccada ise "zikreş" denilen kıskançlar, yine çokça nazar eden kişilerdir.

İnsan ve hayvan hastalıklarının ortaya çıkması ya da başka şekillerde uğranılan maddi ve manevi zarar, çoğu kez nazar değmenin bir sonucu olarak kabul edilir. Diyelim ki ekinin iyi olmaması, arıların yeterince bal, süt hayvanlarının süt vermemesi, süt kesilmesi ya da mayalanmış sütün yoğurt haline gelmemesi, yangın, yağmur ve sel felaketine uğrama gibi olumsuz şeylerin arkasında, genellikle bir nazar olayının var olduğu kabul edilir.

Böylesi hallerde ip baktırmak, muska yaptırmak, kitap açtırtmak veya tuz okutmak, sıkça başvurulan karşı mücadele yöntemleridir.

Bu işleri yapanların mutlaka din adamları kesiminden olmaları gerekmez. Pekâlâ din adamı kategorisine girmeyen bir kişi de bunu yapabilir. Ne var ki teorik olarak böyle olsa da, bu hizmetleri çoğunlukla din adamları sıfatına sahip olanlar yapar.

1. 8. Alevilerde Evlilik ve Erkek Kadın İlişkisi

Eskiden Alevilerde de tıpkı günümüzde hala da Yezidi ve Kakayilerde

22-Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan, Alevi-Bektaşi Kimliği, ~Sosyolojik–Antropolojik Araştırma–, s. 504

23-Türkdoğan, Age, s. 517

olduğu gibi, evlilikte katı sınırlamalar olduğu anlaşılıyor. Din adamları ancak kendi soyundan (kanından) olan biriyle evlilik yapabiliyorlardı. Bu satırların yazarı, kendi babası dâhil, yaşça kendisinden daha büyük olan birçok kişiden, Kurêş soyundan olanların, eskiden dışarıdan biriyle evlenmediklerini, bu yüzden de çoğalmadıklarını, soylarının tükenme noktasına geldiğini, bu yüzden de kendi soylarından olmayan biriyle evlenmek zorunda kaldıklarını çokça duymuştur ki bu gelenek Kurêş ve Kurêşanlarla ilgili söylencede de var... Din adamı sıfatına sahip ailelere, daha üstün olduğu varsayılan bir soya mensup olmalarından ötürü "xas" (has), bu durumda olmayan sıradan halka ise "xam" (ham) denir. Bu nedenle, "Pirler mecbur kaldılar, xam (Türkçesi: ham) soydan kadınlarla evlilik yaptılar," belirlemesi çokça duyulur. Yine halk arasında anlatıldığına göre, din adamları xam (ham) soydan kadınlarla evlenmeden önce kötülük nedir bilmiyor, hiç bir olumsuz davranışta bulunmuyorlarmış. Sır-keramet bakımından da bugüne oranla çok daha güçlülermiş. Bu tür evlilikler yapıldıktan ve çoğalmaya başladıktan sonra yozlaşma ortaya çıkmış ve din adamları da günah sayılan işler yapmaya başlamışlar.

Aralarında pir-talip, rehber-talip ya da mürşit-talip bağı olanların birbirlerinden evlilik yapmaları kesin olarak yasaktır. Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki bu yasak sadece din adamı özelliğine sahip olmayan sıradan halka mensup taliplerle, onların pir, rehber ve mürşitlerini kapsamıyor. Yasak, aralarında pirlik, rehberlik, mürşitlik ve taliplik ilişkisi bulunan din adamlarının kendileri bakımından da geçerlidir. Yani dinsel konumu ne olursa olsun, aralarında bu bağ varsa, birbirleriyle evlilik yapamazlar.

Dêrsimli Aleviler arasında 1960'lara kadar görücü usulü ile evlilik oldukça yaygındı. Evlenecek çiftin birbirlerini görmelerine olanak sağlansa bile bu büyük sınırlamalara tabiydi ve gizli olması gerekirdi. Sözü kesilen ya da nişanlı olan genç kız kural olarak nişanlısının aile tarafına görünmez, onlardan kaçardı.

Evlilikte normal prosedür ise şöyle işler:

Evlenecek delikanlının bir kıza talip olması, onu istediğini belli etmesi, evlilik ilişkisinde atılacak adımların ilkidir. Buna Kırmanccada "Namê xo piraneyene" denir. Bunun sözlük anlamı "adını verme"dir. Yani, onu istediğini, ona talip olduğunu belli etme. Bundan sonraki adım, evlilik adayı delikanlının anne ve babasının ya da onlara vekâlet edecek birinin kızın ailesini ziyaret etmesi, konuyu açması ve söz kesmesidir. Bu iş, aileler bakımından atılması gereken ilk adımı oluşturur.

Bugün önemini belli ölçüde yitirmiş olsa da, prensip olarak Aleviler Sünnilere kız vermez ya da almazlar. İlginçtir; bu kural her iki taraf arasında herhangi bir çelişki ve çatışmanın olmadığı, tersine ilişkilerin çok iyi olduğu durumlarda da değişiklik göstermiyor.

Teorik olarak her iki taraf bakımından da karşı taraftan biriyle evlenenin nikâhı kılınmaz. Ancak, evlenen kız din değiştirirse ne olur? Belli bir isteksizlik

olsa da böylelerinin nikâhı kıyılır. Yine her iki tarafta karşı inançtan birine kız vermeyi, kız almaktan daha büyük bir tepkiyle karşılarlar. Öte yandan söz konusu yasağın, çeşitli etkenlerle yumuşayıp sertleşmesi de mümkündür. Örneğin, ulusal kimlik farklılığı, aşiretler arası çelişkiler, Alevi-Sünni çelişkisinin şiddeti ve ekonomik durum gibi.

Yine teorik açıdan çok kadınla evlenmek ya da boşanmak, Aleviler arasında yasaktır. Peki, birden çok kadınla evlenme ve boşanma yasağı kuralının istisnası yok mu? Yıllarca bunu yaşlı Alevilere ve özellikle de din adamlarına sordum, kendileriyle tartıştım. Herkesten bu konuda net yanıt almak mümkün olmadı. Ama genellikle şu noktalar üzerinde hemfikir oldular:

1-Karı-kocanın çocuğu olmuyorsa, koca ikinci bir kadınla evlenme hakkına sahiptir. Çocuk sahibi olamamanın, erkekten kaynaklanan bir nedene bağlı olabileceği noktası ise genellikle üzerinde düşünülmeyen bir konudur.

2-Kadının herhangi bir sağlık sorununa bağlı olarak kocasının cinsel gereksinimlerine yanıt verememesi ya da aile işlerini yürütememesi durumunda da erkek ikinci bir kadınla evlilik yapabilir.

Peki, tersi bir durum söz konusu olursa ne olur? Erkeğin sahip olduğu bu hakkın kadın için de geçerli olup olmadığı sorusuna, Aleviler genellikle yanıt vermekte zorlanıyorlar. Ancak yine de hiç değilse bir bölümü, bu inancın teorisine göre olayı yorumlayabiliyor ve kadın ile erkek arasında fark bulunmadığını, bu nedenle kadının da aynı şeyleri yapma hakkına sahip olması gerektiğini söylüyorlar. Ne var ki yukarıda değinilen nedenlere bağlı olarak iki kadınla aynı anda evlilik olanaklı iken, tersi bir durum, yani aynı anda iki erkekle evlilik akla bile getirilemeyecek bir şeydir. Kadın bu gibi hallerde isterse kocasını terk edip babasının evine geri gidebilir, hatta evlenebilir ki bunun somut örnekleri var.

3-Zina yapmak, her iki taraf bakımından da yasak olup boşanma nedenidir. Tabi gene teorik olarak...

Şu da var ki teori itibariyle Alevilikte yer alan çeşitli eşitlikçi kurallar, pratikte pek de uygulanmayabilir. Diğer bir deyişle kadın, Aleviler arasında da ezilen cinstir. Kimi dinlerin katı fanatik kuralları Alevilikte yok ama kabul edilebilir bir eşitliğin bulunduğunu söylemek de mümkün değil. Hatta bazı yörelerde, Sünniler arasında kadın Alevilere oranla daha rahat ve özgürdür. Bunu, bizzat kendi yörem olan Kiği'den (Gêxî) biliyorum. Alevi ve Sünnilerin iç içe yaşadıkları Kiği'nın Sünni köylerinde, kadınların Alevi köylerindeki hemcinslerine göre kısmen daha iyi durumda oluşları, benim için hep dikkat çekici olmuştur. Örneğin, Dêrsim Alevilerinde, 25-30 yıl öncesine kadar genç kadınlar, erkekler görmesin diye yüzlerini mutlak surette örterken, bu, yöredeki Sünnilerde daha seyrek rastlanan bir durumdu. Düğünlere katılma, birlikte şarkı söyleyip "govend"

oynama konusunda da Sünni köylerin kadınları biraz daha rahat bir durumdaydılar.

1. 9. Kurban Kesme

Dêrsimli Alevilerde kurban iki halde kesilir. Bunlardan bir tanesi, her yıl tekrarlanan periyodik dönemlerdeki kurbanlardır. Diyelim ki son baharda bir hayvanı ziyaretlerden birine adak olarak sunmak, yani kesmek, genellikle her ailenin yaptığı bir iştir. Bunun tek istisnası yoksulluktur. Yoksul aileler, kurban kesmek zorunda değiller. Dêrsim'de kurban ya ocaklar dâhil ziyaret yerlerinde ya da evde kesilir.

Benim çocukluk ve gençlik yıllarımın geçtiği Doğu Dêrsim'de Kurban Bayramı yoktu. Örneğin, ben Kurban Bayramı adında bir bayramın varlığını ortaokulun son sınıfında iken şu şekilde öğrenmiştim. Bir ilkbahar günü, Dêrsim'in Nazımiye ilçesinde Karadenizli olan bir Banka memurunun evinde iken radyoda meleyen bir koyun sesi duydum ve bunun üzerine, *"Hayrola, bu da ne?"* diye sordum.

"Bugün Kurban Bayramı ya," dedi.

"Kurban Bayramı mı? O da ne ki?" diye sordum.

"Bilmiyor musun?" dedi adam şaşkınlıkla.

"Hayır" dedim.

Garip bir tarzda yüzüme baktı ve bir kaç cümle ile Kurban Bayramı'nın ne olduğunu açıklamaya çalıştı. İlginç olan din dersinde de bundan bahsedilmemişti.

Sonraki yıllarda, kimi Kürt-Alevi bölgelerinde aynı bayramın kutlandığını öğrendim. Dr. M. Nuri Dêrsimi aynı konuda, *"Dördüncü Bayram kurban bayramıdır. Bu bayramda da kurbanlar kesilir, mezarlara gidilip ziyaret yapılır ve yemekler dağıtılır,"* der.[24]

Ancak daha sonraki yıllarda olayın peşine düştükçe, Dr. M. Nuri Dêrsimi'nin yazdıklarının bütün Batı Dêrsim'i kapsamadığını gördüm. Bu yöre halkının da önemlice bir kesimi böyle bir bayramı bilip tanımıyor.

Kurban kesilen diğer bir özel gün ise Xizir (Hızır) Orucundan sonraki gündür. Zaten Kurbanın adı da "Qirvanê Xizirî ya da Qirvana Xizirî"dir ki, buna "Qurbanê Xizirî, Qurbana Xizirî" denilir. Kurmancca lehçesinde ise adı "Qurbana Xizirê"dir (Türkçesi: Hızır Kurbanı).

Periyodik olarak yılın belli günlerinde kesilen kurbanlar dışında bir de herhangi bir zamanda, herhangi bir amaçla kesilen kurbanlar var. Diyelim ki pir ya da rehber geldiğinde, cem anında cemi yapan din adamının tavsiye etmesi durumunda, rüya görme gibi hallerde kurban kesilebilir.

Kural olarak kurban güneş doğarken ona dönük olarak kesilir. Dêrsim

24-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yay. Köln. 1988, s. 32

Alevileri, kesilen kurbanın anında güneşe doğru uçtuğuna ve gelebilecek kötülüklere karşı kendisini feda ettiğine inanırlar ki bu yöndeki sözleri, kurban kesme anında, babam dâhil birçok Dêrsimliden bizzat duymuşumdur.

Ne var ki ziyaret yerlerinde kurbanın bekletilmesi ve sabah güneş doğarken kesilmesi pratik bakımdan zorluğu olan bir durumdur. Çünkü ziyarete gelenler genellikle ertesi gün dönerler. Kurbanın akşam ya da gece kesilmemesi halinde zaman bakımından sorun çıkar. Ziyarette bir kaç gün kalan, diğer bir deyişle zaman yönünden sıkıntısı olmayanlar, elbet güneş doğarken bu işi yapmayı tercih ederler.

1. 10. Xizir (Hızır): Her Zaman Her Yerde Hazır ve Nazır Bir Yardım Meleği

Xizir (Hızır) ile ilgili aşağıdaki bilgileri vermeden önce, Dêrsim ve çevre bölgelerdeki Alevi inancında yer alan kutsalları sıralamakta yarar var. Bunlar;

1-Tanrı,
2-Xizir (Hızır),
3-Güneş,
4-Dört Melek (Cebrail, Mikail, Azrail, İsrafil),
5-Hz. Muhammed, Hz. Ali, 12 İmam ve Ana Fatma,
6-Bütün peygamberler,
7-Ziyaret ve evliyalar ve buna bağlı olarak din adamları.

Hızır Dêrsim'de kutsalların en yücesi değil. O, bu yönden Tanrı'dan sonra gelir. Ancak pratikte en çok güvenilen, en çok seslenilen, görünmeyen kutsallar arasında insanların kendilerine en yakın hissettikleri kutsaldır.

Hızır, aksakallı bir ihtiyardır. O, boz bir atın sırtında gezer, "**cantêzik**"tir (tezcanlı). Öylesine sır sahibidir ki "**her an, her yerde hazır ve nazır**"dır. O nedenle de dara düşüldüğünde hemen hemen her zaman ilk olarak ona seslenilir. Özellikle de kar ve tipinin ortalığı kapladığı soğuk kış günlerinde, sel baskınlarında, deprem ve öteki felaketlerde, baş koruyucu olarak gece gündüz işbaşındadır. Şu da var ki bir karşılaştırma yapmak gerekirse; O, karadan çok suların ve özellikle de denizlerin kurtarıcı meleğidir. Ona, "**Ya Xizirê Serê Deryayî**" (Ya Denizler Üzerindeki Hızır), "**Ya Xizirê Kelek û Gemîyan**" (Ya Kelek ve Gemilerin Hızırı) diye seslenilmesi, bu rolünden dolayıdır.

Bir efsaneye göre, Hızır ile Hz. Musa'nın yolculuklarının da bir gemide geçtiğini unutmamak gerekir.

Kanımca, Hızır adının en çok denizlerle bağlantılı olarak gösterilmesi, eski çağlarda deniz yolculuğunun en riskli yolculuk türü olması, insanların en çok bu yolculuk sırasında yardıma gereksinme duymalarıyla ilgidir.

Ne var ki Hızır ile deniz arasındaki bağlantıya bakarak, onun karadaki rolünü geri plana itmemek gerekir. Özellikle de iklim bakımından yılın

en zor günleri sayılan karlı-tipili kış günlerinde Hızır, en çok yardıma çağrılan melektir. Dêrsim'de, Hızır Bayramının (Xêrdlas) bu mevsimde kutlanması da bu nedenle olsa gerek. Hızır Orucu ve Bayramı'na denk düşen günlerde, rüzgârın etkisiyle karın oradan oraya savrulması, özellikle de çocuklar bakımından çok heyecan ve keyif vericidir. Karın rüzgârın etkisiyle bu tarzda savrulması, Hızır'ın atını hızla oradan oraya koşturmasına bağlanır. Halk arasında bu durum "Xizir tozike vay dano" (Hızır kar savuruyor) ya da "Xizirî astor fîsto kay tozike vay dano" (Hızır atını dörtnala sürüyor, kar savuruyor) gibi terimlerle ifade edilir. Yeri gelmişken buradaki "tozike" sözcüğünün, savrulmaya uygun, toz şeklindeki kar anlamına geldiğini belirtmeliyim.

G. Aksoy'un daha önce bahsi geçen çalışmasında yer alan bir dipnotta;

> "Hüseyin Çakmak'ın yazdığına göre ise, Dersim'de **Xızıro İlas, Xızıro Xêlas** ve **Xızıro Nebi** olmak üzere üç Xızır figürü vardır. Bunlardan **Xızıro İlas** suda, **Xızıro Xelas** karada, **Xızıro Nebi** ise her tarafta dara düşenin yardımına koşar (Çakmak 2002: 44)."[25]

Bu satırlarda belirtilen, **Xiziro Îlas'ın** suda, **Xiziro Xêlas'ın** karada, **Xiziro Nebî'nin** ise her tarafta dara düşenin yardımına koştuğuna ilişkin görüşe şahsen daha önce rastlamış değilim. Dêrsim'de böyle bir görev bölüşümünün olduğunu sanmıyorum. Konuştuğum kişiler içerisinde de bunu doğrulayan çıkmadı. Bana yapay bir ayırım gibi geliyor.

Yabancısı olmadığım bu terimlerden ikisinin yazılışı da kanımca doğru değil. Dêrsim'de bu "Xızıro İlas" değil, "Xizirê Îlyasî," "Xızıro Xêlas" değil "Xizirê Xêrdlasî," "Xızıro Nebi" değil, "Xizirê Nêbî" denir.

Kanımca bu adlar, ayrı ayrı görevleri olan farklı Hızır figürleri için kullanılan adlar değiller. Bütün bu işleri yapan bir tek Hızır için kullanılan değişik adlardır.

Halk arasında, yöre ve toplumsal gruplarla bağlantılı olarak da Hızır farklı adlarla anılır. Bu, aynı zamanda Hızır Orucunun yörelere göre ayrı ayrı tarihlerde tutulmasıyla ilişkilidir. Örneğin, "Xizirê Çarekan" (Çarekan Hızırı), "Xizirê Xozatî" (Hozat Hızırı), "Xizirê Tasnîye" (Tasniye Hızırı) vs.

"Xêrdlas" ise üç günlük Hızır orucu ile arkasından gelen bayramın adıdır. "Xêrdlas"ın "Xizirê Îlyasî"in bir diğer formu olan "Xidirê Îlyas"tan türediğini söylemek yanlış olmaz sanıyorum. "Xêrdlas" Dêrsim'de aynı zamanda, Hızır orucu ile bayramını kapsayan zaman diliminin de adıdır. Örneğin, "Ma Xêrdlas de ême" (Xêrdlas'ta geliriz ya da Hızır orucu ile bayramına denk düşen günlerde geliriz), "Xêrdlas ke ame qirvan keme" (Xêrdlas'ta kurban keseriz) vs.

Xêrdlas, bazı yörelerde "xeylas" şeklinde de söylenir.

Halk arasında, Hızır'ın yılın belli günlerinde, uğradığı yerlerde iz bıraktığı

25-Aksoy, Gürdal, Age, s. 284

ama herkesin bu izi göremediği, onun ancak temiz yürekli kişiler tarafından görülebildiğine ilişkin bir inanç vardır. Örneğin, Hızır'ın her yıl kendi adına kutlanan Bayram gecesi, sert kışı ile ünlü ve Nazımiye ile Pülümür arasında yer alan Tasnîye'deki ziyareti ziyaret ettiği ve atının ayak izinin, o ziyaretteki kutsal taşa kazıldığına inanılır, buna ait söylenceler anlatılır.

Hızır'a sesleniş ve yakarma, Dêrsim Alevileri arasında oldukça yaygındır. Daha doğrusu günlük yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Orneğin, evinde oturan, herhangi bir Dêrsimliden şu müzikli dörtlüğü her an duymak mümkün:

Min o temurê (tomirê) xo gureto veng danû,
Astor banî ser fîsto çirre
Ez ve qiravanê binê linge bî
Name Xizir o,
Her ca de hem hazir hem nazir o.

Türkçesi:

Sazım elimde sesleniyorum,
Damda at oynatıyor;
Ayağının altına kurban olduğum
Adı Hızır;
Her yerde hem hazır hem nazır.

Ancak bu satırlar standart değil, pel çok farklı varyantı var. Örneğin:

Ezo nîştû ro cerenû ver ro,
Na wo çêverde kewt zerre
Ez ve qiravênê binê linge bî,
Tenga ma de reseno,
Name Xizir o,
Her tim her ca de hazir û nazir o.

Türkçesi:

Otırmış yalvarıyorum,
İşte kapıda gözüktü,
Ayağının altına kurban olduğum,
Dar günümüzde yetişir,
Adı Hızır,
Her zaman her yerde hazır ve nazır.

Hızır, aynı zamanda yoksul doyuran, açlara yardım eden melektir. "Loqmeyê (loqmê) Xizirî" teriminin onun bu özelliğiyle bağlantılı olduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. Ayrıca halk arasında "Xanê Xizirî" (Hızır Hanesi)'den de çokça bahsedilir. Çünkü "Xanê Xizirî" bolluk ve bereket yeridir.

"Xanê Xizirî bo,
Çemê Mizırî bo,
Desta duzirî bo,"

Türkçesi:

"Hızır Hanı olsun,
Mınzır Nehri olsun,
Düz ova olsun,"

Satırlarıyla başlayan duaya hem cem sırasında hem de bunun dışındaki normal zamanlarda sıkça rastlanır.

Hızır'ın, Kürt Alevilerin inancındaki bu önemli yeri, onun sırf bu toplumsal kesim tarafından sevip sayılan bir kutsal varlık olduğu anlamına gelmez. Tersine, Hızır, farklı din ve inanç mensubu birçok halk tarafından aynı şekilde bilinen ve inanılan bir kutsal varlıktır. Beri taraftan, Hızır inancı ya da ona benzer ve hatta onun öncülü olarak kabul edilen inançlar, tarihin çok eski dönemlerine kadar uzanmaktadır.

Örneğin, **Gılgamış Destanı**'nda bahsi geçen ve günahlar denizini aşarak ölümsüzleşen **Utnapiştim** bakımından durum böyledir. Ölüme çare arayan Gılgamış'ın bir adada karşılaştığı Utnapiştim'in aksakallı, beyaz giysili ölümsüz bir kişi olması, Hızır tarifine tıpa-tıp uymaktadır. Hızır'ın su ile ve özellikle de denizle olan ilişkisi de yine onu Utnapiştim'e yaklaştıran bir özelliktir.

Kimi yörelerde, Aleviler arasında Hızır'ın Büyük İskender'le de birlikte olduğuna ilişkin bir efsane anlatılmaktadır. Efsane'ye göre İskender günün birinde Karanlıklar Vadisi'ne girer ve orada Abu Hayat denilen ölümsüzlük suyunu arar. Suyu, sadece Hızır bulup içer ve dolayısıyla da ölümsüzleşen o olur. Büyük Iskender, Hızır'dan kendisini oraya götürmesini ister, Hızır da "Tamam, zamanı gelince gideriz" der.

Ne var ki o arada aksakalıyla Azrail yani felek İskender'e gözükür. İskender felekten canını bağışlamasını diler. O da *"Zaten canını almaya gelmedim. Senin canını, demirden bir kubbede, yumuşak çulların üzerinde yattığın zaman alacağım,"* der ve gider.

Bunun üzerine keyiflenen İskender, *"Ben de demirden kubbe altında ve yumuşak şeyler üzerinde yatmam, bunda ne var,"* diye söylenir.

Bir süre sonra, Büyük İskender aniden hastalanır. Tabi seferde olduğu için, yatabileceği rahat bir yer bulunamıyor kendisine. Bunun üzerine askerler mızraklarını yere çakar, kalkanlarını gölge yapsınlar diye üzerine yerleştirir, yere de yatak niyetine keçe serer ve Büyük İskender'i üzerine yatırırlar. İskender oraya uzandıktan kısa bir süre sonra gözlerini açar ve o an farkına varır ki demir bir kubbenin altında, yumuşak çulların üzerinde yatıyor. Yattığı yer, tam da Azrail'in "Canını alacağım" dediği yere uyuyor. Ve tabi kımıldamaya fırsat bulamadan Azrail gözüküp canını alıyor.

Yezidi piri Dr. Memo, Hızır'ın Eski Yunan Mitolojisinde, denizleri aşan **Gregor** ile bağlantısına dikkat çekiyor. Dr. Memo'ya göre "**Gregory Day**"in, (**Gregor Günü**) Hızır Bayramı ile aynı olması olasılığı büyüktür. Kendisiyle konuştuğum bir Arap Alevi şeyhi de aynı noktaya değinerek, *"Bizdeki Hz. Hızır, Hıristiyanlardaki* ***George İlias****'tan başka biri değil,"* dedi.

Hızır bayramının genç kızlar bakımından ayrıca önemli bir özelliği var. Bayram günü, genç kızlar tuzlu şeyler yer, su içmez ve başlarının altına bir süpürge koyar, öyle yatarlar. Rüyalarında hangi köye veya hangi eve doğru gider de su içerlerse oralardan biriyle evlenecekler demektir. Yok, eğer gencin biri kendisine su verirse, evleneceği kişi doğrudan doğruya o olacak anlamına gelir.

Son yıllarda Hızır ile ilgili bir hayli şey yazılıyor, değerlendirmeler yapılıyor. Bu değerlendirmelerde, doğrular gibi bana hayli abartılı ve yanlış gelen şeyler de yer almaktadır. Örneğin Haşim Kutlu, Hızır ile ilgili kitabının adını, *"Ateşin ve Güneşin Yeryüzündeki Tezahürü Bozatlı Hızır"* koymuş. Kutlu'nun kitabında, aynı tanımlama başka yerlerde de defalarca tekrarlanmaktadır. Kutlu, kitabının bir yerinde, biraz da ajitatif bir tarzda şunları yazıyor:

> "Sonuç olarak, Ateşin ve Güneşin yeryüzündeki tezahürü; Hindistan'da Sürya, Avrupalı halklarda Eliyas ya da St. Geordge ya da Aya İrini, Anadolu'nun Türkmen ve diğer halklarının da, mesir, İlyas, Ellez ya da Abdal Musa olarak gerçekleşirken, Kürt Kızılbaşlarda bunun adı "Hizir e Qal"dır. Ayrıca "Bozatlı'da değildir. Hızır e Qal'ın atı ateştendir ve adı, en uzağı anlık derekesinde yakın eden manasında "Dürbun"dur. Hızır'ın Dürbun'u Arap sömügeciliği tarafından yağmalanmış, savaş ganimeti olarak Ali'ye verilmiştir. Hz. Ali'ye "Düldül"e tercüme edilerek verilmiştir. Tabi Hızır e Qal'ın elinde ise kala kala, bağışlayın beni, sanki de, "Boz bergir" misali bir "Bozat" kalmıştır."[26]

Görüldüğü gibi Kutlu, birbiriyle ilgisi bulunmayan bir dizi şeyi rast gele bir araya getirip ilişkilendiriyor ve bundan kendine uygun gelen sonuçlar çıkarıyor. Örneğin, Hızır'ın atının ateşten, bu atın adının ise uzağı yakın etmek anlamına gelen dürbün olduğunun kanıtı ne? Yine Hızır'ın "Abdal Musa" ile özdeşleştirildiğine ilişkin bilgi neye dayanıyor, merak etmemek elde değil. Kutlu'nun, Hızır ile aynileştirdiği ve Kırmancca konuşan Dêrsimlilerin "Evdel Mursa" dedikleri, "Abdal Musa" bazı yörelerde iyi, bazı yörelerde ise kötü ve yağmacı olarak bilinen bir "Cin Taburu" komutanıdır.

Denizde ve karada, dara düşenlerin yardımına koşan kurtarıcı bir yardım meleği olan Hızır için "Ateşin ve Güneşin Yeryüzündeki Tezahürü"dür demek de, yine dayanağı olmayan keyfi bir değerlendirmedir. Halk arasında Hızır ile ilgili böyle bir nitelendirmeye hiç rastlamadım. Zaten bu çalışmanın değişik yerlerinde de belirtildiği gibi, ateş ve güneşin tezahürü olmak şurada kalsın, Hızır asıl olarak denizlerde ya da azgın sularda ve soğukların, tipinin doruğa ulaştığı kış günlerinde gezen ve imdada yetişendir.

26-Kutlu H., Age, H. A. M. Druckerei GmbH, Düsseldorf, 2000, s. 11

Kutlu'nun Hızır'ın adını yazış biçimi de yanlıştır. Kurmanci konuşan Kürtler ona "Xizirê Kal," Kırmancca (Zazaca) konuşanlar ise "Xiziro Kal" derler. Yani Kutlu'nun yazdığı "Qal" formu doğru değil. Kürtçede yumuşak "k" harfi ile başlayan "kal" sözcüğü "yaşlı" anlamına gelir. Hızır, aksakallı, yaşlı bir kişi olduğuna göre, onun adında bu sözcüğün yer alması da mantıkidir. Kaldı ki daha önce de belirttiğimiz gibi Dêrsim'in kimi yörelerinde, örneğin, Pülümür-Tercan yöresinde ve özellikle de Çarekan aşiretinin yerleşik olduğu bölgede Hızır'a, "Aksakallı İhtiyar" anlamına gelen **Kalo Sipê**, bazı yörelerde ise "Kalo Espar" ya da sadece "Espar/Aspar" denilmektedir.

Kutlu, Hızır'ın Boz atlı olmadığını söylerken de haklı değil. Yazarın iddiasının tersine, Hızır adı hemen hemen her zaman Boz at ile birlikte anılır. Boz at, bir bakıma Hızır'ın sembolüdür. Gerek dualarda ve gerekse Hızır ile ilgili anlatılarda, "Boz At" sürekli geçer. Bu ad, Kırmanccada "Astoro Qir," Kurmancide ise "Hespê Boz" ya da "Hespê Qir"dır. Hızır'ın süvarisi olduğu "Astoro Qir" ya da "Hespê Qir," yazarın belirttiği gibi hiç de hafife alınacak ya da alay edilecek bir "beygir" değil. Masallarda da sık sık geçtiği gibi, O, her an her yerde olabilecek kadar hızlı hareket eden bir "sır at"tır.

Kaldı ki Kutlu, kitabının bir başka yerinde Boz At ile ilgili yukarıdaki sözlerini kendisi çürütüyor:

> "Dolayısıyla, bu gerçekten habersiz olan; bir Kürt İnsanı'nın, hem de Mezopotamya ve Anadolu İnsanının, her yerde "Hazır" ve "Nazır" ettiği, dar gün dostu, kurtarıcısı, yardım edeni saydığı, insan suretindeki "Bozatlı Al İlah'ı" yani "Hızır" tanrısalını da anlaması kolay olmayacaktır."[27]

Daha önce "Boz At"ı, Hızır'dan uzak tutmaya çalışan, onu küçümseyen Kutlu'nun, bu satırlarda onu yücelterek "*Bozatlı Al İlah*" yapması, sanırım okuyucunun gözünden kaçmamıştır.

Gürdal Aksoy'un, sözü edilen kitabında, "**Dêrsim'de Yaşayan Bir Tanrı**"[28] ara başlığı altında yaptığı kimi saptamalar da kanımca üzerinde durulmayı gerektiren yanlışlıklar içermektedir.

Bu konuya ilişkin ilk itirazım, Hızır'ın "Dêrsim'de Yaşayan Bir Tanrı" olarak nitelendirilmesine ilişkindir. Aksoy, bu konuda şöyle diyor:

> "Genel karakteristiği göz önüne alındığında, belki de bütün kültürler arasında Hızır'a tipik ve atipik bir tanrı olarak rastlanabildiği en özgün yerin Dersim olduğu söylenebilir. Dersim'de zaman zaman soyut bir seyit figürüne yakın olarak betimlenen Xızır, aslında bir deus otiosus olarak insanlardan uzaklaşmış olan Haq/Heq'in doğayla iç içe bu yarı göçebe kültürdeki 'somut' tezahürü olarak yerini almıştır; 'somut' yaşamın 'somut' tanrısı olarak."[29]

Gerçi Aksoy yazının daha ileriki bölümlerinde, Dêrsim Aleviliğini "*çok*

27-Kutlu, H., Age, s. 51-52

28-Aksoy, Gürdal, Age, s. 269

29-Age, s. 269

tanrılı" diye nitelendiren görüşlere katılmadığını belirtiyor ve "*Xızır'ın dünyevi işlerden eletek çekmiş ve insanlardan ızaklaşmış bir* ***deus otiosus*** *olarak Haq/Heq'ın yerine ikame edilmiş olması da bu gerçeği değiştirmez,*" diyor. Ancak buradaki "*yerine ikame edilme*"de bana isabetli bir değerlendirme gibi gelmiyor. Bence "ikame" yerine, onun yüceler yücesi olarak kabul edilen Tanrı'ya yaklaştırıldığını, fonksiyon yönünde ise belli ölçüde aynileştirildiğini söylemek daha uygun bir ifade şekli olur.

Gerçi Hz. Musa ile yaptığı bir gezinin anlatıldığı efsanedeki Hızır'ın konumu, Aksoy'un görüşünü güçlendirecek gibi gözüküyor. Çünkü tek tanrılı dinlerde, aracı melek bir yana, peygamber hiyerarşik olarak Tanrı'dan sonra gelir. Efsanede ise Musa ile yolculuk yapan Hızır, ondan daha üstün bir yerdedir. Bu da ister istemez, Hızır'ın orada, Tanrı yerine ikame edildiği, diğer bir deyişle Tanrı'nın Hızır şeklinde ortaya çıkrığı izlenimi verir ama yine de tekil olan bu olaydaki durum hem geneli temsil etmez hem de Dêrsim Alevilerinin inancındaki fiili duruma uygun düşmez.

Hiç kuşku yok ki Dêrsim Alevileri, kâinatın ya da 18 bin âlemin yaratıcısı olarak gördükleri ve bütün kutsalların en yücesi olan bir Tanrı'ya inanıyorlar. Hızır örneğinde olduğu gibi, bazı melek ya da evliyalara, bir tanrı'dan beklenebilecek büyük görevler yüklenmiş olması, günlük yaşamda ise Tanrı'dan çok onlarla haşır neşir olunması, bu gerçeği değiştirmez.

Hızır dâhil, bütün evliya ve melekler insandan yukarıda ama Tanrı'dan aşağıdadırlar; bir başka ifade ile insan ile Tanrı arasında yer alıyorlar.

Örneğin, Dêrsimlilerin Tanrı'ya seslenişte, "*Ya Heqo wayîrê çar koşê Dînya*" (Ya Dört Köşe Dünyanın Yaratıcısı Tanrı), "*Ya Heqo Comerd, ti ya ke 18 Hazar Alemî îcad kerdê,*" (Ya Cömerd Tanrı, Senki 18 bin âlemi yaratansın) "*Ya Heq, ti ya ke asmênê hewtîne (Hotine) de nîşta ro, her çî de nîyadana, her çî vênena û îdare kena*" (Ya Allah, Sen ki göğün yedinci katında oturmuş, her şeyi gözetliyor, görüyor ve yönetiyorsun) "*Ya Heq, ya Rebbî Alem*" (Ya Tanrı, Ya Rabb-i Alem) türü sözler sık sık duyulur. Bu sözlerle dile getirilen nitelendirmeler, Tanrı'dan başka hiç bir kutsal varlık için kullanılmaz ki bu da Tanrı'nın, öteki tüm kutsallardan daha üstün olduğunun bir göstergesidir.

Bu konuya eğilirken, yazılı din kitabı olmayan Alevilik ile böyle bir kitaba sahip dinler arasındaki bir farkı gözden uzak tutmamak gerekir kanısındayım. Kitabı olan dinlerde (Müslümanlık, Hıristiyanlık, Musevilik), her dinin temel ilkeleri var ve bunlar her yerde aynıdır. Pratik uygulama belli kalıplara ya da sabit şekillere göre yerine getiriliyor. Sinagog'da, Kilise'de ya da camide ibadet edenler, yazılı kurallarda nasıl belirlenmişse öyle ibadet ediyorlar. Bu dinlere inananlar, ibadetin belli evrelerinde aynı tekstleri okuyarak, aynı sözlerle Tanrı'yı anıyor, ona sesleniyorlar. Müslümanlarda Tanrı, Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanlarda Tanrı, Hz. İsa ve İncil, Musevilerde Tanrı, Musa ve Tevrat üçlüsü arasında, günlük yaşamda sıkı ve yakın bağ olması doğaldır. Hatta bu bakımdan, Yezidiler, Kakayiler

ve Bektaşiler de Alevilerden daha iyi durumdadırlar. Çünkü her üç inancın da yazılı tekstleri var. Üstelik Kakayilik, Yezidilik ile Bektaşilik, kurumlaşmış durumdadırlar.

Oysa Alevilik açısından durum farklıdır. Onlarda, kutsal kitaplar tarafından belirlenmiş ibadet şekilleri ya da kalıplar yok. Yine kitaplar tarafından formüle edilmiş dualarla ibadet etmek yerine, güneşe ve ziyaretlere dönük olarak ve onlara bakarak ya da onları ziyaret ederek yapıyorlar bu işi. Dua metinleri, Tanrıdan çok, yüz yüze bulundukları, hatta istediklerinde ayak basıp dokunabildikleri ziyaretlere yöneliktir. Bu da ister istemez, onları, kutsallık sıralamasında "en yüce yeri" alan Tanrı'dan uzaklaştırıyor, söz konusu evliya ve meleklere yakınlaştırıyor. Şu bir gerçek ki Kürt Aleviler arasında, her gün bakılan, ziyaret edilebilen kutsal mekânlar, Tanrı'dan daha fazla günlük yaşamın içerisindedirler.

Hatta Aleviler arasında, fiziki ya da psikolojik olarak çok acı veren bir durumla karşı karşıya kalındığında, bir reaksiyon gösterme şekli olarak Tanrıya sitem ederken, ona karşı saygısızlık içeren sözler söylenmesi, günlük yaşamda çok sıkça karşılanan bir durumdur. Ancak ziyaretlere karşı böyle bir davranış hemen hemen hiç gösterilmez. Bir ara Sünni Müslüman olan bir arkadaşıma, Tanrı'ya karşı sarf edilen bu tür sözlerden örnekler vermiş ve *"Sizde bu tür şeyler söylense ne olur?"* diye sormuştum. Aldığım yanıt, *"Bu tür sözler sarf edecek birinin önce kaçıp sığınabileceği bir yer bulması gerekir,"* demişti.

Peki, bu durumu nasıl açıklamak gerekir?

Bunun bir nedeni, göz önünde olan ziyaretlerden duyulan korkunun, gözle görülmeyen ve daha uzak ya da soyut olan Tanrıdan duyulan korkuya göre daha büyük olması olabilir. Diğer bir nedeni ise, "acı"nın etkisindeki kişinin, duyduğu kızgınlığı ve reaksiyonunu, kutsallar içerisinde en yüce olanına yöneltme hissi olabilir ki bence her iki halde de doğruluk payı var.

Aksoy, Hızır'ın Dêrsim'deki etkisinin büyüklüğüne örnek olarak *"Xızır bo, towbê Xızırî bo ke"* gibi yemin sözlerini göstermektedir. Hızır'ın adı anılarak yapılan bu yeminler doğrudur ve bunlar o kadar çok ve çeşitliler ki saymakla bitmez. Ayrıca söz konusu yeminler, sadece Hızır ile sınırlı değiller. Hemen her yerde, herhangi bir ziyaretin adı anılarak da aynı yeminler edilir.

Her kutsal için söylenebilecek bu tür genel dua formları dışında, bir de kimi ziyaretlerin kendine özgü özellikleri ile bağlantılı olan özel sesleniş ve dualar vardır.

Diyelim ki Çeleqas köyünde fırına atılan ve sağ çıktığına inanılan Kurêş için "Ya Kurêş, ti ya ke Çeleqas de kewta firine," (Ya Kurêş, senki Çeleqas'ta fırına girdin) diye seslenilir ve bu sesleniş sadece ona yönelik olur. Duzgi ya da Duzgin'ın Kışın ortasında (Çele de) ağaç yeşerttiğine inanıldığı için de sadece ona "Ya Duzgi" ya da "Ya Duzginê Kemerî, ti ya ke Çelê zimistanî de bir kerd kewe," (Ya kayayı mekân tutmuş Duzgin, sen ki kış ortasında ormanı yeşerttin) diye seslenilir vs.

Hızır, evliyalar arasında ayırt edici özellikleri en çok olandır. Bu yüzden de sadece onun adı ile bağlantılı seslenişler oldukça çoktur: "Ya Xizirê Serê Deryayî" (Ya Deryalar Hızırı), "Ya Xizirê Kelek û Gemîyan," (Ya Kelek ve Gemilerin Hızırı) "Ya Xizirê Saeta Tenge," (Ya Dar Saatte İmdada yetişen Hızır), "Ya Xiziro suyarîyê Astorê Qirrî" (Ya Kır Atın Süvarisi Hızır), "Ya Xizirê Pukeleke" (Ya Tipilerin Hızırı), "Ya Xizir ti ya ke Çeleyê Zimistani de Astorî fîna çirre tozike vay dana" (Ya Hızır, sen ki kış ortasında at koşturur, kar savurursun), "Ya Xizirê gavanê çetînî," (Ya çetin geçitlerin Hızırı) gibi... Tabi bunlar örnek olsun diye yazdıklarım, liste uzatılabilir.

Alevi Kürtler arasında bütün ziyaretler, bütün yöreler için saygı gösterilen kutsallar olmakla birlikte, pratik yaşam içerisinde belli ziyaretlerin belli bölgelerde ya da belli gruplar arasındaki etkisi daha büyüktür. Diyelim ki Batı Dêrsim'deki Tujik Bava ya da Sultan Bava, Ewlîyayê Mizurî'ye (Munzur Evliyası) yönelik sesleniş ve yakarmalar, Doğu Dêrsim'de geri plana düşer. Batı Dêrsim bakımından ise tersi söz konusudur. Ayrıca bir bölgede etkin olan bir ziyaret, kim bölgelerde hiç bilinmeyebilir. Bunun tek istisnası Hızır'dır. Hızır, her yerde Kürt Aleviler bakımından birincil derecede öneme sahip bir melektir. Sıralamada, ondan sonra Kurêş ve Duzgin gelir. Hızır, ayrıca kendisi için oruç tutulan, bayram kutlanan ve cem yapılan tek melektir. Rojeyê Xizirî (Hızır Orucu) ve Cemê Xizirî (Hızır Cemi). Bunun dışındaki adaklar tüm ziyaretler için olabilir. Örneğin, Qirvanê Xizirî (Hızır Kurbanı), Qirvanê Duzginî (Duzgin Kurbanı), Nîyazê Duzginî (Duzgin Niyazı), Nîyazê Baxira Sipîye (Beyaz Bağıre Niyazı), Nîyazê Goşkar Bavayî (Goşkar Bava Niyazı), Nîyazê Hetir Bavayî (Hetir Bava Niyazı), Niyazê Bamasûrî (Bamasûr Niyazı) vs.

Peygamberler ile 12 İmamlar dışında "hazreti" (Kürtçede 'Hezreti') sıfatının ismin önüne getirildiği tek melek Hızır'dır. "Ya Hezretî Xizir, ti esta ke esta!" (Ya Hazreti Hızır, sen varsın!). Öteki evliyalar için bu sıfatın kullanıldığına hiç rastlamadım.

1. 10. 1. Wayîr (Sahip) ve Hızır İlişkisi

Dêrsim Alevileri arasında "wayîr" ya da "xwedî" sözcüğü çokça kullanılan bir ibadet ve seslenme sözcüğüdür. "Wayîr" Kırmancca (Zazaca), "Xwedî" ise Kurmancca olup, sözlük anlamı sahip demektir. Dêrsim Alevilerinin inançları ile ilgilenen yazarlar arasında, bu terimin Tanrı için kullanıldığını, onu ifade ettiğini söyleyenler var.

G. Aksoy, bahsi geçen çalışmasında da "wayîr" terimi ile ilgili olarak Jacobson ve Comerd'e de atıfta bulunuyor ve şöyle diyor:

> "Bu noktada kilit bir kavram olarak wayır karşımıza çıkıyor. Kırmançca'da sahip, efendi anlamına gelmektedir. Fakat bununla sınırlı değil; çünkü, belirtildiğine göre bu terim bazen tanrı anlamında da kullanılıyor ve tanrıyı ifade etmek üzere wairê mi (sahibim/efendim) deniliyor. (Jacobson 1994: 211; ayrıca Bkz. Comerd

1998: 125, dn. 48) Bir wayır olarak Heq/Haq'ın yerini pek çok yerde Xızır'ın üstlendiği bilinmekle birlikte, Dersim'in başka wayırları da vardır ve onlar ise, Xızır'ın aksine fonksiyonel de olsa tanrının yerini ve ayrıksı da olsa tanrı sayılmazlar."[30]

Önce şunu belirtmek gerekir ki Hızır, Dêrsim'de olağanüstü derecede sevilen ve sayılan bir melek olmakla birlikte, O, genel olarak "Wayîr" değildir. Dêrsimlilerin dua esnasında Hızır'a seslendikleri ve "Ma rê wayîrîye bike/Me ra xwedîtî bike!" türünden sözlerle onu imdada çağırdıkları doğrudur. Bu sözler ise "Bize sahiplik et, bizi koru" anlamındadır.

Bu noktayı daha iyi açıklığa kavuşturabilmek için, Dêrsim'de halk-evliya ilişkisine ilişkin bir noktaya dikkat çekmek gerekir. Yörede, bütün evliyalar, herkes için saygı gösterilmesi gereken kutsallar olmakla birlikte, pratikte her yörenin kendisine daha yakın gördüğü bir evliya vardır. Bu yakınlığın iki önemli nedeninden bir tanesi coğrafi yakınlık ya da mesafe yakınlığıdır. İnsanların, günlük yaşam içerisinde her an gördükleri, gerektiğinde ziyaret ettikleri, dokunup suyunu içtikleri kutsal bir mekânı kendilerine daha yakın bulmaları, onu adeta kendi koruyucuları olarak görmeleri doğaldır. İkinci neden ise evliyanın, o grubun atası, diğer bir deyişle sahibi (wayîr) olmasıdır.

Hızır Dêrsim'de, bu anlamda herkesin sahibi değildir. Bir görüşe göre, o herkesin imdadına yetişir, herkesi korur, ona sahiplik eder ama sadece Çarekan aşireti için sahip (wayîr) olarak kabul edilir.

Nazımiye'ye bağlı Gemike mezrasında oturan, kimine göre 1936, kimine göre ise 1938 yılında ölen ve Alevilik inancındaki yeri mürşidlik makamı olan ünlü şair ve hiciv ustası Seyqazi, bir beyitinde, evliya-halk arasındaki sahiplik olayını şöyle dile getiriyor.

(...)

Kemerê Duzginî meravê wertê kurêsan o
Dewa Kûrêsû paga pî û kalikan o[31]
Jêla Miroddayîye wayîrê heyderan o
Harsîya Mirodû wayîrê demenan o
Kalferatî persenê bira, wayîrê arêzan o
Ewlîyayê Tosnîye wayîrê bamasûran o
Alîyê Kistimî wayîrê pîlvançikan o
Alîdostî Persenê wayîrê xirançikan o
Sarê Dolî Bavayî persenê wayîrê Usivan o
Heter Bavayî persenê wayîrê xormeçikan o
Kalo Sipê rind o wayîrê çarekan o
Çimê Mizur Bavayî wayîrê şıxhesenan o

30-Aksoy, Gürdal, Age, s. 272-273

31-2, 3 ve 4. satırlarda, cümlenin sonundaki "o," "biyene" olmak fılinin üçüncü tekil şahıs formudur. Oysa bu satırlarda adı geçen, Dewa Kurêsû, Jêle ve Harsiye eril değil, dişil cinstirler dolayısıyla da aynı fılin üçüncü tekil şahıs formu "o" değil, "a" olmalıdır. Öyle anlaşılıyor ki ses uyumunu sağlamak amacıyla, kasette "a" yerine "o" şeklinde söylenmiş.

Çimê Emir Bavayî wayîrê paxizan o
Sey Sovinî persenê wayîrê qazîyan o

Türkçesi:

Duzgin'ı sorarsan Kurêşanların ortak kutsalıdır
Kurêşan (Kurêsû) Köyünü sorarsan ata ocağıdır
Muradveren Jêle Heyderanların sahibidir
Murad yeri Harsîye, Demenanların sahibidir
Kalferatı sorarsanız kardeş, Arezanların sahibidir
Tosnîye Evliyası Bamasûranların sahibidir
Kistim'in Ali'si Pîlvançikanların sahibidir
Alîdostu sorarsanız Xirançikanların sahibidir
Dolî Bava tepesini sorarsanız Usivanların sahibidir
Heter Bavayı sorarsanız Xormeçikanların sahibidir
Kalo Sîpê iyidir, Çarekanların sahibidir
Mizur Bava Gözesi Şixhesenanların sahibidir
Emîr Bava gözesi Paxizanların sahibidir
Sey Sovinî sorarsanız Qazîyanların sahibidir.[32]

Bir diğer görüşe göre ise Hızır, hiç bir toplumsal grubun sahibi değil, evrenseldir, herkese eşit mesafede durur.

Dêrsim'de evliyaların belli bir toplumsal grubun sahibi (wayîr) sayılması, asıl olarak onun o grubun soyundan biri ya da atası olmasıyla bağlantılıdır. Diyelim ki Kurêş, Kurêşan mensuplarının, Bamasûr, Bamasûr mensuplarının atası, sahibi ya da kılavuzudur. Aralarında soya bağlı bu tür ilişki bulunmayanlar için o bir evliyadır, kutsaldır ama sahip (wayîr) değil. Diğer bir deyişle onun soyundan olmayanlar ona saygı duyar, seslenir, adak sunar, kendilerine sahiplik etmesi dileğinde bulunurlar ama onun kendileri için soya bağlı sahip olarak görmezler.

Aynı durum Hızır için de geçerlidir.

Yine Tanrı'nın wayîr oluşu ile Hızır'ınkini de birbirine karıştırmamak gerekir.

Tanrı elbet sahiptir. Evliyalarınkinin tersine onun sahipliği belli bir yöre ya da insan grubuyla sınırlı değil, sınırsızdır. O, herkesin, canlı-cansız her şeyin, sadece dünyamızın değil, bütün Evren'in yaratıcısı anlamında sahiptir (wayîr). Hızır ise yaratıcı değil, yaratılmış olan kâinatta yardıma koşan ve koruyandır, diğer bir deyişle bu anlamda sahiplik edendir.

Açıktır ki Aksoy'un örnek verdiği bir duadaki *"Ya Xizir ti wayîrê bêkesan a"* cümlesi, onun bütün Dêrsimlilerin wayîri olduğu anlamına gelmez. Her şeyden önce, Kurmancçada olduğu gibi Kırmanccada da kimsesiz, gariban anlamına gelen "bêkes" sözcüğü, ezilen, yoksulluk ve darda olanları kapsıyor. Beri taraftan, Dêrsimliler Hızır'ı sadece kendilerine mal etmiyorlar. O, evrenseldir, dili, dini, rengi ne olursa olsun, herkesin imdadına koşar. Bu

32-Ozan Serdar'ın kasetinden alınmıştır.

yüzden de buradaki "bêkes" (kimsesiz) sözcüğünü, Dêrsim ile sınırlı görmemek gerekir. O, muhtaç durumda olan herkes için geçerlidir.

Ayrıca, her ne kadar Xizir gibi evrensel olmasalar da, aynı dua cümlesi daha dar anlamda "Kurêş, Bamasûr, Duzgin, Sulvis, Sixhesen, Mizur Bava" ve öteki evliyalar için de kullanılabilir.

1. 10. 2. Hızır ve Şiddet

Bu arada Xizir'ı silah ve şiddetle bağlantı içerisinde gösteren görüşler de var. Örneğin Kur'an'da adı verilmeden, Hz. Musa birlikte yolculuk yaptığı belirtilen bir kişiden bahsedilir ki birçok kişi bunun Hızır olduğu inancındadır. Yazar Haşim Kutlu'nun daha önce bahsi geçen kitabında, konu ile ilgili olarak aktardığı tekstin bir yerinde şöyle söyleniyor:

> "Gene yola düştüler. Sonunda bir oğlan çocuğa rast geldiler. Hızır hemen onu öldürdü. Musa: 'Bir cana kıymamışken, sen masum birisini öldürdün. And olsun ki pek kötü bir iş yaptın' dedi."

Hızır ise çocuğu öldürme nedenini şöyle açıklıyor:

> "Çocuğa gelince, anası babası iman etmiş kimselerdi. Bu çocuğun onları azdırmasından ve kafirliğe sevk etmesinden korktuk ve öldürdük."[33]

Açıktır ki bu satırlarda tarif edilen Hızır'ı, Alevilikteki Hızır'la aynı görmek pek de olanāklı gözükmüyor. Çünkü Alevilerin Hızır'ı şiddetin dışındadır ve belli hallerde suç işleyenleri cezalandırmak dışında bu yönteme başvurmaz. Hele de onun, "mümin olan anne ve babasını baştan çıkartabilir" diye bir çocuğu öldürmesi, işi insanlara yardım etmek, onların imdadına yetişmek olan Hızır'ın rolü ile hiç bağdaşmaz. Bu nedenle de Kur'an'da bahsi geçen ve Hz. Musa ile yolculuk yapan kişi ya Hızır değil, ya da burada, belli nedenlere bağlı olarak ona biçilen rolüne aykırı bir rol yüklenmiş durumdadır. Hızır'a mal edilen çocuğu öldürme işi, din uğruna insan öldürmeyi meşru gösterme çabasının bir parçası olarak kabul etmek gerekir.

Bu özelliği nedeniyle de, halk arasında Hızır'dan bahsedilirken de şiddet aracı olarak silah ile onun adı, hemen hemen hiç yan yana getirilmez.

G. Aksoy'un Hızır'ın kılıcından bahsederken şöyle bir olayı aktarır:

*"1930'lu yılların sonlarında iki muallimin rapor olarak yazmış oldukları bir metinde de Xızır'ın kılıcından söz edilmekte ve Nazimiye yöresindeki halkın kutsal bir ağaçtan yapılmış bir değnek üzerine yemin ederken, **'Bu Xızır'ın kılıcı olsun ve eğer yalan söylüyorsan yarın ahirette boynunu kessin'** denildiği anlatılmaktadır,"*[34] diyor.

Böyle bir yemine şahsen ne kendim şahidim, ne de Dêrsimliler içerisinde bunu doğrulayan kimseye rastladım. Bu, tipik bir Hz. Ali ve Zülfikar üzerine yemin etme şeklidir.

33-Kutlu, H., Age, s. 26

34-Age, s. 280

Özelliklede çelişkileri çözmeye yönelik toplantılarda (cemaat) çokça kullanılan yemin formlarından biri şudur:

"Pey Xizir, ver zilfeqar o" (Arkada Hızır, önde Zülfükar'dır)

Görüldüğü gibi bu yeminde arkada Hızır var, önde ise Zülfikar. Burada Hızır, şiddetle ilişkili değil. Kanımca, yeminde birbirine zıt iki caydırıcı güç bir arada duruyor. Bu güçlerden biri, bir şiddet aracı olan ve onu sembolize eden Zülfikar, ötekisi ise kendisine duyulan sevgi ve saygı nedeniyle geçilemeyen Hızır'dır.

Dêrsim'de Hızır'ın şiddet ve cezalandırma ile bağlantısı daha çok *"Xizir paskul ve warê to ro do, warê to birrizno,"* (Hızır tekme vursun da evini yıksın!) cümlesiyle ifade edilen çok yaygın beddua cümlesinde açığa çıkar. Hızır'ın tekme vurmak suretiyle kişiyi cezalandırması eylemine, halk türkülerinde de rastlanmaktadır.

"Kalî paskul do Xano binên ro,
(...)
Pê bojîyê lazê Xanê Serênî gureto
Sano binê serverê bonî
(...)
Heqî kore arda ma des îi di teno rê
Ma kesî nas nêkerdo, Kal Xizir o."

Türkçesi:

"İhtiyar Aşağı Han'a vurmuş tekmeyi,
(...)
Tutmuş Yukarı Han'ın sahibinin oğlunun bileğini
Eşikte korumuş kendisini
(...)
Tanrı körleştirdi biz on iki kişiyi,
Tanıyamadık, meğer İhtiyar Hızırmış"

Bu türküye konu teşkil eden olayın özeti şu:

19. yüzyılın sonlarında ya da 20. yüzyılın başlarında, İstanbul'a çalışmaya gidip gelen Dêrsimlilerin en çok kullandıkları yol, Erzincan-Gümüşhane-Trabzon hattıydı. Bu hat üzerinde bulunan "Xanê Ziwanî" (Zivana Hanı) ise ana konaklama yerlerinden biriydi. Burada da Xanê Cêrî (Aşağı Hân), Xanê Corî (Yukarı Han) olmak üzere iki ayrı han varmış.

Anlatılanlara göre, bir gün Aşağı Han'a yaşlı bir adam gidiyor ancak parası olmadığı için hancı kendisini içeri almıyor. Yaşlı adam orada beklerken, İstanbul'dan 12 gurbetçi geliyor ve o da onlardan birinin kendisi için han ücretini vereceğini düşünüyor ama bu umudu da boşa çıkıyor. İçlerinden kimse yapmıyor bunu.

Adam, çaresizlik içerisinde yola koyulup uzaklaşıyor. Ne var ki Yukarı Han'ın yanından geçerken, Hancı kendisini çağırıyor ve konuk ediyor, hizmette bulunuyor.

Aynı gün, aşağıdaki han yıkılıyor ve o an eşikte bulunan Yukarı Han'ın sahibinin oğlu dışındaki herkes ölüyor.

Halk arasında, yaşlı adamın aslında Hızır olduğunu, başka bir kişinin donuna bürünerek kendisini gösterdiğini, muhtaç durumda bulunan ihtiyar bir adama yardımcı olmayan Han sahibi ile İstanbul'dan dönen gurbetçileri cezalandırdığı söyleniyor. Zaten bu düşünce, türkünün, yukarıya alınan bölümünde de dile getiriliyor.

Olayın halk arasında anlatılış şekli efsanevidir ve doğaldır ki bazı yönlerden abartılıdır. Ne var ki böyle bir olayın yaşandığı da bir gerçektir. Aşağı Han olarak bilinen Han gerçekten de yıkılmış ve Yukarı Han'ın sahibinin oğlu dışındakiler ölmüşler. Bu yaşanmış olayı, halk arasındaki sohbetlerde de duydum.

Dikkat edilirse türküde Hızır cezalandırmayı, hana tekme vurmak suretiyle gerçekleştiriyor.

Bir halk türküsünde, Hızır'ın kılıcı da geçiyor fakat bir cezalandırma değil, kurtarma aracı olarak. Elimizdeki örnekte, Hızır çığ altında kalmış kişileri kurtarmak amacıyla kılıcını çalıyor ve karı yararak altındakileri kurtarıyor.

Türkünün bahsi geçen bölümü şöyle:

Temûrê xo mi guret amû, çixî ser o ez berba,
Mi nîyada Ostoro Qir dîyar de vejîya,
Temûrê xo girewt şîyo derdê xo mi ci rê va,
Ostor vîyarna ra mi çixî ser ra fetelna,
Simşêr da zuqumê çixî ro, qilaşîya ra,
Sey Musayê mi cêro ro vejîya,
Bawo çêvesaye! ... dên do ma,
Cayê ma pers kena,
Cayê melek û çênekanê azeva,
To ke veng da, Xizir vejîya ama
(...)

Türkçesi:

Aldım tamburumu, ağladım çığın üzerinde,
Baktım diyarda belirdi Kır At,
Aldım sazımı vardım yanına, anlattım derdimi,
Sürdü atı, geçti beni, dolaştı çığın üzerinde,
Çaldı kılıcı, yarıldı çığ,
Sey Musam çıkageldi aşağıdan,
Evi yanasıca Baba! ...[35] ödünçtür bize
Yerimizi sorarsan,

35-Kasetteki bir problem nedeniyle nokta bulunan yerdeki söz ya da sözcükler anlaşılamadı ve dolayısıyla da boş bırakıldı.

Meleklerle genç kızların yeri,
Seslendiğin zaman sen, Hızır çıkageldi.[36]

Görüldüğü gibi, iki oğlu ve bir de damadı çığ altında kalmış çaresiz bir baba, sazını alıp çığın üzerine gidiyor, gece-gündüz dua ediyor, yalvarıyor. Sonunda, imdadına yetişen Hızır, bir kılıç darbesiyle çığı yarıyor ve iki kardeş ile damat sapasağlam çıkıyorlar. Türkünün daha doğrusu beyitin bir diğer varyantında ise Hızır kılıçla değil bir taş ile aynı şeyi yapıyor.

Yeri gelmişken şunu belirteyim ki Hızır ile ilgili efsanevi tarafı bir yana, Pilemurîye-Tercan taraflarında böyle bir olay gerçekten de yaşanmış ama ne yazık ki hangi köyde geçtiğini saptayamadım.

Dêrsim halk türkülerine ve beyitlerine yansıyan bilgilerden de anlaşıldığı kadarıyla Hızır Ulu Divan'daki Kırklar'ın da başıdır.

Bahsini ettiğimiz beyitin yukarıya alınan bölümünden önceki paragrafta, oğulları ile damadı çığ altında kalmış olan yaşlı adam yalvarıp yakarırken, sesi Ulu Divan'a ulaşıyor ve Hızır'ın komuta ettiği 40 Süvari imdadına yetişiyor. Paragraf şöyle:

(...)
Cêrî ra amo, çixî ser o ez berba
Vencê minê kokimî şî Ulu Dîwan
Mi nîyada ke cor de mi rê seda amê
Vake:
"Vencê to nanî yo amo gino gosê ma
Çewres suyarî hanî yo dîyarê warê to de ruşna"
Vake:
"Kokim so binê banûnê xo de rehet ke
Çewres suyarî hanî yo dîyarê warê to de ruşna."

Türkçesi:
Döndüm geldim, ağladım çığın üzerinde,
Ben ihtiyarın sesi gitti ulaştı Ulu Divan'a
Baktım, yıkarıdan bir seda geldi
Dedi:
"Sesin geldi ulaştı kulağımıza
Kırk süvari gönderildi imdadına"
Dedi:
"Git evinde rahatına bak ihtiyar
Kırk süvari gönderildi imdadına."

Yukarıdaki alıntının tümü birlikte değerlendirildiğinde Xizir ile Ulu Divan arasındaki bağlantı açıkça gözüküyor ki bu bağlantı başka halk türkülerinde de var.

36-Çem, Munzur, Hewara Dêrsimî, Weşanên Deng, İstanbul, 2003, s. 402-403, Lawika "Di laj û Ju Zama," vatox: Musayê Silemanî

Ancak bu ilişkide açıklığa kavuşturulması gereken bir yan var. Beyitte dara düşen kişinin ulaştığı Ulu Divan'ın en yüce kutsalı, *"Sesin geldi ulaştı kılağımıza/Kırk süvari gönderildi imdadına"* diye sesleniyor. Kırk süvarinin başında Xizir olduğuna göre, onları gönderen, ondan daha üst konuma sahip biri olmalı. Böyle bir ilahi güç, olsa olsa Tanrı olabilir. Çünkü kutsallar hiyerarşisinde Xizir'dan daha yukarıda olan odur. Burada *"Pîrê Ulu Dîwanî"* sıfatının Tanrı için kullanıldığını, diğer bir deyişle Alevilerin Tanrı'yı da pir sıfatı ile adlandırdıklarını, daha doğrusu ikisini birleştirdiklerini bir kere daha görmekteyiz.

1. 11. Oruç ve Bayramlar

1. 11. 1. Gaxan

Alevilerde birden çok oruç ve bayram var. Bunlardan biri "**Gaxan**"dır (**Gağan**). Gaxan, Ortodoks Kilisesi'ne bağlı Hıristiyanların Noel Baba'sıyla aynı günlerde kutlanır. İçerik ve kutlanış şekli bakımından da Noel ile aynı sayılır. Bazı araştırmacılar bunun, Zerdüştilikteki "**Gaxanbar**" (**Gahanbar**) bayramının devamı olduğunu belirtiyorlar ki bizce de üzerinde durulmaya değer bir görüştür.

Gaxan sırasında üç gün oruç tutulur. Dördüncü gün bayramdır. Bu Bayram'da adanması gereken asıl adak, **niyaz** ya da **pêsare** olarak adlandırılan yağlı ekmektir.[37]

Bayram günü akşama doğru, elinde bastonu ya da değneği, sırtında torbası ile "Kalê Gaxanî" ya da "Kalik" diye adlandırılan aksakallı yaşlı adam kapı kapı dolaşmaya başlar. Yanında ise kendisine göre genç olan karısı vardır ki bazı yörelerde "Fate" ya da "Fatike" olarak adlandırılır. Kimi yörelerde, Kalê Gaxanî, bu ziyaret sırasında ev sahiplerine şöyle seslenir:

Serê serre, binê serre,
Kalik/Kalê Gaxanî na wo no çêver de amo zerre,
Xizir çimê kesî pey de meverde,

Türkçesi:

Yılın başı yılın sonu
Gağan Dedesi kapıdan adımını atmış içeriye
Kimsenin gözünü arkada bırakma Hızır!

Tabi bu söylenen sözlere ilişkin formlardan bir tanesidir. Özellikle de ikinci satırdan sonra söylenenler hem uzunluk kısalık hem de çeşitlilik bakımında değişiklik gösterir.

37-Yörelere göre, arada bazı farkları olsa da bu ekmek şöyle hazırlanır: Un, yağ katılmış su ile yoğrulur, ayrıca bir nohut ya da fasulye tanesi büyüklüğünde doğranmış ve "vezd" ya da "vozd" olarak bilinen içyağı karıştırılır. Daha sonra, hazırlanmış olan hamur bir tahta üzerinde yuvarlak şekilde yayılır. Yaklaşık iki parmak kalınlığı kadar kalınlığa sahip olunca, ocakta ateş yakılmak suretiyle kızgın hale getirilmiş taşın üzerine bırakılır. Sacı olanlar, üzerine onu kapatır ve kızgın ateş külü ile üzerini örterler. Sacı olmayanlar ise doğrudan doğruya kızgın taşın üzerine bırakılmış olan hamuru aynı haldeki kül ile örterler. Ekmek piştikten sonra çıkartılır, dilimler halinde kesilir, hem evdekiler yerler, hem de komşulara dağıtılır.

Beri taraftan köyün çocukları ve gençleri Kalik ile karısını izlerler. Gençler, genç kadına sataşırken, o elindeki değnekle onlara vurarak uzaklaştırmaya çalışır.

Akşam saatlerinde evin birinde bir araya toplanan gençler, toplanan yiyecekleri pişirir, yer-içer, silah sıkar, eğlenirler.

Gaxan'da, özellikle de Ocaklarda cem yapmak bir gelenektir. Bu cemlere sadece bulunulan yerleşim biriminin sakinleri değil, çevre köylerin halkından da birçok kişi gelip katılır. Gaxan Bayramı, halk için aynı zamanda Ocağı ziyaret edip adak sunma vesilesidir. O nedenle de kimi kurban edilecek hayvanı, kimi niyazı alır, gelir. Orada yenir içilir, cem yapılır dua edilir. Dêrsim bölgesi il merkezinin (Tunceli) bulunduğu Mamekîye'ye yakın mesafedeki "Pilvank ziyareti" bu bakımdan ünlü bir örnektir.[38]

Gaxan'da yapılan işlerden bir tanesi ise, tulumu, ayran yapmaya hazır hale getirme işleminin tamamlanmasıdır. Bunun için, önceden çeşitli işlemlerden geçirilmiş olan keçi ya da koyun derisi iyice şişirilir, Kırmanccada "tîre," Kurmanccada ise "tîr" olarak adlandırılan oklava ile vurulur ve her vuruşta ziyaretlerden birinin adı söylenerek ona adanır. Diyelim ki "No seva Heqê comerdî yo (Bu cömert Tanrı içindir), No seva Xizirî yo (Bu Hızır içindir), No Seva Sultan Sulvisî yo (Bu Sultan Sulvis içindir), No seva Duzginî yo (Bu Duzgin içindir)" vs.

Bu şekilde dövme işleminden geçirilen tulum, boyanır ve ilkbaharda kullanılmak üzere bir kenara bırakılır. Bizim evde, annem oklava ile tuluma vurma işini genellikle "Domon mosum o, pak o," (Çocuk günahsız ve temizdir) der bize yaptırırdı.

Bazı yörelerde ise adak olmak üzere hazırlanmış ekmek, mezara götürülür ve ölü hayrına dağıtılır.

Dêrsim-Bingöl yörelerinde, Gaxan ekmeğinin hamuru içerisine kertik açılarak ya da başka şekillerde işaretlenmiş küçük söğüt çöpleri konur. Her işaretin bir anlamı var. Diyelim ki güzellik, zenginlik, mutlu evlilik vs. Ekmek yendiğinde eninde sonunda çöpler birisine rastlar. Ağzına aldığı çöpün rastladığı kişi, işarete uygun olarak hangi anlamı ifade ediyorsa, onun kısmetine o rast gelecek demektir. Diyelim ki zenginliği işaret eden çöp çıkmışsa, o kişi zengin olacak demektir. Söz konusu çöpler bazı yörelerde üç, beş, yedi vs. olabilirken, Dêrsim'de çoğunlukla üç tanedir. Bunlar risk, daha doğrusu mal mülk ya da zenginlik, bereket ve evliliği temsil ederler.

Gaxan'ın Alevi Kürtlere özgü bir oruç ve bayram olmadığını da belirtmek gerekir. O, Müslüman, Yezidi ve Kakayi Kürtler arasında da var. Bazı yörelerde, Kırmancca (Zazaca) konuşan Müslüman Kürtler ona "Kalo" derler. Malmîsanij'ın "Zazaca-Türkçe Sözlük, Ferhengê Dımılki-Tırki" sözlüğünde, "Kalo" şöyle açıklanıyor:

38-Gaxan'da yapılan toplu cem hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için Bkz. Munzur Çem, Gülümse Ey Dêrsim, Deng Yayınları, 2006, 1. Cilt, 19. Bölüm

"Halk arasında "serra newey (sernewe)" denilen yılbaşında düzenlenen eğlenceli oyunlarda, süslenip değişik kıyafetlere bürünerek halkı eğlendiren ve çeşitli hediyeler, yiyecek vb. toplayan kişi veya bu eğlencenin genel adı."

Kurmancca konuşan Kürtler arasında, o, "Kose Geli," "Gaxandê," "Kalê Gaxandê," "sersal" gibi adlarla adlandırılır. Kiği'nın Sünni Kurmancları arasında bayrama "Goxan," yaşlı kişiye ise "Kalê Goxanê" denildiğini de biliyorum.

Malatya-Maraş ve yöresinde o gene "serê salê" (yılbaşı) olarak adlandırılır. Bayram günü evleri dolaşan Kalo, şu sözleri söyler:

Serê salê, binê salê
Xizir vaye hatîye vê malê
Xwedê lawikek bide bûkê
Ya da
Bûka vê malê.

Türkçesi:

Yılın başı, yılın sonu,
Hızır gelmiş bu eve,
Tanrım/Hızır bir oğlan versin geline
Ya da
Bu evin gelinine.

Kutlanış biçimi ise ana hatları itibariyle hemen hemen aynıdır.

Mardinli Sünni Müslüman Kürt tanıdıklarımın bana verdikleri bilgiye göre, aynı kutlama, aşağı yukarı aynı sözlerle 15-20 yıl öncesinde kendi yörelerinde de varmış. Bu gelenek Kars-Ağrı yöresinin Kürtleri arasında da son döneme kadar canlı olarak varlığını sürdürüyordu.

Yezidi ve Kakayi inancına sahip Kürtler arasında da bu gelenek var. Adı geçen her iki inanç sahipleri de tıpkı Alevi Kürtler gibi üç gün orucun ardından bayram şeklinde kutlarlar onu. Yezidiler ona "Cêjna Êzî" (Êzî Bayramı), Kakayi ya da Ehlî Heq (Ehli Hak) inancında olanlar ise "Merrnewî" ya da "Cêjnî Merrnewî" derler.

Demek oluyor ki bu oruç ve kutlama, Kürdistan'ın hemen hemen her tarafında şu veya bu biçim altında var olan bir gelenektir. Ne var ki günümüzde artık birçok yörede kaybolmuş durumdadır. Bildiklerim beni yanıltmıyorsa, onu bugün en canlı şekilde yaşatanlar, Alevi Kürtler, özellikle de Dêrsimlilerdir.

Burada en fazla dikkat çekici olan, kimi bölgelerde Gaxan yaşlısının "Hızır" olarak adlandırılmasıdır. Aslında, aksakallı ihtiyar bir kişi oluşu ve insanları sevindirme özelliğiyle de tipik bir Xizir figürünü oluşturuyor.

İlginçtir, Gılgamış Destanı'nda adı geçen aksakallı, ölümsüz Utna Pişti'in yanında da karısı var.

1. 11. 2. "Xizir" (Hızır) Orucu ve Bayramı

Gaxan (Türkçesi: Gağan) her yerde aynı günde yapılmasına karşın, Hızır Orucu ve Bayramının zamanı bölgelere göre bir kaç haftalık bir değişiklik gösterir ancak her halükarda Ocak ortası ile Şubat sonuna kadar ki dönemdir. Bu günler ise Kürdistan'da soğukların, kar ve tipinin en üst düzeyde seyrettiği günlerdir ki bu da onun, "dar günde imdada yetişme" fonksiyonuna uygun düşmektedir.

Hızır orucu ve bayramının aynı günde değil de belli aralıklarla yapılmasının nedenleri hakkında konuştuğum yaşlı Dêrsimlilerden özetle *"Hızır bayramında pirlerin dolaşmaları bir gelenektir. Her tarafta aynı günde kutlanırsa, onların bu işi yapmaları mümkün olmaz. Pirler her yere gidebilsinler diye birbirinden ayrı günlerde kutlanıyor;"* şeklinde yanıt aldım.

Pir sayısının çokluğu nedeniyle, bu gerekçe bugün için kimilerine fazla inandırıcı gelmeyebilir ama önceki dönemlere uzandığımızda, mantığa uygun şöyle bir açıklama ile karşılaşırız. Söylencelerde de dile getirildiği gibi, bir döneme kadar pir ve rehberlerin bağlı bulundukları aile mensupları dışarıdan biriyle evlenemiyorlarmış. Tıpkı günümüzde Yezidi ve Kakayilerde olduğu gibi. Bu da onların nüfus olarak yeterince çoğalmamalarına neden olmuş ve bunun sonucu olarak da din adamları sayısı düşük düzeylerde kalmış. Bu bakımdan, aynı gün yapılacak Bayram'larda cem yapacak ve öteki görevleri yerine getirecek pir ve rehber bulmanın güçlükleri kendiliğinden açığa çıkar.

Hızır Bayramı (Xêrdlas) sırasında da tıpkı Gaxan'daki gibi üç gün oruç tutulur, dördüncü gün bayramdır. Gimgim (Varto) yöresinden Çeko, Hızır orucunun süresiyle ilgili olarak, *"Hızır'da kurbanı olmayanlar 6, olanlar ise 3 gün oruç tutarlar,"* diyor. Ancak bu her yerde böyle değil. Kesecek kurbanı olmayanlar da üç günlük oruçla yetinebilirler. Ayrıca öteki Alevi ibadet ve gelenekleri gibi bu oruç ve bayramda da gönüllülük esası geçerlidir, yani mecburiyet ya da zorlama yok.

Ne var ki üç günlük orucun tutulma şekli, yöreden yöreye farklılık gösterir. Bu oruç, kimi yörelerde üç gün peş peşe tutulurken, kimi yörelerde, üç hafta peş peşe çarşamba günleri oruç tutulur, dördüncü haftanın çarşamba günü ise bayram kutlanır. Oruç hangi yöntemle tutulursa tutulsun, Xêrdlas (Hızır Bayramı)'ın çarşamba gününe denk gelmesi zorunludur.

1. 11. 3. Newrozê Martî/Qerê Çarşemeyê Martî

Yine **Newroz** da Kürt Aleviler arasında bazen Newroz adıyla, bazen da başka adlar verilerek kutlanılan bir bayramdır. Kürt dilinde yeni gün anlamına gelen "**Newroz/Newroze**" kutlanırken, ocaklara çalı-çırpı, odun

doldurulup tutuşturulur. Herkes, kendi evinde yanan ateşin en gür ateş olmasını sağlamaya çaba harcar. Yani bu aynı zamanda bir yarıştır ki çocukluğumda kendim de bu yarışa katılmışımdır. Tabi bu durum, dışarıda da herkesin etrafında toplandığı ve oynadığı ateşlerin yakılmasına engel teşkil etmez. Ateş yanarken, en güzel giysilerini giyinmiş köy halkı, dua eder, şarkılar söyler, oyunlar oynar.

Kutlama sırasında, dua şeklinde söylenen şu sözlerin bir dörtlüğü şöyledir:

Xiravîye şêro, rindîye bêro
Tarî şêro, roştî bêro
Serd şêro, germ bêro
Dişmenîye (dişmenênî) şêro, dostîye (dostênî) bêro

Türkçesi:

Kötülük gitsin, iyilik gelsin
Karanlık gitsin, aydınlık gelsin
Soğuk gitsin, sıcaklar gelsin
Düşmanlık gitsin, dostluk gelsin.

"Dêrsim'de Alevilik" kitabımda, bu günün, "Hotemalo Pîl" diye adlandırılan gün ile aynı olduğunu belirtmiştim ancak daha sonra elde ettiğim bilgiler, bu saptamanın doğruluğu konusunda bende tereddüt yarattı.

Bizzat yaşlı Dêrsimlilerden edindiğim bilgiler, kutsal olarak kabul edilen ve bayram şeklinde kutlanan bu günün, "Qerê Çarşemê Martî" denilen gün olduğunu gösteriyor. Dêrsim'in bazı yörelerinde buna "Newrozê Martî" de denilmektedir.

Dêrsimli Bava Nezdî'nin, 9 Mart ya da Newrozê Martî ile ilgili olarak söylediklerinin özeti şöyle:

"Martın dokuzu bayramdır. Bizim yörede o gün renkli giysiler giyilir, dere boylarına, çeşme başlarına gidilir; insanlar orada yer içer, şarkı söyler, oynarlar. Hali vakti yerinde olanlar, ayrıca kurban keser, mum diker, niyaz ekmeği dağıtırlar.

Çocuklar o gün soğuk su ile yıkanırlar. Bu, hastalıktan uzak kalmalarını dilemeye yönelik bir eylemdir.

Kırmanccada "pisruge" olarak adlandırılan nohut ya da fasulye tanesi büyüklüğündeki hamur parçaları önce yağda kızartılır, sonra da ateşe atılırlar. Bu, kokusu ölülere gitsin diye yapılan bir hayır işidir. Kışı, "gome" diye adlandırılan kışlıklarda (kom) geçirmiş olan çobanlar, yine aynı gün traş olur, uzamış olan saçlarını kısaltırlar."

Bava Nezdî'nin aktardığına göre, eğlence sırasında söylenen şarkılardan birinin sözleri şöyle:

Heval, heval kata şî?
Hetê warê Heqî ro şî.
Dake ve bakî ra kata şî?
Non-do guret dima şî.
Ya da;

Bizike[39] *gırete dima şî.*

Türkçesi:

Arkadaş, arkadaş nereye gitti?

Tanrı Yaylasına dogru gitti.

Anne ve baba nereye gittiler?

Ekmek ayran alıp arkasından gittiler.

Ya da:

Ekmeği alıp arkasından gittiler.

Newroz yeni gün demektir. 88 yaşındaki annemin bana "Leyleğin geldiği gün" vurgusuyla tarif ettiği yeni günde, bütün canlılar yeni bir nesil doğurmak üzere çiftleşirler. Toprağın karnında tohum, bu günde çatlamaya başlar. Göçmen kuşlar bu gün geri dönerler. Newroz gecesi, canlı-cansız her şey secdeye varır ki halk arasında bununla bağlantılı olarak, ünlü ziyaretlerden biri olan "Dewa Kurêşan" (Kurêşan Köyü)'da geçen bir olay anlatılır. Buna göre, Kurêşan köyünde, cinler elbise yıkamak üzere çeşme başına gitmişler. Ne var ki ayrıldıklarında, Kırmanccada "dêwezan" denilen sac ayağını birlikte götürmeyi unutmuşlar. Ertesi gün halk bakmış ki sac ayağı, kavak ağacının ucuna takılı duruyor. Meğerki o gece "Newrozê Martî" imiş ve öteki her şey gibi kavak da secdeye varınca, yerde bulunan sac ayağı dalının ucuna takılmış, doğrulduğunda ise birlikte gitmiş. O nedenle de o kavağın adı **Qewaxa Dêwezanû** olarak kalmış. Bugün hala o adla tanınan bir kavak var orada. Öyle anlaşılıyor ki her dönem kavaklardan biri bu adla adlandırılmaktadır.

Newroz gecesine "Şewa Miradan" (Murada Erme Gecesi) da denilmektedir.

Dêrsim merkez ilçeye bağlı Pilvank köyünden Rıza Katurman (Pîro)'ın bu gün ile ilgili olarak söyledikleri, içerik olarak Bava Nezdî'nin aktardıklarıyla aynıdır.

Qoçgîrîli (Koçgirili) olan Guhar ismindeki yaşlı kadın, bir konuşmamız sırasında, küçükken Newrozu "Newroz" adıyla kutladıklarını söyledi. Ailesi Qoçgîrîli olmasına rağmen muhtemelen 1921 başkaldırısı sırasında Kayseri Sarız'a sürülmüş ya da göç etmişler. Çocukken Mart ayında Newroz'u kutlamak üzere köyün yanındaki "Kozika Meleka" ismindeki yerde toplandıklarını, yemekler yiyip govend oynadıklarını söylüyor. Guhar, eğlence sırasında söyledikleri şarkılardan ise ancak şu satırları hatırlayabiliyor.

Kin im, kin im

Kirmancirim[40]

Lawo, terine govendê

Hadî herin govendê

Lawo destê min berde

Nû ketime vî derdê

39-Bizike (Türkçe alfabe ile "bızıke"), sac altında ya da üzerinde pişirilen kalın ekmektir.

40-Guhar, bir sorum üzerine "kirmancirim" sözcüğünün aslının, 'Kirmanc im, rind im" (iyi kürdüm) sözcüklerinin kısaltılmışı olduğunu söyledi.

Ser azman e, bin herd e
Nû ketime vî derdê

Türkçesi:
Kısayım, kısayım
İyi Kürdüm
Gençler halaya gidiyor,
Haydin, gidin halaya,
Oğlan bırak elimi,
Yeni düştüm ben bu derde
Üstü gök, altı yer
Yeni düştüm bu derde.

Malatya Doğanşehirli Pîr Alî Balî de yine kendi yörelerindeki benzer bir geleneği aktarıyor. Gerçi aralarında bazı şekil farkları var ama kanımca bu gelenek, Dêrsim'deki Newrozê Martî ile Guhar'ın anlattığı Sivas-Kayseri yöresindeki kutlamadan farklı değil. Pîr Alî Balî, "Kızların Yola İkrar Sözü, Kozi Töreni" adıyla bilinen töreni anlatırken;

> "15-16 yaşına gelmiş olan genç kızlar, ... toprağın hak rahmine erişti̇ği, yerin ve ağaçların yeşerdiği dönem olan martın son on günü ile nisanın ilk on günü arasında aralarında anlaşarak bir günü seçerler. Bu töreni bu günlere denk getirmelerinin nedeni, o dönemde cana gelip verim veren her canlı gibi kendilerinin de verimli olup bedenlerinin mahrum kalmayacağına ve soy ağaçlarının hayırlı ve kalıcı olacağına inanıldığındandır," diyor.[41]

Yine onun verdiği bilgiye göre "kozî" yeri olarak bilinen tören yeri köye yakın bir yerdedir ve köy kızlarının kendileri tarafından seçilmiştir. Burası aynı zamanda "Hızır Ocağı" olarak da bilinir. Evin genç kızı anne ve babasına bir gün önceden Kozi Törenine katılacağını haber verir. Onlar da sevinir, dua ederler. Duanın bir bölümü şöyle:

> "Qîza min bejna te heşîn be, bê mîraz nemîne, çavên te ocaxî te ronî be. Qîza min pir mîrazan bibîne, Xizir heval be." (Kızım, bedenin yeşere, muratsız kalmaya! Gözün, ocağın aydınlık ola! Kızım çok muratlar göre, Hızır yoldaşı ola!..)[42]

Pîr Alî Balî, tören sırasında yapılanları ise şöyle açıklıyor:

> "... Kızlar kozi yerini süpürüp temizledikten sonra, her kız taşları U şeklinde üst üste dizerek bir ocak kurar ve orta yerine ateşini yakar ve ateşin önünde secdeye durur. Üç nefes okur. Her nefes arasında "Ya Hızır" der, nurlanan ateşin önünde niyaz olur, öper."[43]

> "... O gün ne onlara kimse karışır, ne de hor görürler. Akşama doğru hazırladıkları lokmalarla dönen kızlar, hep beraber ev ev dolaşır lokmalarını dağıtırlar. Her gittikleri haneye hep beraber gülbanklar okur, rıza ister, nasip dilerler."

41-Bali, Pir Ali, Age, s. 21

42-Bali, Pir Ali, Age, s. 20-21

43-Bali, Pir Ali, Age, s. 21

Nur û kerema serî salê
Îro Xizir hat vê malê
Danî loqme pîr û kalê
Heval heval Xizir Heval

Bi arî Xizir dikel[44]e û lokma
Nefesê Heq bû naza me
Pareg danî li xanê we
Heval heval Xizir Heval[45]

Türkçesi:

Yılın başının nur ve keremi
Hızır bu gün geldi bu eve
Verildi nine ve dedelere lokması
Dost dost Hızır dost

Hızır ateşi ile pişiyor lokma
Hak nefesi oldu niyazımız
Bir parça da sizin haneye verildi
Dost dost Hızır dost

Burada hemen şunu belirtmek gerekir; yukarıda değinilen Dêrsim'deki Mart'ın dokuzu Rumî Takvime göredir. Bu takvim ise bugün kullandığımız Miladi takvimi 13 gün geriden izler. Dolayısıyla da Rumi takvime göre Martın sekizini dokuzuna bağlayan gece, 21'ini 22'sine bağlayan geceye, yani Newroz'a denk düşüyor.

1. 11. 4. Bir Matem: 12 İmam Orucu ve Aşure

Bir başka özel dönem ise 12 **İmam Orucu** ve arkasından gelen aşure günüdür. Aşurenin Dêrsim Kırmanccasındaki adı **Germîya Des û Di Îmaman (Îmamû)**, Kurmanccası **Germîya Deh û Du Îmaman** (Oniki İmam Çorbası)'dır. 12 İmam için tutulan 12 günlük oruç ile arkasından gelen aşure pişirme eylemi, özünde bir yas tutma olayıdır. Alevilerin tuttukları öteki oruçlar gibi bu oruç da güneşin doğuşundan batışına kadardır. Gaxan ve Xizir (Gağan ve Hızır) oruçlarında yeme ve içme hiç olmazken, 12 İmam orucunda esas olan su içmemedir. Gerçi pratikte yemek de yenmiyor ama teorik olarak sadece su içmeme şeklinde tutulan orucun geçerli olduğu kabul edilir. Su içmemenin ön plana geçmesi ise Hz. Hüseyin ve yanındakilerin Dicle Nehri kıyısındaki Kerbela'da susuz olarak katledilmeleridir.

44-Buradaki "dikele" sözcüğünün yerine kitapta "qal" sözcüğü geçiyor. Değişiklik yazarın isteğine uyularak yapıldı.

45-Bali, Pir Ali, Age, s. 22-23

Teorik olarak oruç süresince erkekler tıraş olmazlar. Yas süresince tırnak ve saç kesilmez, vücut yıkanmaz. Oruç günlerinde et yenmez. Daha doğrusu bu süre içerisinde her ne şekilde olursa olsun kan akıtmak yasaktır. Bu yasak, en küçük bir böcekten, en uğursuz ve zararlı görülenine kadar bütün hayvanları kapsar. Bazı yörelerde kaybolmuş olmakla birlikte, bazı yörelerde bıçak ele alınmaz. Şiiler arasında geçerli olan vücudunu zincirle döverek kanatma geleneği ile Alevilerin olaya yaklaşımı arasında tam bir zıtlık var.

Aşurenin, kural olarak 12 nesneyi ihtiva etmesi gerekir.

Ne var ki Dêrsim'de 12 İmam Orucu, Xizir ve Gaxan oruçları kadar disiplinli şekilde tutulmaz. Çocukluğuma denk düşen yıllarda, 12 İmam Orucu hem oldukça az sayıda kişi tarafından tutulurdu hem de tutanlar genellikle bu işi bir kaç günlük süre ile sınırlarlardı.

Son 20-25 yılda, köyden kente göç eden yaşlılarda bu yönden bir değişim göze çarpıyor. Köyde iken bu orucu hiç tutmayan ya da bir kaç gün tutan yaşlı kuşak Alevilerden birçoğu, göç ettikleri yeni yerlerde onu tam tutuyorlar. Kendi ailemden olanlar dâhil, bunun nedenini sorduğum kişilerden açıklayıcı net bir yanıt alamamışımdır. Genellikle "O zaman öyleydi ama şimdi tam tutuyoruz," yanıtıyla geçiştiriyorlar meseleyi.

Bunun bir nedeni, yaşlandıkça ölüme yaklaştığını hisseden insanın, öteki dönemlere oranla kendini daha çok dine verme gereğini hissetmesidir. Öteki ve daha önemli bulduğum neden ise, yerinden yurdundan edilmiş insanların yeni yerleşim yerlerinde yabancılık hissetmeleri, ortamı kendi açılarından güven verici bulmamaları, sürekli olarak inanç ve kültürlerini kaybetme korkusu içerisinde yaşamalarıdır. Köyde iken her sabah doğan güneşe, akşam aya bakarak dua eden, ziyaretleriyle, pir ve rehberiyle diyalog içerisinde olan insanların, kendilerine tümüyle yabancı kentlere göç etmesi, bütün bu diyalogларından kopması anlamına gelir. Ustelik ırkçı ve asimilasyoncu Türk politik sistemi, yeni geldikleri yerlerde onların bu tür değerlerini yaşatmalarına olanak vermiyor. Kaldı ki bu ve benzeri konulardaki engeller sırf devletten de kaynaklanmıyor. Bir de halktan kaynaklanan ve pratikte hoşgörüsüzlük ve yadırgama şeklinde kendisini gösteren toplumsal baskılar mevcuttur. Ayrıca Türk sömürgeci sistemi, toplumda öylesine travmatik bir durum yaratmış ki, kendisini açıktan gösteren herhangi bir baskı ve engel söz konusu olmasa bile, pek çok insan, kendine ait bu tür değerleri dışarıya yansıtmaktan, onları uygulamaktan pekâlâ utanç duyabilir ya da korkabilir. Böyle bir ortamda, kendilerine ait şeylerin çoğunu kaybeden insanların elde kalmış olana, abartılı bir şekilde sarılmasından daha doğal ne olabilir?

1. 12. 1. Kirvelik

Din adamı-talip ilişkisi dışında, Kürt Aleviler arasındaki iki kutsal bağdan bir tanesi kirvelik, ötekisi ise Kürtçede "Birayê Axrete" (Ahret Kardeşi) de denilen musahiplik ya da sağdıçlık ilişkisidir.

M. Nuri Dêrsimi kirveliğe değinirken; *"... Romalıların Cıria (Kuria) dedikleri sosyal bağlılığı andıran aileler arasında bilihtiyar ve tarafların rızalarıyla tesis edilen samimiyet ve karşılıklı koruyuculuk bağıdır..."* der.[46]

Türkçede "**kirve/kirva**" olarak bilinen sözcük, Dêrsim yöresi Kırmancasında "**kewra**"dır. Ancak kanımca "**derweş**" nasıl ki Dêrsim ağzında "**dewreş/dewrês,**" "**kerwan**" "**kewran**" haline gelmişse, "**kerwa**" sözcüğü de, aynı şekilde "**r**" ve "**w**" harfleri yer değiştirerek "**kewra**"ya dönüşmüş. Sözcüğün doğrusu "**kerwa**"dır, öyle olması gerekir. Malmîsanij'ın "Zazaca-Türkçe Sözlük" ünde aynı sözcük "**kerwa**" olarak geçer. Bingöl yöresinin Sünni Kırmancları (Kırdları/Zazaları) arasında da böyledir. Kürtçenin Kurmancca lehçesinde ise aynı terim "**kirîv**" (Türkçe alfabeye göre "**kıriv**")dir.

İsmet Zeki Eyüboğlu'nun "Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü"nde kirve ile ilgili olarak şöyle denilmektedir.

> "Kirve-Kirva, Yezidi dilinde Krifve (ata yerine geçen erkek, bey)'den kirve (genellikle yönetici, öncü anlamında).?
>
> Doğu Karadeniz yöresinde rum. (Rumca-Munzur Çem) Kirva (efendi, bey, ağa).
> (...)
>
> Çocukları sünnet ettiren, sünnet işini yöneten kimseye de kirve/kirva denir. Kirve/Kirva sözcüğünün rum. olduğu kanısındayız," deniliyor.

Eyüboğlu'nun burada sözünü ettiği Yezidi dilinin Kürtçe olduğu açık. Yazarın neden Kürtçe değil de Yezidi dili dediğini bilmiyoruz ama Yezidiler, Kürtçenin Kurmancca lehçesini konuşurlar ve aynı sözcük onlarda da **kıriv** şeklindedir. Yazarın belirttiği "Krifve" formu doğru değil, böyle bir form yok.

Kirve sözcüğü sünnet ile bağlantılı olduğuna göre, onun, Kürtçede erkeğin cinsel organının adı olan "kir" ya da "kır" sözcüğü ile bağlantısı üzerinde de düşünmek gerekir.

Çocuğunu sünnet ettirecek aile, kimi kirve yapmak istiyorsa ona haber yollar ve niyetini açıklar. Eğer kirvelik önerisi alan kişi de bunu olumlu karşılarsa, anlaşma sağlanmış demektir.

Sünnet töreni günü geldiğinde, kirve davet edilir. Ancak kirvenin davet edilmesi, biçimsel olarak öteki davetlilerinkinden farklıdır. Örneğin Dêrsim'in doğu ve orta bölgelerinde davet esas olarak mum yollamak suretiyle yapılır. Bu mum, eritilmiş muma batırılmış ip ya da ince bezdir. Bu şekilde mumlandırılmış ip ya da bez, normal olarak bir parmak uzunluğunda kesilir ve böylece kullanılmaya hazır hale getirilmiş olur. Kirveye gönderilen ve davetiye yerine geçen mumun bir ucunu kırmızıya boyamak kuraldır. Bu şekilde hazırlanmış muma Kırmancca (Zazaca) da "**Momîya Qinesûre**" (Kırmızı uçlu mum); kelimesi kelimesine tercüme edilirse "Kıçı kırmızı mum" denir. Mumun bir elma ile birlikte yollanması çok makbule geçen bir davet şeklidir. Davetin bu şeklinde; elmanın bir yerinde delik açılır, mum olarak yollanacak bez ya da iplik o deliğe yerleştirilir ve öyle gönderilir.

46-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yay. 1988, s. 32

Ne var ki, kural olarak kirveyi davet sadece bir mum yollamakla olmaz. Sünnet olacak çocuğun ailesi, muma ek olarak yiyecek şeklinde bir hediye de yollayabilir. Yiyecek olarak gönderilecek en popüler hediye, "qapeme"[47] ya da "kebab" diye adlandırılan pişmiş ettir.

"Kebab" kesilen hayvanın bir sırığa geçirilip ateş karşısında çevrilmesi ile olur. Ekonomik durumu elverişli olmayanlar, et yerine şeker, helva, kuru ya da taze meyve, fındık gibi şeyler de gönderebilirler ki Dêrsim'in Batı yörelerinde bu tür yiyeceklerin genel adı "pêsare" dir.

Aslında, hem Batı hem de Doğu Dêrsim'de, "pêsare," adak olmak üzere sacda ya da sıcak taş üzerinde pişirilen yağlı ekmektir. Ne var ki Batı Dêrsim'de kirvelik töreni sırasında, sözcüğün anlamı genişliyor ve sünnet törenine davet edileceklere gönderilen yiyecek maddelerinin tümü bu adla adlandırılıyor.

Normalde, kirveye davetiye, bizzat sünnet olacak çocuk tarafından götürülür ancak bu zorunlu değil ve pratikte de her zaman uygulanmıyor.

Sünnet olma, İslamiyet'ten öncesine uzanan geleneklerdendir. Kirvelik ise yine Islami bir gelenek değil. Ne var ki Dêrsim'de kirvelik, Hz. Muhammed'e atfedilerek yapılır. Örneğin, birine kirvelik önerisinde bulunmak, "**Tey kewrayênî vatene**" (kirvelik kurma) ya da "**12yê Mihemedî Cidayene**" (Muhammed'in 12 sini vermek) olarak adlandırılır. Kirve olma konusunda anlaşmış aileler, yani kirveler arasındaki kutsal bağın bir adı da "**Îqrarê Mihemedî**" (Muhammed'in ikrarı)dir. "**Kewrayenî kerdene**" sünnet töreni yapmak anlamındadır ama bu iş, "**Pirozina Mihemedî ronayene**" olarak da adlandırılır. Burada, Alevilerin İslam'dan önceki dönemlere ait ibadet ve geleneklerini, nasıl İslami görüntü vererek sürdürmeye çalıştıklarının tipik bir örneği ile karşı karşıyayız.

Dêrsim'de sünnet düğünü ya da kirvelik, düğün şeklinde bir şenlikle olur. Yenilir-içilir, davul-zurna çalınır, şarkılar söylenir, oyun oynanır vs.

Sünnet işi yapılmadan önce bir kalburun (pirozine) üzerine yeni bir havlu, mendil ya da kumaş parçası serilir ve orta yere bırakılır. Davetliler para atarlar. Kalbur dua eşliğinde üç kez indirilip kaldırıldıktan sonra sünnet gerçekleşir.

Sünnet anında, sünnet olacak kişi, kirvesinin kucağında durur. Kırmanccada "Pêşa kewrayî" denilen Kirvenin kucağında sünnet olmak, kirve aileler arasındaki kutsal bağın özünü oluşturur.

Kirve, sünnet düğününe gelirken bir ya da birden fazla canlı hayvanı birlikte getirir. Kirvelikten sonra eve döndüğünde ise sünnet olan çocuğun ailesi kendisine para, eşya ya da canlı hayvan şeklinde hediyeler verir.

Aralarında kirvelik bağı bulunan ailelerin bireyleri arasında evlilik yasaktır, böyle bir şey büyük günah olarak kabul edilir. Bu yasağa iki tarafın akraba çevresi de dâhildir.

47-Qapeme: Kesilen hayvan bir bütün olarak, eğer bu mümkün değilse iri parçalar halinde, kaynatılıp pişirilir, ondan sonra da yağda kızartılır.

Kirvelik, aynı zamanda önemli bir ittifak ve ileride ortaya çıkabilecek kötülükleri önleme ve barış sağlama aracıdır. Örneğin;

1-Kavga ve anlaşmazlıkları sona erdirmek amacıyla taraflar arasında kirvelik bağı oluşturulur,

2-Birine karşı bir suç işlenmişse, suçu işleyen taraf, ihtilafın herhangi bir aşamasında karşı tarafla ilişkiye geçerek af dileğinde bulunup uğranılan zararı karşılamaya hazır olduğunu söyleyebilir. Bu arada özür dileyen tarafın bizzat kendisi ya da aracı olan üçüncü kişi ve kişiler tarafından kirvelik önerisi de gündeme getirilebilir.

3-Haksızlık, hatta kötülük yapmaya eğilimli ya da böyle bir güce sahip olan ailelerin şerrinden korunmak için, bu gibilerine kirvelik teklifi yapılır.

4-Herhangi bir kesimden gelen ya da gelebilecek haksızlıkların önüne geçebilmek amacıyla, ona karşı çıkabilecek güçte olan bir diğer aileye kirvelik önerisinde bulunulabilir. Özünde bu, bir destek ya da ittifak arayışıdır.

1. 12. 2. Ahret Kardeşliği ya da Sağdıçlık

Alevilerde var olan kutsal bağlardan biridir. Kırmanccada "Birayê Axrete" ya da "Misayiv," Kurmanccada ise "Birayê Axretê," "Destbira," "Birzava," "Şoşban" ya da "Şoşpan"dır.

Sağdıçlar arasında, hiç bir konuda ayrı-gayrı yoktur, olmaması gerekir. Teorik olarak birinin malı, ötekinin malı; birinin borcu, ötekinin borcu; birinin günahı ya da sevabı, ötekinin günahı ve sevabıdır. Sağdıçların, birbirlerine karşı hiç bir şekilde hile yapmamaları, birbirleriyle ilgili olarak kötü şeyler düşünmemeleri gerekir. Günah ve sevabın ortak oluşu nedeniyle, Ahret kardeşleri bu dünyadaki gibi öteki dünyada, yani Ahrette de ortak sorumluluk sahibidirler. O nedenle de, cemaat denilen barış toplantılarında ya da cemlerde, sağdıçlardan biri, herhangi bir hata ya da suçtan dolayı yargılanırsa, orada hazır olması halinde öteki sağdıç da yargılanır. Hazır değilse pir ya da rehber istese kendisini getirtebilir ve verilecek cezayı ikisi birlikte çekerler. Yargılamayı yapan kişi gerekli gördüğü takdirde, o an orada hazır bulunmayan kardeşi sorumluluğa dâhil etme yönünde karar verebilir. Sağdıçlardan biri tarafından işlenen bir suçtan dolayı ikisi birlikte af dileyebilecekleri gibi, sağdıç, suçu işleyen öteki sağdıcı adına tek başına da af dileyebilir, kesilen cezayı üstlenebilir. Açıkçası, teorik olarak böyle bir yükümlülüğü var.

Sağdıçların günlük yaşamda da birbirleriyle aynı olmaları, daha doğrusu aralarında eşitliğin bulunması gerekir. Diyelim ki bunlardan birinin yeteri kadar unu, yağı, çökeleği yok ve açlık çekiyor fakat ötekisinin durumu böyle değil, onda var; böyle bir durumda hali-vakti yerinde olan sağdıç, öteki sağdıcın eksikliklerini gözeterek kendisinde var olanı paylaşmakla yükümlüdür.

Dêrsimli Usivo Qurzkiz anılarında, geçmişe doğru yolculuk yapıp ahret kardeşlerinin karşılıklı görev ve sorumluluklarını anlatırken; *"Sağdıçlık*

kardeşliktir... Töreye göre sağdıçlar arasında fark olmaması gerekirdi. Yardan başka her şeyleri ortak kabul edilirdi. Yani günün birinde gerektiği taktirde birinin evi ve malı mülkü, ötekinindi," diyor.[48]

Ahret kardeşliği ya da sağdıçlık sözü daha önceden verilse bile, bu bağın fiili başlaması anı, taraflardan birinin evlenmesi zamanıdır. Çünkü sağdıç, düğün anında sürekli olarak musahibinin yanında duran, ona yardım eden, gerektiğinde onu cinsel ilişkide bulunma konusunda bilgilendiren ya da eğiten kişidir. Usivo Qurzkiz bu konuya ilişkin olarak da şunları söylüyor:

> "Delikanlı düğün sırasında gelinin başına elma attığı zaman, sağdıcı yanında durur, kendisi de elma atardı. Damat iki elma atardı, sağdıcı ise bir tane. Damat gelinin yanına gitmeden önce musahibi kendisiyle konuşur, nasıl hareket etmesi gerektiğini söylerdi."[49]

Halk arasında, sağdıçlar arasındaki ilişkinin önemini vurgulayıp pekiştirmek amacıyla çeşitli olay ve söylenceler anlatılır. Bunlardan biri özetle şöyle:

"Tanrı üç bin yıl düşündükten sonra kendi içinde bir dünya yarattı. Bu dünya da sayısız canlı yaratık birlikte yaşıyordu. Bunlar arasında büyük bir sevgi ve dostluk vardı. Sonra bir gün kainatın sahibi yani yüce Tanrı içindeki dünyadan gerçek bir dünya yaratmaya karar verdi. Bu dünya öyle bir sevgi ve muhabbet üzerine kūrulmalıydı ki bundan daha büyük bir sevgi bulunmasın. İnsanoğlu için, ondan başka çıkış kapısı bulunmasın, ötesi, zifiri karanlık olsun.

Bunları düşündükten sonra da içinde sağdıçlığı yarattı. Herkes kendi isteğine göre sağdıcını seçti. İnsanlar arasında sınırsız dostluk ve sevgi bağları devam ediyordu.

Derken gün geldi, Tanrı sağdıçlığı kuşlara denettirmeye karar verdi. Bu karardan sonra yine Tanrı'nın emri ile Kartal bir Turnanın peşine düştü. Turna can havli ile kaçıyor, kartal kovalıyordu. Sonra Turnanın gözüne bir çayırda duran iki şekil ilişti. Bir miktar daha yaklaşınca onların iki insan olduklarını anladı. Aralarında biraz açıklık vardı. "İkisinin arasına girersem canımı kurtarırım," dedi kendi kendine. Ne var ki sonunda aralarına girmedi, yanlarında yere kondu ve kartal kendisini alıp havalandı, doğruca yuvasına, yavrularının yanına götürdü. Kartal Turnayı yemeye hazırlanırken de aniden bir ses geldi kulağına. Ses, Tanrıya aitti:

"Sor bakalım, Turna neden o iki kişinin arasına girip de canını kurtarmadı." diye buyurdu.

Kartal sordu soruyu. Buna karşılık Turna şu yanıtı verdi:

"O iki adam sağdıçtılar, aralarında Tanrı ikrarı var. Bir can için ne diye aralarında ikrar bulunan iki kişinin arasına gireyim!" dedi.

48-Çem, Munzur, Hotay Serra Usivê Qurzkizî, Weşanên Deng, İstanbul, 2002, s. 249, Kırmanccadan çeviri: Munzur Çem.

49-Çem, Munzur, Age, s. 249

Bu yanıtı alır almaz, avını serbest bıraktı Kartal ve böylece Turna kurtulmuş oldu."[50]

Teorik olarak, iki kişi arasında ahiret kardeşliği bağının oluşması, Alevilikte çok önemli bir yer tutar ve belli bir yönteme göre gerçekleşir.

1. 12. 3. Bir Cin Taburu Komutanı: Evdel Mursa (Abdal Musa)

Dêrsim'de, cinlerin toplumun manevi dünyasında önemli bir yeri var. Cinler, gözle görünmez varlıklardır. Genellikle aç gezer ve evlerden yiyecek maddeleri çalarlar, yani yağmacıdırlar. O nedenle de bazı yörelerde, her yiyecek maddesinden alınacak miktar alındıktan sonra, üzerini besmele ile kapatmak, onu cinlerin yağmacılığından korumanın bir yolu olarak kabul edilir. Kimi yörelerde bu gelenek, yani besmele ile kapatma geleneği yok.

Cinler, iyi ve kötü olmak üzere iki türlüdürler. Ne var ki iyi cinler de bazı hallerde kızabilir ve cezalandırmak üzere insanlara kötülük yapabilirler. Zarar verme biçimi, can ve mala yöneliktir. Bazı yörelerde duruma göre iyilik de yapabilen, aslında ise yağmacı olan cinlerin **Evdel Mursa** isminde bir komutanı olduğuna inanılır. Korku ve yağmacılık sembolü olan bu cinlere "**Eskerê Evdel Mursayî**" (Evdel Mursa'nın Askerleri) denir. Bazen, onların şerrinden korunmak için, "Evdel Mursa" ile düşünce planında kirve olunur. Aralarına böylesine bir bağ girdiği zaman da, bir suçları olsa bile, kirvelik hatırına cinler kendilerine zarar vermekten kaçınırlar.

Kurêş ile ilgili söylencenin bir varyantında da, Evdel Mursa'dan bahsediliyor. Buna göre, Kurêş ile Bamasûr kaçak duruma düşüp Dêrsim'e gidince, yanlarında Evdel Mursa da varmış. Bir süre sonra barınma koşullarının zorlaşması nedeniyle Adıyaman'a geri döndüklerinde, Evdel Mursa gidip devlete teslim oluyor ve tabur komutanlığına kadar yükseliyor. Onun cin taburunun komutanlığı da buradan kaynaklanıyor olsa gerek.

Dêrsim'de akli dengesini yitirme veya felç olma gibi hastalıkların nedeni genellikle cinlere bağlanır. Aklını yitirenler için "**cinî** ya da **milaketî kewtê ra ser**" (başına cin toplanmış), felç duruma düşme için ise "**Cinan (cinû) do piro**" (Cin vurmuş ya da çarpmış) diye söylenir.

1. 12. 4. Ölüyü Gömme

Dêrsim Alevilerinde, Kur'an'ın pratik yaşama girdiği tek olay ölüyü gömmedir. Ölünün kefene sarılıp mezara gömülmesi işinin Kırmanccadaki karşılığı "merde wedardene, meyît wedardene" ya da "gorn û kefen kerdene" dir.

Öte yandan, ölünün gömüldüğü gün bir yemek verilir ki buna "**medax**" denir. Verilen yemek, bir engel olmadıkça kuşbaşı şeklinde kesilmiş etin, nohut ve soğan ile birlikte bol sulu olarak pişirilmesidir. Bu şekilde pişmiş

50-Vartolu Seydaliyê Porrikî'nin anlattığı söylenceyi aktaran Memê Jêle, Age, s. 58-59

et yemeğinin Kırmanccada adı, "goşto şorvekî" dir (çorbavari et). Durumu elverişli olanlar, bir yerine üç gün üst üste et pişirir, komşular toplanır, yerler.

Dêrsim'dekinin tersine Adıyaman yöresi Alevileri arasında Kur'an okumak çok istisnaidir. Bu yöreden konuştuğum kişiler, kendi yörelerinde ölünün Kürtçe ağıt ve dualar eşliğinde gömüldüğünü söylediler bana. Malatya yöresinde de esas gömme yöntemi böyledir.[51]

Ölünün gömüldüğü günden itibaren 40 gün boyunca, ailesi tarafından her gün akşamüzeri, komşulardan birine bir miktar yemek verilir. Bu yemek "şamîya merdan" (ölünün akşam yemeği)dir. En makbule geçeni ise ekmek içerisinde helvadır. Bu tarzda yemek vermenin ikinci bir yöntemi daha var ki o da şöyledir: Ölü gömüldükten sonra ki gün helva pişirilir, 40 ekmeğin içerisine konur ve komşulara bir kerede dağıtılır. Kırk günlük yemeğin verilmesi "çewres vetene" (kırkını çıkartma)dir. Bu 40 günlük süre içerisinde ayrıca 4 kez et, buna ek olarak "nona tawa" (tava ekmeği) ya da "pêsare" yağlı ekmek pişirilir, mezar ziyaret edilir, mum yakılır ve yine komşulara dağıtılır.

Mezele wedardene (Türkçe sözlük anlamı "mezar kaldırma"), yıl içerisinde ölmüş ölüler için yapılan bir törendir. Bu, ilkbaharın bitmesine 7 gün kala yapılır. Bu tören sırasında da yine kural olarak et pişirilir, mezar ziyaret edilir, mum yakılır, 3 kez kazma ile mezara vurulur ve komşular davet edilir, hazırlanan yemek birlikte yenir.

Xêrê merdan (merdû) dayene (Ölü hayrına yemek verme) ise yıldan yıla sonbaharda olur. Bu yemeğin verilmesi sırasında hayvan kesilir, et yine şorvekî (çorbavari) olarak pişirilir.

1. 12. 5. Çemberden Dışarıya Çıkmama

Yezidilerde olduğu gibi Kürt Alevilerde de birinin etrafını çember şeklinde bir çizgi ile çizip de "Surrê Heqî yo dormê to der o" (Çevren Tanrı suru ile çevrilidir) dendiğinde, bu sura çizenin kendisi tarafından ya da yaşça veya dinsel hiyerarşideki yeri bakımından, daha üst pozisyonda olan biri tarafından müdahale edilmedikçe kişi onun dışına çıkmaz. Çıkılması günah sayılır.

Ne var ki bu satırların yazarının çocukluk yıllarından kalma bir gelenek olarak hatırladığı bu gelenek bugün tümüyle kalkmış durumdadır.

51-Daha geniş bilgi için Bkz. Pîr Alî Balî ile yapılan röportaj

2. DÊRSİM'DE ZİYARETLER

Dêrsim Alevilerinin manevi yaşamında ziyaretlerin çok önemli bir yeri var. Ziyaretler ise iki kategori altında ele alınabilirler. Bunlardan birincisi, herhangi bir aile ile bağlantılı olmayan belirli doğa parçalarıdır. Bunlar da; dağ, kaya, ağaç ve su ile bağlantılı ziyaretlerdir. Suya ilişkin olanlar ise ya çeşme ya da göldürler.

Ziyaretler tıpkı Alevilerdeki gibi Kakayi ve Yezidilerde de dağ, ağaç, çeşme, göl ve mezar olabilirler.

Sayıları pek çok olmakla birlikte doğa parçası olan Dêrsim ziyaretlerinden bazılarının adlarını örnek olarak verelim:

2. 1. Dağ Şeklinde Ziyaretlere Örnekler

Duzgi/Duzgin Bava: Buna **Koyê Duzginî** (Duzgı/Duzgın Dağı), **Kemerê Duzginî** (Duzgın Kayası), **Kemerê Bimbarêkî** (Mübareğin Kayası) de denilir. Bu, kutsal doğa parçası olan dağa göre yapılan adlandırmadır. Ikinci adlandırma şekli ise söz konusu doğa parçasına kutsallık özelliğini kazandıran evliyaya göre yapılanıdır. Diyelim ki Kemerê Duzginî yerine **Duzginê Kemerî** (Kayada yaşayan Duzgin), Kemerê Bimbarekî yerine **Bimbarekê Kemerî** (Kaya Kutsalı) de denir. Tabi her iki adlandırmada da "Kemer" yani kaya, genel anlamda kaya ya da taşı değil, özel bir ismi; Duzgı Dağını ya da onun kayasını ifade eder.

Koyê Duzginî, Qizilkîlîse (Nazımiye) ilçesi sınırları içerisindedir.

Koyê Baxire ya da **Baxira Sipîye**, Pilemurîye (Pülümür) ilçesi sınırları içerisindedir.

Tujik Bava, Sultan Bava, Koyê Tujikî, Koyê Tujik Bavayî, Koyê Sultan Bavayî (Türkçesi Ovacık olan Pulur ya da Vacixe sınırları içerisinde).

Mizur Bava, Koyê Mizur Bavayî ya da Koyê Mizurî (Pulur ya da Vacixe sınırları içerisinde).

Sultan Sulvis, Koyê Sulvisî ya da **Koyê Sultan Sulvisî** (Kiğı-Nazimiye sınırı üzerinde).

Koyê Jêle (Zêłe), Qizilkîlîse (Nazımiye) sınırları içerisinde.

Koyê Qilxeran/Qilxerû, Dêrsim, Mazgêrd (Mazgirt'de.)
Sari Saltuk, Xozat (Hozat'da)
Dolî Bava, Dêrsim (Tunceli ili merkezinde)
Hetir Bava, Çewlig (Bingöl ili) Kanîreş (Karlıova ilçesi) sınırları içerisinde.
Goşkar Bava, Koyê Goşkar Bavayî, Gimgim/Varto'da.
Harsîye, Dêrsim merkezde.
Ziyara Reqî, Bingöl merkez ilçe sınırları içerisinde, Cafran (Dallıtepe) köyü yakınında.

2. 2. Su ile Bağlantılı Ziyaretlere Örnekler

Çimê Mizurî (Munzur Gözeler), **Çewres Çime**, (Pulur, Türkçesi Ovacık'da)
Gola Buyêre (Buyêre Gölü) (Pilemurîye, Türkçesi: Pülümür'de)
Golê Xizirî, Elazîz Depe (Karakoçan)de, Perî Nehri üzerinde
Hênîyê Xizirî, Gimgim/Varto'da Bingöl Dağları eteklerinde
Ana Fatma, Çimê Ana Fatma, Hênîyê Ana Fatma (Tunceli ili merkezinde, Ovacık yolu üzerinde)
Hênîyê Veyvike, [Qizilkîlîse/Nazimîye sınırları içerisinde, Deruye (Dereova) Köyü yakınında]

2. 3. Ağaç Ziyaretlere Örnekler

Bunların sayısı oldukça çoktur. Hemen hemen her köyde bir ya da bir kaç tane ağaç ziyaret var.
Zîyara (Jîyara) Paçikine, (Dêrsim Qizilkîlîse'de)
Zîyara (Jîyara) Vilê Sovinî, (Dêrsim Qizilkîlîse'de)
Zîyara Gomê Gêrîse. (Bingöl-Kiğı sınırları içerisinde)

2. 4. Hayvanlarla İlintili Ziyaretlere Örnekler

Maro (Moro) Sûr, Qizilkîlîse (Nazımiye) ilçesinde, Xarîga Binêne (Türkçesi: Aşağı Doluca) Köyünde.

İkinci gruba giren ziyaretler, esas itibariyle ocak olarak tabir edilen ziyaretlerdir. Bunlar çoğunlukla yerleşim birimleri içindeler ve bu yerleşim biriminde kendilerine hizmet eden bir aile (ocakzade) olur. Ocakzade olanlar posta oturuyor demektir ve görevleri, sadece ziyaret ve ibadet işlerinin düzenli yürümesini gözetlemek ve düzenlemek değil... Onlar aynı zamanda Ocağı temsil eden din adamları (rehber, pir ya da mürşittirler). Dolayısıyla dini bilgilerini geliştirmek, halkın dini ve öteki konulardaki gereksinmelerine karşılık vermek, posta oturacak kişi ya da kişileri yetiştirmekle yükümlüdürler.

Dêrsim'de konuşulan Kürtçenin her iki lehçesinde de ocak için kullanılan en yaygın terimlerden biri de "hewş"tir.

Örneğin: Hewşê Muxundîyê, Hewşê Tasnîye, Hewşê Kurêşî/Hewşê Dewa Kurêşan (Kurêsû), Hewşê Şixhesenî, Hewşê Ewlîyayê Pîlvankî, Hewşê Ewlîyayê Sarî Saltukî, Hewşê Kîstimî.

Kurmanccada: Hewşa Nala Karê/Hewşa Mala Nala Karê, Hewşa Barginîyê/Hewşa Axuçanê, Hewşa[52] Bava Duzginê.

Kırmancca (Zazaca)da evin kurulu olduğu yer anlamına gelen "page," sözcüğü, "hewş" ya da ocak ile aynı anlamda kullanılır. Paga Kurêşî, Paga Bamasûrî, Paga Şix Hesenî, Paga Çê Hemedê Rayverî, Paga Ewlîyayê Tasnîye, Paga pî û kalikî.

Beri taraftan, "Ocak" teriminin Dêrsim'de ne zamandan beri kullanılmakta olduğu konusunda tam bir açıklık yok. Sözcüğe, dua, halk şarkıları ile beyit metinlerinde çok az rastlanıyor. Oysa "Hewş" ve "page," terimleri öyle değil, bunlara çok sık rastlanmaktadır. Bu da, "ocak" sözcüğünün sonradan Türkçenin etkinliğinin artmasına paralel olarak kullanılmaya başlandığı ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca, "ocak" sözcüğünün Kürt Aleviler arasındaki telaffuzu ise "wecax" ya da "wecaxe" şeklindedir. (Bu sözcükte yer alan "x" sesi, Türkçedeki "ğ"ye, ya da ondan daha sert olarak söylenen sese denk düşmektedir).

Ocakzade (Wecaxzade) aileler, hizmetinde bulundukları ziyaretten "wecax" değil, Kırmancca "Hewşê Pî û Kalikî" ya da "Paga Pî û Kalikî" diye bahsederler. Ayrıca bu terimlerden her ikisi de, ziyaret olan ocaktan daha geniş bir anlama sahiptir. Örneğin, "hewş/hewşe" avlu ve ağıl anlamına da gelir. Öte yandan, ocak şeklinde olmayan ziyaretler de "hewş" sahibidirler. Her ziyarette "evliya"nın gömülü olduğu ya da ayak bastığı yer kabul edilen merkez nokta "hewş"tir. "Page" sözcüğü bakımından durum farklı değil. Bu sözcük sıradan insan için yerleşilen, daha doğrusu evin yapıldığı yeri, arsayı ifade eder. Aynı şekilde, her ziyaret yerine ait evliya'nın gömülü olduğu ya da yattığı farz edilen yer de "page" diye ifade edilir.

2. 5. Darik (Tarik), Çu/Ço, Uşîre, Savoke

Ocak şeklindeki bazı ziyaretlerde bir de "darik" denilen kutsal nesne mevcuttur. "Darik"ın (Türkçe alfabe ile "darık") sözlük anlamı çubuk, küçük ağaç parçasıdır. Bu aynı zamanda gezme anında elde tutulan "ço" ya da "çu" olarak da adlandırılır ki "sopa, değnek"tir. Kırmancca (Zazaca) lehçesinde "uşîre" ve "savoke" olarak da adlandırılan kutsal "darik"ın, ait olduğu ocak ya da ziyaretin evliyaya ait olduğuna, sır ve kerametinin onda gizlendiğine inanılır.

Yukarıda dört ayrı ismi verilen kutsal "darik," genellikle özenle hazırlanmış bir kutsal değnek ya da bastondur. Din adamı yeri geldiğinde onu

52-"Hewş" Kirmanccada eril bir sözcük olup çekimde "hewşê," kurmanccada ise dişil bir sözcük olup "hewşa" diye geçer. Ayrıca bu terimin ifade ettiği anlam, "ocak"tan daha geniştir. Ocak şeklinde olmayan ziyaretlerde, evliyanın bulunduğu kabul edilen kutsal yer "hewş"tir.

amaca uygun olarak kullanır. O, Avestada geçen "barsom"a çok benzer, muhtemelen de onun devamıdır.

Yemin ettirme gibi sınırlı alanlarda mecazi olarak tüm evliyaların çubuk ya da değnekle (darik, uşîre, çu, savoke) bağlantısı kurulsa bile, o, asıl olarak Kurêş'e aittir. Bu nedenle de din adamlığı vasfına sahip bir soydan gelmeyen, vekâleten tayin edilen ya da yetkilendirilen ve "Tîkme" denilen din adamlarına bu yetki hep Kurêş tarafından verilmiş.

Darik, genellikle duvarın ya da direğin yüksekçe bir yerine asılı durur. Normalde yeşil bir beze sarılıdır ve evin bir köşesinde ya da ona özgü bir odada saklanır. Geleneksel olarak yılda bir kez özel bir seremoni ile yerinden çıkartılır. Gerekirse ziyaretçilere de gösterilir. Zorunlu olmamakla birlikte, böyle bir seremoni için tercihen özel günler seçilir. Diyelim ki Gaxan, Xizir, Qere Çarşeme ya da Newrozê Martî buna uygun günlerdir. Bu, dinsel bir seremonidir. Saz çalınır, dua edilir, beyit söylenir ve cem bağlanır, bilen varsa sema dönülür, niyaz dağıtılıp kurban kesilir vs.

Bazı hallerde, ziyaretin evliyası kızabilir ve uyarı şeklinde kerametini gösterme gereği duyabilir. "Darik" sır ve kerametini en çok da yılan şekline bürünerek ve hırslı bir tarzda dolaşmak suretiyle gösterir.

Buna ilişkin olarak iki örnek olaya değinmek istiyorum: Benim doğup büyüdüğüm yörede, daha önce bahsi geçen Nazımiye'nin Xarîga Binêne (Türkçeleştirilmiş adı: Aşağı Doluca) köyünde, "Çê Rayveran" diye tanınan aile, evinde "Darik" bulunan Ocakzade ailelerdendir. Söylenceye göre bu ailenin mensup olduğu Şixmamedan aşiretine adını veren Şix Mamed, Kurêş zamanında yaşamış ve Kurêş tarafından, o ziyaretin hizmetlerini yürütmek üzere kendisine yetkisi verilmiş. Aile, o günden bu yana Kurêş'i temsilen, o ziyaretin bekçiliğini yapıyor.

Bir gün Kurêşan mensubu bir grup, cedlerine ait gördükleri ziyareti, yani "darik"ı almak üzere bu aileyi ziyaret ediyorlar. Oysa Evliya için bu adil bir durum değil. Bunun üzerine, yapılmak istenen işi doğru görmediğini Kurêşan grubuna göstermeye karar verir ve hemen oracıkta bir yılana dönüşerek kızgın bir şekilde dolaşmaya başlar. Bu durumu gören Kurêşan mensupları istemlerinden vazgeçer ve kendilerini affettirmek için dua eder, adak sunarlar.

Elbet bu bir söylence ama yöre halkından pek çok kişinin doğruluğuna inandığı bir söylencedir.

Bu söylencede adı geçen ziyaret, bölgede "Çê Rayveran/Rayverû" olarak bilinen ailenin hizmetini yerine getirdiği "Maro (Moro) Sûr" (Türkçesi: Kırmızı Yılan) ziyaretidir. "Darik/savoke/çu/uşîre" de bu kutsal yılanı temsil eder, onun insanların görebileceği bir şekli ya da "donu"dur.

M. Nuri Dêrsimi, Pülümür Erzincan arasındaki Kîstim'de, "Marê Kîstimî" (Türkçe çevirisi: Kistım Yılanı)'nin benzer bir gösterisini büyük bir kalabalık ile birlikte bizzat izlediğini aktarıyor. Dêrsimi, o dönem Hacı

Bektaş Tekkesi'nde postta oturan Çelebi Efendi'nin bir gün kendisini çağırdığını, Sait Aziz isminde birisinin Kîstim Evliyasını temsil eden ağaç parçasını yakmak üzere o köye gideceğini söylüyor ve yardım talebinde bulunuyor.

Buna karşılık kendisi de daha önce o Ocak'ta "darik'ın yılana dönüşmesi" ile ilgili gördüklerini anlatıyor ve bunun üzerine Çelebi Efendi bir daha o konuyu açmıyor.[53]

Dêrsim'de, halk arasında ziyaretlerdeki "Darik"ın yılana dönüşerek kerametini ortaya koyması ile ilgili hayli söylence var. Bu, tıpkı Firavun'a karşı mücadele veren Hz. Musa'nın yere attığı asanın yılana dönüşerek sır ve kerametini ortaya koymasını andırıyor.

Dar/darik ya da çu, aynı zamanda üzerine yemin edilen bir nesnedir. İhtilafları çözmeye yönelik toplantılarda toplantıyı yöneten, tarafları ya da şahit durumundaki üçüncü kişileri, doğru söylemeye zorlamak istediğinde darik üzerine yemin ettirebilir. Bu iş bazen soyut şekilde gerçekleştirilir. Örneğin, barış toplantısını yapan kişi, yemin ettirmeye karar verdiği kişiye, "Vaje (vaze) darê Kurêşî bo ke mi nêdîyo" (De ki Kurêş'in çubuğu üzerine yemin ederim ki görmedim). Bazen ise yemin ettiren, herhangi bir ağaç parçasını ya da bir çubuğu, yemin etmesi istenen kişinin önüne koyar ve "No çuyê Duzginî yo to ver der o, ney ser o sond wena ke to nêkerdo" (Önünde duran Duzgın'ın çubuğudur, yapmadığına dair bunun üzerine yemin eder misin?)

Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar üzerine edilen yeminler, tıpkı Kurêş'in Çubuğu gibi çok ağır yeminlerdir. Örneğin, yemin ettiren, yemin etmesi istenen kişinin önüne bir ağaç parçası koyar ve "Vaje no darik Zilfeqarê Hz. Êlî bo min û zaf-zêçê mi bibirno ke mi nêkerdo!" (Bu çubuk Hz. Ali'nin Zülfikar'ı olsun, beni ve çoluk-çocuğumu doğrasın ki yapmadım de!)

Bu şekilde ettirilen yeminlerin çok çeşitli formları var ki bu formlardan bazıları şöyledir:

"Çuyê Heqî yo to ver der o!"
(Tanrı çubuğu önündedir!)
"Çuyê Heqî yo to ver de, raste vaje!"
(Tanrının Çubuğu önünde, doğruyu söyle!)
"Darê Heqî yo to ver der o ke ti raste vaje!"
(Tanrının Çubuğu önündeki doğruyu söyleyesin!)
"Mi to rê çuyê Heqî no ro ke ti raste vajê!"
(Tanrı Çubuğunu önüne koydum ki doğruyu söyleyesin!)
"Mi to rê çuyê Heqî no ro ke ti pêskarê ma mebê!"
(Tanrı Çubuğunu önüne koydum ki bize karışmayasın!)
"Mi to rê çuyê Heqî no ro ke ti linga xo sêmuga ma ra biancê!"
(Tanrı Çubuğunu önüne koydum ki bize bulaşmayasın!)

53-Age, s. 97-98

"Çuyê Heqî yo to ver de; henî nîyo?"
(Tanrı Çubuğu önünde; öyle değil mi?)
"Çuyê Heqî yo raya to ser o yo ke ti meşêrê !"
(Tanrı Çubuğu yolunun üzerindeki gitmeyesin!)
"Çuyê Heqî yo raya to ser o yo ke ti payno ci menê, meşêrê!"
(Tanrı Çubuğu yolunun üzerindeki basıp gitmeyesin!)
"Çuyê Heqî yo raya to ser o yo ke ti ser ra ramevêrê!"
(Tanrı Çubuğu yolunun üzerinde ki basıp geçmeyesin!)
"Çuyê Heqî yo verê linganê to der o!"
(Tanrı Çubuğu ayağının önündedir!)
"Çuyê Heqî yo verê linganê to der o ke ti ser ra ramevêrê!"
(Tanrı Çubuğu ayağının önünde ki üzerinden geçmeyesin!)
"Çuyê Heqî yo ke ti yaxê ṁa/pêsîrê ma raverdê!"
(Tanrı Çubuğu aşkına yakamızı bırak!)
"Çuyê Heqî yo ke ti yaxê/pêsîrê der îi cîranî raverdê."
(Tanrı Çubuğu aşkına konu komşunun yakasını bırak!)
"Çuyê Heqî yo to verde, raste vaze, henî nêbî?"
(Tanrı çubuğu önünde duruyor, doğru söyle, öyle olmadı mı?)

Bunlardan daha onlarcasını alt-alta sıralamak mümkün... Ayrıca, yukarıda da değinildiği gibi, yemin ettiren ya da eden, isterse bu yemini iki şekilde değiştirebilir:

1-Burada Tanrı anlamına gelen "Heq" sözcüğünü kaldırıp yerine "Xizir, Kurêş Bamasûr, Duzgin, Mizur Bava, Sultan Bava, Jêle" veya öteki kutsalları koymak mümkün,

2-"Çu" sözcüğü yerine, onun sinonimleri olan "uşîre, dar, darik" ve "savoke" sözcükleri kullanılabilir.

2. 6. Ziyaretlerde Cinsiyet

Alevi ziyaretleri eril ve dişil cinsten olabilirler. Diğer bir deyişle dişi cinsten olmak, ziyaret olmaya engel değil. Dêrsim'de bulunan dişi ziyaretlerden bazılarının adları şöyle:

Baxire (Türkçe alfabe ile "bağıre") ya da Baxira Sipîye, Buyêre, Jêle ya da Zêle, Xaskare û Karsnîye. Adı geçen bu ziyaretler Merkezi Dêrsim'de Kuzey-Güney hattı üzerinde yer alıyorlar.

Baxire, Türkçe kaynaklarda genellikle "Bağir Baba" şeklinde geçmektedir ki bu form doğru değil. Yukarıda da belirtildiği gibi bu ziyaret kadındır (dişil). Oysa "Bağır Baba" erkek cinstir. Bu form, Türk yazarlarının sonradan türettikleri form olsa gerek.[54]

54-Editör notu: Gimgim/Varto'da Waya Xizirî (Hızır'ın Kızkardeşi) denilen ziyaret yeri, Hızır'ın ziyaret yerine yakın olan, ziyaret yerinde Hızır'ın ziyaret yerinde olduğu gibi bir çeşme bulunan bir ziyaret var. Bu ziyaret Hızır'ın kızkardeşi olduğunu bize göstermesi açısından önemlidir. Bu ziyaretin bazen genç ve güzel bir kız olarak gö-

2. 7. Raya Heqî

Yeri gelmişken, Aksoy'un çalışmasındaki Kürtçe terimlerde, yazım kuralları bakımından kimi hatalar var. Özellikle Kırmancca (Zazaca) olanlarda bu eksiklik sıkça kendini gösteriyor. Elbet, Aksoy bu bilgileri başkalarından almış ama kanımca, konuşulan kişi sayısını arttırabilseydi ya da Kürtçe imlaya hâkim birine redakte ettirebilseydi, hem böyle bir çalışma bakımından önemli olan farklı varyantları saptayabilirdi hem de bu tür imla yanlışlarını ortadan kaldırır, hiç değilse çok aza indirgemiş olurdu.

Bu konuya ilişkin ilk örneği kitabın isminden vermek istiyorum. Bu çerçevede Aksoy'un kitabının isminin bir bölümü olan "Raa Haq'da Dinsel Figürler"in yazılışı ile ilgili bir noktaya değinmek gerekir:

Burada geçen "Haq" sözcüğü, Dêrsim'de çok sınırlı olarak kullanılır. Kırmanccada bunun doğru ve en yaygın kullanılan formu "Heq"tir. "Heq," duruma göre bazen Tanrı ismi olarak, bazen de Türkçedeki "hakkı olma" ya da "doğruluk" anlamında kullanılmaktadır. Beri taraftan "Raa Haq," Alevilik teriminin yerini almak üzere kullanılan bir niteleme ya da tanımlama sıfatıdır. Dêrsimli Kırmancların bu anlamda yaygın olarak kullandıkları iki tanımlama daha var ki bunlardan biri "Raya Heqîye" (Doğruluk Yolu), ötekisi ise "Raya Êlî-Mihemedî" (Muhammed-Ali'nin Yolu)'dir.

Ayrıca "Raa Haq," yazım kuralları (imla) bakımından da doğru değil. "Raa"nın "raya" şeklinde olmasının daha uygun bir yazım şekli olacağı kanısındayım. Çünkü Dêrsim Kırmanccasında "yol" anlamına gelen sözcük "raye"dir ki bunu ondan türetilmiş terimlerde de görebiliriz. Örneğin, "rehber"in karşılığı Kırmanccada "raber" ya da "raver" değil, "rayber" ya da "rayver" dir.

Burada "Haq" tarzındaki yazılış da doğru değil. Doğrusu "Heqî" dir. Bir tanımlama ya da aidiyet eki "-î," Kırmanccada sessiz harfle biten kelimelerle yapılan tanımlamalarda var. Örneğin, Kemerê Duzginî (Duzgın Kayası), Çemê Mızurî (Munzur Nehri), Rojeyê (Rojê) Xizirî (Hızır Orucu), qelema Serdarî (Serdar'ın kalemi), pîyê Hesenî (Hasan'ın babası) vs. Kurmanccada ise bu suffiks "-ê" ya da "-î"dir. Sonuç olarak bence doğru yazış formu "Raa Haq" değil "Raya Heqî"dir (Doğruluk Yolu ya da Doğruluğun Yolu).

---

rünüp, Hızır çeşmesi üzerinde saçlarını taradığı, ya da başka yerlerde başka işleri yaparken görüldüğü anlatılır. Ayrıca yine bu ziyaretlere yakın, mevki olarak daha yükseklerde olan "Çilkanîye/Çelkanîye" diye bir ziyaret daha var ve buna "ya Çilkanîya Waye!/Ya Çilkanîya Sipîye!" (ya Kızkardeş Çilkanîye!/Ya beyaz Çilkanîye) diye seslenilir. Ayrıca Gimgim'ın Uskira köyünde dört ayrı ağaç ziyaret vardır ve bu ziyaretler birbirlerinin kardeşi olarak kabul edilirler. Bu ağaçlar karaağaç türünde olup oldukça yaşlıdırlar, öyle ki anıt ağaçlara iyi birer örnektirler. Bu ziyaret kardeşlerden biri kadın olup ismi "Gulzerîne" (ki Gulzerinin beyaz bir yılanı olduğuna inanılır) ya da "Gulzerîna Waye" (kızkardeş Gulzerin)dir, Gulzerinin erkek kardeşlerinin ismi ise "Gul Mistefa, Gul Hemed" ve "Xorto Qemer"dir. Yine bu yörede dağ ziyaretler içinde farklı bir örnek teşkil eden "Girê Boxayî" (Boğa Tepesi/Dağı) denilen bir dağ vardır. Genelde öteki dağ ziyaretler bir evliyaya atfedildiği halde, (örneğin: Goşkar Baba, Golîg Baba, Duzgin Baba gibi) bu ziyaret herhangi bir evliyaya atfedilmez, ona sadece dağ olarak tapınılır.

2. 8. Duzgi/Duzgin'ın Üç Kız Kardeşi

Aksoy, Dêrsim'in ünlü ziyaretlerinden Duzgi/Duzgin'dan bahsederken haklı olarak onun kız kardeşlerine değinmeyi ihmal etmiyor:

> "Gerek Duzgı, gerek Mitra kız kardeşleri olan figürlerdir. Duzgı'nın üç kız kardeşi olduğu söylenir. Bunlar; Haskar, Jelê/Zelê ve Karsnîye'dir."[55]

Önce, bu üç isimden ikisinin yazılışında yine bana göre var olan iki eksiğe ya da yanlışa değineyim. Aksoy'un, kız kardeşlerden birinin adı olarak yazdığı *"Haskar"* bu adın Türkçeye uyarlanmış formudur, Kürtçe orijinaline uygun düşmüyor. Onun, *"Yöre halkınca Haskarê olarak bilinmektedir,"* tespitindeki *"Haskarê"* de yanlıştır. Bu ziyaretin isminin doğrusu Kurmanccada *"Xaskar,"* Kırmanccada ise *"Xaskare"*dir.

Öte yandan, aslı "Haskar" değil de *"Xaskar/Xaskare"* olduğu için, Aksoy'un belirttiği gibi Kırmancca'da sevmek anlamına gelen *"has kerdayis"* (doğrusu: Hes kerdene ya da hes kerdiş) fiili ile de ilgisi yok.[56]

"Xaskar" terimi, Arapça bir sözcük olan *"xas"* ile Kürtçe *"kar"*dan oluşmaktadır. Sözlük anlamı "has iş, güzel iş, temiz iş, asalete uygun iş"tir. Sözcüğün Kırmanccası olan "Xaskare"nin sonundaki "-e," cinsiyet belirten suffikstir (burada dişil). Beri taraftan "Xaskar/Xaskare" bugün de Dêrsim'de kullanılan popüler kız adlarından bir tanesidir.

Bu bakımdan G. Aksoy'un *"Haskar adıyla ilgili en güçlü olasılık, bu adın Ermenilerin Anahid'e yakıştırdıkları 'altından (yapılma)' anlamına gelen oskrhat sıfatından kaynaklanmış olabileceğidir,"*[57] şeklindeki belirlemesi de doğru bir saptama olarak gözükmüyor.

Aksoy'un kitabında, aynı konuda yer alan şu paragraf da kimi yönlerden oldukça ilginçtir:

> "... Ancak Mithra'yı da unutmamak gerekir; çünkü o da Avesta'da yaşam verici bir tanrı olarak geçmektedir. Avesta'da Mitra için oğullar veren anlamında putrô-dâ, yaşam verici anlamında da gayô-dâ ve bitkileri büyüten anlamında da uxşyat-urvara ünvanları yakıştırılmıştır... Bunların bir uzantısı olarak Avesta'da vaurogaoyaoiti, yani engin otlakların sahibi ünvanıyla anılmıştır ki, bu özelliğiyle Duzgı'nın çobanlığıyla buluşmaktadır."[58]

Bu alıntıya yer vermemdeki amaç, Avesta'da yer alan kimi sözcüklerle Kürtçede aynı ya da benzer anlamda kullanılan sözcükler arasındaki benzerliğe dikkat çekmektir.

Örneğin, oğul veren anlamında ***putrô-da*** terimine bakalım:

Hem Kurmanccada hem de Kırmanccada *"pit" ya da "pitik"* bebek demektir. *"Da"* ise yine her iki lehçede vermek (dayin/dayene) fiilinin dili geçmiş

55-Aksoy, Gürdal, Age, s. 82

56-Aksoy, Gürdal, Age, s. 87

57-Aksoy, Gürdal, Age, s. 87

58-Aksoy, Gürdal, Age, s. 83

zaman formudur. Örneğin: "Tanrı bir oğlan verdi" anlamına gelen cümle Kurmancca da *"Xwedê lawikek da"* ya da *"pitikek da,"* Kırmancca da ise *"Homayî /Heqî lajekê da"* ya da *"pitikê da"*dır.

Yaşam ya da can veren anlamına gelen **gayo da**, terimi bakımından da durum farklı değil. Türkçedeki "can" Kırmanccada "can" ya da "gan"dır. "Can verdi"nin karşılığı Kurmanccada "**can da**," Kırmanca da ise yine "**can da**" ya da "**gan da**"dır.

Yine, "engin otlakların sahibi" anlamına gelen ***vaurogaoyaoiti*** sözcüğü ile günümüz Kürtçesindeki bazı sözcükler arasında da bağlantı ya da benzerlik var. Örneğin, alıntıda sahip anlamına gelen "**vaur**" ile Kırmanccada yine aynı anlama gelen "**wayîr**" sözcüklerinde durum böyledir. "**ga**" ise hem Kurmanccada hem de Kırmanccada öküz anlamındadır. Otlakların sığırlarla bağlantısına ise ayrıca değinmeye gerek yok sanırım.

Aksoy'un *"Tıpkı Haskar gibi Tanrıça Anahita'nın da sularla ilişkilendirilmiş olduğu biliniyor..."* saptaması, Haskar bakımından isabetli değil. Çünkü Duzgin'nın sularla bağlantı içerisinde olan kız kardeşi, Aksoy'un kitabında bu anlamda adı geçmeyen Buyêre'dir. Buyêre, Dêrsim'in ünlü ziyaretlerindendir ve Pilemurîye (Pülümür) sınırları içerisinde, oldukça yüksek bir dağın tepesindeki bir kaynak ve göldür. Orada bulunan kutsal gölün adı "Golê Buyêre"dir. Buyêre ile ilgili olarak anlatılan söylencenin bir varyantında birbirlerini seven genç kız ve erkekler burayı ziyaret eder, biri gölün bir tarafına, diğeri öteki tarafına gider, suya birer elma bırakırlar. Yüze yüze kenardan merkeze doğru gelen elmalar, bir noktada buluşurlarsa gençler evlenecekler demektir, buluşmazlarsa bu da kısmet değilmiş anlamına gelir. Demek oluyor ki Buyêre, hem su hem de murada erdirme ile bağlantısı olan bir ziyarettir.

Duzgin'nın diğer kız kardeşi olan Jêle/Zêle'nin de aynı şekilde murada erdirme ile bağlantısı var. Onun, halk arasındaki bir adı da "Jêla/Zêla Miradan/Mirodû"dur ki bu halk türkülerine de yansımaktadır.

Demanan bölgesinde bulunan ve Duzgin'nın kardeşleri arasında adı geçmeyen Harsîye de tıpkı Jêle, hatta ondan da fazla "murada erdiren"dir. Halk arasında ona da "Harsîya Miradan (mirodû)" denir.

Bu durumda, Aksoy'un, *"Zira, Anahita bazen Hara'daki mitik su kaynağı ile bir tutulmuştur,"* belirlemesi, Xaskare'den çok kutsal çeşmesi ve gölüyle Buyêre'ye daha uygun düşmektedir. Gerçi Duzgin Bava'ya kuzeyden tırmanırken zirveye yakın yerde bulunan ve "Hênîyê Gozêre" diye bilinen çeşme kutsallık bakımından çok üst seviyelerdedir. Ama Xaskare'nin bu çeşme ile doğrudan ilgisi yok.

Aksoy'un kitabında Duzgin'ın üç kız kardeşlerinden birinin adı olarak yer alan "Jel, Jelê/Zelê" şeklindeki yazılışları da doğru değil. "Jel" kullanılmaz, çünkü Dêrsim Kırmanccasında bu form erildir, oysa Jêle bir kız, yani dişi cinstir ve adının doğru formu da "Jêle" ya da "Zêle" dir.

Duzgin'ın "Karsnîye" adında bir kız kardeşi olduğuna ise ilk kez

Aksoy'un bu çalışmasında karşılaştım. Daha önce de değindiğim gibi, Dêrsim'de Duzgi/Duzgin'ın kız kardeşleri olarak bilinen kutsallar; Xaskare, Jêle/Zêle ve Buyêre'dir. Aksoy'un yazdıklarını okuduktan sonra konuyu o bölgeden kişilere sordum. Sonuçta, Karsnîye'nin bulunduğu yöredeki halk tarafından Duzgi'nın kardeşi olarak kabul edildiğini tespit ettim. Açıktır ki bu istisnadır ve Dêrsim'in genelindeki kabule uymuyor. Ayrıca, Duzgin'ın üç değil tek kız kardeşi bulunduğunu, bunun ise Xaskare olduğunu söyleyenler de var. Örneğin, bu çalışmanın değişik bölümlerinde adı geçen Bava Nezdî bunlardan biridir. Bava Nezdî, babasının kendisine Duzgin'ın gerçekte bir tek kız kardeşe sahip olduğunu söylediğini anlattı bana. Bava Nezdîye göre, Duzgi'ya kardeş olarak adı geçen öteki evliyalar muhtemelen öz değil, üveydirler.

2. 9. Çocuğu Olmayanların Derdine Derman Aradıkları Bir Ziyaret: Çelderguş

G. Aksoy; *"Dersim'de çocukları olmayan çiftlerin Dızgı ziyaretgahı'na gittikleri bilinmektedir. Bunun bir nedeni, Haskar olarak dönüşüme uğramış Anahid'in sözü edilen özelliklerinin bir yansımasıdır..."* diyor.[59]

Dêrsim'de çocukları olmayanların Duzgi Bava'ya gittikleri doğru. Hatta bu amaçla gidenler arasında Sünniler de var. Çocukluğumda Erzincan, Erzurum, Muş gibi o dönemin koşullarına göre hayli uzak sayılan yerlerden bu amaçla Bava Duzgin'ı ziyarete gelenlere hem kendim rastlamışımdır hem de onlarla ilgili çeşitli hikâyeler dinlemişimdir.

Ne var ki şunu da belirtmek gerekir ki çocuğu olmayanlar ya da sağlık sorunları olanlar, sadece Duzgin'a değil, bütün ziyaretleri bu amaçla ziyaret edebilir, yardım isteyebilirler. Duzgin'ın ötekilerden farkı, etkileyicilik bakımından nispi olarak öne çıkrnış olmasıdır. Esasında Duzgin, halk arasında "ziyaretlerin başı" olarak tanınmaktadır.

Diğer taraftan, Dêrsim'de sırf çocuğu olmayanların dertlerine derman olmak üzere ziyaret ettikleri bir başka ziyaret ise "Çelderguş"tur. Daha doğrusu bir bakıma "Çelderguş"un uzmanlık alanı budur ve başka herhangi bir amaçla ziyaret edilmez. Bu bakımdan Dêrsim'de bir değil, birden çok Çelderguş var.

"Çelderguş"un, yukarıda değinilen fonksiyonu ile adı da doğrudan birbirleriyle bağlantılıdır. Bilindiği gibi Kürtçenin Kurmancca lehçesinde "çel" kırk anlamına gelir. "Derguş" ise Türkçedeki "bebek" ya da "beşik" karşılığıdır ki dişil olan bu sözcük Kırmancca (Zazaca)da "derguşe" şeklindedir. Sonuç olarak "çelderguş" Türkçede "kırk beşik" ya da "kırk bebek" anlamına gelmektedir.

Çelderguş ziyaret edilirken de geleneksel olarak kurban edilen hayvan

59-Aksoy, Gürdal, Age, s. 83

horozdur. Kakayi ya da Ehli Hak inancında, horoz oldukça muteber bir kurban iken Alevilerde onun kurbanlığı sadece bu alanla sınırlıdır.

2. 10. Sultan Unvanı

Sadece Kürt Alevilerde değil, Kakayi ziyaret isimlerinde de "Sultan" unvanının çokça bulunması dikkat çekicidir. Arapça bir kelime olan "Sultan" sözcüğünün, bir unvan olarak ne zamandan beri Dêrsim'de kullanıldığı belli değil.[60]

G. Aksoy, Tujik Bava'ya ilişkin olarak Erdal Gezik'ten şu aktarmayı yapıyor:

> "Tujik Baba, 19. yy.ın ikinci yarısında yöreye yerleşen Sarı Saltuklarca Sultan Baba olarak adlandırılmıştır, bu bağlamda, Duzgı'ya yakıştırılan Sultan sıfatı buna bağlanabilecektir. Yazılı kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla hiç değilse Ermenilerin bu ünvanla tanışıklıkları eskidir.."[61]

Bu saptamada üzerinde durulması gereken yanlar var. Şöyle ki;

1-Sarı Saltukanların bölgeye 19. yüzyılın ikinci yarısında geldikleri bilgisi tartışmalıdır ve muhtemelen gerçeğe uygun değil.

2-"Sultan" adı Tujik Baba'ya bunlar tarafından verilmiş olsaydı, bunun yörede bu derece yaygınlaşması, neredeyse erkek cins evliyaların tümü için kullanılıyor olması mümkün olmazdı.

Ermenilerle Kürtler uzun bir tarihi dönem birlikte yaşadılar. Tümüyle değilse bile, belli kesimleri, belli dönemlerde aynı dini inanca sahip oldular. Örneğin, Zerdüştilik ve Hıristiyanlık bakımından durum böyledir. Gelenek ve töre bakımından ortak yanları oldukça çoktur.

Bizzat kendi yöremin insanlarından, Dêrsim'de kimi ziyaretlerin Ermenilerle Alevi Kürtlerin ya da Ermenilerle Alevi ve Sünni Kürtlerin ortak kutsal yerleri olduklarını duymuşumdur. Örneğin, ziyaretlerin adları sıralanırken, Doğu Dêrsim'deki Koyê Sulvisî ya da Sultan Sulvis ile yine aynı yöredeki Conage, ziyaretleri bunun örnekleridir. O bakımdan, Kürtlerle Ermenilerin ziyaretleri aynı unvanla, yani Sultan unvanıyla adlandırmalarında şaşılacak bir şey olmasa gerek.

60-Editör notu: Sultan unvanı Yezidilerde de kullanılır. Yezidilerin akşam dualarında bu unvan şu şekilde ifade edilir.

...

Ya Sultan Êzîdî
Tu bidî xatirê navê xwe
Êzîdaya xwe, nav û namusa xwe

...

Türkçesi:
Ey Sultan Yezidi
Bizi isminin hatırına bağışla,
İsmin ve namusuna ve Yezidiliğine bağışla
Bkz. Boyîk, Esker, Xezeva Xwedê Gundê Ezdîyan, Weşanên Deng, Stembol, 2004, s. 19

61-Age, s. 48

Beri taraftan aynı unvan, Kürt Alevilerle büyük inanç benzerliklerine sahip olan Kakayilerde de var. Örneğin, M. S. 1270 yılında doğup 1400 yılında, 130 yaşında ölen ve Kakayiliğin kurucusu olarak kabul edilen kişi Sultan İshak'tır ki ona Sultan Sahak da denir.

Başka birçok ünlü ziyaret yerinin adlarının önünde de yer alan "sultan" unvanı Kakayiler arasında ne zamandan beri var? Dêrsimli Kürtlerin en azından bir kesiminin Kakayilerin yaşadıkları ya da onlara yakın olan Kürdistan'ın güneyine ait bölgelerden geldikleri bilindiğine göre, bu unvanı oradan getirmiş olamazlar mı? Ya da daha sonra ki gelme-gitme sırasında almış olamazlar mı? Kanımca büyük olasılıkla durum böyledir.

Esasında Alevi Kürtlerle Kakayiler (Ehlî Heq) arasında kutsal yerlere ve din adamlarına verilen ortak unvanlar bir haylidir. Örneğin, Kürtçenin Kurmancca lehçesinde "seyîd," Türkçede ise "seyit" unvanı, hem Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerde hem de Kakayilerde "sey" dir. Yine "pir," "bava," "şah" ve "sultan" da her iki kesimin din adamları için kullandıkları ortak olan unvanlardır. Diyelim ki, Kakayilerin 7 kutsal evliyasından dört tanesinin adı **Sultan** Sahak, **Pîr** Musa, **Şah** Îbrahîm ve **Bava** Yadîgar'dır. Duzgin'ın asıl adı olan "Şah Heyder" adı, Kakayilerin Kirmanşah yakınındaki en ünlü ziyaretlerinin de adıdır.

Beri taraftan, söz konusu kutsal unvanların bir kısmı, belli kutsal yerlere özgü olmakla birlikte, bir bölümü bu durumda değiller ve inananlar, çokça sevdikleri, inanç duydukları evliyalara, onların birden fazlasını yakıştırmaktan geri kalmazlar. Örneğin, beyit ve türkülerini genellikle Türkçe söyleyen Dêrsimli Âşık Davut Sulari'nin Kürtçe (Kırmancca) bir beyitinde bunu açıkça görmekteyiz. Kurêşan mensubu Davut Sulari, "Wayîrî" (sahibi) olan Bava Duzgin'a seslenirken, "Duginê Min" beyitinde bunu cömertçe yapıyor.

DUZGINÊ MIN

De sewe na wa şîkîye,
Verinîya (virenîye) taburû vejîye
Ez Qırbanê xortê verî bî
Îmdadê minê seyî de bêro
Qilawizê mi Sa Heyder[62]

Rew bê, rew bê, rew bê, rew bê
Da da, da da, da da Dızginê min

62-Sa Heyder Duzgin'ın öteki ismidir.

Ez şîyûne dîyarê Mose[63]
Hewsê kalikê mi oseno zê tose
To ke ced û celalê min a
Minê seyî rê caye ra biose!

Rew bê, rew bê, rew bê, rew bê
Da da, da da, da da Duzginê min
Tever persena vayî nimit o
Hênî vozdanê safî sit o
To ke ced û celalê mi pers kena
Çelê zimistanî de bax îi bostan ramito

Rew bê, rew bê, rew bê, rew bê
Da da, da da, da da Duzginê min

Nefes Haq ke reyê bê narî
Mi meverde bavokê sarî
Îmdadê minê seyî de bêr
Qilawizê kalîkê mi Sa Heyderî

Rew bê, rew bê, rew bê, rew bê
Da da, da da, da da Duzginê min

Ez qirvavnê to îi na namî
To ra baxse veng dano kamî
Duzgin serva namê xo ke
Mi rê wayîrênî bike
Vanê Wicaxî bîyê xamî
Ti ya wayîrê xanî îi malî
Da da, da da Duzginê min
Rew bê, rew bê da Duzgino

Ez qirvanê ê namî
To ra baxse veng dan kam kesî
Mi rê wayîrênî bike
Qilawizê kalîkê mi Sey Weşî

Rew bê, rew bê da Duzgino
To ke nîna
Ez qirvanê nameyê wayîrî
Dîna mi rê bena tarî
Ti mi meverde bavokê sarî
Cereno to Sultanî ver ro
Qulê tu yo Davut Sularî

Rew bê, rew bê da Duzginê mi
Ez qirvanê to bî

63-Mose Erzincan'a bağlı bir ilçedir. İsmi Çayırlı olarak Türkçeleştirilmiştir.

Türkçesi:

DUZGINIM

İşte sona eriyor gece
Görünmeye başladı taburlar
Kurban olayım baştaki gence
Ben öksüzün imdadına yetişsin
Kılavuzum Şah Haydar

Erken gel, erken gel, erken gel
Hey Duzgınım benim

Gittim Mose başına
Mezarı görünüyor dedemin apaçık
Ced ve celalim isen
Görün bana bir yerlerden
Erken gel, erken gel, erken gel
Hey Duzgınım benim

Dışarıyı sorarsan, şiddetli rüzgar,
Çeşmeler akıyor, safi süt
Ced ve celalimi sorarsan eğer
Kara kışta bostan yetiştirendir o.
Erken gel, erken gel, erken gel
Hey Duzgınım benim
Nefesi Hak eyle gel bu yana
Başkasına umut bağlattırma bana
Ben yetimin imdadına yetişsin
Atam Sah Haydar'ın yol göstericisi

Erken gel, erken gel, erken gel
Hey Duzgınım benim
Adına kurban olduğum
Senden başka kime sesleneyim
Adın aşkına Duzgın
Sahiplik et bana
Ocaklar körelmiş diyorlar
Sensin hane sahibi

Erken gel, erken gel, erken gel
Hey Duzgınım benim
O isme kurban olayım
Senden başka kime sesleneyim
Sahiplik et bana
Dedem Seyid Weş'in kılavuzu

Erken gel, erken gel hey Duzgın
Gelmezsen,
Sahibinin adına kurban olduğum
Dünyam kararır benim

Kimseye muhtaç etme beni
Yalvarıyorum sen Sıltana
Senin kulundur Davıt Sulari

Erken gel, erken gel hey Dıızgın'ım
Kırban olayım sana

Dikkat edilirse birinci kıtada Duzgin taburların başındaki komutandır ve doğal olarak en önde yürüyor. Ozan bir diğer bölümde bu kez "ceddi" Duzgin'ın kış ortasında bağ-bostan yeşerttiğini dile getiriyor. Bir başka yerde Duzgin "Sa (Şah) Heyder"dir. Son satırda ise Duzgin bir sultandır.

2. 11. Su ile Bağlantılı Ziyaretlere Dair

Daha önce de değindiğimiz gibi, resmiyette adı Tunceli olan ilin merkezinden, Mizur (Munzur) nehri boyunca Pulur (Ovacık) ilçesine giderken, yol kenarında "Hênîyê Ana Fatma" ya da sadece "Ana Fatma" olarak bilinen bir kutsal su var ki bu, Hz. Ali'nin karısı Ana Fatma'ya atfedilmiş dişil bir ziyarettir.

Alevilik inancına göre doğanın oluşumunu sağlayan dört nesne var ve bunlar kutsaldırlar. Biz ötekilerini şimdilik bir kenara bırakalım ve burada sadece, onlardan biri olan su ile bağlantılı kutsal yerlere değinelim.

Yukarıda adı geçen **Çimê Mizurî** (Munzur Gözesi) ya da Kırmancca **Çewres Çime**, Kurmancca ise **Çel Kanî**[64] olarak bilinen kutsal çeşmeler, yalnızca Dêrsim'in değil, Kürt Alevilerin yaşadıkları öteki bölgeler açısından da su ile bağlantılı en ünlü ziyaret sayılır. Buyêre, yüksek bir dağın

64-Editör notu: Çel/Çil Kanîye ya da Çel/Çil Kanîya Sipîye, Çel/Çil Kanîya Waye Gimgim/Varto'da da bulunan bir ziyarettir. Aynı isimle Yezidilerin de bir ziyareti vardır. Yezidilerin akşam dualarında:

...
Ya Xwedê
Tu bidî Çelê Kanîya Sipî,
Tu bidî xatirê erş û kursî,
Ga û masî,
Tu ji halê me, deyaneta me,
Û xas mêrê Êzîdî ra ve êvarê bipirsî...
...
Ya Xwedê
Tu bidî Xatirê Buhuştê û Darê,
Zemzemê û Mixarê,
Çelê Kanîya Sipî û Hekarê,
....

Türkçesi:
Ey Tanrım
Sen Çelê Kanîya Sipî'nin (kırk beyaz çeşmenin),
Arş ve kürsünün
Ve öküz ile balığın hatırına ver bizi,
Halimiz ve dinimizi,
Bu akşam Yezidilerin has adamına sor
...
Ey Tanrım
Sen Cennet ve Ağacın,
Zemzem ve mağaranın
Çelê Kanîya Sipî ve Hekarê (Hakkari?)'nin hatırına ver bizi
Bkz. Boyîk, Esker, Xezeva Xwedê Gundê Ezdîyan, Weşanên Deng, Stembol, 2004, s. 19-20

doruğunda bulunan bir çeşme ve o çeşmenin çıktığı yerdeki göldür. Hênîyê Veyvike, Nazımiye ilçesi sınırları içerisindeki Deruye Köyü yakınlarında bulunan bir çeşmedir. Golê Xizirî (Hızır Gölü), Depe (Karakoçan) yakınındaki bölgede, Perî Nehri üzerinde bir ziyarettir. Bingöl Kanîreş (Karlıova)'de Bingöl Dağı[65] eteklerinde yine Hênîyê Xizirî adından bir çeşme-ziyaret var. Yine Tunceli il merkezinin bulunduğu Mamekîye'nin yanı başında, Harçige Çayı üzerinde de aynı adla bir ziyaret bulunmaktadır. Bir çeşme olan "Henîyê Ana Fatma"dan daha önce bahsedilmişti.

Dêrsim'de ziyaret olarak kabul edilen kutsal çeşme sayısı oldukça çoktur. Ayrıca doğrudan su ile bağlantılı olmayan ziyaretlerin büyük çoğunluğu, kendilerine özgü kutsal olan bir ya da birden çok su kaynağına sahipler. Diyelim ki Duzgin Bava dağının zirvesine yakın yerde "Hênîyê Gozêre" adında bir çeşme var. Bu, rakım itibariyle o yöredeki en yüksek çeşmedir. Dağa tırmanış yollarından en işleği üzerinde bulunan su, Aleviler için Müslümanların Zemzem suyundan farksızdır ve ziyarete gidenler şifa verdiğini düşünerek ondan mutlaka içmek isterler. Doğa koşullarının elverişsizliği ya da başka nedenlerle bazen dağın zirvesine çıkmak olanaksız ya da güç olursa; o ziyaretin kutsal çeşmesi ya da çeşmelerinden birinin başına gitmekle ziyaret tamamlanmış sayılır.

Yine Gêxî (Kiğı)-Pilemurîye (Pülümür)-Qizilkîlîse (Nazımiye) üçgeni üzerinde yükselen Sultan Sulvis Dağı'nın zirvesine en yakın mesafedeki "Hênîyê Cerdeyî," doğu yakasındaki **Hênîyê Keremî/Avu Heyat**, güneye bakan yamaçlarının bittiği **Hênîyo Pîl** bakımından da durum aynıdır. Dağ ziyaretler gibi, ocak şeklindeki ziyaretlerin hepsinin mutlaka kutsal olan bir çeşmesi var.

İnsan ve hayvanlara su serpmek ya da içirmek, hem hastalık tedavisinde hem de hastalığa yakalanmayı önlemek, yani koruyucu amaçlarla başvurulan bir yöntemdir.

> "... Bu din adamının Avesta'nın "Barsom"una benzeyen, onu hatırlatan, söğüt ağacından yapılmış bir bastonu vardır. Bu bastonu, dualar ederek suya batırır. Böylece kutsanmış olan su, evdekilere dağıtılır. Ayine katılanlar, ayin boyunca ilk Hıristiyanlar gibi cemaate açık bir biçimde günahlarını söylerler."[66]

Rehber, pir ve mürşit ayrıca da elini taliplerinin başına sürer ve onlar için dua eder. Elini başa değdirme eşliğinde yapılan dua en çok çocukları kapsıyor. Hastalık halinde, rehber, pir ve mürşidin dua eşliğinde elini hastanın vücuduna sürmesi, üfürmesi çokça rastlanan bir tedavi yöntemidir. Günlük yaşamda bu şekilde terapi yoluyla pek çok insanı tedavi eden kişileri, halk, ölümden sonra da unutmuyor. Bazen mezarları ziyaret edilir, kurbanlar kesilir, dua edilir. Kürt Alevi bölgelerinde bunun birçok örneği var.

65-Editör notu: Bahsi geçen Bingöl Dağları eteğindeki Xizir Çeşmesi/Ziyareti Karlıova'da değil, Varto'ya bağlı Muska ve Kuzike köylerindedir.

66-Bayrak Mehmet, Alevilik ve Kürtler, Özge Yay., 1997, s. 329, M. F. Grenard'ait, "Küçük Asya'da Dini Bir Tarikat: Kızılbaşlar" başlıklı makale.

Yeri gelmişken aynı geleneğin Kakayiler arasında da mevcut olduğunu belirtelim.

Tabi su serpme, ya da vücuda el değdirme, okşama işi asıl olarak din adamlarına, yani rehber, pir ve mürşitlere aittir, ancak bunun istisnaları da var. Kimi hallerde din adamı sıfatına sahip olmayanlar içerisinden de bu tür kişiler çıkabilir.

2. 12. Ziyaretleri Ziyaret Etme

Normal olarak ziyaretleri ziyaret etme mevsimi sonbahardır. Tabi ziyaretin bulunduğu bölge, yüksekliği vs. ziyaret edilecek günün saptanmasında etkili olur. Diyelim ki sıcak bir bölgede yer alan bir ziyareti sonbaharın sonlarında ya da kış aylarında ziyaret etmek mümkün. Ama soğuk bir bölgede bulunan veya rakımı yüksek olan bir ziyareti bu dönemlerde ziyaret etmek kolay kolay göze alınacak bir şey değil.

Kural olarak yılda bir kez ziyarete gitmek Dêrsim Alevileri bakımından yerine getirilmesi gereken önemli dini görevlerden bir tanesidir. Ziyaret edilecek ziyaretin seçiminde ise çerçevesi çok iyi belirlenmiş katı kurallar mevcut değil. Ama bazı ölçüler de var tabi.

Bu nokta ile ilgili düşünürken önce şunu gözden uzak tutmamak gerekir. Kürt Alevilerin kendi bölgelerindeki bütün ziyaretler, herkes için kutsaldırlar. Bu nedenle de ziyarete gitme ve adak sunma konusunda herhangi bir ziyarete yönelik herhangi bir sınırlama yok. İnsanlar bu konuda tercih yapmakta tümüyle özgürler.

Ne var ki bütün ziyaretler herkes için kutsal yerler olsalar da, kimi ziyaretler, belli toplumsal gruplar tarafından kendilerine daha yakın görülürler. Bazı ziyaretlerin evliyası ise zaten belli bir grubun ya da grupların sahibi (wayîr), "koruyucu atası, yani ceddi" ve "Kılavuzu"dur. Yukarıdaki açıklamalardan hareketle ziyaretlerle ona inananlar arasındaki ilişkinin derecesini şu etkenlerle bağlantılı olarak açıklayabiliriz.

1-Mesafe olarak yakınlık-uzaklık: İnsanların, yakın mesafede olan, her gün baktıkları, seslendikleri ziyaretlere daha çok bağlı olmaları, onları ziyaret edip adak adamaları doğaldır.

2-Evliyanın soyundan olma: Doğal olarak insanlar kendi atası, ceddi, sahibi ya da kılavuzu olarak bildikleri evliyalara yakınlık duyar, ziyaretlerini esas olarak onunla bağlantılı ziyarete yapar, adaklarını ona sunarlar.

Diyelim ki Kurêşan mensupları Kurêş'in mekânı olarak bilinen Dewa Kurêşan (Kurêsû) ya da Duzgin Bava'ya, Seydan mensupları Tasnîye'ye, Bamasûran mensupları Muxundîye'ye giderler vs. Din adamları arasındaki hiyerarşik durum da ziyarette bulunma ve adak sunmada etkili olur. Diyelim ki bir Kurêşan ya da Seydan mensubu, vekâletle rehberlik unvanını kazanmış daha alt düzeydeki bir ziyareti hemen hemen hiç ziyaret etmezler.

Ziyareti ziyaret etme işi bazen günübirliktir. Ziyarete giden kişi ya da

kişiler sabah kalkar, ziyaretgâhı ziyaret eder ve geri dönerler. Bazen da orada gecelemek isterler ki oransal olarak ziyaretçilerin önemli bir kesimi bunu yapmak ister.

Ziyarete gidiş sırasında sunulacak adak türü genel olarak üçtür. Bunlar;

1-Kurban,

2-Niyaz ya da pêsare olarak adlandırılan kutsal ekmek,

3-Mumlu çıra.

Alevilikte kurban kesip kesmeme tamamen isteğe bağlıdır. Durumu elverişli olup da adak olarak kurban kesmek isteyen kişi, bunu değişik şekillerde yapabilir. Örneğin:

a-Kurbanı ziyarete götürür, orada keser,

b-Kurban kesmek isteyen aile, her zaman ziyarete gitmeyebilir ya da gidemeyebilir. Böyle durumlarda, kurbanı "nîşange"ye götürüp orada kesebilir.

Dêrsim Kırmanccasında "**nîşange**" denilen nişangâhların kendileri ziyaret değiller. Bunlar, ziyaretin ya da birden çok ziyaretlerin görünebildiği bir yerdeler ve bir bakıma onu ya da onları temsil ederler. Hemen her zaman yol üstündedirler. Genellikle üst üste konulmuş koni şeklindeki taş yığınıdırlar. Dikili bir tek taş ya da bir ağaç parçası şeklinde olanlar da var. Yoldan geçenler bunları üç kez öper, dua ederler. Gerektiğinde ise ziyareti temsilen buralar ziyaret edilir, mum yakılır, niyaz ve kurban adanır.

Nîşange, Kakayi ya da Ehli Haq inancında da var ve işlev bakımından Alevilerdekiyle aynıdır. 2006 yılının Haziran ayında Halepçe'nin doğusundaki dağlık Hawar bölgesinde bulunan Gundî Hawar köyünde buna rastlamıştım. Gördüğüm nişangâh, köy sınırları içerisinde yer alan Mir İskender ile Pîr Îsmayîl'in mezarlarının tam karşısındaki yamaçta, yol kenarında idi. Hewramancada nişangeye "qalatê" deniliyor.

c) Her ikisini de yapmayan; yani kurbanı ziyaretgâhta ya da nişangâhta kesmeyenler, bu işi evlerinde yaparlar ki kurbanın çoğu bu şekilde kesilir.

Ziyaret yerinde, hewş denilen asıl kutsal noktaya, yani evliyanın gömülü olduğu yere varmadan önce ayakkabılar çıkartılır, çıplak ayakla yaklaşılır.

Ziyaretçi, hewş'teki en kutsal noktaya ulaştığında, orada bulunan taşı üç kez öper ki bu bazen dikilmiş bir ağaç parçası da olabilir. Mum orada yakılır ve en hararetli dua ve yakarmalar orada geçekleşir. Ziyaretçi, orada yalvarıp yakararak; evliyadan kendilerine sahip çıkmasını, kendilerini hastalıktan, açlık ve yoksulluktan, yalan ve iftiradan, zalimin zulmünden uzak tutmasını isterler. Evliyanın gömülü olduğu bu en kutsal noktaya Dêrsim Kırmanccasında "çiladêrike" denilir.

"Çiladêrike" bileşik bir sözcüktür (çila+dêr+ik+e). "Çila," Kırmancca (Zazaca) da "çıra" demektir. Buradaki "dêr" sözcüğü, bir ihtimal Kürtçede kapı anlamına gelen "derî" den gelmedir. Diğer bir ihtimal ise bunun Kürtçede kilise sözcüğünün karşılığı olan "dêr" ile bağlantılı olmasıdır. Sözcükteki "-ik" Alevi Kürtlerin konuştukları her iki lehçede de küçültme

ekidir. Sözcüğün sonundaki "-e" ise daha önce de değinildiği gibi Kırmancada cinsiyet belirleme suffiksidir. Çiladêrike, dişil bir sözcüktür.

"Çiladêrike" olarak adlandırılan yere basmak büyük günah kabul edilir ve evliyanın bunu yapanı cezalandıracağına inanılır.[67]

Kutsal yerlere basmama geleneği çok eski devirlerden beri değişik inançlarda var:

"... Tanrı onu çalının ortasından çağırıp dedi: Musa, Musa! Ve o: Işte ben, dedi. Ve dedi: *Buraya yaklaşma; çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üzerinde dırdığun yer mukaddes topraktır...*"[68]

Yine bu gelenek, Yezidi ve Kakayiler arasında da aynen yaşamaktadır ki kendim de bunu gözlemledim. 2002 yılında Güney Kürdistan'a gidişim sırasında Laleş'i gezerken gördüklerim, bende tam anlamıyla Dêrsim'de bir ziyaret yerindeymişim hissi uyandırmıştı.

Laleş'in bulunduğu vadide yol alıp, mekâna geldiğimizde, arabamız durmuş, önde oturan Mîr Kamuran başta olmak üzere hepimiz inmiş ve ayakkabılarımızı çıkarmıştık. Ondan sonrasını ayakkabı ile yürümemiz mümkün değildi, günahtı.

Yine orada, evlerden birinin damında bir noktaya geldiğimde, görevliler tarafından acele ile uyarılmış ve daha öteye gitmemem gerektiği söylenmişti. Belli bir alana basmak, tıpkı Alevi ziyaretlerindeki gibi günahtı.

Ziyarete götürülen kurban dışındaki her şeye "niyaz" denir. Niyaz'ın en yaygını ise yarım ya da bir cm. kadar kalınlığı olan, yuvarlak ve yağlı hamurdan yapılmış ekmektir. Yüzü genellikle çeşitli figürlerle nakışlanır. Tıpkı Yezidilerdeki gibi... Yağlı yuvarlak ekmekten Kakayi efsanelerinde de bahsedilir.

Bir diğer niyaz çeşidi ise yağlı hamurdan olup kalınlığı yaklaşık iki parmağınki kadar olan ve sac altında pişirilen ekmektir ki bu daha çok Gaxan orucundan sonraki bayram günü pişirilir. Kurban kesmeyen veya kesebilecek gücü olmayanlar bu niyazı pişirir ve komşulara dağıtırlar. Üçüncü bir niyaz ekmeği ise yağsız hamurdan yapılan normal sac ekmeğidir. Bu, toplumdaki en yoksul kesimin niyazıdır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, yılda bir kez ziyarete gitmek ideal

---

67-Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yardımı olabileceğini düşünerek bizzat kendi ailemin karşılaştığı bir olaya değinmek isterim. Çocukluğumda, aile büyüklerimiz, köyümüzün yakınındaki Doğu Dêrsim'in ünlü ziyaretlerinden 2900 m. yükseklikteki Sulvis/Sulbis'i ziyaret ettiklerinde, doluya tutulduklarını ve canlarını zor kurtardıklarını sürekli anlatırlardı. Bu satırları yazdığım sıra, konuyu bir kez daha açtım ve annemden anlatmasını rica ettim. Özetle şöyle dedi: "Çoluk-çocuk, amcangillerle birlikte ziyarete gittik. Tam tepeye vardığımızda, bir de baktık ki Beritanlı iki adam çiladêrike'de taşa oturmuşlar. Onlar Sünniler, Sulvis'a inançları yok. Kötü bir durumdu, günahtı tabi. Mumlanmızı yaktık, biraz oturduktan sonra, kara bir bulut parçasının bize doğru gelmekte olduğunu gördük. Baban bunun üzerine amcana, 'Beritanlar Çiladêrike'ye oturdular, Qilawuzê Sulvisî (Sulvis'in Kılavuzu) bunu cezasız bırakmaz, kalk çoluk-çocuğu toplayıp gidelim. Yağmur ya da dolu yağmaya başlarsa kurtulamayız' dedi. Amcan ise 'Bir şey olmaz' diye karşılık verdi. Dedi ama gözümüz sürekli bulut-tadır, korkuyla onu izliyoruz. Siyah bulut ise durmadan, hızla bize doğru geliyor. Derken toparlandık ve hızla yokuş aşağı inmeye başladık. Ne var ki dağın dik yamacını henüz bitirmemişiz ki dolu yağmaya başladı. Perişan olduk. Bir mucize eseri kurtulduk."

68-Siverekli, İsmet, Kürt-İsrail İlişkileri, Kürdistanlı Yahudiler, Peri Yay., İstanbul, 2005, s. 14

olmakla birlikte, pratikte çoğunlukla böyle olmuyor. Aile ziyarete ya da nişangâha gitmek yerine pekâlâ evinde de kurban kesebilir, pêsare/niyaz dağıtabilir ve mum yakabilir.

Ziyaret ve nişangâhlara ip ve çaput bağlamak çokça başvurulan bir başka uygulamadır. Öyle zamanlar olur ki ziyaretler değişik renklerde bezlerle örtülü hale gelirler. Geleneksel olarak ziyaretler iyi niyetle ziyaret edilir, herkes için iyilik, esenlik ve barış dileğinde bulunulur. Ancak, bunu tersi durumlar da söz konusu olabilir. Hakarete ve haksızlığa uğradığına inanan kişiler, eğer kendi güçleriyle ya da birilerinin yardımıyla bunun önünü alamıyorlarsa, ziyaret ve nişangâhlara gider, ona ip ya da bez bağlar, beddua ederler. Bu, "Davamı sana devrettim, ne yaparsan yap, hakkımı ara" demektir. Beddua amacıyla bağlanan ip ya da bezin rengi siyah iken, iyi amaçlarla bağlananlar beyaz, yeşil, kırmızı ya da öteki renklerde olabilirler.

Güney Kürdistan'ın Xanekîn bölgesinden Kakayi bir pir ailesinden olan Dr. Ali Goran'ın söylediğine göre, Kakayilerde durum biraz farklıdır: Onlarda, ziyaret sadece iyi amaçlarla ziyaret edilir. Başkalarına zarar versin diye ziyarette bulunulmaz, beddua edilmez. Kişi düşman bile olsa, hayır duası edeceksin. Aslında bu, Alevi inancının da temel ilkelerinden biridir. Tıpkı Yezidilerde olduğu gibi Alevilerde de önce dağ, taş, hayvan ve öteki insanlar için iyilik istenir, sonra kendisi için. İbadette kötüyü örnek alma, ona benzeme yoktur ama pratikte acı çeken insanlar bazen buna uymayabiliyorlar. İşin gerçeği, Alevilerin bu noktadaki, pratikleri inançlarının konuya ilişkin önemli bir ilkesine terstir.

Beddua anında, yakarılan evliyaya ait olduğu kabul edilen silah hangisi ise onun adı anılır. Diyelim ki efsaneye göre Kurêş'in oğlu Sayder (Şah Haydar) öteki adıyla Duzgin'ın topları, aynı soydan Sey Mamud'un ise oku ünlüdür. Ok, Sey Mamud'a atası Kurêş'ten miras kalmıştır. Kullananı kim olursa olsun o "Tîra Kurêşî"dir (Kurêş'in oku). Dolayısıyla da beddualarda Duzgin'ın adı top, Kurêş'in ki ise genellikle ok ile birlikte geçer. Örneğin, "Sola tîra Kurêşî ro binê çengê to gino" (İnşallah Kurêş'in oku koltuğunun altına isabet eder).

Kılıcın silah olarak kullanılması ile ilgili bilgiler, onun Hızır ile bağlantısı üzerinde durulurken anlatılmıştı ve o yüzden de burada yeniden üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

Ziyaretlerin silah kullanmaları konusunda en dikkate değer olanlar Doğu Dêrsim'de Bava Duzgin, Batı Dêrsim'de ise Tujik Bava, öteki adıyla Sultan Bava'dır. Halk, bu iki evliyanın topları olduğuna inanır ve özellikle de dışarıdan ya da "kâfir"lerden gelebilecek saldırılara karşı kullanırlar. "Kâfir" ile kastedilenler, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti başta olmak üzere, halka kötülük yapmak isteyen yabancılardır.

Çocukluğumda, nereden geldiği belli olmayan bir patlama sesi duyulduğunda, büyüklerimiz bunu, Duzgin'a ait topların sesi olarak algılar,

onun, topunu kötü niyet taşıyan kâfire karşı ateşlediğini söylerlerdi. Bu da, topun sadece fiili tehlike anında değil, aynı zamanda önleyici amaçlarla önceden de atılabildiğini ortaya koymaktadır.

Alîşêr'in, Dêrsim şiirinde dile getirdiği Dêrsim'in topları, aslında bu toplardır:

Aşayiri cömert hakkın rahına,
Mınzur Dağı durmuş kıblegahına
Tujik derler onun şahına
Atılır topları, belli Dêrsim'in.

Ne zaman yabancılara ait bir saldırı ve işgal eylemi başlasa, halk arasında Duzgin ile Sultan Bava'nın toplarını devreye sokmaları beklentisi başlar. Duzgin'ın toplarını ateşlediğini gördüklerini söyleyen kişileri bizzat biliyorum. Ses ve ateş topu, ateşlenen topun değişmez iki göstergesidir.

Beklentileri gerçekleşmediği için Duzgin ya da Tujik Bava'ya karşı inancı sarsılan, bu yüzden de psikolojik rahatsızlıklara uğrayan kişiler hakkında halk arasında anlatılan bir hayli hikâye var. Örneğin, 1937-38 Dêrsim katliamı sırasında toplarını ateşlemediği için Duzgin'ı sorgulayan ve eleştiren bir hayli kişiye ilişkin bir hayli olay anlatıldığını hatırlıyorum.

1937-38 katliamı sırasında, toplarını Türk ordusuna karşı kullanmadıkları için Duzgin ve Tujik Bava'ya karşı inancı sarsılan, hatta bu yüzden psikolojik rahatsızlık geçirenler olduğundan bahsedildiğine bizzat şahit olmuşumdur.

Duzgin, aynı zamanda taburlara komuta eden bir komutandır. Örneğin, onun bu özelliği, Davut Sulari'ye ait yukarıdaki şiirde de görmek mümkün. Şiirin ilk dörtlüğündeki "Şah Heyder"le kastedilen, Duzgin Bava'dır, daha doğrusu bu, Duzgin'ın gerçek adıdır.

Ne var ki öteki birçok inanç ve ibadet şekli gibi, evliyaları top sahibi olarak görmeyi de sırf Dêrsim'e özgü olarak düşünmemek gerekir. Diyarbekir'in Piran (Dicle) ilçesinden bir arkadaşın anlattığına göre, bu yörenin bazı köylerinde, köylüler, bir evliyanın topları olduğunu ve bunları attığına inanıyorlar. Buna ilişkin anlatıları bizzat kendisi de dinlemiş.

Gürz, daha çok masal kahramanlarının devlere karşı mücadelelerinde ön plana çıkan bir silahtır. Evliyaların bir savaş aracı olan gürzle bağlantıları ise genellikle beddualarda göze çarpmaktadır. Bir savunma silahı olan "Qalxanê Xizirî" (Hızır'ın Kalkanı) ya da "Qalxanê Wayîrî" (Sahibin Kalkanı) çok önemlidir.

Sonuç olarak G. Aksoy, Duzgin'ın savaşçılığı üzerinde dururken; "Kanımca Duzgin'ın top atabilen savaşçı bir karakter olarak görülmesi, antik inançların bir devamı niteliğindedir..." diyor ki kanımca haklıdır. Dêrsimli Aleviler sahip oldukları bu silahları kendileri yaratmadılar. Onlar, bunları kendileri yaratmadılar, eski dönemlere ait inançlardan devraldılar.

2. 13. Kutsal Hayvanlar

Alevi inancında, teorik olarak canlı öldürmek hoş karşılanmaz ve günah sayılır. Tanrı'nın verdiği canı yok etmek, onun emirlerine karşı gelmekten öte bir şey değil. Bu kuralın dışına çıkmamamız için çocukluk yıllarında büyüklerimizin sürekli uyarıları ile karşılaşırdık. Buna uymama halinde ise şiddetli şekilde azarlanırdık. Ancak bütün bunlar, düşünce planında var olan şeylerdi ve sınırlı haller dışında pratikte pek de uyulmazdı. "Hayvan öldürmeyin" diye bizi azarlayanlar, pekala ayı avına gidiyor, başka hayvanları acımasızca katledebiliyorlardı.

Hayvanlar içerisinde en çok kutsal sayılan ve öldürülmeleri günah kabul edilenler ise kartal, güvercin, yaban keçisi, bazı yılan türleri, leylek ve güvercindir.

Kartal, sadece Alevilerde değil başka inançlarda da kutsal rolü olan ve mitolojik anlatımlarda da adı çokça geçen bir hayvandır. Ne var ki bu nitelik, bütün kartal türleri için geçerli değil. Örneğin, "kesaxur" olarak adlandırılan Akbaba'nın böyle bir ayrıcalığı yok.

Cem ve cem dışı dua ve yakarışlar sırasında, "Ya Hêlîyê Kemerê Bimbarekî" ya da "Ya Hêlîyo Çal o ke Bimbareki ser o fetelîno" tarzında seslenişler çokça duyulur. Sıradan bir Dêrsimlinin, oturduğu yerde iç çekerek aynı ya da benzer sözleri söylemesi çok doğaldır.

Kurêş ile ilgili efsanede de kartalın adı geçer. Örneğin, efsaneye göre Kurêş'in, fırına atılırken kendisiyle birlikte sürükleyip götürdüğü Dewrêş Gewr, bıyıkları buz bağlamış halde fırından çıktığında, kendisine neler gördüğü sorulur ve o da, "İçeriye gittiğimizde kendimizi bir çayırda bulduk. Başımızda dolaşan beyaz bir kartalın kanatlarından üzerimize yağmur gibi su dökülüyordu." der.

Kartalın kutsallığı elbet Alevi evliyası Kurêş ile başlamış değil. Onun, Kurêş ile ilgili efsanede yer alması, ibadette sık sık karşımıza çıkması, binlerce yıllık Aryatik inançlara ait geleneklerin bir devamı niteliğindedir. Mitolojik anlatılar, kutsal kartal inancının Zerdüştlüğe ve Mitraizm'e kadar uzandığını ortaya koyuyor.

> "Mitra ile Duzgı arasındaki bir başka ortak özellik de, dağ keçileri gibi dağlık bölgelerde yaşayan 'kartal'ların her iki mitolojik karakterin simgelerinden biri olmasıdır. Rigveda'da yazdığına göre, kutsal Soma'yı insana bir kartal getirmiştir. Avesta'da ise, şifa verici mistik ağaçta yaşayan bir 'kartal'dan söz edilmektedir."[69]

Gerçi Avesta'da bahsi geçen ve "varayna" denilen kuşun kartal olmadığı yolunda görüşler de var ama birçok araştırmacı onun kartal olduğu konusunda hemfikirdir.

Yeri gelmişken, Duzgin ile bağlantılı olarak anlatılan kutsal kartal, bir

69-Aksoy, Gürdal, Age, s. 74-75

görüşe göre Kırmanccada, "Helîyo Çal" olarak adlandırılan şahindir. Ama Kurêş efsanesinde bahsi geçen beyaz kanatlı kartalın o olduğunu söylemek zor. Çünkü şahin beyaz kanatlı değil.

Beri taraftan, kimi yörelerde ise kutsal kartal, Helîyo Çal (Şahin) değil, "baz" olarak bilinen doğan'dır. "Baz" dini inancın ötesinde de mertlik, cesaret ve kahramanlık göstergesidir. Kürtlere ait bir atasözü "Pîlê mi baz o, karê mi serfîraz o; pîlê mi kesaxur o, karê mi serexur o!" (Liderim doğansa işim başarılıdır; liderim akbabaysa işim baş yiyendir.)

Öte yandan Dêrsim Kırmanccasında "sîsarike" olarak adlandırılan beyaz bir kartal türü var ki öldürülmesi oldukça günah sayılır. Kimine göre yırtıcı ve atak şahin, kimine göre ise doğan nasıl ki genç ve dinamik Duzgin ile ilişkili ise, efsanelerde olgun beyaz kanatlı kartalın da "Pîrî Pak" Kurêş ile ilişkilendirilmesi doğaldır.

Kurêş efsanesinde bahsi geçen beyaz kanatlı kartal, efsanesi kimi varyantlarında, yine beyaz bir güvercin de olabilmektedir. Nitekim efsanenin bir başka varyantında, fırından sapasağlam çıkan Dewrêş Gewr'e, "Ne oldu, neler gördünüz?" diye sorulduğunda:

"Bilmiyorum, biz içeriye gittiğimizde kendimizi bir çayırda bulduk. Sonra yanımıza beyaz bir güvercin geldi, Kurêş kendisi de beyaz güvercin oldu ve birlikte uçup gittiler. Ben ise sıcak falan görmedim. Orada beklerken öyle üşüdüm ki dondum," diyor.

Kartalla ilgili efsanevi söylenceye Kakayi mitolojisinde de rastlamaktayız:

Bir efsaneye göre, Bünyamin, Pîr Musî ve Davud'dan oluşan üç kişilik dervişler grubu, Kürdistan'ın Hewraman bölgesindeki "Şeyh İsi"ye konuk olur ve bir süre sonra da ondan aşiret reisi Hüseyin Bey Cald'ın genç kızı Dayrak Hatun ile evlenmesi ricasında bulunurlar. Sehy Îssi kabul eder, kızın babasının öne sürdüğü koşullar yerine getirilir ve evlilik gerçekleşir. Bunlardan Bünyamin aynı dervişler tarafından Berzence tepelerine kavun ekmek ve bakmakla görevlendirilir. Dayrak Hatun'un hamile olduğu haberi ise beyaz bir kartal tarafından verilecek;

> "Kavunlardan birisi olgulaşır olgunlaşmaz, beyaz bir kartal ağaca konacak ve bunu gözetleyecek. Bu ise Şah Hoşin (Baba Serheng)'in beyaz bir kartal biçiminde Aywat'ın bahçesinde görünmesine ve Dayrak Hatun'un hamile olmasına işaret olacak. Onun çocuğu erkek olacak ve sonra da Sultan İshak olacak."[70]

Yılana gelince; bu hayvanın durumunun kutsal kabul edilen öteki hayvanlardan farklı yanları var. Yılan hem kutsaldır, öldürülmesi günahtır hem bir kötülük sembolüdür; adı kötüleme, küfür ve beddualarda çok geçer.

Bu çalışmanın değişik bölümlerinde, yeri geldikçe yılanın kutsallığından ve ona karşı davranışlardan bahsedilmişse de burada bir kaç noktayı özetlemek gerekir:

70-Moradi, Dr. Golmorad, Ehl-i Hakk'ın Kutsal Kitabı: Zebur-ê Hakikat, aktaran Mehmet Bayrak, Age, s. 531-532

1-Yılanla özdeşleşen ziyaretler var. Nazımiye ilçesinin Xarîga Binêne (Türkçeleştirilmiş ismi: Aşağı Doluca) köyündeki Maro (Moro) Sûr ziyareti bunun bir örneğidir. Söylenceye göre, bu köyde bulunan ve Kürtçesi "Germike" olan ılıca'nın yanında bulunan ve "Kemerê Marê Sûrî" ya da "Çengelê Morê Sûri" olarak bilinen kutsal kaya, bu özeliğini Maro Sûr (Kızıl Yılan)'dan almaktadır. Bununla ilgili olarak anlatılan söylencede dile getirildiğine göre, günün birinde, bu kayalığı delip geçmek üzere üst kısmından biri siyah, ötekisi kırmızı olan iki yılan bırakılmış. Kırmızı olanı, kayayı delip çıkarken, siyah yılan bunu başaramamış ve kayada kalmış. Bu büyük kerameti sayesinde, Maro Sûr'un adı o kayaya verilmiş. Efsanenin bir diğer varyantında ise yarıştırılan ve kayayı delmeyi başaramayan öteki yılan siyah değil, beyazdır.

Çê Hemedê Rayverî (Hemedê Rayverî Ailesi) adıyla bilinen ailenin hizmetkârlığını yaptığı ziyaret, "Ziyara Marê (Morê) Sûrî" olarak bilinir. Daha önce de değinildiği gibi, söylenceye göre, söz konusu aile bu yetkiyi Kurêş'ten almış. Diğer bir deyişle vekâleten rehberlik görevini onlara veren Kurêşo Kur'dur. Kurêş ise, geleneksel olarak yapıldığı gibi onlara uşîre ya da darik vermek suretiyle yapmış bunu.

2-Kutsal yılana ilişkin ikinci örnek, daha önce de değinilen ziyaretlere ait yılandır. Ziyaret yılanı kutsaldır, dokunulmaz.

3-Yine daha önce bahsettiğimiz, Ocaklardaki kutsal çubuk Darik'in belli hallerde yılana dönüşerek kendisini göstermesi bu konudaki üçüncü örneği teşkil ediyor.

4-Xozat (Hozat)'a bağlı Sine köyü yakınında, Desta Çixnû denilen yerde Maro Sîya (Siyah Yılan) adıyla bilinen bir ziyaret var. Bu da bölgede sadece kırmızı yılanın değil, tıpkı Yezidi Kürtlerdeki gibi siyah yılanın da kutsal figür olarak mevcut olduğunu ortaya koymaktadır.

5-Evde bulunan ve öldürülmesi günah sayılan yılan, kutsal yılan türlerinin bir diğer örneğini teşkil etmektedir.

Halk arasında birinin nazar etmesinden korkulduğu zaman "Mar (mor) peyê to ra vêrd ra" (Arkandan yılan geçti) diye söylenen bir söz var. Bu da yılanın nazar değmeyi engelleyen, uğur getiren bir hayvan olarak kabul edildiğinin bir göstergesidir.

Kurêş üzerine anlatılan efsanenin bir varyantında, Kurêş'in ev yapımında kullanılacak iri kalasları, iki yılana bağlayarak Bamasûr'a götürdüğü söylenmektedir.

Bir diğer efsanede ise Kalmemê Sirî, Zêve'de ev yaptırmakta olan Kurêş için yine iri kalasları iki yılanla götürüyor.

Her iki efsanede de kalasları yılana çektiren, karşı tarafın talibi oluyor.

Yaban keçileri, genellikle Hızır'a ait kabul edilir. Ne var ki, ziyaret şeklindeki dağlarda ya da onlara yakın çevrede yaşayanlar, bazen Hızır'ın değil o ziyaretin keçileri sayılır.

Öldürülmesi en fazla günah sayılan ve en çok karşı çıkılan hayvanlardan biridir yaban keçisi. Halk arasında, onları öldürmenin kişinin başına açtığı belalarla ilgili birçok olay anlatılır.[71]

Dêrsim'de Newrozê Martî ya da Qere Çarşemê Martî olarak bilinen gün, kimi bölgelerde aynı zamanda leyleğin dönüşüdür. Leylek, zor kış günlerinin geride kalışının müjdecisidir, kutsaldır ve öldürülmesi günah sayılır. O gün hiç bir gerekçe ile hiç bir hayvan öldürülemez. Ordürmek şurda kalsın, şu veya bu şekilde rahatsız bile edilemez.

2. 14. Mevsimi Dışında Bitki Yeşertme ve Ürün Elde Etme

Çocukluğumdan beri Duzgin Bava ile ilgili olarak en çok duyduğum seslenişlerden biri, "Ya Duzginê Kemerî, ti ya ke çeleyê zimistanî de bir kerd ve kewe" (Ya kış ortasında orman yeşerten Duzgin) idi. Bu, aynı zamanda cemlerin değişmez seslenme ve yakarmaları arasındadır.

Bu sözlerin hemen her zaman Duzgin ismiyle anılması, efsaneye göre kışın ortasında, Duzgin Dağında keçi güden ve asıl adı Şah Haydar olan Duzgin'nın elindeki çubuğu vurdukça ağaçların yaprak açmasıdır. Demek oluyor ki Duzgin en büyük kerameti bu noktada gösteriyor. Tabii Duzgin'nın ağaçları yeşertme işinin bir çubukla (Kırmancca da "dar" ya da "uşîre") gerçekleştirmesi de ayrıca dikkate değer bir konudur. İlgili bölümde de dile getirildiği gibi, Dêrsim Alevilerinin inancında kutsal çubuk önemli bir yere sahiptir.

Ne var ki mevsimi dışında bitkiye can veren Duzgin'dan önce babası Kurêş'tir. Efsaneye göre, Alaettin Keykubat'ın adamları Kurêş'le konuşmak üzere Çeleqas köyüne gittiklerinde, O, biraz aşağıda kalan Peri Nehri'nde suya serdiği bir seccadeye oturmuş ibadet ediyormuş.

Elçiler yanına gidip de Sultan ya da adamları tarafından istendiği söylendiğinde, elini suya daldırıp bir salkım olgun üzüm çıkartmış ve "Gidin üzümü verin, o yiyedursun ben de birazdan gelirim," demiş.

Görüldüğü gibi Kurêş bu olayda, ağaç yeşertmiyor ama elini suya daldırıp olgunlaşmış üzüm salkımı çıkartabiliyor. Ancak "Ya Kurêşo Kur" ya da "Ya Wayîrê mi, tiya ke çelê zimistanî de bax-bostan kerd kewe" ("Ya Kurêşo Kur" ya da "Ya sahibim Kurêş Kur, sen ki kış ortasında bağ-bostan ekip yeşerttin) çokça kullanılan bir seslenme cümlesi olduğuna göre, Kurêş'in nehirden üzüm salkımı çıkarmaktan öte, kış ortasında bağ-bostan yeşerten

71-Çocukluğumda amcamın oğlu bir keresinde öldürdüğü bir dağ keçisi ile gelmişti eve. Babasının saatler süren tepkisi ve bağırıp çağırması bugün hala aklımdan çıkmıyor. Onun, "Bekle görürsün, başına ne felaketler gelecek hepimiz göreceğiz" şeklindeki sözlerini çok iyi hatırlıyorum. Sonradan o amcamın oğlunun bir çocuğu oldu ve yürümeye başladığı zaman topal olduğu anlaşıldı. Birçok insan, bu olayın nedenini, o yaban keçisinin öldürülmesine bağladı. Onlara göre, bu işlediği günahın karşılığı olarak evliyalar ya da Tann tarafından verilmiş bir ceza idi. Bugün yaşlılarımız hala da aynı inançtalar.

evliya olarak tanındığını da ortaya koyuyor. Daha önce bahsedilen Davut Sulari'ye ait şiirde bu noktaya da vurgu yapılıyor.

2. 15. Keramet Sahibi Çobanlar

Duzgin ve Mizur (Munzur) Dêrsim'de var olan sır ve keramet sahibi ya da kutsal çoban figürlerinin de yine tarihin oldukça eski dönemlerine kadar uzanan bir geçmişleri olduğu, diğer bir deyişle onların günümüze ulaşan izleri olduğu söylenebilir. G. Aksoy konuya değinirken, Sümerlerde çoban tanrı Dumuzi'ye, Suriye ve Mısır'da Adonis ile Osiris'e, Frigya'da Attis'e, Elen mitolojisindeki çoban Hermes'e, Tevrat'ta Yehova'ya vs. dikkat çekmektedir. Yine Hıristiyan dualarında hem Tanrı ve hem de Hz. İsa'nın, insanların koruyucusu anlamında onların çobanı olarak nitelendirilmeleri de dikkat çekici bir noktadır.

G. Aksoy, "Mezopotamya'nın mitolojik çobanlarından" diye nitelendirdiği "Şumugan"a değinirken, onun, *"... 'yaban keçisi Şumugan' olarak bilinmesi, mitolojik çobanlıkla yaban hayvanları (özellikle yaban keçisi), dikilitaşlar ve erkeklik simgelerinin ilişkisini gözler önüne serer. Bu tanrının bereketi de simgeliyor olması da bundandır. Öyle ki, Şumugan adındaki gan sözcüğü Sümerce'de bereketi ifade etmektedir."*[72]

Benim bu alıntıya yer vermemdeki amaç ise, burada geçen "gan" sözcüğü ile Kırmancca'daki aynı sözcük arasındaki ilişkiye dikkat çekmek içindir. Türkçedeki "can" sözcüğünün Kırmanccadaki karşılığı "gan," ya da "can"dır. Örneğin, kimi yörelerde "Canê to weş bo" (canın sağ olsun) denirken, kimi yerlerde aynı anlamda "Ganê to weş bo" denir. Yine süt hayvanları memesine de Kırmanccada "gan" ya da "guwan" denilmektedir. Eski dönemlerde, özellikle de süt hayvanı besiciliğinin, insanın yaşamını devam ettirmedeki önemi göz önüne alınırsa, süt veren hayvan memesi "gan/guwan," can anlamındaki "gan" ile bereketi temsil eden tanrı "Şumugan"ın adındaki "gan" arasında bağ bulunduğunu söylemek yanlış olmaz sanıyorum.

Dêrsim'de genel olarak kayalar kutsal değiller, tıpkı dağ zirveleri, göller ve ağaç kümeleri gibi, içlerinden bazılarının kutsallığına inanılır ve o nedenle de kutsal kabul edilirler. Yine G. Aksoy, Dêrsim Alevilerinin inancında kaya ve dikilitaşların belli bir yere sahip olmalarından hareketle, *"Kayaların kutsallığına olan inanç isimlere de yansımış gibidir. Nitekim yörede Ali Kaya, Hasan Kaya gibi isimlerin varlığı dikkate şayandır. Türkiye Cumhuriyeti'nin soyadı kanunundan önce bu tür isimler var mıydı ve gerçekten de Kemerê Duzginî'ye atfen mi verilmektedir, saptayamadım,"* şeklinde bir olasılık üzerinde duruyor.[73]

Kanımca "Kaya" soyadı ile kutsal kayalar arasında bağ kurmak bir olasılık olarak da ihtimal dışıdır. Zaten eğer aralarında böyle bir bağ olsaydı, soyut haldeki kaya sözcüğü değil, mantıki olarak kutsal nitelikteki kayaların

72-Aksoy, Gürdal, Age, s. 69

73-Aksoy, Gürdal, Age, s. 66

adlarının esas alınması gerekirdi. Örneğin, "Kemerê Duzginî" (Düzgün Kayası), Kemerê Morê Sûrî (Kırmızı Yılan Kayası) vs.

Beri taraftan, Türkiye Cumhuriyeti yetkilileri, Kürdistan'da soyadı verirken, halka herhangi bir şey sormadılar ve bu soyadların tarihi, kültürel ve politik olarak Kürtlerle ilgili herhangi bir bağlarının bulunmamasına büyük özen gösterdiler. Soyadlar, Türkleştirmeye hizmet edecek şekilde, yani bir asimilasyon aracı olarak düşünülüp gündemleştirildi ve asıl olarak da görevliler tarafından özenle seçildiler.

G. Aksoy, bahsi geçen kitabında tanrı Mitra ile Bava Duzgin arasındaki benzerliklere değinirken; *"Mitra kültünün kimi biçimlerinde tanrı Mithra'nın 25 Aralık'ta bir mağarada doğmuş olması önemlidir (Carpenter 1920: 21). Duzgı da inanışa göre Çele'yi mekan tutmuş ve mağarada çile doldurmuştur."*[74]

Burada yanlış olan; yazarın "Çele"yi mekân (yer) olarak tanımlamış olmasıdır. Gerçekte ise "Çele" bir yer ismi değil, Aralık ayının son 10 günü ile Ocak ayından oluşan 40 günlük bir zaman dilimidir. Vate Çalışma Grubu sözlüğünde ise bu terim Ocak ayının adıdır.[75]

74-Aksoy, Gürdal, Age, s. 71

75-Vate Çalışma Grubu, Türkçe-Kırmancca, Kırmancca-Türkçe Sözlük, Vate Yayınevi, 2004, İstanbul, s. 173

3. BİR BAŞ KUTSAL: GÜNEŞ

Kürt Alevilerin inancında gözle görünebilen şeyler içerisinde en kutsal olanı güneştir. O, dünyamızı aydınlatan, onu ısıtan ve böylece doğaya can veren, yaşamın başlıca kaynaklarından biridir. O nedenle de güneş doğduğunda yüzünü ona çevirip dua etmemek, belli bir yaşa gelmiş herhangi bir Kürt Alevi için pek de olanaklı değil. Tabii bu durum, şu an 40-50 yaşlarında olan nesilden önceki nesiller içindir. Son bir-iki nesil, öteki pek çokları gibi bu geleneğe de artık pek uymuyor.

Güneşe bakılarak yapılan dua da şekilsel olarak tek bir kalıba sahip değil. Elbet bunun genel bir çerçevesi var ama o genel çerçeve içerisinde söylenecek sözler aynı değil, farklılık gösterir.

Dêrsim yöresinde, zorunlu haller dışında kurbanın güneşe dönük olarak kesildiği bu çalışmanın başka yerlerinde de dile getirilmişti. Bu şekilde kesilen kurbanın güneşe doğru yol aldığı ve ona ulaşıp kendileri için dua ettiğine inanılır ki bizzat kendim de büyüklerimden bu tür sözleri defalarca duymuşumdur.

Güneş doğarken, bütün kâinatın onu karşıladığı ve ondan murat aldığı kabul edilir. Bu yüzden de güneşin doğuşu sırasında, günah sayılan herhangi bir eylemde bulunmaktan özenle kaçınılır. Diyelim ki o anda herhangi bir canlıya zarar vermek ya da öldürmek, en aşırı ölçüde cezalandırılma nedenidir.

Güneşin batması ise onun evine gidip uyumasıdır. Halk arasında, batma anında 40 süvarinin kendisini karşıladığına ve yolun ondan sonraki bölümünde eşlik ettiğine inanılır. Onun batmasından sonra gökyüzünde yüzünü gösteren ay da bir kutsal varlıktır. Halk, onun Hz. Ali'nin karısı "Ana Fatma'nın Nuru" olarak tanımlar.

Dêrsim yöresinde, güneş Hz. Muhammed ile özdeşleştirilir ve onun bir adı da "Mihemed" (Muhammed)'dir. O, Muhammed Ali'nin nurudur (Nurê Êlî Mihemedî). Bu nedenle de güneşe seslenilirken, bazen onun adını söylemek yerine "Ya Mihemed" ya da "Ya Nurê Êlî Mihemedî (Ya Muhammed Ali'nin Nuru) de denilir ki bu halk türkülerine de yansımaktadır.

Dêrsim Alevileri için güneşin iki anlamı var: Kütle olarak güneş için "roj" (roz) terimi kullanılır. Kâinata yayılan ışınları ile birlikteki adı ise "tîje" ya da tîjî'dir. Aslında bu ayırıma eski Ariatik inançlarda da rastlanmaktadır:

"Mitra, yüce varlık –Asura Varuna– ile yakından ilintili, antik bir Ari tanrısıydı. Varuna her şeyi kucaklayan gökleri anıştırırdı ve Mitra göksel ışıktı ve böylece Mitra'ya her şeyin babası, Varuna ile birlikte yakarılırdı. Hem Zerdüşt Avesta'sında ve hem de Veda tarzında Hindu ilahilerinde Mitra'ya göksel ışığın tanrısı olarak yakarılırdı. O ışıktır, güneş değil; güneş onun maddi aracıdır."[76]

Hastalıkların iyileşmesi için, doğan güneşe bakarak dua etmek bir kuraldır. Özellikle ağır hastalıklarda, güneşe uzun uzadıya bakılır, yalvarılır, pêsare (kutsal ekmek) dağıtılır, mum yakılır, kurban kesilir. Bunların hepsi ayrı ayrı olabileceği gibi birlikte de yapılabilirler.

Bir keresinde, uzunca süren ağır bir hastalık geçiren kardeşime şifa versin diye, babamın boynuna urgan bağladığını ve doğmakta olan güneşin karşısına geçerek, gözyaşları eşliğinde yalvarıp yakardığını iyi hatırlıyorum. Boyunda urgan, kölece bağımlılığı simgeler.

Elinizdeki çalışmanın hazırlıkları sürerken yaşlı Dêrsimliler, güneşe dönerek dua etme anında dikkatimi çekmeyen ya da unuttuğum bir duruş şeklinden bahsettiler. Onların anlattıklarına göre erkekler, güneş duasını gömleğin üst düğmesi açık halde yaparlar. Yine bu dua anında, başlarına giydikleri ne ise onu biraz geriye doğru iter, ellerini yana açar ve yüz hizasına kadar kaldırır, gözleri ise güneşe dikilidir. Buna karşılık kadınlar, tersine yaka düğmesini kapatır, iki eliyle giysisinin yakasını (göğsü örten kısım) tutar ve duayı öyle ederler.

Güneş, Tanrıya yakın düzeyde kutsallığa sahip bulunduğundan, kimi zorunlu haller dışında, kurban mutlaka güneş doğarken ve ona dönük olarak kesilir. Ay, aynı şekilde kutsal olmakla birlikte, güneşten bir derece daha aşağıda yer alır. Güneş ve ay doğarken, yüz onlara çevrilir, eller açılır öyle dua edilir. Güneşe, ayrıca hastalık ve öteki sıkıntı anlarında da yalvarılır, dua edilir.

Aleviler, güneşe "Nurê Mihemedi/Ṇurê Mihemed Êlî" (Muammedin Nuru/Muhammed Ali'nin Nuru) de derler. Bazen "Güneş doğdu" yerine "Mihemed vejiyo" (Muhammed çıktı) denir. "Güneş doğdu" ya da "doğuyor" anlamında "Rojî silam da" ya da "Rojî silam do" terimleri çokça kullanılan terimler arasındalar.

Güneşin doğuşu sırasında okunan duanın bir formu şöyledir:

Ya tîjî ya serê şodirî, ya Mihemed!

Xêr ama xêr şêrê

Mi pê yaxê xo gureto amû hızırê to

76-Taraporewala, Age, s. 186

Bê comerdîye
Sifte dar û berî rê
Mar îi milawunî rê
Vergê yabanî rê
O ra dime ki ma neçaronê xo rê
Çêverêde xêr cisane
Ma motacê mixenetî meke
Vileçewt meverde
Bindestîye ra az îi ızê ma memisne
Fesat û fizilî çêverê ma ra dûrî fîye.[77]

Türkçesi:

Ey sabahın güneşi, Ey Muhammed
Hoş geldin, güle güle gidesin
Yakamı tuttum huzuruna vardım
Cömert ol
Önce ağaca, taşa
Yılana, kertenkeleye
Yabandaki kurda
Ondan sonra da biz çaresizlerine
Hayırlı bir kāpı aç
Bizi muhannete muhtaç eyleme
Boynu bükük bırakma
Kapıkulluğunu çoluk çocuğumuza gösterme
Fesadı kapımızdan uzak tut

Bir diğer örnek:

Ya bimbarek!
Xêr ama xêr şêrê
Sifte hometa xo peroyîne rê,
Dora ra têpîya ma rê bêrê comerdîye
Ma;
Qeda û bela ra
Tenge û xirave ra
Bixelesne ra
Ma bindestîye de meverde,
Motacê xayîn û mixenetî meke

Türkçesi:

Ya mübarek!
Hayır ile geldin hayır ile gidesin

77-Kaynak: Bava Nezdî, Munzur Çem arşiv

Önce bütün kullarına
Sonra da bize cömertliğini göster
Kada ve beladan
Zahmet ve kötülükten kurtar
Altta koma bizi
Haine ve muhannete muhtaç eyleme.

4. KERAMET GÖSTERME VE DÊRSİM ALEVİ EFSANELERİ

4. 1. Farklı Bölgelerden Keramet Gösterme Örnekleri

Dêrsimli olup da Dêrsim ve Dêrsimliler hakkında yazanların sık sık düştükleri önemli hatalardan biri, kendi yörelerinde var olan kimi inanç, gelenek ve töreleri, sanki sadece o bölgede varmış gibi algılamaları, gözlerini başka yörelere ve inanç gruplarına adeta kapalı tutmalarıdır. "Dêrsim'e özgü" olma, "ona özgü" olanı bulma çabası, zaman zaman onları adeta dar bir çembere hapsediyor, ufuklarını daraltıyor ve sonuçta da bölgeci eğilimi fazlasıyla ön plana çıkartıyor. Oysa bugün Dêrsim'de gördüğümüz gelenek ve törelere, inanç ve ibadete ilişkin kurallara pekâlâ başka bölgelerde ve başka inançlarda da aynen ya da benzer şekiller altında rastlamak hiç de zor değil. Ziyaretler ve onlarla ilgili olarak halk arasında söylenegelen söylence ve efsaneler, büyük ölçüde benzer şeyleri dile getirmektedir. Bunun böyle olması da doğaldır, çünkü Dêrsimliler, söz konusu öteki bölge sakinleri ve inanç sahiplerinin en azından bir bölümü ile aynı köklere sahipler, onlarla aynı coğrafyayı, aynı tarihi ve kültürü paylaşıyorlar. Bütün bunlar ise ister istemez, bizleri birçok noktada buluşturuyor.

Konumuzu teşkil eden keramet gösterisi ile ilgili olarak da durum bundan farklı değil. Dêrsim'de evliyalar için anlatılan efsanelerin aynısına ya da benzerlerine, Hindistan'dan Mısır'a kadar uzanan geniş bölgede bolca rastlanmaktadır. Üstelik bunların birçoğu adeta birbirlerinin kopyasıdır. Yeri gelmişken bu durumu bir kaç örnekle örneklendirmeye çalışalım:

Örnek 1: Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay, Heredot tarihine dayanarak Lidya başkentini işgal eden Parsların kralı Kuraş ile yenik kral Krezüs arasında geçen şöyle bir olaydan bahseder:

> "... Kuraş esir kralın bir odun yığını üzerinde yakılmak suretiyle öldürülmesi emrini verdi, odun yığını üzerinde mukadder akibetini beklerken vaktiyle Solon ile yaptığı muhavereyi hatırladı. Solon'un sözlerindeki hikmeti kavradı. Üç defa Solon, Solon diye bağırdı. Bu sırada birden bire bir bora koptu. Ateşe verilen odun yığını bir kaç dakika içinde sulara boğuldu ve söndü. Krezüs'ün satvetli zamanlarında Dima tapınağına hediyeler gönderdiği fırtına tanrısı Apollon imdadına koşmuş, yağmur borası göndererek ateşi söndürmüştü. Bu manzara karşısında hayrete düşen Kuraş'ı, Krezüs'ü odun yığını üzerinden indirerek isticvap etti. O da vaktiyle Solon'la

arasında geçen muhavereyi anlattı. Bundan müteessir ve mütenebbih olan Kuraş'ı, Krezüs'ü afetti."[78]

Örnek 2: Hz. İbrahim'in Nemrut tarafından ateşe atıldığı ve onun da yanmadan çıktığına ilişkin efsane ünlüdür. Efsanenin özeti şöyledir:

Putlara karşı çıkan, daha doğrusu Nemrut'un dinini reddeden Hz. İbrahim sonunda bir gün yakalanır. Nemrut, büyük bir ateş yaktırır ve Ibrahim'i mancınıkla içine fırlatır. Bu durumu gören Tanrı müdahale eder ve *"Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve selamet ol!"* diye buyurur. Bunun üzerine ateş su, odunlar ise balık olur. Bu olayın geçtiği söylenen yer Urfa kalesidir. Yine aynı efsaneye göre, günümüzde Urfa'da balıklı göl olarak bilinen göl ile içindeki kutsal balıklar bu olay sırasında oluşmuşlar.

Örnek 3: Dainel'in üç arkadaşının fırına atılışına ilişkin efsane de Ortadoğu mitolojisinde ünlüdür. Efsaneye göre kral Nebukadnessar, Daniel'in arkadaşları olan Şadrak, Meşak ve Aved-Nego'yu fırına atmak suretiyle öldürmek ister. Bunun üzerine fırının her zamankinden yedi kat daha çok ısıtılmasını emreder ve adı geçen kişileri içine attırır. Olayı izleyen kral birden ayağa kalkarak çevresindekilere döner ve; *"Biz ateşin içine bağlı üç kişi atmadık mı?"* diye sorar. Etrafındakiler *"Kuşkusuz ey kral"* karşılığını verirler.

Kral bunun üzerine; *"Ben dört kişi görüyorum. Ateşin içinde yürüyorlar, bağlarından çözülmüş, hiç bir zarara uğramamışlar. Dördüncünün görünümü de bir ilahi varlığa benziyor,"* diyor.

"Sonra kızgın fırının kapısına yaklaşarak; 'Ey Yüce Tanrı'nın kulları Şadrak, Meşak ve Aved-Nego dışarı çıkıp buraya gelin' diye seslendi. Bunun üzerine Şadrak, Meşak ve Aved-Nego ateşin içinden çıktılar. Satraplar, kaymakamlar, valiler, kralın danışmanları onların çevresinde toplandılar. Adamların bedenlerinde ateşin hiç bir etkisinin olmadığını gördüler."[79]

Örnek 4: Tokat ilinin Sokutaş köyünde yaşamakta olan ve Kırşehir Hacı Bektaş Ocağına bağlı olan Sokutaş Sıraçları'ndan Hüseyin Dede'nin **Hubiyar** ile ilgili anlattıkları, Kurêş'in Dêrsim'de fırına atılması olayı ile aşağı yukarı aynıdır:

"Hz. Ali'nin askerlerinden olan bir Hubiyar vardır. Bu kişi bizim tarikatımızca aynı zamanda evliyadır. Bunun namı çok yayılmıştır. Devrin padişahı onu İstanbul'a çağırır. Hubiyar sebebini anlamadan hemen İstanbul'a gider. Orada padişah muhafızları tarafından tutularak zindana atılır. Padişah da onun nasıl bir insan olduğunu anlamak için büyük bir fırında ateş yaktırır, 'Hubiyar'ı buraya atınız' der. Ama Hubiyar fırına atılırken vezirin küçük oğlunu da elinden tutarak içeri sürükler, ikisi beraber fırına düşerler. Vezir çok çırpınır ama fırın o kadar büyükmüş ki yapacak başka bir şey yokmuş. Bunlar fırına atılınca Hz. Ali'nin arkadaşlarından Yalıncak'ın kızı

78-Günaltay, Ord. Prof. M. Ş., İran Tarihi, 1. cilt, s. 139

79-Aktaran İ. Siverekli, Kürt-İsrail İlişkileri ve Kürdistanlı Yahudiler, Peri Yayınları. İstanbul, 2005. s. 36-37

Gönül Ana bunlara bir şey olmasın diye 7 gün dua eder... Allah'a yalvarır. 7 gün sonra ateş söndürülür ve fırının ağzı açılır. Açılınca ne görsünler çocuğun elinde bir tutam nergis vardır. Hubiyar'ın sakalları soğuktan donmuştur. İşte mucize denilen şey budur. Hubiyar, Anadolu'ya geri döner. Şu anda köyümüzün yakınında türbesi vardır."[80]

Örnek 5: Bava Mizur (Munzur Baba) efsanesinin aşağı yukarı aynısına, Dêrsim'in yanı başındaki Diyarbekir'de rastlanmaktadır. Aslen Bingöl Darahini (Genç)li olan Dr. Sıraç Bilgin, büyük dedelerinden biri ile ilgili olan efsaneyi şöyle anlatıyor:

"Amed (Diyarbekir)-Ferqin (Silvan) otoyolu üzerinde seyahat edenler, Kürtler'in başkent bildikleri Amed'in çıkışından bir kaç kilometre ötede, solda, evlerinin tümü güvercin yuvaları ile donatılmış garip bir köy görürler. Şimdilerde 'Tıl Elo' deniliyor bu köye. Köyün tepelik bir yerinde bir türbe göze çarpar. İşte bu türbe ailemin benden itibaren onuncu babası olan 'Ali Hoca'ya atfen inşa edilmiştir. Bir evliya olarak bilinir çevrede. Efsane. Hikayesi de vardır onun; Şöyle: Ali, Tıl Elo ağasının hizmetçisidir. Bir ramazan günü ağası hacca gitmek üzere yola koyulur. Eşi yalnızdır evde. O günlerde hac yolculuğunun aylar sürdüğünü ve pek çok güçlüklerle dolu olduğunu unutmayınız. Evdeki eşi bir gün iftar sofrası için köfte yapar. Nefis kokmaktadır köfteler. Evin hanımı bir ah çeker ve; 'bu köfteler çok güzel kokuyor. Keşke ağa da tadına baksaydı' der. Orada oturmakta olan Ali, hanımına dönerek; 'eğer çok istiyorsan, ben götüreyim kendisine' der. Hanım, 'herhalde canı çok çekti yemek istiyor fukara. En iyisi ona iyi bir iftarlık vereyim, hayır olur' diye içinden geçirir ve bir kaba, tepelemesine köfte doldurup Ali'ye verir. Ali kapıdan çıkar ve kaybolur. Akşam namazına yakın boş çıkın ile döner ve 'taman verdim, çok sevindi' dedikten sonra yerine oturur. Hanım şöyle bir manidar manidar bakar, fakat bir şey söylemez. Gel zaman git zaman hac farizesini yerine getiren ağa geri döner. Köylüler gelenek olduğu üzere ağayı büyük bir şevkle karşılar ve el öpmeye giderler. Fakat ağa kati bir şekilde onlara Ali'yi gösterir. 'Asıl eli öpülecek olan odur. Bana geldiğinde köfteler hala sıcaktı' der. Bunun üzerine Ali, sırrının açığa çıktığını görür ve büyük bir hızla oradan uzaklaşır. Şimdiki türbenin bulunduğu tepeye gider ve orada kaybolur... Orası derhal bir ziyaretgah haline getirilir. Umutla ziyaret edilir. Bu masalımsı hikaye anladığım kadarıyla pek çok yörede başka başka şahsiyetlere mal edilerek anlatılır.

Oradan ailemin ilk ferdi, Mahmudı Kur şimdiki Türk idari sistemindeki Çewlig'e (Bingöl'e) bağlı Darêyênı ilçesinin Siwon mıntıkasına göç ederek Kelaxsi Köyü'ne yerleşir. Ailenin benden itibaren 9. Atası olan Mahmudı Kur, Siwon'u bağımsızlaştırmış, Palu Beyleri'ni bile kendi yönetimine itaata zorlamıştı. Palu Beyleri, tıpkı Çemişgezek ve Çermik yöresi beyleri gibi, Türk'tü. Osmanlı tarafından oraya Kürtler'i asimile etmek için gönderilmişlerdi. Kelaxsi'ya asker sevk eden bu beyleri yenilgiye uğratan Mehmêdı Kur, bölgeyi ölümüne dek bağımsız yaşattı. İyi bir askeri güce de kumanda eden bu zatın mezarı bilinmiyor.

Atalarımın burada Müslümanlığı yerleştirme görevini yüklendikleri ileri sürülür. Bölgenin büyük bir kısmı o zamanlar Aryanlar'ın eski dinlerine, bir nevi Zerdüşti'liğe bağlıydı. Tanrı Homa'yı onlar taşıdı zamanımıza. Bu bağlılık bazı lokallerde 1800'lü yılların sonlarına, hatta 1900'lü yılların başlarına kadar sürmüştü. Mahmudı Kur'ın

80-Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan, Age, s. 510

oğlu Sofi Recep'tir. Onun oğlu Molla Süleyman 'Muharrer' adlı Arapça bir şeriat kitabı yazmıştı. Bu kitap yazının yayına hazırlandığı sırada ailenin elindeydi. Bir kopyası bende mevcut... Eser çok yüksek bir Arapça ile yazılmıştır. Süleyman Hoca'nın oğlu Ahmed, onun bir oğlu Ali Hoca'dır. Ali Hoca'nın da bir evliya olduğu söylenir. Hikayeye göre Ali Hoca, Çanlı çok seğen Ali Efendi'nin ölüm döşeğinde olduğunu tanrının ayan etmesi sayesinde öğrenir ve ziyaretine gitmek üzere yola koyulur. Fakat zamanında yetişemeyeceğini anlar. Bunun üzerine Allah'a dua etmeye başlar; 'Ya Rabbi, Sen o Ali yerine bu Ali'yi al!' diye yalvarır. Duası kabul olur ve Ali Efendi yatağından sağlam kalktığında Ali Hoca son nefesini verir. Halk nesilden nesile her iki olayı böyle anlatır. Benden itibaren dördüncü atam olan Hasan Hoca, Ali Hoca'nın kardeşidir... İşte bu Hasan Hoca Şeyh Mustafa'nın babasıdır. Onun oğlu Şeyh Tahar, onun oğlu ise Babam Abdülhamit Efendi. Buraya kadar hep efsaneye dayalı hikayeler okudunuz. Şimdi biraz daha somuta bakacağız.

Peki bu durum karşısında, şimdiki yapısı itibariyle, ailem Kurmanc mı, Zaza mı? Çünkü ataerkil kurallara göre geldikleri yer itibariyle, yani eski köken itibariyle aileyi kuranlar Kurmanc idi. Şimdi ne? Tereddütsüz kaydedeyim ki Zaza... Aradan geçen yüzlerce yıl boyunca hep Zaza eşlerle evlenen Kekuyan erkekleri, süreç içinde Kurmanclıklarını sürekli kaybetmişlerdi. Şimdiki görünüşleri, diyalektleri, alt kültürleri itibariyle tamamen Zaza'dırlar. Ama ne fark eder ki? Fedakarlıklar Kürdistan'ın tümü için yapıldıktan sonra."

Örnek 6: Mardin ile Mazıdağı arasında bulunan, Sünnilere ait ünlü Sultan Şexmus ziyaretgâhına adını veren evliya Sultan Şexmus hakkında anlatılan efsane ile Dêrsim evliyaları için anlatılanlar arasında da büyük benzerlikler var. Daha doğrusu neredeyse tıpatıp aynıdır. Bu konuda, o yöreden kişilerin anlattıkları özetle şöyle:

"Günün birinde, Abdulkadir Geylani Bağdat'tan yola koyulup Sultan Şexmus'u ziyarete gidiyor. Onun geldiğini gören Sultan Şexmus, orada bulunan bir kaya parçasına binerek kendisini karşılamaya gidiyor..."

Söylencenin bu bölümü, Kurêş'in Bamasûr'u ziyarete gitmesi, onun da duvara binerek yürütmesi ile aynı sayılır.

"Sultan Şexmus ziyaretinin yanında bir mağara var. Sultan Şexmus, o mağaraya çekiliyor ve 40 gün ibadet ediyor. Bu ibadete 'Çelroj' (Kırk gün) ya da 'Çilroj' denir."

Bu bölümde anlatılanlar da Bava Duzgin'ın, kendi adıyla anılan dağın başındaki mağaraya girmesi, yemeden-içmeden 40 gün kalıp dua etmesini andırmaktadır.

"Ziyaretin yakınında 'Çelkanî' (Kırk Çeşme) olarak bulunan kutsal su var. Çocuğu olmayanlar, hastalar oraya gidip o sudan içiyor, derdine derman bulunması için dua ediyorlar..."

Bu bölüm de yine hem "Kutsal su," hem bir ziyaret olan "Çelkanî" ve hem de çocuğu olmayan kadınlarla hastaların orayı ziyaret etmesi gibi noktalarda Dêrsim Alevilerinin inançlarıyla aynıdır. Bu arada yeri gelmişken, Dêrsim'deki kutsal Mizur (Munzur) gözelerine Kurmancca konuşan yöre halkı arasında "Çelkanî" ya da "Çilkanî" denildiğini hatırlatalım.

Örnek 7: Şu efsane de Hacı Bektaş Veli ile ilgili olarak anlatılanlardan bir tanesi:

"Hünkar Hacı Bektaş Veli Türkistan'dan Rum ülkesine hareket edince önce Hacca niyet etti. Yolda çöl içinde tenhaca giderken arslanların sığındıkları bir yere uğradı, oraya korkudan insanlar ayak basmazlardı. Hünkar oraya varınca iki aslan Hünkara doğru saldırdı. Yakınına geldikleri vakit Hünkar başlarından kuyrukları-na kadar iki eliyle ikisini de sağızladı. İkisi de taş oldu. Öbür arslanlar bunu görünce, yüzlerini yer bürüp yalanmaya başladılar. O iki arslanın taşlaştıkları yer Kürdistan'a yakındır. Oralardan geçenler görebilirler."[81]

Vahşi hayvanları alt etme ve onlara hükmetme, tarihte, bilinen en eski destan olan Gılgamış Destanı'ndan bu yana birçok efsanede yer almaktadır ki Dêrsim efsanelerinde de aynı durumu görüyoruz.

4. 2. Dêrsim Alevi Efsaneleri

4. 2. 1. Bir Şecere: Kurêş, Dewrês Gewr İlişkisi

Kurêş ile ilgili olarak halk arasında anlatılan efsanenin bir hayli varyantı var. Ne var ki bu varyantlar üzerinde ayrı ayrı durmak, bu çalışma bakımından fazladan bir ayrıntı olur. Önemli olan, efsanenin ana temasıdır. Bu kitapta, "Kurêş ve Kurêşanlar Üzerine Bir Söylence" başlığı altında yer alan varyant, bu tema ile ilgili ana bilgileri içeriyor.

Halk arasında söylenen söylence dışında, bir de Kurêş'le ilgili bilgilerin yer aldığı bir şecereden bahsedilmektedir. Bahsi geçen şecere gerçekten Kurêş ile ilgili midir yoksa bir ad benzerliği ya da tahrif etme mi söz konusudur; bütün bunlar, üzerinde durulmayı gerektiren noktalardır. Kurêş ve onun soyundan gelenlerin Dêrsim Aleviliğinde sahip oldukları çok önemli rol, bunu gerekli kılmaktadır.

4. 2. 2. Şecerelerle İlgili Genel Bir Kaç Söz

Şecereler konusunu irdelerken, öncelikle Selçuklu ve Osmanlı döneminde dağıtılan ve sayısal olarak da oldukça büyük rakamlara ulaşan bu kâğıtlarla ilgili genel kanımı kısaca açıklamak isterim. Açıktır ki, şecereler tarihi açıdan güven duyulması gereken belgeler olma özelliğine sahip değiller. Bunlar, esas itibariyle politik amaçlarla düzenlenmiş kâğıtlardır. Doğrulardan çok, gerçeği yansıtmayan fanteziye dayalı bilgiler de ihtiva etmektedirler. Bu bakımdan, bunlara dayanılarak sağlıklı tarihi değerlendirmeler yapılabileceğini düşünmek bile kişiyi yanıltıcı sonuçlara götürür.

Meletîli (Malatyalı) Pîr Alî Balî şecereleri değerlendirirken, "*...şecerenameleri*

81-Ğayetname'den aktaran Abdulbaki Gölpınarlı, Cemşid Bender, Kürt Uygarlığında Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul 1991, s. 90

onamak ve mühürlemek sağlam kökenlere ve incelemelere dayanmıyor. Bir kere şecereleri oradaki aşiretlerin kendileri yazmışlardır..." diyor ve şöyle devam ediyor:

"Alevi pirleri, bağlı oldukları ocaklar adına talibin arasına çıkar, dürüst oldukları oranda itibar görürler ve sözleri dinlenir. Bu pirlerin önemli bir kesiminin taliplerin arasına çıkarken ve benzeri önemli toplantılarda ocakların kerametleri ve marifetlerinden övgü ile, övünerek söz etmekle beraber, özellikle Osmanlı Devleti'nden aldıkları soy şecereleriyle övünmeleri ve şecereleri kutsal ocaklar üstü bir değer imiş gibi değerlendirmeye çalışmaları ve bu şecereler kanıt gösterilerek kendilerinin kutsal soydan (Ehlibeyt soyu) geldiklerini ispatlamaya çalışmaları Aleviler arasında sık sık konuşulan ve tartışılan bir olaydır. Asil soydan geldiklerini ve asil olduklarını iddia eden pirler, taliplerle birlikte gerçekleştirdikleri ibadet boyutu cem-i ayinlerin Müslümanlıkla önemli benzerlikleri olmadığını bilmektedirler. Müslümanlık, Türkiye Cumhuriyeti dahil yirmi-yirmi beş Müslüman devlette resmi devlet dini olarak kabul edilmiş, bir milyar civarında mensubu olan, yol ve yöntemleri Kuran esaslarına göre düzenlenmiş önemli bir dindir. Ancak bu Müslüman devletler, ne Anadolu'da mensubu yirmi-yirmi beş milyon civarında olan Alevileri Müslüman, ne de Aleviliği Müslümanlığın bir mezhebi olarak kabul etmemektedirler. Hal böyle iken Alevilerin bir kesiminin, kendilerine zoraki Müslümanlığı dayatmaları, "Asıl ve halis muhlis Müslüman biziz" demeleri doğruyu ifade eden ve ilmi değeri olan bir ispatlama değildir."[82]

Pîr Alî Balî, şecerelerin neden güvenilir belgeler olarak kabul edilemeyeceğini şöyle ifade etmektedir:

"Sultan Alaadin'in, Sultan Orhan'ın ve IV. Murat'ın onamaları sağlam bir incelemeye dayanmamıştır. (...) Bu tür şecerenamelerin Anadolu Selçukluları'nda Osmanlılar'da bir ara öyle ticareti doğdu ki, Nakıb-ül Eşraf kaymakamları bile kazalarda para ile şecereler dağıtmaya başladılar. Sırf 1790-1798 yıllarına ilişkin Antep bölgesinde bine yakın bu şecereden dağıtıldığı bilinmektedir."[83]

Şecereler konusuna kafa yorarken her şeyden önce bir bütün olarak ortaya çıktıkları dönemin toplumsal koşullarını göz ardı etmemek gerekir. Çünkü bu kâğıtlar, belli bir tarihi dönemde, belli toplumsal koşulların sonucu olarak ve belli beklentilere yanıt olmak üzere düzenlendiler. Bu noktayı gereği gibi açıklığa kavuşturabilmek için de en azından İslam'ın fetih (işgal) yoluyla doğuya doğru yayıldığı dönemlere kadar uzanmak gerektiği kanısındayım.

İslam'ın yayılması döneminde, işgalcilerin yerli halklara karşı davranış tarzını ya da ilişkilerini üç ayrı başlık altında özetleyebiliriz:

1-Bahsi geçen halkları kılıç zoruyla Müslümanlaştırmak,

2-Müslümanlaştırılamayanları katletmek,

3-Her şeye rağmen herkesi Müslümanlaştırmanın ya da katletmenin mümkün olmadığı veya yöneticilerin bunu kendi çıkarlarına uygun görmedikleri durumlarda ise bir yolunu bulup onlarla uzlaşmaya varmak.

82-Bali, Pir Ali, Age s. 108

83-Bali, Pir Ali, Age, s. 109

Kakayilerle ilgili bölümde de değinildiği gibi, üçüncü gruba giren kesimlerle, onları, İslam'a uygun bir kimlikle adlandırarak, daha doğrusu kendilerine İslami bir görüntü kazandırarak uzlaşmak kurallara uygun düşen bir durumdu. İşte "Mewali" terimi, bu şekilde ortaya çıkan bir statüyü belirten bir terim olarak ortaya çıktı. Mewali, Ali taraftarı olanlar için kullanılan bir isimdi ki bunlar da esas itibariyle şu iki gruptan oluşmaktaydılar:

a-Islam'ı benimsemeyen ve esas itibariyle de eski dinlerini yaşatmak isteyenler,

b-Kurtuluşu, Hz. Ali'nin halifeliğinde arayan yoksul kesimler.

Birinci şıkta belirtilen uygulamanın hayata geçirilmesi ile görünürde Müslüman, temelde ise eski inançlarına bağlı olan toplumsal kesimler oluştu. Bu kesimler, inanç ve gelenek yönünden elbet her yerde aynı değillerdi. Bunlar, İslamiyet öncesinden sahip oldukları inançsal kimlik adlarını terk ettiler, yeni kimlikler aldılar ama o inançların özünü terk etmediler, kimi yeni motifler ekleyerek onları sürdürdüler. Kanıma göre Kızılbaşlık, Yezidilik, Kakayilik, İsmaililik, Durzilik vs. olarak adlandırılan inançların şekillenmesi bu dönüşümün bir sonucudur.

Daha sonraları tarih sahnesine çıkan Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin politikaları ise temelde aynı esaslar üzerinde yürüdü. Her işgalci ve egemen güç bakımından olduğu gibi onlar açısından da temel sorun, hâkim oldukları topraklar üzerinde hâkimiyetlerini pekiştirmek, kendi deyişleriyle dirlik düzenliği sağlamaktı.

O dönem bunun başta gelen aracı ise elbet güç kullanmaktı. Ne var ki güç kullanmak ya da zora başvurmak söz konusu politikanın temel öğesi olmakla birlikte her şey demek de değildi. Şiddeti ne kadar üst düzeyde uygularsa uygulasın, egemen politik güç, aynı zamanda bir ittifak ve uzlaşma politikasına sahip olmak zorundadır. Doğaldır ki Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin yöneticileri de bu kuralın dışında değillerdi. Onlar, Bizans'ı geriletip, adım adım kendi egemenlik alanlarını genişlettikçe, koşullara uygun yeni yönetim yöntemlerini ve ilişkiler ağını da uygulamaya koydular. Üstelik hâkim oldukları alanlarda dil, kültür, etnisite ve dini inançlar bakımından çok renkli bir yapı vardı. Etnik ve dinsel yönden aynı olmayan bir dizi halk bir arada ya da yan yana yaşıyordu. Bu devletler, elbet bir Müslümanlaştırma politikasına sahiptiler ama Müslüman olmayan halklara karşı tümüyle reddedici de değillerdi. Hatta bir yere kadar bu yönden oldukça toleranslı bir tutumları vardı. Hal böyle olunca da şiddet ve uzlaşma hemen daima atbaşı gitti.

Dönemin devlet yöneticileri, Hıristiyanlar dışında kalan ve bahsini ettiğimiz öteki İslam dışı inanç önderlerine karşı da aynı tarz bir tolerans politikasını hepten gündemin dışına itmediler; bunun yerine, elden geldikçe onlarla uzlaşmaya çalışarak kendilerini sistemle barışık bir çizgide tutmaya çabaladılar. İşte pir, rehber, mürşit, veli, Seyid ve derviş gibi sıfatlara

sahip din adamlarının sosyal statülerinin tanınması, buna uygun şecereler düzenlenmesi, beraatnameler dağıtılması, bu politikanın bir sonucudur. Şecereleri, tarihi bakımdan güvenilir olmaktan çıkartan da asıl olarak onların bu özelliğidir.

Beri taraftan doğal olarak, söz konusu ittifakın inandırıcı olabilmesi ve kitleler tarafından benimsenebilmesi için, şecere bilgilerinin özel bir takım fantezilerle desteklenmesi gerekiyordu ki bunun yöntemlerini de şu şekilde özetleyebiliriz.

1-Her şeyden önce, kendisiyle ittifak yapılan kişinin, sır ve keramet sahibi olduğunu kanıtlayacak bir imtihandan geçmesi ki bu imtihanın başlıca türleri şöyleydi:

a-Ateşle imtihan,

b-Az bir yiyecekle normalde mümkün olmayacak kadar çok kişiyi doyurma, yani sofra bereketi,

c-Aslan, ayı, yılan gibi vahşi hayvanlara hâkim olma ve onları zararsız hale getirme,

d-Kış mevsiminde bitki yeşertme ve ürün elde etme.

2-Din adamının imtihanı kazanmasından, diğer bir deyişle kerametini kanıtlamasından sonra, sultan ve padişah ya da onlar adına yetkili olan kişi, imtihanı verenin manevi gücünü kabul eder, saygı gösterir, maddi ve manevi destek sağlar. Daha da önemlisi, onun bir din adamı olarak, inancının gereklerini yerine getirmesine ve yaymak için çalışma yapmasına izin verir.

3-Buna karşılık din adamı da, hükmedenin otoritesini kabul eder halk arasında onun meşruluğunu savunur, bunun gerektirdiği yükümlülükleri yerine getirir.

4-Bütün bunlar gerçekleştikten sonra da bir onay ve yetki belgesi olan şecere düzenlenir. Şecerenin ise en başta, adına düzenlenen kişinin sıradan biri olmadığını göstermesi gerekir. İşte kutsal soydan gelme belirlemesi burada devreye girer. Şecerelerde, sır ve kerametini kanıtladığı bilgisine ek olarak, o kişinin kutsal soydan geldiği noktasına vurgu yapılır. İslami bir devletle bu tür ilişkilerde kabul görme şansı olan soy ise kuşkusuz peygamber soyudur. Bu nedenle de gerçekte hangi etnik kökenden geldiğine bakılmaksızın, hakkında şecere düzenlenen "ermiş" kişinin soyağacı bir yerde Hz. Muhammed'e kadar götürülür ki Alevilikte durum tamamen böyledir.

Hz. Muhammed ya da Hz. Ali'ye kadar uzanan bir soya sahip olmak, sadece kitle bakımından değil, aynı zamanda devleti yönetenler açısından da yaptıkları işi dinen ve ahlaken meşru göstermenin bir gerekçesidir. Bu arada, Osmanlı döneminde Hacı Bektaşı Veli de zaman zaman devreye sokulmaktan geri kalınmaz.

4. 2. 3. Kurêş Kimdir, Nerelidir ve Ne Yapmıştır?

Kurêş ve soyu ile ilgili olarak daha önceki sayfalarda yer verilen söylencede yer alan bilgilerden bir bölümünü günümüzdeki somut durumla çakıştıkları için doğru olarak kabul etmek gerekir.

Örneğin, söylenceye göre, Kurêş, Elazığ'ın Depe (Karakoçan) ilçesine bağlı Çeleqas köyünde yaşamış, bir süre sonra da Duzgin Bava Dağı etegindeki Zêve köyüne yerleşmiş. Zargovît denilen ormanlık alan ise onun komu, yani kışlık hayvan besleme yeridir. Burada adı geçen yerler, o bölgede gerçekten de var olan ve hala da aynı adlarla adlandırılan yerlerdir.

Sonradan Dewa Kurêşan (Kurêsû) olan Zêve de Banê Kurêşî (Kurêş'in evi) var. Buraya aynı zamanda Hewşê Kurêşî ya da Dergayê Kurêşî (Kurêş'in Ocağı ya da Dergâhı) da denilir ki bölgenin en ünlü ziyaretlerinden biridir. Yine Kurêş ile Mazgirt'e bağlı Muxundîye köyünde yaşayan Bamasûr arasında, bir aşamadan sonra doğan pirlik-taliplik ilişkisi, bugün de Kurêş'in soyundan gelenlerle Bamasûr'un soyundan gelenler arasında devam ediyor. Olayın geçtiği dönemde, Kurêş talip, Bamasûr pirdir ve bugün de durum değişmiş değil. Günümüzde, Kurêşan aşireti mensupları, Bamasûranların taliplerididirler ya da tersinden söylenirse, Bamasûran mensupları, Kurêşan mensuplarının pirleridir. Söylence de geçen aşiret ve yer adları da yine bugün bölgede var olan adlardır.

Beri taraftan, Kurêş, Bamasûr ve öteki kimi evliyaların Dêrsim'in yerlileri olmadıkları, bu yöreye sonradan başka yerlerden geldikleri de çeşitli çevrelerce ileri sürülmektedir. Daha doğrusu bu, genellikle kabul edilen görüştür.

Dr. M. Nuri Dêrsimi bu konuyla ilgili şöyle diyor:

> "... çok büyük bir Kürt Serdarı olan Eba-Müslimi Horasani, Miladi 800 tarihinde Emeğeri tard etmiş ise de; bilahare Abasi halifesi Ebu-Caferi Mansurun sarayında öldürülmüştü. Bu Kürt serdarının mahiyetindeki bazı seitler, Arapların tazyikiyle Kürdistan mıntıkasına iltica etmiş ve burada başlarında bulunan Kürt halifeleriyle (tarikat halifeleri) ve bir takım Kürt mutsavvufları bunlarla işbirliği yapmışlardı. Bu hadise üzerine, Alevilik propagandası geniş bir mıkyasta (çapta-Munzur Çem) intişara başlamıştı. Bu devirde; yine bir takım Kürt aşiretleri beraberlerinde seit denilen halifeler mevcut olduğu halde Horasandan hicret ederek Dersime gelmişlerdi. 700 Hicri tarihinde Dersime gelen bu aşiretlerden başlıcaları: Şeyh Hasanan, Kureyşan, Hormekan, İzolan, Şadyan, Karsanan, Millan ve Bamasuran Kürt kabileleri olup baştaki halifeleri Kureyş ve Bamasor idiler..."
>
> "...736 Hicride, Dersimde bulunan Horasanlı Kürt halifelerden Kureyş ile Bamasur, Alaeddin Selçuki tarafından ve daha sonra da Sultan Orhan ve Murat tarafından halifelik ünvanı aldılar."[84]

M. Nuri Dêrsimi, Hacı Bektaşı Veli ile ilgili olarak da şunları söylüyor:

"Hacı Bektaşi Veli bir Arap mutasavvufu olup, siyasi tazyik yüzünden Kürdistan üzerinden Anadoluya geçmiş olduğuna yukarıda işaret etmiştim. Bu zat tarafından Dersim'e

84-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yayınları, Köln, 1988, s. 24

gönderilen bir kaç halifenin –ki bunlar da yine Kürttüler– kimler olduklarını hülâseten bahsedelim," diyor ve bu çerçevede şu üç soyun adını veriyor: Ağuçan, Derviş Cemalan, Sarı Saltık.

Türk yazarı Nejat Birdoğan ise Mehmet Şerif Fırat'ın bahsettiği bir şecereye dayanarak aynı konu ile ilgili şunları yazmaktadır:

> "Bu şecerede açık olan on iki Türk aşiretinden söz edilmektedir. Bu on iki Türk aşireti Horasan'dan Erzincan'a oradan da Hısn-ı Mansur ve Bağın kasabalarına yerleşmişlerdir. Başlarında Seyyid Mahmud Hayrani vardır. Daha sonra yetki gücü sıralamasında Seyyid Mahmud Hayrani'nin yanında Şah Mansur Baba, Seyyid Mahmud Heyraninin oğlu Hacı Kureş ve Seyyid Ali adıyla Derviş Beyazı bulunmaktadır."[85]

Öte yandan, halk arasında söylenen bir söylence ile Birdoğan'ın bahsettiği şecerede yer alan kimi bilgiler arasında farklar var. Örneğin, çocukluğumuzda çokça dinlediğimiz söylencede, Seyid Mahmud Hayrani ve Şah Mansur Baba adlarına rastlanmazdı. Birdoğan'ın Şah Mansur Baba dediği kişi büyük ihtimalle, adı Kurêş ile birlikte geçen ve Muxundîye/Muxundî nahiyesine yerleşen Bamasûr'dur. Ayrıca söz konusu Derviş ya da Seyidlerin Horasan'dan geldiklerini de şahsen şecereyi aktaranlardan duymamışımdır. Söylence, esas olarak Kurêş, Kurêşo Kur ya da Hacı Kurêş adlarıyla bilinen ermiş kişinin Elazığ'ın Depe (Karakoçan) ilçesine bağlı Çeleqas köyündeki yaşamıyla başlar. Bölgede konuşulan dil olan Kürtçenin her iki lehçesinde de adı Bamasûr olan evliya da Dêrsim'de çok ünlüdür. Kimileri bu adın, Bava Mansûr ya da Baba Mansûr'un kısaltılmışı olduğu görüşündeler ki bu mümkündür. Beri taraftan ismin, Türkçede "kırmızı" ya da "kızıl" anlamına gelen Kürtçeye ait "sûr" sözcüğü ile muhtemel bağlantısı üzerinde de durmak gerekir. "Bamasûr" adının Türkçe karşılığı "Kızıl Baba"dır.

Ayrıca Birdoğan'ın söylediğinin tersine, otorite bakımından Kurêş, Bamasûr'dan daha üstün bir konumda değildir. Ayıya binen ve kimi varyantlarda yılanı kamçı olarak kullanan Kurêş'e karşılık, Bamasûr cansız bir nesne olan duvarı yürüttüğü için Kurêş onun kerametinin kendisininkinden daha büyük olduğunu kabul etmiş ve elini öpmüş. O nedenle de Bamasûr, Kurêş'in piri olup dinsel hiyerarşide ondan daha üstün bir pozisyona sahiptir.

Beri taraftan, benim duyduğum söylencede *"Derviş Beyazı"* diye birinden bahsedilmez. Bu anlamda adından bahsedilen kişi "Dewreş Gewr" dir. Söylencenin Dewrêş Gewr ile ilgili bölümünün özeti ise şöyle:

> "Alaettin Keykubat Kurêşi fırına attığı zaman, Kurêş, kendisiyle birlikte onun adamlarından birini de sürükleyip götürüyor. (kimilerine göre bu kişi çuhadardır). Fırından çıkarıldıklarında, sönen ateşin külü giysilerini bir örtü gibi kapladığı ve dolayısıyla da grileştirdiği için ona "Dewres Gewr" (Derviş Gewr) denilmiş. Kürtçenin Dersim'de konuşulan her iki lehçesinde de "gewr," "gri" sözcüğünün karşılığıdır. Yine aynı kişiye "Dewreş" denilmesinin nedeni de yanmadan fırından çıkmış olmasıdır."[86]

85-Birdoğan, Nejat, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Berfin yay. 3. basım, 1995, s. 227

86-Kırmancca konuşan Dêrsimliler aslı "Derweş" olan bu sözcüğü "Dewrêş" ya da "Dewrês" şeklinde telaffuz

Birdoğan, Kurêş ile ilgili olduğu söylenen şecerelerden bahsederken *"Her iki şecerede bu Kureş ayrı kimlikle. Birincide Seyyid Mahmud Hayranı'nin oğlu olduğu halde, ikincide Hacı Bektaş soyundan gelmiş ve Mahmut Hayranı ile hiç bir ilgisi olmayan kişi olarak görülüyor. Birincide Seyyid Mahmud Hayrani'ye karşın ikincide bir Mahmud-ul Kebir var. Ama bu Mahmut, Sultan Murat Çağında yaşamış."* sözleriyle şecereler arasındaki çelişkilere dikkat çekiyor.[87]

Ne var ki iki şecere arasındaki fark bu kadarla sınırlı değil. Birdoğan'dan aktarmaya devam edelim:

"... Seyyid Mahmud Hayrani'nin daha sonra Alaşehir Kadısı olduktan sonra Mevlana ile dost olup onun yoluna girdiği, Mevlana'ya övücü şiirler yazdığı bir gerçek..."

"Seyyit Mahmud Hayrani'nin Mevlana ile görüştüğünü Abdulbaki Gölpınarlı da söyler. Gölpınarlı: Seyyit Mahmud-i Hayrani 1268'de ölmüştür. Akşehir'de yatmaktadır..." der.

"Yukarıda adını andığımız Seyyid Mahmud Hayrani, Dersim bölgesini bıraktıktan sonra Batı Anadolu'ya gitmiş, oğullarını okutmuş. Kendisi de dönem Anadolu'sunun en bilgili tasavvuf erlerindendir."[88]

O halde konuyla ilgili olarak öncelikle yanıt verilmesi gereken sorular şunlardır:

Ortada birbirinden farklı iki ayrı şecere mi var, yoksa şecere bir tanedir de birileri tarafından tahrif edilip değiştirildi mi?

Bu konu ile ilgilenenlerden biri de aslen Kurêşan mensubu olan Seyîd Kekil'dır, Seyîd Kekil'e ait, "Peygamberler ile Seyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi" adlı kitapta, yukarıda anlatılanlardan farklı bir tablo çiziliyor. Bu kitapta, Kurêş ile ilgili olarak söylenenler şöyle:

"Seyyid Kureş'in adı: "Kurêş," Künyesi: "Mahmud"dur. Doğum tarihi: HISN-I MANSUR (Adıyaman) Hicri 535/Miladi 1141'dir."[89]

Yine Seyîd Kekil'e göre, Kurêş, Seyîd Şeyh Mikaîl'in oğludur ve Mogol saldırılarının artması üzerine Hısn-ı Mansur (Adıyaman)'dan göç ederek Dêrsim'in Çeleqas köyüne gelmiş, oradan da Zêve'ye gitmiş. Seyîd Kekil şöyle devam ediyor:

"Halk arasında Seyyid Kureş adıyla bilinen Seyyid Şeyh Malımud Şeceresinin 17. Sahifesindeki bölüm aşağıya çıkarılmıştır:

'Bu şecere-i mübareke ilk defa İmam'ül-Hümam, şehidler sultanı Hazreti Hüseyin (Radiyallahu Anhu)'nun neslinden başlayarak, nesilden nesile, göbekten göbeğe, On İki İmam bitinceye kadar kaydedilmiştir. Sonra yine nesilden nesile, göbekten göbeğe Hısn'ı Mansur (Adıyaman)'da ikamet eden tekye sahibi –dünya ve ahirette bilinen– meşhur Seyyid Şeyh Mahmud'a kadar ehl-i Dîn ve yakîn âlimleri hûzurunda, sahih eserlere dayanılarak kaydedilmiştir."[90]

---

ederler. Sözcüğün aslı Derweş'tir.

87-Birdoğan, Nejat, Anadolu ve Balkanlarda Alevi Yerleşmesi, (Ocaklar-Dedeler-Soyağaçları), Mozaik Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, Ekim 1995, s. 187-188

88-Birdoğan, Age, aktaran M. Özcan, Age, s. 69

89-Kekıl, Seyid, Age, s. 11

90-Kekıl, Seyid, Age, s. 14

Derviş Beyaz ya da Derviş Gewr'ın Hısn'ı Mansur yani Adıyaman'dan geldiği, bahsi geçen şecerenin Türkçe çevirisinde de yer almaktadır:

> "j. Bu silsile-i şerifenin aslı Hısn'ı-Mansur (Adıyaman)'dan gelmedir.
> Sultan, Seyyid Sey Mahmud (Dewrês Gewr)'u huzuruna kabul edüp, ondan sahih bir keramet isteyince, dağ gibi odunlar toplandı."[91]

Bu arada Kurêş ile ilgili söylenceyi, Kurêşan mensubu bir pîr olan Bava Nezdî bana farklı bir şekilde anlattı. Anlattıkları özetle şöyle:

> "Her nasıl olmuşsa, Kurêş'in bir ara devletle arası açılıyor ve kaçak duruma düşüyor. O zaman Hacı Bektaşi Veli de kendileriyle birlikte imiş. Hacı Bektaş Kapadokya'ya gidip Kiliseye sığınırken Kurêş Dêrsim'e gidiyor ve Zargovit'e yerleşiyor. Neden Zargovit? Çünkü Kurêş kaçaktır, Zargovit bölgesi ise çok sapa ve gizlenmeye elverişlidir. Bir süre sonra, Kurêş bu kez Dêrsim'i de bırakıyor ve Adıyaman'a gidiyor. Yanında Evdel Mursa var. Ne var ki Evdel Mursa bir süre sonra gidip devlete teslim oluyor, görev üstleniyor ve komutanlığa kadar yükseliyor.
>
> Kurêş ise oradan da ayrılarak Bağdad'a gidiyor. Bilgisi, becerisi ve kerametiyle kısa sürede göze batan biri haline geliyor. Bunun üzerine Bağdad'ın en üst düzey yöneticisi olan kişi çağırıp konuşuyor ve arkasından da büyük bir odun yığınını tutuşturarak Kurêş'i üzerine oturtuyor. Ama Kurêş'e hiç bir şey olmuyor. Bu durumu şaşkınlıkla izleyen yönetici, onu ödürtme fikrinden vazgeçiyor ve "Sana bizim ülkemizde yer yok. Bize ait hiç bir yerde kalmıyacaksın. Git, nereye gidersen git," diyor.
>
> Kurêş, bunun üzerine Dersim'e geri geliyor ve Çeleqas köyüne yerleşiyor. Alaettin Keykubat ile karşılaşması da orada gerçekleşiyor. İkisi yüz yüze geldiklerinde Keykubat;
>
> "Adın ne senin?" diyor.
>
> "Kurêş" diye yanıt veriyor.
>
> "Bağdat'ta ateş yığından sağ çıkan sen misin?"
>
> "Evet, benim," diyor bu kez.
>
> "O halde buyurun. Ateş sadece Bağdat'ta yok, burada da var," diyor ve arkasından da fırına attırıyor.

4. 2. 4. Heft (Yedi) Kurêş

Dêrsim'de birbirini izleyen yedi Kurêş (Heft Kurêş)'ten bahsedilmektedir. Yukarıda adı geçen Seyîd Kekil'a göre Kurêş'in Çeleqas'tan sonra yerleştiği Zêve ya da "Dewa Kurêsan/ Kurêsû" köyünde, "Heft Kurêş" (Yedi Kurêş)'e ait mekân ve dergâhlar var.

> "... Yörede bulunan Kürd halkları arasında, bu Kureş'lere "Heftan," bunların mekanları ile dergâhlarının bulunduğu mahal'e de; "Hewşê Dewe" denilmektedir.
>
> 'Heft Kureş'in, hefti de; Zêve köyünde oğullar ve torunların sahibi olduktan sonra, Hısn-ı Mansur'a gitmişlerdir. Nedeniyse, dedeleri ve atalarının türbeleri ve mezarlarının orada olmasındandır."[92]

Seyîd Kekil, bu arada "Heft Kurêş" (Yedi Kurêş)'in adlarını da sıralamaktadır:

91-Şecere, s. 19/a, Seyid Kekıl, Age, s. 239

92-Age, s. 15

Birinci Kurêş[93]*:* Kurêş, Hacı Kurêş ya da Seyid Şeyh Mahmud-ul Kebir olarak bilinen 1. Kurêş. Yazar, 1141 yılında dünyaya gelmiş olan 1. Kurêş'in türbesinin Gaziantep'e bağlı Cingife (Yavuzeli) ilçesinin Zarar (Yukarı Kayabaşı) köyünde olduğunu söylüyor.

İkinci Kurêş: Adı Abdullah, lakabı Kurêş,

Üçüncü Kurêş: Adı Ali, lakabı Kurêş,

Dördüncü Kurêş: Adı Ismail, lakabı Kurêş

Beşinci Kurêş: Hüseyin, lakabı Kurêş,

Altıncı Kurêş: Adı Ali, lakabı Kureêş,

Yedinci Kurêş: Adı Mahmud, lakabı Kurêş.[94]

Yine aynı kaynağa göre, Dêrsim'de "Sey Momid" olarak telaffuz edilen Yedinci Kurêş "Seyid Mahmud"un üç oğlu dünyaya gelir. Bunlar yaş sırasına göre Dewrês Mewalî, Dewrês Mahmud ve Şah Haydar'dırlar.

Bunlardan, Dewrês Mewalî'nin bir oğlu dünyaya geliyor, adı İsmail'dir. Dewrês Momid (Mahmud) ise 9 oğul sahibidir. Bunlar Seyîd Alî, Seyîd Usên (Hüsyidin), Seyîd Kalî, Seyîd Gulîn, Seyîd Qazî, Seyîd Şixalî, Seyîd Mesud, Seyîd Silêman.[95]

Öte yandan, şecerede geçen "şeyh" terimi, günümüzde Alevi Kürtler arasında kullanılan dini bir sıfat değil, ancak Arap Alevilerde var. Ne var ki bazı göstergeler, bu sıfatın bir dönemler Kürt Aleviler tarafından da kullanıldığını gösteriyor. Örneğin, Dêrsim ve çevresinde "şix" ile başlayan kişi adları bir haylidir: Şixalî, Şixmamed, Şixhesen vs. İlginç olan, bu adın en çok da Kurêşan aşireti arasında yaygın olmasıdır.

Bir Dêrsim halk türküsünde, "şix" sözcüğü dinsel bir sıfat olarak da geçmektedir:

Xilvês o, Xilvês o,
Çîkê Heqî ve pa nîso, bivêso,
Tede ne şix o, ne dewrês o.

Türkçesi:

Xilvês, Xilvês,
Tanrı ateşi düşsün de yaksın,
Ne Şıxı (Şıhı) var ne dervişi

Ya da:

"Xilvês o, Xilvês o,
Çîkê Heqî ve Xilvesî ra nîso, bivêso,
Tede ne şix o, ne dewrês o."

93-Alaettin Keykubat'ın fırına attığı söylenen Kurêş, bu Kurêştir.

94-Kekıl, Seyid, Age, s. 15

95-Yazarın "Seyîd" olarak yazdığı lakap, aynı zaman da onun kendi lehçesi de olan Dêrsim Kırmanccasında (Zazacasında) "sey" şeklinde telaffuz edilir, ancak burada yazarın kullandığı form esas alındı. Kurmanccada ise aynı sözcük "Seyîd" olarak yer almaktadır.

Türkçesi:
Xilvês, Xilvês,
Tanrı ateşi düşsün de yaksın Xilvêsi,
Ne Şıxı (Şeyhi) var ne dervişi

Maraş-Antep yöresi Alevi Kürtleri arasında, "Şix" ya da "Şixo" adı oldukça yaygındır. Yörede, Melek Tavus üzerine yaygın olarak yemin edilmesi, tavus kuşu figürünün bulunduğu duvar halılarının bolluğu, yöre Kürtlerinin bir dönem Yezidi olduklarını akla getirmektedir. Yezidilik inancı hiyerarşisinde yer alan din adamı gruplarından birinin "şêxîtî" (şeyhlik) olduğunu ve bu gruba mensup olanların ise "şêx" (şix) olarak adlandırıldıklarını unutmamak gerekir.

Seyîd Kekil'a göre, bugün Kurêşan aşiretinin Dêrsim'de bulunan kollarının adları, 7. Kurêş'in oğlu Dewrês Momid (Mahmud)'ın oğullarından kalmadırlar. Bir diğer deyişle bunlardan her birinden bir aşiret ya da kabile peyda olmuş:

"Dewrês Mewali'den "Mewaliyo"
Seyyid Ali'den "Aliyo"
Seyyid Hüseyinden "Wusêno"[96]
Seyyid Kali'den "Kaliyo"
Seyyid Gulin'den "Gulino"[97]
Seyyid Qaziden "Qaziyo"[98]
Seyyid Kudali'den "Kudo"[99]
Seyyid Şixali'den "Şixo"
Seyyid Silêman'dan "Silêmano" aşiretleri peydalandılar."[100]

4. 2. 5. Seyid Mahmut Hayrani (Sey Momidê Heyranî) Kimdir?

Dikkat edilirse bu sıralamada, Dewrês Momid'ın oğullarından Sey Mesud'un adı yok. Seyîd Kekil bununla ilgili olarak da şunları yazıyor:

> "Dewrês Mahmud'un oğullarından, Seyid Mes'ud; 13. yüzyılda Dêrsim'den göç ederek, Akşehir'e gelip yerleşmişlerdi. Orada yerleştikten bir süre sonra da çocuklarını okula gönderdiler.
>
> Seyyid Mes'ud'un oğullarından, "Seyyid Necm'ül-d Din Ahmed ile Seyyid Mahmud (Hayran) ilk ve orta öğrenimlerini tamamladıktan sonra Akşehir'deki medreseye devam ettiler. Bu okulu bitirdikten sonra da, Konya'ya gidip yüksek okula kaydoldular."

Seyîd Kekil, "Hısn-ı Mansur (Adıyaman)"dan göç ederek Dêrsim'in

96-"Wusên"den daha yaygın olarak "Usên" formuyla söylenir.

97-Dêrsim Kırmanccasının bu halinde çoğul eki "o," "û" ya da "a"dır. Aslında bu ekler "on," "ûn" ve "an" olmakla birlikte konuşma dilinde "n" harfi genellikle düşmüş halde söylenir.

98-Bir görüşe göre "Sey Qazî" Kurêş'in kızından torunudur.

99-Bir görüşe göre "Kud" ya da "Kudalî" Sey Momid'ın oğlu değil, evlatlığıdır.

100-Kekıl, Seyid, Age, s. 16

Çeleqas köyüne gelen ilk Kurêş'in, şecerede adı geçen "Seyid Şeyh Mahmud'ul Kebir" olduğu görüşündedir.

Burada, üzerinde durulması gereken bir nokta daha var. Halk arasındaki şecerede Sayder (Şah Haydar ya da Duzgin) Alaettin Keykubat tarafından fırına atılan "Kurêşo Kur"un[101] oğludur. Ne var ki Seyîd Kekil'ın verdiği soyağacında buna rastlanmıyor. Onun listesinde, 7. Kurêş'in üç oğlundan birinin adı Şah Haydar (Sayder)'dır. Ancak bu Sayder'ın asıl adı Duzgin olan Sayder ile aynı olup olmadığı konusunda herhangi bir açıklık yok.

Muharrem Bayar'ın konuya ilişkin olarak yazdığı şu cümlelerde ise Seyid Mahmudi Hayrani olarak bilinen kişi bu kez tamamen bambaşka bir kimlikle karşımıza çıkıyor:

"İncelediğim Bektaşi Menakıpları Seydi Mahmut Hayrani'yi kendi içlerinde göstermişlerdir. Hemen hemen yazma eserlerde aynı olaylar çok az değişikliklerle anlatılmıştır. Bu olaylardan edindiğimiz bilgilere göre Seydi Mahmut Hayrani XI. Y. Y. başlarında yaşamıştır. Hayatı hakkında kesin, net ve berrak bir bilgi yoktur. Doğum tarihi belli değildir. Türbesindeki Sandukadaki kitabelerden öğrendiğimize göre; o devir Selçuklu Paşalarından Mesut Paşa'nın oğludur. Dedesinin adı da Mahmut'dur. O devrin büyük âlimlerinden ders okumuş, büyük velilerince irşat edilmiştir. Yine o devirdeki Akşehir Medreselerinden 'Kadı İzeddin' ve 'Emir Yavi' medreselerinde müderrislik yapmıştır. Nasrettin Hoca'yı okutmuş, büyük Veli Sarı Saltuk'un mürşididir."

(...)

"Bektaşi ananesinin kendilerinden saydığı Mevlana'nın Bektaşi olmadığı gibi; Seydi Mahmut Hayrani de Bektaşi değil, Nakşibendidir. Çok sonraları zaviye ve tekkesinde Rufailer bulunmuştur."[102]

Seyid Mahmudi Hayrani ile ilgili olarak burada yazılı olanlarla Seyîd (Sey) Kekil'ın yazdıkları arasındaki tek ortak nokta babası ile dedesinin adlarının aynı oluşudur. Bu nokta dışında, her iki yazarın yazdıkları arasında ortak yan yok. Seyid Mahmudi Hayrani, kimine göre Bektaşi, kimine göre Nakşibendi'dir ama her halükarda Alevi değil. Türbesindeki Sandukada bulunan kitabele. onun Selçuklu Paşalarından Mesut Paşa'nın oğlu olduğunu ortaya koyuyor. Bu durumda ya burada bahsi geçen Mesut, babası Dêrsim'den göç ettiği söylenen Mesut değil ya da Mesut Dêrsim'den göç ettikten sonra paşalığa kadar yükselmeyi başarmış biridir. Görünen o ki, kimilerince Dêrsimli Kurêş olduğu iddia edilen Seyid Mahmut Hayrani'nin onunla ilgisi yok, bambaşka biridir. Zaten her ikisinin yaşadıkları dönemler

---

101-Kendisi de Kurêşan mensubu, yani Kurêş soyundan olan Seyîd Kekil; "Halk arasında Seyîd Kurêş'e; "Haci Kurêş'e Qur" dendiğini söylüyor. Dêrsim halkının inanç dünyasında çok belirgin bir ağırlığı olan ve çok sıkça seslenilen Kurêş'e verilen bu adda yer alan "Qur" terimi yanlıştır. Doğrusu "Kur"dur. Diğer bir deyişle bu sözcüğün ilk harfi Kürtçe alfabedeki "Q" harfinin ifade ettiği sesle değil, "yumuşak k" harfi ile ifade edilen sesle söylenir.

102-Bayar, Muharrem, Nasreddin Hoca'nın etrafındakilerden; Hocası, Mürşidi Seydi Mahmut Hayrani, 66, 71, 269'dan nakleden, Mesut Özcan Age, s. 69

de birbirini tutmuyor. Bayar, onu, büyük Veli Sarı Saltuk'un mürşidi olarak gösteriyor. Oysa bu, Dêrsim'deki dinsel hiyerarşiye de uygun düşmüyor. Dêrsim'de Sarı Saltuk soyundan olanların dinsel hiyerarşideki yerleri Kurêş soyundan olanlardan daha yukarıdadır. Kurêş Soyundan olanlar Sarı Saltuk soyundan gelenlerin değil, Sarı Saltuk soyundan gelenler, Kurêş soyundan olanların piri, rehberi ya da mürşidi olabilirler.

Şecereler hakkında bilgi verenlerden biri de, Dêrsim'de yerleşik "Dewrês Gewran" mensubu olduğu anlaşılan Metin Küçük'tür. Ona ait kimi görüşleri aktarırken de öncelikle "gewr" sözcüğü ile ilgili yaptığı açıklamaya değinmek istiyorum. Bu konuda şöyle diyor Küçük:

"Derviş Gewr'e kül sürülmüştür ve bundan dolayı kendisine Gewr denilmiştir. Bu çok yanlıştır .... gewr ile geur ayrı kelimelerdir. Gewr farsça bir kelimedir ve beyaz anlamına gelmektedir."[103]

Kuzey Kürdistan'da konuşulan Kürtçenin her iki lehçesine ait sözlüklerde "geur" diye bir sözcüğe rastlamadım. Kürt dilinde böyle bir sözcük yok. Kürtçede "gewr" sözcüğünün yaygın anlamı "gri"dir ki Dêrsim'de de böyledir. Ancak bu sözcük, Derweş Gewr'in, geldiği söylenen Adıyaman ve komşu yörelerde "beyaz" anlamına geliyor. Şecere Arapça olarak yazılmış ve Türkçedeki "beyaz" sözcüğü de aslında bu dilden bir kelimedir. Dêrsim'de bu ermiş kişi ile onun soyundan gelenlere halk arasında Dewrês Gewr deniliyor.

Metin Küçük'ün, Doğu İlleri ve Varto Tarihi yazarı Mehmet Şerif Fırat'ın, söz konusu çalışmada ele aldığı ana kaynaklardan biri olan şecere ile ilişkisi hakkında bilgi verirken de şunları söylüyor:

... Seyîd Cafer, benim dedemin kardeşidir. M. Şerif Fırat Feran[104] aşiretinin önde gelenlerinden biridir, ben kitap yazacağım diye Seyîd Cafer'den şecereyi getirip kendisine okumasını istiyor. Seyîd Cafer, M. Şerif Fırat'ı yemine vurduruyor ve "Sen gerçekleri yazarsan, ben sana şecereyi getirip okurum' diyor. Sonra şecereyi getirip kendisine belli yerlerini okuyor. Bakıyor ki M. Şerif Fırat'ın niyeti kötü, kendisine beddua edip şecereyi kapatıp, götürüyor. Bu da buna kızarak şecereyi tümüyle okumamasına rağmen kendi yorumlarını şecereymiş gibi kitabına yazıyor. İşin ilginç yanı, şecerede çok açık ve net bir şekilde şecerenin Derviş Beyaz'a ait olduğu yazılı olmasına rağmen, M. Şerif kendi kafasından getirip Kureyş ve Baba Mansur'u eklemiştir."

"... Şecerede, ne Baba Mansur, ne Kureyş, ne de on iki aşiretin bunlara verildiği geçmektedir. Şecerede, bu On İki aşiretin Derviş Beyaz ile Horasan'a (Horasan'dan olması gerekir-Munzur Çem) geldiği yazılıdır. Daha önce de belirttiğim gibi, Alaettin Keykubat tarafından ne Baba

103-Özcan, M. Age, s. 71

104-Feran, aşiret değil, Xormekan (Türkçe alfabe ile Hormek) aşiretine mensup kabile ya da geniş bir ailedir. Bu aileye Kırmanccada "Çê Feran" ya da "Kê Feran," (Feran Ailesi) Kurmanccada ise "Mala Feran" ya da sadece "Feran" denilirken, kendileri kendilerine "Aşîra Feran" da diyorlar.

Mansur'a pirlik ne Kureyş'e mürşitlik ve ne de Derviş Beyaz'a rehberlik verilmemiştir.

... Şecere'ye bakıldığında bu aşiretlerin Seyid Mahmud-ul Kebir'e/Derviş Beyaz'a ya da diğer adıyla Derviş Gewr'e ikrar veren aşiretler olduğu anlaşılacaktır."[105]

Metin Küçük'ün söylediklerinden bir kısmı, bahsi geçen şeceredeki bilgilere uygunluk gösteriyor. Şecerede Seyid Şeyh Mahmud-ul Kebir var ve bu da Derviş Beyaz öteki adıyla Derviş Gewr'dir. Fırına girip keramet gösteren kişi de yine Derviş Beyaz ya da Derviş Gewr'dir. Belgede, Kurêş ile Bamasûr'un adlarına ise rastlanmıyor. Ayrıca, Seyîd Kekil tarafından yayınlanan şecere bölümlerinde ise sözü geçen kişilerin Horasan'dan geldiklerine ilişkin herhangi bir bilgi yer almıyor. Tersine Dewrês Gewr'in soyu Hacı Betaşı Veli'ye, Hacı Bektaşınki de Îmam Musayî Kazım'a oradan da Hz. Ali ve Hz. Muhammed'e dayandırılıyor.

4. 2. 6. Şecere ile Söylencede Anlatılan Olay Aynı mıdır?

Metin Küçük, Dêrsim'de halk arasında yer alan söylencedeki "Kurêş fırına atılırken, yanında bulunan Çuhadarı da kendisiyle birlikte götürdü," görüşünün yanlış olduğunu söylüyor ve gerekçe olarak da şecerede, fırına atılan kişinin Kurêş değil "Derviş Beyaz" olduğunun açıkça yazılmış olduğunu söylüyor. Ancak, kanımca M. Küçük bu görüşü savunurken, konu ile ilgili bir şeyi gözden kaçırıyor. Görüldüğü kadarıyla Dêrsim'de, halk arasında anlatılan söylence ile onun üzerinde durduğu şecere aynı olayla ilgili değiller. Diğer bir deyişle şecere ile söylence, ayrı dönemlerde yaşanmış iki ayrı olayı dile getirmektedir. Dêrsim'de halk arasında anlatılan fırına atılma olayı Alaettin Keykubat, şecerede geçen olay ise Sultan Murat dönemine aitler. Farklı dönemlerde meydana gelmiş olayların kahramanlarının, benzer şeyleri, benzer yöntemlerle gerçekleştirmiş olmaları bu bakımdan bir şey değiştirmez. Mitolojide, birbirinin aynı ya da benzeri olan olayların tekrarına pekâlâ rastlanabilir ki keramet kanıtlama sınavlarında bu çokça rastlanan bir durumdur.

Bu bakımdan "Dewrês Gewr" adının hem şecerede ve hem de söylencede geçiyor olmasında şaşılacak bir şey olmamalı. Aynı kişi, iki ayrı olayda aynı ad ve rolle de yer alabilir, farklı kimlik ve rollerle de... Veya çok zayıf bir ihtimal olarak iki ayrı olayda aynı adı taşıyan iki ayrı kişi söz konusudur.

Metin Küçük ile Seyîd Kekil'ın üzerinde durdukları şecerede adı geçen Seyid Mahmud-ul Kebir ya da Derviş Beyaz veya Derviş Gewr, Hacı Bektaşı Veli'ye, Hacı Bektaşı Veli ise İmam Musayî Kazim'a ve oradan da Hz. Muhammed'e bağlanıyor. Oysa Hacı Bektaşı Veli'nin çocuğu yok.[106]

105-Çelker, Xal, Metin Küçük ile roportaj, Pêseroka Zon û Kulturê Ma, amor 12, Paiza virêne 1998, s. 110-112. M. Özcan Age, s. 72

106-Kekıl, Seyid, Age, s. 214

Beri taraftan Dêrsim'de halk arasında anlatılan söylence Hacı Bektaşı Veli'nin yaşadığı dönemde geçiyor. Bu demektir ki söylencede adları geçen Kurêş, Dewrês Gewr ve Bamasûr, Hacı Bektaş ile aynı çağın insanlarıdır. Kaldı ki söylencenin bir varyantında zaten Kurêş ile Hacı Bektaş'ın bir dönem birlikte oldukları söylenmektedir.

Şecere ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken çok önemli diğer bir nokta ise onun farklı zamanlarda, defalarca yenilenmiş olmasıdır ki bizzat şecerenin kendisinde de bu konu yer alıyor:

> "Bu mübarek şecereyi Şeyh Malımud'u Kebir Sultan Murad Han zamanında eski nüşasından istinsah etmiştir. Bu menşur (Şecere) ilk defa, 150, sonra Medine-i Münevverede 250, sonra Bağdad'da 380, sonra İstanbul'da 540, sonra... 'da 670, sonra Gelibolu'da 860, sonra Bağdad'da 940, sonra İstanbul'da 1000 senelerinde yazılmıştır."[107]

Burada verilen tarihlerin İslam âlemine ait Hicri takvim olduğunu unutmamak gerekir.

Beri taraftan Kurêş'in Adıyaman'dan geldiği ve ölmeden önce Dêrsim'i terk ederek atalarının gömülü olduğu bu yöreye geri gittiği ve orada öldüğü de söylenmektedir. Bugün Adıyaman-Antep yöresinde, pirlik fonksiyonuna sahip bir din adamı grubu "Kurêş"i (Kurêşan) olarak adlandırılmaktadır ki bunu da Kurêş'in yöre ile ilişkisinin bir kanıtı olarak kabul etmek gerekir.

Ayrıca, söylencede bahsi geçen Kurêş, Dêrsimlilerin dini inancında, günlük yaşamda ve dualarda, karşılaştırma kabul etmeyecek derecede Dewrês Gewr'den daha etkindir. Kurêş'in kerametleri, cemlerin ve kutsallara seslenişlerin vazgeçilmez temaları arasındadır. Üstelik Kurêş'e yönelik dua, sesleniş ve yakarışlar, şeceredeki bilgilerle de paralellik gösteriyor.

Özetlersek;

a-Seyid Mahmut

Hayrani ile Alaettin Keykubat döneminde yaşadığı belirtilen Kurêş aynı kişiler değiller,

b-Halk arasındaki şecerede Kurêş ve Bamasûr var ancak şecerede bunlara rastlanmıyor,

c-Seyîd Kekil, şecerede geçen Şeyh Mahmud'u Kebir'in Kurêş olduğunu söylüyor ancak bu iddiayı doğrulayacak herhangi bir somut bilgi mevcut değil.

ç-Kimileri tarafından iki olduğu belirtilen şecere sayısı aslında birdir. En azından ikinci bir şecerenin bulunduğunu gösterecek herhangi bir kanıt yok.

d-Mevcut şecerede Horasan ve söz konusu aşiretlerin de oradan geldiklerine ilişkin herhangi bir bilgi yok.

107-Kekıl, Seyid, Age, s. 224

4. 2. 7. "Horasan Erleri" ve Türkleştirme

Yukarıda bahsi geçen ve Seyîd Kekil'ın kitabında yer alan şecerede, Seyid Şeyh Mahmud-ul Kebir ya da Derviş Beyaz'a bağlanan aşiretlerden bahsedilirken; *"Vakta ki Seyyid Şeyh Mahmud'dan çok kerametler görmüştür. Bu silsileye kendi zamanında oniki aşiret ve kabile bağlanmıştır. Silsileye bağlı olan oniki aşiret şunlardır,"* deniliyor ve ardından da söz konusu aşiretlerin adları sıralanıyor.[108]

Dolayısıyla da Nejat Birdoğan'ın M. Şerif Fırat'ın yazdıklarını esas alarak çok emin bir havada:

"Bu şecerede açık olan on iki Türk aşiretinden söz edilmektedir. Bu on iki Türk aşireti Horasan'dan Erzincan'a oradan da Hısn-ı Mansur ve Bağın kasabalarına yerleşmişlerdir. Başlarında Seyyid Mahmud Hayrani vardır," ya gerçekte var olmayan ya da tahrifat sonucu aktarılmış bilgilere dayanıyor. Birdoğan durumundaki birinin, önsözü Cemal Gürsel tarafından yazılan ve ayrıca bizzat devlet eliyle basılıp parasız olarak dağıtılacak kadar resmi görüşe uygun düşen bir kitaptaki bilgilere hiç bir şekilde güvenilmemesi gerektiğini bilmesi gerekirdi.

Bir kere şecerede adları sayılan aşiretlerin bir bölümü, bugün hala aynı adla, aynı bölgede varlıklarını sürdürmekte olan Kürt aşiretleridir. Örneğin, Millı (Milî, Milan. Dêrsim'de Milû, Milo da denir), İzol, Haydar (Haydaran), Badil (Badilî), Şawak (net okunamadı), gibi. Geriye kalan aşiretlerin adlarına baktığımızda ise, yine bunların Türk olduklarını gösterecek herhangi bir belirtiye rastlamıyoruz, isim formları Türkçeye uygun düşmezken Kürtçeye uygunluk gösterir. „*Xinitran*" ya da „*Xinitan*", Dada, Zudolyan, Merdini, Bertami, Hemlazal, Kaşir gibi. Yeri gelmişken, günümüzdeö Adıyaman yöresindeki Kurêşanların iki kolundan bir tanesinin adının Kawa ya da *Hînotî* olduğunu belirtelim. „*Xinitran*" ya da „*Xinitan*" ile Hînotî arasındaki benzerlik dikkat çekicidir.

Yukarıda yazılı aşiretlerden Xinitran (Xinitan)'in, Lal ve Şawak'ın üzeri kalemle çizilmiş ve yerine sırasıyla Karsan, Lol ve Alan yazılmış. Herhangi bir not düşülmediği için kalemle yazılan bu notun kime ait olduğu belli değil.

M. Şerif Fırat, "Doğu İlleri ve Varto Tarihi" adlı kitabında aynı şeceresiye değinirken Metin Küçük'ten farklı olarak, şecerenin Varto'nun Şarik[109] köyünde ortaya çıktığını söylüyor. Yine aynı yazarın verdiği bilgilere göre şecere daha önce H. 582 yılında onaylanmış. H. 628 (1232) yılında ise bu kez tasdikliyken Selçuklu Sultan Alaettin Keykubat olmuş.[110]

Fırat'ın söz konusu 12 aşirete ait listeyi yazarken yaptığı sıralama ile

---

108-Kekıl, Seyid, Age, s. 215

109-Editör notu: Vartoda bu isimle bir köy yok, doğrusu "Şorike" köyü olmalıydı. Şorike köyüne bağlı Gadiza mezrasında "Destkewija" ailesinin böyle bir şeceresi var. Halk arasında anlatıldığına göre buradaki şecereyi "Fera" ailesi "Selîm Axa" zamanında Karerden alıp "Destkewij" olan pirlerine veriyorlar. Bu nedenle Kurêşanlarla Destkewijler şecerenin kendilerine ait olduğu konusunda çekişmeliler.

110-Fırat, M. Şerif, Age, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983, s. 75

aşiretlerden bazılarının isimleri, Seyîd Kekil'ın yayınladığı şecere metninde-ki bilgilerden farklıdır.

Fırat, aşiretleri şöyle sıralıyor: Delisenler, Alan, Ba-İlyas, Millî, İzol, Haydar, Karsan, Lal, Çakır Tahir, Dada, Zor Veliyan ve Merdis[111]

Her iki metindeki isimler arasında bulunan farklar ise şöyle:

Seyîd Kekil'ın	**M. Şerif Fırat'ın**
<u>Yayınladığı Şecere'de:</u>	<u>Listesinde:</u>
Desinler	Delisenler
Şavak	Alan
İlyas	Ba-İlyas
Xinitan	Karsan
Arap Tahir	Çakır Tahir
Zudolyan	Zor Veliyan
Merdini	Merdis

Ayrıca:

1-Seyîd Kekil'ın yayınladığı şecerede Alan aşiretinin lakabı olan Verek Yudan, M. Şerif'in listesinde "Burkent Budan,"

2-Dada'nın lakabı "Eyvani," "börek uzun,"

3-Lal (Lol)'ın lakabı olan "Lefi Kara," "yulakkabku yörük uzun,"

4-Merdini'nin lakabı "Kolatya," "külah dik,"

5-Zudolyan'ın lakabı "kılan," "duvardelen,"

6-Milli'nin lakabı "Zükûr," "Bozkır,"

7-Desinler'in lakabı "üksek Dağ," "ükseû Dag. İsmühü Sülbüsen(?)" Bilakabı "Hurêm Began.

M. Şerif Fırat bu son isim ve lakabı ile ilgili olarak şu açıklayıcı dip-notu düşüyor:

"Delsinler, Delihasanlar (Şecere'de Desinler-Munzur Çem) kabilesinden olan Cafer ki yüce dağ dedikleri Sülbüsle anılır. Bu kabilenin lakapları Hür-rem Began'dır. Sülbüs dağı Hormek köyünün üstündedir."[112]

M. Şerif Fırat'ın bahsettiği Sulvis (Türkçe alfabe ile Sulvıs) Nazımiye-Pülümür-Kiğı üçgenindedir ve gerçekten de o yörenin en yüksek dağı-dır. Bu dağın çevresinde günümüzde Aşîrê Dêsimî ya da sadece Dêsîman (Dêsîmû); Türkçesi "Dêrsim Aşiretleri" ya da "Dêrsimliler" olarak adlan-dırılan aşiretler serpilmiş durumdalar. Bu aşiretlere bağlı olup da "Cafer" adıyla bilinen bir grup ise mevcut değil. Ama bu dağın Güney Batıya düşen eteklerinde "Mazra Cafan" diye adlandırılan ve eski bir yerleşim yeri oldu-ğunu gösteren kalıntıların mevcut olduğu bir mezra var. Bu mezra ile Sul-vis Dağı arasında bulunan; soğuk suları ve bol otuyla ünlü alana "Hênîyê Mîran" ya da "Hêniyê Mîrû" (Türkçesi: Mirler Çeşmesi) denilmektedir. Bu

111-Fırat, M. Şerif, Age, s. 77-78

112-Fırat, M. Şerif, Age, s. 77

bilgilerden hareketle, bir dönemler bu yörede "Cafan" lakabıyla bilinen bir Mir (Bey) ailesinin hüküm sürdüğünü söylemek yanlış olmaz.

Öyle anlaşılıyor ki *"Desinler"* denilen aşiret bu yüksek dağın eteklerinde yerleşik olduğu için, Şecere'de, gerçek lakabı olan *"Hurrem Began"*ın yanı sıra, *"iiskek dağ"*a da yer verilmiş. Buradaki "Began" (Beyler) sözcüğü ile yukarıda değinilen "Mîran" (Mirler) arasındaki bağa da dikkat çekmek yerinde olur.

Yukarıda verilen örnekler, M. Şerif Fırat'ın aşiret lakaplarını Türkçeleştirmek için çaba harcadığını da açık şekilde ortaya koyuyor. Fırat'a ait listenin ilk sırasında yer alan aşiretin ismi *"delisenler"* olarak yazılı iken, aynı sayfanın altındaki dipnotta bu kez *"Delsinler-Delihasanlar"* diye geçiyor.

Yeri gelmişken, bu aşiret ile ilgili olarak da ayrıca kısa bir bilgi vereyim. Bugüne kadar değişik yazılarda belirttiğim gibi, Dêrsim halkı arasında, Dêrsimliler iki grup halinde adlandırılırlar: Doğusu "Dêsim," batısı ise "Şixhesen." Buna bağlı olarak Doğu Dêrsim'de yerleşik olan ve Kırmancca (Zazaca) konuşan aşiretlerin büyük bir kesimine "Aşîrê Dêsimî" (Dêrsim Aşiretleri), Batı Dêrsim'de yer alanlara ise "Aşîrê Şixhesenî" denir. Aleviler arasında geçerli bir geleneğe uygun olarak, gerçek sayılarına bakılmaksızın her gruptaki aşiret sayısı 12 diye verilir.

16. yüzyılda tutulmuş resmi kayıt (tahrirat) defterlerinde bile "Ekradı Desim" (Dêrsim Kürtleri) diye bir Kürt grubunun adı geçtiğine ve günümüzde hala da bu ad kullanıldığına göre, şecerede geçen "Desinler" aşiretinin, bu Kürt grubunun atalarından başkası olmadığını söylemek pekte yanlış olmasa gerek. Bir yanlış yazım ya da tercüme hatası sonucu, "Desim" sözcüğü "Desin" şekline dönüşmüş. Tabii eğer bilinçli olarak yapılan bir tahrifat söz konusu değilse! Ayrıca, "Desim Aşiretleri" denilen aşiretler grubu bugün de Kurêşan mensuplarının talipleridir.

M. Şerif Fırat, *"Başlı başına bir kitap dolduracak kadar olan bu şecerenin belirttiğine göre: Şecerede adları yazılı on iki Türk aşireti, Selçuklular devrinde Horasan'dan Erzincan'a Bağın ve Hiisnii Mansur kasabalarına gelmişlerdir."* diyor.[113]

Ne var ki Fırat, bu sözlerine kanıt teşkil edecek herhangi bir alıntıya yer vermiyor ki bu da hayli düşündürücüdür. Fırat bir şecereden bahsediyor, onu dayanak yaparak bir hayli bilgi aktarıyor ama bir satırlık alıntıya bile yer vermiyor. Oysa özellikle de şecerede adı geçen aşiretlerin Horasan'dan gelen Türkler oldukları yazılı olsaydı, eminim ki O, bu fırsatı kaçırmak istemeyerek alıntı yapacaktı. Bu da, ister istemez, M. Şerif Fırat'ın elinde böyle bir şecerenin bulunmadığını ortaya koyuyor. Olay, büyük ihtimalle yukarıya alınan alıntıda Metin Küçük tarafından belirtildiği gibidir.

Beri taraftan Seyîd Kekil tarafından yayınlanan şecerenin ilgili bölümlerinde de, Horasan ve Türk sözcükleri geçmiyor. Daha önce de belirttiğimiz gibi, şecere "Dewrês Gewr"i (Derviş Beyaz) Hz. Ali'ye bağlıyor.

M. Şerif Fırat'a göre "Horasan'dan gelen" 12 aşiretin başında Horasanlı

113-Fırat, M. Şerif, Age, s. 76-77

Seyid Mahmudi-Hayranî ve "Şah Mensur Baba" varlar. Yine onun verdiği bilgilere göre "Şah Mensurla Seyid Mahmud'un oğlu Hacı Kureyşi ve Seyid Ali adıyla anılan Derviş Beyaz" Bağın dediği Baxên (Bağên)'e gelip 12 aşiretin liderlerini bir araya getiriyorlar. Onlardan keramet göstermelerini isteyenler ise söz konusu 12 aşiretin liderleridir. Bunun üzerine Kurêş ile Derweş Beyaz ya da Derweş Gewr fırına girerken Şah Mansur Baba duvarı yürütüyor. Oysa Dêrsim'de halk arasında söylenen söylencede, onlardan keramet göstermelerini isteyen Alaettin Keykubat'tır. Bazı varyantlarda ise bu işi onun temsilcisinin yaptığı söylenir. Ayrıca keramet gösterme talebi sadece Kurêş'e yöneliktir. Yani, Derwiş Gewr ile Bamasûr'dan böyle bir şey talep edilmiyor. Söylencede, Derviş Beyaz diye bir isim ise hiç geçmez, ama "Dewrêş Gewr"den bahsedilir. Daha önce de belirtildiği gibi söylenceye göre Dewrêş Gewr'i, fırına girerken, kendisiyle birlikte Kurêş sürükleyip götürmüş.

Yine söylencede "Şah Mensur Baba" diye birinin adı da yer almamaktadır. Duvarı yürüten, Muxundîye köyünde ev yapmakta olan Bamasûr'dur.

M. Şerif Fırat, söz konusu aşiretlerin tarihinden bahsederken; *"Tamamen Türk olduklarını yukarıda gösterdiğimiz tarihi belgelerle sabit olan bu aşiret halkının."* diyor.[114]

Ne var ki tarihi belge diye aktardığı bir kaç alıntıda, kendisine ait bu görüşü destekleyecek en küçük bir ize rastlanmıyor. Yöredeki Kürt aşiretlerinin Türk olduklarını iddia edenler, sadece onun gibi bir kaç resmi tarihçidir. Bunların, Kürt dili, kültürü ve tarihi ile ilgili düzmece hikâyeler uydurmak üzere görevlendirilmiş kişiler olduklarından kuşku duymamak için herhangi bir neden yok sanırım. Örneğin, M. Şerif Fırat'ın alıntı yaptığı kişilerden biri olan emekli Miralay M. Rıza "Birlik ve Dilbirliğimiz" adlı çalışmasında *"Hormek, Çarıklı ve Lolan aşiretleri soyca Türk olduklarını bilir ve söylerler,"* diyor.[115]

Dikkat edilirse burada herhangi bir kanıt yok. Miralay'a göre adı geçen aşiretler bunu söylerlermiş, hepsi o kadar! Peki, kim, nerede, nasıl söylemiş? Bütün bu konularla ilgili herhangi bir bilgi yok. Osmanlı dönemine ait resmi belgelerde bile hep Kürt olarak geçen aşiretler, Türkiye Cumhuriyeti kurulur kurulmaz bir anda nasıl Türk oluverdiler? Bütün bunlar elbet Miralay'ı ilgilendiren şeyler değil. Kaldı ki Kürt olmanın ve kendine Kürt demenin kelleyi koltuğa almak anlamına geldiği baskı ve terör ortamında, korkunun etkisiyle orada-burada bir kaç kişi bunu söylese bile, bu neyi değiştirir?

M. Şerif Fırat, adı geçen aşiretlerin Türk olduklarını söylüyor ama en başta da kendi aşiretinin adının Türk dili ile uyuşmadığını göz ardı ediyor. Onun aşiretinin adı, kendisinin yazdığı gibi "Hormek" değil, "Xormekan" ya da "Xormeçikan"dır. Bu çalışmanın başka bölümlerinde de değinildiği

114-Fırat, M. Şerif, Age, s. 80

115-Fırat, M. Şerif, Age, s. 75

gibi, burada "x" harfi ile ifade edilen ses, Türkçede yok. Türkler, kendi dillerinde bulunmayan bu sesi, alfabelerindeki "h" harfi ile yazıyorlar. Böyle olınca da "Xormek" söcüğü "Hormek"e dönüşüyor. Yine o yörede "Çarıklı" diye bir aşiret de yok. Bu, Türkçe'ye uygun düşsün diye Türk sömürgecileri tarafından uydurulmuş bir isimdir. Bahsi geçen aşiretin adı "Çarekan" (Çarekû) olup etimolojik olarak tamı tamına Kürtçedir. M. Şerif Fırat, kendi aşiretiyle aynı bölgede yaşayan ve çok yakından tanıdığı bir aşiretin adının, "Türklüğe" kanıt olsun diye böylesine keyfi bir şekilde değiştirilmesine de bir şey demiyor.

Seyîd Kekil, şecerenin 4/A ve 5. sayfalarında, yukarıdakilere ek olarak sonradan 9 aşiretin daha Kurêş'e talip olduklarının yazılı oldığunu belirtiyor. Bu 9 aşiretin adları şöyledir:

Bertami, Has, Temriş, Badıl, Çaçak (iyi okunamadı, bunun Çarek olması mümkün) *Zir, Hemlazal, Zaza, Kaşir* ve *Çalfar*.

Burada en fazla dikkat çekici olan, listede "Zaza" adında bir aşiretin bulunmasıdır. Bugün Dêrsim'de bu adı taşıyan herhangi bir aşiret yok. Dêrsimliler, Zaza sözcüğüne küçümseyici bir anlam verirler ve kendilerini bu sözcükle asla adlandırmazlar. Tabii burada bahsettiklerimiz, günümüzde politik bir bakış açısı ile bu adı benimseyen ve kullananlar değil. Bizim bahsettiklerimiz, sıradan halk kesimleridir. Dêrsimliler Zaza terimini Sünni Müslüman akrabaları için kullanmaktadırlar. Beri taraftan, Kurêş'in ilk köyü olan Çeleqas'a yakın bölgede, Depe (Karakoçan) ilçesinin güneyine düşen bölgede, yani Palu ve çevresinde, Sünni Kırmanc (Zaza) köyleri var ve bunlar kendilerini "Zaza" olarak adlandırıyorlar. Büyük ihtimalle şecerede bahsi geçen bu Zazalar, olayın yaşandığı dönemde aleviydiler ve bölgenin, Kirdaskî (Kurmancî) konuşan halkı gibi sonradan Sünnileştiler.

Şimdi buraya bir nokta koyalım ve yeniden Nejat Birdoğan'ın yazdıklarına dönelim.

Birdoğan yukarıda yazdığı hayali şeylerle de kalmıyor, "Anadolu'nun Türkleştirilmesi" adı altında, oldukça iddialı şu değerlendirmeyi yapıyor:

"... tarikat üyelerinin, özellikle pirlerinin peşine takılarak ve onların verdikleri görevleri yaparak Anadolu'yu Türkleştirmekte gösterdikleri çabalar kesinlikle yadsınamaz. Bu çabaların sonunda bu pir ve dervişlere kimi özel haklar da tanınmıştır. Bu özel haklar, anılan pirlerin tekkelerini kurup rahatça inançlarını yaymalarına yönelikti. Ancak, anılan bu özel haklar salt Türkleştirmekteki çabalara bir armağan olarak verilmenin yanısıra, Anadolu Selçuklularının zorluk çıkartan kimi oymak pirlerini kandırma veya düşmana karşı bir kalkan olarak kullanma gibi amaçlara da yönelikti..."[116]

Peki, acaba Selçuklu Sultanları ile Osmanlı Padişahlarının Pirler, Seyidler ve Dervişlerle kurdukları ilişkileri, Birdoğan'ın yaptığı gibi asıl olarak Türkleştirmeye bağlamak ne ölçüde gerçekçidir? Örneğin, burada adı

116-Birdoğan, Nejat, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, s. 205-296

geçen Kürt din adamları ile kurulan ilişkilerin Türkleştirme ile ilgisi ne? Bana kalırsa, Birdoğan adeta 20. Yüzyıl Türk Milliyetçilerinin kafasını geriye doğru götürüp Sultan ve Padişahların bedenlerinin üzerine oturtuyor, onlara da bugünkü gibi Türkçülük yaptırıyor. Oysa Selçuklu ve Osmanlı döneminde, devleti yönetenlerin ittifak anlayışlarına damgasını vuran ana etken Türklük değildi. Ana etken, iktidarı sağlama almaydı ki bu da Türkleşmeyi zorunlu kılan bir şey değildi.

Buna bağlı olarak o dönemlerin yöneticilerinin oldukça esnek bir politikaya sahip oldukları biliniyor. Çıkarları, kiminle işbirliği yapmalarını, kime avantaj sağlamalarını gerektiriyor idiyse, onunla yapıyorlardı. Sosyal statü, etnik ve hatta dinsel durumun bu konuda belirleyiciliği yoktu. Selçuklularda resmi dilin bile Farsça olduğunu unutmamak gerekir. Osmanlı döneminde Türk olmanın hiç de övünülecek bir sıfat olmadığı da yine biliniyor. "Etrakı bi idrak" (Akılsız Türkler) terimi, İmparatorluk tarihinin popüler terimlerinden biriydi. Padişahlar eşlerini çoğunlukla Türk olmayan halklardan seçiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde kaç tane Vezir-i Azam aslen Türktü? Müslüman halklar bakımından Türkleşme asıl olarak sistematik bir asimilasyon programının sonucu değil, bir aşamadan sonra, devletin resmi dilinin Türkçe, daha doğrusu Osmanlı Türkçesi olmasının bir sonucuydu. Ekonomik, politik ve askeri güç kimin elinde ise doğal olarak onun dili öteki dillere göre daha avantajlı hale gelir ve insanlar onu öğrenmeye çalışırlar. Resmi dil Osmanlı Türkçesi olunca, özellikle de kentlerde ve kent çevresinde yaşayan Türk olmayan halklar, ister istemez bu dili öğrenmeye, hatta zamanla ana dillerini unutarak sadece onu konuşmaya başladılar. İmparatorluğun en ağır ölçüde asimilasyona tabii tuttuğu kesimler, Avrupa'da ele geçirdiği ülkelerin Hıristiyan dinine mensup halklarıydı. Devşirme yuvalarına yerleştirilen Hıristiyan çocuklarının Türkçe konuşan Müslümanlar olarak yetiştirilmeleri, Türkçenin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlıyordu. Bu çerçeve dışında, Selçuklular ve hem de Osmanlılar, Birdoğan'ın bahsettiği kapsamda bir Türkleştirme politikası izlemiş olsalardı, kuşku yok ki büyük sorunlarla karşılaşır, onca halkı yüzyıllarca denetim altında tutmakta çok zorlanırlardı.

Bu yüzden de Hacı Bektaşı Veli başta olmak üzere Bektaşi ve Alevi önderlerini, özel olarak bir Türkleştirme çabası içerisinde göstermek, tarihi kaba biçimde çarpıtmak olur. İlgili bölümde de belirttiğimiz gibi, Hacı Bektaşı Veli'nin aslen Türk olduğuna ilişkin herhangi bir ciddi kanıt olması bir yana, onun Türkleştirme diye bir amacı olsaydı, en azından vermek istediği mesajları Türkçe ile yazardı. Oysa onun yazı dili olarak kullandığı dil Arapçadır. Türkleştirme peşinde koşan biri, Türkçeye bu kadar uzak kalır mı?

Kürt ya da Arap olan Alevi önderleri bakımından böyle bir şeyi düşünmek ise zaten abes olur. Onların "Türkleştirme" diye bir çabaları niye olsun

ki? Tersine, doğal olan, aynı zamanda kendilerini hedef edinen böyle bir politikaya karşı durmalarıydı. Şu bir gerçek ki her Alevi grubu asıl olarak ibadetini kendi diliyle yaptı ve onca teröre, baskıya ve asimilasyoncu çabaya rağmen bugün hala da durum büyük ölçüde böyledir.

Kuşku yok ki "Horasan'dan gelen Türk Erenleri" terimi, resmi politikanın hedeflerine uygun olarak çok abartılı şekilde lanse edilen bir propaganda cümlesi, bir balondur. Ne Horasan'dan gelen ermişler söylendiği kadar çoklar, ne de etkinlikleri iddia edildiği gibidir. Onların Türkçü amaçlara sahip olduklarını iddia etmek ise kendilerine yönelik bir iftira, bir yalandır. O dönem bugünkü anlamda bir milliyetçilik eğilimi yoktu ki onlarda da bu tür bir eğilim bulunsun. Kaldı ki Horasan'dan gelmiş olmak ille de Türk olmayı gerektirmez. Bunlar pekâlâ Kürt, Arap ya da Fars da olabilirler.

Osmanlı döneminde, yönetimin İslamlaştırma politikasında uygun şekilde rol oynayan başlıca kurum Bektaşi Tekkesi'ydi. Tekke'nin ana kuruluş amacını oluşturan bu görevin en etkin biçimde yerine getirildiği alan ise işgal edilen doğu Avrupa, yani Hıristiyan ülkelerdi.

4. 2. 8. Alevilik, Kakayilik, Yezidilik ve Benzeri İnançlar Yeniden Nasıl Şekillendiler?

Alevilik, Kakayilik, Yezidilik ve benzeri inançların, İslam yayılmacılığına karşı varlıklarını koruyabilmeleri, ondan da öte yeniden temellenip şekillenmeleri, kuşku yok ki uzun ve zor mücadeleler sonucu gerçekleşti. Şekillenme döneminin başlangıcı İslam ordularının Mezopotamya ve İranı işgal etmeye başladığı döneme kadar uzanmaktadır. Bugün hala İran'ın batısında, halk arasında Ebu Muslimî Kurdî olarak da bilinen ve Dêrsim Alevileri arasında Hz. Ali ve Hz. Hüseyin düzeyinde kutsal bir kişi olarak kabul edilen Ebu Müslimi Horasani liderliğindeki mücadele, bu alanda ciddi bir sıçramaya zemin hazırlayan başlıca olaylardan biridir. Oysa Orta Asya'dan Türk göçü, bundan yüzyıllar sonrasına rastlıyor. Hal böyle iken, Türkiye'de resmi tarihçi çevreler tarafından Aleviliğin Türklerle bağı konusunda söylenenler ciddiye alınabilir mi? Üstelik Türkler Orta Asya bozkırlarından yola çıktıktan sonra esas olarak İslam'ın kılıcı oldular, onu yaydılar.

Söz konusu dönemde, bahsi geçen inançların şekillenmesinde Mazdekçilik ve Hürremizm gibi hareketler önemli bir yere sahipler.

Mazdek hareketi, M. S. 5. Yüzyıl'da ortaya çıktı. M. R. İzady, bu terimin (Mazdek sözcüğünün), Zerdüşt dininin en büyük Tanrısı olan Ahura Mazda'nın adının küçültülmüş hali olduğunu söyler.[117] Gerçekten de Kürt dilinde "-ek" ya da "-ık" ekleri, kelimenin sonuna birer küçültme eki olarak gelirler.

117-Bayrak, Mehmet, Age, s. 582

İzady; *"Mazdak Kültü, ortak mülkiyet kavramı nedeniyle günümüz yazarlarınca dünyadaki ilk komünist sistem olarak adlandırılmıştır,"* der.[118]

Mazdek hareketinin ortaya çıktığı dönem, İran'da hüküm Sasanilerin elindeydi. Sasanilerin dini ise Zerdüştilikti. Devlet dini olması nedeniyle Zerdüştilik, aristokrasinin elinde, sınıf egemenliğini sürdürmeye hizmet eden bir araç durumundaydı. İşte Mazdekçilik, özünde bu sisteme karşı bir tepki olarak ortaya çıktı. Hareket, aristokrat sınıfın çıkarlarına göre şekillenmiş sömürü düzeninin karşısına eşitlikçi bir anlayışa dayanıyordu. Kimi tarihi bilgiler, Sasani Devleti'nin ağır terörü sonucu çok güç duruma düşen Mazdekçilerin, bu devletin yıkılması ile birlikte yeniden toparlanmaya başladıklarını ve bunda belli bir mesafe katettiklerini ortaya koyuyor:

"Mazdak bugün hâlâ Orta Kürdistan'da bulunan kalabalık Kürt aşireti Kuşnovların inandıkları iki ermişten bir tanesidir," der M. R. İzady.[119]

Ancak, Mazdek ve arkasından da Hürremizm taraftarlarının çilesinin, bununla da sınırlı kaldığını düşünmek yanlış olur.

"Müslüman hükümdarlar da zaman zaman yine aynı Cibal bölgesinde ("Zagros" dağlarının Arapçası, "eski Media") ortaya çıkan, çoğu zaman ekonomik kökenli Mehdi (messianic) inancına dayalı dinsel harekâtla karşı karşıya gelip onları bastırıyorlardı. En önemli harekâtlardan birisi olan Huramiyya'ya dini ve askeri lider Bâbek önderlik ediyordu. (...) Daha önceki dönemde Mazdak ve Mazdaklar gibi Bâbek ve muritleri de tüm mülklerin ve ekonomik üretim araçlarının ortak mülkiyetine ve sınıfsız topluma inanmaktaydılar. Karargalı Azerbaycan'daki göçmen Kürt kabilelerinin yanında olan Bâbek ile aynı dönemde yaşamış olan ve Ortaçağ müslüman tarihçi(?) Mes'udi tarafından 'Kürt Nasır' diye bilinen Narseh adında bir Kürt, Melekler Kültü'nün merkezi olan Güney Kürdistan'da meydana gelen bir ayaklanmanın başını çekmiştir. Bu ayaklanma, sonunda Abbasi Halifesi Mu'tasım tarafından bastırılmıştır. Müslüman tarihçi Tabari'nin anlattıklarına göre, Narseh'in 60. 000 müridi müslümanlar tarafından öldürülmüş, kalanlar ise Narseh ile birlikte M. S. 833'de Bizans İmparatorluğu'na kaçmak zorunda kalmışlardır. (*Bak.* Ortaçağ Tarihi).

İzady „Bir El Kitabı Kürtler" adıyla Doz Yayıncılık tarafından basılmış çalışmasında aynı konuda şu sözlerle devam ediyor; „...Pontus`ta Hacı Bektaş`a adanan yer ile Yezdaniliğin Alevi kolunun en saygın ziyaret yerinin (Kayseri ile Kirşehir arasında) Narseh`in yer olması kuvvetle muhtemeldir. Güney Kürdistan Yarisanileri, Narseh/Nusayr Ocağı hâlâ bazı durumlarda kendilerine Nusayri derler.

Mazdekiler ve Hurremiler sembol olarak giysi ve bayraklarında kırmızı renk kullanmışlardır. Bu yüzden Surhalamân "kızıl bayraklı insanlar" ya da Surhjâmagân „kızıl giysili insanlar" olarak adlandırılıyorlardı. Bu simge, daha sonra 14. Ve 15. yy`da, Aleviler kızıl başlıklarından dolayı kızılbaş olarak adlandırıldıkları zaman, Yezdaniliğin taraftarları arasında yeniden ortaya çıkmıştı (bkz. Alevilik ve Ortaçağ Tarihi) [120]

Danimarkalı Prof. Dr. Arthur Christensen, 1925 yılında yayınladığı bir

118-Bayrak, Mehmet, Age, s. 582

119-Sykes 1908, aktaran Mehrdad R. İzady, Kürtlerin Din ve İnanç Yapısı, Mehmet Bayrak, Alevilik ve Kürtler, Özge Yay. 1997, s. 582.

120-Mehrdad R. İzady, Age, Doz Yayıncılık, , İstanbul, 2004, s.257

çalışmasında Hürremizimi "Mazdekçi Komünizm" olarak nitelendiriyor ve Hürremcilerin sosyal programlarına ilişkin olarak şu bilgileri veriyor:

> "... Tanrı dünyaya insanları kendi aralarında eşitçe paylaşmaları için gerekli maddeleri indirdi. Öyle ki hiç kimse bir diğerinden daha fazla şeye sahip olmasın. Eşitsizlik şiddet kullanılarak gerçekleştirildi, her bir insan, kardeşinin zararına da olsa istediklerini elde etmeye çalıştı. Oysa hiç kimsenin başkasından daha fazla zenginliğe, daha çok kadına ve mala sahip olma hakkı yoktur. O halde yoksullara vermek için zenginlerden alınmalıydı. Böylelikle tam bir eşitlik sağlanabilirdi. (Eutychius, Tabari, Ta'alibi, Firdevsi vs.) Mallar ve kadınlar, su, ateş ve otlaklar gibi ortaklığa sunulmalıydı. (Şahrastani). Bu eylem Tanrı'nın da istediği ve en güzel ödüllerle ödüllendirebileceği bir davranıştı. Bütün bunların gerçekleşmemesi durumunda bile insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma eylemi gerçekten beğenilen ve Tanrı'nın da hoşuna gidecek olan bir davranıştı (Tabari).
>
> ... Sonuçta Zerdüşt ve Mazdek, ahlaki ve insani düşüncelerden yola çıkarak toplumsal bir devrim kuramını yaymaya başlamışlardı." [121]

Dr. A. Poladyan ise aynı konuda şunları yazıyor:

> "IX. Yüzyıldan başlayarak Hürremizm, köylü hareketleri ideolojisinin temel formuna dönüşmüştür. Hürremizm, Manici-Mazdekçi tipindeki öğretilere yakın bir ideolojiyi temsil etmektedir. Hürremiler, (Muhammira: Kızıllar, Kızılbayraklılar) adıyla bilinmektedir. Çünkü kan rengi olan kızıllık onların sembolüdür ve özgürlük adına kendini kurban etmeye hazır kişiliklerdir."[122]

Bu bilgi, günümüzde Aleviler için, geçmişte ise Alevilere ek olarak Şiiler için kullanılan "Kızılbaş" sözcüğünün nereden geldiğini de açıklığa kavuşturmuş oluyor. Başlangıçta Kürtçe ve aynı zamanda Farsça olarak doğan sözcük, sonradan Türkçeye çevrilerek "kızılbaş" şeklinde kullanıldı.

Yeri gelmişken belirtelim; "Surkhjamagan" bileşik bir sözcüktür. **Surkh** ve **jamagan**. Tekstte "surkh" olarak geçen ve "kırmızı" anlamına gelen sözcük, Farsçada "surx," Kürtçede ise "sor" ya da "sûr" dur. "Surx" ingilizcede "surkh" olarak yazılır. „Jamagan ise aynı ıekilde ingilizce alfabeye göre yazılı formudur. Türkçeye çeviriyi yapanlar, muhtemelen bu ayrıntıyı bilmedikleri için ingilizce form olan "surkhjamagan"ı aynen almışlar. Sözcüğün Kürtçe`si, yani doğru formu "sorcamedan" ya da „sûrcamedan"dır.

Beri taraftan, Bizans topraklarına gelip yerleıen Narseh taraftarları ile sonraki yüz yıllarda onları izleyenler, uğrunda ölmeyi göze almaktan ıekinmedikleri inanılarını terk etmediler elbet. Tersine, hem etkilendiler hem de etkilediler ama onların özünü korumaya ve ellerinden geldikıe yaygınlaştırmaya devam ettiler. Yine politik yönden de, bölgede oldukıa önemli roller oynadılar. Bu Kürtler, sonradan buralara sürgün edilenler birlikte yüzyıllarca süren önemli direniilere imza attılar.

> „1519 yılında, Kuzey Anadolu`daki Tokat şerinde bu Osmanlı sürgünlerinin arasından Evrensel ruhun temsilcisi olduğunu iddia eden Celal adlı biri ortaya çıktı.

121-İzady, aynı makale, Age, s. 283

122-Christensen, A., Le Renge du roi Kawadh I et le Communisme Mazdakite (Birinci Kavaz (Kavad) Döneminde Mazdekçi Komünizm) Kopenhag, 1925, Mehmet Bayrak, Alevilik ve Kürtler. 775-776

Celal`in, tam 99.yy`da Hürremi Narseh ile onun sürgün edilmiş Kürt taraftarlarının karagahı olan antik Pontus`takim aynı bölgeden çıktığını ve bunların Yezdaniliği temel alan aynı dini ve sosyal ideolojiyi vaaz ettiklerini görmek oldukça şaşırtıcı. (Bkz. Ortaçağ Tarihi ve Din: Yezdanilik). Celal, yenilgiye uğrayan Safevi Kralı Şah İsmail`in adını aldı.Daha önce Kralı terkederek 1514 yılında Çaldıran`da feci bir yenilgiye uğramasına neden olan kraliyet şerefinin kendisine geldiğini iddia eden Celal, bu yenilginin intikamını almaya girişti. Bir Dimili Alevisi olan Celal (abç.) başlıca desteği çiftçilerden ve kent insanlarından alıyordu... Onun isminden yola çıkılarak Celali olarak adladırılan bu ayaklanma sonraki iki yüz yıl boyunca Osmanlı topraklarında yer yer yeniden ortaya çıkacaktı. 1606 yılındaki en citti ayaklanmalardan, Kuzeybatı Suriye ile Klikya`daki (Maraş-Elbistan bu bölgeye girer,Munzur Çem) tarihi Canpolat Kürt Klanı (abç. ) tarafından başlatılmış ve ancak Osmanlı Komutanı Kuyucu Murat Paşa`nın asileri ve sivil halkı kitlesel bir şekilde öldürmesi sayesinde bastırılabilmişti...[123]

Bu satırlar, devlet ve onun güdümündeki kimi çevreler tarafından sürekli tekrarlanan „Kürtçe konuşan Aleviler akslne Türktürler'" iddiasının gerçeklerden ne kadar uzak olduğunu bir kez daha göz önüne seriyor. Tersine, özellikle de Kapadokya (Niğde, Tokat, Amasya ve kısmen Sivas) yörelerinde, bu gün Türkçe konuşan ve etnik kimlik olarak ta türklüğü benimsemiş olan alevilerin oldukça önemlı bir bölümünün asimile olmuş Kürtler olduğunu gösteriyor.

Demek oluyor ki Türkler, Ortaasya bozkırlarından batıya dogru yolu çıktıkları zaman, Horasan, Batı İran, Mezopotamya'nın kuzeyi ile Önasya`da, Zerdüşti, Mazdekçi, Hürremist gibi İslam öncesi inançlarla, onların yeni birer şekillenmesi olan Alevilik, Yezidilik, Kakayilik ve benzerleri ile tanıştılar. Türklerin, bunların içerisinde benimsedikleri ise sadece Alevilik oldu. Oysa Kürtlerde durum tamn tersidir. Alevilik, Kakayilik (Ehli Heq), Êzdilik, Nusayrilik, Druzilik (Dürzilik) gibi inançların tümü Kürtler arasında var olan, diğer bir deyişle onlar tarafından benimsenmiş olan inançlardır.

Dolayısı ile ırkçı Türk resmi resmi tezcilerinin ileri sürdükleri gibi, Alevilik, Türkler tarafından yaratılmadı. Bu inanç, Ortaasya'lı Türklerin sahip oldukları Şamanist gelenekler üzerinde şekillenmedi. Olsa olsa, Şamanist geleneklerin

'Türklerin Aleviliği benimsemelerini kolaylaştırıcı rol oynadığı söylenebilir.

Öte yandan, Türklerin bundan sonraki tarihlerde, Aleviliği Küçük Asya'da yaygınlaştırmaya gözardı edilemeyecek ölçüde bir katkıları olsa da, bu, onların bu inancı ortadan kaldırmak için harcadıkları çabanın yanında pek de önemli sayılmaz. Bugün Anadolu diye adlandırılan topraklarda Sünni İslamı hâkim kılan Türklerden başkası değil. Günümüzde hala halk arasında

123-Dr. Poladyan, VII-X. Yüzyıllarda Kürtler, Özge Yayınları, Ankara 1991, aktaran Mehmet Bayrak, Alevilerin Sesi, İçtoroslarda Hakikatçi Alevilik, Şubat 2009

Aleviliğin Kürtlükle, Sünniliğin ise Türklükle özdeşleştirilmesinin, diğer bir deyişle aynı görülmesinin temel nedeni de bu olmalı. Elbet Aleviliği tek bir halkın inancı diye lanse etmek ya da bir halk tarafından yaratıldığını söylemek gerçekçi değil ama Kürtlerin, Alevilik, Yezidilik, Kakayilik, İsmaililik ve Durzilik gibi inançların şekillenmesinde çok belirleyici, çok temel bir rol oynadıklarını söylemek yanlış olmaz. Kaldı ki bunlardan iki tanesi; Kakayilik ile Yezidilik zaten pratikte birer Kürt inancı durumundadırlar.

Kürtlerde „Hewş" ya da „Hewşe" olarak ta gecen „Ocak" terimi bir yana bırakılırsa, Alevilikte yeri olan ve Türkçede de kullanılan temel inançsal terimlerin Türkçe olmaması, bu konuyu aıklığa kavuşturmada başvurabileceğimiz önemli bir göstergedir.

Örneğin; rehber, pir, mürşid, ana, baba, dede, baba, dede, post, cem ya da dem, semah, ziyaret, kurban, çira, çiralık, gülbenk, dergah, oruç, dar, derviş, seyi, musahip, kirve vb. terimlerinin bir kısmı arapça, bir kısmı ise Îrani dillere; asıl olarak ta Kürtçe ile Farsça`ya ait terimlerdir.

Peki eğer Türkçülerin iddia ettikleri gibi Alevilik Türkler tarafından oluşturulan bir inanç iseydı, bu terimlerin hiç olmasa önemlice bir bölümünün Türkçe olması gerekmez miydi?

4. 2. 9. İşgali İzleyen Yeni Uzlaşma Çabaları

Ön Asya'nın Türkler tarafından işgal edilmeye başlanması, kuşkusuz büyük bir alt üst oluştu. Bu, aynı zamanda kaçınılmaz olarak bölgede yaşayan halklar açısından yeni ilişkilerin ortaya çıkması, yeni sorunların ve güçlüklerin doğması anlamına geliyordu. Böylece isyan ve uzlaşmanın iç içe geçtiği oldukça çalkantılı bir döneme girilmiş oldu.

Bu arada elbet, düzen arayışı sadece kitlelere ait değildi. Sorun, devlet yöneticileri bakımından da can alıcıydı ve bir şekilde halledilmesi gerekiyordu.

Uzlaşmaya varılması gereken kesimlerden biri de Alevilerdi elbet ve halk kesimi bakımından, bu işte kilit role sahip olanlar Alevi din adamlarıydılar. Onlardan bir şeyler alabilmek için de doğal olarak kendilerine bir şeyler vermek gerekiyordu. Otoriteleri tanınmalı ve yeterli gelir olanaklarına kavuşturulmalıydılar ki kendilerinden beklenenleri yerine getirebilsinler. Kabul edilebilir bir kimlik ve bu kimliğin kanıtı sayılabilecek bir soyağacı bulmak, amaca uygun bir model olabilirdi. Hz. Muhamed'in soyundan gelmişlik bunun en kolay ve etkin yöntemi sayılırdı. İşte, yönetimle Alevi din adamları arasındaki uzlaşma belgeleri olan ve kimi doğrular gibi pek çok yanlışı da ihtiva eden şecere ve beraatnamelerin büyük çoğunluğu bu dönemde ve bu amaçla ortaya çıktılar, daha doğrusu çıkartıldılar. Karşılıklı çıkarlar gözetilerek düzenlendikleri için, bir süre sonra sayısal olarak oldukça yüksek rakamlara ulaştılar.

4. 3. Dêrsim'den Efsane Örnekleri

4. 3. 1. Alevi-Kürt Kültüründe Kurêş ve Kurêşan mensupları Üzerine Bir Söylence

Dêrsim-Erzincan ve Gimgim (Varto) yöresinde yaşayan Kurêşanlar, dinsel hiyerarşi içerisinde en üst kademeyi oluşturmasalar da, hem sayısal olarak ve hem de etkinlik açısından Alevi toplumu içerisinde çok önemli ve etkin bir yere sahipler. Bu yörelerde, halkla doğrudan yüz yüze olan din adamlarının (pir ve rehberlerin) en büyük bölümünü bu aşiretin mensupları oluştururlar.

Kurêşanların atası ve aynı zamanda sahibi olan Kurêş[124] üzerine söylenen efsane, kitle içerisinde hayli popüler olanlardan bir tanesidir. Babamdan defalarca dinlediğim söylence aşağıda verilmektedir. Şunu da hemen belirtmeliyim ki söylencenin bazı bölümlerinin farklı varyantları var ancak ben burada bir tanesini yazmakla yetiniyorum.

Söylenceye göre, Elazığ'ın bugün resmi adı Karakoçan olan Depe İlçesine bağlı Çeleqas[125] Köyünde oturmakta olan Kurêş,[126] büyük keramet sahibiymiş. Bu da onun halk arasında tutulmasına, sevilip sayılmasına neden olmuş. Sonunda kitleler üzerindeki etkisi öylesine artınış ki o dönem, yöreyi egemenliği altına almış olan Alaettin Keykubat kuşkulanmaya başlamış. Bazılarına göre sonunda dayanamayıp kendisi Kurêş'in yanına gelmiş, bazılarına göre ise bir temsilcisinin başkanlığında bir grup adamını yollamış. Babama göre de onu görmeye gelen kişi. A. Keykubat'ın kendisi değil, bir temsilcisidir. Alaettin Keykubat'ın[127] kendisi ya da temsilcisi Çeleqas'a gelir gelmez de köylülere Kurêş'i görmek istediğini söylemiş. Onlar ise buna yanıt olarak:

124-Kurêş: Bu, Kurêş'in gerçek ismi olabileceği gibi lakap olarak kendisine sonradan verilmiş de olabilir. Kürtçe de "kur" çocuk ya da evlat, "reş" ise kara (siyah) anlamına gelmektedir. Kurêş sözcüğünün, bu iki kelimenin (muhtemelen onun renginin esmer oluşuna bağlı olarak) bileşiminden oluşmuş olması bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Kimileri Kurêş sözcüğü ile Arap tarihindeki meşhur Kureyşiler arasında bağ kurmaya çalışıyorlar ki bizce bunun maddi temeli yok. Bilindiği gibi Kureyşiler, İslamiyetin gelişmesi döneminde olumsuz rol oynadılar. Aleviler arasında da onlara sempati duyulmuyor.

Kanımca, Kurêş sözcüğünün kökeni üzerinde düşünürken daha da eskilere giderek onun, M. Ö. 559 tarihinde Parsa Krallığının başına geçen Kuraş II (Keyhusref) ile bağlantısını da yine bir ihtimal olarak göz önünde tutmak gerekir.

Ord. Prof. M. Şemsettin Günaltay'ın İran Tarihi kitabının I. Cild'inde, Kuraş hakkında düşülen dipnotta şunlar yazılıdır:

"Yunanlılar bu ismi Kyrus şeklinde kaydetmişlerdir. Parslarca Kuraş (güneş) anlamındadır. Fakat Sayce (The Ancient Empire of the East, p. 69, n. 3) bu kelimenin anzanit bir söz olduğunu ve çoban anlamına geldiğini ileri sürmektedir. Firdevsi'nin canlandırdığı İran ananesinde Kuraş (Keyhusrev) şeklinde ve Kiyaniyan tabakasının ilk hükümdarı olarak gösterilmiştir." (Günaltay, M. Ş., Age, s. 131)

125-Çeleqas: Karakoçan'a bağlı olup bugün de aynı adla anılan bir köydür.

126-Kurêş'in Hz. Muhammed'in kabilesinden geldiğine ilişkin kimi görüşler var ki bunun da doğru kabul edilebilmesi için herhangi bir kanıt yok. Zaten dikkat edilirse hem Alevilerde ve hem de Sünni Müslümanlarda din adamları genellikle kendilerini Muhammed soyuna bağlamaya çalışırlar. Bunu, daha çok söz konusu din adamlannın etkinliğini arttırmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirmek gerekir. Şecerelerin de yine aynı nedenle güvenilir olmadıkları kanısındayım.

127-Alaettin Keykubat: 13. yüzyılda hüküm sürmüş olan 3 Alaettin Keykubat'an ilki olsa gerek.

"Şu an nehrin kenarındadır." demişler.
Temsilci bu kez:
"Orada ne arıyor, ne yapıyor." diye sormuş.
Köylüler:
"Orada ibadet ediyor." yanıtını vermişler.
Temsilci bunun üzerine:
"Beni hemen onun yanına götürün, kendisiyle konuşmak istiyorum." diye buyurmuş.

Köylüler önüne düşmüş ve kendisini doğruca Kurêş'in bulunduğu yere götürmüşler. Oraya ulaşınca bir de bakmış ki suyun genişlediği ve bir göle[128] dönüştüğü yerde, Kurêş bir seccadeye oturur halde su yüzeyinde dolaşıp duruyor. Padişah temsilcisi hiç beklemeden yeni bir emir vermiş ve:

"Gidin bana onu hemen getirin," demiş.

Köylüler, Kurêş'e seslenmiş ve padişah temsilcisinin kendisini görmek istediğini söylemişler. Kurêş umursamaz bir halde:

"Şu an işim var, siz gidin, ben arkanızdan gelirim," demiş.

Bu arada bir yandan bunu söylerken, bir yandan da elini suya sokmuş, bir salkım üzüm çıkarıp kendilerine uzatmış ve:

"Bunu da hediye olarak Padişah'ın adamına verin, ben gelene kadar yesin, meşgul olsun," demiş.

Köylüler bunun üzerine geri dönüp üzümü temsilciye uzatmış ve onun sözlerini aktarmışlar kendisine. Bu arada şaşkınlık içerisinde üzüme bakan temsilci:

"Bu da neyin nesidir?" diye sormuş.

"Senin çağırdığını söylediğimizde, elini nehir suyuna daldırdı ve bu üzümü çıkarıp hediye olarak gönderdi," karşılığını vermişler.

Padişah temsilcisi biraz düşünmüş düşünmüş, arkasından da:

"Yok, bu mesele bu şekilde çözümlenmez. Onu daha başka bazı yöntemlerle denemek istiyorum," demiş.

Aradan biraz zaman geçince Kurêş gelmiş, padişahın temsilcisiyle bir süre konuşmuşlar. Temsilci:

"Seni fırına atacağım. Eğer yandıysan, zaten sonun geldi demektir. Yok, eğer yanmadıysan mesele kalmaz. Ben de o zaman anlarım ki sen gerçek anlamda keramet sahibisin," demiş.

"Hay hay, peki," karşılığını vermiş Kurêş.

Bunun üzerine ateşler yakılmış, fırın adamakıllı ısıtılmış ve Kurêş içerisine atılmış. Ne var ki o tam fırın kapısından içeriye girecekken yanı başında duran ve padişahın o yöreden olan adamlarından birini (çuxedar/çuhadarı) kolundan yakaladığı gibi kendisiyle birlikte fırına götürmüş.

Yeteri kadar zaman geçip de padişah temsilcisi tam fırın kapısını açtırmaya hazırlanırken, köylüler koşarak yanına gelmişler ve heyecan içerisinde:

128-Golê Kurêşî (Kurêş Gölü): Peri suyu, Çeleqas köyünün altında bir yerde durgunlaşıp kısmen genişliyor ve bir göle benzediği için, oraya "gol" (gol) deniliyor.

"Sen Kurêş'i fırına attın ama o şu an yine seccadesine binmiş halde göl-de dolaşıp duruyor," demişler.

Bunun üzerine fırın kapısını aceleyle açıp bakmışlar ki Kurêş gerçekten de orada değil. Çuhadar ise bıyıkları buz bağlamış halde oturmuş, soğuktan tir tir titriyor. Bunun üzerine padişah temsilcisi:

"Bu ne hal? Siz yanmadınız mı? Neler olduysa çabucak anlat bana," diyor.

Otekisi:

"Doğrusu sıcak falan görmedim ben. Kurêş beni çekip fırına götürdü-ğünde birden kendimi bir çayırda buldum. Sonra baktım, tepemizde beyaz kanatlı bir kuş dolaşıyor ve kanatlarından sular damlıyor. Bulunduğum yer öyle bir soğuktu ki adeta dondum."[129]

Bu konuşmadan sonra padişahın adamı Kurêş'in keramet sahibi oldu-ğuna inanmış. Kurêş'le yeniden karşılaştıklarında ise:

"Nereyi istiyorsan, söyle orayı mülk olarak sana vereyim," demiş.

Kurêş:

"Zêve'yi[130] istiyorum," demiş.

Bunun üzerine Zêve kendisine verilmiş, o da gidip yeni köyüne yerleşmiş.

Beri taraftan o tarihe kadar Kurêş ailesinin erkekleri 40 yaşına basma-yınca evlenmiyor, evlendikten sonra da her birinin sadece bir erkek çocuğu dünyaya geliyormuş. O tek evlat belli bir yaşa gelir gelmez de baba olanı ölüyormuş. Ama bu kural Kurêş döneminde bozulmuş.

Düzgün Baba ziyaretinin eteklerindeki Zargovît[131] Kurêş'in komu imiş. Kıştan kışa hayvanları oraya gönderir, orada bakımını yaptırırmış.

Yine yılın birinde kış günleri gelip çattığında, Kurêş'in oğullarından Şah Haydar, hayvanları alıp koma götürmüş. Aradan bir süre geçtikten son-ra da Kurêş:

"Şöyle bir koma kadar gidip geleyim. Şah Haydar ne yapıyor, hayvan-ların durumu nasıl merak ediyorum," demiş ve yola koyulmuş.

Bir süre yürüyüp de koma yaklaştığında nihayet davarla karşılaşmış. Bir de bakmış ki Şah Haydar her keresinde meşe kümelerinden birine yak-laşıyor, sopasıyla bir-iki kez vurup üzerindeki karı döktükten sonra, orman

---

129-Buna benzer hikâyelere çok eski tarihlerde de rastlanmaktadır. Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay'ın, Here-dot tarihine dayanarak aktardığı şu olay, bunun bir örneğini temsil ediyor. Olay Lidya başkentini işgal eden Parsların kralı Kuraş ile yenik kral Krezüs arasında geçer:

"... Kuraş esir kralın bir odun yığını üzerinde yakılmak suretiyle öldürülmesi emrini verdi, odun yığını üzerin-de mukadder akibetini beklerken vaktiyle Solon ile yaptığı muhavereyi hatırladı. Solon'un sözlerindeki hikme-ti kavradı. Üç defa Solon, Solon diye bağırdı. Bu sırada birden bire bir bora koptu. Ateşe verilen odun yığını bir kaç dakika içinde sulara boğuldu ve söndü. Krezüs'ün satvetli zamanlarında dima tapınağına hediyeler gönder-diği fırtına tanrısı Apollon imdadına kaşmuş, yağmur borası göndererek ateşi söndürmüştü. Bu manzara karşı-sında hayrete düşen Kuraş II, Krezüs'ü odun yığını üzerinden indirerek isticvap etti. O da vaktiyle Solon'la ara-sında geçen muhavereyi anlattı. Bundan mütessir ve mütenebbih olan Kuraş II, Krezüs'ü afetti." (Ord. Prof. M. Ş. Günaltay, İran Tarihi, 1. cilt, s. 139)

130-Zêve: Dêrsim (resmiyette Tunceli)'in Nazımiye ilçesine bağlı bir köy olup günümüzde Zêve'den çok Kurêşan Köyü (Dewa Kurêsû/Dewa Kurêsan) ismini taşıyor. Bu köy, aynı zamanda Kurêş'in mekânı olarak kabul edi-len bir ziyaret yeridir.

131-Zargovît: Nazımiye İlçesinin güney tarafına düşen Duzgin Baba eteklerinde bu yerleşim yeri ile çevresinin ismi bugün de aynıdır.

yaprak açarak yeşeriyor, hayvanlar onu iştahla yiyor, sonra öteki ağaca geçiyor. O sırada keçinin birinin gözü Kurêş'e ilişmiş ve başını sallayıp hafifçe melemiş. Arkası babasına dönük olan Şah Haydar onun o halini görünce:

Sana ne oldu öyle mübarek? Yoksa Kur Kurêş (Kurêso Kur)'le mi karşılaştın? Diye sormuş.

Bu sözlerden sonra bir de bakmış ki gerçekten de babası yanı başında duruyor. Bu da çok utanmasına neden olmuş. Çünkü geleneğe göre yaşları ne olursa olsun çocuklar, isimlerini söyleyerek babalarından bahsetmezlermiş ki bu gelenek bugün de Kürt toplumunda varlığını koruyor.

Şah Haydar sadece utanmakla da kalmamış, o utancın etkisiyle kaçmış ve doğruca Duzgin Baba'ya gitmiş. Onun tepesindeki mağaraya girmiş, 40 gün yemeden içmeden beklemiş, açlık çekip dua etmiş. Bu, kendi kendisine verdiği bir cezaymış. Bu olaydan sonra da halk artık Şah Haydar yerine onun daha çok Duzgi ya da Duzgin (Türkçede Düzgün olarak ifade edilir) olarak çağırır olmuş. Bugün Duzgin Baba, yörenin en çok ziyaret edilen ziyareti olarak kabul edilmektedir. O, halk arasında "Duzgin," "Duzgin Bava" "Koyê Bimbarekî," "Koyê Duzginî" gibi değişik isimlerle anılıyor.

Bu arada Duzgin dışında Kurêş'in iki oğlu daha varmış. Bunlardan birinin ismi **Mewalî/ Mewalîyê Kurêşî** (Türkçede Kurêş oğlu Mevali olarak okumak gerekir) ötekisi ise **Momid/Momidê Kurêşî** (Türkçesi: Kurêş oğlu Momid/Mahmut.) Momid'a (Türkçe: Momıd), Dewrêş Momid (Derviş Momıd ya da Derviş Mahmuţ) da denilmektedir.

Bugünkü Kurêşan aşiretinin, adı Mewalîyan/Mewalîyû/Mewalîy/ Mewalîyo olarak telaffuz edilen kolunun, Kurêş'in oğlu Mewalî'den geldiği kabul edilmektedir. Momid'ın ise 4 çocuk sahibi olduğu söyleniyor. Bunlar Usê (Hüseyin), Kali, Ali, Gulin (ya da sadece Gul) isimlerini taşıyorlarmış. Kurêşan aşiretinin kollarından Usênû (Usênan)'ların Usên (Hüseyin)'den, Kalîyû (Kalîyan)'ların Kalî'den, Alîyû (Alîyan)'ların Alî'den, Gulnû (Gulnan)'ların ise Gul'dan geldikleri söyleniyor. Yine aynı aşiretin Qazîyan (Qazîyû) kolunun ise Kurêş'in kızının çocukları ve devamı olduğu belirtilmektedir. Bunların dışında bir de Kurêşan'lardan sayılan Kudû (Kudan)'lar var ki aslında bunlar soy itibariyle Kurêş'e dayanmıyorlar. Aşiretin bu koluyla ilgili olarak söylencede ileri sürülenler de şöyle:

Kurêş'in Kud[132] isminde bir çobanı varmış. Bazılarına göre Kurêş onu evlatlık olarak yanına almış. Kurêş, iyice yaşlanınca, torunu Kalî'ye demiş ki:

Kud, zavallının tekidir. Onuţla ilgilenme görevini sana veriyorum. Kendisine gözkulak ol, zamanı geldiğinde evlendir, kimseye muhtaç olmamasını sağla.

Kalî, dedesinin sözünü yerine getirmiş, ona sahiplik etmiş, zamanı geldiğinde evlendirmiş ve böylece çoluk-çocuk sahibi olmasını sağlamış.

132-Kud kelimesi, Kürtçede felçli, kötürüm ya da mecazi anlamda beceriksiz, yeterince girişken olmayan demektir. Bu bakımdan kelimenin anlamı ile Kud'un tarifi için söylencede geçenler, birbirleriyle uyumlu oluyor.

Kimilerine göre ise Kud Kurêş'in değil, Dewrês Momid'ın evlatlığıdır ve onunla ilgilenme görevi de onun tarafından Kalî'ye verilmiş.

Öte yandan Kurêş Çeleqas'tan göç edip Zêve'ye geldikten sonra çevredeki bazı aşiretlerle araları bozulmaya başlamış. Bunlardan özellikle de Karsanan (Karsanû)[133] ve Lolan'lar (Lolû)[134] kendisine çok haksızlık ve hakaret etmişler.

O sıralarda Lolan aşiretinin reisi, Dêrsim'in bugünkü Nazımiye ilçesine bağlı Sov[135] köyünde oturmakta olan Şah Zero Şah Çelender'miş. Komu ise Dereyê (Derê) Çeqerû[136] imiş. Karsanan reisi ise Êresk (Yêresk)[137] köyünde oturmaktaymış. Günün birinde Karsanan büyüğü, Kurêşanlara haber gönderiyor ve ev yapımında kullanılmak üzere kendisine ağaç getirmelerini istiyor. Çünkü Kurêşanların kom mıntıkası olan Zargovît orman yönünden çok zenginmiş. Ancak, Kurêşan'lar ağaç götürmemişler. Buna sinirlenen reis bir süre sonra Zargovît'e gitmiş. Oraya varınca bir de bakmış ki Dewrêş Momid'ın karısı inek sağıyor.

"Derviş Momıd nerede?" diye sormuş.

Kadın kocasının bulunduğu yeri göstermiş ve:

"Orada olacak," diye yanıt vermiş.

Ne var ki hırslı ağa bununla yetinmemiş, elindeki bastonla kadının kafasına vurmuş, alnının iki göz arasına düşen bölgesini yaralamış. Akan kan, kadının elindeki kapta bulunan süte karışmış.

Dewrêş Momid sonradan bu durumu öğrenince, ağa için beddua etmiş ve demiş ki:

Eğer Kurêş benim ceddimse, onları öyle bir belaya rast getirsin ki başları gitsin, yerini alacak olanlar ortaya çıkamaz olsunlar.

O dönem, o yörede hüküm sahibi olan büyük bir bey varmış. Bugünkü Kiğı ilçesine bağlı Girasor[138] köyünde oturmakta olan ve Begê Cêxî ya da Gêxî (Kiğı Beyi), Begê Girasorî (Gırasor Beyi), Mîrê Cêxî/Gêxî (Kiğı Miri) ya da Mirê Girasorî (Gırasor Miri) gibi adlarla bilinen bey, sadece sıradan halktan değil, aynı zamanda öteki aşiret reisleri ile ağalardan da vergi topluyormuş.

Yukarıda sözünü ettiğimiz Kurêş'in bedduasından bir süre sonra Mir'in üç adamı (kimine göre bunlar aile bireyleriymişler) Komheqîye diye adlandırılan yıllık vergiyi toplamaya gitmişler. Ne var ki Karsanan reisi, hak toplamaya gelen Mir'in üç adamını öldürtmüş. Tabi bu olaydan sonra da köyünde duramamış ve Yêresk (Êresik)'i terkedip kaçmak zorunda kalmış. Herkes, onun başına gelen bu belayı Dewrêş Momid'ın bedduasına bağlamış.

133-Karsanan (Karsanû): Bir Kürt aşireti.

134-Lolan (Lolû): Bir Kürt aşireti

135-Sov: Dêrsim'in Nazımiye ilçesi sınırları içerisinde bir köy.

136-Derê Çeqerû: Nazımiye sınırları içerisinde bir yöre.

137-Yêresk (Êresk): Nazımiye'ye bağlı bir nahiye.

138-Girasor: 1-Kiğı'ya bağlı bir köy. 2-Dêrsim'in Nazımiye ilçesine bağlı Xariga Serêne (Türkçeleştirilmiş adı: Yukarı Doluca) köyünün bir mezrası.

Lolan büyüğü Şah Zero Şah Çelender (Qelender) ise baskılarını arttırarak sürdürmüş ve bu da gittikçe artan şikâyetlere neden olmuş. Sık sık Dewrêş Momid'a giden Kurêşan aşireti mensupları:

"Bava (ona bava diye hitap ediliyormuş) bu adam bizi bu kadar ezip sömürmesine rağmen, yine de kendisine bir şey olmuyor. Sen ve ceddin Kurêş, isteseniz buna hakettiği cezayı verirsiniz. Sizin kerametiniz her şeye yeter. Neden bunu yapmıyorsunuz?" diye serzenişte bulunmuşlar.

Buna karşılık Dewrêş Momid:

"Ben beddua ediyorum ama ceddim bana diyor ki; Bu adam çok günahkâr biridir. Bu yönden tam pisliğe batmış. Bir ok atıp cezalandırmak istiyorum ancak vücudunda, okumu fırlatacağım temiz bir yer yok," karşılığını vermiş.[139]

Derken günün birinde yağmur yağmış, Şah Zer'in çarığına su kaçmış. Bunu anında fark eden keramet sahibi Dewrêş Momid:

İşte şimdi oldu. Yağmur suyu, Şah Zer'in ayağının pisliğini bir yerinde temizledi ve ceddim o noktaya bir ok fırlattı, eğer isabet ettiyse, belasını buldu demektir, demiş.

Çok geçmeden de Şah Zer'in ayağında iyileşmez bir yara çıkmış ve onunla ölmüş. Tabi herkes bu ölümü de yine Dewrêş Momid'ın bedduasına bağlamış.

Ondan sonra Dewrêş Momid bakmış ki Kurêşanlar yeterince çoğalamıyor ve o olmayınca da başkalarının hakaretlerinden kurtulamıyorlar, kendi soyundan olanların öteki aşiretlerden evlenmelerine izin vermiş ve bunun ilk adımını atanlardan biri de kendisi olmuş.

Karısı öldüğü için midir, yoksa ikinci evlilik mi yapmış bilinmiyor; o sırada Depe (Karakoçan) ilçesinin yakınlarındaki Badir köyünden Qemer (Kamer) isminde birinin kızını istetmiş. Kız o zamana kadar onunla hiç karşılaşmamış, ama ününü duymuş. O yüzden de olumlu görüş belirtmiş. Bunun üzerine beklemeksizin hazırlıklar tamamlanmış, gelin ata bindirilerek yola çıkartılmış. Ne var ki Kamer'in kızı Dewrêş Momid'ı görünce, ilerlemiş yaşından ötürü onunla evliliği reddetmiş ve:

"Geri babamın evine gitmek istiyorum, beni oraya götürün," demiş.

Dewrêş Momid (Derviş Momıd), bir süre uğraşmasına rağmen kendisini ikna edememiş. Edemeyince de adamlarına:

"Alın, babasının evine götürün," demiş.

Onlar onun dediğini yapmışlar ama bu çok da ağırlarına gitmiş, üzülmüşler. Onların üzüldüklerini gören Dewrêş Momid bu kez de:

"Siz hiç merak etmeyin. Aradan biraz zaman geçsin, yaptığından pişmanlık duyacak ve kendisi dönmek isteyecek," demiş.

Aradan bir süre geçince, gerçekten de Kamer'in kızının Dewrêş

139-Burada Kurêşanların cetlerine (atalarına) ilişkin bir yüceltme söz konusudur. Dewrêş Momid'ın ceddi, okunu fırlatacağı yer için bile temiz olması koşulunu arıyor. Okun, pis bir yere isabet etmesinden sakınılıyor.

Momid'a ilgisi artmaya başlamış ve nihayet günün birinde dayanamayarak:

"Dewrêş Momid gözümün önünden gitmiyor. Beni ona götürün, kendisiyle evlenmek istiyorum," demiş.[140]

Bunun üzerine geri getiriliyor ve evleniyorlar.

Yine Kurêş'ten söz açılmışken onunla Bamasûr (Bamasûr/Bomasur) arasında geçen bir olaya da değinmek gerekir. Söylenceye göre Bamasûr bugünkü Muxundîye (Türkçede: Muhundu) de yaşıyormuş ve o da tıpkı Kurêş gibi keramet sahibiymiş.

Bamasûr (Bamasur), günün birinde ev yapmaya başlıyor. Evin damında kullanılmaya elverişli iyi ağaçlar da Kurêş'e ait Zargovît mıntıkasında bolmuş. Bunun üzerine Kurêş'e haber yolluyor ve kendisine kalas götürmesi ricasında bulunuyor.

Kurêş beklemiyor, hemen ağaçları kesiyor, iki ince uzun yılana bağlıyor, kendisi de üstüne binerek Muxundîyede doğru yola çıkıyor. Yolda herkes şaşkınlık içerisinde kendisini izlerken, haber Bamasûr'a kadar ulaşıyor. Kurêş'in çifte yılanla ağaç getirmekte olduğunu öğrenen Bamasûr, hem keyifleniyor, hem de beklemeksizin kendisini karşılamaya gidiyor. Ne var ki bunu yaparken de, Kurêş'in kerametine karşılık bir keramet göstermek istiyor. Hemen gözü yanı başında, inşaa etmekte olduğu evin duvarına takılıyor, aceleyle ona biniyor ve "yürü duvar" diye buyuruyor.[141] Ve bunu der demez duvar yürümeye başlıyor. Bir süre sonra karşılaştıklarında Bamasûr, gösterdiği kerametin büyüklüğüne karşılık, Kurêş'in elini öpmek istiyor. Ne var ki Kurêş daha atik davranıyor ve o Bamasûr'un elini öpüyor. Bunu yaparken de:

Senin kerametin benimkinden büyük... Ben canlı yaratıklar olan yılanlara ağaç taşıttım, oysa sen bir cansızı yürüttün, diyor.

Bu olaydan sonra da Kurêşanlar, Bamasûranları kendileri için pir olarak kabul ediyor, onların elini öpüyorlar.

Söylenceye göre, Çeleqas'da Kurêş'in sürükleyip kendisiyle birlikte fırına götürdüğü Alaettin Keykubat'ın heyetindeki kişi, yanmadan çıktığı için o aşamadan sonra keramet sahibi ve pir olarak kabul edilmiş. Hatta günümüzde Kurêşanlardan bazıları onları kendilerine pir olarak kabul ediyorlar. Bunlara isim olarak Dewrêş Gewranlar (Kürtçe orijinali Dewrês Gewranan/Gewranû) deniliyor. Gewr, Dêrsim yöresi Kürtçesinde gri anlamına gelirken, Maraş-Adıyaman yöresinde beyaz demektir. Alaettin Keykubat'ın adamı fırından çıktığı zaman külden ötürü üstü başı griye dönüşmüş. Gewr lakabı da buradan geliyor.

Tokat ilinin Sokutaş köyünde yaşamakta olan ve Kırşehir Hacı Bektaş

140-Burada evlilik ilişkisinde kızın görüşünü alma, koca evinde iken bile evliliği istememe hakkına sahip olması ve bunu rahatça dile getirebilmesi, baba evine geri gidebilmesi, sonra da yine kendi isteğiyle koca evine geri dönmesi tarzındaki toleranslı ve demokratik ilişki dikkat çekicidir.

141-Muxundîye (Muhundu), Mazgirt ilçesi sınırları içerisinde kalıyor. Aynı zamanda bir ziyaret yeridir. Ziyarete "Dêsê Muxundîye" (Muhundu Duvarı) deniliyor. Bu adla adlandırılmasının nedeni de söylencede geçen duvarın yürütülmesi olayıdır. Bamasûran, Dêrsim Alevi inancında sıradan halka göre Mürşit mertebesindedirler, Kurmancca lehçesini konuşurlar.

Ocağına bağlı olan Sokutaş Sıraçları'ndan Hüseyin Dede'nin **Hubiyar** ile ilgili anlattıkları, Kurêş'in fırına atılması olayının bir benzeridir. Söylence şöyle:

> "Hz. Ali'nin askerlerinden olan bir Hubiyar vardır. Bu kişi bizim tarikatımızca aynı zamanda evliyadır. Bunun namı çok yayılmıştır. Devrin padişahı onu İstanbul'a çağırır. Hubiyar sebebini anlamadan hemen İstanbul'a gider. Orada padişah muhafızları tarafından tutularak zindana atılır. Padişah da onun nasıl bir insan olduğunu anlamak için büyük bir fırında ateş yaktırır, 'Hubiyar'ı buraya atınız' der. Ama Hubiyar fırına atılırken vezirin küçük oğlunu da elinden tutarak içeri sürükler, ikisi beraber fırına düşerler. Vezir çok çırpınır ama fırın o kadar büyükmüş ki yapacak başka bir şey yokmuş. Bunlar fırına atılınca Hz. Ali'nin arkadaşlarından Yalıncak'ın kızı Gönül Ana bunlara bir şey olmasın diye 7 gün dua eder... Allah'a yalvarır. 7 gün sonra ateş söndürülür ve fırının ağzı açılır. Açılınca ne görsünler çocuğun elinde bir tutam nergiz vardır. Hubiyar'ın sakalları soğuktan donmuştur. İşte mucize denilen şey budur. Hubiyar, Anadolu'ya geri döner. Şu anda köyümüzün yakınında türbesi vardır."[142]

Aynı kaynakta yer alan bilgiler, bu köyün halkının Sivas yöresinden göç ettiğini gösteriyor. Yöreyi tanıyan kimi dostların ifadesine göre Sivas'ta da bir **Hubiyar** Ocağı var.

Tokat Hubiyar Ocağı'nın ise yörenin en etkin ocaklarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

> "Bu Ocak, Anadolu Aleviliğinin en yaygın olanlarından birini oluşturmaktadır. Sarayözü alevileri de Hubiyar'ı adeta efsaneleştirmişlerdir. Bu ocak hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla Tokat'da yaşayan ve en önemli temsilcileri olan Mustafa Temel'i ziyaret ettik. Mustafa Temel, tam anlamıyla bir şehir efendisi ve Hubiyar Ocağının da şeyhi durumundadır. Şeyhlik babasından gelmekte, yani sülale takip etmektedir. İmam Rıza koluna bağlılarmış. Temel'e göre, sülaleden gelen herkes dede olabilir, fakat şeyh bir tanedir. Şeyhi de sülaleden gelenlerden en yetkili olanını babalar seçerlermiş. Şeyh aynı zamanda kökten geldiği için dededir de. Burada ilk kez şeyh kavramıyla karşılaşıyoruz."[143]

Burada dikkati çeken bir kaç nokta var: Hubiyar Ocağından olanlar arasında din adamlığı sıfatı (Dedelik ve Şeyhlik), tıpkı Kürt Alevilerindeki Pirlik, Rehberlik ve Mürşitlikte olduğu gibi sülaleyi takip ediyor. Hubiyarlarda Şeyh, aynı zamanda pirdir. Kürt Alevilerinde de Mürşit, pir ve rehberler için pirdir. Hubiyar Ocağında sülaleden bir kişi şeyh olarak seçilirken, yani bir seçim söz konusu iken, Kürt Alevilerinde mürşitlik görevini sülaleden herkes yerine getirme hakkına sahiptir. Ne var ki bu hakka rağmen, pratikte aile kendi içinden bir ya da birden fazla kişiyi, bu ödevi yerine getirmekle görevlendirebilir; diğer bir deyişle posta oturma hakkını verebilir. "Şeyh" kavramı Kürt Alevilerde yok. Bu kavram Yezidi Kürtlerde din adamlarından bir gruba verilen addır. Kürt Alevilerde **Seyid** (Sey) sözcükleri kullanılır. (Daha geniş bilgi için kitabın "Yezidi ve Kürt Gelenekleriyle İlgili Bir Karşılaştırma" başlıklı bölümüne bakılabilir.)

142-Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan, Age, s. 510

143-Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan, Age, s. 518

Mustafa Temel'in *"Tokat yöresinde bize* ***sıraç*** *derler,"* dediğini belirten Prof. Türkdoğan, *"O halde* ***"sıraç"*** *bu kültür alanının bir çeşit alevi anlamına gelen bir kavramı olsa gerek...* ***Kızılbaş, Rafizi*** *ve* ***Alevi*** *gibi* ***Sıraç****'da genel anlamda "alevi" karşılığı olarak kullanılmaktadır. Nitekim sıraç bir Türk adı, bir Türk boyudur. Bunlar alevidirler..."* diyor.

Ne var ki Türkdoğan'ın bu belirlemesine katılmak güç. Çünkü Sıraç terimi, Alevilerin yaşadığı bir bölgedeki belli bir grup için kullanılıyor. Dolayısıyla da onun **Alevi**, **Kızılbaş** ya da **Rafizi** terimleri gibi, aleviler için kullanılan genel bir isim olması söz konusu olmaz. Bu olsa olsa yöresel bir terim olabilir.

Nitekim Türkdoğan, aynı araştırmasında, Amasya'ya 60 km. uzaklıktaki Sarayözü köyünden Haydar Dede'ye **"Sıraçlar kimdir?"** sorusunu yöneltiğini ve ondan "gusül etmeyen kimseler" tarzında bir yanıt aldığını belirtiyor. Türkdoğan, aynı paragrafın bir diğer cümlesinde ise, *"Çevrenin tepkileri Sıraçlar hakkında daha ziyade hakir görülen, yabani, ıslah edilmemiş bir grup imajını yansıtmaktadır,"* demek suretiyle Sıraç sözcüğünün Alevilere verilen bir ad olmaktan öte anlamlarda kullanıldığını da ortaya koyuyor.

Beri taraftan Mustafa Temel'in, **Beydili** aşiretine mensup kişilerin özbeöz Türk oldukları tarzındaki görüşleri de tartışma götürür. Her şeyden önce bu "özbeöz Türk" belirlemesinin, Aleviler arasında sık sık tekrarlanan beylik sözlerden biri olduğunu ve çoğu kez gerçeği ifade etmediğini belirtmek gerekir. Özellikle de, özel nedenlerle ya da öncelikle Türkleştirilmeye çalışılan kesimlere hemen her zaman bu tür sıfatların yakıştırılmaya çalışıldığı biliniyor. Ulusal kimlik itibariyle Türk olmadığı halde kendilerini "Özbeöz Türk" diyen Kürtlere sık sık rastlamak mümkün.

Prof. Türkdoğan, düştüğü dipnotta Beydililer için şu bilgileri veriyor:

"Birçok alevi topluluğu, kendilerini Beydili aşiretinden geldiklerini ifade etmişlerdir. Beydililer, Kuzey Suriye'deki Türkmenlerin Boz-Ok kolunu meydana getiren boylardan biri idi. Beydililer Safevi devletinin kuruluşuna da katılmışlardır. Bunlardan önemli bir kol İran'a gitmiştir."[144]

Buna karşılık tarihçi M. E. Zeki, **Badeli** isminde bir Kürt aşiretinden bahsederken şöyle diyor: *"200 aileye varan bu aşiret, Yozgat yakınlarında oturur. Bunların Koreşeli'lerin bir kolu olduğu biliniyor."*[145]

Aynı yazar, Koreşeli aşireti ile ilgili olarak da şu bilgileri vermektedir:

> "6270 aileye varırlar. Alevidirler. Kurmanc lehçesi ile konuşurlar. Ekonomik durumları iyidir. Diğer Kürtlerden gelenek ve görenek bakımından farkları vardır. Yerleri Erzincan'ın yakınına düşer. Kendi aralarında şu bölümlere ayrılırlar: Balabıranlı: (Egin'de yaşarlar ve Kurmanc lehçesi ile konuşurlar).
>
> Büyük Balabıranlı: (500 aileden oluşur. Erzincan'ın güneyinde yaşarlar).
>
> Şadırlı: (3. 000 aileden oluşur. Seradip'te otururlar.)

144-Oğuzlar, F. Sümer, s. 225 (Türkdoğan, Age, s. 520)

145-Zeki, M. E., Kürdistan Tarihi, Beybûn Yayınları, Ankara, 1992, s. 188

Bedeli: (200 aileden oluşur. Zara'nın doğusunda otururlar. Yarı göçebedirler. Kurmanç lehçesi ile konuşurlar ve alevidirler)."

Beydili aşireti ile Badılı aşireti arasındaki ilişki nedir araştırılması gerekir. Beydili kelimesinin, Badılı'nin Türkçeye uyarlanmış formu olması mümkündür. Birçok yer, toplumsal grup vb. ismini Türkçeye uyarlamak, arkasından da onların Türklüklerini ilan etmek Türkiye'de yabancısı olduğumuz bir durum değil.

Beri taraftan bizzat "Hubiyar" sözcügü, Türkdoğan`ın "Hubiyarlar Türktür" tezine haklılık kazandıracak bir anlama sahip değil. "Hubiyar" Türkçe değil, İrani dillere ait bileşik bir sözcüktür. Kürtçenin güney lehçelerinde de yer alan "hub" aşk ya da sevgi anlamına geliyor. Türkçeye İrani dillerden geçmiş olan "yar" sözcüğü Kürt dilinin dört büyük lehçesinde de var. Ayrıca, Kürtler tarafından kurulmuş olan ve pratikte de bir Kürt inancı şeklinde varlığını sürdüren Kakayilik ya da Yaresanilik`in kurucusu Sultan Sahak`a "Yar" diye hitap edilmektedir. Kakayi cemlerinin başlangıcını teşkil edilen "Ewelim Yar, axirım Yar" cümlesindeki "Yar" ile kastedilen Sultan Sahak`tan başkası değil.

Hubiyar`ın sözcüğünün "Eşqê Yar" (Yar Aşkı) anlamına gelen bir terim olması pekala mümkündür.

4. 3. 2. Mizur (Munzur) Efsanesi Üzerine Bir Kaç Söz

Dêrsim'deki öteki birçok efsane gibi Mizur (Munzur) Efsanesi de farklı varyantlar şeklinde söylenmektedir.

Dr. Muhammed M. Nuri Dêrsimi, Kürdistan Tarihinde Dersim adlı eserinde efsaneyi anlatırken *"Bazı aşiretlerin akidelerine göre Mınzur dağlarına izafeten bu suya Munzur nehri demmiştir. Diğer bazı aşiretlere göre ise, vaktiyle Kürdistan prenslerinden ve Ovacığın* **Kedak** *köyünden* **Cemşit** *adında bir kürt yiğidi, cenge gidiyor ve eşinin elinden helva yemek istiyor. Bu arada Cemşid'in Kürdistan'daki ailesi nezdinde bir çobanı varmış..."* diye başlıyor.

Görüldüğü gibi M. Nuri Dêrsimi, hem cenge giden kişinin hem de köyünün adını veriyor, yani somut bazı bilgilerle aktarıyor söylenceyi.

Bir diğer anlatıma göre ise Mizur Hacca gidiyor. Hatta kimi varyantlarda Hacca gitmekle de kalmıyor, orada namaz kılıyor. G. Aksoy'un aktardığına göre Kerbela ya da Arafat'a gittiğine ilişkin anlatımlar da var.[146]

Dêrsimli olup da bu konu ile ilgili yazanların önemlice bir kesimi "Hacca" gitme üzerine kurulu varyantı ön plana çıkartıyorlar. Ne var ki Hacca gidiş üzerine kurulu varyant hayli tartışmalıdır. Hacca gidişin efsanenin aslında bulunmadığını söyleyenler, bunun ona sonradan eklendiği görüşündeler. Onlara göre, Hac ve namaz, hiç bir zaman olayın geçtiği yörede yaşayan halkın ibadeti olmadı ki efsanelerinde onlara yer versin. İbadetinde

146-Age, s. 124

namaz ve Hacc'ın yeri olmayan bir halk, neden onlardan bahsetsin ve hatta öne çıkartsın?

Namaz ile ilgili olarak yapılan bu tespite katılıyorum. Ancak Hacc'a gidiş bakımından durum farklı olabilir. Çünkü Hac, sadece İslamiyet'te değil, başka dini inançlarda da var. Diyelim ki bir Yezidi de, bu dinin merkezi olan Laleş'i ziyaret edip belli şekil şartlarını yerine getirdiğinde hacı olur. Hıristiyanlar bakımından da durum böyledir. En azından bin yıldır bu bölgede, yaşayan iki halktan biri Alevi Kürtler, ötekisi ise Hıristiyan Ermenilerdir ve Müslümanların Haccı her ikisinin ibadetinde de yer almıyor. O halde, efsanede geçen haccı, mutlaka İslam dininde yer alan hac şeklinde düşünmemek gerekir. Bu pekâlâ başka bir hac da olabilir. Dolayısıyla da, G. Aksoy'un yaptığı gibi, bundan hareketle efsaneyi "İslami kökenli" olarak göstermek doğru bir saptama olmaz kanısındayım.

Bu efsanenin çocukluğumda duyduğum varyantlarında, "Hac" ve "namaz" sözcüklerine rastlamadığımı belirtmeliyim. Bu satırları yazdığım sırada, bu efsaneyi benim gibi çokça dinlemiş kişilerle konuştum, yanıt farklı olmadı. Nereye ve niçin gittiğine ilişkin bir şey söylemeyenler gibi "Pîlê mîletê uzayî şîyo ceng" (O yöre halkının büyüğü cenge gitmiş) diyenler de oldu.

Hacca gidiş meselesi, büyük ihtimalle Türk-İslam sentezi savunucularının anlattıklarından esinlenme sonucu efsaneye girmiş. Kanım bu yöndedir. Unutmamak gerekir ki Dêrsim efsaneleri ile ilgili yazanlar arasında, "yöre halkının Türklüğünü kanıtlama adına" her türden tahrifatı yapmaktan kaçınmayan Türk görevliler de var. Böyle olunca da çarpıtılmış bu tür bilgiler, zamanla kitle içerisinde yaygınlaşabiliyor ve pekâlâ gerçekmiş gibi algılanabiliyor. Araştırma yapmak adına bu gibi yanlış tezlerin doğruluğunu araştırmadan aktaran beyin tembelleri ya da kötü niyet sahipleri de az değil.

4. 3. 3. Ağuçan Üzerine Söylence

M. Nuri Dêrsimi, öteki Seyid aileleri gibi Ağuçan mensuplarının da kendilerini soy itibariyle İmam Zeynel Abidin, oradan da Hz. Muhammed'e bağladıklarını, ancak çok çaba harcamasına rağmen bu konuda yazılı herhangi bir belgeye ulaşamadığını belirtiyor.

Bu ermişin gerçek adının Seyid Hasan olduğunu söyleyen Dêrsimi, onunla ilgili olarak halk arasında anlatılan bir söylenceyi aktarırken de bu kez kendisinden "Seyid Mahmut" diye bahseder.

Dêrsimi bu arada aynı kişi ile ilgili olarak halk arasında anlatılan bir söylenceye de değiniyor. Söylenceye göre **Sultan Mecit** zamanında **Sey Momid (Seyid Mahmut)** adında birisi, kendisinin keramet sahibi olduğunu söylüyor ve nüfuz sahibi oluyor. Bunu duyan padişah, onu bazı müritleri ile birlikte İstanbul'a davet ediyor ve zehir içirtiyor. Ne var ki Sey Momid zehiri içiyor ancak ölmüyor. Bunun üzerine padişah kendisine bir miktar

para veriyor ve geri yolluyor. Zehir içip ölmediği için, o günden sonra "ağu içen" den türetilme "Ağuçan" lakabıyla anılıyor.

Ağuçanlı Ozan Ali Baran'ın aynı konuda söyledikleri ise şöyle:

> "Ebu Ecdadımız Ağuçand, türkçesi Ağu-içen Türbesi Hozat ilçesine bağlı Bargeni, bugünkü adıyla Karabakır köyündedir. Rivayet edilir ki 1022 yılında Horasandan Anadoluya gelmiş Kurmancların piridir, Anadoluda Ehli-Hak yani Ehli-Beytin davasını yayarken Bizanslar Ağuçand, diğer ismiyle Seyyid Mençeğin kendini halka keramet sahibi gibi gösterip halkı kışkırtıyor diye yakalayıp Keşişe getirirler, Keşiş ona kerametini göstermesi için bir fincan içine zehir (yani Kürtçede Ağu) katıp 'Haydi Kerametini göster iç zehiri ölmezsen bende senin inancına katılayım'der. Seyyid Mençek ağuyu içer ve parmakları ucundan zehiri tekrar akıtarak fincanı doldurur. Bu hadiseden sonra adı Ağuçand[147] yani türkçesi Ağu içen olur..."

Görüldüğü üzere Ali Baran'ın verdiği söylence ile M. Nuri Dêrsimi'ninki birbirlerinden çok farklılar. Olayın meydana geliş tarihi farklı, imtihan amacıyla zehir içirenler farklı, zehir içenler farklı vs.

Kimi çevreler, Ağuçan adının "ağu içen"den türediğini söylüyor ve bunu da "Ağuçan"ın Türklüğüne kanıt olarak gösteriyorlar. Oysa bu ismin türeyişi bu şekilde de olsa, bahsi geçen kişinin; yani kimine göre **Sey Momid (Seyid Mahmut)**, kimine göre ise **Seyid Mençek**'in Türklüğünü ortaya koymaz. Efsanenin bir varyantında, Seyid Mençek zehiri bir Hıristiyan Keşişi karşısında içiyor. Normalde, bu olayda kullanılan dil Türkçe değil. Çünkü Hıristiyan din adamının 1022 yıllarında Türkçe konuştuğunu iddia etmek için herhangi bir neden yok.

Efsanenin ikinci varyantına gelince; Bu varyantta, Sey Momid'ın zehir içtiği yer padişahın huzuru, yani Osmanlı Sarayıdır. Osmanlı Sarayında ise Türkçe konuşulur. Kişi Kürt de olsa, Arap da olsa, Ermeni, Rum ya da Çerkez de olsa, orada Türkçe konuşur, çünkü Sarayda konuşulan dil budur. Sey Momid, aynı kerameti Ingiliz sarayında gösterseydi, yaptığı iş Ingilizce, Almanyada yapsaydı Almanca olarak tanımlanacak ve lakabı da ona göre olacaktı.

M. Nuri Dêrsimi Ağuçan hakkında, *"... Cedleri Ağuçan bir Kürt mütefikkiri olmakla beraber Hacı Bektaşi Veli halifesi olmuş. Dersim aşiretleri arasında Bektaşi felsefesi hakkında vaaz ve neşriyatta bulunmuş ve nihayet Dersim'de vefat ederek Parkini (Doğrusu Kurmancca: Bargıni, Kırmancca: Bargıniye) köyünde defn edilmiş,"* diyor.[148]

M. Nuri Dêrsimi'nin verdiği bilgilerden, 20. yüzyılın başlarında, Hacı Bektaş Tekkesi'nin, Dêrsim'de Aleviliğin etkisini kırmak ve yerine Bektaşiliği ikame etmek üzere aktif çaba harcadığı anlaşılıyor. Bu işte aktif rol alanlardan biri ise Ağuçan mensubu Sey Azîz'dir.[149]

Öte yandan, M. Nuri Dêrsimi'nin Ağuçan hakkında aktardığı bilgiler

147-"Çandın" fiili Kürtçede zirai işlere ilişkin bir fiil olup "ekmek" (ekin ekmek), "yetiştirmek" anlamına gelir. Ne var ki Kuzey Kürtçesinde bunun tam tersi bir anlamda; "biçmek" anlamına da gelmektedir. Efsanede, zehiri parmaklarından süzerek fincanı yeniden doldurması, bu ikinci anlamda kullanılıyor.

148-Dersimi, M. Nuri, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Özge Yay. s. 129-130

149-Dersimi, M. Nuri, Age, s. 124 ve devamı

arasında bir noktada önemli bir fark, daha doğrusu çelişki var. Dêrsimi'ye göre, Ağuçan Hacı Bektaşı Veli'nin halifesidir ve Dêrsim'e onun tarafından gönderilmiş. Ama yine Dêrsimi tarafından anlatılan halk arasındaki söylenceye bakılırsa, Sey Momid (Seyid Mahmut) Sultan Mecit zamanında İstanbul'a gidip ağu içmek suretiyle kerametini kanıtlamış. Sultan Mecit, Hacı Bektaşı Veli döneminden yüzyıllarca sonra yaşadığına göre, bunlardan en azından bir tanesinin doğru olmaması gerekir. Ya kerametini kanıtlama eylemi Sultan Mecit zamanında gerçekleşmemiş ya da Ağuçan, Hacı Bektaşı Veli tarafından görevlendirilen bir Veli değil.

4. 3. 4. Sarı ya da Sari Saltık

Dêrsim'de, Seyid soylarından biri de Sarı Saltuk adıyla bilinenlerdir. Asıl yerleşim yerleri Hozat'a bağlı Qerezû (Karaca) köyüdür. Cetleri olarak kabul edilen evliyanın, kendi adıyla anılan dağın zirvesinde gömülü olduğuna inanılır. Koyê Sarı Saltikî (Sarı Saltık Dağı). Bu evliyanın adındaki "sarı" kelimesinden hareketle, resmi Türk Tarihi Tezinin savunucuları başta olmak üzere çeşitli çevreler, onun aslen Türk olduğunu ileri sürmektedirler.

Kesin bir kanıtı olmadığına göre, bu tespitin doğruluğuna kuşkuyla bakmak gerektiği açıktır. Gerçi ilk bakışta buradaki "sarı"nın Türkçedeki "sarı" sözcüğünden geldiği düşünülebilir ama Kürtçede aynı ya da ona yakın formdan gelen sözcükler var.

Kaldı ki konuya eğilirken, yabancı dillerden önce, o bölgede konuşulmakta olan diller ile işe başlamanın daha sağlıklı bir yaklaşım olacağı açıktır. Yörede, Kürtçenin iki lehçesi (Kurmancca ve Kırmancca ya da Zazaca) konuşulur. Çoğunluğun konuştuğu lehçe Kırmanccadır. Bu lehçede eril cins bir kelime olan **sar** ya da **şar** halk, ahali anlamına gelir. Kırmancca (Zazaca) da eril sözcüklerin çekim eki "-ê" ve "-î" dir. Orneğin, eril bir sözcük olan "diwar" ve "dês" sözcükleri, çekildiğinde "diwarê/dêsê..." ya da "diwarî/dêsî" halini alırlar: "Dîwarê/dêsê banî" ya da "Dîwarî/dêsî bani" (Evin ya da binanın duvarı). Bu duruma göre "Sarı/Sari Saltuk"un pekala "Saltuk Halkı" ya da "Saltuk'un Halkı" anlamına geldiği de söylenebilir.

Yine Kırmanccada "**sare**" ya da "**sere,**" Kurmanccada "**ser**" baş ve üst anlamındadır. Aynı çekim kuralına göre "Sarê Saltikî" ya da "Sarî Saltikî," Türkçedeki "Saltuk Tepesi" ya da "Saltuk'un Başı" anlamına gelir ki bahsi geçen Evliya'nın bir dağın tepesinde gömülü olduğu kabul edildiğine göre bu açıklama hayli mantıklı gözükmektedir. Aynı yöreden olup da konuştuğum kişiler içerisinde, Sarı Saltuk'un halk arasında "Sari Saltuk" şeklinde telaffuz edildiğini söyleyenlere rastladım.

Dr. M. Nuri Dêrsimi ise aynı konuya değinirken, *"Sar kelimesi Med-Mar dilinde dağ demektir. Saltık bu dağ üzerinde medfun bulunmasiyle bu evliyaya izafeten, Kürt dilindeki izafet usuli ile dağa Sarı Saltık yani Sarı Saltığın dağı denilmiştir..."* diyor.[150]

150-Dersimi, M. Nuri, Hatıratım, Özge Yayınları, Ankara, 1992, s. 34

Diğer taraftan, "Sare," "Sere," "Sarê" ve "Serê," Kürtçede popüler kadın adları arasındalar.

Yeri gelmişken aynı adın sadece Alevi Kürtlerin yaşadıkları bölgelerde değil, genel olarak Kürt toplumunda yaşayan adlar olduklarını belirtelim. Yine Kürt mitolojisinde de bunlara rastlıyoruz:

Örneğin, efsanelerden birinde anlatıldığına göre, Kakayiliğin kurucusu Sultan Sahak'ın ününün yaygınlaşması ve taraftarlarının çoğalması yöredeki Müslüman ileri gelenleri kızdırmaya başlıyor ki bunlardan bir tanesi de nüfuzlu Kürt liderlerden *"Pir Michael Dudani" idi. Bir defasında Sultan İshak'ı dini bir tartışmaya davet eder, Sultan İshak'la, bir çok taraftar ve karşıtın olduğu bir ortamda tartışır, ikna olur ve Ehli Hak dinini benimser. Kızı, "Dada Sari"yi de hizmet etmek üzere ona hediye eder. Dada Sari ibadethanede (Cemhanede) hizmetçilik yaparak yaşamını geçirir."*[151]

4. 3. 5. Sixhesen (Şeyh Hasan) ve Seydan Soyağacına Dair

Halk arasında Dêrsimliler genel olarak iki kategori altında adlandırılırlar. Şixhesen (Türkçesi: Şeyh Hasan) ve Dêrsim. Şixhesenan kolu, Dêrsim'in Batı Bölgelerinde, Dêrsim Kolu ise Doğu bölgelerinde yerleşikler. Ne var ki bu tasnif, bölgede başka aşiretlerin olmadığı anlamına gelmez. Örneğin, Dêrsim nüfusunun yüzde 40'ı dolayında tahmin ettiğim Kurmanci konuşan kesimi buna dâhil değil. Yine Kırmancca (Zazaca) konuşanların da bir bölümü bu durumdalar.

Şixhesenan, aslında bir aşiret konfederasyonu örgütlemesidir. Soyağacı ile ilgili kimi görüşlere bakılırsa, bu konfederasyon mensubu aşiretler de Şixhesenan ve Seydan olmak üzere ikiye ayrılırlar.

Dêrsimlilerin çoğunluğu gibi bu konfederasyonun geçmişi ile ilgili olarak birbirinden hayli farklı şeyler söyleniyor. Konuya ilişkin detaylı bilgi verenlerden biri M. Nuri Dêrsimi'dir. Şöyle diyor Dêrsimi:

> "Bir rivayete nazaran Horasan'dan gelmiş olan Abbasi Halifeleri evladından ve diğer bir rivayete nazaran da keza Horasan'dan gelen Zeynelabidin sülalesinden ve üçüncü bir rivayete nazaran da Horasan'da Şeyh Ahmet Yusevi evlatlarından bir şahsın Çemişgezek-Malatya mıntıkasına geldiği ve bu mıntıkada halk tarafından teveccühe mazhar Kürt Emirliği melikliğine geçtiği iddia olunmaktadır..."[152]

Söylence ya da rivayetlerde dile getirenleri aktarmaya devam eden Dêrsimi, Konfederasyonu oluşturan aşiretlerin atası olan Hasan (Kürtçesi: Hesen) adındaki kişinin Dêrsim'e gelişiyle ilgili olarak da yine söylenceye dayanan bazı bilgiler veriyor. Buna göre, bu soya mensup olup da Malatya'da tulumla su satan Pir Hasan, Sixhesen adındaki oğlunun muzipliklerine dayanmıyor ve *"Öyle bir mıntıkaya seni tard ediyorum ki kar ve kışın çok olsun ve lakin kılıcın kimsenin kılıcına da yenik düşmesin,"* diye beddua etmiş. Sixhesen

---

151-Bayrak, Mehmet, Alevilik ve Kürtler. Özge Yay., 1997, s. 533, Golmorad Muradiye ait "Ehl-i Hakk'ın Kutsal Kitabı: Zebure Hakikat" başlıklı makale

152-Dersimi, M. Nuri, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Özge Yayınları, Ankara, 1992, s. 134

yanında bulunan hizmetçisi Seyd ile birlikte Batı Dêrsim'deki Lêrtig (Dêrsimi "Lirtik" diyor) yöresine gelmiş. Yeri gelmişken Sey Riza köylerinin bulunduğu bölgenin, hala da halk arasında "Lertig" olarak adlandırıldığını belirtmeliyim. Dêrsimi'ye göre Şixhesen kızı Goncasor'u Kalmemasor adındaki kişi ile evlendirmiş, bu kişi Seyid olduğu için onun soyundan gelen aşiretlere "**Balan (Seydan)**" aşiretleri denilmiş.

Dêrsimi, Seydan aşiretlerinin atalarının Horasan'dan geldiğine ilişkin görüşleri olduğunu, ancak kendisinin buna ait hiç bir belgeye rastlamadığını söylüyor. Seydanlılara göre ise Sixhesenan ile Seydan kardeş çocuklarıdır. Kendisiyle, 1938 ile ilgili röportaj yaptığım Îvisê Topizî de bu görüştedir. Îvis, Dêrsim'e gelişleri ilgili olarak şu bilgiyi veriyor:

> "Biz aslen Meletiya (Malatya)lıyız. Seyid Sixhesen, Meletî (Malatya)'den yola çıktıktan bir süre sonra Dêrık'e geliyor. Dêrik (Derık) Pilemurîye (Pülümür) ile Pulur (Ovacık) arasında bir köy olup öteki ismi Bodıg'dır. Aradan ne kadar süre geçiyor bilmem; sülalemizden bazıları bu kez Bodıg'dan ayrılarak Mircan (Mercan)'a geliyorlar. Sonra içlerinden bir kısmı orayı da terk ediyor..."

M. Nuri Dêrsimi, ayrıca Şixhesenan ve Seydan aşiretlerinin kimi mensuplarının kendi soylarına ilişkin bir "**şecere**"den bahsettiklerini, tüm çabalarına rağmen bu şecereyi okuma olanağı bulamadığını, "tılsımı bozulur" diye kendisine gösterilmediğini söylüyor. Onun verdiği bilgilere göre, daha önce Sey Riza'nın evinde bulunan şecere, Osmanlı ordusunun bir saldırısı sırasında (Sey Riza'nınki dâhil çok sayıda köyün yakıldığı 1908 Harekâtı) Bodig (Dêrsimi "Budik" şeklinde yazmış) köyüne götürülmüş.

Bu yöredeki "Kalemamsor" köyü ise, söylencenin bir varyantında hizmetkâr olarak geçen Seyd'in ilk yerleştiği köydür ve burası aşiret konfederasyonu'nun atasının "Hewşî" ya da ziyaret merkezidir. Yine aynı kaynağa göre Şixhesen, Goncasor ismindeki kızını da Seyd ile evlendirmiş.

Baytar Nuri, bütün bu bilgileri verdikten sonra, Şixhesen aşiretleri ile ilgili olarak şu görüşü dile getiriyor:

> "Binaenaleyh Çemişgezek Kürt Emiri, zeka, cömertlik, şecaet ve kahramanlığıyla maruf büyük Şığhasan'ın bir hayli zaman saltanat sürüp vefatından sonra sülalesinden gelmiş olup 30 sene daha Çemişgezek Kürt Emirliği'nde kuvvetli bir saltanat kurmuş olan Emir Pir Hüseyin'in 16 evladı olup öldükten sonra Emirlik evlatları ve kardeşleri arasında taksim edilmişti. Pir Hüseyin Bey'in oğlu Muhsin Bey'in beş evladından biri olan I. Şığhasan'ın Garbi Dersim'in şığhasan aşiretlerinin ecdadı olduğua katiyyen şüphe yoktur."[153]

Aynı şecere üzerinde duranlardan biri de Dêrsimli yazar Doğan Munzuroğlu'dur.

"Dêrsim'de özellikle, Batı Dêrsim'de aşiretlerin tümünün Seyid ve Şix Hesen kardeşlerin soyuna dayandığı; bunların da Şix Hemed'in çocukları

153-Dersimi, M. Nuri, Age, s. 139

olduğu gibi bir inanç vardır. Hatta Seyid ve Six Hesen'in Ovacık'a bağlı Mercan bölgesinde ayrıldıkları ve ellerindeki şecerenin Seykemalu ailesinde kaldığı söylenir. Şix Hemed diye anılan biri Malatya'nın Six Hasan köyünde yaşıyormuş. İki çocuğunu Dêrsim'e sürgün etmiş. Bir başka anlatıma göre; kosegî (yarısı yanmış ve hala tüten odun parçası. Doğu Dêrsim Kırmancasında: kosevî) atarak onların yurtlarını belirlemiştir. Uzun menkıbelere dayanan bu anlatımlarda iddia şudur; Batı Dêrsim'deki üç kardeş aşiretin (Kal, Kew, Qoç) Seyid torunları, diğer üç kardeş aşiret olan Abbas, Qarabal, Ferat, Şıx Hasan'ın torunlarıdır. Bu şecerede Hozat'taki birçok aşiret dışarıda kalmaktadır. Seyd ve Sıx Hasan'ın Malatya bölgesinden Dêrsim'e Hozat üzerinden mi, yoksa Nazımiye tarafındaki Kalmem bölgesi üzerinden mi geldikleri de tartışma konusudur. Eğer Kalmem bölgesinden gelmişlerse araya Kalmem'u Sur (veya Sır) efsanesi de girecektir. Bu durumda olay giderek karmaşıklaşacaktır. Kalmemu Sur menkıbesinde göç edip Kalmem köyüne gelen Şıx Hasan'dır. Yanındaki çoban ya da yetim ise Kalmem'dir. Çeşitli kerametlerle Kalmem, Six Hasan'ın yurdunu alır. Sıx Hasan Ovacık yöresine gider. Yanındaki Kardeşi Sıx Ferat'tır. 1904-1906 yılları arasında bölgede mutasarraflık yapmış Celal Bey de, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği mektupta, Seyidanlar için, 'Kadimen nereden geldikleri bilinmeyen seyidanlı aşiretler..?' demektedir."[154]

Burada bahsi geçen şecere ile ilgili olarak, Qocan aşireti mensubu ve Amutqe köyünden Hüseyin Yıldırım bana, şecerenin bir kopyasının bir akrabasının yanında olduğunu, tamamının henüz latin alfabesine çevrilmediğini ama kendi soyları ile ilgili bazı bilgiler edindiklerini söyledi: Onun söylediklerinin özeti ise şöyle:

"Bizim Ahmedi Yesevi'nin soyundan olduğumuz bilgisi doğru değil. Şix Hesen ile Seyd kardeşler. Bizim dedelerimizden biri 125 yılında Medine'den yola çıkıp önce Mısır'a, oradan İran'a, oradan Konya'ya, oradan da Dêrsim'e gelmiş."

Aşağıda Kalmemê Sirî (Türkçe Alfabe ile Kalmeme Sıri) ile ilgili söylencede verilen bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde, tablo biraz daha karışık bir hal alıyor. Bu söylencede Kalemamsor diye birisi yok, onun yerine Kalmemê Sirî var. Bir görüşe göre Sır'ın oğlu Kalmem, bir görüşe göre ise "Sırın Kalmemi" ya da "Sırdan Peyda olan Kalmem." Kalmemê Sirî, Kurêş ve Şix Hesen ile aynı dönemde yaşamış. Kerametini hem Kurêş'e, hem de Şix Hesen'e karşı ortaya koymuş. Kendisi Şix Hesen'in kızı Gulsûr ile evlenmiş. Oysa Nuri Dêrsimi kızın adını Goncasor olarak veriyor. Kalmem, bir yerde Kalemamsor, bir yerde Kalmemu Sur, bir yerde ise Kalmemê Sirî diye geçmektedir. Onun soyundan oldukları kabul edilen aşiretler –ki benim mensubu olduğum Şixmamedan da dâhildir– ona "Kalmemê Sirî" derler.

Görüldüğü gibi öteki şecere ve söylencelerde olduğu gibi, Şixhesen ile

154-Munzuroğlu, D., Toplumsal yapı ve inanç bağlamında Dersim Aleviliği, Kalan Yay., İstanbul, 2004, s. 21-22

ilgili olarak anlatılanlar da birbirini tutmuyor. Söylenenler, Şixhesenan aşiretlerinin gerçek soyağacını ortaya çıkarabilmek için yeterli değil. Ancak folklorik olarak bu ve benzeri söylence ve şecerelerin değerlerini gözden uzak tutmamak gerekir.

4. 3. 6. Kalmemê Sirî ile İlgili Söylence

Kalmemê Sirî, Dêrsim'de sır ve keramet sahibi olarak bilinen ve hakkında efsaneler anlatılan kişilerden biridir. Kimileri, onu sır sahibi olması nedeniyle "Kalmemo Sir" (Sır Kalmem) şeklinde adlandırıyorlarsa da, bu halk arasında söylenen forma uymuyor. Daha önce de belirtildiği gibi halk arasında "Kalmemê Sirî" olarak geçer. Bu noktaya değinmemizin nedeni, her iki söyleniş şekli arasında anlam farkı olmasıdır. "Kalmemo Sir" formunda, "Sır" sözcüğü "keramet" anlamına da gelen "sır"dır. Burada Kalmem'in "sır" olduğu anlaşılır. Oysa "Kalmemê Sirî" denildiğinde, "Kalmem ile Sır" arasında bir aidiyet ilişkisi söz konusudur, yani Kalmem bir şekilde "Sır"a aittir. Kimine göre "Sır" Kalmem'in babası olduğu için, Kürtçe isim tamlamasına göre ona "Kalmemê Sirî" denir. Kimine göre ise Kalmem sır sahibi biridir, Kalmemê Sirî adı da buradan kaynaklanmaktadır. Bana birincisi daha doğru geliyor.

Bu ermiş kişi ile ilgili olarak anlatılanlara bakılırsa, O ile Kurêş'in aynı dönemde yaşadıkları anlaşılır. Kimine göre her ikisi sağdıçlar, aralarındaki pirlik-taliplik ilişkisi sonradan doğmuş. Bu konuda Kiği'nın Seter (Türkçeleştirilmişi: Dalbasan) köyünden Aliheyderê Alîyê Silêmanê Xerzî (Ali Haydar Sever)'nin bana anlattıkları şöyledir:

"Büyüklerimizden duyduklarımıza göre Kalmemê Sirî ile Kurêş sağdıçlarmış. Kurêş, o zaman adı Zêve olan ve sonradan Dewa Kurêşan (Dewa Kurêsû) olarak bilinen köyde ev yaptığı sıra, yakındaki Kalmem köyüne gidiyor ve evin damında kullanılmak üzere ağaç kesiyor. Daha sonraki günlerde bu kez de kestiği ağaçları götürmek için yola çıkıyor, Koyê Duzginî (Duzgın Dağı)'yi aşıp kuzeye yönelince, bir sırtta aniden Kalmemê Sirî ile karşılaşıyor. Kalmem, onun kestiği ağaçları yılanlara çektiriyormuş. Kurêş sağdıcının bu kerameti karşısında şaşkına dönüyor, elini öpmek istiyor ama Kalmem daha atak davranarak onun elini öpüyor ve böylece aralarında pirlik-taliplik ilişkisi doğmuş oluyor," diyor.

Bu satırların yazıldığı sırada 88 yaşında olan annem, bir kez daha sormam üzerine, efsanenin bu bölümünü "Kurêş Kalmemê Sirî'nin elini öpmek istemiş ama Kalmem tez canlı olduğu için daha atik davranmış ve o Kurêş'in elini öpmüş," diye anlattı.

Kalmem ile Kurêş'in buluştukları söylenen yerde bulunan ağaçlar ise kutsal kabul edilir. Yöre halkının inancına göre, öteki kutsal ağaçlar gibi bunların kesilmesi günahtır. Ağaçların altında bir de nişangâh var; halk orayı ziyaret olarak bilir. Ünlü ziyaret Bava Duzgin'ı ziyarete gidenler, oraya vardıklarında oturur, mum yakar, dua eder, niyaz dağıtırlar.

Efsanenin bir başka varyantına göre ise, Kurêş ev yaptığı zaman Kalmem ile Kurêş sağdıçlık olmak şurada kalsın, birbirlerini tanımıyorlarmış bile. Kurêş Zêve denilen köyde ev yapmaya başladığı sıra, Kızılkilise (Nazımiye) İlçesi ile Koyê Duzginî (Duzgin Bava) arasındaki Kalmem Köyünde, Kalmemê Sirî adında biri olduğunu duyuyor. Her ne kadar o ana kadar henüz tanışmamışlarsa da, kendisine bir elçi gönderiyor ve:

"Ya Kalmem, Zêve'ye bir adam geldi, ev yapıyor. Selam söyledi, yardım istedi," diyor.

Buna karşı Kalmem:

"İyi de benden beklentisi ne, nasıl yardım edebilirim." diye soruyor.

"Evin damını örtebilmek için kalas lazım. İri ve sağlam kalaslar olursa çok makbule geçer," der ötekiler.

Bu konuşmadan sonra Kalmem evin damında kullanılacak ağaçları kesmek üzere Zargovît denilen yere doğru yola çıkıyor. Yola çıkarken de komşularına; "Ben kalasları hazırlamaya gidiyorum, ama yalnız başıma götüremem. Sonradan gelin, birlikte götürelim," diyor.

Ne var ki söylenenler komşuların aklına yatmıyor ve bu yüzden kimse gitmiyor.

Bir süre bekleyen Kalmem komşularının gelmediklerini görünce, ellerini birbirine sürtüyor ve o an iki ejderha beliriyor. Kalmem, koca ağaçları onlara bağlayıp Zêve'ye doğru yola koyuluyor.

Kurêş, Kalmemê Sirî'nin o şekilde yaklaştığını görünce, karşılamaya gidiyor. Yüz yüze geldiklerinde ise gösterdiği kerametten dolayı Kalmem'in elini öpmek istiyor ama Kalmem hızla öne atılıyor ve kendisi Kurêş'in elini öpüyor ve böylece Kurêş pir, Kalmem ise talip oluyorlar. Kurêş'in soyundan olanlarla Kalmem'in soyundan olanlar arasında bugün hala da aynı ilişki devam etmektedir.

Halk arasında, Kalmemê Sirî'nin kerametlerinden bahsedilirken "onun yıkanmış darıyı, kuruması için urgana serdiği" de söylenir ki bunu bizzat aile büyüklerimden duymuşumdur.

Halk arasında, bugün Doğu Dêrsim'de yaşamakta olan Şixmamedan, Alan, Demenan, Heyderan ve Arêzan aşiretlerinin Kalmemê Sirî'nin soyundan geldikleri kabul edilmektedir.

4. 4. Kakayi ve Alevi Efsanelerinde Benzer Noktalar

Alevi Kürtler, Kürdistan'ın kuzey-batısı ile batısında, Kakayiler ya da Ehli Hak mensupları ise güney-doğusunda yaşamaktalar. Buna rağmen inanç, kültür ve yaşadıkları alanların coğrafi özellikleri bakımından, aralarında önemli benzerlikler var ki bu benzerliklere her iki inanç mensuplarına ait efsanelerde de rastlamaktayız.

Örnekler:

1-Sultan Sahak, öğretisini açıklamaya karar verdiğinde, dört yardımcısı ile Pırdiwar [Pîrdîwer] (Türkçe yazılışı: Pırdivar)'a yerleşir. Onların oraya gelmelerinden rahatsızlık duyanlardan biri de, yörenin önde gelen Müslüman din adamlarından Pîr Mikayîl'dir. Günün birinde Mikail bir aslana biner, zehirli bir yılanı da kırbaç olarak kullanır ve Pirdîwar'a doğru yola çıkar. Amacı Sultan Sahak ile bir imtihana tutuşmaktır.

Durumu öğrenen Sultan Sahak, bir duvar ustası olan Pir Davud'u Mikail'i karşılamakla görevlendirir. Pir Davud yapmakta olduğu duvara biner ve onu yürüterek Pîr Mikayîl'i karşılamaya gider. Ne var ki Mikail Pir Davud'u muhatap almak istemez ve Sultan Sahak ile karşılaşmak istediğini söyler. Bunun üzerine Sultan Sahak aniden ortaya çıkar. Onun ortaya çıkışını gören Şirvan nehri coşar. Sultan Sahak, Pîr Mikayîli, nehri sakinleştirmeye davet eder ancak Mikail bunu başaramaz. Bunun üzerine Sultan, nehre sakin olmasını söyler ve nehir anında normal haline döner.

Arkasından, Sultan Sahak Pir Davud'tan sihirli halısını (Xalîçeyî Qudret) nehre sermesini ister. Davut isteneni yapınca da Sultan suya serili halıya oturur ve o an, Pîr Mikayîl'in aç olduğunu fark eder. Bunun üzerine elini suya daldırır, pişmiş bir balık çıkartıp, Mikail'e uzatır ve kılçığını kırmadan yemesini tembih eder. Mikail karnını doyururken bir başka balık gözükür, Sultan'a döner ve eşine ne yaptığını sorar; "Suların efendisi lütfen eşimi bana geri ver!" der. Sultan o anda, kırılmamış kılçığı geri alır, balığı canlandırır ve suya geri atar. Pîr Mikayîl, böylece Sultan'ın kerametinin kendisinden daha büyük olduğunu kabul eder ve onun müridi olur.

Bu efsanede duvara binip onu yürüten Davut'tur. Kurêş efsanesinde ise aynı şeyi Bamasûr yapıyor. Kakayi efsanesinde Pîr Mikayîl bir aslana biner, kamçı olarak da eline zehirli bir yılanı alır; Kurêş efsanesinde ise Kurêş, ev yapmakta olan Bamasûr'a ihtiyacı olan kalasları iki yılana çektirerek götürür. Aynı efsanenin bir diğer varyantında ise Kurêş Bamasûr'un yanına bir ayının sırtında gider. Yani, Mikail'in bindiği aslanın yerini ayı alır. Her iki efsane de, yarışı kazanan, cansızlara hükmeden taraftır. Yukarıdaki efsanede Nehre hükmeden Sultan Sahak ile duvarı yürüten Davut kazanan, aslana binen ve zehirli yılanı kamçı olarak kullanan Mikail ise kaybedendir. Kurêş efsanesinde de cansız duvarı yürüten Bamasûr, ayıya binen ve ağaçları yılana çektiren Kurêş'e göre daha üstün bir pozisyon elde eder. Kurêş onun elini öperek kendisinin talibi olur.

Efsaneye göre Çeleqas'ta Kurêş, Pirdîwar'da ise Sultan Sahak nehre serili halıya otururlar. Sultan Sahak elini nehre daldırıp pişmiş balık çıkartırken, Kurêş aynı yöntemle bir salkım üzüm çıkartıyor. Her iki efsanede de sudan çıkartılan yiyecek, karşıdaki kişiye ya da rakibe sunuluyor. Ve her iki olayda da yarışı kazanan, nehre halıyı serip üzerine oturandır.

Yine Doğu Dêrsim'de Kalmemê Sirî ile Kurêş arasında geçen bir efsanede de yılana rastlanmaktadır. Efsaneye göre Kurêş, Çeleqas'tan sonra

taşındığı Zêve'de ev yaparken, Kalmem, evin damında kullansın diye hazırladığı kalasları yılanlara çektirerek götürüyor kendisine.

2-Kakayi Evliyalarından Baba Yadîgar'ın doğuşu ile ilgili olarak da anlatılan şöyle bir fırına atılma olayı var:

"Günlerden bir gün Sultan Sahak, bahçıvan Aywat'a asasını bahçeye ekip yetiştirmesini buyurur. Asa bir süre sonra sayısız meyve yüklü bir nar ağacı olarak büyür. İlk ürün cemhaneye getirilip, ibadet sonrası orada bulunanlara dağıtılır. Ertesi gün 'Dada Sari' temizlik için geldiğinde ışıldayan bir nar tanesi görür ve onu yer. Daha sonra Dada Sari hamile kalır. Bölge sakinleri kızın bir günah işlediğinden kuşkulanırlar, Ama Sultan *İshak*, kızın temiz olduğunu söyler. Kız, çocuğu dünyaya getirir. Çocuğun kutsal olduğunu ispat etmek için Sultan *İshak*, Davud'a, doğumdan üç gün sonra çocuğun yanan bir fırına konulmasını buyurur. Buyruğa uygun olarak çocuk fırına konulur, üç gün sonra sağ salim bir biçimde fırından çıkarılır ve çocuk huzurda eğilir. Sultan İshak ona 'Yadigar' (Hatıra) eklemesi ile Seyid Ahmed adını takar."[155]

Buradaki fırına atılma olayı, Kurêş efsanesindeki ile aynıdır.

3-Suların efendisi Sultan Sahak ile Deryalar üzerinde gezen ve dara düşenin imdadına yetişen Hızır arasında da su ile bağ bakımından benzerlik var.

4-Şah Hoşin'in, yoksul Baba Tahir'in evine yaptığı bir ziyaret ile ilgili bir efsane ise şöyledir:

"Şah Hoşin, bir gün Hamedan'a gider ve yoksul biri olan Baba Tahir Uryani'ye konuk olur. Yanında 900 öğrencisi de var. Konukluk esnasında Şah, Baba Tahir'in sadece bir tencere pirinci olduğunu fark eder. Bunun üzerine evin hanımına döner ve 'Biraz biber ekle, bu yetecektir' der. Sonunda bine yakın kişi, o bir tencere pirinç ile karnını doyurur."[156]

Dêrsim'de Xozat (Hozat)-Pêrtage (Pertek) arasındaki Orîya Xizirî, Bava Uryan Hıdır efsanesi de aynı çerçevededir. Orada da evin sahibi evliya, çok sayıda konuğunu birazcık yemekle doyurmaktadır.

5-Bu çalışmanın başka bölümlerinde de geçtiği gibi Anne Dayrak Hatun'un Sultan Sahak'a hamile olduğunu müjdeleyen Şah Hoşin (Baba Serheng)'dir. Şah Hoşin ise bu işi Aywat bahçesinde beyaz bir kartal biçiminde ortaya çıkarak yapar.[157]

Efsanede fırına atılırken Kurêş'in kendisiyle birlikte sürükleyip götürdüğü Dewrêş (Dewrês) Gewr, oradan çıktıktan sonra ne gördüğünü soranlara, "Fırına girdikten sonra kendimi bir çayırda buldum. Beyaz bir kartal geldi, kanatlarından sular damlıyordu, çok soğuktu, üşüdüm," diyor.[158]

155-Moradi, Golmorad, Age, Mehmet Bayrak Age, s. 533

156-Moradi, Golmorad, Age, Mehmet Bayrak, Alevilik ve Kürtler, s. 531-532

157-Bayrak, Mehmet, Age, s. 531-532

158-Çem, Munzur, Dêrsim'de Alevilik, Peri Yayınları, s. 162

Her iki efsanede de beyaz kartal, kutsal bir özelliğe sahiptir ve iyi şeyler yapmaktadır.

6-Günün birinde, Sultan Sahak bahçıvan Aywat'a asasını bahçeye dikmesini ister. Aywat, onu diker ve bir süre sonra da bir nar ağacı olarak yeşerir ve meyve verir.[159]

Kurêş efsanesinde, kış ortasında, Duzgi ya da Duzgin dağında keçileri-ni doyurmakta olan Şah Haydar yani Bava Duzgin ya da Sayder (Şah Haydar) elindeki çubuğu ağaçlara vurdukça, ağaç yeşerir, yaprak açar.[160]

Duzgin'ın babası Kurêş'in asasını kullanarak bağ-bostan yetiştirdiği halk arasında sık sık dile getirilir. Buna gerek cemlerde ve gerekse cem dışındaki dua ve seslenişlerde sıkça rastlanır. Örneğin; "Ya Kurêş, ti ya ke çeleyê (çelê) zimistani de bax bostan kerd kewe!" (Ya Kurêş, sen ki kış ortasında bağ bostan yeşerttin!). Kurêşanlı Davut Sulari bir beyitinde aynı inancı "To ke ced û celalê mi pers kena/Çelê zimistanî de bax û bostan ramito" (Soyumun kim olduğunu sorarsan/Kış ortasında bağ bostan yeşertendir,) dizeleriyle dile getiriyor.

7-F. M. Stead, İran'daki Ali-İlahi Mezhebi adlı makalesinde, "Özellikle saygı gösterilen ve dualarla anılan kişi koyu gri bir ata binen biri olarak bilinen Davut ve Bünyamin'dir," der.[161]

Dêrsim Alevilerinin inancında Bava Duzgi, bir atın sırtında dolaşır. "Duzgi suwarîyê astorê kimetî yo," (Duzgi doru atın süvarisidir).

159-Bayrak, Mehmet, Age, s. 533

160-Çem, Munzur, Age, s. 163

161-Bayrak, Mehmet, Age, s. 474

5. ALEVİLİKTE YARATILIŞ TEORİSİ VE DÖRT TEMEL NESNE

Alevilerde hayat dört kutsal nesneden oluşmaktadır, bunlar ateş, su, toprak ve havadır. Suyun kutsallığı, su ile bağlantılı ziyaret yerlerinin bahsedildiği bölümde değinilmişti. Alevi ibadetinde çokça geçen "nefes," aslında havanın kutsallığının başka bir tarzda ifade edilmesidir. Alevilerin dua ederken "Ya nefesê Pîrî," "Ya nefesê pîr û rayverî" diye seslenişlerini, havanın yaşam için önemi ve kutsallığı ile bağlantı içerisinde düşünmemek mümkün değil. Din adamlarının, hastalık çekenlerin üzerine doğru üflemesi, onun ciğerlerine girmiş kutsal hava ile yapılan bir terapiden başka bir şey olmasa gerek. Alevi ibadetinde önemli yeri olan "hu" sesinin de kaynağı hayat veren kutsal nesne hava ile bağlantılidır.

"Hu," Kakayilikte de var. Kakayi piri Felekeddîn Kakayî, bu tek heceli sözcükle ilgili olarak şöyle diyor:

> "Bu, çok eskiden beri var. Tarihi, Sanskristçe ve Zertdeştiliğe kadar gidiyor. Avesta'da "hu" var. Eski dinlere göre doğadaki her şey nefes alıp verir; bir alır, bir verir. Yaşam nefes alma üzerine kuruludur. Bu bakımdan "hu" yaşamın sembolüdür. Nefes al ve düşün!"[162]

Doğa'nın kutsallığı, kaçınılmaz olarak ona saygı ve sevgiyi birlikte getirir. Saygı ve sevgi duyulan şey ise korunur, korunması gerekir. Kanımca bunun, doğayı korumaya temel öncelikleri arasında yer veren Zerdüştilikle bağı var. Zerdüştilikte toprağı kirletmemek amacıyla ölülerin gömülmesine bile izin verilmiyor. Yine onda ağaç kesmekle adam öldürmek arasında fark yok. İkisi de cinayettir.

Esasında, doğaya kutsallık atfetme geleneğine öteki pek çok eski inançta da rastlamak mümkün. Örneğin, 2006 yılında, Girit'in yönetim merkezi olan Heraklion kenti yakınındaki "Minoan" uygarlığından kalma harabeleri gezdiğimizde, hem üç rakamı ile ifade edilen şeylerin çokluğu, hem de toprağın kutsallığı dikkatimizi çekmişti. Daha sonra yazdığım gezi izlenimlerinde bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştim:

> "... Örneğin, üç kutsal sıvı su, zeytin yağı ve şarap'tır. Tanrısal gücü sembolize eden hayvanın kuyruğu yılan, gövdesi aslan, başı ise kartal başıdır. Her üç hayvan da

162-Munzur Çem, arşiv'den

o dönemde kutsaldırlar. Kralın oturduğu yere –ki aynı zamanda en kutsal yerdir– açılan kapı sayısı üçtür. Kutsal hayvanlardan biri olan güvercine ait üç figür, kapılardan birinin üzerinde yan yana duruyor.

Minoan toplumunda kadınların rolü çok büyükmüş. "Toprak Ana" dini hiyerarşide en üst yerde bulunuyor. Çünkü o, her şeyi insana sunan ve yaşamın devam etmesini sağlayandır."

Kanım, eski Mısır ve Mitraizm başta olmak üzere eski İrani kültürlerin bu uygarlıkta ciddi ölçüde etkileri olduğu şeklindedir.

Arap Aleviler arasında baxur (tütsü), su ve şarabın üç temel kutsal nesne olması da çok dikkat çekicidir.

Alevi Kürtlerde dört nesneden biri olan ateş de kutsaldır. Ateş kutsaldır, çünkü o dünyamızı ısıtan ve ona hayat veren güneşin yeryüzündeki temsilcisidir. Ateşin de yine Zerdüştilerde en üst derece kutsal olan şeylerden biri olduğu biliniyor. Ateşin hiç sönmediği "Ateşgah"lar, Zerdüşt dininde temel ibadet yerleridir. Zerdüştiler ateş yakılan yerlerde bulunan ve onu söndürmemekle görevli kişilere "Atırvan" diyorlardı. Atır'ın karşılığı olan "ateş"e günümüzde Kürtçenin Kırmancca lehçesinde "adir," Kurmanccada ise "agir" denilmektedir. Bu da Kürtçedeki "adir" ve "agir"ın Zerdüştiliğin doğduğu döneme kadar uzandığını ortaya koyuyor. "-van" ise isimlerin sonuna gelen ve meslek ifade eden bir ektir. Öneğin, "bilûrvan: bilur çalan), neçîrvan: avcı, vs." "Atırvan" da, ateşçi anlamına gelmektedir.

Zerdüştilikte **pirler** ateşgahlarda, yanmakta olan ateşin karşısına geçerek **yasna** okuyorlar. Dêrsim'de de cem yapıldığında, ateşin mutlaka yanar halde olması gerekir. Benzerlik, dikkate değerdir. Yasnalar, çarşamba günleri okunuyordu. O nedenle de çarşamba en kutsal gündü. Çarşamba, Dêrsim'de de uğurlu yani kutsal günlerin başında geliyor. Xizir (Hızır) bayramının çarşambaya gelmesi zorunludur.

Bu nedenle de ocakta ateşin sönmesi, tıpkı Zerdüştilikte olduğu gibi bugün Alevi, Yezidi ve Kakayiler arasında da bir kötülük belirtisi olarak kabul edilir ve bunun olmaması için özel çaba harcanır. Ocakta, herkesin kendi dumanı tütmelidir. Bir felaketin, kötü bir durumun "**Adirê xo darîya we**" sözcükleriyle ifade edilmesi bundan ötürüdür. Türkçede, buna denk düşen terim "Ocağın sönmesi"dir. Evin şen oluşu, yaşamın devam ettiği ise "**Duyê lozina xo darîno we**" (Ocağında duman tütüyor) sözüyle dile getirilir. Evden dışarıya ateş vermenin kötülük getireceğine inanılır. Ayrıca insan veya herhangi bir hayvan, özellikle de köpek tarafından ateşe işenmesi de günahtır.

Kakayiler, Zerdüştilikten aldıkları güneş ile ateşin kutsallığına değinirken, "Xwedeyê Gewre xwe bi agir, roj û stêrkan nîşan dide" (Yüce Tanrı, kendisini ateş, güneş ve yıldızlarla gösterir) diye açıklıyorlar bu kutsallığın nedenini. Ateş ve güneşin inançtaki yeri, Yezidi, Kakayi ve Alevilerde aynıdır.

6. DÊRSİM'E ÇEVRE BÖLGELERDE ALEVİLİK

6. 1. Meletî (Malatya) Yöresi

"*Xwedê çar dak e/çar dayik e*" (Tanrı dört ana yani dört temel nesnedir).

Doğanşehirli Pîr Alî Balî 70'e merdiven dayamış bir pirdir. Pîr Alî Balî'nin pirliği baba tarafından değil, anne tarafından geliyor. Onun, Alevilikle ilgili çok güzel bir çalışması Kürtçe ve Türkçe olarak iki ayrı kitap halinde yayınlanmış bulunuyor. Bu kitapta onun yazdıklarından bir hayli örnek yer almaktadır. Hem genel olarak Alevilikle ilgili görüşlerini hem de onun doğup büyüdüğü yöre Aleviliğini daha yakından okuyucuya tanıtabilmek amacıyla, kendisiyle bu konuda yaptığım sohbetin bir özetini aşağıya alıyorum. İşte Pîr Alî Balî'nin görüşleri:

"Aleviliği İslam olarak görenler var, bu doğru değil. Aleviliği İslam'ın bir mezhebi şeklinde görmek yanlıştır. Aleviliğin asıl kaynağını Urmiye-Zagros bölgesinde aramak gerekir. İslam orduları buraları işgal etmeye başlayınca büyük savaşlar çıkmış. İnsanlar işgalcilere karşı çok direnmişler. Bu arada pek çok kişi ölmüş, kalanlar ise dağlara sığınmış, gizlenmişler. Sonra kurtulanların bir bölümü Van'daki **Kela Mijarê**'ye gitmişler. Liderlerinden Süleyman 'Onlar geldiklerinde beni öldürecekler demiş. Ben kendilerini oyalarken siz kaçın' demiş ve taraftarlarını yola çıkarmış. Oradan uzaklaşanlar Kars'a, Dêrsim'e, Adıyaman, Malatya, Halep yöresine yayılmışlar. Kars ve Halep'tekiler Yezidi, Malatya-Dêrsim yöresindekiler ise Aleviler. Bir söylenişe göre Şengal'in Yezidi Şeyhleri önce Dêrsim'den gitmişler.

Bizim yörede de Yezidiliğin etkisi var. Örneğin, Melek Tavus üzerine yemin edilir.

Efsanelerimizde Melek Tavus'un adı çokça geçmektedir. Onunla ilgili bir hayli hikâye var. Örneğin, derler ki "***Haym** iyilik olsun istemedi. O nedenle de cezaandırıldı ve yerin yedi kat dibine gönderildi fakat Melek Tavus onu oradan kurtardı ve aydınlığa çıkardı."*[163]

163-Ricam üzerine Pîr Alî Balî bana çok duru ve akıcı bir Kürtçe ile şu efsaneyi aktardı. Türkçeleştirdiğim efsanenin özeti şu şekildedir:

"Bir gün yerin yedi kat dibine girmiş olan genç bir adam Tanrı'ya yalvardı ve karanlıktan kurtulabilmesi için yardım etmesini istedi. Derken Tanrı'nın emriyle yaşlı bir adam girdi rüyasına ve 'Seni bir kuş kurtarabilir ancak aydınlığa kadar yolunuz çok uzun. Kuş yolda acıkacak, her 'acıktım' dedikçe ona bir pişmiş tavuk vermen gerekecek. Tavukları temin et,' dedi.

Genç çok uğraştı ama tavukları bulamadı. Bunun üzerine Tanrı'ya yeniden yalvardı: 'Ey Tanrım, yaşlı adam bana karanlıktan kurtulabilmem için pişmiş tavuk temin etmem gerektiğini söyledi ama bulamadım. Bana bir kez daha yardım et ne yapabilirim, yol göster,' dedi.

Tanrı genci duydu, ona yardımcı olmaya karar verdi ve uykuda iken yaşlı adamı yeniden gönderdi. Adam bir kaç pişmiş tavuğu yanına bıraktı ve uzaklaştı.

Din Adamları:

Pîr Alî Balî, Alevilikte din adamlarını üç değil, dört olarak açıklıyor. Rehber, Pir ve Mürşit'e ek olarak bir de "Daka Post/Dayîka Post" (Post Anası) var. Post Anasının, olgun ve bilgi sahibi olması gerekir. Pir, rehber ya da mürşit ailesinden olması şart değil. Sıradan halktan biri de olabilir. O gözetleyicidir. Cem'e başlarken, pir ondan destur (izin) ister, o da bir gülbankla verir bu izni.

Pir izni şu sözlerle ister:

"Dara jîyanê, daka zanayê ku bi dest û dilî pak postî Heq danî. Em dixwazin bi destur li post rûnin, tevi Heq bin û xêr û xizmetî Heq biwînin."

Dakê post (Post Anası) şu gülbankla karşılık verir:

"Bi nûr û kerêmê Xwedê postê Heq e, ji Heq da pîr û pak. Li dîwanê ocaxî Heq dil û can pir ceman biwînin. Bê miraz vê (bê) bê nesîb nemînin. Bi çavên dil li Heq girêdan bin. Ji yekîtîyê dûr nemînin. Post ji Heq ra ava ye. Xêr û xebat qebûl be, pîr û kamîl be, Xizir heval be."

Türkçede ise aynı şey, yani destur isteme ve verme şu sözlerle gerçekleşir:

"Ana gerçeğini Hak'tan gördük, geldik divanına durduk, hasa hükmetmeye, turab olup ikrar görgü cemini yürütmeye geldik. Posta oturmaya destur ola."

Ana, şu sözlerle yanıt verir:

"Ulu meydan Divan-ı Hak'tır, serildi postu pir-i paktır, buyurun mekanına mihman olun, desturunu Hak vere!"[164]

Cem sırasında bir yanlışlık yapılırsa, Dayîka Post din adamını uyarır ve hatayı düzelttirir.

Bizim yöre Alevileri için güneş kutsaldır, doğduğunda dua edilir. Dua şöyledir:

Serê sibê, berê birbangê
Ocaxa Heq, roja ronî
Dema jîyanê!
Tu nesîbê kem û canê can zêde ke!
Hemî yan
Ji qedan û belan

Derken kuş geldi, genci sırtına alıp yola koyuldu. Yolda her 'acıktım' dedikçe genç, ağzına bir tavuk attı onun. Sonra öyle bir an geldi ki tavuklar bitti. Ne yapsın genç? Tavuğu veremeyince kuş gitmeyecek ve gitmeyince de aydınlığa kavuşmuş olmayacaktı. Bunun üzerine bacağını kesmeye karar verdi. Kuş bir kez daha 'acıktım' dediğinde, bacağını kesti, ağzına attı ve öylece yola devam ederek aydınlığa kavuştular. Derken kuş genci yere bıraktı; bırakırken de, 'Artık ülkendesin, sen evine git ben de yerime dönerim' dedi. Genç çok teşekkür etti, minnettarlığını bildirdi, ancak kuş uzaklaşmadı; gence döndü ve 'Yürü evine git, gittiğini göreyim, kendim ondan sonra uzaklaşırım,' dedi.

Genç, itiraz etti: 'Hayır, önce sen git, 'dedi.

Ne var ki kuş kabul etmedi, çaresiz kalan genç yürümeye başladı. Tabi bacağı kesik olduğu için topallıyordu. Bunun üzerine kuş yanına gitti, bacağı ağzından çıkarıp yerine taktı, diliyle tedavi etti. Bacağına kavuşmuş olan genç büyük bir sevinçle, 'Beni karanlıktan kurtardın, bacağımı geri verdin. Kanatları bu kadar güzel, iyiliksever kuş, adın ne senin? Diye sordu. Kuş adının Tavus kuşu olduğunu söyledi. Güzel ve iyiliksever kuş, Tavus kuşu idi..."

164-Kürtçe kitabın 16., Türkçesinin ise 29. sayfası

Ji minafîq û minkuran
Ji şer û belê zaliman biparîze!
Ji rama Heq, xêra xwe û
ji erda Heq
Bereketa xwe kem neke û
me ji qetera Heq meqetine!
Bi navê Xwedî, bi eşqê Xizir[165]

Güneş'e bazı yerlerde Muhammed Ali'nin nuru, bazı yerlerde ise *"Nura Heq, Dema Xizir" (Tanrı nurı, Hızır demi)* denir. Bizde, ziyaretler ve onları ziyaret etme Dêrsim'de olduğu gibidir. Ziyaretlere gidilir, mum yakılır, kurban kesilir lokma ya da niyaz dediğimiz ekmek ve diğer yiyecekler dağıtılır.

Bazı ziyaretler:

1-Xazîyan (Bir tepedir)
2-Şah Merdan (Bir hanedan odası)
3-Şerî Tek (Bir tepe)
4-Ziyareta Guzê (Dağ başında bir ağaç)
5-Bütün çeşmeler kutsaldır
6-Tujîk Bava

Kurbanın güneşe dönük olarak kesilmesi kuraldır. Duası var:

Qurbana Heq e
Heq qebul ke
Kêrê sivik ke
Me bi dest ser jêkir
Xwedî û Xizir
Me bi dil ef ke.

Cem türlerini kitabımda genişçe anlattım. Cem'e kadın-erkek birlikte katılırlar. Aralarında herhangi bir fark yok. Cem'e getirilen her şey lokmadır. Hayvan kesme şart değil. Cem'e getirilecek lokma içerisinde elma çok önemli bir yere sahiptir.

Şimdi Alevi derneklerinde ya da cemevlerinde yapılan cemlerin, Alevi cemleriyle bir ilgisi yok, bunlar tarikat cemleridir.

Alevilikte adalet çok önemli bir yere sahiptir. **Edaleta Darê** (Dar Adaleti) bunun en önemli halkası, özüdür. Düşkünlük cezası ve bu cezayı kaldırma yine öyle. Kitabımda, bunlarla ilgili geniş bilgi verdim.

Din adamlarından rehberin, kutsal kabul edilen soydan olması zorunlu değil. Bu sıfata sahip olmanın koşulu, bilgili olmaktır. Kişi halktan ileri gelenler tarafından rehber olarak tayin edilebilir ancak pirin onaylaması gerekir. Pir ile rehber genellikle aynı sülaleden değiller. Mürşit ile pir aynı sülaleden olabilirler.

Ocak kutsaldır. Üzerine yemin edilir. "Ocaxê vê malê be!" (Bu hanenin

165-Bu son satır bazen sadece "Bi eşqê Xizir" şeklinde söylenir.

Ocağına yemin olsun). Örneğin bizim yörede "Ocaxê Xizirê Tazî," "Ocaxê Xizirê Çarixê," şimdi harabe olan "Ocaxê Zerbanê," önemli ocaklardanlar.

Eskiden Malatya'ya bağlı olan Adıyaman'ın Çelikan kazasında bir çeşme var, yörenin en kutsal yeri sayılır, insanlar oraya gider, ellerini yüzlerini yıkar, dua ederler. Hastalığa yakalanmasınlar, yakalananlar ise iyileşsin diye yaparlar bunu.

Bizim inancımızda her yerde hazır ve nazır, her derde derman, dar anında insanların imdadına yetişen Hızır'ın çok önemli bir yeri var. O; duruma göre değişik adlarla adlandırılır: Xizirê Deryayê (Denizler Hızır'ı), Xizirê Erdê (Yer Hızır'ı), Xizirê Hewayê (Hava Hızır'ı), Xizirê İlyas (Hızır İlyas).

Hızır ceminde okunan bir nefes şöyledir:

Demê me ji şahîyê salê,
Xizir mêvan be li malê,
Dine loqmeyî pîr û kalê
Heval, heval, Xizir heval,

Serê salê, binê salê,
Agirê Xizir royê malê,
Pê xwarinê xwê dikele
Heval, heval, Xizir heval.

Türkçesi:

Demimiz yılın şenliğinden
Hızır konuğu olsun evin
Getir lokmasını ***Aksakallının***
Dost, dost, Hızır dost
Yılın başı, yılın sonu
Hızır ateşi evin aydınlığı
Yemek ile tuz kaynar
Dost, dost, Hızır dost

Bizde ölü Kur'an okunarak gömülmez. Bunun özel duaları var. Ölü, yüzü güneşin doğduğu noktaya gelecek şekilde gömülür. Bizim inancımızda ruh yaşama geri döner. "Ruh sevenlerin gönlünde mihman olur," derler. Bizim inancımızda cennet ve cehennem yok. Olan yerlere de sonradan İslam'ın etkisiyle girmiş.

Tanrı nedir? Alevilikte Tanrı sevgidir, korkulmaz. Biz Tanrı için;

-Xwedê jîyan e (Tanrı hayattır),
-Xwedê pakî ye (Tanrı temizliktir),
-Xwedê xêrxwazî ye (Tanrı iyilikseverliktir),
-Xwedê çar dak e/çar dayik e (Tanrı dört ana/dört temel nesnedir).

"Çar Dak" ya da "Çar Dayik" (Dört ana) dediğimiz dört temel nesne önemlidir. Yaşam bunlarla doğar. Söz konusu Çar Dak (Dört Ana) şunlardır:

Güneş ya da ateş, toprak, su ve hava. Tanrı'yı uzakta aramana gerek yok. Onu en yakınında ara.

Bizde, cemlerde hem Kürtçe hem de Türkçe dualar okunurdu. Gördüğüm kadarıyla Türkçe sonradan girmiş. Çünkü bazı pirler vardı; Türkçe bilmiyorlardı ve hiç Türkçe dua okumuyorlardı. Örneğin, **Nesimê Qender** adındaki pir böyle idi. Tamamen Kürtçe yapıyordu cemini. Yine **Ocaxê Pîrikê** diye bir ocak var, o ocakta duran **Pîr Usên**'in duaları da tümüyle Kürtçe idi. Askere gitmemiş, sakalına makas vurdurmamış biriydi Pîr Usên.[166]

6. 2. Semsûr (Adıyaman) Yöresi

"Bizde 'cem' sözcüğü yok, biz cem'e 'dem' deriz"

Adıyaman yöresi Alevi inançları, gelenek ve töreleri üzerine konuştuğum kişi kendisi de Kurêşanlı bir pirin çocuğu olan Ali oldu. Ali'nin anlattıkları özetle şöyle:

"Biz aslen 'Luf' köyünden geliyoruz. Xodsor adında bir aşiret var, ona halk arasında Xwosor deniliyor, Bu aşiretin iki kolu var. Yerleşik Xodsor, göçebe Xodsor. Xodsor'un alt bölümleri (kabileleri) var, onlara Kürtçede 'ber' deniliyor. 'Bera Hema' bizim mensup olduğumuz kabilenin adıdır. Köylerimiz Adıyaman merkeze bağlı ova köyleridir.

Yöremizdeki Kurêşan mensupları 'dedelik' sıfatına sahipler. Kurêşanlar, kendilerinin Mısır asıllı olduklarını, oradan geldiklerini söylerler. Kürtçede Şêxê Misirî, Türkçede ise Mısıroğulları olarak bilinirler. 1980'den sonra 'Dedeoğulları' soyadını aldılar. Daha önce dedelik makamında Kamber Dede bulunuyordu, şimdi yerini çocukları ve torunları almış bulunmaktadır. Bizim 'Berê Hema' (Hema kabilesi) da Kurêşan aşiretinin bir koludur. Kamber Dede ailesine halk arasında **'Kurê Milkî Milê Alî'** denilmektedir.

Aşiretin dağlık bölgede oturan iki kolu var: Balla ve Kawa. Bu iki kolun dedeleri ayrıdır. Balla aşiretinin dedeleri 'Küçükdoğan' soyadını taşırlar. Kawa ya da Hînotî kolunun dedeleri ise 'Özer' soyadını almışlar. Bu ailenin köyü Eliti'dir.

Yöre Alevileri arasında ay ve güneş de kutsal olarak bilinir. Doğma ve batma sırasında, insanlar avuç içleri onlara dönük olacak şekilde kollarını

166-Pîr Alî Balî, konuşmamız sırasında sözü bir ara Dêrsimlilere getirdi ve şunları söyledi: "Dersim Qibleya me bû. Me çi wext ku navê Dersimê bihîst, heyecan diket dilê me. Me kuderê bidîta Dersimîyan re hurmet dîkir. Pîr û rêberê Dêsimê bo me wek kela bûn. Lê mixabin niha Dersimî zehf pûç bûne. Pîr û rêber henin, aslê xwe înkar dîkîn, dibêjin 'Em Tirk in?' Çi elaqa Dêrsîmıyan bi tirkîtîyê re heye? Ez dibînim, dibejîm 'Dê û bavên we Tirk nebûn, hûn çava bûn Tirk?' Çîrokan dibêjîn. Her kes însan e, herkes yek e; lê aslê xwe înkarkirin ji ayb e, şerm e."

(Eskiden Dersim bizim Kıblemizdi. Ne zaman Dersim adını duysak yüreğimizde heyecan hissederdik. Nerede görsek Dersimlilere saygı gösterirdik. Dersim'in pir ve rehberleri bizim için kale idiler. Ne yazık ki Dersimliler çok yozlaşmışlar. Pir ve rehberler var, asıllarını inkar ediyorlar, "Biz Türk'üz" diyorlar. Türklükle ne ilişkisi var Dersimlilerin? Görüyorum, konuşuyorum; "Anne ve babalarınız Türk değillerdi, siz nasıl oldunuz?" diyorum, masal anlatıyorlar. İnsan insandır, eşittir ama aslını inkar etmek de ayıptır, utanç vericidir. Ama ne yazık ki gerçeğimiz bu bizim.)

ileriye uzatır ve dua eder, sonra avuçlarını yüzüne sürer ve böylece dua tamamlanmış olur. Ay doğduğunda yapılan dua da murada erme isteği var. Kişinin muradı ne ise onu dile getirir."

Tıpkı öteki bölgelerin Alevilerinde olduğu gibi, bu yöredeki Alevilerin inancında da ziyaretlerin yeri önemlidir. **Mahmut Hesarî, Abizer Xefarî, Zeynel Abîdîn,** en önemli ziyaretlerden üç tanesidir. İnanışa göre bunlar, Emeviler döneminde yaşamış evliya komutanlardır. Bu bölgede savaşarak yaşamlarını yitirmişler. Yine ziyaret olan bir dağ var, adı **Girê Elîdax**'dır. Halk, Hz. Ali'nin orada savaştığına inanır. Yine aynı inanışa göre, Hz. Ali'nin atı Düldül'ün de o dağın tepesinde ayak izleri var. Mahmut Hesarî bu dağın, Abizer Xefarî ise bir diğer dağın tepesinde gömülüler, fakat Abizer'in gömülü olduğu dağın yüksekliği, Girê Elîdax'ınkine göre daha azdır. Her iki ziyaret ya da dağ, karşı karşıyalar. Bir ziyarete gidenin ötekine de gitmesi gerekir. İkisi birden ziyaret edilmezse, o ziyaret geçerli kabul edilmez.

Bizde "cem" sözcüğü yok. Biz cem'e "dem" deriz. Dem de yapılan en yaygın dualardan biri şöyledir:

Demê bikin, bi dewran kin,
Miradsiza mirad rakin
Heqo qurba tu comerd î
Merîyê Merd î
Tu dursaqa li tengîya berdî.

Türkçesi:

Dem yapın, devrana dönüştürün
Muradsızları murada erdirin
Kurban olduğum Tanrı, cömertsin sen
Mertlerin tarafındasın
Çaresizleri (dursaq?) dardan kurtaransın

Ziyaretler anılarak söylenen bir diğer dua:

Girê Alidaxê Çiyayê Bilind e
Mahmud Hesar eskerdar e
Ayzer Qaffar defterdar e
Gihayê dorê derman e
Girê Alî Daxê çingê pan e!
Gihayê dorê gi derman e
Şevê înê gi evlîya hev dicîvin
Bang Alê Zelal, Şahê Merdan!

Türkçesi:

Girê Alîdax yüce dağdır

Mahmut Hesar komutandır
Ayzer Qaffar deftardır
Etrafının otları dermandır
Girê Alîdax nasıl da geniştir!
Etrafının tüm otları dermandır
Cuma gecesi bütün evliyalar birlikte yaşar
Seslenirler Alê Zelal'a, Şahı Merdan'a

Bir diğer Dua:

Demê bikin, bi dewran kin,
Miradsiza bi mirad kin
Banga Elîyê Zelal, Şahê Merdan kin
Bo donzde Îmaman xwe li bah kin

Heqo qurba tu comerd î
Merîyê Merd î
Tu dursaqa li tengîya berdî.
Şahê Merdan li me dîyar kî

Türkçesi:

Dem yapın, devrana gelsin
Mıradsızlar muradına ersin
Çağırın Elîyê Zelal gelsin
Yasınız on iki İmamlar için olsun

Tanrım, sen cömertsin
Mertlerin yanındasın
Dara düşenleri kurtaransın
Şahı Merdan'ı bize diyar edensin

Ziyaretler anılarak okunan bir gülbank şöyle:

Girê Elidaxê Çingî pahn e
Gihayê dorê gişt derman e
Sê Sed î Şeşt û Şeş Ewlîyan e
Hemû giş vî girê dane
Abuzer Xaffer li çatî rîyan e
Mahmud Hesar li bilindîyan e
Şevê Înê hevdi civîyane
Bona Elîyê Zelal Sahhî Merdan e

Mahmut Hesarî serleşker be!
Abuzer Xaffur defterdar be!
Ulu Axuçan senceqdar be!
Şahî Merdan li me dîyar be!

Were were, axayê mi tu were
Qc ne dûr e, gavek dere
Bir ji bona me rabe
Xoce Xizir Elî el Heyder e

Türkçesi:

Girê Alîdax tepesi nasıl da düzdür,
Etrafının tüm otları dermandır
Üç yüz altmış altı evliyanın
Hepsi bu dağdadır
Abizer Xaffarî yolçatıdadır
Mahmıt Hesarî yükseklerdedir
Her cuma gecesi toplanırlar
Elîyê Zelal Şahı Merdan için

Mahmıt Hesarî askerdar olsın
Abizer Xafur (Gaffur) defterdar olsın
Ulu Ağıçan sancaktar olsun
Şahı Merdan bize diyar olsın

Gel gel Ağam sen gel
Uzak değil, bir adımlık yerdedir
Bizim için yola koyulsun
Hoca Hızır; Ali el Haydar

Bölgede, pir ya da dedeler talipleri beli dönemlerde ziyaret eder, "yol gösterimi" şeklinde törenler düzenlenir. Bu ziyaret sırasında dedenin taliplerin evine ayrı ayrı gitmesi şart değil ki pratikte de genellikle böyle oluyor. Pir köye gider, bir ya da bir kaç eve konuk olur, talipler o evlerde kendisini ziyaret ederler. Ziyaret sırasında sorunlar varsa konuşulur, tartışılır, çözüme bağlanır. Sonunda da talip pir ya da dedesine çıralık verir, ondan dua (gülbank) alır. Çıralık çoğunlukla, paradır. Koyun, keçi, oğlak gibi bir ev hayvanı da olabilir.

Pirin konuk olduğu evde, perşembeyi cumaya bağlayan gece dem (cem) bağlanır, dem (sema) dönülür. Kız erkek fark etmez; 8 yaşını doldurmuş herkes demde yer alabilir.

Dem sırasında kadın ve erkek, diz çökerek birlikte otururlar.

Dem'e gidenler birlikte niyaz götürürler. Bu niyaz esas olarak çerez, kuru ya da taze meyve türü şeylerdir. Ceviz, kuru üzüm vb. Tatlı çok makbule geçer. Buna "Nîyaz û loqme" (niyaz ve lokma) denilir. Dem yerine giden, eğilip yeri öper ya da zemine koyduğu elini öper. Biz de, dem anında dedenin elini öpme geleneği yok. Kadınlar dâhil, katılımcılar ile pir birbirlerinin omuzlarını öperler.

Dem sırasında pir dua eder, zakir ise saz çalar. Bunun dışında da yerine

getirilmesi gereken görevler var. Diyelim ki "derîdar" (kapıcı) dem esnasında hizmet görür, işleri organize eder, "çavder" (gözetleyici) dışarıda uygun bir yerde durur ve gelen-giden olursa haber verir. Bu görev asıl olarak devletten duyulan korkunun bir sonucudur. Yabancı birisinin ya da herhangi bir devlet görevlisinin demi görmesini engellemeye yönelik bir eylemdir. Çünkü eskiden, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde demin (semahın) devletçe bilinmesi, halk için büyük risk taşıyan bir şeydi.

Deme (semaha) kalkmak isteyen önce eğilir yeri öper, pirden niyaz alır ve öyle dâhil olur. Sema dönenin yüzü daima pire dönük olmalı, arkasını asla çevirmemeli. Dem iki şekilde dönülür:

Deme (semaya) kalkan;

1-Kendi etrafında dönerek meydanı dolaşır,

2-Yüzü dedeye gelecek şekilde yerinde durur, kollarını önce açar, sonra kapatır ve öne doğru eğilir. Buna "Zîkrê Îmam Husên" (İmam Hüseyin Zikri) denir.

Dem, bazen ziyaretlerde yapılır.

Dua dili, ermiş kişiler ve keramet gösterme üzerine de şöyle diyor Kurêşanlı Ali:

Benim babam din adamıydı cem yapardı ve ben de sürekli onunla birlikteydim, onu izlerdim. Bizde hiç Türkçe dua yoktu. Şimdi Türkçe hâkim olmaya başlamış. İnsanlarımız kendi dillerini terk ediyorlar.

Bizde kerametini kanıtlayan 3 kutsal kişi önemlidir:

Bunlardan biri Kurêşan atası Kurêş olup onunla ilgili bir efsane anlatılır. Söylenceye göre bir dönem hükümdar Kurêş'i fırına atmış. Ancak Kurêş fırına girerken kendisiyle birlikte bir çocuk götürmüş. Belli bir süre sonra çocuk fırından çıkınca "Ne gördün?" diye sormuşlar, o da karşılık olarak "Bir dağın başındaydık, soğuktu, çok üşüdüm" demiş.

Ağuçan, bunların ikincisidir. Dönemin padişahı ya da sultanı, Ağuçan büyüğünü çağırmış ve imtihan etmek amacıyla bir fincan zehirli kahve içirtmiş. Kahveyi içen ermiş kişi, zehiri parmaklarından sızdırarak tekrar fincana doldurmuş. Onun soyundan olanlar, yani Ağuçan mensupları mürşit konumundadırlar.

Bu üç sır keramet sahibinden biri kahve dolu fincanı kapıya fırlatmış, fincan kapıya asılı kalmış, düşmemiş.

Söylenceye göre Hacı Bektaşı Veli bir gün bir aslana binip bu pirleri ziyarete gitmiş. Bunu gören pirlerden biri değirmen taşına, ötekisi ise duvara binmiş ve öylece karşılamaya gitmişler. Onların o halini gören Hacı Bektaş; "Şimdi sizin nasıl bir keramet sahibi olduğunuzu biliyorum artık. Siz keramette benden daha üstünsünüz. Ben canlıya bindim yürüttüm, siz ise cansızı," demiş. Bölgede, din adamları arasındaki hiyerarşik durum ise şu şekildedir:

1-Mürşîdî Kamîl: Bunlar Ağuçan mensuplarıdır ve üst kurulu oluştururlar.

2-Pîrî Comerd: Bunlar Kurêşan mensuplarıdır.

3-Rêber (rehber) ya da dede. Bu gruba girenlere bilen ya da bilgili kişi anlamında "zana" diye de hitap edilir. Talibe yol gösteren, öğreten bunlardır.

Din adamlarının temsilcilerinin bir araya gelip oluşturdukları bir kurul var ki buna "Dedeler Erkanı" denir.

Bizim yöredeki yaygın dualardan biri de şöyle:

Xudeyo ya Rabbi!
Merî ya biparêze
Xeſl û qeda
Şerê jïna
Şerê Şêytin
Nedî û nebîna.

Türkçesi:

Ya Rabbi, Tanrım!
Yalan ve kadadan
Kadının şerrinden
Şeytanın şerrinden
Görmemiş ve görmeyenlerden
Koru insanı

Bir başka dua:

Xudeyo ya Rabbî!
Tu merî ya lê biparêzî
Şerê jïna nerind
Şerê Şêytên
Xeſil qeda û nedî û nebîna.

Türkçesi:

Ya Rabbi, Tanrım!
Sen bizi koru;
Kötü kadının şerrinden
Şeytanın şerrinden
Görünür görünmez kada ve beladan.

Bizim kültürümüzde dikkat çekici bir şey var: Kadına büyük saygı gösterilir ama halk kötü kadın şerrinden çok korkar ve dualarda sık sık ona atıfta bulunulur.

Yöremizde ayrıca Kaw ya da Kawa isminde bir aşiret var. Dağlık bölgede yaşarlar. Onlar da alevidirler ama günümüzde birçok köyü dönmüş yani Sünnileşmişler. Bunlara Donegê bîn nalet (Bin lanetli dönekler) denir. Bunlar arasında **Hînotî** aşireti de var. Hinotî sözcüğünün ne anlama geldiğini bilmiyoruz. O bölgede Ermeniler de varmış, Ermenice bir sözcük olabilir.

Bölgede Hızır'a inanılır, büyük saygı gösterilir. Hızır orucu da var. Bu oruç ve bayram 7 gündür. Kişi, orucun üç gününü kendisi, üç gününü ise

sağdıcı, yani Ahret kardeşi için tutar. Oruçtan sonra ki 7. gün bayramdır. Bayram günü "**Xewre**" pişirilir. Buna, Xewrê Xizirî (Hızırın Xewresi) denir. Xewre, Hızır lokmasıdır, iki türlü pişirilir.

1-Hamura soğan, kavurma ve ayçiçeği çekirdeği karıştırılarak yassılaştırılır, sacın iç kısmı yağlanır, ateşe konur ve ekmek o yağda pişirilir.

2-Aynı yöntemle hazırlanmış hamur saca konur, sacın ağzı yukarıya gelecek şekilde ocağa konur, ikinci bir sac ile kapak gibi kapatılır ve bu ikinci sacın üzerine sıcak kül ve köz örtülür.

Pir Ali "Dêrsim'de ki Gaxan bizde de var," diyor ve devam ediyor: Bizde adı "Kal û Pîr"dir. Bir sakallı dede (kal), bir de kendisine göre biraz daha genç olan karısı (pîr) var. Bunlar, sırtlarında torba, ev ev dolaşır, yiyecek toplar, sonra da yoksul kimselere ve çocuklara verirler. Tabi, gençler bir evde bir araya gelir, yemek pişirir yer, eğlenirler. Gezme sırasında gençler kadına "Pîre"ye sarkıntılık eder, onu kaçırmaya çalışırken, "Kalo" elindeki sopa ile onları döver, kovalar.

12 İmam orucu var. Bunun 12 günü İmamlar, 3 günü ise Ashaf'lar içindir.

Oruç başlamadan önce bıçaklar kaldırılır, oruç bitene kadar da çıkartılıp kullanılmaz. Tabi bunun için de bazı hazırlıkların önceden yapılması gerekir. Örneğin, yemeklerde kullanılacak soğan, oruç başlamadan doğranır.

Oruç süresince ayrıca;

-Tırnak kesilmez,

-Tıraş olunmaz,

-Cinsel ilişkide bulunulmaz,

-Vücut yıkanmaz, banyo yapılmaz,

-Hiç bir şekilde şenlik yapılmaz,

-Su içilmez. Üzüm şırası su ile karıştırılıp içilir,

-Sonunda ise aşure pişirilir. Aşurede su, buğday, şeker, pekmez, nar, üzüm, elma gibi nesnelerden 12 tanesinin içinde olması gerekir.

-Elden geldikçe, yas göstergesi olan siyah giysiler giyilir.

Bizim inancımızda ateş kutsaldır, saygısızlık yapılmaması gerekir, günahtır.

Kirvelik var. Kutsal bir bağdır. Kirveler arasında evlilik yasaktır.

Pir ya da dede olan birinin, kendi kategorisinden olmayan kesimlerden biriyle evlenmesi eskiden yasaktı, şimdi bu geleneğe de artık pek uyulmuyor.

Hz. Ali Tanrı gibi görülür, onun bir görüntüsü olarak kabul edilir, büyük saygı gösterilir.

Bir efsaneye göre Adıyaman Kalesi eskiden bir mil üstünde dönüyormuş. Hz Ali bölgede savaşırken, Girê Alidax'dan sapanla bir taş atıp kaleyi milin üzerine düşürmüş ve böylece dönmesini durdurmuş.

Öteki bölgelerde olduğu gibi, yöre Alevilerinin inancında tabiatın

(yaşamın) oluşmasında 4 temel nesne esas kabul edilir. Bunlar; **toprak, su, ateş ve hava**dır.

Alevilikte yer alan insanın gelişip mükemmelleşmesinin 4 temel aşaması, bu yöre Alevilerinin inancında da var ki bunlar; **şeriat, tarikat, marifet ve hakikat**'tır.

Pirin karısına **Etê** ya da **Etik** (Türkçe alfabe ile etık) denir. Kürtçe de anne için kullanılan "dayik" sözcüğü, bu bölgenin bazı yörelerinde yok. Bunun yerine "etê/etik" (etık) sözcüğü var. "Benim annem" karşılığı olarak "Eta min" ya da "Etika min"dır. Pir karısı da yine "Etê/Etik"dır (Etık).

Pir Alî şöyle diyor: "Bizde günlük yaşamda Kur'an hemen hemen hiç yok. Çok az kişi Kur'an okumasını bilir, çok az kişide Kur'an var. Ölünün başında Kur'an okumak oldukça istisnaidir. Normal olarak ölü gülbank okunarak gömülür. Yemin ise daha çok ziyaretler ile Hz. Ali anılarak edilir. Kutsal kitap olarak 'İmam Cafer Buyruğu'nun bahsi çok geçer.

Bizde, Xoce Xizir yardım eden melekedir, dara düşenin imdadına koşar. Beyaz bir atın sırtında gezen, aksakallı bir ihtiyardır o.

Bazı hayvanlar kutsaldır, öldürülmeleri günah olarak kabul edilir. Örneğin, balık yenmez, günahtır. Kürtçede 'peskuvî' dediğimiz yaban keçisi ve o cinsten olan hayvanlar da öldürülmez. Öldürülmesi günah olan hayvanlardan biri de kertenkeledir. Bazı yılanlar için durum yine aynıdır. Evlerde bulunan yılan öldürülmez. Evin sahibi ve koruyucusu kabul edilir. Ziyaret ve mezarlıklardaki yılanlar da öldürülmez. Her ziyaretin bir yılanı olduğuna inanılır.

Kurban, evde de kesilebilir, ziyaretlerde de. Yine Kurban Bayramı'nda kurban kesme geleneği de var bizde. Kurban edilecek hayvanda bazı şartlar aranır. Bunun için yaşına, dişlerine, sağlıklı olup olmadığına bakılır. Yine gebe hayvan da kurban edilmez. Kurban, kural olarak güneşin ilk ışınları görünür görünmez, yüzü ona dönük olmak üzere yetişkin bir erkek tarafından şöyle bir dua eşliğinde kesilir:

Alî ul Seydîtullah, îlla Zulfukahr
Muhammed Mustafa
Alî el Murtaza
Şah Hasanî Xulkî Riza
Şahî Şêhîdên Kerbela.
La ilahe ilallah
Muhammede Resulullah
Alî el velilullah
Ya sabır ya Allah
La fettah ilah Ali el seffullah i Zulfükar.

Kesim gerçekleştikten sonra kısa bir süre için bıçak hayvanın üzerine bırakılır, sonra da eti komşular arasında eşit şekilde dağıtılır?

Bölgede musahiplik çok önemli kutsal bir bağdır. Musahip olmaya karar verenlerin musahipliği dede tarafından bir törenle ilan edilir.

Evlilik kutsal olarak görülür. Teorik olarak tek kadınla evlilik geçerli olup boşanma yok. Ne var ki her şeye rağmen boşanırlarsa, bunu yapan çiftlerin yeniden evlenmelerine izin verilmez, yasaktır."

6. 3. Diyarbekirli Bir Dede Ailesi: Dede Karkınlar

"Oturan, duran/Piri Ciwan/Sırrı sır edenin demine hü!"

Hilmi Karkın Dede

Karkınlar, dağınık olarak yaşayan bir Alevi grubudur. Aslen Türk oldukları genellikle kabul edilen bir görüştür. Onların inançlarını, gelenek ve törelerini öğrenmek üzere başvurduğum kişi, Diyarbekirli Dede Hilmi Karkın oldu. Hilmi Dede şunları söyledi:

Karkınların Diyarbekir'de yerleşik oldukları 2 köy var. Büyük Kadıköy ve Şarabû köyü. Fakat göç bizi de etkiledi ve bu köylerde de hemen hemen kimse kalmadı.

Din adamları: Din adamları olarak biz de rehber ve pir var. Biz pire daha çok dede deriz. Dede, rehberden bir derece yukarıdadır. Mürşit yok bizde.

Rehber yol gösteren, öğreten ve yetiştirendir. Dede ise karar verir. Cem namazını kıldırır. Cem namazı derken Sünnilerin kıldığı namazı anlamamak lazım. Bizimkisi cem anında alnını yere koyup duayı dinleme şeklindedir.

Rehber ve pir aynı ailedenler. Genellikle yaşı büyük olan pir, küçük olan ise rehberdir. Urfa'da Kısas köyü var, onlar bizim taliplerimizdir. Bizimkiler eskiden beri onları ziyaret ederler. Bu ziyaret sırasında cem bağlanır. Urfa merkezde de varlar, orada da cem yapılır fakat dediğim gibi şimdi bunlar yapılmıyor artık.

Cem: Cemlerin yapıldığı sezon sonbahar ve kış aylarıdır. Cem, perşembeyi cumaya bağlayan akşamları düzenlenir. Özel hallerde başka günlerde de yapılabilir.

Köyümüzde özel bir cemevi yok. Evimizin geniş bir odası cemhane olarak kullanılıyor.

Köylüler, cem'e sıra ile lokma getirirler. Bu, esas olarak kurban edilen bir hayvandır. Ancak durumu elverişli olmayanlar bir horozu da kurban edebilirler. Cem'e başka yiyecekler de getirilebilir. Katmer, meyve ve kuru yemiş gibi şeyler. 12 yağlı ekmeğin ceme getirilmesi çok önemlidir. Bazen de durumu kurban kesmeye elverişli olmayan bir kaç kişi bir araya gelir, bir hayvanı satın alır, kurban ederler.

Getirilen hayvana Kesemet denir. Kesemet'in ne olacağına dede karar verir. Kesemet nöbetleşe getirilir. Her hafta bir ya da bir kaç kişi.

Cemevinde mumluk var, mumlar orada yakılır.

Cem'e katılanlar duvar diplerine ve yan yana otururlar. Oturuş şekli diz çökmedir.

Cem anında sorunlar konuşulur, sorular sorulur ve çözüme kavuşturulur. Cem başlamadan önce, pir hazır bulunanlara birbirlerinden razı olup olmadıklarını sorar. "Razıyız" derlerse, "Hak ta sizden razı olsun," der ve ceme başlar.

Pir, uzun bir dua okur. O bunu yaparken katılımcılar yere kapanır, bir ellerini zemine, alınlarını ise onun üzerine koyar ve dua bitinceye kadar öyle beklerler. Ceme katılanlar, kalktıkları zaman pir, "Oturan, duran/ Piri Ciwan/Sırrı sır edenin demine hü!" der. Bu sözler söylendikten sonra isteyen kalkar gider, isteyen kalır.

Gitmeyenler ise oturur, deyiş söyler, yer-içerler. Alkol bu aşamada alınır.

Dede yoksa yerine birini vekil tayin edebilir. Buna "dikme" denir, aynı soydan olması şart değil.

Cem esnasında 12 hizmeti gören görevliler var. Kapıcı, süpürgeci, çıracı, paçacı... Herkesin yapmakla yükümlü olduğu bir görevi var. Diyelim ki "paçacı" etrafı gözetler, gelen var mı yok mu kontrol eder, olursa haber verir.

Cem yerine gelir giderken pirin eli öpülür. Dedenin karısı Ana'dır, gerektiğinde onun görevlerini üstlenebilir. Kendisinden büyük olanlar "bacı" diye de hitap ederler. Yani her koşulda "ana" denmez.

4 Kapı 40 Makamdan içeriye girme, ya da ceme katılabilme koşulları:

Yeni yetişen gençler 12 yaşına geldiklerinde, 10-15 gün rehber tarafından eğitilirler. Ceme katılacak kişide aranan koşullar şunlardır:

-Kimsenin malında, canında ve namusunda gözü olmayacak,
-Harama el uzatmayacak,
-Yalan söylemeyecek,
-Büyüklerin sözünden çıkmayacak.

Bu konularda gerekli eğitimi alıp da ceme katılma hakkı elde edenlerin boyunlarına 12 çeşit ip ya da renkli eşarp asılır.

Cem yerinin kapısından içeriye rehber eşliğinde girerler. Rehber girişte "Esselamu Aleykum ey şeriat erenleri," der.

Dede, aynı sözleri tekrarlar:

"Esselamu Aleykum ey şeriat erenleri."

Rehber bunun üzerine, "Kapınıza bir çift kul getirdim, kulluğa kabul ediyor musunuz?" diye sorar.

Buna karşılık Dede, "Hak erenler kabul ederse biz de ederiz," diye karşılık verir.

Rehber bu kez üç adım atar ve "Esselamualeykum ey tarikat pirleri, kapınıza bir çift kul getirdim, kulluğa kabul ediyor musunuz?" der.

Dede, yukarıdaki sözleri tekrarlar.

Rehber yine öne doğru üç adım atar ve "Esselamualeykum ey marifet kâmilleri, kapınıza bir çift kul getirdim, kulluğa kabul ediyor musunuz?" derken dede yukarıdaki sözleri bir kez daha söyler.

Rehber üç adım daha atar bu kez de, "Esselamualeykum ey sırı hakikat şahları, kapınıza bir çift kul getirdim, kulluğa kabul ediyor musunuz?" der ve dede aynı sözlerle karşılık verince, sözü yeniden rehber alarak:

Bismillahirrahmanirrahim
Allah Allah,
Yüzü yerde, özü Darı Mansur'da
Hak Erenler meydanında
Tahili ikrar vermek talebinde
Hak Erenlerin vermiş olduğu nasihat ile
Amale hareket etmek üzere
Baş açık, yalın ayak, boynu bağlı, yüreği dağlı
Yüzü üzre sürüne gelmiş
Tahili ikrar vermek talebinde
Aynı Cem Erenlerinin hüsnü rızaları ile
....[167] nam bir çift kuzu kurbanımız var
Emri mürşit kabul buyurursa
Getirelim mi şahım?

Pir kısa bir dua ile onay verir. Bunun üzerine ceme katılacak gençler şöyle derler:

Bismillahirrahmanirrahim
Elamdülallah ki ben oldum bendei hacı Xuda
Hemçakarı Ali Aba
Rey zulmetten çıktım
Gamı gafletten uyanıp
Can gözüm kıldım küşat
12 İmam bendesiyem
Ben gürufu naciyem
72 fırkadan beri dahi oldum cuda
Mezhebim Heq Caferidir
Gayrilerden el yudum
Pir üstadım Hünkar Hacı Bektaşı Veli
Deyip bel bağladım
Mürşidim oldu Muhammed
Rehberimdir Murteza
Pir cemal Muhanmmed Kemal
İmam Hesen, İmam Husên
Ali rey eline selavet.

167-Ceme alınması söz konusu olan kişiler kimlerse onların adları söylenir. ama aslını inkar etmek de ayıptır, utanç vericidir. Ama ne yazık ki gerçeğimiz bu bizim.)

Bu seremoniden sonra söz konusu gençler ceme dâhil edilirler.

Kız çocukları için böyle bir yetiştirme ve tören yok. Onları, evde anne ve babaları yetiştirir, 12 yaşlarından itibaren ceme katılırlar.

Öteki bazı kurallar

-Çıralık verme var. Çıralık anında okunan özel bir dua yok.

-Sofra duası var.

-Güneş ve aya bakarak dua ettiklerine hiç rastlamadım, bizde yok.

-Kurban bayramı var. Kurban duası var, saz eşliğinde, müzik şeklinde söylenir.

-Ziyaretler var. Köyden, yürüyerek 3 saate yakın uzaklıkta İmam Bakır ziyareti var. Bu ziyareti sadece Aleviler değil, Sünniler de ziyaret ederler. Oraya gidilir, kurban kesilir, dua edilir, ertesi gün dönülür.

-Diğer bir ziyaret Deve Boynu'dur. O, yakın olduğu için ziyarete gidenler geceyi orada geçirmezler.

-Rehber ve dede ile kendi talipleri arasında evlilik olmaz. Ama aralarında doğrudan pir-talip ilişkisi yoksa evlilik mümkündür. Aynı kural, kirve ve musahipler için de geçerlidir.

-Ölü Kur'an okunarak gömülür. Kur'an'ı okuyup defnedecek kişi dede de olabilir, talip de. Bunun mümkün olmaması halinde; diyelim ki Kur'an'ı okuyabilecek dede ya da talip yoksa bu işi Sünni hocalar da yapabilirler.

-Eskiden iyi insanların ruhlarının geri geleceği söylenirdi. Demek ki bu inanç var.

-Kırklar cemi var, inanılır.

-Musahiplik var ve çok önemlidir.

Musahip olmaya karar veren gençler dedeye gider, kararlarını açıklarlar. Dede dua okur, içki içilir. Bundan sonra 7 yıl beklemeleri gerekir. Bu 7 yıl içerisinde birbirlerini kırmaz ve her bakımdan anlaşırlarsa, dedenin huzurunda gerçek musahip olarak ilan edilirler. Musahiplik ya da Ahret kardeşliği çok önemlidir. Gerçek kardeşlikten daha ileri bir bağdır. Diyelim ki birinin evinde bir şey var ama ötekisinde yok; bu durumda kendisinde bulunan kardeşin, öteki kardeşle o şeyi paylaşması gerekir. Kardeşlik, sadece iki erkek arasında değil. Onların eşleri bakımından da aynen geçerlidir. 7 yılın sonunda dedenin huzurunda kardeşlikleri tasdik edildiğinde dördü birden aynı gömlekten baş çıkartırlar.

Kız kaçıran yedi yıl yola alınmaz. Bu, bir tür düşkünlük cezasıdır. Ancak aileler anlaşmışlarsa ceza verilmez, verilmişse kaldırılır. Böyle olmasa bile halkın ricası üzerine pir yetkisini kullanarak, bu durumdaki bir kişiyi affedebilir.

Kurban Duası:

Hak Ta'lladan Cebrail'e
Cebrail'im gelsin dedi
Varın söyleyin Xalil'ime

Ehti (Ahtı) yerim bulsın dedi
Gine geldi bayram ayı
Titrer Xalil'imin canı
Yavrum İsmail'im seni
Hak'a Kurban demiş dedi
Hak kabul ederse beni adam
Hiç çekme sen gamı
Koç-kuzu kurban olmazsa
Erim Hakk'a kurban demiş dedi
Çıkın bakın de zevaldan
Önün çevirmiş türbeye
"Belki telaş verir atam
Kollarımı bağla," dedi
Kolların bağlı bağladı
Annesi uğrun ağladı
77 kere çaldı
Niçin kesmen behey zalim
Bıçak der ki haşa haşa
Niçin çaldın beni taşa
Taşı kestim baştanbaşa
Kesmem İsmaili dedi
İsmail kalkıp uyandı
Bedenin nura boyandı
Ya Halil nice dayandı
Yavrum İsmailim dedi
Kurbanı gönderdi Delil
Önünce geldi Cebrail
Ben senden cömerdim Halil
Kaldır İsmaili dedi
İsmail kalkıp uyandı
Boyca nura boyandı
Ya Halil nice dayandı

Sofra Duası:

Bismillahirrahmanirrahim
Sofrayi Halil
Kerameti Delil
Her kim bize verdi tahın
Cehennem ateşi olsın ona haram
Esselat-ul vesselam
Arta, bol ola
Kazananlar sağ ola
Birleri bin ola
Binaları qayim ola

Ektikleri biçtikleri rast u durust gele
Ambarları dolu ola
Gönülleri gani ola
Yardımcıları Muhammed ve Ali ola
12 İmam'ın katarından, didarından, izinden, tozundan, şefaatinden
Mahrum eylemiye
Her ne niyette ise
Allah kabul ve makbul eyleye
Dehin Dergâhına kayd ede
Gerçeğe hü müimine ya Ali

Bir Beyit:
Eşrefoğlu al haberin
Bahçe bizde, gül bizdedir
Biz de Mevla'nın kuluyuz
72 dil bizdedir

Erlik midir eri yormak
Irak yoldan haber sormak
Cennetteki şol dört ırmak
Coşkun akan sel bizdedir
Adem vardır cismi semiz
Abdest alsa olmaz temiz
Halkı dan eylemek[168] *nemiz*
Bir cümle vebal bizdedir

Kimi sofu kimi hacı
Cümlemiz Hakka duacı
Resulü Ekrem'in tacı
Aba, hırka, şal bizdedir

Biz erenler gerçeğiyiz
Has bahçenin çiçeğiyiz
Hacı Bektaş gerçeğiyiz
Edep, erkân, yol bizdedir

Kuldur Hasan Dede'm kuldur
Manayı söyleyen dildir
Elif Hakk'a doğru yoldur
Cim ararsın, dal bizdedir

6. 4. Arap Aleviler: Antakya-Çukurova'dan Bir Örnek

"Bütün Dinler Alevilikte temsil edilir"

Alevilikle ilgili bu çalışmanın hazırlıkları sürerken Arap Alevilerle görüştüm ve inançları hakkında bilgilenmek istedim. Konuştuğum kişiler konuya

168-dan eylemek: hor görmek

ilişkin kimi bilgiler verdiler. Ancak bunu yaparken oldukça ketum davrandılar. Çünkü onlarda bu konuda gizlilik esastır. Yine görüşme sırasında sık sık "yazmamak koşuluyla" söyledikleri şeyler de oldu.

Çukurova'dan bir Alevi din adamının anlattıklarından, bu yörenin Aleviliği hakkında özet olarak şunları söyleyebiliriz:

-Evrende inanç, yaratılışın ilk gününden beri var.

-Alevilik bu inancın asasıdır, özüdür. Var oluştan bu yana var olan dinlerin adları farklı ama özleri bir ve bu da Alevilikte temsil edilir. Diğer bir deyişle Alevilik bütün dinlerin süzülmüş halidir. Örneğin, Alevilikte ateş kutsaldır. Hz. Musa Tur Dağı'na çıktığında, Tanrı kendini ona bir ateş topu şeklinde gösterdi. Alevilik, dinlerin sadece başlangıcı değil, aynı zamanda son şeklidir. Mehdi bu dinle gelecek.

Alevilikte peygamberler arasında fark yok, tümü birdir.

Arap Alevilerinde kutsal kubbeler (ekoller) var. Yunan Kubbesi, Arap Kubbesi, İran Kubbesi, Hint Kubbesi gibi.

Adem'in oğulları Habil ile Kabil kutsaldırlar. Habil'in kutsallığı Ali düzeyindedir.

Yunan Kubbesi altında yer alan birçok kutsal kişi var. Diyelim ki Aristo kutsaldır. Büyük İskender de öyle.

İran Kubbesinde Şervin, Xervin ve Xusrev kutsaldırlar.

Kur'an'ı okuyup anlamak Aleviler için bir görevdir. Kur'an'ı herkes okuyabilir ama onu en iyi anlayan Alevi din adamlarıdır. Kur'an aslında Alevilerindir. Gerçek Müslümanlar Alevilerdir. İslam taassubu, Emevilerden itibaren ortaya çıktı. Sünni İslam'ın ortaya çıkışı Emeviler dönemine denk düşer. Daha önce yoktu.

Güneş ve ay Alevilerde kutsaldır ama Aleviler putperest değiller. Bunlar birer görüntüdür, Alevilerin yüreğinde bir şeyi temsil ederler. Cemler'de mum ve baxur (tütsü) yakılır. Arap Aleviler de üç şey kutsaldır: Baxur, su ve kutsal şarap.

Kadınlar, cemlerde erkeklerle birlikte yer almazlar.

Hatay yöresi Arap Alevilerinden Mehmet ismindeki bir alevinin anlattıkları ise özetle şöyle:

Onlarda en büyük din adamı Şeyh'tir. Şeyh'in soyağacı ya da şeceresi var ve Ehlibeyt'e dayanması gerekir. Ocakzade olmalı. Aileden bir kişi seçilir, dini görev ve sorumlulukları o yerine getirir. Cemi de o yönetir.

Cem'de halka şeklinde, bağdaş kurarak oturulur. Halka namazı var, kılınır. Ancak bu, Sünni ya da Şii Müslümanların kıldıkları namaza benzemez. Namaz kılmak demek, dizüstü oturup dinlemektir. Kadınlar, ceme katılamazlar. Cem yemeğini de her kadın pişiremez. Bunu yapacak kadının iffetli ya da ar edep sahibi olması gerekir.

Cemde müzik aleti yok. Sözlü dua var, önce Şeyh dua eder, arkasından cemaat onu tekrarlar. Cem yemeği, cem bittikten sonra yenir. İbadet dili Arapçadır.

Onlarda da Hz. Hızır büyük bir kutsal semboldür.

8 Şubat, Hz. Ali Bayramı'dır. Bu bayram, Hz. Ali'nin Tanrı olarak ilan edildiği, Tanrı olduğunun ispat edildiği gündür. Ne var ki ilan ediliş tarihi her ne kadar 8 Şubat ise de sabit değil, dönerli bir bayramdır. Her yıl Kurban Bayramından 10 gün sonra kutlanır.

Birden çok Şeyh ailesi var. Örneğin;

Şeyh Zuberi, Şeyh Hêytim, Şeyh Hemid ul Menguli, Reyhani.

Şeyh talipler arasında gezmez. Talipler/amiler ona giderler. Cemlerde amiler tespit edilir ve kendilerine çocuklar teslim edilir. Amid, onlara Ehlibeyt yolunu öğretmekle yükümlüdür. Çocuğun ailesi, bir kişiyi kardeş (ıxuwan) seçer ve eğitmesi için çocuğunu kendisine teslim eder. Seçilen kişi, çocuğun mürşidi oluyor.

Çocuklar bu şekilde ve tabi Şeyhin izni ve denetimi dâhilinde duaları ve zikri öğreniyorlar. Ancak, zikir her çocuğa öğretilmez. Örneğin, anne ve babası iyi insanlar değillerse, bu hakka sahip olmaz. Yine çocuğun ilgisi yoksa yola yararı olmayacağına karar verilirse öğretilmez.

Kendi yörelerindeki önemli ziyaretlerden biri, Hz. Hızır Türbesi, ötekisi de Ausuf-ul Hakim'dir. 8 Şubat günü, Xem Xedır günü, Şeyh Hebibi Neccar ziyaretine giderler. Burası bir dağdır. Şeyh Hebibi Neccar'ın türbesi oradadır.

Ziyarette kurban kesilir, dua edilir, kutsal ekmek dağıtılır. Dövme çorbası çok makbuldür. Dilek dilemek amacıyla mum yakılabilir ama tütsü daha çoktur.

Şeyhler, sakal bırakırlar. Bunların genel adı Haydari'dir. Bu dine adanmışlar kesimi günde iki kez yemek yerler. İnanıldığına göre Hz. Ali de günde iki kez yemek yermiş. Şeyhler kesinlikle sigara içmezler, haramdır. Alkollü içki içilir. Zikire ancak temiz olanlar katılabilir. Zikir anında kızgın saca dokunma vb. keramet gösterileri yar.

14 Ocak, yılbaşıdır. **Noel Bayramı** olarak kutlanır. Bu bayramın adı "Qıddas"tır. Koyun kesilir, köfte yapılır, şenlik düzenlenir.

Hz. Musa'dan Hacı Bektaş'a kadar olan kutsal kişilerin hepsi Ali olarak kabul edilir.

Güneş kutsaldır, doğduğunda yüz ona çevrilir ve dua edilir.

Dervişler var. Bunlar kendilerini yola adamış kişilerdir. Gezer, yiyecek maddeleri vs. toplarlar.

Hıdır (Hızır) var. O, her yerde hazır-nazırdır, insanları felaketlerden kurtarır. Hızır aynı zamanda Hz. Ali'dir.

6. 5. Halep-Tartus Yöresinde Aleviler:

Açıktır ki Alevi nüfusun yaşadığı alanlar Hatay'da sona ermez. Bu alan batı ve güneye doğru devam eder, batı da Halep'e, güneyde ise Tartus'a kadar uzanır. En yoğun oldukları yöre, Tartus'tur. Milliyet olarak Arap, Kürt ve Türkmen'dirler.

Alevilerin, ne zamandan beri bu bölgede yerleşik olduklarına ilişkin kesin bir bilgi yok. Eldeki bilgiler, bu tarihi XII. Yüzyıla kadar götürüyor.

Aleviliğin bu yörede de Kürtler tarafından yaygınlaştırıldığını, günümüzde, Araplaşmış olan Alevilerin hiç değilse önemlice bir kesiminin Kürt olduklarını ileri sürenler var.

Bu konuyu konuştuğum Tartuslu Dr. M. Esmander, bunun büyük ihtimalle doğru olduğunu söyledi. Çünkü Kürdistan'dan buraya göçler olmuş. Özellikle de Arapça Sincar olarak adlandırılan Irak Kürdistanı'nın Şengal bölgesinden yöreye yapılan göçler önemlidir. Bilindiği gibi Şengal, önemli bir Yezidi Kürt bölgesidir.

XII. Yüzyılda, yörede yaşayan Alevi ve büyük ihtimalle de bir bölümü Yezidi olan halk üzerinde, fanatik Müslümanlardan kaynaklanan baskıların artması üzerine Hesen Yusuf Mehsun Sincari, 1218 yılında, Şengal'den yola çıkarak yardıma gelmiş. El Sincari bir süre sonra geri dönmüş ama 4 yıl sonra, yani 1222'de taraftarlarıyla birlikte tekrar gelmiş ve bölgeye yerleşmiş. Halen Kürtlüklerini koruyanlar bir yana, Araplaşmış Aleviler arasında da kendilerini aslen Kürt kabul edenlere bugün de rastlanmaktadır.

Hafız Esad'ın yaşamı üzerine bir kitap yazmış olan İngiliz yazar Patric Seel, Esad'ın kendisine, atalarının 800 yıl önce Sincar'dan geldiklerini söylediğini belirtiyor. Kastedilen geliş, muhtemelen Hesen Yusuf Mehsun Sincari ve taraftarlarının yukarıda bahsedilen göçü ile birliktedir. Hafız Esad'ın kardeşi Cemil Esad, 1980'li yılların ortalarında kendisiyle görüşen bir Kürt delegasyonuna, yüzyıllarca önce Dêrsim'den ayrılarak bugün Suriye'de yaşadıkları bölgeye göç ettiklerini söylemişti. Eğer bu bilgi doğruysa, Esat ailesinin atalarının Sincar'dan Dêrsim'e, oradan da bugünkü Suriye'nin kuzey-batı bölgesine gittikleri de bir ihtimal olarak düşünülebilir.

Kendisi ile Suriye'de yaşayan Alevilerin durumu hakkında konuştuğum Dr. M. Esmander, üç noktayı öne çıkardı:

1-Dr. Esmander, ilk elde kendi bölgesindeki Alevilerinin özellikle de Osmanlı döneminde gördükleri zulmün kelimelerle ifade edilemeyecek derecede büyük olduğunu örneklerle anlattı. Onun verdiği bilgiye göre, Osmanlılar, Yavuz Sultan Selim döneminde, Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları Halep ve çevresini bu inanç mensupları için bir mezarlığa çevirmişler. Sonraki dönemlerde de aynı durum aralıksız devam etmiş. Aleviler ancak Akdeniz'in kıyı şeridindeki dağlık alanlara sığınarak kısmen kurtulabilmişler. Dr. Esmander, bu arada, Alevilere yönelik baskıların sadece devletten kaynaklanmadığını, şartlandırılmış kitlelerin de genellikle bu yönde çok olumsuz rol oynadığını söylüyor.

2-Dr. Esmander "Hafız Esad, bir bütün olarak Suriye halkına büyük hizmetlerde bulundu," diyor. Aleviler bakımından ise onun iktidara gelişini, bir dönüm noktası, gerçek bir kurtuluş adımı diye değerlendiriyor. "Hafız Esad için diktatördür vs. deniliyor ama onun hangi koşullarda iktidarı sürdürdüğü, hangi komplocu güçlere karşı mücadele verdiği genellikle

gözardı ediliyor. Bir an için Müslüman Kardeşlerin Suriye'de iktidara geldiklerini düşünün. Böyle bir şeyi düşünmek bile çok ürküntü verici değil mi? Esat Suriye Alevileri için gerçek bir kurtarıcıdır. Onun dönemi, Yüzyıllardır ezilen Alevilere nefes aldırttı, ilk kez insan yerine konuldular. Bu dönemde, Alevilerin ekonomik durumu düzeldi. Ama daha da önemlisi bir Alevi entelektüel tabakası oluştu."[169]

3-Dr. Esmander, Tartus yöresi Aleviler arasında, başka yörelerin Alevilerinin sahip oldukları birçok geleneğin kaybolduğunu, İslami etkilemenin bu kesimde daha büyük olduğunu söylüyor. Son dönemlerde, İran'da Alevileri Şiileştirmek için çok aktif bir çalışma yürütülüyormuş. Örneğin, son yıllarda Şii geleneklerine göre ibadet edenler, Hacc'a gidenler çoğalmaya başlamış.

169-Munzur Çem, arşiv'den

7. ALEVİLİĞE KARDEŞ İNANÇLAR

7. 1. Alevilik ve Ona Kardeş İnançlarda Ortak Noktalar

Kimi çevrelerce heteredox olarak nitelendirilen Alevilik, Yezidilik, Kakayilik (Ehli-Haq), Durzilik ve İsmaililik gibi inançlar, hem tarihi açıdan benzer kaderi paylaşmış inançlardır hem de aralarında ortak yanlar oldukça çoktur. Bu inançların aynı tarihi dönemde, aynı ya da benzer coğrafi bölgede ve aynı toplumsal koşullarda ortaya çıkmış olmaları, onları bir ağacın dalları olarak görmek için yeterlidir.

İnanca ilişkin kurallar ile gelenek ve töreler bir yana, söz konusu inançlar arasında genel anlamda ortak yanlar nelerdir sorusuna Kakayi Piri Felekeddîn Kakayî şu tespitle cevap veriyor:[170]

1-Bu inançlarda ibadet, her halkın kendi diliyledir,

2-Ölümden sonra ruh geri gelir,

3-Ziyaretler var,

4-Su kutsal varlıklardandır, temizliği ve sağlığı temsil eder,

5-İbadet müzik eşliğinde yapılır, hâkim alet tamburdur,

6-İbadette gizlilik vardır (sır sahibi ol!),

7-Tek kadınla evlilik var, boşanma yok,

8-Pir ve talip arasında evlilik yasak,

9-Dört gelişim aşaması ya da dört kapı (şeriat, tarikat, marifet, hakikat) ortaktır ve kendilerini "hakikat" aşamasında görürler,

10-Bu inançların mensupları kendilerini Müslüman olarak tanıtırlar ama Müslümanlar onları kabul etmez,

11-Din adamı olarak pir ve rehber var,

12-Kurban ve niyaz geleneği mevcut,

13-Oruç kısadır ve genellikle üç gündür.

14-Kutsal sayılar aynıdır,

15-Hewş (Ocax) var,

16-Dünyanın yaratılışına ya da yaşama kaynaklık eden dört temel ana sır var. Bunlar; ateş, su, toprak ve hava'dır.

17-Her günün bir renge ve bir melekeye sahip olduğuna inanılır. Söz

170-Çem, Munzur, Felekeddîn Kakayî ile 17. 02. 2006 günkü röportaj, Arşiv'den

konusu inançların bazılarında klasik haliyle tam yaşamasa da, aslında var. Bu inanç, Zerdüştilikte de mevcut, ondan kalmadır.

18-Sembol olarak Sifid Poş (Beyaz giysi), yine ortak bir semboldür,

19-Ateş ve güneş kutsaldır,

20-Çıra semboldür,

21-Bu inançlara göre gün gelir, zulüm ortadan kalkar, adalet yaşama hâkim olur ve kurt ile davar birlikte yaşar.

7. 2. Bektaşilik

Aleviliği "Türk Kültürü" ya da "Türk İslamı" olarak göstermeye çalışanların üzerinde en çok spekülasyon yaptıkları kişi, Hacı Bektaşı Veli'dir. Bu çevreler, Hacı Bektaşı Veli'yi ve Bektaşiliği o derece abartıyor, onların rollerini o derece ileri noktalara götürüyorlar ki konuyu yakından bilmeyen biri, pekâlâ Alevilikle ilgili her şeyin Hacı Bektaşı Veli'nin damgasını taşıdığı sonucuna varabilir.

Aleviliği ve Bektaşiliği oldum olası Türkçü bir bakış açısı ile ele almış olan İréne Melikoff, www. alevihaber. org sitesinde, 2 Nisan 2006 günü yer alan ve çevirisi Prof. Server Tanilli'ye ait "Türkiye'de Aydınlanma ve Bektaşiliğin Rolü" başlıklı yazısında şöyle diyor:

> "Bektaşiler, Aleviler diye adlandırılmak istenenler gibi, aynı kutsal kişiliğe, XI. yüzyılın ikinci çeyreğinde Horasan'dan gelip Anadolu'ya göç eden Hacı Bektaşı Veli'ye çıkarlar.
>
> Yüzyıllar boyu öncü ve ilerici bir hareket rolünü oynamış olan Bektaşilik, Osmanlı İmparatorluğu'nun değişme ve Batılaşmasına katkıda bulunan büyük reformlar hareketine de katılmamazlık edemezdi. Bektaşiler, çoğu kez Genç Osmanlılar safında, sonra da Jön Türkler kuşağı içinde yer aldılar."
>
> 'Horasan'dan gelmek,' basmakalıp bir deyimdi ve Maveraün-nehir'in (Seyhun-Ceyhun bölgesi) doğusundan ya da Orta Asya'dan gelenleri dile getiriyordu; diğer bir deyişle, o dönemde Moğol istilasından kaçan göçmenlerdi bunlar, yolları ister istemez Horasan'dan geçiyordu ve bu yol da İran çöllerine dalmaktan kurtaran tek yoldu.
>
> Söz konusu göçmenler, büyük bölümüyle göçebe idiler; çoğu kez de Müslüman değildiler ya da İslam'a yeni dönmüş de olsalar henüz bu dini özümsememiş insanlardı. Onların dini 'İslamlaşmış Şamanizm' olarak nitelendirilebilir; yani bu İslamlık, söz konusu halkların atalarından gelen gelenek ve örfleri ile damgalanmış durumdaydı hala ve Amerika yerlilerinin Hıristiyanlığını hatırlatıyordu.
>
> Türkmen ulusu Hacı Bektaşı Veliyi izleyenler, işte bu topluluktandı.
>
> Bektaşiler, Osmanlılarla aynı sosyal ortamın insanlarıydılar; nitekim Osmanlılar da, Doğu bölgelerinden gelen göçmen kabilelerin bağrından çıkmışlardı. Öyle olduğu içindir ki, ilk Bektaşilerle ilk Osmanlılar arasındaki ilişkiler iyi gitti: Çoğu Bektaşi dervişleri, Osmanlıların yanında Trakya ve Balkan fetihlerine katıldılar; fethedilen ülkelerde topraklar edindiler. Kimi zaman, sadece kılıç hakkına dayanarak mülkiyetlerine geçiriyorlardı onları. Bu topraklarda zaviye ve tekkeler kurdular ve yerleşik olmak için de, göçebe ya da yarıgöçebe yaşam biçimlerini terk ettiler; kent merkezlerinin dolayında kurulmuş zaviyelerde yaşayan bir örgütlü dervişler tarikatı olup çıktılar.
>
> İşte bu nedenlerdir ki, Osmanlı Sultanları, Yeniçerileri, yani evlerinden alınıp

Müslüman dinine göre yetiştirilen Hıristiyan çocuklarından oluşan yeni orduyu, söz konusu Bektaşi dervişlerin usulü Hacı Bektaşi Veliye bağladılar.

Bektaşiler, bir kolonizatör dervişler tarikatı olmuş ve böylece, yabancı öğelerin özümlenmesi çabası onlara bırakılmıştı."

Prof. Tanilli, Melikoff'a ait yukarıdaki görüşleri aldığı kaynakları ise şöyle sıralamış:

1-Bkz. Iréne Melikoff, L'Ordre des Bektaşi apres 1826, TURCICA, 1983, s. 155-178

2-Bkz. İréne Melikoff, L'Origine sociale des premiers Ottomans dans The Ottoman Emirate (1300-1389) Institute for Mediterranean StudiÊs: Halcyon Days in Create I (A Symposium held in Rethymnon, 11-13 Jan. 1991), Create University Press, Rethymnon, 1993, s. 135-144.

3-Bkz. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. İstila devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, Vakıflar Dergisi V, 1942, s. 279-386.

4-Bkz. İréne Melikoff, Un ordre de derviçes olonisateurs: Les Bektaşis, Memorial Ömer Lütfi Barkan, Paris, 1980, s. 149-157 (Biblioteque de I'Institut Français D'Etudes Anatoliennes D'I˙stanbul,)

Bu uzun alıntıyı buraya almamın elbet bazı önemli nedenleri var:

Her şeyden önce Melikoff, bu konunun uzmanı olarak kabul edilir. İsminin önünde Prof. unvanının bulunması yüzünden, birçok kişi onun yazdıklarını, üzerinde düşünme gereği bile duymadan doğru kabul eder, inanır. Bu görüşlerin, önemli bir Alevi sitesinde, böylesine sansasyonel bir şekilde verilmesi de zaten bunun göstergesidir.

Melikoff'un konuya ilişkin söyledikleri gözönüne alınırsa, şöyle bir sıralama yapmak mümkün:

a-Alevilik Orta Asya kökenli bir Türk inancıdır,

b-Bektaşilerle Osmanlı Devleti'nin ilişkileri ve bu çerçevede yapılanlar "ilericili bir aydınlanma" olayıdır.

c-Başlangıçta, Bektaşilerle Osmanlı İmparatorluğunun ilişkilerinin iyi gitmesinde, "Ortaasya'lılık" diğer bir deyişle "aynı sosyal ortamın insanı olmak" temel nedendir.

Aleviliği Orta Asya kökenli bir inanç olarak göstermeye çalışan görüşler, bu çalışmanın değişik bölümlerinde irdelendiğinden burada ayrıca üzerinde durmaya gerek görmüyoruz. Öteki iki noktadaki görüşlerine gelince; yazarın söylediklerine katılmak elbet olanaklı değil.

Örneğin, Melikoff'un dediği gibi Bektaşilerle Osmanlılar arasındaki uyumlu ilişkiyi *"Bu ikisinin aynı sosyal ortamın insanları olmaları"* ya da *"Doğu bölgelerinden gelen göçmen göçebe kabilelerin bağrından çıkmış olmaları,"* gibi bir nedenle açıklıyabilir miyiz? Kuşkusuz değil.

Hacı Bektaş Tekkesi ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkilerin temel nedenini bu tür romantik fantezilerde değil, bu ilişkinin taraflara sağladığı

çıkarlarda aramak gerekir. Osmanlı yönetimi, bir sömürgeleştirme ve asimilasyon kuruluşu olarak ondan yararlanırken, Tekke yöneticileri de yaptıkları hizmetlere karşılık, başka türlü kolay kolay kavuşamayacakları ekonomik ve sosyal olanaklara kavuştular, devletin gözünde yüksek prestij sahibi oldular. Nitekim bizzat Melikoff'a ait şu satırlar da bu gerçeği göz önüne seriyor:

> "Çoğu Bektaşi dervişleri, Osmanlıların yanında Trakya ve Balkan fetihlerine katıldılar; fethedilen ülkelerde topraklar edindiler. Kimi zaman, sadece kılıç hakkına dayanarak mülkiyetlerine geçiriyorlardı onları."

Kuşkusuz, gerileme dönemine kadar Hacı Bektaş Tekkesi, İmparatorluk yönetimiyle hep iyi ilişkiler içerisinde oldu. Gerileme döneminde, İmparatorluğun yeni işgaller yapamaz hale gelmesi ve gelir kaynaklarının daralması, bir misyonerlik kuruluşu olan Bektaşi Tekkesinin rolünü de azalttı. Dolayısıyla da Tekke eski konumunu yitirdi, gelirden kendisine düşen pay azaldı. 19. yüzyılın başlarında, artık sistem için bir ayak bağı haline gelmiş olan Yeniçeri Ocakları lağvedilince, Tekkenin rolü ve kendisine duyulan gereksinme daha da azaldı.

Osmanlı Devleti ile olan iyi ilişkileri, daha doğrusu sistemin sacayaklarından biri olması nedeniyle, Bektaşi Tekkesi, yüzyıllarca Alevilere karşı yapılan zulüm karşısında ya sessiz kaldı ya da bu yola başvuranların yanında yer aldı ki bugün de aşağı yukarı aynı tutumunu sürdürüyor.

Eğer aynı sosyal ortamdan gelmiş olmak, İmparatorluk yönetimi ile Alevi ve Bektaşiler arasında temel bir uzlaşma nedeni idiyse, o zaman hiç değilse Alevi Türkmenlerle yönetim arasında neden böyle bir uzlaşma sağlanamadı?

Melikoff'un görüşlerinin en yanlış, yanlıştan da öte tehlike içeren yanı ise, Osmanlı İmparatorluğunun özellikle de Hıristiyan halklara karşı izlediği kıyım ve devşirme politikasını, bir reform ve aydınlanma hareketi olarak görmesidir.

Osmanlılar yüzyıllarca, Hıristiyan halkların yaşadıkları ülkeleri işgal etmekle uğraştı; oraları yakıp yıktı, insanlara sınırsız zulüm uyguladı. Osmanlılar bu arada Hıristiyan çocuklarını devşirme ocaklarında Müslümanlaştırıyor, Türkçe öğretiyor ve asker olarak yetiştiriyor; sonra da günü geldiğinde, başlarına gelenlerden habersiz askerleri, kendi atalarının ülkelerine saldırtıyor, kendi halkını katlettiriyordu. İşte Bektaşi Tekkesi, bu işte temel rol oynayan bir kuruluştu.

Yeri gelmişken, konu ile bağlantılı küçük bir gözlemimi anlatayım. 2006 yılında Bulgaristan'a gitmiştik. Bir gün, Karadeniz kıyısındaki Burgaz'dan ülke içlerine doğru geziye çıktık. Yaklaşık bir saatlik bir yolculuktan sonra bir köye vardık. Geziyi düzenleyen firma bizi topluca müzeye götürdü. Müze'de Osmanlılara karşı direnen ve çoğu yaşamını yitirmiş direniş önderlerinin fotoğrafları ve kısa hayat hikâyeleri vardı.

Odanın birinde, sol yandaki masada bir kitap, sağ yanda ise bir ağaç kütüğü ve üzerinde balta duruyordu. Rehberimiz, bize onları göstererek "Sizce bunlar nedir?" diye sordu. Tabi bilemedik. Bunun üzerine, ne olduklarını kendisi anlatmaya başladı.

Soldaki kitap Osmanlı dönemine ait bir Kur'an, sağdaki kütük ve balta ise yine o dönemde kullanılmış olan kafa kesme aletiydi. Meğer Osmanlı görevlileri Hıristiyan Bulgarları yakalayıp imamın huzuruna getiriyor ve "İşte Kur'an, işte balta. Kur'an'a el basıp Müslüman mı olmak istiyorsun yoksa başının bu balta ile uçurulmasını mı?" diye soruyorlarmış. Müslüman olmayı kabul eden o an için canını kurtarıyor, etmeyenin ise hemen oracıkta kellesi uçuruluyormuş.

İşte Melikoff'un *"Yüzyıllar boyu öncü ve ilerici"* dediği rol budur, yüzyıllarca devam eden çok büyük ve çok tahripkâr bir katliam ve asimilasyon projesi, Melikoff'a göre bir "aydınlanma" olayıdır. Tipik Kemalist bir yaklaşım!

Melikoff, Türklerin Horasan'da Ön Asya'ya, onun deyişiyle Anadolu'ya gelişlerini de oldukça yüzeysel bir değerlendirme ile açıklamaya çalışıyor. Sanki bahsi geçen Türkler, bu yolculuk sırasında kimseyle ne görüşmüşler, ne de ekonomik, sosyal ve kültürel herhangi bir alış-verişleri olmuş. Orta Asya'dan yola koyulmuş, Horasan üzerinden adeta uçarak Anadolu'ya gelmiş ve sahip oldukları Şamanist gelenekleri de bir çırpıda bu topraklara yerleştirmişler. Böylece Ön Asya gibi uygarlığa beşiklik etmiş bir coğrafi alan, Orta Asya'nın yağmacı akıncıları sayesinde aydınlanmış!

Melikoff'un Orta Asya'dan İran'a, oradan da Küçük Asya'ya uzanan ve yüzyıllar alan Türk göçünü tek bir olaya, Moğol saldırılarına bağlaması ise bir başka önemli eksikliktir.

Hacı Bektaş, Şamanizm ve bunların Aleviliğe etkileri konusunda benzer abartılı bir durumu **Prof. Dr. Fuat Bozkurt**'ta da görmekteyiz. Gerçi Bozkurt, kitabında Alevilik için, *"Alevi inançları, Orta Asya'dan Anadolu'ya değin uzanan geniş alanda, bir çok din ve kültürün izlerini taşır,"* diyor; kimileri gibi ırkçı bir yaklaşımla konuya eğilmiyor ama sıra tek tek olaylara, Aleviliğin kurallarını açıklamaya gelince oldukça tarafgir davranıyor ve neredeyse bu inanca ilişkin her geleneği, her uygulamayı Orta Asya Türkleri ve Şamanizmle bağlantı içerisinde gösteriyor.

Hacı Bektaş'a ilişkin görüşleri ise oldukça abartılıdır. Örneğin Hacı Bektaş ile Aleviliğin ilişkisi konusunda şöyle diyor:

"... Hacı Bektaş öğretisi ise Anadolu Aleviliğinin kökenini oluşturur."[171]

Bozkurt, "Babalı ayaklanması" dediği Babailer İsyanı ile ilgili belirlemede bulunurken de yine aynı kalıpçı anlayıştan kurtulamıyor ve oldukça yüzeysel bir değerlendirme ile bu önemli olayı açıklamaya çalışıyor:

"2. ayaklanmaya katılanlar, kadın ve çocuklarını da birlikte götürmüşlerdir.

171-Bozkurt, F., Toplumsal boyutlarıyla Alevilik, Kapı Yay. İstanbul, 2005, s. 22

> Halep'ten başlayıp Kırşehir Ovasına dek sürecek bu büyük Türkmen yürüyüşünde Alevi törenleri uygulanmış ve yerleşmiştir. Dinsel tören, toplumu canlı tutan tinsel bir güç olmuştur. Karmaşık bir yapıya sahip olan Alevi dinsel töreni cem, bu yürüyüş sırasında yerleşmiş olmalıdır."[172]

Görüldüğü gibi yazar, tıpkı Melikoff gibi Küçük Asya'daki Aleviliğin kökenini "Hacı Bektaş Öğretisi" ne mal etmekle kalmıyor; Kürt, Türkmen, Arap, Rum ve daha birçok halkın yer aldığı Babailer hareketini de bir Türkmen yürüyüşü düzeyine indirgiyor.

Bütün bunlar bir yana, kendisine bu kadar büyük roller verilen Hacı Bektaşı Veli'nin kendisi ile ilgili fazla bir somut bilgi yok. Ona ait olduğu söylenenler, genellikle sonradan yazıldıkları için gerçeği ne derece yansıttıkları kuşkuiıı şeylerdir. Kimileri Velayetnameyi ona maletseler de, elde bunun doğru olduğuna ilişkin herhangi bir kanıt yok. Prof. C. Cahen, aynı konuya değinirken öyle diyor:

"... Hacı Bektaş tarafından yazıldığı öne sürülen ve aslı Arapça yazılmış fakat günümüze daha sonraki bir Türkçe uyarlaması ile ulaşan Velayetname bu konulara ışık tutmamaktadır. Osmanlılar döneminde büyük bir önem kazanan bu tarikat, ilk kez on dördüncü yüzyılda kurulmuştur ve Hacı Bektaş'ın yönetimine girmiştir. Fakat ancak on altıncı yüzyılda, bugüne değin koruduğu tam gelişmiş biçimine erişmiştir. O zamanlar bu tarikatta gördüğümüz Şii ve Hıristiyan etkilerinin, bu tarikatın Hacı Bektaş'ın önderliği altında olduğu döneme kadar uzanıp uzanmadığını bilmek mümkün değil. Hıristiyan etkileri konusunda, zamanla yerli unsurların katılmasıyla bu etkilerin gelişmiş olması daha büyük bir olasılık taşımaktadır. Bu etkilerin hangi biçimlerde kendilerini ortaya koyduklarını bilebilmek ilginç olacaktı. Şiilik sorununu genel olarak ele aldığımız bölümde de belirttiğimiz gibi, Şiiliği de içeren bu tarikat, kesinlikle Sünni olan Osmanlılar döneminde resmi bir rol de oynayacaktır."[173]

Bütün bu bilgiler, Türkiye'de Hacı Bektaş ile ilgili olarak resmi görüş çerçevesinde söylenenlerin ne kadar ayakları havada, ne kadar gerçek dışı olduğunu bir kez daha ortaya koyuyor. Her şeyden önce ne onun yaşamı hakkında sağlıklı bilgi var, ne söyledikleri ve yaptıkları hakkında. Ona ait olduğu söylenen görüşler, ölümünden en az yüzyıl sonra yazılmış şeylerdir. Osmanlı devleti bir sömürgeleştirme ve asimilasyon kurumuna gereksinme duyunca Hacı Bektaş popülerleşiyor ve Bektaşi Tekkeleri sahneye çıkmaya başlıyorlar. Üstelik ona mal edilen şeyler, günümüzde resmi tezcilerin ileri sürdükleri görüşlere haklılık kazandırıcı nitelikte de değiller. Ne Hacı Bektaşı Veli'nin görüşleri olarak lanse edilen görüşler Alevilik için bir temel niteliğindedir ne de onun Anadolu'yu Türkleştirmek diye bir

---

172-Bozkurt, F., Age, s. 22

173-Cahen, C., Age, s. 344

derdi ve çabası var. Bunlar, Türk milliyetçilerinin "yoktan ulus var etmek" amacıyla masa başında ortaya attıkları gerçekdışı iddialardan öte şeyler değiller. Kaldı ki Alevilik, Bektaşilikten çok daha eskilere gider ve Hacı Bektaş öğretisi "Anadolu Aleviliğinin" kökenini oluşturmaz, tersine, o, Bektaşiliğin temelini oluşturur, diğer bir deyişle Bektaşilik onun bir versiyonudur.

7. 3. Kakayilik

Kürtlerde Alevilik ve Alevi Kürtler konusunu irdelerken, hem dini inanç ve kültürel yönden hem fizyonomik özellikleri itibariyle onlarla büyük benzerlikleri olan Yezidi Kürtleri, geçtiğimiz yıllarda belli ölçüde tanıma fırsatım oldu. Ancak, yine Alevilere çok yakın olan ve Kakayi olarak adlandırılan inanç mensuplarıyla ilgili olarak böyle bir fırsatım olmamıştı. Bu nedenle de "Dêrsim'de Alevilik" adıyla yayınlanan kitabım, bu topluluğa ilişkin oldukça sınırlı bilgiler içermekteydi. Bu çalışmanın yayınlandığı 1999 yılından bu yana, konuya daha fazla zaman ayırma olanağım oldu ve bunun sonucu olarak da onlarla ilgili yeni bilgiler edindim. Söz konusu bilgileri okuyucuya aktarmak ise elbet gerekli olmanın da ötesinde bir bakıma zorunludur. Aleviliği, özellikle de Kürtlerde Aleviliği irdeleyip de Yezidilik ile Kakayiliğe yer vermemek, ciddi bir eksiklik olur. Böyle olur, çünkü Alevilik ile Yezidilik ve Kakayilik arasında büyük benzerlikler var. Hem de, bu benzerlik sadece dini inanca ilişkin değil. Benzerlik, her iki kesimin üzerinde yaşadıkları coğrafyayı, kültür ve fizyonomik özellikleri de kapsıyor. Yine Kürt Alevilerin bir bölümünün konuştuğu Kırmancca (Zazaca) ile Kakayilerin konuştuğu Hewramanca ya da Gorancayı, karşılaştırmalı olarak ele alıp incelemek de bizi oldukça anlamlı ve önemli sonuçlara ulaştırır.

2002 yılında Güney Kürdistan'a gidişim sırasında Kakayi Piri Felekeddin Kakayî (Sey Felekeddîn ya da Sey Felek) ve bu inancın öteki bazı mensupları ile konuşma olanağım oldu. Ancak, koşullar yine de konuya yeterince eğilmeme el vermedi. Derken, 2006 yılının şubat ayında, o zaman Güney Kürdistan Bölge Bakanlığı görevini yürüten F. Kakayî ile Berlin'de karşılaşma fırsatı buldum. Bu bize, Kakayilerle Aleviler hakkında daha geniş bilgi alış-verişinde bulunma; her iki inancı karşılaştırabilme olanağı sağladı.

Bir kaç ay sonra da Kürdistan'ın bu parçasını yeniden ziyaret etme olanağım oldu. Bu da bana hem Kakayileri ve hem de yaşadıkları yerleri görme ve tanıma olanağı verdi. Tabi gördüklerim ve öğrendiklerim, yine de olması gereken düzeyde değildi. Unutmamak gerekir ki Kakayi ya da Ehlê Heq (Türkçesi: Ehli-Hak) inancı mensuplarının yoğun olarak yaşadıkları toprakların küçük bir bölümü Irak devlet sınırları içerisinde kalıyor. Hem sayısal olarak Kakayilerin hem de yaşadıkları alanların büyük bölümü İran'dadır. Ama yine de bu ziyaret sırasında Halepçe'nin Kuzeyindeki Hewraman bölgesinin Güney Kürdistan'da bulunan parçasını görebildim. Bu ilçenin

doğusuna düşen Hawar'ı gezmek ise kuşkusuz 15 günlük gezinin en ilginç ve önemli yanıydı. Çünkü burası, Kakayi köyleri ile ziyaretlerinin bulunduğu bölgeydi. Doğup büyüdüğüm yerlerle aynı özelliklere sahip bir coğrafyada, birbirlerine çok benzeyen köyler. Yine birbirlerinden ayırt edilmesi güç ve tıpkı Dêrsim'deki gibi "Pir," "Sultan" ya da "Bava" adlarıyla anılan kutsal yerlerin çokluğu. "Kırmanc," "Zaza" ya da "Dımılı" adlarıyla anılan yer adları ve nihayet Hewramice ya da Goranice ile Kırmancca (Zazaca) arasındaki dikkate değer benzerlikler ve daha nice ortak nokta...

Kuşkusuz, Kürdistan'ın kuzeybatısı ile güneydoğusu arasında yer alan birbirine uzak iki ayrı bölge üzerine yapılacak araştırmalar, gömülmek istenen tarihimizin günışığına çıkması, halkımızın farklı kesimlerinin birbirleri hakkında bilgi edinmeleri ve giderek diyalog içerisinde olmaları tarihsel değerde adımlar olacak.

Kakayilerle ilgili bilgi toplarken görüşüp konuştuğum kişiler arasında özellikle de Kakayi Pirlerinden **Felekeddîn Kakayî**, yine Xanekînli bir pir ailesinden olan **Dr. Alî Goran**, **Pirşeng Felekeddîn**, Hewlêr-Musul arasındaki bölgede yer alan **Sifeyiya** köyü belediye başkanı ve aynı zamanda delil (rehber) olan **İsmail Hamid**, gezi boyunca beni yalnız bırakmayan fedakâr dostum **Sefer** ile İran'ın kuzeyine düşen Mazenderanlı **Kak Alî**'nin adlarını vermek isterim.

Kürdistan'a giderek Kakayilerle ilgili olarak yaptığım bu çalışma, aslında çok küçük bir adımdır. Ama bu çok küçük adım, halkların kendi kaderlerini tayin etme hakkına sahip olmalarının, yani özgür koşullarda yaşamalarının ne kadar önemli olduğunu da bir kez daha gözlerimizin önüne sermeye yetiyor. Kürdistan'ın bu parçası özgür olmasaydı, bu kadarcığını bile yapmak, hayal olmaktan öteye gitmezdi.

Ehlê Heq (Ehli-Hak) ya da Kakayilik İnancı Hakkında Kısa Bilgiler:

Benim, Kakayilik inancı hakkında okuyabildiğim ilk ciddi Türkçe metinler, Özge Yayınları arasında çıkan Mehmet Bayrak'a ait Alevilik ve Kürtler kitabında yer alan farklı kişilere ait inceleme niteliğinde makaleler oldu. Özellikle kendisi de bir Kakayi olan Gulmurad Muradî'nin konuya ilişkin yazıları bana hayli ilginç geldi.

Kakayi ya da Ehli Hak denilen inanç mensuplarının ilk yerleşim yeri, Irak ve İran Kürdistanı'nın Hewraman bölgesidir. Bu bölge dışında, yine Kürdistan'ın farklı yöreleri ile İran ve Irak'ın bazı bölgelerinde dağınık halde yaşayan Kakayiler de varlar. Kakayiler, ulusal bakımdan tıpkı Aleviler gibi homojen bir yapı göstermiyorlar. Bu dinin kurucuları ve yayanları Kürt olmakla birlikte, onun mensupları içerisinde farklı uluslara mensup olanlar var. Kutsal metinleri Kürtçe olsa da, Kakayiliğe mensup farklı halklar, tıpkı Aleviler gibi kendi dilleriyle ibadet ediyorlar. Bu inanç, bu yönden herhangi bir zorlayıcı yönteme izin vermiyor.

Dr. Golmorad Moradi[174] "Ehl-i Hak'ın kutsal kitabı Zebur-ê Hakikat" başlıklı makalesinde, bu inanç ile ilgili olarak şöyle diyor:

> "Özellikle Kürtler arasında yaygın olan Ehl-i Hak dini, bilimsel literatürde gizemli din 'Serr-e Meğu' (Sırrı Megu-Munzur Çem) olarak anılıyor. Gerçekten de bu dine mensup olanlar yüzyıllar boyunca, ibadetlerini, törenlerini, dinsel bayramlarını sadece kendi aralarında yaşatmışlar, yabancıların dinsel yaşamları ve kuralları hakkında bilgi sahibi olmalarından kaçınmışlardır. Geride durmanın nedenlerinden biri de, yaratıcının vücut bulduğuna inanılan ilk Şii İmam Ali'nin, bu dinin kurallarının açıklanması için zamanın henüz olgunlaşmamış olduğunu söylemiş olmasıdır. Hiç kuşksusuz bunun en önemli nedeni ise, bu dinden insanların İslami bir toplum içinde yaşamış olmaları, dinlerini İslam hoşgörüsüzlüğünden kurtarıp, yaşama olanağı sağlamaya çalışmalarıdır. Bu, Ali'nin rivayet edilen emirlerinin arka planı olsa gerek.

Muradî'nin, aynı konu ile bağlantı içerisinde, Kürtlerin Müslüman Araplarla tarihteki ilişkileri konusunda yaptığı şu saptama da son derece dikkat çekicidir:

> "Bu bağlamda, ilginçtir ki Kürtler, İslam'ın oluşumundan itibaren, dinsel görünüm altındaki Arap-İslam istilalarına karşı olan tüm ayaklanmalara katılmış, daha sonra İslam'ın hakimiyeti altına giren alanlarda, Yezidilik, Alevilik, Bektaşilik, Nusayrilik, Dürzilik ve Ehl-i Hak gibi bir çok din ve tarikat Kürtler tarafından kurulmuştur. Bunun nedeni ise İslam-Arap istilasına karşı direnenlerin vahşice bastırılmaları, bunun yerine sofilik'te olduğu gibi pasif direnişe geçmeleridir. Sofi hareketi içinde, bir çok dini azınlık gibi Ehli-Hak'da kendini geliştirmiştir. Bu dinlerin taraftarları küçük ve Orta Asya'da yaşamaktadırlar. Bunlar, Hindistan, Afganistan ve Pakistan'dan Akdeniz'e kadar uzanan bölgelerde yaşamakla birlikte, Kürt bölgelerinde yoğunlaşmışlardır..."[175]

Topluluğun Adı

Bizim burada tercih ettiğimiz "Kakayilik," adı, bu inanç için kullanılan tek isim değil. Onun, Kakayilik dışında kullanılan 3 değişik adı daha var ki bunlar; Ehlê Heq (Ehl-i Hak), Ali İlahi ve Yaresanilik'tir.

Kürtler tarafından kurulan ve günümüzde de çoğunlukla onlar tarafından izlenen bir inanç olması nedeniyle, bu çalışmada onun Kürtçe adı olan "Kakayilik" tercih edildi. Bugün, Irak Kürdistanı'nda Kakayiliğe mensup olanlar Kakayiler olarak adlandırılır. Kütçenin Kurmancca ve Kırmancca (Zazaca) lehçelerinde "kek" şeklinde teaffuz edilen "kak," büyük erkek kardeş, Kakayilik ise kardeşlik anlamına gelir. Gulmurad Muradî'nin aktardığına göre, Kakayilik adı ile ilgili bir de söylence var. Söylenceye göre, Sultan İshak bir keresinde babasına "Kaka" diye hitap etmiş, bu da dinin adının Kakayilik olarak kalmasına neden olmuş.

Ali İlahi ise Ali ile Allah'ın isimlerinden türetilen bir terimdir.

Gulmurad Muradî, adı geçen makalesinde; *"Ali İlahiler, Ali'nin Tanrı ve bu dinin (tarikatın) mensubu olduğuna inanırlar,"* diyor.[176]

174-Golmorad Moradi ismin Farsça formudur. Kürtçesi Gulmurad Muradî

175-Moradi, Golmorad, aynı makale, Mehmet Bayrak Age, s. 524

176-Moradi, Golmorad, aynı makale, Mehmet Bayrak, Age, s. 536

Çeşitli kaynaklarda "Yaresan'ın" bu inancın en son ortaya çıkan adı olduğu belirtilir. M. Reza Hamzeh'ee, "The Yaresan" adlı İngilizce çalışmasında, "Yaresan" adının 19. Yüzyılda, konuyla ilgilenen Avrupalı araştırmacılar tarafından kullanıldığını belirtir. Ona göre, topluluk mensupları da özellikle de dışa yönelik ilişkilerde bu adı kullanmaktadırlar.[177]

Yazar, aynı terimin anlamını ve nereden türediğini tarif ederken de:

"'Yaresan' terimi 'yar' ve 'san' terimlerinin birleşmesinden oluşmuş. 'Yar' Kürtçe ve Farsça bir sözcük olup arkadaş, ortak, destekleyen, yardım, eş, tanıdık, sevgili anlamına gelir. Mensupları 'yar' sözcüğünü genellikle seven ve yardım eden Tanrıyı tamımlamak için kullanırlar," der.[178]

Aynı yazar, *"san"* sözcüğü ile ilgili olarak da; *"Buna rağmen "san" sözcüğünün nereden kaynaklandığını bilmek daha zordur. "Tayefeh-ye San" (Kürtçe: Tayifeyi San-Munzur Çem), san kelimesinin isim olarak kullanıldığını gösteriyor. Ouraman bölgesinde o "Sultan"ın kısaltılmışıdır..."* vs.[179]

Kakayilikte Tanrı

Kakayilik, tektanrılı dinlerdendir. Alevilik ile Yezidilikte olduğu gibi onda da Tanrı bütün kutsalların en yücesidir ve hiyerarşinin tepesinde bulunur.

M. Reza Hamzeh'ee, yukarıda bahsi geçen çalışmasında, *"Yaresan'ın tektanrılı bir din olarak tanımlanması gerekir. Ancak, ondaki tektanrıcılık yapılanması, tektanrılı öteki üç dinden (Musevilik, Hristiyanlık ve İslamiyet-Munzur Çem) ayrıdır. Yaresan'a göre bir tek tanrı var, ancak bu tanrı kendisini insan şeklinde göstermektedir,"* diyor.[180]

Burada kastedilen "doney-don" Tanrının insan şekline girerek dünyaya gelmesidir.

Kakayiliğin Ortaya Çıkışı:

Gulmurad Muradî bu konu ile ilgili olarak:

"İlk dinsel emirler, dini lider Sıltan Sahak döneminde (M. S. 1270-1400, Hicri, 669-803) Kürdistan'ın Hewraman vilayetine bağlı Perdiwar'daki toplantı meclislerinde ilan edilmiş," der.

Ne var ki Muradî'nin kendisi de dahil, konu ile ilgilenen araştırmacılar genellikle inancın teorik temelini atan kişi olarak **Şah Hoşin**'i (**Xweşîn/ Xoşîn**) kabul ederler.

Baba Hoşin ve Mübarek Şah olarak da adlandırılan Şah Hoşin'in doğu-

şu bir efsane ile anlatılır. Buna göre, O, Luristan'daki bir aşiret reisinin kızı olan Mama Celale'nin rahmine ışık olarak düşmüş, Hz. Ali'nin ölümünden

177-Hamzeh'ee, M. Reza, "The Yaresan," A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community, Klaus Scwarz Verlag, Berlin, 1990, s. 28

178-Age, s. 28

179-Age, s. 28

180-Age, s. 112

366 yıl sonra yine bir ışık topu şeklinde onun ağzından doğmuştur. Doğan çocuğa Şah Mübarek adı verilir. Lakabı Şah Hoşin'dir.[181]

Kendisi de Kakayi bir ailenin çocuğu olan aynı yazar, 'Kakayilerin, Şah Hoşin'in yeryüzünde Tanrı'nın gücüne sahip kişi olduğuna inandıklarını yazar.[182]

Ancak Kakayiliğin teorik temellerini ilk ortaya atan Şah Hoşin olsa da ona son şeklini vererek ilan eden ve yayılması için de pratikte mücadele veren, Sultan Ishak ya da Sultan Sahak'tır.

Sultan Sahak'ın doğum yeri, Şehrezor (Süleymaniye) bölgesinde, Halepçe yakınındaki **Berzence** Köyü'dür. Babası Şeyh İsi, annesi ise **Xatun (Hatun) Dayrak**'tır ki kendisine **Dade (Dada) Rezber** de denilir. Şeyh İsi Hamadanlı Baba Ali'nin oğludur. Kakayiler, Sultan Sahak'ın etrafındakilerle birlikte bir keresinde Baba Tahir'i ziyaret ettiğini kabul ederler. M. Reza Hamzeh'ee Kakayiliğin ortaya çıkışı ve şekillenişi üzerinde dururken, Sultan Sahak'a gelinceye kadar onun şu dönemlerden geçtiğini belirtiyor:

1-Behlul periodu ya da **dönemi**. Bu, Abbasi Halifesi Harun-u Reşit zamanına denk düşen dönemdir (786-809).

2-Şah Fazıl dönemi,

3-Baba Serheng dönemi ki bu son ikisinin yaşadıkları, İslam egemenliğine karşı Kürt protestosunun ya da direnişinin ivme kazandığı dönemdir.

4-Şah Hoşin dönemi,

5-Pîr Şarîyar dönemi,

6-Sultan Sahak Dönemi.[183]

Aynı yazar, İslam saldırıları döneminde Batı İran'da Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Loristan, Lakistan ve Kirmanşah bölgesindeki dinsel yapı üzerinde dururken, sadece Kakayiliğin değil, Alevilik, Yezidilik, İsmaililik, Dürzîlik vb. bölge inançlarının, hangi koşullarda ortaya çıktıklarını bilmek bakımından büyük önem taşıyan şu bilgileri veriyor:

> "... başlangıcı bilinmeyen bir dönemden 7. yy. daki Arap saldırıları dönemine kadar Kürtler, Mezopotamya ve Zagros'taki doğal dinler tarafından da etkilenen Mazdeizmin bir varyasyonuna inanıyorlardı. Sasaniler döneminde, İmparatorluğun bu parçasında Zerdeştliğin nasıl kurumlaştığı belli değil. Doğu İran'la karşılaştırıldığında, Zerdeştilik öncesi inaçlara özgü ruhban elementlerin güçlü olarak varlıklarını sürdürdükleri görülür. Eski dönemlerde yapılmış olanların en büyüğü olduğu kabul edilen ünlü Anahita tapınağı Partlar tarafından bu bölgede yapıldı. Tapınak, suyun koruyucusu Tanrıça Anahita'ya adanmıştı. Anahita, Mazdeizm'deki en güçlü tanrıçalardan biri idi. Her ne kadar ünü sonradan azaldıysa da, o ve Mitra, Zerdeştilikte de varlıklarını sürdürdüler. Yeri gelmişken belirtelim ki Anahita Yaresan dini inancında hala yaşamaktadır. Şah Hoşin'e atfedilen bir şiirde, Anahita Tapınağının yapılışından bahsedilir. Bu şiirde o, emin bir tarzda Pir Şariyar'dan bahseder ve Tapınağın yapılışı ile ilgili konuşur."[184]

181-Moradi, Golmorad, aynı makale, Mehmet Bayrak, Age, s. 530

182-Age, s. 524

183-Age, s. 42-57

184-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 51

Hamzeh'ee, Pîr Şarîyar hakkında bilgi verirken de, kaynaklara dayanarak onun bir Zerdüşti olduğunun altını çizer.

Demek oluyor ki Yaresaniliğin ya da Kakayiliğin teorik temellerini attığı kabul edilen Şah Hoşin; Batı İran'da (Doğu Kürdistan, Azerbaycan ve Loristan'da) ve Mezopotamya'da Arap yönetimine karşı muhalefetin güçlendiği, hatta bu yönetimin otoritesinin kimi bölgelerde sembolik hale geldiği; diğer taraftan ise İslam öncesi inanç mensuplarının, kendi inançlarını yaşatabilmek için toparlanıp atağa geçtikleri bir dönemde dünyaya geliyor. Şah Hoşin'in doğum tarihi İ. S. 1015'tir.[185]

Şah Hoşin'in yaşadığı dönemde, M. Reza Hamzeh'ee tarafından yukarıda özetlenen gelişmeler olurken, bir yandan da bölgede Ortodoks Sünni olan Selçukluların egemenliği devam etmektedir. Hamzeh'ee, konuya ilişkin saptaması şöyledir:

> "Bir çok göçebe Oğuz aşireti, Selçukluların yönetiminde Orta Asya'dan İran platolarına doğru yola çıktılar. Onlar, daha çok Hindistan'la ilgilenen Gaznelilerin, Orta İran'da kısa süren işgalinden sonra geldiler. Selçuklu işgali, İran tarihinin en karanlık döneminin başlangıcı oldu."[186]

İrani halklara Orta Asya'dan gelen göçebe Türkler arasında sadece ekonomik ve politik değil, aynı zamanda dini açıdan da önemli farklar ve çelişkiler vardı. Selçuklu İmparatorluğunun ünlü veziri Nizam-ül Mülk, Alparslan'ın taraftarlarına söylediği şu sözleri aktarıyor:

> "Biz, zorla ele geçirdiğimiz bir ülkede bulunan yabancılarız. Biz saf müslümanız. Bu Persler (Iraklılar), Deylemlerinkini andıran kötü bir dine sahipler, 'şiileri kast ediyor."[187]

Sanıyorum bütün bunlardan doğan sonuç, Aleviliği Türk İslamı şeklinde göstermek isteyen çevrelerin, gerçeğin ne kadar dışında olduklarını, tarihi keyiflerine göre nasıl çarpıttıklarını bir kez daha ortaya koyuyor.

Kakayilik İnancına Ait Bazı Temel Prensipler:

1-Cennet-Cehennem

Bu konuya değinirken, öncelikle yararı olduğuna inandığım bir noktayı açıklığa kavuşturmak isterim. Bu çalışmanın hazırlıkları sürerken, Kakayiler arasında ilgili kimi konularda, farklı değerlendirmeler yapıldığını gördüm. Gerçi farklılıklar Alevilikteki gibi değil ama yine de konu ile ilgilenenlerin bu nokta ile ilgili bilgi sahibi olmalarında yarar var. Örneğin, Gulmurad Muradî, yukarıda değinilen makalesinde, *"Ehl-i Hak ölümden sonraki cennet ve cehennemdeki yaşamı reddeder, insanlar için cennet ve cehennemin yeryüzünde olduğuna inanır;"* der.[188]

185-Daha fazla bilgi için Bkz. Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 54

186-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 55

187-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 55-56

188-Bayrak, Mehmet, Age, s. 542

Buna karşın, Musul yakınındaki Sifeyiya Köyü'nün belediye başkanı Delil (rehber) İsmail Hamid, bir soruma verdiği yanıtta tersini söylemiş, *"Bizim inancımızda cennet ve cehennem var"* demişti. Önemli bir ayrılık noktasını oluşturan kadının inançtaki yeri ve cemde erkeklerle birlikte yer alıp almama konusuna da ilgili bölümde değinilmişti.

Kimi konularda ortaya çıkan bu fark nereden geliyor? Kanımca cennet ve cehennem, Kakayiliğin ortaya çıktığı ve geliştiği Iran Kürdistanı'ndan ayrılarak Musul yakınına gelen söz konusu grubun inancına sonradan İslamiyet'in etkisi ile girmiştir.

İlginçtir aynı fark Aleviler arasında da mevcut. Aleviler arasında, tıpkı İslam'daki gibi cennet ile cehenneme inanan da var, *"Ne varsa bu dünyadadır, gerisi boş laftır,"* demek suretiyle onu dolaylı ya da dolaysız reddeden de.

2. Dört Aşama

Tıpkı Aleviler gibi Kakayiler de insanın yaratılışından sonraki gelişim sürecinde dört aşama bulunduğunu belirtir ve bunları şeriat, tarikat, marifet ve hakikat diye sıralarlar. Kakayilikte ayrıca dört aşamanın başlangıç ve bitiş tarihleri de bellidir. Buna göre:

Şeriat: Adem Peygamber'den Hz. Muhammed'e kadar olan dönem,
Tarikat: Hz. Ali'den Şah Hoşin'e kadar olan dönem,
Marifet: Şah Hoşin'den Sultan Sahak (İsak)'a kadar olan dönem,
Hakikat: Sultan Sahak'tan günümüze kadar olan dönem.

Kakayiler de tıpkı Aleviler gibi kendilerini son aşama olan "hakikat"e erişebilme yolunda olanlar olarak görürler.

3. Kakayilikte Kutsal Sayılar:

Aslında eski ya da halen yaşamakta olan çeşitli dini inançlarda yer alan kutsal sayılar, Alevilik ile Kakayilikte büyük bir paralellik gösterirler. Örneğin; Üç'ler, Beş'ler, Yedi'ler, On İki'ler, Kırklar, Yetmiş İki'ler...

Dr. Gulmurad Muradî'nin konuya ilişkin dikkate değer belirlemesi şöyledir:

> "4, 7, 40 ve 72 sayıları Ehl-i Hak için çok önemli sayılardır. Tanrı, kendi öz gücünden, sonsuzlukta 4 Melek yarattı. Heft-Tan[189] (Tanrının dostları ve göğün en yüksek katının yöneticileri) sayı olarak 7'de ifadesini bulurlar. Dünyanın yöneticileri olan Heftawane de yediden oluşur. 'Çel-Tan' (40 kişi) ise kırkta bir, birde Kırk'ı ifade ediyor. Kutsal yazılarda belirtildiği üzere, Tanrı kendi bedeni ve ruhundan dört melek yaratmış, yarattığı dört meleğin bedeni ve ruhundan 36 melek yaratmıştır. Böylece Tanrının meclisinde sürekli hazır bulunan güvendiği 40 varlık vardı. Bunların dışında, yeryüzü için 36 melek daha yarattı, bunlar da 72 'pir' yarattılar. Belirtilmesi gerekir ki, gökteki her varlığın karşıtlığı ve kopyası yer yüzünde de yaratılmıştır; gökteki

189-Sözcüğün aslı "ten"dir.

Heft-Tan'ın karşılığı olarak yeryüzünde Heftawane'nin yaratılması, Çel-Tan ile Çelaneh ve 36 gök 'Pir'i ile 36 yeryüzü 'Pir'i gibi."[190]

Buradaki Tanrının göğün yedinci katında oturması, yanında 7 pir ve 40 melek bulunması inancı ile Alevilerin aynı konudaki inancı arasında bulunan paralellikler dikkat çekicidir ki yeri geldikçe bu konuya değiniliyor. Alevilikte de Tanrı göğün yedinci katında oturur, O, Ulu Divan Piri'dir. Yanında melekler var ve gerektiğinde, süvari olan 40 meleği ya da evliyayı, insanlara yardım etmek üzere görevlendirir.

Üçler:

Kakayilerde kutsal üçler şöyle sıralanır:

1-Allah, Hz. Ali ve Sultan Sahak,

2-Hz. İsa, Hz. Hüseyin, Baba Yadîgar,

3-Üç temel görevi yerine getiren üç kutsal pir.

Kakayi piri Sey Felekeddîn Kakayî, Zerdüştilik ve Kakayilikte var olan 3 temel görevin aynı olduğunu belirtiyor. Kakayilikte bu görevler ile bunları yerine getirmekle görevli 3 kutsal kişi şöyledir:

1-Dawud: Bunun dönemi Dewrê Xidirî (Alevilerdeki Xizir) olarak da bilinir. Onun yeşil bir atı var (Hespê şîn) ve her zaman, her yerde hazır ve nazırdır, dara düşenlerin imdadına yetişir. Ona ait görevler ile Alevilerin Hızır'a yükledikleri görevler tıpa-tıp birbirine uyuyor.

2-Bunyamin: İnsanlar adına Tanrı'ya giderek ricada bulunan kişidir.

3-Pîr Musî : Dünyadaki her şeyle ilgilenir.

Dörtler

Kakayilikte 4 rakamı ile ifade edilen kutsallar ile Aleviliktekiler aynıdır:

-Dört baş melek; **Cebrail, Mikail, İsrafil** ve **Azrail**,

-Doğanın ya da yaşamın oluşmasını sağlayan çar anasır yani dört temel nesne; **su, hava, ateş** ve **toprak**,

-İnsanın gelişmesinde birbirini izleyen dört aşama; **şeriat, tarikat, marifet** ve **hakikat**.

Yediler (Heftan)

Yedi, Alevilerde olduğu gibi Kakayiler arasında da kutsal kabul edilen sayılardan bir tanesidir. Pîr Felekeddîn Kakayî, bunun eski Hint kültüründe de var olduğunu belirtiyor ve yedi ile ifade edilen şeylere şu örnekleri veriyor:

-Tanrı'dan sonra gelen 7 pir (Heft Padişahê Cihanê),

-Gök 7 kattır,

-Yer 7 kattır (yerin yedi katı),

190-Moradi, Golmorad, Age, s. 539-540

-Hafta 7 gündür,

-Dünyada sırrı olan 7 Abdal var. Bunlar dünyanın gidişatından sorumludurlar.

-Cemlerde organizasyon işini gören 7 Xadim (Hizmetkâr) var.

3. 1. Yedi Pir

Zerdüştilikten kalma bir dinsel fonksiyon olan "pirlik" Yezidiler ve Aleviler gibi Kakayilikte de var. Kakayilikte "Heft Padîşahên Cîhanê" (Cihanın Yedi Padişahı) olarak da adlandırılan 7 pir mevcut. Bunlar, Tanrıya ulaşan, onunla birleşen temiz ve kutsal kişilerdir. Söz konusu Heft Ten (Yedi Can) ya da Heft Kesên Paqij (Yedi Temiz Kişi) şunlardır:

1-Bunyamîn (Sey Xizir)
2-Pîr Dawud (Musa Sîya)
3-Pîr Musa (Mila Rükneddînî Dimeşqî)
4-Dade Remzber ya da Rezber
5-Mustafa Dawudan
6-Şah İbrahim
7-Baba Yadîgar (Sey Ahmed)

İkinci grupta ise söz konusu 7 kişi şunlardır:
1-**Sultan Sahak** ya da İshak, en üst düzeyde olanı, yani başkanıdır.
2-**Daya Rezber** (Sultan İshak'ın annesi),
3-**Pîr Musa/Musî** (qelemdar ya da kayıt tutan, yazıcı)
4-Mustafa Dawon
5-Şah İbrahim
6-Bawe/Bava Yadîgar
7-Pîr Bunyamîn

Görüldüğü gibi iki liste arasında fark var. İkinci grupta Sultan Sahak, 7 pirden biri iken birinci listede adı yok. Neden yok? Çünkü bu inanca göre Hz. Ali gibi Sultan Sahak da Tanrının bir donudur (görüntüsüdür). Daha sonradan geldiği için de Hz. Ali'den daha üstündür. Özünde Tanrı olan ve onun donu dolayısıyla da Tanrı'nın bir görüntüsü olan Sultan Sahak, 7 Padîşahê Cîhan (Cihanın 7 padişahı)'ın ya da 7 pirin üstündedir. Buna karşılık l. listede yer alan Pîr Dawud 2. listede yer almamaktadır.

Martin van Bruinessen'e göre ise Sultan Sahak'ı Heft Ten (7 pir)'e dâhil etmeyen görüşün sahipleri, Şah İbrahim'i 7. Pir olarak kabul ederler.[191]

Oysa Şah İbrahim, yukarıdaki iki listede de var. Bu listelere göre, Sultan İshak'ın yerine listeye eklenen, Pîr Dawud (Musa Sîya)'dır.

Yine Bruinessen'e göre bu pirlerden 4 tanesi, dört büyük meleği temsil

191-van Bruinessen, M., Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, İletişim Yay., İstanbul, 1999, s. 176

ederler. Buna göre, dört baş melekten *Benyamin* Cebrail, *Davud* Mikail, *Pîr Musî* İsrafil ve *Mustafa* ise Azrail'dir.[192]

Sultan Sahak'ı 7 kutsal Pir içerisinde saymayan görüşe göre, Pîr Bunyamîn bu yedi kişinin en yücesidir. Yedi pirden her biri ayrıca birer yardımcıya sahip. Yani yedi Pir ve yedi yardımcı. Yardımcılara **Heftewane** denir.

Yedi Pir, halkın yaşamının düzenlenmesi için varlar ve bu iş için çabalarlar.

Pirin bir adı da Bawa/Bava'dır. Pirlerden (Bavalardan) her biri bir ocak sahibidir. Her Pirin evi bir tekkedir. İnsanlar bu tekkeleri, değişik amaçlarla ziyaret ederler. Felçli ya da başka türlü hastalıklara yakalananlar buralara gider, dertlerine çare ararlar.

İran Kürdistanı'nın Kirmanşan ilinin Goran mıntıkasında bulunan Bava/Baba Heyder bu bakımdan çok ünlü bir ziyarettir (Ocak). İlginçtir, Dêrsim'de ziyaretlerin başı olarak kabul edilen Bava/Baba Duzgin'ın asıl adı Heyder/Şah Heyder'dir. Her iki evliya sadece aynı adı taşımakla kalmıyor, mekânları olan ziyaretlerin fonksiyonları, diğer bir deyişle halkın kendilerinden beklentileri de çakışıyor.

Kırklar

Yukarıya alınan alıntıda, Dr. Gulmurad Muradî'nin de belirttiği gibi bunlar;

1-Tanrı'nın kendi bedeni ve ruhundan yarattığı dört melek,

2-Bu dört meleğin bedeni ve ruhundan yaratılan 36 melekten oluşmaktadır.

Yetmiş İkiler: 72 Pir.

Pir, Seyid, Delil ve Talip

Pir'in mutlaka Seyid olması gerekir ancak bütün Seyidler pir değil, yani seyidin mutlaka pir olması gerekmiyor. Kakayilik ile Dêrsim Aleviliğinde pir ile delilin/rehberin görevleri aynıdır. Rehber yol göstericidir, talibi o hazırlar. Pir ise kararları veren, problemleri halleden kişidir.

Kakayilikte, pir gerektiğinde talibi ziyaret eder. Ancak bu, Alevilerdeki kadar düzenli ve gerekli değil, istisnaidir. Kural, talibin pire gitmesidir. Elbet Alevilerde de talip gerektiğinde piri ziyaret eder ama dinsel görevi yerine getirme anlamında asıl olan rehber ile pirin talibi ziyaret etmesidir ki bunun periyodu genellikle yılda bir kezdir. Kakayilerde Çıralıx (Çeralık) verme tıpkı Alevilerdeki gibidir. Talipler pire **çıralıx** verir, ondan dua alırlar. Buna "**Xêr û Xizmet**" (hayır ve hizmet) denir. Pirin sosyal sorunları çözme, ihtilafları giderme gibi görevleri de yine Alevi toplumundakiyle aynıdır. Pir ve Delil ile talip ailelerin bireyleri arasında evlilik ise yasaktır.

Ancak, Kakayilik bu konuda Alevilerden çok, Yezidilik ile benzeşmektedir. Her iki inanç da Aleviliğe oranla daha disiplinli ve tutucudur. Kürt

192-van Bruinessen, Martin, Age, s. 176

Alevilerde, din adamları olan Murşid, pir, rehber ailelerinden ya da bunların geniş akraba çevrelerinden herhangi biri kendi talibi olan ailede ya da onun geniş akraba çevresinden biriyle evlilik yapamazlar. İnanç kuralları buna izin vermez. Ayrıca bu kural, hem sıradan taliplerle ilişkiler bakımından hem de din adamı sıfatına sahip olan, yani mürşit, pir ve rehber sıfatına sahip olan grupların birbirleriyle ilişkileri açısından geçerlidir. Oysa Kakayilerle Yezidiler'de, aralarında pir-talip ilişkisi olsun olmasın farketmez; her dinsel kategorinin mensupları ancak o kategoriden biriyle evlenebilirler.

Kakayilerde Seyid ya da derviş olabilmek için, pir ya da delil olma şartının aranmadığı daha önce belirtilmişti. Derviş, "terki dünya" etmiş, ermiş kişidir. Erkek derviş evli olabilir ama kadın derviş olamaz. Tersine kadın dervişlerde bu sıfatı alabilmek için aranan temel koşulların başında, onun evlenmemiş olması gelir. Pir olmayan Seyidlerin müritleri ya da talipleri yok.

Kadın dervişler ziyaretlerde oturur ve hizmet ederler. Aynı durum Yezidilerde ve Alevilerde de var. Ancak, Alevilerde kaybolmuş sayılır. Yezidilerde ise sadece kadınlar değil, ziyaretlerde hizmet işlerini gören görevli erkekler için de evlenmemiş olma koşulu aranır.

Kadın ve pirlik

Kakayilikte, tıpkı Alevilerde olduğu gibi din adamının karısı toplumda özel bir saygı görür, gerektiğinde kocasınının yerini alabilir.

Seyid ya da Pir olan kadınlara "Axajin" (ağajın) denir. Pir ailesinden olan herkes pir değil. Her aileden bir kişi pirlik yapar. Ne var ki pir olmayanlar da kutsal kişiliğe sahipler ve bu çerçevede saygı görürler. Yani bu konuda da Alevilerle aralarında tam bir paralellik var. İran Kakayilerinde, Kakayi olmayan biri bu inanca geçebilir iken Irak Kakayilerinde buna izin yok. Kakayi olmak için düzenlenen törende pir ile delilin birlikte hazır bulunmaları gerekir.

Ruhun Geri Gelişi

Kakayilik inancına göre ruh dünyaya geri gelir. Sey Felekeddîn Kakayî'ye göre, bu geri gelme ise iki nedene dayanır:

1-Önemli bir işi yapmak için. Diyelim ki bir devrim hareketini, ya da bilimsel bir keşfi yapmak için.

2-Kötü bir şey yapmış, günahkâr, bir kez daha dünyaya gelir ve böylece kendini temizleme ya da günahlarından arınma fırsatı kendisine verilmiş olur.

Ruh geri geldiği için de cennet ve cehennemin varlığı anlamsız hale gelir. Daha önce adı geçen Kakayî ulularından Şah Hoşin'in öğrencilerinden Hendu bunu şu sözlerle dile getiriyor:

"Sevgili Tanrım! Sen benim yaşantımsın ve Tanrım olarak kalacaksın. Sen beni

bir damla spermden yarattın. Biz senin cennet ve cehennemini istemiyoruz ve yeryüzünde kalacağız. Umarım sen de bizimle kalırsın."[193]

"Ehl-i Hak teorisine göre... insan ruhu sürekli olarak göğün kutsal katında kalacaktır. İnkarnasyon ya da ruhun başka bedende yaşam bulması Hinduizm ve Budizmden alınmıştır. Önceden de belirtildiği gibi bu, İran ve Küçük Asya'nın İslamlaştırılmasından sonra Müslüman istilacılara bir karşı koyuş aracı olmuştur. Daha sonra ruh dönüşümü teorisi bölgedeki azınlık dinlerin büyük bir bölümünün inancına girmiştir. Özellikle de Ehl-i Hak'ın."[194]

Dr. Ali Goran, Kakayilik dininde ruhun geri gelişinin çok önemli olduğuna vurgu yaparken; *"Kakayilikte aynı ruh, değişik zamanlarda, farklı kişilerde de gelebilir. Hz. Ali Tanrı'nın bir görüntüsüdür. Sultan İshak'ınki Hz. Ali'nin ruhudur. Her ne kadar her ikisinin asılları aynı kuvvetse de, Sultan Sahak'taki güç daha büyüktür. Hz. Hüseyin İsa Peygamberin, Baba Yadigar ise Hüseyin'in donu ya da görüntüsüdür. Dolayısıyla Hz. Hüseyin Hz. İsa'nın, Baba Yadigar ise Hz. Hüseyin'in ruhunu taşıyorlar;"* diyor.[195]

Dört kapının en üst seviyede olanına, diğer bir deyişle son aşamasına (hakikat) erişen kişinin ruhu aynı anda birden çok kişide de tezahür edebilir. Çünkü bu aşama "kemalbûn" (kemale erme)dur. Bu aşamadaki kişi Tanrıya ulaşmış sayılır. Örneğin, 7 Abdal ya da 7 Pir, böyle kişilerdir.

Dr. Moradi, Ehl-i Hak'ın kutsal yazılarında, "ruh dönüşümünün" yazılı olduğunu belirtiyor: *"Bir insan öldüğünde, ruhu bir başka insan veya hayvanın bedeninde tekrar yaşam bulur."*[196]

Mazenderanlı Ali de ruhun geri gelişi ile ilgili aynı görüşü paylaşıyor. Kötü kişinin ruhu kötü, iyi kişinin ruhu ise iyi hayvanda ortaya çıkar. Ruh geri geldiğine göre de cennet ve cehenneme gerek kalmaz, dolayısıyla bunların varlığına inanmıyorlar.

6. Darik ve Yılan:

Alevi Ocaklarında var olan "**Darik**" (tarık) Kakayi Ocaklarında ya da tekkelerinde de var. Ancak O, gerektiğinde şekil değiştirebilir. Kimse onu göremez. Yılda bir kez dinsel tören ile pir onu yerinden çıkartır, hizmet eder ve gerisin geriye yerine koyar. Kısacası, inancın bu kuralı da Dêrsim Alevi ocaklarındaki ile aynıdır.

Her tekkede beyaz bir yılan var. Bu yılan, "darik"ın değişik bir görüntüsüdür. Halk ondan korkmaz, öldürmez. Çünkü o aslında Tanrı tarafından yollanmış bir **peri**dir.

Kakayilerde, yılana rastgelindiğinde, kişi durur ve "Ya Bava Heyer!" diye seslenir ya da yılana bakarak "Tifê Bava Heyder (Heyer) li te ye, here" (Bava Heyder'in tükürüğü üzerinde olsun, git) denir, yılan gider. Yılanın öldürülmemesi gerekir.

193-Moradi, Golmorad, adı geçen makale, Bayrak, Mehmet, Age, s. 542

194-Moradi, Golmorad, Age, s. 536

195-Munzur Çem, Dr. A. Goran'la röportaj, arşivden

196-Moradi, Golmorad, adı geçen makale, Bayrak, Mehmet, Age, s. 535

Yeri gelmişken buradaki tükürük negatif anlam taşımıyor. Tıpkı Aleviler gibi Kakayiler arasında da ermiş kişilerin tükürüğü, iyileştirici kutsal bir değere sahip olarak kabul edilir.

Dêrsim'de de her ziyaretin bir yılanı olduğuna inanılır. Bu yılan, ziyarete ait olması nedeniyle kutsaldır. O ziyaretteki evliyanın kızıp kişiyi cezalandırmak istemesi hali dışında zararsızdır, kimseyi sokmaz. Ziyarete ait yılanı öldürmek büyük günahlar arasındadır.

Sünnet olma var ancak kirve yok. Alevilerde olduğu gibi şenlik şeklinde bir törenle yapılır.

Ahret Kardeşliği

Bu kutsal bağ, Kakayilerde de var.

Melekler

Yaresanilik ya da Kakayilik, Alevilik ile Yezidiliği melekler kültü ya da meleklere tapınma inancı şeklinde tarif edenler de var. Örneğin, araştırmacı İzady konuya ilişkin olarak şöyle demektedir:

> "Gayri Müslim Kürtlerin çoğu eski çağlara dayanan kendine özgü bir çok Kürt inancından birisine bağlıdırlar. Bu inançlardan her biri kadim bir dinin uyarlanmış ve değişime uğramış biçimleridir ve kısaca Melekler Kültü ya da Kürtçesi Yezdâni diye adlandırılmaktadır. Bu dinin asl adı bugün modern müridlerince bilinmemektedir, sadece geriye kalan inançların isimleri zikredilmektedir. Yazdanizm (Yezdanizm-Munzur Çem) ya da Melekler Kültü bu dinin kendi başına bir kolu olan Yezidizmin bir versiyonudur. Yezidizm de zaten "Melekler" anlamını taşımaktadır. Edindiğimiz bazı ip uçlarına göre Yazdanizm belki de gerçekten bu dinin dağılmadan önceki adıydı. Bu inancın daha da eskiye dayanan bir adı belki de Hak (Heq-Munzur Çem) idi. "Hak" ismi bu dinde ezeli ve ebedi olan, herşeyi kapsayan Tanrı, evrensel ruha verilmiştir....
>
> Melekler Kültü'nün sadece üç kolu eski çağlardan günümüze ulaşabilmiştir. Bunlar Yezidilik, Alevilik ve Yarsaniliktir. (Aliullanı ya da Ahli Hak (Ehli Heq-Munzur Çem) diye de bilinmektedir," der.[197]

Gerçekten de her üç inançta da kutsallar hiyerarşisinin tepe noktasında tek tanrı olmakla birlikte, melekler dünya işlerinin yürütülmesinde, insanların yönlendirilmesi ve insan-Tanrı ilişkilerinin düzenlenmesinde temel rol oynarlar. Melek Kültü, İran ve Mezopotamya'da ortaya çıkmış daha eski dinlerde de var. Kakayilik, Yezidilik ve Aleviliği, bu yönden, söz konusu eski dinlerin mirasçısı olarak görmek gerekir.

M. R. Hamzeh'ee, *"Eski İrani dinlerden biri olan Mazdeizm, bu eski dinler içerisinde aynı sistemi izliyor. Yine Assur Banipal dönemine (M. Ö. 667-626) ait Assur el yazmalarında*

197-İzady, M. R., Kürtlerin Din ve İnanç Yapısı başlıklı makale, Mehmet Bayrak Kürtler ve Alevilik, Özge Yay., 1997, s. 578-579

yabancı Tanrılar Assaramazaş ve Annunaki yer alır."[198] *"Meleklere tapınma inancı Zerdeştilikte de Yaresanilikte olduğu kadar önemlidir,"* der.[199]

Zerdüştilikte 7 Melek var. Mazdeizm'de Tanrı Ahura Mazda, altından bir tahtta oturur ve yanında 7 meleği var. Bu taht, gökyüzünün en yüksek tabakası (yedinci kat) olup 'Garonmana' diye adlandırılır. *"Bu, Yaresanilikte 'Sajnar' olarak adlandırılan yerle aynıdır."*[200] Alevilik ile Yaresanilikte, Tanrı göğün yedinci katında oturmakta ve kainatı oradan yönetmektedir. Yanında ise Melekler var.

Ziyaretler:

Kakayilerin dini merkezi İran Kürdistanı'ndaki Pırdiwar [Pîrdîwer] (Türkçe Alfabe ile: Pırdivar)'da, Sultan Sahak'ın mezarının bulunduğu yerdir.

Kakayilerin ünlü ziyaretlerinden biri olan Bava/Baba Heyder ile ilgili olarak Dr. Gulmuradî şu bilgileri vermektedir:

> "Sultan İshak'ın ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra, kendisini Tanrı'nın yeryüzünde bedene dönüştüğü kişi olarak gören, Seyid Mansur'un oğlu Seyid Barekkeh adıyla tanınan Seyid Haydar dünyaya gelir.
>
> Seyid Barekkeh'ın Asya'nın çeşitli bölgelerinden gelen 36 Dervişi vardı. O ve dervişleri tam bir görünüm (tezahür) periyodu oluşturduklarını iddia ederler. Tanrı ve melekleri 'Ehl-i Hak' dilinde 'Sahibi Keram,' 'Heft-Tan' (Yedi Can-Munzur Çem), 'Heftewane,' ve 'Çel-Tan' (Çel-Ten: Kırklar-Munzur Çem) görünümünde tezahür etmişlerdir."

Bu dönem "Yaritani Dönemi" (Dostluk, yol arkadaşlığı, ikrar verme...) olarak bilinir.

Söz konusu yazılı eserlere göre (s. 1778), Seyid Barakkeh, İran Kermanşah bölgesindeki Tutşami (Dawak Dallan) adındaki bir Kürt köyünde Hicri 1210, miladi 1790 yılında dünyaya gelmiş. Karşıtlarından biri, onu damın üzerinden atıp öldürdüğünde seksen yaşındaydı.

> "... Seyit Barekkeh, 44 yaşında Tanrısal gücün Seyit Haydar'ın evinde olduğunu ilan eder. Seyit Barekkeh, oğlu Seyit Aziz ile Seyit Hüsrev ve Seyit Rüstem adlı iki torunu ile 36 derviş birikte 'Çel-Tan'ı oluştururlar. Sultan İshak'ın kutsal yazılarını (eski dönem) kabul ederler ve yeni kutsal yazılar (yeni dönem) eklerler."[201]

Goranca konuşanların "Bava Heyer" de dedikleri Bava Heyder ile yılan arasında da bağ var. O, kutsal bir yılana sahiptir.

Ziyaretler esas olarak yazın ziyaret edilir. Alevilerde "hewş" ya da "çiladêrike" denilen ve ziyaretin en kutsal noktası olarak kabul edilen yere basılmaz. Ziyaretçiler o noktaya yaklaşınca kural olarak ayakkabılarını çıkartır, çıplak ayak ya da çorapla gezerler. Her ziyarette hizmet etmekle yükümlü bir Seyid var.

198-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 112

199-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 113

200-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 113

201-Moradi, Golmorad, adı geçen makale, Bayrak, Mehmet, Age, s. 535

İsteyen, birbirinden farklı ziyaretleri ziyaret edip dua edebilir. Kakayilerde ziyaretler, tıpkı Alevilerde olduğu gibi herkese ait kutsal değerlerdir. Ancak prensip olarak herkes kendine ait kabul ettiği ziyareti daha yakın hisseder ve onu daha çok ziyaret eder. Diğer bir deyişle bu ziyaret, onun için daha cezbedicidir.

Kakayilerin öteki kimi ünlü ziyaretleri şunlardır:

Pîrê Megru (Süleymaniye)

Mîr İskender (Halepçe'de Hawar bölgesi)

Bava Nur (Xanikin)

Bava Sahsuwar (Kerkık)

Bava Gurgur, küçük bir dağ olup daha çok çocuğu olmayanlar giderler.

Kakayilerde de tıpkı Alevilerdeki gibi bütün ziyaretler erkek değiller. Kadın olan evliya ve ziyaretler de varlar. Kadın evliyaların en ünlüsü, Sultan Sahak'ın annesi olan Dade Rezber'dir. Dade Rezber'in Kakayiler arasındaki rolü, Ana Fatma Sipîye'nin Aleviler arasındaki rolünü andırıyor.

"Ziyara Xidir Zînde" adında bir Hızır ziyareti var. Kirmanşan yakınında Rewanser'dedir. Yağmur yağmadığı zaman halk burayı ziyaret eder ve yağmur yağsın diye dua eder. Tıpkı Alevilerdeki gibi Hızır ziyaretinin Kakayilerde de su ile ilişkilendirilmiş olması ilginçtir.

40 Defter

Gulmurad Muradî, Kakayiliğin yazılı tekstleri ile ilgili olarak şöyle diyor:

> "Diğer kitap sahibi dinler gibi Ehl-i Hak'ın da yazıları var. Bunların bir kısmı Sultan Sahak, Heft-Tan, Heftawane, Çehel Tan (Çel-Ten, Munzur Çem) döneminde ilan edilmişti. Önceden de ifade edildiği gibi Hewraman Kürtçesiyle yazılmıştır. Bunlar Baya u Bass Perdiwar'da bir 'defter' halinde 'Defter-Perdivari' adıyla toplanmıştır."[202]

"Defter nivîsandin" (Defter yazma) Sultan İshak zamanında başlamış, Bava Heyder zamanına kadar 40 defter yazılmış. El yazması olan defterlerden her birinin özel bir adı var. Sey Nesreddin Heyderi'nin evindeler. Örneğin: **Defteri Newroz**. Defterlerin tümü sırdır. Dil olarak Goranca ya da Hewramanca ile yazılmışlar. Bir dönem Goranca ve Hewramanca arasında herhangi bir fark yokmuş, birlermiş; fakat şimdi aralarına fark girmiş, iki farklı ağız haline gelmişler.

Söz Defter yazmaktan açılınca tek tanrılı semitik dinler ile Kakayillik arasındaki önemli bir farka parmak basmak istiyorum:

Kakayilikte her kim ki kutsal bir pozisyona sahip olmak isterse, Hewramanca lehçesi ile bir şeyler yazması gerekir. Diğer bir deyişle eldeki kutsal metinlere bir şeyler ekleyerek onu ileriye götürmesi, geliştirmesi gerekir. 40 Defteri yazan 40 ayrı derviştir. Böylece sürekli yenilenme ve gelişme sağlanmış olur ki bu, tek tanrılı semitik dinlerde rastlanmayan bir özelliktir.

202-Moradi, Golmorad, Age, s. 534

Semitik dinlerde, Tanrı kelamını yollar ve kutsal metinler de tamamlanmış olur. Bir daha hiç kimse onlara bir şeyler ekleyemez. Yani, birinde var olan sürekli yenilenme ve gelişmeye karşın, ikincisinde kimsenin dokunmaya cesaret edemediği, durgun ve değişmez metinler.

Oruç ve Bayramlar

Sonbaharın sonlarında 3 günlük oruçtan sonra Bayram yapılır. Buna "Rojê Merrnewî" (Merrnevi Günü) ya da "Cejnî Merrnewî" (Merrnevi Bayramı) denir. Aslında Merrnewî bir mağara adıdır. Düşmanları tarafından izlenen Sultan Sahak'ın arkadaşları, kaçıp bu mağaraya gizlenmişler. Kar yağmış ve mağaranın ağzını kapatmış. 3 gün sonra hava düzelince, onlar da çıkıp kurtulmuşlar.

Cejnî Paçayî: Yine 3 gün oruçtan sonradır.

Kurban

Kurban kesimi sırasında pir ile delilin birlikte hazır bulunmaları gerekir. Durumu elverişli olanlar, her hafta kurban kesebilirler. Kural olarak kurban perşembe günü kesilir. Yine kural olarak her hafta niyaz dağıtılması gerekir.

Kurban sırasında derviş tembur çalar, dini türküler (beyit) söyler. Seyid ya da derviş yoksa kurbanın kesilmesi bir hafta sonraya ertelenir.

Kurbanın sahibi bıçağı biraz tatlı (niyaz) ile birlikte seyide götürür. Dua okunur ve böylece kesim öncesi formaliteler tamamlanmış olur.

Kurban kesme işini, genellikle bu işte uzmanlaşmış kişi yapar.

Kurbanın yüzünün Kıble'ye dönük olması gerekir. Kıble, Sultan Sahak'ın kabridir. Sultan Sahak'ı ziyaret eden, otomatikman hacı olur.

Mum Yakma

Kakayilikte Mum yakmanın ibadette yeri var. Mum "Bi eşqî Pîr Bunyamîn (Pir Bünyamin aşkına), bi eşqî Qelemî Zerinî Pîr Musa, (Altın Kalem sahibi Pir Musa aşkına), bi eşqî Dade Rezber (Dade Rezber aşkına)" denilerek yakılır.

İçki

İçki içmek, genelde yasak değil. Ne var ki tıpkı Dêrsim Alevilerinde olduğu gibi cem esnasında içilmez. Kutsal niyazı yiyen kişinin, onu yedikten sonraki 24 saat içerisinde içki içmemesi gerekir.

Cem

Cem, Kakayi inancında yer alan en önemli ibadetlerden biridir. Bu ibadete

katılabilmek için de bazı koşulları yerine getirmek gerekir. Dr. Ali Goran, Cem'e katılma koşullarını şöyle özetliyor:

a-Ceme katılacak kişinin Kakayi olması gerekir. Yani Kakayiliğin ilkelerini kabul eden, ona gönülden bağlı kişiler ceme katılabilirler,

b-Dışarıdan gelen ya da sonradan Kakayi olanların ceme katılabilmeleri ise koşulludur. Bunun için, katılmak isteyen kişinin gerçek bir Kakayi olduğunu kanıtlaması gerekir ki bu da halkın benimsemesi ve pirin onay vermesine bağlıdır,

c-18 yaşını doldurmuş olmalı yani reşit olmalı,

ç-Bıyıklarının Kakayiliğin kurallarına uygun ölçülerde olması gerekir. "Gere simbêlê to mor bî" (bıyıklarının ölçülerinin kurallara uygun olduğu kabul edilmeli). Kakayiler tıpkı Alevilerle Yezidiler gibi bıyık kesmezler.

d-"Gere to xatene bî" yani sünnetli olmalısın (tabi erkekler için)

e-Pirin olmalı. Pir sahibi olmayan, tıpkı Alevilerdeki gibi ceme kabul edilmez.

"The Yaresan"ın yazarı M. R. Hamzeh'ee ise Cem'e katılma koşullarını özet olarak şu şekilde sıralamaktadır:

> "a) Topluluğun üyesi, akli dengesi yerinde ve reşit yaşta olmalı,
> b) Katılanların yürekten saf, dış görünümleri (giysileri, el, ayak ve yüzleri) temiz olmalı,
> c) Ceme katılacak kişi, gösteriş için değil, inanarak ve Tanrıya daha yakın olmak için katılmalı,
> d) Ceme katılanlar, giysilerin üstünden bellerine özel bir kumaş ya da kemer bağlamalı."[203]

Aynı yazara göre, kadın ve erkeğin birlikte ceme katılmalarının önünde herhangi bir engel yok.

Tahran'ın kuzeyine düşen **Reş** bölgesinden Kak Alî de, kendi yöresinde, kadın-erkek ayırımı olmaksızın cemde herkesin birlikte oturduğunu söylüyor. Yine onun verdiği bilgilere göre, kadının pirlik görevini üstlenmesinin ya da cemi yönetmesinin önünde de herhangi bir engel yok. Buna karşın Irak Kürdistan'ı Kakayilerinde durum farklıdır. Onlarda, cem esnasında kadın içeriye girmez, kapıda ya da kapının gerisinde, dua alır gibi ayakta bekler. Erkekler ise cemin yapıldığı odada otururak izlerler.

Kakayilik inancında, horoz öldürülmesi günah olan hayvanlardandır. Ancak kurban olarak kesilir. Hem de en kutsal kurban kabul edilir. Hayvansal olanlar hariç, her çeşit yiyecek niyaz olarak sunulabilir.

Kutsal ekmeğe (Niyaz) "**girde**" denilir. Dêrsim Alevileri arasında sac üzerinde pişirilen ve "bizika pêsareyî" ya da sadece "pêsare" diye adlandırılan, yağlı ekmek ile aynıdır. Kakayilerde genellikle tandırda pişirilir. Dört nesneyi ihtiva etmesi gerekir: **Un, su, tuz** ve **yağ**. "Girde"yi ilk kez Sultan Sahak'ın annesi Dade Rezber pişirmiş.

203-Hamzeh'ee, M. R., Age, s. 156

Ziyaretleri ziyarete gelenler yiyecek, eşya ya da para verir, onlar da hizmet ederler ve buna "Xêr û Xizmet" denir. ("Xêr û xizmete" Alevilerde de bir dua sözüdür.)

Oruç sonrasında ve cemlerde sunulacak niyazın en kutsalı nar ile kuru üzümdür (Hinar û eskij).

Sonuç olarak Kakayilikte kadın ile erkeğin, ceme birlikte katılmaları kuralı geçerlidir. İlke budur. Ne var ki Kerkük gibi bazı yerlerde, İslami baskılar sonucu, bu kural değişikliğe uğrayarak kadının geri plana itilmesine neden olmuş.

Beri taraftan, tarihte toplumda önemli roller oynamış olan Kakayi kadınların sayısının yüksekliği, kadınların bu inanca bağlı topluluk içerisinde sahip oldukları önemli yeri kanıtlamaktadır. Örneğin Hicri 5. (Miladi 11.) yüzyılda, bu çerçevede adından bahsedilmesi gereken Kakayi kadınların adları şöyledir:

Daya Tebrîza Hewramî, Celala Xanima Lorîstanî, Reyhan Xanima Lorîstanî, Fatim Xanima Gurani, Laz Xanima Caf ve Xatun Mirzad.

Konuştuğum Kakayi din adamlarının tamamı, Cem'in Zerdüştlükten kalma bir ibadet olduğu noktasında hemfikirler.

Mehrdad R. İzady (İzadi-Munzur Çem), *"Zerdüştlükte Cemşid, Veda'da Yama diye bilinen Cem, Kürt ve İran yeni yıl kutlaması olan Newroz'un yaratıcısı olduğu söylenenen Zerdüşt geleneğinden büyük bir Aryan kahraman idi. Efsaneye göre Cem Azhi Dehak tarafından doğan güneşe kurban edilmişti. Gerçekten de İran'ın Firdevsi tarafından yazılan ulusal destanı Şahname'de Cemşid aleviler gibi 'güneşe ve aya tapan' olarak anılmaktadır;"*[204]

Kakayilerde, Cem hazırlığını kadınlar yapar, temizlik ve pişirme işlerini onlar görürler. Ceme niyaz götürmek, aynen Alevilerde olduğu gibidir. Cem yemeği ise et ve pirinçtir. Cem de kural olarak erkek hayvan kesilir, tembur çalınır, dua edilir. Cem yemeği pişirilirken kemiklerin kırılmaması gerekir. Saç ekmeğinin içine et ve pirinç konularak ceme katılanlara verilir. Bu işi **delil** yapar. Delil'e Nayib de denir. Delil ya da Nayib'in Cem'deki görevi, Seyid'e yardımcı olmaktır. Bilindiği gibi delil dinsel hiyerarşide yeri pirden sonra gelen kutsal ailelerdendir. Cem esnasında delil yoksa "xandan" (handan) olarak adlandırılan Seyid, bu hizmeti yerine getirmesi için başka birini görevlendirir.

Cem esnasında duayı **Seyid** eder. Ateşe girmek, onu elle tutmak ya da yalamak şeklindeki **ateşle imtihan** Kakayilikte de var. Yanmak şurada kalsın, bunu yapanların üşüdükleri söylenir ki bu, Alevi efsanelerindeki durum ile aynıdır. Cem esnasında, hizmet edenin ayakta durması gerekir. Yemekler, Cem başlarken dağıtılır. Bu işi "Serpê" (Xadim) yapar. "Serpê" sözcüğü

204-Zerdüşt'ün ilk başlangıcına ilişkin bölüm, 71. mısra, diye yazıyor. (Mehrdad R. Izady, Kürtlerin Din ve İnanç Yapısı (1992), Mehmet Bayrak, Age, s. 596'dan)

Kürtçede ayakta bekleyen, ayaktaki demektir. Yemek, kadın-erkek farkı gözetmeksizin herkese verilir. Hamile olanlara ise iki pay verilmesi kuraldır. Yemekten sonra Serpê şunları söyler:

"Hu ewwel û axırım Yar, („Yar" ile kastedilen Sultan İshak`tır, Munzur Çem)
Sifreyî Sultan,
Keremê Xanedan,
Tekbîr Bednewe, (Beyitlerin Hak olsun, Munzur Çem)
Ya Cemê Rasan"[205] der.

Yukarıdaki terimlerin bazıları, Dêrsim Alevilerinin dualarında da aynen yer alırlar. Örneğin, özellikle de cem sırasında okunan sofra duasının bir varyantı, "Sifreyê (sifrê) Sultanî bo/Keremê Xanedanî bo/Cemê heqîye bo," şeklinde başlıyor. Buradaki "heqîye" gerçek, gerçeklik anlamına geliyor.

Kürt Alevilerde, Cemê Rasan'ın yerine "Cemê Heqîye" ya da "Cemê Heqiye;" terimi kullanılır.

Serpê (hizmetkâr, hizmet eden) bu sözleri söyledikten sonra, Seyid duaya başlar. Dua genellikle kısadır.

Cemde hazır bulunanlar, bellerini bir mendil ya da kumaş parçası ile bağlarlar. Bazen belin yanı sıra baş da bağlanır. "Serpê" (Xadim) cemin başlangıcında temiz mi değil mi diye katılanların ellerini kontrol eder. Temiz olmayanlara elleri yıkatılır.

Cem, Kakayilerde genellikle cemhanelerde olur. Cemhaneye giren çıkan herkes, her yönden dikkatli olmalı, herhangi bir şekilde saygıda kusur etmemeli. Cemhane'de oturma, ceme katılanların arasındaki ilişki, ölçülü ve saygılı olmayı gerektirir.

Ceme katılanlar, tıpkı Alevilikte olduğu gibi, her bakımdan eşittirler. Kral da katılsa, kimseye herhangi bir şekilde imtiyaz tanınması hoş karşılanmaz. Bu hem ilişkilerde böyledir hem niyaz ve yemek dağıtımında. Seyid veya temsilcisi doğal olarak özel bir oturma yerine sahipler. Xadem (Hadem)'in cem boyunca ayakta kalması gerekiyor.

Ölü Gömme

Dr. Moradi, "Ehl-i Hak'ta ölülere ağlamak için bir neden yoktur," derken[206] Mazenderanlı Ali, kendi yörelerinde ölüm halinde yas tutulduğunu söylüyor. Alevilerin çoğunluğunun tersine ölüler Kur'an okunarak gömülmez. Ölüyü gömme, müzik eşliğinde olur. Çalınan müzik aleti ise tembûrdur. Bu yörenin Kakayileri, Hz. Muhammed'i kendi peygamberleri, Kur'an'ı ise kutsal kitapları olarak görmezler, doğal olarak Kur'an pratik yaşamlarında yer almıyor. Buna karşılık Hz. Ali'yi değerlendirmeleri öteki

205-Ya Cemê Rasan: Ya Gerçekler Cemi. Ras: gerçek, rasan: gerçekler

206-Bayrak, Mehmet, Age, s. 542

Kakayilerle aynıdır. Onlar da Ali için, "Tanrı onun vücudunda yeniden peyda olmuş" diğer bir deyişle "Tanrının insan şekline bürünmüşüdür" derler.

Evlilik, Ev Kurma ve Ahret Kardeşliği ya da Musahiplik

"Birayê Axrete" ya da "Birayê Yarî" diye adlandırılan Ahret Kardeşi rüyada görülür. Bu kutsal bir bağdır. Ahret kardeşi olanlar arasındaki ilişkiler, aynen Alevilerdeki gibidir.

Tıpkı Dêrsim'de olduğu gibi düğün sırasında, evin damından ya da o yüksekliktеki bir yerden gelinin kafasına elma atma geleneği, eskiden Kakayilerde de varmış ancak şimdi yine Dêrsim'deki gibi pek rastlanmıyor, kaybolmuş sayılır. Yeni ev kurulurken Pir gelir dua verir ve böylece yeni ailenin temeli de atılmış olur. Bu arada niyaz dağıtılır. Yeri gelmişken aynı geleneğin Dêrsim yöresi Alevileri arasında da var olduğunu belirtmek gerekir. Günümüzde hemen hemen tümüyle kaybolmuş sayılan bu geleneğe göre pir, rehber ya da aile büyüklerinden birinin, yeni kurulan evi ziyaret etmesi, ocağında ilk ateşi yakması gerekir. Bu seremoni sırasında mum yakılır, niyaz dağıtılır, hatta durumu elverişli olanlar kurban keserler. Niyaz dağıtma ve kurban kesme işini ev kuran çiftin kendileri yapabilecekleri gibi, damadın anne ve babası da yapabilirler.

Hem Kakayilerde ve hem de Alevilerde ateş ve ocak kutsaldır ki bu geleneğin eski İrani inançlardan, örneğin, Mitraizm'den kalma olduğu genellikle kabul edilen bir görüştür. Ateşe tükürülmez, işenmez; bunlar büyük günah sayılan eylemlerdir. Kural olarak ateşin sönmemesi gerekir. Böyle bir durum, tıpkı Alevilerdeki gibi iyiye yorumlanmaz, diğer bir deyişle kötülük ya da uğursuzluk belirtisi olarak kabul edilir. Herhangi bir şekilde ateşin söndürülmesi zorunlu olursa, bunu su dökerek yapmak hayra alamet görülmez. Normal söndürme şekli, üzerini külle örtme suretiyledir.

Diğer Bazı Özellikler

Kakayilikte, Zerdüştilikte olduğu gibi, her gün bir renge sahiptir ve her günün bir melekesi ya da sahibi var. Diyelim ki bu satırların yazarının doğup büyüdüğü yörede Pazartesi Hz. Muhammed'in, Çarşamba Hızır'ın, Perşembe Duzgin Bava'nın günüdür vs. İyi ve kötü ya da uğur getiren veya getirmeyen günler var ve bu da Kakayilikle Alevilik arasındaki ortak noktalardan biridir.

Beyaz giysi, her iki inançta var olan ortak noktalardan bir diğeridir. Hem Alevilikte ve hem de Kakayilikte, beyaz temizliği, doğruluğu ifade eder ve kutsallığın başlıca sembollerinden bir tanesidir. Güneş, Hızır ve pir ile birlikte en önemli kutsallardan biridir. Çıra semboldür.

Kakayilik inancında, "Gün gelir adalet yaşama hâkim olur, zulüm kalkar, kurt ile davar birlikte yaşar," anlayışı güçlü bir şekilde yer alır. Tıpkı Alevilerdeki gibi...

Ebu Müslim, Kakayiler arasında da tıpkı Alevilerde olduğu gibi büyük bir kutsal kişidir. Halk arasında Kürt olarak bilinir ve bu nedenle de "Ebu Muslîmî Kurdî" diye adlandırılır.

7. 4. Yezidi ve Alevi Kürt Gelenekleri Üzerine Bir Karşılaştırma

Daha önce, Alevi ve Yezidi Kürt inançları ile gelenekleri üzerine hazırladığım yazı, değişik yerlerde yayınlandı ki buna Peri Yayınları arasında çıkan "Dêrsim'de Alevilik" kitabım da dâhildir. Bu çalışmayı hazırlarken, önemli olduğunu düşünerek söz konusu yazıyı yeniden gözden geçirdim, ekleme ve çıkartmalar yaparak bir kez daha okuyucuya sunmayı gerekli gördüm. Yazı aşağıdadır.

Kürdistan'ın parçalı durumu, Kürt halkı üzerinde süregelen baskılar, uzun yıllar ülkenin değişik parçalarında yaşayan insanlarımızın birbirleriyle ilişkilerini önemli ölçüde zayıflattığı gibi dilin, kültürün, inanç ve törelerin araştırılmasını, karşılaştırılmasını da önemli ölçüde zorlaştırdı. Aşılması güç sınır engelleri yüzünden neredeyse birbirimizi tanıyamaz hale geldik. Oysa Kürdistan'ın farklı köşelerinde, birbirlerine çok zıt, çok uzakta gibi gözüken kesimlerin dahi gelenek, töre ve inançlar bakımından düşünülemeyecek ölçüde benzerliklere sahip olduklarını görmek, şaşırtıcı değil. Örneğin, günlük yaşamda karşılaşma olanağı bulunmayan ülkenin kuzey ve kuzeybatısında; esas olarak Dêrsim-Erzincan-Sivas-Malatya ve Maraş yörelerinde yaşayan Alevi Kürtlerle daha güneyde; Mardin-Siirt-Batman-Suriye Kürdistanı ile Irak Kürdistanı'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Yezidi Kürtlerin durumu buna tipik örnek teşkil ediyor. Son dönemlerde Kürtler üzerine araştırma-inceleme niteliğindeki çalışmaların kısmen hızlanması, öteki birçok alanda olduğu gibi bu alanda da var olan sis perdesinin giderek dağılmasına yol açıyor. Benim burada yapmaya çalışacağım şey, iki kesimin günlük yaşamında yer alan inanç ve töreler arasında bir karşılaştırma yapmaktan ibarettir. Bunlar, Yezidi inancına mensup kişiler ile yaptığım konuşma ve Laleş'teki gözlemler sonucunda edindiğim bilgilere dayanmaktadır.

Yezidilik, tıpkı Hıristiyanlık ya da Budistlik gibi İslamiyet'in dışında ayrı bir dindir. Bu inancı Zerdüştiliğin bir devamı olarak gösterenler de var ancak konuşma olanağı bulabildiğim Yezidi aydınları ve din adamları bunu kabul etmiyorlar. Onlara göre Yezidiliğin kökeni, Zerdüştilikten daha eskilere gider. Bir Yezidi Şêx (Şeyh) ailesinden olan Cengîzxan (Cengizhan), Yezidiliğin İ. Ö. 3200 yıl öncesinden beri var olduğunu, Babil kentinin 170 km. kadar güney-doğusundaki "Êzîda" tapınağının da bunun tarihi ile ilgili önemli bir kanıtı olduğunu söylüyor.[207]

207-Cengîzxan ile röportaj, Munzur Çem, arşiv

Tek Tanrılı dinlere ait "Tanrı önce 7 günde dünyayı, arkasından da topraktan Adem'i ile Havva'yı yarattı," şeklindeki yaratılış teorisi, Yezidilik inancının aslında yok. Yezidiler, bunu sonradan başka birçok şey gibi İslamiyet'ten aldılar.

Yezidiliğe ait yaratılış efsanesine göre eskiden dünyamızda yer ve gök yoktu. Bir gaz kütlesiydi o. O zaman "Herher" adında ve kökleri yukarıda, dalları aşağıda olan bir ağaç vardı. Tawisî Melek (Türkçe alfabe ile Tavısi Melek ya da Melek Tavıs), her 40 bin yılda bir gelip bu ağaca konuyordu.

Yezidilikte Melek Sîxsin'ın rolü çok büyüktür. O, Melek Tavıs'ın rehberidir. Sîxsin, yere inmemiş, göktedir. Ama yeryüzünde temsilcileri var. Bunlar, "Sê Bavikê Şêxan"dır (Şeyhlerin Üç Babası). Bunlar; Adanî, Şemsanî ve Qatanî'dirler. Öteki ikisi, hiyerarşik olarak Adanî'den daha aşağıdadırlar.

Şeytan meselesine gelince, Yezidilikte, Adem ve Havva ile dünyanın yaratılışına ilişkin tek tanrılı dinlerdeki efsane yok. O, olmayınca da doğal olarak Şeytan ve onunla ilgili anlatılanlar da olmaz.

Yezidilikte, reenkarnasyon (ruhun geri gelişi) var. Ruh geri geldiğine göre de cennet cehenneme de ihtiyaç kalmaz, bunlar yoklar.

Yezidilikte dinsel hiyerarşiye gelince; bu inançta meleklerin en büyüğü, daha doğrusu "meleklerin meleği, **Tawisî Melek**"tir (**Melek Tavıs**). O, bütün yaratıklardan önce yaratılmış olup **"Her yerde hazır ve nazırdır."** Bu özelliği nedeniyle Tawisî Melek ile Alevilik ve benzeri öteki inançlardaki **"her yerde, her an hazır ve nazır" Xizir (Hızır)** arasında paralellik olduğu aşikârdır.

Cengîzxan, Yezidiliğin aslında çok tanrılı bir din olduğunu, ancak baskılar nedeniyle, sonradan tek tanrılı dinlerdeki tanrının varlığını kabullendiğini söylüyor. Ne var ki bunu yaparken, kendi gerçek tanrılarını da unutmamışlar, onları melekler şeklinde korumuşlar.[208]

Yezidilikte iki din adamı grubu var: Şêx (şeyh) ve Pîr. Cengîzxan'a göre şeyh, hiyerarşik olarak pirden daha üstündür. Pir'in fonksiyonu bir bakıma Alevilikteki rehberinkine benziyor. Din adamlığı sıfatı, yani pirlik ve şêx (şeyh)'lik babadan oğula geçmek suretiyle kazanılır.

Yezidi piri **Dr. Memo**'ya göre Yezidilerde şeyh ve pirler arasında hiyerarşik yönden bir fark yok, bunlar eş düzeyde iki dinsel unvandırlar. Yine ona göre, pirlik kurumu şeyhlikten daha eskidir. Pir, İslamiyet öncesi inançlardan kalma iken, şeyhlik İslamiyet'ten sonra ortaya çıkmış. Dini bir sıfat olarak "şêx"liğin sonradan İslamiyet'in etkisiyle Yezidiliğe girdiğini söylemek yanlış olmaz.

Dinsel görevleri yerine getirmek bakımından kadın-erkek farkı yok. Pir ile şeyhin eşleri, onların yaptıkları görevleri aynen yerine getirirler.

Dêrsim'de bazı yerlerde Melek Tawis'ın kutsal olarak bilindiği ve seyrek

208-Cengîzxan ile röportaj, Munzur Çem, arşiv

de olsa üzerine yemin edildiği biliniyor. Bunu bizzat kimi Dêrsimlilerden duymuşumdur. Dêrsimlilerin Melek Tawis ile ilgili değerlendirmeleri birbiriyle zıt iki özellik gösterir. Yöre halkının bir bölümü Tawisî Melek'i tıpkı İslamiyet'teki gibi değerlendirir. Bir kesimi ise tam tersine onu kutsal olarak görür. Örneğin, Dêrsim'in Nazımiye ilçesine bağlı Kîrig köyünden tanıdık bir kadın, 1937-38 Dêrsim direnişi sırasında dağda kalmış yaşlı kayınpederinin bir konuşma sırasında Melek Tawis'tan bahsettiğini, kendisinin de bunun üzerine, *"Baba biraz önce sen Melek Tawus gibi bir şey söyledin. O nedir?"* diye sorduğunu, buna karşılık ondan, *"Kızım Melekê Tawus bizim kutsal meleklerimizden biridir, ama artık o da unutuldu,"* diye yanıt aldığını söyledi.

Yine Malatya-Maraş yöresi Kürt Alevileri arasında da Melek Tawis kutsaldır ve onun adına yemin edilir.

Hem Alevilerde ve hem de Yezidilerde bazı rakamlar kutsaldırlar. Örneğin, üç, yedi ve kırk rakamları böyledir ki bunları inanç alanında çeşitli şekillerde görmek mümkün.

> "Hıristiyanlıkta Tanrı'nın Baba-Oğul-Ruh teslisiyle (üçte-birlik, üçleme) Alevilikte de bunun Allah-Muhammed-Ali üçlemesiyle ifade edilmesi prensibi Yezidilikte yerini Tanrı-Melek Tawıs-Şeyh Adi üçlemesine bırakır."[209]

Yezidi inancına göre Tanrı-Melek Tawis-Şeyh Adi üçlüsü özünde aynıdırlar. Farklı zamanlarda ayrı gözükmeleri bir **kiras** (giysi ya da görünüm) değiştirmedir. Alevilikte ise aynı şey **Allah-Muhammed-Ali** üçlüsü için söylenmektedir. Cengîzxan'a göre üçler aslında "ax, av û ba"dır (Toprak, su ve hava) ki Yezidilik inancına göre bu üç nesne, doğanın özünü teşkil ederler. Oysa Alevilik ile Kakayilikte bunlara ateş de eklenir, yani kutsal nesne sayısı 4'tür.

Yedi meleke, yedi kat yer ve yedi kat gök, hem Alevi hem Yezidi inancında yer alan değerlerdir.

Yezidilik inancında Tawisî Melek her 40 bin yılda bir gelip sonsuzluğu temsil eden "Herher" ağacına konuyor. Yine bu inançta 40 **pir** ve 40 **Şeyh** var. Alevilerde, **"Kırk Kapı-Kırk Makam,"** **"Cemê Qılxerû"** (**Kırklar Cemi**), değişik yerlerde bulunan ve çocuğu olmayanların ziyaret ettikleri **"Çelderguş Ziyaretleri,"** yine bir ziyaret olan Mizur (Munzur) gözesinin **"Çil Kani"** (**Kırk Çeşme**)'si ve Xizir (Hızır) ile birlikte dara düşenin imdadına yetişen **Çewres Aspar** (**Kırk Süvari**) bu rakamın kullanılışına örneklerdir. Ehlî Haq inancında ise bunlara denk düşen **Kırk Güç** (**Çehel-Ten** ya da **Çihil Ten**) mevcut.

Müritler, her iki kesimde de itaat eden (saygı gösteren) durumundalar ve bunlar sıradan halkı oluştururlar.

Yezidilerde Pir ve Şeyhler aynı soydan değiller. Kural budur. Ancak Alevilerde bu durum hayli karışık bir görünüm arz ediyor. Alevilikle ilgili

209-Bayrak, Mehmet, Alevilik ve Kürtler; Öz-Ge Yayınları, Wuppertal-Almanya, 1997, s. 28

bölümde, konu üzerinde gerekli bilgiler verildiği için burada artık üzerinde durmaya gerek görmüyoruz.

Kürt Alevilerde, pirlik ile rehberlik görevlerinin aynı ailenin elinde toplandığı haller de vardır. Örneğin aynı aile bir yöredeki talipler için pir iken, başka bir yöredekiler için rehber olabiliyor. Ya da aileden bazıları pirlik görevini üstlenirken, bazıları rehberlik yapıyor olabilirler. Bu duruma da asıl olarak Kurêşan aşireti içerisinde rastlanmaktadır. Maraş Elbistan yöresinden konuştuğum bazı kimseler, kendi pir ve mürşitlerinin aynı kişi ya da aynı ailenin iki ayrı mensubu olduğunu dile getirdiler.

Yezidilerde de tıpkı Alevilerde olduğu gibi, din adamlarının kutsal soydan geldiklerine ve keramet sahibi olduklarına inanılır ve dinsel saygı da belli kişilere değil, kadın-erkek, büyük-küçük ayırımı olmaksızın söz konusu soyun tüm bireylerine gösterilir. Yani dinsel hiyerarşinin üst katında yer alanla bir alt katında yer alan arasındaki fark, normal bir görevlendirme farkı olmaktan öte, Tanrı katında daha değerli, daha üstün niteliklere sahip olmaktan ileri gelen bir farktır. Dinsel görevlerin bunlara verilmesi ise bu farkın; yani Tanrıya daha yakın olmanın bir sonucudur. Müritler; yani normal halk ise bu yönden herhangi bir ayırıcı niteliğe sahip değil. Din adamları "xas"ı (has), müritler ise "xam"ı (ham) meydana getirirler.

Yezidilerde pir ile şêx (şeyh) yılda bir kez müritlerin evlerini ziyaret ederler. Bu ziyaret sırasında müritler onlara hürmet eder, elini öper ve kendilerine "risim" (yıllık hak) verirler. Bu hak para, hayvan veya eşya şeklinde olabilir. Buna karşılık şeyh ve pirler ise müritleri için dua ederler. Bu kural, Alevi Kürtlerde de aynı şekilde işlemektedir. Mürşit, Pir ve rehberlere yıllık gezi sırasında para, eşya, ya da hayvan şeklinde verilen hakka "**çiralix**" (çıralık), onlar tarafından okunan duaya ise "Gulbang/gulvang" denilir. Ne var ki kural yılda bir kéz olmakla birlikte, bazen söz konusu ziyaretler daha uzun bir süreyi alabilir. Alevilerde Mürşitlerin pirler kadar sık ve düzenli gezmedikleri biliniyor. Konuştuğum kişiler, Yezidilerde de şeyhlerin bu durumda olduğunu dile getirdiler. Yine her iki kesimde de söz konusu din adamlarının belli durumlarda bir yıldan daha kısa bir süre ile müzrit ziyaretine gitmeleri de mümkündür. Şeyh ve mürşitler asıl olarak sıradan halkın oluşturduğu müritleri değil, pir ve rehberleri ziyaret eder, kendilerinden yıllık hak alırlar.

Her iki kesimde de din adamları ipe bakar, dua eder, okurlar. Müritler bunun kendilerine uğur getireceğine, kazayı-belayı atlatmalarına yardımcı olacağına ve hastalıklarını iyileştirici etki yapacağına inanırlar. Bu ipler genellikle farklı renklerden oluşur ve saça, omuz başlarına ya da boyuna bağlanır. Kimi hallerde ise cepte taşınır. Kağıda bakmak aynı şekilde dinsel kişilerin yine aynı amaçlarla başvurdukları bir yöntemdir. Bu türden ip ve kağıtların evin belli bir yerinde bulundurulması, bir beze sarılarak direğe ya da duvara asılması da mümkün. Bunun uğur getireceğine inanılıyor. Ancak Yezidilerde kağıt bakmak, sadece bazı şeyhler tarafından yapılabilirken, Alevilerde mürşidin yanı sıra pir ve rehberler de aynı şeyi yapabilirler. Tabi

ip bağlama, kağıt bakma türünden işler, her din adamı tarafından yapılmıyor. Bu gibi işler, onu yapabilme yeteneğine sahip kişiler tarafından yapılır.

Beri taraftan, gerek Alevilerde ve gerekse Yezidilerde, dini kişilerin fonksiyonunu sadece dinsel görevleri yerine getirmekten ibaret sanmamalı. Her iki kesimin dini kişileri, toplumsal yaşamda dirlik düzenlik sağlama, adaleti gerçekleştirme gibi görevlerle karşı karşıyadırlar. Ancak Alevilerde din adamlarının, dini hizmetler dışında sosyal yaşama müdahale etmeleri, adalet hizmetini yerine getirmeleri geleneği çok daha güçlüdür. Yezidi Pir ve Mürşitleri, bu gibi işleri zaman zaman görseler de asıl görevlisi **Mir**'dir. Mirlik, dinsel bir sıfat değil, yönetimseldir. Mir, en üst düzeyde yönetici konumundadır. Topluluğu ilgilendiren konularda kararlar almak ya da kurallar koymak, günlük yaşamda karşılaşılan ihtilafları çözüme kavuşturmak, aforoz (tecrit etme) cezası dahil, suç işlemiş kişileri cezalandırma türünden görevler mire aittir.

Şêx Adî'nin türbesi Yezidiler için ziyaret yeridir. Kural olarak yılda **dört kez** ziyaret edilir. Bunların en önemlisi Miladi takvime göre 6 Ekim'de başlayan ve 13 ekime kadar devam eden **Cejnî Cema** (Cema Bayramı) nedeniyle yapılan ziyarettir. Dr. Memo, bu bayramın **Mitra**'dan kalma olduğunu söylüyor.

Cengîzxan, Laleş'te kutlanan bu bayramda 3 ayrı seremoni olduğunu söylüyor. Bunlar sırasıyla:

1-Ekimin 10'undaki "Perî Suyar kirin,"

2-Qapax. Bu, kurban kesmedir. Kurban, kural olarak beyaz bir öküzdür. Ancak, ziyaret merkezinde kesilen bu kurban dışında da isteyenler, istedikleri herhangi bir hayvanı kurban edebilirler. Ziyaret merkezindeki kurbanın dışında kalan kurbanlar için öküz olma koşulu aranmaz.

3-Berê Sîbayîkê.

Şêx Adî türbesi, Irak Kürdistanı'nın **Êsivin (Şêxan)** bölgesinde, **Gelîyê Lalêş**'dedir. Lalêş'de, Şêx'in türbesinden sonra gelen, yani daha alt kademede yer alan bir dizi ziyaret var. Örneğin, **Êzî, Şêx Şems (Sêsims), Nasirdin, Amadîn, Şêx Mand, Pîr Afat, Melek Fexrebî, Hegî Vêris** ve **Kerecal** gibi. Yezidilerde ziyaretler esas olarak Laleş ve çevresinde toplanmış bulunmaktadırlar. Ziyaretler iki amaçla ziyaret edilir. Bunlardan bir tanesi dinidir, ötekisi ise şenlik şeklindedir. Dini nedenle ziyaret yerini ziyaret etmek isteyenler, kendilerine uygun düşen bir zamanda orayı ziyaret eder, adak sunar, dilekte bulunurlar.

Şenlik şeklindeki ziyaret etme ilkbahardadır ve aynı güne rastlamaz. Ziyaretin bulunduğu köyün dışındaki yörelerden de insanların katılabilmesini sağlamak amacıyla farklı ziyaret tarihleri saptanmış. Ziyaret günü çarşambadır. Günü geldiğinde, gençler başta olmak üzere halk şenliğin yapıldığı yere akın eder; müzik aletleri çalınır, yenilir, içilir, folklorik oyunlar oynanır. Bu tür ziyaretlere herkes katılır, kadın erkek ayrımına rastlanmaz. Cengîzxan, bu noktaya dikkat çekerken, "İslam dini daha çok ölüm ve

ölümden sonrası ile ilgilenir, Yezidilik ise bu dünya ile yani yaşam ile ilgilidir, iyi bir yaşam esastır," diyor.

Söz konusu ziyaretler Yezidilerin tümüne değil, her ziyaret belli kesimlere aittir. Başka bir deyişle her kesimin kendine ait saydığı ve bağlı gördüğü bir ziyareti var.

Ziyarete gitmeden önce, ziyaret yerinde veya döndükten sonra kurban kesilir. Yine ziyaret yerine özel olarak hazırlanmış yağlı ekmek veya öteki yiyecekleri ziyaret yerine götürmek, oraya gelen insanlara dağıtmak, ya da ziyaretin bekçiliğini yapana teslim etmek, ortak olarak uyulan kurallardan bir diğeridir. Yezidiler, ziyaret yerine getirdikleri bu ekmeğe "Sawik" (Türkçe Alfabe ile "savık") derler.

Sawik, Dêrsim Alevilerindeki "pêsare" ya da "nîyaz" denilen kutsal ekmeklerdir ki bu geleneğin Hıristiyanlıktaki kutsanmış ekmek yedirme geleneğiyle benzerliği dikkat çekicidir. Yezidilerde **Sawikê Sersalê** (Yılbaşı), **Sawikê Mîrî** ve **Sawikê Bêlindê** olmak üzere üç ayrı Sawik vardır. Sawikê Sersalê Rumi takvime göre 14, Miladi takvime göre ise 1 Nisan günü pişirilip dağıtılanıdır. Buna **Sersala Mirîya (Ölülerin Yılbaşısı)** da denilir. 25-27 Aralık günleri arasında da yine ölüler için yemek verilir ki buna **Bêlinde** denilir. Bunun, Alevilerin Gaxan bayramı ile aynı tarihe rast gelmesi dikkat çekicidir.

Ölü hayrına yemek, Alevi Kürtlerde de biri ilkbahar, biri de sonbaharda olmak üzere iki kez verilir. İlkbahardakine **Mezele Wedardene** denilir. Bunun zamanı **şîlanın** (**kuşburnu** ağacının) çiçek açtığı günlerdir ki bu da genellikle Mayıs ayına rastlar. Beri taraftan bu periyodik olan bir gelenek değil, istisnaidir. Kural şu: Şayet yıl içerisinde o ana kadar aileden biri ölmüşse, bahsedilen günlerde onun için yemek verilir. Ayrıca maddi durumu iyi olanlar, bunun yanı sıra mermerden mezar yaptırırlar ki buna Kürtçenin Kirmanckî lehçesinde, Türkçede mezar beyazlaştırma anlamına gelen **Mezele Sipî Kerdene** denir. O yıl ölen olmaması durumunda ise bu seremoniye gerek görülmez.

Kural olarak her yıl yemek verme işi ise sonbahardadır. Ancak bunun belli bir günü yok. Herkes kendine uygun düşen bir günde ölüsü hayrına yemek verir.

Yezidilerde ziyaretler, Hac yerinde, yani Geliyê Laleş'de bir arada iken, Alevilerde ise oldukça dağınıktırlar. Genellikle her kesimin ziyareti kendi bölgesinde bulunur. Yezidilerde ziyarete gitme işi Alevilere oranla daha merkezi ve sistematik bir durum arz ediyor. Örneğin, günümüzde Şeyh Adi türbesini ziyaret etmek belli bir zaman kesitinde ve düzenli olarak yerine getirilen bir dini görevdir. Oysa Alevilerde Kurêş Köyü'ne ya da Duzgin Bava'ya yapılan ziyaretler aynı durumda değil. İnsanlar genellikle kendine yakın olan, birinci eldeki ziyaretlerine giderler. Nişangahlar, yani ziyaretlere bakan ve onları temsil eden yerler durumundaki yerler de kutsaldır. İnsanlar buralara uğradıkça yeri, ya da nişangah taşını öper, dua ederler.

Güneş ve ay hem Alevilerde hem de Yezidilerde kutsaldır. Yine her iki

kesimde de güneşin kutsallığı aya oranla daha üstün bir dereceye sahiptir. İnsanlar bunlara bakar, dua ederler. Yezidiler güneş için "Roj"ın yanı sıra Şems, ona kutsallığını veren meleke için de "**Şêxê Şems**" adını takarlar. Alevilerde ise güneş, Tanrıya en yakın kutsallardandır. Muhammed'in nuru ya da Muhammed Ali'nin nuru diye de anılır. Her iki inançta da Güneş, Aydan daha üstün durumda kabul edilir.

Bir Yezidi Duası şöyledir:

Ya serê sibê, ya eşq-ronayî
Duaya min a nûr, bive şewq-şayî
Bive rem-îsaf,
Bive edlayî.

Cîhanê hiz ke,
Evda hemêz ke,
Bive azayî, bive fireyî...

Ronayî xweşî ye,
Tarî mirin e,
Şebeq bihuşt e,
Buhışteke din, derew e, tune.

Şevereş saw e, xofek giran e,
Ronayîkana reng û rewşan e,
Heta teva ji tarîyê tirsyane
Rojê hişyar in, şevê razane

Evd bi rona ye
Tarya şevê jî gem û alt kirye
Çira çêkirîye,
Şevereşê da bi şewqa şemal
Riya xwe vekirîye
(...)

Ya serê sibê, tu eşq ronayî,
Duaya n'min a nûr bive şewq-şayî
Bive rem, îsaf,
Bive edlayî...

Rîya evda veke,
Bive azayî îsen ra hernû
Dînê ra hemû,
Dila ra hemû
Welatê min ra, ya serê sibê....

Türkçesi:

Ey [illegible] vaktinin aşkı-aydınlığı
Bü[illegible]m nur dınam. aydınlık ve mutluluk olsun
R[illegible]det ve insaf olsun
V[illegible]dalet olsun.
C[illegible]u sev
K[illegible]ını kınalı
Öz[illegible]lük olsun berabllık olsun

Aydınlık sağlıktır
Karanlık ölümdür
Şafak cennettir
Başka bir cennet yalandır; yoktur
Karanlık korkudur; büyük bir korkudur
Aydınlık, renk ve parlaklıktır
Herkes karanlıktan korkmuştur
O yüzden sabah uyanır, geceleri uyurlar

İnsan aydınlıkladır
Gecenin karanlığını gemleyip, alt etmiştir onu
Çırayı yaratmış
Gece karanlığında ışık aydınlığı ile
Yolunu açmış

(...)

Ey tan vaktinin aşkı-aydınlığı
Benim nur duam, aydınlık ve mutluluk olsun
Rahmet ve insaf olsun
Ve de adalet olsun.

İnsanın yolunu aç
Bütün insanlara özgürlük ol
Bütün dünyaya
Ve de bütün yüreklere
Ve beninı ülkeme, ey tan vakti

Haftanın belli günlerinde akşam ziyaretler/melekeler için mum yakılır. Ancak Yezidiler bunu haftanın iki gecesinde; salıyı çarşambaya bağlayan gece ile perşembeyi cumaya bağlayan gecelerde yaparken, Dêrsim'in Kürt Alevileri bunu sadece perşembe gününün akşamı yapıyorlar. Yine her iki kesimde de belli günler uğurlu, belli günler ise uğursuz kabul edilir.

Yezidiler, her yılın 12. ayının 12, 13 ve 14. günlerinde **Cêjna Rojîya** üç gün oruç tutar, bayram ederler. Bu geneldir. Buna ek olarak herkes bir gün de kendi ziyareti ya da kendi sahibi olan melekeye ("xwedîyê xwe" ya da "xudanê xo") için oruç tutar.

Yezidilerde de tıpkı Alevilerdeki gibi teorik olarak birden fazla kadınla evliliğe izin verilmez, yasaktır. Ne var ki Aleviler arasında bu kural pratikte rahatça bozulabilmekte iken Yezidilerde katı şekilde uygulanır. Boşanma yine yasaktır. Bu konularda kural dışına çıkma, ancak kabul edilebilir meşru bir neden olması ve din adamının izin vermesi durumunda mümkün olabilir.

Yezidilerde, kendi dinlerinden olmayan biri ile evlenmek yasaktır. Cengîzxan, bu kuralın pek eskilere gitmediğini, son yarım yüzyıllık dönemin bir uygulaması olduğu inancındadır.

Yezidilerin kendi içlerinde evlilik yapmaları da yine belirlenmiş kimi kurallara tabidir. Diyelim her din adamı grubu ancak kendi grubundan biri ile evlilik yapabilir. Örneğin, şêx ailesinden olan biri yine kendisi gibi şêxlik

sıfatına sahip olan bir aileden, pir olan ise pir ailesinden biriyle evlenebilir. Din adamları ile müritler arasında da evliliğe izin verilmez. Kurmanccada "morbirin" olarak adlandırılan nikah kıyma kutsal bir bağ olarak kabul edilir. Çünkü bu yine kutsal olan ailenin kurulması için atılan kesin adımdır ve yeni nesiller bu temel üzerinde ortaya çıkacak ve toplum varlığını sürdürebilecek. Aileye bakış açısı aynı olan Dêrsimli Kırmanc Aleviler arasında nikah kıymaya "morebirrnayene" denir.

Gerek Yezidilerde, gerekse Alevilerde bıyık kesilmesi günah sayılır. Kirvelik ve musahiplik her iki kesimin ortak geleneklerindendir. Ne var ki Alevilerde Musahip erkek tarafından belirlenir ve musahiplerden her birinin karısı da öteki tarafın (hem kadının hem de erkeğin) musahibi sayılır. Yezidilerde ise böyle olabileceği gibi, kadının kocasının musahibi olan kişinin karısını değil de başka bir kadını musahip olarak tutmaya hakkı var. Musahiplere her iki kesimde de **Birayê Axrete/Birayê Axretê (Ahret kardeşi)** denilir. Bunların hiç bir konuda ayrısı-gayrısı yoktur. Teorik olarak birinin malı ötekinin malıdır. Birbirlerine karşı hiç bir şekilde hile yapmamaları, birbirleriyle ilgili olarak kötü şeyler düşünmemeleri gerekir.

Kürt Alevilerde musahiplik, hemen hemen her yerde var olmakla birlikte, Türk Aleviler arasında bunun aynı ölçüde yaygın olmadığı anlaşılıyor.

Yezidilerde kural olarak ayrı dini tabakalardan olanların birbirleriyle evlenmemeleri esastır. Yani pirler, şeyhler, normal halktan insanlar karşılıklı olarak birbirleriyle evlenemezler. Her tabaka mensubu, kendi tabakasından biriyle evlenebilir.

Bugün yürürlükten kalkmış olmakla birlikte aslında aynı kural Alevilerde de var. Kurêş'le ilgili söylencede de buna değiniliyor. Buna göre, Kurêş ailesinden kimse önceleri dışarıdan birisiyle evlenmiyor, dolayısıyla da çoğalamıyorlarmış. Sonraları nüfusları artsın diye bozuyorlar bu kuralı.

Düğün yapma gelenekleri aynı şekilde oldukça benzerlik göstermektedir. Gelin almaya giden kadınlar (Berbîye ya da Berbû) her iki kesimde de var. Eve getirildiğinde gelin için evin bir köşesinde ayrılmış köşe her ikisinde de "**Pêruge**" diye adlandırılır. Gelin ile damadın birleşmelerinden sonra pencereden silah sıkılarak etraf haberdar edilir. Yine gelinin eve kız olarak geldiğinin kanıtı olan çarşaf gösterme usulü de her iki kesimde var.

8. ALEVİLİK, HIRİSTİYANLIK VE MÜSLÜMANLIK

8. 1. Alevilerle Hıristiyanlar ve Alevilik ile Hıristiyanlık

Alevilerle Hıristiyanların, Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı dönemden itibaren, şu veya bu şekilde ilişki içerisinde olduklarını söylemek yanlış olmaz. Adı Alevilik olmasa bile, Aleviliğin üzerine yükseldiği eski inançlar bakımından durumun böyle olduğu tartışma götürmez. Bu uzun tarihi süreçte iki kesim arasındaki ilişkiler ise elbet düz bir hat üzerinde yürümedi. Onlar, gün geldi karşı karşıya gelip çatıştılar, gün geldi barış içerisinde yaşamlarını sürdürdüler, gün geldi, tehlikeleri savmak için omuz omuza mücadele ettiler.

19. yüzyılda, batılı Hıristiyan devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki misyonerlik faaliyetleri artınca, Aleviler de ister istemez ilgi duyulan başlıca kesimlerden biri haline geldiler. Özellikle de bu yüzyılın ikinci yarısında, birçok batılı görevli ya da araştırmacının, Alevilerin yoğun olarak yaşadıkları Kürdistan'ın kuzey-batı yörelerine geziler düzenlediklerini görmekteyiz.

Söz konusu gezginci misyonerler, sadece gezip görmekle kalmadılar elbet. Onlar, gördüklerini mektuplar ya da raporlar halinde gerekli yerlere sundular. Arşivlerinde saklı tutulan bu tür rapor ve mektupların önemlice bir bölümü, bugün artık elimizin altındalar.

Bu raporlar incelendiğinde, öne çıkan ana temalardan birinin Alevilerin Müslüman olmadıklarına ya da şeklen Müslüman olduklarına dair tespitler olduğu görülür.

Yine Alevilikle Hıristiyanlığın birbirlerine yakınlıkları da bu belgelerde sıkça dile getirilmektedir. Hatta Dêrsimli Alevilerin en azından bir bölümünün Hıristiyan olduklarına, onların İncil'e ve İsa'ya inandıklarına ilişkin bilgiler içerenleri de var.

Peki acaba bu bilgiler ne ölçüde doğrudur? Alevilerin, bütün peygamberler gibi İsa'ya ve bütün kutsal kitaplar gibi İncil'e saygı duydukları doğrudur. Ancak benim izlenimim, bu raporların bazılarında, konunun abartılarak yansıtıldığı ve Alevileri Hıristiyan gösteren saptamaların gerçeği yansıtmadığı şeklindedir. Kanımca bahsi geçen raporlarda, bu tür bilgilerin yer almasının nedenlerini şöyle bir sıralamaya tabi tutabiliriz:

1-Söz konusu raporları hazırlayanların, bilerek abartma yoluna başvurmuş olmaları mümkün,

2-Osmanlı Devleti'nden memnun olmaları için herhangi bir neden bulunmayan Alevi Kürtler bizzat kendileri, Batılıların dikkatlerini üzerlerine çekmek ve onlara sempatik görünmek amacıyla, kendilerini Hıristiyan göstermek gibi bir taktik izlemiş olabilirler.

3) Yöredeki Alevilerle Hıristiyanlar inanç, gelenek ve töreler bakımından o derece iç içe geçmişlerdi ki, söz konusu raporların sahipleri, aralarındaki farkı görmekte zorlanmış olabilirler.

4) Bahsi geçen dönemde, Dêrsim ve çevre bölgelerde yaşayan Kürtler içerisinde gerçekten de Hıristiyan dinine mensup olanlar, olmuş olabilir.

Şu da var ki, Hıristiyan olmasa bile bir Alevi için, evinde İncil bulundurmak, gerektiğinde ondan parçalar okumak düşünülemeyecek bir şey değil. Sıradan bir Alevi için böyle bir davranışın yadırganacak ya da kaçınılacak yanı yok. Kaldı ki Kürt Aleviler genellikle Hıristiyanlarla iç içe yaşıyorlardı ve bu da onların birbirlerinin dini inançları ve ibadetleri hakkında bilgi sahibi olmalarını, olanaklı kılmaktaydı. Hatta bunun da ötesinde ortak kutsal yerlere (ziyaretler) sahiptiler. Orneğin, Dêrsim, Malatya, Sivas ve Maraş yöresindeki birçok kutsal yer ya da ziyaret, her iki kesimin ortak kutsalıydı. Dini inanç yönünden olduğu kadar, kültürün öteki birçok öğesi bakımından da, Alevilerle Ortodoks Hıristiyanlar arasında, uzun bir tarihi geçmişe dayanan ortak yanlar ve benzerlikler olduğu bir gerçektir.

Kaldı ki Alevi Kürtlerle Hıristiyanlar arasındaki dostluk bağları ile inançları arasındaki benzerliklere, dikkati çeken Türk yazarlar da var. Örneğin, bunlardan biri olan Türk Ocakları eski Genel Sekreteri Hasan Reşit Tankut, 1938 yılında yönetime sunduğu gizli bir "Etno Politik (Demografi) Raporu"nda, Aleviliği gizli dinlerden biri olarak görüyor ve:

> "Alevi her yerde Hıristiyan dostudur," diyor ve şöyle devam ediyor; "Ocak başlarında muhabbet eden insanların arasındaki Hıristiyan hiç de yabancı sayılmaz. Belki bir çeşit itizal yolu (akılcı yol, Mehmet Bayrak'ın notu) olan Gregoryanlık, başka Hıristiyan mezheplerine göre Aleviliği daha ziyade okşayabildiği için üstün tutulmaktadır. Şurası gerçek ki Ermeni, Alevinin en yakın dostudur."[210]

Tankut'un burada dile getirdikleri, bizim aynı konuya ilişkin olarak büyüklerimizden sık sık duyduklarımıza tıpatıp uyuyor.

Yukarıda adı geçen Türk Milliyetçisi H. R. Tankut'un, şu gözlemi de, dini inanç yönünden Alevilerle Hıristiyanlar arasındaki benzerliği çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor: Tankut, "Doğu ve Güneydoğu Bölgesi Uzerine Etno-Politik İnceleme" adlı raporunda, 1930'lu yıllarda Sivas ilinin Hafik ilçesine bağlı bir Alevi Köyünde, konuk olduğu evin sahibinden duyduklarını aktarırken şunları söylüyor:

210-H. Reşit Tankut'tan aktaran Mehmet Bayrak, Orta Çağ'dan Modern Çağ'a Alevilik, Özge Yay., Ankara, 2004, s. 196

"Siyasal bilgileri henüz bitirmiş ve Sivas Vilayeti mahiyetine verilmiştim. Hafik ilçesinin bir Alevi köyünde geceledim. Ev sahibi bu plebisit dolayısıyla bana şunları söyledi:

'Alevilerle Ermeniler arasındaki fark soğan zarı kadardır. Ermeniler; Tanrı'yı Baba, oğul ve ruh olarak anar; biz bu ölçmeyi Allah-Muhammed-Ali biçiminde söyleriz.

Onların 12 Havarisi vardır, bizim 12 İmamımız.

İbadet ve oruçların vakti ve şekliyle bayramlar, her iki millette de aşağı yukarı aynıdır.

Onlar tek kadınla evlenirler ve kadın boşamazlar, biz de öyle.

Onlar sakal bıyık kestirmez, kıl düşürmezler, biz de öyle.

Onlar gusul etmezler, biz de öyle.

Onlar göğüslerinde haç çıkarmak yoluyla şahadet getirirler, biz açık avucumuzu bağrımıza basmak suretiyle."[211]

Kürt Alevilerle Hıristiyanlar arasındaki yakınlığın farkında olanlardan biri de Türk generali Kazım Karabekir'dir. Karabekir aynı konuda, oldukça da kızgın bir üslup ile şunları yazıyor:

"Mesela hiç bir Türk marûz-ı tecâvüz (tecavüze uğramış) olmaksızın aşiretler arasında geşt û güzar edemediği (gezip dolaşamadığı) halde en âdi bir hıristiyan aylarca en âdi aşiretler arasında dolaşır, ticaret ve icrây-i sanat eder ve sâlif'ul ırk (adı geçen ırk) muhriyet-i diniye dolayısıyla hiç bir tecavüz ve taarruza uğramaz. Billakis bunlardan himâye ve muhafaza görür. Hatta esnâ-yı tehcirde (1915 Ermeni Tehciri-Munzur Çem) Harput, Arapkir, Ekin vesâireden bir çok Ermeni Dersim'e firar etmiş ve aşiretler tarafından uzun müddet himaye olunduktan sonra Rusya'ya aşırılmış ve harbin devamı müddetince bu aşiretler Türkler aleyhine Ermeni komitelerine yataklık, kılavuzluk etmişlerdir."[212]

Ayrıca, Kürtlerle Ermeniler arasındaki yakınlığın sırf Alevi Kürtlerle sınırlı olduğunu da düşünmemek gerekir. Özellikle de gelenek ve töre yönüyle, Ermenilerle Müslüman Kürtler arasında da pek çok benzerlik var. Örneğin, Dêrsim yöresinde, Hıristiyanlardaki Christmas ya da Noel ile aynı günlerde kutlanan Gaxan (Türkçe alfabe ile Gağan) bayramı, Müslüman Kürtler arasında da var. Şu var ki ilgili bölümde de değinildiği gibi bu bayramın adı, yöreden yöreye değişiklik göstermektedir (Gaxan, Kalê Gaxanî, Goxan, Kalo Gaxan, Kalo, Serê Salê, Serrnewe, Kose Gelî vs.). Kimi ziyaretlerin ortak oluşu, buraları ziyaret etme, adak sunma ve dua şekillerindeki ortak yanlar, düğün gelenekleri arasındaki benzerlikler vs.

Adak olarak mum yakmak, Alevi ve Hıristiyanlık inancına bağlı olanların ibadetlerinde önemli bir yer tutar.[213]

211-Bayrak, Mehmet Age, s. 295-296

212-Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Hazırlayan Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 88

213-Yeri gelmişken bu konuda başımdan geçen bir olayı aktarayım:
1992 yılında annem ile babam, beni görmek üzere Stockholm'e gelmişlerdi. Bir Pazar günü onları gezdirirken, yolumuz bizi bir kilisenin kapısının önüne kadar götürdü. Oranın kilise olduğunu söyler söylemez, babam içeri girip görmek istediğini söyledi, girdik. İbadet saatiydi, gelenler mum satın alıp yakıyor, bir kenarda duran büyük bir leğen içerisindeki kuma dikiyorlardı. Babam o durumu görür görmez, "Bizde yakalım" dedi. Bunun üzerine gülümsedim ve "Ama burası kilise, senin inancına ait bir yer değil ki," dedim. Babam buna "Ol-

Daha önce de değinildiği gibi, ziyaretler ve ziyaretlerle ilgili ibadet bakımından yine durum çok da farklı sayılmaz. Dêrsim ve çevresinde, Alevi ve Müslüman Kürtlerle Ermenilere ait ortak ziyaretlerin bulunması da bunu gösteriyor.

Din adamları tarafından kutsal ekmek dağıtma, ibadet sırasında, hazır bulunanların üzerine su serpme, din adamının eliyle kendisini izleyenlerin saçına ya da tenine dokunması, aynı şekilde ibadette yer alan ortak noktalar arasındalar. Alevilerde, yaşam belirtisi olarak görülen ve çok önem verilen ocakta duman tütme ile Hıristiyanlardaki tütsü arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. Kaldı ki bazı yörelerde tütsü, Aleviler arasında da var.

Yine yeri gelmişken bu konuda da bizzat izlediğim bir olayı kısaca aktarayım:

2005 yılında, Temmuz ayında Girit'e yaptığımız bir gezi sırasında karşılaştığım bir olay, beni çocukluk günlerime geri götürmüş ve bizdeki dini törenleri fazlasıyla hatırlatmıştı. Geziden sonra gezi izlenimlerimle ilgili olarak yazdığım makalede, gördüklerimi şöyle özetlemiştim:

"O yöredeki bir başka gezi alanı olan Natur Pikri'yi gezerken, uğradımız bir köyün kilisesinde toplanmış kalabalık bir grupla karşılaştık. Rehber, o gün geleneksel bir bayram günü olduğunu, o yüzden de kilise de kutlama yapıldığını söyledi ve içeriye girdik. Papazın önündeki tepsi de dilimlenmiş ekmekler, gözüme ilk çarpan şeylerden biri oldu. Rehber, bayram nedeniyle dağıtılan kutsanmış ekmeği yiyebileceğimizi söyledi ve biz de memnuniyetle yaptık bunu. Bu arada özellikle köyün halkından bir çok kişinini kutsanmış ekmeği papazın elinden almaya özen göstermesi dikkatimi çeken bir diğer nokta oldu. Bir ara papaz elini özel bir kaptaki suya daldırıp çıkartı ve parmaklarıyla üzerimize serpmeye başladı. Gördüklerim, beni bir kez daha kendi ülkeme, çocukluk günlerime götürdü. Bizde de Gaxan (Gağan) ve Xizir (Hızır) gibi bayram günlerinde ya da ziyaretlere adak sunulduğunda, "niyaz" ya da "pêsare" olarak adlandırılan kutsanmış ekmek aynen böyle dağıtılmıyor muydu? Insanlar, onu pir ya da rehberin elinden almaya özen göstermiyorlar mıydı? Din adamlarımız, aynen papazın yaptığı gibi insanların üzerine su serpmiyorlar mıydı? Hem onlarda hem de bizde, suyun kutsal özelliği bulunduğuna, hastaklıkları ve kötülüğü uzaklaştırıcı etki yaptığına inanılıyor. Su, temizlik ve sağlıktır."

8. 2. Alevilik ile İslam

Alevilik inancının İslam ile bağlantısı, öteden beri üzerinde yoğun tartışmaların yapıldığı bir konudur. Kimine göre, Alevilik tümüyle İslam'ın içerisindedir. Ne var ki bu görüşü savunanlar, birbirlerinden oldukça uzak ideolojik hatlara sahip oldukları için Alevilik ile ilgili birçok konuda görüşleri birbiriyle uyumluluk göstermiyor.

Aleviliği bu şekilde değerlendirenlerin başında, bizzat Alevilerin kendileri

---

sun, ne fark eder? İbadet ibadettir, ha orada olmuş, ha burada, fark eden ne?" diye karşılık verdi. Mumları yaktık, kiliseyi gezdik ve uzaklaştık.

Yaşları o zaman 70'in üzerinde olan anne ve babamın, hiç bir tereddüt göstermeden kiliseye girmeleri, aynı rahatlıkla mum yakmaları, benim için ilginç bir gözlem oldu.

geliyor. Gerçekten de Alevi inançlı kitlenin büyük bir kesimi kendisini Müslüman görmekte, öyle tanımlamaktadır. Üstelik bu kesim sadece kendisini Müslüman görmekle kalmıyor, gerçek İslam'ın kendileri tarafından temsil edildiğini iddia ediyor.

Aleviler için Hz. Muhammed peygamber, Kur'an ise kutsal kitaptır. Her yerde olmasa da büyük bir kesimi ölülerini Kur'an okuyarak gömerler. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra baş gösteren saflaşma ve çatışmada, Hz. Ali'yi ve onun soyundan olanları tutar, Muhammed ile Ali'yi özdeşleştirirler. Bismillah'ı sıkça kullanırlar.

Gerçi Aleviler, öteki kutsal kitaplara ve peygamberlere de saygı duyarlar. Alevilik inancına göre, tüm peygamberler aynı çeşmeden doğar, aynı Tanrıya dayanırlar. Onların, yaptıkları ile söyledikleri görüntüde farklı, özde aynıdır. Peygamberler içerisinde özellikle de Hz. Musa'ya duyulan sevgi, Hz. Muhammed'e duyulanla aşağı-yukarı aynı düzeydedir.

Alevilik-İslamiyet ilişkisinde dikkati çeken bir diğer nokta ise, bu ilişkinin her yerde aynı derecede olmamasıdır. Örneğin, Kürt Alevilerin yaşadıkları kimi yörelerde Hz. Muhammed'e saygı ve bağlılık oldukça güçlü iken, bazı yörelerde bu duygu çokça zayıflıyor. Kuran'ı sahiplenmek bakımından da durum farklı sayılmaz. Hatta bazı yörelerde halk, Kur'an'ın okunmasının kendilerine uğur getirmediğine inanmaktadır. Bunu nasıl açıklamak gerekir? Kanımca bu, İslamiyet'ten etkilenmenin derecesi ile bağlantılı bir durumdur. Kimi yörelerde İslam daha güçlü şekilde etkili olabilmiş iken, kimi yörelerde aynı başarıyı gösterememiş ve İslam öncesi dönemlere ait inanç kuralları kısmen daha güçlü şekilde hayatta kalabilmişler.

Görünen o ki, Alevilerin "Biz Müslümanız" hatta "gerçek Müslümanlar biziz," demeleri, yüzyıllarca uğradıkları ağır baskılar sonucu ortaya çıkan yapay bir tanımlamadır. Onlar, korkunun etkisiyle kendi gerçek dinsel kimliğini gizlerken, kendisine ait olmayan İslami kimliğin arkasına gizlenerek hem canlarını ve hem de inançlarını kurtarmaya çalıştılar. İslam ile yüz yüze geldiklerinden bu yana, başlarına gelenler göz önüne alındığında, böyle bir sonucu doğal karşılamaktan başka yapacak bir şey yok. Gerçekten de Müslüman devletler, yüzyıllarca bu ve benzeri inanç mensuplarına karşı öylesine büyük bir terör estirdiler, öylesine büyük bir zulüm yaptılar ki Alevi ve onlarla benzer koşullara sahip olan öteki inanç mensuplarına, gizlilik perdesinin arkasına sığınmaktan başka seçenek kalmadı. Alevilerce benimsenen, *"Paranı, mezhebini ve ibadetini gizli tut!"* sözü, bu gerçeğin berrak bir ifadesinden başka bir şey değil.

Aslında Alevilerin başvurdukları bu yönteme, geçmişte olduğu gibi bugün de baskı altındaki dinsel ve ulusal kimlik mensupları arasında rastlanmaktadır. Örneğin 1915 soykırımından kurtulabilen çok az sayıdaki ermeni, çoğunlukla hem dinsel hem de etnik kimliklerini gizleyerek, kendilerini Müslüman Kürt ya da Türk şeklinde göstermek suretiyle yaşamlarını

sürdürmeye çalıştılar. Korku ve asimilasyonun yarattığı bilinç travması yüzünden, günümüzde, kendisini "Türk" ya da "Hakiki Türk" diye göstermeye özen gösteren Kürtlerin sayısının hiç de az olmadığı yine ortadadır. Yüzyıllarca Aleviliği Kürt, Sünniliği ise Türk kabul eden; diğer bir deyişle Aleviliği Kürtlükle, Sünniliği de Türklükle özdeşleştiren Kürt Alevilerden bir bölümünün bugün "Ben Kürt değilim aleviyim," ya da "Ben türküm" demesinin arkasında yatan neden de temelde aynı korku ve onu yarattığı kimlik bunalımıdır.

Ne var ki Aleviler dini inançlarını Müslümanlık şeklinde tanımladıklarında, ister istemez iki önemli çelişki ile de yüz yüze gelmiş oluyorlar.

Örneğin bugün, Alevilik konusunda ortalama bilgi düzeyine sahip bir Alevi din adamı ile konuşsanız, size Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin ve Kur'an-ı Kerim'in, belli bir aşamada ortaya çıkmış görüntülerden ibaret olduğunu, Aleviliğin ise dünyamızın kuruluşundan önce, yani doğanın oluşmaya başladığı günden itibaren var olduğunu söyler, onu bütün dinlerin kaynağı olarak tarif eder.

Örneğin, Dêrsim'in tanınmış din adamlarından Qurquriklı[214] Pîr Silêman'ın, konuya ilişkin bir beyiti şöyledir:

Kudret kandilinde bir ziya iken
Ta ol demde pire ikrar verdim ben
Gökler yerde iken, yer guman iken
3000 sene pire hizmet ettim
Eli-Lam suresini kandil de gördüm
17 Kapıya yüzümü sürdüm
Cebrail ile bile vardım sıra ben
Emretti, Adem'den Şite süzüldüm
Erenler Katarı yola düzüldü
124 bin peygamber geldi
Musa ile bile vardım Tur'a ben
Deşti Kerbela'yı derz ettim gezdim
Doksan kalem okuyup yazdım
Nesimi gibi kendi kavumu yüzdüm
İşte pervaneyim, canlar size geldim ben.[215]

Peki bu durumu nasıl açıklamak gerekir? Açıktır ki yukarıdaki satırlarla çizilen çerçeve, "Alevilik İslam'ın içerisindedir" anlayışı ile hiç bir şekilde uyuşmuyor. Hz. Adem'den önceye kadar uzanan bir inancın, tek tanrılı son din olarak kabul edilen bir dinle aynı olması doğal olarak düşünülemez. Burada bir kez daha anlaşılıyor ki uğradıkları baskılar nedeniyle kendilerini

214-Qurqurik, Dêrsim'in Mazgêrd ilçesine bağlı bir köy. Bu köyde oturan Pîr Silêman (Pir Süleyman) Kurêşan mensuplarının piri olup sıradan talibe göre mürşittir.

215-Aktaran Bava Nezdî

İslam içerisinde göstermekten başka çare bulamayan Aleviler, bir taraftan da bu inançtan çok daha eskilere uzanan asıl inançlarını, unutmak istemediler ve ona şu veya bu şekilde sarılmaya, ve yaşatmaya çalıştılar. Hatta yine aynı nedene bağlı olarak Hz. Muhammed ile Hz. Ali'yi bile geçmişte farklı donlarda ortaya çıkmış bir ve aynı ilahi gücün tezahürü ya da görüntüsü olarak ilan ettiler.

Kendilerini Müslüman hem de "hakiki Müslüman" olarak gören Alevi kesiminin ikinci büyük çelişkisi, onun temel kurallarını yerine getirmeyişleridir. İlginçtir, hem kendilerini bir dinin gerçek izleyicileri olarak kabul ve lanse ediyorlar, hem de kendilerini, o dinin inananlarının yerine getirmekle yükümlü kıldığı temel kurallara bağlı hissetmiyor ve uymuyorlar? Böyle din mensupluğu olur mu?

Alevilerin kendileri dışında, onların inançsal kimlikleriyle çokça ilgilenen ve Müslüman olduklarını söyleyen iki kesimden biri Türk milliyetçileri, ötekisi ise İslami kesimlerdir. Ne var ki her iki kesim de, gerçekten öyle gördükleri ve inandıkları için söylemiyorlar bunu. Bunu söylemeleri, politik nedenlerledir.

Türk milliyetçileri politik hedeflerine uygun düştüğü için, ırkçı bir yaklaşımla Aleviliği "Türk İslamı" ya da "Türklerin İslamı Algılama biçimi" şeklinde lanse ederken, İslami kesimler, henüz "Aleviler Müslümandır" soyut söyleminden öte, bu inancı oturtacakları bir yer bulabilmiş değiller. Unutmamak gerekir ki bunlar, Aleviliği Rafızilik şeklinde nitelendiren ve "katli vaciptir" fermanları veren bir geleneğin mirasçılarıdır. Diyelim ki Alevilik için "İslam'ın bir mezhebidir" diyemiyorlar çünkü bunu söylemek, Aleviliğin meşruluğunu, onun İslam ile eşitliğini kabul etmek anlamına gelir ki bu da bin dört yüzyıllık İslam geleneğine ters düşer.

Bu, 1400 yıldır kafirlik ve benzeri nitelemelerle suçlanan ve çok ağır baskılarla yüz yüze bırakılmış olan Alevilere yapılmış ve halen de yapılmakta olan haksızlığı kabul etmek anlamına geleceği gibi, aynı zamanda onun giderilmesi için adım atmayı da gerektirir. Açıktır ki böyle bir şey, günümüz koşullarında ne Sünniler ne de Şiiler tarafından kabul edilebilir cinsten değil.

Beri taraftan, kimileri de tersinden bir abartma ile Aleviliğin İslam'la hiç bir ilgisi olmadığını ileri sürüyorlar ki bu da ötekisi gibi yanlış bir yaklaşımdır. Aleviliği, İslam'ın içerisinde görmemek, onu kendi başına bir inanç olarak kabul etmek başka, Islam'la hiç ilgisi olmadığını söylemek başkadır.

Bir kere, Aleviliğin yaşamakta olduğu bölgedeki gelmiş geçmiş bütün dinlerin şöyle veya böyle birbirleriyle ilişkisi var. Diğer bir deyişle bunlar, birbirlerini şu veya bu şekilde etkilemiş; karşılıklı olarak bazı şeyleri alıp vermişler.

Türkiye'de Aleviliğin İslam dışı bir inanç olduğunu ilk dile getirenlerden

biri Türkçü Prof. Hasan Reşit Tankut'tur. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, politik misyonerlik göreviyle Kürtler ve özellikle de Alevi Kürtler arasında dolaşan ve yönetime raporlar halinde bilgi sunan Tankut, 1928 yılında hazırladığı bir gizli "Türkleştirme" raporunda, Aleviliği sadece İslam'dan ayrı görmekle kalmıyor, onun Bektaşilikten de farklı olduğunu belirtiyor:

"Bunları Bektaşilere benzetmek azim bir hatadır. Bektaşilik, Melamilik bir tarikat olduğu halde, Ali-ilahilik bir dindir." diyor.[216]

Yazarın, Aleviler için ad olarak "Kızılbaş" ya da "Alevi" sözcüklerini değil de "Ali İlahilik" terimini kullanması da ayrıca anlamlıdır.

Aynı yazar, bir başka raporunda ise, *"Aleviliği İslamın bir mezhebi yahut tarikatı sayanlar yanılmışlardır (...) Alevilik Müslümanlık değil, Şiilikle karıştırmak da hata olur;"* der.[217]

Bir özetleme yapmak gerekirse, Alevilikle Müslümanlık arasındaki farklı noktaları şu şekilde sıralayabiliriz:

1-Alevilikte de tıpkı İslamiyet'teki gibi Tanrı tek ve mutlak hakimdir. Ancak insan, Müslümanlıktaki gibi eli-kolu bağlı pasif kul değildir. Tanrı, insanı akıl ile yaratmıştır. O, aklını kullanarak kendi yaşamına yön verir, çevresini etkiler. Bu bakımdan iyi ve kötü şeyler yapmak, insanın kendi elindedir. İnsan, yaptıklarıyla kaderini kendisi belirler. Onun bu özelliği, sonuçta kendisini Tanrı'ya yaklaştırır, onunla özdeşleştirir. Alevilikte bu anlayış, *"Ne varsa insanda var," "Tanrı'yı gökte arama," "Keramet insandadır," "Tanrı ile arana kimseyi koyma, git önce kendini öğren."* vb. sözlerde ifadesini bulmaktadır. Zaten insan alın yazısını değiştiremeyecekse, alnında yazılanlar dışında herhangi bir şeyi yapabilecek durumda değilse, yaptığı kötü şeyler ne diye günah sayılsın ve cezalandırılsın ki?

Aşık Daimi'ye ait şu satırlar, hem Aleviliğin İslam'dan çok daha eski dönemlere kadar uzanışına ve hem de insanın rolünün yüceltilerek tanrınınkiyle özdeşleştirilişine güzel bir örnek teşkil etmektedir:[218]

Kainatın aynasıyım
Madem ki ben bir insanım
Hakkın varlık deryasıyım
Mademki ben bir insanım.

İnsan Hak'da, Hak insanda
Ne ararsan bak insanda
Çok marifet var insanda
Mademki ben bir insanım.

Tevrat'ı yazabilirim
İncili dizebilirim

16-Bayrak, Mehmet, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, s. 516
17-Bayrak, Mehmet, Orta Çağ'dan Modern Çağ'a Alevilik, Öz ge Yay 2004, Ankara, s. 295
18-Kaynak: Dêrsimli Tuncay

Kuran'ı çözebilirim
Mademki ben bir insanım.

Daimiyim harap benim
Ayaklarda turab benim
Aşk ehline şarap benim
Mademki ben bir insanım.

2-Aleviler İslamiyet'in beş temel şartından dördünü (Namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek, hacca gitmek) hiç yerine getirmezler. Kelimeyi şahadet ise kimi yörelerde hiç yok iken, kimi yörelerde değişikliğe uğratılarak getirilir.

Alevilik, şekli kurallara bağlanmış zorunlu ibadeti ön görmez. Önemli olan bu tür şekilsel ibadetin yerine getirilmesi değil, kişinin davranışları, yaptıklarının iyi ve doğru şeyler olup olmadığı, niyeti ve söylediklerdir. Ayrıca ibadette zorunluluk ya da mecburiyet değil, gönüllülük esastır.

3-Alevilerde 4 kapı esastır. Bunlar; şeriat, tarikat, marifet ve hakikattır.

İslam'da şeriat esas iken Aleviler insanın kendisini geliştirmek ve olgunlaştırmak suretiyle bu kapıların ilk üçünü açarak son mertebe olan hakikat kapısına ulaşabileceğine inanırlar. Tanrı ile özdeşleşme de bu aşamada gerçek haline gelir. Bu nedenle de şeriatın kuralları onlar için aşılmış şeylerdir, bugün için geçerli değiller.

4-Alevilikte Allah-Muhammed-Ali üçlüsü, bir ve aynı kutsal varlığın farklı don (görünüm) ile ortaya çıkmalarıdır.

5-Teorik olarak ölüm ve ondan sonrası her iki inançta da farklıdır. İslamiyet'e göre insan ölür ve ruhu öteki dünyada tekrar canlanırken, Alevi felsefesine göre reenkarnasyon (yeniden doğuş) var. Buna göre, ruh ölmez, başka insan ya da canlılara geçerek yaşamaya devam eder. *"Dün Musa'da vardın. Bugün İsa'da ortaya çıkıyorsun,"* sözü bu anlayışı ifade ediyor. İyi insanın ruhu iyi, kötü insanın ruhu ise kötü hayvanların bedenine girerek yaşamaya devam eder.

6-Alevilerin, bütün peygamberlere ve kutsal kitaplara saygı gösterip bunların özünün bir olduğuna inanmalarına rağmen Hz. Muhammed'i kendilerine daha yakın gördüklerini, onu kendi peygamberleri olarak kabul ettiklerini daha önce belirtmiştik. Kimi Alevi din adamlarına göre, bu özel yakınlığın baş nedeni, Hz. Muhammed'in Kırklar Cem'ine katılmış olmasıdır. Yine aynı çevrelere göre Mihrac, Hz. Muhammed'in Kırklar Cemi'nde yer almasından başka bir şey değil. Aleviler arasında kullanılan **"Mîharcê mi çê pîrî yo/Mîhraca min mala pîr e"** (Benim Mirac'ım pirin evidir) sözünün, bu anlama geldiğini ileri sürenler var. Demek oluyor ki Alevi inancına göre, Kırklar Cemi'nin yapıldığı yer de göğün 7. katındadır.

Hz. Muhammed'in Kırklar Cemi'ne katıldığını söyleyenlerin, konuya

ilişkin olarak anlattıkları söylencede, onu oldukça geri planda göstermeleri dikkat çekicidir. Söylenceye göre, Hz. Muhammed, kapıdan geri çevriliyor ve belli bir deneme sürecinden geçirildikten sonra Cem'e kabul ediliyor. Bunu, Alevilerin İslamiyet'e olan uzaklıklarının bir ölçüsü olarak kabul etmek gerekir. Hz. Muhammed'i böyle bir konumda görmek, İslam dinine inananların akıllarına bile getiremeyecekleri bir şeydir.

7-Alevi inancında güneşin, ayın ve ateşin kutsallığı, onlara yüz çevrilerek yapılan dualar; ziyaretlerin inanç ve ibadete damgasını vuracak kadar büyük etki sahibi oluşu, iki inanç arasındaki önemli farklardan bir diğeridir.

8-Alevi felsefesine göre doğayı oluşturan ve yöneten **çar anasır** (**dört unsur**) var. Bunlar **ateş**, **su**, **hava** ve **toprak** olup insanın varlığı da bunlardan oluşmaktadır. Yaşamın kaynağıdırlar. Bu yaratılış teorisi İslam'a uygun düşmüyor.

9-İslam'da din uğruna fetih (işgal) ve ganimet (ele geçirilen ya da yağmalanan şeyler) helal kabul edilirken, Alevilik bunları kesin olarak reddeder. İslamiyet'te, din uğruna savaşmayı reddetmek ya da ona karşı çıkmak günahtır. Bu, Aleviliğin konuya ilişkin bakış açısı ile taban tabana zıttır.

10-Eşit paylaşım felsefi Aleviliğin ana kurallarından biridir. Kırklar Cemi'nde, bir üzüm tanesinin eşit şekilde bölüşülmesi, bu anlayışın en belirgin örneğini oluşturmaktadır.

Aslında, Hz. Muhammed'in Kırklar Cemi'ne katıldığına ilişkin görüş de asıl olarak bu noktada, geçerliliğini yitiriyor. Çünkü İslam, çok kazanmaya ve zenginleşmeye yol veren bir dindir. Zenginleşmeyi, dolayısıyla da servet sahibi olma bakımından insanlar arasında eşitsizliği kabul eden bir dinin kurucusunun, eşit paylaşımı ön gören bir eylemde, yani Kırklar Cemi'nde yer alması bir çelişki değil mi? Kanımca Hz. Muhammed'i, Kırklar Cemi'ne kabul edilmiş gibi göstermek, Onu, birbirinin tam tersi olan iki ayrı pozisyonda göstermek olur. Bir yanda zenginleşmeyi ve servet sahibi olmaya izin veren, diğer yanda bir tek üzümün dahi 40 kişi arasında eşitçe bölüşülmesini ön gören bir Muhammed! Hangisi doğru acaba! Kuşkusuz gerçek yaşamda doğru olan, Muhammed'in zenginleşme ve servet sahibi olmaktan yana oluşudur.

Öte yandan, İslam'ın beş temel şartından biri olan "zekat" ile Kırklar Cemi'ndeki bölüşüm de birbirlerinden tamamen farklı iki ayrı anlayışı sergiler. Kırklar Cemi'nde bir üzüm eşit şekilde kırka bölünür, İslamiyet'te ise sahip olunan servetin kırkta birinin zekat olarak verilmesi esas alınır. Biri maddi servetin eşit bölüşülmesine, ötekisi maddi servetin belli bir bölümünün hayır olarak verilmesine dayanır.

11-İslam'da ibadette müzik yokken, Alevilikte var.

12-Alevilikte önemli bir yere sahip olan musahiplik ya da Ahret kardeşliği (Birayê Axrete) İslamiyet'te yok.

13-İslamiyet ile Alevilikte, kadının toplumsal yeri ve aile ilişkilerinin

teorik çerçevesi birbirinden çok farklıdır. Teorik olarak Alevilerde tek kadınla evlilik kuralı geçerlidir, boşanma yok. Cem ve öteki toplantılarda kadın-erkek birlikte yer alırlar. Yani haremlik-selamlık yok. Kadının söz hakkı var, şahitliği erkekle eşdeğerdir. Miras hakkı bakımından erkek kardeşle aralarında herhangi bir fark mevcut değil. Kadın yönetici ya da din adamı olabilir. Alevilik, kadın için İslamiyet'tekine benzer bir örtünmeyi öngörmez. Ortünmenin yerini Alevilikte, *"edepli otur-kalk,"* öğüdü alır.

14-İslam dininde belli kuralları yerine getiren herkes imam olabilirken, Alevilerde imamlık, 12 İmam'la sınırlıdır. Onların dışında imam kabul edilmez. Ayrıca Alevilerde din adamlığı görevi babadan oğla geçer. Bu demektir ki dini görevleri yerine getirmek herkese açık değil. Bu iş, sır ve keramet sahibi oldukları sınanmış, kutsal özelliği olan belli ailelerin (duruma göre kabile ya da aşiret) tekelindedir.

15-İslamiyet'te ibadet dili Arapçadır ve ölümden sonra yapılan sorgulama da bu dil iledir. Oysa Alevilikte ibadet dili, her halkın kendi dili iledir.

Sanıyorum yapılan bu kısa karşılaştırma, adalet, eşitlik, paylaşım, yaşam içerisinde kişiye verilen yer ve tolerans gibi konularda, iki inanç arasında var olan farkları görmemizi sağlamaya yeterlidir. Yüzyıllarca ağır baskılara uğramış, özellikle de İslam adına yapılan baskılara karşı mücadele içerisinde şekillenip olgunlaşmış bir inanç ve anlayış olan Aleviliğin, güçlü hümanist ilkelere sahip olmasında şaşılacak bir yan olmasa gerek. Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir: Burada dile getirilen prensipler, elbet teorik olarak var olan, yani düşünce planında Aleviliğe can veren ilkelerdir. Pratikte bunlara uyuluyor mu, uyulmuyor mu; uyuluyorsa ne ölçüde uyuluyor, sorusu olayın bir başka yönünü oluşturmaktadır.

8. 3. Islam Uzerine Bir Uzman Görüşü

İslam ile Aleviliği karşılaştırmaya çalıştığım satırları yazarken, İslam dinini iyi bilen kişi ya da kişilerin görüşlerine başvurmanın yararlı olacağını düşündüm ve aklıma ilk gelen kişi de bilgisine ve objektifliğine güvendiğim **Wisifo Helînij**[219] oldu. Wisif ile, 2008 yılı sonbaharında, Vate Dergisi çevresindeki bir grup arkadaşın, Kırmancki (Zazaki)'yi Standartlaştırma çalışması nedeniyle düzenledikleri 17. Toplantı sırasında İsveç'in Västeros kentinde konuştum.

Wisif'a sorduğum ilk sorulardan biri, Kur'an-ı Kerim'in yazılı hale getirilmesiyle ilgili ne düşündüğü idi. Çünkü ilgili bölümde de değinildiği gibi, mevcut Kur'an'ın Hz. Muhammed zamanındaki Kur'an'la aynı olmadığı, sonradan değiştirildiği görüşünde olan Aleviler var. Wisif'ın konuya ilişkin yanıtı özetle şöyle oldu:

219-Bu görüşmeden kısa bir süre sonra, Wisif'ı, yaşamakta olduğu Paris'te, bir trafik kazası sonucu kaybettik. Wisif, mütevaziliği ve dürüstlüğüyle örnek bir insan, değerli bir yurtseverdi. Tüm dostları ve arkadaşları gibi, benim için de, bu zamansız ölümün verdiği acıyı unutmak kolay olmayacak.

"Biliyorsunuz Hz. Muhammed zamanında Kur'an yazılı değildi. Onu ezberleyen hafızlar vardı. Halife Hz. Osman zamanında bu hafızların ezberledikleri kutsal metinler derlendi, bunlar içerisinde bugün bildiğimiz Kur'an'ı oluşturanlar alındı, ötekileri ise imha edildi. Hafızların, Kur'an tekstlerini ne kadar doğru ezberledikleri, seçimin ne kadar objektif yapıldığı sorusu ise elbet her zaman sorulabilir. Kesin bir yanıt vermek zor."

Wisif Alevilikle İslam'ın karşılaştırılması konusunda ise şöyle düşünüyor:

1-İslam ile Aleviliği karşılaştırmak doğru değil. Çünkü Alevilik semavi bir din değil. İslam ise vahyi ile tebliğ edilen bir dindir. Hem bu dünya hem de öteki dünya ile ilgili bir projesi var. Dinin çerçevesini ve ilkelerini belirleyen bir kitabı var, yani yazılıdır, standarttır.

2-Kur'an'da Amentü Billahi (İmanın Şartları 6 olarak sayılır):

1-Tanrı,

2-Melekler,

3-Kutsal Kitaplar (Semavi dinlere ait 4 kitap: Tevrat, İncil, Zebur ve Kur'an),

4-Resul'lar (124 peygamber),

5-Kader,

6-Kıyamet Günü.

Bu demektir ki Müslümanlık, sadece Hz. Muhammed ile Kur'an-ı Kerim'e münhasır değil, öteki peygamberler ve kutsal kitapları da kapsar. Yalnız, Hz. Muhammed son peygamber Kur'an da son semavi kitaptır.

3-Kimilerinin sandığı gibi İslam zor üzerine inşa edilmiş değil. İslam, sorunların çözümü için müşewre yani tartışmayı esas alır. Süretül Nahl (124.) ayetin de *"Hak yoluna davet etmek için, Müslüman olmayanlarla fikir çatışması yap,"* diye buyrulur. Büyük İslam düşünürü İbni Rüşt, *"Tanrı Kur'anı vermiş ama akıl da vermiş,"* der. İşin gerçeği şu ki eğer İslam'ın kuralları tam uygulanırsa bir savaşı başlatma ya da başlamış bir savaşa katılma kararının bile referandumla alınması gerekir. Ayetin birinde şöyle denir *"ve emru'hum şoraa beyne'hum"* yani, Müslümanlar sorunlarını birbirlerine danışarak çözerler.

4-Aleviler arasında, Hz. Muhammed'in Kırklar Cemi'ne katıldığı söylenmektedir ki buna katılmak mümkün değil. Hz. Muhammed Kırklar Cemi'ne değil, Arşı Ala da Tanrı Kat'ına çıkmış. Dönüşte, Kudüs Cami'sinde cemaate imamlık yapıp namaz kıldıktan sonra, Mekke'ye dönmüş. (Süretül mi'raac, 1. ayet)

5-İslam'da putperestlere karşı savaşmak, onları öldürmek meşru olarak görülür. Hz. İbrahim'in Nemrut'un putlarına yaptığını örnek alarak Talibanlar Buda heykellerini yıktı. İslam'a göre, batıl inançlar olarak kabul edilen inançların mensupları dışındakilere şiddet uygulamak, onları öldürmek günahtır. Diyelim ki Hıristiyan ve Yahudilerin öldürülmeleri savunulmaz, çünkü onlar da ehli kitaptırlar. Süretül maide, 31. ayete göre *"bir insan*

öldürsen bütün dünyayı öldürmüş olursun." Öldürme ancak savaşta serbesttir. Kafir olarak kabul edilenlere karşı savaş açmak, dolayısıyla da onları öldürmek ise meşrudur.

6-İslamiyet'te din adamlığı, Alevilerdeki gibi babadan çocuğa geçmez. Kim hak ederse, o imam olur. Kuşkusuz bu noktada İslam modeli daha demokratiktir, yani bilgiye göre imam olunur.

7-Islam'da 4 mezhep var. Bunlar; Şafi, Hanefi, Hambeli ve Maliki mezhepleridir. İslam, Şiiliği bir mezhep olarak kabul etmez; O, İslam'ı saptıranların mezhebi olarak kabul edilir.

8-İslam'da plüralizm ya da çoğulculuk var. Kur'an'da, *"ve emru'hum şoraa beyne'hum"* denilmektedir. Bu, "sorunlarını tartışarak çözerler," demektir. "Müslümanlar sorunlarını tartışma yoluyla çözerler" denmesi ise düşünce alanındaki çoğulculuğun kanıtıdır.

İslam'da ırkçılık da yoktur. Tanrı, *"Biz sizi bir erkek bir kadın'dan yarattık, millet millet, kabile kabile ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız diye. En iyileriniz, Tanrı'nın buyruğunu yerine getirendir,"* der.

9-Kur'an da, Araplara yönelik olarak söylenen şu sözler de çok ilginçtir. Şöyle diyor ayet; *"Siz münafık, kafirlerin en katısı olan milletsiniz. Sizden birini gönderdik ki sizi doğru yola getirsin diye."*

10-Hacca gitmenin koşulları var. Şayet durumun elverişli ise ve çevrende muhtaç durumda yoksul kimseler yoksa Hacca gitmelisin.

11-Erkek, birden çok kadınla aynı anda evlilik yapabilir. Üst sınırı dörttür. İslam'da bu kural, erkeklerin savaşta yaşamlarını yitirmeleri ve kadınların dul kalmalarını önleme gerekçesine dayandırılır. İslam dininde, kadın erkek ile eşit değil. Kadınlar, erkeklere göre daha geri plandalar. Şahitlikte bir kadının şahitliği yeterli değil, iki kadın olması gerekir

12-Alın Yazısı, İslamiyet'te var. Tabi ki burada bir çelişki söz konusudur. Bir şey insanın alnına yazılmışsa ve istese de istemese de o şey olacaksa, o zaman neden kişi günahkar sayılsın? Ne var ki İslam'da buna farklı yorum getirenler de var. Yukarıda bahsettiğim İbni Rüşt'e ait, *"Tanrı Kur'anı vermiş ama akıl da vermiş,"* sözü farklı yorumun bir örneğidir.

13-İslam'da Dar-ul İslam ve Dar-ul Kufur, terimleri önemlidir. Dar-ul İslam, Müslümanların, Dar-ul Kufur ise İslam dininden olmayanların hakimiyetleri altında olan yerler için kullanılır.

Ehli sûnne wel cemaa nezdin'de Aleviler Hz. Ali taraftarıdırlar. Hz. Ali de Ehli Beyt'ten olup (Hz. Muhammed ailesinden), çok sevilen 4. Halife'dir.

8. 4. Alevilikte Hz. Ali Olgusu

Açıktır ki Aleviliğin İslamiyet'le ilişkisi ya da onunla bağlantılı yanlarının şekillenmeye başlaması, Hz. Muhammed'in ölümünden kısa bir süre sonraya kadar uzanır. Bilindiği gibi peygamberin ölümü üzerine, İslam

devletini yönetenler arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmış, daha doğrusu önceden var olan ayrılıklar daha da derinleşmişti. Elbet bu çelişki ve çatışmalar, sıradan bir post kavgasından ibaret değildi. Kavganın, değişik toplumsal sınıf ve tabakaların çıkarlarıyla doğrudan bağlantısı vardı.

İktidarın kimde olması gerektiğine ilişkin mücadelenin bir yanında Hz. Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve büyük destekçisi Hz. Ali, öteki tarafında ise diğer üç Halife; Omer, Osman ve Bekir yer aldı.

Bu mücadelede Hz: Ali ile taraftarlarının reformcu ve ilerici bir çizgi izledikleri, yoksul kesimlerden yana tavır takındıkları, Alevi kitle arasında her zaman kabul gören bir görüştür. Bu konuya ilişkin olarak kanımca şu soruların yanıtları üzerinde durmak gerekir:

1-Hz. Ali ve oğulları, iktidarı alabilmek için ne ölçüde mücadele yürüttüler?

2-Hz. Ali ve oğullarının gerçekten de yoksullardan yana ilerici bir programları var mıydı?

Elbet bunlar, o dönemi iyi bilen uzman kişi ve kuruluşların ciddi çalışmalarıyla açıklığa kavuşturulabilecek konulardır. Ne var ki eldeki bilgiler, Hz. Ali'nin, Şiilerle Alevilerin büyüttükleri tarzda kararlı ve ilkeli bir muhalefet yürüttüğünü de göstermiyor. O, Halife olma hakkının kendisine ait olduğunu söylemekle birlikte, bunu elde edebilmek için yapabileceklerinin tümünü yapmış sayılmaz. Bazen bu uğurda çok acımasız savaşlar yürütürken bazen duraklıyor ya da geri plana çekilebiliyordu. İslam'ın çıkarlarına bağlılık, uzlaşmacı çizgi izlemesinin ana nedeni olarak gösterilmektedir.

Hz. Ali'nin, üstün yetenekli bir savaşçı olduğu tartışma götürmez. Ancak politikada da aynı başarıyı gösterdiği konusunda tereddütler var. Tersine kendisini politikada zayıf görenler az sayılmaz. Buna verilen başlıca örneklerden biri ise savaş meydanlarında çelikleşmiş, savaşçı ruhlu Ali'nin, Sıffın Savaşı sırasında Muaviye'nin hakem tayin edilmesi önerisini kabul etmesi olarak gösterilir. Ali'nin, bunu yapmakla karşı tarafın tuzağına düştüğü genellikle kabul edilen bir görüştür. Bilindiği gibi hakem tayin etme olayı, onun halife olma hakkının gömülmesine neden olmuştu.

Hz. Ali'nin İslam'ı yaygınlaştırmak için gösterdiği kararlılığı, halife olmak için göstermemesi, aleyhine sonuçlar doğurabilecek tarzda uzlaşmacı bir çizgi izlemesi, onun politikadaki yetersizliği ile açıklanabilir mi? Sanmıyorum. Kanımca Halife olma hakkının kendisine ait olduğunu söylese ve bu yolda mücadele verse de, bunu bir yıkım savaşına dönüştürmemesinin başka nedenleri var. Çünkü muhaliflerine bakış açısı ne olursa olsun, onun için İslam dininin ve doğal olarak Arap toplumunun yüksek çıkarları her şeyin üstündedir. Bu çıkarlar ise İslam devletinin yaşamasını, hatta güçlü olmasını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla da Ali'nin muhalefetle ilişkilerinde, zaman zaman savaşı frenleyen ve uzlaşmaya dayanan bir tutuma sahip olmasının asıl nedenini burada aramak, daha gerçekçi bir yaklaşım olur kanısındayım.

Beri taraftan, muhalefette olmanın da etkisiyle onun ezilenlerden yana düşünceler öne sürdüğü de genellikle kabul gören bir görüştür. Diyelim ki Osman'la aralarındaki mücadelede bunu görmek mümkün. Osman'a karşı muhalefet bayrağını yükselttiği zaman, yoksul kesimler için bir sembol haline gelebilmişti. Geniş yığınların kendisini bir kurtarıcı olarak görmelerinin başlıca nedeni de elbet onun bu kesimlerin istemlerine yanıt veren kimi görüşler ortaya koymasıydı.

Muaviye'nin, *"Dünya nimetleri ve zenginlikler müslümanlar için yaratıldı. Zengin olmak, varlıklı olmak müslümanların hakkıdır."* tarzında, sınırsız zenginleşmeyi savunan görüşüne karşılık onun, *"Bilin ki sizin imamınız, dünyasında köhne bir elbise ile, iki parça ekmeği kendisine yeter bulandır. Dilersem ben de yağlar, ballar bulurım. Buğday ekmeğinin halisini yerim. İpekliler giyerim. Fakat nefsimin bana üst olması, yemeklere çekmesi olası mı? Çevremde aç karınlar, sısuzluktan bunalmış ciğerler varken,"* sözleri de bu durumu doğrulayıcı niteliktedir.[220]

Hz. Ali ve oğullarının başına gelenler içerisinde, Şiiler gibi Alevileri de en çok etkileyen olay, Hz. Hüseyin ile yanındakilerin katledilişleridir. Büyük-küçük farkı gözetilmeksizin gruptaki herkesin katledilmesi şeklinde gerçekleşen bu trajedinin kendisi kadar, olayın gerçekleşme biçimi de, İslam Dünyasında büyük bir nefret ve intikam dalgasının ortaya çıkmasına neden oldu. Denilebilir ki İslam tarihinde hiç bir olay, Kerbela Katliamı kadar duygusal tepkilere neden olmuş ya da vicdanları sarsabilmiş değil. Yine hiç bir olay, bu ölçüde yas nedeni ama aynı zamanda direniş sembolü haline gelebilmiş değil.

O kadar ki o tarihten sonra, 12 İmam'ın kutsallığını kabul eden kesimler, kendilerine yönelik zulüm ve haksızlıkları Kerbela Katliamına benzetmeyi bir gelenek haline getirdiler ki Kürt Aleviler de bunun dışında değiller. Örneğin, 1938 Dêrsim soykırımı sırasında kurşuna dizmeden önce, geleneksel olarak verilen suyu birçok Dêrsimli içmeyi reddetmişti. *"Hz. Hüseyin Kerbela'da sısuz şehid edildi, biz de onun gibi olmak istiyoruz,"* diyen Dêrsimlilerden halk arasında bugün hala da söz edilmektedir. Seyid Rıza'nın idam edilişi sırasında, görevli komiser olarak onun yanında hazır bulunan İhsan Sabri Çağlayangil, onun idam sehpasının önünde söylediği sözlerden birinin "Evladı Kerbelayıh" olduğunu yazıyor. 1938'i anlatan birçok halk türküsünde de aynı tema işlenmektedir.

Bu bilgilerden sonra konuya ilişkin olarak şu temel soruyu sorabiliriz artık. Alevilerin Hz. Ali'ye duydukları sevginin nedeni, dini inanç birliği midir, yoksa bunun başka nedenleri mi var? Başka bir deyişle Alevilik ile Ali arasında nasıl bir bağ söz konusudur?

Bu sorulara yanıt ararken önce şu noktanın altını çizmek gerekir: Hz. Ali, Hz. Muhammed'e en yakın olanlardandı ve İslam ordularına komutanlık etti. O, İslam dininin yayılmasında belirleyici rol oynadı. Allah'ın Aslanı lakabı da zaten bu yüzden verildi kendisine.

220-Bender, Cemşid, Kürt Tarihi ve Uygarlığı, s. 92

Kuşku yok ki Ali İslam dininin temel yasası olan şeriata katı şekilde bağlıydı. Uğrunda onca büyük mücadele verdiği İslam'ın kuralları, onun için tartışılması mümkün olmayan, değişmez Tanrı buyruklarıydı.

Öyleyse bu noktada bir şey çok açıktır. Ya Aleviler İslam dininin kurallarını yerine getirmiyorlar, dolayısıyla da inançları İslam içerisinde değerlendirilemez ya da İslam, günümüzde beş temel şartı ile bildiğimiz dinden ayrı bir şeydir. Kişi olarak yıllardır bu soruyu Alevi din adamlarına sorup tartışmaktayım. Bunların birçoklarından aldığım yanıt özetle şöyledir:

> "Bugün namaz, abdest, hac, zekat ve kelime-i şaadet ile bilinen İslam gerçek İslam değil. Hz. Peygamber'in ölümünden sonra gelen Ali dışındaki Halifeler gerçek İslam'ı değiştirdiler ve yerine bugün İslam diye tanıtılan kuralları koydular. Gerçek İslam'da bu beş koşul yok."

Özellikle Arap Aleviler arasında bu konuda oldukça ısrarlı davranan-lar var.

Peki, bu savı doğru kabul edebilir miyiz? Kuşku yok ki mevcut verilerle bunu böyle yapmaya olanak yok. Aslında bu yanıt, Aleviliği İslam içerisinde gören Alevilerin çıkmazının bir yansımasıdır. Bir yanda hissi olarak kendilerini bağlı hissettikleri İslam, bir yanda ise İslami çerçevede değerlendirilmesi olanaksız olan kendi inançları...

Hz. Ali'nin, İslam dini ilişkisine yukarıda değindik. Ayrıca ona ait şiirlerin yer aldığı bir Divanı ile "**Nehcu'l Belaga**" adlı yapıtta bir araya getirilmiş konuşma ve hutbeleri var. Konuyla ilgilenen araştırmacılar, bu eserlerde ortaya konan görüşlerin İslam'dan başka bir şey olmadığı noktasında hemfikirler. Ali için kullanılan lakaplardan birinin "Konuşan Kur'an" olduğunu unutmamak gerekir.

Ona ait şu sözler ise yine kendisinin Şeriata ne derece bağlı olduğunu herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır:

> "... İnsanlar iki bölüktür: Bir bölüğü şeriata uyar, bi bölüğü bid'ata (sapkınlığa) sapar... Cihad, İslam'ın en yüce rüknü (temeli)dür. Namaz kılmak, dinin esasıdır. Zekat vermek farzdır. Oruç tutmak azaptan kurtarır. Kabe'yi ziyaret etmek yoksullluktan kurtarır; günahları yur, yıkar..."[221]

Ali, İslam devletine karşı çıkanları da kafir kabul eder ve onlara karşı çok acımasızdır:

> "Bilin ki siz, İslam'la bağınızı kestiniz. Dinden çıkanları kahrettim... Allah'a ant olsun ki, savaşta onların kanlarıyla bir havuz dolduracağım."[222]

Görülüyor ki Ali, dünya görüşü ve yaşam pratiğiyle, Alevilerden oldukça uzaktadır. Bu bakımdan Ali ile Aleviler arasında, inançsal yönden bağ kurmak gerçekçi olmaz. Alevilik ile Sünnilik birbirlerine ne kadar uzak iseler, Ali'nin görüşleri ile Alevilik de birbirlerinden o kadar uzaklar.

221-Nehc-ül Belağa'dan aktaran F. Bulut, Age, s. 211

222-Nehc-ül Belağa'dan aktaran F. Bulut, Age, s. 211

O halde bir değil, iki Ali'nin varlığından söz etmemiz gerekiyor. Bunlardan biri, gerçekte var olan ve İslam tarihinden tanıdığımız Hz. Muhammed'in amcası oğlu ve damadı olan Hz. Ali'dir, ötekisi ise Alevilerin hayallerinde yarattıkları, fantezi ürünü olan Ali'dir. Her iki Ali teoride ve pratikte birbirlerinden çok farklı bir çizgi üzerinde yürüyorlar.

Kakayilik ya da Ehlî Heq inancında da Ali tıpkı Alevilerdeki gibi değerlendirilir. O, Tanrı'nın bir donu, bir kendini gösterme biçimidir. Onlardaki bu inancın kökenini sorduğumda Kakayi piri Felekeddîn Kakayî'den şu yanıtı aldım:

> "Bizim inancımızdaki Ali'nin İslam tarihindeki gerçek Ali ile bir ilgisi yok. İslam dini yayılınca, ondan önceki dinlerden olanların bir kısmı müslümanlaştırıldı, bir kısmı yapılamadı. Eli ya da ili Arap Edebiyatında İlya'dır. Bu Beyti Xuda'dır. Ali adı, buradan kaynaklanıyor. Bizdeki Ali'nin geldiği yer de yine buradır. Yani İlya ya da Beyti Xuda'dan türetilmiş. Müslüman Arap yönetimleri eski dinlerden olanları, diyelim ki Zerdeştilerin hepsini öldürmediler, onların dini merkezlerini tümden yıkmadılar ama eskisi gibi de bırakmak istemediler. Bunun yerine 'Ben seni Mewali yaptım,' deyip dokunmadılar. Mewali, Ali'nin yolu demektir, yani ben seni Ali'nin yoluna götürdüm. Özellikle de Türkler bölgeye gelip egemen güç olarak ortay çıkınca İslam adına terör daha da arttı. Bu terör nedeniyle, eski inançlarını farklı adlar altında sürdürenler, kendilerine müslüman diyerek kurtulmaya çalıştılar. Başka çareleri yoktu."[223]

Ali ile eski Tanrılardan Mitra arasında bağ kurulabileceği görüşünde olan araştırmacılar da var:

> "... çünkü Ali, belirtildiğine göre simgesel olarak İslam dünyasında tanrı Mithra'nın bir devamıdır ve ne ilginçtir ki, Mithra'nın da bir silahı (vazra) var. Vazra, yerini modern Farsça'da gürz'e bırakmıştır. O da aslında yıldırımı simgelemektedir. Onun somut tezahürü ise, Zerdüşti rahiplerin taşıdıkları barsom olmalıdır. Nitekim barsom, Mithra'nın Angra Mainyu'ya karşı kullandığı güçlü bir silah olarak görülmekteydi (Curtis 1994:14)."[224]

Bu satırlarda adı geçen Farsça'da "gürz"e dönüştüğü belirtilen silahın Kırmanccada (Zazaca) adı "**vargoz**"dur. Vargoz silah olarak, Dêrsimli Aleviler arasında daha çok devlerle olan mücadeleyi dile getiren efsanelerde ortaya çıkan bir silahtır. Yukarıdaki alıntıda yer alan bilgilerden hareketle Hz. Ali ile Mitra arasında bağ kurmanın gerçekçi olacağı kanısında değilim. Hz. Ali'nin savaştıkları, olağanüstü güçler değillerdi. Bunlar kendisi gibi insandılar. Kavganın nedeni İslam dinini benimsememek, İslam devletinin yüklediği yükümlülükleri yerine getirmek istememek ya da onlara karşı koymaktı.

Kanımca, Hz. Ali'ye ve öteki İmamlara duyulan sevginin temelinde, inançsal birlik ya da yakınlık değil, her iki kesimin aynı güce karşı mücadele etmeleri, diğer bir deyişle İslam devleti yönetimi ile aralarında bulunan

---

223-Munzur Çem, arşiv, 2006 yılında yapılan röportaj

224-Aksoy, Gürdal, Age, s. 280-281

sorunlardır. Aynı iktidardan baskı gören ve ona karşı mücadele veren farklı muhalif kesimler arasında sempati ve dayanışma hislerinin bulunması ise çok doğaldır. Aralarında somut bir güç birliğinin olup olmaması da böyle bir yakınlığa engel teşkil etmez. Bu bakımdan, Hz. Ali ve onun soyundan gelen İmamların yoksullara daha yakın durmalarında ve onların istemlerine uygun talepler dile getirmelerinde şaşılacak bir yan yok. Baskıcı bir güce karşı mücadele edenlerin, o güce karşı kesimleri yanlarına çekmek ve muhalefeti genişletmek amacıyla, cezp edici söylemlerde bulunmalarından ve buna uygun program hedefleri ortaya koymalarından daha doğal ne olabilir?

9. ALEVİLERİN ETNİK KİMLİĞİ VE HORASAN

9. 1. Horasan Bir Türk Yurdu mudur?

Aleviliği "Türk İslamı" ve "Türklerin İslam'ı Algılama Biçimi" şeklinde tanımlayan çevreler, "Horasan,Türkler ve Alevilik" sözcüklerini yan yana getirmeye özen gösteriyorlar. Çünkü bu görüşün özeti, "Aleviliği Anadolu'ya aslen Türk olan Horasan Erleri getirdiler, bu inancın kökeni Orta Asya Türk gelenekleri ya da Şamanizm'dir," şeklindedir. Bu bakımdan, öteki etkenlerin yanısıra, Horasan'ın bir Türk yurdu olup olmadığının irdelenmesi de önem kazanmaktadır? Ancak, bu soruya yanıt ararken de, öncelikle Horasan denilen yer neresidir, ona bakmak gerekir.

Bugün sıradan bir insana dahi "Horasan neresidir?" diye sorarsanız, "İran'ın kuzey-doğusunda yer alan bölgedir," yanıtını alırsınız. Günümüzde geçerli politik sınırlar göz önüne alınırsa, yanıt doğrudur. Ne var ki "Horasan" denilen coğrafi bölgenin kapsadığı alan, tarihte her zaman bu çerçeve ile sınırlı olmadı. Döneme göre genişledi ya da daraldı.

Yazar Faik Bulut, "Horasan Kimin Yurdu?" adlı çalışmasında bu konuda şunları yazıyor:

> "Horasan adlandırması sabit bir mekan, mıntıka veya bölgeyle sınırlı olmayıp; zamana göre değişiklik arz eder. Antik İran'daki Horasan adının çağrıştırdıklarıyla, İslam devrindeki Horasan adının akla getirdikleri farklıdır. İslam'ın ilk zamanlarındaki adlandırma geniş içerikli olmakla birlikte; Abbasi devrindeki Horasan kavramı daha ve yoğunlukla siyasi/etnik bir çağrışım yapmaktadır. Türklerin Horasan algılamasıyla İranlılarınki arasında fark vardır. Türkçü kesimin kafasındaki Horasan ile Ari ırkın üstünlüğüne inanan Fars milliyetçisinin kafasındaki Horasan birbirine hiç benzemez."[225]

Yine aynı yazarın verdiği bilgiye göre, Arap tarihçilerin Cibel/Cebel (el Cibel) diye adlandırarak Horasan'a dahil ettikleri yer, Kürt halkının bugün üzerinde yaşamakta olduğu bölgedir ki Selçuklular devrinde de burası "Kürdistan" olarak adlandırılmaktaydı.[226]

225-Bulut, Faik, Horasan Kimin Yurdu, Berfin Yayınları, 1998, İstanbul, s. 19

226-Age, s. 19

İslam Ansiklopedisi'nde ise, Horasan'ın, İslam öncesi dönemlerde oldukça geniş bir alanı kapsadığı belirtilmektedir. Bu kaynağa göre, Horasan o zaman, 1917 Devriminden sonra Sovyet egemenliğine giren Orta Asya ile Afganistan'ı da kapsamaktadır.

Kendisi de İran denilen coğrafyanın bir parçası olan Horasan'ın tarihi irdelendiğinde, Hint ve İrani kültürlerin buradaki derin izlerini, daha doğrusu hakimiyetini görmek zor olmaz. Bu özelliği, onun adında dahi görmek mümkündür. Araştırmacılar, "Horasan" sözcüğünün sözlük anlamının "Güneş Ülkesi" anlamına geldiğini belirtiyorlar.

Konumuzla ilgisi dikkate alındığında, Batı İran kaynaklı kültürlerin, örneğin Zerdüştlüğün bu ülkenin kültür ve tarihine etkisine çok kısa da olsa değinmek yerinde olur.

Zerdüşt peygamberin, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bugünkü İran Azerbaycanı'nda, Urmiye Gölü ile Aras Nehri arasındaki bölgede doğduğu yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Ama onun, güneşi ve ateşi kutsal gören ve onlara olağanüstü derecede önem veren öğretisini yayma imkanını bulduğu yer, prens **Kavi Viştaşpa**'nın bu öğretiyi kabul etmesinden sonra, Horasan oldu. Yine çeşitli kaynaklarca, Kavi Viştaşpa'nın Med kökenli olduğu, onun adındaki "kavi" sözcüğünün ise Medce "prens" anlamına geldiği belirtilir. Güneşe tapınma esasına dayanan Mitraizm ile Budizm de bu ülkede derin izler bıraktılar.

Ama özellikle de coğrafi konumu nedeniyle Horasan hem gelişkin uygarlıklara sahne oldu hem de barbarca saldırılara. Yazar F. Bulut;

*"... Günümüzdeki **Meşded** kenti, o dönemde (Zerdeşt döneminde-Munzur Çem) **Parthava** adı verilen ve Med İmparatorluğuna bağımlı prensliğin başkenti **Tus** şehridir. Kurucusu, Viştaşpa'nın mensup olduğu aile **Notarya**'dır. Arap-İslam fetihleri sırasında önemli bir merkez olan Tus kentinin, izleyen devirlerdeki Moğol akınları sonucunda nasıl yakılıp ve yerine Meşed kentinin nasıl kuruldığunu..."* derken bir bakıma Horasan denilen diyarın uzunca bir dönemi kapsayan tarihinin bir özetini sunmaktadır.[227]

Demek oluyor ki henüz pro-türk olarak kabul edilen kavimler dahi ortada yokken, bir öğreti olarak Zerdestilik ve genelde Kürtlerin ataları olarak kabul edilen Medler, Horasan'ın hakimi durumundalar.

Aleviliğin Horasan'la bağına değinirken, ilgili bölümde de değinildiği gibi Ebu Müslimi Horasani'yi, onun Emevilere karşı başkaldırısını da unutmamak gerekir. Onun, başkaldırı hazırlığını yaptığı yer, Horasan ve en başta da bu ülkedeki **Merv** kentiydi.

Ilginç olan, Türk milliyetçilerinin "Türk yurdu" dedikleri Horasan adı bile Türk diline uygun değil.

Horasan sözcüğünün birinci harfi olan "h" ile ifade edilen ses, sözcüğün aslında yok. Terimin orijinali, Kürt alfabesinde "x" harfi ile ifade edilen sesle başlar, yani "Horasan" değil, "Xoresan"dır. Bu "x" sesi, gırtlağın üst kısmında,

227-Bulut, Faik, Age, s. 27

Türkçedeki "yumuşak g (ğ)" sesinin çıktığı yerden çıkar ve ancak ona göre daha sert olarak söylenir. Bu ses, Türkçede bulunmadığı için Türkçe alfabede "h" sesiyle ifade edilir. Örneğin; Xalid=Halit, Xelife=Halife, xanim=hanım, xane=hane vs. Batı dillerinde ise (Latin alfabesinde) bu sesin ifadesi "kh" harfleriyle olur: Khalid, Khalife, Khoresan.

Beri taraftan Xoresan (Horasan)'ı etkisi altına alan söz konusu güçlü Hint ve İran kültürlerinin daha kuzeydeki Orta Asya'yı etkilememesi düşünülemezdi. Horasan'ın da dahil olduğu geniş bir bölge olarak İran ile kuzeydeki Orta Asya halkları arasında bir tarihten sonra görülen kısmi kültür benzerliğinde, Orta Asya asıl olarak etkileyen değil, etkilenendi. Diğer bir deyişle üstünlük belirgin tarzda İrani ve Hint kültürlerindeydi.

Türklerin Horasan'da boy göstermeleri çok daha sonraya rastlar. Ayrıca, onların bu ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamına yaptıkları kayda değer bir katkı yok. Ama yakıp yıktıkları, yok ettikleri çok şey var.

Dinle ilişkisi bakımından ise Türkler esas olarak Sünnilik için kılıç sallayan ve onu yayan bir kavimdir. Hatta din gerekçe göstererek katlettikleri arasında bizzat değişik Türk boyları da var. Faik Bulut'un aynı konuyla ilgili verdiği şu bilgi, hayli ilginçtir:

> "Karahanlı (İliganlı) hükümdarlardan **Ebu Mansur Arslan Han'***ın* **Gazneli Sultan Mahmut'a** gönderdiği mesaj bu bakımdan açıklayıcıdır: Senin Batiniler ve putperestlere karşı gerçekleştirilen, Hint gazalarıyla, bizim de (müslüman olmayan) Türklerle meşgul olmamız, birbirimizle mücadeleyi bırakmamız, hem Müslümanlar hem de İslamiyet yararınadır."[228]

Kaşgarlı Mahmut'un aynı konuda söyledikleri ise Türk akınlarının ana karakterini çok açık bir tarzda göz önüne serecek açıklıktadır:

> "Seller gibi aktık; şehirler üstüne vardık; puthanelerini yıktık;, üzerlerine pisledik; Uygurlar tarafına giderek Minkling ilini basıp askerlerini biçtik."[229]

Kaşgarlı Mahmut'un övünerek söyledikleri, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki egemen zihniyetten pek de farklı değil. Aradan 1000 yıldan fazla zaman geçti ama saldırı, işgal ve yağmacılık geleneği aynen devam ediyor. Kaşgarlı Mahmut sanki bin yıl öncesini değil, bugünü anlatıyor.

Oğuzların Horasan'a yönelik saldırı ve işgallerinin sonuçlarına ilişkin şu değerlendirme ile noktalayalım bölümü:

> "Bölge harap oldu. Tıpkı tertipli birinin saçlarının perişanlığı veya seğen birinin ıṇahzun gözleri gibiydi bu memleket. Nişapur diyarı, şu otlatıcı çoban sürüleri (Türkmen Oğuzlar) tarafından viraneye çevrildi."[230]

İşte resmi tezcilerin döne-döne anlattıkları "Horasan Türk Yurdudur" masalının gerçeği böyle.

228-Bulut, Faik, Age, s. 132

229-Aktaran Faik Bulut, Age, s. 132

230-15. yy. Tarihçilerinden Mirhond (Mirkhwand) aktaran F. Bulut, Age, s. 133

9. 2. Küçük Asya'da Diller, Kültürler ve Türkler

Kimilerinin sandığı veya göstermek istediği gibi Türkler, "Anadolu" olarak adlandırılan Ön Asya'ya Küçük Asya'ya geldikleri zaman sayısal olarak fazla değillerdi. Bunların sayısı milyonlarla değil, yüz binlerle ifade edilebilecek düzeydeydi. Bu konuya değinen Prof. Dr. Fuat Bozkurt, Aleviliğin Toplumsal Boyutları isimli çalışmasında şunları söylüyor:

> "Anadolu kapıları 1071 Malazgirt Savaşı ile Türklere açılır. Bu yenginin ardından Anadolu topraklarına yerleşen Türklerin sayısı yüksek değildir. Bunlar yerli halkla karışarak kentlere yerleşirler. Yerleşik yaşam biçimini benimserler."[231]

Küçük Asya'ya gelen ve geldikleri zaman da azınlık durumunda olan Türkler, tecrit edilmiş halde yaşamadılar, doğal olarak içerisine geldikleri toplumlarla karşılıklı olarak birbirlerini etkilediler; onlardan bir şeyler aldılar, onlara bir şeyler verdiler.

Burada hemen akla gelebilecek sorulardan biri şudur; göçmen Türklerle öteden beri bu topraklarda yaşamakta olan söz konusu halklar arasındaki etkileşim ağırlıklı olarak hangi yöndeydi? Türkler, daha çok etkilediler mi, etkilendiler mi?

Bu konu ile ilgili olarak her şeyden önce şu noktayı göz ardı etmemek gerekir. Türkler, bölgeye geldiklerinde sayısal olarak azınlık oldukları gibi, kültürel yönden de Yunan, Ermeni, Arap, Fars, Kürt vb. halklara oranla daha ileri değillerdi, hatta daha geriydiler.

Ne var ki Türkler, kısa sürede devlet şeklinde örgütlenip Küçük Asya'yı adım adım egemenlikleri altına aldıkları için, sadece politik ve askeri olarak değil, sosyal ve kültürel yönden de etkilerini günden güne arttırdılar. Bu etkileme, yerli halkların kültürel değerlerini benimseme, özümseme ve kendine mal etme şeklinde gerçekleşti. Tabi Türk dili de bu arada yaygınlaştı ve yerli halklar giderek Türkleştiler. Türk tarihi üzerine ciddi çalışmaları bulunan Sorbon Üniversitesi İslam Tarihi Profesörü Claude Cahen'in şu belirlemesi bu bakımdan dikkat çekicidir:

> "... On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında bir kişinin Hristiyanlara ters düşen etkinliklerde bulunduğundan söz edilmesi, orta Anadolu'nun bütün yörelerinde bu dine bağlı kişilerin yaşamakta olduğunu ve Konstantinopolis'teki Patrikliğin bu uzak yörelerde bile bazı ilişkileri bulunduğunu göstermektedir. Fakat bunların başka yerlerden kopmuş olmaları çeşitli doktrinlerin buralara yayılmasını kolaylaştırmaktaydı. Dil yönünden bu yörelerde yaşayan halklar öylesine Türkleşmişlerdi ki, on beşinci yüzyılda arttık Grekçeyi anlamaz olmuşlardı."[232]

Cahen'in, burada sözü edilen kitabının son paragrafında ise aynı konu ile ilgili şu satırlar yer alıyor:

> "... Fakat bu incelemeyi bitirirken tarihlerini burada anlatmaya çalıştığımız Türkler üzerine bazı kesin izlenimler edinmemek elde değil. Bu izlenimlere göre

231-Bender, C., Kürt Uygarlığında Alevilik, s. 98

232-Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler, e yayınları, İstanbul, 1984, s. 318

> Türklerin fethettikleri halkları hem yönetmekte, hem de o halkların kültürlerini sindirmekte, zaman zaman da o kültürü önceleri bulunduğu yerlerden çok ötelere götürerek daha yaratıcı kılmakta çok yetenekli kimseler olduklarını anlıyoruz."[233]

Türklerin kendilerine ait olmayan kültürleri *"önceleri bulundukları yerlerden çok ötelere götürerek daha yaratıcı kıldıkları"* noktasının tartışmaya açık olması bir yana, yazarın belirttiklerine katılmamak elde değil. Kanımca Türklerin, başkalarına ait kültürleri alıp özümseme ve bir süre sonra da kendilerine mal etme konusunda yerküremizin tanıdığı en becerikli halklardan biri olduklarını söylemek yanlış olmaz.

Cahen'in Osmanlı öncesi Türklerle ilgili incelemeler sonucu yaptığı bu saptama kuşkusuz Osmanlı dönemi için de geçerlidir.

Osmanlı yöneticileri, işgal ettikleri Balkanlardaki Hıristiyan halklara karşı yaptıkları gibi açık bir Müslümanlaştırma politikası izlediler. Ne var ki Müslüman halklar bakımından durum böyle olmadı. Hatta, İmparatorluk topraklarının doğusunda bulunan bölge halklarıyla ilişkiler bakımından tersi duruma bile rastlandığı oldu. Diyelim ki Farsça ve Arapça Türkçenin etkisi altına girmedi, tersine Türkçe büyük ölçüde bu iki dilin boyunduruğu altına girdi ve Osmanlı Türkçesi diye adlandırılan Türkçe ortaya çıktı. Devlet dili olma avantajına sahip olan bu dil ise sistematik asimilasyon politikasına başvurulmadığı durumlarda bile yaygınlaşma olanağına sahip oldu. Türkçenin özellikle de Ön Asya'da yaygınlaşması en başta bu sayede gerçekleşti.

Türk olmayan halklara mensup pek çok entelektüel, Osmanlı Türkçesini kullanarak ürün vermeye başladı. Diyelim ki, Divan Edebiyatında Farsça çok ağırlıklı bir yere sahipti ama sonuçta o, Türkçe ile vücut bulan bir edebiyattı. Müzik ve öteki alanlarda da durum farklı sayılmazdı. Divan edebiyatının ünlü isimleri gibi, halk edebiyatında da Türk olmadığı halde Türkçe ile eser veren pek çok isim ortaya çıktı. Daha da önemlisi bu kişiler sadece Türkçe sözlerle edebi ve kültür eseri üretmekle kalmıyor, aynı zamanda kendi halklarına ait olan eserleri de Türkçeleştiriyorlardı. Diyelim ki Türkçe sözlerle şarkı söyleyen bir Ermeni, Yunan ya da Kürt hem Ermenice, Rumca ve Kürtçe olan tekstleri hem de kendi halk müziklerinin melodisini Türkçeye kazandırıyordu. Türkçe, en çok da bürokrasinin bulunduğu kent ve ilçe merkezlerinde etkinliğini sürekli arttırmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğunun büyümesi ve Hıristiyan Avrupa'nın içlerine doğru ilerlemesi, onu daha sistematik ve etkin bir asimilasyon politikasını hayata geçirmeye yöneltti. İmparatorluk, bir yandan Hıristiyan çocuklarını devşirme ocaklarında Müslümanlaştırıp Türkçe konuşmalarını sağlarken bir yandan da topraklarının Avrupa yakasında, özellikle de Balkanlarda Türkçe konuşan Müslüman adacıkların oluşmasını sağlıyordu.

233-Cahen, Age, 360

Ne var ki bütün bunlara rağmen Osmanlının yönetiminin dil, kültür ve kimliklere yönelik bir ret ve inkar politikası yoktu. Tersine İmparatorluk, genel anlamda bu gibi farklılıkları kabul eden, onlara karşı saygılı davranan bir politikaya sahipti.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise durum bunun tam tersidir. Kuruluşundan bu yana Türkiye Cumhuriyeti yönetimleri, hiç bir alanda farlılıklara karşı hoşgörü ile yaklaşmadılar. Onlar, kendi deyimleri ile "yoktan ulus yaratmak" için dile, kültüre, kimlik ve tarihe karşı görülmedik bir yok etme savaşı yürüttüler ki bugün hala da aynısını yapıyorlar. Özellikle de Ermeni, Rum, Süryani ve Kürtlere ait kültür ve tarih izlerinin yok edilmesi için yapılmadık tahribat kalmadı.

Ne var ki devlet ne kadar uğraşırsa uğraşsın bazı şeyler var ki onları yok etmek mümkün olmuyor. Örneğin, halk müziği ve dansları ile giysi ve yemekler bakımından durum böyledir. Sömürgeciler, bu durumda olan değerlere karşı ise Türkleştirme politikası izlediler. Başkalarının müziğini, danslarını, yemeklerini, giyeceklerini, gelenek ve törelerini alıp, onların adlarının önüne "Türk" sözcüğünü ekleyip piyasaya sürmek, Türk sömürgecilerinin son yüzyıldaki değişmez politikasıdır. Bir bakıyorsunuz, onlarca halka ait olan kültürel değerler, rastgele "Türk'e ait" diye ilan edilivermiş.

Örneğin, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren Kürt halk müziğini, Türk halk müziği olarak tanıtma ve kitleye kabul ettirmek için harcanan katı asimilasyoncu çabalar göz önündedir. Ermeni ve Rum müziğinin başına gelenler de bundan farklı değil. Türk Sanat Müziği olarak bilinen müziğin hiç bir temel makamının adının Türkçe olmaması, sanıyorum söz konusu asimilasyoncu politikayı göz önüne sermeye yarayan iyi bir örnektir. Arabesk diye bilinen müzik Türkçe sözlü olsa bile melodi olarak Arap ağırlıklı bir Arap-Kürt karışımıdır. Folklor ve mutfak bakımından da durum farklı değil; Kürdün, Arabın, Lazın, Gürcünün, Rumun, Çerkezin, Süryaninin halk oyunları bir çırpıda "Türk halk oyunları" diye ilan ediliyor. Yine, bugün Türk mutfağı diye dünyaya lanse edilen mutfakta, Türklerin gerçek payı ne kadardır acaba? Kuşku yok ki çok küçük. Ne var ki asimilasyoncu kafa, bütün bu halkların yemeklerini de "Türk yemekleri," "Türk Mutfağı" ya da "Türk damak tadı" şeklinde lanse ediyor.

Yerleşim birimleri ile coğrafi alanların adlarını değiştirmeye yönelik sistematik çalışmalar üzerine ise bir şey söylemeye gerek yok. Olup bitenler göz önündedir.

Kuşku yok ki bütün bunlar, Türk politik sisteminin yerküremizin en ırkçı ve şoven sistemlerinden biri olduğunu tüm açıklığıyla ortaya koyuyor. Gerçekten de son yüzyılın uzun ömürlü ırkçılığı bu topraklarda hayat buldu. Nazi dönemi Almanya'sı hariç, ırkçılık bu tarih diliminde, dünyanın başka hiç bir yerinde bu topraklardaki kadar ağır tahribata yol açmadı.

İşin ilginç tarafı, aynı asimilasyoncu gelenek, Avrupa ülkelerinde de

sürdürülmektedir. Örneğin, Almanya başta olmak üzere Batı Avrupa'nın değişik ülkelerinde çarşı-pazara çıkıp gezdiğinizde, "Türk Pizzası" (lahmacuna verilen ad), "Türk Pidesi," "Türk Kebabı," "Türk lokumu," "Türk Döneri," "Türk köftesi" adlarına sıkça rastlarsınız. Oysa burada satılan yemeklerin hiç birisi Türklere ait değil. Lahmacun, kebap ve lokum Arap; pide ve döner (gyros) Yunan, köfte ise Kürt yemeğidir.

Genel politika bu olunca, bu coğrafyada yaşamakta olan düzinelerle ulusal kimliğe bir çırpıda Türk denmesine, bir inanç olan Aleviliğin de aynı şekilde "Türk kültürü," "Türklere özgü bir düşünce biçimi" veya "Türk İslamı" şeklinde lanse edilmesine şaşmamak gerekir.

9. 3. Horasan'dan Gelme Olayı ve Kürtler

Horasan'dan Küçük Asya ve Mezopotamya'ya göç konusu, Türkiye'de üzerinde en çok konuşulan, hakkında en fazla ezbere hikaye anlatılan konuların başında geliyor. "Horasan'ı Türk yurdu" gösteren, Aleviliğin de dahil edildiği "Türk Aydınlanmasını" anlatan uydurma tezler, en çok "Horasan'dan Anadolu'ya geliş" ile ilgilidir.

Aynı hikayelere kandıkları ya da korkularından kendilerine yeni bir kimlik bulma derdine düşmüş Alevi Kürtler içerisinde de aynı sularda kürek çekenlerin sayısı az sayılmaz. Özellikle 1980'lerin ortalarında devletin programlı bir şekilde organize ettiği kampanyanın ardından, "Biz Horasan'dan gelmiş Türklerdeniz," tarzındaki beylik sözler Alevi Kürtler arasında hayli taraftar buldu.

Horasan'dan Batıya gerçekleşen göçlerle ilgili bu tür değerlendirmelerde bulunanların yaklaşımlarında göze çarpan noktalardan biri de, bunların, söz konusu göçleri Türk boyları ile sınırlı görmeleridir. Sanki Türkler dışında Horasan'da kimse yaşamıyor ve sanki onlar dışında kimse oradan ayrılıp başka yerlere göç etmemiş!..

Oysa, Horasan'ın etnik yapısı homojen değil, orada birden çok halk bir arada yaşıyor. Örneğin Kürtler, Farslar ve Türkler...

Beri taraftan, kimi tarihi olayların ışığı altında olay irdelendiğinde, Kürtlerin, Türklere oranla çok daha eski tarihlerde Horasan'la haşır-neşir olduklarını ve oraya yerleştiklerini söylemek yanlış olmaz.

Zerdüşt Peygamber'in, Kürtlerin ataları olan bir soya mensup olduğunu elbet söyleyemeyiz; olabilir de olmayabilir de. Ama onun Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Urmiye yöresinde doğduğu, orada büyüyüp erginleştiği yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Öyle olmasa bile her halükarda bu bölgeden biriydi. Onun öğretisi ise aynı zamanda Kürtlere ait olan toplumsal koşulların, aynı kültür ortamının bir ürünüydü. Bu öğreti, Horasan'dan çevreye doğru hızla yayıldıkça, Zerdüşt'ün öteki hemşerileri gibi Kürtlerin atalarının da ilgisiz kaldıklarını düşünmek gerçekçi olmaz. Ta o dönemde, Kürdistan dahil, Batı İran ile Horasan arasındaki ilişkilerin çok canlı olduğunu, karşılıklı gel-gitlerin yaşandığını tahmin etmek zor değil.

Daha eski tarihlerdeki nüfus hareketlerini, Kürtlerin atalarının Mezopotamya'dan Horasan'a kadar olan bölge ile ilişkilerini bir kenara bırakalım; İslam saldırıları sırasında Kürdistan ve çevre bölgelerden kuzeye ve doğuya tabi bu arada Horasan'a doğru göçler yaşandığı biliniyor. Yine Ebu Müslimi Horasani'nin yaşadığı dönemde de, böyle bir göçün gerçekleşmiş olması mümkündür. Örneğin, Selahaddin Eyyubi'nin Sultanlığı nasıl ki Kürtlerin Ortadoğu'nun çeşitli bölge ülkelerine gidip yerleşmelerine olanak sağladıysa, Ebu Müslim döneminin de benzer bir sonuca yol açmaması için herhangi bir neden yok.

Kürtlerin, Horasan'a yerleştirilmeleriyle ilgili olarak daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiş bir olay var ki, onun üzerinde biraz durmak gerekir. Martin van Bruinessen Ağa, Şeyh ve Devlet adlı kitabında, İran Şahları tarafından Horasan'a götürülüp yerleştirilen Kürtler hakkında açıklayıcı bazı bilgiler veriyor:

> "... İran'ın Kuzeydoğu eyaleti kuzey-doğu Horasan'da bir kaç yüzbin Kürt yaşamaktadır. (...) Buradaki aşiretler üç grupta toplanmıştır. **Şadlû, Zefiranlû ve Keyvanlû**. Kullandıkları dil Kurmanci'dir. (...) Özgün gelenekleriyle, **Çemişkezek** diye adlandırılan geniş aşiretten gelmekteler. Çemişkezekliler buraya, 1600'de Şah Abbas tarafından Özbek ve Türkmen'lere karşı sınır korumacılığı için gönderildiler. Daha küçük Kürt aşiretlerinden küçük gruplar, bir süreden beridir buralara yerleşmiş durumdalardı zaten. Geriye kalanlar da daha sonra, gene Şahlar tarafından oraya gönderilmişlerdi." [234]

Mehmet Bayrak ise aynı konuya ilişkin olarak şu tespitte bulunuyor:

> "Safevi Şahları tarafından Kuzey Horasan'a yerleştirilen ve kuzeydeki sünni Özbeklere ve Türkmenlere karşı kullanılan Dersim kökenli bu Alevi-Kürt aşiret topluluklarından bir bölümü, savaş sonrası barış aşamasında eski topraklarına geri dönüyorlar. İşte 'Horasan'dan gelme olayı' budur.
>
> Gerçekten bugünkü aşiret durumuna bakılırsa, Horasan'daki aşiretlerin –ki buradaki iki aşiret konfederasyonundan biri **Zafiranlû (Çemişgezek)**, diğeri **Şadlû**'dur. Birincisi Dersim'in **Çemişgezek**, öteki **Şadyan** aşiretiyle bağlantılıdır. Aşiret alt birimleri Dersim'in bir yansıması gibidir." [235]

Beri taraftan, Horasan ile Alevi Kürtlerin günümüzde yaşadıkları bölgeler arasında geliş gidişler olsa da bu, onların asıl olarak Horasan'dan geldiklerini ortaya koymaz. Bir kere Kürtler, söz konusu topraklarda oldukça eskilere kadar uzanan bir tarihe sahipler. İslamiyet'ten sonraki kitlesel Kürt göçleri ise esas olarak Kürdistan'ın bugün İran ile Irak'ın sınırları içerisinde kalan parçalarından kuzeye ve batıya doğru gerçekleşiyor. Zaman zaman tersi yönde göçler yaşansa da ağırlık bu yöndedir.

Sonuç olarak, öyle sanıyorum ki yukarıdaki bilgiler, resmi anlayış sahiplerinin, Horasan ve Türkler üzerine ileri sürdükleri tezlerin ne ölçüde tek yanlı, ne ölçüde düzmece olduğunu yeterince açıklığa kavuşturuyor.

234-van Bruinessen, M., Ağa, Şey ve Devlet, s. 213

235-Bayrak, Mehmet, Azadi Gazetesi, 12-18 Şubat 1995 ve 19-25 Şubat 1995

9. 4. Eba Muslimê Xoresanî (Horasanî): Kimliği ve Mücadelesi

Benim doğup büyüdüğüm bölgede, Eba Muslimê Xorasanî büyük saygı duyulan, Ali ile hemen hemen eş düzeyde görülen biriydi. Babam dahil, büyüklerimiz dua ederken sık sık onun adını anar, kendisine seslenirlerdi. "Ya Eba Muslimê Xoresanî" sözlerini onlardan sürekli duymuşumdur. Yöremizin Alevileri için Ebu Müslim (onlar Eba Muslim diyorlar) keramet sahibi bir evliyaydı. O kafirlere karşı savaşmış, Alevilere büyük hizmetlerde bulunmuştu. Newroz Efsanesinde Dehaq'ın başına inen demirci Kawa'nın çekici hangi anlamı ifade ediyorsa, onun baltası da onu ifade ediyor. Ancak çocukluğumda onun baltasını yapan usta olan **Ali Hurdek**'in adından bahsedildiğini hatırlamıyorum. Halk arasında unutulmuş veya ben hatırlamıyor olabilirim.

Lise yıllarında, şimdi ismini tam hatırlayamadığım Ebu Müslim üzerine yazılmış bir kitapla karşılaşmış ve bir solukta okumuştum. Bu olay babamın o kadar hoşuna gitmişti ki anlatamam.

Öte yandan büyüklerimizden, kerametlerini ve kahramanlığını dinlediğimiz Ebu Müslim, bu kitapta "Büyük Türk Kumandanı" diye geçiyordu. Sonradan baktım ki onun "Büyük Türklüğü" yaygın olarak konuşuluyor.

Daha sonra ise Eba Muslimê Xoresanî (Horasanî) hakkındaki anlatı ve övgülerin, öteki adıyla "Muslimname"lerin benim doğup büyüdüğüm yöre ile sınırlı kalmadığını, Mezopotamya ve İran'da yaygın olarak anlatıldığını fark ettim.

1990'larda, yani Alevilik üzerine tartışmaların yoğunlaştığı dönemde, Ebu Müslim'in kimliği ve mücadelesi kafamı meşgul eden konulardan biri oldu. Örneğin O, Hacı Bektaşı Veli'ye göre daha eski tarihlerde yaşamıştı. Hacı Bektaşı Veli'nin ki gibi kendisini izleyen bir tekkesi ya da benzeri bir kurum yoktu. Hacı Bektaş daha aktüeldi, üzerine çok şey söyleniyor, yazılıyordu. Fakat buna rağmen yöremdeki Alevi Kürtler arasında, Hacı Bektaş'tan ender bahsedilirken O, oldukça sık anılıyordu. Nedeni neydi bunun? Aradan zaman geçti ve vardığım sonuç şu oldu: Öyle anlaşılıyor ki Ebu Müslim'in yaptıkları halkımın atalarını çok etkilemiş, çok sevindirmiştir. Böyle olduğu içindir ki halk, onu "kafirleri dize getiren bir cenk kahramanı" olarak görmekle kalmamış, aynı zamanda sır ve keramet sahibi bir evliya olarak görmüş ve böylece kendi anlayışına göre ona daha yüce bir yer vermiştir. Halkın onu kendine bu derece yakın, hatta içinden biri olarak görmesinin başka ne gibi nedenleri olabilirdi ki?

Ebu Müslim'in doğum tarihi kesin olarak bilinmiyor. Faik Bulut'un verdiği bilgilere göre O, İsfahan kentinde, Kürt bir ailenin çocuğu olarak ve muhtemelen 719 yılında dünyaya geldi.[236]

Yine Bulut'a göre Ebu Müslim, Arap-İslam fetihleri sırasında esir düşmüş, Küfe'ye götürülmüş ve "Mevali"[237] statüsünde kalmış.

236-Bulut, Faik, Alisiz Alevilik, s. 418

237-Türkçede "Mevali" olan sözcüğün aslı "Mewali"dir. Türkçe alfabede "w" harfi bulunmadığı için geleneğe uygun olarak en yakın harf olan "v" ile yazılmış. Bugün Dêrsim'de Kureyşan aşireti kollarından (alt aşiret) birinin adı "Mewalîyan"dır ki adını, büyük evliya Kurêş'in oğlu "Mewali"den alıyor.

Efendisi olan İdris, daha sonra kendisini Şam yakınlarındaki Humeyme'de oturan Abbasi oğullarından Ali'ye hediye etmiş. Müslim, oradan da Horasan'a gönderilmiş ve Valiliğe yükselmiş. Ebu Müslim bu görevde iken çok disiplinli, sıkı ve kararlı bir çalışma ile adım adım Emevilere karşı ayaklanma hazırlığını sürdürmüş.

Toplumsal mücadelede değişmez bir kural vardır. Eğer iktidardaki bir gücü hedef alarak işbaşından uzaklaştırmayı düşünüyorsanız, bu işi neden yapmak istediğinizi sizden yana olmasını istediğiniz çevrelere inandırıcı bir tarzda açıklamanız gerekir. Bu da yetmez, yerine neyi koymak istediğinizi de aynı netlikle ortaya koymalısınız. Bunu yapmadığınız zaman birilerinin sizi desteklemesi ve fedakarlığa katlanması için fazla bir neden kalmaz. Belli bir dönem iyi bir destek alsanız bile iyi bir sonuç alamazsınız.

Peki Ebu Müslim kime daha doğrusu toplumun hangi kesimlerine sesleniyor, gücünü kimden alıyordu?

"Abbasilerin, en zeki planlayıcısı ve örgüt adamı" olarak da tanımlanan **Muhammed bin Ali**'ye ait şu satırlar, hem İslam dünyasının o günkü durumunu yansıtmak, hem de Ebu Müslim devriminin kimlere dayandığını göstermek bakımından ilginçtir. Şöyle diyor M. bin Ali:

> "Küfe ve çevresi Ali'nin taraftarıdır. Basra ve çevresi, halife Osman ahlâkındandır. Bir şeye engel olmamaya bakarlar. El Cezire bölgesi Haricilerledir. Oradakiler ahlâken Hristiyan Müslümandır. Suriyeliler, Emeğere itatten başka bir şey bilmezler. Mekke ile Medine, Ebubekir ve Ömer etkisindedir.
>
> Fakat bir de Horasan'a bakın!.. Orada kalabalık bir toplum ve sağlam bir kuvvet vardır. Orada sağlam göğüsler var; basit arzuların parçalayamadığı, Atiyye (gibi ücretlerin) bölemediği tertemiz kalpler var. Ben doğuyu, dünyanın ve halkın ışığının doğduğu uğurlu yer sayıyorum."[238]

Bulut'un yukarıdaki alıntıdan sonra yaptığı şu yorum yine hayli ilginçtir:

> "Şimdi soruyu sorma zamanıdır: Hiç bir rüşvetin bozamadığı tertemiz kalplerin sahibi, göğsü (inancı) sağlam olan bu Horasanlılar kimdi? Doğu'daki o kurtuluş ışığı neydi? Alevilik fikriyatı ve bu akımın mensupları değil miydi? Ali soyundan birilerine ve dolayısıyla İslama bağlanmak istenen Alevilik, İslam kökenli idiyse, neden bu dinin iki büyük manevi merkezi olan Mekke ile Medine ayaklanma ocağı olarak tercih edilmedi?
>
> Ciddi kaynaklar: 'Horasan bölgesinde Ali Partisinin (Şiası) bulunmadığını ve yeni bir partinin hükümeti devirme hazırlığı yaptığını' yazarlar. Peki, Ali partisinin bulunmayıp, yepyeni bir partinin doğduğu; ya da türlü çeşitli siyasi akımların cirit attığı bu hareketin adını koyma zamanı gelmedi mi? Bu, Alevilik düşüncesinin örgütsel alana yansımasından başka nedir ki?"[239]

Bulut bu noktada "*Ebu Müslim, "mehdilik, hulül" gibi İslama aykırı inançları Mezopotamya'dan Horasan'a taşıyarak geliştirmiştir,*" diyor.[240]

Ebu Müslim'in "adalet, eşitlik ve özgürlük" vaat ederek geniş yığınları

238-Bulut, Faik, Ali'siz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998, s. 419

239-Bulut, Faik, Age, s. 419

240-Bulut, Faik, Age, s. 419

etrafına topladığı konusunda kuşku yok. Onun taraftarları tek bir dinden ya da ırktan insanlar değillerdi. Sömürüye ve zulme karşı olan değişik kesimlerden gelen insanlar, etrafında kenetlenmişlerdi.

Ebu Müslim'in etnik kimliği de öteden beri onunla ilgili tartışmaların başında geliyor. Bu konuya eğilenler arasında görüş birliği yok. Kimi onu Fars, kimi Türk, kimi Arap, kimi Kürt asıllı saymış, kimileri ise "İrani" demekle yetinmişlerdir.

Kanımca elde, onun aslen Kürt olduğunu kanıtlamaya yetecek kadar güçlü kanıtlar var.

Cîgerxwîn'in, **Tarîxa Kurdîstan (Kürdistan Tarihi)** kitabında yer alan bilgilere göre, Eba Muslim'in asıl ismi Ebdurahman'dır. Kendisi Kürt Rewandî aşiretine mensuptur. Cîgerxwîn, Major Rawlensen'e dayanarak, Rewanduz yöresi Kürt aşiretlerinin çoğunun Rewandî olduklarını belirtiyor ve bunların tek tek isimlerini sayıyor.

Bilindiği gibi, Ebu Müslim'in, bugünkü Güney Kürdistan'da ve Zap Nehri kıyısında Muaviye ordusunu yenip perişan etmesinden sonra iktidara Abbasiler geçti. Ne var ki Abbasi Halifesi ile Ebu Müslim arasında çelişkilerin baş göstermesi de gecikmedi. Ebu Müslim, ezilenler için bir sembol, bir önderdi. Onun elde ettiği başarılar ve sahip olduğu popülerlik, yeni halifeyi kuşkulandırmaktaydı. Bu yüzden de bir davet sırasında tuzağa düşürülerek katledildi. Bir Arap şairi tarafından bu olay ile ilgili olarak Ebu Müslim'e hitaben yazılan şiirde onun aslen Kürt olduğu net olarak dile getiriliyor.

Ya Ebu Micrim, Xwedê qencîyên xwe,
Na guherî ta wekû kole xwe neguherî,
Te dixwest bêbextîyê li Mansur bikî,
Rast e, bav û kalê teyên Kurd bêbext in
Te ez bi kuştinê ditirsandim,
Lê Şêrê Mezin,
Tu di nav lepên xwe da perçiqandî.

Türkçesi:

Ya Ebu Mıcrım Tanrı iyiliklerini,
Değiştirmez, kul kendini değiştirmeden,
Mansur'a ihanet etmek istedin sen,
Doğrudur, senin Kürt ataların haindirler,
Sen beni ölümle tehdit ettin,
Ne var ki Büyük Aslan,
Seni pençelerinde ezdi.[241]

Eba Muslim'in Kürt olduğuna dair bilgiler, çeşitli Arap tarihçiler tarafından da dile getiriliyor.

Örneğin, Öz-Ge yayınları arasından çıkan **A. Poladyan'ın VI.-X. Yüzyıllarda**

241-Cigerxwîn, Tarîxa Kurdîstan, cilt 2, Roja Nû Yayınları, Stockholm (Şiirin Türkçeye çevirisi: Munzur Çem)

Kürtler kitabının 32, 40 ve 41. sayfalarında; **İbn-i Kuteybe'nin Kitab-ı Uyunû'l-Abar**, 1. cilt, Kahire 1925 s. 420, **İbn-i Halikan Tarihi** (Vefeyatüllyan) 1. cilt, Kahire 1887, s. 355-356, **El Hambeli: Şezratü'z Zeheb**, 1. cilt, Kahire, H. 1350 s. 180, onun Kürt olduğu yazılmaktadır.

Ebu Müslim'in Muaviye'yi yenilgiye uğratarak Emevi saltanatına son vermesi, sıradan bir iktidar değişikliği olayı değildi elbet. Onun önderliğini yaptığı ayaklanma sadece emekçilerin çıkarlarını öne çıkartan devrimci bir hareket niteliğinde değildi. O, aynı zamanda Emevilerin zulmüne uğrayan, kendi inanç ve geleneklerini kaybetmek istemeyen İslam öncesi inanç mensuplarının da etkin biçimde yer aldığı bir başkaldırıydı. Alevilik, Yezidilik, Kakayilik bu inanç ve kültürler üzerinde yükselerek şekillendiler.

Ne var ki yeni yönetim, yani Abbasi aristokrasisi bu beklentilere yanıt verebilecek durumda değildi. Ebu Müslim'in katledilişinden sonra yönetici sınıf egemenliğini iyice pekiştirdi, baskı ve sömürü olanca hızıyla devam etti.

9. 5. Aleviliği "Türk İslamı" Olarak Gösterme Çabaları

9. 5. 1. Aslını İnkar Eden Kürt Asıllı Yazarlar

Aleviliğe Türk damgası vurma ve onu Şamanizm'e bağlama çabası, yukarıda da değinildiği gibi sadece Türk yazarlardan kaynaklanmıyor. Bunu yapanlar arasında, kendileri inkar etseler de aslen Kürt olan kraldan çok kralcı olanlar da var. Elinizdeki çalışmada, yeri geldikçe bu gibi kraldan çok kralcı yerli misyonerlerin görüşleri irdelenmeye çalışılıyor.

Burada, bir kaç cümle ile Burhan Kocadağ ile Ali Kaya'nın çalışmalarına değinmekle yetiniyoruz. Her iki yazar da Alevi inançlı ailelerin çocuklarıdır. Burhan Kocadağ, Gimgim/Vartolu ve Lolan aşiretine mensuptur. Anadili Kürtçenin Kırmancca (Zazaca) lehçesidir. Ali Kaya ise Dêrsim'in Bextîyaran (Türkçesi: Bahtıyar) aşiretindendir. O da Alevi bir aileden gelmedir. Kaya'nın aşireti aslen Kurmancca lehçesini konuşur ama Kırmancca konuşanlar arasında kaldıkları için büyük ölçüde asimile olmuşlar. Son bir-iki nesil bu lehçeyi konuşuyor.

Burhan Kocadağ'ın Can Yayınları arasında çıkan "Alevi-Bektaşi Tarihi," Ali Kaya'nın ise yine aynı yayınevi tarafından yayınlanan "Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" kitapları, bu anlamda üzerinde durulması gereken iki çalışmadır.

Her iki yazarın da Aleviliğe çizdikleri çerçeve Türk ve İslam'dır; yani Kemalistlere ait bilinen çerçevenin dışına çıkmış değiller. Her ikisi bakımından da Mustafa Kemal Alevi dostudur. Dost olmaktan da öte, adeta tanrısıdır. O Alevileri, Aleviler de onu çok sevmiş ve desteklemişler. Ali Kaya, bu arada Mustafa Kemal'i Bektaşi göstermek için de hayli çaba harcıyor:

"Mustafa Kemal'in doğal, toplumsal, düşüsel ve inançsal çevresi Bektaşi idi. Babası Ali Rıza Bey'in de Bektaşi olduğu söyleniyor."[242]

"Mustafa Kemal'in soyunun düşünce yapısının Alevi Bektaşilere yakın olması nedeniyle Alevi Bektaşiler Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyet devrimlerinde Mustafa Kemal'in destekleyicileri ve koruyucuları olmuşlardır."[243]

Görüldüğü gibi, Kaya için ne Mustafa Kemal'in okuduğu askeri okullar, ne yıllarca görev yaptığı ordu, ne hizmet ettiği Sünni ve şeriatçı devlet, ne yaşamına damgasını vuran Türk milliyetçiliği ideolojisi ve ne de dış dünyadaki gelişmeler önemlidir. O, bütün bunların üzerine kalın bir çizgi çekiyor, Mustafa Kemal'i bir yerlere ait gösterebilmek için ona kendince doğal ve toplumsal bir çevre yaratıyor; *"Mustafa Kemal'in doğal, toplumsal, düşüsel ve inançsal çevresi Bektaşi idi"* deyip çıkıveriyor işin içinden. Tabi Kaya bu kadarla da yetinmiyor. Ona göre, *"Mustafa Kemal'in soyunun düşünce yapısının Alevi Bektaşilere yakın"* olduğundan, Alevilerle Bektaşiler onu desteklemiş, ondan da öte onun koruyucuları olmuşlardır. Bu cümleleri okuyunca, sormadan edemiyor insan; eğer böyle idiyse, bizzat yazarın dedeleri, dedelerinin akrabaları, onların komşuları neden Mustafa Kemal'e destek vermediler acaba? 1937-38 yılında Bextîyaran (Bahtiyar) aşireti en çok direnen, yani Kemalist rejime en çok karşı çıkanlardan biri değil miydi? O, bu yüzden çok ağır bedeller ödemedi mi? Açıktır ki yazar, Kemalizm'i sahiplenmek adına, en başta da kendi aşiretine ve onun, 1937 Dêrsim direnişinin sembollerinden biri halini almış olan efsanevi lideri Şahan Ağa'ya iftira ediyor.

1920'li yılları şöyle bir göz önüne getirelim; acaba o günkü koşullarda, Alevilerle Bektaşiler, Mustafa Kemal'in *"doğal, toplumsal, düşüsel ve inançsal çevresinin Bektaşi"* olduğunu nasıl tespit edebildiler de kendisine yazarın söylediği tarzda destek sundular, onu korudular? Üstelik Mustafa Kemal'in Aleviler ve onların temel haklarıyla ilgili olarak açığa kavuşmuş herhangi bir programı ve projesi yokken! Bizim bildiğimiz, Mustafa Kemal, Alevi Kürtlerle kurabildiği diyalogun kat kat fazlasını Sünni Kürtlerle kurdu ve onlardan büyük destek aldı.

Kaya, Cemal Şener tarafından da sıkça başvurulan bir iftiraya, "Başlangıcından Günümüze Dêrsim Tarihi" adlı kitabının yeni baskısında da yer veriyor. Bu iddiaya göre, güya Erzurum Kongresini yaptıktan sonra Sivas'a giden Mustafa Kemal'in yolu Dêrsimliler tarafından kesiliyor, ne var ki yol kesmeye giden Dêrsimliler eylem anında bu niyetlerinden vazgeçiyor; üstelik, bu işle görevli "Alîşêr ve ekibi," ona desteklerini sunuyorlar. Ali Kaya, bu alıntıya kaynak olarak da yine kendisine ait bir başka kitabı gösteriyor. "Kendin pişir, kendin ye" hesabı. Yazar; *"Alişer Efendi Diyap Ağa'nın kardeşi Haydar*

242-Kaya, A., Age, s. 166

243-Kaya, A., Age, s. 166

Ağa ve 250 kişiden oluşan müfreze Mustafa Kemal'in güvenliğini sağlayarak 04. 11. 1919 yılında yapılan Sivas Kongresi için Sivas'a giderler," diyor.

Bu olayın, gerçekle uzaktan yakından ilgisi bulunmadığı, bu çalışmanın Mustafa Kemal ile Dêrsimlilerin ilişkisinin ele alındığı bölümde, bizzat Mustafa Kemal'e ait "Nutuk"tan yapılan alıntı ile de açıklığa kavuşturulduğu için burada ayrıca detaylarına inmeye gerek görmüyoruz.

Kocadağ ile Kaya, sözüm ona Aleviliği yazıyorlar ama doğup büyüdükleri yerlerden tek kelime bile bahsetmiyorlar. Kendi yörelerinin pir ve rehberleri, cemleri, duaları, niyaz ve kurbanları, oruçları, bayramları, ziyaret ve ocakları, efsaneleri, düğünleri, kirvelikleri, öteki gelenek ve töreleri vs. bu yazarları hiç ama hiç ilgilendirmiyor. Her ikisinin tutumu da kendi toplumuna yabancılaşmanın tipik bir örneğidir. Sömürgeci kültür, onların kendilerine ve büyüdükleri çevreye ait olan her şeyi adeta yuttuğu için, içerisinde büyüdükleri topluma yabancı, gerçekte Alevilik olmayan bir Alevilik modeli ortaya koymalarına neden olmuş.

Her iki yazar da işlerini güçlerini bir kenara bırakmış, Kırmancca (Zazaca) konuşanların Kürt olmadıklarını kanıtlamak için çırpınıp duruyorlar. Burhan Kocadağ, 1930'lardaki resmi tarihin ırkçı tezlerinin büyüsel etkisinden henüz yakayı kurtaramamış. Bu nedenle de tarihte adı bile duyulmamış "Türk boyları" keşfedip Kırmancları onlara bağlamaya çabalarken, Ali Kaya'da Deylemcilik bir nevi saplantıya dönüşmüş. Ona göre "Dimili" (Sözcüğün yazılışındaki yanlışlık yazarın kendisine aittir-Munzur Çem) olarak da adlandırılan toplumsal grup aslen Deylemdir.

Kaya, bu görüşünü kanıtlamak için de bir yandan kimi yabancı yazarların söylediklerine, diğer yandan ise sözüm ona dil benzerliğine başvuruyor. Konu ile ilgili olarak yayınladığı "Dêrsim'de Dil ve Kökler" adlı çalışmasında, kimi yabancı yazarların adlarını veriyor ve bunların, Kırmanccanın (Zazacanın) Kürtçe ile ilişkisinin olmadığını kanıtladıklarını söylüyor.[244]

Oysa, bu tespitte iki yönlü yanlışlık var. Birincisi, yazarın bahsettiği yazarlar, Kırmanccanın (Zazacanın) Kürtçe ile ilişkisi olmadığını ileri sürmüyorlar. Onlara göre Kırmancca Kürtçenin lehçesi değil. Açıktır ki "İlişkisi olmamakla" "lehçesi olmamak" arasında önemli fark var. Öte yandan, adı geçen yazarların hiç birisi, Kırmanccanın Kürtçenin lehçesi olmadığını kanıtlayabilmiş değiller. Değiller, çünkü Kurmancca ile Kırmancca hakkında bu düzeyde yapılmış bir karşılaştırma çalışmaları yok. Zaten kendileri de "kanıtladık" demiyorlar, ilke olarak demezler de. Onların yaptıkları şey, bu yöndeki kanılarını ya da görüşlerini dile getirmekten ibarettir.

Diğer taraftan Ali Kaya, Kırmanccanın Kürtçenin lehçesi olmadığını ileri süren yazarlardan bahsediyor ama karşı görüşte olanlardan tek kelime ile bahsetmiyor. Yazar, olayın işine gelen yanını görüyor, öteki yanı göz ardı ediyor.

244-Kaya, Age, s. 18

Ali Kaya, sözüm ona Kırmancca konuşan Dêrsimliler ile Deylemlerin aynı kökenden geldiklerini gerekçelendirirken de şöyle bir ilginç saptamada bulunuyor:

> "Kuzey-İran (Deylam. Gilan) da konuşulan Gilekçe-Goranca dili ile Dersimce/Zazaca'nın köken olarak Kürtçe dilinden daha yakın olduğu ve Deylam-Gilan coğrafyası ile Dersimlilerin yaşadıgı bölgeler arasında da isim benzerlikleri var olması bu tezi doğrulamaktadır. Örneğin, Deyleman/Gilan, Tarum, (Torut), Aşkale (Aşkale), Verami (Veramin), Kuhpir (Kuhpir), Deşt (Deşt), Lahçinan (Lahçinan), Verami (Veramin)."[245]

Tarihi ve sosyolojik bir olayı bu kadar sıradan gerekçelere dayandırarak açıklamaya çalışma anlayışını ciddiye almak pek isabetli sayılmaz ama biz yine de yazarın söyledikleri ile ilgili kimi noktaları aydınlatmaya çalışalım:

1-Yazar, son yıllarda kimi Dêrsimliler tarafından Kırmancca (Zazaca) için kullanılan "Dersimce" adını kullanıyor ki bunun yanlışlığı bu çalışmanın başka yerlerinde nedenleriyle birlikte ele alınmaktadır. Şu kadarını söyleyelim ki "Dersimce" diye bir dil ya da lehçe yok. Bu, yazar ve onun gibilerinin kendi türetmeleridir.

2-İran'ın Kuzeyindeki bir bölgede konuşulan Gilekçe/Goranca ile Kırmancca (Zazaca)'nın, köken olarak Kırmancca ile Kürtçeye (yazar Kurmanccayı kast ediyor) göre daha yakın olduklarının kanıtı ne? Yazarın elinde buna kanıt teşkil edecek somut veriler var mı? Benim bilebildiğim kadarıyla bu alanda yapılmış herhangi bir bilimsel araştırma mevcut değil.

3-Ali Kaya, bir kaç benzer yer adını veriyor ve bunu da Deylemlilerle Kırmancca konuşan Dêrsimlilerin köken ortaklığına kanıt gösteriyor. Araştırmacılık açısından çok ilginç bir durum doğrusu. Bir kere başka yerlerde, burada benzer diye verilen yer isimlerinden onlarca kat daha fazlası var ki Kürdistan'ın İran ve Irak sınırları içerisinde kalan parçalarına gitseydi, bunu rahatça görebilirdi. Kaldı ki yazar, sözüm ona benzer adlar olarak sıraladığı o bir kaç ismi verirken de orijinaline bağlı kalmıyor. Diyelim ki Dêrsim'de bir aşiret adı olan Laçinan'ı, Lahçinan, Kupık'ı Kuhpık yapıyor. Tabi bu arada Laçinan'ın Azerbaycan'da bir Kürt yerleşim bölgesinin adı olduğunu da görmek istemiyor. Muhtemelen de bilmiyor. Verdiği örnekler arasında yer alan "Deyleman/Gilan," adını taşıyan yerler Dêrsim'de varlar mı, emin değilim. Kendisi de bir açıklama getirmemiş. Şikak, İran Kürdistan'ında, Türkiye sınırının hemen öte tarafında bulunan bir Kürt aşiretinin adı olup, Kurmancca lehçesini konuşurlar. Dêrsim'deki "Şekak"ta onlar gibi Kurmanccayı konuşur, ayrıca Dêrsim'in tek göçebe aşiretidir. Kısacası Ali Kaya'nın iddia ettiği gibi bu aşiret Zaza değil. Deşt adına gelince, bu sözcük sadece Kırmancca (Zazaca)da değil, Kürtçenin öteki lehçelerinde de var ve bu adla bilinen yerlere Kürdistan'ın her yerinde bolca rastlanılır.

245-Kaya, Ali, Dersim'de Dil ve Kökler, Can Yayınları, 2008, İstanbul, s. 20

"Aşkale" sözcüğündeki "kale" Arapça asıllıdır ve yine Kürtçenin öteki sözcüklerinde de var. "Aş" ise Sanskritçe'den gelir. Kürtçe ve Farsça da mevcut... Türkçeye ise bu dillerden geçmiş. Daha da önemlisi, Erzurum'a bağlı bir ilçe olan "Aşkale" çevresinde Kurmancca konuşan Kürtlerle, Kırmancca (Zazaca) konuşanlar birlikte yaşıyorlar. Her iki lehçeyi konuşanlar da ona "Aşqela/Aşqele" diyorlar. "Aşkale," Türkçe formdur.

Yazarın Deylem-Dêrsimli Kırmancların "köken ortaklığına" kanıt olarak gösterdiği coğrafik yapı benzerliği de aynı şekilde başka yöreler bakımından da geçerlidir. Deylem-Gilan ile Dêrsim, coğrafik olarak birbirlerine benziyorlar da, Dêrsim ile Palu-Bingöl, Hakkari, daha güneydeki Barzan, Lolan, Alan, Hewraman ve Hawar benzemiyor mu?

Ali Kaya, bu kitapta, "Kımancca (Zazaca) Konuşan Kürtlerin Etnik Kökeni ile ilgili Tartışmalar ve Bunların 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerindeki Rolleri" başlıklı bölümünde bir alıntı ile bahsettiğim "mtDNA and Y-çromosome Variation in Kurdish Groups" (Kürt Gruplarında MtDNA ve Y Kromozomu Değişikliği) başlıklı bilimsel araştırmaya da atıfta bulunuyor. Yazar, bu konuya değinirken, daha önce birçok internet sayfasında yayınlanmış bana ait yazıdan alıntı yapıyor ama kaynak göstermiyor. Ayrıca, üzerinde durduğu konu bakımından asıl aktarması gereken bölüme de yer vermiyor. Oysa o bölüm, yazarın savunduğu tezin tam tersini ortaya koyuyor ve onun görüşlerini çürütüyor. Adı geçen bilimsel çalışmada vurgu yapılan ve benim çevirimde de yer almasına rağmen Kaya tarafından yer verilmeyen cümleler şöyle:

> "... Yine elde ettiğimiz sonuçlar, Zazaca konuşan Grubu köken olarak Kuzey İranlı gösteren görüşlere de haklılık kazandırmıyor. Bunlar, büyük oranda genetik olarak öteki Kürt Gruplarıyla benzeştirler..."

Burada bahsi geçen "Kuzey İranlı" terimi ile kast edilenler, Ali Kaya'nın kökenleri "Zazalarla aynıdır" dediği Deylemlerden başkası değil.

Kanımca, Ali Kaya'nın bu bilimsel araştırmadan sonra, yanlışta ısrar etmemesi, yanıldığını kabul edip okuyucuya duyurması gerekirdi ama yapmamış. Bunu yapmadığı gibi, göz göre göre aynı yanlışta ısrar ediyor.

"Şarê Ma" (Bizim Halkımız)

Bu konudaki tutumu üzerinde durmaya gerek gördüğümüz diğer bir yazar ise Almanya'da yaşayan, aslen ise Vartolu olan Alican Baytekin'dir. Yazar'ın bundan bir kaç yıl önce, "Öteki Aleviler: Şarê Ma" adıyla bir kitabı çıktı. Benzeri öteki çalışmalar gibi, Baytekin'in çalışmasında da yabancılaşma ve kimlik arayışı oldukça net biçimde sırıtıyor.

Diyelim ki Yazar, kitabının 18. ve sonraki sayfalarında, Horasan'da

bulunan yerleşim birimlerinin adları diye bir hayli isim sıralıyor ve bunu "Şarê Ma" dediği insanların Horasan'dan geldiklerine kanıt olarak gösteriyor. Oysa böyle bir yaklaşım, değişik nedenlerle kişiyi yanılgıya götürür. Bir kere, Horasan'daki yer adları üzerinde dururken, bunların önemli bir bölümünün başka yerlerde de bulunduğunu, şu veya bu nedenle bu topraklara gidip gelenler tarafından verildiklerini göz ardı ediyor. Örneğin, listede yer alan adlar içerisinde Arapça, Kürtçe, Farsça, Türkçe ve daha başka dillerden sözcükler var. Demek oluyor ki sırf bu benzerlik, "Şarê Ma" nın Horasan'dan geldiğini kanıtlamaya yetmez. Aynı ölçü ile hareket ettiğiniz takdirde, onların, İran'ın öteki bölgelerinden, Mezopotamya'dan, Kürdistan'dan, hatta Arabistan'dan geldiklerini de söyleyebilirsiniz. Diyelim ki yazarın aşireti Lolan'dır. Türkiye sınırının biraz güneyinde, İran-Irak sınırı üzerinde Lolan adında bir mıntıka ile aynı adı taşıyan bir aşiret var. Yazar, kendi aşireti ile ilgili olarak öncelikle bu bölge ve aşiret üzerinde durması, aralarındaki bağı saptamaya çalışması gerekirken, bunu yapmıyor. Bunun yerine, Horasan'a kadar uzanıp boş yere yolu uzatıyor.

Kitabının adında yer verecek derecede "Şarê Ma" terimini öne çıkartan yazar, onu şöyle tarif ediyor:

> "Türkçe Bizim Halkımız anlamına gelen Şarê Ma ifadesi, etnik kökenden ziyade dinsel ayrılığı niteler. Türk, Laz, Çerkez, Arap, Fars vb. etnik kökeni ne olursa olsun, Alevi-Kızılbaş inancına sahip olan kişi ve topluluklara Şarê Ma deriz."[246]

Yazar devam ediyor:

> "... Halkımız o dönemlerde Horasan'da, çeşitli Türk boylarıyla çevrelenmiş bölgelerde yaşıyordu; büyük olasılıkla Türkçe konuşan bu Şaman topluluklar, Aleviliği benimsemiş olan Safeğere yakınlığı aşikar olan Şarê Ma için kızılbaş terimini kullandılar ve bu deyim zamanla bir toplumun adı haline geldi."[247]
>
> "Şunu öncelikle belirtmeliyim; sözünü ettiğim topluluk (Şarê Ma), kendilerinin Oğuz boyundan geldiklerini ve Turkman olduklarını söylerler. Konuştukları dil, Turkman diline çok yakındır."[248]

Görüldüğü gibi Baytekin, tam bir zorlama ve keyfilikle, birbiriyle bağlantılı olmayan bir sürü şeyi bir araya getirmeye ve kendine göre sonuçlar çıkartmaya çalışıyor. Bakın nasıl!:

1-Yazar "Şarê Ma"yı tarif ederken, bu terimin *"Laz, Çerkez, Arap, Fars vb. etnik kökeni ne olursa olsun, Alevi-Kızılbaş inancına sahip olan kişi ve topluluklara,"* verilen ad olduğunu belirtiyor. Arkasından da, *"...Halkımız o dönemlerde Horasan'da, çeşitli Türk boylarıyla çevrelenmiş bölgelerde yaşıyordu;"* diyor. Yani paragrafın birinde Türkler "Şarê Ma" içerisinde yer alıyorlar, ötekisinde "halkımız" dediği "Şarê Ma"

246-Baytekin, Alican, Öteki Aleviler-Şarê Ma, Eko Kitaplığı, 2004, İstanbul, s. 15

247-Age, s. 16-17

248-Age, s. 21

"Şaman Türk boyları" ile kuşatılmış oluyor. Bir yerde "Şarê Ma" nın dini olan Alevilikle Şamanizmi aynı sayıyor, bir yerde "Alevi Safevileri," "Şarê Ma" ya yakın gösteriyor ve Şaman Türklerin onlara "Kızılbaş" demiş olabileceklerini iddia ediyor. Çık, işin içinden çıkabilirsen.

2-Yazar, "Şarê Ma" dediği topluluğun "kendilerinin Oğuz boyundan geldiklerini ve Türkman olduklarını söylediklerini," belirtiyor, "Dilleri de Türkman diline çok yakın," diyor.

Burada da, yine tam bir keyfilik söz konusudur. Bir yandan "Şarê Ma" teriminin etnik anlama gelmediğini, ulusal olarak hangi halka mensup olursa olsun, Alevi ya da Kızılbaşları kapsadığını belirtiyor, bir yandan da onun kendilerini Oğuz boyundan ve Türkman olarak gördüklerini söylüyor. Dilleri de "Türkman diline" çok yakın diyor!

Ben yazarla aynı bölgeden sayılırım. İkimiz de köylü ailelerin çocuklarıyız. Ailelerimiz, Alevi olup Kırmancca (Zazaca) konuşurlar. Asimilasyon ve korkunun etkisiyle özellikle de son dönemde kendilerine "Türk" ya da "Hakiki Türk" diyenler bir yana, hayatımda, halkımızdan kimsenin kendisine Türkman dediğine rastlamadım. Bizim halkımızın Kırmancca (Zazaca) konuşan Alevi kesimi kendisine "Kırmanc" diyor. Kurmancca konuşan Alevi Kürtler ise kendilerini "Kurmanc" olarak adlandırırlar. Türkçe veya öteki yabancı dillerde ulusal kimliklerinden bahsettiklerinde ise "Kürt" derler. Yani "Kırmanc" ve "Kurmanc" terimleri "Kürt" anlamına geliyor. Zaten resmi ve özel belgelerde dile getirilen de budur.

Yazarın, "Şarê Ma" ya dahil ettiği öteki halklar bakımından da durum farklı değil. Bu halklardan hangisi kendisini *"Oğuz boyundan"* ya da *"Türkmenler"* olarak görüyor acaba? Araplar mı, Farslar mı, Lazlar mı, Çerkezler mi, yoksa başkası mı?

Bir yandan, *"Türk, Laz, Çerkez, Arap, Fars vb. etnik kökeni ne olursa olsun, Alevi-Kızılbaş inancına sahip olan kişi ve toplulukları Şarê Ma,"* kabul ediyor, bir yandan da aynı "Şarê Ma" için *"Konuştukları dil, Turkman diline çok yakındır;"* diyor. Peki Lazca, Çerkezce, Arapça, Farsça ve Kürtçeden hangisi Türkmenceye çok yakındır acaba?

3-"Şarê Ma" terimine ilişkin görüşlere gelince; yazarın bu konuda söyledikleri de hem yetersiz hem de yanlış.

"Şarê Ma" terimi aslında bir nitelemedir. Bu niteleme ise duruma göre farklı anlamlara gelmektedir. Ayrıca, aynı anlama gelen yani onun yerine geçebilen başka terimler de var.

Örneğin, Dêrsim ve Erzincan yörelerinde, Aleviler birinin kendilerinden olduğunu ifade etmek için "Şarê Ma" ya da "Şarê Ma wo" dan çok "Ma ra wo" (Bizdendir) derler. "Kızılbaş" sözcüğü ise aynı yörede, halk arasında hemen hemen hiç kullanılmaz. Onun yerine kullanılan terim "Elewî" (Türkçe: Alevi)dir. Kızılbaş sözcüğü daha çok Türkçe yazılı ve sözlü kaynaklarda

geçer. Halk arasında ise esas olarak Sünniler, Aleviler için ve negatif bir anlam vererek kullanırlar. Kırmancca da "Qizilbaşo Kafir," Kurmanccada ise "Qizilbaşê Kafir" söylemi hayli yaygındır. Kaldı ki bu terim, sırf Alevilere yönelik olarak değil, Şiiler için de kullanılmaktadır.

"Şarê Ma," "Însanê Ma" ya da "ma ra wo" terimleri, duruma göre farklı anlamlara gelebiliyor. Örneğin, gurbette çalışan işçiler bakımından bu terim, belli bir yöreden olmayı da ifade edebilir. Türkiye Metropollerinde yaşamakta olan gurbetçi Kürtler, lehçesi, dini ya da mezhebi ne olursa olsun, hemşerilerini, "Hetê ma ra wo," "Şarê ma wo," "Însanê ma wo" ve "ma ra wo" diye tarif ederler. Kurmanci konuşanlar ise "Ji me ye," "Xelkê pîyê me ye," "Însanê me ye" ve "Ji hêla me ye" vs. derler. Yine aynı durum, Avrupa'da çalışan işçiler arasında da rastlanmaktadır. O halde, burada öne çıkan anlam dini inanç ortaklığı değil, belli bir yöreden gelmiş olmadır.

Bu ve benzer terimler, bazen de ulusal kimlik ayrımını ifade etmek için kullanılırlar. Örneğin, gurbette yaşayan Kürtler, kendilerinden olanları, yani Kürtleri kastettikleri zaman bu türden terimlere başvururlar.

> "... Orta Asya'daki bazı toplumların eskiden Tanrı için kullandıkları sözcükler şöyle:... Uranhalar Eren sözüğünü kullanmışlardı. Örneğin Alevilerde hala Eren ve Erenler sözcüğü yaygın olarak kullanılmaktadır."[249]

"Eren" sözcüğünün, Alevi Türklerin ibadetinde ve Türkçe sözlü Alevi edebiyatında sıkça geçtiği bir gerçektir. Ama sözcüğün aslının Türkçe olmadığı anlaşılıyor. Örneğin, İsmet Zeki Eyüboğlu, "Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü" nde bu sözcüğün anlamı ve kökeni üzerinde dururken; *"Ne yandan bakılırsa bakılsın, bize kalırsa,* ***eren, ermek, irmek, erkek*** *sözcüklerinin kökü ola* ***er, ir*** *ile süm. (Sümerce-Mınzır Çem)* ***ur*** *arsında bağlantı vardır,"* diyor.

Öte yandan Aleviliği benimsemiş diğer halklar, örneğin, Kürtler, Araplar ve Çerkezler bu sözcüğe yabancılar, yani kullanmıyorlar. Diyelim ki yazarın kendi anadilinde bunlara rastlanmaz. Onun ve aynı zamanda benim ana dilimizde bu anlamda "Derweş" ya da "kamil" sözcükleri kullanılıyor. Dêrsim Kırmanccasında bu sözcükteki "w" ve "r" harfleri yer değiştirerek terim "dewreş" şeklini almış. Hatta Dêrsim'de konuşma dilinde ağırlıklı olarak kelimenin sonundaki "ş" de yerini "s" ye bırakıyor ve telaffuzu "Dewrês" haline geliyor. Yine Kırmanccadaki **"Heqîye restene"** (Gerçeğe ermek) fiilini de göz ardı etmemek gerekir. Kırmanccada ermiş kişinin durumu dile getirilirken **"resto/resta heqîye"** (gerçeğe ulaşmış, ermiş) diye de ifade edilir.

Kürtçenin Kurmanci lehçesinde ise yine "derweş"tir. İrani dillere ait bu sözcük Türkçeye "Derviş" olarak girmiş.

249-Age, s. 208

Kitapta dil ile ilgili olarak yer alan şu satırlarda keyfilik bakımından yazarın öteki saptamalarından farklı değiller:

> "... Araştırmalara bakılırsa, konuştuğumuz dilin aynı zamanda Goklan Turkmanların bir kolu olan Ghozzların (Xozların) da konuştuğu eski Farsça'nın Luri lehçesi olması ihtimali büyüktür. Horasan'daki köy ve dağ isimlerinin çoğu Goklan Turkmanların da konuştukları Luri lehçesinden gelir."[250]

> "Konuştuğumuz dil için kimileri Kürtçenin bir lehçesi demektedir. Bu büyük bir yanılgıdır ve bilimsel bir temeli yoktur. Çünkü Kürtçe konuşan biri dilimizi hiç bir şekilde anlayamamaktadır. Fars, Paştu, Gök Türkmenler dilimizi daha iyi anlamaktadırlar. Ben kendi dilimizi konuştuğumuzda bir Fars veya bir Afgan ile daha çok anlaşabilirim. Kurmanci ve Soranice konuşan biri ise Kürtçe, Farsça, Rusça, Türkçe veya Arapça olan kelimeler dışında bu dili hiç anlamamaktadır... Örneğin Moğolca'yı dinlediğinizde Kürtçe sanabilirsiniz."

Her şeyden önce, bu paragrafa hakim olan keşmekeşlik ve kafa karışıklığı okuyucunun dikkatinden kaçmamıştır sanıyorum. Örneğin;

Yazar, Lurca'yı eski Farsçanın bir lehçesi yapıyor ve onu "Goklan Turkmanlarının bir kolu saydığı 'Ghozzların' (Xozların)" dili olarak ilan ediyor. Kendi ana dili olan Kırmanccayı (Zazacayı) da bir ihtimal şeklinde de olsa Luri lehçesi yapıyor ve bu yolla da Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerle Ghozzlar (Xozlar) "Goklan Türkmenleri" arasında bağ kuruyor. Bir "ihtimal" olarak da olsa bunu ileri sürerken "Araştırmalara bakılırsa" diyor. Doğrusu bu konudaki araştırmalar neyin nesidir, kim tarafından ne zaman, nerede yapılmış merak etmemek elde değil.

Anlaşılan yazar dil alanında o kadar büyük bir uzmanlık düzeyine sahip ki, sadece Fars, Paştu ve Oğuzların Kırmanccayı (Zazacayı) Kurmanclardan daha iyi anladıklarını saptamakla kalmamış, Soranca ve Kurmancca konuşanların "*Farsça, Rusça, Türkçe veya Arapça kelimeler dışında, dilimizi hiç anlamadıklarını*" da kanıtlamış! Büyük yetenek doğrusu!!

Yine şu da dikkat çekicidir; her ne hikmetse, yazarın kollarını saymakla bitiremediği Oğuzlar ile Turkmanlar hiç başkasından bir şey almıyor, etkilenmiyorlar. Hep başkaları onlardan alıyor ya da etkileniyor; başkalarının kökeni onlara ulaşıyor.

Horasan'daki köy ve dağ isimlerinden çoğunun "*Goklan Türklerin konuştuğu Luri*" lehçesinden geldiklerini söylerken de aynı şekilde herhangi bir kaynak göstermek zahmetine katlanmıyor. Yazar, böyle bir istatistiki bilgiye nasıl ulaşmış, belli değil. Beri taraftan eğer söylediği gibi "*Goklan Türkler*" Lurcayı konuşuyorlardıysa kendisi boşuna kürek çekiyor demektir. Lurca İrani dillerdendir. Birçokları onları Kürt sayıyor. Bizzat ben kendim de kendilerini Kürt, dillerini ise Kürtçenin bir lehçesi olarak kabul eden Lurlarla

250-Age, s. 31

karşılaşmışımdır. Bu durumda da yazarın Alevileri Orta Asya'ya bağlama çabası kendi yazdıklarıyla çürütülmüş oluyor.

İkinci paragrafta ise, "Konuştuğumuz dil" dediği Kırmancca (Zazaca) nın Kürtçenin bir lehçesi olmadığını savunuyor. Elbet bu doğal... Kişi bu kanıda ise bunu yazar ve savunur. Ne var ki "Kırmancca Kürtçenin bir lehçesidir" görüşünün bilimsel temeli olmadığını söylerken, kendisi tam da safsata düzeyinde karşılaştırmalar yapıyor. Ona göre Paştular, Farslar ve Gök Türkmenler, Kurmanccayı konuşanlara göre, Kırmanccayı (Zazacayı) daha iyi anlıyorlar. Hadi Paştuları, Farsları anladık; bu iki halkın dilleri İrani Diller grubuna giriyor, Kırmancca ile akrabalıkları var; peki ya "Gök Türkmenler!" Onların Kırmanccayı (Zazacayı) Kurmanclardan daha iyi anladıklarını yazar nasıl tespit etmiş acaba? Merak etmemek elde değil doğrusu.

Bunca çaba harcadıktan sonra, *"Alevi denilen bu şaman toplumu"*[251] dediği toplumun inancını sonuçta şöyle tarif ediyor:

> "Bana göre kaynağı Şamanizm'e dayanan Alevilik, ne bir din ne bir mezhep ne de bir yaşam biçimidir; Alevilik dinler üstü bir bilgelik yoludur. Bilgi ve bilim eşliğinde insanı ve doğayı tanımak, insan vücudundaki enerjiyi yönlendirmeyi öğrenmek Alevilik sayesinde mümkündür..."[252]

Aleviliği, "Bilgelik Yolu" diye soyut bir kavramla açıklamak yazarın bir başka önemli yanlışıdır. O, bu tespiti ile Aleviliği aşırı derecede abartmakla kalmıyor, onu şekilsizleştiriyor, tanınmaz hale getiriyor. *"Bilgi ve bilim eşliğinde insanı ve doğayı tanımak, insan vücudundaki enerjiyi yönlendirmeyi öğrenmek,"* neden ille de Alevilik sayesinde mümkün olsun ki? Başka dinler, başka ideolojiler ve felsefi anlayışlar aynı şeyi yapamazlar mı? Bu iş için ille de Alevi olmak ya da Aleviliği bilmek mi gerekir? Günümüzde bilim ve teknoloji kimin tekelindedir? Yoksa bilim dünyasına damgasını vuran Hıristiyanlarla Yahudiler "gizli Aleviler" de biz mi bilmiyoruz? Yazarın dediklerini ciddiye alırsak tarihteki bütün felsefi akımları, pozitif bilime ilişkin bütün çabaları Alevilikle açıklamamız gerekecek. Bu yaklaşım, Türkleri uygarlığın babası ilan eden 1930'ların Kemalist tarih tezini andırıyor.

Yazarın Alevilikle ilgili bu abartması, bana kimi Dêrsimlilerin son dönemlerde, kendi yöreleri hakkında söylediklerini hatırlattı. Onların içerisinde de Dêrsimi neredeyse uygarlığın beşiği ve merkezi haline getiren, "Dêrsim İnancı" dedikleri Aleviliğe bu çerçevede misyon yüklemek isteyenler var.

> "Şamanlarda, pişen kurban etini ve tolu denilen suyunu herkese şaman kendisi dağıtır. Alevilerin "dolu içelim" dedikleri şeyin kaynağı Şamanlardaki tolu'dan geliyor

251-Age, s. 127

252-Age, s. 210

> olmalı. Bu nitelemenin içki içmekten kaynaklandığı iddia edilse de bunun gerçekle bir ilgisi yoktur. Bizde içki yok, insanların içme alışkanlığı olmadığı gibi içkiyi de bilmezlerdi. (...) Buna rağmen, eskiden beri bizde "dolu içelim" denilirdi. Eskiden tolu denilen kurban etinin suyunu günümüzde içki kadehine çevirmişler..."

Yazar bu satırlarda da yine gerçeklerle değil, hayalindeki şeylerle uğraşıyor. Bizde, genel olarak içki içme alışkanlığı yok denilecek kadar azdır. İçenler, daha çok ilçe ve kentlerle ilişkileri olan kesimlerdi. Yazarın bu tespiti doğru. Ama kimse insanlara "içki içersen cehennem ateşinde yanarsın" da demezdi. İçenlerin toplumdan dışlanması söz konusu değildi. Türkçe olan "Dolu içelim" ne Dêrsim'de, ne de doğusuna düşen Varto'da hem onların dilinde var olan bir terim olmadığı için yok, hem de içki içme geleneği bulunmadığı için. Öyle ya, eğer bir yörede içki içme geleneği yoksa, insanlar neyi içmek için "dolu içelim" desinler? Kurban eti suyu için mi? Değil. Konuyu konuştuğum Vartolular içerisinde kimse bu terimin eskiden beri kendi yörelerinde kullanıldığı bilgisini doğrulamadı.

Ne var ki yazarın Türkçülük ve Şamanistlik aşkı, "Anadolu" ile de sınırlı değil. O, bu toprakların dışında kalan kimi inanç mensuplarının geleneklerini de Orta Asya'ya kadar götürmekten geri kalmıyor:

> "... Kurban etinin Şaman tarafından dağıtımı, İran'da yaşayan Ehlihak toplulukları arasında da hala sürdürülmektedir. Bizde ise, pir ve dede dediğimiz kam ve şamanlar, üst köşedeki döşeklerinde otururak bunu temsilen yaparlar; cemaatten birine lokma vererek bu geleneği yerine getirirler.
>
> (...)
>
> ... Ayrıca Kuzey Irak'ın Soran ve Türkmen bölgelerinde yaşayan ve Kakai olarak adlandırılan topluluk da Ehlihak inancına bağlıdır..."

Yazarın yazdıklarından Kakayiliğin bir etnik topluluk adı olduğu sonucu ortaya çıkıyor. Oysa öyle değil. Kakayilik, bu çalışmanın ilgili bölümünde de belirtildiği gibi Ehli Hak olarak da adlandırılan inancın bir adıdır. Ehli Hak Arapça, Kakayilik ise Kürtçedir.

Beri taraftan Ehli Hak ya da Kakayi olarak bilinen inancın mensupları arasında da lokma olarak ekmek içerisinde et dağıtma geleneği, ne diye bu inanç mensuplarının sahip oldukları eski dinlerden değil de Şamanizm'den gelmiş olsun ki?

Görüldüğü gibi yazar, ne olursa olsun bir şeyleri bir yerlere bağlamayı amaç haline getirdiği ve buna göre de kanıt yaratmaya çalıştığı için, baştan sona kadar keyfi yorumlar, çelişki ve yanlışlarla dolu bir çalışma ortaya çıkarmış. Aleviliğe ve Alevilere yapay kimlik bulma çabasının başka türlü sonuç vermesi de beklenemezdi zaten. Düşünün ki coğrafi olarak Mezopotamya ve İran'da ortaya çıkan ve yaşayan bir inanç olan Aleviliği açıklamaya çalışıyor, ama konuyu eviriyor, çeviriyor ve sonuçta bir yolunu bulup onu Orta Asya Türk topluluklarına; kimine göre din, kimine göre bir büyücülük

sistemi olan Şamanizme bağlamaya çalışıyor. Bunu yaparken, Mezopotamya, İran ve Hint kültürlerini, bu coğrafyanın etkin dini inançlarını unutuyor. Onda ne Zerdüştilik, ne Mitra, ne Budizm, ne Yahudilik ne Hıristiyanlık ve ne de İslamiyet var. O, bütün bunlara gözlerini kapatıyor ve muhtemelen ne olduğunu doğru-dürüst bilmediği Şamanizm ile "Türk boyları" etrafında dolanıp duruyor.

Baytekin'in kitabında dikkati çeken diğer bir nokta da, onun Islami akımlar ve Türk kültürü ilişkisi üzerinde uzun uzadıya durmasıdır. Bunu yaparken de İslami akımların Türk diline ve kültürüne zarar veren çabaları üzerinde durıyor, karşı çıkıyor:

> "... Günümüzde bile Türklerin bir kısmı İslamiyet nedeniyle Arap dilini kullanmayı tercih etmektedir. Adlarını Araplaştıran İslamı Türk Cemaatleri bulunmaktadır. Örneğin Hasan ismini Hassan Abu Arif veya Hassan Bin Muhammed haline getiriyorlar. Avrupa'daki üyelerinin Türkçe isimlerini Arapça isimlerle değiştirmekte, çocuklarına Arapça eğitim vermekte, ayrıca bunların bir kısmı çocuklarını Ürdün gibi Arap ülkelerinin okullarına göndermektedirler...
>
> Benzer şeyler Ortaasya'da da yapılmıştır."

Görülüyor ki Arapça bir isim olan ve Türkçede Hasan şeklinde yazılan erkek adının, birileri tarafından iki "s" ile yani Hassan şeklinde yazılması bile yazarı tasaya düşürmüş.

Ama Türk dil ve kültürü konusunda bu kadar hassas davranan yazarın aklına, kendi dil ve kültürü gelmiyor. Bizzat Türk devleti eliyle onun dilini, kültür ve kimliğini yok etmek amacıyla yürütülmekte olan asimilasyon politikası kendisini ilgilendirmiyor. O, işini gücünü bırakmış, Türkçeyi ve Türk kültürünü Arap etkisinden nasıl kurtaracağını düşünüyor. Baytekin'in bu tavrı, yiyecek ekmeği olmayan kölenin, efendisinin sofrasında kuş sütü eksik diye dövünmesini andırıyor.

9. 5. 2. Eski Bir Solcunun Kürt Alerjisi

Eski solculardan Rıza Zelyut'un 17 Temmuz 1988 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan köşe yazısında yazdıkları, bu militanlığın ilginç bir örneğini oluşturduğu için burada yer vermek istiyorum:

> "Sidal, güzellik yarışmasına katılıp kaybettikten sonra bir demeç vermiş... 'Doğuluyum, Aleviyim, Kürdüm' demiş. Sidal, Tunceli kökenli. CHP Parti Meclisi üyesi Sinan Yerlikaya dostumuzun kızı... Dışı gibi ruhu da güzel olan bu kızımızın demeci beni düşündürdü.: Tuncelili, Alevi ve Kürt! Bu gencin, kendini tanımlarken belirleyici seçtikleri özelliklerin birisi, bir yerde zinciri kopartıyordu... Sidal'ı aradım ve konuştum..."

"Sidal Doğulu; bu kesin. Ailesi Alevi idi. Kendisi de Aleviliği benimsemişti; öyle ise Alevi sayılırdı. Fakat Sidal'ın Kürt olduğu konusunda kuşkum

vardı. Açtım, sordum. Şu cevabı verdi. 'Beş altı yıl önce babama durumu açtım. O, bizim Kürt olduğumuzu söyledi; ama sonradan bazı açıklamalar yaparak aslımızın Horasan'dan gelme Türk boylarından olduğunu belirtti. Sidal'a dedim ki 'Sen gençsin! İnsan bu çağda elbet kendisini ezilenlerle özdeşleştirir, böylece ödünleme yoluna gider... Buradan edindiğim izlenimler dışında Kürt olduğunu gösterecek somut bilgilerin, kanıtların var mıdır?'

Sidal akıllı bir kız. Bu soru üzerine sustu... Ona bir milletin temel özelliklerini hatırlattım ve dedim ki: 'Örneğin, dil birliği şarttır,. Sizin Kürt olabilmeniz için dilinizin Kürtçe olması gerekir. Halbuki Tunceli'nde konuşulan dil Zazaca'dır. Zazaca ile Kurmança'nın ilgisi yoktur. Tunceli'nin yerleşik halkı, Kürtlerle değil, Medlerle bağlantılı sayılır. Üstelik, Tunceli çevresi, Horasan'dan gelen Alevi dedelerinin (Horasan Erenleri'nin) sığındığı ve yaşadığı bir bölge oldu. Buraya yerleşen Alevi Türkler, kendi Horasan geleneklerini yerli kültürlerle kaynaştırarak, bugüne kadar yaşattılar. Yani, sizlerin Kürt olmaktan çok Türk olma ihtimaliniz yüksek. Eğer kendine Türk dışında bir etnik temel arayacaksan, o zaman 'Ben Med'im' (Med kökenliyim) demen daha doğru olur."[253]

Peki Dêrsimli Sidal'in kendi kimliğini "Kürt"diye tanımlaması üzerine, alelacele onu arayan ve ona "Kürt değilim"dedirtmek için çırpınan Rıza Zelyut'un tavrı neyin nesidir, bunu nasıl açıklamak gerekir?

Kaldı ki Zelyut'un burada ortaya koyduğu tavır, kişi olarak onunla sınırlı bir davranış değil. Bu, işgüzar görevlileri ve gönüllüleri olsa bile kişilerle sınırlı olmayan, ırkçı-asimilasyoncu ideoloji ve politikanın Alevi saflarda yer edinmiş bir yansımasıdır. Üstelik bu durum, sadece bir görüşü değil, aynı zamanda psikolojik bir şekillenmeyi ortaya koymaktadır.

Böyle olunca da, onu biraz daha yakından irdelemekte yarar var. Görüldüğü gibi;

1-Yazar, bir insanın kendisine "Kürt"demesinden rahatsız. Hem de o kadar rahatsız ki, alel-acele onunla konuşarak kendisini bu düşünceden vazgeçirmeye çalışıyor. Zelyut'a göre Dêrsimli Sidal inanç yönünden kendisini Alevi görüyorsa öyledir, sorun yok. Ama etnik bakımdan "Ben Kürdüm"diyorsa, olmaz, o işte bir yanlışlık var. Öyle ise Sidal'e birilerinin bir kimlik bulması gerekir ve bu görevi de pekala kendisi üstlenebilir. Nitekim yaptığı odur eski solcu bay Zelyut'un.

2-Zelyut, dil birliğini, ulus olabilmek için temel koşullardan biri olarak görüyor ve Sidal'in Kürtlüğü bakımından bu "koşulu"ortadan kaldırabilmek için de "Zazaca ile Kurmança'nın ilgisi yoktur," diyor. Neye dayanarak? Kurmancca ile Zazacayı biliyor mu? Hayır, bilmiyor. Bilmiyor ama yine de o konuda konuşma hakkını kendinde görüyor ve ahkam kesiyor. Hem de öyle kesiyor ki dersiniz ki Kurmancca ile Kırmancca (Zazaca)nın göbeğini o kesmiş.

253-Bulut, Faik, Horasan Kimin Yurdu?, s. 8

3-Dêrsimlilerin aslen Horasan'dan geldiklerini ve Türkler olduklarını ileri sürüyor.

-Böyle olduğuna ilişkin belge var mı? Hayır, o da yok. Horasan'dan gelme olayı Türkiye Cumhuriyeti ile yaşıt bir söylenceden ibarettir. Kaldı ki;

-Dêrsimliler, iddia edildiği gibi Horasan'dan gelmiş olsalar bile neden ille de Türk olsunlar ki? Bunlar, Horasanlı Kürtler ya da Farslar olamazlar mı? Tabi ki olabilirler.

-Dil birliğini, ulus olabilmenin koşullarından sayan yazar, Dêrsimlileri Türk sayarken bu işi nasıl hallediyor acaba? Yoksa Zazaca ile Türkçeyi aynı dil mi kabul ediyor? Söylemiyor ama ister istemez ortaya çıkan sonuç o. Zelyut'un kafası, 1930'ların ırkçı tezlerinden kurtulamamış henüz.

-Yazar, Kirmancca (Zazaca) konuşan Dêrsimlileri Med'lere bağlarken, Kurmanci konuşan Kürtleri onlardan uzaklaştırıyor? Ölçü ne, neye göre? Zazaca konuşan Dêrsimliler Med'lerin soyundan olabiliyor da, Kurmanci konuşanlar neden olmasınlar?

Zelyut, muhatabı olan genç kıza karşı da alabildiğine saygısız. Ondan kendi kimliğini terk etmesini istiyor, bir dilenci edası ile "Benim kimliğimi benimse," diyor. Arkasından "Ama Türk olmak istemiyorsan, hiç değilse Med'li olmayı seç, 'Ben Med asıllıyım de,' diyor. Türk sömürgeciliğinin misyoneri için Sidal Kürt olmasın da ne olursa olsun. Kimi Alevilerde Kürt düşmanlığının vardığı boyutu düşünebiliyor musunuz? Zelyut'unkisi tam bir hastalık derecesindedir.

9. 5. 3. Hakkında "Araştırmacı mı Görevli mi?" Sorusu Sorulan Bir Yazar

Cemal Şener, Alevilerle ilgili en çok yazı yazan, toplantılara ve televizyon programlarına katılanlardan biri. Şener'in konuya ilişkin görüşlerini çeşitli yazılarımda eleştirmiştim.

Örneğin, "Atatürk ve Aleviler" isimli kitabında, kaynak bile göstermeden Koçgirili ya da Batı Dêrsimli Alîşêr ile ilgili aşağıdaki satırları yazdığı için kendisini sertçe eleştirme gereği duymuş, iddianın iftira niteliğinde bir karalama olduğunu belirtmiştim. Alîşêr ile ilgili olarak şunları yazıyordu Şener:

"Mustafa Kemal'i yakalayıp İngilizlere teslim etmek üzere emir alan Dersimli Çete Reisi Alişer:
'Paşam arkandayız meraklanma."
"Mustafa Kemal, Erzurum'dan Sivas'a giderken Çardaklı Boğazı'nda Dersim Alevi Kürt aşiretlerince basılacağı haberi gelir. Elazığ Valisi Ali Galip, Dersim aşiretlerini Mustafa Kemal'e karşı kışkırtmak istemektedir. Hareketten bir süre sonra Mustafa Kemal ve heyeti pusuya düşer. Pusuyu kuran çetenin kolbaşısı Alişer Efendi, 'Biz

Ali Galip'in emrini dinlemeyeceğiz. Çünkü siz bu vatanın kurtarılması için çalışıyorsunuz: Biz size yardım edeceğiz' der."

Daha önce de değindiğim gibi Dêrsimli resmi yazarlardan Ali Kaya da aynı iftirayı, yeri geldikçe tekrarlamaktan kaçınmıyor.[254]

Sonraki yıllarda, internet sitelerinde Şener'e ait "Alevilerin Etnik Kimliği" başlıklı yazısı çıkınca bu kez "Bozuk bir Plağın Tekrarı: Alevi Kürde Kimlik Yaması" başlığını taşıyan uzunca bir eleştiri yazısı kaleme aldım. Yazı, Deng Dergisinin Yıl 11, 58. sayısı (Ocak-Şubat-Mart 2001) ile kimi internet sitelerinde yayınlandı.

Şener, eleştirdiğim yazıyı daha sonra aynı adla yayınladığı kitaba da koydu. Yazar, "Alevilerin Etnik Kimliği" kitabında benim söz konusu yazıma değiniyor ama eleştirdiğim noktaları ele alıp görüşlerinin haklılığını savunarak yapmıyor bunu. Söylemediğim şeyleri bana mal etmeye çalışarak, diger bir deyişle minderin dışına kaçarak yapmaya çalışıyor bu işi. Şöyle diyor Şener:

"... Munzur ÇEM;... referans gösterdiğim kaynakların ise ciddiye alınmaması gerektiğini...

Halbuki yazıda başvurduğum tüm kaynaklar ciddiye alınması gereken kaynaklardır. Bunları ciddiye almamak cahilliktir. Veya kendi düşüncesini ciddiye almamaktır.

Kürt ve Alevilik üstüne düşünce üreteceksenız Prof. Dr. Bruinessen'i, Prof. Dr. Melikoff'u küçümseyemezsiniz. Onlardan yeri gelince 'Kürt' kelimesini cımbızlayıp diğer tanımlarını görmezlikten, duymazlıktan gelemezsiniz," diyor.

Oysa yazımı okuyanlar bilirler; ben, her iki yazarın, yazdıklarının önemli olmadığına, ciddiye alınmamaları gerektiğine ilişkin herhangi bir belirlemede bulunmadım. Zaten böyle bir düşüncem yok ki yazayım. Tersine her ikisini de çok önemsiyor ve ciddiye alıyorum. Hele de Bruinessen gibi saygın bir bilim adamı hakkında bu tür bir düşünceyi ileri sürmek aklımdan bile geçirebileceğim bir şey değil. Ne var ki Şener tarafından aktarılan onlara ait görüşler içerisinde katılmadığım yanlar vardı, bunu da yazdım. Ayrıca Melikoff'un Türkçü bir gözle konuya yaklaştığını, tarafgir davrandığını vurguladım. Bir görüşe ya da yönteme katılmamak ve onu eleştirmek ile o görüşü ya da yazarını ciddiye almamanın birbirlerinden çok farklı şeyler olduğunu Şener'in bilmesi gerekir.

O yazımda, Şener'i eleştirirken bir yerde şöyle demiştim:

"Şener, Alevilerin Türklüklerini kanıtlamak isterken kimi alıntılara başvuruyor ve tek tek örneklerden hareketle genel sonuçlara varmaya çalışıyor."

Kaynaklarından biri yine M. van Bruinessen'in söz konusu yazısıdır. Bruinessen, Bingöl, Muş, Varto bölgesinde bulunan Lolan, Hormek ve Balaban aşiretlerinin Şeyh Sait hareketine destek vermediklerini, 1930'lardan bu yana da bu aşiretlerin önde

254-Bkz. A. Kaya, Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Can Yayınları, İstanbul, 2006, s. 168-169

gelenlerinden bazılarının kendilerini Türk saydıklarını yazıyor. Kuşkusuz söylenenler doğru. Doğru ama bunlar Şener'in Türklük tezine pek de yardımcı olabilecek şeyler değiller. O aşiretlerin Seyh Sait hareketine destek vermemeleri Kürt olmayışlarından değil; Hamidiye Alaylarının yarattığı sorunlar, bunların da etkisiyle alevlenen aşiret çatışmaları ile Alevi-Sünni çelişkisiydi.

Tabi buna ulusal bilincin zayıflığını, hareketin örgütlenme zaafları, kendiliğinden ve zamansız başlamış olması gibi etkenleri de eklemek gerekir.

Yazı şöyle devam ediyordu:

> Öte yandan Gımgım ve çevresinde bunlar olurken, 1930'da Dersim-Erzincan yöresinde, Kürtçeyi ve Kürtlüğü yaygınlaştırıyorlar diye üzerlerine operasyon düzenlenen, köyleri yakılan ve katledilenler içerisinde aynı Lolan aşireti de vardı. 1938 soykırımından yine bu aşiretin önde gelenleri de paylarına düşeni aldılar. Dersim Xormek (Hormek)'lerinin durumu ise daha da kötü oldu. Aşiret lideri Bertal Efendi ile ailenin öteki bireyleri yaş ve cinsiyet ayrımı yapılmaksızın öldürüldüler. Kurtulabilen az sayıdaki kişi o an köyde olmayanlardı. Bu ailenin yeğeni ve aynı aşiretten olan Sait Kırmızıtoprak'ın politik düşünceleri ve çalışmaları ise bilinmektedir. Demek oluyor ki kendine Kürt demenin kelleyi koltuğa almak anlamına geldiği bir dönemde, bazı Kürt aşiret ileri gelenlerinin Türk olduklarını söylemeleri, etnik kimlik saptama yönünde fazla anlamı olan bir şey değil. Bu, Alevilerin "Hakiki müslüman biziz" demelerinin bir benzeridir. Baskı ve zulümden korunma duygusu, devletle iyi geçinerek çıkar sağlama istemi ve asimilasyonun etkisiyle toplumların tarihinde bu tür şeylere rastlanabiliyor.

Yine Şener'in Melikoff'tan yaptığı bir alıntı da dikkati çekiyor. Şener bu alıntıyı yaparken şöyle diyor: *"Kürtçe ya da Zazaca konuşan Aleviler Kürt ya da Zaza mı? Yoksa Türk mü? Bakalım bu konuda Melikoff ne yazmış,"* diyor, sonra da Melikoff'un söylediklerine geçiyor ve şu alıntıyı yapıyor:

> "... Sorduğumda kaynaklarımdan biri bana, 'Soy olarak Kürt değiliz, fakat inançlarımız dolayısıyla eza gördük, dağlara sığındık, Kürtlere karıştık ve Kürtler olarak adlandırıldık...'
>
> Bunu söyleyen birçok ayaklanmada etkinliği bulunan tanınmış Kürt aşireti Koçkiri'lerdendi."

Dikkat edilirse bu sözleri söylediği ileri sürülen kişi "Kürtlere karıştık ve Kürtler olarak adlandırıldık," diyor. Yani onun sözlerinden Alevi-Kürt yok anlamı değil, tersine var anlamı çıkıyor. Üstelik Melikoff ondan bahsederken "kaynaklarımdan biri" diyor. Yani öteki kaynaklar bu görüşte değiller.

Koçgiri aşiretinin geçmişte Kürt ulusal mücadelesinde yer aldığı, savaştığı ve bu yolda büyük bedeleller ödediği biliniyor. Hal böyle iken içlerinden bir kişinin "Biz Türkmeniz" demesini onların "Türkmenliğinin" kesin bir kanıtı gibi kabul etmek, tam bir keyfiliktir. Kaldı ki gerçekten bu aşiret Türkmen olsa bile bundan, Şener'in iddia ettiği gibi Alevilerin Kürt olmadıkları Türk oldukları sonucu çıkmaz. Onca Kürt nüfusun yaşadığı Koçgiri'de bir aşiret Türkmen oldu diye herkes Türkmen mi olur?

Bütün bunların ötesinde, Melikoff'un tarafsız bir araştırmacı olduğunu söylemek zor. Kürtlere sempatisi olduğu söylenemez. Bektaşilerle Aleviler konusunda yazarken, bir gözü hep kapalıdır onun. Yaklaşımında Türkçülük var. Son yıllarda bu eksiğini kısmen de olsa kabul ettiği yolunda duyumlar var ama ne derece doğru bilmiyorum.

Şener devam ediyor:

> "Koçgiri konusunda araştırmalarıyla ünlü Baki Öz'de bu konuda Ömer Lütfi Berkan ve İrena Melikoff'u doğrulamaktadır. O da araştırması sonucu: Koçgiri aşiretinin Ortasya'dan Anadoluya gelen bir Türkmen aşireti oldıığunu, esasen İzollu olduklarını, Dersim'den buraya yerleştiklerini Seyhhasan aşireti ile akrabalık ilişkilerinin bulunduğunu, sonradan Kürtleşmiş Türkmen boyu olduklarını yazıyor."

Dilin kemiği, resmi tarihçilerde ise yalanın sınırı yok. Eline kalemi alan, canının istediğini bir çırpıda ya Horasan Türkmeni, ya Ortaasya Türkü yapıp çıkıveriyor. Tabi bu arada sapla saman birbirine karışmış; ideolojiye göre tarih yazanlar açısından bunun bir önemi yok.

Izol aşireti, bilindiği gibi Kurmanci konuşan, bir kesimi Alevi olmakla birlikte büyük çoğunluğu Sünni olan ve Kürdistan'da oldukça geniş bir alana yayılmış bir Kürt aşiretidir. Seyhhasanan aşireti ise Dêrsim'de yerleşiktir, Kirmancki (Zazaki) konuşur. Ama yazar bir çırpıda bu aşiretleri akraba yapıyor, Koçkiri aşiretini de yanlarına kattıktan sonra hepsini birlikte Ortaasya'ya bağlıyorlar. Anlaşılan, 1930'larda dünyayı Türk yapmaya kalkışan uyduruk resmi tarih tezi ölmemiş, hala yaşıyor.

Bundan ayrı olarak Şener, Maraş yöresi Kürtlerinin Türklüklerini ispat için de hayli ter döküyor ve bu arada Alman Generali Moltke'nin Atmalı, Sinemili ve Kılıçlı kabileleri için "Türkmen kabileler," dediğini belirterek yöre Kürtlerini Türkmen göstermekten geri kalmıyor.

Her şeyden önce, söz konusu üç aşiret, iddia edildiği gibi Türkmen olsalar bile, yine bu da o yörede Alevi-Kürt olmadığı anlamına gelmez. Nitekim, Moltke de söz konusu mektubunda orada bulunan Kürt beylerinden bahsediyor.

Öte yandan, bu yöredeki Alevi Kürtlere Şener'in belirttiği gibi "bazıları Kürt diyor," değiller. Bu, bizzat onların kendilerine verdikleri addır. Daha doğrusu o yöre halkımızın kendi ulusal kimliklerinden, yani Kürtlüklerinden yaıa herhangi bir kuşkuları yok. Peki bu gün durum böyle de geçmişte nasıldı acaba? Kendilerini nasıl nitelendiriyorlardı? Biz yine 20. yüzyılın başlarına dönelim ve sözü yine görgü tanığı Noel'e bırakalım:

> "Gecelemek için Kızıran köyünde durakladık. Bizi büyük bir konukseverlikle karşılayan köy Atmalı Kürtlerinin (Riwiyan'ın alt grubu yaşadığı 40 haneden oluşmaktaydı. Bu Kürtler Kızılbaş idi) Kızılbaş olduklarını öğrendiğimde büyük bir şaşkınlığa uğradım. Kendi kendime şu soruyu sordum: Bu insanları Kürtlerden ayıran

fark nedir? Onlar Kürtçe konuşuyor, Kürt giysileri giyiyor, Kürt türküleri söylüyor, Kürt gelenek ve göreneklerine inanıyorlardı. Bunun da ötesinde büyük bir Kürt aşireti olan Atmalı aşiretinden gelmektedirler ki bu aşiret, içinde birçok Sünni Kürt gruplarını da barındırmaktadır."

(...)

"Bu köylüler ile yaptığımız konuşmalar, onların da en az Sünni Kürtler kadar Kürt milliyetçisi ruhuna sahip olduklarını göstermiştir. Kendini gösteren genel düşünceyi ise şöyle ifade ediyorlar: 'Biz Kürdüz ve burası bizim ülkemiz. Ne yazık ki, bizi yerimizden eden ve hükmeden şu belalı Türkler var (Küçümseyerek Romi'ler olarak adlandırmaktadırlar.) Biz onları sevmiyoruz ve onların sıkıcı varlıklarından kurtulmak istiyoruz.' Ev sahibimiz Süleyman Ağa savaşın etkilerini açıklarken, köyün büyük bir bölümünün askere alınmamak için dağlara kaçtığını, askere alınanların ise, ilk fırsatta nasıl kaçtıklarını anlatarak şunları ekledi:

'Türklerden ve kavgalarından bize ne."

(...)

"Aksu Vadisi'nden (*Kürtçe'de* **Abê Spi**) yukarıya tırmanarak, **Hasan Ağa Sarayı** diye bilinen ve Sinemilli aşiretinin iki reisi olan Tapu Ağa ve Asaf Ağa'nın kışları kaldıkları köye vardık. Sinemmilli sözcüğünün kökenine ilişkin hikaye şöyle anlatılır:

> Altı yüzyıl önce Harput'un gümüş madenlerinden buraya göç ettik. Orada hamile olan bir genç kız yaşamaktaydı. Onu canlı canlı gömdüler. Kapatıldığı kabirde (Kürtçede Sin) çocuğunu doğurdu ve onu emzirdi. Sonunda yoldan geçen birisi, bebeğin ağlamasını duydu ve mezarı açmak için adam topladı. Çocuk büyüdü ve 'Mezardan gelenler' (Sinemilli) diye anılan aşiretin kurucusu oldu."[255]

Sinemıli aşireti mensupları bugün de Dêrsim-Elazığ yöresinden Maraş'a göç ettiklerini söylerler. Bu arada Dêrsim'de **Sine** isminde bir köyün var oluşu da dikkat çekicidir. Köy Hozat ilçesine bağlı olup Şeyhhasanan aşiretinin yerleşik olduğu yöredir. "Mil," "Milan" ise bir çok boyu olan büyük bir Kürt aşiretinin adıdır ve yazının bundan sonraki bölümlerinde yer alan M. Nuri Dêrsimi'nin tarihçi M. Emin Zeki'den yaptığı alıntıdan da anlaşılacağı gibi bu aşiretin, Yavuz Sultan Selim zamanında Dêrsim'den güneye göçettiğine ilişkin bilgiler var. Muhtemelen Sinemıli aşireti "Mılli"lerin bir koludur ve ismi de "Sine Mıllileri" ya da "Sine'nin Mıllileri" anlamına geliyordur.

Dikkat edilirse Moltke'nin söz konusu aşiretlerle ilgili herhangi bir yakından incelemesi yok. Oysa Noel yöreyi gezmiş, kendilerine konuk olmuş, konuşmuş, gelenek ve göreneklerini, dillerini, inançlarını yakından inceleme olanağı bulmuş. Dolayısıyla da onun gözleme dayanan bilgilerinin, muhtemelen birilerinden duyduklarını aktaran Moltke'ye nazaran daha sağlıklı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Hele bu bilgiler, bugünün yaşayan gerçeğiyle çakışıyorsa!

Şener, Şeyhhasanan aşireti ile ilgili olarak da bir yerde *"Dersim'de Zazaca konuşan Şeyhasan aşiretinin Malatya'daki köyünde Zazaca konuşan bir tek kişi yoktur. Bu da Zazacanın sonradan öğrenildiğini gösterebilir,"* diyor.

255-Haftalık Hevi gazetesi, 25 Nisan-1 Mayıs 1998

İyi de bu köyün halkının asimile olup Zazaca'yı unutması, Dêrsim dağları arasında yaşayan koca aşiretin asimilasyonundan daha kolay değil mi? Pek tabi bu daha mantıki bir açıklama tarzıdır ama işine gelmediği için Şener işin bu yanını bir kenara bırakıyor.

Yeri gelmişken Cemal Şener'e küçük bir hatırlatma daha yapayım. Melikoff'un bahsettiği Koçgiri aşireti Kırmancca (Zazaca) değil, Kurmancca konuşmaktadır.

Yazının bundan sonraki bölümünde yer alan bilgiler bu çalışmanın başka bölümlerinde yer aldığı için tekrara yer vermemek amacıyla buraya almıyoruz. Yine yazının "Alevilerde İbadet Dili" ine ilişkin kısmı da bu kitabın aynı başlığı taşıyan kısmında yer almaktadır.

Şener, yukarıdaki satırları yazdıktan sonra bir takım tarihi olayları ve konuyla ilgili çalışmaları peş peşe sıralıyor ve yine "Bunları görmezlikten gelemezsiniz, küçümseyemezsiniz" türünden sözlerle aklı sıra bizi eleştiriyor. Oysa söylediği sözler, benim yazımda yer alan konular değiller. Yer almadıkları için de "küçümsediğim" ya da "önemsemediğim" söylenemez her halde.

Şener kitabında, sözü daha önceki yazılarımızda Öcalan'dan yapılan bir alıntı ile ilgili tartışmaya getiriyor ve şöyle diyor:

"Gelelim, Abdullah Öcalan'ın tespitini hafife almaya. Abdullah Öcalan'ı yakalandıktan sonra küçümsemek kolay. Ama önceleri değil yazılarınızda, sohbetlerinizde bile O'nun ismini ağzınıza almaktan korkuyordunuz. Şimdi ise Apo'nun tezlerini Apo'ya kızarak şark kurnazlığı ile savunuyorsunuz. Ama Apo'nun Türkmenler konusundaki tespitinden sonra tutucu pozisyondasınız. Tartıştığınız konuyu ne yazık ki, Öcalan kadar bile bilmiyorsunuz. Konuyu kavrayışınız küçümsediğiniz Apo'dan bile çok geride kalıyor."[256]

Yazar, biraz da Apo'ya yağcılık kokan bu cümleleri yazarken de bilinen yöntemini terk etmiyor, minderin dışına kaçarak güreşmeye çalışıyor, Apo'yu "hafife aldığımı" ya da "küçümsediğimi" söylüyor. Oysa söz konusu yazımda, ne Öcalan'a kızmak var ne de onu hafife almak. Bu, Şener'in kendi kurgusudur.

Şener, o yazısında Öcalan'ın görüşlerine başvururken şöyle demişti:

"Türk basınında; 'Kürtleşmiş Türk ya da dağlı Türk' ifadelerine yıllarca karşı çıkıp dalga geçenlere bakın, Öcalan Türklerin Kürtleşmesinde olduğu gibi ne cevap veriyor: Kürt Türkü veya Türk Kürdü böyle oluşuyor. Belirgin bir özellik olarak bunu sürekli göz önüne getirmek, sağlam objektif değerlendirmeler için büyük önem taşır. Türk-Kürt kardeşliğinde böyle bilimsel yaklaşmak büyük önem taşır."

Buna karşılık benim yazımın ilgili bölümü ise şöyle:

"Okuyucuya komik gelecek ama Şener bu arada Öcalan'a sığınmaktan da geri kalmıyor. Öcalan hangi koşullarda ve hangi amaçlarla bu tür sözler ediyor; bunun tartışılması bir yana; Şener'in, söylenenleri yorumlaması yine keyfidir. Öcalan, hem

256-Şener, C., Age, s. 77

Kürtlerin Türkleşmesinden hem de Türklerin Kürtleşmesinden bahsederken, Şener onu tek yanlı; sadece Türklerin Kürtleşmesinden bahsedilmiş gibi sunuyor. O, Bruinessen'in **'yüzyıllar boyunca izleri sürülebilecek olan bazı aşiretler dillerini Türkçe'den Kürtçe'ye ya da tam aksi şekilde değiştirdiler,'** şeklindeki sözlerini yorumlarken de olayın karşılıklı olma özelliğini bir yana bırakıyor, hep Türkmenler asimile oldular iddiasında bulunuyor. Yani kaynak olarak gösterdiği alıntıyı yorumlarken bile dürüst davranmıyor."

Bu satırlarda küçümseme ya da önemsememe var mı? Şener, neden kendi yazdıklarına sahip çıkacağına, topu sürekli başkalarına atıyor acaba?

Beri taraftan eğer bilerek görmezlikten gelmiyorsa benim yazı yaşamım hakkında bilgisi de yok. Hal böyle iken yazdıklarımızı "Apo'ya ait görüşler" gibi yansıtıyor ve sohbetlerimizde "Onun ismini ağzınıza almaktan korkuyordunuz," diyor. Cemal Şener'le yüz yüze konuşmuşluğumuz yok, görsem, tanımam kendisini ama yine de... *"Ama önceleri değil yazılarınızda, sohbetlerinizde bile O'nun ismini ağzınıza almaktan korkuyordunuz,"* diyebiliyor. Bu da Şener'in ermişliği olsa gerek. Yoksa sohbet etmediği insanların Apo'dan bu derece korktuklarını görmüş birinin ağzıyla nasıl ileri sürebilir?

Şener, "Türkmen Asimilasyonu"nu diğer bir deyişle "Kürtleşmelerini" anlatırken de tarihi olayları en kaba yöntemlerle tahrif etmekten geri kalmıyor: Yukarıda değinilen yazım da, kendisine eleştiri yönelttiğim başlıca konulardan biri de buydu.

"Osmanlı Devleti Türkleri asimile mi etti?" ara başlığı altında, konuya ilişkin yaklaşımını şöyle ele almıştım:

Cemal Şener, yazısının bir yerinde:

> "Demek ki; Aleviler önce Türkçe biliyorlar. Türkçenin yerini Kürtçe ya da Zazaca alıyor. Bu durum, Türk tarihi, Osmanlı-Alevi ilişkileri, Osmanlı-Kürt ilişkileri ile de koşut sayılır. Osmanlı'da kuruluş yıllarında Türkmen ağırlığı vardı. Bu Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar devam etti. Dönme devşirme geleneği Osmanlı'da hakim oldukça Türkmen düşmanlığına koşut olarak Alevi düşmanlığı da arttı. Türkmen'in önünde iki yol vardı. Ya Sünnileşip ümmetleşecekti veya "katli vacip"ti. İşte Osmanlıya karşı bitip tükenmek bilmeyen Celali Ayaklanmaları böyle başladı. Merkezi otoritenin güçleri karşısında yenilen Türkmen'in önünde canını kurtarmak için tek yol kalmıştı. Kuş uçmaz kervan geçmez dağ köylerine yerleşmek Türkçeyi derhal unutup Kürtçe ya da Zazaca öğrenip canlarını kurtarmak. İşte Horasan Türklerinin Kürtleşme macerası böyle başlıyor."

Aslında bu satırlara göz atan sıradan biri, burada yapılanın tarihe ilişkin bir yorumdan çok, bir senaryo yaratmak olduğunu anlamakta zorluk çekmez sanıyorum. Bir kere yazar, Celali isyanlarını sırf Alevi Türkmen isyanları olarak görüyor ve bunlara neden olarak da Osmanlı'nın Alevi politikasını gösteriyor ki her iki belirleme de gerçekçi değil. Ne Celali İsyanları sırf Türkmen isyanlarıdır, ne de onların tek nedeni Aleviliğe yönelik

baskı politikasıdır. İsyanların temelinde, bundan öte bir dizi ekonomik ve sosyal nedenler var.

Peki bu isyanlar sırasında Türkmen ya da öteki halklardan insanların canlarını kurtarmak için Kürdistan'ın dağlık bölgelerine sığınmış oldukları düşünülemez mi? Elbet düşünülebilir. Ne var ki bu iş oldu mu olmadı mı, olduysa hangi dönemde, nasıl oldu? Kimler gelip gittiler, nerelere yerleşti-ler; gerçekten asimile mi oldular, yoksa asimile mi ettiler; bunlar ciddi araştırma konularıdır. Oysa Şener, bu konulara ilişkin tek bir somut bilgi ve belge veremiyor. Somut verilere dayalı olmayan şeylerin ise bir iddia olmaktan öteye gitmeyecekleri açıktır.

Ancak eğer Osmanlı döneminde asimilasyon olayı irdelenirse, ortaya çıkacak sonucun hiç de Şener'e haklılık kazandıracak tarzda olamıyacağını peşinen söyleyelim. Bakın nasıl?

Bir kere Osmanlının devlet dili Osmanlıcadır; yani Osmanlı Türkçesi... Devletle halk arasındaki ilişkilerde kullanılan dilin Türkçe olması ise ister istemez Türkçenin yaygınlaşmasına hizmet eder ve pratikte de öyle olmuştur.

Osmanlı tarihinin aynı zamanda bir devşirme tarihi olduğu biliniyor. Sırf Yeniçeri Ocakları'nın yüzyıllarca Hristiyan çocuklarını devşirmekle; diğer bir deyişle onlara Türkçe öğretip asker yapmakla, oynadığı role bakmak bile, Şener'in söylediklerinin ne kadar havadan şeyler olduğunu göstermeye yeter.

(...)

Öte yandan, pratikte de rahatlıkla görülebileceği gibi Arnavut, Boşnak, Bulgar ve öteki birçok halktan insanlar, Alevi ya da Bektaşi olup Türkleşirlerken, Kürdistan'da neden bu çark hep tersine dönmüş olsun? Diğer bir deyişle neden hep Türkmenler asimile olmuş olsunlar? Kürtlerin de asimile oldukları düşünülemez mi? Günümüzde eğer bazı yerlerde Kürtçe bilmeyen, yani Türkçe konuşan Aleviler kendilerine Kürt diyorlarsa, nedeni nedir bunun? Bu, en başta onların asimile olmuş Kürtler olmalarından ileri gelmiyor mu?

Bütün bunlar gözönüne alındığında ise Cemal Şener'in Osmanlı dönemini değerlendirirken "Türkçe bilenin 'katli vacip'tir" ya da *"Ben babam'ın Kürt olsa idi asimile olamayacağını tam tersine Türk olduğu için asimile olduğunu, Türk Tarihini, Osmanlı Tarihini ve Alevi Tarihini okuyunca öğrendim,"* demesinin bir değer taşımayacağı açıktır.

O istese, Osmanlı döneminde, Kürtlerin asimile edilişlerine ilişkin bir sürü bilgiyi edinebilir, pek çok örnek olay görebilirdi. Gezip gördüğünü söylediği Erzincan, Elazığ ve Malatya yöresinde, böylesi düzinelerce köy var.

20. yüzyılın başlarında Kürdistan'da bir geziye çıkmış olan Binbaşı Noel, anılarında bu konuya ilişkin olarak bakın neler söylüyor?

"Kürecik Kürtleri arasında

2 Eylül 1919

Gurrejik (Kürecik) Kürtlerinin başı olan Ömer Ağa'nın ikametgahına varmak için bugün Urem köyüne kısa bir yolculuk yaptık...

Aşiret toplam 2520 haneli 38 köyden oluşmaktadır. Bunların içinde 495 haneli 4 Türk köyü de bulunmaktadır.

Yola yakın ovada bulunan ve hükümet ile daha yakın ilişki içinde bulunan büyük köylerden üç veya dördünde köylüler, özellikle de daha eğitimli olanlar, Türkçeyi Kürtçeye tercih etmektedirler ve gerçekten de bazıları Kürtçeyi tamamen unutmuşlar. Kendi dillerini bilmedikleri için ayıplandıklarında ise, akıcı bir şekilde Türkçe kullanmadıkları zaman, hükümet memurlarına ulaşamadıklarını söyleyerek kendilerini haklı çıkarmaya çalışıyorlar. Köylerin çoğunda ise, köylüler sadece Kürtçe konuşmaktadır; sadece bir-iki büyük Türkçe bilmektedir."[257]

Yeri gelmişken, Şener'in Sey Rıza'ya ait olduğunu ileri sürdüğü bir "mektup"la ilgili olarak da bir kaç söz söylemekte yarar var. Şener'e ait "Aleviler'in Etnik Kimliği" adını taşıyan kitabın arka kapağında da, bir bölümüne yer verilen mektupta güya Sey Rıza; "... *Şayet hükümet hizmet ve sadakatimizden şüphe ederse aba vü ecdadımızın eskiden Yukarı Türkistan, Horasan eyaletine bütün mensubini aşiretimizle hicret etmeğe himmet buyursun.*"

Görüldüğü gibi mektup, Sey Rıza'nın sahip olduğu ve bir yaşam boyu uğruna mücadele verdiği görüşlere terstir. İnsan ister istemez "Eğer Sey Rıza aslını Türk görüyor ve sadakatle devlete hizmete hazır olduğunu söylüyor idiyse o zaman sorun neydi?" diye düşünüyor. 1938 tarihinde, Dêrsim tarihinin bilinen en büyük katliamı ile sonuçlanan gelişmeleri hangi nedenlerle açıklamak gerekir? Kendisine önerilen büyük servetleri elinin tersi ile bir kenara iterek Dêrsim'den yanı başındaki Elazığ'a göç etmeyi bile reddeden Sey Rıza, Yukarı Türkistan ve Horasan'a göç etmeyi neden önersin? Açık söylemek gerekirse Şener'in askeri arşivden aldığını söylediği mektubun gerçekten Sey Rıza'ya ait olduğuna inanmak için herhangi bir neden yok. Şener, Alîşêr Efendi'yi de bir çırpıda Mustafa Kemal'in yolunu kesen ama sonra da ona bağlılığını bildiren çete başı yapmadı mı? Türk devleti, İsamil Naci Peristler olayında olduğu gibi, kendi adamlarına düzmece "Kürt" tarihi yazdırıp bunu "Bir Alman bilim adamına ait tezler" diye piyasaya süren, yine bir kalem darbesiyle Mezopotamya'dan Mısır'a, Ege'den Çin'e kadar bütün uygarlıkların Türklere ait olduklarını ilan eden bir devlettir. Sey Riza'ya ait bir mektup düzenlemesi ve yeri geldiğinde de bunu birilerinin eline verip piyasaya sürmesi zor mu?

Sonuç olarak Kürtlerle Türkler en az bin yıldır, Kuzey Mezopotamya ile kuzeyden ve batıdan ona komşu coğrafyada yan yana, bazı yörelerde ise iç içe yaşıyorlar. Kuşku yok ki bu süreçte her iki halk birbirlerinden birçok

257-Binbaşı Noel'in Günlüğünde Orta Anadolu Kürtleri-6, haftalık Hevi Gazetesi Mayıs 1998, sayı 77, İngilizceden çeviri: H. Özkurt

şey alıp verdi. Bu arada asimile olup Kürtleşen Türkler gibi Türkleşen Kürtler de oldular elbet.

Ancak Kürt Aleviler söz konusu olduklarında geriye doğru giderek onlara başka bir kimlik arayan, daha doğrusu "Türklüklerini" kanıtlamaya çalışanların unuttukları bir şey var; bu konuda belirleyici olan geçmişte kimin ne olduğu değil, bugünkü durumudur. Kişi diliyle, kültürüyle, davranışlarıyla kendisini nasıl hissediyor, nasıl görüyorsa, odur. Bugün Kürt kimliğiyle tanınan ve ulusal ve demokratik haklarına sahip olarak özgür bir şekilde yaşamak isteyen bir halk var mı yok mu? Asıl olan bunu göz ardı etmemektir.

Beri taraftan, eğer Kemalist çevreler geçmişe dönüp ulusal kimlik araştırması yapmaya çok meraklı iseler, bunu neden sadece Kürtlerle sınırlı tutuyorlar? Böyle bir niyete sahip olanların önce kendilerinden işe başlamaları gerekmez mi? Örneğin, Türkler Küçük Asya'yı işgal etmeye başladıkları günden bu yana hangi halklar asimile olup Türkleşti? Türkiye'nin bir gen haritası çıkartılırsa, Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı olan Türklerin yüzde kaçı "Damarlarında asıl kan taşıyan Türk" olarak ortaya çıkar acaba? Bu derece kapsamlı bir araştırma yapılmasa bile, 85 yıldır Türkçü ideolojinin şampiyonluğunu yapan ve bu yüzden bu toprakların halklarına yapılmadık kötülük bırakmayanların genlerini incelemek, doğrusu çok ilginç sonuçlar ortaya çıkartır. Örneğin, Mustafa Kemal ile İnönü'den başlayarak Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranları, yönetenleri, Türkeş ve Baykal gibi politik parti başkanlarını, sabah akşam "Türklük" ve "asil kan" lafı eden generalleri ve benzeri ötekileri, kapsayacak bir genetik araştırma kim bilir ne ilginç sonuçlar ortaya çıkartır. Kürde kimlik arama derdine düşmüş Kemalistler böyle bir şeye ne derler acaba? Örneğin, Şener, Zelyut ve Kocadağ gibi yazarlar, İzzettin Doğan gibi "Alevi Dedeleri" bir an önce genlerini incelettirseler de damarlarında kaç procent "Türk Kanı" taşıdıklarını hem kendileri hem de bizler öğrensek fena mı olur? Duyduğumuz kadarıyla, gen tekniği alanında çalışma yapan kuruluşlar, Türkiye'de Türk genine rastlamakta zorluk çekiyorlarmış da!

İşin espirisi bir yana, üzerinde tartıştığımız konu, yani ulusal kimliklerin geçmişi, sadece tarihi bir bilgi olmak bakımından önem taşır. Bununla ilgili olarak yapılan değerlendirmeler ise kimi tarihi gerçeklerin ortaya çıkmasına hizmet eden yararlı tartışmalardan öte bir şey değiller. Yoksa şu veya bu etnik kimliğe sahip olmak ne kimseye üstünlük kazandırır, ne de küçük düşürür. Insanların, ister bireyler olarak isterse kollektif şekilde asimile olması, yeni bir ulusal kimlik edinmeleri çokça rastlanan bir durumdur. Bu ise, bireyin ya da grubun temel hakları bakımından herhangi bir öneme sahip değil. Geçmişi ne olursa olsun; bireyler ve toplumlar, uluslararası anlaşma ve sözleşmelerle garanti altına alınmış haklarını eksiksiz olarak kullanma hakkına sahipler. O haklar ise geçmişin nasıl ya da ne olduğuna değil, bugünkü nesnel duruma ilişkindir.

Ancak yaşam, pratikte her zaman bu ilkelere uygun tarzda yürümüyor. Kimlikler konusu, bazen belli çevreler tarafından, kendilerinden olmayanları ezmenin, onları asimile etmenin bir aracı haline getiriliyor ki Türkiye bu işin anavatanı olan coğrafi alanlardan biridir. Birinci Dünya Savaşının başladığı günlerden bu yana, Türkiye Cumhuriyeti devletinin sınırları içerisinde kalan topraklarda bu yönden yaşanan trajediler göz önündedir. Türk milliyetçileri, o gün bugündür, sadece en kaba zorbalık yöntemleriyle kendilerinden olmayanları yok etmek için çaba harcamıyorlar, onlar aynı zamanda sınır tanımayan bir yalan kampanyası sürdürüyorlar. Zelyut, Şener ve Kocadağ gibilerinin kalemleri de sürekli olarak bu kampanyanın hizmetindedir. Hep gerçeğe karşı çalışıyor o kalemler. İster Kırmancca (Zazaca) olsun isterse Kurmancca, izlenmekte olan asimilasyon politikası yüzünden Kürt dili bir bütün olarak hızla yok olmaya doğru giderken kıllarını kıpırdatmayan ve hatta bu işe destek olanlar, işini gücünü bırakmış, Kırmancca (Zazaca)nın Kürtçe, Zazaların ise Kürt olmadığını kanıtlama ya da bunu sağa sola duyurmanın derdine düşmüşler.

Düşünce yapısı, eylem ve davranışları bir araştırmacıdan çok bir görevliyi andıran Şener ve onun gibileri, bu işi yaparken de en küçük bir objektif ölçüye uyma gereği duymuyor, gerçeği en kaba bir şekilde tahrif ediyorlar. Örneğin, Şener'in Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerle ilgili ileri sürdüğü şu sözlere bakın:

"Bu satırların yazarı olarak, son on yıldır Alevi olup da Kürtçe ya da Zazaca konuştukları halde kendilerini Türk olarak ifade eden Alevi yerleşimlerinin %75'ini gezmiş, görmüş birisiyim...

Kendileri Zazaca ya da Kürtçeyi bildikleri halde hatta Türkçeyi bozuk bir şive ile konuştukları halde bugün 60 yaşından yukarı olan ve kendisini Kürt ya da Zaza diye ifade eden yani Türk olmadığını ifade eden bir tek Aleviye rastlamadım. Kendisini Kürt ya da Zaza olarak ifade eden kesim ise son yıllarda Kürtçülük ve radikal sol rüzgardan bir gençlik kesimidir."[258]

Gerçek dışılığı bu dereceye vardırmış birinin hezeyanları üzerinde daha fazla durmaya gerek var mı bilmiyorum? Bu kitapta yer alan onca belge, ona gerekli yanıtı veriyor sanırım. Ancak biz yine de, konuya açıklık getirici nitelikte iki örneğe değinmeden geçmeyelim.

"1976 yılında Dêrsim'in Pulur (Ovacık) ilçesine bağlı Ortinige köyünde, 1938 sürgünleriyle konuşurken, Memed (Mehmet) ismindeki köylü, aralarında kendisi gibi sürgüne yollananların da bulunduğu kalabalık köylü grubunun gözleri önünde vücudundaki yara izlerini göstermiş, arkasından da o izlerin hikayesini anlatmıştı bana. 1938'de sürgüne götürülürlerken, Pertek'de Murat Nehri kenarında günlerce bekletilerek işkenceden

258-Şener, C., Age

geçirilmişler. İşkencecilerin üzerinde en çok durdukları şey ise, onlara Kürt değil Türk olduklarını söyletmekmiş. *'Bize yapmadıklarını bırakmadılar. Çok acı çektik. Vücudumuzu yarıp yaralarımıza tuz dökmek, en fazla acı vereniydi. Bu yara izleri ondan kalmadır. Ama hiç birimiz 'Kürt değiliz, Türküz' demedik. Ne yaptıysalar 'Biz Kürdüz, Kürd oğlu Kürdüz,' dedik,'* demişti."

Dêrsimli Usivo Qurzkiz ise anılarının bir yerinde, 1940'lı yılların başlarında Zonguldak kömür madenlerinde geçen günlerini anlatırken konumuza ışık tutacak şu sözleri söylüyor:

> "Orada çalıştığım sırada şeflerimizden biri Hasan Çavuş ya da Kıvırcık Hasan diye adlandırılan biriydi. Kendisi Zonguldaklıydı. Biri de, daha önce bahsettiğim Hemed Çawuso Têrçaniz (Tercanlı Hasan Efendi) idi. Orada işçiler iki gruptu. Bir grubu Kürt Grubu ya da Kürt Tayfası denilen gruptu. Öteki grup ise Laz Grubu ya da Laz Tayfası idi. Türkler de Zonguldak'tan, o yöreden gelenlerdi."[259]

Daha önce, Şener'in yazdıklarına yanıt şeklinde yazdığım yazıyı şu cümlelerle bitirmiştim. Onları bir kez daha aktararak bölümü noktalıyayım:

> "Evet, soykırım koşullarında bile Dersimlilerin sergiledikleri tavır buydu. Ve işte Cemal Şener'in "60 yaşından yukarı olanlar kendine Kürt demiyorlar" dediği, kimlik bulmaya çalıştığı insanlar da bu insanlardır. O, 76 yıllık sistemin bozuk plağını bir kez daha dinleterek Alîşêr, Sey Riza, Alîyê Gaxî, Usênê Seydî ve M. Nuri Dersimi gibilerine kimlik yamamaya çalışıyor. Komik değil mi?"[260]

9. 6. Alevilik ve "Anadolu" Üzerine Yeni Bir Tez

9. 6. 1. "Anadolu" Aleviliğin Öz Yurdu mu?

Alevilik ve Alevilerle ilgili olarak son dönemlerde ortaya atılan ilginç tezlerden biri de, yazar Erdoğan Çınar'a ait "Aleviliğin Kökleri, Abdal Musa'nın Sırrı" adlı çalışmadır. Çınar'a göre Aleviliğin kökleri ile ilgili her şey, Anadolu denilen topraklardadır. Tezini savunurken, fantezi ürünü olan ya da ancak bir tahmin olarak ileri sürülebilecek şeylere bolca yer veren yazar, sonuçta oldukça abartılı, gerçekle bağdaşmayan bir tablo ortaya çıkartıyor.

Kuşkusuz, yazarın ileri sürdüğü görüşlerin ayrıntılı bir değerlendirmesini yapmak, bu çalışmanın çerçevesini aşan bir çalışmayı gerektirir. Ama yine de, ele alınması gereken kimi noktalar var ki bunlara değinmeden geçmek, kanımca bir eksiklik olur.

Yazara göre bugün kullanmakta olduğumuz "Alevi" sözcüğü, "Anadolu"nun en eski halkı olan ve bu topraklarda ortaya çıkmış "en eski" dili konuşan "Aluvi" sözcüğünden gelmektedir.

259-Çem, Munzur, Hotay Serra Usivê Qurzkizî, Deng Yayınları 2002, s. 124. Kürtçe (Zazaca)den Türkçeye çeviri: Munzur Çem

260-Çem, Munzur, Bozuk bir Plağın Tekrarı: Alevi Kürde Kimlik Yaması yazısından

> "... 'Alevi' sözcüğünün, küçük bir ses değişikliği ile Türkçeye uyarlanmış 'Aluvi' kelimesinin ardılı olduğu bir ihtimal olmaktan uzaklaşarak kesinlik kazanır."[261]

Görüldüğü gibi yazar "Aluvi" sözcüğüne oldukça büyük bir misyon yüklüyor. Ne var ki bu kadar önemli rol biçtiği sözcüğün gerçekte var olup olmadığı bile kesin değil. Yazar, bu terimin varlığını araştırmacı Bilge Umar'ın şu tahminine dayanarak ileri sürüyor:

> "Luvi dilinde başında 'A' olan sözcüklerin, bu 'A' ihmal edilerek söylenmesinin çok yaygın bir kullanım olduğunu ifade eden Bilge Umar, "Türkiye'deki tarihsel Adlar" adlı çalışmasında; 'Ben, sözcüğün Luvi dilinde yalnız lu biçiminde değil Alu/Allu biçiminde de kullanıldıgı kanısındayım' diyor."[262]

Elbet yazar, bir varsayım olarak söz konusu terimler arasında bağ bulunduğuna işaret etseydi sorun çıkmazdı, ama o başka bir yazarın tahmininden hareket ederek bir terim yaratıyor ve onu da tezinin omurgası haline getiriyor.

Çınar, Luvi dilinde olduğunu söylediği "Ma" sözcüğü anlamına gelen "Kadın Ana" ile ışığın, "Anadolu'nun bu en eski dini inancında" çok önemli bir yer tuttuğunu söylüyor ve "Kadın Ana" yı inanılmaz derecede abartıyor, ona hurafe tarzında roller yüklüyor:

> "Kadın Ana' ya da 'Ma' Luğerin, bilinen ilk kadın önderiydi. Anadolu güneşinin altında, tohumu tarlaya ilk eken, toprağa suyu ilk veren, ilk meyve fidanını aşılayan ve hayvanı evcilleştiren 'Kadın Ana' oldu. O toprağı işleyen besleyen, doğuran ve koruyan ilk canlı varlıktı..."

Görüldüğü gibi, tarihsel bakımdan tartışmalı ve her biri insanlık için büyük birer devrim niteliği taşıyan "ilkler" onun kaleminden bir çırpıda "Kadın Ana" ya mal ediliyor. Tohumu tarlaya ilk eken o, toprağa suyu ilk veren o, ilk meyve fidanını aşılayan o ve hayvanı evcilleştiren o. "Toprağı işleyen, besleyen, doğuran ve koruyan ilk canlı varlık" yine o.

Peki yazar neye, hangi kanıtlara dayanarak bu derece büyük iddialarda bulunuyor? Görülebildiği kadarıyla ortada ciddiye alınabilecek bir kanıt yok. Kaldı ki kanıt olabilecek kimi veriler mevcut olsa bile, böyle bir konuda, bu tarz kesin sonuçlar ilan etmek yöntem olarak doğru olmaz; ancak olasılıklardan bahsedilebilir.

9. 6. 2. "Düşman Hıristiyanlar!"

Yazar tarafından izlenen yöntem ve ileri sürülen kimi görüşler, onda garip bir Hıristiyan karşıtlığı varmış gibi bir his uyandırıyor insanda. Muhtemelen bunun da etkisiyle, kitabında, Hıristiyanlarla "Anadolu'nun yerlileri"

261-Çınar, Erdoğan, Aleviliğin Kökleri, Abdal Musa'nın Sırrı, Kalkedon Yayınları, 2008, s. 52

262-Age, s. 51

olarak nitelendirdiği "Aluğer" arasındaki ilişkileri oldukça tek yanlı olarak ele alıyor. Onun söylediklerine bakılırsa, "haydut" ve "barbar" Hıristiyanlar, oldukça uzun bir tarihi dönem boyunca, her türlü hile ve zorbalık yöntemine baş vurarak Aluvi ya da Alevi halkını asimile etmek istemişler, ondan da öte katliamlara uğratmışlar. Yazar tarafından sürekli olarak okuyucuya verilmek istenen mesaj bu.

Orneğin, Hıristiyanların peygamberi Hz. Isa bile böyle bir kurgu sonucu yaratılmış. Yazar bu konuda o kadar katı ki, İsa ve Hıristiyanlıkla ilgili kimi görüşlerini dile getirdiği bölümün başlığını *"İsa: Çalınmış Bir Yaşamın Üzerinde Kurgulanmış Peygamber;"* diye koymuş. Yazara bakarsanız, *"On Döndüncü yüzyıldan başlayarak, Hıristiyanlığı yaymak için harekete geçen Hıristiyan misyonerleri,"* "Ma/Kadın Ana" inancının hakim olduğu Anadolu'da dirençle karşılaşmış, başka çare bulamayınca da bu inancı özümsemek zorunda kalmış ve İsa gibi Meryem Ana figürü de bu şekilde bir çalıntı olarak ortaya çıkmış. Hıristiyanlar, saf, temiz ve lekesiz "Ma" dan, "saf temiz ve lekesiz" dedikleri Mary (Meryem)'i türetmişler.[263]

Hıristiyan-Alevi ilişkisi ile ilgili olarak yazarın kitabında yer alan şu satırlar da oldukça iddialı olsa gerek:

> "... I. Konstantin'in çabalarıyla **'Yeni İsa Dini'** Anadolu Işık inanışının motifleri ile donatılarak adeta yeniden yaratıldı. Ma Ana, Mary Ana (Meryem Ana) oldu. Alevi Ayin-i Cem'in on iki hizmetlisi, İsa'nın on iki havari'si ile yer değiştirdi. Alevilikte evren-dünya-insan birlikteliğinin ifadesi üçlü teslis kutsal Ruh-Meryem-İsa adları ile Hıristiyanlaştı. Bugün bile Anadolu'da hemen her Alevi köyünde kutlanan yumurta bayramı, Hıristiyanların paskalyasına dönüştürüldü. Aleviliğe ait **'Düşkünlük'** kurumu Hıristiyanlık tarafından 'Afaroz' adı altında kopyalandı. Hıristiyanlığın ayrılmaz parçası ve temeli olan Yeni Yıl kutlamaları, Noel Baba, İsa'nın çarmıhı, İsa'nın yaşamı ve gösterdiği mucizelerin tamamı Alevi kökenlidir. Hıristiyanlık, kilise ruhbanları tarafından ısrarla özgün bir din olarak sunulsa da, aşğıda detaylı olarak anlatılacağı üzere Hıristiyanlık pek çok yönü ile Alevilikten uyarlanmış sentetik bir din olarak ortaya çıkmıştır."[264]

Görüldüğü gibi yazarın iddiaları, tarihte birçok önemli şeyi alt üst edecek derecede önemlidir. Eğer bunlar doğruysa, insana ait tarihin çok büyük bir kesiminin yeniden yazılması gerekir. Ne var ki Hıristiyanlığı *"Alevilikten uyarlanmış sentetik bir din"* diye nitelendiren yazarın, *"aşağıda detaylı olarak anlatılacağı üzere"* diye nitelendirdiği açıklamaları hiç de böyle bir nitelikte değiller.

Örneğin, "Yeni Yıl-Noel Baba" ile ilgili olarak yazdıkları şöyledir:

> "Sivas, Tunceli, Erzincan, Bingöl ve Muş illerinin kırsal kesiminde, uygulanması çok azalmış olmakla birlikte, unutulmadan günümüze kadar gelmiş olan bir Alevi geleneği vardır ki adına 'Khal Gağan' denir. 'Khal Gağan' Dersim dilinde, eski yılın uğurlanması ve yeni gelen yılın kutlanması anlamına gelen eski bir terimdir. 'Khal

263-Age, s. 111

264-Age, s. 97-98

> Gağan' kutlamaları Aralık ayının son haftasında, 'Khal Khelık' adı verilen, ak saçlı, aksakallı, gün yüzlü bir ihtiyar adamın, köy çocuklarıyla beraber kapı kapı dolaşarak çocuklar için hediye toplaması ile başlar, yeni yılda kurulan ayini cem ile sona erer."[265]

Bu konu "Gaxan Bayramı" başlıklı bölümde anlatıldığı için burada üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek yok ama bir kaç noktaya kısaca dikkat çekmekte de yarar var.

1-Bir kere yazarın 'Khal Gağan' kutlamaları dediği kutlamalar, onun belirttiği şekilde yaşlı adamın çocuklar için hediye toplamaya başlamasıyla başlamaz ve devam etmez. Üç günlük Gağan orucunun arkasından gelen gün, yani dördüncü gün bayramdır ve "Kalık"ın yiyecek toplamaya başlaması da o günün sabahında gerçekleşir.

2-Söz konusu geleneğin adı "Khal Gağan" değil, "Gaxan"dır. Kalê Gağanî Kürtçe alfabe ile "Kalê Gaxanî," geleneğin adı değil, yukarıda bahsi geçen yaşlı kişinin adıdır ve "Gağan Dedesi" ya da "Gağan İhtiyarı" anlamına gelir. Yaşlı kişiye "Khal Khelık" dendiğine de ilk kez rastlıyorum. Onun böyle bir adı olduğu kanısında değilim.

3-Yazar bilmese ya da bile bile belirtmekten kaçınsa da, bu geleneğe sahip çıkanlar bütün Aleviler değil, Kürt Alevilerdir. Zaten bu geleneğin yaşadığı yerlere verdiği örnekler de bunu göstermektedir.

4-Ayrıca, Gaxan (Gağan) ile ilgili bilgilerin verildiği bölümde de belirtildiği gibi bu gelenek sadece Alevi Kürtlerde değil, Suriye sınırları içerisindeki Afrin ile Kamışlı'dan Kars'a kadar olan topraklarda yaşayan Sünni Kürtler arasında da kutlanıyor. Gerçi gelenek, bugün kimi bölgelerde büyük ölçüde terk edilmiş olsa da gerçek böyledir. Demek oluyor ki Gaxanı (Gağanı) "Bir Alevi geleneği" şeklinde göstermeye çalışmak, gerçeği yansıtmıyor. Hıristiyanlar bir yana; o, Alevisi, Sünnisiyle bir Kürt geleneğidir.

5-Bazı araştırmacılar bu bayramın, Zerdüştilikteki "**Gaxanbar**" (**Gahanbar**) bayramının devamı olduğu görüşündeler ki kanımca üzerinde durulmayı gerektiren bir noktadır.

6-Kürtlerin bu geleneği, oldukça uzunca bir dönem birlikte ya da komşu olarak yaşadıkları Hıristiyanlardan, özellikle Ermeni ve Rumlardan almış olabileceklerini de bir ihtimal olarak gözden uzak tutmamak gerekir.

7-Yazarın, bu bölümü anlatırken "Dêrsim Dili" diye bir dilden bahsetmesi de dikkat çekicidir. Oysa "Dêrsim Dili" adını taşıyan bir dil yok. Dêrsim'de konuşulan hakim dil Kürtçenin Kurmancca (Kırdaski) ve Kırmancca (Zazaca) lehçeleridir. 6-7 köy ise anadil olarak Türkçeyi konuşmaktadırlar. Yirminci yüzyılın başlarına kadar Ermenice de bölgede konuşulan yaygın dillerden biriydi. Yazar, "Dêrsim Dili" demekle bunlardan hangisini kastediyor acaba? "Dêrsim Dili" denilen dilin bir adı yok mu?

265-Age, s. 98

8-Yazar bahsetmemiş ama Gağan'da ev ev dolaşıp yiyecek şeyler toplayan yaşlı kişi (Kalo, Kalık, Kalê Gaxanî, Kalo Gaxan, Goxan, Kalê Gaxanê, Kose Geli) bu gezi sırasında yalnız değil. Hıristiyanlardan farklı olarak yanında yaşça kendisinden hayli genç olan hamile karısı "Fatık/Fatıke" de var.

Bir tek bu örnekteki eksik ve yanlışlara bakmak bile yazarın nasıl yüzeysel bilgilerle hareket ettiğini, hatta yoktan kanıt yaratmak için çaba harcadığını anlamak için yeterlidir.

Yazar, Hıristiyanların Bakire Meryem inanışını Alevilerden aldığını söylerken de tutumu yine aynıdır:

> "Bu inanışın kökleri Aleviliğin içindedir. Aleviler, Kadın Ana'nın bakire iken çocuk doğurduğunu ve Çelebiler neslinin bu doğumla başladığını savunurlar. Alevilikteki 'bakire doğum' inanışının kökleri eskiçağa, 'Ma'ya kadar uzanır."[266]

Doğrusu kendisi Alevi bir ailenin çocuğu olan ve 30 yıldan fazladır da Alevilik ve Alevilerin sorunlarıyla yakından ilgilenen bu satırların yazarı, yukarıdaki alıntıda dile getirilen görüşlere hiç rastlamış değil. Çelebi soyunun nasıl türediğini bilmek şurada kalsın, Dêrsimliler bu terimin kendisine bile yabancılar. Kürt Alevileri içerisinde dolaşıp sıradan birine "Çelebiler kimdir, ne yapıyorlar?" diye sorsanız, kolay kolay doğru bir yanıt alamazsınız. Kimi yörelerde, Aleviler arasında böyle bir inanış olmuş olsa bile, bunu genelleştirip bütün Alevilere mal etmeye kalkışması, yazarın sık sık başvurduğu yanlış yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkıyor.

Çınar'ın, Hıristiyanların "... Ma/Kadın Ana inancı"nı benimsemiş olanlara karşı yürüttükleri faaliyetleri anlattığı bölümlerden birinin başlığını "Zulmün Başlangıcı" diye koyması ise ayrıca ilginç bir tarih anlayışını ortaya

koyuyor. Bence Çınar, Alevi diye nitelendirdiği "Ma/Kadın Ana inancı" mensubu halk ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkiyi tek yanlı ele alıyor ve olumsuzluğu bilerek abartıyor. Görüşlerine, sanki bu ilişkide uzlaşma, dayanışma, karşılıklı alıp-verme durumu hiç yaşanmamış havası hakim.

9. 6. 3. "Dergah Devletleri"

Yazar, "Ma/Kadın Ana" ya atfedilmiş devletlerden de bahsediyor:

> "Anadolu'da 'Ma/Kadın Ana'ya atfedilmiş, 'dergah devletler'den, Alevi/ışık kimliğini –açıkça ya da gizlice– tüm zamanlarda kesintisiz olarak sürdürmeyi başarabilmiş olanlar şunlardır:
>
> -Kommania (Çanakkale)
> -Komana (Tokat-Kazova)
> -Komana (Adana-Tufanbeyli)
> -Komana (Antalya-Burdur arasında Kızılkaya)
> -Vanesa (Hacıbektaş)
> -Kommagene (Adıyaman)"[267]

266-Age, s. 112

267-Age, s. 56

"Alevi/Işık" inancı diye bir inancın gerçekte var olup olmadığı tartışması bir yana, söz konusu devletler de bu inanca mı bağlıydılar? Onlar gerçekten "Ma/Kadın Ana"ya mı atfedilmişlerdi? Birer "Dergah Devleti" miydiler? Bütün bunlara "Evet" diyebilmek için elde hangi kanıtlayıcı bulgular var?

Kuşku yok ki böylesine farklı tarihi dönemlerde ortaya çıkmış bunca devlet ya da topluluğu, yazarın yapmaya çalıştığı ölçüde aynileştirmek, sadece bir fantezi olarak mümkün olabilir. Ayrıca bunların, Hıristiyanlarla sürekli didiştiklerini ileri sürmek de haklı nedenlere dayanmıyor. Yaşadıkları dönemin koşullarına göre değerlendirilirse, birbirlerine hayli uzak mesafede bulunan, konuştukları dil bile aynı olmayan onca halkı ve uygarlığı, adeta homojen bir yapıda göstermek, söz konusu devletleri *"Ma/Kadın Ana'ya atfedilmiş, dergah devletler"* diye adlandırmak, hakkında çok az şey bilinen Truvalıların bile Alevi olduklarını ileri sürmek, üzerinde düşünülmeye bile değmez zorlama ve keyfi bir tarih anlayışının tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

9. 6. 4 Hıristiyanlara Karşı Türk-Alevi İttifakı mı?

Hıristiyanların "Alevilere yaptıkları kötülükler"den uzun uzadıya bahseden yazar, yüzyıllarca Müslümanlık adına Alevilere yapılan zulüm ile ilgili olarak aynı titizliği göstermiyor. Ondan da öte, Anadolu dediği Küçük Asya'yı işgal eden Türk devletleri ile Alevileri, Hıristiyanlara karşı savaşan müttefik güçler olarak gösteriyor:

> "1. Konstanstin bir 'devlet dini' vücuda getirerek büyük ölçekli bir 'dergah devlet' kurmayı arzuladı. Hiç bir şey hedeflediği gibi yürümedi. Onun ektiği tohumlar üzerinden Hıristiyanlık yeşerdi ve Anadolu'yu kana buladı. Türkler Anadolu'nun kapılarına Anadolu Halkı ile Hıristiyanlık arasındaki kanlı çarpışmalar sürerken dayandılar. Doğu Roma İmparatorluğunu yıkıp tarih sahnesinin dışına atan Türk-Alevi ittifakı oldu."[268]

Yazara göre, *"... Yüzyıllardır süren kanlı Hıristiyan inanç işgalinden ve Bizans kıyıcılığından iyice bunalmış yerli halk tarafından"* Selçukluların Anadolu kapılarına dayanması büyük bir heyecanla karşılanıyor.[269]

> "Aleviler Selçuklular ile ezeli düşmanları Bizans'a karşı güç birliği etmede hiç tereddüt göstermediler... Malazgirt yenilgisinden sonra Bizanslılar, yüzyıllardır işgali altında tuttuğu Anadolu'dan 10 yıl gibi kısa bir süre içinde bir daha dönmemek üzere çekilmek zorunda kaldılar."[270]

Buram buram Türkçülük ve yayılmacılık aşkı kokan bu satırlarıyla da yazar tarihi olayları tek boyutlu olarak ele alıyor, abartmada sınır tanımıyor.

268-Age, s. 95

269-Age, s. 163

270-Age, s. 163

Bizim bildiğimiz kadarıyla Bizanslıların "Anadolu"daki siyasi varlıklarını sona erdiren son olay İstanbul kentinin Fatih Sultan Mehmet tarafından işgal edilmesidir. Bunun tarihi ise 1453'tür ve Malazgirt savaşının gerçekleştiği yıl olan 1071'den bu tarihe kadar geçen süre, tam 382 yıldır.

Beri taraftan, "Anadolu Alevileri" eğer Selçukluların gelişini böylesine heyecanla karşıladıysalar, o zaman Babai İsyanları ve öteki bir dizi ayaklanmayı nasıl açıklamak gerekir? Üstelik, birçok ayaklanmada Hıristiyan kitleler de isyancı "Aleviler"le birlikte hareket etmişlerdi. Yani bir "Alevi-Hıristiyan" ittifakı söz konusu idi.

Osmanlı tarihi ise zaten baştan sona kadar Alevilere yönelik bir haksızlık ve zulüm tarihidir. Aleviler dahil, Müslüman olmayan halklar onun döneminde az mı acı çektiler; az mı katliamlara uğrayıp sürgün edildiler?

Öte yandan I. Konstantin için *"bir 'devlet dini' vücuda getirerek büyük ölçekli bir 'dergah devlet' kurmayı arzuladı,"* demek de kolay değil. Sonra, Onun ektiği tohumlar üzerinden "Anadolu"da Hıristiyanlık yeşerdi demek kolay mı? Hıristiyanlık, I. Konstantin'den daha eskilere giden bir tarihe sahipti ve bu topraklarda zaten belli ölçüde vardı. Bu dinin kendisi, "Anadolu" denilen toprakların hemen yanı başında doğmamış mıydı? Açıktır ki Hıristiyanlık ile "Anadolu" halkı arasındaki ilişkileri, bir savaş ilişkisi çerçevesinde görmek ve *"Doğu Roma İmparatorluğunu yıkıp tarih sahnesinin dışına atan Türk-Alevi ittifakı oldu,"* demek gerçekle bağdaşan bir saptama değil. Küçük Asya halklarının belli olaylarda Selçuklu ve Osmanlılara destek verdiklerini söylemek başka, bu ilişkiyi temel bir ittifak şeklinde abartarak lanse etmek başka.

9. 6. 5. Binlerce Yıllık Etkileşimi İnkar

Yazar, anlata anlata bitiremediği "Ma/Kadın Ana" inancına sahip Luvi halkının binlerce yıllık yaşamını anlatırken, onu çevresinden de ileri derecede soyutluyor. Yazara bakarsanız, "Ma/Kadın Ana" inancı, "Anadolu" denilen geniş coğrafyada, binlerce yıldır, gelmiş geçmiş bunca uygarlık içerisinde, kendini korumuş ve adeta süzülerek bugünlere gelmeyi başarmış ulvi bir inançtır. Örneğin şu sözlere bakın:

> "Helenler, Latinler ve Bizanslılar bu coğrafyayı binlerce yıl boyunca işgalleri altında tuttular. Bu topraklar üzerinde, su kemerleri, köprüler, tiyatrolar, kamu binaları ve mabetler inşa ettiler. Şehirler, saraylar kurdular, saltanatlar sürdüler. At bindiler, kılıç kuşandılar, ordular düzdüler. Geçmişin istilacıları bu topraklar üzerinde doğal olarak kendi hayat tarzlarını, kültürlerini ve inançlarını da yaymaya çalıştılar. Ne var ki Anadolu halkı kendisine dışarıdan dayatılan ithal inanç ve kültürleri asla benimsemedi. Binlerce yıl sürmüş istilalarının sonunda Anadolu'nun kültür hayatında onlara ait ne varsa onlarla beraber, geride hiçbir iz bırakmadan ortadan kayboldu."[271]

Dikkat edilirse, yazar Helen, Latin ve Bizanslıları tümüyle yabancı ve

271-Age, s. 235

işgalci güçler olarak görüyor. Romalıları anladık da Helen ve Bizanslıları, bu topraklarda tümüyle işgalci görmek ne ölçüde gerçekçi olur?

Diğer taraftan binlerce yıl hüküm süren; ekonomi, politika, askeri ve kültürel alanda büyük adımlar atan uygarlıklar, nasıl olur da bu topraklarda yaşayan halklara hiç bir şey vermeden ve arkalarında herhangi bir iz bırakmadan ortadan kaybolabiliyorlar? Hıristiyanlığı bir bütün olarak Alevilik ile bu derece çelişki içerisinde gösterdiğiniz zaman, binlerce yıldır bu topraklarda yasayan Ermeni, Rum ve Süryani halkları ile öteki yerli halklar arasındaki ilişkiyi ve karşılıklı etkileşimi de bir çırpıda yok sayımış olursunuz, bu gerçekçi mi?

Öte yandan, yazarın "dergah devletleri" olarak nitelendirdiği yukarıda adları yazılı devletlerin, Helen, Roma ve Bizans'tan gerçekten tümüyle bağımsız olduklarını söyleyebilir miyiz? Örneğin tarihçiler, bu devletler arasında saydığı Kommagene uygarlığını bir Yunan uygarlığı olarak kabul ediyorlar. Buna ne demeli?

Acaba yazarın bahsettiği "Alevilik" hangi güçle, hangi araç ve yöntemlerle, binlerce yıl bu büyük uygarlıklara karşı kendisini koruyabildi ve onlardan hiç bir şey almadan bugünlere kadar gelebildi? Doğrusu, bu kadar hayali, tarihe ve sosyoloji bilimine bu derece ters bir şey nasıl iddia edilebilir, anlamakta zorluk çekiyor insan.

9. 6. 6. Işık, Verimlilik ve Ana Tanrıça Kültü

Yazar, "Anadolu" dediği Ön Asya'da, ışığın "Alevi/Işık" inancındaki yerini anlatırken, sadece Batı'ya değil, Doğu'ya da kapalıdır; onları yok sayıyor. Örneğin, Ön Asya'yı, uzunca bir tarihi dönem çok güçlü şekilde etkisi altına almış Mitraizm'den ve Zerdüştlükten bahsetmiyor. Oysa Mitraizm Ön Asya'nın sınırlarını da aşmış, daha batıya uzanarak Roma'yı bile etkisi altına almıştı. Romalıların Mitra'yı Tanrı olarak kabul etmelerinden sonra ise bu inanç çok daha hızlı bir şekilde yayıldı ve Atlas Okyanusu kıyılarına dayandı. Bu gelişmeyi, *"Onun izlerini İngiltere'deki Roma sırlarında, Büyük Sahra'nın sınırlarında ve ayrıca İspanya'da Asturias vadilerinde buluruz,"* sözleriyle dile getiriyor, araştırmacı Taraporewala.[272]

Mitraizm, Hz. İsa'nın doğumundan önce, Kilikya'nın Roma tarafından alınmasıyla İmparatorluk toprakları üzerinde yayılmaya başlıyor. Unutmamak gerekir ki Mitra'da her şeyden önce ve her şeyden çok bir ışıktı, onu temsil ediyordu.

Araştırmacı Taraporewala, Tanrı Mitra'yı tarif eder ve nitelikierini sıralarken şöyle yazar:

> "Mitra göksel ışıktı... Hem Zerdüşt Avesta'sında ve hem de Veda tarzında Hindu

272-Taraporewala, Age, s. 192

ilahilerinde Mitra'ya göksel ışığın tanrısı olarak yakarılırdı... Işık olarak o ayrıca (dişi hayvanlarda) çiftleşme isteği ve yaşamı temsil eder, ve böylece "geniş otlakların tanrısı" diye adlandırılır ve o "verimlilik tanrısı"dır. O artış vermiş, bolluk vermiş, sürüler vermiş, soy ve yaşam vermiştir, Sular akıtmış ve bitkilerin büyümesine neden olmuştur. O, tapanlarına sağlık, bolluk ve yetenekli çocuklar bağışlamıştır." [273]

Bu arada, Ön Asya'yı bu derecede güçlü şekilde etkisi altına almış olan Irani kültürler de saf değiller elbet. Onlar, öteden beri başka kültürlerden birçok şeyi alıp özümseyen ve onlara da veren kültürlerdir. Bunların başında ise Hint, Mezopotamya ve Mısır kültürleri gelmektedir. Babil'de **İştar**'a tapınma ile Mısır'daki **İsis** kültü, bu anlamda altı çizilmesi gerekenlerdir.

"Babil'de İştar Kültü önceleri astroloji ve büyüyle birleşmişken, Mısır'da İsis kültü 'kusursuz insan', Osiris'in gizemleriyle karışmıştır. Böylece, Ahameniş İranı'nda verimlilik tanrısı kültünün, suların tanrısı Anahita'ya (abç) tapınmayla birleştiğini görürüz. İlki, doğanın baba tarafını temsil ederken, Anahita, güçlü bir soy sağlamak için tüm erkeklerin tohumlarını ve tüm kadınların rahimlerini arıtıyor sayılarak, doğanın anne tarafını temsil eder."[274]

Hitit İmparatorluğunu kuranlar Aryatik bir halktı ve Mitra onların da tanrısıydı:

"Babil ve Mısır ile yakın ilişkisi olan Hititler de, öteki Ari tanrıları ile birlikte Mitra'ya da tapmışlardır. Hititlilerin Ahameniş İran'ında Mitra kültünün gelişiminde birleştirici olarak hizmet ettiğine inanmak için yeterli neden vardır."[275]

Görüldüğü gibi yazar "Aleviliği Anadolulaştırayım" derken, en sıradan tarihi gerçekleri gözden uzak tutuyor, keyfine göre bir inanç, kültürler ve tarih yaratıyor. Onu, ne Etiler, ne Asuriler, ne Medler, ne Urartular, ne de bölgenin öteki uygarlıkları ilgilendiriyor. Bu anlayışın bir sonucu olarak yazar, hayali bir "Ma/Kadın Ana" portresi çiziyor ama bölgede, bütün zamanların en önemli tanrıçalarından biri olan suların ve bereketin tanrıçası Anahita'yı dışlayabiliyor. Üstelik kendisi dışarıdan hiç etkilenmeyen inancın "Ma/Kadın Ana"sı, bölgeyi etkiliyor ve komşu inançların ana tanrıçalarını yaratıyor. Ona göre, Asur, Hitit, Hurri, Frigya ve Lidya, Helen ve Latin uygarlıklarında geçen ana tanrıçaların tümü, "Ma/Kadın Ana'nın" Tanrıçalaşmış biçimleriydiler vs.[276]

Her ne kadar yazarı ilgilendirmiyorsa da, "ma" sözcüğünün Kürtçenin Türkiye sınırları içerisinde konuşulan her iki lehçesinde de "ana" ve "dişil" anlamına geldiğini yeri gelmişken belirteyim.

273-Taraporewala, Age, s. 186

274-Taraporewala, Age, s. 187-188

275-Taraporewala, Age, s. 188

276-Age, s. 173-174

9. 6. 7. Abdal Musa'yı Yüceltme Çabası

Yazar, kitabında Abdal Musa'ya da uzun uzadıya değiniyor ve aynı gerçek dışı yöntemle onun Alevilikteki rolünü abartıyor, sonuçta olduğundan farklı bir kişilikle ortaya çıkartıyor:

> "Hangi bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, hangi ocağın talibi olurlarsa olsunlar, Arnavutluk'tan Hazar Denizi'ne kadar olan geniş coğrafyada tüm Alevi köyleri; tarım ve üreme mevsiminin başlangıcında, doğanın yeniden canlanışını, yaşamını çoğalmasını, toprak ananın kış sürecinde bağrında sakladığı hayatı yeniden filizlendirmesini, 'Abdal Musa Aşkı'na ondan bolluk ve bereket dileyerek karşılarlar."[277]
>
> "Alevi Erkanının kurucusu ve son büyük üstadı Abdal Musa, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş-i Veli, Yunus Emre ve benzer diğer Alevi mürşitleri gibi çok sayıda araştırmaya konu olmamıştır."[278]

Bir kere "Hangi bölgede bulunurlarsa bulunsunlar, hangi ocağın talibi olurlarsa olsunlar, Arnavutluk'tan Hazar Denizi'ne kadar olan geniş coğrafyada tüm Alevi köylerinde" Abdal Musa ile ilgili değerlendirmeler hiç de yazarın söylediği gibi değil. O, burada da gerçeği değil, gönlünden geçenleri dile getiriyor, hayal gücünü konuşturuyor. Ne benim köyümde, ne de bölgemde Abdal Musa, yazarın belirttiği şekilde baharın gelişi ve doğanın canlanışı ile ilgili biridir. Kürt Aleviler arasında, Abdal Musa'nın adından, yazarın belirttiği şekilde bahsedildiğine hiç şahit olmadım. Dêrsim'de, baharın gelişi, bu çalışmanın ilgili bölümünde de değinildiği gibi Qere Çarşeme ya da Newrozê Martî diye kutlanır. Bazı yörelerde bu olay Hızır ile özdeşleştirilir.

Onu da geçelim, Dêrsim'de genellikle Abdal Musa iyi işler yapan bir simge bile değil. O, etrafa korku saçan bir cin taburunun komutanı olarak tanınır. Emrindeki aç askerleri –ki bunlar cindir– ile birlikte en belirgin özelliği yağmacılıktır. Kötülük yapan biri olması nedeniyle, insanlar onun şerrinden korunmak amacıyla kendisini kirve ilan eder, o ve askerleri için lokma dağıtırlar. Doğup büyüdüğüm yörede, Abdal Musa yağmacılığından koruma düşüncesiyle, yiyecek maddelerinin ağzı bismillah denilerek örtülür. Halk arasındaki inanca göre, Abdal Musa'nın askerleri ya da emrindeki cinler, bu şekilde koruma altına alınan yiyecekleri çalamazlar.

Yine yazarın iddia ettiğinin aksine Abdal Musa'ya *"Alevi Erkanının kurucusu"* demek için herhangi bir neden yok. Onun böyle bir özelliği ya da rolü mevcut değil.

Kaldı ki ilgili bölümde de değinildiği gibi Kurêş ile ilgili efsanenin bir varyantında, Kırmancca (Zazaca) konuşan Dêrsimlilerin Evdel Mursa dedikleri Abdal Musa'nın, Babailer Hareketi sırasında Hacı Bektaşı Veli ve Kurêş ile birlikte olduğu, isyandan sonra gidip Selçuklulara teslim olduğu

---

277-Age, s. 19

278-Age, s. 29

ve tabur komutanlığına kadar yükseldiği söylenir ki bu da ona sempati duyulmamasının başlıca nedenlerinden biridir.

Yazar bu arada, Mısır'ı da 14. Yüzyılda Alevilerin Hac merkezi olarak ilan ediyor:

> "Kaygusuz Abdal, Mürşidi Abdal Musa'nın icazeti ve talimatı ile gittiği, on dördüncü yüzyılda Alevilerin kutsal hac makamı olan Mısır'dan geri dönmedi..."

Gerçekte ise ne 14. Yüzyılda ne de başka zamanda Mısır, bütün Aleviler için bir Hac yeri olmamış. Mısır'ın dini ya da başka nedenlerle kimi Alevi ileri gelenleri tarafından ziyaret edilmesi başka şey, onun Aleviler için bir Hac merkezi olması başka şeydir.

Sonuç olarak Erdoğan Çınar sözü edilen çalışmasında bir bakıma Türk-İslam sentezcilerinin yöntemini izlemiş. Herhangi bir belge ve kanıta dayanmayan, keyfi bir yöntemle kendine göre bir Alevi kimliği yaratmaya çalışmış. Kemalist resmi Türk tarih tezcilerine göre Alevilik Orta Asya kaynaklı bir Türk inancıdır. Çınar'da ise Orta Asya yerini Anadolu'ya, Türkler yerlerini Luvi ya da Aluvilere, Şamanizm ise yerini "Ma/Kadın Ana" inancına terk ediyor.

10. KÜRT ALEVİLERDE İBADET DİLİ VE DUALAR

10. 1. Kürt Alevilerin İbadet Dili Türkçe mi?

Alevilerde ibadet dili, öteden beri üzerinde tartışılan bir konu olmaktadır. Daha doğrusu, nasıl ki Alevilerde etnik kimlik sadece Kürt Alevilerle sınırlı olarak tartışılıyorsa, Alevi ibadetinde kullanılan dil de aynı şekilde yalnızca onlar konu edilerek gündemleştirilmektedir. Dikkat edilirse, kimse Türk ya da Arap Alevilerin etnik açıdan kökeni nedir ya da ibadet ederken hangi dili kullanıyorlar şeklinde bir soru ortaya atmıyor. Ama sıra Kürtlere gelince de bu konular gündemden düşmüyor. Kanımca bu somut gerçek, tartışmanın nedenini de açıklığa kavuşturmaktadır. Üstelik bu tartışma sadece resmi Türk bakışı ile konuya eğilen ve Kürt asimilasyonunu bir amaç haline getirmiş çevrelerle sınırlı değil. Ciddi çalışmaları ile tanınan kimi bilim adamları da Alevilerde ibadet dilinin Türkçe olduğunu kolayca ileri sürebiliyorlar.

Bunun temel nedeni, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Kürt dili, tarihi ve kültürüne karşı sürdürülen ret ve inkar politikasıdır. Türk sömürgeci sistemi, her şeyi ile Kürtleri yok saydığı, üstelik bununla da yetinmeyip onlara zoraki bir Türklük kimliği vermeye çalıştığı için, hem Kürt dili ve kültürü açıkça serpilip gelişme olanağı bulamadı hem de onunla ilgili gerçek dışı iddialar hiç eksik olmadı.

Diyelim ki 1930'lu yıllarda Erzincan Valiliği yapmış olan Ali Kemali, Erzincan Tarihi adlı çalışmasında, Kürt Alevilerin bütün gülbanklarının Türkçe olduklarını söylüyor. Ne var ki Türk Vali, bu sonuca nasıl ulaştığı ya da neye dayanarak böyle bir iddiada bulunduğu noktası ile ilgili herhangi bir bilgi de vermiyor.

Burada iki ihtimalden söz edilebilir: Ya Vali, Türk araştırmacıların geleneksel yöntemini kullanarak bile bile böyle bir yanlış bilgi verme yoluna gitti ya da bulunduğu yörenin kimi gerçeklerini sağlıklı analiz edemedi ve yanılgıya düştü.

Beri taraftan, Türk Vali'sinin görüştüğü ya da görüşebildiği Kürt Alevi din adamları, devlet organlarıyla ilişki kurabilen, kentte ya da yakın çevrede

yaşayanlardı ki kural olarak bunlar da Türkçe biliyor ve vali ile konuşmaları da bu dille gerçekleşiyordu. Beri taraftan dil, kimlik ve kültüründen dolayı Ali Kemali'nin valisi olduğu Erzincan'da da halka yönelik öylesine bir terör dalgası vardı ki insanlar korkudan çarşıya pazara inemez oluyorlar. Böyle bir dönemde, hangi Alevi piri ya da rehberi vali ile konuşurken ne Kürtçe gülbanklar okur, ne onların varlığından bahsetme cesaretini gösterebilir. Bugün bile, hayatında Türkçe dua etmemiş yaşlı insanlar, kamerayı görür görmez Kürtçeyi bırakıp Türkçe dua etmeye başlıyorlar.

Beri taraftan Ali Kemali'nin kitabını hazırladığı yıllarda, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, bölgede Aleviliğin Kürtlükle aynı anlama geldiğini, bu nedenle de Erzincan çevresindeki Türklerin Türkçeyi bırakarak Kürtçe konuştuklarını, bunun önüne geçebilmek için de askeri operasyon dahil, önlemler alınmasını talep ediyordu. Yani, biri vali, ötekisi Genelkurmay Başkanı olan iki devlet görevlisi aynı konuda farklı saptamalar yapıyor, farklı şeyler söylüyorlardı.

Kürtlerin kendileriyle ilgili araştırma yapma olanakları tümden ortadan kaldırılmışken, Türk sömürgecilerinin ileri sürdükleri iddialar, konuya objektif olarak eğilen ciddi araştırmacıları bile yanıltabiliyor. Yanıltabiliyor, çünkü muhtemelen onlar, gerçek dışılığın bu boyutlara varabileceğini tahmin etmekte ya da inanmakta zorlanıyorlar.

Örneğin, Hollandalı bilim adamı Martin van Bruinessen'e ait şu satırları, böyle bir yanılgının sonucu olarak görmek gerektiği kanısındayım:

> "Ritüel dili olarak neredeyse tamamen yalnız Türkçe kullanan ve hatta çoğu Türkçe aşiret adlarına sahip olan Kürtçe ve Zazaca konuşan Alevilerin varlığı, bir çok yazarın izahat kabilinden hayal gücünü meşgul etmiş bir vakadır. Hem Kürt hem de Türk milliyetçilerinin bu grupların muğlak kimliklerini kabul etmekte güçlükleri olmuş ve bunlar sıkıcı ayrıntıları örtbas etmeye çalışmışlardır."[279]

Bruinessen'in *"çoğu Türkçe aşiret adlarına sahip olan"* dediği aşiretlerin hangileri olduğuna ilişkin bir isim listesi olmadığı için, bu isimlerle ilgili somut bir şey söyleyebilecek durumda değilim ama bu belirlemenin de gerçek durumu yansıtmadığı açıktır. Kürt aşiretleri içerisinde, tek-tük Türkçe adlara rastlandığı söylenebilir ama çoğunun bu durumda olduklarını ileri sürebilmek için haklı herhangi bir neden olmadığı açıktır.

İbadet dili bakımından da durum bundan farklı değil. İster Kurmancca isterse Kırmancca (Zazaca) konuşuyor olsunlar; Kürt Aleviler için *"Ritüel dili olarak neredeyse tamamen yalnız Türkçe kullanan,"* belirlemesinde bulunmak bizim gerçeklerimize aykırıdır.

Daha önce de birçok kez yazdığım gibi, bu satırların yazarı, Alevi bir aileden geliyor. Dolayısıyla da kendi toplumunun ibadet dilinin ne olduğunu en iyi bilebilecek durumda olanlardan biri olması doğaldır. Dêrsim'de

279-van Bruinessen, Martin, Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 87

doğup büyümüş her insanımızın bilebileceği ve bildiği gibi; bizim anne ve babalarımız ne güneş ve aya bakarken, ne kurban keserken, ne ziyarete giderken, ne Hızır ve Gağan bayramlarını kutlarken, ne adak sunarken, ne bebekleri yıkarken, ne lohusa kadını ziyaret ederken ve ne de haftanın belli günlerinde adak şeklinde mum yakarken Türkçe dua ediyorlardı. Bu dualar, tamamen kendi dillerinde, yani Kürtçeydi. Şahsen çocukluk ve gençlik yıllarımda onlarca Ceme katılmış biriyim. Bu cemlerde kullanılan dilin de yine Kürtçe olduğunu benim gibi Dêrsim'de büyümüş herkes bilir. Buna karşın Türkçe dua hiç yok muydu? Vardı elbet. Örneğin, Türkçeye "Gülbenk" diye uyarlanmış olan, Kürtçesi ise "Gulvang" ya da "Gulbang" denilen dua çoğunlukla Türkçeydi. Ceme getirilmiş "niyaz"ın cem sonrasında dağıtımı sırasında da kimi dervişlerin Kürtçenin yanı sıra, Türkçe dua okudukları olurdu.

Zaman zaman bazı pir ve rehberler, beyit söylüyorlardı ki bunların çoğu Türkçeydi. Ancak beyitlerin söylendiği bu tür toplantıları cemlerle karıştırmamak gerekir. Dêrsim'de bunlar başka, cemler başkadır. Kanımca, Bruinessen de asıl yanlışa burada düşüyor; Kürt Alevi cemlerini, deyişlerin okunduğu müzikli sohbet toplantıları ya da ayinlerle karıştırıyor. Bu konuya eğilirken, Dêrsim'de yapılan cemlerle, Bektaşi cemleri ile onun etkisindeki Türk Alevi cemlerinin farkını göz ardı etmemek gerekir. Alevi ibadetini ve dualarını deyiş ve gülbanklardan ibaret saymak ise bir başka önemli yanılgıyı oluşturmaktadır.

Bruinessen'in de aktardığı, Jandarma Genel Komutanlığı tarafından hazırlanan bir raporda, konuya ilişkin olarak yer alan şu satırlar oldukça dikkat çekicidir:

> "Zaza Alevilere gelince: Bunlarda mezhep ve ibadet dili Türkçedir. Ayinlere iştirak edenler Türkçe konuşmak mecburiyetindedir..."

Raporda yer alan bu iddianın, gerçekle uzaktan yakından ilgisi olmadığını söylemeye bilmem gerek var mıdır? Öteki her şey bir yana, Türkçe bilmeyen bir toplumda, Türkçenin konuşulması nasıl zorunlu hale getirilebilir? Benim yaşıtlarım 1930'ları görmediler ama 1950'lileri yaşadılar. Eğer raporda belirtildiği gibi bir durum söz konusu olsa idi, bunun bizim dönemimizde de görülmesi gerekirdi. Soykırım, yasak ve sürgünlere rağmen, 1930'lardan 1950'lilere gelindiğinde bölgede "Türkçe geriledi de Kürtçe gelişme gösterdi," denilemeyeceğine göre, başka türlü olmasını beklemek olanaklı değil. Oysa daha önce de belirttiğim gibi 1950'lerde bizim ibadet dilimiz Kürtçeydi. Ben günlük yaşamda ne anne ve babamdan, ne komşularımdan, ne çevre köylerin halkından bir tek Türkçe dua, espri, atasözü ya da masal duymuş değilim.

Kürt Alevilerde ibadet dilinin durumu Dêrsim dışındaki bölgelerde, Sivas, Malatya, Maraş ve Adıyaman yörelerinde de farklı değil. Bu yörelerden

olup da konuyu kendileriyle konuştuğum hiç kimseden farklı bir yanıt almadım –ki bunlar arasında bizzat din adamı sıfatına sahip olanlar da var.– Adıyaman Kurêşilerinden konuştuğum ve Kurêşan mensubu bir pir ailesinden olan **Ali**, pir olan babasının Türkçe cem yapıp dua okuduğuna hiç şahit olmadığını söylüyor. Okuyucu, Pir Alî'nin aynı konuda kendi yöresi ile ilgili anlattıklarını **Adıyaman'da Aleviliğe Bir Örnek** başlıklı bölümde okuyabilir. Aynı soruyu yönelttiğim Malatya Doğanşehirli Pirlerden Alî Balî ise kendi yöresinde, ibadet dilinin Kürtçe olduğunu, fakat bazı dervişlerin cemlerde Kürtçenin yanı sıra Türkçe olarak da dua etiklerini, söyledi. Şu sözler ona ait:

> "Örneğin, Nesimê Qender adındaki pir böyle idi. Tamamen Kürtçe yapıyordu cemini. Yine Ocaxê Pîrikê diye bir ocak var, o ocakta duran Pîr Usên'nin duaları da tümüyle Kürtçe idi. Askere gitmemiş, sakalına makas vurdurmamış biriydi Pîr Usên."

Pîr Alî Balî'nin anlattıklarının geniş bir özeti, "Malatya'da Aleviliğe Bir Örnek" başlığını taşıyan bölümdedir.

Beri taraftan, ibadette Türkçeye yer veren din adamları, bu dili öğrenmiş olanlardır. Yani, Türkçe bilmeyenlerin, özel bir çaba ile Türkçe dua ezberleyip okumaları kolay kolay rastlanılacak bir durum değil. Buna paralel olarak, Türkçe dua etme ve beyit söyleme işi kent merkezinden çevreye doğru geldikçe azalır ve sonunda tümüyle ortadan kalkar. Bu, şu anlama geliyor; Kent merkezleri ve Türk Alevilerle ilişki yoğunlaştıkça ibadette Türkçe dua ve beyitlere yer verme oranı da artmaktadır. Örneğin, Erzincan'da bu farkı çok açık bir şekilde görmek mümkün. Erzincan merkezi ile merkeze yakın Alevi köylerinde ibadette belli bir yere sahip olan Türkçe dua ve gülbanklar, daha gerilerdeki dağlık bölgelerde ve nispeten uzakta kalan kırsal alanlarda hemen hemen görülmez hale gelmektedir.

Tabi bu işte ayrıca Safevi etkisini de gözden uzak tutmamak gerekir. Osmanlı ile İran arasında on yıllarca süren ve temelinde de Kürdistan'ın paylaşılması yatan kanlı mücadelede Safeviler, inançsal nedenlerle Alevi kitle ile daha iyi ilişki kurma şansına sahiptiler. Bu işin baş siması olan Şah İsmail'e ait şiirler, deyiş ve nefesler ise Türkçe idi. Bu dua ve nefeslerin, başlangıçta olmasa bile sonradan Türkçe ile tanışan Alevi Kürtler arasında da okunup söylenmesinde ise şaşılacak bir yan olmasa gerek. Bektaşi Tekkeleri'nde ibadet dilinin Türkçe olması, bu dilin, yazı dili olarak kullanılma imkanına sahip olması da ayrıca ona belli avantajlar sağladı. Bu sayede, Türkçe beyit ve deyişler kaybolmaktan kurtuldukları gibi yayılma olanağı da buldular.

Cemal Şener, yukarıda bahsi geçen J. Genel Komutanlığına ait rapordan şu satırlara yer veriyor:

> "20-30 yaşlarından yukarıdakilerle Türkçe anlaşmak mümkün iken 10 yaşından küçük çocuklarla Türkçe konuşmak imkanı ortadan kalkmak üzeredir. Bu netice

Dersim Alevi Türklerinin benliklerini kaybetmeye başladıklarına ve ihmal edilirse günün birinde Türk dili ile konuşana tesadüf edilmeyeceğine delilidir."

"Türklüğe yönelmiş tehlike"ye dikkat çekmek amacıyla yapılmış bu tür gerçek dışı iddialara o dönemin resmi belgelerinde çokça rastlanmaktadır. Kuşku yok ki o dönemde, Dêrsim'in köylerine giden yabancı biri, her yerde pekala Türkçe konuşabilen yetişkin bir ya da bir kaç erkekle karşılaşabilirdi. Bir sürpriz değildi bu. Ne var ki bunun nedeni, eskiden Dêrsim köylerinde halkın konuştuğu dilin Türkçe olması değildi. Yetişkin erkekler içerisinde Türkçe bilenlerin bulunması, erkeklerin Kürt toplumundaki konumu, onlar tarafından yerine getirilen işlerle ilgiliydi. O dönem çarşıya pazara uğrayan, askerlik yapan, batı illerine çalışmaya giden ya da devlet dairelerinde iş takibinde bulunanlar sadece erkeklerdi. Örneğin, Osmanlı döneminde İstanbul hamalları içerisinde, Dêrsimlilerin oranı hiç de azımsanır gibi değildi. Balya madenleri ile Zonguldak'taki kömür işçilerinin de büyük bir bölümü Kürt'tü. Kaldı ki sayıları çok olmasa da, okul kapısından içeriye adım atmış Kürtler de aynı şekilde sadece erkeklerden oluşuyordu.

Bütün bunlar ise ister istemez, erkek nüfusun bir bölümünün Türkçe öğrenmesini olanaklı kılmıştı. Ne var ki buna rağmen, nüfusun ezici çoğunluğu tarafından bilinmeyen Türkçe günlük yaşama giremiyordu.

Beri taraftan, dil öğrenme ve konuşma olayını tek taraflı olarak da düşünmemek gerekir. Örneğin, ben bugüne kadar, Türk Alevi din adamlarının, Kürt talipleri olduğuna ilişkin herhangi bir bilgiye rastlamadım. Ancak tersi oldukça yaygındır. Dêrsimli din adamları, Kars'tan Sivas'a kadar olan geniş alanda neredeyse tek etkin din adamı grubunu oluştururlar. Daha güneydeki Malatya, Adıyaman, Maraş ve Antep yörelerinde ise aynı rol, yine o yöreden olan Kürt din adamlarına aittir. Sivaslı olan Türk Alevi arkadaşlarım içerisinde pirlerinin Dêrsimli olduklarını söyleyenlerle bizzat konuşmuşumdur. Erzurum, Erzincan, Elazığ, Malatya, Maraş ve Antep yörelerindeki Türk Alevilerin pirleri genellikle Kürt'türler.

Türk sömürgeci sisteminin propagandasının tersine, bu durum bile, Kürtlerin Aleviliğin şekillenip yaygınlaşması ile yaşatılmasında oynadıkları belirleyici rolü gözler önüne sermektedir.

Beri taraftan Kürt ve Türk Aleviler arasındaki yakın bağ ve ilişki, kaçınılmaz olarak her iki tarafın, zamanla birbirlerinin dua ve gülbanklarını öğrenmelerini de olanaklı kıldı. Türk taliplerine daha iyi seslenebilmek için Kürt olan Alevi din adamları Türkçeyi ve özellikle de Türkçe dua ve gülbankları öğrenirken Türk talipler de aynı nedenle pirlerinin dili olan Kürtçeyi öğrenmeye yöneldiler. Elbet, Kürtlerle Türklerin karşılıklı olarak birbirlerinin dillerini öğrenmelerinin tek nedeni bu değildi ama bu, resmi belgelerde de dile getirilen çok önemli bir etkendi.

Örneğin, Çankırı Milletvekili ve TBMM Başkanı Abdulhaluk Renda 1925 yılında, Kürdistan'a yaptığı gezinin ardından hazırladığı raporda:

"Muhitin tesiri o kadar büyüktür ki Elaziz ile Çemişkezek arasında Ezat Gümrükhanı civarında Türkçeden başka hiç bir lisan bilmeyen **beş altı Türk köyü mahza Alevi oldukları için Kürt olduklarını iddia etmektedirler.**"[280]

Renda şöyle devam ediyor:

"Fırat'ın şarkında bulunan Kürtler, iktisaden ve lisanen tamamen hakim mevkidedirler..."

"Fırat'ın garbındaki Malatya vilayetinin vaziyeti de aynıdır. Yalnız bu vilayetin Behisni kazasında sakin olan Kürtlerin erkekleri ihtiyaçlarını tevsiye için Türkçe öğrenmeye mecbur kalmıştır. Fırat'ın garbında bulunan diğer vilayetlerimizdeki Kürtler'in erkekleri Türkçe öğrenmeye mecbur kalmışlarsa da kadınlar hala Kürtçe konuşmakta ve cümlesi taassubla gördüklerini muhafaza etmekte ve kemali gururla Kürt olduklarını söylemektedirler."[281]

Sanıyorum yalnız başına bu satırlar bile Alevilerin Türk oldukları ya da Kürt Alevilerin dua ve gülbanklarının Türkçe oldukları şeklindeki görüşlerin ne kadar yanlış olduklarını görmek için yeterlidir.

Şeyh Sait liderliğindeki 1925 Kürt ulusal başkaldırısı için de *"Ayaklanma din perdesi altında, tamamiyle milli bir harekettir"* belirlemesinde bulunan TBMM Başkanı Renda, "Dêrsim'in Durumu" ara başlığı altında ise şu satırlara yer veriyor: *"... Dersimlilerin elhalletü hazihi Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulınmalarına rağmen ekserisinin Türkçeyi bilmek, bilmemek ve söylememek hususındaki taassubu Dersim'de görmedim."*[282]

1930 Yılında Dersim'in Kuzey bölgelerinde, daha doğrusu o tarihte Erzincan'a bağlı olan Pilemuriye (Pülümür) çevresinde gerçekleştirilen askeri operasyonun temel nedeni, bölgede Kürtçenin konuşuluyor olmasıydı.[283]

Gerçekten de bu harekâtın ardından Kürtçe o derece büyük bir katılıkla yasaklandı ki insanlar sıradan işlerini görebilmek için dahi il ve ilçe merkezlerine gidemez oldu.

Bu olaya değinen Doç. Dr. Fikret Başkaya, durumu şu şekilde özetliyor:

"Nüfusunun %3 ile % 4 dışında Kürtçe'den başka dil bilmediği dönemde, Kürtçe'nin kullanılması yasaklanmıştı. (Resmi olmayan durumlarda) Kürtlerin yaşadığı kent merkezlerinde bu yasağa uyulmasını sağlamak amacıyla memurlar görevlendiriliyordu. Köyünden sınırlı artık satmaya gelen Kürt köylüleri hiç Türkçe bilmedikleri için "kontrol memurları"na yakalanmaktan kurtulamıyorlardı. Erzincan Valisi Ali Kemali Bey'in yazdığına göre, her Kürtçe kelime için beş kuruş ceza kesiliyordu. Bir koyunun elli kuruşa satıldığı dönemde 1930'lu yıllarda beş kelimelik iki cümleyle meramını ifade etmek zorundaki bir kişi bir koyun değerinde ceza ödemek zorunda kalıyordu... Satış için çevirmene başvurma zorunluluğu nedeniyle satıştan elde edilen gelir, ceza olarak ödenip elden gidiliyordu."[284]

280-Bayrak, Mehmet, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, Öz-Ge Yay. s. 453

281-Bayrak, Mehmet, Age, s. 454

282-Bayrak, Mehmet, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, Öz-Ge Yay 1993 s. 456

283-Daha geniş bilgi için Bkz. "İkinci Dersim Seferi: 1930 Pilemuriye (Pülümür) Harekatı"

284-Başkaya, Fikret, Paradigmanın İflası, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s. 56

Hiç kuşkusuz Alevilerde ibadet, her halkın kendi dili iledir. Yani Kürtlerinki Kürtçe, Türklerinki Türkçe, Arapların ki Arapçadır vs. Yan yana ya da iç içe yaşayan farklı halkların, karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri bu gerçeği değiştirmez.

Öte yandan, kimilerinin ileri sürdüğü gibi, varsayalım ki söylenenler doğru olsun ve Kürt Aleviler, ibadetlerini Türkçe dua ve gülbanklarla gerçekleştirmiş olsunlar; bu onların Türk olduklarını mı gösterir? Elbet değil. Eğer bunu doğru kabul edersek, o zaman İslam dünyasında ibadet Arapça olduğu için, bütün Müslüman halkları Arap olarak kabul etmemiz gerekir. En başta da Türkleri tabi...

Bütün bunlara ek olarak bu konuda öyle bir nokta var ki, "Aleviler Türktür" ya da "Alevilik Türklerin İslamı algılama biçimidir" tarzındaki ırkçı görüşleri, bütün saçmalıklarıyla çırılçıplak ortaya koyar. Kürt ve Türk Alevi nüfusun yan yana ya da iç içe yaşadıkları geniş bir bölgede, Alevilik Kürtlükle, Sünnilik ise Türklükle aynı anlamda görülüyor ki bunu 18. Yüzyılda bölgeye gelip gözlemde bulunmuş ya da inceleme yapmış yabancılar da dile getirmekteler.

Tokat'ta bulunan **Hubiyar Ocağı**nın başı Şeyh Mustafa Temel'in de bu noktaya parmak bastığını, Türk milliyetçisi Prof. Dr. Türkdoğan şöyle aktarıyor:

> "Şeyh'e göre; Kendi aşiretine bağlı hiç bir Kürt aşireti mevcut değilmiş. Kendilerini Beydili aşiretinin bir devamı olarak kabul etmektedirler. Elazığ, Erzincan ve Tunceli yörelerinde kendilerine, Kürtçe konuşmadıkları için alevi olmadıkları (abç.) söyleniyormuş. Böylece, Güney Doğu'da alevi kavramı ile kürtçe özdeşleştirilmektedir. Adeta, bir alevi kürtçe konuşmadıkça alevi sayılamaz tarzında bir genellendirme ortaya çıkmaktadır."[285]

Aslında Prof. Dr. Türkdoğan'ın belirttiği özdeşleşme Alevilikle Kürtçe değil, Kırmanclık ya da Kürtlükle Alevilik arasındadır. Bu kitabın başka bölümlerinde de değinildiği gibi bu yörelerde, Kürtçe konuşmalarına rağmen, Alevi olmayan Kürtler için bile "Onlar Sünniler, Türktürler" belirlemesi hayli yaygındır. Başka bir deyişle Alevilik ile Kürtlük, Sünnilik ile de Türklük kavram olarak aynı anlamda kullanılmaktadır. Doğaldır ki bu durumda da Kürtçe ister istemez Alevi dili şeklinde algılanıyor.

Yaşı 50 ve daha yukarı olanlar iyi bilirler, Kürt Alevilerin yaşadıkları bölgelerde Türkçenin günlük yaşama girmesi, esas itibariyle 1960'lı hatta 70'li yıllardan sonraya rastlar. Bu yaygınlaşmanın, Sünni Kürtlere oranla Alevi bölgelerinde daha hızlı ve etkin şekilde yaygınlaştığı ise yine toplumumuzun bir gerçeğidir ki bunun nedenlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Kürt Aleviler, Kürdistan'ın batı bölgelerinde ve Türklerle yan yana, bazen de iç içe yaşıyorlar. Sünni Kürtlere oranla bu kesimin, Türklerle sosyal ve ekonomik ilişkileri daha fazladır. Sınır bölgelerindeki Kürtler gibi, Kürdistan'ın öteki parçalarıyla diyalogları da mevcut değil,

285-Türkdoğan Age, s. 521

2-Sünni Müslüman Kürtler arasında son dönemlere kadar varlığını sürdürmeyi başarmış ve Kürtçenin yaşamasına büyük katkı sağlamış olan medreselere paralel bir kurumlaşma, Kürt Aleviler arasında yok,

3-Kürt Alevilerin yaşadıkları bölgelerin, Türk yönetimi tarafından ilk elden asimile edilecek bölgeler olarak saptanmaları ve buna uygun özel programların uygulanmış olması,

4-Alevilerin, okumaya kısmen daha fazla ilgi duymaları ve özellikle de kız çocuklarını okutmaktan kaçınmamaları,

5-Asimilasyona karşı herhangi bir programa sahip olmayan, hatta onu doğal karşılayan sol hareketin, Sünni Kürt kesimine oranla Alevi Kürtler arasında çok daha güçlü olması,

6-Yoksulluk nedeniyle köyden kente göçün, göreceli olarak Kürt Alevilerin yaşadıkları bölgelerde daha yüksek oranlarda seyretmesi,

7-Direnişçi ve rejime karşı eleştirici olan Türkçe sözlü Alevi müziği ile şiirlerin, sol hareket ve demokrat çevrelerce sembol olarak benimsenmesi ve bu yolla kitle içerisinde yaygınlaştırılması ki bunun en belirgin örneği Pir Sultan Abdal'dır.

Bütün bunlar ise Kürt Alevi kitle içersinde Türkçenin günden güne daha çok konuşulan bir dil haline gelmesine; ya da öteki adıyla Kürtçenin, hem genelde ve hem de ibadet dili olarak gerilemesine neden oldu.

Kürt ve Alevi olan bir ailenin çocuğu olan ben, küçüklüğümde onlarca ceme katılmış biriyim. Cem bağlayan bir hayli pir ve rehber tanıyorum. Örneğin, Dêrsim'in Nazımiye ilçesine bağlı Zêve/Dewa Kurêsû köyünden Sey **Bertal**, yine aynı ilçeye bağlı Şêrkan (Şêrkû) mezrasından **Îvrayîmo Heçik (Îvo Heçik)**, Depe (Karakoçan)'ye bağlı Paş köyünden **Şaverdîyê Rayverî**, Nazımiyeli **Sey Xidir (Hıdır)**, aynı bölgeden Mazra Cafanlı **Usênê Zêynelî** bunlardan bazılarıdır. Bu kişiler Türkçe bilmiyorlardı ve Şaverdiyê Rayverî'nin komik bir Türkçe ile her nasılsa ezberlediği bir kaç satırlık dua dışında, cem esnasında bir tek kelime Türkçe etmiyorlardı.

10. 2. Kürt Alevilerin İbadetinde Dua ve Gülbanklar

Kürt Alevilerin dualarının bir bölümü bellidir, yöreye ve kişiye göre değişmezler. Bunun ötesinde bir de birbirinin aynı olmayan ya da kısmen aynı olan dua ve gülbanklar mevcuttur. Bunlar yöreye ve kişiye göre değişebilir, eklemeler çıkarmalar yapılabilir. Diğer bir deyişle kalıp ya da çerçeve aynı ama içini doldurma farklıdır. Örneğin, genel dua kalıpları içerisinde aynı duanın sözleri bazen Tanrı'yı, bazen Xizir (Hızır)'ı, bazen Hz. Ali'yi, bazen güneşi, bazen Kurêş'i, bazen piri, bazen Duzgin Bava'yı ya da başka herhangi bir kutsalın (ziyaret ve meleke) ismi anılarak yapılabilir. Bir başka deyişle Kürt Alevi duaları, genel kalıplar içerisinde esnek ya da değişken bir dokuya sahipler.

1999 Yılında İstanbul'da basılan Dersim'de Alevilik adlı kitabımda,

Dersim Alevilerine ait Kurmancca ve Kırmancca dua ve Gülbenk örneklerine yer vermiştim. Ancak, konu ile ilgili çalışmalarımı bununla sınırlı tutmayı düşünmüyordum. Çocukluğumda katıldığım cemlerden, dinlediğim dua ve beyitlerden biliyordum ki halkımız bu alanda hayli zengin bir hazineye sahiptir. O günden sonra konuştuğum Dersimlilerden bazı yeni dua örnekleri edindim.

Bu arada, konuya eğilen başkalarının da katkısıyla, halkımızın kültüründe önemli bir yere sahip olduklarına inandığım birçok dua ve gülbank kaybolmaktan kurtarıldı, güzel eserler ortaya çıktı.

Kırmancca (Zazaca) Dêrsim halk müziğini modernize ederek orijinali ile uyumlu bir tarzda sunmakta oldukça başarılı adımları bulunan müzisyen **Mikail Aslan**'ın eserlerinde, Dêrsim Alevilerinin ibadetinde çokça duyulan dualar hem tekst hem de melodi olarak yer alıyor. İşte bunlardan bir örnek:

(...)
Çemê Muzurî
Xanê Xizirî
Qalxanê wayîrî
Halênê teyr û turî
Mor û milawinî
Her keşî rê cayê to esto
Namê na bêkeşîya mi çik o?
No çi Xezev o?

Ya Xizirê Tuzige
Ya tîja Homete
Tenga ma de birese
Raver can û royî de
Wa îi birayî de
Xal û werezayî de
Ded û derezayî de
Dar û kemerî de
Vasê yavanî de
Dima kî ma neçarî de[286]

Türkçesi:

Mınzır Nehri
Hızırın evi
Sahibin kalkanı
Kuşların yuvası
Ve de yılanlar ve kertenkelelerin
Herkes için bir yerin var senin
Benim bu kimsesizliğim sebebi nedir o zaman?
Bu ne felaket böyle!

286-Kaynak: Mikail Aslan'ın CD'si Kilıtê Kou

Ey Tızıgın Hızırı
Ey ümmetin güneşi
İmdadımıza yetiş
İlk önce can ve ırmağın
Kız ve erkek kardeşin
Dayı ve yeğenin
Amca ve yeğenin
Ağacın ve taşın
Yaban otunun
Ondan sonra da biz çaresizlerin[287]

Bu beyitin sözlerinde yöreye ve kişiye göre kimi değişiklikler olsa bile tipik bir Dêrsim beyiti örneğidir. Cemlerde ve cem dışı dualarda her an onunla karşılaşmak mümkündür.

Yine **Metin-Kemal Kahraman** kardeşler de, bu dönemde, aynı konuda hayli başarılı bir çalışmaya imza attılar. Metin ve Kemal, "Çeverê Hazaru" adındaki CD de, Dêrsim yöresinin birbirinden güzel beyit ve gülbank örneklerini bir araya getirdiler. Örneğin, benim de arşivimde bulunan ve "Seymomidê Usênê Birmû" (Bava Nezdi) tarafından söylenen bir beyiti aktarayım:

HAY HAY!..
Payîz ama pîr ama
Payîz o, kalo pîr ama
Rast û çep ra silam da
Nat û dot ra silam da
Veng da bî top der û cîra
Amay Cemê Heqî girê da
Nîyaz û qirvan kerd vila
Çilê mominî nay pira
Hewz û keskû zereq da
Zerqê xo est cirmo cîya
Zerqê xo kewt zerrê ma

Hay hay, hay hay!
Îmdadê ma de bêro Qilawuzê Mizur Bavayî
Hay hay, hay hay!
Carê ma de bireso Xizirê Serê Deyrayî
Hay hay, hay hay, Hay hay!

287-Burada örnek olarak alıntı şeklinde verilen tekstler, Vate Çalışma Grubu'nun imla standardı esas alınarak yazıldı. O bakımdan, kaynaklardaki imla ile buradaki imla arasında bazı yönlerden farklar var.

Amay pêser pîr û misayîv îi kewrayî
Kewtî binê sivigî her juyî guretî cayî
Zakîrî tomir guret, kewt perda va "Hay hay!..."

Ustî ra sama çar bira û hîrê wayî
Raya Heqî de gam û payî
Jîyar û dîyarî dekerrnayî
Çep îi rastû perrî sanayî
Hewzo kesk ra bereqîyayî
Rast îi çepû perrî sanayî
Hewzo kesk ra xemelîyayî

Hîrê bî birê bî
Gire bî sîre bî
Hîrê bî bire bî
Gire bî sire bî gîrîyayî
Hay hay, hay hay!
Hay hay, hay hay!
Îmdadê ma de bêro Qilawuzê Mizur Bavayî
Hay hay, hay hay!
Carê ma de bireso Xizirê Serê Deryayî

Türkçesi:

HAY HAY!..
Sonbahar geldi, pir geldi
Sonbahardır; aksakallı pir geldi
Sağdan, soldan selam verdi
Bıı yandan, o yandan selam verdi
Çağırdı, toplandı konu komşu
Gelip Tanrı cemine durdılar
Niyaz ve kurban dağıttılar
Mımlu çıralar yaktılar
Yeşil haleler parıldadı
Parıltısı her tarafa saçıldı
Parıltısı yüreğimize işledi

Hay hay, hay hay
Imcladımıza yetişsin Mızur Baba Kılavuzu
Hay hay, hay hay
İmdadımıza yetişsin deryalar hakimi Hızır
Hay hay, hay hay, hay hay
Bir araya toplandı pirler, musahipler ve kirveler
Saçak diplerinde aldılar yerlerini

Zakir eline aldı sazı, vurdu teline, dedi "Hay hay"
Semaya kalktı dört erkek ve üç kız kardeş
Hak yolunda adım adım
Andılar ziyaretleri
Sağdan, soldan kanatlarını çırptılar
Yeşil haleyle parıldadılar
Sağdan, soldan kanatlarını çırptılar
Yeşil haleyle süslendiler

Üç oldular dağıldılar
Diiğümlenip sıra oldular
Üç olup dağıldılar
Diiğümlenip sıra oldular kaynaştılar

Hay hay, hay hay!
Hay hay, hay hay
İmdadımıza yetişsin Mızur Baba Kılavuzu
Hay hay, hay hay
İmdadımıza yetişsin deryalar[288]

Yine Bava Nezdî tarafından aktarılan bir Sema gülbankı ise şöyle:

GULVANGÊ SEMA

Halla halla, halla halla, halla halla
Zîkr û duazê ma
Qirvan û nîyazê ma
Çerx û perwazê ma
Veng û vazê ma
Tomir û sazê ma
Savda û awazê ma
Şêro Olî Dîwan de
Tawîyê Heqî de
Qem û qewul bo.

Türkçesi:

BİR SEMA GÜLBANKI

Halla halla halla halla halla halla
Zikrimiz, duamız
Kurbanımız. niyazınız
Çarkımız, pervazınız
Sesimiz, sözümüz
Tamburumuz, sazımız

288-Aktaran: Bava Nezdî, Munzur Çem Arşivi ve Metin-Kemal Kahraman, CD Çeverê Hazaru, Lizgê Kitap-CD, İstanbul, 2003

Sevda ile avazımız
Gitsin Ulu Divan'da
Hak nezdinde
Kaim ve kabul olsun.[289]

Bu konuya eğilirken, Dêrsimli ozan Ali Baran'ın "Teberik" adlı çalışmasına da parmak basmak gerekir. Ağırlıklı olarak Kürtçenin Kurmancca lehçesinde söyleyen Baran'a ait bu çalışma hem melodi ve hem de tekst olarak Dêrsim yöresi halk müziğine değerli bir katkıdır. Baran'ın CD'si Teberik'de yer alan Kurmanci bir beyit ile ona bağlı olarak okunan bir beyit ile ona bağlı olarak verilen bir gülbankı aktaralım:

Beyit:

AXUÇANDÎ
Axuçandê axu vexwarî
Le tu bi halê me dizanî
Ê kı bi te îman nanî, heylo heylo
Li ser da kevir û kuç dibarî
Lê tu Murşidê vê alemê
Lê tu bi halê me dizanî
Ax dilo dilo, ax dilê me bi kul o
Dilê xweş û Hêqîn, heylo heylo
Li nav talib u dostan o
Dost û talibê delal
Bi pîr û bi murşîdan o

Ulu Baba bilindê çîyan e
Qenter Baba mexela şêran e
Qenter Baba şuna mêran e
Benda pîran gotin Axuçan e, heylo heylo
Hemû derdê me ra ew derman e
Gotin benda pîran Axuçan e, heylo heylo
Ew dermanê hemû derdan e
Ax dilo dilo...
Çume hemberê Sêvazê
Kurêş û Bamasîr ketîbîn behsê
Ez çume dîyarê Sê Asê
Kurêş û Bamasîr ketîbîn behsê
Digo dîsa bila bi me ra were, heylo heylo
Axuçanê axu vexwarî bi tasê
Dîsa bila ji me ra were, heylo heylo
Axuçanê axu vexwarî bi tasê
Ax dilo dilo dilo...

289-Aktaran: Bava Nezdî, Munzur Çem Arşivi ve Metin-Kemal Kahraman, CD Çeverê Hazaru, Lizgê Kitap-CD, İstanbul, 2003

Türkçesi:

AXUÇANDÎ

Axuçand zehir içti
Sen halimizi biliyorsın
Sana inanmayanın hey, hey
Üstüne taşlar yağacak
Sen bu alemin mürşidisin
Sen halimizi biliyorsun
Ah yüreğim ah yüreğim, yüreğim yaralıdır
İyi ve gerçek yürek, hey hey
Taliplerin ve dostların arasındadır
İyi talip ve dostlar
Ancak pir ve mürşitle var olur

Ulu Baba dağların yükseğidir
Qenter Baba aslanların yurdudur (yatağıdır)
Qenter Baba yiğitlerin yaylasıdır
Pirlerin bendi diyorlar Axuçandır, hey hey
Bütün dertlerimize derman odur
Diyorlar pirlerin bendi Axuçandır, hey hey
O bütün dertlerin dermanıdır
Ah yüreğim ah

Sivas'ın karşısına vardım
Kurêş ve Bamasûr bahis tutmuşlardı
Vardım Sê Asê'nin yanına
Kurêş ve Bamasûr bahis tutmuşlardı
Dediler bir daha bizimle gelsin, hey hey
Axuçand ki o tasla zehir içti
Dediler bir daha bize gelsin, hey hey
Axuçand ki o tasla zehir içti
Ah yüreğim, yüreğim yüreğim

GULBANG (Gülbenk kısmı)

Hila hila, hila hila!
Cema we cem be
Guneyên we ef be
Xizmeta we qebul be
Sîya Xizir tim û tim li ser we be
Nûra Elî Mihemmed li we kem nebe!
Fira lingan,
Esqa Dilan

Fem û îzana aqilan
Qudreta çavan
Li we kem nebe!

Xudeyo T'allah tim û tim li cem we be
We bi çi girt bi zêr û zîv be
Qeza bela û nexweşî ji we dûr be
Cem û cemaata we nûr be
Rahmet li bav, kal û pîran
Lanet li nexwaz zalim û kafiran
Hû!.. Cema we hû! Hila hila, hila hila!..

Türkçesi:

GÜLBENK

Allah Allah, Allah Allah
Ceminiz cem olsun
Günahlarınız af olsun
Hizmetiniz kabul olsun
Hızır'ın gölgesi hep üzerinize olsun
Ali ile Muhammed'in nuru üzerinizden eksik olmasın
Ayakların feri,
Yüreklerin aşkı
Aklın anlayış ve izanı
Gözlerin kudreti
Sizden eksik olmasın
Allah hep yanınızda olsun
Tuttuğunuz altın ve gümüş olsun
Kaza, bela ve hastalık sizden uzak olsun
Cem ve cemaatiniz nurlu olsun
Allah babanız, dedeniz ve pirinize rahmet eylesin
Düşman, zalim ve kafirlere lanet olsun
Hu! Ceminize hu! Allah Allah, Allah Allah[290]

AX BABA

Çume diyarê bêderan
Ketim nav cema rêçberan
Him cot dikin, him av dikin
Sebe Mîr û Beg û Axan

Ox ox ox ox Axbaba ye
Wa çi eşq û sevda ye

290-Kaynak: Ali Baran, CD, Teberrik, Baran Music Production

Cila reşik xwe werdaye
Wa çi hale çi sevda ye
Dem dem dem dem... ox ox

Tu Tembûr î ez perde me
Tu Xade yî Qulê teme
Li ber derîye we sevî me
Ne kenîme ne şabîme

Ox ox ox ox Axbaba ye
Ew kanîya ji kevir e
Çel Hırîyan av le bire
Wekê karê me karkiran
Xelas nabe, venamire

Ox ox ox ox Axbaba ye...
Deşta Bulamê deşta duz e
Cîyayê Çelxanê ser da xuz e
Yê kı miradê me bike
Li Qerebê Seyîd Aziz e

Türkçesi:

AX BABA

Vardım harmanların başına
Girdim rençberlerin cemine
Hem çift sürüyor hem sulıyorlar tarlayı
Mir ve bey ve ağalar için

Oh oh oh oh Ax babadır
Bıı ne (biçim) aşk ve sevdadır
Kara giysilerini çekmiş üstüne
Bu ne (biçim) hal ne sevdadır
Dem dem dem dem, oh oh
Sen sazsın ben perdeyim
Sen Allahsın ben kulunum
Senin kapının önünde bir öksüzüm ben
Ne güldüm ne de mutlu oldum ben

Oh oh oh oh Ax babadır
O taştan bir çeşmedir
Kırk hıri su taşımış ondan
Bizim işçilerin işi gibidir o
Ne biter ne de ölür

Oh oh oh oh Ax babadır
Bulam Ovası düz bir ovadır
Çelxan Dağı yükselir yanı başında
Muradımıza erdirecek olan
Qerebêli Seyid Azizdir[291]

DEMÊ DEMÊ

Demê demê demê, çi xweşe demê
Werin hevra bigrin, em eşq û semê
Cema me şuna ehlibeytan e
Sema me tehrê Çel Qirxleran e
Rêya me rêya Deh û Du îmanan e
Xizir hazir û nazir li ser rîyan e
Demê demê demê, çi xweşe demê
Werin hevra bigrin, em eşq û semê

Emê biratî bikin rê û tevdîr,
Emê nebin hesirê ber zulmên mîr
Ê bên zemanên bi keyf û bi nur
Ê rabe zemanên, tarî û zuxur

Demê demê demê, çi xweşe demê
Werin hevra bigrin, em eşq û semê

Heftê û du millet hat ser Cîhanê
Alem ji yek nuxdê tew peyda buye
Dinya bakî nîne qe jî kesan re
Aliyek peyda buyê ji kurmancan re

Demê demê demê, çi xweşe demê
Werin hevra bigrin, em eşq û semê

Türkçesi:

DEMÊ DEMÊ

Cem cem cem, ne güzeldir cem
Gelin beraber duralım, aşk ve semaha
Bizim cemimiz Ehlibeytlerin yeridir
Bizim cemimiz Kırkların usulüyledir
Yolumuz On İki İmamların yoludur
Hızır hazır ve nazır yolumuzun üstündedir

Cem cem cem, ne güzeldir cem
Gelin beraber duralım, aşk ve semaha

291-Tekst: Seyîd Aziz Dede, bazı kısımlar Ali Baran'a aittir.
Kaynak: Ali Baran, Ey Dêrsime Albümü (CD)

Kardeşliği yol ve hazırlığımız yapalım
Mirlerin zulmüne esir olmayalım
Keyifli ve nurlu zamanlar gelecek böylece
Karanlığın zamanı bitecek böylece

Cem cem cem, ne güzeldir cem
Gelin beraber duralım, aşk ve semaha
Yetmiş iki millet geldi cihana
Bütün alem tek bir noktadan oluştu
Dünya hiç kimseye kalmaz
Dünyanın bir tarafı da biz Kürtlere ayrıldı

Cem cem cem, ne güzeldir cem
Gelin beraber duralım, aşk ve semaha[292]

Üzerinde durduğumuz konuya ilişkin dönemin en ilginç çalışması, kuşkusuz Malatya Doğanşehirli Pîr Alî Balî tarafından gerçekleştirildi. Kürtçe (Kurmancca lehçesi) ve Türkçe olarak çıkan kitabında Pîr Alî Balî, nefis bir anlatımla inanç ve kültürel yönden, Aleviliğin, sadece kendi yöresindeki versiyonu hakkında bilgiler vermiyor, o genel olarak Kürt Aleviliği hakkında başarılı bir tanıtım yapıyor. Kaybolmakta olan birçok noktayı gün ışığına çıkartıyor.

Kürtçesi, "Diwan-a Heq, Cemê Elewitiyê," Türkçesi ise "Alevi İnancı ve Hizmetleri" ismini taşıyan çalışmada, Pîr Alî Balî, Alevilik inancını ve ibadetini değişik yönlerden tanıtmakta, dua ve gülbanklardan örnekler sunmaktadır. Kitap, Kürt Aleviliğini pratikte tanımak isteyenler için başvurulması gereken güzel bir yapıt niteliğindedir. Bu çalışmanın değişik bölümlerinde, yeri geldikçe Pîr Alî Balî'nin kitabından alıntılara yer verilmektedir.

10. 3. Öteki Bazı Dua ve Gülbank Örnekleri

Aşağıdaki dua, bir hizmetin yerine getirilmesi, diyelim ki bir çocuğun bir din adamının eline su dökmesi halinde, elini ve yüzünü yıkayan tarafından edilir:

Berxudar be,
Weş û war be,
Pir û kal be,
Raya to rakerdîye bo,
Linga to kemere ro megino,
Heq çi mirodê to ke esto bikero,
Sîya ma û piyê to to ser ra wemedaro,
Neqî sima ra dırî fiyo,
Risko xêr sima do.
Xiziro Kal her tim hermê to ser o bo.
(...)

292-Tekst; Ali Baran, Müzik; Axuçanlı Seyd Murteza

Türkçesi:

iyi günler göresin.
sağlıklı olasın,
ızızın ömür göresin,
yolun açık olsın,
ayağın taşa değmesin,
Tanrı ne muradın varsa versin,
Anne ve babanın gölgesini üzerinden eksik etmesin,
haksızı sizden uzaklaştırsın,
helal rızık nasip eylesin,
Aksakallı Hızır her zaman omuzunda olsun.
(...)

Duruma göre, dua metni uzayıp kısalabilir. Şayet hizmeti yapan kişi, aile büyüklerinden biri ise o zaman dua şöyle bir çerçevede olur:

Berxudar be,
Weş û war be,
Pir û kal be,
Xiziro Kal to û az û uzê to de bo,
Heq ewlado xêr bido,
Derdê cigere ra sima memisno,
Sîya sima az û uzê sima ser ra wemedaro,
Neqe sima ra dûrî bero,
Xirave sêmuga sima mekero,
Raya sima rakero,
Rişîyayîye ra sima memisno,
Nîyaz û qiravnê sima hêçe mebero,
Raya Êlî-Mihemmedî ra sima dûrî mefîyo,
Dest û bojîyê sima pêbicêro,
Çuyê şima berz kero, ê dişmenî ronone,
Torzênê şima tuz bo, ê dişmenî kor bo.
(...)

Türkçesi:

Berhudar olasın,
Sağlık ve esenlik içinde kalasın,
Uzun ömür göresin,
Aksakallı Hızır seninle olsun,
Tanrı hayırlı evlat versin,
Evlat acısı göstermesin,
Gölgenizi çoluk-çocuğunuz üzerinden eksik etmesin,
Haksızlığı sizden uzaklaştırsın,
Kötülüğü eşiğinize uğratmasın,

Yolınızı açık eylesin,
Yüz karalığı göstermesin,
Kurban ve niyazınızı boşa çıkartmasın,
Mıhammed-Ali yolından uzaklaştırmasın,
Bileğinizden tıtsun,
Değneğinizi yükseltsin, düşmanınkini indirsin,
baltanızı keskinleştirsin, düşmanınkini köreltsin.
(...)

Dua benzeri sözlerle uzayıp gidebilir. Son iki satır ise her zaman söylenmez.

Bütün kutsal varlıklardan daha üst mertebede kabul edilen Tanrı'ya, dua anında şu sözlerle seslenilir:

Ya Heq!
Ya Reb!
Ya Rebb-i Alem!
Ya Heq comerd!
Ya Heqo ke asmenê hotîne de ronîsto!
Ya Heq ti ya ke asmenê hotîne nîşta ro!
Ya Heqo wayîrê çar kosey dînya!
Ya Heq, ti ya ke asmenî hotîne nîşta ro, çar kosê dînya de nîyadana!
Ya wayîrê çar kosey dînya!
Ya Heq, tiya ke 18 hazor alemî virastê!
Ya Pîrê Ulıı Dîwanî!

Türkçesi:

Ya Allah!
Ya Rab!
Ya Rabb-i Alem!
Ya cömerd Tanrı!
Ya göğün yedinci katından dört köşe dünyayı izleyen Tanrı!
Ya dört köşe dünyanın sahibi!
Ya Tanrı, sen ki 18 bin alemi yaratansın!
Ya Ulu Divan Piri!

Yukarıdaki sesleniş cümlelerinden biri ile başlayan dua, aşağıdaki dilekle devam eder:

Ma xo esto bextê to, bê comerdîye!
Sifte qom î hometa xu ya bîne rê,
Dar û berî rê
Kemer îı kıuçî rê,
Vergê yabanî rê,
O ra dime kî nıa rê bê comerdîye,
Ma û az û ızê ma rê êverêde xêr rake/cisane!
Zar û zêçê ma zıır û îftîra ra bisevekne,

Xirave ra ma memisne,
Nêbîyayîye çêverê ma mesoyne,
Neqe sêmıga ma ra dûrî bere
Risko xêr bide,
Heram wertê riskê az-ızê ma meke!
(...)

Türkçesi:

Bahtına sığındık, cömertliğini göster!
Önce öteki kullarına,
Cümle bitkiye,
Dağa taşa,
Yaban kurdına,
Sonra da bizim için cömerttliğini göster,
Bize ve çoluk çocuğumuza hayırlı bir kapı aç!
Çoluk çocuğumızu yalan ve iftiradan koru,
Kötülük gösterme bize,
İftirayı kapımıza uğratma,
Haksızlığı eşiğimizden ızaklaştır;
Helal rızk ver,
Çoluk-çocuğumuzun rızkına haram katma!

Xizir'a seslenilerek yapılan dualar, en çok da dara düşüldüğü zaman gerçekleşir.

Ya Xizir!
Ya Xiziro Kal!
Ya Xiziro suyarîyê Astorê Qirî!
Ya Xiziro suyarîyê serê Astorê Qirî!
Ya suyarîyê Astorê Qirî!
Ya Xiziro ke her ca de hazir û nazir o!
Ya Xizir, ti ya ke her ca de hazir û nazir a!
Ya Xizirê sata tenge!
Ya Xizir, ti ya ke sata tenge resena!
Ya Xizir ê serê deryayî!
Ya Xizir ê kelek û gemîya!
Ya Xiziro cantêzik!
Ya Xiziro cansenik!
Ya Kalo Sipê!

Türkçesi:

Ya Hızır!
Ya Aksakallı Hızır!
Ya Boz At'ın süvarisi Hızır!

Ya Bozat'lı Hızır!
Ya her yerde hazır ve nazır olan Hızır!
Ya Hızır, sen ki her yerde hazır ve nazırsın!
Ya dar saatin Hızır'ı!
Ya dar saatte yetişen Hızır!
Ya denizler Hızır'ı!
Yı kelek ve gemilerin Hızır'ı!
Ya tez canlı Hızır!
Ya Aksakallı İhtiyar!

Bu seslenişin ardından yukarıdaki dualarda belirlenen cümlelerden dile getirilen dilekler ya da benzerleri sıralanır. Hızır'a seslenilerek yapılan dualardan biri de şöyle:

Ya Xizir!
Xiziro Kal!
Ti ya ke suyarî yê serê astorê Qirî ya,
Tiya ke Xizirê sata teng a,
her ca de, her tim hazir û nazir a,
birese îmdadê ma!

Türkçesi:

Ya Hızır!
Aksakallı Hızır!
Senki Kır At'ın süvarisisin,
Senki dar anın Hızır'ısın,
Her yerde, her zaman hazır ve nazırsın,
Yetiş imdadımıza!

XIZIRÊ XÊRDLASÎ (XEYLASÎ)

Ti Xeylas a, ti Xizir a
Hem hazir a hem nazir a
Ti Xeylas a, ti Xizir a
Ge feqîr a ge wezîr[293] *a*
Ewro roza tu ya; nur a

Ti ya, ti ya, ti ya
Ti heşar û haydar a

Roze gureto, Rozê Xizirî
Gul û cemalî bîyê nurî
Roze gureto Rozê Xizirî
Cem bîyê taliv û pîrî

293-CD'deki tekstde "vezir" diye geçer.

Cevlan bide Astorê[294] *Qirî*
Carê ma de bê endî mekuye dûrî

Ya Xizirê serê deyrayî
Ti ya wayîrê puk û vayî
Ya Xizirê serê deyrayî
Ti bîya rayverê Musayî
Carê ma de bê endî mekuye dûrî

Ti ya, ti ya, ti ya
Ti heşar û haydar a

Kam ke pirê xo nas nêkeno
Ra îi welaxê xo rew sas keno
Roz û camalê na alemî de
Pîrê mi Duzgin o
Serverê pîlan o[295]

Türkçesi:

Sen Xeylas'sın, sen Hızır'sın
Hem hazırsın hem nazırsın
Sen Xeylas'sın, sen Hızır'sın
Bazen yoksulsun bazen vezir
Bugün senin günün; nursun

Sensin sensin sensin
Sen uyanık ve haberdarsın

Oruç tutmuşuz, Hızır Orucu
Gül Cemaller nura dönüşmüş
Oruç tutmuşuz, Hızır Orucu
Dizilmiş talip ve pirler
Şaha kaldır Kır At'ı
İmdadımıza yetiş, gecikme artık!

Ya deryalar Hızır'ı
Sensin fırtına ve rüzgarın sahibi
Ya deryalar Hızır'ı
Sen oldun Musa'ya rehber
İmdadımıza yetiş, gecikme artık!

Sensin, sensin, sensin
Sen her şeyi gören ve bilensin

294-CD'deki tekstde "astoro qir" diye geçer.

295-Kaynak: Sey Mamud Yıldız, Metin-Kemal Kahraman, Age, CD, Türkçesi: Munzur Çem

Kimki tanımaz pirini
Erken şaşırır yolını
Şu alemin huzurunda
Şah Haydar Dızgın'dır pirim,
Büyükler büyüğüdür o.

Tanrı'ya olduğu gibi ziyaret ve meleklere seslenerek dilekte bulunmak, Kürt-Alevi inancında belirgin bir yere sahiptir. Günlük yaşamda onlara yönelik olarak yapılan duaların, Tanrı'ya yapılanlardan çok daha fazla olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ziyaretlere seslenme sırasında, hangi ziyaret ya da evliyaya sesleniliyorsa onun adı anılır ve şu genel taleplerde bulunulur:

Bê comerdîye!
Marê çêverêde xêr cisanê!
Niyaz û qirvanê ma hêçe meberê!
Raya ma roştî kerê!
Raye ro ma mecêrê!
Duya û mineta pîr û rayverî nêsib kerê!
Ma duya îi mineta pîr û rayverî ra morim mekerê!
Az û uzê ma xirave ra dûrî fîyêne!
Neqe de ma mesoynêne!
Nêqe ra ma memisnê!
Neqe çêverê ma mekerê!
Neqe ma ra dûrî berê!
Neqe sêmuga ma ra dırî fîyêne!
Mordemi neqî çêverê ma ra dûrî fîyêne!
Mordemê neqî ma ra dûrî berê!
Nêbîyayîye ma mesoynêne!
Nêbîyayîye ra ma memisnê!
Zılm îi zordarîye ra ma memisnêne!
Zılm îi zordarîye ra ma biseveknêne!
Firsend dismenî medêne!
Mordemê fesatî ma ra dûrî berê!
Risko xêr bidêne!
Risko helal bidêne!
Risko helal nêsib kerêne!
Heram wertê riskê ma mekerê!
Ma rê nîyaz û qirvano xêr nêsîb kerê!
Nîyaz îi qirvanê ma hêçe meberê!
Can weşîyê bidêne!
Sivte canweşîye, o ra dime risko xêr bidêne!

Sivte canî, o ra dime mal û milkî biseveknêne!
Mı çimesîyayîye ra bisevekne!
Mordemê çimesîyayî ma ra dırî fîyêne!
Pêsîrê ma ra mordemê xiravî dest mefîyêne!
Hen bikerê ke pêsîrê ma ra mordemê xiravî dest mekıyo!
Yaxê ma ra mordemê xiravî dest mefîyêne!
Zîr û nêbîyayîe ra ma bisevcknê!
Ma motacê mixnetî mekerê!
Rîsîyayîye ma sare mîyarê!
Rîsîyayîye ra ma memisnê!
Firsend ra mordeınê fesatî dest mefîyêne!
Pêsîrê ma ra fizil û fesatî dest mefîyene!
Henî bikerê ke firsat ra fizil û fesatî dest mekuyo!

Türkçesi:

Bağışlayıcı olun![296]
Hayırlı bir kapı açın bize!
Niyaz ve kurbanımızı boşa götürmeyin!
Yolımızı karartmayın!
Yolumuzu aydınlatın!
Yolımuzu kapatmayın!
Pir ve rehber dıası kısmet eyleyin!
Bizi pir-rehber duasından yoksun kılmayın!
Çoluk-çocuğumuzu kötülükten uzak tutın!
Haksızlığa uğratmayın bizi!
Haksızlığı kapımıza uğratmayın!
Haksızlığı bizden uzaklaştırın!
Haksızlığı eşiğimizden ızak tıtun!
Haksız kişiyi kapımızdan ızakta tıtun
Haksız kişiye, kapımızdan ızakta belasını verin!
İftiraya ığratmayın bizi!
Zulüm ve zorbalığa ığratmayın bizi!
Zulüm ve zorbalıktan koruyun bizi!
Düşmana fırsat vermeyin!
Fesat kişiyi uzaklaştırın bizden!
Hayırlı rızk verin!
Helal rızk verin!
Hayırlı rızk nasip eyleyin!
Rızkımıza haram katmayın!
Hayırlı niyaz kurban kısmet edin!

296-Yukarıdaki duada, birden çok ziyaret ve evliyaya seslenildiği için çoğul form esas alındı. Pratikte bu sesleniş tek bir ziyarete yönelik olarak yapıldığı zaman, cümle formu da doğal olarak ona göre olur.

Can sağlığı verin!
Önce can sağlığı, ondan sonra hayırlı rızık verin!
Önce canı, sonra da mal mülkü koruyun!
Kıskanç kişiyi bizden uzaklaştırın!
Yakanızı kötü adama kaptırmayın!
Öyle yapın ki yakamız kötü kişinin eline geçmesin!
Yakanızı kötü adama kaptırmayın!
Yalan ve iftiradan koruyun bizi!
Muhannete muhtaç etmeyin bizi!
Yüz karalığını başımıza getirmeyin!
Fesat kişiye fırsat vermeyin!
Yakamızı fuzul ile fesada kaptırmayın!
Fuzul ile fesada fırsat vermeyin!

Doğaldır ki tek ziyaret ya da melekeye seslenildiğinde, dua cümleleri tekil, birden fazlasına seslenildiğinde ise bu son örnekte olduğu gibi çoğul olurlar. Genel duaların yanı sıra kimi ziyaretlere yapılan özel dualar da var. Örneğin, Kurêş'le ilgili şu tekerlemeyi sıkça duymak mümkün:

Ez terkitû şîyûne dîyarê Dewe,[297]
Axayê mi te de fetelîno ve kinc û kisveto kewe,
Ez qirvanê to bî qilawizê Hewsê Dewe,[298]
Bê comerdîye, ma rê çêverde xêr cisane!

Türkçesi:
Vardım gittim Köyün diyarına
Ağam dolaşıyor içinde yeşil giysili
Sana kurban olayım ey Kurêş
Yardımını esirgeme, bir hayır kapısı aç bizim için.

Aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi Davut Sulari, aynı varyantı başka bir ziyaretle bağlantı içersinde de söylemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi "Hewşê Dewe," Kurêş ziyaretgahının merkezi olan Nazımiye'ye bağlı Dewa Kurêşan (Kurêşan Köyü)'daki ziyaret iken, Davut Sulari bunun yerine Erzincan'a bağlı Mose köyü diyarını söylemektedir. Bu demektir ki kişi nereyi isterse oradan Kurêş'i görebilir. Davut Sulari Kurêşan mensubu olduğu için Kurêş'in mekanı olan "Dewa Kurêşan"daki ziyaret yerini ya da ocağı "Hewşê Kalikî" (Dede Ocağı) diye nitelendirmektedir.

Ez şîyûne dîyarê Mose
Hewsê Kalikê mi oseno zê tose
To ke ced îi celalê min a
Minê seyî rê caye ra biose!

297-Kurêş'in mekanı olarak kabul edilen "Dewa Kurêşan" (Dewa Kuresu), eski adıyla Zêve.
298-Qilawuzê Hewşê (Hewsê) Dewe, Kurêş için kullanılan bir sıfat ya da onun adlarından biridir.

Türkçesi:

Mose diyarına gittim
Atalarımın mekanı gözüküyor bir tas gibi
Benim ceddim ve büyüğüm isen
Ben yetime görün bir yerden

GOLA DÊSİMÎ
Duzgin Duzgin Duzgin
Mekanê to berz o
Astorê tu yo kimêt qayet ve lerz o
Vaze, topê xo ma ser ra durî berzo

De bê wayîr o, de bê wayîr o
Gola Dêsimî de qom bêwayîr o

Ez ve qirvanê nam û nîsanî
Pelgê defterî rade xorê biwanî
Gola Dêsimî kena bavokê kamî
Berken û bergeyî (?) benê gavanî

De bê wayîr o, de bê wayîr o
Gola Dêsimî de qom bêwayîr o

Kela Dêsimî ser o mekanî
Zalim ta ano ro ci, keno xan û xopanî
Kafirî ça xo vîra kerda
Kila firina nê Baxinî

De bê wayîr o, de bê wayîr o
Gola Dêsimî de qom bêwayîr o

Ya Duzginê min ê Kemerî
Ezo terkitû amû verê çêverî
Qomê xo rê vaze xevera de xêrî
Ewro sewî ma ser o ça bîyê serrî

De bê wayîr o, de bê wayîr o
Gola Dêsimî de qom bêwayîr o

Türkçesi:

DÊRSİM HAVZASI
Duzgın Duzgın Duzgın
Senin mekanın yüksektir
Senin doru atın ne kadar da hızlıdır
Söyleyin, topunu bizden uzağa atsın

Sahipsizdir, ah sahipsiz
Dêrsim havzasında sahipsizdir halk

Adına, nişanına kurban
Çevir defter yaprağını, okuyayım
Kime emanet edersin Dêrsim havzasını
Siper ve bentler uçurum olur

Sahipsizdir, sahipsiz
Dêrsim havzasında halk sahipsiz

Dêrsim Kalesinde mekanlar
Zalim fırsat bulur, viranhaneye çevirir,
Kafir nasıl da unutmuş
Baxın[299] Fırınındaki Alevi[300]

Sahipsizdir, ah sahipsiz
Dêrsim havzasında sahipsizdir halk

Ya kayaları barınak etmiş Duzgın'ım
Yola düştüm geldim kapıya
Kullarına söyle bir iyi haber
Bugün geceler yıla dönüşmüş bizim için

Sahipsizdir, sahipsiz
Dêrsim havzasında sahipsizdir halk[301]

Dêrsim'in en sevilen ve en çok ziyaret edilen ziyareti olarak kabul edilen Duzgin Bava üzerine söylenen gülbenklerden biri şöyledir:

GULVANGÊDE ELEWÎYAN

Miravê to Duzginî gedug û gavanî
Sema sonê suqling û balavanî
Ser ra fetelînê çiftê hêlîyê doxanî
Car û îmdad danê Erzingan û Têrcanî
Vano; Şam û Hemedanî
Ênе son de yênê Cemê Pîr Sultanî
Sodir roj vejîno dîne rê Dewa Mekanî

Türkçesi:

BİR ALEVİ GULBENKİ

Sen Duzgı'nın etrafı gedik ve çetin geçitler

299-Kürtçede Halk arasında "Baxên" diye söylenir.

300-Kurêş Efsanesinde bahsi geçen, Kurêş'in atıldığı fırının alevleri.

301-Derleyen: Daimi Cengiz. Derleyiciye ait tekstte, doğru yazım kuralları bakımından Munzur Çem tarafından değişiklikler yapıldı.

Sema dönüyor tırna ve balabanlar
Üzerinde dolaşıyor bir çift doğan
Yardım verirler Erzincan ile Tercan'a
Derler ki "Şam ile Hamadan"
Cuma akşamı Pir Sultan'ın cemindeler
Sabahları güneş doğar, onlar için mekan[302]

DUZGIN BAVA
Hala sêr kerê
Dorme gureto
Duzgin Bava yo
Bava Duzgin o!

Hen ke efkar keno
Ci ra nêbeno
Name Duzgin o
Duzgin Bava wo

Ha wo xo çarno Jêle
Serê Evdel o
Celal Abasan o
Ma de heval o

Mi va:
"Efkar mekerê
Na wo yêno
Name Duzgin o
Duzgin Bava wo
Bava Duzgin o."

Türkçesi:
Hele seyreyleyin
Etrafı sarmış
Duzgın Bava'dır
Bava Duzgın'dır!

Öylesine özlüyor ki (kişi)
Kopamıyor ondan
Adı Duzgın'dır
Duzgın Bava'dır
Bava Duzgın'dır!

Jêle'ye dönmüş yüzünü

302-Aktaran: Bava Nezdî, arşiv: Munzur Çem

Evdel başıdır
Abasan büyüğüdür
Dıızgın Bava'dır!

Dedim:
Efkarlanmayın
İşte geliyor
İsmi Duzgın'dır
Duzgın Bava'dır
Bava Duzgın![303]

Dewrês Îsmaîl (Derviş İsmail)'den iki beyit:

BAVA DUZGI
Da da san o
Waxtê ca û qonaxan o
Pîrê ma ewro ma rê meyman o
Meymanê bêkesan o
Homed homed, Wayîr Wayîr!

Da da kesê ma çînî yo, de çînî yo
Dar û budax ro ma birrî yo
Şîyane Kemerê Duzginî
Hînîyê Xizirî ser o mi xo rê dîyo

Wayîrê mi Kurês o de Kurês o
Hem pîro hem dewrês o
Pêsê xo esto eteg û pêso
Ma yê feqîro ser de bireso
Wayîr Wayîr, Homed Homed

Ezo şîyane dîyarê na Mase
Hewsê Kalikê mi mi ra asa zê tase
Ez amane reca kenane
Nî berxanê xo ser de biase

Dıızgi kemerê to berz o
Asparê to êno ciqa kî ve lerz o
Ez amane kemerê to
Ma derîye xo ra meerzo

Dıızgin Kemerê to ve vamî
Ez amo çok ve lekan û gamî
To ma kena bavokê kamî?
Homed Homed, Wayîr Wayîr

303-Beyitin bu varyantı Ozan Şahin'in kasetinden alındı.

Duzgi Kemerê to ve leyî
Eskerê to xo sanito têpeyî
Ma rê wayîrênî bikero
Tabura Hemê Seyî
Homed Homed, Wayîr Wayîr

Türkçesi:

BAVA DUZGI[304]
Hey hey, akşamdır
Konak ve evlere çekilme zamanı şimdi
Pirimiz misafir bugün bize
Sahipsizlerin misafiri
Umut umut, Sahip Sahip

Hey hey kimsemiz yok, kimsesiziz
Kolımız kanadımız kırık
Gittim Duzgın kayasına
Hızır çeşmesi başında gördüm onu

Benim sahibim Kurêsdir, hey Kurês'dir
O hem pirdir hem derviş
Tutmak isteyene eteğini açmış[305]
Biz fakirlerin imdadına yetişsin
Sahip Sahip, umıt umıt

Ben gittim şu Mase[306] *başına*
Dedemin mekanı gözüktü bana apaçık
Sana ricaya geldim
Şu kuzularına görüniiver bir kerecik

Duzgın kayan yüksek senin
Süvarin geliyor; ne kadar da hızlı
Geldim vardım kayana
Kapından kovma bizi

Duzgın kayalığın bademli
Diziistü çömeldim, ayaklarımda bedik
Bizi kime emanet edeceksin Duzgin?
Umıt umıt, sahip sahip

Duzgın senin kayalığın fidanlı
Askerin ard arda dizili

304-Bu beyitin söz ve müziği Dewrês İsmail'e aittir.

305-Başkaları ona talip olmuşlar.

306-Erzincana Bağlı Çayırlı İlçesi, "Mose" olarak da telafuz edilir.

Bize sahiplik etsin
Hemê Seyî'nin Taburu[307]
Umut ıımut, sahip sahip

GULVANGÊ SEMA
Wurzê wıırzê sema şêrê
Serva Xizirî wıırzerê
Xo rê rêca bikerê
Pîro çimanê mi ser ama
Halla halla, halla halla ya Êlî

Kerem kerê sema şêrê
Venga Xizirê Kalî derê
Ma rê wayîrênî bikerê
Pîro çimanê mi ser ama
Halla halla, halla halla

Pîro ez to nas kenane
Raya to de bervanane
Venga Hizirî danane
Pîro çimanê mi ser ama
Halla halla, halla halla

Saseneme ama cemî
Sama sona henikê kemî
Venga Xizirê kokimî dana
Pîro çimanê mi ser ama
Halla halla, halla halla

Türkçesi:

SEMA GÜLBANKI[308]
Kalkın kalkın semah dönün
Hızır aşkına kalkın
Yalvarıp yakarın
Başım gözüm üstüne geldin pirim
Allah Allah, Allah Allah, Ya Ali
Bıyrın semah dönün
Aksakallı Hızır'a seslenin
Bize sahip çıksınlar
Başım gözüm üstüne geldin pirim
Allah Allah, Allah Allah, Ya Ali

307-Dewrês Îsmaîl'e göre Hemê Seyî Kurêş'in oğullarından biridir. Babası erken ölünce o öksüz kalmış ve Hınıs taraflarına gitmiştir. Dewrês Îsmaîl'in kendisi onun soyundan gelmektedir.

308-Bu beyitin söz ve müziği Dewrês Îsmaîl'e aittir.

Pirim tanıyorum seni ben
Senin yolında ağlıyorum ben
Hızır'ı çağırıyorum
Başım gözüm üstüne geldin pirim
Allah Allah, Allah Allah, Ya Ali

Sasenem[309] *ceme gelmiş*
Şöyle bir semah dönüyor
Aksakallı Hızır'ı çağırıyor
Başım gözüm üstüne geldin pirim
Allah Allah, Allah Allah, Ya Ali

GULVANGÊDE SEMA

Halla hallaa, halla hallaa, hala halla !
Zikr û duazê ma
Qirvan û nîyazê ma
Çerx û perwazê ma
Veng û vazê ma
Tomir û sazê ma
Sewda û awazê ma
Şêro Olî Diwan de tawîyê Heqî de
Qeym û qewıl bo

Türkçesi:

BİR SEMA GÜLBANKI

Halla hallaa, halla hallaa, hala halla!
Zikir ve duamız
Niyaz ile kurbanımız
Çark ile pervanemiz
Tembur ile sazımız
Sevda ile avazımız
Gitsin Ulu Divan'da Tanrı'ya
Her zaman kabul olsun.[310]

309-Saseneme halk arasında Pir Sultan Abdal'ın karısı Şahsenem olarak kabul edilir. Burada ki "Sa" aslında "Şah"tır. Dolayısıyla "Saseneme"nin doğrusu "Şahseneme"dir. Dêrsim'de bu adın "Saxseneme" şeklinde bir formu da var.

310-Kaynak: Sey Mamud Yıldız (Bava Nêzdî), Metin-Kemal kardeşler, CD Çeverê Hazaru

Cem sırasında okunan bir niyaz Gülbankı[311]

Halla halla!
Nêtê cemê heqîye ra
Nêtê Hezretî Xizirî ra
Nîyazê şima nur bo
Qudret de hon bo
Cennet de taham bo
Qeda û qusirî rê çeper bo
Nayê ke wenê, ci rê helal bo
Nayê ke danê ci rê delîl bo
Xizir şima na raye ra mekero
Xêre ser newe ra nesîb kero
Qede-qelxanê verê qeda îi qusirî bo
Loqme sima lewê Xizirî de qebul bo
Dergayê Heqî de binusîyo
Rastîye rê hu! Muminî rê ya Elî

Türkçesi:

Allah Allah!
Gerçeğin cemi niyetine
Hazreti Hızır niyetine
Niyazınız nur ola
Kudrette öğütüle
Cennetde tamet ola
Kusur ve kadaya çeper ola
Yiyenlere helal
Verenlere delil ola
Hızır sizi yoldan ayırmasın
Hayırlısı ile yeniden kısmet eylesin
Kusur ve kadaya kalkan ola
Lokmanız Hızır nezdinde kabul edile
Tanrı dergahında yazıla
Gerçeğe hu! Mümine Ya Ali![312]

Pir Seydali Çiçek, Xizir (Hızır) Orucu ve Cemi sırasında büyüklerinin söylediği duaların bazılarını hiç bilmediğini, bazılarını ise kısmen hatırlayabildiğini söylüyor. Aklında tutabildiklerinin bir tanesi şöyle:

ROZA XİZİRÎ

Ewro Roza Xizirî ya, Xizir ma rê meyman o
Xizir pîyê se û bêkesû, vileçewt û neçaron o

311-Bu duanın herhangi bir kalıbı yoktur. Pir bunu daha uzun ya da kısaltarak söyleyebilir.

312-Kaynak: Pir Seydali Çiçek, aktaran Çeko, Vate kültür dergisi, Wisar (İlkbahar) 2000, s. 44.

Ez sare û pay ra pirrê guna û xeta wî
Xorê vero cêrî hala cewavê mi çitur dano

Xizir bêro comerdîye, ma xatırê mumîn û masumî sano
Ma gorguyo çetin nêsano
Mezal ve nefsê ma wo xiravin medo
Ma xiravîye ra bisevekno

Xizir îyê saeta tenge û darlîxî yo
Pî û kalîkê mi nîyaz û qirvan ra to rê dare ra vineto
Bêro comerdîye, satea tenge de ma û az û uzê ma rê wayîr vejîyo
Kotî ke venga ci dame carê ma de herey mekuyo,

Eve himeta pîrû ra, welatê Dêrsîmî ra Çê Dewrêsê Kilmekî ra
Namê mi namê kalikê min o
Namo giran sarê mi ser o Seydalî yo
Neslê xo neslê Mihemed Elî yo
Vile de esto hemelî yo

Ez turavê a raye û yê îqrar û yê namî yo
Ma ra nêmurʻadîyo
Hala hala, Hala hala!

Türkçesi:

HIZIR GÜNÜ

Bugün Hızır günüdür, Hızır bize konık
Hızır kimsesiz ve öksüzlerin, boynu bükük ve çaresizlerin babası
Ben baştan aşağı günah ve hatalarla doluyum
Yalvarayım ona bakayım ne diyecek benim için

Hızır hakka gelsin, bizi mümin ve mahsumın hatırına bağışlasın
Bizi zorlıkla yüz yüze bırakmasın[313]
Kötü nefsimize aman vermesin
Kötülükten korusun bizi

Dar gün dostudur Hızır
Atalarım, ellerinde niyaz ve kurban, dara durmuşlar huzurunda
Cömertlik etsin, kötü günde bize ve çoluk çocuğumıza sahip çıksın
Nerde çağırsak, imdadımıza yetişmekte gecikmesin
Pirlerin himmetiyle, Dersimden,
Dewrêsê Kilmekî[314] *ailesinden ismim dedemin ismidir*
Ağır ismin yeri başımın üzeri; Seydali'dir adım
Nesli Muhammed Ali'nin neslidir

313-çetin görgü: Ölümden hemen sonraki sorgulama sırasında günahı çok olduğuna inanılanların zorluk çektiklerine inanılır. Bu sorgulamaya "gorguyo çetin" (çetin karşılaşma) denir.

314-Son kıtada, beyiti söyleyen kim ise kendi adını söyler ve sözlerde de ona uygun tarzda değişiklik olur.

Boynunda hamaili var
Ben o yolun, o ikrar ve o ismin turabıyım
Bize küsmesin
Allah Allah, Allah Allah

Ziyaretlere yapılan dualarda, varsa o ziyaretin özelliğini vurgulamak usuldendir. Duzgin Bava'ya yapılan dualarda, *"Ya Duzgin Bava, ti ya ke çelê zimistonî de birr kerdo kewe!"* diye söze başlanır. Duzgin Bava'nın kız kardeşlerinden olduğu söylenen Jêle (Zêle)'ye seslenişte de *"Ya Jêla miroddawoxe!"* denir. Bu kitapta yer alan *"Kureş ve Kureşanlarla İlgili Söylenceler"* başlıklı bölümde de değinildiği gibi, Kurêş'in oğlu Duzgin Bava'nın kış ortasında ağaçları yeşerttiğine inanılıyor. Jêle'nin ise gönülleri birleştiren, diğer bir deyişle aşıkları birbirine kavuşturan bir rolü var.

Dişi cins ziyaretlere yapılan dualaların yanı sıra Ana Fatma ya da Ana Fatma Sipîye (Aksaçlı Ana Fatma)'ye de seslenilerek dua edilir. Bu duaya genellikle, *"Ya Ana Fatma Sipîye!"* diye başlanır ve duruma göre yukarıya alınan tarzda duaya devam edilir. Burada sözü geçen Ana Fatma'nın Hz. Ali'nin karısı, yani Hz. Hüseyin'in annesi olduğunu tahmin etmek güç olmasa gerek.

BİR SOFRA DUASI
Halla Halla!
Minete Qulî ra, hîmmet Olî[315] *ra*[316]
Cedê ma Bimbareko Sir
Pîrê ma Ewlîya û adir
Des û Di Wucaxî; Kurês û Mansur

Serber; Cemê Çewres Osporî
Xeleskar; Sipêlayê Xizirî
Mirodker; Nazlıyê Koyê Adirî[317]
Qilawuzê pêroyîne ma ra nêkuyê dûrî

Pêro-pîya kerem û himmet kerê
Qeda û bela nıa ser ra def kerê
Wayîrê derdê bêdermanî mekerê
Neq û serrıdî ma ra dûrî berê
Îqrar îı îma yarê ma bo
Hîr û bereket barê ma bo
Cisno rez sarê ma bo
Perrê Olî sitara ma bo

315-Halk arasında "Olî" yerine "Wayîr" ya da "Pîr" terimleri de söylenir.
316-Orijinal tekstte "ra" edatı yok, ben ekledim.
317-Dêrsim'in ünlü ermişlerinden Duzgın Bava Dağı kastedilmektedir.

Xanê Xizirî bo
Çimê[318] *Muzirî bo*
Dost sa bo, dismen qar bo[319]

Türkçesi:

BİR SOFRA DUASI

Allah Allah
Kulun mihnetinden, Ali'nin himmetinden
Ceddimiz Mübarek Sır
Pirimiz evliya ve ateş
On İki Ocak; Kurês ve Mansur

Bekçi; Kırk Atlının Cemi
Kurtarıcı: Hızır'ın meleği
Muratveren: Ateş Dağının Nazlısı
Hepsinin kılavuzu bizden uzak düşmesinler

Hep birlikte buyur ve himmet edin
Kada ve belayı üzerimizden def edin
Dermansız derdin sahibi etmeyin bizi
Haksız ve kavgacıyı uzak tutun bizden

İkrar ve iman yarimiz olsun
Bereket yükümüz olsun
Seçkin cins milletimiz olsun
Ali'nin kanatları sığınağımız olsun
Hızır'ın evine
Munzur'un gözelerine (yalvarıyorum)
Dost sevinsin düşman kahrolsun

318-Orijinal metinde "çism" olarak yazılmış, Kırmanccada "çism" görme organı olan göz anlamına gelmektedir. Kaynak anlamını veren sözcük ise "çime"dir. Benim halk arasında duyduğum varyantlarda, aynı anlamdaki "kanî" sözcüğü de geçer. Kurmancca olan bu sözcük her iki lehçe ile söylenen varyantlarda da var.

319-Kaynak: Memê Jêle, Khalmemo Sır, Tij Yay., İstanbul, s. 68

11. İSLAM'DAN ÖNCEKİ İNANÇLARDAN ALEVİLİĞE KALAN MİRAS

Zerdüştilik-Alevilik ilişkisi ya da Zerdüştiliğin Alevilikteki kalıntıları konusuna değinirken, inançlarla ilgili iki önemli noktaya parmak basmanın yerinde olacağı kanısındayım.

1-Her inanç, kendisinden önceki inançlardan miras olarak bir şeyler devralır; onları aynen korur ya da değişikliğe uğratarak sürdürür.

2-Dini inançların kurucuları, Tanrı-insan ilişkisi ve Tanrı buyrukları üzerine ne söylerlerse söylesinler, sonuçta onların yaptıkları şey, toplumsal düzeni değiştirmek, onu yeniden düzenleyip yön vermektir. Toplum yaşamını reforme etmeye, onu dönüştürmeye yönelik çabaların başarıya ulaşabilmesi için de önceki sistemin ve inançların eskimesi ve içerisinde bulunulan dönemin gereksinmelerine yanıt veremez hale gelmesi gerekir. Bu olmadığı zaman yeni fikirlerin, yeni inanç kurallarının toplumda destek görmesi ve beklenen etkiyi gösterebilmesi kolay olmaz.

Aynı kurallar, doğal olarak Zerdüştilik açısından da geçerlidir. Zerdüştiliği ne kendisinden önceki inanç ve kültürlerden, ne de ortaya çıktığı dönemin ekonomik ve sosyal koşullarından ya da üretim ilişkilerinden bağımsız ele alabiliriz. Tam tersine üst yapıda ortaya çıkan her düşünce ve felsefi akım gibi o da bütün bu koşullar tarafından belirlenen bir temel üzerinde yükseldi.

Zerdüştilik analizcilerinden **J. I. Taraporewala,** bu konuya değinirken şöyle diyor:

> "... Yeni inançlar, eskilerin üstüne aşılanır. Tüm büyük hocalar öğretilerini soylarının geçmişteki gelenekleri üzerine kurmuşlardır. Sonsuz antik aklı, o soyun özel gereksinimlerine göre, o soyun insanlık için bırakmaya yazgılı olduğu mesaja göre değiştirir ve uygularlar. Böylece, Efendi Zerdüşt de İran'da belli bir gelenek bulmuş ve bu insan soyuna verdiği mesaj, karanlık ve uzak bir geçmişin mirası üzerine temellendirilmiştir."[320]

Yazar **E. Xemgin,** aynı konu ile ilgili olarak tarihçi **Andre Rebhard'ın** İnsanlığın Tarihi adlı eserinden şu alıntıya yer veriyor:

320-Iraç, J. I. Taraporewala, Zerdüşt Dini, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15

"... Medler ... Asur'lara karşı güç birliği yapmaya yönelirler ... kabileleri birlik değildirler ve aristokratları birbirleriyle sürekli savaş halindedir. Hepsi kurbanlarını yüksek dağların tepesindeki büyük ateşgahlarda, tanrıları Mazda'ya sunmakla birlikte aralarındaki din birliği henüz zayıftı... Magesleri (Din adamları) düzenli bir topluluk değildi... Ari halkın bu ulusal atılışını resmi dini haline getiren bir Med filozofunun vaazlarına bağlamak gerekmez mi? Zerdüşt, Magesler arasında doğmuştu. İnsandan uzak bir köşeye çekilerek on yıl derin düşüncelere daldıktan sonra, kaynağını halkın sefaletinden olduğu kadar, Med'leri canlandıran birleşme, birlik olma iradesinden de alan bir doktrinin arınmış, temiz inancı O'na tanrı esini olarak açıklanmıştı. Zerdüşt tanrı Mazda'dan halka bunca huzursuzluklar getiren derebeylik keşmekeşine son verilmesini istemişti."[321]

Demek oluyor ki Zerdüşt'ün öğretisi, en başta onun doğup büyüdüğü bölgenin sosyal ve ekonomik ilişkileri üzerine şekillenen bir öğretidir. Peki Zerdüşt nerede doğdu? Bu konudaki en yaygın görüş, O'nun bugünkü İran Azerbaycan'ına bağlı Urmiye Gölü yakınlarında doğduğu şeklindedir. Buranın, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bir bölge olduğunu ayrıca belirtmeye gerek yok sanıyorum.

M. Sıraç Bilgin Zerdüşt peygamberin ailesi ve doğup büyüdüğü yer ile ilgili olarak *"Spitama ailesi; o zamanlar ormanlarla kaplı, ılıman iklimi ve verimli vadi Araxes=Aras nehrinin kollarından Daraja=Daryai Irmağının kıyısındaki Patiragtaraspo köyünde yaşayan azata bir aile idi. Bu, meşe ve palamut ormanlarıyla süslü vadi, hala Kürtlerle meskündür. Zarathustra'nın ailesi asil bir Med ailesiydi ve bölgesel yönetim erkini elinde bulundurduğu gibi, magu olarak, dinsel görevler de yüklenmişti."* der.[322]

Oldukça uzak bir geçmiş ile ilgili olarak verilen bu bilgilerin doğruluk derecesi elbet tartışılabilir. Ayrıca Zerdüşt'ün Kürt olduğunu da söyleyemeyiz elbet. O, Kürtlerin ataları olarak kabul edilen halkın bir mensubu olabilir de olmayabilir de. Zaten üzerinde durduğumuz konu bakımından bu önemli de değil. Önemli olan, onun bu bölgenin bir insanı olması, öğretisine kaynaklık eden inanç ve kültürün, aynı zamanda bölgenin bir halkı olan Kürtlerin atalarına da ait olmasıdır. Kaldı ki sonraki dönemlerde, Kürtler oldukça uzunca bir tarihi dönem, Zerdüşti olarak yaşadılar. Böyle olunca da, onları Zerdüşt öğretisinin en yakın mirasçılarından biri olarak kabul etmek yanlış olmaz. Dolayısıyla da dil, inanç ve kültür bakımından o döneme ait birçok öğeye, günümüz Kürt toplumunda rastlanmasında şaşılacak bir şey yok. Esas olarak Batı İran, Mezopotamya'nın kuzeyi ile Küçük Asya üçgeninde ortaya çıkmış olan Kakayilik ve Yezidilik gibi dini inançlar bakımından da durum böyle.

Öte yandan bugün, Alevilik ve benzeri başka inançlarda karşılaştığımız kimi özellikler de var ki bunlar sadece Zerdüştiliğe özgü değiller. Bunların aynısına ya da benzerlerine, başka inançlarda da kısmen ya da aynen rastlayabiliriz. Bu bakımdan, aşağıdaki örneklerde göstermeye çalışacağımız

321-Rebhard, A., İnsanlığın Tarihi'nden aktaran E. Xemgin, Age, s. 62

322-Bilgin, M. Sıraç, Zarathustra (Zerdüşt) Hayatı ve Mazdaizm, Yön Matbaacılık, İstanbul 1995, s. 45

özellikleri, böylesine geniş çerçeveli bir yaklaşımla yorumlamanın daha sağlıklı bir yaklaşım olacağı açıktır.

Şimdi de gelelim, Aleviliğe Zerdüştilikten kalan somut miras örneklerine:

> "Avesta'da söylendiğine göre, Arilerin ("soylular") adil ülkesi Airyanem Vaejah (Aryaların anayurdu), Mazda'nın yarattığı "ülkeler arasında ilktir." O, dünyanın merkezindeydi ve Harabareza dağının da tam merkezinde duruyordu."[323]
>
> "Ariler'in her iki kolu da evreni yedi bölgeye (Kişvars diye söylenen) ayırmıştı, ama bunun iklimsel bölümlemeler mi (ki akademisyenlerin söylediği gibi), yoksa coğrafi bölgeler mi, ya da daha başka bir anlamı olup olmadığını araştırmak için durak-samamıza gerek yok."[324]

Yaşadığı yeri, dünyamızda ilk yaratılan yer ve aynı zamanda onun merkezi olarak görme inancı, günümüzde Yezidi Kürtler arasında da aynen varlığını sürdürmektedir. Yezidilere göre, Tanrı dünyayı yaratırken, Laleş'ten işe başlamış. İlk yaratılan yer olan Laleş dünyanın merkezidir.

Zerdüştilikte, Tanrı Ahura Mazda tarafından insanlara bildirilmek üzere gönderilen kutsal metinlerin adı "gata"dır (gatha). Bu sözcüğün, Kurmanci lehçesinde söz anlamına gelen "gotin" ve Kırmancca (Zazaca) lehçesindeki "vate" ile benzerliği dikkat çekicidir.

Rüzgar Tanrısı, İran ve Hint inançlarında yer alan ortak tanrılardan biridir ve aynı kökene sahip olan her iki dil grubunda da telaffuzu aynıdır: "Vayu" Kürtçenin Kırmancca lehçesinde rüzgar sözcüğünün karşılığı "va," Kurmancca lehçesinde ise "ba"dır. Bu ortaklık ya da benzerlik göz ardı edilebilir türden değil elbet.

Bazı kaynaklarda, Zerdüşt üzerine anlatılan bir efsane, Alevilik dahil, günümüzde hala çeşitli inançlarda yer alan efsanelerin en eski örneklerinden biri sayılmalı.

"Bunun üzerine sihirbazlar saldırıya geçerek Zerdüştü kaçırdılar. Fakat O'nu öylesine öldürmeyi düşünmediler. O'nu ıssız bir yere getirip kuru odun ve yaprak toplayıp üst üste koydular ve çocuğu üstüne ve tam ortasına indirdiler. Sonra yaktılar. Fakat çocuk konulduğu yerde uyuyordu ve ateşin alevleri onu hiç rahatsız etmiyordu."[325]

Zerdüşt'ün doğup büyüdüğü dönemlerde Kürtlerin yaşadığı bölgede çok tanrılılık hakimdi. İnsanlar, kendilerini kötülüklerden korusunlar, kıtlık vermesinler, sahiplik etsinler diye bu tanrılara yalvarıyor, dua ediyor, ayin törenleri düzenleyip adaklar sunuyorlardı. Bu gelenek, bugün Kürtler arasında güçlü şekilde yaşamaktadır. Özellikle de Yezidi, Alevi ve Kakayiler arasında, bu inanış hayli canlıdır. Gerçi bu inançlar tek tanrılı oldukları için, adak sunulan evliya ve melekler tanrı değil, ona göre daha alt

---

323-Taraporewala, Age, s. 17

324-Taraporewala, Age, s. 17

325-Xemgin, Ethem, Age, s. 77

düzeyde yer alan kutsal varlıklardır ama öyle de olsa, model olarak inanç aynıdır. Dêrsim'de insanlarla ziyaret ve evliyalar arasındaki ilişki, söz konusu eski dönem tanrılarıyla olan ilişkinin bir kopyasıdır.

Tanrı Haoma, bir Hint-İran ortak tanrısıdır. Hint dini ilahileri olan Veda'larda bu ad Soma olarak geçer. Homa, günümüzde, Kırmancca (Zazaca) konuşan Sünni Kürtler arasında Tanrı'ya verilen addır. Alevi Kürtler, bunun yerine "Heq" terimini kullanmaktadırlar.

Taraporewala'nın belirttiğine göre Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'da toplum 3 sınıfa ayrılır.

Bunlar; 1. Atıravan (Athravan) yani din adamları ya da rahipler, Rataeştar (Rathaeştar) yani savaşçılar ve Vastıroş (Vastryoş) yani çiftçiler.

Aynı yazar, "*... Rahipler sınıfının adı, Athravan, büyük hocanın (Zerdeşt-Munzur Çem) kesinlikle İran'da kırdığu ateş kültünü işaret eder,*" diye yazar.[326]

Kürtçenin Kurmanci lehçesinde ateşin "agır," Kırmancca (Zazaca) lehçesinde ise "adır" olduğunu belirtmemiz gerekir. "Van" ise her iki lehçede de, ismin arkasına gelerek meslek ifade eden sözcükler türetmede kullanılan bir ektir. Yani, bugünkü Kürtçede ateşçi anlamında "agırvan" ya da "adırvan" sözcükleri türetilebilir ki bunlar tamı tamına Zerdüştilikteki "athravan" ın anlamını verirler. "Atıravan" denilen din adamları kutsal ateşin sönmeden devam etmesini sağlamakla görevliydiler.

Avesta'da çiftçiler anlamına gelen "vastıroş" (Vastryoş) ile Kırmancca (Zazaca)da ot sözcüğünün karşılığı olan "vaş" (vas) ile orak anlamına gelen "Vaştıruye" arasındaki benzerlik önemli olsa gerek.

"Navjote" denilen ayin, Zerdüştilik törenlerinde çok önemli bir yer tutar. Hinduların buna denk düşen töreni, "Upanyana"dır. Kız ya da erkek fark etmez; çocuklar, ancak bu törenden sonra Zerdüşti olma mertebesine ulaşmış ve inanç topluluğuna kabul edilmiş olurlar. Kendisi için Zerdüştiliğe kabul töreni düzenlenen çocuklar, "Sudreh" denilen kutsal gömlek giyer, "Kusti" denilen kuşağı bağlar ve başlarına da takke benzeri küçük bir şey giyerler.

Kuşku yok ki Alevilerde, cemlere kabul edilecek erkek çocuklar için düzenlenen tören, Zerdüştilikteki bu törenin adeta bir tekrarı şeklindedir. Günümüzde, Dêrsim dahil birçok yörede artık görülmese de, topluluğa kabul edilecek çocuklar için tıpkı Zerdüşti törenlerindeki gibi törenler düzenlenir. Çocuklar bu törenlerde özel gömlek giyer, özel kuşak bağlar ve başlık takarlar.

Yine törenin adı olan "Navjote" sözcüğündeki "nav" ile Kürtçede yeni anlamına gelen "newe," "nû" ile ara ya da orta anlamına gelen "nav" sözcükleri arasındaki benzerlik de dikkate değerdir.

Çeşitli kaynaklarda, Zerdüşt Peygamberin gerçek adının "Spitma" olduğu, Zerdüşt ya da Zerdeşt adını, peygamberliğini ilan ettikten sonra kullandığı belirtilir.

326-Taraporewala, Age, s. 23

Işık, Alevilikteki anahtar terimlerin başında gelir. Kürt Aleviler arasında, "roştî" ya da "ronahî" diye tabir edilen ışık kadar çok sıkça kullanılan, onun kadar geniş bir alanda ve farklı figürlerle birlikte ifade edilen kutsal kavram yok.

> "... Kimi akademisyenlerin önerdiği, kökü uş "pırıldamak"olandan zaratha (altın) ve uştra (ışık) türetilerek oluşan ad, çok daha uygundur. Böylece, peygamberin bu adı, dünyaya ışık – getirenlerin en büyüklerinden birine verilmiş bir ad olarak, "Altın Işığın Adamı" anlamındadır."[327]

Zerdüşt ile ilgili olarak anlatılan efsanelerden birinde, onun, daha anasının karnında iken çevredeki her şeyin bir parıltı ile parıldadığı anlatılır. Bu, Kakayiliğin kuramcılarından Şah Hoşin doğumunu konu edinen Kakayi efsanesi ile aşağı yukarı aynı sayılır.

Yine bu cümlelerde geçen Zerdüşt dönemine ait terimlerle günümüz Kürtçesinde bulunan ve aynı ya da yakın anlam ifade eden sözcükler arasındaki benzerlik de çok dikkat çekicidir. Örneğin "uş": pırıldamak, uştra: ışık, zaratha: altın sözcükleri bakımından durum böyledir. Kürtçenin Kırmancca lehçesinde ışık, "roşti," altın ise "zern"dir. Aynı terimler Kurmanccada "ronahi" ve "zêr"dir. Yukarıda geçen "Spitama"daki "spi" beyaz anlamındadır ki bu sözcük bugünkü Kürtçede aynıdır, yani "beyaz"ın karşılığı "spî"dir.

Kimi yazarlar, hayvan yetiştiriciliğinin önemli olduğu bir yörede doğup büyüyen ve peygamberliğini de orada ilan eden Zerdüşt'ün soyundan olan kişilerin adlarının hayvanlarla ilintisine de dikkat çekmektedirler:

> "... Ebeveynlerinin çoğunun isminin "aspa"=Kurmanci'de hesp ile, yani tarımcının en büyük yardımcısı hayvanın adıyla biter, ki bu, isimlendirme karakteristiktir. İşte: Paitiraspa, Haicetaspa, Urvandaspa ve babası Pourşaspa.. Annesinin adı hayvancılıkla ilgiliydi; sütü bol "ineklerin sahibi" anlamına gelen Doughdova."[328]

Ayrıca, Kürtçede süvari anlamını veren "aspar" ya da "espar" da alıntıda geçen "aspa" ya oldukça yakın sözcüklerdir.

Alevilikte, gökyüzünün yedinci katında oturan ve her şeye hakim olan Pîrê Olî Dîwanî ya da Pîrê Ulu Dîwanî (Ulu Divan Piri) ile Zerdüştilikte, tahtı gökte bulunan ve her şeye hakim (kadiri mutlak) olan Göksel Baba arasındaki benzerlik de yine oldukça dikkat çekicidir.

Beri taraftan Zerdüştilikte dini ayinler, müzik (ilahiler) eşliğinde gerçekleşir ki Kakayilik ile Alevilikte de durum aynıdır.

İyi, dürüst, temiz ya da saflık, Zerdüştilik inancında, ona ait kutsal metinlerde ve ibadette sıkça geçen ve insan yaşamına hakim olması istenen ilkelerin adlarıdır. Bunlar, Aleviliğin de sonuçta insanın varmasını istediği prensiplerdir.

Zerdüşt inancında "Aşa," temel bir role sahiptir. Konunun uzmanlarından

---

327-Taraporewala, Age, s. 28

328-Bilgin, M., Sıraç Age, s. 69

biri olarak kabul edilen J. I. Taraporewala, daha önce adı geçen çalışmasında bu kavramın, Zerdüştilikteki temel önemine vurgu yaparken;

> "... sonra nedir bu Aşa? Akademisyenler onu "saflık" ya da "doğruluk" ya da "gerçek" diye ayrı ayrı çevirirler, ama o, en sıradan anlamında, bu sözcüklerin herhangi birinden çok daha fazladır. O, bütün gerçekleşme ve bütün evrimin ana kaynağı olan sonsuz gerçek, tek doğrudur... Bu kavramı yalnızca sözcüklerle ifade etmek çok zordur; o, derinden düşünülmeli ve içimizde tanınmalıdır."[329]
>
> "Aşa, kısaca, bütün görünen yaratılışı yöneten, Tanrısal plan ya da yasadır. Onunla, ruh maddenin içine iner ve yine yükselir. Aşa'nın çalışmasının bir yüzü, iyilik ve kötülük arasındaki sonsuz kavgadır."[330]
>
> "... Rişi (Pir) sözcüğü, Avesta'daki Aşavan sözcüğüne çok benzer olarak, ilk başta Rita'yı izleyen biri anlamında, büyük olasılıkla birleşik sözcüktür. Sonraki sözcük, Avesta'daki tüm tanrılarda, tüm Kutsal Pirler ve İnsanlığa Işığı Getirenler'de olduğu gibi kullanılmıştır. Böylece, Avesta'da geçen Ratu (Dini Hoca) sözcüğü başka bir birleşik sözcüktür, ve Sanskrit Rişi'yle hemen hemen aynı anlamlıdır, ve o yolda yürüyerek ve Aşa'nın sonsuz yasasını tanıyarak en yüksek bilgelik düzeyine ulaşmış Hoca için kullanılmıştır."[331]

Yukarıda dile getirilenlerin, bugün Alevilikte var olduklarını bildiğimiz kimi temel kuralların, kökleri ya da kaynağı demek yanlış mı olur? Sanmıyorum. Zerdüştilikteki "saflık" ve "doğruluk" ya da "gerçek" terimlerinde ifadesini bulan yasa ya da ilke, felsefi olarak Aleviliği de belirleyen temel yasadır. Zerdüştiliğin, burada bahsi geçen "öğrenerek ve tanıyarak en yüksek bilgelik düzeyine ulaşma" anlayışı ile Alevilik inancındaki öğrenme ve gelişme sonucunda, dört kapının en yücesi olan hakikat mertebesine varma anlayışı arasında da tam bir paralellik mevcuttur.

"Kötü, onu yenmeyi öğrenerek kendimizi güçlendirebilmemiz için dünyada bulunur. Çünkü yaşam, gerçek bir Zerdüşt yandaşı için, yalnızca iyi olmak değil, ama ayrıca kötüyle savaşmak ve onu yenmek olan sürekli ve yorucu bir çabadır."[332]

İyilik ve kötülük arasındaki mücadele ve bunun sonucunda iyiliğin galebe çalması, böylece olgunlaşan insanın Tanrıya ulaşması ve onunla birleşmesi. Adeta Zerdüştilikten kopya edilmiş bir ilkedir. Aşağıdaki alıntı, bunu daha da pekiştirici bir nitelik taşıyor:

> "Aşanın bu yolu, Hoşbam'ın (Şafak İlahisi) son dizelerinde açıkça gösterilmiştir.
>
> 'En iyi Aşa'dan geçerek, geçerek en yüksek Aşa'dan, görebiliriz seni (Ahura), yaklaşabiliriz sana, tam bir birlik içinde olabiliriz seninle!"[333]

Alıntının bu son paragrafında görülen belli aşamalardan geçen insanın

---

329-Age, s. 39

330-Age, s. 40

331-Age, s. 41

332-Age, s. 49

333-Taraporewala, Age, s. 41

tanrıya yaklaşması ve sonuçta onunla bütünleşebilmesi, günümüzde felsefi olarak Alevilik ile Kakayilikte devam etmektedir.

Yine yukarıdaki alıntıda, Sanskritçe olduğu belirtilen "Rişi" (Pir) sözcüğüne de dikkat çekmek gerekir. Pir anlamına gelen "Rişi" terimi, Kürtçede bu anlama gelen "rispi" terimiyle oldukça benzerdir. Aralarında bir bağ olup olmadığı konusunda kesin bir şey söyleyemem ama "rişi" teriminin, zulüf anlamına gelen Kürtçedeki "rişî" ile ayniliği de dikkate alınması gereken bir benzerliktir.

Atalara (**Pitriler**) tapma, onlardan sürekli yardım bekleme ve kendilerine adak sunma, Ari halkının her iki kolunun (Hint ve İran) inancında da önemli bir yere sahiptir. Sunulan adak esas olarak çörektir.

Ataya tapma geleneği, Dêrsimli din adamları bakımından bugün hala da geçerliliğini koruyor. Hem de oldukça güçlü bir şekilde. Din adamı sıfatına sahip olanların ataları kutsal özelliğe sahipler, sır ve keramet gösterebilecek güçteler. Zaten onlara din adamlığı özelliğini kazandıran da atalarının bu özelliğidir. O nedenle de din adamı olanlar, sürekli atalarına seslenir, onlardan hem kendilerine ve hem de kendileri ile birlikte fakir-fukaraya yardım etmelerini, kötülükten korumalarını isterler. Bunlar, Alevi dua ve cemlerinin de en önde gelen temaları arasındadır. Bu şekildeki yardım ve koruma talebi genellikle doğadaki öteki canlıları da kapsayacak şekilde genişletilir. Çalışmanın ilgili bölümünde de dile getirildiği gibi, tapınılan atalar için kullanılan ana terim "wayir"dir (sahip). Bu terim yerine "Pi û Kalık," "Bav û Kal" ya da bunların Arapçası olan "Eba û Ced" terimleri de kullanılabilir. Bu durumdaki ataya, yani Wayir'e adak sunma da gündemden hiç düşmeyen bir görev niteliğindedir. Sunulan adaklar arasında kurban bulunsa da en yaygın olanı, tıpkı Antik Ari kültüründe ve tabi Zerdüştilikte olduğu gibi farklı şekillerde pişirilmiş yağlı ekmek yani çörektir ki bunun Kırmanccadaki adı pêsare ya da niyaz (miyaz)'dır. Kurmanccası da yine niyazdır.

Zerdüştilikte, Tanrı ve onun peygamberi; buyuran, insanları belli şeylere uymaya mecbur bırakan güçler değiller. Öğrenmek ve yolu benimsemek gönüllülük esasına dayanır. Diğer bir deyişle, bu inançta insan, seçme özgürlüğüne sahiptir. Tanrıya ulaşmak, zor ve korku ile değil, gönüllü olarak ve severek gerçekleşir.

Zerdüşt'ün ilk mesajını ilan ettiği cümleler şu şekildedir:

> "Duyun kulaklarınızla yüce gerçekleri, duru düşünceyle benimseyin onları, karar vererek ikisi arasında ve seçerek, adam ardından adam, her biri kendisi için bir tane."[334]

Alevilikte de inanç kurallarını benimsemek tümüyle gönüllülük esasına dayanmaktadır. Bu inanç, çok açık biçimde dinde zorlamayı reddeder. Gerçi pratikte Tanrı ve onun altında yer alan evliyalarla ilişkide korku önemli bir yer tutuyor ama teorik olarak bu ilişki sevgi üzerine kuruludur.

Zerdüştilikteki şu prensip, aynen Alevilikte de var:

334-Taraporewala, Age, s. 50

> "... Tüm varlıklar Tanrı'ya doğru eğilimlidir ve insanoğullarının kendi kurtuluşlarını kendi çabalarıyla kazanmaları beklenir. Tanrı onları **urvan'la** (seçici-Munzur Çem) –kendileri için seçim yapmalarına olanak veren bir yetenekle– donatmıştır."[335]

Zerdüşti yasnalarında yanlışlık anlamında "druj" sözcüğü geçmektedir. Bu sözcük ile Kürtçenin Kurmancca lehçesinde yine karşıt anlamına gelen "dıj" ile Kırmancca (Zazaca)'daki "duşt/dust" benzerliği de dikkat çekicidir. Söz konusu iki lehçede düşman anlamını veren sözcükler sırasıyla "dijmin," "dişmen," yalan ise "derev" ve "zur" dur. "Drug"un Kurmancca lehçesinde karşılığı "derew" ya da "derev," "vant" ise Kırmanccada "vatene = söylemek" fiilinden türeme "vatox"tur (dişili vatoxe). Ayrıca "söz" sözcüğünün karşılığının Kırmanccada "vate," Kurmanccada ise "gotin" olduğunu da daha önce belirtmiştik.

Yeri gelmişken eski İrani dillere ait olup da günümüz Kürtçesinde yer alan kelime sayısının uzunca bir listeyi oluşturacak kadar çok olduğunu belirtelim. Ancak böyle bir liste yapmak bu çalışma bakımından gerekli olmadığı için gerektikçe örnekler aktarmakla yetineceğiz.

Zerdüşt peygamber, yaşamın anlamını "Aşa" yolunda yürüme ve Tanrı'ya ulaşma olarak belirlemiştir. Bunu başarabilmenin yöntemi ise şu üç ilkeye uymak, pratikte onları hayata geçirebilmektir. Bunlar; **Humata** (iyi düşünceler), **Hukta** (iyi sözler) ve **Huvarşta** (iyi eylemler)'dır. Doğru düşünce, doğru söz ve doğru eylem; Bunlar, önceden belirlenmiş katı kalıplara karşı duran, "önemli olan ne düşündüğün, ne söylediğin ve ne yaptığındır" ilkesini esas alan Aleviliğin de özü sayılır.

Büyük İran hükümdarı Darius (Kuraş), Behistun'daki büyük yazıtında;

*"Ey insan! Bu sana Ahura Mazda'nın buyruğu: **Kötülük düşünme; doğru yoldan ayrılma, günah işleme!**"* diye formülleştirir.[336]

Zerdüşt'e ait bir şiirdeki şu dizeler, Onun, insanın kurtuluşunu, insanın kendi düşünce ve eylemlerine bağlı gördüğünü ve bu anlayışı egemen kılmak için çaba harcadığını açık bir şekilde ortaya koyuyor:

İyi düşün, doğru çalış, budur halkı kurtaran,
Benim de görevim bunu söylemek. Öğret bana
Ey Mazda, söyle kendi dilinle, ölümün sonu ne?

Ne kötülük bilir, ne alçaklık, ne sızlanma
Gelecekte doğruluğa gönül veren, suyunca giden.
Ey yalancılar mutluluk böyle yapmaktır.[337]

Giysinin kutsal sembol sayılması, hem Zerdüştilik ve hem de Alevilikte var. Zerdüştiler belli günlerde ya da törenlerde bu işe özgü belli giysiler

---

335-Taraporewala, Age, s. 51

336-Taraporewala, Age, s. 88

337-Eyuboğlu, İ. Z., Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi, s. 60

giyerlerdi. Birçok araştırmacı, Alevi ve Kakayilerdeki kutsal kemer ya da kuşağın, Zerdüştilikten kalma olduğu konusunda hemfikirler. Giysinin beyaz oluşu bakımından da durum aynıdır. Zerdüştilere ait figürlerde beyaz giysi açıkça göze çarpıyor. Çünkü beyaz, berraklığı ya da saflığı temsil eder. Dêrsim Alevi efsane ve dualarında yer alan "sipêla" (beyaz giysili kişi), "beyaz güvercin," "beyaz kanatlı kartal," "beyaz at," "beyaz yılan" gibi kutsallık sembollerinin kaynağı bu olmalı. Örneğin, Kurêş'le ilgili olarak anlatılan efsanenin bir varyantında, onların eskiden dışarıdan, yani kendilerinden olmayan herhangi bir kadınla evlilik yapmadıklarını, çoğalmadıklarını, ölen kişilerini ise özel bir yere bıraktıklarını, ertesi gün sabaha karşı beyaz giysili birinin (sipêla) geldiğini ve iki beyaz giysili (sipêla) olarak geri gittikleri söylenir. Bu, efsanenin bazı varyantlarında beyaz kurt ya da beyaz güvercindir. "Ya Sipêlayê Serê Şodirî" (Ya Seher Vaktinin Beyaz Giysili Kutsalı ya da Meleği!) Dêrsim'de çokça duyulan sesleniş cümlelerinden biridir. Sabaha karşı ufkun ağarmaya başladığı an, Kırmanccada (Zazacada) "sipêdera"dır. "Sipêlayê Serê Şodirî" ise yine sabaha karşı ortaya çıkan ve negatifi temsil eden karanlığı sona erdirip onun karşıtı olan aydınlığı getiren kutsal varlıktır.

Beyaz renge atfedilen anlam, Yezidi ve Kakayiler arasında da Alevilerden farklı değil.

Dêrsimliler de eskiden beyaz renk giysiyi çok giyerlerdi. Özellikle de gömlek ve şalvar yerine giyilen don böyleydi. İhsan Sabri Çağlayangil, anılarının, Sey Riza'nın idamı ile ilgili bölümünde de anlattığı gibi, bir dönemler, yöneticiler arasında Dêrsimliler, "Beyaz Donlu" olarak adlandırılıyormuş.

Dêrsim Alevileri arasında din adamlarının atalarının giysileri kutsal kabul edilir ve üzerine yemin edilir. Örneğin, talip durumunda olanlar, din adamlarına yönelik olarak "Girrisê pî kalikê to bo," "Girrisê Wayîrê to bo" (Atalarının giysisi üzerin yemin olsun) derler. Din adamlarının kendileri bakımından ise aynı cümleler "Girrisê pî û kalikê mi bo," "Girrisê Wayîrê mi bo" (Atalarımın giysisi üzerine yemin olsun) şeklindedir. Türkçedeki etek anlamına gelen "Pêş" (Pês), yine giysinin bir parçası olarak dinsel literatürde, özellikle de dua ve metinlerde önemli bir yere sahiptir. Örneğin, "Mi dest esto ra pêşê pîrê xo, îmanê mi esto ke ma nê tafanî bi canweşîye vîyarname ra" (Elim pirimin eteğindedir, umudum o ki bu tufanı can sağlığı ile atlatırız), "Ya Kurêş, mi berxikê xo esto pêsa to!" (Ya Kurêş kuzucuğumu senin eteğine bıraktım!) Buradaki "berxik" mecazi olarak oğul anlamına gelir.

Alevilikte çok önemli yeri olan çalışma, yoksula yardım etme ve paylaşım, Zerdüştlüğün de temel ilkeleri arasındadır.

> "... Hiç bir insan tek başına ve kendisi için kurtulamaz. Böyle bir düşünce bencilliğin en yüksek noktası ve bu ilk olarak benliği düşünme düşüncesi, kötü birinin en güçlü silahıdır. Tanrının armağanlarını yalnızca kendisi için kullanan, hiçbir bencil

kişi, yani onları kötü kullananlar, onun gözünde bağış bulamaz. Tanrının armağanlarını yoksul kardeşleriyle paylaşanlara "Tanrının gücü" gelecektir. Bu da kutsal ölümsüzlerden biridir..."[338]

Yoksullara yardım dileme, yasnalarda da görülmektedir.

"Yasna 34. 5'te; 'Ey Ahura Mazda! Aşa ve Vahu Manah ile birlikte Sen'in aralarında benim de bulunduğum size bağlı yoksulları koruyacak güç ve maharetiniz yok mu?" diye sitem ediliyor.[339]

Zerdüştilik öğretisinde, Tanrı'nın yanında 6 kutsal kişi vardır. Bunlardan üç tanesi eril, üçü ise dişildir. Bu tasnif, aynı zamanda Zerdüştilikte cinsiyet eşitliğine önem verildiğinin başlıca göstergelerinden biridir. Altı kutsal ölümsüz şöyle sıralanır:

1-Aşa Vahişta (en yüce veya en iyi aşa), ateşi temsil eder,

2-Vohu Menah (iyi akıl),

3-Kşatra Vairya (üstün güç, arzu gücü,)

4-Spenta Armaiti (kusal bağlılık): "Her şeyi koynunda tutan ve besleyen toprak ana,"

5-Haurvatat (Suların koruyucusu)

6-Ameretat (bitkilerin koruyucusu)[340]

Bu kutsalların ilk üçü erkek, son üçü ise dişildirler.

Zerdüştilikte, Tanrısal özellikleri olan Sroş, insanlığın koruyucu melegidir. İnsanlar maddi ya da ruhsal olarak dara düştüklerinde onu yardıma çağırırlar. Sroş, bu özelliği ile Hızır'ı andırsa da, öteki dünyaya ilişkin görevleriyle birlikte düşünüldüğünde, "Pir"e daha çok yaklaşmaktadır.

Bütün cenaze törenleri onun adı anılarak başlar ve yine onun adıyla biter. Ölümün dördüncü gününün sabahında, Sroş (Sraoş)'un yardımıyla "Cinvat Köprüsü"nden öteki dünyaya geçer, orada, dünyada yaptığı iyi ve kötü şeylerden ötürü yargılanır. Bu yargılanma sırasında, Sroş sürekli yanındadır ve başlıca yardımcısıdır. Bu, talibe şefaat veren, öldükten sonra "Sırat Köprüsü"nden geçmesi için kendisine yardımcı olan ve sorgulama sırasında da yine yanında hazır bulunan pirin yaptıklarıyla çakışıyor.

Zerdüşt peygamber, ateşi kendi simgesi olarak belirlemiştir. Bunun nedeni, ateşin bütün şeyler içerisinde "en saf ve kutsal olan" olarak görülmesidir. Taraporewala, *"... Atar, Zerdüşt yazıtlarında hiç insan biçimselleştirilmemiştir. Sonraki ilahiler bile ondan hep (puthro Ahurahe Mazdao," Ahura Mazda'nın oğlu olarak söz eder, tüm günahların baş temizleyicisidir,"* der.

Burada ateş anlamındaki "atar" ile Kürtçedeki aynı anlama gelen "adir" ile "agir" arasındaki benzerliğe bir kez daha dikkat çekmek yerinde olur sanırım. Yine Kürtçede oğul anlamına gelen "pit" (pitik) ile Avesta da aynı

338-Taraporewala, Age, s. 57

339-Bilgin, M. Sıraç, Age, s. 105

340-Taraporewala Age, s. 62-65

anlama gelen "puthro" terimleri arasındaki benzerlik de göz ardı edilecek gibi değil.[341]

Tıpkı Zerdüştlükteki gibi, Kürt Aleviler arasında ateşin kutsal olduğu da yine bu çalışmanın ilgili bölümünde dile getirilmişti. Ateş, aile yaşamının devamını temsil eden önemli bir sembol niteliğindedir. Herhangi bir evin ocağında ateşin sönmesi kötülük alameti olarak kabul edilir. Ayrıca, sadece evin içinde değil, evin dışında da ateşin, su dökülerek söndürülmesinin kötülük getireceğine inanılır. Ateşe işeme ise zaten büyük bir günahtır. Yeri gelmişken öteki birçok kutsal ilke gibi Ocağın kutsallığının, Zerdüştilikten de önceki dönemlere, Mitraizm'e kadar uzanan bir inanç olduğunu da belirtmek gerekir.

Aleviliğin, Zerdüştiliğe benzeyen ya da onunla ortak olan yönlerinden biri de hayvanlara iyi davranma ve onları korumaya verilen önemdir.

Alevilerde aileyi korumakla görevli "**wayîr**" (sahip), Zerdüştilikte, kutsal evliliğin korunmasını sağlamakla görevli **Aşi Vanguhi**'yi andırmaktadır.

Güneş'in yanı sıra, toprak ve suyun kutsal olarak kabul edilmesi de Zerdüştilik başta olmak üzere eski Ari inançlarından günümüze kalmış bir mirastan başka bir şey değil.

Yazar E. Xemgin bu benzerliğe dikkat çekerken; *"Yine bölge halkının dini inançları gereği insan yaşamının üç temel maddesi olarak toprak, hava ve su da **kutsal** olarak kabul edilmişlerdir... **Starbo**'nun Büyük İskender'e tavsiyesinde, suyun yapısının rahatsız edilmemesine özen gösterilmesini istemesi de suyun kutsallığını ortaya koymaktadır. **Zerdüşt'ün toprağı ana olarak degerlendirmesi** ve tüm canlılar ile ürünlere yaşam sağlamasını vurgulaması, toprağın da kutsandığına dair belirtiler olarak kabul edilir;"* diyor.[342]

Güneş'in kutsallığı ise Zerdüştilikten daha eskilere, kadar uzanan, örneğin Mitraizm'de de var olan bir geçmişe sahip. Zaten Mitra'nın kendisi, güneş tanrısı idi.

Kutsal rakamlarda da Zerdüştilikle Alevilik arasında çarpıcı benzerliklerle karşılaşabiliyoruz. Diyelim ki gökte mekan kurmuş olan Ahura Mazda'nın yanında altı kutsal varlık var ve böylece onun kendisiyle birlikte bu büyük kutsalların sayısı yediye çıkmış olur. Kutsal kemer 72 iple örülür. Bu 72 rakamı aynı zamanda Zerdüşti yazıtların en önemli kitabı olarak kabul edilen Yasna'nın 72 bölümünü simgelemektedir. 72'ler ise kendi içlerinde ayrıca altı gruba ayrılır ve her grupta 12 tane (ip) bulunur. Kuşak ya da kemer bele üç kez dolanır ve her dolama Zerdüşt'ün üç önemli ilkesi olan doğru düşünce, doğru söz ve doğru eylemden birini temsil eder. Bu kemer ya da kuşaktaki üç düğümün anlamı da yine aynıdır.

Zerdüştilerde de, tıpkı bugün yapıldığı gibi ölüye beyaz bezden giysi (kefen) giydirilmektedir.

Bu öğretide suç sayılan herhangi bir eylemi gerçekleştirmiş olanlar, günah

---

341-Buradaki "puthro" İngilizceye göre yazılmış formdur; Kürt alfabesine göre ise kelime "putro" şeklinde yazılır.

342-Xemgin, E., Age, s. 179

işlemiş sayılırlar. Bu günahtan kurtulmanın da yolları var. Diyelim ki günah işlemiş kişi, tıpkı bugün Aleviler arasında olduğu gibi topluluğun huzurunda yargılanıp cezalandırılır. Yargılama esnasında sanık ya da suçlu, dara kalkar, yalvarır ve Tanrı'dan yaptığı kötü şeylerden, işlediği günahlardan ötürü af diler. E. Xemgin, bu yöntemin Zerdüştilikte de bulunduğunu şu cümlelerle dile getiriyor:

"... özellikle Mazda inancına mensup ve Zerdüşt öğretisini almış olanlar, yukarıda sayılan günahları işlemeleri halinde kendi dini önderi ve mensup olduğu topluluğun önünde yapılan bir merasimle yargılanarak cezalandırılır. Suçlu olan kişi ayağa kalkar ve günahlarından dolayı pişman olduğunu açıklar. Sonra yaptığı günahlarını bir bir anlatırken; yapması, düşünmesi ve söylemesi gerektiği halde bu olaylarda yapmadığı, düşünmediği ve söylemediği şeyleri de anlatır. Yapılan merasimin son bölümünde ise tekrar tekrar günahlarından ötürü af dilediğini açıklarken üzgün olduğunu belirterek o sıralarda kötülüklere hizmet ettiğini açıkça söyler.

(...)

Böylece günahlarını affettiren kişi..."[343]

Xemgin'e göre, bunu yapmayan, yani af dilemeyen kişi topluluğu terk etmek zorunda bırakılır ki bu da Kürt Aleviler arasında günümüze kadar devam ede gelen "aforoz" cezası ile aynıdır.

Pir ve pirlik, cem ve ibadet şekilleri bakımından Zerdüştilikten Aleviliğe geçen birçok şey var ki bu çalışmada yeri geldikçe bunlara değiniliyor.

Kuşkusuz Alevilikle-Zerdüştilik arasındaki benzerlikler, daha doğrusu Zerdüştilikten Aleviliğe kalan miras konusunda listeyi daha da uzatmak mümkün. Ancak buna gerek yok, çünkü yukarıda sıralamaya çalıştıklarımız, konuyu yeterince açıklığa kavuşturmak için yeterlidir.

Beri taraftan her ne kadar Aleviliğin Zerdüştiliğe yakın ya da benzer yönlerini ön plana çıkardıysak da bu, Alevilikle bölgedeki öteki eski inançlar arasındaki ortak yanları göz ardı etmeye neden teşkil etmez.

Diyelim ki resmi dini Zerdüştilik olan Sasani İmparatorluğu döneminde bir alternatif olarak ortaya çıkan Manicilik bu yönden göz ardı edilemez. Toplumsal sisteme ve aynı zamanda devlet dini olarak yozlaşmış ve baskıcı bir hal almaya başlamış olan Zerdüştiliğe karşı bir reform hareketi şeklinde ortaya çıkan Mani inancı, insanoğluna yeni bir sentez sunuyordu. Taraporewala bunu:

"Mani'nin öğretisi bilerek yapılmış bir sentezdir. 'Uygulamaya geldiği gerçekliğin öncü açıklayıcıları' olarak saydığı, Zerdüşt, Buda ve İsa'ya borçlu olduğunu özellikle kabul etmiştir," sözleriyle özetliyor.[344]

Bu düşünceleri nedeniyle Zerdüşti din adamları ve yöneticiler tarafından karşıya alınması kaçınılmazdı ve nitekim öyle de oldu. Sonunda, Şahpur I ona ülkeyi terk etmesini salık verdi, o da bunu yaparak yıllarca Orta

343-Xemgin, E., Age, s. 189

344-Taraporewala Age, s. 201

Asya ve Çin'de kaldı, görüşlerini orada yaymaya çalıştı. O'nun öğretisinin, Çin ile Orta Asya'da hızla yayıldığı ise bilinmektedir. Şahpur I'in ölümünden sonra, Mani, Hürmüz I zamanında İran'a döndü ancak onun ölümünün ardından Behram I tarafından katledildi.

Bu olay, İran kültürünün Orta Asya'yı nasıl etkilediğinin de bir örneğini teşkil etmektedir.

> "İ.S. 487 dolaylarında başka bir tarikat ortaya çıkmış ve tüm İran ve Ermenistan'da oldukça hızlı bir şekilde yayılmıştır. Bu, Mazdek'in kurduğu tarikattır. Ruhsal yönden Mazdek, dinin yasaklarından sakınma ve hayvan yaşamının kutsallığını öğretmiştir, ama sosyal yönden görüşleri modern bir Bolşeviğe göre bile fazla ileridir. Yalnızca doğumda değil, yaşam boyunca, tüm insanların kusursuz eşitliğini iddia etmiş, ve nitekim malın da eşler gibi ortak kullanılmasını öğretmiştir."[345]

Eşlerin paylaşımı hariç, Mazdek'in sosyal programı ile Aleviliğin aynı yöndeki ilkeleri arasında büyük benzerlikler bulunduğu açıktır.

Bu noktada son olarak parmak basmak istediğimiz nokta şu. Çalışmamızın ana konusu Alevilik olduğu için, onun Zerdüştiliğe benzeyen yanları ön plana çıktı. Böyle bir karşılaştırma, Zerdüştilik ile Yezidilik, Kakayilik arasında yapılsa, ortaya çıkacak sonuç, aşağı yukarı aynı olurdu. Kuşkusuz aynı durum, Zerdüştiliği izleyen Manicilik, Hürremizim gibi akımlar bakımından da geçerlidir. İslam dışı inançlar olan Alevilik, Kakayilik, Yezidilik gibi inançları bir kenara bırakalım; bizzat Müslümanlığı benimsemiş Kürtler arasında dahi, söz konusu İslam-öncesi inançların önemli izlerine rastlamak zor değil. Toplumlarda kök salmış binlerce yıllık inanç ve geleneklerin terk edilmesi hiç de kolay olmuyor.

345-Taraporewala, Age, s. 92

12. ALEVİLER, ÖRGÜTLENME VE DEVLET

12. 1. Birincil Müdahale Alanı: Etnik ya da Ulusal Kimlik

Toplumdaki farklılıkları reddeden; tek dil, tek ülke, tek millet, tek din ve tek bayrak esası üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti, Kürt halkına karşı sürdürdüğü ideolojik mücadeleyi artık kaybetmiş bulunmaktadır. Örneğin, günümüzde artık Kürtlerin "Dağ Türkleri" olduklarını, "Kürt" sözcüğünün karda yürüme esnasında çıkan "kart-kurt" seslerinden peyda olduğunu söyleyenlerin sayısı fazla değil. Orada-burada bu yola başvuranlar olsa bile kimse kendilerini ciddiye almıyor.

Ne var ki çöküntüye rağmen Türkçü teorinin savunucuları, devletin üzerinde kurulu bulunduğu topraklardaki çoğulcu yapıyı henüz içlerine sindirebilmiş değiller. Sömürgeci çevrelerde, ret ve inkar politikasının ürünü olan tekçi sistemin değiştirilmesi, eşitliğe dayalı çoğulcu bir yapıya geçiş yönünde herhangi bir değişim eğilimi göze çarpmıyor. Üstelik mevcut sistemi yeni kılıflarla sürdürebilmek için ellerinden ne geliyorsa, onu yapmaktan geri kalmıyorlar. Örneğin, şu sıralar, "tek ulus" daha doğrusu "Türk ulusu" tezini, giydirmeye çalıştıkları yeni bir kılıfla kamuoyuna kabul ettirmeye, "Türk" terimine, gerçekte olduğundan farklı bir anlam vermeye çalışıyorlar. Bu "yeni!" teze göre, "Türk" bir ırkın adı değil. Ya peki nedir? "O, farklı etnik kökenlerin üst kimliğidir." Kısacası, "üstün ırktan" "üst kimliğe" doğru bir kayış söz konusudur.

Elbet bu görüşün de "Kürtler Dağ Türkleridir" tezinden farklı bir yanı yok ve onun kadar ölü bir doğumdur. Bir halkın, daha doğrusu bir ırkın adı olan "Türk" neden başka halkların; yani Kürtlerin, Rumların, Ermenilerin, Çerkezlerin ve Arapların üst kimliği olsun ki? Kuşku yok ki Türk olmayanlara, "Türk sizin üst kimliğinizdir" diye dayatmada bulunmak, dört dörtlük ırkçı bir tutumdur, tarihi ve toplumsal olarak hiçbir haklı ve mantıklı tarafı yok.

Açıktır ki etnik ya da ulusal kimlikler, belli tarihi ve toplumsal koşullarda ortaya çıkan tarihi ve sosyolojik olgulardır. Politik bir gücün bunlarla oynaması, daha doğrusu onları zorla değiştirmeye kalkışması, doğal olanı

bozmaya çalışmak olur ki bu da kaçınılmaz olarak karşı koymaya ya da direnmeye yol açar. Bunun da ne kadar acılı sonuçlar doğurabileceğinin en iyi kanıtı ise bizzat Türkiye Cumhuriyeti'nin 84 yıllık tarihinde, Kürt halkının yaşadıklarıdır.

Beri taraftan, bir toplumda mevcut olan aynı kategorideki farklı kimlikleri alt üst diye sınıflandırmak, kaçınılmaz olarak eşitsizliğe yol açar. Bunun, ulusal kimliklere uygulanmaya kalkışılması ise düpedüz ırkçılıktır ki "Türk üst kimliği" belirlemesi de bundan başka bir anlam ifade etmez.

Alt-üst kimlik yerine ikame edilmesi gereken doğru terimler "ortak kimlik-ayrı kimlik" olmalıdır. "Ortak kimlik" konusundaki temel iki koşuldan biri, söz konusu kimliğin, onu kullanan kesimleri objektif olarak temsil edebilir durumda olmasıdır. Örneğin, Balkanlı, İskandinavyalı ya da Mezopotamyalı dediğimiz zaman, böyle bir durumu ifade etmiş oluruz. Çünkü bu kimlikler, o coğrafya parçasının adıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan ve üzerinde yaşayan her kesimi kucaklayabilen kimliklerdir. Burada herhangi bir gruba ait olup da iktidarı elinde tutanlar tarafından ötekilere zorla kabul ettirmeye çalışmak gibi bir durum söz konusu değil.

Ortak kimlik sahibi olabilmenin ikinci koşulu ise bu kimliklerin taraflarca gönüllü olarak kabul edilmesidir. Böyle olduğu içindir ki İsveçliler, Norveçliler ve Danimarkalılar kendilerini İskandinavyalı; Bulgarlar, Romanyalılar ve Sırplar kendilerini Balkanlı; Kürtler, Araplar ve Süryaniler kendilerini Mezopotamyalı kimliği ile ifade ettiklerinde, herhangi bir sorun çıkmıyor.

Kimi Türk yazarlarının, zaman zaman aynı konuda Türkiye ile ABD arasında paralellik kurmaya ve onları karşılaştırmaya kalkışmaları da gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Hatta son seçimlerde Barak Obama'nın zaferi üzerine, "Biz bugüne kadar neden ortak bir ulus anlayışında anlaşmayı başaramadık," diye hayıflananlar bile oldu.

Kuşkusuz bu konuda Türkiye ile ABD'yi bu önden karşılaştırmaya kalkışmak gerçekçi değil. Böyle bir çaba, düpedüz olmayan duaya amin demektir.

ABD ile "Anadolu" denilen Küçük Asya'daki Türklerin durumu arasında benzer nokta şudur. ABD'li beyazlar da Küçük Asya'da yaşayan Türkler gibi, üzerinde yaşadıkları toprakları işgal yoluyla ele geçirmişler. Ne var ki Avrupalı beyazlar, geçtiğimiz bir kaç yüz yılda, Amerikan'ın gerçek sahibi olan yerli halkları yok ettiler ve oranın tek sahibi haline gelmeyi başardılar. Türkler ise yüzyıllara yayılan katliam, sürgün ve asimilasyon çabalarına rağmen bunu başaramadılar. 20. Yüzyılın başlarından itibaren kabaran milliyetçi dalga, Türk yönetimlerini, kendilerinden olmayan halkları –ki Talat Paşa bunlara "Yabancı Halklar" diyor– tümden yok etmeyi denediler ama yine tam başaramadılar. Bu ırkçı terör dalgası sonucunda, Küçük Asya'da

Ermeni, Rum ve Süryani halkları varlığı hemen hemen sona erdirildiyse de Kürtler bakımından aynı sonuç elde edilemedi. Kürtlerin belli bir kesimi asimile olup Türkleşti ise de, ulus olarak varlıklarını korumayı başardılar.

Öte yandan ABD'de ulus terimi, oraya gitmiş işgalci ulusal gruplardan herhangi birinin adı değil. Amerika'da ulusa adını veren, üzerinde yaşanılan coğrafi alanın adıdır ve bu haliyle de orada yaşayan herkesin üzerinde anlaşabileceği ortak bir addır. Bu ad ve öteki ulusal semboller, işgalci bir etnik grup tarafından ötekilerine zorla benimsetmeye kalkışılması şeklinde kabullenilmiş değiller. Tersine belli bir aşamadan sonra, ortak bir adın, demokratik yöntemlerle benimsenmesi söz konusudur. Ayrıca ABD'de kimlik başta olmak üzere ulusal sembollerin benimsenmesi tartışmaları hepsi işgalci olan, dışarıdan gitmiş grupların kendileri arasında gerçekleşirken, Türkiye'de kavga, dışarıdan gelmiş, ırkçı ve şoven politika sahibi grup ile yerli unsurlar arasındadır.

ABD, sadece bir devlet değil. O, devletler topluluğu olan bir devlettir. Orada, ortak devlet, ortak ulusal kimlik ve öteki ortak semboller var ama ayrı kimlikler yasak değil, insanlar bu alanda da alabildiğine geniş bir özgürlüğe sahipler. ABD'nin federal bir devlet olduğunu ve 52 federe devletten oluştuğunu unutmamak gerekir. Orada kimse Arizona'nın, Teksas'ın, Kaliforniya'nın ya da Virginya'nın adlarını yasaklamıyor. Buna karşılık bir de Türkiye'de, en küçük yerleşim birimleri ile doğa parçalarına ait yer adlarına dahi gösterilen tahammülsüzlüğü ve devlet gücü kullanılarak onların Türkçeleştirilmesi çabalarına bakın! Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinde, seçilmiş mahalli yönetim organları, bir mahalleye, sokağa ya da meydana, devletin "milli" kalıplarına uymayan bir adı verme hakkına bile sahip değiller.

Sonuç olarak, birileri eğer ABD'de başarılan kimi şeyler Türkiye'de neden başarılmadı diye merak ediyorlarsa, her şeyden önce cımbızlama yöntemiyle soruna eğilme yöntemini bırakmaları gerekir. Bunun için, iki coğrafi alanda yürürlükte bulunan sistemleri gerçek nitelikleri ile ortaya koymak gerekir. Türkiye'nin ABD türü bir sisteme sahip olmasını istemek, onun ulusal ve dinsel yönden var olan çoğulcu yapısını göz önüne almak, bütün bu kesimlerin üzerinde uzlaşabilecekleri, her bakımdan tam eşitliğe dayalı bir sistemi ve ortak değerleri bulup ortaya çıkarmaktan geçer. Yoksa "Ulusumuz Türk, devletimiz Türkiye Cumhuriyeti, ülkemiz Türkiye, dilimiz Türkçe, ebedi liderimiz Atatürk," ulusal marşımız "Korkma sönmez..." ile başlayan ve "Kahraman ırk" üzerine kurgulanmış marş, "bayrağımız ay yıldızlı bayraktır," dayatmasında bulundunuz mu, hiçbir şeyi çözemezsiniz. Türkiye koşullarında eşitlikçi model ise ancak federal bir yapılanma ile gerçekleşebilir, hayallerle değil.

12. 2. İkincil Müdahale Alanı: Dinsel Kimlik

Ulusal ya da etnik kimliklerin ardından, Kemalistlerin kimliklere ilişkin ikinci büyük yozlaştırma ve bitirme atağı, dini kimlikler alanında hayata geçirildi ki bunun hedeflediği çevrelerin başında da Aleviler ile Yezidiler gelmektedirler. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, Türkiye'nin inanç haritası çıkartılırken, öteden beri kimilerince "Alevi dostu!" olarak lanse edilen Mustafa Kemal'in, Aleviliğin, bir inanç olarak anılmasına ve belgelere yansımasına bile karşı çıktığı, onu yok saydığı biliniyor. O nedenle de Yezidilik gibi Alevilik de on yıllarca resmi kayıtlarda yer almadı; Alevilerin nüfus cüzdanlarına dini "İslam" mezhebi ise "Hanefi" diye yazıldı. Alevilik, üzerinde konuşulması ve yazılması yasak tabulardan biri haline geldi.

1980'li yılların ortalarına gelindiğinde, devlet yönetiminde bir kıpırdanma baş gösterdi ve yöneticiler, Alevilerin varlığını telaffuz etmeye başladılar. Ne var ki bu, inkar ve asimilasyon üzerine kurulu politikanın terk edilmek istendiği anlamına gelmiyordu elbet.

O halde değişen neydi? Ne değişmişti ki devleti yönetenler birden bire Alevileri hatırlamaya başlamışlardı?

Buna sağlıklı bir yanıt verebilmek için her şeyden önce 1980 faşist darbesinden sonraki politik ortama şöyle bir göz atmak gerekir.

1980 darbesi ile işbaşına gelen askeri cuntanın başlıca hedeflerinden biri, Kürt yurtsever hareketini bir daha belini doğrultamayacak şekilde ezmekti. Ne var ki generaller, harcadıkları tüm çabalara rağmen bu işte başarıya ulaşamamıştılar. Kürt yurtseverleri, özellikle de Avrupa'nın birçok ülkesinde oldukça aktif bir örgütlenme ve propaganda çalışması hayata geçirmekteydiler. Yine aynı çevreler, uluslararası alanda da etkinliği giderek artan ve cuntayı zor durumda bırakabilen bir mücadele veriyorlardı. Kürdistan ve Türkiye'de, susmak şurada kalsın, zindanlar giderek güçlenen birer direniş merkezi haline gelmişlerdi. Bütün bunlara ek olarak Kürt hareketinin bir kesimi, 1984 yılında yeni bir silahlı mücadele dönemi başlatmıştı.

Olup bitenler, cuntacı generallerin Kürt halkını ezip sindirme hesaplarının tutmadığını, Kürt sorununun güçlü şekilde gündemde kalmaya devam ettiğini gösteriyordu.

İşte tam bu dönemde, devlet Aleviliği keşfetti. Aleviliğin Türk kültürü, Türk Düşünce Tarzı, Türklerin İslam'ı algılama biçimi ya da Türk İslam'ı olduğuna dair, oldukça yaygın ve etkin bir propaganda kampanyası yürürlüğe konuldu. Tabi bu arada Alevilerin aslen Türk oldukları, onların "Atatürk'ü sevdikleri, destekledikleri, Cumhuriyet'e her zaman sahip çıktıkları" şeklindeki devlet tezgahından çıkma söylemler de yine gündemden hiç düşmedi.

Kuşku yok ki bu kampanyanın birincil derecede hedefi Kürt halkıydı, ona karşı yeni bir tuzaktı. Yapılmak istenen şey, Alevi Kürtleri, öteki Kürtlerden

uzaklaştırmak ve sonuçta halkı parçalayarak farklı kesimlerini birbirlerinden uzaklaştırmak ve onun özgürleşme mücadelesini güçten düşürmekti. Kısacası, uygulamaya konulan, dört dörtlük yeni bir böl ve yönet politikasıydı.

Devletin Alevileri yanına çekmeye çalışmasının ikinci nedeni ise, sisteme karşı gelecekte oluşabilecek toplumsal muhalefetin kitle tabanını ve giderek manevra alanını daraltmaktı. Devlet bunu çok önemsiyordu, çünkü Aleviler öteden beri sistemle ciddi sorunları olan, diğer bir deyişle barışık olmayan bir kesimdi. Sol ve demokratik güçler, oldum olası Alevi kitle içerisinde daha rahat taban bulabiliyorlardı. O halde, onlarla var olan soğuk ilişkileri sona erdirmek ve kendilerini sistem içerisine çekerek ehlileştirmek, gelecek bakımından önem taşıyordu.

Ne var ki devlet bu işi yapmaya çalışırken, 1924 Anayasası ile biçimlendirilen sistemin Alevilere ilişkin temel hedeflerinden vazgeçmeyi, onlara yapılan haksızlıkları gidermeyi aklından bile geçirmiyordu. Yeni dönemde ya da değişen koşullarda yapılanlar, Aleviliği ve Alevileri görmemek yerine, onların varlığını kabul ediyor gibi görünerek ve gerekiyorsa kendisine yakın duran "önderlere" kimi maddi ve politik avantajlar da sağlayarak, onları Türk-İslam sentezi potasında eritmek ve sonuçta tek dinli ve tek mezhepli toplumu yaratabilmektir.

Buraya kadar anlattıklarımız devlet cephesinden olaya bakış ya da yaklaşımdı. Ne var ki Alevi saflardaki hareketlenmeyi sırf bu etkene bağlı olarak açıklamaya çalışmak, sorunun bir yanını görüp öteki tarafını ihmal etmek olur. İkinci yan neydi, kısaca ona bakalım.

Bilindiği gibi 12 Eylül darbesinin yarattığı yoğun terör döneminde gedikler açılmaya başlar başlamaz, Aleviler kendi sorunları üzerinde daha çok ve açık konuşmaya, çözüm yolları aramaya başladılar. Çünkü onlar, "Laik ve demokratik" diye lanse edilen bir devletin toprakları üzerinde, hiç de demokrasi ve laiklikle bağdaşmayan, onlara taban tabana zıt baskı ve haksızlıklarla yüz yüzeydiler. Geçmişteki birçok acı olayın da ortaya koyduğu gibi, bu baskılar bazen katliamlar düzeyine bile vardırılıyordu. Alevilerin bugünkü durumunun sebepleri şöyle sıralanabilinir:

a-Köyden kente göçün hızlanması sonucu, yeni yerleşim alanlarına gelen Alevi kitlenin, inançsal ve kültürel gereksinimlerini karşılayabilme olanaklarından yoksun olmaları.

b-Eskiden kısmen homojen bir yapıya sahip olan Alevi toplumunda zenginleşmeye dayalı farklılaşmanın artması, bir Alevi burjuvazisinin ortaya çıkması ve bu kesimin istem ve özlemlerinin dışa vurması; daha doğrusu, sistem içerisinde kendisine bir yer bulma ve sömürüden pay alma çabası,

c-12 Eylül 1980 faşist cuntasının toplumun değişik kesimleri üzerinde ağırlaştırarak sürdürdüğü baskılardan, Alevilerin bir de inançları nedeniyle pay almaları ve buna duyulan tepki,

ç-Baskı ve yoksulluğun arttığı, umutsuzluğun yaygınlaştığı dönemlerde,

insanlar arasında doğaüstü güçlere sığınma, onlardan yardım isteme özleminin arttığı bilinmektedir. Böyle durumlarda, bir çıkış yolu olarak görülen dine rağbet de artar. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Türkiye genelinde, özellikle de Sünni Müslümanlar arasında yükselme kaydeden bu eğilimin, Aleviler arasında da etki yaratması doğaldı ve öyle de oldu.

12. 3. Devletten "Sahiplenme" Atağı

Özellikle de 1990'lı yıllarda, Alevilik konusunun bir sıçrama şeklinde güncelleşmesi döneminde olumlu ile olumsuz sürekli bir arada oldu. Bu dönemde, Alevilik ve Alevilerle ilgili pek çok inceleme ve araştırma çalışması yapıldı, örgütler kuruldu. Alevilerin sorunları, pek çok toplantının konusu oldu, uluslararası platformlarda tartışıldı. Kuşkusuz tüm bunlar, Alevilerin haklı davalarına katkı sağlayan olumlu gelişmelerdir. Sonuçta da hem Aleviler kendilerini daha iyi tanıma olanağı bulabildiler, hem de onların dışındaki çevreler yaptı aynı şeyi.

Ancak, konu aynı zamanda ileri derecede istismara uğradı, kendisiyle çokça oynandı. Alevilik, bu yıllarda adeta işportacı pazarında pazarlanan bir meta haline geldi. O gün bugündür, ilgili-ilgisiz, bilen-bilmeyen pek çok kişi ve çevre, bu konuda konuşuyor, yorum yapıyor. Artık piyasada, ekonomik ve politik tercihlere göre şekil verilmiş Alevilik çeşitleri var. Aleviliğin, hakkında en çok yalan üretilen konulardan biri olduğunu söylemek yanlış olmaz sanıyorum.

İşin en komik yanı ise düzinelerle Kemalist ve fanatik İslamcı yayın kuruluşu, politikacı, gazeteci ve yazara ek olarak, Alevilere yönelik baskı ve zulmün gerçek sorumlusu olan devlet yöneticilerinin, bu alanda boy göstermeleri, Aleviliğin tanımlanması dahil bir dizi müdahalede bulunmuş olmalarıdır.

Örneğin, eski başbakanlardan Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan, Bülent Ecevit ile Tansu Çiller, 1990'larda yeni parlamaya başlayan R. Tayyip Erdoğan ve daha niceleri...

Hatta gün geldi ki konu hükümetin gündemine bile girdi. Örneğin, 1995 yılının Mart ayı ortasında, DYP-SHP koalisyonu 4 saatlik bir toplantı yapmış, Alevilerle ilgili bir dizi kararlar almıştı.[346] Alınan kararlar arasında şu dikkat çekici noktalar var:

1-İlk ve ortaokullarda okutulan din-ahlak derslerinde, Alevilik konusunun işlenmesi,

2-Alevi ve Sünni Cemaatlerini birbirine tanıtıp yakınlaşmalarının sağlanması,

3-Bu çalışma için radyo ve televizyon ile camilerden yararlanılması,

4-Başbakan Çiller'in, Alevilerin önde gelen isimleriyle görüşmesi, en göze çarpanlarıydı.

346-Milliyet Gazetesi, 17 Mart 1995

Aynı dönemde, Başbakan Çiller ayrıca Alevilere 3 trilyon lira verme vaadinde bulunmuştu.

Belki kimileri, yukarıda sıralanan noktalara bakarak "Ne var bunda?" deyip olanları normal karşılayabilirler ancak gerçek öyle değil.

Dikkat edilirse, Alevilere yönelik haksızlıkların sorumlusu olan devlet yöneticileri, mevcut haksız durumu sona erdirecek, dini inançlar arasında eşitlik sağlayacak bir düzenlemeden bahsetmiyor, bunun yerine boş sözlerle Alevileri aldatmaya çalışıyorlar. Alevilere saygı göstermiyor, onların kendi dinsel kimliklerini özgürce tanımlama hakkını bile tanımak istemiyorlar.

Diyelim ki devlet, Alevilik konusunun okullarda okutulmasını gündemine alıp tartışırken, amacı asla bir hakka saygı değil. Onun amacı, bu inanca ilişkin gerçekleri, bu inançtan olan ailelerin çocuklarına öğretmek de değil. Amaç, "Türk-İslam sentezine" uygun resmi kalıpları çocukların beyinlerine enjekte etmektir.

Yine bu arada kimi "Alevi" çevrelere verilmesi düşünülen paraları ise, doğrudan doğruya Alevileri yönlendirme amacına yönelik bir rüşvet olarak görmek gerekir. Tersini savunmak, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel politik tercihlerini bilmemek, onlardan hiçbir şey anlamamak anlamına gelir.

12. 4. Alevilere Kimlik Bulma Konusunda Türk Egemenler Arasında Tutum Farkı

Öte taraftan, özellikle de Aleviliğin tanımlanmasında, daha doğrusu ona giydirilmeye çalışılan üniforma konusunda egemen çevreler arasında görüş birliği de yok. Türkçülerle İslamcıların yaklaşımları kimi yönlerden birbirini tutmuyor. Birinciler bakımından Orta Asya ve Türklük ön planda iken, ikincilerde İslami yan ağır basıyordu. Ecevit, klasik Kemalist tanımlamaya bağlı kalarak "Türk Sünniliği," "Türk Aleviliği" türünden kavramlar kullanırken, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu, 2 şubat 2004 tarihli Milliyet gazetesinde Derya Sazak'ın sorularına verdiği yanıtta Aleviliğin, Osmanlı döneminde Sünnilikten doğduğunu söylüyordu:

"Aleviler bizim müslüman kardeşlerimizdir. Aleviliğin bir din olarak görülmesine tahammül edemeyiz. Alevilik İslam'ın içinde bir kültürel anlayıştır, mezheptir. Üst kimlik müslümanlıktır. Diyanet Sünni bir kuruluş değildir. Böyle bir imaj oluşmuş...

> Öncelikle Alevi kaynaklarını neşredeceğiz... Anadolu'daki Alevilik, Osmanlı döneminde Sünnilik, halifelik içerisinden çıkmış bir eğilimdir, Şia'dan kaynaklanan bir şey değildir..."

Dikkat edilirse Diyanet İşleri Başkanının, "Aleviliğin Sünnilikten doğduğu" iddiası dışındaki görüşleri, klasik devlet politikasıyla çakışıyor. O da

kendilerini tanımlama hakkını Alevilere tanımak istemiyor. Onun elinde de sopa var ve kendisininkilere uygun düşmeyen görüşler için "tahammül edemeyiz" diyor. Osmanlı tarihi baştan sona kadar Alevilere yapılan zulüm tarihi iken, Bardakoğlu büyük bir pişkinlikle bu inancın, Osmanlı döneminde Sünnilikten doğduğunu, halifelik içerisinden çıktığını söyleyebiliyor. Sünniliğe oranla Aleviliğin Şia'ya çok daha yakın olduğu göz önünde iken o bunu da reddediyor. Ve Aleviliğe bu derece yabancı, tarihi gerçekleri bu derece kaba bir tarzda ters yüz eden bu kişi "Aleviliğin Kültür kaynaklarını" yayınlamaktan bahsediyor.

Çok doğaldır ki Alevilerden destek bulmadıkça bütün bu çabaların bir işe yaraması söz konusu olamazdı. Bu işe destek verecek "Aleviler" bulmak ise zor değildi. "Alevi dedesi" İzzettin Doğan ve onun Cumhuriyetçi Eğitim Merkezi (CEM) Vakfı, "alevi" yazar Cemal Şener, eski solculardan Rıza Zelyut, politikacı Cemal Şahin'den başlayarak düzinelerle "Alevi ileri geleni" ve güdümlü dernek, Aleviliğin mezarını kazmaya yeminli Türk-İslam sentezcilerle el-ele vermekte gecikmediler.

Devlet, cem evlerine parasal yardımda bulunacak kadar "yardımsever!" davranırken, kimi "cem evleri" de çocuklara Kur'an kursu verdirecek kadar diyanete, daha doğrusu Sünniliğe yakın oldular.

Aslında, Alevilerle devletin içli-dışlı oluşu yeni de değildi. Çoğunluğu dışlansa da, Aleviler içerisinde "dost" ayarlamak, öteden beri devletin gündeminde yer alan bir konuydu ki bu iş Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına kadar uzanıyor. Ne var ki o dönemki "dostluk," daha çok bireysel inisiyatif şeklinde ortaya çıkarken, 90'lı yıllarda, tıpkı bugün olduğu gibi Alevilerin küçümsenemeyecek bir kesimi, örgütlü olarak sistem için bir sacayağı rolü oynamaya adaydı.

12. 5. Alevilerde Yol Ayırımı

Tabi anlattıklarımızdan, Alevilik ile Alevilerin sorunlarının güncelleşmesini bir bütün olarak devletle bağlantı içerisinde gördüğümüz sonucu çıkartılmamalı. Devlet kaynaklı söz konusu çabalar olsa da olmasa da, Türkiye ve Kürdistan'da bir Alevi sorunu vardı. O günkü aşamada, toplumun öteki ezilen kesimleri gibi Alevilerin de artık kabuklarını kıracakları ve sistemi sorgulamaya başlayacakları belliydi. Çünkü sistem, Kürt halkı ile sol ve demokratik güçler gibi, bu inanç mensupları için de baskıcı, dışlayıcı bir yapıya sahipti.

Çıkarları sistemle birlikte olmayı gerektiren Alevilerin yanı sıra, devlet çizgisinden ya da sistemin çizdiği çerçeveden farklı bir rotada yol alan, ilkesel olarak Alevilere yapılan haksızlıklara karşı çıkan ve bu durumun sona erdirilmesini isteyen çevreler de var olageldiler.

Alevilerin örgütlenmesi ve mücadelesi, buna bağlı olarak birbirine ters

iki temel çizgi üzerinde gerçekleşti. Bu, aynı zamanda Alevi kitlenin, kaçınılmaz bir iç hesaplaşma ile yüz yüze gelmesi demekti. Diğer bir deyişle bu dönem, Aleviler bakımından bir ayrışma dönemi oldu ve bu durum hala da sona ermiş değil. Bugün Kürt sorunu, demokrasi sorunu, Aleviliğin tanımlanması ve tarihi kaynakları gibi temel konularda, birbirinden farklı ya da karşıt konumda olan Alevi kesimleri var.

22 Temmuz 2007 günü yapılan seçimler, bir bakıma Alevilerdeki söz konusu kamplaşmayı yansıtan bir ayna oldu. Örneğin, 17 Temmuz 2007 tarihli Milliyet Gazetesi'nde, "Alevilerin Oyları Dört Partiye," başlıklı gazete haberinde şu satırlar yer alıyordu:

(...)

"Cem Vakfı Genel Başkanı Prof. Dr. Doğan, Alevilerin seçim bildirgelerinde "Alevi inanç ve ihtiyaçlarının giderilmesine ilişkin kaklaşımları" nedeniyle "CHP, MHP, GP ve HYP'ye gönül rahatlığıyla oy verebileceklerini söyledi.

(...)

Doğan, MHP ile Aleviler arasında barışçı bir gelişme yaşandığını da dile getirdi."

Bilindiği gibi aynı seçimde birçok Alevi Kuruluşu ise seçime katılan partilerden herhangi birini destekleme yönünde karar almamış, Alevi önde gelenlerinden birçok isim, ilerici, demokrat ve sol adaylara oy verilmesi yönünde çağrı yapmışlardı. Bir yanda açıkça ırkçı ve faşist partileri destekleyen "Alevi dedeleri," öteki tarafta sol ve demokratik güçlerden yana tavır alan Aleviler...

Prof. Doğan'ın, MHP'ye ilişkin tutumunu savunurken söyledikleri de hayli ilginçtir:

> "Eleştirileri haklı bulmuyorum. Barış iki elle yapılır. Bundan 20-25 sene önce gelişmiş olayların kin ve nefret ekmesini, aracı yapılmasını istemem. Alevi inancıma, İslam anlayışıma aykırıdır, kin ve nefrete yer yoktur İslam anlayışımızda. Türkiye barışmalıdır, bütün kuşaklar barışmalıdır. HADEP'lilerin Meclis'e girmesi eleştirilmiyor, her gün şehit verilmesi eleştirilmiyor da efendim 'Hoca niye MHP'yi adres gösterdi' diye eleştiriliyor."[347]

Kuşkusuz, İzzettin Doğan'ın başını çektiği düzen Alevilerinin sahip oldukları ideoloji ve politika, Aleviliğin temel kuralları ile uyuşmuyor. Prof. Doğan başta olmak üzere CEM Vakfı yöneticileri ve onların paralelinde olanlar, Aleviliğe sahip çıkma görüntüsü altında sisteme koltuk değnekliği yapıyorlar. Bu kavganın özü, Pir Sultan Abdal-Sey Riza çizgisi ile Balım Sultan-Hızır Paşa çizgisi arasındaki çatışmadır.

Prof. Doğan'ın bu tutumu yeni değil elbet. O oldum olası ilerici ve demokratik çizgideki kesimlerin, Kürt yurtsever hareketinin tam karşısında yer

347-Milliyet Gazetesi, 16 Ekim 2007

almaktadır. İsterseniz, yeri gelmişken 1980'lerin başlarına gidelim ve "Alevi Dedesi" Doğan'ın o dönemde, kimlerle kol-kola olduğuna bir bakalım.

Dêrsim'de Alevilik kitabımda İzzettin Doğan Alevilik Sorununa yaklaşımı ve politik tutumuna değinirken şöyle söylemiştim:

"Bilindiği gibi 12 Eylül'den sonra toplumun tüm kesimleri gibi Aleviler de faşist cuntanın teröründen paylarına düşeni aldılar. Ama generaller bir devlet partisi kurmaya karar verdiklerinde, başvurdukları koltuk değneklerden biri yine İzzetin Doğan oldu. Kendisi Turgut Sunalp ile görüşüyor ve "gayet iyi" anlaşıyorlar. Daha sonra ise İzettin Doğan Malatya, Erzincan, Elazığ ve Tunceli yörelerine giderek Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni örgütleme çalışmalarını başlatıyor. Ne var ki daha sonraları araları açılıyor. Kendi deyişiyle, birileri Sunalp Paşa'ya yanlış bilgi vermişler..."

Prof. Doğan'ın aynı konuda söyledikleri şöyle:

> "Sunalp Paşa ile çok uzun bir konuşmamız oldu. Bazı önemli konularda mutabık olmamız gerek dedim. Türkiye'nin bir numaralı sorunları Türk-Kürt, Alevi-Sünni ayırımları olduğunu söyledim ve çözümünü anlattım. Sunalp Paşa da bu görüşlerimi büyük bir samimiyetle paylaştığını söyledi ve biz işe başladık..."

Prof. Doğan, 15 Ekim 2007 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan söyleşide de yine aynı konuya şu sözlerle değiniyor:

"... Askeri yönetim ihtilalcilerin yargılanmıyacakları bir partinin kurulmasını istedi. Tabiri caizse boyunlarını teslim edebilecekleri bir parti istediler. Sözüne güvenilir, laik cumhuriyetten yana olan, Atatürk ilkelerini benimsemiş kurucular aradılar. Dönemin Başbakanı Ulusu'dan davet aldım."

Söylenenler yoruma gerek bırakmayacak kadar açık sanıyorum. Cuntacı generaller, kendilerinden herhangi bir şekilde hesap sormaya kalkışmayacak ve ayrıca onların çizdiği çerçevede Türkiye'yi yönetecek bir partiye gereksinme duyuyorlar ve bunun için de "laik cumhuriyetten" ve "Atatürk ilkelerini benimsemiş" kurucular ararken aslen Kürt olan "Alevi Dedesi" İzzettin Doğan kervana katılmaktan geri kalmıyor.

Prof. Doğan, yine aynı röportajda; *"... Alevi-Sünni, Türk-Kürt ayırımının ortadan kaldırılmasında bir katkım olabileceğini, o partinin kurucusu olmamın bir manası olabileceğini söyledim... Sağı ve solu, içi boş, manası değişen, insanları birbirine kırdırmak sonucunu doğuran bir kelime olarak kabul etmişimdir. O nedenle de bu iki kelimenin karşısında duracak, Atatürk ilkelerine bağlı, akıl ve bilimle ülkeyi yönetmeye talip bir parti kurulacaksa orada olacağımı söyledi (söyledim olacak-Munzur Çem) mutabık kaldık ve MDP'nin kurucusu oldum,"* diye devam ediyor.

Dikkat edilirse Sosyal Bilimler alanında prof. unvanını kazanmış Doğan, "sağ" ve "sol" kavramlarıyla ile ilgili olarak, ancak sıradan bir cahilin söyleyebileceği sözleri söylüyor. Ona göre sağ ve sol insanları birbirlerine kırdırmak için türetilmişler. "Bilim adamı" sosyoloji ve tarih bilimini inkar ediyor. En katı sağ bir çizgiyi temsil eden "Atatürk İlkelerini" ne sağ olarak görüyor, ne de sol.

Peki, Türk-İslam sentezini yenileyerek devlet politikası haline getiren, okullara zorunlu din derslerini koyan, Alevi köylerine cami yaptıran, baskıyla Alevi çocuklarını İmam Hatip Okullarına gönderen, Dêrsim'de mezar taşlarını bile toplayıp yok eden, ziyaretleri bombalatan, İzzettin Doğan'ın anlaştığı 12 Eylül darbesi ile iş başına gelen cuntacı generaller değiller miydi? Onlar, İzzettin Doğan'ın gönlü hoş olsun diye görüş değiştirmediklerine göre, aralarındaki uzlaşmanın ne üzerine sağlandığı da açıktır. Açıktır ki uzlaşma:

1-İlerici çevrelere, sol ve demokratik güçlere,

2-Kürt halkına ve onun özgürlük mücadelesine,

3-Alevilik başta olmak üzere, baskı altındaki inanç mensuplarına karşı sağlanmıştır.

Prof. Doğan'ın açıklamasında, kanımca üzerinde durulmaya değer en önemli nokta, onun kendi sözleriyle *"Alevi-Sünni, Türk-Kürt ayırımının ortadan kaldırılması..."*dır.

Prof. Doğan'ın bununla, Kürt halkı ile Alevilere yönelik haksızlıkların sona erdirilerek eşitliğe dayalı özgür bir toplumsal sisteme geçmeyi kastetmediği belli. O ve yoldaşlık ettiği faşist generaller böyle bir şeyin lafını bile duymak istemezler. Onun, Alevi-Sünni ve Kürt-Türk ayırımı kaldırılsın derken kastettiği şey, asimilasyon yoluyla Alevileri Sünnileştirme, Kütleri ise Türkleştirmekten başka bir şey değil. Yani devletin bugüne kadar yapmaya çalıştığı ama başaramadığı şeyi gerçekleştirmeye soyunuyor "Alevi dedesi."

Prof. Doğan'ın, Aleviliğin tanımı ile ilgili tartışmalarda da, kendisi ile aynı görüşte olmayanlara karşı tutumu ise hayli ilginçtir. Örneğin, 15 Ekim 2007 tarihli Milliyet gazetesinde yer alan söyleşide, konuya ilişkin olarak söyledikleri şöyle:

> "Ancak 'Alevilik Islam dışıdır' demek için zır cahil olmak lazım... Iki tane zıpır 1300-1400 yıllık tarihi saptayacak..."

Görüldüğü gibi kuşakların barışmasından, akıl ve bilim yolundan bahseden "Alevi dedesi" Doğan'ın, kendi gibi düşünmeyenlere karşı tutumu, Diyanet Başkan'ınınkinden farksızdır. Her ikisi de, konunun benimsedikleri kalıpların çerçevesini aşacak tarzda tartışılmasına tahammülsüzler. Prof. Doğan, Aleviliği İslam dışında görenlere "zıpır" diyerek taşkınlık gösteriyor.

Onun bu sözleri, doğal olarak geniş tepkilere neden oldu:

Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu Genel Başkanı Turgut Öker, İzzettin Doğan'ın kendisini Şeyhülislam olarak gördüğünü, bunun ise Alevilikte yeri olmadığını söyledi. AABF Dedeler Kurulu Yönetim Kurulu üyesi Pir Hasan Kılavuz'un eleştirisi ise daha çok felsefi nitelikteydi. 24 Ekim 2007 tarihli Milliyet gazetesindeki açıklamasında şöyle diyordu Kılavuz:

> "... Alevilik konusunda fetva veriyor. Kendisine Alevi seyidi diyor ve mürşitlik postunda oturduğunu iddia ediyor. Alevilikte bu makamda oturan seyitler kamil olur, Alevilikte dört kapı içindeki marifet kapısında bulunurlar. Marifet kapısının en

önemli makamı dil terbiyesidir. Bu dede bu makama yakışmayan bir dil ile Alevi kurum ve kuruluşlarının yöneticilerini zır cahillikle ve Alevilik konusunda bilgisizlikle suçluyor. Bu suçlamayı yapanın vebali ağırdır, ömrü boyunca darda dursa aklanmaz. Hiç bir gün pirinin huzurunda eğilip dua almayan, musahibiyle cemde görülmeyen, taliplerine uğrayıp hallerini sorgulamayan, onlara sahip çıkmayan bir şahıs bu ağır suçlama cesaretini nereden alıyor?

Vakıf sorumlusu bu dede İslam'ın kural ve kaidelerini, emir ve buyruklarını toplu iğne başı kadar yerine getirmiyor. Dedelik ismini kullanarak Alevileri arkadan ite ite camiye doğru götürmeye çalışıyor..."

Aslında Prof. Doğan'ın, oldum olası Aleviliğin tarihi ve kültür kaynaklarının özgürce tartışılmasından yana bir çabası yok. Hem kendisi bu konuda çaba harcamıyor hem de bu işin başkaları tarafından yapılmasından memnun değil. Çünkü böyle bir tartışma, onun kafasındaki kalıpları zorlar ve parçalar. Bunu bildiği için de, sahip olduğu "dedelik" sıfatının arkasına sığınarak herhangi bir bilimsel temeli olmayan ezberleri tekrarlayıp duruyor.

Gerçek şu ki İzzettin Doğan örneğinde de gösterdiği gibi aslen Kürt olan ve "resmi tezci" olarak tanınan Alevi din adamlarının kendi kimlikleriyle ciddi sorunları var. Hem etnik ve kültürel, hem de dini inanç yönüyle böyledir gerçek. Geçmişin ret ve inkarı, bunların eylem ve davranışlarına yön veren hakim çizgi olarak kendisini gösteriyor. Diyelim ki Kürt bir aileye mensuptur, ana dili Kürtçedir (Kurmancca ya da Kırmancca), Kürtçe hala da hem ailesinde hem de çevresinde konuşulan dildir ama kendini Türk olarak göstermek için çırpınıp duruyor. Alevilik, Orta Asya'dan göç ve Türklük üzerine üretilmiş gerçek dışı resmi hurafelerin en katı savunucuları bu durumda olanlardır.

Birey olarak kişinin kendisini Türk görmesi, onun kendisini ilgilendiren bir şeydir elbet ve başkalarının böylelerine "Neden böyle yapıyorsun?" demek gibi bir hakkı yok. Ne var ki bu kesimin Türklükle bağlantısı, birey olarak kendileri ile sınırlı kalmıyor. Onlar, bireysel bir tercihten öte, devlet eliyle yürürlüğe konulmuş bir proje çerçevesinde, politik bir faaliyet olarak yapıyorlar bunu.

Bu tutum, onları, sadece Alevilik felsefesi ya da ilkeleri ile değil, ister istemez bizzat atalarının sahip oldukları dil, kültür ve inançsal değerlerle karşı karşıya getiriyor. İdeolojik ve politik nedenlerle atalarının dilini, onların o dille yaptıkları ibadeti küçümsüyor ve terk ediyor. Kendi atalarına ait duaları, arşive girmesi gereken bir zenginlik olarak dahi görmüyor.

Prof. Doğan, Hacı Bektaşı Veli'ye Alevilerin kurucusu gözüyle bakıyor ve Bektaşi Tekkesini de Aleviliğin merkezi olarak görüyor ki aynı kabullenme AABK Genel Başkanı Öker için de geçerlidir:

"Hacı Bektaş Alevi Toplumunun inanç merkezidir. Vatikan nasıl Hıristiyanların inanç merkezi ise Hacı Bektaş da bizim inanç merkezimizdir."[348]

348-Milliyet Gazetesi, 17 Ekim 2007

Kuşkusuz Hacı Bektaş Tekkesi için "Alevilerin inanç merkezidir" demek, ne inançsal yönden ne de tarihi ve politik açıdan haklı nedenlere dayanmıyor. Bu, yapay bir merkez yaratma çabasıdır. Çok zor olmakla birlikte, eğer Aleviler bir merkeze kavuşturulmak istenirse bunu, Dêrsim-Sivas-Maraş üçgeninde düşünmek gerekir. Soruna hangi yönden bakarsanız bakın, bu üçgen ve üçgenin içerisinde de özellikle Dêrsim bunu hak ediyor. Hacı Bektaş Tekkesi, bugüne kadar hiç bir dönemde Aleviler için merkez rolü oynamadı, bundan sonra da oynayabilecek durumda değil.

13. ALEVİLER ÖRGÜTLENME VE ASİMİLASYON

13. 1. Alevi Örgütlenmesinde Olumlu ile Olumsuz Bir Arada

Kanımca bu konu ile ilgili olarak öncelikle belirtilmesi gereken noktanın şu olması gerekir: Çağımızda her türden toplumsal sorunun çözümü, ancak örgütlenerek, bunun için gerekli kurumlar oluşturularak sağlanabilir. Aleviler bakımından da durum bundan farklı değil. Örgütlenmeden, gereksinmelerini karşılayabilecek organizasyonlar oluşturmadan, Aleviler ne dinsel ihtiyaçlarını karşılayabilirler, ne de inançlarının kaybolmasını önleyebilirler. Bu bakımdan, örgütlenmek ve kurum sahibi olmak, Alevilik inancı açısından var olabi!menin olmazsa olmaz koşuludur.

Beri taraftan, sırf örgütlenmek kendi başına yeterli değil. Başarının bir koşulu örgütlenmek ise ondan belki de daha önemli olan ikinci koşulu, bu işi doğru temeller üzerinde gerçekleştirmektir. 1980'li yılların ortalarından başlayarak bugüne kadar süregelen gelişmelere bakıldığında, Alevilerin örgütlenme çalışmalarında, olumlu ile olumsuzun, birbirine zıt iki çizgi halinde at başı gittiği rahatça görülebilir.

Aleviler bu dönemde kurdukları örgütler ve faaliyete geçirdikleri ibadet yerleri gibi kurumlar sayesinde en başta seslendikleri kitleye belli bir bilinç kazandırdılar ve hiç değilse bir kesimini bulundukları yerden daha ileri bir noktaya taşıdılar. Alevi saflarda, Türk politik sisteminin yarattığı tabulara çok sıkı ve örgütlüce sarılmanın yanı sıra, bunlardan kurtulma çabası da devam ede geldi. Bütün bu uğraşıların sonunda ise Aleviler baskı altındaki inançsal kimliklerini legalize ederek kamuoyunun gündemine yerleştirdiler, önemli ölçüde mücadele alışkanlığı ya da deneyi kazandılar. Üstelik onların sorunları sadece iç kamuoyunun gündeminde değil, aynı zamanda dış dünyanın üzerinde düşündüğü ve meşgul olduğu bir konu olma özelliğini kazandı.

Bu durum ise sadece Aleviler bakımından değil, Türkiye'deki bütün ilerici ve demokratik güçler bakımından önemli bir kazanımdır. Alevilerin vardıkları bu sonucu, karanlık bir mağaraya ışık sızmasını sağlayan ana deliklerden biri olarak görmek gerekir.

Ne var ki bu dönemde Aleviliği ve Alevileri eriten, kemiren; onları kendisi olmaktan çıkartıp başka bir şey olmaya doğru götüren olumsuzluklar da hiç eksik olmadı. Şu bir gerçek ki, Aleviler günümüzde hala çok sistematik ve tahrip gücü yüksek bir asimilasyon politikası ile yüz yüzeler. Korkunun da etkisiyle bizzat Aleviler içerisinde asimilasyona destek veren geniş bir kesim var. Kendi kendini asimile etme ya da oto asimilasyon diyebileceğimiz asimilasyon, hem örgütsel ve hem de bireysel planda etkisini gösteriyor. Alevilerin, acılarla dolu tarihlerinde çelik bir irade ile sıkıca sarıldıkları ve "Aslını inkar eden haramzadedir" sözü ile dile getirdikleri ilke, pek çok Alevi için artık bir anlam ifade etmiyor. Alevi örgüt ve kurumlarının önemlice bir kısmı, bilerek ya da bilmeyerek, Türk-İslam Sentezinin gönüllü savunuculuğunu yapıyorlar.

Bu çalışmanın çeşitli bölümlerinde, yeri geldikçe Alevilerin yaşadıkları sorunlara ve karşı karşıya bulundukları olumsuzluklara değiniliyor. Burada ise, elden geldiğince tekrara yol açmamaya özen göstererek, bir kaç noktaya yeniden değinmeyi yararlı görmekteyim.

13. 2. Alevi Örgütlerinde Büyük Kafa Karışıklığı

Alevilerin mücadelesinin göze çarpan önemli özelliklerden bir tanesi, doğruluğu irdelenmeden kimi sloganların basmakalıp şekilde tekrar edilmesidir.

Örneğin, Alevi örgütlerinin, Aleviliği tanımlarken çok yaygın olarak kullandıkları terimlerden bir tanesi "Anadolu Aleviliği"dir. Buna paralel olarak inanç mensuplarından bahsedilirken de "Anadolu Alevileri" deyimi kullanılmaktadır. Peki Alevi örgütleri ya da ileri gelenleri bu terimi kullanırken, konuyu yeterince tartıştılar mı ya da doğru olup olmadığını düşündüler mi acaba? Öyle olmadığına eminim. O halde öncelikle sorulması gereken soru şu olmalıdır. Anadolu neresidir? Ya da bugün "Anadolu" denilen topraklar ne zamandan beri bu adla adlandırılıyorlar?

Besbelli, Alevilerin "Anadolu" ile kastettiği coğrafi alan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırları içerisinde yer alan topraklardır. Oysa birazcık tarih bilgisi olanlar, bu toprakların tamamının hiç bir zaman Anadolu olarak adlandırılmadığını bilirler. Tarihte, bu topraklar için kullanılan ortak isim "Ön Asya" ya da "Küçük Asya"dır. Anadolu'ya dönüştürülen "Anatolia" ise Yunanca bir terimdir ve tarihte Yunanlılar tarafından Ege ve Marmara'nın sahillerini ya da bu sahillere yakın bölgeleri adlandırmak için kullanılmıştır.

Türk milliyetçileri, nasıl ki bu topraklar üzerinde bulunan farklı ulusal ve dini kimlikleri bir çırpıda yok sayıp herkese "Türk" ve "Müslüman" dediyseler, aynı coğrafi bölgede bulunan ülkelerin adlarını da yasakladılar ve tümünü birden Anadolu ya da Türkiye'ye çevirdiler. Kaldı ki bizzat Alevilik inancına mensup olanlar bu kavram ile ilgili olarak ortak bir

görüşe sahip değiller. Kürdistan Aleviler Birliği'nin varlığı bu farkın bir yansımasıdır. Kürtler kendi ülkelerini Anadolu değil Kürdistan olarak adlandırırlar.

Bu bakımdan, "Anadolu" gibi "Anadolu Aleviliği" de içi boş, suni bir kavramdır.

Öte yandan, Aleviliğin kendisi açısından bakıldığında, Anadolu Alevi-liği olarak nitelendirilebilecek bir Alevilik olup olmadığı konusu da aydınlığa kavuşturulması gereken bir noktadır. Bu noktada hemen peşinen belirteyim ki Alevi örgütlerinin bu ana kadar ona verdikleri anlamda bir Aleviliğin bulunduğu kanısında değilim.

Her şeyden önce de Bektaşilik ile Alevilik arasındaki farklar böyle bir tanımlamaya pek olanak tanımıyor. Yine, bölgelere göre Aleviliğin kendi içinde var olan farklar da bu kavramı kullanmanın somut duruma uygun düşmediğini göstermektedir. Aslında Alevi örgütlerinin bugüne kadar ki ideolojik yaklaşımları ile pratik faaliyetler göz önüne alındığında, bu kavramın özünde tek dil, tek kültür, tek millet, tek bayrak sloganında ifadesini bulan "tekçi" anlayışın bir yansıması olduğunu görmemek için fazla neden kalmaz.

Alevi örgütlerinden bazılarının dikkate değer sloganlarından biri de "1000 Yıllık Türkü"dür. Peki Türkü neden 1000 Yıllık oluyor? Kimilerinin yaptığı gibi, Aleviliği İslam'daki ayrışma ile açıklarsanız, bahsettiğiniz "türkü"nün 1000 değil, 1400-1500 yıllık bir ömrü var demektir. Diğer bir görüşe uyarak onun İslamiyet öncesi inançlarla bağlantısını kurup onların devamı diye tarif ederseniz bu kez de bin değil binlerce yıl geriye gitmeniz gerekir. Anlaşılan Alevi örgütleri, Aleviliğe ya da "Alevilerin Sevdası"na ömür biçerken, resmi tarihe uyarak onu, Türklerin Ön Asya'ya gelişi ile sınırlı tutuyorlar.

Alevilerle konuştuğunuzda ya da ibadetlerini, toplantılarını dinlediğinizde "72 milletin bir," bütün insanların kardeş ve eşit olduğuna ilişkin söylemi sık sık duyarsınız. Ne var ki bu örgütlerin büyük çoğunluğunun pratiği hiç de buna uygun düşmüyor. Bu durumdaki Alevi örgütleri, Türk kimliği dışındaki ulusal kimliklere kapalılar. Şöyle bir düşünün; Kürt Alevilerin çoğunlukta hatta ezici çoğunlukta oldukları dernekler dahil, kaç Alevi derneğinde Kürtçe cem yapılabiliyor, kaç tanesinde Kürtçe dualar okunabiliyor, kaç tanesinde Kürt Alevilerin 1920-38 döneminde uğradıkları katliamlar üzerinde konuşulabiliyor? Kaç tanesinde, Kürt halkı üzerinde şu an hala da sürmekte olan sınırsız baskı ve teröre karşı çıkılıyor ve destek sunuluyor? Pek çok Alevi örgütünde Kürdistan kelimesi hala ağza alınamayacak bir tabudur.[349]

349-Bu satırların yazılışından yaklaşık iki yıl önce, bir Alevi Kültür Merkezinde, Dêrsimli bir Alevinin cenaze töreninde konuşan bir Alman arkadaşının söylediği "Kürdistan'ın bir köyünde doğdu" cümlesine, gösterilen tepki unutulacak gibi değil. Elbet bu tepki orada bulunan kitlenin önemlice bir kesimine ait değildi, azınlıkta bulunan bir grubundu ama yine de, cenaze sahiplerine "Burada politika yapılıyor, açıklama yapın bu sözü geri alın," denmesi, Alevi kitle içerisinde, Türkiye'nin resmi politikasının ne derece etkin olduğunu göstermek bakımından ilginç bir örnektir. Üstelik bunu isteyenler, Kürt Alevilerdi ve içlerinden bir tanesi, 1938'de kurbanlar vermiş bir ailedendi. Dejenerasyonun vardığı trajik boyutu düşünebiliyor musunuz?

Birçok Alevi örgütüne ait binalara girdiğiniz zaman, kendinizi Alevilere ait bir yerde değil de Bektaşi hatta Şiilere ait bir yere girmiş gibi hissedersiniz. Hz. Ali, 12 İmamlar, Hacı Bektaşı Veli'nin temsili resimleri ve sözleri duvarlara damgasını vuruyor. Bunları, Yunus Emre'ye ve Pir Sultan'a ait şiirler izliyor. Eskiden yaygın bölgesel ve ulusal özeliklere göre aralarında küçümsenemeyecek farklar bulunan Aleviliğin farklı varyasyonlarını gözden uzak tutup onu tek bir renkte göstermek, hatta o rengi hakim kılmaya çalışmak ve bunun bir parçası olarak da ona gerçekte var olmayan böyle bir kimlik yakıştırmak olan Mustafa Kemal'in fotoğraf ve büstleri şimdi o kadar fazla değiller. En azından Avrupa'daki Alevi yerlerinde durum böyledir. Ama Cem Vakfı gibileri için ise Mustafa Kemal baş tacıdır. Alevileri yok sayan, onların ibadet yerlerini kapatan, büyük bir kesiminin dillerini, kültürlerini yasaklayan ve kendilerine 1938 gibi bir insanlık trajedisini yaşatan bir politikacının fotoğrafını asmak ve o fotoğraf altında ibadet etmek, Alevilerin en çok çürümüş yanını ya da kanayan yarasını gösteren bir aynadır. Mustafa Kemal'in fotoğrafını asmakla Yavuz Sultan Selim'inkini asmak arasındaki fark nedir, mantıki bir yanıt verecek kimse var mı?

13.3. Çokça Abartılan Bir Konu: Alevi-Sünni Çelişkisi

Alevi örgütlerinin ortaya çıkması, Alevilerin meşru haklarına kavuşma mücadelesinin hız kazandığı son dönemlerde, doğru ve haklı tespitlerin yanı sıra, kimi yanlış ya da haklı nedenlere dayanmayan eğilimlerin boy gösterdiği de gözlemlenmektedir. Örneğin, Alevi-Sünni çelişkisi ile ilgili tespitlerde, bunu açıkça görmek mümkün. Aleviler içerisinde küçümsenemeyecek bir kesim, Sünni baskısından şikayetçi olurken, iki yönlü bir yanlışa düşmekten kurtulamıyor. Her şeyden önce, Sünni baskısı diye tarif edilen baskı çok abartılarak dile getiriliyor. Abartıldığı için de, bu baskıdan şikayetçi olan Aleviler, sıra şikayet ettikleri şeylere örnek göstermeye gelince, genellikle tıkanıp kalıyorlar. Çünkü gerçekte durum, onların tarif ettiği gibi değil. Aslında bu tür abartmalar politik, dini ya da psikolojik nedenlerle Sünnilerden uzak durmayı tercih eden birçok kişi için, bir nevi uzakta durma gerekçesi ya da bahanesi olarak boy gösteriyor. Bazen, Sünnilere duyulan tepkinin "Bu bir kan uyuşmazlığı olayıdır, bizim onlarla kanımız uyuşmuyor" diyecek kadar mantık dışı noktalara vardırıldığı bile oluyor. Gerçi böylesine aşırı tepkiye sahip olanlar, Alevi kitle içerisinde hayli azınlıktalar ama yine de bir eğilim olarak, gözden uzak tutulmaması gereken bir olumsuzluğa işaret ediyor.

Yine Alevilerin küçümsenemeyecek bir kesimi için, dikkat çekilmesi gereken ikinci önemli zaaf, Alevi-Sünni çelişkisi şeklinde lanse edilen çelişkinin arkasındaki asıl nedenin, dini inanç farkı olmadığını görmekte yetersiz kalışlarıdır.

Doğup büyüdüğüm ve yakından tanıdığım yöre olan Kiğı-Karakoçan-

Mazgirt ve çevresinde, nedeni dini ayrılıklar olan kavgaya kendim rastlamadım. Bu yörede halk arasında bu nedene dayanan herhangi bir gerginliği düşünmek bile abes kaçar ve şiddetle karşı çıkılır, reddedilir. Bu çalışmanın hazırlığı sürerken konuyu tartıştığım çok sayıda kişiden hiç kimse bugüne kadar bunun tersini gösterecek bir örnek gösteremedi.

Hınıs, Tekman yöresinden konuyu konuştuğum kişilerin, kendi yöreleri ile ilgili olarak söyledikleri de farklı olmadı. Halktan halka ilişkilerde, inanç farkı olumsuz bir etken değil.

Kuşku yok ki Alevi-Sünni çelişkisi diye lanse edilen olumsuz olaylar, bir takım ekonomik ve politik çıkarlara bağlı olarak hazırlanan ve genellikle de bilinçli bir şekilde hayata geçirilen senaryolardır. Bu işte, birinci dereceden sorumlu güç ise hemen her zaman devlettir. Devlet, ya bunları bizzat organize ediyor ya da onu yapmak isteyen ırkçı-faşist ve dinci çevrelere destek veriyor, eylemlerine göz yumuyor. Pek tabiidir ki eğer devletin bu tutumu olmasa, söz konusu olaylar kolay kolay yaşanmaz. Yaşansa bile, yapanlara hesap sorulur, mağdur olanların acılarını giderici önlemler alınır. Ama Türkiye'de durum hiç de böyle değil.

Sömürgeci düzen partileri, aşiretsel, dinsel vb. çelişkileri körükleyen başlıca güçlerden bir diğeridir. Bu partilerin, politik amaçlarını gerçekleştirebilmek için, dini nasıl bir araç haline getirerek insanları birbirine kırdırmaya çabaladıkları, son 40-50 yılın acı pratiği ile de herkesin gözü önündedir. Hatta öyle bir tablo ortaya çıkıyor ki söz konusu sistem partileri, Kürdistan'da zaman zaman adeta birer mezhep ya da aşiret partisi şeklinde boy gösterebiliyorlar. Sonuçta da bu partiler arasındaki çelişki ve çatışmalar, birer aşiret çatışması ve dini kapışma şeklinde dışa vuruyor.

Dinsel çelişki yaratma ya da kışkırtma çabasında rol oynayan 3. grup bu tür kavgalardan ekonomik ve sosyal açıdan çıkar sağlayan kesimlerdir. Bunlar bazen büyük toprak sahipleri, bazen herhangi bir kent ya da kasabanın esnafı, bazen da şeyh ve pir gibi dinsel sıfatlara sahip olanlardır.

Ne var ki bu tür olayları düzenleyenler, bilinçsiz yığınları harekete geçirmek istediklerinde, kural olarak gerçek niyetlerini açığa vurmaz, suni gerekçeler ileri sürerler. Aslında bu gibi eylemlerde, harekete geçirilen saldırganlar bir nevi sürü rolündeler. Aklı sıra bir şey için yürüyor, vuruyor, kırıyor, yakıp yıkıyor, öldürüyor ama kendisini yönlendiren aktörlerin hesaplarından habersiz, nasıl kullanıldıklarının farkında değiller. Bu işte kullanılan ikinci grup ise belli ideolojilere angaje olmuş, politik amaçlarına uygun gördükleri için bu yola başvuran fanatiklerdir. Örneğin, dini görüntü verilerek gerçekleştirilen Maraş katliamının arkasında, belli çevrelerin ekonomik ve politik çıkar hesapları vardı. Bu çıkarların ne olduklarını görebilmek için katliama uğrayan nüfusun etnik, dinsel ve sosyal durumuna bakmak gerekir. Bu kitle, ilerici ve demokratik geleneklere açık, sol görüşlerin etkin olduğu Alevi Kürtlerdi. Katliamı planlayan ve uygulamaya koyanlar;

1-Sistemin kabul etmek istemediği üç kimliğe sahip, yani Alevi, Kürt

ve sol kimliklere sahip nüfusun bölgede barınmasını ve çoğalmasını engellemek. Sonuçta bu bir etnik temizlik eylemiydi.

2-Gelişmekte olan bölge pazarına yalnız başına hakim olmak, diğer bir deyişle Alevi ve Kürt kesimin bundan pay almasını engellemek.

Perde gerisindeki organizatörlerin hesapları buydu ama harekete geçirilen kitleler din ve Allah için savaştıklarını zannediyor, "Alevilere Ölüm" diye haykırıyorlardı.

Bunun yanı sıra, "kafirin mal-mülküne el koyma" helal olduğuna göre, sırf çapulcu amaçlarla bu işte rol oynayanlar da vardı elbet.

13. 4. Dêrsim ve Yakın Çevresi ile İlişkileri

Politik nedenlerle organize edilen ve bir kısmını yukarıda sıraladığımız saldırılar bir yana, çapulculuk ve benzeri nedenlere bağlı olarak yaşanan iç çatışmaların, Kürt toplumu bakımından yüzyıllardır kapanmayan kronik bir yara olduğu açıktır. Bu tarz olaylar, Alevi ile Alevi'yi, Sünni ile Sünni'yi ve bazen de Alevi ile Sünni'yi yüz yüze getirmiş, inanılmaz derecede tahribat ve kayıplara yol açmıştır. Ayrıca, geçmişte yaşanmış bu tarz olumsuzluklara kafa yorarken, saldırı ve haksızlığın tek taraflı değil, zaman zaman iki taraftan kaynaklandığı gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir. Özellikle de Dêrsimlilerin bu tarz eylemleriyle Alevi-Sünni fark etmez, çevre bölgelere çok zarar verdikleri yöreyi bilenler tarafından görmezlikten gelinecek gibi değil. Eminim ki Dêrsim'de doğup büyüyen pek çok kişi "Tertelê Zazawû" (Zaza Tertelesi) ya da Tertelê Paloyî (Palu yağması Tertelesi) diye bilinen olayları büyüklerinden duymuştur. Bu adla adlandırılan olay ya da olaylar, komşu Palu ilçesine karşı gerçekleştirdikleri yağmacılık ve yakıp yıkma eylemi ya da eylemlerine halk arasında verilen addır. Hem de bizzat Dêrsim halkı tarafından.

Örneğin, Kurêşan aşiretinin 1938'de katledilen ünlü liderlerinden Alîyê Gaxî'nin torunu Kazım Yıldırım bu konuda şunları söylüyor:

> "Bir de Tertelê Zazawû (Zaza Tertelesi) olayı var. Zamanını iyi bilmiyorum ama Alîyê Gaxî bir ara halkı toplayıp Palu yöresindeki Zazalara karşı harekete geçiyor ki halk arasında bu mesele de sürekli anlatılıyordu."[350]

Yeri gelmişken ayrıca Dêrsimlilerin bu tarz eylemlerinin her zaman bir yağmacılık olayı şeklinde ortaya çıkmadığını, birçok eylemin arkasında başka nedenlerin bulunduğunu da belirtmek gerekir. Orneğin, zaman zaman özellikle de çevre bölgelerin Sünni inançlı kesimleri tarafından devlet güçlerine sağlanan destek pek çok kavga ve çatışmaya neden olan önemli bir etkendi. Devletle sürekli sorunlu olan Dêrsimlilerin, ne olursa olsun böyle bir eylemi karşılıksız bırakmayacakları anlaşılır bir şeydi. Çünkü bu tür

350-Çem, Munzur, Tanıkların Diliyle Dêrsim'38, Peri Yayınları, İstanbul, 1999, s. 165

davranışların cezasız kalması demek, yeni ve daha geniş kapsamlılarına uygun ortam hazırlanması demekti. O nedenle de devletten gelen saldırı dalgası geçer geçmez, Dêrsimliler onunla birlikte hareket edenlere karşı cezalandırma eylemlerine girişirlerdi.

Ne var ki Dêrsim'in Alevileri ile çevredeki Sünniler arasındaki ilişkiler öyle bir şekil almış, öylesine iç içe geçmişti ki bazen Alevilerle Sünniler arasında meydana elen bir kavgada, Sünnilerden Alevilere ya da Alevilerden Sünnilere destek verildiği de oluyordu. Diyelim ki 20. Yüzyılın başlarında Oxîyeli (bugünkü Karakoçan ilçe merkezinin bulunduğu ova) Necip Ağa ile Dêrsimliler arasında çıkan kapsamı hayli geniş olan kavgada Xıran (Hıran) ve Şadiyan gibi Dêrsim'in Alevi aşiretleri, Sünni Necip Ağa'dan yana tavır almışlardı. Çocukluğumuzda, yaşlılarımızdan bu davranışın daha birçok örneği anlatılıyordu.

Bazen, bu işbirliği ile ilgili olarak iki kesim arasında yazılı olmayan bir ittifakın doğduğu da oluyor. Diyelim ki benim ilçem Kiği da, Alevilerden yörenin Sünnilerine yönelik herhangi bir saldırı geldiğinde, o yörenin Alevileri sürekli karşı çıkmış, aracılık yapmış ve ellerinden geldiği ölçüde Sünni komşularının zarar görmemesini sağlamaya çalışmışlar. Devlete daha yakın ilişkileri olan Sünniler ise devlet kaynaklı baskılara karşı Alevi komşularını korumuşlar. Bu, yaşadığımız yörenin bir gerçeğiydi ve çocukluğumuz, buna ilişkin pek çok olayın hikayesini dinlemekle geçti.

Kiği ve yakın çevresinde Türk nüfus hemen hemen yok. Ama Türk azınlığın bulunduğu yörelerde, Alevi Kürtlerle onlar arasında da benzer bir anlaşma durumunun var olduğu anlaşılıyor. Örneğin, bir görüşmemizde, Pulur (Ovacık) yöresinin etkili ailelerinden olan "Çê Topizî" (Topız Ailesi)'den Îvisê Topizî bana Munzur dağlarının Erzincan'a bakan eteklerinde bulunan ve Sünni Türklerin yaşadığı Barasor köyü ile olan dostluklarından uzun uzadıya bahsetmişti. Meğer Topuzgil'in dostluğu sayesinde bu köy, Dêrsimlilerden kaynaklanabilecek saldırılara karşı kendini garantiye almış. Sonraki dönemlerde yöre insanlarıyla konuştukça, bu tür ilişkinin birçok Sünni köy ile Alevi Dêrsimliler arasında var olduğunu gördüm. Bölgedeki kentlere, şu veya bu nedenle daha uzak yörelere gidip gelen Dêrsimliler için bu köyler barınak noktaları olagelmişler. Hatta bazen öyle dönemler olmuş ki devletle aralarında yaşanan sorunlar nedeniyle, Dêrsimliler komşu il ve ilçe merkezlerine gidip alış-veriş yapmakta güçlük çeker hale gelince, yardımlarına söz konusu köyler yetişiyormuş.

Bu ilişki, Dêrsimlilerle çevredeki Sünni köyler arasında, özellikle Türk Sünniler arasında "Kesîm" ya da "Heqa kesîmî" (Kesim Hakkı) diye adlandırılan bir vergi şeklinin ortaya çıkmasına neden olmuş. Kesim hakkına tabi köyler, yakın bölgedeki Dêrsimli nüfuz sahibi kişiler arasında paylaşılmış. Yıldan yıla buraları ziyaret eden ağa ya da aşiret reisinin kendisi ya da adamları tarafından, köyün halkından belli bir vergi alınıyormuş. Tespit edebildiğim kadarıyla, bazen parasal ödeme söz konusu olsa da, Kesim

Hakkı, esas olarak mal şeklindeymiş. Buğday, çökelek ya da peynir, bal, canlı hayvan vs.

Tabi Dêrsimlilerin silahlı vurucu gücü, aynı zamanda çevre bölgelerde devlet elinin rahatça uzanabildiği, ya da Türk nüfus arasında azınlık durumunda yaşayan Kürtler bakımından da koruyucu bir kalkan rolü oynamış.

13. 5. Stratejik Bir Fay Hattı: Erzurum-Sivas-Hatay

Yakın geçmişte, Alevilerin uğradıkları saldırılar bakımından Erzurum, Erzincan, Sivas, Malatya, Maraş ve Hatay illerinin üzerinde bulundukları coğrafik alanın belirgin bir yere sahip olduğu açıktır. Kuşkusuz bu, sıradan bir dini tahammülsüzlük ve kışkırtma olayı olarak görülebilecek bir şey değil. Tersine bunun hem ekonomik, sosyal, kültürel ve tarihi nedenleri var hem de doğrudan doğruya uygulanan politik bir programın sonucudur. Böyle bir programın hayata geçirilmesine neden gerek duyuldu, bunu biraz açmakta yarar var.

Her şeyden önce unutmamak gerekir ki bir yay şeklinde olan bu hattın çok önemli bir özelliği, hem etnik ve hem de dinsel açıdan homojen bir yapıya sahip olmamasıdır. Kürdistan'ın kuzey ve batısını oluşturan bu hatta, etnik olarak Kürtlerle Türkler, dinsel olarak da Alevilerle Sünniler iç içe ya da yan yana yaşıyorlar. Daha güneyde Akdeniz bölgesinde ise üçüncü bir etnik grup olan Araplar var.

1960'lardan sonra kabarmaya başlayan sol hareketin, aynı bölgede kitle desteği elde etme ve ciddi bir güç haline gelme şansı vardı. Sol gençliğin eylem alanı olarak en çok tercih ettiği yöre bu hat üzerinde bulunmaktaydı. Kürt yurtseverliği bakımından ise bölge alttan alta kaynayan, her an patlamaya hazır bir yanardağ gibiydi.

Bölge, coğrafi olarak son derece dağlıktı. Muhtemel bir NATO-Sovyet çatışmasında, Sovyet ordularının Ankara'ya doğru ilerleyebilecekleri en uygun hat, hatta tek uygun hat, bu yöredeki Fırat Vadisiydi. Böyle bir ilerleme halinde, Türk devletine ve NATO'ya bağlılık göstermeleri için herhangi bir neden bulunmayan ve nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Alevi Kürtler başta olmak üzere, halkın karşı tarafla birlikte hareket etmeyeceğinin hiç bir garantisi yoktu. Nitekim 1. Dünya Savaşı yıllarında Dêrsim ve çevresinin Alevi Kürtleri açıkça bunu yapmışlardı. O yıllarda, yörenin Kürtleri Osmanlı otoritesini tanımayı reddetmiş, İttihat ve Terakki yönetimine destek sunmak şurada kalsın, ona karşı defalarca ayaklanmış, savaşmışlardı. Ermeni katliamında yer almadıkları gibi, elden geldiğince onlara yardım etmiş, korumuş, on binlercesini kurtarmışlardı. Bölgeye gelen Rus ordusunun komutanlarıyla görüşmeleri, Osmanlı zulmünden kurtulabilmek için Çarlık yönetiminden destek istemeleri ise işin önemli bir başka yanıydı.

Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri ile NATO patronlarının, bu durumu

göz ardı edecekleri doğal olarak düşünülemezdi. Onlar bu yüzden, halkını potansiyel tehlike olarak gördükleri bölgede bir takım etkin önlemleri almakta tereddüt göstermediler.

Komünizmle Mücadele Derneği gibi dernekler, MHP ve ona bağlı Ülkü Ocakları türü kuruluşlar, İslami görüntü altında yürütülen faaliyetler hep bu çabanın birer parçası olarak sahneye konuldu. Söz konusu kentlerde kurulan üniversiteler bile birer gericilik üssü olarak düşünüldü ve ona göre oluşturuldular. Özellikle de Erzurum Atatürk Üniversitesi'nin bu alanda oynadığı olumsuz rol dikkate değerdir. Bütün bu nedenlerle de bazen bizzat devlete bağlı güçler, bazense onun gözetimi altındaki "yardımcı güçler" eliyle estirilen baskı ve terör gündemden hiç düşmedi; sindirme amaçlı saldırganlıklar birbirini izledi.

13. 6. Geçmişi, Ders Çıkarmak İçin Öğrenmek

O halde, bütün baskıları yaşamış, onlardan zarar görmüş kesimlerin geçmişteki olumsuzlukları unutmamaları ne kadar yerinde ise; bunu sağlıklı bir şekilde yapmaları ve ona göre davranış göstermeleri de o derece önemlidir. Halk kitlelerini birbirine düşürerek, onları yönetmeye çalışan baskıcı güçleri iyi tanımak, onların tuzaklarına düşmemek bütün sorunların en önemlisidir. Bu yapılmadığı ya da yapılamadığı zaman, sapla saman birbirine karışır, dostu düşmandan ayırt etmek olanaksız hale gelir. İşte geçmişi doğru öğrenmek, ondan ders çıkarmak en çok da bu nedenle gereklidir.

Bütün bu olaylar üzerine kafa yorarken, sadece kendimize ait olanını değil, modern toplumların benzer sorunları nasıl çözüp aştıklarına bakmak da çok hem de pek çok önemlidir. Bu toplumların tarihlerine baktığımızda, birçoğunun geçmişinde bizdekinden daha büyük tahribatlara ve acılara neden olan dini çelişki ve çatışmalar görürüz. Ama bu toplumlar, günümüzde bunları bahane ederek birbirlerinden uzak durmayı akıllarından bile geçirmiyorlar. Bu gibi şeyler kimsenin aklından bile geçmiyor. Bizim için de bundan başka çıkar yol yok. Bir toplum geçmişin bir takım olumsuzluklarının kuyruğuna yapışarak yaşayamaz, bu yüzden geleceğini kararta-maz. Toplumumuzun tüm kesimlerinin bu açıdan kendilerini eleştiri süzgecinden geçirmeleri ve yenilemeleri gerekiyor. Alevi-Sünni çelişkisi, özellikle de Kürt halkını birbirine düşürmek, birbirine kırdırmak ve böylece yönetmek için sömürgeci rejim tarafından sürekli kullanılan bir araç, bir silahtır. Bu ve benzeri yapay çelişkiler, her zaman fiili çatışmaya dönüşmese de farklı inançlara mensup toplum kesimleri arasında soğukluk yaratıyor, onları birbirlerinden uzaklaştırıyor ve belli koşullarda ise çatışmalarına neden oluyor.

Bu bakımdan, bu alanda Alevilere de, Sünnilere de düşen görevler var. Kendi halkının çıkarlarını düşünen, barışı, özgürlüğü ve eşitliği isteyen her kesim, döne döne bu açıdan kendi istem ve eylemlerini kontrol etmesi ve adımlarını da ona göre atması gerekir.

13. 7. Birer Asimilasyon Yuvası Olarak Alevi Örgütleri

Aleviliğin özelliklerinden biri, bu inancı benimseyen her halkın, ibadetini kendi dilinde yapmasıdır. Aslında bu, tek dili esas alan dinlerle karşılaştırıldığında müthiş bir zenginlik sağlıyor. Ne var ki yine kimi istisnalar bir yana, Alevi örgütleri bu konuda da baştan beri Kemalist bir çizgi izlemektedirler. Cemler, seminerler, konferanslar ve öteki toplantılar hemen hemen tümüyle Türkçedir. Söz konusu örgütlerin yayınlarında Kürtçeye neredeyse hiç yer verilmiyor. Alevi örgütleri tarafından yayınlanmış yüzlerce çalışma arasında Kürtçe bir tek eserin bulunmayışını nasıl açıklamak gerekir? Kürtçe konuşulan toplantılar düzenlemek, Kürtçe cem yapmak, dua okumak, tümünde değilse bile Alevi örgütlerinin büyük çoğunluğu bakımından adeta günahtır. Bu derneklerde öyle bir psikoloji oluşmuş ki, Türkçeyi belli bir yaştan sonra öğrenmiş Kürtler bile kendi ana dillerinin konuşulmasından ve onunla dua edilmesinden müthiş rahatsızlık duyuyor, bunu suç gibi görüyor ve şiddetle karşı çıkıyorlar. Hem de sadece Türkiye ve Kürdistan'da değil, Avrupa ülkelerinde de durum böyledir. Kabul etmek gerekir ki Türk Alevileri, aynı konuda bu derece katı değiller.

Alevi örgütleri, öteki birçok alanda olduğu gibi tarihle ilgili çalışmada da tabuları yıkamadılar, kalıplardan kurtulup özgür araştırma ve incelemelere yönelemediler. Oysa önlerinde işlenmemiş geniş bir alan var ve bu alanda yapılabilecek o kadar çok şey var ki, anlatmakla bitmez.

Diyelim ki Alevi örgütleri, Türkiye ve Kürdistan'da Aleviliği benimsemiş halkların dillerindeki dua ve bedduaları, deyişleri, efsaneleri, fıkraları ve sohbet tekstlerini derleyebilir, arşivleyebilir, bilinsin ve kullanılsın diye kitlenin hizmetine sunabilirlerdi. Aleviler nerelerde yaşıyorlar, kutsal yerleri nerelerdir, din adamları kimlerdir, birbirleriyle ve kitle ile ilişkileri nasıldır, sadece inanç ve ibadet bazında değil, bundan daha geniş olarak gelenek ve töreleri nedir; farklı yöre Alevileri arasında ne gibi benzerlik ya da ayrılıklar var? Bütün bunlarla ilgili olarak da çalışmalar yapılabilir, gerekli yerlerin fotoğraf ve filmleri çekilebilir ve arşivlenebilirdi ama bu da yapılmadı.

Tabanının ezici çoğunluğunu Kürt Alevilerin oluşturduğu derneklerde bile, onların kendi dilleri, kültürleri, mücadeleleri, kutsal yerleri ve ibadet şekilleri hakkında hemen hemen hiç bir şey bulunmaz. Alevi cemi diye yapılan ibadet toplantılarına katılıyorsunuz, Kürt Alevi cemlerinden neredeyse bir şey bulamıyorsunuz. İnanç olarak Ali, 12 İmam ve Hacı Bektaşı Veli'ye, cemleri Türkçe sözlü beyitlere indirgenmiş kısır çerçeve ile Alevilik oldukça yoksullaştırılmış. Acaba Türkçe dualar Alevi duaları da Kürtçe ya da Arapça dualar öyle değiller mi? Bizim doğup büyüdüğümüz yörede yani Dêrsim'de, Hacı Bektaşı Veli uzakta bir evliya olarak bilinirdi. Ama o asla yörenin etkin bir kutsalı değildi, Oranın ibadet ve dualarına damgasını vuran, Xizir (Hızır)'dı, Kurêş'ti, Bamasûr ve Duzgin Bava, Mizur Bava ve yörenin

öteki evliyaları ya da ermiş kişileri idi. Sözüm ona Alevi örgütlerinde ve ibadet yerlerinde, onlardan da eser yok. Diyelim ki Hacı Bektaşı Veli'nin temsili fotoğrafı asılıyor da Kurêş'e, Bamasûr'a, Ağuçan'a, Sey Sabun'a, Şix Hesen'e ve ötekilerine ait hiç bir emareye rastlanmıyor, neden acaba? Alevi derneklerinde 1937 ve 38'de yaşamlarını yitirmiş olan Sey Riza'ya, Kurêşan büyüklerinden Pîr Alîyê Gaxî ve Usênê Seydî'ye, Sey Sabun Ocağının başındaki Mürşit Duzgin Bava'ya, Murşidê Alemi diye tanınan Seyfi Dede'ye ait bir tek fotoğraf, figür ya da sözün yer almaması Alevilik midir? Kendi yöremden biliyorum ki Dêrsim Alevileri arasında Eba Muslimê Xorasanî, Hacı Bektaş'tan çok daha fazla ilgi gören, anımsanan kutsal bir kişidir. En azından benim çocukluğuma denk gelen dönemde böyle idi. Onun teberi (baltası), Ali'nin Zülfükar'ından farklı değildi. Şimdi durum ne? Genç nesil bu konuda hemen hemen hiç bir şey bilmiyor. Alevi dernekleri ve ibadet yerleri ona da kapalılar. Oysa Eba Muslimê Xorasanî Aleviliğin üzerinde şekillendiği inançların mensuplarına oldukça yakın durdu ve Emevilere karşı elde ettiği zaferle onlara çok büyük bir hizmette bulundu. Alevilerin inancında Tanrı'ya en yakın bir yeri olan Hızır, gözle görülebilen kutsal varlıkların en önemlisi olan güneş, onlara dönük dua ve ibadetler de aynı şekilde Alevi örgütlerinin gündeminde fazlaca yer almıyor.

Farklı bölgelerin Alevilikleri bakımından kimi şeyler ortak olsa bile, aralarında çeşitli farklar da var. Din adamları hiyerarşisinde, ibadet biçimlerinde, gelenek ve törelerde vs. Alevi örgütleri, değişik yörelerdeki Aleviliği bu farklı boyutlarıyla açığa çıkarma ve birbiriyle karşılaştırma ya da tanıştırma bakımından da bugüne kadar neredeyse hiç bir şey yapmadılar.

Onun da ötesinde, Alevilere yakın olan inançlar var. Örneğin, Yezidilik, Kakayilik ya da Ehli-Heq inancı, Nusayrilik, Dürzilik vs.... Hem günümüzdeki halleriyle bu inançları hem de tarihi, coğrafi ve kültürel olarak onları Alevilikle karşılaştırma yönünden de harcanmış herhangi bir çaba göze çarpmıyor. Oysa bunlar göz ardı edilecek şeyler değiller. Aleviliğin tarihi ve ortaya çıkış koşullarıyla ilgili gerçek bilgi sahibi olmak istiyorsanız, Yezidiliği, Kakayiliği ve bölgede benzer öteki inançları bilmek ve tanımak zorundasınız. Kürt Aleviliği ile Kakayilik ve Yezidilik arasındaki benzerlikler, onunla Bektaşilik arasındaki benzerliklerden daha fazladır dersem, durumu abartmış olmam. Dil, kültür, yaşanılan coğrafya ve tarihi bakımından ise Kürt Aleviler, Yezidi ve Kakayiler ile özde aynı mirası paylaşıyorlar. Bu durum görmezlikten gelinerek Alevilikle ilgili sağlıklı bilgi sahibi olunur mu?

Kimi Alevi örgütleri, Türkiye Cumhuriyeti, onun kuruluş felsefesi ve "Atatürk devrimleri" denilen adımlarla ilgili olarak tam anlamıyla resmi görüşü savunuyor, resmi çerçevenin dışına çıkmayı düşünmeye bile cesaret edemiyorlar.

Oysa bunu yapmak, Aleviliğin ve Alevi taleplerinin üzerine kalın bir çizgi çekmektir. Bir kere Aleviler bugün bir şeylerden şikayetçi iseler ve haksızlıklara

uğradıklarını söylüyorlarsa, bunun temelinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu sırasında saptanmış olan ilkeler var. Diğer bir deyişle bu sorunların anası, "Atatürk ilkeleri" denilen ilkeler ve ona uygun olarak sistemi biçimlendiren 1924 Anayasasıdır. Bu konuda Alevilere açıkça söylenmesi gereken şudur: Mustafa Kemal'in koyduğu ilkeleri ve ona ait 1924 Anayasasını doğru buluyor ve savunuyorsanız, kendi durumunuzdan şikayetçi olmanıza gerek yok. Yok eğer durumdan memnun değilseniz ya da şikayetleriniz varsa, o zaman o ilkeleri ve Anayasayı doğru bulmamanız gerekir.

Kaldı ki sorun sadece 1924 sisteminin Alevilerle ilişkisini irdelemekten ibaret de değil. Alevilik, anlayış olarak haksızlığa, baskı ve zulme karşıdır; tereddütsüz adalet, eşitlik ve özgürlüğü savunur. Hal böyle olunca da bütün demokratik hak ve özgürlükleri ortadan kaldıran, adına Kemalizm denilen ırkçı ve şoven gericiliği savunmak, Aleviliği inkar, onun özünü reddetmektir.

Bütün bu olumsuzlukları sıralarken, bütün Alevi örgütlerini ve bu örgütlerde yer alanları aynı kefeye koymak gibi bir yanlışa meydan vermek istemeyiz elbet. Burada üzerinde durulan eksikliklere rağmen Alevi örgütleri içerisinde ilerici ve demokratik güçlerle, Kürt yurtsever çevreleriyle dostluk ilişkilerine sahip olan, barış, demokrasi ve özgürlük için çalışan geniş bir kesimin varlığı görmezlikten gelinemez. Söz konusu saldırı ve zaaflara rağmen, Alevi kitle içerisinde bu eğilim hala güçlüdür ve giderek de güçleniyor. Bu da Alevileri adım adım, uçurumun kenarından uzaklaştıracak olan tutumdur.

Örgütlenmeye başladıkları 1980'li 1990'lı yıllarda, Aleviler içerisinde devletten yana umutları olan, devletin kendilerine yönelik haksızlıkları gidereceğini düşünen hayli geniş bir kesim vardı. Ama yıllar geçtikçe, uğradıkları haksızlıkların asıl olarak tek tek kişilerden ya da dinsel ve politik gruplardan değil, adına devlet denilen politik organizasyondan kaynaklandığını ve onun bu durumu değiştirmeye hiç de niyetli olmadığını gördüler. Sivas katliamı, Gazi olayları, Dêrsim'in 250'den fazla köyünün birden boşaltılışı vb. acıları tatmak suretiyle de olsa öğrendiler gerçeği.

Bugün, devletin, Alevi asimilasyonunu durdurmak için kendilerini oyalamaktan öteye bir şey yapmadığını görebilen Alevi sayısı düne göre çok daha fazladır artık.

13. 8. Alevilerde İslam Fanatizmi ve Kemalizm Konusunda Anlayış Çarpıklığı

Bugün nerede ve hangi platformda Alevilerle konuşursanız konuşun, İslam fanatizminin yükselişinden duydukları rahatsızlığı ve korkuyu dile getirdiklerini görürsünüz. Kuşkusuz, bunda haksız değiller. Aleviler gibi tarihte İslam fanatizminden çok çekmiş, çok zulüm görmüş bir kesimin bu tür bir gelişmeyi görmezlikten gelmesi beklenemez elbet.

Ancak, Alevilerin olayı algılamasında ve ona karşı geliştirdikleri tavırda çok ciddi yanlışlıklar ve çarpıtmalar var ki bunları da gözden uzak tutmamak gerekir.

En başta büyükçe bir Alevi kesimi, bugün hala da fanatik İslam ile devlet ilişkisini sağlıklı bir raya oturtabilmiş değil. Aleviler içerisinde, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni laik görenlerin sayısı hiç de az olmadığı bilinen bir şey. Alevilerin, devlet aygıtını elinde tutan ve kendilerini "laik" ya da "laik ve demokratik" diye tanıtan Kemalist kesim ile fanatik İslami kesimlere ilişkin değerlendirmeleri de sağlıklı olmaktan uzaktır. Tek tek bireyler bir yana, Alevi örgütleri içerisinde dahi laiklik iddiasındaki Kemalistler ile fanatik dinci çevreleri birbirlerinden ayrı, hatta birbirlerine karşıt güçler olarak görenlerin sayısı azımsanır gibi değil.

Oysa gelişmelere biraz daha yakından bakıldığında, böyle bir yaklaşımın gerçekle bağdaşır türden olmadığı kendiliğinden açığa çıkar. Yönetimde kim olursa olsun, din bugüne kadar devletin elinde belli amaçlarla kullanılan bir araç olagelmiştir. Neye ve kime karşı? Sistemin düşman olarak gördüğü üç kesime karşı: Bir gün sol ve demokratik güçler, ertesi gün Kürt yurtsever hareketi, bir başka gün ise Alevilik, Hıristiyanlık ve Yezidilik gibi baskı gören öteki dinler... Devletin, 1925 yılında İslam'ın Hanefi mezhebini resmi din olarak benimseyip Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmasının başlıca nedenlerinden biri budur. O nedenle de fanatik İslam denilen İslami akımın yükselişi üzerinde dururken, her şeyden önce onun "laik ve demokratik" denilen sistemin, yani Kemalizm'in bir ürünü olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Türkiye'deki pratiğin de gösterdiği gibi laiklik üzerine en çok konuşan ve en çok Atatürkçülük yapanlar, fanatikliği en fazla palazlandıranlardır. Askeri cunta dönemlerindeki gelişmeler bunun somut kanıtıdır.

Bu konuya değinmişken, Türkiye'deki politik sistemin temel bir özelliğine vurgu yaparak işe başlamak gerekir. Türkiye'de politik sistem, çoğulculuğu reddeden, uzlaşma kültüründen yoksun, inkar üzerine kurulmuş tekçi bir sistemdir. Toplumsal gelişme ve onun bir parçası olan güçlerin toplumu ileriye doğru değiştirme istemleri ise darbeler ve öteki gerici politik müdahalelerle durduruldu. Bu yapısıyla Türk politik sistemi, dünyaya gözlerini açar açmaz, insanları belli kalıplara sokmaya, onları kendi normlarına göre şekillendirmeye çabalıyor. Kural olarak bu sistemde, kişi alternatifleri tanıma ve onlar arasında kendisine uygun düşeni seçme özgürlüğüne sahip değil. Dilinize, kimliğinize, gelenek ve törenize, giysilerinize varana kadar her şeyi o saptıyor ve sizi bunlara uymaya mecbur bırakıyor.

İslam fanatizmine gelince; devlet her şeyden önce yaptığı yatırımlarla bu akıma sürekli kan veriyor, onu besleyip büyütüyor. İmam Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri, Kur'an kursları, camiler, Hac ziyaretleri, okullardaki zorunlu din dersleri ve büyük paralar harcanarak sürdürülen yayın faaliyetleri, devletin bu amaçla kullandığı başlıca araçlardır. Tarikatlar da

yine şu veya bu şekilde devletle ilişki içerisindeler, sistemden besleniyorlar. Türkiye'nin yakın tarihine şöyle bir göz atan herkes, toplumda sosyal gelişme yükselip sömürüye ve baskıya karşı mücadele yükseldikçe, devlet eliyle dine yapılan yatırımların ve dini bir saldırı aracı olarak kullanma çabalarının da paralel şekilde arttığını çok rahat bir şekilde görür.

Kürt halkının özgürlük mücadelesinin önünü tıkamak, onu denetim altında tutabilmek için de devletin yine bir araç olarak Islam fanatizmini kullandığı göz önündedir. Kürt halkına baskının her türlüsünü uygularken Müslümanlığı akıllarına getirmeyen sistemin yönlendiricileri, sıra Kürtlerin bilinçlerini bulandırmaya gelince, İslamiyet'i bir afyon olarak kullanmaktan çekinmezler.

PKK'nin 1984 yılında silahlı mücadeleye başlamasından sonra, devletin Kürt halkını din silahıyla vurmak için çabalarını nasıl arttırdığı göz önündedir. Bu dönemde, camilerde bitmez tükenmez vaazlar verildi, dini içerikli afişler asıldı, bildiriler dağıtıldı, Kur'an'dan ayetler okunarak halk PKK'ye karşı mücadeleye çağrıldı ve arkasından Hizbullah gibi dini maskeli saldırı örgütleri oluşturuldu vs.

Açlık ve yoksulluğun artması, baskı ve umutsuzluğun yaygınlaşması da dini nitelikteki fanatizmin güçlenmesinin başta gelen nedenlerinden bir tanesidir. Toplumlarda, demokratik yollardan mücadele vererek yaşam güçlüklerini aşma olanakları ortadan kalktığı zaman, insanlarda bir yandan doğaüstü güçlere sarılma bir yandan da demokratik olmayan yollara başvurma eğilimleri genellikle güç kazanır. Nitekim Türkiye'de dinci akımlar en büyük yükselişi, laiklik üzerine en çok konuşan generallerin işbaşında oldukları, baskı ve terörün en üst düzeyde seyrettiği dönemlerde kaydettiler.

Demek oluyor ki Türkiye'de iki fanatik gerici kesim olan Kemalistlerle dinci çevreler, bir yere kadar birbirini kollayan, koruyan ve besleyen akımlardır. Sistem bu şekilde işliyor. Bunlardan birinin laikliğe, ötekisinin ise dine vurgu yapması, bu gerçeği değiştirmeye yetmiyor. Ne var ki Kemalist sitemin beşiğinde büyüyen fanatik dini akımlar, belli bir güce eriştiklerinde, pastadan kendilerine daha çok pay verilmesini istiyor, değişmez hedefleri olan devlete hakim olma ve onu yönetme yönündeki çabalarını arttırıyorlar. İşte bu noktada, aralarındaki uzlaşma geri plana düşüyor ve alttan alta süren kapışma hız kazanıyor. Alevilerin oldukça geniş bir kesimi ise bu gerçeği görmekte yetersiz kalıyor ve "laik" maskeli Kemalistlerin tuzağına düşerek onların bir yedek gücü haline geliyor.

Beri taraftan, dinin bu şekilde bir silah olarak kullanılması, sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin değil, 1960'lardan itibaren aynı zamanda bir NATO stratejisi olarak sahneye çıktı. NATO, Sovyetler Birliği'ni yeşil bir kuşakla çevirmek amacıyla Türkiye, Pakistan ve birçok Ortadoğu ülkesinde dini akımların güçlenmesi için büyük çabalar harcadı, büyük yatırımlar yaptı. Günümüzde, üzerinde çokça konuşulan ve düşman ilan edilen İslami terör, aslında, büyük ölçüde Batının bu dönemdeki politikasının sonucudur.

Peki, fanatizme karşı çıkarken yapılması gereken nedir? Diğer bir deyişle eleştiri oklarımızı nereye yöneltmemiz gerekir? Kuşkusuz asıl organizatör, asıl sorumlu olan devlete. Eğer bir devlet, kendi toprakları üzerinde yaşayan farklı din ve mezheplerden bir tanesini devlet dini olarak kabul ediyor, büyük olanaklarla onu besliyor, büyütüyor, politikleştirip militanlaştırıyor ve gerektiğinde başkalarına saldırtıyorsa, birinci derecede sorumluluk o devlete aittir.

Bu nedenle de Alevilerin, sözüm ona şeriat tehlikesine karşı çıkarken, CHP'ye ve generaller başta olmak üzere öteki Kemalist çevrelere sığınmaları, tipik bir yanlış hedef seçme olayıdır. Bu, denize düşenin kurtulabilme umuduyla yılana sarılmasıdır.

Çok açıktır ki kendisinden başkasına hayat hakkı tanıma taraftarı olmayan fanatik dincilerle ırkçı-şoven Kemalistler arasında tercih yapmak A-levilerin işi değil. İki gerici güçten birine karşı ötekini tercih etmeye kalkışmak, baltayı kendi ayağına vurmaktan başka bir anlama gelmez.

13. 9. Alevilik ve İlericilik

Alevileri ilerici gösterme, hatta Alevilikle ilericiliği bütünleştirme anlayışı, hem Aleviler arasında, hem de onlar dışında kalan kimi aydın, sol ve Kemalist çevrelerde bir nevi moda halindedir. Kimine göre ilericilik Aleviliğin yapısında var, bu, onun özüdür. Kimileri ise kendi politikalarına yakın buldukları için Alevileri ilerici, hatta devrimci ilan ediyorlar. Örneğin, "Aleviler ilericidir, onlar Cumhuriyeti ve Atatürk devrimlerini desteklediler" söylemi, Türkiye'de olur olmaz kullanılan kalıplaşmış sözlerden biridir.

Son dönemlerde, Alevilerin uygarlığa katkısını, onların ilericiliğini aşırı ölçüde abartan bir eğilim alttan alta yayılmaktadır. Bu eğilime göre, güya Aleviler Anadolu'nun en eski halkıdır. Truvalılar, Etiler ve ötekiler Alevydiler. Uygarlık onlar tarafından yaratıldı. Tarihteki tüm işgallere rağmen, "Lu/Alu" halkı, bu inancı korudu ve bugünlere kadar getirdi. Bu arada "Kırmancca"yı (Zazaca) söz konusu Alevilerin ve dolayısıyla da en eski uygarlıkların dili ilan edenler de var. Bu tür komik tezlerin de etkisiyle coşan ve kendi inançları dışındaki inançlara karşı saygısızca sözler sarf eden, aklı sıra onları horlayanlar da az sayılmaz.

Oysa ilericiliğin ölçüsü, böylesine kof böbürlenmeler değil. Bir inancın, bir düşünce ve eylemin ilerici olup olmaması, objektif olarak onların niteliklerine, neleri gerçekleştirmek istediklerine bağlıdır. Kaldı ki herhangi bir tarihsel dönemde, ilerici niteliklere sahip olan bir düşünce ve eylem, başka koşullarda pekala karşıtına dönüşerek gerici bir hüviyete bürünebilir. Aleviliği ve Alevi kitleyi bu açıdan değerlendirirken de soruna bu perspektifle yaklaşmak gerekir.

Daha eski dönemleri bir yana bırakalım; Aleviler, İslam'ın yayılması

döneminin başlarından bu yana, sürekli baskı gördüler, ezildiler, kırıldılar. Bu, hem düşünce planında ve hem de eylemde, onları sömürücü ve baskıcı egemen güçlere karşı sürekli mücadele vermek zorunda bıraktı. Olaya bu açıdan bakınca, Alevilerin genel anlamda ilerici olarak nitelendirilmesi gereken bir direnme çizgisine sahip olduklarını görürüz. Onlar, bu süreçte dogmatizme ve zora karşı çıktılar, hümanist düşünceleri alabildiğine geliştirdiler, buna uygun sözlü ve yazılı zengin bir edebiyat yarattılar. Aleviler, atalarının bu doğrultuda yaptıklarıyla gurur duymakta haklılar.

Ne var ki bu belirleme, Alevilere ait her eylem ve davranışın ilerici nitelikte olduğu anlamına da gelmez. Alevilik tarihinde, yukarıda değindiğimiz ilerici çizgiden sapmalar, ona ters eylemler de var. Örneğin, Alevilikle aynı olmasa bile onunla aynı çatı altında kabul edilen Bektaşi Tekkesinin, Osmanlı yönetimi ile ilişkileri böyledir. Alevilerin baskı ve zulme karşı gerçekleştirdikleri direnişler ne kadar ilerici nitelik taşıyorsa, Bektaşi Tekkesinin söz konusu İmparatorluğa hizmet sunma rolü de o kadar gericidir. Aynı şey, 1925 Kürt Ulusal Direnişine karşı takınılan tavır için de geçerlidir. Kuşkusuz, Hamidiye Alaylarının tarihimizde oynadıkları rol ne kadar olumsuz ve gerici ise, 1925 başkaldırısında sömürgecilerden yana tavır alan kimi Alevilerin yaptıkları da o derece olumsuz ve gericidir. Sonuçta bu rolü oynayan Alevilerle Hamidiye Alayları aynı oyuna geldiler ve aynı kötü şeyleri yaptılar.

Söz bu noktadan açılmışken, Türkiye'de sistem tarafından beyinlere sürekli enjekte edilen ilericik ve gericilik kavramlarına kısaca değinmekte yarar var. Yarar var, çünkü bu anlayış, Alevi kitle içersinde hayli etkindir. Bir çok Alevi, Kemalizm'in ilericiliğini savunurken bu noktalara sarılıyor.

Kemalizm'de ilericilik-gericilik kavramları öz ile ilişkilendirilmez, şekilsel olarak ele alınır. Buna bağlı olarak da, savunulan ideolojinin ya da izlenen politikanın içeriğinin ne olduğu önem taşımaz. Esas olan sistemin kendi değer ve kalıplarıdır. Herhangi bir eylemin, sistemin kalıplarını benimsemiş kişi, kurum ve örgüt tarafından yapılmış olması, dogmalara uygun düşmesi, onun ilerici hatta devrimci sayılması için yeterlidir. Böyle olunca da sadece ilericilik-gericilik kavramları çarpıtılmakla kalınmıyor, en gerici ideolojik belirleme ve politikalar, en kabul edilemez nitelikteki eylemler pekala ilericilik maskesi ile lanse edilebiliyor.

Bu yöntemin, toplumlar üzerindeki etkisi ise bazen düşünülemeyecek kadar ağır olabiliyor. Beyni belli bir ideolojinin kalıplarına göre şekillenmiş kişi veya toplumlar için, karşılaştıkları olayların özü üzerinde düşünmeye ve analiz etmeye gerek kalmıyor. Onların ellerinin altında, "yüce önder"in kafasında şekillenmiş hazır reçeteler var. Bu reçetelerin doğruluk derecesini araştırmak bir yana, onlardan kuşku duymak bile bir felaket olarak algılanır ve insanlara da öyle gösterilir. Çünkü kuşku duyma ve sebep sonuç ilişkisini saptamaya çalışma, tılsımın bozulmasına ve tabuların yıkılmasına neden olabilir. Fanatikler için tabuların yıkılması ise bir bakıma her şeyin sonudur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun üzerinden 84 yıl geçmesine rağmen sistemin, doğru dürüst bir analize tabi tutulmamasının başlıca nedenlerinden biri budur. Öcü ve korkularla büyülenmiş bir toplumun, kendisini esir almış zincirleri kırması ve kalıpların dışına çıkması kolay değil.

Kemalistlere ait bu nitelikler, elbet onu benimsemiş kimi Alevi kesimler için de geçerlidir. "Laiklik ve demokrasi" adına hareket eden pek çok Alevi bugün hala doğru dürüst bir eleştiriye tabi tutmadan Kemalizm'in ilericilik olduğunu düşünebiliyor. Hatta içlerinde Alevi olmayı ilericilikle, Sünni olmayı ise gericilikle bir görenler var ve bunların sayısı hiç de az değil. Kimi korkudan, kimi işine öyle geldiği için, kimi ise tabulara olan bağlılığından.

Peki Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ilkeleri ve "Atatürk Devrimleri" denilen dönüşümler, ilerici hatta devrimci nitelikte şeyler midirler? Bütün bunları, sistemin kalıpları dışına çıkarak irdelediğimiz zaman nasıl bir tablo ile karşı karşıya kalırız; yeri gelmişken buna kısaca göz atmaya çalışalım. Bunu yaparken de, soyut şeyler söylemek yerine, ilericilik ya da devrimcilik olarak lanse edilen kimi temel adımları somut sonuçları itibariyle ele almak, daha doğru bir yöntem olur.

Kemalistlerin, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilericiliğini savunurken öne sürdükleri argümanlar genellikle devletin Cumhuriyet olarak adlandırılması, Eğitimde Birlik Yasası, "Kılık Kıyafet Devrimi," seçme ve seçilme hakkı, Latin harflerinin kabulü gibi dönüşümlerdir.

Bu konuda en başta vurgulanması gereken nokta şudur: Bir devletin, ilerici ya da gerici olması, onun adıyla ilgili bir şey değil. Bu, sahip olunan sistemin kendisi ile ilgilidir. Adında cumhuriyet sözcüğü bulunan bir devletin politik sistemi pekala katı bir diktatörlük olabileceği gibi, cumhuriyet olmayan bir devlet ise tersine demokratik ve ilerici olabilir. Günümüzde dünyanın en gelişmiş demokrasilerine sahip ülkelerin birçoğunda devlet krallık şeklindedir. Örneğin, İsveç, Norveç, Danimarka, İngiltere, Belçika, Hollanda ve İspanya böyleler. Buna karşılık Türkiye, Suriye, İran, Libya gibi devletler ve daha onlarcası ad olarak cumhuriyettirler. Saddam'ın Irak'ı da öyleydi.

Açıktır ki Kemalist çevrelerin işin özünü bir kenara atarak sabah-akşam, 1923 yılında kurulmuş devletin "cumhuriyet" olduğunu söylemeleri, bunu adeta kutsallaştırmaları, her derde derman sihirli bir değnek gibi sunmaları, hedef şaşırtmayı amaçlayan kuru bir propaganda, bir aldatma çabasından öte bir şey değil. İsveç gibi bir krallığı, Türkiye gibi bir cumhuriyete kim binlerce kez tercih etmez?

Övüle övüle göklere çıkartılan "devrimler" arasında yer verilen "Eğitimde Birlik" yasası bakımından da durum farklı değil. Kuşku yok ki bu adım, kendi alanında, son yüzyılın tanık olduğu en ırkçı ve gerici yasalardan biridir. Çünkü Türkiye'de eğitimde birlik;

a-Türkçedışındakidil,kimlikvekültürlerileonlaradayalıhaklarınortadan

kaldırılması, Türk ırkının üstünlüğü esasına dayalı ırkçı ve asimilasyoncu bir eğitim sisteminin kurulmasıdır,

b-Dinsel alanda, yine çoğulcu yapının tümüyle devre dışı bırakılması, bir mezhebin, devlet eliyle herkese benimsetilmek istenmesidir,

c-Düşünce özgürlüğünün kırıntısına bile yer vermeyen ezberci, tekçi ve doğmalar üzerine kurulu bir eğitimin uygulanmaya konulmasıdır.

"Kılık Kıyafet Devrimi" denilen trajikomik düzenleme ve uygulamalar bakımından da durum farklı sayılmaz. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki ilerici ya da gerici olmanın, giyilen giysilerle ilgisi yok. Giysiler, en başta toplumun sahip olduğu kültürün bir parçasıdırlar, onu yansıtırlar. Kültürel şekillenme ve onun bir parçası olan giysiler, ekonomik, tarihi, iklim ve coğrafi koşulların sonucunda oluşurlar. Koşullar değiştikçe, giyinme tarzı da ona bağlı olarak değişime uğrar. Bu gerçeğe rağmen, insanlara zorla "şunu giy şunu giyme" demek, onların saç, sakal ve bıyıklarının şeklini dahi emir ve yasalarla düzenlemeye kalkışmak; bu yüzden insanlara baskı uygulamak, gericiliğin en aşırısıdır.

Latin harflerine geçiş bakımından da durum resmi söylemlerde dile getirildiği gibi değil. Sizin koşullarınıza daha uygun düştüğüne inanıyorsanız, bir alfabeyi terk edip başka bir alfabeyi seçmeyi tercih edebilirsiniz. Bunun yararlı bir adım olması da mümkündür. Ancak bu işi adeta bir devrim şeklinde lanse etmek, terk edilen alfabeyi ise zararlı ve bir gericilik sembolü şeklinde lanse etmek, sadece diktatörlük rejimlerinin, ne derece komikleşebildiklerini göstermek bakımından anlam taşır.

Bu açıdan bakıldığında, Latin Alfabesinin Türk diline daha uygun düştüğü ve dünya ile ilişkiler bakımından onu uygulamanın daha elverişli olduğu öne sürülse bile Kemalistlerin başvurdukları yöntem ve uygulama tarzı, topluma düşünülemeyecek derecede zarar veren bir nitelikte oldu. Düşünün ki bir alfabeyi bin yıldan fazla bir zaman kullanmışsınız. Geçmişinize ait bilgi birikimi bu alfabe iledir ve bir gün bir iktidar yeni bir alfabeyi kabul ettiğini ilan ediyor, bin yıldan fazla süredir kullandığınız alfabeyi ise yasaklıyor. Bu ne demektir? Bu, o toplumun bir günde alfabesizleştirilmesi, okur-yazar olmaktan uzaklaştırılmasıdır. Ona, kendi geçmişini öğrenme hakkının yasaklanması, geçmişi ile olan bağlarının kopartılmasıdır ki zaten Ankara yönetiminin yapmak istediği de buydu. Bu, yüzyıllarca bütün yazdıklarınızı muhafaza ettiğiniz bir bilgisayarın beyninin bir çırpıda silinmesi olayıdır. Böyle bir faciaya ilericilik denilebilir mi? Oysa yeni bir alfabeyi benimseyenler, gerektiği kadar uzun bir süre iki alfabeyi paralel uygulamayı deneselerdi, toplum bu tür ağır bir travma ile yüz yüze gelmezdi.

Parlamentonun varlığı, seçme ve seçilme hakkı gibi haklar için de söylenecek şey yine farklı değil. Düşünce, örgütlenme hakkı başta olmak üzere temel özgürlüklerin zerresinin bile bulunmadığı bir ortamda, kimin hangi ilin milletvekili olacağının önce "Ebedi Şef," sonra da CHP yönetimi tarafından tayin edildiği, onların iki dudağı arasından çıkan her sözün bir Tanrı

Buyruğu olarak kabul edildiği koşullarda, kağıt üstünde bu gibi hakların yazılı olması bir şey ifade etmez.

Kuşkusuz burada bir kaç madde halinde bahsettiğimiz adımlar, toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırarak onu tek tip bir kalıba sokma çabasının sonucuydu. Tek dil, tek kültür, tek tarih, tek kimlik, tek din, tek bayrak, tek millet, tek ideoloji, tek parti ve her şeyin üstünde tek şef. İnsanların analarından öğrendikleri dili konuşmalarını bile suç sayan ve bu yüzden terör estiren bir rejim tabi ki kapkaranlıktır, onda ilericiliğin kırıntısını bile aramak beyhude bir çaba olur.

Demek oluyor ki ilericilik, kişinin mensup olduğu din, ulus ya da sınıf ile ilgili bir şey değil. Onun temel kriteri, kişinin ya da toplumsal grubun savundukları, eylem ve davranışlarıdır. Şöyle bir düşünelim; halkının çıkarları için çaba gösteren ve bedeller ödeyen bir Sünni şeyh mi ilerici, yoksa kendi halkına sırt çevirmiş, ona kötülüğün her türlüsünü yapmaktan çekinmeyen bir rejime hizmette kusur göstermeyen bir Alevi piri mi? 1937 yılında Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdullah, Dêrsim'e destek vermek üzere Suriye'den Türkiye'ye geçiş yaptı ve bir ihbar sonucu, 30'dan fazla arkadaşıyla birlikte Bismil'de katledildi. Buna karşın Malatyalı Doğan Dede, at sırtında köy köy dolaştı, Ankara yönetimin propagandasını yaptı, Dêrsim'de yapılanları haklı göstermeye çalıştı. İşte size biri şeyh ya da Sünni bir din adamı ve bir Alevi Piri! Bir el öpmek gerekirse kiminkini öpersiniz?

13. 10. Alevilerle Mustafa Kemal'in "dostluğu" Üzerine

Türkiye'de öteden beri, 1919-23 döneminde Yunanlılara karşı verilen savaş sırasında, Alevilerin Mustafa Kemal önderliğinde harekete büyük destek verdikleri, Cumhuriyet'in kuruluşunu ve "Atatürk Devrimleri"ni coşkuyla karşıladıkları iddia edilmektedir. Üstelik bu iddia, sadece Kemalistlerden kaynaklanmıyor. Alevi ve sol çevrelerden de oldukça geniş bir kesim, Kemalistlere ait bu görüşü, herhangi bir şekilde eleştiri süzgecinden geçirmeden tekrarlıyor.

Bu "desteğe" kanıt olarak gösterilen olaylardan bir tanesi, Mustafa Kemal'in Sivas'tan Ankara'ya giderken Hacı Bektaş Tekkesi'ne uğraması ve yöneticilerle görüşmesidir.

Örneğin, 13 Mart 1998 tarihli Hürriyet Gazetesinde, **Alevi-Bektaşi Kültürünü Araştırma Enstitüsü**'nün, giderek bir **Ehl-i Beyt Universitesi** kurulması yönünde hazırlıklar yapıldığına ilişkin bir haber vardı. Haberde, bu tür kuruluşların kurulması için çaba harcayanlardan dönemin ANAP Hatay Milletvekili **Ali Uyar**, Mustafa Kemal'in 22 Aralık 1919'da Hacı Bektaş'a giderek Cemalettin Çelebi Efendi'yi ziyaret etmesinin önemini vurguluyor ve Çelebi Efendi'nin de ona şöyle dediğini belirtiliyor: *"Bu muazzam cesaretiniz sayesinde ülkeyi kurtaracağınıza inancımız sonsuz. Ama kuracağınız devletin*

şekli Cumhuriyet olacak mı?" diye sormuş. Buna karşılık Mustafa Kemal ise *"Hele o mesut gün gelsin, elbetteki yönetim biçimimiz cumhuriyet olacaktır;"* diye karşılık vermiş.

Resmi Tarihin çok sadık bir savunucusu Burhan Kocadağ ise yine devletçi "dedelerden" A. Celalettin Aksoy'dan aktardığı şu sözlerle aynı konunun altını çiziyor:

> "... Mustafa Kemal Paşa, İstanbul Hükümetine istifasını göndermiştir. Resmi bir sıfatı yoktur. Bununla beraber Cemalettin Çelebi, o güne kadar hiç bir konuğa gösterilmemiş sevgi ve yakınlıkla Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarını ağırlıyor. Devamlı olarak açık bulunan misafirhanesi olduğu halde, konuklarını evine alıyor. Akşam yemeğini tüm konuklar bir arada yiyorlar. İki saat süren yemekten sonra, konuklar misafirhaneye geçmişler, sadece özel muhafızı ile Mustafa Kemal Paşa Cemalettin Çelebi'nin evinde kalmışlardır. Bu sırada Cemalettin Çelebi, hizmette bulunanlara kesin olarak içeri girmemelerini tembihlediği için, Mustafa Kemal Paşa ile Cemalettin Çelebi arasında geç saatlere kadar süren konuşmanın konusu kimse tarafından bilinmemektedir. Hacı Bektaş görüşmesinde en ilgi çekici konuşmayı daha sonraki yıllarda, Veliyettin Çelebi sözlü olarak açıklamıştır. "Başbaşa konuşmanın bir yerinde Cemalettin Çelebi Mustafa Kemal Paşa'ya: "Paşa Hazretleri" diyor. Cesaretli ve basiretli idarenizle Türk milletinin düşmanı kahredeceğine inancım sonsuz. Yüce Allah'ın miletimize müyesser edeceği zaferden sonra Cumhuriyet ilanını düşünüyor musunuz?"

Çelebi Efendi'nin "Cumhuriyet" kelimesini böyle açık yürekle söylemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa heyecan ve dikkatle Cemalettin Çelebi'nin gözlerine bakıyor, biraz daha yaklaşıyor, onun elini avucunun içine alıyor, kulağına fısıldar gibi yavaş, fakat kararlı bir sesle: *"O mutlu günün ilanına kadar aramızda kalmak kaydıyla, evet, Çelebi Efendi Hazretleri' diyor."*[351]

Olayın aktarılış şekline bakıldığında, söylenenlerin, Resmi Tarihin bir senaryosu olduğu hemen göze çarpıyor ve abartma daha baştan başlıyor. Diyelim ki Cemalettin Çelebi tarafından Mustafa Kemal ve arkadaşlarına gösterilen konukseverliğin o güne kadar hiç kimseye gösterilmediğinin kanıtı ne? Bunu kim, hangi ölçüye göre saptamış? Acaba Mustafa Kemal'in yerine, bir Osmanlı yöneticisine Çelebi Efendi'nin tutumu farklı mı olurdu?

Çelebi Efendi'nin "Cumhuriyet" istediğine ilişkin bilginin yazılı bir belgesi yok. Mustafa Kemal'in kendisi de anılarında böyle bir şeyden bahsetmiyor. Güya Çelebi Efendi, ölmeden önce bu "sırrı!" kardeşi Veliyettin'e açmış, o da yine sözlü olarak başkasına aktarmış ve sonuçta "müthiş açıklamayı" yapmak. C. Ulusoy'a kalmış.

Doğal olarak, kanıtsız ya da belgesiz iddiaların tarihi olayları açıklığa kavuşturmak bakımından bir değeri olmaz. Bu olayda da durum farklı değil.

Kaldı ki söz konusu olan Türkiye'dir ve 20. yüzyılda dünyanın başka hiç bir köşesinde, tarih bu topraklardaki kadar çarpıtılmadı; hiç bir yerde masa başında hazırlanmış senaryolar, buradaki kadar insanlara "tarih" diye aktarılmadı. Yine bu yüzyılda yaşamış hiç bir politik kişi hakkında, Mustafa

351-Kocadağ, Burhan, Age, s. 152-153

Kemal üzerine söylendiği kadar çok övücü yalan söylenmedi. Dolayısıyla insanın yukarıdaki iddialara inanması için hiç bir neden yok. Niçin yok? Bir kere Padişahlığın etkisi ve otoritesi, Bektaşi Tekkesi'nin İmparatorlukla ilişkileri göz önüne alındığında, son derece riskli olan bir projenin Çelebi Efendi'nin kafasında bulunması ve bunu da bir Osmanlı subayı olan Mustafa Kemal'e açıklaması, hiç de mantıklı değil.

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir; tarihi olaylar belgelerle açıklanır. Burada ise hiç bir belge ya da kanıt yok. Sözüm ona birileri birilerine söylemiş, o birileri de başkalarına ve böylece hikaye devam edip gelmiş. Şimdi de birileri kalkmış, gerçekten olmuş gibi onu insanlara yutturmaya çalışıyorlar. Bütün bunları bir kenara bırakalım ve varsayalım ki Çelebi Efendi Mustafa Kemal'e böyle bir şeyi söyledi. Bunu genelleştirerek bütün Alevilere mal etmek, onların canla başla Mustafa Kemal'e destek verdiklerini, define bulmuş defineci gibi sevinçle "cumhuriyet"e destek sunduklarını söylemek gerçekçi olur mu? Çelebi Efendi ile Tekkesinin varlıklarının dahi bilinmediği Alevi bölgelerinde, böyle bir şey nasıl gerçekleşebilirdi?

Unutmamak gerekir ki burada bahsi geçen Cemalettin Çelebi Efendi, 1. Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı yönetimi adına Erzincan'a kadar giderek kimi Alevi ileri gelenleriyle görüşen ve onları ikna edip padişahın peşine takmaya çalışan Cemalettin Efendi'den başkası değildi. Dêrsimli M. Nuri Dêrsimi "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı eserinde, bu gezide yer alan canlı tanıklardan biri olarak yaşadıklarını aktarıyor.

Öte yandan, Burhan Kocadağ bu alıntıyı nereden aldığını da doğrudürüst yazmamış. Kaynak olarak yer alan bilgi şöyle: "1-AKPINAR T. -Tarih ve Toplum Dergisi" Yani derginin yayın tarihi, sayısı ve sayfası belli değil.

Oysa doğrusu şu ki, Lozan Antlaşması imzalanıp da yeni devlet ilan edilinceye kadar, Mustafa Kemal ve çevresi hiç bir yerde ve hiç bir şekilde "cumhuriyet" lafı etmemeye özen gösterdiler. Çünkü böyle bir mesaj, toplumun neredeyse hiç bir kesiminde destek bulmaz, onları çırılçıplak ortada bırakırdı. Gerçek böyle olduğu içindir ki Mustafa Kemal ve ekibi ısrarla Saltanatı ve Hilafeti kurtarmak amacıyla yola çıktıklarını söylüyorlardı. Böyle yaptıklarını bizzat Mustafa Kemal'in kendisi de "Büyük Nutuk" ta belirtiyor. Şu sözler ona ait:

"O halde kurtuluş çaresi ararken iki şey söz konusu olmayacaktı, önce itilaf devletlerine karşı düşmanca tavır alınmayacaktı; sonra da Padişah ve Halife'ye canla başla bağlı ve sadık kalmak temel şart olacaktı."

Mustafa Kemal, o günlerde Güney Kürdistan'da İngilizlere karşı savaşmakta olan Kürt lider Şeyh Mahmut Berzenci'ye gönderdiği mesajda da aynı görüşü tekrarlıyor ve "Hilafet ve saltanatın izmihlaline ve vatanımızın Ermeni ayakları altında çiğnenmesine ve milletimizin Ermenilere esir olmasına rıza gösterecek hiç bir Müslüman tasavvur edilemez..." diyordu.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal mesajında da üç noktayı öne çıkartıyor:

-Hilafet ve saltanatın tehdit altındadır, yıkılıyor,

-Vatan Ermeni ayakları altında çiğnenme, millet Ermenilere esir olma tehlikesiyle yüz yüzedir,

-Hiç bir Müslüman bu duruma seyirci kalmamalı, kalmaması gerekir.

Aynı konuda, Sivas Kongresinde alınan kararda ise şöyle denilmektedir:

"Osmanlı Toplumunun bütünlüğü, milli istiklalin sağlanması, saltanat ve hilafet makamının dokunulmazlığı için Kuvva-yi Milliyeyi amil ve mili iradeyi hakim kılmak esası kesindir..."

Dikkat edilirse, Mustafa Kemal'in verdiği mesajlarda, karşı olduğu söylenen emperyalistlerden tek kelime bile bahsedilmiyor. Türk ya da Türk milleti sözcükleri de yok. Onun yerine "Müslüman" terimi kullanılıyor.

Peki "Saltanat ve Hilafetin dokunulmazlığını kabul eden, ona canla başla bağlı ve sadık kalmayı temel hedef" olarak önüne koymuş olan ve bunu her fırsatta tekrarlamaya özen gösteren bir grubun liderinin, Cemalettin Efendi'nin gönlü hoş olsun diye kendi karar ve prensiplerine aykırı davranması, hiç bir şekilde sözünü etmeyi düşünmediği şeyleri söylemesi düşünülebilir mi?

Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki Alevilerin Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyete büyük destek verdikleri görüşü, sadece resmi tezin savunucuları tarafından ileri sürülen bir görüş değil. Demokratik saflarda yer alan, sol görüşlere sahip birçok kişi de aynı klişeyi tekrarlamaktan kurtulamıyor. Örneğin, yazar Erdoğan Aydın, Tîroj dergisinin 15 Temmuz-15 Ağustos tarihli 4. sayısında, yayınlanan röportajda, hayli sağlıklı tespitlerin yanı sıra şunları söylüyor:

"Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Alevilerin çoğunluğu Kurtuluş Savaşı'na ve Kuvayi Milliye'ye sıcak bakıyordu. Kuvvayi Milliye de esasen Hilafetin etki alanı dışında, dahası muhalif bir topluluk oldukları için Alevilere sıcak bakıyordu. Bu sıcaklık iki kesimi bir araya getirdi. Mustafa Kemal'in Hacı Bektaşı ziyaret etmesi o güne kadar elde ettiği en önemli toplumsal desteği oradan bulması önemlidir. Hacı Bektaş Dergahı üzerinden Anadolu Alevileri yatak, yorgan, at, eşek, altın ve tabi gençleriyle savaşa katıldılar.... Buna karşılık aynı şeyi Sünni inançlı halkın çoğunluğu için söyleyemeyiz...

...O yüzden de Aleviler, monarşinin etkisizleşeceği cumhuri bir rejimi, hilafetin etkisinin kırılabileceği laik bir gelişimi sevinç ve umutla desteklediler..."

E. Aydın'ın söylediklerinde katılmadığım noktaları da şu şekilde özetleyebilirim:

Birincisi, "Hacı Bektaş Dergahı üzerinden Anadolu Alevileri yatak, yorgan, at, eşek, altın ve tabi gençleriyle savaşa katıldılar.." saptamasıdır. Açıktır ki ne Hacı Bektaş Tekkesi'nin Aleviler üzerinde, onları bu şekilde

harekete geçirecek tarzda bir etkisi vardı, ne de Tekke'nin kendisi böylesine militanca destek sunma kararlılığına sahipti. O günün koşullarında, Tekke'nin Küçük Asya'nın her tarafına yayılmış Alevilerle bu tarzda bağ kurma şansı da zaten yoktu.

İkincisi, kimilerince modaya uyularak "Kurtuluş Savaşı" diye adlandırılan Türk-Yunan savaşı, iddia edilenin tersine, kitle desteği bakımından hayli zayıf bir savaştı. Bu savaş, asıl olarak düzenli Osmanlı ordusu tarafından yürütül-müştü. Günümüzde hala da ordu yöneticilerinin "Cumhuriyeti biz kurduk, onu yaşatmak da bizim görevimiz," demelerinin altında yatan gerçek budur.

Üçüncüsü, bu savaşın, Aleviler tarafından Sünnilere oranla daha geniş oranda desteklendiğini ileri sürebilmek için haklı bir neden veya kanıt yok. Hilafeti ve Saltanatı kurtarmak amacıyla yapılan bir savaşa, Aleviler tarafından ne diye bu ölçüde destek verilsin ki?

Dördüncüsü, yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi savaşın sürdüğü dönemde, kitleye laiklik ve cumhuriyet konusunda herhangi bir program sunulmadığı için, doğal olarak bunların desteklenmesi de söz konusu olamazdı. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da tabloda belirgin bir değişiklik göze çarpmıyor. Çarpmıyor, çünkü Cumhuriyet, Türklük esası üzerine kurulmuş, İslam dininin Hanefi mezhebi devletin resmi dini olarak ilan edilmişti. İlkesel nedenlerle değilse bile, çıkarlarına uygun düştüğü için kimi yerlerde Alevi önderlerin devlete yakın durup ona destek sunmalarını, çok yaygın ve kitlesel Alevi desteği şeklinde algılamanın haklı bir nedene dayanmadığı aşikardır.

Kanımca, İngiltere'nin politikasını değiştirerek Fransızlarla birlikte Yunanlıları ortada bırakması ve Ankara hükümetine destek vermesi, Mustafa Kemal ve ekibini başarıya götüren etkenlerin başında geliyordu. Kimilerine garip gelebilir ama İngilizler ve Fransızlara karşı verildiği söylenen savaş, aslında onların desteği sayesinde kazanılmıştı. Tabi buna İngilizlerin etkisine girmesin diye Sovyetlerin Ankara hükümetine sağladığı desteği de eklemek gerekir.

Yukarıda sıraladığım nedenler birlikte değerlendirildiğinde, yazarın "... *Çünkü Sünni inançlı halk tarikatların etkisinde ve hilafetin de manipülasyonu altındaydı. Nitekim bizzat Hilafet tarafından Kurtuluş Savaşı'na karşı Anadolu'da bir dizi ayaklanma örgütlenecekti...*" şeklindeki belirlemesine de katılmak mümkün değil.

Kanımca, resmi tarihçiler tarafından çokça abartılan, 1920-1922 yılları arasındaki "ayaklanma" eylemlerine de genel bir neden aramak yerine, her birini kendi özgül koşullarında değerlendirip ona göre sonuca ulaşmak daha gerçekçi olur. Örneğin, Çerkez Ethem ile Mustafa Kemal hükümeti arasındaki mücadele, "padişahın kışkırtmaları" gibi bir nedene bağlanabilir mi? Çerkez Ethem, Mustafa Kemal ve arkadaşları daha piyasaya çıkmadan savaşa başlamış, Ankara yönetimine göre daha ilerici ve solda olan biriydi. Mustafa

Kemal ekibi ile bunlar arasındaki mücadelenin, özünde bir hakimiyet ya da iktidar kavgası olduğuna kuşku yok.

Beri taraftan denilebilir ki ayni yıllarda, Mustafa Kemal yönetimine en fazla uzak duran bölge, Alevilerin en güçlü kalesi Dêrsim oldu. Ankara'nın burnunun dibindeki Qoçgîrî de yaşananlar, Mustafa Kemal ve ekibinin, iddia edildiği tarzda Alevilerden bir destek görmediğinin çok açık bir göstergesidir. Mustafa Kemal'in, Erzurum ve Sivas kongrelerini topladığı günlerde, Qoçgîrî-Dêrsim yöresinin Alevi Kürtleri harıl harıl, Kürt ulusal-demokratik taleplerinin gerçekleşmesi için çaba harcamaktaydılar. Onların Mustafa Kemal yönetimine yazdıkları mektuplar ya da çektikleri telgraflar bu çabanın somut belgeleri olarak arşivlerde duruyor. Qoçgîrî dahil Dêrsimliler, bu başvurularla kimi zaman kültürel, demokratik ve yönetimsel haklar talep ederken, kimi zaman bağımsız Kürdistan'ın tanınmasını isteyecek kadar istem çıtasını yükseltebiliyorlardı.

Ankara-Dêrsim ilişkisini aktaran dönemin canlı tanıklarından **Baytar Nuri**, Mustafa Kemal'in başlangıçta Qoçgîrîli **Alişan Bey** ile kendisine milletvekilliği önerdiğini ama kendilerinin bunu kabul etmediklerini söylüyor. Mustafa Kemal'in, o sıralarda Milletvekilliği önerisinde bulunduğu kişiler arasında **Sey Riza** ile Qocan/Qocu (Türkçeleştirilmişi: Koç Uşağı) aşireti reisi ünlü **Îdare Îvrayîm Axa** da vardı. Ne var ki Dêrsim'de oldukça güçlü konuma sahip bulunan her iki lider de bu öneriyi reddettiler. Üstelik Îdare Îvrayîm Axa, "**Ben Osmanlı çeşmesinden su içmem,**" tarzında oldukça ilginç bir yanıtla yapmıştı bu işi. Bütün Dêrsim'in en etkili aşiretlerinden Kurêşan ve Doğu Dêrsim aşiretleri de aynı şeklide Ankara ile herhangi bir şekilde uzlaşma eğilimi göstermemişlerdi. Dîyap Ağa ile **Miçê Zeynî** (Meço Ağa) gibi nispeten çok daha zayıf durumdaki kişilerle ilişkiye geçilmesi bu durumun açıklığa kavuşturulmasından sonradır.

Türk ordu birlikleriyle Qoçgîrî bölgesi Alevi Kürtleri arasında beklenen yoğun çatışmalar başladı. Bu, Alevi Kürtlerin Mustafa Kemal yönetimine karşı gerçekleştirdiği ilk ulusal direnişti. M. Nuri Dêrsimi (Baytar Nuri) Kürdistan Tarihinde Dersim Tarihi adlı çalışmasında "Koçgiri Kürt İstiklal Savaşı" başlığı altında detaylı olarak bu olay üzerinde duruyor.[352]

Aynı olay hakkında geniş bilgi verenlerden biri de Erzincan Valilerinden Ali Kemali'dir. Kemali, "Erzincan Tarihi" isimli kitabında, tıpkı Dr. M. Nuri Dêrsimi gibi hayli ayrıntılı bilgiler veriyor ve onun bir Kürt ayaklanması olduğunu kabul ediyor. Celal Bayar ise anılarında, Qoçgîrî başkaldırısını, Kürt devletini kurmaya yönelik bir hareket olarak değerlendiriyor ve onu, Kürt isyanlarının en önemlisi diye tanımlıyor.

Kemalist yönetimin ancak bir katliamla bastırabildiği 1921 Qoçgîrî Kürt Ulusal başkaldırısından sonra da Alevi Kürtlerle Ankara yönetiminin ilişkilerinde temelde hiç bir düzelme görülmedi.

352-Dersimi, M. Nuri Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yayınları, Köln, 1988, s. 120 ve sonrası

İlginçtir, Qoçgîrî direnişi sırasında o yörede yaşayan Alevi Türkler de genellikle Kürtlerden yana tavır aldılar, hatta içlerinden bazıları Kürtlerle birlikte direnişe de katıldılar.

Yine Malatya, Adıyaman, Maraş ve Antep yöresi Alevileri arasında da Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelik özel bir sempatinin varlığından bahsedemeyiz. Tersine bu yörenin Kürtleri, mümkün olduğu kadar devletten uzak durmaya çalıştılar. 1940'larda bile, bu yörenin ekonomik ilişkileri hala esas olarak Suriye'ye yönelikti ve bu durum, 1960'lara kadar devam etti. Yöre Kürtleri, başka birçok bölgedeki Kürtlerin yaptıkları gibi on yıllarca çocuklarını nüfus kütüğüne kaydetmeye sıcak bakmadılar. Ellerinden geldiğince askerlik yapmaktan kaçındılar, vergi vermediler. Suriye tarafına kaçak olarak gidip gelmek, yöre halkı ile devlet arasında sürekli gerginliklere neden olan konulardan biriydi. Bir derin devlet eylemi olduğundan kuşku duyulmaması gereken 1978 Maraş katliamı, süregelen bu gerginliğin bir halkasından başka bir şey değildi.

Alevi Kürtlerle, Mustafa Kemal ekibinin ilişkileri böyle olmakla birlikte, bugün hala onların Mustafa Kemal'e destek verdiklerine ilişkin çok abartılı, hatta bazen iftiraya varan hayali tablolar yaratma çabası sona ermiş değil ki bu çalışmanın değişik yerlerinde, sırası geldikçe buna örnekler veriliyor.

Bu yolda çaba harcayanlardan biri de, "Ne olur ne olmaz, ileride tehlikeli olabilir" düşüncesiyle 1925 yılında idam edilmiş olan Lolanlı Ali Ağa'nın torunu, Vartolu Burhan Kocadağ'dır. Kocadağ, Dêrsimlilerle Mustafa Kemal'in ilişkilerine değinirken, öteden beri ısıtıla ısıtıla piyasaya sürülen şu gerçek dışı iddiayı yinelemekten alamıyor kendini. Şu satırlar ona ait:

> "İlk destek Erzurum'dan Sivas'a geçerken, halife tarafından görevlendirilmiş paralı asker Harput Valisi Ali Galip'in Atatürk'e karşı kurduğu pusuları kırmakla başlar. Erzincan ve Tunceli Alevileri, Ali Galip'ten önce harekete geçerek dağ ve vadileri, yol güzergâhlarını tutarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarının güvenlik içerisinde geçişlerini sağladılar.[353]

Dêrsimli Ali Kaya, bu iddiayı hiç bir ciddi kanıta dayandırmadan gözü kapalı biçimde ileri sürenlerden bir diğeridir.

Yine aynı olay, **Memed Efendîyo Karêrij** (Karerli Mehmet Efendi)'in anılarında da yer almaktadır. Memed Efendi'nin aktardığına göre, Dêrsim aşiretlerine bağlı silahlı güçler, Elazığ-Kemah yolunu geçtikten sonra derin bir vadide pusu kurar, zamanı gelince de yerlerinden çıkıp konvoyun yolunu kesreler. Aşiretlerin sözcüsü durumundaki Dîyab Axa, Mustafa Kemal'i getiren konvoya yaklaşırken, Mustafa Kemal de arabadan iner ve "vakur bir eda" ile ona doğru yürür. Sonra da aralarında şöyle bir konuşma geçmektedir:

> "Ne istiyorsunuz?" der Mustafa Kemal.
>
> "Seni öldürmek için Ali Galip Bey'den emir ve talimat aldık. Onun için seni beklemekteyiz Paşam. "

353-Kocadağ, Burhan, Alevi-Bektaşi Tarihi, İstanbul, 1996, s. 151

Mustafa Kemal:
"Öldürün öyle ise ne duruyorsunuz?"
Diyap Ağa:
"Sakın bizi yanlış anlamayın. Her ne kadar sizi öldürmek için burada bulunuyorsak ve bulunuşumuzun nedenini de böylece ifade etmeye çalıştık ise; bu deyimimiz çevrede yaygın bulunan dedikodudan neşet bulmaktadır. Söylenegelen sözlerin tümü yalan ve Dêrsim aşiretlerine atfedilmek istenen iftira ve suçlamalardır. Bunu kanıtlamak için buradayız Dêrsim aşiretleri adına. Biz hiç kimseden ne para ve ne de emir almadık..."

Karerli Memet Efendi, *"Mustafa Kemal'le olan bu karşılaşma ve söyleşiyi uzun süre sonra Diyap Ağa'nın anlatımlarıyla öğrenmiştim,"* diyor.[354]

Ne var ki konu ile ilgili olarak bizzat Mustafa Kemal'in kendisi tarafından anlatılanlar, yukarıdaki iddiaların doğru olmadıklarını herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde ortaya koyuyor.

"Erzincan'dan garba hareket ettiğimiz günün sabahı, Erzincan Boğazı methaline gelir gelmez, bazı jandarma müfrezelerinin ve zabitlerinin, heyecanlı ve mütelaşi bir tarzda, otomobillerimizi teftiş ettiklerini gördük,

Vaziyeti izah ettiler: (Dersim Kürtleri boğazı tutmuşlardır, tehlike var geçilemez.)

Bir zabit, merkeze kuvvet gönderilmesini yazmış, o kuvvet gelince, tertibat alacak, hücum edecek, bu eşkıyayı tarh edecek ve yolu açacak imiş...

Pek iyi amma, bu eşkıyanın kuvveti nedir? Neresini, nasıl tutmuş? Ne kadar kuvvet ve ne vakit gelecek?!

Bu muammalar halledilinceye kadar Erzincan'a geri dönmek ve kim bilir ne kadar günler beklemek lazım!. Bizim ise işimiz pek acele idi...

O halde karar? Tehlikeyi göze alıp yola devam etmek. Başka çaremiz yok idi. Yalnız ufak bir tertip almağı muvafık buldum...

Hülasa yürüdük, boğazı geçtik."[355]

Görüldüğü gibi çete başı olarak bir yerde Alîşêr'in adı geçerken, ötekinde Dîyab Axa'nınki geçiyor. Her iki anlatımda da pusu kurmaya giden "çete başları" her ne hikmetse, aniden saf değiştiriyor ve "yapmak için gittikleri işi" yapacaklarına, ortaya çıkıp Mustafa Kemal'e desteklerini sunuyorlar. Dersin ki Mustafa Kemal sır ve keramet sahibi bir şeyh de, yolunu kesmeye gidenlerin beyinleri ile yüreklerine giriyor; bir çırpıda onları kendinden yana çeviriyor.

İlgili bölümde bahsini ettiğimiz Cemal Şener, Dêrsimlilerin Ali Galip'in kışkırtmaları sonucu pusu kurduklarını söylerken, Burhan Kocadağ, Dêrsimlilerin erken davranıp Mustafa Kemal'e destek vermesi suretiyle Ali Galip'in pusu çabasını boşa çıkarttıklarını söylüyor. Ayrıca "tarihçi ve araştırmacı (!)" Burhan Kocadağ, Ali Galip'e o kadar kindar ki Ali Galip'e "paralı asker" demekten de alamıyor kendini.

Görünen o ki burada bir kez daha, alışageldiğimiz senaryolardan biriyle

354-Mehmet Efendi, Karerli, 1. Dünya Savaşı, Koçgiri, Şeyh Said ve Dêrsim'e Dair Anılarım, Yayına Hazırlayan A. Rıza Erenler, Kalan Yayınları, 2007, İstanbul, s. 70

355-Nutuk, s. 62-63, Aktaran Ali Kemali, Age, s. 207

karşı karşıyayız. Senaryoyu aktaran "yazarlar," okuyucunun gözünün içine baka baka koca bir yalanı yutturmaya çalışıyorlar.

Mustafa Kemal'den yukarıdaki alıntıyı nakleden Erzincan Valisi Ali Kemali, onun böyle bir pusunun kurulduğuna inanmadığını şu sözlerle aktarıyor:

> "Gazi Hazretleri o zaman boğazın tutulduğuna da esasen kani olmamış idi amma, eşkıyanın boğazda beklemiş oldukları şimdi bile musırran söylenmektedir."[356]

Dikkat edilirse Şener ile Kocadağ'ın iddialarının tersine Vali Ali Kemali de sözüm ona yol kesmeye gidenlerin Mustafa Kemal ile yüz yüze gelmediklerini ve Mustafa Kemal'in pusu olayına inanmadığını kabul ediyor. Vali sadece halk arasında bu tür söylentilerin gizlice dolaştığını söylemekle yetiniyor.

Beri taraftan, İngilizlerin Mustafa Kemal'i yakalatma çabası içerisinde olduklarını kabul etmek için de herhangi bir neden yok. Böyle bir niyetleri olsa, onun Samsun'a gitmesine izin vermezlerdi. Çünkü Mustafa Kemal o yolculuğa resmi görevle ve legal olarak çıkmıştı. Bu demekti ki baştan sona kadar her şey İngilizlerin bilgisi ve hatta izniyle gerçekleşmişti.

Yine Elazığ Valisi Ali Galip'in, Mustafa Kemal'in yolunu kessinler diye Dêrsimlilerle görüştüğünü ve uzlaştığını ortaya koyacak herhangi bir kanıt da yok. Kemalist yazarlar "kendin pişir kendin ye" örneğindeki gibi, gönüllerine göre neden yaratıyor, arkasından da onu kullanarak sonuçlara varmaya çalışıyorlar.

13. 11. Alîşêr'e Atılmak İstenen Çamur

Şairliği, aydın kişiliği, politik faaliyetleri ve hatta askeri alandaki çabalarıyla 20. Yüzyıl Kürt Özgürlük mücadelesinin en önde gelen isimlerinden biri olan Alîşêr'in adının bu olaya karıştırılmasını ise tümüyle bir çamur atma olayı olarak değerlendirmek gerekir. Bunları söylerken okuyucunun, Mustafa Kemal'e pusu kurulmasını yanlış bulmak ya da karşı olmak düşüncesiyle hareket ettiğimi sanmasını istemem. Tersine bence, Kürt halkının çıkarlarına uygun düşen, her ne şekilde olursa olsun Osmanlı paşalarına destek olmamak, ondan da öte kendilerine engel olmaktı. O nedenle de Dêrsimliler gerekli uyanıklığı gösterselerdi de Mustafa Kemal'in söz konusu yolculuğunu engelleyebilselerdi, belki de sonradan başlarına gelen bunca büyük felaketin önünü almış olurlardı. Ama maalesef onlar bunu yapamadılar ve bedelini hala da ödüyorlar.

Bu gerçek dışı iddialarla güdülen amaç, insanların kafasında, Kürt Özgürlük davasının önde gelen isimlerinden Alîşêr'in bile Mustafa Kemal'e bağlılık gösterdiğine ilişkin bir imaj yaratmaktır. Çamur at izi kalsın!

Açıktır ki Alîşêr'in Mustafa Kemal'e herhangi bir sempatisi yoktu. Bu iki isim, ideolojik ve politik olarak birbirlerinin tam karşısında yer alıyorlardı. Mustafa Kemal, ne kadar bir Türk devleti kurmak istiyorduysa Alîşêr

356-Kemali, Ali, Age, s. 207

de o kadar bir Kürt devletinin kurulması için çabalıyordu. Alîşêr ne kadar Kürt halkının özgürleşmesi için uğraşı veriyorduysa, Mustafa Kemal de o kadar bunu engellemeye çabalıyordu. Hem de Mustafa Kemal daha İstanbul'da iken, Alîşêr bu işin başarılabilmesi için harıl harıl çaba harcıyordu. Bir yandan halk arasında bilinçlendirme ve örgütleme çalışmalarını sürdürürken bir yandan da diploması alanına ağırlık veriyordu. Ruslar ve Ermenilerle yaptığı görüşmeler, Batılı büyük devletlere gönderdiği mektup ve telgraflar bu çabanın örnekleridir.

Bu bakımdan, ne Mustafa Kemal'in Alîşêr'e güveni vardı, ne de Alîşêr'in ona. Mustafa Kemal, Erzurum'dan Sivas'a geçtiği sırada Dêrsimlileri yanına çekmeye çabalarken Alîşêr bunu engellemek için uğraşı veriyordu.

Örneğin, o yıllarda Mustafa Kemal, Dêrsim'i temsilen Birinci TBMM'ye üye istediğinde, Alîşêr bunun bir tuzak olduğu gerçeğini görerek şiddetle karşı çıkmış, başlangıçta kendilerine öneri yapılan Sey Riza ve Qozan ya da Qozû reisi Îdare Axa ile konuyu uzun uzadıya görüşmüş, sonuçta da Ankara'ya gitmeme konusunda ortak görüşe varmışlardı. Sey Riza ve Îdare'nin, milletvekilliğini kabul etmemeleri üzerine, öneri bu kez de Dîyab Axa'ya yapılınca, Alîşêr, onu vazgeçirmek için de çok büyük çaba harcamış ama başarılı olamamıştı. Bu görüşmelerden sonra Alîşêr Efendi'nin, "Dîyab Axa'yı ikna etmek için o ölçüde çabaladım ki, eğer bir domuza anlatsaydım, o ikna olurdu" dediğini birçok insan bugün hala söylüyor. Qozan reisi Îdare Axa'nın Ankara'ya gitmekten vazgeçmeyen Dîyab Axa'yı öldürtme önerisi ise "Dêrsim'de yeni çatışmalara yol açar" gerekçesiyle Alîşêr tarafından benimsenmiyor.

1920'lerde, Koçgiri dahil Dêrsim'deki Kürt özgürlük mücadelesinin 1 numarası olan Alîşêr'in, Mustafa Kemal ile ilgili görüşleri şiirlerine de yansıyor:

Ayağımda kundura
Gittim, düştüm tandura...
Padişahın haberi yok
Bunu eden Kongura[357]

Yeri gelmişken buradaki "Kongura" ile kastedilenin, Erzurum Kongresi olduğunu belirtelim.

Bir başka şiirde ise yine aynı konuya ilişkin şu satırlar var:

Sarı Paşa
Çetelerden sonra girip savaşa
Geçmiştir başa
Ankara'da otağına kurulup
Bizi oyalamakla
Başlamış işe[358]

357-Kemali, Ali, Age, s. 153

358-Çiçek, Evin Aydar, Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi, APEC Yayınları, Stockholm 1999, s. 151

Daha önceki yıllarda yazdığım yazılarda söz konusu hayali "pusu" olayına değinirken, Cemal Şener'in Alîşêr'i çete başı olarak gösterme iddiasının doğru olmadığını belirtmiş ve şöyle demiştim:

"Özetlediğim tüm bu çalışmalar, onun Mustafa Kemal'e herhangi bir şekilde yakınlık duymadığını ortaya koymaktadır. Tersini ileri sürmek, Dêrsim için "Kürdistan gülüdür, zalimler dermez," Türk yönetimi için de "İstemeyiz barbarları," "İstemeyiz Moğolları" diyen Alîşêr'e düpedüz iftira etmektir. Nitekim Mustafa Kemal de hiç bir zaman ona güvenmedi, onu sevmedi. Türk yönetimi defalarca af çıkardı ama Alîşêr her zaman bunun dışında kaldı. Onlar sürekli olarak Alîşêr'in öldürülmesi için çabaladılar, ta ki 1937 yılında bu iş gerçekleştirilene kadar."[359]

Bu arada özellikle de Dêrsim'i tanımayan kimi çevreler, 1920 yılında açılan TBMM'de, bir kaç kişinin milletvekili olarak yer almasını ve Hasan Hayri'nin göze batan kimi faaliyetlerini, Dêrsim'in Mustafa Kemal'e sağladığı destek şeklinde algılıyor ya da işlerine geldiği için öyle göstermek istiyorlar.

Kuşkusuz bu, o günün gerçeklerine uygun düşen bir saptama değil. Bir kere Hasan Hayri aslen Dêrsimli olmasına rağmen ailesi önceden Kayseri'ye göç ettiği için orada büyümüş ve dolayısıyla da söylendiği tarzda Dêrsim'le güçlü bağları olan biri değildi.

Dêrsim milletvekili olarak TBMM'de yer alan kişilerin tamamı, Batı Dêrsim'in dar bir kesimindendiler. Köyleri neredeyse komşuydu. Üstelik bunların hiç birisi, Dêrsim halkı içerisinde birinci dereceden etkinliğe sahip liderlerden değildiler. Diyelim ki Dîyab Axa, Hasan Hayri ve Meço Ağa'nın mensup oldukları Şixhesen'lerin tartışmasız lideri Sey Riza ile Ali Boğazı çevresinde yerleşik Qozan (Qozû) aşiretinin ünlü lideri Îdare Îvrayîm Axa ve daha nice etkin kişi, daha önce de belirttiğimiz gibi Ankara'dan uzak durmaya özen göstermişlerdi. Dêrsim'in Orta, Doğu ve Kuzey bölgeleri ile Qoçgîrî bölgesinden kimse o mecliste yer almamıştı. Doğu ve Kuzey-Doğu Dêrsim aşiretleri üzerinde ciddi etkisi bulunan Kurêşan aşireti ve onun ünlü lideri Pîr Alîyê Gaxî'nin tavrı Sey Riza'nınki ile aynı idi.

Bu nedenle de Dêrsim bir bütün olarak Ankara hükümetine hiçbir alanda destek sunmadı, asker vermedi.

Dêrsim halk şarkılarını tanıyanlar bilirler; Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde, özellikle de 1. Dünya Savaşı'nda yaşamını yitirmiş Dêrsimliler için söylenmiş bir hayli ağıt var. Ama konuyla yakından ilgilenen biri olarak bugüne kadar ne 1920-22 yıllarında Yunanlılara karşı verilmiş savaşa giden birinin adını duydum ne de döneme ilişkin herhangi bir ağıta rastladım. Yaşlılardan duyduğum kadarıyla Elazığ, Erzincan il merkezleri ile kimi ilçe merkezlerinde, ele geçirilen ve zorla götürülen askerlik çağındaki az sayıda genç dışında, Dêrsimlilerden o dönem askere giden olmamış.

Zaten bu gerçek, o dönemi bizzat yasamış Türk yöneticiler tarafından

359-Çem, Munzur, Dêrsim'de Alevilik, Peri Yayınları, İstanbul, 1999, s. 34

da dile getirilmektedir. Örneğin, Erzincan valisi Vali Ali Kemali bu noktaya değinirken şunları söylüyor:

> "Alişer'in Dersim'de ektiği fesat tohumları bu sırada filiz vermeye ve tesirini göstermeğe başladı. Ezcümle Ovacık kazasının Çerpazın nahiyesi eski müdürü Mustafa Ağa, Kemah köylerine gelerek 'Asker toplanmasına padişahın emri olmadığını, Dersimlilerin asker vermeyeceklerini Kemahlıların da vermemelerini,' tembih etti ve bunu temine çalıştı."[360]

Bölgeyi çok yakından tanıyan Kazım Karabekir'in "Kürt Meselesi" adını taşıyan kitabında anlattıkları da bundan farklı değil.[361]

13. 12. İki Ayrı Dönem, İki Ayrı Mustafa Kemal: Lozan'dan Önce, Lozan'dan Sonra

Sonuç olarak şu bir gerçek ki bahsedilen dönemde ne Mustafa Kemal'in Alevilere yönelik özel bir sempatisi vardı, ne Alevilerin ona. Mustafa Kemal'in önünde bir politik program mevcuttu ve bu programı başarıya ulaştırabilmek için de toplumun tüm kesimleriyle diyalog içerisinde olmak, onların desteğini kazanmak istiyordu. Unutmamak gerekir ki Mustafa Kemal, çok katı bir pragmatistti. Onun politikasına yön veren temel etken pratik çıkarlardı ve bu bakımdan dört dörtlük bir makyavelistti. Değişik çevrelerle ilişki kurarken, ulusal kimliğini, dini inanç farkını ya da sınıfsal durumunu önemsemiyordu. Türk'le Türk, Kürt'le Kürt, Sünni ile Sünni, Alevi ile Alevi gibi konuşuyor, ona göre vaatlerde bulunuyordu. Onun, Hacı Bektaş'a uğramış olmasını da bu çerçevede, sıradan bir olay olarak değerlendirmek gerekir. Yoksa bu, Alevilere olan herhangi bir özel sempatinin sonucu değildi ki öyle olmadığı daha sonra pratikte de görüldü.

Çeşitli toplumsal kesimlerle Ankara hükümeti arasındaki ilişkiler üzerinde dururken, 1923'ten, yani Lozan Antlaşmasının imzalanmasından önceki dönem ile ondan sonraki dönemi de birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü bu iki ayrı dönemde, birbirlerine ters olan iki ayrı Mustafa Kemal, iki ayrı meclis ve hükümet, iki ayrı politik program var. Ayrıca 1923'ten önce Meclis ve hükümet, toplumda var olan farklı ulusal kimlikleri, dolayısıyla farklı dil ve kültürleri, farklı dini inançları kabul eden çoğulcu bir programa sahipti ve kitlelerden destek isterken de bu farklılıkların sahipleri arasında eşitliği savunan bir politika ile sahneye çıkıyordu.

Birinci TBMM'yi oluşturan Milletvekilleri ise buna inanarak ve bunun gerçekleşmesi için mücadeleye omuz verdiler. Orneğin, 1920 yılında açılan ilk Mecliste, 72 Kürt milletvekili vardı ve bunlar Kürt kimlikleriyle oradaydılar. Bu milletvekilleri, faaliyetlerini "Kürdistan Mebusu" olarak sürdürüyor, gerektiğinde Meclis Kürsüsünden kendilerini öyle tanıtıyorlardı.

360-Kemali, Ali, Age, s. 154

361-Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Hazırlayan: Prof. Dr. Faruk Özerengin, İstanbul, 2004, 12. Baskı, Dêrsim'le ilgili bölüm

Ne var ki Lozan imzalanır imzalanmaz, Mustafa Kemal ve çevresi eski ittifakları paspas gibi ayakaltına aldı. Çünkü savaş bitmiş "dış düşman" yenilgiye uğratılmış ve yeni devletin sınırlarını ortaya koyan anlaşma imzalanmıştı. Türk Milliyetçisi grup için artık sıra, kendileri gibi düşünmeyen, uygulamaya koymak istedikleri programa evet demeyen "iç düşmanlara" gelmişti.

Yeni politikanın benimsenip uygulanması, mevcut parlamento ve politik kadrolarla mümkün olmadığı için, Mustafa Kemal 1. TBMM'yi feshetti ve 1924 yılında atama yoluyla ikinci bir meclis oluşturdu. Ayrıca aynı yıl yeni bir anayasa yapıldı. Bu anayasa ulusal, sınıfsal ve dinsel bakımdan çoğulculuğu reddeden bir ırkçılık ve şovenizm belgesiydi. Yeni dönemin politikasını belirleyen temel slogan, tek dil, tek millet, tek bayrak, tek devlet, tek din ve tek ideoloji idi. Bunun diğer bir ifadesi, imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir milletti. Diyelim ki o ana kadar bizzat Mustafa Kemal tarafından "Kürt Ulusu" olarak tanımlanan Kürtler ve onların ülkesi bir çırpıda yok sayılmışlardı. Türk olmayan öteki halklar, Aleviler başta olmak üzere resmi olarak kabul edilen mezhep dışında kalan inanç mensupları bakımından da durum aynıydı.

Hiç kuşkusuz, eğer 1924'ün yasalarını geriye götürüp uygulamak mümkün olsaydı, bu dönemin Mustafa Kemal'i, ondan önceki Mustafa Kemal'i darağacına göndermekten çekinmezdi.

Nitekim 1. TBMM üyesi olup da mücadeleye omuz veren milletvekillerinin önemli bir kesimi 1924'te devre dışı kaldılar. Devre dışı kalmak şurada kalsın, bazıları canını bile kurtaramadı. Örneğin, Mustafa Kemal'i desteklemekle ün salmış, ilk TBBM'deki Kürdistan Grubu'nun önde gelen üyelerinden Dêrsimli Hasan Hayri, 1925 yılında Elazığ'da idam edildi. Öteki birçokları gibi onun da 1923'ten önce alkışlanan düşünceleri de 1925 yılında kendisini darağacına götürmüştü.

Alevilerle Mustafa Kemal'in ilişkilerini irdelerken, Kürt Alevilerle Türk Alevilerin tutumlarını birbirinden ayırt etmekte de yarar var. Bu çerçevede ele alındığında, Kemalistlerin attığı kimi adımların, Türk Aleviler arasında, Kürt Alevilere oranla daha fazla taraftar bulduğunu söylemek yanlış olmaz. Özellikle de Cumhuriyetin ilanından sonra, bu, hayli belirgin bir fark olarak ortaya çıktı. Devletin, Türk olmayanların dillerine, kültürlerine, ulusal kökenlerine ve tarihlerine ilişkin politikası, Kürt halkının hep potansiyel suçlu olarak görülmesi, buna uygun tarzda sürdürülen katmerli baskı ve terör, Kürt Alevileri ondan uzaklaştıran ve bir dizi direnişe iten temel etkenlerdir.

Ne var ki bu tespit, kuruluş döneminde Türkiye Cumhuriyeti yönetimi ile iyi ilişkileri olan az sayıdaki Alevi Kürt ileri geleninin varlığını görmemize de neden teşkil etmez. Bu çalışmanın başka yerlerinde de değinildiği gibi, Aleviler Osmanlı tarihi boyunca sürekli baskıya uğradılar, dışlandılar ve ezildiler. Bu durumda olan bir toplumun, yeni kurulan bir devleti dikkatle izlemesi ve koşulları elveriyorsa ona yakın olmak istemesi doğaldı.

Türkiye Cumhuriyeti, Aleviliği bir inanç olarak kabul etmese, diğer bir deyişle onu yok saysa bile, sonuçta Hilafete son veren ve din esasına daha doğrusu şeriata dayalı olmayan bir devlet olarak sahneye çıkmıştı ki Aleviler açısından bu çok önemliydi.

Osmanlıdan devraldığı Kürt sorununu derinleştirerek kurulan Cumhuriyet ve ardı arkası gelmeyen ulusal direnişler, ister istemez onu, Alevi Kürtlerin en azından bir bölümünü yanına çekme çabası içerisine itti. Kanıma göre Kürt sorunu bu düzeyde ortaya çıkmamış olsaydı, Kemalistler Aleviler üzerindeki baskıları daha da ağırlaştıracaklardı. Kürt ulusal kurtuluş mücadelesi, bir bakıma Aleviler için koruyucu bir şemsiye ya da sigorta rolü oynadı.

Başkaldırılar sürerken, devlet, Kürtleri birbirlerinden uzaklaştırabilmek için, Alevi Kürt önderlerle ilişki kurmaya özel bir önem verdi. Devlete yakın olmak ise söz konusu Kürt kesimi bakımından yeni bir durum, hatta önemli bir fırsattı. Onlar, sırtlarını iktidar denilen güce dayamakla en başta kendilerini güvence altına alıyorlardı. Devlete yakın olmak, ayrıca onlara kitle içerisinde otoritelerini arttırma olanağı sağlıyordu. Bu arada, bu ilişkiyi, aralarında düşmanlık bulunan kesimlerden intikam alma aracı olarak görenlerin varlığını da unutmamak gerekir.

Kürdistan'da, Alevilerle devlet arasında sağlanan bu yakınlaşmanın daha çok kenar bölgelerde gerçekleşmesi doğaldı ve nitekim öyle de oldu. Örneğin, Dêrsim'in merkez bölgelerinde, 1938'e kadar devletin kalıcı bir etkinliği yok. Ama Erzincan ve Erzurum kent merkezleri ile onlara yakın bölgeler ile Kela-Gimgim (Hınıs-Varto) yöresi bakımından durum böyle değil. Tümüyle olmasa da, bu yörelerdeki Kürt Alevilerin ileri gelenlerinin bir kesimi devletle işbirliği yaptılar.

Bunun bir nedeni, kent merkezlerine yakın yörelerdeki Alevilerin Osmanlı döneminden beri devletle daha sıkça diyalog içerisinde bulunmaları, ayrıca devletin muhtemel cezalandırma eylemlerine karşı kendilerini koruyabilecek olanaklara sahip olamayışlarıdır. Oysa Dêrsim'de, insanlar devletten uzak durdukça kendilerini güvenlik içerisinde hissediyorlardı. Bunun ötesinde, Kenar bölgelerde yaşayan Aleviler, genellikle Alevi-Sünni görüntüsü verilen çelişkiyi yaşamış, onun zararını görmüşlerdi. İçlerinde Sünni Kürt aşiretlerinden oluşan Hamidiye Alaylarının hedefleri arasında yer alanlar vardı. Hamidiye Alaylarından kaynaklanan baskıların temelinde dini inanç farkı değil, ekonomik ve politik çıkarlar yatıyordu ama birçok insan, görüntüye bakarak pekala onu bir Sünni baskısı şeklinde görebiliyordu. Bu baskıların, Alevilerle sınırlı kalmayıp en az onlar kadar Sünni Kürt aşiretlerini kapsaması da bu yargıyı ortadan kaldırmaya yetmiyordu. O yüzden de Hınıs ve Varto yöresinde yaşayan Alevi Kürtlerin bir kesimi, 1925 Ulusal direnişi sırasında, ellerine fırsat geçer geçmez, yeni devlete destek vermekten geri kalmadılar. Kuşkusuz, onları

harekete geçiren şey, aslında Sünni inançlı halka karşı güdülen kin değil, devletin güvenlik güçlerinden biri olan Hamidiye Alaylarının yaptıklarına bir tepki, bir öç alma eylemiydi.

Kimileri, 1925 Kürt başkaldırısı sırasında, Kiği-Depe (Karakoçan) ve Mazgirt yöresinde, devlete sağlanan sınırlı desteği de yine "Hamidiye Alaylarının zulmüne" bağlamaktadırlar ki buna katılmak olanaklı değil.

Değil çünkü her şeyden önce, Hamidiye Alaylarının bu yörede yaşayan Alevi Kürtlere karşı, söylenen düzeyde bir saldırısı ya da baskısı yok. Bu yörede, 1925 direnişinin desteklenmemesinin temel nedenlerini kanımca şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Ulusal bilincin zayıflığı,

2-Ayaklanmanın gerekli hazırlıklar tamamlanmadan aniden başlamış olması, başkaldırı öncesinde, başarınıın olmazsa olmaz koşullarından biri olan güçlü bir ittifakın sağlanamamış olması,

3-Devletin, hangi suçu işlerlerse işlesinler, direnişçi Kürt güçlerine karşı çıkanlar ile yakınları için af ilan etmiş olması, sağlanan maddi çıkarlar vs.

Özellikle de bu son madde, yani af ilanı o ana kadar adli suçlardan dolayı devletle sorunu olanlar bakımından bir fırsat olmuştu ve bunlardan bazıları affedilme karşılığında silahı alıp kendi kardeşlerine karşı savaşmaya gitmişlerdi.

Örneğin, benim ilçem olan Bingöl Kiği'da, hem Kırmancca (Zazaca) ve hem de Kurmancca konuşan Alevi Kürtler ile yine Kurmancca konuşan Sünni Kürtler içerisinden bazı küçük gruplar aynı tavrı sergilemiş ve direnişçilere karşı savaşmışlardı. Bu savaşa devletten yana katılmış olanlar içerisinde kendi köylülerim de varmış ki bunlar o dönemi sık sık anlatırlardı. Bunların konuşmaları sırasında, Hamidiye Alaylarından bahsedildiğini hiç duymadım. Çatışma nedeni, Alevi-Sünni çelişkisi de değildi ki bunun sözünü etmek bile saçma olurdu.

O olayda, çatışmaya bizzat katılanlar dahil, halk arasında söylenen şuydu: "Devlet, suçlulara af çıkarınca firariler silahlarını alıp gittiler." Tabi burada sözü geçenler, elebaşılardı. Diyelim ki benim kendi köyümden Alîyê Usivî, komşu köy Seter'den Kurêşan önderlerinden Îvrayîmê Hesenî, öteki adıyla Dewrês Îvrayîm, ilk elde aklıma gelenlerdir. Bunlardan, dedem ile amca çocuğu olan Alîyê Usivî, olay başladığı zaman Erzurum'da hapishanedeymiş, oğlu Haydar ise adam öldürme suçundan dolayı aranıyormuş. Îvrayîmê Hesenî ise zaten devletle yıldızı hiç barışmayanlardan biriymiş; o ve oğlu Îmam Hesen kaçaklarmış.

Direnişçi Kürtlere karşı savaşın nedeni elbet Alevi-Sünni çelişkisi değildi ama bizzat bu eylemin kendisinin, halk arasında ilişkilerin sağlamasına ve hatta gerginliklerin ortaya çıkmasına neden olduğu da bir gerçektir. Özellikle de Kırmancca (Zazaca) konuşan Alevilerle yine aynı lehçeyi konuşan

Bingöl ve Palulu Sünniler arasında, bu nedene bağlı olarak belli bir soğukluğun ve gerginliğin ortaya çıktığına kuşku yok.[362]

13. 13. Kürt Örgütleri ve Alevi Hareketi

Kürt yurtsever hareketinin 1975'lerden sonraki atağa kalkış döneminde Alevilik ve Alevilere yönelik politikası, çok kısaca da olsa üzerinde durulmayı gerektirmektedir. Gerek Türkiye sol hareketinin ve gerekse dindar olmayan Kürt yurtsever güçlerinin bu yıllarda dine ilişkin politikaları, esas olarak Marksist ya da öyle olduğu düşünülen çerçeveye göre şekillenmişti. Bu ideoloji ve politikaya göre din bir afyondu, o, toplumsal gelişmenin önünde bir engeldi ve doğal olarak da ortadan kaldırılması gerekiyordu. Böyle olunca da dini özgürlükler ya da dini inanca ilişkin haklar ve somut talepler gündemde ya hiç yer almıyordu ya da soyut bazı kavramlarla açıklanıp geçiştiriliyordu. Gerçi Kürt yurtsever güçleri belli bir aşamadan sonra dinin ve dini kurumların ulusal kurtuluş hareketlerinde oynadıkları rolün farkına vardılar ama konuyu somut bir programa bağlamaya fazlaca fırsatları olmadı. İktidara el koyan 12 Eylül Cuntası bütün hesapları alt üst etti.

Şu da var ki teorik belirlemeleri ne olursa olsun, Kürt yurtsever hareketi farklı dini inanç mensupları arasında eşitliğe dayalı bir politikayı da her zaman savundu. Diğer bir deyişle herhangi bir inancın mensuplarına karşı ayrıcalıklı tutum takınmamak, hareketin benimsediği temel prensiplerden biriydi. Diyelim ki Sünniliğe karşı Aleviliği ya da Aleviliğe karşı Sünniliği desteklemek; bunlardan birine öncelik vermek gibi bir durum söz konusu olmadı.

Gerek devletten, gerekse onun güdümündeki faşist ve fanatik dinci çevrelerden kaynaklanan Alevilere yönelik baskılar ise her zaman karşısında sol ve demokratik çevrelerle birlikte Kürt yurtsever hareketini buldu. Her iki siyasal akım da, dini inançlar bahane edilerek insanlara baskı yapılmasına karşı çıktılar, olanakları ölçüsünde baskıya uğrayanların yanında yer aldılar. Örneğin, Maraş, Malatya ve Çorum'da yaşanan olaylarla ilgili tavırları hep böyle oldu. Zaten söz konusu iki kesim dışında, Alevilere arka çıkan, yaralarını sarmada kendilerine yardımcı olan kimse yoktu.

Marksist-Leninist ideolojinin dine bakış açısının etkisi ve öteki kimi nedenlerle, Kürt yurtsever hareketi, 1980'li yılların ortalarından itibaren Alevi haklarını savunma şiarıyla ortaya çıkan hareketlenmeyi analiz etme ve doğru tutum takınmada belli bir bocalama dönemi yaşadı. Gerçi bu hareketlenmede genel demokratik haklar çerçevesinde değerlendirilmesi gereken noktalar vardı ve bunlara sahip çıkma konusunda herhangi bir tereddüt yoktu ama yine de bir dini inancı baz alan örgütlenme ile buna uygun

362-Bütün bu gelişmeler hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Munzur Çem, Hotay Serra Usivê Qurzkizî, Deng Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2002, s. 13 ve devamı.

slogan ve istemler doğru olabilir miydi sorusu akıldan çıkmıyordu. Kaldı ki Alevi örgütlenmesinde, genel demokratik istemlerle çelişen gerici eğilimler açık şekilde göze çarpmaktaydı. Kürt kimliğinden kaçma, Kürt sorununa devletin bakış açısıyla yaklaşma eğilimleri, gözden uzak tutulur gibi değildi. Hatta kimi örgütler sırf bu amaçla kurulmuş gibi bir izlenim yaratıyorlardı. Bütün bunlar ise elbet konuya ilişkin sağlıklı bir politika ile ortaya çıkmayı zorlaştıran şeylerdi.

Her şeye rağmen, söz konusu ikircikli tutum fazla da devam etmedi. Kürt yurtsever hareketinin hiç değilse bir kesimi, Alevilerin inançsal temeldeki hak istemlerinin ilerici ve demokratik nitelikte olanlarını sahiplenmeye, bu çerçevede faaliyet gösteren Alevi kitle örgütleriyle diyalogu geliştirmeye yöneldiler.

Bu yılların üzerinde durulması gereken en olumsuz adımlarından biri, Kürdistan Aleviler Birliği ve çevresinin, geniş katılımlı Alevi örgütlenmesine karşı duyduğu hoşnutsuzluk, olur olmaz kendilerine yönelttiği teslimiyet ve ihanet suçlamaları oldu. Bu, her iki tarafta da önyargıların oluşmasına, ilişkilerin gerginleşmesine ve birbirlerinden uzaklaşmalara neden oldu.

Günümüzde gerici bir güç olarak sahnede boy gösterenler bir yana, ilerici çizgideki Alevi örgütlerinde gerek Kemalizm'i değerlendirmede, gerekse Kürt sorunu ve Kürt örgütlerine yaklaşım konusunda öteden beri süregelen korku ve ürkeklik giderek geriliyor. Kürt yurtsever çevreleriyle ilerici ve demokratik nitelikteki Alevi örgüt ve kurumları arasında dostane ilişkiler gelişiyor, kendilerini ezen güce karşı ortak mücadelenin koşulları günbegün olgunlaşıyor.

13. 14. Aleviler, Politika ve Partileşme

Dikkat edilirse, Aleviler, daha doğrusu Alevi örgütleri, Aleviliğin kendisinden çok işin politik boyutunu, Alevilerin politika ile ilişkisini tartışıyorlar. Hayli aktif olan Alevi örgütlerinin çalışmaları içerisinde Aleviliğin tarihi, içeriği ya da kuralları, onun bölgelere göre durumu ve farkları gibi konularda bilimsel sayılabilecek çalışmalar yok denecek kadar azdır. Hatta birçoğu, resmi reçetelerin bir tekrarı durumundalar. Kanımca bunu şu iki nedenle açıklayabiliriz. Birinci neden, Alevilik konusunun güncelleşmesinde ve Alevi kimlikli örgütlerin ortaya çıkmasında, devlet başta olmak üzere, politik çevrelerden kaynaklanan müdahaleler, onu belli bir yöne kanalize etme ve kendisine belli formalar giydirme çabalarıdır. Varlığı dahi görmezlikten gelinen ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana haksızlığa uğrayan Alevileri ilgilendiren hangi sorunu çözmeye kalkışsanız, devletin dolaylı ve direkt müdahaleleri ile karşılaşıyorsunuz.

Öte yandan, farklı bölgelerin Alevilikleri arasında nasıl inanca ilişkin farklar varsa, politik olarak da Aleviler arasında birlik yok ve bu da son derece doğaldır. Çünkü dini inancın bir olması, o inanca bağlı olan herkesin,

çeşitli toplumsal sorunlar hakkında aynı şeyleri düşünmesi; diğer bir deyişle tek ideoloji ve politikaya sahip olması için yeterli değil. Böyle bir şey eşyanın tabiatına aykırıdır, olanaksızdır. Çünkü Aleviler arasında eskiden var olan göreceli homojenlik, günümüzde artık geçerli değil. Onlar, kapalı köy yaşamını sürdürdükleri zaman, kısmen yumuşak olan iç çelişkilerini, yine o koşullarda sahip oldukları olanaklarla aşabiliyorlardı. Oysa şimdi, Alevilerin büyük kesimi kırsal yaşamı terk ederek kentlere yığıldı. Bu da, ekonomik, soysal ve kültürel anlamda büyük bir değişimdi ve tabii ki bu olgu, Alevilerde sınıfsal farklılaşmayı kaçınılmaz olarak hızlandırdı. Bir yanda burjuvalaşmış ya da bürokraside önemli mevkiler elde etme olanağına sahip olmuş Aleviler, bir yanda ise emeğiyle geçinen, açlık ve yoksullukla boğuşmak zorunda olan Aleviler. Bunlar arasında dinsel yönden bir beraberlik bulunsa bile, siyasal olarak aynı saflarda yer almalarını beklememek gerekir.

Bu nedenle de, İzzettin Doğan ve onun gibilerinin son seçimlerde DTP ile sol ve demokratik nitelikteki partilere karşı çıkarken, MHP dahil en milliyetçi ve gerici partilere destek çağrısı yapmasında şaşılacak bir yan yok. Herkes kendi çıkarına uygun bulduğu parti ya da partilerden yana tavır alıyor.

Aleviler arasında, politik ayrışımın belki de en önemli nedeni Kürt sorunudur. 1920'lerde Türk Aleviler, Kürt Alevileri devletten daha çok kendilerine yakın görebiliyor ve 1921 Qoçgîrî Kürt Ulusal direnişinde olduğu gibi, bazen devlete karşı mücadelede onlara destek verebiliyorlardı. Ama o günden bu yana köprülerin altından çok sular geçti. Tümüyle olmasa da Türk Alevilerin önemlice bir kısmı, artık o eski Aleviler değiller. O dönemki Alevilerin davranışlarına yön veren etkenler, bugünün Alevileri için fazla bir anlam ifade etmiyor. Türk Aleviler, bugün büyük ölçüde sistemle uzlaşmış durumdalar. Elbet bu uzlaşı da değişen sistem değil, Alevilerin kendileridir.

AKP doğal olarak Aleviler açısından güçlü bir cazibe merkezi değil, kanımca olamaz da. Sol ve demokratik çizgideki partilerin ise Alevi kitlelerin ekonomik, sosyal ve kültürel taleplerine yanıt verebilecek düzeyde güçleri yok henüz. Bütün bunlara, Kemalist çevrelerden kaynaklanan "laiklik elden gidiyor" türü soyut sloganların etkisi de eklenince, CHP'den sonra Alevilerin gözünde aşırı derecede sabıkalı olan MHP bile onların oylarına göz dikme cesaretini gösterebiliyor. Kabul etmek gerekir ki bu parti, yükselen Türk milliyetçiliği dalgasına kendini kaptırmış Türk Alevi kitle içerisinde belli bir güce erişmiş durumdadır. Kürt Alevi kitleden bu partiye henüz kitlesel bir yönelme yok ama onlarda bile belli yakınlaşma eğilimleri ortaya çıkmaya başladı. 2007 yılı seçimlerinde, MHP'nin Alevi Piri diye bilinen birini Dêrsim'de aday göstermesi ve o pirin de en azından psikolojik açıdan buna cesaret etmesi, Dêrsim halkının, konuya ilişkin geleneksel eğilimini terk etmekte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

2007 seçimlerinin ardından, kamuoyu, AKP'nin Alevilik konusunda yeni bir atağına şahit oldu. Aslında bunun işaretlerini, seçimi kazandığı gün

Başbakan Erdoğan yaptığı konuşmada ortaya koymuştu. Halkın AKP'yi toplumun merkezine koyduğunu söyleyen Erdoğan'ın, Alevileri görmezlikten gelmesi düşünülemezdi.

Çok geçmeden, partinin İstanbul Milletvekili Reha Çamuroğlu'nun Erdoğan'a yaptığı bir öneri basına yansıdı. Çamuroğlu Başbakan'a, Muharrem Orucu sırasında Alevilere ait bir iftar yemeğine katılması için öneride bulunmuş ve o da bunu kabul etmişti. Aynı günlerde ayrıca AKP'nin 2000 Alevi din adamına Diyanet üzerinden maaş bağlamayı düşündüğüne ilişkin haberler basına yansıdı. Elbet bu, Aleviler başta olmak üzere toplumun değişik kesimlerinde tartışmalara neden oldu. AKP'nin, sus payı ya da kendine bağlama aracı olarak yoksul kesimlere yiyecek maddesi dağıtma, rüşvet niteliğinde nakit para verme veya maaşa bağlama gibi çabaları bilindiğinden, bu niyet fazla şaşırtıcı olmadı.

Dikkat edilirse AKP, Alevilerin sorunlarına ve hak taleplerine, CHP, MHP ya da sistemin öteki partilerinden farklı bir tavırla yaklaşmıyor. O, devlete ait Alevi asimilasyonu politikasında herhangi bir değişikliğe gitmiyor, sorunu çözmek için adım atmıyor. Bunun yerine bazı alevi din adamlarına maaş vererek ya da başka türden avantajlar sağlayarak onları yanına almayı ve asimilasyonunu hızlandırmayı planlıyor. Daha doğrusu Kürtlerden sonra Aleviler arasında da maaşlı koruculuk sistemi oluşturmaya çalışıyor.

Hiç kuşku yok ki Alevilerin Diyanette temsil edilmeleri ya da Alevi din adamlarına maaş bağlanması gibi istemler, Aleviliği çürütüp yozlaştırma, onu, devletin istediği kalıplara sokma çabasından başka bir şey değil. Çünkü devlet bir iş için para öderken, bunu iyilik olsun diye yapmaz. O bu gibi şeyleri düşünüyor olsa, onca mali yükümlülük altına gireceğine, Diyanet İşleri Başkanlığını dağıtır, gerekli yasal düzenlemeleri yaparak her inancın kendi kurumlarını oluşturmasına olanak sağlar. Ancak bu yönde bir kıpırdanma göze çarpmıyor. Çünkü bir bütün olarak devlet ve iktidar partisi AKP, özünde dini inanç alanında da çoğulculuğu istemiyor, tekçidir. Dolayısıyla da devletin dini olarak seçilmiş olan ve herkese empoze edilmeye çalışılan Hanefi mezhebi dışındaki inançların yaşamasından yana değil. Ayrıca din onun açısından etkin biçimde kullanılan bir politik araçtır. Devlet, camilerde "Allah devletimize ve milletimize zeval vermesin, ordumuzu muzaffer kılsın" tarzındaki çok etkin bir propaganda aracını bir kenara bırakıp eşitlik ve özgürlük temelinde çözüme yanaşır mı? Dil tek, millet tek, bayrak tek, şef tek olursa, dinin de tek olması gerekir.

Aleviler üzerine çalışmaları bulunan antropolog Aykan Demir, 3 Aralık 2007 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan röportajında, AKP'nin 2000 Alevi din adamını istihdam etme projesi ile ilgili olarak, "... *Sanki seçim öncesi geçici işçi alma gibi. Hâlbuki diğer talepler hiç dikkate alınmadan siz istihdamla yola çıktığınızda bunun tek bir okuması olabilir: Patron-Yanaşma ilişkisi. Aleviler bunu nasiplenme, arpalanma önerisi olarak görür...*" diyerek çıplak gerçeği ortaya koyuyordu.

Beri taraftan, Alevilerin bugüne kadar hala da meşru haklarına kavuşamamış olmalarının nedenlerine değinirken, olayı sadece devletin antidemokratik tutumuna bağlamak da yeterli değil. Kanımca, tıpkı Kürt sorununda olduğu gibi, Alevi sorununda da haksızlığa uğrayan tarafın ideolojik, politik ve örgütsel zaafları, sonucun böyle olmasında pay sahibidir. Çünkü bir haksızlığı dile getirmek, onun sona erdirilmesini istemek, sorunun çözümü için yeterli değil. Sorunun sağlıklı bir ideolojik temele oturtulması, hedeflerin sağlıklı saptanması, mücadele araçlarının doğru seçilmesi ve kullanılması da bir o kadar önemlidir.

Alevilerin bütün bu konularda durumlarının hiç de iç açıcı olmadığı göz önünde olan bir şey. Hem kişi olarak Aleviler hem de Alevi örgütleri elbette politik tercihlerini belli etme hakkına sahipler. Bu noktada Aleviler arasında ayrılıkların bulunması da doğaldır. Ama inançsal haklarına kavuşabilmek için Aleviler demokratik düzeyde güçlerini birleştirebilir, ortak bir program üzerinde anlaşabilir ve ortak tavır takınabilirler. Ne var ki bugüne kadar pratikte böyle olmadı. Demokratik görüntü ile kurulmuş bulunan Alevi örgütlerinin bir bölümünün arkasında, Alevileri demokratik, kültürel ve inançsal haklarına kavuşturma istemi değil, politik amaçlar var. Bunlar pratikte bağlı oldukları politik gücün ya da eğilimin kuklaları olarak rol oynarlar. Bu nedenle de Alevilikle ilgili hemen her konuda çarpıklıklar, yanlışlar ve saptırmalar gündeme damgasını vuruyor. Bizzat Alevilik adına ortaya çıkmış olan kurum ve kuruluşlar içerisinde Aleviliğe ve Alevilerin haklarına karşı olanlar az sayılmaz. Asimilasyoncu rolü oynamak ve Kürt halkını bölüp parçalamak bazılarının temel görevleri arasındadır. Diyelim ki İzzettin Doğan'ın başını çektiği Cumhuriyetçi Eğitim Merkezi Vakfı (CEM Vakfı)'nın görevi tam da budur. CEM Vakfı ayrıca Aleviliği Diyanet İşleri Bünyesinde eritip Sünnileştirmeyi, İran'ın güdümündeki Ehlibeytçiler ise onu Şiileştirmeyi hedef olarak seçmişlerdir. Daha doğrusu ortaya çıkış nedenleri budur. Bugün faaliyette bulunan pek çok cem evi, ya da Alevilere ait "kültür derneği" adeta devlete bağlı birer kurum niteliğindedir.

Bütün bunlar ise Alevilerin inançsal ve demokratik alanda güçlü bir birlik oluşturma şansını ortadan kaldırıyor, mevcut potansiyelin harekete geçirilmesini engelliyor, baskı unsuru olarak etkilerinin cılız kalmasına neden oluyor. Alevilik adına ortaya çıkmış kurum ve kuruluşların küçümsenemeyecek bir bölümü, davalarında tümüyle haklı iken, yöntem olarak birilerinden lütuf bekler gibi hareket ediyor, kendilerini bir nevi dilenci konumuna düşürüyorlar. Haksızlık üzerine şekillenmiş 85 yıllık devlet geleneğini yargılayacaklarına, onun "hassasiyetlerine" bağlı olduklarını kanıtlama çabasını sürekli önde tutuyorlar ki bu da sonuçta baltayı kendi ayaklarına vurma anlamına geliyor. Bir yerde bir haksızlık varsa ve birileri bundan şikâyetçi iseler, haksızlığı yapan gücün prensiplerine bağlı kalarak, onun yarattığı putlara taparak bir yere varılamaz. Eğer sizi mağdur duruma

düşürenlere ve onların ilkelerine bağlı iseniz, şikâyetçi olmanızın anlamı ne? Özellikle de Alevilerin büyükçe bir kesiminin Kemalist sistemle ilişkisini bu çerçevede ele alıp değerlendirmek gerekiyor.

Kuşku yok ki eğer Alevi örgütleri bu durumda olmasalardı, inançsal ve kültürel sorunlarını ve taleplerini açık ve net bir şekilde dile getirebilselerdi ve pratikte de buna uygun ciddi bir eylem planına sahip olsalardı, hiç bir politik parti, hiç bir hükümet ve başka türden resmi organ, onları görmezlikten gelemezdi. Eminim ki böyle bir mücadele, sadece Alevilerin sorunlarını değil, kendisiyle birlikte öteki birçok demokratik ve kültürel sorunun çözümüne de büyük katkı sağlardı.

Diyelim ki Kürt Aleviler, hem toplumda genel olarak etkisini gösteren anti-demokratik uygulamalardan, hem dini inançlarından ötürü ve hem de ulusal-demokratik haklarından yoksun bırakılmaları nedeniyle ezilmekteler. Arap ve Çerkez gibi halklara mensup Alevilerin durumu yine aynıdır. Türk Alevi emekçilerin üzerinde ulusal baskı yok ama öteki iki konudaki haksızlıklar onları da etkiliyor. Eğer Alevi örgütleri, her üç konudaki haksızlığı sağlıklı tespit etmez ve gerçek anlamda demokratik bir anlayışla bunlara karşı çıkmazlarsa, kaçınılmaz olarak hem kendi inançsal haklarına kavuşma mücadelesi zarar görür ve hem de benzer öteki sorunların halledilmesi çabası güdükleşir. Bugün maalesef, Alevi örgütlerinin önemlice bir kesimi özellikle de Kürt ulusal sorununun çözümü konusunda, asgari düzeyde dahi demokratik bir tutum sergileyemiyor, tersine ırkçı-şoven çevrelerle aynı saflarda yer alıyorlar. Duvarlarında 72 milletin bir ve eşit olduğuna dair slogan yazılı Alevi örgütleri içerisinde, Kürt sözcüğünü duymaya bile tahammülsüz olanların varlığı, onların kendi inançlarının ilkelerine dahi saygı göstermediklerinin bir kanıtıdır. Bu durumda olmayan, yani hepten inkârcı olmayan Alevi örgütlerinin ise yine birçoğu kararsız ve ürkektirler. Hangi alanda olursa olsun, temel hak ve özgürlükler konusunda net bir programa sahip olmayan, bu haklara saygı gösterilmesini olabildiğince kararlı savunmayanların başarı şansı olmaz.

Politik alanda yapılacaklara gelince; Aleviler içerisindeki belli kesimler, bir Alevi partisinin kurulması istemini zaman zaman dile getirmekteler. Peki, Aleviler bir politik parti kurmalı mı, kurarlarsa başarı şansı ne olur? Konuya bu soruyu sorarak başlamak gerekir. Sorun ilkesel olarak ele alındığında elbet politik bir parti kurmak, her toplumsal kesim gibi Aleviler için de temel bir haktır. Kimseden buna itiraz gelmemesi gerekir.

Ancak, sıra böyle bir partinin başarı şansı ne olur sorusunu yanıtlamaya gelince, durum değişir. Her şeyden önce, politik bir partinin çatısı altında bir araya gelenler, belli bir dinin ya da mezhebin mensupları olsalar dahi, parti programının böyle bir çerçeve ile sınırlı tutulamayacağı açıktır. Çünkü politik bir parti iktidara gelmek ve toplumsal sorunların tümüne çözüm getirmek üzere kurulur ve programının da buna göre olması gerekir. İşte bu nokta, Türkiye'de bir Alevi partisini kurma düşüncesinin çıkmazlarından

bir tanesidir. Çünkü daha önce de değinildiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Aleviler, hem sınıfsal ve hem de ulusal bakımdan homojen değiller. İşçi Alevi var, küçük burjuva Alevi var, burjuva Alevi var vs. Ulusal bakımdan Kürt, Türk, Türkmen, Arap, Çerkez vb. halklara mensup Aleviler var. Bütün bunlar bir yana, inanç bazında bile Aleviler arasında tam bir birlik yok. Ortak bir öze sahip olsa da, aslında bir tek Alevilik değil, Alevilikler mevcut. Böyle olunca da, Alevilerin politik bir partinin çatısı altında bir araya gelebileceklerini ve iktidar için mücadele edebileceklerini düşünmek, fazla iyimser bir yaklaşım olur. Türk milliyetçisi Alevilerle Kürt Aleviler, sol ve demokratik görüşe sahip Alevilerle MHP, CHP ya da AKP'ye paralel görüşleri olan Aleviler hangi ortak payda etrafında bir araya gelebilirler?

Ne var ki kurulacak bir Alevi partisi, Alevilerin tümü yerine, onların belli bir kesimini saflarına çekecek tarzda bir programa sahip olmayı da hedef edinebilir. Böyle bir durumda güçlükler biter mi, hayır! Örneğin, yurtsever Kürt Aleviler, böyle bir partiyi kendi ulusal partilerine tercih ederler mi? Hiç sanmıyorum. Aynı şey, Türkiye düzeyinde örgütlenme hedefine sahip ilerici ve demokratik partiler bakımından da geçerlidir.

Sonuç olarak bir Alevi partisi kurma fikri, pratik güçlüklerden dolayı bana gerçekçi gelmiyor. Kanımca Alevilerin, inançsal ve demokratik temelde sahip oldukları örgüt ve kurumları vasıtasıyla, ilerici, sol ve demokratik güçlerle, Kürt yurtsever hareketiyle ortak mücadeleye önem vermeleri, bu çerçevede ciddi bir baskı unsuru haline gelmeye çalışmaları, izleyebilecekleri en gerçekçi yoldur.

BÖLÜM II

DİN, DİL, ETNİSİTE VE DİRENİŞLERİYLE DÊRSİM

14. KISA BİR TARİHÇE

14. 1. Osmanlı'dan Önceki Dönem

Dêrsimlilerle ilgili böyle bir çalışmaya başlarken, insanın aklına ilk elden "Dêrsim neresidir?" sorusunun gelmesi doğaldır. Kabul etmek gerekir ki Dêrsim, sadece bugün değil, tarihte de kesin sınırlarla belirlenmiş bir bölge değil. Bu konuyu ele alanların bir kesimi, Dêrsim'in sınırlarını Kuzey'de Karasu ile güneyde Murat nehirlerine, doğuda, Gimgim ya da Varto ve Xunus (Hınıs)'a, batıda ise Sivas il sınırları içerisindeki Qoçgîrî'ye kadar uzatıyorlar. Buna Büyük Dêrsim demek yanlış olmaz. Diğer bir kesim, Dêrsim'i daha dar çerçeve ile sınırlar ve aşağı yukarı bugün resmiyette adı Tunceli olan ilden ibaret sayar. Ancak, şu bir gerçek ki bugünkü Tunceli ili sınırları, gerçek Dêrsim'e tekabül etmiyor. Dêrsim, her halükarda bu ilden daha büyük bir coğrafi alanı kapsamaktadır.

Geçmişe dönüp uzun tarihi süreçte bu bölge ile ilgili ayrıntılı bilgiler verıneye kalkışmak bu çalişmanın çerçevesine uygun düşmez. Ancak yine de kısa bir özetleme yapmakta yarar olduğu kanısındayım.

Dêrsim'de yerleşik hayat ne zaman başladı sorusuna yanıt vermek hiç de kolay değil. Ama bunun oldukça eski dönemlere kadar uzandığını söylemek yanlış olmaz.

"XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı" adlı kitabın yazarı Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal; *"... **Çemişgezek** bölgesi M. Ö. 6. binlerden beri yerleşime açıktır. **Keban** Baraj Gölü alanında yapılan arkeolojik kazılar yerleşimin prehistorik devirlerde başladığını ortaya koymuştur... Bu bölgedeki gözeler'in bolluğu, ormanların ve kaya sığınaklarının varlığı ile kara ve su hayvanlarının çokluğu insanları Eski Taş Çağları'ndan beri bıralara çekmiş ve yerleşimleri geliştirmiştir.*

*Taş devri insanları su kaynaklarının başında bulunan inlerde oturmuşlardır. **Çemişgezek** kenarındaki yapma mağaralar, daha yüksekteki kaya sığınakları ile **Ekrek**[363] köyü çevresindeki **Cin Mağaraları** tarih öncesi dönem bakımından önemli yerlerdir.*

***Çemişgezek** yöresinde Neolitik döneme ait bir yerleşime **Pulur** höyüğünde rastlanmaktadır. Höyük katların neolitik çağa ait olduğu tespit edilmiştir. Burasının ilk Tunç Çağı'nda*

363-Köyün adının orijinal formu "Akrage,"dir.

*oymaklar birliğine dahil bir uruğun barınağı olduğu tahmin olunmaktadır. Halkın geçim kaynağını hayvancılık ve çiftçilik teşkil etmekteydi. Avcılık tali derecede bir meşgale idi. **Pulur**'da oturanlar, bakır cevherini eritmesini kalıba dökerek balta ve kargı ucu gibi aletler yapmasını biliyorlardı,"* diye yazıyor.[364]

Araştırmacılar, Milattan önce I. ve IV. yüzyıllarda Dêrsim'in de içerisinde yer aldığı yukarı Fırat boylarında **Subarlar** adında bir halkın yaşadığı görüşündeler. Subarlar, **Huriler**'in bir koludur ve tarihte maden işleyen ilk kavim diye tanınırlar. Bu kavim, işlediği madenleri Mezopotamya'ya da ihraç ediyormuş. Bu yüzden de bunlar, Mezopotamya kültürlerinin kaynağı olarak tahmin edilmektedirler.[365]

Erzincan Valisi Ali Kemali, M. Ö. 2750 yıllarında Sümer-Akad İmparatorluğunun bölgeye hâkim olduğunu belirterek şöyle diyor:

*"... **Sargon** isminde bir serkerde tarafından (Kablemilât+-2750) tesis edilmiş olan bu İmparatorluk **Basra Körfezinden Akdenize** kadar uzanıyor ve **Erzincan** da bu fesih kıt'ada bulunuyordu."*[366]

Çeşitli kaynakların verdiği bilgilere göre, tarihte, bunlardan ayrı olarak Hititler, Muşkiler, Urartular, Medler, Persler, Makedonyalılar (Büyük İskender); Kapadokya Krallığı, Romalılar, Partlar, Bizanslılar, Araplar, Selçuklular ve Osmanlılar Dêrsim'e hâkim olmuşlardır.

Kürtlerin ne zamandan beri bölgede yaşadıklarına ilişkin ise kesin bir bilgi yok.

Rus Çarlığı'nın arşivinde bulunan "Dersim Kürtleri" başlıklı bir raporda *"Kürtlerin bölgeye yerleştiği dönemi kesinlikle tesbit etme olanağı yok. Tahminlere göre, bu dönem, Ermenistan'ın yıkıldığı zamana rastlar."* deniliyor.[367]

Aynı konuya değinen M. Nuri Dêrsimi ise *"Kürdistan Tarihini çok büyük bir emekle yazmış olan merhum **Emin Zeki Bey; Hülastü Tarih El Kurd u Kurdistan** adlı eserinin 419. sayfasının devamında, Mılan aşiretine mensup 55 kabilenin isimlerini tamamen zikr ediyor. Ve bu 55 aşiretin **Abbasi** devletinin halifeleri ve **Sultan Selim** zamanlarında Dersim'den hicret ederek Elcezire'nin kuzey mıntıkası bölgelerinde yerleşmiş olduklarını ayrıntılarıyla anlatıyor,"* diyor.[368]

Bu bilgiler, Kürtlerin bölgedeki varlığının Abbasilerden de önceye, en azından Emeviler dönemine kadar uzandığını ortaya koyuyor. Emevilerin, doğuya doğru egemenlik alanlarını genişletmeye ve Kürdistan'ın da içerisinde bulunduğu bugünkü İran'ın Batı bölgelerini işgal etmeye başlamalarının, Dêrsim'e kadar uzanan geniş kapsamlı bir göç dalgasının ortaya çıkmasına neden olduğu bir olasılık olarak düşünülebilir. Bazı bulgular, bunu

364-Ünal, Prof. M. Ali, Age, Türk Tarih Kurumu Yayınlan, Ankara, 1999, s. 7

365-Koşay, Hamit Zübeyir, Keban Projesi Pulur Kazası 1968-70, Ankara, 1976, s. 35, aktaran Prof. Dr. M. A. Ünal, Age, s. 7

366-Kemali, Ali, Erzincan Tarihi, 1932, Resimli Ay Matbaası, s. 10

367-Dersim Kürtleri, ZIRGO, Kont Bestujev-Rümin nezareti altında, Sankt-Petersburg, 1863; Cilt 1. Coğrafya Vakıaları, s. 5-12; Ruşçadan çeviren: Sabri Hasoli, Averianov Yuri, Munzur Dergisi, Ankara, 22. Sayı

368-Dersimi, M. Nuri, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Özge Yay., Ankara, 1992, s. 142

doğrular niteliktedir. Kürtlerin daha eski tarihlerde bölgede yaşayıp yaşamadıkları ise ayrıca incelenmeye değer bir konudur.

Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait veriler, Kürtler üzerine daha detaylı bilgilerin edinilmesine olanak sağlıyor.

14. 2. Şerefname'de Dêrsim

Şerefname'de Melkişi Beyliği olarak da bilinen Çemişgezek Beyliğinden bahsedilirken, bu bölgenin yüz yıllarca Kürdistan olarak bilindiği, emirname ve Sultanlık belgelerinde Kürdistan sözcüğü geçtikçe sadece bu vilayetin akla geldiği anlatılmaktadır.[369]

Yine aynı eserde verilen bilgilerden anlaşıldığına göre, İran'da Saltanat'ın başına geçen ve Mehmet Emin Bozarslan tarafından "Uzun Hasan olsa gerek" diye not düşülen Bayındırlı Hasan Bey, Kürdistan beylerine karşı bir yok etme savaşı yürütmeye başlıyor. Şerefhan onun bu çabasını "... *Bu Hasan Bey ise gayretini, Kürdistan beylerinin ve köklü ailelerinin, özellikle bunlardan Karakoyunlu ailesi Sultanlarıyla eskiden dostluk kurmuş ve anlaşmış olanların köklerini kazmaya yöneltti*" sözleriyle özetliyor.[370]

Bu yüzden de söz konusu Beyler, Uzun Hasan zamanında büyük güçlükler yaşıyorlar. Çemişgezek Beyliği de, onun hedefleri arasında yer alan beyliklerden biridir. Uzun Hasan, bu amaçla Hırbendelu kabilesini Çemişgezek vilayetine saldırtıyor ve vilayet buranın beyi olan Şix Hesen (Şeyh Hasan)'in elinden çıkıyor. Şeref Han, bundan sonra olanları şu şekilde dile getiriyor:

> "Şeyh Hasan yiğit, cesur, asil, son derece alicenap ve cömert bir gençti. (...) Önce Allah'a tevekkül ederek, sonra da etrafında toplanmış olan ülkesinin cesur ve kahraman Kürdlerine güvenerek, ülkesini gasp edenlere karşı ansızın harekete geçti ve onları ülkeden çıkarttı. Böylece duruma hakim oldu ve adaletle, insafla ülkeyi yönetmeye başladı."[371]

Şeyh Hasan'dan sonra Beylik yönetimi oğlu Sohrab Bey'e, ondan sonra da Hacı Rüstem Bey'e geçiyor.

Yine bu arada, Safevi hükümdarı Şah İsmail de bölgeyi denetimi altına almak için giderek artan bir çaba içerisine giriyor.

Türk tarihçisi İshak Sunguroğlu'nun verdiği bilgilere göre Şah İsmail bu amaçla bölgeye Nur Ali isminde bir temsilcisini yolluyor. O sıralar Çemişgezek Beyi olan Rüstem Bey, yönetimi ona devrediyor ve Şah'ın yanına gidiyor. Ancak Nur Ali zulme dayanan bir yönetim kuruyor, bu arada birçok önde gelen kişiyi idam ediyor. Bunun üzerine başkaldıran halk geri dönmesi ve ayaklanmanın başına geçmesi için Rüstem Bey'e haber yolluyor.[372]

369-Şeref Han, Şerefname, çeviri: M. Emin Bozarslan, Deng Yayınlan, İstanbul 1998, s. 136

370-Şeref Han, Age, s. 136

371-Şeref Han, Age, s. 136

372-Sunguroğlu, İshak, Harput Yollarında, 1958, c. 1., s. 134-135

Hacı Rüstem Çaldıran zaferinden sonra Tebriz'e hareket eden Sultan Selim'in yanına gidiyor. Ne var ki Sultan Selim aynı gün, Hacı Rüstem Bey'i, yanında bulunan 40 kişi ile birlikte idam ediyor.

Şerafname'de Yavuz'un bu davranışına neden olarak, Otlukbeli Seferi sırasında, Fatih Sultan Mehmet Kemah üzerine yürüdüğünde, kale muhafızlarının kaleyi teslim etmek isterken, Rüstem Bey'in bunu engellemesi gösteriliyor.[373]

Bu görüşe karşı çıkan Prof. Dr. M. Ali Ünal'a göre ise asıl neden Çaldıran seferi sırasında, Rüstem Bey'in Şah İsmail ile birlikte davranması ve Osmanlı ordusuna karşı savaşmasıdır.

> "Rüstem Bey, Çaldıran'da Şah İsmail'in saflarında Osmanlılara karşı savaşa katılmıştır. Ancak zafer Osmanlı tarafından kazanılıp, Yavuz, Tebriz üzerine yürüyünce Rüstem Bey de Yavuz Sultan Selim'e sığınıp itaatini arz etmekten başka çare bulamamıştır... Fakat bu defa Rüstem Bey, yanlış ata oynamış, hatalı tercih yapmış, tuttuğu taraf savaşı kaybetmişti."[374]

Rüstem Bey'in oğlu Pir Hüseyin Bey ise o sırada Irak'ta bulunmaktadır. Haberi alır almaz, Mısır'da hüküm sürmekte olan Çerkes Sultanlarının mahiyetine girmek üzere yola koyuluyor. Malatya'dan geçerken, Mısır Sultanları tarafından tayin edilmiş olan Malatya Beyi Memay Bey'e uğruyor ve yardım talebinde bulunuyor. Memay Bey kendisine, her gün biraz daha güçlenen Osmanlılara sığınmasını tavsiye ediyor.

Pir Hüseyin Bey, bir süre tereddüt ettikten sonra Memay Bey'in tavsiyesine uyarak o sıralarda Amasya'da bulunan Yavuz Sultan Selim'e sığınıyor. Şeref Han, Yavuz Sultan Selim'in, onun bu cesurca davranışına hayranlık duyduğunu ve *"Ben babasını ve oğlunu Melkişi aşireti reislerinden 40 kişi ile birlikte öldürdüm; buna rağmen korku ve çekinme, kendisini otağıma iltica etmekten alıkoymadı,"* dediğini ve bu nedenle de yardıma karar kıldığını belirtiyor.

Buna karşılık Prof. Dr. M. A. Ünal, bu olayı yorumlarken; *"**Yavuz Selim'in, Pir Hüseyin Bey'in itaatini kabul edip, ona Çemişgezek Beyliğini** vermesinin sebebi, onun cesaretine olan hayranlığından çok, o sırada Güneydoğu Anadolu'da faaliyet gösteren Safevi komutanı **Ustaclu Karahan**'a karşı takip edilen ve bölgedeki **Kürd Beylerini Osmanlı** yönetimine bağlamak amacı taşıyan siyasetinin yürürlüğe konmuş olmasıdır,"* bu siyasetin fikir babası ve uygulayıcısı ise *"İdrisi Bitlisi'dir,"* diyor.[375]

Bu gelişmelerden sonra; bir görüşe göre Sultan Selim'in Pir Hüseyin Bey'e destek olmak üzere görevlendirdiği Bıyıklı Mehmet Paşa, Nur Ali'nin üzerine yürüyor ve onu öldürtüyor. Buna karşılık Şeref Han, aynı konuda daha farklı bir bilgi veriyor. Şeref Han'a göre, Pir Hüseyin Bey'in işi aceleye

---

373-Şerefname, s. 191-192

374-Ünal, Prof. M. Ali, Age, s. 16

375-Ünal, Prof. M. Ali, Age, s. 17

getirdiğini, çevresinden ve aşiretlerinden adam toplayarak, Mehmet Paşanın ordusu henüz yardımına gelmeden, ülkesini gasp etmiş olanların üzerine yürüdüğünü, Nur Ali'yi yenilgiye uğratıp öldürdüğünü belirtiyor.[376]

Sonuçta, Osmanlı İmparatorluğu, Dêrsim'i topraklarına kattı. Peki yeni bir dönem başlarken, ekonomik, sosyal ve kültürel yönden Dêrsim'in durumu nasıldı? Daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu nasıl bir toprak parçasını sınırlarına katıyordu; bu sorulara bir yanıt, "XVI. Yüzyılda Dersim'de Nüfus ve Etnik Kimlik" bölümünde verilmeye çalışılmaktadır.

14. 3. XVI. Yüzyılda, Resmi Kayıtlara Göre Dêrsim

Söz konusu dönemde, Dêrsim'in durumu hakkında bilgi edinilecek kaynaklardan biri kuşkusuz Şerefname'dir ki yukarıda ondan bazı aktarmalar yapıldı ya da atfen bilgiler verildi.

Türk Yazarı İshak Sunguroğlu'nun "Harput Yollarında" isimli eseri de yine aynı konuda başvurulabilecek eserlerden bir diğeridir. Yazar'ın, dışarıdan Dêrsim'e gerçekleşen bir Kürt göçü ile ilgili olarak verdiği bazı bilgiler, bu çalışmanın **"Kırmancca (Zazaca) Konuşan Kürtler ve 20. Yüzyıl Kürt Direnişlerindeki Rolleri"** başlığını taşıyan bölümde yer almaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'ın, daha önce bazı alıntılar yaptığımız "XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı" isimli kitabı, kuşkusuz bu konuda başvurulabilecek kaynakların başında geliyor. Prof. M. Ali Ünal bu eserinde, dönemin tahrir defterlerini inceleyerek bölgenin ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili önemli bilgileri okuyucunun hizmetine sunmuş.

Kitapta yer alan kimi bilgilerin aktarılması, üzerinde durduğumuz noktalara açıklık kazandırmak bakımından gereklidir.

14. 3. 1. XVI. Yüz Yılda Çemişgezek Sancağında Nüfus (1518-1566)[377]

	1518		1566	
	H	M	H	M
Şehir				
Müslim	50...	5	225...	77
Gayri Müslim	200...	80	319...	100
Şehir Toplamı	250...	85	544...	177

376-Şeref Han, Age, s. 139

377-Kaynak: Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 60, 3 No. lu tablodan.

	1518		1566	
	H	M	H	M
Köyler				
Müslim	3022...	665	1277...	739
Gayri Müslim	3186...	1161	3420...	929
Köy Toplamı	6208...	1826	4697...	1668

	1518		1566	
	H	M	H	M
Şehir+Köy				
Müslim	3072...	670	1502...	816
Gayri Müslim	3386...	1241	3739...	1029
Genel Toplam	6458...	1911	5241...	1845

14. 3. 2. Müslim ve Gayrimüslim Nüfusun Toplam İçerisindeki Nispeti.

	(%)			
	1518		1566	
	H	M	H	M
Şehir				
Müslim	20...	6	41...	44
Gayri Müslim	80...	94	59...	56
Şehir Toplamı	100...	100	100,..	100
Köyler				
Müslim	48, 6...	36,4	27, 1...	44, 3
Gayri Müslim	51, 3...	63, 5	72, 8	55, 6
Köy Toplamı	100	100	100	100
Şehir+Köy				
Müslim	47, 5...	35	28, 6...	44, 2
Gayri Müslim	52, 4...	65	71, 3...	55, 7
Genel Toplam[378]	100...	100	100...	100

Görüldüğü gibi;

1-İstatistikler, o dönemde, yani XVI. Yüzyıl'da Çemişgezek Beyliği'nde Müslüman olmayan halkın, Müslümanlardan sayıca daha fazla olduğunu ortaya koyuyor. Ne var ki bu konuya değinirken, şu önemli noktayı da göz ardı etmemek gerekir. Hıristiyanlar kilise tarafından kaydedildikleri için sayıları bellidir, biliniyor. Ancak yörenin, sayıca iki büyük halkından biri olan Kürtlerin durumu öyle değil. Kürtler, yüzyıllardan beri, yabancı olarak gördükleri devletlerle ilişkilerini en alt düzeyde tutmak, vergi vermemek

378-Kaynak: Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Age, s. 60, 4 No. lu tablodan

ve askere gitmemek gibi nedenlerle resmi kayıtlara geçmekten sürekli kaçınan bir halktır. Kaçak yaşama, bir bakıma onlar için bir yaşam tarzı olagel-di hep. Bu durumun, özellikle de sınır bölgelerinde son yıllara kadar devam ettiği ise yine bilinmeyen bir şey değil.

O halde, Kürtler eğer 16. Yüzyılda "Müslim" kategorisi içerisinde idiyseler, Müslüman nüfus sayısının aslında yukarıdaki tablolarda verilenden daha fazla olması gerektiğini rahatça söyleyebiliriz.

2-16. Yüzyılda nüfusun çoğunluğu köylerde yaşamaktadır. Başka bir deyişle köy nüfusu kentlerinkinden daha çoktur.

3-Gayrimüslimler, Müslüman olanlara oranla daha fazla kentlidirler. 1518 yılında, kentli hanelerin yüzde 80'i Gayrimüslim, yüzde 20'si ise Müslüman'dır. Yalnız başına yaşayanlar bakımından ise bu oran aynı dönemde sırasıyla yüzde 94 ve yüzde 6'sıdır.

4-Zaman ilerledikçe, kentlerdeki Müslim, Gayrimüslim nüfus dengesi Müslüman olanlar lehine değişiyor. Örneğin, Müslüman ailelerin toplam ailelere oranı, 1518 de %20 iken bu oran 1566 da %41'e ulaşıyor. Yalnız başına yaşayanların oranı da yine aynı dönemde yüzde 6'dan yüzde 44'e çıkıyor.

5-16. Yüzyılda bazı yöreler Çemişgezek Beyliği'nden ayrılıyorlar ve beylik sınırları giderek daralıyor. Prof. M. Ali Ünal'ın eserinde yer alan bilgilere göre 1523'te Gurzelik, Kuziçan ile Şirzu sancaktan kopan bölgelerdir.

Diğer taraftan, Gayrimüslimlerin etnik kimliği nasıldır, bu belli değil. Bu dönemde bölgede yoğun bir Ermeni nüfusun yaşadığı bilinmektedir. Ne var ki Müslüman olmayanların tümü Ermeni mi, yoksa bunlar arasında başka halklar da var mı, bilemiyoruz. Diyelim ki Rum ve Süryaniler var mıydı? Tarihi veriler, bir zamanlar Kürtlerin bir bölümünün Hıristiyan olduklarını ortaya koyuyor. Acaba aynı dönemde, yani 16. Yüzyılda bu bölgede Hıristiyan Kürtler yaşıyorlar mıydı? Günümüzde, Dêrsim Kürtlerinin kimi geleneklerine bakıldığında, Hıristiyanlarla aralarında bir hayli benzerlikler olduğu rahatça görülür. 18. ve 19. Yüzyıllarda Dêrsim'i gezen Hıristiyan gezginciler içerisinde Dêrsimlilerin en azından bir bölümünü Hıristiyan ya da ona çok yakın gösterenler var. Bu gezginciler, görüştükleri kişilerin isimlerini veriyor, onların ağzından bu konuyu güçlendirecek bilgiler aktarıyorlar. Şayet bu raporlarda verilen bilgiler doğruysa, söz konusu Yüzyıllarda Dêrsim'de Hıristiyan dinine mensup Kürtlerin yaşadıkları düşünülebilir. Bazı kaynaklarda yer alan bilgiler ve bölgede bugün hala da yaşamakta olan kimi geleneklere bakılırsa, o dönemde Dêrsim'de yaşayan Kürtlerin bir bölümünün Yezidi oldukları anlaşılmaktadır. Eğer böyle bir durum söz konusu idiyse, bunların da gayrimüslimler arasında sayıldıklarını kabul etmek gerekir. Diğer taraftan Müslümanlarca "Rafızi" olarak adlandırılan Aleviler ya da Kızılbaşlar kayıt defterlerine nasıl kaydedildiler, yani Müslüman mı yoksa gayrimüslim mi; bunun da göz önünde tutulması gerekir.

Doğaldır ki ancak bütün bunlar aydınlığa kavuşturulduktan sonra

"gayrimüslim nüfus"un etnik bileşimi hakkında sağlıklı bir sonuca ulaşmak olanaklı hale gelebilir.

14. 3. 3. "Ekrad" Terimi Neyi İfade Ediyor?

Prof. M. Ali Ünal'ın kitabında, yörenin asayiş durumu ile ilgili olarak 1514 tarihli Çemişgezek Kanunnamesinde yer alan şu dikkat çekici paragrafa yer veriliyor:

"Vilâyet-i mezbûrede sâbıkda Ekrad zulmünden nice re'âyâ perâkende olup hârici vilayete gidüp hâliya Osman kânûnu olduğun istimâ' eyledüklerinde."[379]

Burada, "Ekrad" terimi üzerinde de duran yazar şunları söylüyor:

"Buradaki "**Ekrad Zulmü**" terimi dikkat çekicidir. İlk bakışta etnik bir ayrımmış gibi görünen bu deyim ile kast edilen aslında konar-göçer aşiretlerin çiftçilikle geçinen halka zarar vermeleri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü "Ekrad Zulmü" ile nice re'aya'nın perakende olup harici vilayete gittiginden bahisle ziraatle uğraşan halktan söz edildiği açıktır."[380]

Kanımca, yazarın dile getirdiği gerekçe, burada kullanılan "Ekrad" teriminin etnik anlama gelmediğini açıklamak için yeterli değil. Neden?

1-"Ekrad" terimi Arapçada "Kürtler" demektir ve Osmanlı belgelerinde de aynen kullanılmaktadır. Nitekim yazarın kendisi de *"Ayrıca, Osmanlı Tahrir memurlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan herkesi "Kürd" olarak resmiye ettikleri sık rastlanan bir vakıadır."*[381] demek suretiyle, terimin "Kürt" anlamında kullanıldığını bir bakıma kabullenmektedir. Osmanlı döneminde "Kürt" teriminin Arapçada çoğul formu olan "Ekrad" şeklinde yazıldığını göz ardı etmemek gerekir.

Ayrıca, Osmanlı Tahrir memurlarının nüfusun etnik bileşimini bilinçli ya da keyfi olarak Kürtlerin lehine değiştirip *"Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşayan herkesi "Kürd"* olarak kaydettiklerine inanabilmek için ne gibi nedenler var, anlamak mümkün değil. Bu bakımdan, bu belirleme pek de inandırıcı gelmiyor bana. Nitekim kitabın yazarının incelediği tahrir defterlerinde de, "Ekrad" (Kürtler) teriminin yanı sıra, "Etrak" (Türkler) terimine de yer verilmiş, yani etnik kimliğin yazılması gerektiğinde, her grup ne ise öyle yazılmış.

Kaldı ki, yukarıda da değindiğimiz gibi Arapçada Kürtler anlamına gelen "Ekrad" terimi sadece Selçuklu ve Osmanlı belgelerinde değil, Arapça kaynaklarda da etnik anlamda kullanılmış.

"Ekrad zulmünden zarar görenlerin *"ziraatla uğraşan halk"* ya da köylü olması, ne saldırıyı yapanların etnik olarak Kürt olmadıklarını ortaya koyabilir,

---

379-Age, s. 75

380-Ünal, Prof. Dr. M. Ali, Age, s. 75

381-Age, s. 56

ne de mutlak surette *konar-göçer* olduklarını. Bunlar, birbirlerinden farklı şeylerdir. Söz konusu "zulmü" yapan, diğer bir deyişle *"ziraatla uğraşan halka zarar vermiş"* olanlar, o bölgede yerleşik bir kesim de olabilir, göçer ya da yarı göçebelik yapanlar da olabilir, bölge dışından gelmiş olanlar da.

2-Kanımca en büyük ihtimal, bu eylemin, dışarıdan gelmiş olan bir Kürt grubu tarafından yapılmış olmasıdır. Esasında, yazılı ve sözlü kaynaklara dayanan kimi bilgiler bir araya getirildiklerinde, bu son ihtimal daha güçlü olarak karşımıza çıkar. Bir kaç örnek:

Yazının bundan önceki bölümlerinde, Şah İsmail'in zulmünden kaçarak Van, Bitlis, Elazığ ve Dêrsim yöresine yerleşen Kürtlerden bahseden Türk yazarı Sunguroğlu'na ait bir alıntıya yer vermiştik.

Örneğin, Maraş ve Malatya yöresinde yerleşik olan Sinemili aşireti mensupları gayet emin şekilde "Biz Dersim ve Elazığ yöresinden gelmişiz," diyorlar. O yöreden tanıdığım birçok aileden bunu bizzat duymuşumdur.

Ayrıca, M. Nuri Dêrsimi'nin tarihçi Emin Zeki Bey'in verdiği bilgilere dayanarak bahsettiği Dêrsim'den dışarıya yapılmış göçle ilgili söyledikleri-ne de yukarıda yer verilmişti.

O halde şu sorunun yanıtı üzerinde düşünmek gerekir: 1514 tarihli resmi belgelerde yer alan ve "Ekrad zulmü" diye bahsedilen olaylar, Sunguroğlu'nun yukarıda bahsettiği Kürt göçü ile bağlantılı olamaz mı? Büyük ihtimalle öyledir. Şah İsmail'in zulmünden kaçan söz konusu Kürtlerin geldikleri yeni yerler, elbette boş yani sahipsiz değillerdi. O halde gelenler nasıl yerleştiler buralara? Satın alarak mı, başka türden barışçıl bir yolla mı, yoksa zor kullanarak mı? Teorik olarak, kimileri bakımından ilk iki seçeneğin geçerli olduğu kabul edilse bile, asıl yöntemin zor yoluyla ele geçirme olduğunu söylemek yanlış olmaz sanırım. Yeni gelenler çatışarak, şiddet kullanarak, toprağın eski sahiplerinin en azından bir bölümünü, yerlerini terk etmeye mecbur bıraktılar ve onlardan boşalan yerlere kendileri yerleştiler.

3. Öte yandan kitabın yazarının söylediği gibi "Ekrad zulmü," "göçebe zulmü" anlamına gelse bile, yine de bu, "Ekrad" sözcüğünün etnik kimliği ifade etmediği anlamına gelmez.

Unutmamak gerekir ki o dönemde de yörede göçebelik yapanlar asıl olarak Kürtlerdi. Başka halklara mensup tek tük göçebe gruplar olsa bile bunların sayıca önemli olmadıkları açıktır. O nedenle de göçebe terimi ile Kürt teriminin aynı anlamda ve birbirleri yerine kullanılmış olması bir ihtimal olarak düşünülebilir ki Kürt toplumunda buna benzer başka örneklere de rastlanmaktadır. Örneğin, Kürdistan'ın bazı yörelerinde Kürt asilzadeler, kendilerini sıradan halk tabakalarından ayırt edebilmek için, özel adlar kullanırlar. Diyelim ki Kars yöresinde Kürt asilzadelere "torin" denir. Yine Van, Hakkâri yöresinin kimi yerlerinde "Kirmanc" ya da "Kurmanc" denildiğinde alt tabakalar (köylüler, hizmetkârlar vs.) kastedilir. Yani söz konusu terimler burada sosyal tabakalardan birinin adı haline gelmiş durumdadır.

Ne var ki bu ayrım, onların Kürt kimliklerini de ortadan kaldırmıyor. Diğer bir deyişle bu yörede aynı terim, her iki anlamda birden kullanılıyor.

Prof. M. Ali Ünal'ın söz konusu kitabında yer alan örnekler, 16. Yüzyıla ait tahrir defterlerinde, kural olarak aşiretlerin isimlerinin yanında etnik kimlik adının yazıldığı anlaşılmaktadır. Defterlerde yer alan cema'at ve aşiretlerin isimlerinin yanındaki "Ekrad" sözcüğü bu amaçla yazılmış. Yine aynı defterlerde, iki köyün isminin yanında "Etrak" (Türkler) de yazılmış. Prof. M. Ali Ünal'ın kitabında söz konusu iki köy hakkında şu satırlar yer alıyor:

> "Diğer taraftan sadece 1518 tarihinde Çemişgezek sancağına tâbi olan ve daha sonra sancaktan ayrılarak ayrı sancak haline getirilen Kızuçan *(bugünkü Pilemûriye; resmiyette Pülümür-Munzur Çem)* nahiyesine bağlı Hacılu köyü için "Türk" ibaresi konulmuştur. Bunu "Hacılu Türk" şeklinde okumak da mümkündür. Bundan başka Keban nahiyesine bağlı Hedi köyü için de Etrâk tabiri kullanılmıştır. Keza yine Keban nahiyesine bağlı Kergâh köyünün yanına da "İslami Türk" ibaresi yazılmıştır. Nahiye Merkezi Keban için de "Ribât-ı Keban Etrâk" şeklinde dikkat çekici bir kayıt konulmuştur. Bu ibarelerin etnik bir farklılığı belirtmek için mi konuldukları, yoksa yerleşik hayata geçmiş unsurları göstermek için mi kullanıldıkları tam olarak kestirilememektedir."[382]

Yazarın daha önce belirttiği gibi eğer "Ekrad" terimi "göçebelik" anlamında kullanılıyorsa, o zaman buradaki "Etrak" neyin nesi oluyor? "Etrak" teriminin tıpkı "Ekrad" gibi göçebeliği ifade etmek için de kullanıldığı söylenilirse, etnik anlamı farklı olan her iki terimin burada aynı anlamda kullanıldığını kabul etmek gerekir ki buna katılmak mümkün değil. "Göçebe" sözcüğü yerine neden bazı yerlerde "Etrak," bazı yerlerde ise "Ekrad" densin ki? Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, "Etrak" teriminin nahiye merkezinde oturanlar için kullanılmış olması da, onun göçebe anlamına gelmediğini yeterince açıklığa kavuşturuyor. Gerçek şu ki bizzat kitabın yazarının aktardığı bilgiler, "Etrak" ve "Ekrad" terimlerinin burada da etnik anlamda kullanıldıklarını ortaya koymaktadırlar. Bu terimlerle adlandırılan topluluğun göçebe, yarı göçebe ya da yerleşik olmasının bu anlamda bir önemi yok. Tahrir defterlerinde de her iki terimin hem göçebe hem de yerleşik olanlar için kullanılmasının nedeni de budur.

Üstelik adlarının yanına "Ekrad" sözcüğü yazılmış olan kesimlerin çoğu bugün de aynı isimlerle bölgede yaşıyor ve etnik kimlikleri de Kürt'tür.

14. 3. 4. Aşiretler ve Cemaatler

Prof. M. Ali Ünal, yukarıda adı geçen eserinde, bölgede yaşayan aşiretlerle cemaatler hakkında da bilgiler veriyor. Göçebe oldukları belirtilen aşiret ve cemaatler şunlardır:

382-Ünal, Prof. M. Ali, Age, s. 84-85

14. 3. 5. Büyük Millili Cema'ati

Yazarın verdiği bilgilere göre bu cemaat, defterlere *"Cema'at-i Millili-i Büzürg"* şeklinde geçmiş. Sayıları 1518 de 225 hane, 45 mücerreddir (yalnız başına yaşayanlar). 1541 yılında ise bu rakamlar sırasıyla 313 ve 45'dirler.

Yazar, bu aşiretle ilgili olarak *"... Millili aşireti Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun en büyük aşiretlerinden birisidir. Bazı yerlerde Milli, bazı kayıtlarda ise Millili biçiminde yazıldığı görülmektedir. Birçok yerde "Ekrâd-ı Millili" şeklinde de geçmektedir,"* diyor.[383]

Aşiretin lehçesi Kurmancca olmasına karşın, bugün Dêrsim'de yaşayanları genellikle asıl lehçelerini unutmuş, Kırmanccayı (Zazacayı) konuşmaktadırlar.

14. 3. 6. Millili Küçük ve Küçüklü Cema'ati

Bu da Milli aşiretinin bir koludur. Tahrir defterindeki kayıtlara göre 1918'de 124 hane, 44 mücerred, 1541'de ise 118 hane ve 29 yalnız kişidirler.[384]

14. 3. 7. Şeyh Osmanlı Cema'ati

Sayıları 1518'de 141 hane ve 24 yalnız kişi, 1541'de ise 227 hane, 126 yalnız kişidirler. Prof. M. Ali Ünal, bu cema'at isminin yanında sürekli "Tabi aşireti Şeyh Osmanlu" ibaresinin yazılı olduğunu belirtiyor.[385]

Öyle anlaşılıyor ki cemaatin etnik kimliği ile ilgili olarak defterlerde herhangi bir kayıt bulunmuyor. Ancak yazarın kendisi, ***"şeyh Osmanlı Cema'atı Türkmân Yörügânı*** **taifesinden olup** ***Maraş*** **eyaleti** ***Dulkadriyye*** **kazasında da mevcuttur."**[386] diyor.

Bu saptama ne ölçüde yerindedir, ona da kısaca bir göz atmak gerekir. Her şeyden önce acaba neden öteki aşiret ya da cemaatlerin adlarının yanında etnik kimlik adları yazılı iken bu cemaat için sadece "Cema'atı ıslamiye" diye yazılmış; bunun nedenini araştırmak gerekir.

Kimi bölgelerde, nasıl ki asilzadeler kendilerini sıradan halktan ayırıyor ve özel adlar kullanıyorlarsa, dini önderlik rolüne sahip kişi ya da grupların da aynı şekilde kendilerini aşiret ya da etnik kimlik adıyla değil de dini kimlikle ifade etmeleri sıkça rastlanılan bir durumdur. Çünkü din adamlarının otoritesi, aşiret ve millet ile sınırlı değil, daha geniş çerçevelidir. Diğer bir deyişle aşireti, lehçesi, dili ve sosyal statüsü ne olursa olsun, şeyh, herkesin şeyhidir. İhtimaldir ki "Şeyh Osmanlu Cema'ati" de öteki kimlikleri bir kenara bırakmış, sadece dini kimlikle kendisini adlandırma yolunu seçmiştir.

383-Age, s. 77

384-Age, s. 82

385-Age, s. 83

386-Age, s. 83

Mevcut bilgiler, bu cemaatin etnik olarak Türkmen olduğunu kabul etmeye yeterli değil. Kürt ya da başka bir halka mensup olmaları da mümkündür. Kaldı ki Türkmenlerde genellikle Alevi Türkmenlerde, "şeyh" terimi pek rastlanmayan bir sıfattır.

14. 3. 8. Kuhpiniklu Cema'ati

Yazar bu cema'at için **"Tahrir defterlerinde, "Ekrâd," "Ekrad-ı Kuhpiniklü" olarak zikerdilen bu cemâ'atin tamamı Belde nahiyesine tabi 10 köyde yaşamaktadır. *Kuhpiniklü* Cemâ'ati *Rakka*, *Malatya* ve *Arapkir* taraflarında da bulunmaktadır,"** diyor.[387]

14. 3. 9. Şakaklu Cema'ati

Bunlar da defterlerde "Ekrad" yani Kürt olarak kaydedilmişler. Bilindiği gibi bu aşiret bugün de Dêrsim'de yaşıyor. Türkçe "şavak" Kürtçe ise "şekak" ya da "sekak" adıyla tanınmakta olup lehçesi Kurmanccadır.

14. 3. 10. Metliblü Cema'ati

Defter kayıtlarına göre bunlar da "ekrad" yani Kürt'türler. Yazar, bu konuya ilişkin olarak ayrıca şunları yazıyor:

"*Ekrâd* taifesinden olan *Metaliblü* Cema'ati, biri *Ribât* nahiyesine, 6'sı *Gündüz* nahiyesine tabi 7 köyde oturmaktadırlar.

"*Metaliblü Ekrâdı*"nın 1518 tarihinde toplam *80 hâne* ve 13 *mücerred*, 1523'te 90 *hâne* ve 7 *mücerred*, 1541'de 163 *hâne* ve 71 *mücerred* nüfusa sahip olduğu görülmektedir. 1566 tahririnde ise sadece *Gündüz* nahiyesine bağlı *Karsinlü* köyü defterde geçmektedir."[388]

Bütün bunlardan ayrı olarak yazar, tahrir defterlerinde *"...cemâ'at denilmeden "Ekrâd" adı altında kaydedilen 17 kadar köy dahi bulunmaktadır ki, bunların da isimlerinden cemâ'at oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü köylerin isimleri esasen cemaat ismidir. Mesela "Ekrâd-ı Barginü, Ekrâd-ı Burbulu, Ekrâd-ı Dimili, Ekrâd-ı Disimlü, Ekrâd-ı Ceberlü"* diyor.[389]

Prof. M. Ali Ünal'ın aktardığı bu adlar da *"ekrâd"* teriminin etnik anlamda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Çünkü burada "ekrad" sözcüğünün arkasına gelen adlar göçebeliği değil, belli Kürt gruplarının etnik adlarını ifade ediyor.

Kürtçenin Kurmancca lehçesinde "Barginî," Kırmancca (Zazaca) da ise "Barginîye" olarak bilinen bir köy bugün de var. Köyün halkı Kurmancca lehçesini konuşan Ağuçanlardır ki Alevilerin "Türklüklerini" kanıtlamak

387-Age, s. 84

388-Age, s. 84

389-Age, s. 85

için çokça çırpınan İzzettin Doğan da bu soydandır. Bunlar, dinsel açıdan mürşitlik makamında bulunmaktadırlar. *"Ekrâd-ı Bargını"* Bargını ya da Barginîye Kürtleri anlamına gelmektedir. Ekradı Burburlu, Ekradı Ceberlü için de durum aynıdır.

"Dimilî" sözcüğü, günümüzde Kuzey Kürdistan'da herhangi bir aşiretin adı değil, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlere verilen genel adlardan bir tanesidir. Ancak Irak Kürdistanı'nda "Dimilî" ismiyle bilinen ve Yezidilik inancına mensup olan bir Kürt aşireti var. Lehçesi Kurmanccadır. Dêrsim yöresinde ise Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtler kendilerine "Dimilî" demezler. Onlar, etnik kimlik adı olarak "Kırmanc" terimini kullanırlar. "Dimilî" sözcüğü, yörede Kurmancca konuşan Kürtlerin onlar için kullandıkları addır. Yine resmi otoritelerin de bu terimi sıkça kullandıkları biliniyor. Kendilerine "Dimilî" diyen ve lehçesi Kırmancca olan Kürtler, Sêwrege (Siverek), Bitlis ve Siirt yörelerinde yaşayanlardır. Bir görüşe göre Sêwrege'de ki Dimilî Kürtler, Dêrsim'den göç etmişler. Yılmaz Güney'in köyünün adının Dêrsim olması da bu görüşe güç katmaktadır.

Dêrsim'de konuşulan Kürtçenin her iki lehçesinde de bölgenin adı "Dêrsim" değil, "Desim" olarak geçer. Yukarıdaki örneklerin de ortaya koyduğu gibi Osmanlı Türkçesinde bu ad ya Kürtçedeki aslı gibi, yani "Desim" ya da ona yakın olan "Disim" diye geçer.

Dêrsim'de bugün "Desim" ya da "Disim" adında bir aşiret yok. Bu çalışmanın başka bölümlerinde değinildiği gibi, "Aşîrê Dêsimî" (Dêrsim Aşiretleri) terimi, Doğu Dêrsim'de yaşayan ve Kırmancca konuşan aşiretler grubu için kullanılan isimdir.

Örneğin, 1933'te öldürülen Sey Riza'nın ortanca oğlu Bava Îvrayîm ya da Bira Îvrayîm üzerine söylenmiş türkü de Sey Riza'nın ağzından bu ayırım şöyle dile getiriliyor:

"Lazê mi Xozat ra amo
Şîna vesayîye de
Axlerê Şixhesen û Dêrsimî
Cîgera ma xo ra kerdê rajî."

Türkçesi:
Oğlum Hozat'tan dönmüş
Yanası Şine'de
Hoş etmiş gönlüünü
Şixhesen ve Dêrsim ağalarının gönlünü

"Ekradı Desimlü"nin ise "Desim Kürtleri" anlamında olduğuna kuşku yok. Bununla kastedilenler bütün Dêrsim Kürtleri değil, yukarıda bahsi geçen ve "Aşîrê Dêsimî" denilen Doğu Dêrsim'deki aşiret grubudur. O zaman durum nasıldı tam olarak bilemiyoruz. Büyük olasılıkla, o dönemde tek bir aşiret olan *"Ekrâd-ı Disim"* ya da *"Ekrâd-ı Desim"* daha sonra çoğaldı,

farklı kollara ayrıldı ve böylece bugün bildiğimiz "Dêrsim Aşiretleri" grubu ortaya çıktı.

Bölgede, başka halkların mensupları bulunsalar da sayısal olarak fazla değiller bunlar.[390]

14. 4. XVI. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar Dêrsim

Osmanlı İmparatorluğu ile Kürdistan Beyleri arasında İdrisi Bitlisi'nin çabasıyla uzlaşmaya varılmasından sonra kısmi bir sessizlik döneminin yaşanmakta olduğu bilinmektedir. Ne var ki bu durum bir yere kadar vardı ve ondan sonra ilişkiler giderek artan ölçüde bozulmaya başladı ki doğal olarak Dêrsim de bu gelişmenin dışında kalamazdı.

Hatta ülkemizin bu parçasında, İmparatorluk yönetimiyle olan çelişkilerin daha şiddetli olması için de yeterli nedenler mevcuttu. Örneğin, din farkı bu nedenlerden biriydi. Osmanlı, şeriat esaslarına göre yönetilen Müslüman bir devlet iken, Dêrsim halkı Hıristiyan ve Alevi idi. Alevileri "Rafizi" ilan eden, onlara karşı "katli helaldir" fetvaları çıkartan ve fiili olarak da katliamlar yapan İmparatorluk, doğal olarak Dêrsim halkı için sempati ile bakılabilecek bir güç niteliği taşımıyordu. Zaten en başta da bu nedenle, Dêrsim yüzyıllarca, Osmanlı zulmüne uğrayanlara destek olan, onlara kucak açan bir bölge olarak kaldı. Dağlık ve engebeli coğrafi yapısı ise ona doğal bir kale görünümü kazandırmıştı.

Bu yüzen de, Osmanlı yönetimi, Yavuz Selim zamanından beri sürmekte olan duruma son vermeye, yani Kürdistan Beyliklerini ortadan kaldırmaya karar verirken Dêrsim'i unutmuyor.

M. Nuri Dêrsimi, *"Her ne kadar 1635 de dördüncü **Sultan Murat**, muhtar kürt beyliklerini temamen ortadan kaldırmak amacıyla bir askeri harekat yapmış ve Erzurum'a kadar sokulabilmiş ise de, Dersime kesin olarak niifuz edememiş ve tesir yapamamıştır. Du ("Bıı," Munzur Çem) Osmanlı Padişahının Dersime verebildiği biricik zarar, Dersim civarındaki bir takım silahsız Kürt aşiretlerini yerlerinden çıkarıp başka yerlere hicret ettirmekten ibaret kalmıştır;"* diye yazıyor.[391]

Ondan sonra da İmparatorluk, hiç bir zaman kalıcı olarak Dêrsim'in içlerine giremedi, Dêrsim, Osmanlı sınırları içerisinde yarı bağımsız yaşayan bir bölge olma özelliğini korudu. Genelkurmay Başkanlığına ait resmi bir yayında bu konuda şunlar yazılıdır:

> "Dersim'in asayiş durumuna genel olarak bakılacak olursa görülür ki Osmanlı Devleti'nin Dersim'e hakim olmaya çalıştğı I860 yılından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Dersim'de bir çok olaylar olmuş."[392]

390-Bu bölüm, Vate dergisinin 23. Sayısında yayınlanan "Demê Begîya Çemîşgezekî de, Dersîm'de Nasnameyo Etnîk" başlıklı yazının gözden geçirilmiş çevirisidir.

391-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dêrsim, KOMKAR Yay., s. 78

392-Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Harp Tarihi Başkan-

Bu belirleme, 19. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun Dêrsim'deki etkinliğinin çok zayıf bir düzeyde olduğunu ortaya koyuyor. İmparatorluk, ancak 1860'lardan itibaren bölgeye hâkim olmayı ciddi bir hedef olarak önüne koymaktadır.

Devlet, Dêrsim'de kendisini rahatsız eden duruma son vermeye karar verince, buna uygun önlemler de peyderpey birbirini izlemeye başladı. İmparatorluğu yönetenler, havuç ve sopa politikasını birlikte yürütüyorlardı. Politikalarında şiddet esas olmakla birlikte, Dêrsim'in ileri gelenleriyle iyi ilişkiler kurmak, sırtlarını sıvazlayarak ve bir takım çıkarlar sağlayarak onları yanlarına çekmeye çalışmak da ihmal edilmiyordu. Kabul etmek gerekir ki Dêrsimlilerin buna karşı izledikleri politika da bundan farklı değildi. Onlar da yeri geldiğinde, devlet otoritesine saygılı olduklarını söylüyor, atacağı adımlarda kendisine yardımcı olma vaadinde bulunuyor ama sonuçta bunlar gerçekleşmiyordu. Öyle olması da doğaldı, çünkü Osmanlı egemenliği ve bu egemenliğin dayattığı koşullar ile onların istem ve özlemleri birbiriyle uyuşmamaktaydı. Yabancı egemenliğine boyun eğmemek, onun dayatmalarına karşı direnmek, Kürdistan'ın bu parçasının belirgin bir özelliği haline geldi.

Buna bağlı olarak da 1860'lı yıllardan 1. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde askeri harekâtlardan biri sona ererken ötekisi başladı. 1862-66 Derviş Paşa Harekâtı, 1877-78 Semih, İsmail ve Ahmet Muhtar Paşaların komutasındaki Harekât, 1908 Neşet Paşa Harekâtı, 1909 İbrahim Paşa Harekâtı, 1911 yılında Pülümür Harekâtı, 1912 yılında Seyid Rıza'nın Hozat Valisi Sağır Oğlu Sabit'in otoritesini tanımaması üzerine gerçekleştirilen Harekât, 1914'te Kırgan aşireti üzerine düzenlenen Sin Harekâtı ve ötekiler...

Bütün bu harekâtlara rağmen, Osmanlı ordusu Dêrsim'de kalıcı olamıyordu ama her keresinde girebildiği yerleri yakıp yıkmayı, yöreyi viraneye çevirmeyi de ihmal etmiyordu. Her askeri harekâttan sonra halk adeta sıfırdan başlamak ve hayatı yeniden kurmak zorunda kalıyordu.

Örneğin, 1908 Harekâtına katılan Tuğgeneral Ziya Yergök, anılarında bu harekâtı anlatırken, söz konusu keyfi yakıp yıkmanın hangi ölçülere vardırıldığını ortaya koyan ilginç bilgiler veriyor.

> "...Tabur komutanı Kurmay Başkanıyla birlikte Karataşı yakmaya gittiler. Biraz sonra sağımızdaki sırtın arkasından dumanlar yükselmeye başladı..."[393]
>
> (...)
>
> "... Düşman, aşılması çok güç olan Balıkan Kalesi'ni terk ederek çekilmiş, onların terk ettiği yerde bizim toplanmamız emredilmişti. Biz de elimizi kolumuzu sallayarak, önceki gittiğimiz yönün sağından, Hozat müfrezesine yakın olan Balıkan tepelerinin arkasına gittik...
>
> (...)

---

lığı Resmi Yayınları, no: 8, s. 374

393-Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dêrsim'e (1890-1914), Yayına hazırlayan Sami Önal, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 175

Seyid Rıza'ya Taarruz

Seyid Rıza Dersim'in en nüfuzlu, adeta hükümdarı sayılan bir kişisiydi. Ona iyi bir darbe vurmak, burnunu kırmak, devlete karşı isyan etmesinin bedelini ödetmek gerekiyordu. Seyid Rıza'ya verilecek ceza, ötekilerine de örnek olacaktı.

'Balıkan tepelerinin zaptının ertesi günü Seyid Rıza'nın evi yönünde ilerlendi. Topçular hakim bir tepe üzerinden ateş ediyor, biz de onları seyrediyorduk. Topçuların bulunduğu tepeden hedefi tuttturmak zordu. Onların bizim bulunduğumuz tepeye gelmeleri gerekiyordu. Bizim tepeye bir top bile göndermeleri yeterliydi. Istediğimiz üzerine yarım saat içerisinde topu gönderdiler. Mevziiye yerleştirildikten sonra atışlara başlandı ve hedefler vuruldu. Topu ateşe başlar başlamaz Seyid Rıza'nın evinin bir köşesi yıkıldı. Babasının mezarı olan kubbeli türbenin içi dışı allak bullak oldu.

... Evi ve türbeyi koruyan birkaç isyancı "Allah! Allah! diye bağırmalarımız üzerine ormanlara doğru kaçtı, kayboldular?

Seyid Rıza'nın evine ilk girme şerefi bizim bölüğe nasip oldu. Ondan sonra bizim taburdan ve başka bölüklerden gelenler oldu. Biz komları ateşe vermekle uğraşırken yağmacı bir güruh konağı yağmalamakla meşguldü. Ancak Seyid Rıza, evi zamanında boşalttığı için ikinci kattaki arılardan başka bir şey bulunamamıştı. Bal kovanları ikinci kattan atılıyor, dalaklar yerlere saçılıyordu. Artık emir komuta bozulduğundan kimse evlerin yakılması konusundaki emirleri hatırlamıyordu.

Ben bir kaç erle evleri tutuşturuyor, hem de gökyüzünü kara bir bulut gibi saran, üzerimize gelen arı sürüsünden korunmaya çalışıyordum. Erler, arıların saldırılarına aldırmadan mendillerine sardıkları, bazen de iki çarık arasına koydukları bal dallarını arkadaşlarına götürüyorlardı. Bu arada bizim üçüncü bölük yüzbaşısı yanıma geldi. 'Azizim bu halin sonu felakettir. İsyancı Kürtler nerede ise ormandan ateşe başlayacaklar. Vaktinde buradan savuşalım,' dedi.

(...)

Fırkanın aldığı tedbirler ve yürüttüğü politikayla işin götürülemeyeceği anlaşılmıştı. Dersim'i baştanbaşa yakıp yıkmaktan, isyancı Kürtlerin aman dilemelerini beklemekten başka çare yoktu. Bu da mümkün değildi...

... Balıkan Tepeleri doruklarında bir gece kaldıktan sonra yolumuz üzerindeki köyleri yakıp yıkarak Ovacık kışlasına döndük. Ormanlarda, mağaralarda bulduğumuz keçe, kilim, hurç, çökelek, yağ, peynir gibi maddelere el koyduk, keçi ve sığırları ganimet olarak aldık."[394]

Sanıyorum bu satırlar, öteki pek çok sorunun yanı sıra aynı zamanda Kürdistan'ın ekonomik yönden geri kalmış olmasının nedenlerini de, hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıklığa kavuşturuyor.

14. 5. Çarlık Arşivlerinde Dêrsim Kürtleri Üzerine Bir Belge: "DERSİM KÜRTLERİ"

Kısa bir süre önce buraya, Dersim Kürtlerinin, Sultan'ın himayesini kabul ettikleri haberi ulaştı. Bu olay, yalnızca Erzurum Eyaleti için değil, daha geniş bölgesel (bir) önem taşıyor.

Her şeyden önce, Dersim'den ve orada yaşayan halktan söz edelim:

394-Yergök, Age, s. 190-193

Harput Valiliğine bağlı olan Dêrsim Sancağı, yedi kazadan ibarettir: Kaymakamın oturduğu Hozat ya da Dersim; Mazgirt, Kuzelcan (Kuziçan, Pilemurîye: resmiyette Pülümür-Munzur Çem), Ovacık (Pulur-Munzur Çem), Kemah, Gerşaniş ve Kuruçay. Sancağın Murat ile Fırat nehirleri tarafından çizilen tabi sınırı, bu nehirlerin birbiri ile birleştikleri Keban-Madek'ten başlayan bir üçgeni andırsa da tam bir üçgen değil. Kuzey'deki nehrin (Kürtler arasında "Awa Sîyaye," "Ava Reş" ya da "Awa Pîle" olarak adlandırılan Karasu olmalı-Munzur Çem) kıyısını aşıp öteki sancaklara uzanan bazı yerleri de bulunmaktadır. Bundan başka, Gerşaniş ve Kuruçay kazalarıyla Kemah'ın bir kısmı ve Kuzelcan kazasının bazı kasabaları bu üçgenin dışına çıkarlar.

200 milkarelik bir alanı kaplayan Dersim, yüksekliği deniz seviyesinden 1011 bin fut (İngiliz ölçü birimi foot/feet-Munzur Çem) olan sıradağlarla kaplıdır.

Dağların yamaçları kısmen gür ormanlarla örtülü (başlıca meşelik ve dutluk) olup, diğer yerlerinde ise sarp ve yalçın kayalardan başka bir şey yoktur. Tarıma elverişli alanlar oldukça azdır. Ancak Ovacık kazasında 700 fut yüksekliğinde küçük, ama çok verimli bir ova vardır. Ayrı ayrı dağ ırmakları (dereler-Munzur Çem) Kuzey'den Fırat'a doğru akarak daha Güney'de Munzur Nehrini oluşturur, sonra da Murat nehrine dökülürler. Karlar eridiğinde, bütün çaylar kabarıp taşarlar. Sularının bolluğu yüzünden, halk genellikle dağlarda koyun ve keçi sürülerini otlatarak hayatını sürdürmektedir. Dağların kuzey eteklerinde birkaç tuzla da var. Burada bakır ve hatta gümüş kaynakları bulunmaktadır.

Bu ülke çok az biliniyor. Avrupalı seyyahlardan ancak İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Daniyel, geçen sene Kürdistan'ın bazı bölgelerini gezebildi. Eski zamanlarda, Ermenistan'a dâhil olduğu sanılan bu ülke hakkında çok az bilgiye sahibiz. Buranın, Ermenistan sınırları içerisinde yer aldığının kanıtları ise bazı yer adlarının bugüne kadar korunmuş olması ve viranelerin bulunuşudur.

İki Ermeni manastırı şimdi de duruyor. O dönem bu ülkede yaşayanlardan geriye kalanlar, bugün halen Kürtler arasında yaşamakta olan birkaç bin Ermenidir. Onlar Kürtlere tam bağlılık göstermektedirler.

Kürtlerin bölgeye yerleştiği dönemi kesinlikle tespit etme olanağı yok. Tahminlere göre, bu dönem, Ermenistan'ın yıkıldığı zamana rastlar. Dersim'deki Kürtler, din ve dil bakımından diğer Kürtler'den farklıdırlar. Dil olarak Kurmancinin bir lehçesi olan Zazacayı konuşurlar. Bu, Kurmacinin bir lehçesi olsa da, bunlar, Kurmancice konuşanların, Zazaca konuşanları anlayamayacakları kadar birbirinden farklı lehçelerdir.

Dêrsim Kürtlerinin dini üzerine sağlıklı bir şey söylemek güçtür. Türkler onlara 'Kızılbaş' adını taksa da, bu isim bütün Şiiler, özellikle de İranlılar için de kullanılmaktadır. Dersim Kürtlerinin, Hazreti Resul'ün damadı

olan Ali'yi Tanrı yerine koydukları biliniyor. Bunların, İran Kürtleri arasında çok yaygın olan Ali İlahi tarikatına mensup oldukları sanılmaktadır. Dersim Kürtlerinde yazılı kutsal bir kitap olmayıp, ruhani konularda birbirinden farklı görüşlere sahipler. Bazıları bir odaya toplanıp ağaçtan bir direğe tapmakta, bazıları ise doğan Güneşi, meşe ve dut ağaçlarını kutsal saymakta... Ayin sırasında kullandıkları ağaçtan çubuklar vardır.[395]

Aralarında ruhani lider olanlar var, ancak her kabile mensupları değil. Bu görev, bazı soylara aittir ve babadan oğla geçmektedir. Bu liderler, ülkeyi gezip halka öğütler verir, nikâhlar kıyar, ateşin yakıldığı ocak başında halkı toplayarak ayin yaparlar.

Bazı Kürtler yılda iki kez oruç tutma, yani hiç et yememe gelenekleri-ne sahiptirler.[396] Ziyaret ettikleri kutsal yerler arasında, Ermeni manastırları da bulunmaktadır. Sünnilerin bile, Hıristiyan azizlere ve (onların) kutsadıkları yerlere saygı gösterdikleri çok açıktır. Örneğin, Trabzonlu Müslümanların çoğu, Kamm dedikleri Aziz Dimitrios'u ve Aziz Georgios'u hürmetle anarlar. Ermeni ve Rum manastırlarının birçoğunun Hıristiyan adlarının yanı sıra Müslüman adları da var: mesela Bayburt yakınındaki Aziz Oğanes Manastırı, Türkler tarafından "Hüseyin Feda" olarak adlandırılır.

Dersim'in en yüksek dağı olan Ducık Dağ'ının[397] eteklerinde oturan Kürtler, ona, yani Ducık Baba'ya tapmaktadırlar. *"O, ellerinde savaş ve taun* (veba hastalığı-Munzur Çem) *hastalığı tutan ve dağın tepesinde beyaz bir at üstünde koşan bir atlı olarak tasavvur edilmektedir. Atının kuyruğu ile yeli kınayla boyalıdır."* İranlıların[398] zengini de fakiri de hepsi kınayı kullanmaktalar, ama Türkler kınayı çok az kullanırlar. Ducık Baba'ya tapanlar, Ducık Kürtleri olarak bilinirler.

Türklerin arasında yaşayan Kürtler ise Müslümanlar gibi davranmaktalar. Herhalde İslam dini bunlar arasında büyük bir saygı görüyor. Şüphesiz bu yarı vahşi aşiretler (Dêrsim Kürtleri kast ediliyor-Munzur Çem), Türk iktidarına tabi olurlarsa büyük bir kısmı Müslüman olacaklar.

Dersim Kürtlerinin sayısı yaklaşık 140 bin kişidir ve 5 kola ayrılırlar:

395-"... Dersim Kürtlerinde yazılı kutsal bir kitap olmayıp, ruhani konularda birbirinden farklı görüşlere sahipler. Bazıları bir odaya toplanıp ağaçtan bir direğe tapmakta, bazıları ise doğan Güneşi, meşe ve dut ağaçlarını kutsal saymakta, ayin sırasında kullandıkları ağaçtan çubuklar vardır," belirlemesinde de tartışılması gerek yanlar vardır.

Mektup yazarının belirttiğinin tersine, Dêrsimli Alevi Kürtler arasında dini inanç yönünden farklı görüşler yok. Diğer bir deyişle, Dêrsim Alevileri, inanç yönünden homojen bir yapıya sahipler. Yukarıda örneklerden hareket edersek, Dêrsim'in bütün Alevileri güneşi kutsal olarak kabul eder, ona bakıp dua ederler. Kutsal günleri, bayram ve oruçları, öteki gelenekleri aynıdır. Bütün Dêrsim'de kutsal yerler dağ, ağaç, göl, kaya, çeşme ya da mezar olabilirler. Yöre halkının inancına göre bu gibi yerlerin her birinde bir evliya bulunmaktadır. Kimi ocak ve ziyaretgâhların evliyası, bir çubukla temsil edilir. Bu kutsal çubuğa "darik" ya da "tarik" denilir.

396-Dêrsim Kürtleri arasında, oruç tutulan ve et yenmeyen tek dönem, "Rozê Des û Di Îmaman," "Rojîyê Des û Di Îmaman" (On iki İmam Orucu) diye adlandınlan oruç günleridir.

397-Sey Riza'nın merkez köyü Axdad'ın doğusunda ve hemen yanı başındaki dağdır. Adı "Ducık" değil, "Tujik"tir. Ziyaret olarak anıldığında ise "Tujik Bava" denilir. Bu dağın Dêrsim'in en yüksek dağı olduğu şeklindeki bilgi doğru değil. Dêrsim'de Tujik Baba'dan daha yüksek bir hayli dağ var.

398-Kürtlerin İrani bir halk olmaları nedeniyle, yazar İrani halkların bir geleneğinin onlar tarafından da uygulandığı noktasına dikkat çekiyor.

Dersimli[399]
Balabanlı,
Çarak,
Şeyh Hasan,
Kurêş

Kürtler, ülkenin doğal koşullarına uygun olarak, birkaç haneli küçük köyler halinde yaşarlar. Ağaları birer ya da üçer, beşer köyü idare etmektedirler. Ağalar halka, Ermeni olsun, Kürt olsun fark etmeden, sahip gözüyle bakmaktalar. Ermenilere ait bir kaç kilise ve papazlar var.

Kürtlerin çoğunluğunu teşkil eden yoksulların elbiseleri, evde dokunmakta olup keçe veya yün kumaştandır. Sürüleriyle birlikte kulübelerde, hatta mağaralarda bile barınan halk, yaz mevsiminde keçe çadırlara geçer. Arpa ekmeği süt ve peynir başlıca gıda maddeleri olan sakinlerin en fakirleri, zaman zaman palamut da yemekteler. Bununla beraber yoksulların kulübelerinde bile iyi bir silah bulunur.

Ağalar daha güzel giyinir ve nispeten iyi halı ve şallarla (kilimlerle) donatılan evlerde otururlar ama dedeler sade bir hayat tarzı sürdürmekteler. Çoğu zaman nesilden nesile birbirleriyle savaşan ve kin besleyen ağalar arasında var olan öç alma geleneği, bu kini daha da kuvvetlendirmektedir. Fakat ortak düşmanları olan Türkler söz konusu olunca, Kürtler, kendi aralarındaki kin ve düşmanlıkları birden unutur ve güçlerini birleştirerek hep birlikte ortak düşmana karşı savaşırlar.

Hiç bir ağanın bütün ülkeyi nüfuzu altına alamamasının başlıca sebebi, bir yerden başka bir yere ulaşmanın güçlükleridir. Şah Hüseyin Oğlu adında bir ağa, en büyük güce sahiptir. Allaverjuşaki aşiretinin Çarıklı[400] kabilesinden gelen bu ağa, kabileyi tam olarak kendi idaresi altına almış ve komutası altında bin (1000) kadar silahlı Kürt var.

Ülkenin ürettiği koyun ve keçi derileri, yün, yağ, peynir, kudret helvası, mürekkep tozu, Kürt halıları gibi mallar, dış ticaretinin esasını teşkil etmektedir. Dışarıdan ise tekstil ürünleri ve ev eşyaları ithal edilmektedir.

399-Aşiret isimlerinin sonuna "lı" ya da "li" eki, Türkçe ile yazanlann bir eklemesidir, orijinal formuna uymuyor. Dêrsim'in Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtleri, aşiret isimlerini "Desmiyan" ya da "Dêsmû," "Çarekan" ya da Çarekû," "Kurêşan" ya da "Kurêsû" şeklinde ifade ederler. Buradakî "û" ekinin aslı "ûn"dur ne var ki konuşma dilinde düşmüş. Bazı yörelerde "an/yan" ya da "û/ûn" ekleri "o" veya "on" şeklinde de söylenir.
Metinde geçen öteki aşiret adlannın Kürtçesi, yani orijinal forrnları şöyledir:
Dêrsimli: Dêsman ya da Dêsmû/Dêsmo,
Balabanlı: Balavanan ya da Balavanû/Balavano. "Bolevanû" formu da yaygın olarak kullanılır,
Çarak ya da Çarıklı: Çarekan ya da Çarekû/Çarek,
Şeyh Hasan: Şixhesenan ya da Şixhesenû/Şixheseno
Kurêş: Kurêşan ya da Kurêsû/Kurêso. Dêrsim'de Kırmancca (Zazaca) lehçesini konuşanlar, "ş" yi genellikle "s" şeklinde telaffuz ettikleri için "Kurêşan" terimini çoğunlukla "Kurêsan" ya "Kurêsû/Kurêso" şeklinde söylerler.
Yeri gelmişken "Dersimli" ve "Şeyh Hasan" diye geçen aşiretlerin, bir tek aşiret değil, aşiretler grubu, bir nevi aşiret konfederasyonu olduklarını da belirtelim. Kimileri Kurêşan ve Çarekan aşiretlerini de Dêrsim Aşiretleri arasında sayarlar.
Yazann, Dêrsim aşiretlerini sayarken, bu bölgede nüfusun en az üçte birini oluşturan Kurrnanc aşiretlerine değinmemiş olması ise ayrıca dikkat çekicidir.

400-"Allaverjuşaki" isminde bir aşiret ve bu aşirete bağlı "Çarıklı" diye bir kabile yok. Daha önce de belirtildiği gibi Şah Hüseyin Bey ailesine Dêrsimliler "Çê Sosên Begî" derler. Bu ailenin mensubu aynı zamanda lideri olduğu aşiret "Çarekan"dır.

Kürtler hiçbir zaman kimseyi kendi hükümdarları olarak kabul etmediler. Ülkelerini işgal edenler, Kürtlerden vergi almak istediklerinde, onlar hep asi dağlara sığınıyor ve Türk yönetimine asla boyun eğmiyorlardı. Kürtler, bundan yirmi yıl önce tam bağımsız bir halde yaşamaktaydılar. Türk hükümetine vergi ödediklerinde, kervanlara baskın düzenlemek ve yakındaki Türk köylerini cezalandırmak suretiyle karşılığında ganimet elde ediyorlardı. Erzincan ile Kuhi[401] sınırında yer alan ve verimli olan Tercan kazasının köyleri, onların akınlarından çok ızdırap çekiyorlardı. O akımların sonucunda, bu bölge harap haline geldi. Buranın sakinleri, bütün bir köy halkı halinde diğer yerlere kaçıyorlardı. Tarlalar ekilip biçilemiyordu. Göç eden grupların ilkini Müslümanlar oluşturdular. Kalanlar da durumlarından hiç memnun değillerdi. Çünkü Tanzimat yasalarına göre onlar sadece kendilerini savunma hakkına sahiptiler, Kürtler ise onları sebepsiz olarak cezalandırıyorlardı. Daha önce hiç değilse kendilerini bastıranlara yönelik karşı saldırı düzeleme hakları vardı.

Müslümanlardan sonra Ermeniler de kendi evlerini terk ederek bölgeyi terk etmeye başladılar.

Hükümet sonunda, orduya asker vermedikleri bahanesiyle Kürtlere karşı silahlı bir sefer başlattı. Küçük bir seferin tam başarı sağlayamayacağını bilen Müşir Reşit Paşa, 15. 000 askerleriyle Dersim üzerine saldırdı. 1850-1851 yılı içinde ordusu, tüm doğal engellemelere rağmen ülkenin her tarafını almış, Kürtleri yenmişti. Düzenli orduya direnişin faydasız olduğunu gören Kürt ağaları, yaşam kaynakları olan kendi sürülerini korumak amacıyla Türklere teslim olma kararı aldılar. Sonra birkaç yüz Kürt erkeği, Türk ordusuna verildi ve ağaların çoğu İstanbul'a gönderildi, oradan da Rumeli kalelerine sürgün edildiler. Ülke Türklerle barışmak zorunda kaldı. Ardından, Türk ordusu, Erzincan-Harput yolu üzerindeki bazı yerlerde askeri garnizonlar bırakarak geri çekildi. Otuz biner kişilik nüfusu olan bu iki şehir, birbirinden doğrudan; yani Kürtlerin ülkesini (Dêrsim kast ediliyor-Munzur Çem) geçmek suretiyle 32 saatlik mesafede bulunur. Ancak bu yol ticaret ve seyahat için güvenli olmadığından, kervanlar, Eğin ve Kemah üzerinden geçen yolu tutmak zorundaydılar. Bu yol ise 56 saat çekiyordu.

Türkler tarafından kurulan düzen tahmin edildiği gibi uzun sürmedi. Kırım savaşı meydana çıkınca birçok Kürt sürgünden geri dönmek için izin aldı, diğerleri de kaçarak memleketlerine geri döndüler. Devlet bütün güçlerini diğer tarafa çektiği sırada, Dersim rahatladı ve işgalden kurtuldu. Sonra garnizonlar da çekildi ve Kürtler eski eşkıyalıklarına döndüler. Zaman zaman onlara karşı düzenlenen askeri seferler, zarardan başka bir sonuç veremedi. Çünkü sağlanan geçici başarıları Kürtlerde intikam hisleri uyandırıyordu.

Dersim sancağını idare eden Harput valisiyle Kürtlere kızgın olan Erzurum valisi ile Anadolu Kolordusu müşiri, Dersim'deki olaylar hakkında

---

401-"Kuhi" ile kastedilen, o dönemde Erzincan'a, günümüzde ise Bingöl'e bağlı olan "Kiğı" İlçesidir. (Kürtçesi: Kêxî, Gêxî ya da Cêxî)

başkente sürekli bilgi verdiler. En sonunda Kürtlere karşı ordunun harekete geçirilmesi kararlaştırıldı. O sırada Kürtlerin reisleri, adetleri olduğu gibi birbirleriyle düşmanca savaşıyordu. İçlerinden bazıları yardım etme vaadiyle Türklerin tarafına geçtiler. Ama daha sonra bu Kürtler iktidara vergi vermek istemeyince, düşman gördükleri öteki Kürtlerin kendilerine çok zarar verdikleri bahanesini öne sürerek bundan vazgeçtiler. Reislerin çoğu, muhalif oldukları valilerle görüştükleri zaman, Kürtlerin padişahın en sadık hizmetkârları olduklarını iddia ediyorlardı. Zaman zaman küçük miktarda rüsum ödeyerek yerli iktidarın başındakilerle yüz yüze gelmemeye ve çelişkiye düşmemeye çalışıyorlardı. Sorunlu dönemlerde, valinin huzuruna çıkmaya ancak karşılıklı teminat alınıp verildikten sonra cesaret ediliyordu. Bu görüşmeler sırasında, (ağalar-Munzur Çem) daha önce verilen sözlere bağlı olduklarını söylüyor, başka da bir sonuç elde edilemiyordu.

Kuhi ve Tercan kazalarından vergiyi alan Şah Hüseyin Oğlu müşir ile vali huzuruna hiçbir bahane öne sürmeyerek çıkmadı. Türklere hiç de inanmıyordu.

Reşit Paşanın birinci seferi sırasında o, Istanbul'a sonra Vidin'e sürgün edildi ama oradan da kaçtı. Türk hükümeti, günün koşullarını göz önünde tutarak kendisini takip etmedi, hatta siyasi amaçlarından dolayı onu Kuzelçan kazasının müdürlüğüne (kaymakamlığına olması gerekir-Munzur Çem) yükseltti (kendi çiftliği de o kazada bulunurdu). O sıralarda Erzincan çevresine yerleştirilen Mısır Tümeninin komutanı, Kürtlerin eşkıyalıklarına son vererek müdür Şah Hüseyin Oğlu'nu da zararsız bir hale getirmek istedi. Bu maksatla onu başka Kürtlere karşı düzenlenecek olan bir sefer vesilesiyle huzuruna davet etti. Müdür olarak itaat etmek zorunda olan Şah Hüseyin Oğlu, birkaç yüz silahlı adamıyla birlikte Türk Ordugâhına geldi.

Kürtler, kampa girer girmez ordu birliklerince çembere alındılar. Silahları ellerinden alınıp akşama kadar bağlandılar. Şah Hüseyin Oğlu durumu çabucak kavrayıp korumayı aldatarak atına binebildi ve bir çırpıda memleketin kayaları arasında kayboldu. Takipçiler yakalayamadılar kendisini. O ise bu olaydan sonra akrabaları vasıtasıyla mektuplar göndererek etraftaki soygunculukla hiç bir ilgisi olmadığını ispatlamaya çalıştı. Aralarında anlaşma sağlanamazsa, çatışmalara devam edilecek ve kan dökülecekti.

Son iki yıl içinde Tercan sakinleri (çoğu Ermeniydiler) evlerini bırakıp canlarının daima tehlikede olduğu ülkelerini terk ettiler. Kaçan yüzlerce aile, barındıkları Erzurum'daki yetkililer tarafından geri dönmeleri için ikna edilmek istendiyse de, çoğu Rusya sınırına, yani kendi dindaşlarına daha yakın olmak üzere Kars tarafına göç ettiler.

Bundan sonra yerli yetkililer sınırda daha uyanık davranmaya başladılar: Feyzi Paşa (Macar Kolman, Kars kalesinin savucusu) Türkiye hükümetince asker kordonu kurması için görevlendirildi; diğer taraftan da yerel yöneticilere, Dersim'i teskin etmeleri emredildi. Yetkililer tüm Kürt reislerine

Erzurum'a gelmeleri için davetiye gönderdiler; Şah Hüseyin Oğlu'ndan başka hepsi geldiler. Ağalar Erzurum'da büyük bir şerefle ağırlanmış, kıymetli hediyeler verilmişti. Ondan sonra tüm vaatlerini yerine getirmeleri ve Şah Hüseyin Oğlu'nu da buna zorlamaları talep edilmişti kendilerinden. Kasıtlı bir davranışta bulunursa, durumdan Müşiri ve Valiyi haberdar edeceklerdi. Bu gelişmelerden sonra Şah Hüseyin Oğlu kendi oğlunu Erzurum'a göndermek zorunda kaldı. Oğlu orada çok iyi karşılandı, daha önce yaptığı bütün yağmaları affedilip gelecekte kendi aşiretinin girişeceği tüm bu tür eylemler yüzünden kendisinin sorumlu tutulacağı söylenerek serbest bırakıldı. O ana kadar birikmiş vergi borçlarını, sonraki dönemde ödemesi ve orduya asker vermesi de karara bağlanmıştı.

Böylelikle Dersim üzerinde Türk hâkimiyeti kurulmuş oldu. Kürtlerin vaatlerine sadık kalacakları söylenemez. Bu sıralarda vaatlerini bozmak için bir sebepleri yok; kış mevsiminde Türklerin rüsum almak niyeti de yok; acemi askerlerin seferber edilmesi bu yıl için sona erdi ve dolayısıyla da Kürtler, bunlardan ötürü endişelenmiyorlar. İlkbaharda durum değişebilir. Fakat Dersim sakin olmaya söz vermiş durumdadır ve şu anda çok sakin gözüküyor. Bu Kürt bölgesinin yatıştırılması, Türkiye'de sayıları 3 000 000 olan öteki Kürtlere de yansıyabilir.

Bu mektubun orijinal metninin başında şu not var:

"{Rusya İmparatorluğu Coğrafya Topluluğu (ZIRGO) Notları}

Kont Bestujev-Rümin nezareti altında. -Sankt-Petersburg, 1863; Cilt 1. Bölgesel Olaylar, sayfa 5-12.

Trabzon'dan gelen bir mektup, Ocak ayının 15'inde.

15. 01. 1863"

Rusçadan Türkçeye çeviri: **Sabri Hasoli, Averyanov Yuri**

14. 6. Birinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadarki Dönemde Dêrsim

20. Yüzyıla girerken harcanan tüm çabalar, İmparatorluk açısından istenilen sonucu vermemiş, devlet, Dêrsim'e hâkim olma mücadelesinde esas olarak başarısızlığa uğramıştı.

Balkan Harbinin sürdüğü yıllarda ise Dêrsim giderek güçlendi ve Dêrsimliler eylem alanlarını Erzincan, Bayburt, Tercan ve Kuruçay'da bulunan askeri birliklerle karakolları kapsayacak şekilde genişlettiler.

1. Dünya Savaşının başlaması, Dêrsim'de politik yaşamı daha da canlandırdı, hareketlilik arttı. Sadece silahlı eylemlerin sayısı ve etkinlik derecesi artmakla kalmadı, bilinçlenme ve politikleşmede de bir sıçrama yaşandı. Türk Genelkurmay Başkanlığı'nın yukarıda bahsi geçen yayınında Dêrsim'in o yıllardaki durumu şu cümlelerle özetleniyor:

"Birinci Dünya Harbinin ilanı ve bunu takip eden günlerde Dersimliler fenalıklarını gittikçe arttırmaya ve özellikle silahlarını çoğaltmaya başladılar."[402]

Coğrafi açıdan taşıdığı büyük stratejik değerin yanı sıra, petrol başta olmak üzere zengin doğal kaynaklara sahip oluşu nedeniyle, Kürdistan öteden beri büyük devletlerin üzerinde hassasiyetle durdukları alanlardan biriydi. Başka bir deyişle o, birinci dereceden öneme sahip bir paylaşım alanı durumundaydı. Savaşın giderek kızışması, Çarlık ordularının aralıksız ilerleme göstermesi, sadece Osmanlı İmparatorluğu ve müttefiki Almanya'yı değil, İngiltere ve Fransa gibi öteki emperyalist devletleri de endişelendirmekte idi. Çar ordularıyla doğrudan yüz yüze olan Osmanlı Devleti ise elbet Kürdistan'ı kendi sınırları içerisinde tutabilmenin yol ve yöntemlerini arıyor, bunun için büyük çaba sarf ediyordu. Bütün bu nedenlerle hem Osmanlı ve hem de Çarlık Rusya'sı yöneticileri, Kürtleri kendi yanlarına çekmeye, hiç değilse tarafsızlaştırmaya çabalıyorlardı.

İşte bu kapışmada Dêrsim, tarafların üzerinde önemle durdukları bir yerdi. Dêrsimli Baytar Nuri, "Kürdistan Tarihinde Dersim" adlı eserinde Osmanlı yönetiminin Dêrsimlileri kendi saflarına çekmek amacıyla sarf ettiği çabaları anlatırken, Enver ve Talat Paşa'ların Vali Sağıroğlu Sabit kanalıyla Elazığ'da bir toplantı düzenlemeye kalkıştıklarını, ancak Dêrsimli ileri gelenlerin büyük çoğunluğunun davete uymadıklarını ve bu nedenle de gerçekleşmediğini belirtiyor.

Ne var ki toplantı gerçekleşemiyor ama Osmanlılar da çabalarına devam etmekten vazgeçmiyorlar. İmparatorluk yönetimi bu kez de, ezici çoğunluğu Alevi olan Dêrsimliler üzerinde etkili olabilir düşüncesiyle Hacıbektaşlı Cemalettin Efendi'yi devreye sokuyor. Cemalettin Efendi, kendisi gibi dinsel otoriteye sahip bulunan Ağuçanlı Seyid Aziz'i de yanına alarak önce Sivas yöresine, oradan da Erzincan'a geçiyor. Dêrsimli oluşu dikkate alınmış olacak ki, o sırada Erzincan'da subay olarak görev yapan Baytar Nuri'ye de müşavirlik görevi veriliyor.

Ancak, ulaşım güçlükleri Cemalettin Efendi'nin Dêrsim'e geçmesine izin vermiyor. Bunun üzerine kendisi Dêrsimlileri, bulunduğu yere davet ediyor. Ne var ki harcanan tüm çabaya rağmen davet başarıya ulaşamıyor. Dêrsim ileri gelenleri davete gitmiyorlar. Baytar Nuri'nin verdiği bilgilere göre, sadece Kalan Aşiret Reislerinden Bako Ağa, Erzincan'ın Kesmekur köyüne kadar gidip Cemalettin Efendi'yi temsilen orada hazır bulunan özel kâtip Sıtkı ve Müşavir kendisi ile görüşüyor. Görüşme sırasında Bako Ağa, Osmanlı Devleti'nin Kürdistan'ın ulusal varlığına saygı göstermesi, onu tanıması ve ayrıca bunu müttefiki Almanlara da benimsetmesi durumunda, Dêrsim'in Ruslara karşı savaşa girebileceklerini söylemiş.[403]

402-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 373

403-Dersimi, M. Nuri, Age, s. 100

Dêrsimlilerle bir anlaşma sağlanamaması nedeniyle, gezi başarısızlıkla sonuçlanıyor ve Cemalettin Efendi geri dönüyor.

Bütün bu gelişmeler, bir kaç önemli noktaya vurgu yapmayı gerekli kılıyor. Her şeyden önce, Dêrsim Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir güvensizlik içerisindedir. Kürdistan'ın bu parçasının Osmanlı Devleti'ni koruma, onu yaşatma gibi bir kaygısı da yok. Dêrsimliler, doğrudan kendilerine yönelmedikçe, Ruslara karşı savaşa girme niyetinde de değiller. Dêrsim'de küçümsenmeyecek bir ulusal kıpırdanma var ve onlar, Osmanlı yönetiminin istediği desteği sağlamaya koşul olarak da yine Kürt ulusal haklarının tanınması gibi önemli bir istemin kabulünü ileri sürüyorlar. Dêrsimliler arasından saygı duyulan biri olan Hacıbektaş temsilcisi Cemalettin Efendi'ye dahi gereken ilginin gösterilmemesi, onun eli boş geri gönderilmesi, her iki konudaki hassasiyetin vardığı ölçüyü saptamak bakımından önemlidir.

Kısacası, harcanan tüm bu çabalar, durumu Osmanlı Devleti'nin lehine çevirmeye yetmedi. Dêrsim, giderek İmparatorluk yönetiminden uzaklaşıyor ve genel bir başkaldırıya doğru hızla yol alıyordu.

Dêrsim Kürtlerinin o tarihte hem Türk ve hem de Ruslara karşı olan tutumları ve aynı günlerin öteki bazı somut olaylarına ilişkin olarak Genelkurmay kaynaklarında yer alan şu satırlar oldukça açıklayıcıdır:

> "1916'da Ferhat uşağı aşiretinin yaptığı isyankâr bir davranış derhal yerinde bastırılmıştı. Fakat aynı sene doğu Dersim'de Kureyşan aşireti Reisi Ali Ağanın (Alîyê Gaxî-Munzur Çem), doğu Dersim aşiretleri ile birlikte Nazımiye'yi işgal ve Elazığ'a doğru harekete geçerek Mazgirt, Pertek ve Çarsancak havalisini basması üzerine, Dersim işleri yine karışmıştı. Bu sırada Hozat bölgesindeki bazı aşiretler de Hozat'a tecavüz ederek bu mutasarrıflık merkezlerini muhasara suretiyle tehdide başlamışlardı. Bu ara Ruslar da Bitlis, Muş, Hınıs, Mamahatun ve Rize'yi işgal ederek Dersim'e yaklaşmış ve fakat Kürtlerle Ruslar arasında cereyan eden çeşitli olaylar dolayısıyle Rusların Dersim'e girmeleri mümkün olamamıştı. Bir süre sonra Ruslar Tercan'a ilerledikleri sırada yaptıkları kıştırtmalar dolayısıyle Dersimliler Türk ordusunun zayıf kıtalarına tecavüze başlamışlardı. Hatta Cibice boğazında 36'ncı Tümene yaptıkları baskında, tümeni tamamen silâhtan tecrit etmiş ve ele geçirmişlerdi."[404]

Dêrsimlilerle Ruslar arasında, diplomasi alanında da çalışmalar aralıksız devam ediyordu ki bu işin başını, daha önceki yıllarda Rusya'ya gidip döndüğü söylenen Alîşêr çekiyordu:

"Ruslarla Dersimliler arasında Kürdistan teşkilatı hakkında müzakereler başlamıştı. Koçgirili Alişer Erzincan'a gelmiş ve bu hususu Rus kumandanıyla müzakerede bulunarak..."

"Alişer Efendi, Koçgiri ve Dersim aşiretlerinin birleşmesini sağlayarak Türk orduları Sivas mıntıkasına atıldıktan sonra, Kürdistan istiklalini ilan etmek arzusunda idi."[405]

Aynı günlerde Kurêşan Reisi Alîyê Gaxî ile Rus kumandan arasında yapılan

---

404-Genelkurmay Başkanlığı, aynı yayın s. 373

405-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR yayınları, s. 112-113.

görüşmeler, bugün hala da Dêrsimliler arasında konuşuluyor. Torunu Kazım Yıldırım tarafından bu olay şu sözlerle aktarılmaktadır:

"Evet, onun bu alanda da hayli çalışmaları olmuş. Örneğin, 1. Dünya Savaşı sırasında, Rus Ordusu Pilemurîye tarafında Soya Tole'ye kadar ilerlediğinde, o gidip Rus komutanla konuşmuş. Yeri gelmişken şunu da söyleyeyim, Alîyê Gaxî Türkçe bilmiyormuş ama Ermeniceyi rahat konuşuyormuş. Ruslarla görüşmelerinde de Ermenice konuşmuş, Ermeni tercümanlar aracılık etmiş, çevirmişler.

Alîyê Gaxî, o görüşmeler sırasında Rus komutana diyor ki 'Biz Türk değiliz, Kürdüz. Türklerle aramız bozuk, onlarla savaş halindeyiz. Dersime girmeyin, bize destek olun, silah verin direnelim ki Türk zulmünden kurtulalım.' Orada bu konuda anlaşmaya varıyorlar ve Ruslardan epey silah ve cephane alıyor. Türk devletinin sürekli bize düşmanca davranması ve sonunda da katletmesinin nedenlerinden biri budur.

Öte taraftan büyük dedem Ruslarla anlaşmaya varmış ama Dersimlilere de, 'Tedbirlerinizi alın, tuzağa düşmeyelim. Ola ki Ruslar yarın-öbürgün sözlerinde durmaz olsunlar, böyle bir şey olduğu taktirde savaşırız.' demiş.

Dersimlilerle Ruslar o dönem epey savaşmışlar ama bu anlaşmadan önce mi, sonra mı, onu bilemiyorum. Şimdi hala da o olaylardan bahsedildiğinde, halk arasında 'Rus Kazakları Soya Tole'den geri döndüler' deniliyor."[406]

General Kazım Karabekir, bölgede görev yapmış ve gelişmeleri en yakından izlemiş biri olarak, Dêrsim'in aynı yıllardaki durumu üzerinde etraflıca duranlardan biridir. Onun, 1. Dünya Savaşı sırasında, Ruslarla Dêrsimliler arasındaki ilişkiler konusunda yazdıklarına, bu çalışmanın ilgili bölümlerinde yeri geldikçe yer veriliyor. Ona ait şu cümleler, konuya ışık tutmak bakımından önemlidir:

"... Harbi ahirde (son harpte) Erzincan'ı işgal eden Rusların parası bu doymak bilmeyen ve din-vatan namına hiç bir hisse malik olmayan Dersimlileri şaşırtmış bütün aşiretler taraf taraf Erzincan'a koşarak Rusları memleketlerine davetle bunlara kılavuzluk etmek ve kıtalarımıza tecavüz eylemek suretiyle düşmana iltihak etmişlerdir. Son derece yalancı ve tab'an (huy olarak) hilekâr ve fırsatçı olduklarından..."[407]

Türk general, burada Dêrsimlilerin bu tutumunu Rus parasına bağlıyor ama işin aslının öyle olmadığı yine kendi yazdıklarıyla açığa çıkıyor. Karabekir, kitabının değişik sayfalarında, birçok Dêrsimli ileri geleninin adlarını veriyor ve Rus yetkililerle yaptıkları görüşmelerde, Türk yönetimi altında yaşamak istemediklerini, Kürdistan'ın kurulması için Rusya'dan yardım talep ettiklerini kendisi belirtiyor. "En adi" bir Hıristiyan'ın dahi Dêrsim'de serbestçe dolaşırken, Türklerin oraya uğrayamadıklarını söyleyen de kendisi. Karabekir, Dêrsimlilerin aynı dönemde devlete asker vermediklerini de şu örnek olaylarla dile getiriyor:

"Erzurum'un sukûtundan mukaddem (Erzurum'un Rusların eline geçmesi

406-Çem, Munzur, Tanıkların Diliyle Dêrsim'38, Peri Yay. İstanbul, 1999, s. 164-165

407-Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 89

üzerine-Munzur Çem), (Krişanlı Ali Çavuş[408] ve Zeynel Çavuş, Sür Zâde Temur Ağa[409] Aşağı Erilli[410] reisi Yusuf Ağa[411] ve Hormekli[412] aşiret reisi Civerek'li[413] Süleyman Ağa[414] ve geçen sene vefat eden Bertal) ağalar Hağmo Karyesine toplanarak kışı bahane etmişler ve hiç bir ferdi sevk edemeyeceklerini ve hava açılırsa gideceklerini beyân ve katiyyen Dâr'ul Harbe bir nefer sevk etmedikleri gibi iş bu müzakere esnasında kazaların tahrip ve yağmasına müttefikan karar vermişlerdir..."[415]

Söz konusu gelişmeleri hazmedemeyen Osmanlı yönetimi, Galatalı Şevket kumandasındaki 3. Tümeni Dêrsim'e karşı harekete geçirdi. 1916 yılı Nisan ayının başından sonuna kadar yoğun biçimde sürdürülen hücumun ağırlık merkezi, Pertek mıntıkasındaki Pilvank Aşiretine ait köylerdi. Saldırı sonucu bazı Pilvank köyleri askeri birliklerin eline geçti ve tahrip edildi.

Fakat bu saldırı Dêrsim'de tansiyonu büsbütün arttırdı, aşiretlerin protesto ve tehditleri birbirini izlemeye başladı. Durumu kendi lehine görmeyen ve büyük bir patlamanın kapıya dayandığını sezen devlet birlikleri geri çekti.

Burada yeri gelmişken gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerekse onun devamı olan Cumhuriyet Türkiye'sinin sürekli tekrarlanan bir taktiğine değinmek istiyorum. Her iki devlet de halka karşı giriştikleri saldırının sonunda, olayı bir iki kişinin hatası ya da bir yanlışlık biçiminde lanse ederek devleti temize çıkartmaya çalışırlar. Nitekim yukarıda değinilen olayda da böyle oldu ve Pertek yöresine yönelik saldırının sorumluluğu Çerkez alaylarının sırtına yüklenmeye çalışıldı. Amaç, Dêrsimlileri yatıştırıp tansiyonu düşürmekti.

1917 yılında Rusya'da Ekim Devriminin patlak vermesi ve Rus ordularının geri çekilmeleri, yepyeni bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu. Önceden tahmin edilemeyen bu gelişme politik ve askeri açıdan durumu, bir çırpıda Türklerin lehine çevirmiş oluyordu. Aynı dönemde yöredeki Kürtlerle Ermeniler arasında süregelmekte olan görüşmelerden de herhangi bir sonuç sağlanamamıştı. M. Nuri Dêrsimi, bu olaya değinirken:

> "Alişer Efendinin beyanatına göre, Murat Paşa yalnız Büyük Ermenistan amalini takip eden bir proje teklif etmiş ve Kürdistan Muhtariyet ve istiklali hakkında ittifaka girmekten çekinmiş olduğundan, kendisiyle uyuşmak mümkün olamamış ve bu sebeple meyusen Batı Dersim'e çekilmeye mecbur kalmıştır."[416]

408-Kurêşanlı Ali Çavuş, Nazımiye'ye bağlı Pulogewr'de, Zeynel Çavuş ise yine Nazımiye'ye bağlı Çamurek mezrasında otururlardı.

409-Temir Axayê Sûran (Sûrû).

410-Arêzanê Cêrî (Aşağı Arêzan aşireti).

411-Arêzan aşireti reisi Usıv Ağa (Usiv Axayê Gêrîse).

412-Xormekan ya da Xormeçikan aşireti, Türkçe kaynaklarda "Hormekli."

413-Civrak, Xormekan mensuplarının bölgedeki merkez köyüdür, Türkçe kaynaklarda "Civarik."

414-Silemanê Alîyê Gulavî: Bahsi geçen dönemde Xormek (Hormekli) aşiretinin reisi.

415-Karabekir, Kazım, Age, s. 97

416-Dersimi, M. Nuri, Age, s. 115

Böyle bir uzlaşmanın sağlanamamış olmasını, sadece Murat Paşa'nın söz konusu tutumuna bağlamak pek gerçekçi gözükmüyor. Örneğin Kürtler arası bir birliğin mevcut olmaması, bazı Kürt ileri gelenlerinin Osmanlı yöneticilerine yaklaşması, her iki halkı birbirine düşürmek üzere Türk yöneticiler tarafından düzenlenen provokasyonlar ile yapılan propagandanın da bu sonucun ortaya çıkmasında etkili olduğu tartışma götürmez.

Nitekim 1915'te Ermenilere sahip çıkan, onların binlercesini kurtaran Dêrsimlilerle Ermeniler arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı ve Ruslar geri çekilirken Dêrsimliler büyük güçlerle saldırıya geçtiler. Fiilen çatıştıkları güçler ise Ruslardan çok Ermeni milis güçleriydi.

Aynı kaderi paylaşmalarına rağmen uzlaşmasını başaramayan bu iki halkın temsilcileri, kendilerini cehennem ateşine sürükleyen yolun parke taşlarını da kendi elleriyle ördüklerinin farkında mıydılar bilemiyoruz ama gelişmelerin de ortaya koyduğu gibi, tarih, kaçırılan bu fırsatın bedelini onlara çok ağır şekilde ödetti. Uzlaşmasını ve paylaşmasını beceremeyenler kaybettiler.

14. 7. 1921 Batı Dêrsim ya da Qoçgîrî Başkaldırısı

Yine aynı yıllarda, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de desteğiyle Qoçgîrî'de ulusal hareket günden güne güçlenmekteydi. Yörede bulunan Kürt aydınları ile yurtsever aşiret reisleri, ulusal demokratik haklarına kavuşabilmek için yoğun bir çaba içerisindeydiler.

Qoçgîrîli Mustafa Bey'in oğlu Haydar Bey, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin Refahi'ye şubesini açmış, bunu bir dizi öteki şubelerin açılması izlemişti.

Ancak, Qoçgîrî'de yurtsever harekete öncülük edenler, Dêrsim'in tamamının dayanışması ve aktif desteği olmadan başarıya ulaşamayacaklarının bilincindeydiler. Bu nedenle de Refahiye Kaymakamlığına vekâlet etmekte olan Haydar Bey'in kardeşi Alişan Bey Ovacık'a gelmiş, bazı aşiret reislerini de yanına aldıktan sonra Hozat'a geçmiş ve büyük bir toplantı düzenlemişti. Aşiret reisleri toplantıda Qoçgîrî'yi sonuna kadar destekleyeceklerine, ayaklanmaya katılacaklarına söz vermiş Alevi töresi gereği kızıl elma üzerine yemin etmişlerdi.

Bu toplantı sırasında, Ankara Hükümetine sunulmak üzere aşağıdaki istemleri içeren bir muhtıra hazırlanarak Hozat Mutasarraflığına verilmiş, en kısa sürede yanıtlanması istenmişti:

"1. Kürdistan muhtariyet idaresine muvafakat eden İstanbul Saltanat Hükümetinin bu baptaki kararını Mustafa Kemal hükümetinin de resmen kabul edip etmeyeceğinin açıklanması.

2. Kürdistan muhtariyet idaresi hakkında Mustafa Kemal hükümetinin görüş noktası ne olduğu hususunda Dersimlilere acele cevap verilmesi.

3. Elaziz, Malatya, Sivas ve Erzincan mıntıkaları hapishanelerinde mevcut bütün Kürt mevkufların hemen serbest bırakılması.

4. Kürt çoğunluğu bulunan mıntıkalardan Türk hükümeti idare memurlarının çekilmesi.

5. Koçgiri mıntıkasına gönderildiği haber alınan askeri müfrezelerin derhal geri alınması (15 Kasım 1336)."[417]

Ankara yönetimi, söz konusu notada yer alan istemler konusunda net bir yanıt vermek yerine yine oyalama taktiği gütmeye başladı ve görüşmeler yapmak üzere Elaziz'den Dêrsim'e bir "iyi niyet heyeti" gönderdi. Ne var ki bu çabalar Dêrsimlileri ikna etmeye yetmedi ve heyet geldiği gibi eli boş olarak geri döndü. Yine bölgedeki gelişmeleri oldukça yakından bilen Erzincan Valisi Ali Kemali, bu olayla ilgili olarak şunları yazıyor:

"Elaziz vilayetinden, garbi Dersim aşiretlerine bir nasihat heyeti gönderildi. Heyetin izamını za'f nişanesi addeden Şeyh Hasanlı ağaları, giden zevata karşı çok barit davrandılar ve şu yolda cevap verdiler:

'Sevr muahadesi mucibince Elâziz, Diyarbekir, Bitlis, Van vilayetlerinde bir Kürdistan teşekkül etmesi lazım geliyor. Bu teşekkül etmelidir; aksi taktirde bu hakkı silah kuvvetiyle alacağız."[418]

Dêrsimliler yine aynı günlerde, aynı içerikte bir telgrafı da Elaziz Vilayeti kanalıyla Ankara'ya çektiler. 25 Teşrin Sani 1336 (25 Kasım 1920) tarihli telgraf, M. Nuri Dêrsimi'nin, Kürdistan Tarihinde Dêrsim kitabının 129. Sayfasında yer alıyor. Telgrafın altında, "Garbi Dersim aşair rüesası," imzası var.

Şunu da belirtmek gerekir ki bütün bu çalışmaların 1. dereceden yönlendiricisi Qoçgîrîli Alîşêr'dir. 20. Yüzyılda Kürdistan'ın yetiştirdiği en önde gelen Kürt aydınlarından biri olan büyük yurtsever Alîşêr, şairliği, ideolojik politik etkinliği ve askeri komutanlık yetenekleri ile bu işin hep başındaydı ki Türk yöneticiler de bunu her keresinde vurgulamaktan geri kalmıyorlar.

Vali Ali Kemali, onun, 1920'lerde Dêrsim'de yürüttüğü çalışmalardan bahsederken şunları söylüyor:

"Bu adam 1335 senesi kışı içinde Armudan köyünden Mığırdıç isminde bir Ermeniyi İstanbul'a göndererek, Kürt Teali Cemiyeti Seyit Abdülkadir'den talimat getirtti. 336 (1920-Munzur Çem) senesi iptidasında da Refahiye'nin Şadıllı (Şadıyan-Munzur Çem) aşireti reisi Paşa Bey ve bunun on kadar yardakçısiyle Dersimin Ovacık kazasına ve Hozata giderek ve 'Hilafet Ordusu Müfettişi' ünvanını takınarak ileri gelenlerden başına topladığı kimselere hulâsaten şu nutku söyledi:

'Kürdistan'a muhtariyet verildiğinden aşiretlerin barışmaları lazımdır; derhal teşkilata başlanmalıdır; bütün aşiret reisleri ve elebaşılar namına Ankaraya bir heyet göndererek Avrupanın Kürtlere hediye ettiği muhtariyeti, Ankara hükümetine tasdik ettirmek icabeder. Şayet Ankara hükümeti bu teklifi kabul etmezse, o hükümet aleyhine kıyam olunacağını bildirmeliyiz."[419]

417-Dersimi, M. Nuri, Age, s. 128-129

418-Kemali, Ali, Age, s. 154

419-Kemali, Ali Age, s. 152-153

1937 yılında Dêrsim'de 17. tümen karargâh subayı olarak görev yapmış olan ve Dêrsimliler hakkında araştırma niteliğinde çalışmaları bulunan emekli Albay Nazmi Sevgen ise aynı gelişmeleri şu cümlelerle aktarıyor:

"Sevr anlaşmasına, Kürtler'in çoğunluk oluşturdukları yerlere muhtariyet idaresi verileceği yolunda bir madde konulmuş olması, Kürtler'i ümitlere düşürmüştü. Bu sıralarda Koçgirili Mustafa Paşa'nın oğlu Haydar Bey, İstanbul'a giderek Kürdistan Teali Cemiyeti'ne girmiş, Koçgiri'ye dönüşünde Ümraniye'de Cemiyet'in bir şubesini açmıştı. Şubenin başkanlığını da yürüten Haydar Bey, Dersim'deki aşiret reisiyle öteki seçkin kişileri ve Koçgiri'nin ileri gelenlerini Cemiyet'e kaydetmiş, Kürt emellerine ilişkin eserlerle birlikte Cemiyet'in yayın organı olan Kürtçe 'Jin' gazetesini de getirterek işe bu noktadan hız vermişti. İyi bilmek gerekir ki, Haydar Bey bu işleri yapacak, başarabilecek bir adam değildir. Perde arkasında Alişer vardır, asıl faal ve yönlendirici olan odur.

Nihayet Alişer'i, 1920 senesi Mart'ında gerçek siyasi kimliğiyle Dersim'de Ovacık ve Hozat'ta halkı harekete geçirici konuşmalar yaparken görüyoruz. Yanında Refahiye'nin Şadilli aşiret reisi Paşa Bey ve arkadaşları vardır. Alişer bu cüreti Kürdistan Teali Cemiyeti ve reisi Abdulkadir'den almıştır. Çünkü Dersim'e gelmeden bir süre önce, Koçgiri'nin Armudan köyünden Mıgırdıç isminde bir Ermeni'yi özel olarak İstanbul'a göndermiş, bu yolla Seyit Abdulkadir'den talimat almıştır."[420]

Ankara hükümeti, Dêrsimlilerin istemlerine yazılı ya da sözlü olarak doğrudan herhangi bir karşılık vermedi. Ancak, bir yandan ayaklanmanın eşiğinde bulunan Sivas yöresinde askeri yığınağı arttırdı. Bu arada aşiretler arasında, birliği bozmak ve onlardan bir bölümünü yanına çekmek ise hükümetin en önemli hedeflerinden biri olmaya devam etmekteydi. Gelişmeleri, olayları günü gününe yaşamış olan Baytar Nuri'nin kaleminden aktaralım:

"Programımız şu idi:
İlk önce Dersim'de Kürdistan istiklali ilan edilecek, Hozat'ta Kürdistan bayrağı çekilecek, Kürt milli kuvveti Erincan, Elaziz ve Malatya istikametlerinden Sivas'a doğru hareket ederek Ankara hükümetinden resmen Kürdistan istiklalinin tanınmasını istiyecekti. Türkler bu isteği kabul edeceklerdi, çünkü isteğimiz silah kuvvetiyle desteklenmiş olacaktı.

İlk adımı başarıyla aldıktan sonra, bütün Kürdistan'ın bizimle işbirliği yapacağına şüphe yoktu, çünkü milli kurtuluş ve ecnebi boyunduruğunu kırıp atmak, milli vakarı olan her kürdün emeli idi.

Bu programımızın tatbik sahasına konması için ilk baharı beklemek zaruri idi, halbuki Ankara hükümeti durumdan ve teşebbüslerimizden haberdar olduğundan, zahirde mahalli asayişi temin bahanesiyle, Koçgiri etrafına askeri müfrezeler gönderdi. Bu müfrezelerin asıl işi harekâtı tarassud etmek olduğu anlaşılıyordu. Türkler bir taraftan bu askeri tedbirleri alıyor ve diğer taraftan yalan, hile ve desise yollarını da elden bırakmıyorlardı. Meço ve Diyab ağaların Dersim mebusu olarak tayin edildiklerini, Kürdistan'ın her tarafından Ankara'ya mümessiller geldiğini, Kürtlerin arzularına uygun kararlar verileceğini, hatta esasen Kürdistan isteğini kabulde hiç bir mahzur bulunmadığını, Elaziz valisi, Mustafa Kemal adına ilan ediyor ve bu ilanı bizzat Pertek

420-Dersimi, M. Nuri, Hatıratım, Öz-Ge Yayınları, Yayınevi tarafından eklenen "Ekler" bölümü s. 229-230.

ilçesi merkezine gelerek Dersim'li Meço Ağaya bildiriyordu. Mutasarrıf, bu gibi vaadlerle Meço ağayı aldatmış, Pertek'ten Elaziz'e ve oradan da Ankara'ya götürüp Mustafa Kemal ile görüştürmüştü.

Meço'nun bu hareketini gören Diyab Ağa dahi, Ankara'nın kendine gösterdiği mehlaat ve payeye kapılarak, Kürt milli harekâtına arkasını çevirmiş ve Mustafa Kemal'in tuzağına düşmüştü."[421]

Bu koşullarda başlayan Qoçgîrî başkaldırısı, bilindiği gibi, Dêrsim'den beklenen ve önceden kararlaştırılan desteğin gelmemesi ve öteki bazı olumsuz koşullar nedeniyle başarıya ulaşamadı. Esasında Diyab Ağa, Meço Ağa, Kango Oğlu Ahmet Ramiz ve Binbaşı Hasan Hayri'nin Ankara ile uzlaşarak milletvekilliğini kabul etmeleri, Dêrsim'de tereddüt ve bölünmeye neden olmuş, daha önce kararlaştırılmış olan programın tam olarak uygulanması koşullarını ortadan kaldırmıştı.

Hozat aşiretlerinin verdikleri sözde durmamalarında, adı geçen milletvekillerinin etkisi bulunduğu açıktır.

Sonraki gelişmeler ise biliniyor. Qoçgîrî dâhil Dêrsimliler özellikle de Erzincan ve Qoçgîrî yöresinde silahlı eylemlerini arttırdılar. Buna karşılık devlet, bölgeye büyük askeri birlikler yolladı, çatışmalar çıktı. Sonunda devlet Kürt direnişçilerle başa çıkamayacağını anlayınca, sivil halkı hedef edinen bir katliama girişti.

Başbakanlık ve devlet başkanlığı da yapmış olan Celal Bayar, Qoçgîrî başkaldırısı ile ilgili olarak şöyle diyor:

> "... Dersimliler'in, Kürtlük hesabına en idealistleri Koçgiri'de toplandılar, teşkilat yaptılar. Sivil, asker bütün kuvvetleriyle oraya toplandılar. Orada mühim bir kuvvet teşekkül etti. Koçgiri'de isyan çıktı. (...) Koçgiri bence diğer isyanların hepsinden mühimdir. Yunanlılar'a karşı durmak için nasıl tedbir alıyor isek, orada da aynı şekilde teşkilat yaptık. Koçgiri'de bir ordu merkezi yapıldı. Onun başına da Nurettin Paşa'yı tayin ettiler. Koçgiri'de çok mühim muharebeler oldu. İki taraftan da çok telefat verildi. (...) Hadiseler üzerine Merkez Ordusu Kumandanlığı'na tayin edilen Nurettin Paşa duruma el koydu ve bölgede tam bir tenkil harekatı başladı. İki taraf da büyük zaiyat verdi."[422]

421-Dersimi, M. Nuri, Age, s. 131

422-Tercüman Gazetesi, 10. 9. 1986, Ayrıca Kurtul Altuğ: Celal Bayar Anlatıyor. M. Nuri Dersimi, Hatıratım, Öz-Ge Yayınları, Ekler Bölümü, s. 230

15. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE DÊRSİM

15. 1. 1923-1938 Dönemi

15. 1. 1. Dêrsim'e Genel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1938 yılına kadar geçen 15 yıllık süre zarfında, Dêrsim devlet ilişkisini ve orada yaşananları irdelerken, dönemin başlarındaki somut durumu ortaya koymak ve ondan hareketle gelişmeleri izlemek, yöntem olarak daha sağlıklı olur kanısındayım.

Konu ile ilgilenenler, Dêrsimlilerin Osmanlı İmparatorluğuna yakınlık duymadığını, elden geldiğince ondan uzak durmaya çalıştığını kabul ediyorlar. Peki, neden acaba? Dêrsim halkı, büyük acılar yaşamasına neden olan "İmparatorluk otoritesini tanımama, ondan kaçma" gibi riskli bir yolu neden tercih etti? Öyle yaptı, çünkü Osmanlı, onun için yabancı, baskıcı ve sömürgeci bir güçtü. Yani bu devletin:

-Dili onun dili değildi,

-Dini onun dini değildi,

-Kültürü ve hukuku onunki ile aynı değildi.

Yöre halkı için Osmanlı, ağır vergi, yıllarca süren askerlik, angarya işler, baskı ve zulüm demekti.

İmparatorluk yıkılıp da yerini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne terk ettiğinde, Kürdistan'ın tümü gibi Dêrsim bakımından da özde değişen bir şey yoktu. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı kurum ve kadrolarıyla, onun gelenekleri üzerine kurulmuştu, aslında yeni bir devlet değil, İmparatorluğun bir devamıydı. Bu bakımdan ona yeni Osmanlı demek yanlış olmaz. Bu devlet de Kürt halkının tümü gibi Dêrsimliler için de yabancı ve sömürücü bir güçtü. Dolayısıyla da onun tarafından çizilmiş bir çerçevede yaşamak olanaksız denilecek kadar zordu.

Tabi ki Türkiye Cumhuriyeti'nin, özünde Osmanlının devamı olduğunu söylemek, aralarında herhangi bir fark bulunmadığı anlamına gelmez. Osmanlı İmparatorluğu İslam'a göre yönetilen, padişahın aynı zamanda halifeliği temsil ettiği bir devletti. Osmanlı döneminde etnik kimlik farkı, yani

değişik halklara mensup olmak, esas itibariyle bir ayırımcılık nedeni değildi. Padişahın otoritesini tanıdıktan, yani ona bağlılık gösterdikten ve tebaa olarak üzerine düşen görevleri yerine getirdikten sonra hangi halka mensup olduğunun, hangi dili konuştuğunun önemi yoktu.

Ancak İttihat ve Terakki iktidarınca pratiğe geçirilen ve Mustafa Kemal döneminde de devam ettirilen politika, bunun tam tersiydi. Kemalist yönetim, Osmanlıda hakim kimlik olan İslam'ı bir kenara bıraktı, yerine "Türklüğü" koydu. Tek millet, tek dil, tek devlet, tek şef, tek din, tek ideoloji, yeni devletin temel şiarıydı. Diğer bir deyişle bu sistem her türlü sınıfsal, ulusal ve dinsel farklılığı reddediyor, tekliği esas alıyor ve toplumu buna uygun tarzda yeniden dizayn etmeyi temel hedef olarak önüne koyuyordu. Osmanlı da İslam, bu dine bağlı halklar bakımından ortak bir kimlik ve onları bir arada tutan bir yapıştırıcı iken, "Türkçülük" üzerine kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti bu olanaktan yoksundu. Çünkü Türklük, onun sınırları içerisinde yaşayan halklar bakımından ortak bir kimliği ya da paydayı ifade etmiyordu. Hal böyle olunca da, politik hedeflerine ulaşabilmek için Ankara yönetiminin elinde kalan tek seçenek baskı ve şiddetti. Hakkını inkâr etmemek gerekir; Türk yöneticiler bu işi de layıkıyla yaptılar. Kemalistler, zulüm ve terörü o derece ileriye götürdüler ki insanların giyebileceği giysiler, sakal ve bıyıklarının şekli bile tepeden inme emirlerle tayin edilmek istendi, bu amaçla yasalar çıkartıldı (Örneğin, Kıyafet Kanunu). Daha da komik olanı ise söz konusu ırkçı-şoven ve gerici terör dalgasının, ilericilik hatta devrimcilik şeklinde lanse edilmesiydi ki bugün hala da bunu yapanlar az sayılmaz.

Bu arada Kemalist yönetim, 1925 yılından itibaren Hanefi Mezhebini devlet dini olarak benimsedi; dini kurumları buna uygun tarzda oluşturdu, din eğitimini yine buna göre programladı ve din hizmetlerini buna göre yürüttü. Alevilerle Yezidilerin isimleri ise belgelerde bile geçmez oldu. Kırım ve sürgünden geriye kalan Hıristiyanlar, büyük haksızlıklarla yüz yüzeydiler.

Peki bu neyi gösteriyor? Bu gösteriyor ki Alevi Kürtler ve tabi Dêrsimliler sadece ulusal baskı ve tahribatla değil, aynı zamanda ağır bir dini baskıyla yüz yüzeydiler.

Öte yandan, Dêrsimliler sadece Mustafa Kemal hareketine destek vermedikleri, yeni kurulan devlete sempati duymadıkları için değil, ondan önceki dönemlere ilişkin tutum ve davranışları nedeniyle de Ankara yönetiminin düşmanlığını kazanmışlardı. Türkiye Cumhuriyeti yönetimi için Dêrsim bir baş ağrısı, bir tehlikeydi. Neden?

1-Dêrsimliler yüzyıllarca boyun eğmemiş, Osmanlı otoritesini kabul etmemişlerdi,

2-Onlar, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlının Dêrsim'deki varlığına fiili olarak son vermiş, bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması da dahil, ulusal taleplerini açıkça dile getirmişlerdi. Bir kesimi Ruslarla uzlaşmaya varmış, hatta bazıları Rus Çarı'na başvurarak bir Kürt devletinin kurulması için yardım talebinde bulunmuşlardı,

3-Dêrsim-Qoçgîrî yöresindeki Kürt önder ve aydınlar, Kürdistan Teali Cemiyeti başta olmak üzere faal halde bulunan Kürt örgütlerinde yer almış, onlarla ortaklaşa çalışmışlardı.

4-Resmi propagandacıların iddialarının tersine Dêrsimliler Mustafa Kemal'e üzerinde durulmaya değer bir destek sunmamış, ona açıkça cephe almış, bağımsız bir Kürdistan dahil, Kürt ulusal demokratik haklarına saygı gösterilmesini ısrarla istemişlerdi. Ankara hükümetinin olumsuz tutumu yüzünden herhangi bir uzlaşma sağlanamaması üzerine, 1921 yılında Dêrsim-Qoçgîrî birlikteliğiyle Qoçgîrî Ulusal Direnişi gerçekleştirilmişti.

5-Dêrsimliler Ermeni soykırımına katılmadıkları gibi, Ermenilere sahip çıkmış, binlercesini kurtarmışlardı ki Türk milliyetçileri için bu da affedilemez bir suç ya da günahtı.

15. 1. 2. 1925 Başkaldırısı ve Dêrsim

Şeyh Sait'in Dêrsim'e gittiği ve Seyid Rıza ile görüştüğü fakat anlaşamadıklarına ilişkin öteden beri dolaşan şöyle bir söylenti var:

Güya Şeyh Sait Dêrsim'e gidip Seyid Rıza'ya konuk olmuş, ancak ev sahiplerinin, yani Seyid Rıza tarafının yemek hazırlamak üzere hayvan kesmesine karşı çıkmış, onları kendi adamlarına kestirtmiş. Nedeni de "Alevilerin eliyle kesilmiş hayvan eti haramdır" düşüncesinde olmasıymış.

Hemen şunu belirteyim ki, çocukluğumun geçtiği Doğu Dêrsim'de aynı sözler Kurêşan aşireti reisi Alîyê Gaxî için söyleniyordu. Yani, o yörede Şeyh Sait'in kendisi ile görüştüğü kişi Sey Riza değil, Alîyê Gaxî idi. 1990'larda hayat hikâyesini "Hotay Serra Usivê Qurzkizî" adı altında kitaplaştırdığım "Apo Usiv" (Yusuf Amca) da bir kaç kez aynı şeyi söylemişti.

Şeyh Sait'in Sey Riza ile görüştüğüne ilişkin söylentiyi ise ilk kez 1970'li yıllarda duydum. 1976 yılındaki bir konuşmamız sırasında, olayı Sey Riza'nın torunu Alîriza'ya sorduğumda, bana "Öyle bir söylenti var ama kesin bir bilgi yok," demiş ve kimsenin böyle bir şeyi görmediğini, hatırlamadığını söylemişti. 1980'lerde ise bu kez aynı görüşmenin Çarekan Beyi Mustafa (Mire) ile Şeyh Sait arasında geçtiğini duydum. Kimi yörelerde görüşmenin ikisi arasında geçtiği söyleniyordu.

Olayın kuşku götürür yanlarını fark ettikten sonra, özellikle de dönemin gelişmelerini hatırlayabilecek yaştaki birçok kişiye sordum ama hiç kimseden bunu doğrular nitelikte bilgi alamadım.

Görüşme yeri de "görüşülen kişiye göre" değişmektedir. Kimine göre Şeyh Sait, Seyid Rıza'nın evine gidip kendisiyle görüşmüş. Kimine göre Alîyê Gaxî ile Harçige çayı kenarında bir yerde buluşmuş. Kimine göre ise Şênîaxan'daki konakta Mustafa Bey ile konuşmuş. Dêrsim'le ilgili bölümü genellikle söylentilere dayanan ve birçok gerçek dışı bilginin yer aldığı Ahmet Kahraman'a ait "Kürt İsyanları" kitabında ise, Dêrsimli Avukat

Kahraman Aytaç kaynak gösterilerek, Seyid Rıza ile Şeyh Sait'in Çarekanlı Mustafa Bey'in Şênîaxan'daki çadırında bir araya geldikleri iddia edilmiş.

Şeyh Sait ile Seyid Rıza arasında bahsedilen tarzda bir görüşmenin yapıldığına ilişkin herhangi bir kanıt olmayışı bir yana, söylenenlerin Şeyh Sait'in kişiliği ile bağdaşmadığı da ortadadır.

Elbet Şeyh Sait dindar biriydi ama onun kadar, hatta ondan da fazla politikti. Siyasi çalışmalarında, dini duyguları her koşul altında her şeyin önüne koymadığını, tersine bu konuda hayli toleranslı davrandığını ve yurtseverliği önde tuttuğunu ortaya koyacak yeterli bilgiye sahibiz. Örneğin, onun en önde gelen danışmanı Fehmîyê Bîlal'di. Fehmi dindar bir insan değildi, ateist olarak biliniyor, hatta içki kullanıyordu. Bu durum nedeniyle sağdan soldan şikâyetler gelmesi üzerine, Şeyh Sait'in özetle, *"Fehmi halkına hizmet ediyor yeter, kendisinden ne istiyorsunuz?"* dediği öteden beri söylenmektedir.

Yine ayaklanma öncesinde Sovyetlerden yardım istenmesi söz konusu olduğunda, öteki şeyhler, "komünistlerle ilişki kurmak günahtır," düşüncesiyle karşı çıkarken Şeyh Sait, "düşmanı yenilgiye uğratabilmek için gerekirse komünistlerden de yardım alınır," tezini savunmuş ve böylece Sovyet yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak üzere çalışmalara başlanmıştı.

Beri taraftan, bugün elimizde Şeyh Sait üzerine yapılmış bir hayli araştırma var. Onun nerelere uğradığı, kimlerle görüştüğü ve neler yaptığı, nerdeyse günü gününe biliniyor. Bunların hiç birisinde, onun Dêrsim'i ziyaret ettiğine ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmıyor. Kaldı ki ayaklanma anında böyle bir şeyin olması, zaten olanaksız denilebilecek ölçüde güçtü. Konuyla ilgili olarak devlet kaynaklarına da şu ana kadar yansıyan herhangi bir bilgi yok.

Bunu da geçelim; böyle bir iddiayı ileri sürmek, eğer kasıtlı bir propaganda değilse, Şeyh Sait'i hiç tanımamak ve Kürt toplumunun bir takım geleneklerinden habersiz olmaktır. Şeyh Sait, "Birlikte ayaklanalım" önerisiyle kalkıp Seyid Rıza'nın evine kadar gidecek, selamlaşıp elini sıkacak, yatağında yatacak, suyunu, kahvesini, ayranını içecek ama onun adamlarının kestiği hayvanın etini yemeyecek! Böyle bir şey mümkün mü? Bu tür bir saygısızlığı kim yapar ki Şeyh Sait gibi biri de yapsın? Hem bunu yapacak kişi, ne diye muhatabının evine kadar gitsin? Bunun yerine dışarıda bir yerlerde görüşmeyi tercih etmek daha mantıklı olmaz mı? Politik açıdan ise bu iş gerçek anlamda çocukça bir davranış olmaktan öte bir şey değil. İnsan ya böyle bir yola başvurmaz ya da gidip ittifak yolları aramaz. Hele de söz konusu olan, Şeyh Sait gibi siyasi bir örgütün başında bulunan ve iktidara karşı ayaklanma hazırlığı yapan bir kişi ise!

Kaldı ki Şeyh Sait ailesi ile bulunduğu yöredeki Aleviler arasındaki ilişkiler de bu görüşe hiç bir şekilde haklılık kazandırmaz. Şeyh Sait Hınıs'ta yaşıyordu ve onun ailesi ile çevrenin Alevileri arasında herhangi bir sorun yaşanmadığını hem bizzat o ailenin bireylerinden hem de yöre halkından

duymuşumdur. Bana anlatılanlara göre yörenin şeyhleri geleneksel olarak sonbaharın başlarında köyleri gezip yardım topladıklarında Alevi köylerine de gidiyorlarmış.

Memê Jêle, *"Dersim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza"* isimli çalışmasında, aynı konuyu, sürekli olarak Seyid Rıza'nın yanında bulunmuş, onun elçiliğini yapmış olan kayınbiraderi Hemê Boxî'ye sorduğunu, onun da bunu kesin olarak yalanladığını belirtiyor.

Hemê Boxî'nin sözleri şöyle:

> "Hayır, hayır! Haşa, haşa! Vallahi iftiradır, billahi iftiradır. Biz Şêx Said'i Dersim'de hiç görmedik. Sêx Said hiç Ağdad'a, Sey Rıza'nın evine gelmedi. Sêx Said'i ne duyduk, ne de gördük."[423]

Söylentiler bir yana, kaynaklar, Şeyh Sait'in ayaklanma öncesinde Alevi Kürt aşiretleriyle ittifak arayışı içerisine girdiğini ortaya koyuyor:

> "Şeyh Sait, isyana katılmaya ikna etmek ümidiyle Lolan ve Hormek aşiretlerine de mektup yazdı. Fakat aşiret reisleri kat'iyetle reddederek isyana karşı savaşacaklarını bildirdiler. Şeyh Sait bu iki Alevi aşiretiyle uzlaşmaya çalıştı. Ankara'nın dinden uzaklaşmakta olduğunu, Alevi ve Sünnilerin şeref ve dinlerini muhafaza etmek için işbirliği yapmaları gerektiğini ifade etmekteydi. Fakat, Aleviler bu ricaları reddederek gerçekten de hükümet kuvvetleriyle aynı saflarda savaştılar. Yanında yer aldıkları hükümet, 1920'deki Koçgiri isyanından beri mücadele etmiş oldukları hükümetin kendisiydi."[424]

Bütün bunları da geçelim ve varsayalım ki Şeyh Sait ile Seyid Rıza arasında gerçekten de böyle bir olay yaşandı. Peki, bu Sünnilerle Alevilerin sonsuza dek bir araya gelemeyeceklerini, birlikte mücadele vermeyeceklerini mi gösterir? Geriye dönüp tarihe kısaca göz atacak olursak, din ve mezhep çelişkisinin sadece bizde değil, başka toplumlarda da ortaya çıktığını ve zaman zaman da kanlı boğuşmalara dönüştüğünü görürüz. Bu toplumların birçoğu ise günümüzde bu türden çelişkileri aşmış durumdalar. Değişik din ve mezheplere sahip bulunan ulusun bireyleri ya da ayrı ayrı ulus ve azınlıklar barış içerisinde birlikte yaşıyorlar. Başkalarının yaptığını, yapabildiğini Kürtler neden yapamasınlar acaba? Kaldı ki böyle bir şeyi ölçü olarak kabul edecek olursak, o zaman Alevi Kürtlerin kendi aralarında da bir araya gelemeyeceklerini kabul etmek gerekir. Çünkü onlar arasında da aşiret çatışmaları, kan davaları ve benzeri diziyle çelişki var.

Yeri gelmişken, üzerinde çokça spekülasyon yapılan bu konuya değinmek gerekir.

1925 Başkaldırısını yönetenler, Dêrsim'le ilişkiler konusunda ne düşünüyorlardı? Alevi-Sünni ilişkisi konusunda nasıl bir yol izlemek istiyorlardı ve Dêrsim'in harekete bakış açısı nasıldı?

423-Gülmez, Mehmet, Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyid Rıza, Zend Yay., İstanbul, Kasım 1996, s. 158 (Kırmancadan Türkçeye çeviri: Munzur Çem)

424-Olsson, Robert, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (1880-1925), Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992, s. 12

Bazı gelişmeler, Dêrsim Kürtleriyle Şeyh Sait önderliğindeki başkaldırının yöneticileri arasında diyalog bulunduğunu ve ittifak için çalışıldığını gösteriyor. Hareket yenilgiye uğramasaydı, muhtemelen söz konusu diyalog gelişip sağlam bir ittifaka dönüşecekti. İşte buna ilişkin bir belge:

Şeyh Sait adına hareket etme yetkisine sahip bulunan Darahini inzibat memuru Hasan Fehmi'nin Şeyh'in kendisine ve bir kopyasını da Elazığ-Harput Cephe Kumandanı Şeyh Şerif'e yazdığı 9. 3. 1925 tarihli mektupta, konuya ilişkin cümleler yer alıyor:

> "Dersimliler, Kiğılılar malumualinizdir ki benden uzakdırlar. Bunları daire-i ittifaka (işbirliği ve güçbirliğine) getirmeleri için evvel ve âhir Çanlılara (Çan Şeyhleri), o cephe kumandanına, Şeyh Şerif Efendi'ye yazmış ve yazıyorum. Bilcümle muhalifleri ittifaka getirmeleri ve bu bapda son derece çalışmalarını tebliğ etmiştim ve yine de edeceğim."[425]

Kürt kuvvetleri Elazığ kentini ele geçirdikleri zaman, Cephe Kumandanı Şeyh Şerif ile Dêrsimli Hasan Hayri arasında görüşmeler yapıldığı ve Dêrsim'e ortak telgraf çekildiği biliniyor. Ayrıca Hasan Hayri tarafından mektup yazıldığı yolunda da bilgiler mevcut. Mehmet Gülmez'in yukarıda adı geçen çalışmasında, görgü tanığı Hemê Boxi bu konuda da şunları söylüyor:

> "Mart ayının ortalarıydı, Elaziz'den bir elçi çıkageldiki Hasan Hayri'den mektup getirmiş. Sey Rıza mektubu okuttu. Baktık ki Hasan Hayri mektubunda şöyle diyor:
>
> 'Şeyh Sait ile çevresi devlete baş kaldırmışlar. Elazığ'ı aldılar, Diyarbekir üzerine de kuvvet yollamışlar. Biz Şeyh Said'in tarafını tutuyoruz, birlikteyiz. Becerebildiğiniz kadar çabuk, yöredeki hükümet merkezlerine saldırın, ele geçirin.'
>
> Sey Rıza mektubun altına bir kaç kelime yazdı ve Kalan aşiret reisi Ali Ağa'ya yolladı. Sey Rıza notunda:
>
> 'Ali Ağa durum böyle böyle. Şeyh Said Elazığ'ı almış, kuvvetleri Diyarbakır üzerine yürüyorlar. Yakında orayı da alırlar. Ben gidiyorum. Hozat'ı kuşatıp alacağız. Sen de Kalan, Keçelan, Boliyan, başka kimleri toplayabilirsen topla Erzincan üzerine yürü ki hiç değilse oradaki askeri kuvvetler Şeyh Said üzerine yürüyemez olsunlar.
>
> Sabahleyin haber salındı, halk toplandı ve Sey Rıza'yı kızağa bindirerek Xaçeliye köyüne gittik. O gece Xaçeliye'de kaldık. Yine aynı gece, çevreden insanlar toplandılar. Silahı olanlar bir araya geldiler. Ertesi gün sabahleyin Sey Rıza'yı tekrar kızağa bindirdik, Hozat'ın karşı tarafında bulunan Sey Cemalan'lara ait mezraya götürdük. O gece Sey Rıza hükümetin gücünü, asker miktarını öğrenmek üzere Hozat merkezine elçi yolladı. Öteden haber geldi ki Hasan Hayri telgraf çekmiş ve '... Malatya yönünde, nehrin öte yakasındaki Komirxan (Kömürhan)'a doğru geri çekilen asker yeniden Elazığ'a geldi, Şeyh Said kuvvetleri ise gerisin geriye Palo'ya gittiler.' diyor. Bunun üzerine Hozat'ı kuşatmaktan vazgeçip geri geldik."[426]

Bu bilgiler, ayrıca devletin gizli arşivlerinde yer alan bilgilerle de çakışıyor. Örneğin, 3. Ordu Müfettişliğinin 28/2/341 (1925) tarih ve 347 numaralı şifresinde şöyle deniliyor:

425-Dersimi, M. Nuri, Hatıratım, Özge Yayınlan, 1992, Mehmet Bayrak tarafından ekler s. 245

426-Gülmez, Mehmet, Age, s. 158-159

"Dersim Ekradı'nın[427] bilhassa **Karaballı, Feratuşağı, Abbasuşağı** aşiretlerinin Bitlis, Hozat veya Pertek'i basmak konusunda yaptıkları müzakerelerinde, evvela Hozat'ı basarak mahpusları tahliye ettikten sonra Pertek'i basmaya karar verdikleri pek mevsuk olarak haber alınmıştır."[428]

Aynı Müfettişliğin 1. 3. 1925 tarih ve 358 numaralı şifrede ise şu satırlar yer alıyor:

"Elaziz'in sukûtu üzerine Dersim'de galeyan olup Kürtlerin vilayet merkezinde toplanmaya başladıkları, bazı memurinin irticayı andırır sözler söyledikleri, Şeyh Şerif ve Dersim Mebus-u sabıkı Hasan Hayri imzasile Elaziz'de rüesaya gelen telgrafta Elaziz'de asayişin ihlal edilmemesinin bildirildiği, garbi Dersimlilerin iş bu taşkınlıklarına karşı şarki Dersim ve bilhassa Mazgirt aşairinin lehinde samimi tezahürat gösterdikleri...

Çemişkezek kazasının dün Ekrat tarafından ihata olduğunu kısmen kaza içinde müsademe başladığı tarafeynden dört beş telef olduğu,

Dersim Kürtlerinin bilahassa Karaballı, Feratuşağı, Abbasuşağı aşiretlerinin Evvela Hozat'ı basmak müzakeresinde bulundukları öğrenilmiştir."[429]

Burada dikkati çeken en önemli noktalardan biri, basılması düşünülen yerler arasında Bitlis'in adının da geçmiş olmasıdır. Bunun hangi çerçevede, nasıl tartışıldığını bilmiyoruz ama muhtemelen toplantıya katılan Dêrsimliler, olayı Dêrsim'le sınırlı olarak ele almadılar ve o sırada politik tutukluların bulunduğu Bitlis cezaevinin basılması noktasını da tartıştılar. Hali hazırda sürmekte olan bir ayaklanmaya katılmak ya da onunla birleşmek söz konusu olduğuna göre, çerçevenin böylesine geniş tutulması doğaldır da. Zaten Dêrsimliler daha önceki yıllarda, Ankara hükümetine gönderdikleri mektup ve telgraflarda da, taleplerin genellikle Dêrsim'le sınırlı tutmamış, Diyarbekir, Bitlis ve Van illerini kapsayacak şekilde genişletmişlerdi.

Batı Dêrsimlilerin genel olarak 1925 ayaklanmasına sempatiyle baktıklarına ilişkin bilgiler, Baytar Nuri tarafından da veriliyor. Ali Boğazı çevresindeki Koçan ve Şemkan aşiretleri, tıpkı Koçgiri başkaldırısında olduğu gibi yine başı çekenler arasındaydılar. Beri taraftan 1925 hareketinin ünlü silahşör ve kumandanlarından Yado'nun, Dêrsim'in bazı yörelerinde çokça seviliyor olması, çocuklarına onun ismini verenlerin bulunması da yine dikkate değer bir olgudur.

Doğu Dêrsim'de ise kimi aşiretlere bağlı küçük gruplar, 1925 ayaklanması sırasında devletten yana çıkarak Kürt kuvvetlerine karşı savaştılar. Bununla ilgili bilgiler Alevi-Sünni çelişkisi bölümünde verildiği için burada ayrıntıya girmeye gerek görmüyorum.

Batı Dêrsim aşiretlerinin harekete duyduğu sempatinin benzeri, 1937-38 harekâtı sırasında Sünni Kürtlerin bir bölümünden de Dêrsimlilere gösterildi.

427-Dêrsim Kürtlerinin...

428-Bayrak, Mehmet, Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri, s. 280

429-Bayrak, Mehmet, Age, s. 280

Hatta onların, Dêrsim direnişçilerine destek verme yönünde kimi çabaları da oldu. Örneğin, Hoybun Cemiyeti'nin harekete sempati ve umutla baktığı biliniyor. Bu arada Sünni inançlı yurtsever kesimlerden direnişçilere destek olma yönünde çaba sarf edenler de oldu ki bunlardan biri de Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdullah'tı.

> "1937 yılı sonlarında, Suriye'de bulunmakta olan şehit Şeyh Sait merhumun kardeşi Şeyh Abdullah, ma'yetinde bulunan mülteci Kürdistan kahramanlarıyla birlikte Suriye'den hareket ederek Dersim mücahitlerine iltihak etmek üzre giderken, Diyarbekir mıntıkasında Türkler tarafından pusuya düşürülerek arkadaşlarıyla birlikte şehid düşmesine, Türkiye'den kaçak olarak gelmiş olan bir yüzbaşının ihaneti sebeb olmuştu."[430]

Karerli Mehmet Efendi'nin anılarında bu konuda şöyle bir bilgi yer alıyor:

> "25 Şubat günü Şeyh, Malatya'ya hareket hali içerisindeydi ki Hüseyin Doğan desteği ile Hozatlı Albay Hıdır Emre kumandasında toplanmış olan iki bin Dersimli'nin Şeyh hareketine karşı savaşmak üzere peri suyunu geçtikleri şaiyası Şeyh'e iletilmişti. Bu haber kısa zamanda tüm şehirde yaygınlaşmıştır."[431]

Mehmet Efendi'nin "şaiya" olarak aktardığı bu bilgiler gerçekten de bir şaiya olmaktan öte bir şey değildi. Hüseyin Doğan'ın devletten yana tavır takındığı doğrudur. Bu bakımdan, onun devlete destek olmak amacıyla bazı Dêrsimlilerle ilişkiye geçtiği de söylenmektedir ki büyük ihtimalle doğrudur. Ancak Batı Dêrsim'den 2000 silahlı kişi toplanmasına ilişkin bilgi tümüyle hayal ürünüdür, safsatadır. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı gibi, Batı Dêrsim'deki herhangi bir aşiretin, 1925 başkaldırısı sırasında devletten yana tavır aldığına ilişkin somut bir belirti yok. Genel hava, hareketin desteklenmesinden yanadır. Bölgeyi tanıyanlar iyi bilirler; Batı Dêrsim'de Sey Riza ve Ali Boğazı çevresindeki aşiretlerin onayı ve desteği olmadan bahsedilen tarzda bir silahlı güç toplamak maddeden olanaksızdır. Bu söylenti, büyük ihtimalle devlet kaynaklı bir propagandadır ama yine de Mehmet Efendi'nin aktardıklarına bakılırsa, istenilen etkiyi de göstermiş yani amacına ulaşmıştır.

15. 1. 3. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Dêrsim Seferi

Bu arada, bütün bu gelişmelerle Ankara yönetimi önemli ölçüde mesafe almış, gücünü ve olanaklarını arttırmış oluyordu. Buna karşılık Kürtler önemli mevziler yitirmiş, göreceli olarak gerilemişlerdi. Bu yüzden de her ne kadar ulusal haklarına kavuşmak, onlar bakımından temel hedef olmaya

---

430-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yayınları, Köln, 1988, s. 318

431-Mehmet Efendi, Karerli, Yazılmayan tarih ve Anılarım (1915-1958), Yayına Hazırlayan: Ali Rıza Erenler, Kalan Yay., İstanbul, 2007, s. 151

devam ediyorduysa da, bu hakların tamamını güncel politika da öne çıkaramıyorlardı. Diğer bir deyişle legal planda, hem genel olarak istemler çıtası aşağıya çekilmiş, hem de politik talepler geri plana itilmiş, dil, kültür ile dini inanca ilişkin istemler öne çıkartılmıştı. Jandarma ve öteki devlet görevlilerince halka baskı uygulanmaması, ağır vergiler alınmaması, angarya biçiminde çalıştırma yoluna gidilmemesi gibi talepler de, istemleri arasında önemli bir yer tutmaktaydı.

Ne var ki Türk Devleti, Kürtlerin varlığını temelden reddettiği için, her ne şekilde olursa olsun onların haklarına saygı gösterme olgusu, onun politikasında yer almıyordu. Ankara'nın Kürt politikası zor, şiddet ve asimilasyon yoluyla Kürtlerin sindirilmesi ve Türkleştirme esasında dayanıyordu. Bu yüzden de 1925 Kürt direnişi kırılır kırılmaz, devlet yeniden Dêrsim'e yönelmeye başladı.

1926 yılında, Türk askeri birliklerinin Ali Boğazı çevresinde yerleşik Qocan/Qozan aşiretine karşı harekete geçmesi, Dêrsim'e ilişkin adımların önemli bir basamağıydı. Askeri birliklere Mustafa Muğlalı komuta ediyordu. Ağın ve Keban yöresindeki Türklerden derlenmiş önemlice bir milis kuvveti ile kimi Dêrsim aşiretleri de harekâta katılmaktaydılar. Ankara bu harekâtla neyi amaçlıyordu? O günkü koşullarda Dêrsim'e karşı topyekûn bir hareketi yerinde görmeyen devletin başlıca amacı, Dêrsim'in direngen bir kolunun kopartılması ve böylece güçten düşürülmesiydi.

Cephe Komutanı Muğlalı, yayınladığı bildiride güdülen amacı ifade ederken:

> "Şimdiye kadar melunca hareketlere devam eden, canavarlığın ve haydutluğun timsali olan Koçuşağı aşiretinin tedip ve tenkiline kesin surette karar verilmiştir," diyordu.[432]

Aynı komutanın, 28 Kasım tarihli bildirisinde ise şu sözlere rastlanmaktadır: "Öteden beri Dêrsim'in yenik olmayan aşireti ve milli kahramanları adını taşıyan Koçuşağı haydutlarını..."

> "Aziz vatanımızın bağrında adeta kangren haline gelmiş bir çıbandan başka bir şey olmayan bu canavar grubunun yok edilmeleri hususunda Cephe ve Bölge Komutanları başta olmak üzere tekmil arkadaşlarıma katlandıkları güçlük ve sarf ettikleri mesai nedeni ile bütün kalbimle teşekkür eder..."[433]

Görüldüğü gibi devleti temsilen görev yapan komutan;

1-Qocan aşiretinin Dêrsim'de "ulusal kahraman" olarak tanımlandığını itiraf ediyor.

2-Büyük küçük, kadın erkek ayırımı yapmadan bütün aşireti "canavar," "haydut" ve "kangren" şeklinde nitelendiriyor.

3-Yöre halkının kökten yok edilmesine karar verildiğini belirtiyor, yani bir jenosidin hedeflendiğini itiraf ediyor.

432-Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, 1972, s. 176

433-Genelkurmay Başkanlığı, Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı, s. 190

Ne var ki Qocanlılar, Şemkan ve Reşîkan aşiretleri el ele vererek işgalcilere karşı kahramanca bir direniş sergilediler ve bu nedenle de plan tam olarak başarıya ulaşamadı. Ulaşamadı ama bu arada askeri birlikler girebildikleri köyleri ateşe verdiler, ele geçirdikleri birçok kişiyi katlettiler ve yağmaya giriştiler.

Qoçgîrî ve 1925 direnişlerinin başarısızlığa uğramasından sonra, gerçekleşen 1926 harekâtı, Mustafa Kemal yönetiminin Dêrsim'e yönelik niyetlerinin net olarak anlaşılmasını sağladı. Halk, Ankara hükümetinin kendisi bakımından, Osmanlılardan da geri ve kötü niyetli olduğunu görmüş oldu. Yine aynı yönetimin, Alevilerin inançsal haklarına saygı gösterme yönünden de demokratik bir tutuma sahip olmadığı açık olarak gözler önüne serildi.

15. 1. 4. Kapsamlı Bir Sömürgeleştirme Planına Gereksinim Duyuluyor:

Gelişmeler, Ankara hükümetine Kürtlerin küçük lokma olmadıklarını, onları yutmanın çok zor bir iş olduğunu göstermişti. O nedenle de devletin kısa ve uzun vadede yapılacakları kapsayan detaylı bir sömürgeleştirme planına gereksinmesi vardı. Böyle bir planı hazırlamadan önce de yerinde incelemelere, diğer bir deyişle gözleme dayalı yeterli bilgilerin elde olması gerekiyordu. Bu yüzden 1925 direnişinin hemen ardından devlet birçok görevlisine raporlar hazırlattı, öneri ve düşünceleri saptadı.

Dêrsim, önemli bir bölge olarak bu çalışmada hep özel bir yere sahip oldu. Bir tanesi hariç, hazırlanan tüm raporlar Dêrsim'e karşı şiddete başvurulması gerektiğine işaret ediyorlardı. Şiddet uygulama dışında önerilerde bulunan tek kişi, Dêrsim'in de bağlı bulunduğu Elazığ Valisi Ali Cemal'di. Dêrsimliler gibi Alevi inancına sahip olan A. Cemal, raporunda özetle, "... *Baskılar son bulur ve şuurlu bir şekilde hareket edilirse Dersimliler, Cumhuriyetin çok sadık ve fedakar hadimleri olabilirler...*"

"*Dersimliler öldürülmekten, göç ettirilmekten korkuyorlar...*" diyordu.

Aynı dönemde, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey ise aynı konuda hazırladığı raporda Ali Cemal'in tam karşıtı görüşler savunuyor ve şöyle söylüyordu:

> "Yaptığım temasların bende hasıl ettiği izlenime göre, Dersim gittikçe Kürtleşiyor, ülküleşiyor ve dolayısıyla tehlike büyüyor..."
>
> "Dersim, Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbandır. Bu çıban üzerinde kesin bir ameliye yapmak ve elim ihtimalleri önlemek, memleket selâmeti bakımından mutlaka lâzımdır."
>
> "Okul açmak, yol yapmak, refah sebeplerini sağlayacak fabrikalar kurmak, kendilerini meşgul etmeye yarayan çeşitli sanayi işleri sağlamak, özet olarak yurt sahibi yapmak veya uygarlaştırmak suretiyle ıslaha çalışmak hayalden başka bir şey değildir..."[434]

434-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 375

TBMM Başkanı Abdulhaluk Renda'nın raporu anlayış itibariyle Hamdi Bey'inkinden farklı değildi. Şeyh Sait liderliğindeki 1925 Kürt Ulusal Direnişi için *"Ayaklanma din perdesi altında, tamamiyle milli bir harekettir"* dedikten sonra, "Dêrsim'in Durumu" ara başlığı altında hazırladığı özel raporunda şunları dile getiriyordu:

> "... Bilhassa şimdiye kadar Dersim'de kati bir tedip yapılmamış olması 332 (1916) harekatının cezasız kalması bunlara daima kuvvet vermektedir."[435]

Renda, raporunda Kürtlerle Türklerin iki ayrı millet oldukları gerçeğini inkar etmiyor, bu iki ulusun, yani Kürtlerle Türklerin eşit haklara sahip olarak bir arada yaşayamayacaklarını belirtirken de şöyle diyor:

> "... Dersimlilerin elhaletü hazihi Kürtçe konuşmalarına ve Alevilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen ekserisinin Türkçeyi bilmek, bilmemek ve söylememek hususundaki taassubu Dersim'de görmedim... Bilhassa şimdiye kadar Dersim'de kati bir tedip yapılmamış olması 332 (1916) harekatının cezasız kalması bunlara daima kuvvet vermektedir."[436]

1-Dêrsimliler, Ali Cemal'in söylediği gibi öldürülmekten, sürgün edilmekten ve zulümden korkuyorlardı.

2-Dersimliler ulusal haklarına sahip olmak istiyor; dillerini, kültürlerini ve kimliklerini ve dini inançlarını kaybetmek istemiyorlardı.

3-Dêrsimliler devletten yana kuşku ve korku içerisindeydiler ki bunun çok haklı tarihi nedenleri vardı. Üstelik karşılarındaki devlet, bir Sünni devletti. Onlar, devlet baskısına karşıydılar ve her halk gibi kendi gelecekleri üzerinde söz sahibi olmak istiyorlardı.

Devlet, Kürtler ve Kürdistan hakkında bütün bu bilgileri bir araya getirdikten sonra, Kürt politikasının ana hatlarını belirledi, kendisine bir yol haritası çıkardı. 1926 yılında hazırlanıp uygulamaya konulan "Şark Islahat Planı" bu konudaki temel belgelerin başında geliyor. Doğaldır ki Dêrsim de bu çerçevede üzerinde uzun uzadıya konuşulan ve hakkında kararlar alınan bölgelerden biriydi. Resmi bir yayında konuyla ilgili olarak şöyle söyleniyor:

> "Cumhuriyetin ilanını takip eden senelerde özellikle Şeyh Sait ayaklanmasından sonra, diğer doğu illeri ile beraber Dersimde önemle dikkate alınmış ve kesin ıslahat esaslarının tespiti için incelenmesine başlanmıştı..."
>
> "Keza; Genelkurmay Başkanlığı da bu mesele üzerinde büyük bir ilgi ile durmuş ve muhtelif teşekküllerden aldığı raporları değerlendirmek suretile Dersim ıslahatının zaruri olduğu kanısına varmıştı.
>
> Neticede; Desim'in ıslahı esasları tespit edildi ve bu keyfiyet uzunca vadeli bir programa bağlandı."[437]

Görüldüğü gibi "Dêrsim'i ıslah etme" adı altında hazırlanan yakıp yıkma

---

435-Bayrak, Mehmet, "Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri," s. 456

436-Bayrak, Mehmet, Age, s. 456

437-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 377

ve sindirme planı, Genelkurmay Başkanlığınca yerine getiriliyor. Bu aşamadan sonra, devletin Dêrsim'e ilişkin politikası bu plana göre yürütüldü. Devlet, bir yandan propagandaya hız verdi, tüm olanaklarını kullanarak Dêrsim'de birliği bozmaya ve kendisine taraftar bulmaya çabaladı, bir yandan da askeri bir operasyon için hazırlıklarını sürdürdü.

15. 1. 5. İkinci Dêrsim Seferi: 1930 Pilemurîye (Pülümür) Harekâtı

1930 yılında, bu kez de Dêrsim'in kuzey kesiminde, Pülümür-Erzincan yöresinde askeri bir operasyona girişildi. Bu operasyonun gerekçesi ise çok ilginçtir. Bu gerekçe, 1923 yılından beri Kürt halkına karşı izlenen politikayı bütün çıplaklığı ile gözler önüne seren bir ayna niteliğindedir.

Olay şu: 1930 yılında, Erzincan'da bulunan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, Başbakan İsmet İnönü'ye iki mektup yazıyor. Mektuplarında, Kürtlerin bölgedeki varlıklarından ve Kürtçenin konuşulan hâkim dil olmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiren Genelkurmay Başkanı, önlem alınmadığı taktirde "tehlike"nin daha da büyüyeceğini söylüyor. Önlem olarak önerdiği ise askeri operasyon ve sürgündür. Devleti yönetenlerin Kürt halkına karşı sahip oldukları anlayışı göstermek bakımından, bazı bölümleri aktarmakta yarar var:

> "2. Ercincan merkez ilçesinde 10. 000 Kürt vardır. Bunlar Alevilikten faydalanarak Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. Birkaç sene sonra Kürtlüğün bütün Erzincan'ı istila edeceğinden endişe edilebilir. Örfen Türk, fakat Alevi olan bir çok Türk köyleri Aleviliğin Kürtlüğü ifade ettiği zihniyetiyle ana lisanlarını terk ederek Kürtçe konuşmaktadırlar. Bu işe önayak olan, her şekavete yataklık eden Rusaray, Mitini, Sancağı, Kürtkendi, Kelarik köylerinin aslı bir şekilde kayda tabi tutularak bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bölgelerdeki bazı reislerin il merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir. Türk olan Alevi köylerinin Kürtçe konuşmalarına ve Türk dilinin bütün bölgeye yayılması için esaslı tedbirler almaya ihtiyaç vardır.
>
> 3. İl bölgesindeki bazı memurların Kürt ırkına mensup olduğu bilinmektedir. Örneğin; Erzincan sorgu hakimi Pülümür'lü Şevki Efendinin Kürtleri himaye ettiği ve geceleri Kürtleri evinde topladığı gerçekleşmiştir. Bu adamın her ne şekilde olursa olsun il bölgesi dışına nakline ve bu gibi memurlar hakkında da aynı işlemin uygulanmasına lüzum vardır.
>
> 4. Arz ettiğim bu meselenin en önemlisi, birinci maddede adı geçen köylerin kesin surette tedibi ve ırkan Kürt olduğu kesinlikle bilinen memurların bir an önce yerlerinden alınmasıdır."[438]

Mareşal, bu arada bazı köylerin isimlerini vererek, "*... Bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Ercincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim,*" diye ekliyor.

Bu mektuplardan sonra hükümet askeri operasyon yapılması önerisini uygun buldu ve aynı yılın sonbaharında ordu yöreye karşı saldırıya geçti.

438-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 351-352

1926 harekâtında olduğu gibi Kürtler oldukça başarılı bir direniş gösterdiler. Askeri birlikler girebildikleri yerleşim birimlerini ateşe verip yağma ve talana girişirken, kendileri de önemli kayıplar vermekten kurtulamadılar. Kışın yaklaşması üzerine operasyon her zamanki gibi yakılıp yıkılmış köyler, açlık, yoksulluk ve gözyaşı bırakarak son buldu.

15. 2. Türkçüler Dêrsimlilere Soy Arama Yarışında: "Bir An Önce Türkleştirilmesi Gereken Kürt'ten Orta Asya'dan Göç Etmiş Türk'e"

15. 2. 1. Osmanlı Dönemi Üzerine Bir Kaç Söz

1923 yılına kadar resmi belgelerde Dêrsimliler Kürt, Dêrsim ise Kürdistan'ın bir yöresi olarak geçer. Osmanlı'nın, Kürt diline, kültürüne ve kimliğine karşı olmak gibi bir ilkesi yok. Daha doğrusu sınırları içerisindeki halkların varlığı ve kimliği Imparatorluk yönetimi için bir sorun değil. Onlar Padişah'a itaat ettikçe, vergi ve askerlik gibi yükümlülüklerini yerine getirdikleri sürece, yönetimle aralarında herhangi bir sorun çıkmıyordu.

Ne var ki sistematik bir devlet politikası şeklinde olmaması, asimilasyonun hiç olmadığı anlamına gelmez. Kimi koşullar vardı ki ister istemez asimilasyona yol açıyordu. Diyelim ki resmi dilin Osmanlı Türkçesi olması bunlardan biri, hatta en önemlisiydi. Yazışmalar ve devletle ilişkilerde bu dilin kullanılması, onu belli ölçülerde cazip hale getiriyordu. Devlet kurumlarının bulunduğu vilayet ve kaza merkezleri ile çevre bölgelerde Türkçenin giderek yaygınlaşması ve sonunda hâkim hale gelmesi ya da yer, kişi ve toplumsal grup adlarının Türkçeye uyarlanarak yazılması gibi.

Türkiye Cumhuriyeti'nde ise politika tümden değişiyor. 1924 Anayasasına göre, Türkiye Cumhuriyeti Devleti toprakları üzerinde yaşayan herkes Türk'tür. Bu, gerçeğe yüzde yüz ters bir durumu ifade etmektedir. Tabi ki Ankara'daki ırkçı yönetim, sadece böyle bir maddeyi Anayasaya koymakla yetinmeyi düşünmüyordu. Doğaldı ki Türk olmadıkları halde "Türk" diye ilan edilenlerin Türkleştirilmeleri için bir plan ve programa gereksinmesi vardı onun. Ne var ki 1925 Kürt ulusal direnişi, onları bir bakıma hazırlıksız yakaladı. Yeni stratejinin hayata geçirilmesine yarayacak ideolojik donanım yokken baş göstermişti ayaklanma.

Bu nedenle de direnişi kırar kırmaz, bir yandan kaba kuvvete ilişkin önlemler en üst düzeyde sürdürülürken, bir yandan öteki alanlardaki çalışmaların çerçevesini belirlemek üzere süratle hazırlıklara başlandı. Çünkü bir an önce Kürt politikasının ana hatlarını ortaya koyan kapsamlı bir sömürgeleştirme planına gereksinme vardı. İşte 1926 tarihinde kabul edilerek yürürlüğe konulan "Şark Islahat Planı" bundan başka bir şey değil.

Plan, Anayasaya uygun olarak Kürtleri, "Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayanlar" (17. madde) şeklinde değerlendiriyor. Onda, Kürt halkına karşı izlenecek politika, doğal olarak Dêrsim'i de kapsıyor. Ancak bazı maddelerde, Dêrsim'e özel vurguların yapıldığı da gözden kaçmıyor. Örneğin eğitim yoluyla asimilasyona ilişkin 15. maddenin bir paragrafında şöyle deniliyor:

"Hassaten Dêrsim, tercihen ve müstacelen (acilen-Munzur Çem) leyli iptidailer (yatılı okullar-Munzur Çem) açılmak suretiyle Kürtlüğe bulaşmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır."[439]

Planın 16. maddesi Dêrsimlilerin Batıya sürgünleri ile ilgilidir:

"Dêrsimlilerin Dêrsim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garbinde gösterilecek mıntıkaya nakledilebilirler. Müfettişlik mıntıkasından bu suretle Anadolu dâhiline nakledilmek arzu edenlerin hükümetçe iras olunacak yerlere nakilleri de mümkündür?"[440]

17. maddenin bir maddesi, Dêrsim'in batı bölgelerini de kapsayan Fırat nehrinin batısındaki Kütlerle ilgilidir:

"17. Fırat garbındaki vilayetlerimizin bazı aksamında dağınık bir yerleşmiş olan Kürtlerin Kürtçe konuşmaları behemehal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin edilmelidir."[441]

15. 2. 2. General Abdullah Alpdoğan Dêrsimlileri Anlatıyor!

1930'lu yıllarda, ırkçı Güneş Dil Teorisi ile Türk Tarih Tezi resmi olarak ilan edilince, Kürtlerin tamamı gibi Dêrsimliler de "Çok eski devirlerde Ortaasya'dan göç etmiş Türkler" kategorisinde ele alındılar.

Gizli belgelerde, Dêrsim sorunu Kürt sorununun bir parçası olarak görülür ve "çıbanın" temelinden sökülüp atılması hazırlıkları sürdürülürken, kamuoyuna yönelik propaganda çalışmalarında, Dêrsimlilerin öz be öz Türk oldukları, dillerinin de biraz Farsça karışmış Türkçeden başka bir şey olmadığı sürekli tekrarlanan bir konuydu.

1930'lu yılların yarısından itibaren, yazılı basında bu işin başını çeken yayınlardan biri, **Elazığ'da** basılmakta olan "Altan" dergisiydi.

Üzerinde yazmasa da aslında resmi bir yayın olan dergide, devletin Dêrsim politikası ve bu çerçevede atılan ya da atılması düşünülen pratik adımlara geniş yer verilmekteydi.

Örneğin derginin 24 Temmuz 1937 tarihli 28. sayısında, Nihal Güzay imzası ile yazılan *"Elâziz, Bingöl, Tunceli kaza ve nahiyelerinde, köylerinde değerli tetkikler yapılacaktır;"* başlıklı yazıda, konuya ilişkin şu cümleler yer alıyordu:

439-Bayrak, Mehmet, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, Özge Yay. 1993, Ankara, s. 487

440-Bayrak, Mehmet, Age, s. 487

441-Bayrak, Mehmet, Age, s. 487

"Dördüncü umumi müfettişlik, mıntıkası dahilinde esaslı tetkikler ve irşadlar yapılmasını yurd menfaatına çok uygun bulmuştur.

(...)

Kaza ve nahiye merkezlerinde, köylerde musahabeler yapılacaktır. Gidilen yerlerde büyük Türk milletinin tarihi ve umumi muhaceretleri anlatılacak. Tunceli-Dersim ülkesinin en eski bir Türk yurdu olduğu tebarüz ettirilecektir.

Türk dilinin güzelliği, genişliği ve bugünkü Tunceli-Dersim, dilinin esası da Türkçe olup Osmanlıcada olduğu gibi biraz da Farsça karışmasından husule geldiği izah edilecektir.

Bundan başka, hükümet, millet, devlet mefhumları, milli birliğin ve devlet otoritesine saygının manaları üzerinde durulacaktır."

Yukarıda sıralanan görüşlerin pratiğe nasıl yansıtıldığını açıklığa kavuşturabilmek için, Dêrsimlilerin dilini, tarihini ve kültürünü ilgilendiren bir kaç somut olaya yer vermek yerinde olur sanırım.

1936 yılında, Genel Müfettişlik ve Sıkıyönetim Komutanı olarak bölgeye gönderilen general Abdullah Alpdoğan tarafından, Dêrsimlilere de sık sık anlatılan söz konusu uydurma "Ortaasya'dan Göç" tezinin özeti şöyleydi:

Tarihin çok eski dönemlerinde Türklerin yurdu olan Ortaasya denizler, göller ve ormanlarla kaplıymış. Türkler o dönemlerde, orada çok büyük uygarlıklar yaratmışlar. Bugün medeniyetin beşiği sayılan Avrupalılar taş devrini yaşarken, onlar Tunç devrini yaşıyorlarmış.

Sonra gün gelmiş, iklim değişmiş ve Orta Asya'daki denizler kurumuş ve Tüklerin yurdu çıplaklaşmış, bozkır haline gelmiş. Ne yapsınlar Türkler! Mecbur kalkmış, göç etmişler. İşte bu Türklerden bir grup gelmiş ve Dersim denilen yörenin dağlarına yerleşmiş. Devamını generalin kendisinden dinleyelim:

"... Lâkin şimdiki Dersimde ve bu dağlarda yerleşenler orada hemen kendi medeniyetlerini kuruyor ve bakırla kalayı işleyip yine tunç yapmaya başlıyorlar. Buralarda o günlerden kalma maden ocakları hâlâ görülmektedir. İşte şimdiye kadar zanlar ve tahminler üzerine uydurmalarla Dersim adı ile anılan bu güzel yerlere en uygun ad olan ve tarihin özünden süzülüp çıkarılan bu ad, yani TUNÇELİ adı verildi.

Bu bölgenin bakırı ve kalayı, taşı ve toprağı kadar sakinleri de Türktür. Hem de soyları kartışmamış dip diri ve tam manası ile öz türklerdir.

Ancak Arap ve İran topraklarına yakın bir yere yerleşmiş olan bu türkler, kondukları bu yurtta kendi meziyetleri ve kendi bilgileri ile yaşamaya muktedir oldukları için yıllarca kapılarını yadlara kapamışlar, ve kimse ile temas etmemişlerdir... Lâkin Arab'ın İran'a, iranın arap illerine ve daha örelere ilgar edip geçmeleri buralarda oturan Türklere de el uzatılmasını mümkün kılmış ve yurtlarının kapılarını bunca yıllar harice açmamış olan bu azlık türkler, medeniyet itibariyle pek ilerleyememiş ve oldukları gibi kalmışlardır.

Bu azlığın bilgi ve medeniyette oldukları yerlerde kalmaları etrafında yaşayan ilerleyen kuvvetli harsın te'sirine tutulmalarına mani olamamış, evvela dilleri bozulmuş sonra yavaş yavaş karışarak öz türkçe kayıp olmuş yerine çoğu türkçe, kısmen farsça ve kısmen de diğer milletlerin dilinden toplanma başka bir dil vücuda gelmiş lâkin bu türklere, Arapların olsun Farsların olsun kültür yolundan tamami ile nüfüz edememeleri çok dikkate değer bir haldir.

İşte bugün Dersim dediğimiz bölgenin sakinleri bu halde bulunan türklerdir. Onlar kendileri de öz türk soyundan olduklarını çok iyi bilirler. Ve türk olduklarını hiç bir zaman unutmamışlardır. Köylerin, dağların, belli başlı sahaların adları tamami ile türkçedir.

Aşiretlerin taşıdığı adlar, en temiz bir türkçe ile söylenmiş çok ahenkli birer lakaptır. Bunlar asla Kürd değildirler ve bu bölgede Kürt yoktur. Yalnız bazı kimselerde öteden beri yanlış ve fena telâkki yer etmiştir. Belki de bu bölgeleri bizden ayırıp kendi haris ve doymaz emelllerine amaç edinen yabancılar yurttaşları bir birine sevdirmemek ve bir birinden uzaklaştırmak için ortaya bir kürtlük atmışlar ve istifade ederek bu bölgeyi de böylece daima elde tutmak istediklerindendir ki Dersimlilere de Kürt deyip ve bunda da ısrar etmişlerdir. Halbuki bu düşünce ve bu zan çok yanlıştır..."[442]

İşte 1937-38 yıllarında Dêrsim'de yapılanlar nedeniyle Dêrsim Kasabı lakabı ile tanınan generalin ağzından, Resmi Türk Tarih Tezi çerçevesinde Dêrsim halkı için yaratılan yeni *"tarih!"* ve *"soy!"* buydu.

15. 2. 3. Hasan Reşit Tankut'un Görüşleri

Ne var ki Resmi Türk Tarih Tezi'nin önde gelen teorisyenlerinden Hasan Reşit Tankut, general Alpdoğan'dan biraz daha farklı bir yolla Dêrsimlileri Türklere bağlamaya çalışır:

"Zazaların Alevi kesimi kendilerine "**Kert**" der. Ziya Gökalp bu kelimeyi "**Kirt**" şeklinde zaptetmişti...

(...)

Şimdiki Zazalar çok eski çağlarda olduğu gibi bugün de yüksek kayalara ulu ağaçlara ve büyük sulara hürmet ederler. Allah'larının yüksek kayalar üzerinde durduklarına inanırlar. Ve sivri ucuna güneşin ışığı ilk defa çavan yüksek kaya onların mihrabı ve niyazlarının uçuşup toplandığı yerdir. Böyle olunca da onlara da kayalıklar demek doğru olur. Eski Türkçe'de kaya ve taşa "**sak**" derlerdi. Sak aslı ile kayalı sıfatı "**sasak**" olacağına göre Zazalar'ın asıl ismini sasak olarak kabul etmek kabildir. "K" harfleri ekseriya düşer ve o zaman sasak kelimesi "**sasa**" kalır.

(...)

Evet Zaza ismi hiç yok ki "Sasak" idi. Çünkü sasaklar bugün de "sak" ve "sakarat" a karşı dua ederler.

Türkler bu kaideye uydurarak bir çok adlar daha vermişlerdir.

Kır adam manasına gelmek üzere "kırman," kırmızı adam demiş olmak için "Alaman" dedikleri gibi, "Ermen" veya "Armen" de Türkçe olmak gerekir. Türk'ün koman, Kırgız, ve aşker adam manalarında kullanılmak üzere Çerkeslere "kerker" ve "çerikes" dedikleri gibi."[443]

Baştan sona kadar bir saçmalıklar dizisi olan bu tezlerin üzerinde çok şey söylemeye gerek yok sanıyorum.

Tankut'un *"Kert,"* Ziya Gökalp'ın ise *"Kirt"* dediği sözcüğün aslı halk arasında "Kırd"dır. Bingöl-Diyarbekir yöresinin Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtleri kendilerini bu adla adlandırırlar. Tankut'un söylediğinin

442-Altan Dergisi, 22 Nisan 1936, yıl 2, sayı 15

443-Tankut, H. Reşit, Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler," Kalan Yay. İstanbul, 2000, s. 28, 29, 30

aksine Dêrsim, Erzincan, Erzurum yörelerinde yaşayanlar ise kendilerine "Kert" değil, "Kırmanc" derler. Kendi dillerinde kendilerine "Kırmanc" diyen Dêrsimliler, Türkçe ve başka diller söz konusu olduğunda bu kendilerini "Kürt" ya da o dillerde bu anlama gelen terimlerle tanıtırlar. Kısacası, "Kırmanc" tam da "Kürd"e denk düşüyor, onu ifade ediyor. Ne var ki bazı yörelerde Alevilik ile Kürtlük genellikle aynı anlamda kullanıldığı için bu terim o yörelerde aynı zamanda "Aleviliği" de ifade ediyor.

Tabi Tankut'un, Dêrsimlilerin gerçekte kullanmadıkları "kert" sözcüğünde ısrar etmesi boşuna değil. O, çalışmasının başka bir yerinde, bu terimi "Orta Asya Türklerinin" diline ait bir sözcük olduğunu söylüyor ve bundan hareketle de aklı sıra Dêrsimlilerin Türklüklerini kanıtlamış oluyor.[444]

Tankut, bu arada Dêrsimlilerle Sümerler arasında bağ kurmaktan da geri kalmıyor. Tankut, Sümerlerle Zazalar arasında dini inanç ve gelenekler bakımından ortak yanlar olarak gördüğü kimi noktaları vurguladıktan sonra, bunların her ikisinin de "Anadolu" ile bağlantısını kuruyor. Tabi, 1930'lardaki resmi teze göre Etiler gibi Sümerler de "Türk" olarak kabul edildikleri için, Sümerlerle "aynı inanç ve geleneklere sahip olan Zazalar da Türk" olmuş oluyorlar. Görüşünü şöyle formüle ediyor Tankut:

> "Dersimliler mi Sümer'den, Sümer mi Dersim'den kaynaklanmıştır." gibi bir sual sormak biraz mülahazasızlık olacağı için bu sorguyu yapmayacağız. Yalnız inandığım bir gerçek var ki o da ne Dersim'in, ne de Sümer'in Anadolu'dan ayrı olmadığıdır. Ve tarihin hiç bir döneminde ayrı olmamışlardır. Harslarının (kültürlerinin-Munzur Çem) vakit vakit görünüşe ayrıldığı Eti gibi, Soma gibi, Lohorda gibi, Urarto gibi, başka başka müstakil yaşadıkları vardır. Fakat esas olarak daima bir tek harsın ana hatlarına sadık kalmışlar. Ve onu asla unutmamışlardır. Kürtler kısmında enine boyuna anlattığım gibi onların topunun gönlü her devirde her türlü şartlar altında daima bir tek doğruya bağlı kalmışlardı. Türklük duygusu."

Tankut da öteki resmi tarihçiler gibi, "Kürtler Türk'tür" iddiasına kanıt bulabilmek amacıyla terimleri keyfi olarak değiştirmekte, daha da olmadı mı kendisi yaratmakta ve onlara uyduruk anlamlar vermekte de sınır tanımaz. Örneğin şu satırlara bakın!

> "Dersim Zazaları'nın Şamani olduklarını bize anlatacak bir çok delillerden en kuvvetlisi Şam ve Kam ismine hürmetleridir. Dersim'de hemen her erkeğin ismi "Kamo"dur. Kamo'ya Dersim'in her yerinde her köyünde tesadüf edersiniz. Bu yalnız Dersim'e mahsus değildir. Bütün Zazalar kamo ismini severler.
>
> (...)
>
> Dersim'deki Şam Uşakları, bütün Alevi Zazaları arasında bir yükseklik ve üstünlük sahibidirler. (...) Bunlara niçin Şam Uşağı denildiğini sorduğum zaman Şam'dan gelmişler de onun için, demişlerdi. O cevabı işiten bir Alevi derhal doğruldu ve "Hayır" dedi, "Onlar Horrasan erlerindendir, dediğiniz yerden gelmediler."[445]

444-Tankut, H. Reşit, Age, s. 24

445-Tankut, H. Reşit, Age, s. 40

Gerçekte ise Dêrsim'de hemen her erkeğin isminin *"Kamo"* olması şurada kalsın, böyle bir erkek adı yok. Ancak Dêrsim Kırmanccasında, eril üçüncü şahsın adını ya da kim olduğunu öğrenmek isterseniz *"Kam o?"* sorusunu sormanız gerekir. Dişi cins (kadın) için aynı soru *"Kam a?"*dır. Muhtemelen, bizzat kendisi Dêrsimlileri ziyaret ettiğinde, tanımayanlar yanında bulunan tercümana seslenerek *"O kam o?"* (O kimdir?) sorusunu sordular ve Tankut'ta anlamını bilemediği için bunu bir erkek adı sandı. Ya da başka örneklerde olduğu gibi tezine kaynaklık etsin diye bile bile türetti. Bir üçüncü olasılık, Onun, Dêrsim'de çokça bulunan ve bir formu da "Qemo" olan "Qemer" (Türkçede "Kamer") adından hareketle "Kam"ı türettiğidir.

Dêrsim'de "Şam" ismi yok. Olmayınca da ona özel bir hürmet gösterilmesi de mümkün olmaz. Bölgede *"Şam"* sözcüğü, genellikle Suriye'nin başkenti Şam söz konusu olduğunda kullanılır. Bir de "Şam" ile bağlantılı adlar var. Diyelim ki *"Şimşêrê Şamî"* Dêrsim Kırmanccasında var. Dêrsimliler genelikle "ş" harfini "s" şeklinde söyledikleri için, bunu "Simsêrê Sami" şeklinde söylerler. Bir de, az da olsa erkek adı olarak "Samalî" var. Buradaki "Sam"ın, Suriye'nin başkenti "Şam" ile bağlantılı olup olmadığı tartışılabilir. Ancak Hewraman Kürtleri arasında hayli yaygın olan Saman adı ile bağının bulunması da güçlü bir ihtimaldir. Saman, Hewramancada servet ya da zenginlik anlamına gelir.

Tankut'un söylediği gibi "**Şam Uşakları**" diye bir aşiret yok Dêrsim'de. Batı Dêrsim'de Ali Boğazı mıntıkasında "Şemkan" (Semkû/Semko) adında bir aşiret var ki bu da Türkçede "Koç Uşağı" olarak geçen Qoçan (Qoçû/Qozû) aşiretinin bir koludur.

Bir de Tankut'un şu cümlelerine bakın!

> "... Cemaat iki metre bazen üç metre ve daha fazla genişlikte yarılmış olan bu dev ocaklarının karşısında sıra sıra otururlar. Şimdi Seyit veya dede dedikleri Şam ruhanisi aralarındadır. Rakı şişesi yanında ve sazı kucağında bulunur, en genç ve zarif kadın ayağa kalkarak ruhaniden bir kadeh içki ister. Bu kadeh havalandığı zaman ruhani ile birlikte bütün cemaat bir ilahi okurlar. Merasim yapılır ve kadeh rakısı ateşe atılır. Ondan sonra raks başlar, içki başlar ve yemek başlar. Şaminilerin hatta Çin Hindi'ndeki ateşe tapanların aşağı yukarı aynı ayini yaptıklarını görüyoruz..."[446]

Tankut, burada da bir yerlerde var olduğunu söylediği geleneklerle aralarında benzerlik kurabilmek için Dêrsim'de kesinlikle var olmayan kimi şeyleri onlara mal etmeye çabalıyor, düpedüz iftiraya başvuruyor.

Bir kere Dêrsimliler "Şam Ruhanisi" diye bir ruhani bilmezler. "Dede" de, Dêrsim'de, din adamları için kullanılan yaygın bir ad değil. Bundan 30-40 yıl öncesine kadar tek tük Batı Dêrsim'de rastlanan bir terimdi. Dêrsimliler, 3 gruptan oluşan din adamlarına rehber, pir ve Murşid (Musır) derler. Pir için çok yaygın olarak kullanılan diğer bir ad ise Kırmancca (Zazaca)da "Bava," Kurmanccada ise "Baba"dır.

446-Tankut, H. Reşit, Age, s. 41

İkincisi, Dêrsimliler Cem ya da ayinlerde içki içmezler, kesinlikle yasaktır bu.

Üçüncüsü, kadınlar erkeklerle birlikte cemde yer alırlar ama genç bir kadının ön plana çıkması ve pirden bir kadeh içki istemesi, Dêrsimlilerin rüyada dahi göremeyecekleri bir şeydir. Hem içki yasak olduğu için bu mümkün değil, hem de genç kadınların bu ölçüde özgür olması düşünülemez. Kural olarak cemlerde gerektiğinde konuşabilenler, yaşlı kadınlardır.

15. 2. 4. Bir *"Etimolojik" Çalışma Örneği*

Aynı dergide bölgede konuşulan Kürtçedeki sözcüklerin aslen Türkçeden geldiklerini kanıtlamak amacıyla "etimolojik!" çalışmalara da yer veriliyor. Bu çok ilginç! Çalışmaya bazı örnekler vermek, sisteme yön veren mantığı anlamak bakımından büyük önem taşır:

Örnekler:

1-"Tunçelinde tarihsel ve sosyal bakımdan pek önemli olan ve büyük bir topluluğun manevi bağlarını kendisinde biriktiren (Aril) adını ele alarak son aylarda dünyaya dil yönünden yeni hakikatler getiren (Güneş dil) teorisine göre inceleyelim:

(Aril) kelimesinin Güneş dil teorisine göre etimolojik analizi şöyledir. "Aril" (Ağ+ar+il)dir...

Ağ-1: Ana kök, güneş, ziya, aydınlık anlamına gelir.

Ar-2: ... Ar; erkek, yılmaz, gözüpek demektir.

İl-3: Büyük toplulukların yaşadıkları geniş alan; kelimede herhangi bir subje veya obje'nin tespitine yarayan ektirler.

Şimdi kelimeyi şöyle okuyalım: (ağar il) olduğunu görüyoruz; (Ağar il) her yerden önce ağaran; parlayan ve ışıklanan yer anlamına gelir. Yukarıdaki (12) No. lu kelimelerin bir biri ile kaynaşırken (g) konusunu düşüyor ve kelime (Aril) oluyor."

Dikkat edilirse, söz konusu "analiz!"de, "etimolojik analiz"den değil, "Güneş dil teorisine göre etimolojik analiz"den bahsedilmektedir. Gerçekten de yapılan şey bu. Çünkü "etimolojik analiz" adına öylesine gülünç yöntemlere başvuruluyor, öylesine tezler uyduruluyor ki bunu ancak Güneş dil teorisi denilen teoriye göre kalem oynatanlar yapabilirler. Öteki saçmalıklar bir yana, Dêrsim'de seçtikleri adla bilinen bir aşiret yok; yani, "Aril" diye bir aşiret adı mevcut değil. Buradaki Aril ile kastettikleri, muhtemelen "Arêzan" (Arêzû) adı ile bilinen ve bazı kaynaklarda "Areyan" olarak geçen aşirettir.

2-Nazımiye ilçesine bağlı "Êresk" (Yêresk) nahiyesi var. Derginin yazarı, bu nahiyenin adının analizini de, kendi deyişi ile *"Güneş dil teorisinden ışık alarak"* şöyle yapıyor. Once sözcüğün orijinalini bozuyor, ona işine yarayabilecek bir form veriyor, sonra da "analize!" başlıyor. Örneğimizde aslı "Êresk" olan köyün adı "İresi" olarak değiştirilmiş. "Analiz" ise şöyle:

"İresi – (İğ+İr+es)

1-İğ – Ana kök; kuvvet, kudret anlamına gelir.

2-İr – Hareketin kendi üzerinde takarrür ve temerküzünü gösterir subje veya obje ve elcmaıı

3-Es – Kelimeyi tamamlayan ektir. Şimdi başın (1-2) No. Lı kelimeler bir biriyle kaynaşırken; (g) konsonu ile (i) vokalı düşmüştür: kelime "İresi" sözüne çevrilmiş oluyor. Kendi kendine sonuna bir (ı) eki alarak; bugün dilde yaşayan "İresi" sözü meydana geliyor?"

3-"Konumuz olan Nazımiye ilçesine dönerek; çok güzel bir kelime olan (azgılar) sözüne dikkatinizi toplayalım ve Güneş dil teorisine göre etimolojik analizini yapalım. Kelimenin aslı azgin olduğundan: "1. Az 2. Ağ 3. ın..."

Analizci yazara göre, *"Azgılar"* adı, 1'den 3'e kadar numaralanan *"Az + Ağ + ın"*ın birleşmesinden türemiş.

Yazar burada da Êresk gibi çok yakından bildiğim bir köyden bahsediyor. Köyün gerçek adı "Azgılar" değil "Azgilêre"dir. "Aj" hem Kırmancca hem de Kurmancca da 1. evlat 2. filiz (topraktan yeni çıkmış bitki ya da bitkinin yeni yeşermiş filizi) anlamlarına gelir. Dêrsim'de bu sözcük yaygın olarak "az" şeklinde telaffuz edilir. "Az" yukarıdaki anlama ek olarak evlat anlamına da geliyor. "Mi ra az çin o" dendiğinde "çocuğum yok" demektir. "Gil" ise yine Kürtçenin söz konusu her iki lehçesinde de "1. dal 2. uç" demektir.[447]

-êr," Elazığ-Bingöl-Muş karayolunun güneyinde kalan bölgelerde konuşulan Kırmancca (Zazaca)da, meyve veren ağaç adlarının sonuna getirilen ektir. Örneğin;

saye: elma (meyve olarak), sayêre: elma ağacı,

tuye: dut (meyve olarak), tuyêre: dut ağacı

hinare: nar (meyve olarak), hinarêre: nar ağacı

goze: ceviz (meyve olarak), gozêre: ceviz ağacı.

Yukarıdaki örneklerde sözcüğün sonuna gelen "e," cinsiyet bildiren ektir. Burada kelimenin cinsiyetinin dişil olduğunu gösterir. Bingöl-Diyarbekir-Urfa yörelerinde (Güney Kırmanccasında) "e" suffiksi "ı" ya da ona yakın bir sesle söylenir. Sayêri, tuyêri vs.

4-Yazar, Kürtçe de "yağ" anlamına gelen "run" sözcüğünün de, aynı keyfilikle "uğurun=uğ+ur+un" sözcüğünden türediğini söylüyor.

1937 yılının yaz mevsiminde Dördüncü Umumi Müfettiş General A. Alpdoğan'ın emri ile 24 öğretmen ve müfettişten oluşan bir heyet Dêrsim'de inceleme gezisine çıkıyorlar. Nazımiye ilçesini gezen heyetin hazırladığı rapor, yine Altan dergisinin 1938 tarihli 39, 40, 41 ve 42. sayılarında "Nazımiye Tetkik Seyahat Notları" başlığı ile yayınlanıyor. Bu raporu hazırlayanlar da aynı Kemalist gelenekten kopmamış, olur olmaz şekilde yer isimlerinin formlarını değiştirmiş ya da onlara Türkçe adlar vermişler:

Katılımcılar adına söz konusu raporu imzalayan Çarsancak Başöğretmen Vekili Hayrettin Özdal ile Harput Başöğretmeni Necip Erdem, sonunu şöyle bağlıyorlar:

"Raporumuza son verirken bu seyahatimizde yardımlarına nail olduğumuz Nazımiye ilçebayı

447-Editör dipnotu: azgil/azgilêr bir meşe türü olan Lübnan Meşesinin Kırmancca isrnidir.

Bay H. Arıkan, Hakis Kamunbayı Bay Tevfik'e, şresi Kamunbayı Bay H. Dicle'ye teşekkürü, ve Memleketi tanımak fırsatını bize bahşeden sayın generalin ellerini öpmeyi (abç) bir borç biliriz." deniliyor.

Tam da "Atatürkçü öğretmen"e uygun bir anlayış ve çalışma yöntemi.

15. 2. 5. Bir "Katkı" da Nazmi Sevgen'den

Emekli Albay Nazmi Sevgen, Dêrsimliler üzerine "araştırma" yapan görevlilerden bir diğeridir. 1937 katliamı sırasında Dêrsim'de subay olarak görev yapmış olan ve yaptıkları ile gurur duyduğunu söylemekten çekinmeyen Sevgen'in yazdıkları ile öteki resmi araştırmacıların arasında, doğal olarak üzerinde durulmaya değer bir fark yok. Ötekiler gibi, onu da gerçek ilgilendirmiyor. Yazılarında, o da Dêrsimlilerin diline kültürüne ve tarihine, devletin belirlediği çerçeveye uygun bir kılıf uydurabilmek için çırpınıp durur. Örneğin:

a-Sevgen, tıpkı Tankut ve diğerleri gibi, Dêrsimli aşiretlerin adlarını yazarken onları halk arasında söylenen doğru formu ile değil, amaçlarına hizmet edecek tarzda değiştirerek veriyor: Ferhatuşağı, Sinanuşağı, Balabanlı, Maskanlı, Karabaluşağı, Abasuşağı, Koçuşağı, Baytiyarlı, Çerekli veya Çeyrekli, Kubatlı vs.

Daha önce Dêrsim'de aşiret adlarında "uşağı" sözcüğü ile "lı" ekinin bulunmadığını, bunun Türkçülerin birer eklemesi olduğunu belirtmiş ve konuyla ilgili gerekli öteki bilgileri vermeye çalışmıştım. O nedenle burada yeniden üzerinde durmak anlamsız olur ancak bu adlar arasında özellik arz eden bazıları var ki, yazarın yöntemini daha iyi anlayabilmek bakımından kısaca değinmekte yarar var. Şunları yazıyor yazar:

1-"Bu sebeple diyebiliriz ki Kırgan aşiretinin asıl adı (Kırkhan) veya (Kırıkhan) dır. Çünkü eski Türklerde adet isimleri arasında Kırk'a çok tesadüf ediyoruz..."

2-"Bahtıyarlı; Arararbaycan *(Azarbaycan olmalı-Mızrur Çem)* Türkleri bir aşiretin ismidir?"

Oysa;

a-Aşiretin doğru adı **Bahtiyarlı** değil "**Bextiyaran**"dır, "bext" ve "yar" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuş. Her iki sözcük de Türkçe değiller. Ayrıca Azerbaycanlı olmak, mutlaka Azeri ve Türk olmak anlamına gelmez. Zaten günümüzde Bextîyaran aşiretinin "Türk" olduğunu savunan da yok.

Yazıda:

3-Dêrsim'in Çarekan aşireti için ise *"Çarekli veya Çeyrekli, Oğuz Türkleri'nden Yıldızhan'ın oğludur. Bu aşiret ona izafe edilmiştir,"* deniliyor. Peki kanıtı ne bunun? Kocaman bir hiç...

Kaldı ki;

"Çar," İrani dillerde ve bu arada Kürtçede *"dört"* demektir. Bu dil grubuna ait olan "çare" ise yine Türkçeye de girmiş bir sözcüktür ve "çözüm"

anlamına gelir. Buna ek olarak Kırmanccada (Zazacada) bir de "alın" anlamı var. O halde, Türkçedeki "çare"nin İrani dillerden, birinci dereceden de Kürtçeden alındığını söylemek yanlış olmaz.

"Çarek" ise alın kısmında beyaz benek bulunan hayvanları tanımlamak için kullanılan bir sıfat, belli hallerde ise isimdir.

Zaten halk arasında Çarekan aşireti ile ilgili anlatılan söylencede de alnında beyaz beneği olan bir öküzden bahsedilir ve aşiretin adını ondan, yani "Gayo Çarek"ten aldığı söylenir.

"Badılı" olarak bilinen aşiret ile ilgili söylenenler ise şöyle:

> 4-"Dêrsim'de (Badilli) denilen aşiret Oğuz'ların meşur (Beydilli) aşiretidir."

Oysa bu aşiret adı olan Badilî sözcüğünün "ba" ve "dil" (Türkçe alfabe ile "dıl") sözcüklerinden türediğini söylemek, pek de yanlış olmaz. Kürtçenin Kurmancca lehçesinde "ba" (Kırmanccada 'va') rüzgâr, "dil" ise gönül, yürek demektir. Acaba "Beydilli" aşireti, "Badılı"nın Türkçeye uyarlanmış bir formu olamaz mı?

> 5-"Kubatlı: eski Türkçede fena manasına gelen (Kubat)tan müştaaktır..."

Kurmancca konuşan bu aşiretin adının doğrusu "Quvatan"dır. Yani sözcük Türk dilinde bulunmayan ve Kürtçede "q" harfi ile ifade edilen bir sesle başlıyor. Ama sözüm ona sözcüğü analiz edenler, evvela onun orijinalini bozup "k" harfi ile başlatmış, sonra da onu "kubat" sözcüğü ili ilişkilendirmişler.

> 6-"Maksutuşağı aşiretinin bir oymağı olan (Tat uşakları)ndaki (Tat) kelimesi eski Türkçede yabancı manasındadır..."

Oysa;

Dêrsim'de "**Maksutuşağı**" adını taşıyan bir aşiret yok. Bu adın yazar tarafından "**Mexsudan**" ya da "**Mexsudû**" olarak bilinen aşirete verildiğini sanıyorum. "Mexs," Dêrsim'de bir erkek adıdır ve büyük ihtimalle bu aşiret adını ondan almış.

6-Yazarın "Arılı" dediği aşiret, daha önce değindiğimiz "Arêzan" aşiretidir, yoksa "Arılı" diye bir aşiret yok. (Yukarıdaki alıntıların kaynağı için Bkz. Nazmi Sevgen, Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan yayınları, İstanbul, 1999, s. 30, 31, 32)

7-Karabal: Yine bu adı taşıyan bir aşiret de yok. Yazar bunu "Qerebaliyan" (Qereboliyû) aşireti için kullanıyor. "Qerebaliyan" teriminin Türkçe karşılığı siyah palamuttur.

8-Yukarıdakilere ek olarak yazarın, bir kalem darbesiyle adlarını Türkçeleştirdiği öteki yerleşim birimi ya da doğa parçasından bazıları şunlardır:

Doğru adı	Türkçeleştirilmiş adı
Tujik Bava	Tacik Baba (bir başka yerde ise Macikbaba) (s. 25)

Doğru adı	Türkçeleştirilmiş adı
Gılbasan	Karabasan/Kalasın (s. 25)
Xêçe	Hiç (s. 30)
Koyo Sipê	Beyaz Dağ (s. 36)
Sêvge	Sevgi (s. 36)
Dêrık	Dirik (s. 36)
Merga Sure	Kızılçayır (22)
Bor	Keçigezen/Keçiseken (s. 22)
Askesore	Eski Sur (s. 22)
İksor	İki Sur (s. 22)
Demenan	Dumanoğlu (s. 77)

Yazarın Türkçe yer adları diye yazdığı bazı adlar da var ki bunların hangi yer ya da yerleşim birimi için kullanıldığını saptayamadım. Bu ve benzeri çarpıtmaların tek tek ele alınıp irdelenmesi ve doğru bilgilerin iletilmesi, araştırmacılarımızı bekleyen bir görev olarak görülmeli.

Resmi "araştırmacıların!" çalışmalarında dikkati çeken önemli bir nokta da "Aslen Türkçe" diye sundukları sözcüklerden pek çoğunun Türkçe ile ilgisinin olmayışıdır. Örneğin, Sevgen bahsi geçen kitabında:

"4-Ana, baba, dadı, kandırmak, rahmet, Allah, Hak, katır, Beşik, sako, halis gibi aslı Türkçe olan kelimelerin tesbitine imkan bulunması" diyor Nazmi Sevgen.[448]

Gerçekte ise bunlardan sadece kandırmak sözcüğünün aslı Türkçedir. Ana: Hititçe, baba: İrani, dadı: İrani, rahmet: Arapça, Allah: Arapça, Hak: Arapça, katır: İrani, beşik: Sanskritçe, halis: Arapça, sako ise Yunancadır.

Tabi yazarın Dêrsimlilerin "Türklükleri" ile ilgili söyledikleri bu kadarla sınırı değil. Yazar bu arada, Hasan Reşit Tankut'un "Sümerlerle Zazalar aynıdır, Sümerler ise Türk olduklarına göre Zazalar da Türktür" tezini aynen tekrarlıyor.

15. 2. 6. Mehmet Şerif Fırat'ın Katkısı

M. Şerif Fırat Vartoludur ve Xormekan aşireti mensubudur. Onun, "Doğu İlleri ve Varto Tarihi (Etimoloji-Din Etnografya-Dil ve Ermeni Mezalimi)" isimli kitabı ilk kez 1960'ların başlarında yayınlandı. 1960 Darbesinin lideri Cemal Gürsel'in övgülerle dolu önsöz yazdığı kitap, devlet tarafından basılmış ve parasız olarak dağıtılmak üzere Kürdistan'daki okullara gönderilmişti.

Kitabın 2007 yılında İstanbul'da yapılan 5. ve son baskısına yazılan önsözlerden birinin altında "Düşünce Bayrağını Gururla Taşıyan Ailen" imzası var. Bu önsöz, *"Türk İnkılabı'ndan meydana gelen sapmanın irticai yükselişinde "Varto Mektubuyla" bu tehdidi kamuoyuna taşıdın. İşaret ettiğin tehdidin büyüklüğü seni hedef seçti... Kirletilmiş bir dünyâ için, seni satın alamayanlar, bugün meydanlarda kirlenmiş ezgilerden*

448-Age, s. 72

harmonileşmiş şarkılarını söylerken seni ve ait olduğun toplumsal çevreyi kirletmenin utancının verdiği yüz kızarıklıklarını saklayamıyorlar," sözleriyle bitiriliyor.

Görüldüğü gibi burada isim verilmeden birilerine ciddi şekilde saldırılmaktadır. Aileden bazılarının, M. Şerif Fırat ve söyledikleri hakkında yazılmasından rahatsızlık duydukları anlaşılıyor. Elbet bu, son derece yanlış bir tutumdur. Onların bu konuda hissi hareket etmeye, kızmaya hakları yok. M. Şerif Fırat, çok ciddi iddialarla ortaya çıkmış bir yazar. Söyledikleri şu veya bu aileyi ya da aşireti değil, Kürt halkının tamamını çok yakından ilgilendiren şeylerdir. Devlet ve onun güdümünde olanlar, Fırat'ın yazdıklarını, ilk günden bu yana bu halka karşı bir koz, bir silah olarak kullanıyorlar. Örneğin, son baskıya bir önsöz yazan Prof. Dr. unvanlı Özcan Yeniçeri, beklenti ve amaçlarını nasıl açığa vuruyor:

> "Bu bakımdan bölücülükle mücadeleyi yalnızca askeri, idari ve ekonomik araçlara indirmek yanlıştır. Bölücülükle ve ayırımcılıkla **mücaadele** esas olarak kültürel alana kaydırılmalıdır. Sanat ve kültür alanındaki bölücülük yenilirse, silahlı bölücülük yakıtsız kalır. Unutulmamalıdır ki **bir kitap bin silahı susturur.**"[449]

Bölücülüğün ne olduğu belli... Türkiye'de Kürt halkının en sıradan kültürel ve demokratik hakkından bile bahsetseniz, bölücü olarak damgalanırsınız. Kemalist Profesörün yukarıdaki satırlarda kastettiği de budur. O da Kürt Halkının haklı davasını yenilgiye uğratabilmek için, M. Şerif'in kitabını bir araç olarak görüyor.

Kitabın içeriğine gelince;

M. Şerif Fırat'ın, dil, etnisite ve tarihi konularda Kürtlerle ilgili söyledikleri, 1930'lardaki ırkçı Türk Tarih Tezinin bir tekrarından ibarettir ve kuşkusuz tümüyle yanlıştır. Örneğin, ona göre Sümerler, Etiler, Urartular, Xaldiler (kendisi Halti diyor) ve tabi daha başkaları Türk'türler ve dolayısıyla da bölgenin bütün eski uygarlıkları Türkler tarafından yaratılmıştır, onların damgasını taşır. Peki, bu doğru mu, bugün bilim dünyasında kimse kalkıp böyle bir görüşü savunabilir mi? Açıktır ki değil. Günümüzde, bilim çevreleri şurada kalsın, en katı Türk milliyetçileri bile artık bu tezlere sahip çıkamıyorlar.

Fırat, artık kimsenin ağzına almaya dahi cesaret edemediği söz konusu resmi Türk Tarih tezlerinden hareketle Kürtlere soy yakıştırmaya çalışıyor. Örneğin, yazarın, Kırmancların (Zazaların) etnik kökeni ilgili olarak söyledikleri şöyledir:

> "Milâttan yarım asır önce, Bahteriyan ve Belh havalisinden İran'a akan Part Türkleri, bugün Zaza-dûmbeli dediğimiz dağlı Türklerin atalarıdır. Zazaların bir kısmı da "Eti" Türklerinden İran hudutlarına çıkan boylara mensuptur."[450]

Oysa Partların da, Etilerin de Türk olmadıklarını dünya âlem biliyor.

449-Fırat, M. Şerif, Age, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 28

450-Fırat, M. Şerif, Age, 5. Baskı, İstanbul, 2007, s. 34

Bunların her ikisi de Aryatik halklardır. Onlara ait uygarlıklar döneminde, İran, Mezopotamya ve Ön Asya'da Türkler yoktular. O dönemlerde Orta Asya Bozkırlarında, olsa olsa protürk olarak nitelendirilebilecek Türk kabilelerinin varlığından bahsedilebilir. Beri taraftan Kürtlerin Partlarla Etilerin torunları olduklarına ilişkin herhangi bir bulgu da yok. Kürtler bu bölgenin en eski halklarından biridir. Bu halkın atalarının, Eti ve Part devletlerinin toprakları üzerinde yaşadıkları ileri sürülebilir, ama onların Kürtlerin ataları olduklarını iddia etmek, kanıtsız, ayakları havada bir iddia olur.

Fırat, bu arada Kürt dilini de, Türk sömürgecilerinin gönlünü rahatlatacak tarzda, alabildiğince küçük düşürmeye çalışıyor ve onun bir an önce yok edilmesi gerektiğini şu dört dörtlük ırkçı görüşlerle dile getiriyor:

> "... Bütün dünyada herkes milliyetçidir. Biz bugün herkesten daha çok milliyetçi ve halkçıyız. Bu milli gayret ortada varken en iyisi, bu dağlı Türk kardeşlerimizi kendilerinin ulu soylarına yakışmayan ve bugün hiç bir kıymet ifade etmeyen bu söz yığını dilleri söküp atmalıdırlar. Ben bunu bir ırkdaş ve yurtdaş sıfatıyle, doğunun bütün genç ve asil Türk neslinden rica ederim."
>
> "... Varto ve Doğu illerindeki Türk neslinin yakın bir süre içinde kendi asaletlerine ve Türk ırkına yakışmayan bu anlaşılmaz dilleri söküp atacaklarını ve ocakları başında eski dilleri olan Türkçe ile konuşarak asırlar önce yapılan bu hatayı düzelteceklerini umuyoruz. Türk oğlunun ileride milli birlik ve bütünlükten ayrılmak acısını görmemesi, milli inanından, halis kan ve ırkından şüphelenmemesi için Türkçe konuşması şarttır. Bu şartlar, İslam dinindeki şartlar kadar ve bir Türk için daha üstün bir farzdır."[451]

Yazarın "dağlı Türk kardeşlerimiz" dediği Kürtler, "hiç bir işe yaramayan kelime yığını" dediği ise Kırmanccası ve Kurmanccasıyla Kürtçedir. Anadiliniz de olsa, bir dili sevmeyebilir, onu konuşmayabilirsiniz. Ama bir ulusa ait bir dili "işe yaramayan kelime yığını" olarak nitelemek ve onun en kısa sürede ortadan kaldırılmasını istemek gibi bir hakkınız olabilir mi?

İnsan düşünmekten alıkoyamıyor kendini; M. Şerif Fırat bugün hayatta olmuş olsaydı, bu görüşleri yine savunur muydu acaba? Belki ama çok zor... Böyle bir durumda, en başta kendi ailesinden birçok kişiyi karşısında bulurdu. Bu aileden olan değerli dostlarım var, demokrat ve yurtsever insanlardır, dedelerinin "kelime yığını" dediği dili de çok seviyor ve konuşuyorlar. Yine bu aileden olup da yıllarca PKK'de gerillalık yapan ve çatışmalarda yaşamını yitirmiş olanlar var.

M. Şerif Fırat, Kürtçenin dil olmadığını iddia ederken de şöyle bir "tarihi ve istatistiki bilgiye!" başvuruyor:

> "Kormanci-kürtçe, dili aslında tarihte var olan ve herhangi bir millete mahsus olan tarihi bir dil değildir. Yukarı bölümlerde anlattığımız gibi bu dil, aslında Türkçeden ve sonrası bir çok milletlerin dillerinden toplanmış özel bir lisandır. Dağlı Türklerimizin ecdadları olan Halti-Lohorto Türklerinin Asuriler çağında Türk dili ile konuştuklarını yirminci asrın bilginleri ispat etmişlerdir."[452]

451-Fırat, M. Şerif, Age, s. 267

452-Fırat, M. Şerif, Age, s. 42

"Babakürdilerin konuştukları Kormanci dilinin yüzde kırkı eski Asya Türkçesi, yüzde otuzu Farisîce, yüzde otuzu da arapçadır..."

"Zazacaya gelince: bu dilin yüzde ellisi Acemce, yüzde kırkı, eski Türkçe, yüzde onu Arapçadır..."[453]

Peki Kürtlerin Asuriler zamanında Türkçe konuştuklarına ilişkin herhangi bir kanıt mı var? Elbet yok. Böyle bir şeyi düşünmek bile çok komik olur. Bu, tümüyle yazarın keyfi olarak ortaya attığı bir iddiadır. Yine onun, sözüm ona Kürtçede bulunan Türkçe kelimelerle ilgili olarak verdiği rakamlar bakımından da durum farklı değil. Bunlar, masa başında hazırlanmış hayali rakamlardır.

Fırat, bu gibi tespitlerini güçlendirebilmek için, güya Kürtçede bulunan Türkçe kelimelere örnekler verirken de çok daha büyük bir yanlışa düşmekten kurtulamıyor. Örneğin;

"... Türkçede ay, Kormancide hiv-meh, Zazacada, ayma, asma, aşme şeklinde konuşulur. Görülüyor ki aslında Türkçe olan bu kelimelerin hepsi de gelişigüzel bir konuşma şeklinde değiştirilmiştir. Yalnız eski Türkçede sonu R. T. P. K. gibi sert ve NA gibi yükseğe kaldırılmış harflerle biten kelimeler, hem Kormanci ve hem de Zazacada değişmemiştir. Çor, kor, şor, tor, bor, çir, çeper, çığır, aygır, zencir, çadır, bakır, nahır, ahır, gibi...

Sepet, şerbet, merek, tezek, kepek, petek, kelek, gerek, ördek, emek, inan, derman, duman, yaman, tufan, aslan, ceylan, can, zozan, gibi..."[454]

1-Kırmancca (Zazacada) "ay"a "ayme" dendiğini hiç duymadım, duyduğunu söyleyene de rastlamadım.

2-Yazara göre Kırmancca (Zazaca) asma ve aşme ile Kurmancca olan hiv ve meh sözcükleri, Türkçedeki "ay" sözcüğünün gelişigüzel değiştirilmiş şeklidir. Oysa bahsettiği sözcüklerin birbirleriyle herhangi bir ilgisi yok. Belirleme tümüyle keyfidir. İnsan onun mantığıyla hareket ederse pekala tersini de iddia edebilir ve "ay" sözcüğünün Kürtçe sözcüklerden türediğini söyleyebilir. Ayrıca Zazacada Türkçedeki ay sözcüğünün karşılığı olarak "asma" diye bir form yok. Doğrusu "asme"dir.

Yazar, ayrıca yukarıdaki kelimeleri eski Türkçe sözcükler diye verdikten sonra, *"Kormanci ve Zaza dillerinde gösterdiğimiz bu Türkçe kelimelere benzer yüzlerce örnek verebiliriz..."* diyor ve buna kendince örnekler veriyor.[455]

Ne var ki;

1-Onun bu amaçla saydığı kelimelerin bir kısmı Kürtçede bulunmayan kelimelerdir. Örneğin, *ceylan, aygır; emek* sözcükleri böyleler.

2-Listedeki geriye kalan sözcüklerin ise ezici çoğunluğu Türkçe değil.

a-TDK Sözlüğünde, konusu 33 sözcükten sadece 8 tanesinin karşısında Türkçe oldukları yazılıdır ki bunlar: *çığır, aygır, tezek, kepek, gerek, ördek, emek ve aslan*'dır.

453-Fırat, M. Şerif, Agc, s. 43

454-Fırat, M. Şerif, Age, s. 44

455-Fırat, M. Şerif, Age, s. 44-45

b-"Tor" sözcüğü ise eşseslidir. Biri Türkçe, diğeri ise Sümerce olmak üzere iki ayrı anlamı var.

c-9 sözcük Farsça ve Kürtçeden gelmedir: *Çor, kor, zencir, çadır, ahır, sepet, kelek, derman, can,*

ç-2 sözcük Ermenicedir: *merek, petek* (Kırmanccada mereke, pêtage, şeklinde söylenir),

d-1 sözcük Sanskritçedir: *duman,*

e-1 sözcük Çincedir: *bakır* (Kırmancca da *paxır*),

f-1 sözcük Moğolcadır: ceylan,

g-8 sözcük ise Türkçe sözlükte yer bile almıyor, yani bu dilde kullanılan sözcükler değiller. Bunlar: *şor, bor, çir (doğrusu: çır), çeper, nahır (Kırmanccada: naxır), inan, tufan, zozan,* sözcükleridir.

Son gruba giren kelimelerin hepsi olmasa da, bir bölümünün aslen Kürtçe olduklarını söylemek yanlış olmaz sanırım. Ayrıca Türkçe sözlüklerde, hem Kürtçe yasaklı dil olduğu için hem de onunla ilgili araştırmalar yapılmadığından, ilgisi olsun olmasın İrani dil grubuna giren dillere ait sözcükler için "Farsçadır" deyip geçmek modadır. Gerçekte ise "Farsça" diye yazılan kelimelerin önemlice bir bölümü, Kürtçe ya da öteki İrani dillere ait sözcükler olabilir.

Bu durumda, M. Şerif Fırat'a ait liste aslında onun savunduğu görüşlerin doğruluğunu değil, tersine yanlışlığını ortaya koyuyor. Bir Türk milliyetçisi olarak o, Türkçe gibi zayıf bir dile, hiç de hak etmediği payeler verirken Kürtçeye de ne kadar becerebiliyorsa o kadar haksızlık ediyor.

15. 3. Tunceli Kanunları, Bölge Valiliği ve Sıkıyönetim

Görevi gereği, Dêrsim'le en yakından ilgilenenlerden biri olan Mareşal Fevzi Çakmak, hazırladığı raporda, Dêrsimliler için *"Dersim halkı cahildir, haydutluk ruhuna sahiptir,"* dedikten sonra, atılmasını istediği önlemleri sıralıyor. Genelkurmay Başkanı, Dêrsim'den sürülmesini istediği aile ve aşiretlere ilişkin geniş bir liste de sunduktan sonra öteki önerilerini sunuyor: Bu önerilerden bazıları şöyle:

> (...)
> d) Yerli memurların çıkarılması (yani bölge dışına sürülmeleri-Munzur Çem),
> e) Yüksek idare memurlarına adeta koloni idarelerindeki yetkilerin verilmesi,
> f) Propagandaya ağırlık verilmesi ve Türklüğün telkini,
> g) Kürtçe yerine Türkçenin yerleşmesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması (büyük kız çocuklarının okutulması),
>
> "Kısaca:
>
> (...)
>
> 2. Dersimli okşanmakla kazanılamaz. Silahlı kuvvetin müdahalesi Dersimli'ye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder.

> 3. Dersim evvela koloni gibi dikkate alınmalı. Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra da aşamalı öz Türk hukukuna tabi kılınmalıdır."[456]

Görüldüğü gibi, Türk Genelkurmay Başkanı açıkça, Kürdistan'ın tümü gibi Dêrsim'i de bir sömürge olarak gördüğünü itiraf ediyor ve devletin değişmez hedefine uygun olarak asimilasyona büyük önem veriyor; "Kürtlük Türklük içinde eritilmelidir" diyor. Mareşal'ın raporunda dikkati çeken çok önemli diğer bir nokta, yasalar karşısında, Kürt ile Türkün eşit olmadığını ve olmaması gerektiğini açıkça dile getirmesi, bunu istemesidir. Ona göre Dêrsim Kürtleri, ancak asimile olup Türkleştikten sonra Türklerle aynı "hukuka" tabi tutulabilirler. Ve tabi general bu arada, Dêrsim'de atılacak adımların merkezine de askeri olanları koyuyor, bunları "ıslahın" esasları olarak ilan ediyor.

Dêrsim'i adeta yok etme çaba ve hazırlıkları sürerken, devlet 1934 yılında, Türk olmayan halkların sindirilmeleri ve varlıklarının sona erdirilmesi yönünde kapsamlı yeni bir yasa çıkardı. Bu, **2510 sayılı Mecburi İskân Kanunu** idi. Baştan sona kadar ırkçı esaslar üzerinde şekillendirilmiş olan yasada, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içersinde yaşayanlar açıkça "hakiki Türk soyundan olan/olmayan," "Türk kültürüne bağlı olan/olmayan" şeklinde tasnife tabi tutuluyor ve öteden beri izlenen etnik temizlik ve asimilasyon politikasının başarıya ulaşabilmesi için yapılacak çalışmalar yeni baştan düzenleniyor.

1935 yılında ise bu kez "Tunceli Kanunu" adı altında, Dêrsim'e özgü yeni bir yasa çıkarıldı ve bölgenin adı değiştirilerek "Tunceli"ye çevrildi.

25 Aralık 1935 gün ve 2884 Sayılı Tunceli Kanunu'na göre, bölgede görev yapmak üzere bir Genel Müfettişlik (4. Genel Müfettişlik) oluşturuluyor, Korgeneral rütbesinde bir general ise Genel Vali olarak atanıyordu. 1937-38 soykırımının en önemli yasal kılıfını oluşturan yasanın bazı maddeleri şöyle:

> "Vali ve komutan, bakanların haiz oldukları bütün yetkilere haizdir.
>
> Vekil ve komutan, lüzum gördüğü taktirde ili teşkil eden ilçe ve bucakların hudut ve merkezini değiştirir.
>
> Vali ve komutanın inhası üzerine, ilin ilçe kaymakamlıkları ve bucak müdürlüklerine muvazzaf subaylar atanabilir.
>
> Vali ve komutan, adliye memur ve katipleri hakkında Hakimler Kanunun hükümlerine göre bunların amirleri tarafından verilebilecek cezaları dahi uygulamaya yetkilidir.
>
> Vali ve komutan, lüzum gördüğü belediyelerde başkanlık görevini kaymakamlara ve bucak müdürlerine verebilir.
>
> Cumhuriyet savcıları hazırlık tahkikatında hakimlerin haiz oldukları yetkileri kullanırlar.
>
> Cumhuriyet savcıları ilk tahkikata lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğruca mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburi olan suçlarda dahi savcılar bu yetkiyi kullanabilirler.

456-Kalman, Belge ve Tanıklarıyla Dêrsim Direnişleri, Nûjen Yayınları, İstanbul, 1995, s. 152.

Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme yetkisi vali ve komutanındır.
Hakimin reddine dair dileğin kabul edilmemesine dair kararlar kesindir.
Hazırlık tahkikatında yapılan tahkik işleri ilk tahkikatta tekrarlanmaz.
İlk tahkikatın açılması kararına itiraz edilmez.
Cumhuriyet Savcısının iddianamesi sanığa tebliğ edilmez.
İlk tahkikat sırasında verilen tutuklama kararlarına sanık tarafından itiraz edilemez.
Duruşmada Cumhuriyet savcısının muvafakati ile şahitlerin hazırlık veya ilk tahkikatta ifadelerinin okunması ile yetinilebilir. Vilayet içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tabi olmayıp kesindir.

Çeşitli yetkiler:

Vali ve komutan, emniyet ve asayiş bakımından lüzumlu görürse il halkından olan fertleri ve aileleri il içinde bir yerden diğer bir yere nakletmeye ve bu gibilerin il içinde oturmalarını menetmeye yetkilidir.

Vali ve komutan, herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın ertelenmesine ve cezaların teciline yetkilidir. Bu erteleme ve tecil zamanaşımı işlemine mani olmaz.

İdam cezalarının vali ve komutan tarafından teciline lüzum görülmediği taktirde infazı emrolunur.

Tunceli ili içinde oturanlar, Elazığ Malatya, Sivas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl illerine geçerek Türk Ceza Kanununun bu kanunla tespit edilen suçlarını işledikleri taktirde, işledikleri suç Tunceli ili içinde işlenen suçlarla irtibatlı ise, bunlar ve bunlara yataklık edenler Tunceli ilindeki yetkili makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takip ve mahkeme olunurlar.

Bu kanunun hükümleri makable şamildir.

Bu kanun neşri tarihinden 1 Ocak 1940 yılına kadar geçerli olacaktır."

Söz konusu yasaların çıkartılması, bölgede sıkıyönetim ilan edilmesi ve öteki hazırlıkların tamamlanmasından sonra, Mustafa Kemal, 1936 yılında, TBMM'nin açılışını yaparken yaptığı konuşmada, Dêrsim sorununu ülkenin en önemli sorunu olarak ilan etti ve mutlaka çözülmesi gerektiğini belirtti. "Ebedi Şef," çözümle neyi kastettiğini ise şu sözlerle dile getiriyordu:

> "Dahili işlerimizden en mühim bir safha varsa o da Dersim meselesidir. Dahilde bulunan iş bu yarayı, bu korkunç çıbanı, ortadan temizleyip koparmak ve kökünden kesmek işi her ne pahasına olursa olsun yapılmalı ve bu hususta en acil kararların alınması için, hükümete tam ve geniş yetki verilmelidir."

Dêrsim'i yöneten Genel Vali ve sıkıyönetim Komutanı General Abdullah Alpdoğan ise ilk iş olarak genel af ilan edildiğini, silah teslim edenlerin kendi topraklarında barış ve huzur içersinde yaşamaya devam edeceklerini ilan etti. Bu ise, Dêrsim'de o güne kadar rastlanmamış derecede derin bir bölünmeye neden oldu. O güne kadar devlete güvenmemiş çok sayıda aşiret, genel affı bir fırsat bilerek silah teslîminde bulundu.

Buna karşın Dêrsimlilerin bir bölümü bu yola başvurmadılar. Onlara göre, devletin Dêrsim hakkında herhangi bir iyi niyeti yoktu. Af ilanı bir aldatma taktiğiydi. Önce silahlar toplanacak, sonra asıl yapılmak istenen

yapılacaktı. Dêrsim, ancak direnerek bir katliamdan yakayı kurtarabilirdi. Muhtemel bir askeri harekâta karşı silahla kendilerini savunmaktan başka çare yoktu. Bu arada, Sey Riza ile öteki kimi etkin aşiret reisleri arasında saldırılara karşı direnmek amacıyla bazı ittifaklar gerçekleşti.

15. 4. 1937 Harekâtı Başlıyor

4 Mayıs 1937 günü, Ankara hükümeti Dêrsim'de yapılacak askeri harekât ile ilgili olarak "Çok gizlidir" kaydıyla aşağıdaki kararı aldı. Bakanlar Kurulu toplantısına bizzat Mustafa Kemal başkanlık etmiş, ayrıca Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da yer almıştı.

"Gayet Gizlidir" ibareli ve "**Tunceli Tenkil Harekâtı'na Dair karar**" ismiyle bilinen kararın tam metni şöyledir:

Başvekalet
Kararlar Müdürlüğü
Sayı:

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4. 5. 1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'in huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1-Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2-Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplama ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülahaza:

Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimi olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tavzifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 Mayıs'ta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lazımdır.

Aslı gibidir
İmza

Yine aynı gün, hava kuvvetlerine bağlı uçaklarla Dêrsim'de Türkçe ve Kürtçe olarak hazırlanmış bir bildiri dağıtıldı. Bildirinin bir yerinde şöyle deniliyordu:

"... Aksi taktirde yani dediklerimizi yapmazsanız her tarafınızı sarmış bulunuyoruz. Cumhuriyetin kahredici orduları tarafından mahfedileceksiniz. Cumhuriyet hükümetinin bu son şefkat ve merhametini bildiren bu bildirisini 24 saat çoluk ve çocuğunuzla beraber okuyun, düşünün ve çabuk cevap verin. Yoksa hiç istemediğimiz halde sizi mahfedecek olan kuvvetler harekete geçeceklerdir. Devlete itaat gerekir."[457]

Neden 1937?

1937-38 Dêrsim Soykırımı üzerinde düşünürken, yanıt verilmesi gereken en önemli sorulardan biri de şudur: Devlet niçin Dêrsim'de askeri harekâtı başlamak için 1937 yılını seçti? Kanımca bunun nedenlerini şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

1-Devlet öteki bölgelerde baş gösteren Kürt direnişlerini kırmış, askeri ve idari olarak Kürdistan'daki konumunu güçlendirmiş, başka bir bölgeden Dêrsim'e destek gelmesi olanaklarını ortadan kaldırmıştı.

2-Bir askeri harekâtın başarıya ulaşması için gerekli hazırlıklar tamamlanmıştı,

3-Kürdistan'da peş peşe gelen askeri yenilgiler, Dêrsim'de moral bozucu etki yaratmış, başarıya olan inancı zayıflatmış ve psikolojik üstünlük devletin eline geçmişti,

4-Dêrsimliler arasında birlik kalmamış, bazı aşiret liderleri devletle işbirliği yapmaya başlamışlardı,

5-Almanya da Hitler rejimi hüküm sürüyordu. Dünya bir savaşa doğru gidiyor ve ittifaklar da buna göre şekilleniyordu. O koşullarda da uluslararası arenada herhangi bir gücün Kürtlere destek vermesi ve bu yüzden de Türkiye ile arasını bozması söz konusu olmazdı.

6-Hem silah gücü ve hem de savaşan kişi sayısı bakımından devlet ile Dêrşim arasında düşünülemeyecek kadar fark vardı. Bir tarafta, her türlü modern silaha sahip 70-80 bin kişilik bir düzenli ordu, bir tarafta ise elinde piyade tüfeğinden başka bir silah olmayan ve sayısı bir kaç bini geçmeyen silahşor.

Harekât, 1937 ilkbaharının sonlarına doğru başladı. Hücum Sey Riza'yaydı ve harekete geçen ilk askeri birlik 62. Piyade Alayı idi. Dêrsimliler, bu birliğin Komutanının Elaziz'in Miği beldesinden İsmail Hakkı olduğunu söylüyorlar. O da tıpkı Dêrsimliler gibi Alevi inancına mensup biriydi.

Askeri birlikler dört bir yandan adım adım Dêrsim içlerine doğru ilerler ve değişik bölgelerde çatışmalar başlarken, Sey Riza ile ittifak yapmış olan aşiretlerin bir bölümü verdikleri sözü yerine getirmediler ve sessiz kalmayı tercih ettiler. Bu, direnişin o anki en önemli dezavantajıydı.

457-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 391

15. 4. 1. Hareketin Önderlerine Yönelik Cinayetler: Alîşêr, Zerîfa ve Şahan Ağa

1937 Harekâtı başlar başlamaz, yapılan ilk işlerden biri, kitle içerisinde sözü geçen, onları sürükleme gücüne sahip insanları etkisizleştirmek oldu. Bu nedenle de kimilerini gafil avlayarak tutukladı, kimilerini ise fiziki olarak ortadan kaldırabilmek için çabalarını yoğunlaştırdı. Bu arada, yoğun bir propaganda ile Sey Riza ve Alîşêr başta olmak üzere direnme yanlısı liderler, olayların sorumlusu olarak gösteriliyor, bu kişiler olmasalar, askeri harekâta gerek kalmayacağı ve ordunun geri çekileceği ısrarla söyleniyordu. Bu propagandanın da etkisiz kalmayacağı açıktı. Koşullar, zaten direnişçi güçlerin aleyhine olan durumu her gün biraz daha ve hızla daha da zorlaştırıyordu.

Sey Riza, hareketin beyni olarak kabul edilen Alîşêr'le sürekli diyalog içerisindeydi. Aralıksız durum değerlendirmesi yapılıyor, saldırıya birlikte karşı koyma sözü vermesine rağmen, o güne kadar hala sessizliği bozmamış olan aşiretlerle ya da direnebilecekleri düşünülen daha başkalarıyla irtibat kuruluyor, tartışılıp konuşuluyordu. Denilebilir ki sivil halkın korunması onları en çok meşgul eden, endişelendiren noktaydı. Elinde silahı olanlar, nihayet çatışarak ölebilirlerdi ya kadınlar, çocuklar ve yaşlılar!!!

Sey Riza, olan bitenden dünyayı haberdar etmenin ve uluslararası planda destek sağlayabilmenin öneminin bilincindeydi. Hem bu amaçla hem de muhtemelen can güvenliğini düşünmüş olacak ki Alîşêr'i Sovyetler Birliği'ne gitmek üzere Dêrsim'i terk etmeye ikna etti. Ne var ki yolculuğa çıkmadan bir gün önce Alîşêr ile karısı Zerîfa, bizzat Sey Riza'nın yeğenlerinden Zeynelê Alîyê Topî'nin başında bulunduğu Dêrsimli bir grup tarafından Tujik Dağı eteklerindeki Palaxine mağarasında katledildiler.

Bu olayın meydana geliş şeklini birçok kişiden dinleme olanağım oldu. Uzun yıllar Sey Riza ile birlikte bulunmuş, onun silahşorluğunu yapmış olan Kirmer köyünden Hesen, 1976 yılında yaptığımız bir görüşme sırasında onu bana şöyle aktarmıştı:

> "Yola çıkmasından bir gün önce Zeynel Top, yanında 6 kişi olduğu halde Alişer Efendi'nin kaldığı mağaraya gidiyor. Alişer, Zeynel'in yine cephane almak üzere geldiğini düşünüyor ve karısı ile birlikte kendisini karşılamaya çıkıyor. Fakat yüz yüze geldiklerinde iş değişiyor, Zeynel'in yanında bulunanlardan bazıları silahlarını çekerek Alişer Efendi'ye kurşun sıkıyorlar. Kocasının kanlar içerisinde yere yuvarlandığını gören Zarife, Vay, arkadaşımı öldürüyorlar. (Wiyy, Hevalê mın dikûjın) diyerek tabancasını onlara doğrultuyor ve ateş açıyor. Fakat aynı anda kendisi de vurulup öldürülüyor. Onun kurşunlarıyla, Zeynel'le birlikte olanlardan bir kişi öldü."

Aynı konuda Memê Jêle'nin "Dêrsim ra ve Dareestene Sey Riza" kitabında, bu bilgileri doğrulayan daha detaylı bilgiler yer almaktadır.

1937 harekâtına katılmış, 17. Tümen karargah subaylarından emekli Albay Nazmi Sevgen, Zerîfa ile Alîşêr'in katlediliş tarihini 9 Temmuz olarak veriyor. Nazmi Sevgen'in verdiği bilgiye güvenmek gerekir; çünkü Alîşêr ile

Zerîfa'nın kesik başları, katiller tarafından karargahta ona teslim edilmişti.

Bu iki büyük yurtseverin, Dêrsimliler eliyle böylesine kalleşçe katledilmeleri Dêrsim'de gerçek anlamda bir şok etkisi yarattı. Üstelik Zeynel Top ile Alîşêr arasında Alevilik inancında çok önemli bir kutsal bağ olan kirvelik ilişkisi vardı.

Sey Riza, bir yandan olayın acısını atlatmaya çabalarken, bir yandan da Bextîyaran aşireti önde gelenlerinden Şahan Ağa ile buluştu. Şahan Ağa, 1937 direnişinin en önde gelen sembollerindendi. Her ikisi, yaptıkları kapsamlı durum değerlendirmesinden sonra yeniden buluşmak üzere birbirlerinden ayrıldılar. Ne var ki Şahan, çok kısa bir zaman sonra, üvey kardeşi olan biri ile iki kişi tarafından uykuda iken katledildi.

Şahan'ın katledilişi, devletin kurduğu bir plan sonucuydu ki bu konu, resmi belgelerde de yer alıyor. Örneğin, o bölgede hareket halinde bulunan Muhafız Alay Komutanı İsmail Hakkı Tekçe, olaydan kısa bir süre önce üstlerine verdiği raporda bu konudaki çalışmaları şu sözlerle dile getiriyordu:

> "... Özellikle bölgemizde Şahin çetesinin imhası da birinci derecede önemlidir. Bu hainin imhası için alınmış bazı tedbirlerimiz de vardır. Bu bakımdan çeteyi kuşkulandırmamak için Bahtiyar aşiretine ait köylerde şimdilik hiç bir harekât yapılmamaktadır."[458]

15. 4. 2. Sonuçsuz Kalan Yeni Bir Diplomatik Çaba

Sey Riza aynı günlerde, sonuçsuz kalan bazı diplomatik girişimlerde bulunmaktan da geri kalmadı. Örneğin, Temmuz ayında, İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektupta Dêrsim'in durumunu şöyle özetlemekteydi:

> "Dersim-Kürdistan
> 30 Temmuz 1937
> Dışişleri Bakanlığı
>
> Sayın Bakan,
>
> Yıllardan beri, Türk hükümeti Kürt halkını asimile etmeye çalışmakta ve Kürt dilinin gazete ve yayınlarını yasaklayarak, anadillerini konuşanlara eziyet ederek, Kürdistanın bereketli topraklarından gidenlerden büyük bir bölümünün telef olduğu Anadolu'nun çorak topraklarına, zorunlu ve sistemli göçler düzenleyerek, bu halka zulmetmektedir.
>
> Son olarak Türk hükümeti, kendisiyle yapılan bir anlaşma sonucu, bu baskılardan arındırılmış, Dersim bölgesine de girmeye kalkışmıştır.
>
> Bu olay karşısında, Kürtler göçün uzak yollarında can vermek yerine, kendilerini korumak için 1930'da Ararat Tepesi'nde, Zilan ve Beyazıt Ovası'nda olduğu gibi, silahlara sarıldılar.
>
> Üç aydan beri ülkemde, tüyler ürpertici bir savaş sürüyor.
>
> Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen, ben ve yurttaşlarım, Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık.

458-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 400

Direnişimiz karşısında, Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor, savunmasız kadın ve çocukları katlediyor ve böylece Türk hükümeti, tüm Kürdistan halkına eziyet ederek yenilgisinin intikamını alıyor.

Zindanlar yumuşak başlı Kürt halkıyla dolup taşıyor, aydınlar kurşuna diziliyor, asılıyor ya da Türkiye'nin tecrit edilmiş bölgelerine sürgün ediliyor.

Irkları, dilleri, gelenekleri, kültür ve uygarlıklarıyla sadece barış içinde ve özgür yaşamak isteyen üç milyon Kürt, benim sesimden Ekselanslarına sesleniyor ve bu vahşi haksızlığa bir son verilmesi için hükümetinizin yüksek manevi etkisinden Kürt halkını yararlandırmanızı sizden istirham ediyor.

Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü rica ederim.

Dersim Generali Seyit Rıza"

15. 4. 3. Sey Riza'nın İdamı ve İnönü'nün Başbakanlıktan İstifası

Yaz sonlarında, hükümet temsilcilerinden gelen görüşme önerisini kabul eden Sey Riza, Erzincan'a giderken gözaltına alındı. Kuşkusuz, direnişin bir numaralı önderinin ele geçmesi, Türk hükümeti açısından büyük bir başarıydı. Başbakan İsmet İnönü de bunun üzerine 4. Genel Müfettiş Alpdoğan'a gönderdiği kutlama mesajında şunları söylüyordu:

> "İsabetli tedbirleriniz Seyit Rıza'yı teslime zorlamıştır. Güzel Tunceli'ni şerirlerden kurtararak halkın saadetini temin etmekten ibaret olan Cumhuriyet programını uygulamadaki bu yeni başarınızı hararetle tebrik ederim.
>
> Cumhurbaşkanı Atatürk bu vesile ile hükümeti tebrik etmek lütfunda bulundu. Cumhurbaşkanının yüksek taltifi tabiatıyla size ve emriniz altındakilere müteveccihtir."[459]

Devletin muhtelif derecedeki yetkilileri, Seyid Rıza'nın teslim olduğunu söylüyorlardı ancak bu, pek de inandırıcı gelmiyordu.

Dêrsimli Baytar Nuri'ye göre, hükümet Seyid Rıza ile gizliden haberleşmiş ve görüşme talebinde bulunmuştu. O da 4. Genel Müfettişliğe güven duymadığından görüşme için Erzincan'a gitmeyi tercih etmişti.

Bu konuyu da değişik tarihlerde birçok Dêrsimliyle konuştum ki aralarında o günkü olayları yakından izleyenler, Sey Riza'yı iyi tanıyanlar da var. Bunların bir kesimi herhangi bir yorumda bulunmaz ya da bulunmak istemezken, diğerleri Sey Riza'nın teslim olmayı asla düşünmediğini, buna inanmadıklarını kesin bir dille ifade ederek, *"O, teslim olmayı düşünseydi, bu işi daha önce yapardı. Mutlaka hükümet el altından haber göndererek görüşme önerdi, Seyit Rıza da daha fazla kan dökülmesin diye tekliflerini kabul etti. Zaten buralarda bilinen de bu,"* diye görüş belirttiler.

Bugün halk arasında yaygın kanı, Baytar Nuri'ninkiyle çakışıyor.

Memê Jêle'nin yukarıda bahsi geçen çalışmasında konuya ilişkin hayli detaylı bilgi var. Görgü tanığı ve Sey Riza'nın kayınbiraderi Hemê Boxî, Erzincan Valisi tarafından görüşme amacıyla yollanan mektubu getiren kişinin

459-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 407

Cansalê Bavû adında Erzincanlı biri olduğunu, Cansal'ın önce kendi evlerine geldiğini, Sey Riza'yı görmek istediğini, Sey Riza'nın olurunu aldıktan sonra onu bir gece vakti yanına götürdüklerini anlatıyor ve mektubun içeriği hakkında bilgi veriyor.

Yine aynı kaynağa göre, Cansalê Bavû, eskiden Sey Riza ailesinin talibi imiş, 1921 Koçgiri direnişinden sonra da Erzincan Valisi ile Sey Riza arasında haberleşme sağlayanlardan biri de yine oymuş.

Sey Riza, kısa bir süre Erzincan'da bekletildikten sonra Elaziz'e götürüldü. Yargılanacağı yer orasıydı. İstiklal Mahkemesi onu bekliyordu.

Sey Riza Elazığ'da yargılanmayı beklerken, Dêrsim'in Ovacık aşiret reisleriyle o bölgede bulunan 17. Tümen Komutanı arasında, komutanın isteği üzerine bir toplantı düzenlendi. Toplantı sırasında, Tümen Komutanı Sey Riza'nın adalet huzuruna çıkarılacağını, mahkemenin ne karar vereceğinin bilinemeyeceğini vurguladıktan sonra, Dêrsim harekâtının esas olarak sona erdiğini, bundan sonra sıranın Dêrsim'i kalkındırma çalışmalarına geldiğini, devletin kısa süre içerisinde bu işe başlayacağını uzun uzadıya anlattı.

Reisler ise hiç gereği yokken her tarafta asker bulundurulması, köylünün çoğu yerde onlara yiyecek temin etmek, onları barındırmak zorunda bırakılması ve benzeri tavırların yarattığı huzursuzluk üzerinde durarak askerin daha ileriki bölgelere gidip gitmeyeceğini, giderse bunun nereye kadar süreceğini sordular. Yine askeri harekâtın yarattığı korku sonucu olarak çok sayıda insan evini terk etmiş, ormanlara veya daha emin yerlerde bulunan köylere sığınmıştı. Bunların durumunun ne olacağı da üzerinde durulan konular arasındaydı.

Komutan, Kalan aşiret sınırını teşkil eden Sirpatan'dan öteye asker gönderilmeyeceğini kesin bir dille taahhüt etti. Ve "Eğer o sırtları bir tek askerimiz bile geçerse vurun, size hiç bir şey söylenmeyecek" tarzında garantiler verdi. Bu arada aralarında Alîşêr'i öldürten Zeynel Top'un da bulunduğu bazı aşiret reislerinin Ovacık merkezinden ayrılmamaları gerektiğini de ayrıca söyledi.

Nedenini sorduklarında, "Dêrsim'de kritik günler yaşanıyor. Siz de görüyorsunuz ki küçük bir yanlışlık çok kötü olayların meydana gelmesine neden olabiliyor. Yan yana olursak, sorunları hemen görüşür, kan dökülmeden çözeriz" yanıtını verdi Komutan.

Sey Riza'nın yeğeni Zeynelê Alîyê Topî, Tümen Komutanı'nın yanından ayrıldıktan sonra, tekrar dönmek üzere, kısa bir süre için köyüne doğru yola çıktı. Usêno Kose, bir görüşmemiz sırasında, o yolculuk ile ilgili olarak şunları söylemişti:

> "Yola çıktık, Zeynel çok sıkıntılıydı. Epey süre bir tek kelime çıkmadı ağzından. Sonunda dayanamadım, konuştum kendisiyle. 'Hayrola Rehber Zeynel, kötü bir şey mi var? Sorusunu sordum. Bunun üzerine Komutanın anlattıklarından biraz bahsetti. 'Ne derlerse desinler bunlar Seyit Rıza'yı asacaklar. Ondan sonrası da ne olur bilemem!'

dedi. Arkasından da kendisinin Ovacık'ta bulunması gerektiğini ekledi. Buna karşılık ben 'Olur mu Rehber? Her taraf asker kaynıyor. İnsanların halini görüyorsun. Ortalığı korku almış. Halk bu halde iken köyü bırakıp gitmen olacak şey mi?' dedim. 'Yapacak bir şey yok. Ovacık'ta olsam bile sık sık haberleşiriz. Sakin olmak gerekir' diye karşılık verdi."

15. 4. 4. Uluslararası Planda Yeni Bazı Girişimler

Bu arada 11 Eylül günü Suriye'ye geçmiş olan Baytar Nuri başta İngiltere, Fransa ve ABD olmak üzere çeşitli ülkelerin Dışişleri Bakanlıklarına yazılı başvurularda bulunarak Dêrsim'de Kürt halkının karşı karşıya bulunduğu tehlikeye dikkatlerini çekmek istedi. Tabi öteki başvurular gibi bundan da herhangi bir sonuç çıkmadı. Devletlerarası ilişkiler, karşılıklı kirli çıkarlar, bir kez daha dünyanın yoksul bir halka karşı sürdürülen sindirme ve yok etme eylemi karşısında seyirci kalınmasına neden oluyordu.

Aynı günlerde M. Nuri Dêrsimi, "Milletler Cemiyeti Umumi Kâtipliğine" yani bugünkü "Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği"ne 20 Kasım 1937 günü bir başvuruda bulundu. Dêrsimi, birçok ülkenin büyükelçiliğine de ilettiği mektubunda, genel olarak Kürt halkının ve özel olarak da Dêrsim'in durumu üzerinde duruyor, Türk hükümeti tarafından sürdürülen ırkçı-şoven politika hakkında bilgi veriyor ve acil yardım talebinde bulunuyordu. (Belgenin tam metni için bak. M. Nuri Dêrsimi, Kürdistan Tarihinde Dersim).

Başvuru, yine aynı nedenle yanıtsız kaldı.

Dêrsim'in Batı kesiminde bunlar olurken Merkezi Dêrsim'de durum daha iyi sayılmazdı. Demenan, Yusufan cephesinde yaz boyunca çatışmalar aralıksız sürmüş, özellikle de Kırmızı Dağ, Bor'un güney kesimleri ve Kutu Deresi çevresinde oldukça yoğun ve kanlı bir savaş hüküm sürmüştü. Askeri birlikler bazı noktalarda ilerleme kaydetmiş, yeni mevziler ele geçirmiştiyseler de Batı cephesi ölçüsünde bir başarı sağlayamamışlardı. Sonbahar günleri geldiğinde, Dêrsim kuvvetleri dimdik ayaktaydılar.

Bu arada Elaziz'deki dava kısa sürede sonuçlandı ve Sey Riza, oğlu Reşik Usên'in de aralarında bulunduğu 6 kişi ile birlikte Elazığ'da idam edildi.

Bu yargılamanın seyrine ve idamların gerçekleştiriliş biçimine ilişkin olarak; Ankara'dan Elazığ'a gönderilmiş olan eski emniyet müdürü, daha sonraları ise Dışişleri Bakanlığı ve Cumhurbaşkanlığına ve İhsan vekilliğine kadar yükselen İhsan Sabri Çağlayangil, anılarında ilginç bilgiler veriyor.

Çağlayangil'in verdiği bilgilere göre, o sıra Diyarbakır'da bulunan Mustafa Kemal Sin köprüsünün açılışını yapmak üzere Dêrsim'e gitmeye karar vermiş. Gerçekleştirilmesi düşünülen bu ziyaretten bir kaç gün önce Emniyet Genel Müdürü Sökmensüer kendisini çağırıyor ve *"Dersini harekâtı bitti. Beyaz donlu (resmi politika gereği **Kürt diyemiyor-Munzur Çem**) altı bin doğulu Elazığ'a dolmuş. Atatürk'ten Seit Rıza'nın hayatını bağışlamasını isteyecekler bına meydan vermeyelim"*

diyor. Arkasından da "Bizden istenenler 'asılacak asılsın' ve Atatürk'ün karşısına beyaz donlular çıktığı zaman, iş işten geçmiş olsun," diye eklemede bulunuyor.

Çağlayangil, Elazığ'a gidip yetkililerle yaptığı görüşmeleri, tatil günü olmasına rağmen işlemlerin nasıl yürütüldüğünü detaylı olarak anlatıyor. Sonunda da Mustafa Kemal'in pazartesi günü Elazığ'da olacağı hesaplanarak pazar gecesi, araba farlarıyla cezaevi aydınlatılmak suretiyle sözde mahkeme yapılıyor, idam kararları veriliyor ve idam edilecekler oradan alınıp doğruca meydana götürülerek asılıyorlar. İnsanlara neyle suçlandıkları bile söylenmeden, savunmaları alınmadan, itiraz hakkı tanınmadan birkaç saat içerisinde gerçekleşen idamlardır bunlar. Üstelik yine onun verdiği bilgilere göre, sanıklar, haklarında verilen cezaların ne olduğunu bile anlamış değillerdi.

Bizzat idamları gerçekleştirmekle görevlendirilen Çağlayangil'in hatıralarında anlatılanlar, aslında ırkçı-sömürgeci Türk hukuk sistemini, onun ne türden bir hukuk dışılık ve terör uygulaması olduğunu ortaya koyan ilginç bir örnektir.

Seyid Rıza'nın, 15 Kasım 1937 günü gerçekleşen idamı nasıl göğüslediğini ise yine Çağlayangil'in hatıralarından dinleyelim:

> "Seit Rıza sehpaları görünce durumu anladı.
>
> -Asacaksınız, dedi ve bana döndü. "Sen Ankara'dan beni asmak için mi geldin?" Bakıştık. İlk kez idam edilecek bir insanla yüz yüze geliyordum. Bana güldü.
>
> (...)
>
> Fındık Hafız'ın idamı bitti. Seyit Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti.
>
> "Evladı kerbelayıh, bi hatayıh, ayıptır, zulümdür, cinayettir, dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam raprap yürüdü. Çingeneyi itti, ipi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağıyla tekme vurdu, infazını yaptı."
>
> Oğlu yaşında bir subayı öldürecek kadar katı yürekli olan bir insanın bu kadar bu akıbetine acımak zor. Ama ihtiyarın bu cesaretini taktir etmekten kendimi alamadım."[460]

1937-38 yıllarında Dêrsim'de acımasız bir savaş ve şiddet yaşandı ve savaşın kuralına uygun olarak iki taraftan da insanlar öldü. Ama Dêrsimliler mecbur kalmadıkça bir tek asker öldürmediler; ele geçirdiklerini doyurdular, yaralıları kendi olanaklarıyla tedavi ettiler ve hiç bir koşul öne sürmeksizin serbest bıraktılar. Buna karşılık devlet güçleri, bebekler, hamile ve lohusa kadınlar dahil gözlerini kırpmadan 50 binden fazla suçsuz insanı katlettiler orada. "Kahraman Türk" ile "Haydut Kürt"ün belirgin farkıdır bu.

Çağlayangil'in, Sey Riza'nın oğlu yaşındaki subayı öldürdüğü iddiası da tümüyle gerçek dışıdır. Elbet bir savaşta öldürmek isteyenin ölmesi doğaldır, bunda şaşılacak ya da yadırganacak bir şey yok. Ne var ki Sey Riza ne çatışma anında, ne de başka bir şekilde subay öldürmüş değil. Çağlayangil'in

460-Cılızoğlu, Tanju, Çaglayangil, Büke Yayınları

bahsettiği öldürme olayı, çatışmaların yeni başladığı günlerde, bir askeri birliğin, Harçîge Çayı üzerindeki köprüyü geçmeye çalıştığı sırada gerçekleşmişti ki, bu yöre Sey Riza bölgesine 50 km. den daha fazla uzaklıktadır. Sey Riza, subayın öldürüldüğü dönemde, o yöreye şu veya bu şekilde uğramış bile değildi.

Söz konusu öldürme işi, Sey Riza'nın idamını haklı göstermek amacıyla uydurulmuş resmi yalanlardan biri olsa gerek. Muhtemelen, Çağlayangil, bu kadarını tahmin edemediği için olmalı ki araştırma gereği duymadan, onu gerçekmiş gibi aktarmış.

Açıktır ki Çağlayangil'in bu olayla ilgili yorumu, ortalama bir Türk milliyetçisinin değer yargılarına göredir. Türk milliyetçileri için işgal, yakıp yıkma, katliam ve yağma çok doğal bir haktır. Yeter ki bu işi kendileri ya da kendilerinden yana olanlar yapsınlar. O nedenledir ki kendi tarihlerindeki en barbarca kanlı olaylara bile toz kondurmamaya özen gösterir, tersine onunla gurur duyarlar. Ama kendilerinden biri öldürüldüğü zaman, tersine kıyametleri kopartır, karşı tarafı en ağır şekilde suçlamaya ve intikam almaya çalışırlar. O nedenle de Çağlayangil herhangi bir araştırmaya bile gerek görmeden, Sey Riza'yı subay öldürmekle suçlarken, o subay ve onun gibilerinin Sey Riza'nın doğup büyüdüğü topraklarda ne aradığını ve neler yaptıklarını sorma gereği duymamış.

Öte yandan, Çağlayangil'in Sey Riza'nın söylediklerini ne ölçüde doğru tespit edebildiği, ettiklerinin de tamamını yazıp yazmadığı konusu bir yana, onun, onurlu bir ölümü tercih ettiği ve kendi ipini çekme fırsatını bile düşman celladına vermediği açık. Bir yanda kendi kurallarını bile pervasızca çiğneyecek ölçüde korkakça davrananlar, öte yanda gözünü kırpmadan ölümü göğüsleyecek ölçüde cesur olanlar. Kahramanlık ve yiğitlik gibi nitelikler, süngülerin gölgesinde ahkam kesmekle, kitap veya gazete sayfalarında hayali destanlar yazmakla elde edilmiyor. Bunun, yaşam pratiğinde gösterilmesi gerekir. Dêrsimli Sey Riza ya da Rizo'nun yaptığı gibi.

Ne var ki devletin Sey Riza korkusu yine de bitmiş değildi. Onlar ölüsünden de korkuyorlardı onun. O nedenle de mezarı olmasın diye cesedi yakıldı, külleri havaya savruldu.

Yedi Dêrsim Kürd'ünün idam edilmelerinden sonra, Başbakan İsmet İnönü yaptığı açıklamada şöyle diyordu:

> "Dersim meselesini ortadan kaldırdık, son verdik. Dersim müşkilesinden kurtulduk. Dersim'i her türlü askeri harekatlarla temizledik"[461]

İhsan Sabri Çağlayangil ayrıca, idam sehpasında iken Sey Riza'nın fotoğraflarını çektiğini ancak ertesi gün Elaziz'e gelen Mustafa Kemal'in, ilerde yayınlanabileceği ve bunun da sakıncalı olacağı düşüncesiyle, onları görünce kızdığını ve kendisinden aldığını ama ricası üzerine bir tanesini geri verdiğini belirtiyor. Ne var ki bu fotoğraf bugüne kadar herhangi bir yerde yayınlanmış değil.

461-Nokta Dergisi, 20 Haziran 1987, s. 20

Bu olaydan kısa bir süre sonra ise ilginç bir gelişme oldu. *"Dersim müşkilesinden kurtuldık"* diye açıklamada bulunan İnönü, başbakanlıktan ayrıldı ve yerine Celal Bayar getirildi. Söz konusu istifa ile ilgili olarak bugün hala süregelmekte olan kimi dedikodular var. Güya İnönü'ye göre, Sey Riza'nın idamıyla birlikte Dêrsim sorunu da çözüme kavuşmuş demekti ve askeri açıdan o aşamadan sonra yapılabilecek bir şey kalmamıştı ki kamuoyuna yönelik olarak yaptığı açıklamada da bu görüşü açıkça dile getirmişti. Oysa Mustafa Kemal aynı görüşte değildi. O, askeri harekâta devam edilmesinden yanaydı. Kimi çevreler, İnönü'nün bu görüş ayrılığı yüzünden istifa etmek zorunda kaldığı görüşündeler. Kesin bir kanıtı yok ama yabana atılır bir görüş değil.

15. 4. 5. 1938'e Girerken: Adım Adım Büyük Fırtınaya Doğru

1937 yılı sonlarında, mevsim koşullarının güçleşmesi nedeniyle askeri birlikler geriye çekilmiş, kısmen daha uygun yerlerde konaklamışlardı. Zaman zaman bazı noktalarda Dêrsimli silahlı güçlere karşı harekâta girişmeye kalkışıyorduysalar da, bu çabalar hemen daima başarısızlıkla sonuçlanıyordu. O günlerde askeri birliklerin yanında bulunmuş ve yol göstericilik yapmış olan Alan aşiretinden Ali, 1937 kış aylarındaki bu arama tarama işi üzerinde dururken, karşılaştığı bir olayla ilgili olarak özetle şunları aktarmıştı:

> "Kış günü. Dağlarda bir, belki de iki adam boyu kar var. Komutan bizi çağırdı, dedi ki 'Tulık köyüne doğru yola çıkacağız. O bölgede eşkiyalar barınıyormuş.' Bu haber bizi şaşırttı. Kendisine kış günü oralara gitmenin güç olduğunu, gitsek bile bir şey yapamayacağımızı anlatmaya çalıştık ama, dinlemedi. 'Gideceğiz' diye tutturdu. Mecburen yola koyulduk. Yürüdük yürüdük, asker perişan hale geldi. Alışık değiller tabi. Sonra birden nasıl olduysa silah sıktılar bize. Demenanlar sanki karın altından açığa çıkıverdiler. Eh Demenanlar saklı, biz ise açıktayız. Bir şey gelmedi tabi elimizden. Bir süre sonra geriye dönerek, kaça kaça oradan uzaklaştık. Böyle şeyler bir kaç kez oldu."

Peki gitmeseydiniz ne olurdu? Asker sizi yol göstermeye zorlar mıydı? şeklindeki soruma da:

> "Zorla götürülen çok oluyordu. Onun için de birçok yerde milisler askere yardımcı olmak istemiyorlardı. En azından birçoğu öyleydi. Ben de şahsen hiç memnun değildim. Silü Ağa aşiret reisiydi, 'Git devlete yardımcı ol' dedi, ben de gittim. Kaldı ki Türkçe bile bilmiyordum. Türkçe bilen tek tük insan vardı, onlar tercümanlık yapıyorlardı. Neyse bir süre sonra gittim, Silü Ağa'ya rica ettim, hastalığa vurdum kendimi de, o işten öylece kurtuldum."

Ocak ayına girilirken, Ovacık bölgesinde sessizlik birden bozulmaya başladı. Yer yer askerle halk arasında çatışma çıkmış, ölen ve yaralananlar olmuştu.

Ortinige Köyünden Memed, bunun nedenini şöyle açıklıyor:

"Seyit Rıza asıldıktan sonra asker her tarafa daldı, askere götürmek üzere milleti toplamaya başladı. O kadar çok insana 'git' diye tebligat yapıldı ki, şaşkına döndü herkes. Nerdeyse köyler tamamen boşaltılıyordu. Tabi halk tepki gösterdi. Birçok insan askere gitmek istemeyince de bu kez kaçak duruma düştü. Asker işini gücünü bırakmış, habire onları kovalıyor, oraya buraya baskın düzenliyordu. Öyle olunca da yer yer çatışma, adam öldürme olayları da meydana geldi tabi."

Aynı yöreden Kose Usê (Köse Hüseyin)'nin söyledikleri de yine ondan farklı değil:

"Önce bıyık yasak, onu keseceksiniz gibi emirler verdiler. Sonra da birden bire çok sayıda insana 'haydin askere' dediler. Düşünün ki o güne kadar bu yöreden insanlar askere hiç gitmemişler. Kimse dil bilmiyor. Son bir sene içerisinde Dersim'de büyük çatışmalar meydana gelmiş. İnsanlar kurşuna dizilmiş, insanlar asılmışlardı. Kimse evinden uzaklaştıktan sonra başına neler geleceğini kestiremiyordu. Asker ise çok sertti. Ne dersen de, laftan anlamıyordu. Komutanlar gökten inmiş Allah gibiydiler."

Ocak ayının ilk günlerinde, Ovacık bölgesinde meydana gelen en önemli olaylardan biri de kuşkusuz Kemera Dize (Diztaş) Karakolu'nun basılmasıydı. Köy halkından silahlı bir grup Ocak ayı başında sabahleyin erkenden karakol binasını kuşatmış ve orada bulunan jandarma müfrezesinden teslim olmalarını istemişti. Durumdan haberdar olan Seykemallı Er Mustafa hemen olay yerine giderek köylülerle konuşmuş, uzun çabalar sonucu teslim olmaları koşuluyla askerlere dokunulmayacağına dair söz almıştı. Bu arada askerlerle de görüşerek onları teslim olmaya ikna etmişti. Dêrsim'de iyi bilinen bu olaya ilişkin olarak ise Kose Usê'nin anlattıklarının özeti şöyle:

"Ben Ağdat'taydım. Birden dediler ki astsubay geliyor. Az sonra da kapıdan göründü. Rengi kül gibiydi. 'Hayrola komutan beg' diye sordum. 'Sorma Diztaşlılar karakolu kuşatmışlar askerleri öldürecekler' dedi. 'Kim söyledi?' diye sordum bu kez. 'Zeynel'in karısı haber almış, o söylemiş' karşılığını verdi. Komutan bir süre odada gezindi, sonra da 'Gitmemiz gerekiyor' dedi. 'Nereye komutan beg?' diye sordum. 'Ya Deşt'e ya da Ovacık'a, karşılığını verdi. 'Kış günü bir yere gidilmez. Her yeri kar kapatmış' diye itiraz ettim. Ama dinlemedi beni. 'Ne olursa olsun gideceğiz' dedi. Baktım olacak gibi değil, ikimiz Ovacık yoluna düştük. Çok zorluk çektik tabi. Bir gün bir gece sonra nihayet oraya vardık ve doğruca karargaha gittik. Komutan üstleriyle konuşmaya giderken, ben de gözaltında tutulan Zeynel Top'u gördüm, olan biteni anlattım. Zeynel çok tedirgindi ama ne yapacağını da bilemiyordu. Aradan biraz zaman geçti, Diztaş'a gitmek üzere bir bölük askerin yola çıkacağı haberi alındı. Çok yorulmuştuk ama yine de biz üç Dersimli'yi yanlarına aldılar. Bir kol önde gidiyordu. Biz o kol içerisindeydik, karı yarıyor, yol açıyorduk. Tipi vardı, her yeri duman kapatmıştı. Bir ara yolun yakınında bir mezra gözüktü. Komutan 'Gidin oradan bir iki köylü çağırın gelsin bakalım' dedi. Yanımdaki Dersimli öteki arkadaş gitti ve az sonra da iki köylüyle birlikte geri geldiler. Köylüler bizi evlerine buyur ettiler. Komutan onlara sordu, dedi ki 'Köye kim gelip gitti?' Onlar bilmediklerini söylediler. 'Köy yerinde iş için gelen-giden olur, yolcu olur' dediler. Komutan 'Mutlaka eşkiya gelmiş,

siz de ekmek vermiş, barındırmışsınız' diye ısrar etti. Köylüler ise hep böyle bir şey olmadığını anlatmaya çalıştılar. Sonra komutan tabancasını çıkardı ve içlerinden birine doğrulttu 'Doğruyu söylemezsen öldürürüm seni' diyerek tehdit etti. Adam yine aynı şeyi tekrarladı, 'Birşey bilmiyorum' dedi. Komutan ateş etti ve adamcağızı orada öldürdü. Şaşırmıştık. Biz ona bakadururken komutan bu kez de silahını öteki köylüye çevirdi. Aynı soruyu ona da sordu, 'Doğruyu söylemezsen seni de öldürürüm' dedi. Köylü 'Bilmiyorum ki ne söyleyeyim. Şimdi ben kimin günahını alayım, kime iftira edeyim' dedi. Tabi konuşmalar hep yanımızdaki tercüman vasıtasıyla oluyordu. Sonra ona dokunmadı komutan, yolumuza devam ettik. Arkasından, tipi nedeniyle yolumuzu kaybettik. Komutanla ben yalnız başımıza kaldık. İçimden onu öldürmek geldi ama Zeynel Ovacık'taydı intikamını ondan alırlar diye karışmadım. Üstelik de donmaktan kurtardım kendisini. Kinim, o zavallı köylüyü öldürmesineydi. Sonra tesadüfen bir köye geldik. Köylüler bize, Er Mustafa'nın, Diztaş karakolundaki askerleri kurtardığını ve o sabah Ovacık'a götürdüğünü söylediler. Hepsi kurtulmuştu. Yalnız Dursun isminde onbaşı 'Ben Kürde teslim olmam' diyerek el bombasının pimini çekmiş ve intihar etmişti.

Diztaş olayı böyle meydana geldi. Nedeni de askerin hal ve hareketleriydi. Bana sorarsan onlar halka çok kötü davranmasalardı öyle olmazdı? O hal ki herkesin gözü önünde kadınların, kızların yolunu kesiyor, sarkıntılık ediyorlardı. Çocuk yaştaydı askerler, töre nedir, gelenek nedir pek anlamıyorlardı. Birine "Askere git" dediler mi sanki Tanrı buyruğuydu. Adamın işi var, kendisine zaman gerekli, çoluk çocuğunun geçimini düşünmek zorunda, diye aklına gelmiyordu komutanların."

15. 4. 6. Baharda Yeni Taarruz

İlkbahar yaklaşırken de kış nedeniyle geriye çekilmiş olan askeri birlikler, takviye edilmiş olarak Dêrsim içlerine doğru yeniden sevk edilmeye başlandılar. Ayrıca hükümet ve ordu yetkilileri, mesajları ve emirleriyle sonraki aşamalarda Dêrsim'de yapılması düşünülenlerle ilgili ipuçları veriyorlardı. Örneğin, İçişleri Bakanlığının 4. Genel Müfettişliğe verdiği 19 Şubat tarihli emrin özetini Genelkurmay kaynakları şöyle aktarıyor:

> "Muhalefet gösteren aşiretlerin çabaları ve kendilerine taraftar kazanmak için yapmakta oldukları toplantı ve propagandaları nitelik bakımından bölge üzerinde uyanık bulunmanın önemini ortaya koyduğunu, özellikle de ilkbaharda daha çok uyanık olmanın ve tasarlanan harekâtın plan ve programlarının şimdiden hazırlanması gerektiğine işaret etmekte ve müfettişliğin bu konudaki düşüncesini istemekte idi."[462]

Genelkurmay Başkanlığının, konuya ilişkin 21 Mart 1938 tarihli emrinde ise:

"Bu yıl Haziran'dan itibaren Tunceli'de geri kalan tenkil ve silah toplama harekâtı yapılması hükümetçe karar altında alınmıştır..." denilmektedir.

1938 ilkbaharı geldiğinde, Türk ordusu takviye edilmiş halde, yeniden çevreden Dêrsim içlerine doğru akmaya başladı. Harekât yeniden başlamıştı.

462-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 413

Bu durum ise devlete destek vermiş ya da tarafsız kalmış kesimler dâhil, yeni bir korku ve şaşkınlığa neden oldu. Sey Riza, yıllarca Türk devletine güvenilemeyeceğini, ona güvenmenin, boğazına ipini kendi eliyle geçirmek anlamına geleceğini söylemiş durmuştu. Hatta bir toplantıda, Türk devletinin değiştiğini söyleyenlere, ünlü "Karga Bülbül Olmaz" sözüyle yanıt vermişti. Büyük dava adamı Kürt aydını Alîşêr yine bıkmadan usanmadan Dêrsimlileri bu konuda uyarmış, Ankara yönetimine güvenmemelerini söylemişti. Ne var ki Dêrsim ileri gelenlerinin önemli bir bölümü kulak asmamıştı onlara.

Ama onların hiç değilse bir bölümü, şimdi artık aldatıldıklarını görüyorlardı. Bir kısmı ise sadece görmekle kalmadı, çatışmaya başladı ve böylece 1938 yılında direniş yeniden alevlenmiş oldu.

Pişmanlık duyanlardan biri de 1937'de amcasına yüz çeviren ve Alîşêr ile Zerîfa'yı katleden grubun başında bulunan Sey Riza'nın yeğeni Zeynelê Alîyê Topî (Zeynel Top) idi.

15. 4. 7. Yaygınlaşan Çatışmalar

Her şey önceden planlandığı gibi gerçekleşti ve kar erimeye başlar başlamaz askeri birlikler yetkililerin deyimiyle "temizlik harekâtı"na devam etmek üzere yeniden çemberi daraltmaya başladılar. Harekâtın ağırlık merkezi Ali Boğazı Hozat-Ovacık ve Nazimiye hattı üzerinde yer alan bölgeydi.

Silahlı çatışmaların asıl merkezini ise kuşkusuz Demenan (Demenû) bölgesi oluşturmaktaydı. Ancak Alan (Alû) ve Areyaṇ (Arêzû) aşiretlerinden sonra Yusufan (Usivû) aşiretinin de devletten yana tavır alması, direnişçilerin durumunu daha da güçleştirmişti. Bu yüzden de Harçik vadisini hemen hemen tümüyle terk etmiş, daha batıya ve yoğunlukla da Munzur nehri tarafına çekilmişlerdi. Demenan kuvvetleriyle askeri birlikler arasındaki çatışmalar aralıksız devam ederken, peşi sıra meydana gelen bir dizi yeni gelişme, Dêrsim'de endişe ve korkunun daha da artmasına neden oldu. O güne kadar hükümetle anlaşmış olan bazı aşiret ileri gelenleri de artık tehlikeyi sezinlemeye başlamışlardı. Hele de birliklerin onların bölgelerini kuşatmaya almaları ve eskisine göre çok farklı ve olumsuz davranışlara yönelmeleri, adeta bardağı taşıran son damlaydı.

Kose Usê bu durumu şöyle anlatıyor:

"Herkes büyük bir tedirginlik içerisindeydi. Birden haber geldi, dediler ki 'Asker bu sabah şafak vakti Sırpatan'ı aştı. Zeynel fazla şaşırmadı ama çok kızdı. Deneyli adamdı tabi, bunun ne anlama geldiğini biliyordu. 'Olur mu? Tümen Komutanı ile ortak toplantı yaptık ve anlaştık. Biz kendi yöremizle olay çıkmasına engel olacak, devlete yardım edecektik, onlar da askeri Sırpatan'dan bu yana geçirmeyeceklerdi. Peki şimdi ne oldu da sözlerinde durmuyorlar? Anlaşılıyor ki, bunlar kötülük peşindeler' diye söylendi."

Sey Riza'nın yeğeni Zeynel Top, askeri harekâtın gerçek amacını öğrenme peşinde iken de birlikler aniden komşu aşiret olan Kalan bölgesine karşı hücuma kalktılar.

Bu olayın başlangıcını, 1983'lerde evine giderken yolu kesilerek katledilen Sey Riza'nın torunu (Bira Îbrahîm'in oğlu) Alîriza, daha önceki bir görüşmemizde şöyle aktarmıştı:

"Birden silah sesleri geldi ve hepimiz aynı anda kapıya fırladık. Bir de baktık ki karşı taraftaki Merxo'dan toz duman yükseliyor. Toplar köyün altını üstüne çevirmişti. Eşikte bir süre bekledikten sonra Zeynel beni de yanına aldı ve evin biraz ilerisine gittik. Oradan herşey daha iyi gözüküyordu. Zeynel uzun uzadıya Merxo'nun yanıp yıkılışını izledi. Top sesleri kesilince de bu kez piyadeler hücum etti. Kalan silahşörleri ise o sıra karşı koymaya başlamıştı. Akşama doğru asker artık köydeydi. Zeynel o gün çok üzgündü. Onu hiç o kadar kötü görmemiştim doğrusu. Sonra Kalan aşiretinden kendisine haber geldi, yardım istiyorlardı. Zeynel hemen kabul etti. Daha doğrusu onlar yardım talebinde bulunmasalardı bile, o kendiliğinden başlayacaktı. 'Başka çeremiz kalmadı. Bizi aldattılar' diyordu aralıksız. Hemen arkasından, yanına bir miktar silahşör alarak Qendil (Kandil) Dağı çevresinde askere karşı koymaya başladı. Çatışmalar devam ederken, birden haber geldi, dediler ki; 'Bir tabur asker Munzur'u geçmiş Ağdat'a doğru ilerliyor'. Zeynel, onların arkadan kendilerini kuşatmalarına fırsat vermeden Ağdat'ı geçti ve Tujik Baba tarafına mevzilendi. Tujik Baba'nın kuzey kesiminde Kalan ve Keçelanlar, batı yakasında ise Zeynel ve arkadaşları bulunuyordu. Çok şiddetli çatışmalar vardı. Top ve uçaklar, gece gündüz Dersimlilere ait mevzileri bombalamaktaydılar."

Kalan, Şixhesenan ve Demenan arasındaki bölgede meydana gelen söz konusu çatışmalar, Genelkurmay kaynaklarında da yer alıyor:

"24 Haziran 1938'de:

... Aynı gün 17 nci Tümen bölgesinde; 17 nci Tümen bütün kuvvetleri ile Dojikbaba (Tujik Baba-Munzur Çem) -Badikân-Keçerekbaba-Fatgar-Aşkirik'in 4 km. batısındaki Mahmunut gediği hattına karşı taarruza başladı. Bu arada Badikân, Delak bölgesindeki haydutların yan ve gerisine etki yapmak üzere sürülen bir müfreze Dojikbaba'nın 6 km. batısındaki Kızıl tepeyi müsademe etmek suretiyle işgal ettiği sırada Kaçkerekbaba batısındaki Aktaş köyü de işgal edilmişti..."

"17 nci Tümen bölgesine; 62 nci Alay Koz dağını işgal etmiş. Erzincan Tugayının merkez ve sol kolları fazla bir mukavemete maruz kalmadan Mareşa ve Bobyezbaba'yı işgal etmişlerdi. Sağ kol ise; Kirgat ve Boduk bölgesinde haydutların esaslı direnmesi ile karşılaşmış ve akşama doğru bu direnme gittikçe artmıştı. Bir kısmı silâhlı ve diğer bir kısmı da balta ve kürekli olmak üzere 70 kadar haydutla pek yakından çarpışmalar olmuş ve haydutlara önemli miktarda zayiat verdirilmiş ve civardaki Ali, Midrik, Mitgel, Hotar, Ariki, Tenkâli, Meraş, Mezria-i Hikü ve Keçeler köyleri yakılmıştı."[463]

Yine aynı günlerde Batı Dêrsim'de Ali Boğazı çevresinde bulunan Qozan (Koç Uşağı) aşireti de 1937 yılında sürdürdüğü sessizliği bozmuş ve

463-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 430-431

ayaklanmaya katılmış bulunuyordu. İlk iş olarak yörenin merkezi köyü durumundaki Amutka'da bulunan karakol basılıp teslim alınmış, Hozat'la bağlantıyı sağlayan telefon hattı kesilmişti. Genelkurmay kaynaklarında her ne kadar karakolun direndiği ve 21 Haziranda Hozat'tan gönderilen 62. Alay'ın çetin muharebelerden sonra köye kadar ilerlediği belirtilmekte ise de, karakolla ilgili olarak söylenenler gerçeği yansıtmıyor. Görgü tanıkları, karakolun fazlaca direnmediğini, zaten buna fırsat bulamadığını söylüyorlar. Bunlardan Hesen'in anlattıklarının özeti şöyle:

> "Karakol basılıp teslim alındıktan sonra, askerler, yanlarına verilen birkaç kılavuz Koçanlı eşliğinde Hozat'a gönderildiler. Aynı günlerde 62. Alay hücuma kalktı. Somoşi sırtlarında, Zeynel Tepe yöresinde şiddetli çarpışmalar vardı. Bu arada uçaklar gelip Amutka'yı bombaladılar. Ama bunun öyle fazla bir etkisi olmadı. Zaten halkın çoğunluğu evini terkederek Ali Boğazı'ndaki mağaralara, yaylalara çekilmişti bile. Yalnız Amutka değil öteki Koçan köylerinin halkı da aynısını yaptı. Bu arada Şemkanlı Usıv Ağa vurularak öldürüldü. Onun ölmesi aşiret üzerinde çok olumsuz etki yaptı. Moral bozuldu. Dersim kuvvetleri geri çekildiler, asker Amutka'ya girdi. Bir grup köylü evlerini terketmemişti. Askerlerin yaptığı ilk iş onları kurşuna dizmek oldu. Komutan Cevdet pek gaddar biriydi. Çatışmalar orda burda, kimi zaman şiddetli, kimi zaman ise hafif biçimde sürdü gitti."

Nazımiye-Pülümür arasında ve Harçik çayının Batı yakasında yerleşik olan Haydaran aşireti de yine 1936 yılında devletle uzlaşmaya varan ve silah tesliminde bulunan aşiretlerden biriydi. 1937 yılının başından, yani son harekâtın fiilen başlamasından sonra ise Haydaranlar genellikle sessizliği korumuş, herhangi bir çatışmaya girmemişlerdi. Ne var ki 1938 yılı yaz mevsiminde meydana gelen olaylar onları da harekete geçirdi. Mazra köyünden Haydaranlı Ali, bu işin 1938 yılındaki başlangıç olaylarından birini şu cümlelerle dile getiriyor:

> "Babam o sıra Nazımiye'de inşa edilmekte olan kışla inşaatında çalışıyordu. Bir gün aniden çıkıp geldi ve dedi ki, 'Asker Zel Dağı'na tırmanıyor. Bu haber herkeste şaşkınlık yarattı. Öyle ya ortada herhangi bir neden yokken asker ne diye oraya çıksındı? Bu işin arkasında mutlaka bir kötülük yatıyor olmalıydı. Bunun üzerine silahı olan az sayıdaki adam karşı koymaya giderken, geri kalanlar ne yapacaklarını tartışmaya başladılar. Tabi, silahlı Haydaranlılar askeri durduramadılar ve bir de baktık ki asker çadırlarını Zel tepesine kurmuş. Habire top atışı yapıyorlardı oradan. Önce Zel'e yakın köyler, sonra ötekiler evlerini, ekinlerini, bahçelerini terk ederek ormana sığındılar. Çatışmalar sürüyordu."

Koçan ve Haydaran aşiretlerinin zayıf biçimde de olsa fiilen çatışmaya katılmaları, cepheyi daha da genişletmişti. Böylece çatışmalar yaklaşık 100 km. uzunluğunda bir alana yayılmış bulunuyordu. Arazinin son derece dağlık olması, umulanın tersine direnişin bir türlü kırılamaması ve giderek yaygınlaşması bölgeye yeni askeri birliklerin sevk edilmesine neden oluyordu:

> "4 ncü Genel Müfettişlik ayrıca, Koç'luların haydutlara katılması dolayısıyle harekâtın süratle sonuçlandırılması için yeni bir tugay karargâhı ile takviyeli iki alayın Tunceli'ye gönderilmesini İçişleri Bakanlığı ile Genelkurmay Başkanlığından istemişti."

"4 ncü Müfettişliğin harekât bölgesine yeniden iki alay daha gönderilmesi isteği, Genelkurmay Başkanlığınca dikkate alınmış ve Yozgat'ta bulunan 93 ncü Alayın trenle sevk edileceği Müfettişliğe bildirilmişti. Genelkurmay ayrıca 63 ncü Alaydan bir taburun çok kısa zamanda Elazığ'a gönderilmesini emretti."[464]

Öte yandan Tujikbaba Dağı çevresinde günlerdir süren çatışmalarda, durum giderek askeri birliklerden yana dönüyordu. Nihayet 7 Temmuz günü, kuzey cephesi yarıldı ve asker Tujikbaba'ya tırmanmaya başladı.

"17 nci Tümen bölgesinde; Dojikbaba ve güneyindeki 2570 rakımlı tepe hattını elde etmek üzere tümen emrindeki birlikler bu sabah saat 07 00'de taarruza geçtiler. Batıdan taarruz eden 62 nci Alay 2570 rakımlı tepenin 1 km. batısındaki tepeye ve kuzeyden taarruz eden 3 ncü Tugayın sağ kolu da Dojikbaba zirvesinin 500 metre kuzeyine kadar yaklaştılar. Haydutlar muhtelif gruplar halinde direnmelerine devam ediyorlar, kıtalar ise son derece arızalı arazide haydutlara karşı takdire değer şekilde saldırıyorlardı. Akşama doğru saat 19. 3O'da 257O rakımlı tepe, saat 20. 30'da da Dojikbaba sivrisi çok çetin bir muharebeden sonra zapt ve işgal edildi. Yapılan bu harekât bir tayyare filosu tarafından desteklendi ve bu yerler bombalandı. Bu günkü taarruzda 4 şehit, 17 er, 1 subay yaralı verilmişti. Haydutların zayiatı 40 dan fazla idi. Üç haydut da kendilerini uçurumdan atarak parçalandı."[465]

Zeynel Top ile birlikte bu yöredeki çatışmalarda fiilen yer alan Usêno Kose ise bu durumu şöyle anlatıyor:

"Bizim bulunduğumuz yere asıl taarruz batıdan; yani Ağdat üzerinden geliyordu. Ama yalnız piyade değil uçaklar ve toplar da bölgeyi sürekli bombalıyorlardı. Topların bir kısmı Ağdat tarafına, bir kısmı ise Munzur'un batı kısmına, bize göre güneye kuruluydu. Buna rağmen uzun süre direndik ve bir tek askerin dahi Tujik'e tırmanmasına izin vermedik. Bu çatışma sırasında sadece Bako isminde arkadaşımız öldürüldü. Bir gün sabahleyin Zeynel bir de bakıyor ki asker Serê Kemer (Kayabaşı) denilen yere tırmanıyor. Tabi çok acemice bir şeydi bu. Çünkü bir tek geçiş yeri vardı ve birisi orayı tuttumu da insanın kıpırdaması mümkün olamıyordu. Nitekim Zeynel de çabucak öyle yaptı. O gün asker orada çok kayıp verdi. Ne var ki akşama doğru gelen haber, hepimizin moralini alt-üst etti. Kuzeyden taarruz eden Tugay, Kalan cephesini yarmayı başarmıştı. Hakkını inkar etmemeli, çok iyi savaşıyordu Kalanlılar, ama piyade tüfeği ile koca Tugaya karşı daha uzun süre dayanamadılar tabi. Bazıları ölmüş, bazıları gerilere çekilmiş, aralarında kadınların da bulunduğu bazıları ise esir düşmemek için kendilerini uçurumlardan aşağıya atmak suretiyle parçalanmayı tercih etmişlerdi. Bu şekilde hareket eden, yani uçurumlardan aşağıya atlayanların sayısı bir hayliydi."

Bu gelişmeden sonra, Beytanlı Hesen Ağa ile Zeynel bir durum değerlendirmesi yaptılar ve artık orada kalamayacakları sonucuna vardılar. Arkasından da Munzur nehri aşılıp karşı yakaya mevzilenildi. Tujik Baba'nın düşmesi kuşkusuz herkesten çok, evini barkını terk ederek onun çevresine

464-Genelkurmay Başkanlığı, Age. s. 429

465-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 433

gizlenmiş olanları etkiliyordu. Başka çareleri kalmayınca, halen kurtarılmış bölge durumunda olan Demenan yöresine doğru yola koyuluyorlardı. Bunu fark eden askeri birliklerin karşı önlem almaları da elbet fazla gecikmedi:

> "2 Temmuz 1938'de; Mameki Dağ Tugayı bölgesinde, Dojikbaba taarruzunu ateşle desteklemek ve Karasakal, İkisor doğu sırtlarını tutarak haydutların doğuya kaçmalarına mani olmak üzere takviyeli bir tabur Azizabdal'dan hareket ederek bu yerleri tutmuş..."[466]

Sonuçta da yola çıkmış bulunan kadın ve çocukların bir bölümü açılan ateş sonucu öldü, bir bölümü yine askerin eline düşmemek amacıyla kendilerini İksor uçurumlarından aşağıya attı, geriye kalanlar ise her şeye rağmen Demenan bölgesine ulaşmayı başardılar.

Bu arada Demenanlar Kuzey ve Güney olmak üzere iki ana cephede mevzilenmişlerdi. Kuzey Cephesi Petere, Eziz Evdal Dağı, Anawar tepesi, Güney cehpesi ise Kırmızı Dağ civarıydı. Haziran-Temmuz ayları, çatışmaların en üst derecede yoğunlaştığı aylardı. Askeri birlikler bir an önce harekâtı başarıya ulaştırma çabası içerisinde iken, Dêrsimliler yönünden bu bölgeleri korumak, gerçek anlamda bir ölüm kalım meselesiydi. Vur kaç taktiğini son derece başarılı biçimde uygulayan ve yer yer Haydaranlardan da destek gören Demenan kuvvetlerinin sağladıkları başarılar, askeri birliklere yalnızca maddi yönden kayıp vermekle kalmıyor, moral bozucu etki de yaratıyordu. Yoksa bu kadar uzun süre, tepeden tırnağa modern silahlarla donatılmış bu ölçüde büyük bir askeri güce karşı durmak mümkün olamazdı.

Yeri gelmişken burada Îvisê Seykalî (Seykali oğlu Îvis), Hesê Gewe (Gewe'nin oğlu Hasan), Hemê Civê Kejî (Civo Kej'ın oğlu Ahmet), Qemerê Hesênî (Hasan oğlu Kamer), Hesê Kalê Goncî (Kali oğlu Hasan), Alîyo Qiz (Küçük Ali), Silê Pitî, Mîrzo (Mîrzê Sîlê Hemî) gibi silahşorların ender rastlanır derecedeki çaba ve başarılarına değinmek gerekir.

Demenanlar sırf son iki üç ay içerisinde tam yedi büyük askeri hücumu durdurup püskürttüler. Çatışmalar sırasında az sayıdaki Dêrsimlinin koca birlikleri bozguna uğrattığı çok oldu. Îvisê Seykalî bir kaç arkadaşı ile birlikte iki kez topçu bataryalarını ele geçirerek, topları uçurumlardan aşağıya yuvarlamak suretiyle parçaladı. Ele geçirilen makineli tüfek sayısı bir hayliydi. Bunların bir bölümünü ağır makineliler oluşturmaktaydı. Ne var ki cephanesi olmadığı için Dêrsimliler bu silahları kullanamıyorlardı.

15. 4. 8. İspanya'da Madrid, Kürdistan'da Laç Deresi

Kuşkusuz savaş sadece cephede değildi. En az onun kadar önemli ve aynı zamanda ondan daha büyük güç olan cephe gerisindeki mücadele de

466-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 433

aralıksız sürmekteydi. Önceleri değişik yerlerde barınan kadın ve çocuklar, birliklerin çemberi daraltmaları üzerine giderek Laç Deresine, oradaki mağaralara yığılmaya başladılar. Öteki yörelerden gelenlerle birlikte sayıları binleri bulmuştu. Onca insana ölmeyecek derecede de olsa yiyecek bir şeyler temin etmek, su taşımak vs. elbet kolay değildi. Üstelik asker tüm yolları, geçit yerlerini tutmuş, dışarıyla bağlantı neredeyse olanaksız hale gelmişti. İşte bu büyük ve zor görevin üstesinden gelmek de daha çok kadınlara düşüyordu. İçlerinde, Besa Şiyaye (Kara Bese) gibi silahşor olanlar olsa da, onlar asıl olarak cephede savaşan erkeklerle gerideki binlerce insanın bakımını üstlenmişlerdi. Gizliden, henüz yakılıp yıkılmamış olan köylere gidiyor, un ve benzeri şeyleri sırtlayarak getiriyor, orada burada armut, elma türünden meyve ile yenilebilecek otları topluyor, terk edilmiş köylerde yanmaktan kurtulmuş ekini biçiyor, yanlarında bulunan az sayıdaki keçiyi sağıyor, su taşıyor, ekmek pişiriyor, sonra da cepheye gidecek olanını cepheye götürüyor, geriye kalanını ise mağaralardakiler arasında bölüştürüyorlardı. O günleri iyi hatırlayan pek çok görgü tanığı ve öteki insanlarımız, Kürt kadınlarının büyük riskleri göze alarak gösterdikleri çabayı, sağladıkları başarıyı bugün de unutmuş değiller. Bunlardan biri olan Demenanlı Hesen konuya ilişkin bilgi verirken:

"O günleri, o günlerde kadınların yaptıklarını kelime bulup anlatmak kolay değil doğrusu. Şu an bile olanları hatırladıkça inanmakta güçlük çekiyorum. Sanki ortada olağanüstü bir güç vardı da herşeyi o düzenliyordu. Nasıl anlaşıyor, nasıl gidip geliyor, işleri nasıl yapıyorlardı, şaşıyorduk. İnanılmaz bir şeydi anlayacağın. Bu işleri yaparken bazıları da telef oldu gitti," sözleriyle durumu ifade etmeye çalışıyor.

Bütün bu nedenlerden ötürü de Laç Deresi direnişin simgesi haline gelmişti. Dêrsim'in yüreği orada atıyordu sanki. Ora ile ilgili olarak yapılan şu değerlendirmeye katılmamak elden gelmez:

> "Dersim direnişinin meydana geldiği yıllar, aynı zamanda İspanya İç savaşının da sürdüğü yıllardı. O zaman Cumhuriyetçi güçler, faşistleri Başkent Madrid'e sokmamak için güçlü bir direniş gösterdiler, destansı kahramanlıklar yarattılar. İşte Laç Deresi de Kürt halkı açısından Başkent Madrid'di. Bir farkla ki Cumhuriyetçilerin "**No Pasaran**" (Geçemezler) sloganı tüm dünyaca duyulurken, Dersim'de aylarca yankılanan "**Besenêkenê Derê Laçi kuyêne**" (Laç Deresi'ne giremezler) sloganını dağlardan, vadilerden, kayalıklardan başka duyan olmadı."[467]

Kuşkusuz, harekâtı yürüten ordunun başındakiler de bunun farkındaydılar. Bu yüzden Laç Deresinin ele geçirilmesinin onlar bakımından özel bir yeri vardı. Harekâtı en iyi savunulan ve düşürülmesî en güç olan o yörede noktalamak onlar bakımından bir hedefti.

4. Genel Müfettişlik, yayınladığı 14 Temmuz tarihli ayrıntılı taarruz emrinde bu yöndeki planı şöyle açıklığa kavuşturuyordu:

"Haydutlaren son olarakLaç deresindeimhaedilecekvebuimhahareketihaydutların

467-50. Yılında Dêrsim Ayaklanması, TKSP Yayınları

kaçmalarına fırsat ve imkân vermeyecek şekilde sürat ve şiddetle yapılacaktır. Eğer 15 temmuz günü akşamına kadar bir sonuç alınmazsa, kıtalar vardıkları hatlarda kuvvetli güvenlik tedbirleri ile kalmalı ve ertesi günü harekâta devam olunmalıdır."[468]

Bu emir tüm cephede yeni ve çok şiddetli bir hücumun daha başlangıcı oldu.

15. 4. 9. Ve Laç Deresi Düşüyor

Gelişmeleri Demenanlı Cebrail'den dinleyelim:

"İvıs o günlerde, kuzeyde 25. Alay'a karşı savaşıyordu. Yakınında ise Hemê Cıvê Kêji vardı. Tabi onlar hem çarpışıyor, hem de birbirlerini kolluyorlardı. Bir ara Hemed bakıyor ki İvıs ayakta askere silah sıkıyor. Sesleniyor, 'İvıs o nedir yine ayağa kalkmışsın, yere yatsana. Mevziye gir' diyor. Buna karşılık o, 'Korkma Hemed Ağa, askerde bozgun var. Önüme katmışım, evelallah nefes aldırtmıyorum' karşılığını veriyor. Aradan biraz zaman geçince, Hemed bakıyor ki İvıs'ın silahının sesi kesik. Merak ediyor ve onun bulunduğu yere gidiyor. Biraz aradıktan sanra da cesedini buluyor İvıs'ın. İvıs ölmüştü. Tabi onun ölümü sıradan bir şey değildi. İvıs, savaşkanlığı ve cesurluğu ile bir sembol olmuştu. Sesi de çok güzeldi. Savaşırken türkü söylemesiyle ün yapmıştı. İnsanlar ona büyük umut bağlamışlardı. Bu nedenle o ölünce umut da söndü.

Herkesin eli ayağı buz tutmuş, kimse birşey yapamıyordu. Derken baktı ki olacak gibi değil bizzat İvıs'ın babası Seykali devreye girdi. Morallerini o derece bozdukları için kızdı silahşörlere, moral verdi kendilerine. 'Siz her biriniz birer İvıs'sınız' gibi şeyler söyledi. Arkasından savaşçılar kalkıp yeniden cepheye yöneldiler. Yönelmesine yöneldiler ama tadı tuzu da kalmamıştı işin."

İşte bu koşullar altında kuzey cephesinde ani bir bozgun başlamış ve birlikler hızla ilerleyerek dereyi çevreleyen sırtlara varmışlardı. Bir topçu bataryası mağaranın tam karşısına mevzilenirken ne deredekilerin, ne de güney cephede çarpışanların haberi olmuştu. Görerek nişan alan topçunun ilk ateşi ise tam isabet kaydetmiş, mermiler mağara kapısına birikmiş olan kalabalığın ortasına düşmüştü:

"Orada tam 72 ceset sayıldı. Ölenler arasında Qemerê Hesên de vardı. Qemer, ara sıra mağaradaki işleri gözetlemeye geliyordu," diye bu olayı özetliyor Merxo köyünden Usên.

Çok geçmeden de haber Kırmızı Dağ cephesindeki Demenanlılara ulaşıyor. Onlar bunun üzerine, cepheyi bırakıp derhal geri geliyorlar ve karanlıktan yararlanarak askeri çemberi yarıyor, mağaraya ulaşıyorlar. Bundan sonrası için Merxolu Usên şunları söylüyor:

"Hemê Cıvê Kêji, Hesê Gewe ve Mirzo gibileri gelince, insanlar azıcık da olsa morale kavuştılar. Bu arada kısa bir konuşmadan sonra herkes serbest bırakıldı. 'İsteyen çıkıp gider, isteyen burada kalır' dendi. Çünkü her iki halde de işin ucunda ölüm vardı..."

468-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 434

O an mağarada bulunanlardan Demenanlı Cebrail ise durumu şu cümlelerle dile getiriyor:

"Ben o zaman 12-13 yaşlarındaydım. Biz mağaradan ayrılmaya karar verdik. Babam nasıl hareket etmemiz gerektiği konusunda bizleri sıkı sıkıya tembihledikten sonra çıktık. Asker çevrede birçok yerde büyük ateşler yakmıştı. Yine sık sık top sesleriyle birlikte gökte ışıklar parlıyor, ortalığı gündüze çeviriyordu. Tam da cehennemin ortasına düşmüş gibiydik. Top mermileri düşüyor, makinalılar susmuyordu. Tabi ateş nedeniyle ölen çok oluyordu. Nasıl oldu bilmiyorum, biz sonunda çemberin dışına çıkarak kurtulduk."

Aradan kısa bir süre geçtikten sonra mağarada bulunanlar daha büyük bir tehlike ile yüz yüze geldiler. Mağaranın üstü delinmiş, bombalar içeriye düşüyordu. Dêrsimliler tavanın delinmesinin top mermilerinin düşmesi sonucu olduğunu söylerken, Genelkurmay kaynakları bunun tahrip kalıpları yerleştirilerek gerçekleştiğini belirtiyorlar. Gerisini yine görgü tanıklarından dinleyelim:

"Gece, mağarada göz gözü göremiyordu. Birden tavan delindi ve içeriye bombalar düşmeye başladı. Tabi bir çırpıda onlarca, belki de yüzlerce kişi yaşamını yitirdi. Ortalığı kan ve barut kokusu kaplamıştı. Öyle bir çığlık vardı ki, Tanrı kimsenin başına getirmesin. Mağaranın arkasında bir boşluk vardı. O itişme, kakışma sırasında bir çok insan oraya düştü. Kimileri de bile bile o boşluğa bıraktılar kendilerini. Sonra Hesê Gewe ve öteki silahşörler dışarıya çıktılar. 'Biz askere ateş açıp oyalarken, sizler de dışarıya çıkın ve dereye doğru gidin' dedikten sonra karanlığa karıştılar. Onların peşinden mağarada bulunanlar dışarıya fırlayarak dereye doğru inmeye başladı. Tabi grup grup yapıyorduk bunu. Ne var ki çok kayıp verildi. Top ve makinalı ateşi bir yandan, uçurum bir yandan pek çok insanın yaşamını yitirmesine neden oldu."

Bunlar Demenanlı Mustafa'nın anlattıkları. Sonrası için sözü yine Merxolu Usên'e bırakalım:

"Sabah olduğunda asker bizi kurşun yağmuruna tuttu. Bunun üzerine insanlar biraz aşağıdaki Munzur Nehri'ne yöneldiler. Tek çare, gidip kendimizi suya atmaktı artık. Tam, suya bir duvar gibi dik inen uçurumun başına geldiğimizde ise yeni bir ateşle karşılaştık. Bunun üzerine yan tarafa döndük ve nehre doğru koşmayı sürdürdük. Ona ulaşmamıza az kalmıştı ki birden makinalı tüfek benim bulunduğum yeri taradı. Çok sayıda insan yığıldı kaldı. Tabi yara falan almamıştım ama ben de düştüm. Ölü ve yaralıların altında kalmıştım. Bir fırsatını bulup baktım, karım ve iki çocuğum kendilerini Munzura bıraktılar. Su onları alıp götürdü. Ben de ancak dördüncü gün cesetlerin altından çıkabildim. Çünkü asker üç gün oradan ayrılmadı."

Genelkurmay belgelerinde ise bu olay şu şekilde yer alıyor:

"21 temmuzda; Laç Deresi mansabındaki haydutlara karşı Erzincan Tugayı ile kuzeyden, Mameki Tugayı ile güneyden, Laç Dere Müfrezesi ile de doğudan yapılan taarruz sonucunda haydutların şimdiye kadar olan inatla direnmeleri kırılmış, şaşkınlık içersinde mağaralara, kayalıklara ve ağaç diplerine sığınmışlardı. Haydutların sığındığı, ağızları mazgallı taş duvarlarla kapatılmış mağaralar, cesur askerlerimiz

tarafından kuşatılmış top ve makineli tüfek ateşinden başka 25 nci Alaydan gönderilen istihkâm müfrezesi tarafından tahrip kalıpları atılmak suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş, can havli ile dışarıya fırlayanlar da ateşle imha edilmişti. Böylece tarama sahası içindeki mağaralarda toplam olarak 216 haydut imha edilmiş, ayrıca 12 haydut cesedi Munzur suyu üzerinde görülmüştü. Bu kadar kanlı boğuşmaya rağmen halâ direnmekte olan bir mağara vardı."[469]

Bu arada Hesê Gewe ve beraberindekiler o gece kuşatmayı yarmayı başarmış, daha ötelerde yeni bir mağaraya sığınmışlardı. Ne var ki hemen ertesi gün yapılan bir ihbar sonucu askeri birlikler yerlerini saptayarak yeniden çembere aldılar kendilerini. Orada iki gün iki gece direnen Dêrsimliler, cephaneleri bitince de teslim oldular. İşte Genelkurmay'ın yukarıdaki alıntıda direndiğini söylediği mağara buydu. Arkasından Dêrsimli esirler Kırmızı Dağ'a götürülüp öldürüldüler. Öldürülmeden önce Mustafa Kemal'i övsün diye Hesê Gewe'ye tüyler ürpertici işkence yapıldı. Ancak o tam tersi sözler söyledi ve son ana kadar da direnmekten vazgeçmedi.

Yine ondan bir süre önce Zeynelê Alîyê Topî de Ağdat bölgesinde, Munzur çayının batısında bir çarpışma sırasında yaralanmış, birkaç gün sonra ise ölmüştü.

Laç Deresinin düşmesinden hemen sonra, askeri birlikler Haydaran bölgesindeki operasyonları da yoğunlaştırdılar. Amaç, evlerini terk ederek ormanlarda gizlenmekte olan halkı ele geçirmek yani resmi literatürdeki deyimle "temizlik" yapmaktı.

"1 ağustos 1938'de; üzerlerine harekât yapılmakta olan Haydaran haydutları kuşatma çemberinden kaçamayarak Darboğaz'ın sarp olan batı yamaçlarında ve dere tabanındaki mağaralara sıkışmışlardı. Mameki ve Erzincan Tugayları bölgesinde yapılan taramada 100'den fazla haydut imha edildi.

2 ve 3 ağustosta da aynı şekilde mağara ve kaya kovuklarının aranmasına devam edildi ve ele geçirilen bir hayli haydut ve hayvan imha edildi. Birliklerimizle haydutlar arasında yer yer müsademeler devam ediyordu. Haydaranlı Aşireti Reisi Hıdır'ın Suhari Mezriasında gizlendiği haberi üzerine sabit jandarma birlikleri ile Pülümür'deki 7 nci Alayın 2 nci Taburundan takviyeli iki bölük Tabur Komutanı emrinde bu haydudu imha işi ile görevlendirildi. Buradaki haydutlarla yapılan müsademede birçokları imha edilmiş ve ertesi gün Suhari köyü sarılmış ve yakılmışsa da Hıdır ve yakın avenesinin gece Miçi Mezriası istikametinde kaçtıkları anlaşılmıştı."[470]

Haydaranlı Ali ve öteki bazı görgü tanıkları da bu konuda şunları söylüyorlar:

"Tabi bizim bölgede öyle çatışma falan kalmamıştı. Zaten silah ve cephane kalmamıştı ki çatışına da olsun. Asker etrafımızı sarmış, bizleri yakalamaya çalışıyordu. O günlerde ele geçen herkes öldürülmekteydi. Bu yüzden de insanlar ne olursa olsun ele geçmemeye çabalıyorlardı. Ne gecemiz vardı, ne de gündüzümüz. Hiç bir yerde bir günden fazla kalamıyorduk. Ama bu arada çok sayıda kişi ele geçti ve katledildi.

469-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 436

470-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 440

Bir keresinde dar bir vadide sıkıştırılan yüzden fazla insan öldürüldü. Başka bir keresinde de ele geçirilen yetmişin üzerinde insan süngülendi. Bunun dışında da her gün bir sürü insan orda burda yakalanıyor ve katlediliyordu. Ne bileyim bir fırtınaydı işte."

Bu arada 1936 yılında silah tesliminde bulunan aşiretin ünlü Ağası, Xidirê Alî (Xidê Alê Îsme), silah teslim etmekten büyük pişmanlık duymuştu ama artık çok geçti. Onun pişmanlığı, kendi ismiyle anılan türküde, yine kendi dilinden şu şekilde dile getiriliyor:

De wayî wayî keko bra wayî,
Bira Xidir vano:
"Kora ke ma rê ame
Ma çekê xo kerdî topî
Bêrdî Nazmîya de têslîm kerdî dayî"
Vano:
"O sirede têde jîyar û dîyarî
Têde ma ra heredîyayî."
Vano:
"Bira na zalimî ma qirkêrdîme
Cendegê me têde kêrdî ver a tijî
Bira! Xidir vano:
"Na kelepıırê ma wertê Kirmancîye de
Çira honde bîyê ucîzî?"

Türkçesi:

Ey vah vah vah,
Kekom kardeş vah,
Kardeş, Hıdır diyor:
"Körlüğümüze bak ki
Topladık silahlarımızı götürdük,
Teslim edip verdik Nazımiye'de"
Diyor:
"Onu yapar yapmaz
Tüm ziyaretler ve melekler küstü bize"
Diyor:
"Kardeş bu zalim kırdı bizi,
Cesetlerimizi güneşte bıraktı,"
Kardeş! Hıdır diyor ki
"Talan edilen mal-mülkümüz,
Neden bu kadar ucuzladı Kürtler içerisinde?"

15. 4. 10. Yeni ve En Büyük Fırtına Dalgası Geliyor

Dêrsim'de silahlı direniş esas itibariyle kırılmıştı. Gerçi değişik bölgelerde büyüklü küçüklü gruplar, şu veya bu şekilde, çoğu kez de ölmemek amacıyla

direnmeye devam ediyorlardı ama bu durum, gerçeği değiştirmeye yetmiyordu. Ne var ki devlet bakımından yine de Dêrsim sorunu çözümlenebilmiş değildi. Sömürgeci rejim için, yıllarca önceden hazırlanmış planın yeni bir aşamasının daha gerçekleştirilmesi gerekmekteydi. Harekât herhangi bir şekilde ayaklanmaya katılmayanları da kapsayarak devam ediyordu.

> "... Bu hududun tespitinde, senelerden beri Cumhuriyet Hükümetinin şefkat ve geniş ölçüdeki sosyal ve kültürel yardımlarından ve şimdiye kadar yapılan askerî harekâtta uslanmayan, hükümet kuvvetleri karşısında sinen ve fakat alışmış olduğu şekaveti yapmaya fırsat bekleyen haydutların oturdukları bölgelerin ve ayaklanmalarında daima faydalandıkları arazi kısımlarının tarama hududu içine alınması göz önünde tutularak hudut şuralardan geçirilmişti:"[471]

Görüldüğü gibi burada halk, açık biçimde potansiyel suçlu kabul ediliyor ve ileride yeniden ayaklanabileceği varsayımından hareketle yeni bir harekâta girişilmesi zorunlu görülüyor, diğer bir deyişle "arama-tarama" alanı genişletiliyor. Artık sıra, esas olarak direnişe katılmayıp da tarafsız kalan ve bunun da ötesinde devlete yardım edenlerdeydi. Ayrıca Türk hükümetinin Dêrsim'e gösterdiği "şefkat" ile yaptığı "geniş ölçüdeki sosyal ve kültürel yardımlar"ın ne olduğu ise doğrusu merak konusudur. Aklı başında bir tek insan bile, devletin bu alanda o ana kadar herhangi bir çaba içerisine girdiğini söyleyemezdi her halde.

Yeni harekâta göre Dêrsim yedi bölgeye ayrılıyordu. 1 ve 2. bölgeler 9. Kolordu, 3 ve 7. bölgeler 8. Kolordu, 4, 5 ve 6. bölgeler ise 7. Kolordu komutanlıkları emrine verilmekteydi. Harekâtta fiilen görev alan tümen sayısı yedi olarak belirlenmişti. Bölgede bulunan kimi bağımsız birlikler de gerektiği zaman yardımda bulunmak üzere hazır bekletiliyorlardı.

3. Ordu Müfettişliği yeni harekâtın ilk aşamasına ilişkin olarak verdiği emirde, harekâtın yapılış tarzına ilişkin şöyle diyordu:

> "Ordu bu görevi, bölgenin her tarafında birden harekete başlamak üzere kısa zamanda kesin, şedit, seri ve en etkili bir şekilde, haydutların herhangi bir yere saklanmasına veya tarama başlangıcında ve süresinde bölge dışına çıkmasına meydan vermeyecek şekilde yapacaktır."

Dêrsim'de taş taş üstünde bırakılmaz ve her yanında, tarihin en zalimce katliamlarından biri sürerken, 24 Ağustos tarihli günlük gazetelerde Başbakan Celal Bayar ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın, "manevraları" yerinde izlemek üzere Dêrsim'e hareket ettikleri yazılıyordu. Aynı günlerde Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak da yeniden Dêrsim'e gelmişti. Devlet yöneticilerinin Dêrsim'de arzı endam edişi sırasında, o güne kadar yapılanlar yeterli görülmemiş, harekâtın şiddeti daha da arttırılmıştı. Ele geçirilen ve çoğunluğunu kadın ve çocukların oluşturduğu yüzlerce kişilik gruplar peşi sıra kurşuna dizilirken, Celal Bayar ile yanındakiler biraz öteden, bunların bir bölümünü bizzat izlemişlerdi. Son iki yıldır varını yoğunu

471-Genelkurmay Başkanlığı, Age, s. 443

devlete adayan, ona her türlü desteği vermekten geri kalmayan Alan aşiret reisi ve Çuxure Ağası Slü Ağa, Başbakanı konağında ağırlamak üzere hazırlık yaparken evi kuşatıldı, kendisi Celal Bayar'ın gözleri önünde, öteki aile bireyleri ise götürüldükleri Kertê Mazgêrtî (Mazgirt Gediği)'de kurşuna dizildiler.

Çuxure Ağaları için söylenen türküde Celal Bayar'ın durumu ile ilgili şu satırlara rastlıyoruz:

"Ax ondêra Çuxure
Lemin sono gavan o
Celal Bayar amo
Emsun ma rê meyman o
Non sola ma newano
Ma de xayîn nîyadano.
Vano zerê mi terseno
Az ma ra nêverdano."

Türkçesi:

"Ah meret Çukur
Vay başıma, gidiyor çetin geçit
Celal Bayar gelmiş
Konuktur bu akşam bize
Ekmeğimizi tuzumuzu yemiyor
Haince bakıyor bize.
Diyor korkarım ki
Soyumuzu tüketsin bu bizim."

30 Ağustos yaklaştığında, Dêrsim'de sağlanan "başarıdan" ötürü kutlama mesajları birbirini izliyordu. 30 Ağustos "Zafer Bayramı" nedeniyle Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a gönderdiği telgrafta, Mustafa Kemal duygularını şöyle ifade etmekteydi:

> "Ordumuzun yüksek ve her zaman olduğu gibi milletin güvenine cidden layık kıymet ve kudretle dolu manevrasının, çok faydalı safhalar göstererek bittiğini bildiren telgrafınızı aldım.
>
> Türk Ordusunun yarattığı zaferin bu yıldönümü günlerinde kalbim orduya karşı takdir ve şükran hisleri ile doludur. Sizin ve tercümanı olduğunuz aziz silah arkadaşlarımın hakkımda gösterdikleri samimi ve asil duygular o günlerdeki anılarımı canlandırdı, heyecanlarımı arttırdı. Başta siz olduğunuz halde cümlenize candan sevgi ve saygılarımı sunar, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da daima artan mutlu başarılar dilerim."

Aynı yıl, Kasım ayının ilk günü açılan TBMM'de Celal Bayar tarafından okunan Mustafa Kemal'in konuşmasında, yine Dêrsim meselesine konuyu getirerek Mustafa Kemal şöyle diyordu:

> "Her şeyden önce size kıvançla arz edeyim ki ulus ve ülke geçen yılı tam bir huzur ve sükun içinde yükselme ve kalkınma çalışmaları ile geçirmiştir.

> Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır.' (Bravo sesleri)"[472]

Görüldüğü gibi Dêrsim'de bir soykırımın yaşandığı 1937-38 yılları, Mustafa Kemal için "ulus ve ülkenin tam bir huzur ve sükûn içinde yükselme ve kalkınma çalışmaları ile geçirdiği bir dönem" oluyor.

Bu kutlamalara rağmen devlet hala da tatmin olabilmiş değildi. Bir yandan Dêrsim'de o ana kadar ikinci dereceden harekât bölgesi olarak kalmış yerlerde operasyonları tamamlamak, bir yandan da komşu Elazığ ve Erzincan illeri için planlanan bir takım uygulamaları gerçekleştirebilmek amacıyla "manevra"ya, yani soykırıma devam edildi. Kaldı ki harekâtın ağırlık merkezini oluşturan yörelerde bile hala gizlenmekte olan çok sayıda insanın olduğu biliniyordu. O güne kadar yakalananların ezici çoğunluğu öldürülmüştü. Yeni aşamada ise onun yerine sürgün ön plana geçiyordu.

15. 4. 11. Dêrsim Neden Yenilgiye Uğradı?

Dêrsim direnişinin başarıya ulaşamamasının nedenleri, esas itibariyle öteki Kürt direnişlerinde görülenlerden farklı değil. Bunları kısaca şu şekilde sıralamak mümkün.

1-Direnişin meydana geldiği bölge, kısmen dar bir alanı kapsıyordu. Kuşkusuz eğer o, Kürdistan'ın tamamını değilse bile daha geniş bir kesimini kapsayarak genel bir direnişe dönüşebilseydi, varacağı sonuçlar çok daha farklı olabilirdi.

2-Direnişin meydana geldiği bölgede birlik sağlanabilmiş değildi. Ulusal bilincin zayıf oluşu, bitmez tükenmez aşiret savaşları ve kan davaları, birlikte hareket etmeyi engelliyordu. Kimi aşiretler tarafsız kalmayı yeğlerken, kimileri de fırsat çıkmışken rakibini ezme çabası içerisine girerek devletle işbirliği yapıyor, askeri birliklere değişik türden yardımlar sağlıyorlardı. Devlet eliyle yürütülen sistematik propagandanın ve bazı aşiret reisleriyle, Seyid ve dedelere sağlanan çıkarların da bunda önemli ölçüde etkili olduğunu belirtmek gerekir.

3-Direniş, merkezi yönlendiricilikten yoksundu. Direnen aşiretler daha çok kendilerini kendi bölgelerinden sorumlu görüyor, ötekilerden kopuk hareket ediyorlardı. Güçlerin ortaklaşa bir yönlendirmeden yoksun oluşu ise elbet yurtsever hareketin aleyhine olan bir durumdu.

4-Karşı karşıya gelen güçler arasında büyük oranda dengesizlik vardı. Devlet Dêrsim'e üç kolordu ve ona ek olarak da değişik düzeylerde bir dizi birlik sevk etmişti. Her direnime bölgesinde sayıları yüzlerle ifade edilebilecek Kürt silahşoruna karşılık, on binlerce asker bulunuyordu. Sahip olunan

472-Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. V. C. 27, s. 3

silah sayısı ve niteliği bakımından söz konusu dengesizlik daha da büyüktü. Bir yandan uçaklar, tanklar, toplar, yangın ve gaz bombaları, ağır ve hafif makineli tüfekler, diğer yandan piyade tüfekleri. Gerçi araziyi tanıma ve ona uyum bakımından Dêrsim kuvvetleri daha avantajlıydılar ama yine de bu, yukarıdaki dengesizliği giderebilecek bir etken sayılmazdı.

5-Direnişçi güçlerin tecrit edilmişlikleri ve dış kamuoyundan, şu veya bu şekilde herhangi bir destek görmemiş olmaları.

15. 4. 12. Bir Safsata: "Atatürk'ün Haberi Yoktu!"

Yukarıdaki cümleyi, 1937-38 yıllarında Dêrsim'de yaşananlar üzerine konuşan birçok kişiden duyarsınız. Ama bu sözleri duyacağınız kişiler Türkler değil, bizzat o olayları yaşamış Dêrsimliler ve "kılıç artıkları" olarak da nitelendirilen onların çocuklarıdır. Bu görüşte olanların iddiasına göre Mustafa Kemal o zaman hasta yatağında, Mareşal Fevzi Çakmak ise İtalya'da bir gezideymiş, dolayısıyla da yapılanlardan haberi yokmuş. O işi yapan Celal Bayar'dır.

Üstelik eldeki onca belge ve bilgiye rağmen, hazırlıkları yılları alan ve fiili olarak da iki yıldan daha uzun süre devam eden bu kadar büyük bir olaydan "Devlet Başkanı ile Genelkurmay Başkanı'nın haberi yoktu" diyenler, sadece korkan ya da kulaktan dolma şeylerle konuşan sıradan halktan insanlar değil. Eli kalem tutan hatta aydın pozunda gezen "yazarlar" da aynı masalları ileri sürüyorlar.

Vartolu ve aslen Kürt olan Burhan Kocadağ'ın olaya ilişkin olarak söyledikleri bunun tipik bir örneğini oluşturuyor:

> "Kimi karanlık çevreler ve özellikle günümüzdeki P. K. K. yandaşları 1938 kırımını amaçlı olarak Atatürk'e yükleme gayreti içine girdiler. O bölgenin bir insanı, eğitimcisi, araştırmacı ve bir yazarı olarak diyorum ki, bu tür suçlama kesinlikle doğru değildir.
>
> 1938 olaylarının cereyan ettiği ilkbahar ve yaz aylarında Atatürk, siroz hastalığından, bu hastalığın son aşaması nedeniyle Dolmabahçe sarayında yatmakta ve doktorların yoğun denetimi altındadır. Aynı görüşü, tüm yaşlı Alevi insanlarımız paylaşmaktadır. Olayın gerçek yönü şöyledir.
>
> 1938 olaylarının cereyan ettiği ilkbahar ve yaz aylarında Atatürk, siroz hastalığından, bu hastalığın son aşaması nedeniyle Dolmabahçe sarayında yatmakta ve doktorların yoğun denetimi altındadır. Hükümet ve devlet işleriyle yakından ilgili değildir."[473]

Kocadağ, elbette o bölgenin insanıdır, bu doğru. Ama o bölgenin insanı olmak, kişiye mutlaka doğru şeyler yapıyor ya da yazıyor avantajı sağlamaz. 1937-38 yıllarında düşmanın hizmetinde, kendi halkının katledilişinde rol alan Dêrsimlilerin sayısı hiç de az değildi. Kocadağ ve onun gibileri o

---

473-Kocadağ, Burhan, Alevi-Bektaşi Tarihi, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1996, s. 155

bölgenin insanı ama o bölgedeki halkın yazarı, eğitimcisi ve aydını değiller. Onlar, kalemlerini bilerek ve isteyerek kendi halkını yok etmeye çalışanların hizmetine sunmuş kişilerdir. Yoksa insan, bu kadar belgesi bulunan, isteyen herkesin görebileceği kadar açık ve net olan gerçekleri böylesine komik hikâyelerle inkâr etmeye kalkışır mı?

Görüldüğü gibi Kocadağ, kendisinden habersiz bir sineğin bile uçamadığı Türkiye'de, Devlet Başkanı olan Mustafa Kemal'i, o günkü sorunların en önemlisinden habersiz sayıyor. Dêrsim'de yapılacak askeri harekâta ilişkin Mustafa Kemal'e ait el yazmaları ve krokiler ve demeçler, altında imzası bulunan yasa ve kararnameler bir önem taşımıyor. 30 Ağustos 1938 Zafer Bayramı'nda, Dêrsim'de elde ettikleri "üstün başarı" nedeniyle Genelkurmay Başkanı'na gönderilen kutlama mesajı ve bu harekâta katılanlara verilen "K. Atatürk" imzalı madalya da bir şey değil.

Oysa bizzat Sabiha Gökçen'in söyledikleri bu konuda anlatılanların gerçek dışı, hayali şeyler olduğunu göz önüne seriyor. 1956 yılında Halit Kıvanç tarafından yapılan ve Milliyet gazetesinde yayınlanan bir röportajda, Gökçen, Dêrsim harekâtına katılışını şu sözlerle dile getiriyor:

> "Eskişehir'de Tayyare Alayı'nda staj gördüğüm günlerden birinde, uçuştan indiğimde bölükteki fevkaladelik dikkatimi çekti. Hemen sordum. Bizim bölüğün Dersim Harekâtı'na katılma emrinin geldiğini söylediler. Kalbim küt küt atmaya başlamıştı. Derhal bölük kumandanımıza koştum. O bölükten olduğuma göre, elbette ben de gidecektim. Ancak kumandan hiç de beklediğim cevabı vermedi. Alay kumandanına başvurmamı söyledi sadece... Bu sefer alay kumandanına koştum. Evet, gidebilirdim. Ama özel müsaade lazımdı. Bir kadın pilotun askeri harekâta katılmasına tek başına karar veremiyordu. Bunun için de vakit yoktu. Çünkü bölük ertesi gün gidecekti. O zamanın tayyareleri bir kalkışta çok uzun mesafeyi katedemedikleri için arada inecek, yeniden havalanacaklardı. Bunu bir fırsat saydım ve benim de Ankara'ya kadar arkadaşlarımla uçabilmem için izin istedim. Bu masum isteğim kabul edilince ben de bölükle birlikte yola çıktım.
>
> Ankara'ya vardığımda hava kararıyordu. Hemen Çankaya'ya koştum. Atatürk beni karşısında görünce, önce hayret etti. Arzumu anlamıştı. Daha doğrusu kendisine isteğim iletilmişti. Bu bakımdan ben daha bir şey söylemeden Atatürk konuşmaya başladı. Benim böyle bir harekâta katılmamın güçlüğünü dile getiriyordu:
>
> 'Bak Gökçen' demiş, 'seni çok takdir ederim. Orada da görevini başaracağına inancım tam. Ancak çarpışacağın insanların eline düşersen, sana fena muamele etmelerinden korkarım. Buna çok üzüleceğimi bilirsin.' Sabiha Gökçen birden gürlemiş, 'emin olunuz' demiş, 'kendimi onlara diri diri teslim etmem.' İşte bu anda Atatürk birden tabancasını uzatmış hiçbir şey söylemeden... Şimdi Sabiha Gökçen o anı yeniden yaşıyor gibiydi. Elindeki tabancayı gösteriyor ve şöyle diyordu: 'İşte o tabanca...'
>
> "inanın, tavuk kesilirken bakamam. Fakat böylesine bir vatan görevi alınca, ben de erkek arkadaşlarım gibi, uçağıma binip havalanıyordum."

10 Eylül 1937 tarihli "Tan"da Ahmet Emin Yalman Sabiha Hanım'ın Dêrsim'deki kahramanlıkları! Üzerine bir yazı kaleme almış. "Askerlik. Kadın Vatandaş" başlıklı yazının bir yerinde, Sabiha Hanım Dêrsimlilerle ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade ediyor:

"Manevralarda Sabiha Gökçen ile konuşurken bu nokta üzerinde durdum ve sordum:

-Fiili hareketler esnasında canlı insanlar üzerine bomba attığınız zaman acımak duyguları, sizi sarsmadı mı? Genç Türk kızı terddüt etmeden cevap verdi:

-Bombamın hedefleri benim gözümde insan değildir. Müteharrik bir takım hedeflerdir. Amirlerim bombayı atmakta vatani bir lüzum gördükten sonra bende askerce itaatten ve verilen vazifeyi tesirli ve iyi bir surette yapmaktan başka bir düşünce olmaz."

Sabiha Gökçen 1937'de Dêrsim'e bomba yağdırmak üzere Elazığ'dan havalanırken bizzat üvey babası yani Mustafa Kemal tarafından yolcu ediliyor. Ne dersiniz, "Üvey Baba," onu yolcularken, yukarıda anlattıklarından habersiz miydi?

1938'de Başbakan olan Celal Bayar ise Dêrsim katliamını şu cümlelerle itiraf ediyor:

> "Atatürk benim yüzüme baktı. 'Ne olacak?' dedi. 'Anlıyorum, orada emniyet tesis edilecek. Ne olursa olsun bana hitap edecekler. Hükümet reisi benim'. 'Anlıyorum efendim bana hitap edişinizin manasını' dedim. Atatürk 'Mesuliyeti üzerime alıyorum, vuracağız Dersimi' dedi ve vurduk."[474]

Bu olay, Murat nehri üzerinde yapılmış olan köprünün açılışını yapmak üzere gittikleri Pêrtage (Pertek)'de yaşanıyor.

Aslında, katliam emirleri gibi, onun yapılış şekli de askeri belgelerde çok açık şekilde dile getirilmektedir. Şöyle ki; 21 Temmuz 1938 tarihinde Derê Laçî (Laç Deresi)'nin düşmesiyle birlikte Dêrsim'de silahlı direniş ya da karşı koyma esas itibariyle sona ermiş bulunuyordu. Ne var ki, bu durumda harekâtın sona ermesi beklenirken tam tersi yapılıyor ve kapsama alanı genişletiliyor. Örneğin, İkinci Safha (I. Tunceli Harekâtı 10-17 Ağustos 1938) adıyla başlatılan yeni harekât askeri kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır:

"Genelkurmay Başkanlığından alınan bir emirde: 3. Ordu manevrasının birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli bölgesinde yapılacak taramanın bütün Tunceli bölgesine teşmil edilmesi..." denilmektedir.

"Manevra" nın yapılış tarzı ise şu şeklide belirleniyor:

> "Harekâtın yapılış tarzı:
>
> Ordu bu görevi, bölgenin her tarafında birden harekete başlamak üzere kısa zamanda kesin, şedit, seri ve en etkili bir şekilde, haydutların herhangi bir yere saklanmasına veya tarama başlangıcında ve süresinde bölge dışına çıkmasına meydan vermeyecek şekilde yapacaktır."[475]

"Manevra"nın ardından yapılan değerlendirme ise tam bir itiraf niteliğindedir:

> "10 ağustos 1938'den beri Ordu manevrasının birinci safhası içinde yasak bölgeyi tarayarak geçen birlikler bu harekât sırasında, isimleri daha önce 4 ncü Genel Müfettişlikçe tespit edilmiş binlerce insanı yakalayarak kafileler halinde emredilen

474-Kalman, Age, arka kapak

475-Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Age, s. 447

> bölgelere sevk etmişler, haydutlarla yer yer yapılan müsademelerde keza binlercesini imha etmişler, bu şerirlerin sığındıkları köyleri, komları ve hatta fundalık ve tarlaları yakmışlardı..."[476]

Dêrsim'de yaşananlar, planlı bir katliam olmasına rağmen, yöneticiler, olayın nedenlerini ve gerçek sorumlularını gizleyebilmek için müthiş bir bilinç bulandırma kampanyasına başvurdular. Bu kampanyanın kimi önemli noktaları şu şekildeydi:

1-Dêrsim'de ağa ve beyler, kendi çıkarları için devletin yapmak istediği reformlara karşı çıktılar, harekât bu yüzden yapıldı.

2-Devletin katliam yapmak gibi bir kararı ve niyeti yoktu. Bu işi yapanlar, orada görev üstlenmiş olan bazı komutanlardır.

3-Mustafa Kemal ile Fevzi Çakmak ise bu işten haberdar değillerdi. Mustafa Kemal hasta olduğu için Dêrsim'de olanları zaten bilmiyordu. Fevzi Çakmak ise bölgeye geç gelmiş, oraya varır varmaz katliamı durdurmuş ama o arada birçok insan da yaşamını yitirmiş, vs.

Yukarıda örnekleri verilen belgeleri göz önünde tutan biri bakımından, yaşananların planlı bir jenosit olduğundan kuşku duyması için herhangi bir neden bulunmadığı açıktır. Kaldı ki daha harekât başlamadan önce bile Ankara'da ki diplomatik çevreler içerisinde olacakları görenler vardı. Örneğin, dönemin Avusturya Başkonsolosu, Winter, ülkesinin Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektupta konuya ilişkin endişelerini şu sözlerle dile getirmişti:

> "1925 isyanı ve Şeyh Sait'in idamından sonra da ülkenin doğusunda sürekli karışıklıklara yol açan Kürt sorununu tümden ortadan kaldırmak için baskı önlemlerinin en kısa zamanda uygulanacağı söyleniyor. Güvenilir Türk kaynaklarından edindiğim bilgilerin ışığında, dünyada eşine rastlanmayacak derecede bir katliama girişilmesinden korkuyorum."[477]

Devleti yönetenler, böyle bir katliama önceden karar verdikleri için de, halkın temel istemlerini göz önüne almadılar, sorunun kan dökülmeden çözüme kavuşması için herhangi bir olumlu davranış sergilemediler. Onlar, tersine çelişki ve olumsuzlukların büyümesi için ellerinden ne geldiyse, onu yaptılar, daha baştan itibaren varmasını istedikleri noktaya vardırdılar.

Peki, Dêrsim halkı ne istiyor, kime, nasıl bir kötülük düşünüyordu ki böyle bir zulüm dalgasıyla yüz yüze geldi? Bu konuya değinmişken, her şeyden önce şu noktaya dikkat çekmek gerekir:

Benzeri örneklerde olduğu gibi, Dêrsim'de yaşananlarla ilgili olarak özellikle de basında yapılan değerlendirmelerde, gerçekler en kaba yöntemlerle çarpıtılıyor ve dünyanın gözü önünde meydana gelmiş bir soykırıma kılıf uydurulmaya çalışılıyor. Resmi politikanın savunucularına bakılırsa, Devlet Dêrsim'i medeniyete açmak istemiş, buna paralel olarak bir dizi reformlar yapmak istemiş, ne var ki çıkarları bozulan ağalar isyan yoluna başvurmuşlar

---

476-Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Age, s. 463

477-Khalid, Fadel, Kurden Heute, 3. aktualisierte u erw. Aufl., Wien; Zuriç: Europa Verl., 1992, Kurden Im 20. Jahrhundertt, Kurdistan ASG FU, Berlin, s. 39

ve tabi devlet de önlem almak zorunda kalmış. Her şeyden önce şunu açıkça belirtmek gerekir ki devletin Dêrsim'i medeniyete açmak ve buna bağlı olarak da reform yapmak gibi bir niyeti ve çabası hiç bir zaman olmadı. Devletin böyle bir politikası ve programı yoktu ki onu yapmak için de çaba harcaması söz konusu olsun. Kemalist yönetimin reform dediği şey ırkçı-asimilasyoncu uygulamalar, jandarma dayağı ve angaryadan öte bir şey değildi ki zaten devleti yönetenlerin hazırladıkları raporlar, Şark Islahat Planı ve çıkarılan yasalar da bundan öte bir şeye yer vermiyor. Kaldı ki söylenenlerin tersine, Dêrsim halkı yeniliklere açık, okuma ve öğrenmeye çok istekli bir halktı. O bu yönden Türkiye'yi yönetenlerden onlarca kat daha öndeydi.

Bütün bunları bir kenara bırakalım; resmi politika savunucularının ileri sürdüğü türden şeyler söz konusu olsa bile bu, herhangi bir devlete ya da başka bir güce, bir halkın ülkesini yakıp yıkma; yaş ve cinsiyet farkı gözetmeksizin insanları katletme hakkı vermez. Böyle bir şey, hiç bir koşul altında, hiç bir şekilde meşru gösterilemez, savunulamaz. Bebekleri, çocukları, yaşlıları ve öteki yaştaki savunmasız insanları katletmeye varan barbarca uygulamalara gerekçe bulmaya kalkışmak, o suça ortak olmaktan başka bir anlama gelmez.

Kuşku yok ki Dêrsim halkının istediği şeyler, ya da sahip olmak istediği haklar, her halk için doğal olan, her halkın sahip olmak istediği temel insan haklarından öte şeyler değillerdi. O, iş ve ekmek derdindeydi; dilini, kültürünü, kimliğini kaybetmek istemiyordu. İnanç ve geleneklerine uygun şekilde yaşamak, onları korumak istiyordu. Dışarıdan gelmiş yabancıların emirlerine kölece boyun eğmek, onun, yüz yıllardır süregelen özgürlükçü ve direnişçi karakterine tersti. Topraklarını terk etmek, diğer bir deyişle sürülmek istemiyordu. Kısacası, ötekiler gibi Dêrsim'deki soykırımın gerçek nedeni de, Nazizm'in ikiz kardeşi olan Türk milliyetçiliğinin ırkçı-şoven karakteri, Ankara yönetiminin sömürgeci hedefleriydi. Şunu unutmamak gerekir ki Nazizm, 1933'de Almanya'da iktidara gelmeden önce, 1. Dünya savaşı yıllarında İstanbul'da bunu başarmış, 1923'de ise Ankara'da yeniden daha sağlam temeller üzerine oturtulmuştu.

Türkiye'nin üzerinde kurulu olduğu toprakların yüz yıl önceki halini göz önüne getirelim. O zaman çok sayıda halkın yan yana ya da iç içe yaşadığı çok dilli, çok kültürlü, çok dini inançlı bir coğrafi alandı buralar. Peki ya şimdi? Bu halklar bahçesi, son yüz yılda, Türk milliyetçileri eliyle bir halklar mezarlığına dönüştürüldü, bir viraneye çevrildi.

1937-38 katliamının, devletin Kürt sorununu "çözme" yönteminin bir parçası ya da halkası olduğu, belgelerle de göz önüne serilen bir gerçektir.

15. 5. Halk Türkülerinde 1937-38

Yazılı edebiyatın gelişmediği, okuma yazma oranının yaygınlık kazanmadığı toplumlarda, sözlü edebiyatın ve onun bir parçası olan halk türkü-

lerinin, toplumsal olayları açıklığa kavuşturmadaki rolü oldukça büyüktür. Hele de söz konusu olaylarla ilgili olarak hakim güç tarafından çizilen resmi çerçeve dışında görüşlerin dile getirilmesine olanak tanınmıyorsa, bu rolün önemi daha da büyür. Diğer taraftan yasaklamalar ne ölçüde ileriye giderse gitsin, bu yola başvuranlar, kitle denizinde olup bitenleri hiç bir zaman tümüyle denetim altına alamazlar. Halk, başka yollardan dile getirebiliklerini, türkülerine, söyleşilerine yansıtır, o yolla yaşatır. Bu durumdaki halk türküleri kolektif bir niteliğe sahip oldukları ve kısmen dar bir çerçeveye seslendikleri için de oldukça objektiftirler. Daha doğrusu öyle olmak zorundalar. Açıktır ki herkes tarafından üç aşağı beş yukarı bilinen bir olayın, olduğundan çok farklı biçimde yansıtılması, sübjektif değerlendirmelerin öne çıkartılması güçtür. Halktaki kolektif yargı ve denetleme geleneği buna engel olur. Bu kurala ters düşenler tutunamaz, yaygınlaşamazlar. Elbet bu durum, övgü ve yüceltmelere yer verilmediği anlamına gelmez. Tersine halk türkülerinde, sevilen kişi yüceltilir, ona büyük değer verilir ama somut olayın kendisi anlatılırken, gerçek olanın dışına kolay kolay çıkılmaz, ona bağlı kalınır.

1937-38 Dêrsim direnişi ile ilgili halk türküleri de bu kuralın dışında değiller. Halkımız, türkülerinde büyük acıyı değişik yönleriyle dile getiriyor ve bununla da bir bakıma isyanı, onun tarihini anlatmış oluyor.

Dêrsim türkülerinde yurtseverlik duygularına geniş yer verilmektedir. Halk, bu türkülerde dile getirdikleriyle, yalnızca olayları anlatmakla yetinmiyor, karşı karşıya geldiği güçleri tanıdığını ve onların istemlerinin neler olduğunu bildiğini de ortaya koyuyor. Örneğin, 1921 yılında Koçgiri'de gerçekleştirilen silahlı direnişin önderlerinden olup sonradan Dêrsim'e gelen, 1937'de katledilinceye kadar da orada kalan Kürt aydını Alîşêr'in söylediği ve o tarihlerden bu yana da söylenegelen şu türkünün sözleri, yurtseverlik duygularının düzeyine ilişkin bir göstergedir. Bu da gösteriyor ki ayaklanma günleri gelip çattığında, halk bir şey anlamaz durumda değildi:

Gönül gel gezelim Dêrsim dağını,
Ne hoş memlekettir eli Dêrsim'in
Seyran eyleyelim Sultan Bağı'nı,
Ne hoş çiçekleri var, güllü Dêrsim'in
Nice padişahlar geldi cihana,
Bunu almak için düştü gümana,
Her birin bir çeşit attı bir yana,
Kesilmedi kal û kılı Dêrsim'in.
Aslanlar yurdudur tilkiler girmez,
Gerçekler sırrıdır akıllar ermez,
Kürdistan güllüdür zalimler dermez,
Onları bağlıdır yolu Dêrsini'in.
Kürdistan eline kim ki bulaşır,

İmdada kavuşur hemen ulaşır,
Coşa gelip şimşek gibi sataşır,
Etrafları yakar eli Dêrsim'in.
Kahramanı çoktur kılıç takınır,
Bütün Kürdistan'a yardım tokunur,
Havariçler yedi devlet sakınır,
Allahtandır kavi beli Dêrsim'in.
Aşayiri cömert hakkın rahına,
Mınzır Dağı durmuş kıblegahına,
Tujik dağı derler onun şahına,
Atılır topları beli Dêrsim'in.
Takinin Kürt Ahmed ceddi alası,
Seidan, Şeyh Hasan ondan binası,
Şükür hakka geçmiş onun duası,
Cümleye üstündür eli Dêrsim'in.

1926 Yılında, Batı Dêrsim'de Ali Boğazı çevresinde yaşamakta olan Qozan/Qozû (Koçan) aşiretine yöneltilen askeri saldırısı ise Ali Boğazı Türküsü'nde şöyle dile getiriliyor:

BOXAZÊ ALÎ

Ondêr Derê Alî Boxazî yo
Bira eve kaşî
Ewro birrîyê ra şîyê virênîya tavırû
Dî-rê mordemê başî
Bêrê şîme
Dîyarê Alî Boxazî ra gos dîme
Cengê Tirk û Qizilbaşî
No cengê ma mendo ro
Cengê Eba Muslimî
Sey Bertalê Qazî
Celalê Alîyê Avaşî

Ondêr Derê Alî Boxazî yo
Bira eve şuye
Ewro ma dayme arê
Kerdîme zerê Alî Boxazîye
Hîrê asm û nêmê payîzî yo
Ma tîja Heqî ve çismû nêdîye
Ma va, "Belkîya aşîrî
Danê ma îndadîye"
Çêvesawû ma ser o kercle
Leminê bêbextîye

Ondêr Derê Alî Boxazî yo

Bira eve kemer o
Vano:
"Şeştî tîyarêyî têsbît kerdê
Peroz û pesewe ve ma ser o
Aşîrêne çıyê Heqî yo sima ver de
Kam hîrê asm û nêm
Orduyê dewlete de dano pêro"

Derê Alî Boxazî ver de sono hênî yo
Ewro Bayrem kewto wertê ordîyê dewlete
Vanê:
"Qimil Ezîz kîşîyo
Lawo sima merax mekerê
Qimil Ezîz ma de ju nîyo
Se û ju yo
Merdena Qimil Ezîzî cêrîyo"

Türkçesi:

ALİ BOĞAZI

Çevresi ıçıırumdır
Meret Ali Boğazı Deresi'nin, kardeş
Bıgün bir kaç yiğit
Tabırlarla dövüşe gitmiş
Gelin gidelim Ali Boğazı çevresine
Dinleyelim Türk'le Kızılbaş'ın savaşını
Bıı savaşımız,
Ebu Müsliim'ün
Seyid Battal Gazi'nin
Ve Abbasoğlu Ali'nin oğlu Celal'in
Savaşına benziyor.

Meret Ali Boğazı Deresi
Sırtlarla çevrilidir
Bıgün zor vermişler bize
Doldurmuşlar bizi Ali Boğazı'na
Sonbaharın üç buçık ayıdır
Gözlerimiz Tanrı güneşini görmüş değil
Dedik, "Belki aşiretler koşarlar imdadımıza"
Ah!
Kalleşlik ettiler bize ocağı batasıcalar

Meret Ali Boğazı taşlıdır kardeş

Diyor:
"Altmış uçak görevlendirilmiş
Gece gündüz tepemizdeler
Tanrı aşkına doğru söyleyin aşiretler
Üç buçuk ay
Devletin ordusuna kim karşı koyabilir?"

Ali Boğazı Deresi'nden aşağıda çeşme
"Kımıl Aziz öldürülmüş" diyerek
Bugün Bayram ediyor devletin ordusu
Boşuna sevinmeyin siz
Bir değil Kımıl Aziz bizde
Yüz birdir
Ölümünden önce
İntikamı alınmış Kımıl Aziz'in.

Dikkat edileceği gibi burada, devletle Dêrsimliler arasında geçen bu savaş, "Türk'le Kızılbaş'ın mücadelesi" olarak nitelendiriliyor. Çatışmaların yaşandığı Batı Dêrsim'de Kızılbaş terimi hem dinsel hem de etnik, yani "Kürt" anlamında kullanılmaktadır. Özellikle de Ali Boğazı çevresinde halk arasında Kürtlük Alevilikle, Sünnilik ise Türklükle özdeşleşmiş durumdadır.

Dêrsim Direnişi sırasında en uzun çatışmaların sürdüğü ve en güçlü direnişin sergilendiği yer olan Laç Deresi üzerine yapılan türküde, cesurluğu ve savaşkanlığı ile gerçek bir simge haline gelmiş olan Îvis'ın (Îvisê Seykalî) ağzından ise direniş şu satırlarla dile getiriliyor:

Bira pêrodê na qewxa aşîre nîya,
Merevê Kirmancan û zalimanê Tirkan o,
Destê xo ra xo ver necêrê,
Sar ma rê qolaye vano.

Türkçesi:

Döviişün kardeşler, bu aşiret kavgası değil,
Kürtlerle zalim Türklerin hesaplaşmasıdır bu,
Elinizi bağlayıp durmayın,
Küçük düşeriz halkın gözünde.

Hozat yöresinde, 1937'de öldürüldüğü ana kadar silahı elden bırakmayan güçlü silahşor ve Bahtiyaran aşireti liderlerinden Şahan Ağa üzerine yakılan ağıtta da benzeri belirlemeler var:

Ax de bîye bîye bîye na be ma bîye
Şahanê mi qolêde xo gureto
Şîyo basqinê Elayîye
Vano "Tersa mi sarê mi tolde kuyo
Koyanê Dêrsimî ra nêmano çêna û cênîye."

Türkçesi:

Ah oldu oldu olan bize oldu
Şahin'im yanına bir kol almış
Gitmiş alay baskınına
Diyor "Korkarım ki günün birinde yok olayım ben
Dêrsim'de ne kız kalsın ne de kadın"

Görüldüğü gibi burada, Şahan Ağa öldüğü taktirde, Dêrsim'in yenilgiye uğrayacağı endişesi dile getiriliyor. Böyle bir yenilgi sonucunda ise Dêrsim'de kadın ve kız kalmayacağı, onlara tecavüz edileceği belirtiliyor. Yani kadın ve kıza tecavüz, başka bir deyişle "namusun elden gitmesi" yenilginin en kötü sonucu olarak ifade edilmektedir.

Aynı türkünün bir başka yerinde, yine Şahan'ın ölümünden sonra ortaya çıkacak durum üzerine şu sözlere rastlıyoruz:

Ax de bîye bîye Şahanê mi bîye,
Şahanê mi ke merdo nêmerdo
Şîkîyo tilsimê Kirmancîye

Türkçesi:

Ah oldu oldu, Şahin'im oldu,
Şahin'im öldü öleli,
Kırılmış tılsımı Kürtlüğün.

Dêrsim halk türkülerinde sömürgeci yasalar, zaman zaman hak ettikleri ölçüde sert biçimde eleştirilmekteler. Buna ilişkin bir örneği yine Şahan Ağa Türküsü'nden vermek istiyorum:

Şahan vano, "Qederê canê xo bizanê
Mu sero cêrenê qanunê kafîrî."
...
Aşîrî merdena mi rê qayîl nêbenê
Tornê Babayî kerdê Îmamê Hêşîrî
Xozatî persena Qerevlan ra nat o
Qanunê Misteja Kemalî persena
Çi çîyo de berbat o
...
Pane pane, Şahanê mi pane
Eskerê Mistê Korî amo ma qir kerno
Cîgera mi pane wîy!
Eskerê Mistê Korî amo ma qir kerno,
Mezal ci mede pane.

Türkçesi:

Şahin diyor; "Canınızın kıymetini bilin,
Başımızda dolaşıyor kâfirin yasaları."

...
Aşiretler ölümüme razı olmazlar,
Baba'nın Torunları'nı esir İmam'lara çevirmişler
Hozat'ı sorarsan Qerevlan'dan beridedir,
Mıustafa Kemal'in yasasını sorarsan
Ne de berbat şeydir
...
Vur vur, Şahin'im vur,
Kör Mısto'nın askeri gelmiş kırıyor bizi
Vur ciğerim vay!
Kör Mısto'nın askeri gelmiş kırıyor bizi
Aman verme vur.

Türkünün bu bölümünde, Şahan'dan halka, halktan Şahan'a karşılıklı sesleniş dikkat çekicidir. Yani aralarında bir diyalog kuruluyor.

Şahan, kitlelere seslenirken, canlarının kıymetini bilmelerini, bunun için de mücadele etmelerini, savaşmalarını istiyor. Bunu yapmadıkları taktirde, "Kafirin Kanunları" yaşama hakkını ellerinden alacaklar. Halk ise Şahan'a sesleniyor ve kendilerini kırmaya gelmiş olan Mustafa Kemal'in ordusuna aman vermemesini istiyor. Neden yine aynıdır. Dêrsim yenildiği taktirde kırım gelecek.

Yeri gelmişken üzerinde durulması gereken bir iki nokta daha var. Dêrsim'de, Mustafa Kemal'den, genellikle Kör Mısto olarak bahsedilir. Nerden kaynaklandığını bilmiyorum ama yaygın inanca göre onun bir gözü görmüyormuş. Türküde geçen Tornê Babayî/Bavayî (Baba'nın torunu) ile kastedilen ise Sey Riza ailesidir. Baba, ya da Bava, pir ve rehberler için kullanılan unvanlardan biridir. Türküdeki **"Îmamê Hêsîrî"** (Esir İmamlar) ile kastedilen, On iki İmam'dır.

Seyuşenê Kalî Ailesi üzerine söylenen Türkü'de yine Kerbela olayına atıfta bulunuluyor:

De mi va germê amnonê sevtîmalî zor keno
Ax de bira germ o, kemiz o
Naso dosto sima ve Hex kenê[478]
Bêrê Pirdê Sûrî[479] *ser o*
Duman o, nê de miz o
Qomo birayêne tarixî rê ke pers kenê
Mi va:
"Tarîx otuz sekîz o"
Hadîsê birawonê mi weqayê Kerbela wo

478-Hex kenê: Buradaki "Hex" tann anlamına gelen "Heq"ın bir varyantıdır. "Hex kenê," "Tanrı aşkına," "tanrı için" anlamına gelir.

479-Pirdo Sûr: Türkçesi: Kırmızı Köprü olup Pilemurîye (Pülümür) ile Mamekiye (Tunceli) arasında Harçîge (Harçik) Çayı üzerinde bir köprü ve köyün ismidir.

Kes întîqamê birawonê nêcêno
Belkîya heqa nîne rê
Meyîdî Saîdî Zamanî raurzno
Naver bover ra[480] *têde dewî vêsnê*
Wertelix îp o, way qomo îsiz o
(...)
Pardîya[481] *sevtîmala romerdîye ver ra*
Ax de sonê nê hêgayî
Hêfê mi bêro ve xanedanênîya sima
Xanedanênîya sima Çê Avasê Mistefayî[482]
Hêfê mi bêro cêncênîya to Sey Usênê Kalî[483]
Cêncêniya Xidirê Mırsayî[484]
Sima Hûrisî de danê pêro leminê
Qarargaha Hûrisî[485] *de Pilemurîye ra urzena ra*
Verê Koyê Sulvisî[486] *de*
Sima zu roze pîya kîşayî
Hala rêyê sarê xo wedarê
Sima ra têpîya otuz sekîz ame
Mordemê sima derezayê sima tê de qir kerdî
Wax de derdo qedenayî

Türkçesi:

Ah dedim meret yaz sıcağı bastırıyor
Ah kardeş sıcak yakıcıdır
Tanrı aşkına
Kırmızı Köprü başına gelin dostlar
Her yer koyu duman
Ey halkım, kardeşler, tarihi sorarsanız
Derim ki:
"Tarih Otuz Sekizdir"
Kardeşleriminki ***Kerbela Vakası***

480-Naver, Bover (İki yaka) ile kastedilen vadinin iki tarafıdır.

481-Pardîye: Aynı yörede bir köy.

482-O yörede, Mazra ismindeki mezrada oturan, savaşkanlığı ve konukseverliğiyle ünlü bir aile.

483-Sey Usênê Kalî 5 No'lu dipnotta adı geçen aileden bir genç. 1. Dünya Savaşı sırasında Dêrsim'e girmeye çalışan Rus ordusuna karşı savaşırken yaşamını yitirmiş.

484-Xidirê Mursayî: "6" No'lu dipnotta bahsi geçen Sey Usênê Kalî ile aynı aileden ve aynı olayda yaşamını yitirmiş.

Bu ölüm olayının özeti şöyle: Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordusu kuzeyden Dêrsim'e girmeye başlayınca, Dêrsimliler sert bir direnme gösterdiler. Pilemurîye (Pülümür) yöresindeki savaşlarda, bu aileden Sey Usê ile Xidir (Hıdır), bugün hala dillerden düşmeyen bir cesaret ve ustalıkla savaşıyorlar. Ne var ki günün birinde akşam saatlerinde cepheden geri geldiklerinde pusuya düşürülerek öldürülüyorlar. Çoğu kimse, aralarındaki bir ihtilaf nedeniyle, bu tuzağın Çarekan Beyi Mustafa Bey tarafından kurdurulduğuna inanmaktadır.

485-Huris: Rus

486-Yörede iki Sulvis Dağı var. Bunlardan bir tanesi Nazımiye-Kiğı hududu üzerinde olup Peri Nehri'ne yakın mesafededir. Ötekisi ise Pilemurîye ilçesi yakınında bulunmaktadır. Burada kastedilen Pilemurîye yakınındaki Sulvis'dır.

Kardeşlerimin öcünü alan yok
Belki Tanrı bu iş için
"Mehdi-i Şayidi Zaman"ı göndersin
İki yakada bütün köyleri yakmışlar
Ortalık ıpıssızdır ah."
(...)
Yanasıca Pardîye'nin altı tarlalar
Yazık oldu siz Avasê Mıstefayî Ailesinin
Hanedanlığına
Yazık oldu sen Sey Usênê Kalî'nin gençliğine
Xidirê Mursayî'nin gençliğine
Ruslara karşı dövüşüyorsunuz hey
Rus karargâhını Pilemurîye'den kaldırtmışsınız
Sulvis Dağı önünde
İki kardeş birden vuruldunuz aynı gün
Kaldırın başınızı hele
Sizden sonra gelmiş Otuz Sekiz
Akrabalarınızın, amca çocuklarınızın tümünü katlettiler
Ah bitirdiler tümünü.

Birçok Dêrsim halk türküsünde, bazen devlet yönetimi genel olarak, bazen de yöneticilerin teker teker isimleri verilerek, yaptıkları zulümden bahsedilir ve eleştirilirler:

De wayî wayî Heqo, yaman o
Çare terk o, neq o
Ma rê qetil îi ferman o.

Türkçesi:
Vah vah Tanrım, yamandır
Bir çare bırakmıyor, haksızdır
Bizim için katliam ve fermandır.

Görüldüğü gibi burada, bir bütün olarak devlet yönetimini kapsayan bir değerlendirmeye rastlıyoruz.

Ya De Dîna (Ah Dünya) Türküsü'nde ise yöneticilerin isimleri verilerek katliamdaki sorumlulukları dile getiriliyor:

Ya de dîna dîna, bira ver ra hêgayî,
Bira Mistî fermanê Dêrsimî veto,
Do ra teresê Celal Bayarî,
Bira kardî da wertê Dêrsimî ro,
Zalim onceno jê mal û gayî,
Axlerê koyê Dêrsimî qir kerdî qedenayî,
Feqîrê ke verê dêsû de mendî,
Kerdî makîna hokmatî, vor de rusnayî

Türkçesi:

Hey dünya dünya, kardeş aşağıda tarlalar,
Kardeş, Mısto Dêrsim için ferman çıkarmış,
Vermiş teres Celal Bayar'ın eline,
Kardeş o da çalıyor Dêrsim'e bıçağını,
Davar ve sığır keser gibi kesiyor zalim,
Dêrsim dağlarının ağalarını öldürüp bitirdiler,
Duvar diplerinde kalan yoksulları da,
Koydular hükümet arabalarına aşağıya yolladılar.

Türküde, Devlet Başkanı olarak Mustafa Kemal'in Dêrsim için ferman çıkardığı ve bunu Celal Bayar'ın eline verdiği, onun ise davar ve sığır keser gibi Dêrsimlileri katlettiği vurgulanıyor. Dêrsim ağaları öldürüldükten sonra duvar diplerinde kalan yoksulların aşağıya gönderildikleri söylenirken de, kastedilen sürgündür. Çünkü sürgüne gönderilenlerin büyük çoğunluğu Dêrsim'e göre "aşağıda" kalan Elazığ'a götürülüyor, oradan sevk ediliyorlardı.

Türkçe alfabe ile Balışer Gediği ya da Balışer Geçidi diye bilinen Vilê BAlîşêrî Türküsü'nde de yine aynı şekilde Mustafa Kemal'in yasaları, Dêrsim için çıkartılan ferman üzerinde durulmaktadır.

Ondêr yêna Mamekîye raya makîna tomofîlî
Heq dîna de bivêsno zagonê Mistefa Kemalî
Ya sarê xo dardo we wenêdardo
Ça kewto zidê mordemê pîlî
Ya ma sarê xo dardo we wenêdardo
Ça kewto zidê mordemê kirmancî
Ondêra na Turşmege
Hesen Efendîyê mi gavan o
Vana, "Birayê mi kî şîyo Mamekîye
Ewro mekeme de îfada xo dano."
Vana, "Birayê mi ke şîyo nêşîyo
Verê çimanê mi miz û duman o."
Vana, "Ez ke vajî birayê mi kîsto,
Kes mi ra xebere nêvano."
Vana, "Wayê çêvesayî, hala bê Derê Mamî,
Çemê Mızirî cor de cendeg û lesû ano."
Ya de esker nawo cêr de vêjîya,
Ya da esker nawo cor de vêjîya,
Ap Alî[487] yo ver de dest û pawû tadano,
Vano, "Hesen Efendî xo ra yan de
Na zalim az mıa ra nêverdano."

487-Ap Ali: Kurêşan aşireti reisi Alîyê Gaxî

Vano, "Ye ma qir kerdene nîya,
Bira heto zu ra ferman o."

Türkçesi:

Meret Mamekiye'ye geliyor otoyol
Tanrı bu dünyada yaksın
Mustafa Kemal'in kanunu
Ah başını kaldırdı kaldıralı
Neden yiğitlerin zıddına girmiş?
Ah başımızı kaldırdık kaldıralı
Neden Kürtlüğün zıddına girmiş?
Meret Tırşmege
Hasan Efendi'm çetini geçittir
Diyor, "Kardeşim bugün Mamekiye'ye gitmiş
Mahkemede ifade veriyor."
Diyor, "Kardeşim gitti gideli
Gözlerimin önü sis ve dumandır."
Diyor, "Zannedersem kardeşimi öldürmüşler,
Kimse bana haberini vermiyor."
Diyor, "Bacı evi yıkılasıca,
Hele Mam Deresi'ne gel,
Munzur Çayı yukarıdan yığınla ceset getiriyor."
Ah asker aşağıdan gözüktü,
Ah asker yukarıdan göziiktü,
Önlerinde Ali Amca, el kol sallıyor
Diyor, "Yana çekil Hasan Efendi,
Bu zalim soyumuzu tüketecek."
Diyor, "Bizimkisi öldürülmek değil,
Tümden yok edilmedir."

Yazının daha önceki bölümlerinde bahsi geçen Şahan Ağa Türküsü'nün ilk satırlarında, direniş döneminde sıkıyönetim komutanı ve Dördüncü Genel Müfettiş olan Abdullah Alpdoğan'dan bahsedilerek şöyle denilmektedir:

Xozatî persena cadê tomofîlî,
Heq adirê Avdile Pasayî wedaro
Kewto zidê mordemê pîlî

Türkçesi:

Hozat'ı sorarsan içinden geçiyor otoyol
Tanrı ocağını söndürsün Abdullah Paşa'nın
Yiğitlere düşman kesilmiş

Kertê Mazgêrdî (Mazgirt Gediği) denilen yerde yapılan katliamla ilgili söylenen türküde de aynı şekilde gerek gencl olarak yönetim ve gerekse Genel Müfettiş Abdullah Alpdoğan'la ilgili benzer değerlendirmeler yapılıyor:

Di wayî wayî, way leminê wayî
Way leminê, way derdo wayî
Verê Kertê Mazgêrtê vêsayî de lemin derdo
Domonê Dêrsimî top kerdî
Dest û payî gîrêdayî lemin keko
Fîde Xatune vana, "Lazê mi têsan o
Cêrenîi vero cêrenû ser o
Cisnê Mewranî koçikê awe lazê mi nêdano."
Wayî wayî, wayî wayî
Keko wayî

Eze vana, "Keçê Fîdê ti meberbe
Nî cisnê Mewranî
Kerbela de kî nîya kerdo."
Wax leminê wayî wayî
Lemin pepo wayî wayî
Eze vana, "Nî cisnê Mewranî
Kerbela de kî nîya kerdo
Minete meke" wayî wayî wayî
Leminê Keko wayî
Di wayî zerrê mi lete bîyo lemin
Leminê keko
Mufettîşê amo Koyê Dêrsimî
Vano, "Cisnê nîno ke kotî esto mi rê vazê."
Lemin lemin lemin
Nan û sola ma nêweno
Vano, "Ez az nînan ra nêverdanîi"
Di wayî wayî, wayî wayî

De wayî wayî, keko wayî, derdo wayî
Sey Rizayî êlçîyê rusno Dêrsimê vêsayî
La lawo vano, "Birayêne xo vîr ra mekerê
Ez xatir ve sima wazeno
Ez endî pêyser nêno
Cisnê Mewranî rê Heqa xo cameverdê."
Leminê wayî keko wayî

Türkçesi:

Vah vah, vah lemın vah
Vah lemın, vah dert vah
Yanasıca Mazgirt Gediği önünde ah lemın
Topladılar Dêrsim çocuklarını
Ellerini, kollarını bağladılar, lemın kardeş

Fide Hatun diyor:
"Oğlum susamış
Yalvarıyorum yakarıyorum
Mervan soyu, bir tas su vermiyor oğluma."
Vah vah vah vah
Vah kardeş.

Eze diyor, "Fide ağlama sen
Bu Mervan soyu
Kerbela'da da böyle yapmış."
Vah lemın vah vah
Lemın pepo vah vah
Eze diyor, "Bu Mervan soyu
Kerbela'da da böyle yapmış
Yalvarma."
Vah vah vah
Lemın kardeş vah.

Vah yüreğim yarılmış vah lemın
Lemın kardeş
Dêrsim dağlarına gelmiş bir Müfettiş
Diyor, "Bunların soyu nerde varsa söyleyin bana."
Lemın lemın lemın
Ekmeğimizi tuzumuzu yemiyor
Diyor, "Bunlardan geriye tek bir evlat bırakmanı."
Vah vah vah vah.
Vah vah, kardeş vah, derdim vah

Sey Rıza yanlarına Dêrsim'e bir elçi göndermiş
Hey gidi!
Diyor, "Unutmayın kardeşler
Sizinle vedalaşıyorum
Bir daha geri gelmem ben
Hakkınızı bırakmayın Mervan soyunun yanında."
Lemın vah, kardeş vah

Burada "Cisnê Mewranî" (Mervan soyu ya da dölü) ile kastedilen, genel olarak katliamı yapanlar, Müfettiş ile kastedilen ise 4. Genel Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'dır. Yöneticiler ve askerler, İslam tarihinde geçen ve Aleviler tarafından sevilmeyen Mervan soyundan kabul ediliyorlar.

İsyanın başlangıcından sonuna kadar hükümetle işbirliği yapan Alan aşiret reisleri (Hesen, Memed ve Slü Ağa kardeşler), 1938 yazının en hareketli günlerinde Dêrsim'e gelen Celal Bayar'ı ağırlamak üzere hazırlık yaparlarken, acı bir sürprizle karşılaştılar ve öteki tüm aile bireyleriyle birlikte katledilmekten kurtulamadılar. Bu ailenin dramını dile getiren Hewayê

Çuxure (Çuxure Türküsü) şu dizelerle başlıyor:

Ax ondêra Çuxur a
Lemin sono gavan o
Celal Bayar amo
Emsun ma rê mêyman o
Non sola ma nêweno
Ma de xayîn nîyadano
Vano, "Tersa mi az ma ra nêverdano."

Türkçesi:

Ah meret Çuxure
Vah başıma, gidiyor çetin geçit
Celal Bayar gelmiş
Konuktur bu akşam bize
Ekmeğimizi tuzumuzu yemiyor
Haince bakıyor bize
Diyor, "korkarım ki, soyumuzu tüketsin bu bizim."

Burada Celal Bayar tarafından soyunun tüketileceğinden korkan Slü Axa, Çuxure ise köyüdür.

Vilê Balişêrî (Balışer Gediği) türküsünde, babası öldürülen kızın yüreğinin acısının dile getirilişi şu şekildedir:

Way de roze roze roze
Roza miz û duman e
Virare fîsta vilê pîyê xo ra berbena
Çêna xo Xêycane
Vana, "Zalim canê pîyê mi nazik o
Ax sıngî ci mesane."
Vana, "Kafir, pîyê mi ra ravêr
Tekê mi ra ne."
Vana, "Canê pîyê mi nazik o
Ax sıngî ci mesane."

Türkçesi:

Ah gün gün gün
Sisli ve dumanlı gün
Babasını boynundan kucaklamış ağlıyor
Kızı Hatice
Diyor; "Zalim, naziktir babam
Ah süngüleme."
Diyor; "Kafir, babamdan önce
Bana sık bir kurşun."
Diyor, "Naziktir babam
Ah süngüleme"

Yine daha önce de değindiğimiz gibi, direnen kişi ve aşiretleri yüceltmek, onların kahramanlıkları üzerine övücü sözler söylemek, halk türkülerimizin bilinen bir özelliğidir.

Aşağıda, Laç Deresi Türküsü'nden aktaracağımız bölümler, bu duruma örnek teşkil etmekteler:

...

Ordîyê hokmatî zaf o
Cayê welaxê ma nêdano
Ma zuvinî qir keme
Çemê Mizurî cendeg û leso ano

...

Pepûg bêro binîso
Cêncûnê ma rê biwano
Qemerê Hesênî verê mixara de gino war o
Malo şêrê min ê beran o
Hesê Kalî kuno qewxa
Bêşlîyû ve doşî ser ano
Hemê Civê Kejî persenê
Xismê ordî û tavuran o
Îlvisî xo sano Pulê Pîl Xatune
Hem dano pêro hem qêydû vano
Gosilê vengê Îvîsî yêno
Şêrê mi hala se vano?
Vano, "To hîrê ordî ontê ma ser
Axirî dîn Îslam o
Destê Heqî dame pêro
Ordîyê to ra nefer nêverdame."

Türkçesi:

Hükümetin ordusu çok
Aman vermiyor bize
Birbirimizi kırıyoruz
Munzur Irmağı ceset taşıyor

...

Guguk kuşu gelsin konsun
Ötsün gençlerimiz için
Qemerê Hesenî mağarada cansız
Vah korkusuz yiğidim
Hesê Kalî kavgaya giriyor,
Sırtında beşlilerle dönüyor
Hemê Civê Kejî'yi sorarsan
Ordıların, taburların dengidir.

Îvis tıtmış Büyük Hatın Tepesi'ni
Hem savaşıyor, hem türkü söylüyor
Dinleyin, Îvis'ın sesi geliyor,
Yiğidim ne diyor hele
Diyor, "Kuşattın bizi üç orduyla
Ne de olsa İslam dinindeniz
Savaşacağız Tanrının izniyle
Ordundan tek nefer bırakmayacağız."

Yine aynı türküde, devletten yana tavır alan aşiretler de eleştirilerek, Dêrsim yenilgiye uğradığı taktirde, kendilerinin bundan kazançlı çıkmayacakları, tersine sonlarının Ermenilerinkine benzeyeceği uyarısında bulunuluyor.

Çê aşîronê xayînî birijîyo
Qîrkerdena ma da risvet îî pere
Nika ke teselîya xo ma ra gurete
Meste bîro halê sima jê halê hermênîyan o
Ma do pêro
Hêfê xo hot bedelî gureto
Merdena koyî persenê
Ma rê saltanet o

Türkçesi:

Evi yıkılası hain aşiretler
Ölümümüzü para ve rüşvete dökmüşler
Ama biz ortadan kalkınca
Yarın öbür gün sizin haliniz Ermenilerin halidir
Dövüştük
Aldık yedi kuşağımızın öcünü
Dağda ölümü sorarsan
Saltanattır bizim için

Pişmanlık, Dêrsim türkülerinde işlenen bir başka önemli konudur. Özellikle devlete kanıp da direnmeyen, fakat sonunda sömürgecilerin tırpanından kurtulamayan kişi ve aşiretler üzerine yapılmış türkülerde bu duruma sıkça rastlanmaktadır. Haydaran aşiret reislerinden Xidê Alê Îsme (Xidirê Alî) üzerine söylenmiş türkü bunlardan bir tanesidir. Devlete yardımcı olmamakla birlikte, 1937'de savaşa da katılmayan Hıdır Ağa, kendi ismiyle anılan türküde duygularını şöyle dile getiriyor:

De wayî wayî, wayî wayîBira Keko wayî
Bira!
Xidir vano, "Kora ke nu rê amê
Ma çekê xo kerdî topî
Bêrdî Nazmîya de teslîm kerdî dayî."
Vano, "O sire de tê de jîyar û dîyarî

Ma ra heredîyayî
Waxto ke jîyar û dîyarî
Hona ma de hastî bî
Ci ra amêne ma rê bal û sayî."

...

Vano, "Bira na zalimî ma qir kerdîme
Cendegê ma têde kerdî ver ra tîjî"
Bira!
Xidir vano, "Na kelepurrê ma
Wertê kirmancîye de
Çi ra honde bîyê ıcizî"

Türkçesi:

Vah vah, vah vah
Kardeşim vah
Kardeş!
Hıdır diyor; "Körlüğümüze bakın ki
Topladık silahlarımızı götürdük
Teslim ettik Nazımiye'de."
Diyor, "O zaman tüm ziyaretler ve evliyalar
Küstüler bize
Oysa ziyaret ve evliyalar bizimle barışıkken
Bize yardım etmek, geliyordu ellerinden."

...

Diyor, "Kardeş, bu zalim kırdı bizi
Cesetlerimizi güneşte bıraktı"
Kardeş!
Hıdır diyor, "Talanımız
Neden bu kadar ucuzladı Kürt diyarında."

Burada pişmanlığın yanı sıra, cesetlerin güneş altında çürümesine de değiniliyor ki bu, Dêrsim türkülerinde sıkça işlenen ana temalardan bir diğeridir. Bilindiği gibi halk arasında ölüye saygı duyulur, ölen kişinin kurallara uygun tarzda gömülmesine önem verilir. Ölüye herhangi bir şekilde saygısızlık, ya da gömülmemesi hoş görülmez. Dêrsim'de ise katliam sırasında katledilen insanların ezici çoğunluğu gömülemediler, dışarıda kalıp çürüdüler. Bunun nedeni de sadece ölü sayısının çokluğu, ya da o işi yapacak kimselerin olmayışı değil, aynı zamanda devletçe yasaklanmasıydı.

1937 yılının sonlarında, Sey Riza ile birlikte Elazığ'da idam edilenlerden, Kurêşanlı Pîr Usên (Usênê Seydî/Seyid Hüseyin)'in ağzından, yerini yurdunu terk etmenin yarattığı üzüntü ve özlem anlatılıyor. Türkünün bir diğer özelliği ise Pir Hüseyin'in Sey Riza'ya seslenerek, kendi durumlarının On iki İmam'larınkiyle aynı olduğunu belirtmesidir:

De welat welat
Begê mi Sey Usên o
Teresê soferî begê mi kerdo makîna
Ha wo Duzê Şêxankî ro beno
Begê mi cam onto, helalîya xo wazeno
Vano, "Qomo xatir ve sima
Ezo goçerî yo sono."

De welat welat mêrat çiqaşî şîrên o
Hal ve halî destê mordemî ci ra nêbeno
Begê mi kerdo Vilê Sorpîyanî
Hona welat ci ra oseno
"Rêyê ho ra têpîya nîyade
Bêrbîsê dar û kemerî to rê yêno."

...

Vano, "Sey Rizayî ra vazê
Rojî qedîyê mendê deqe û saatî
Ma dayîme arê bêrdîme kerdîme tum vîlatî."
De bîye bîye bîye wela Begê mi bîye
Hêfê mi yêno ve Sey Usênî rê
Heqê dîna cor vêneno ke rêîsê kirmancîye

Ewro axayê nê Dêrsimî
Dê arê berdê ve daraxacîye
Ci ra pers kenê
Sorgîyê dînê îslamîye
Sey Usê vano, "Sey Riza
Ti ra merdena ho ver mekuye
Ewro roza Des û di Îmamon a
Yê kî zê ma eve destê kafirî hêç bîyê."

Türkçesi:

Ah vatan vatan
Beyim Seyid Hüseyin
Teres şoför Beyim'i bindirmiş arabaya
Şêxank düzü boyunca götürüyor
Beyim camı indirmiş vedalaşıyor
Diyor, "Hoşça kal halkım
Artık göçmenim gidiyorum ben."
Ah vatan vatan ne kadar da tatlı
Kolay kolay eli olmuyor adamın
Beyim Sorpîyan Gediği'ne ulaşmış
Hala toprakları gözüküyor

"Hele dön de geriye bak Beyim.
Dağ taş ağlıyor senin için."
...

Diyor, "Söyleyin Sey Riza'ya
Günler bitmiş, kalmış dakika ve saatler
Topladılar bizi götürüp doldurdular il merkezine."
Oldu oldu oldu, vallahi olan oldu Beyim
Seyid Hüseyin için üzülüyorum
Tanrı şahittir ki reisidir Kürtlüğün

Bugün Dêrsim ağalarını toplamış
Götürmüşler darağacı önüne
Ahret soruları sorılıuyor kendilerine
Seyid Hüseyin Diyor, "Sey Riza
Üzülme sen kendin için
Bugün On iki İmam günüdür
Onlar da bizim gibi kafir eliyle yok olmuşlar."

Usivû (Yusufan) aşiret reisi Kamer Ağa, önceleri direneceğine dair yemin etmiş olanlardan biriydi. Ancak sonraları bundan vazgeçti. Buna rağmen oğlu Findiq Axa Sey Riza ile birlikte asıldı. Onunla ilgili türkünün bir dörtlüğü şöyledir:

Tirko Tirko Tirko
Tirko zindiq o
Esto ra dare
Begê mi Findiq o

Türkçesi:
Türk Türk Türk
Türk, zındık Türk
Darağacına astıkları
Beyim Fındık

Oğlunun asılmasından sonra da Kamer Ağa'nın hükümetle arası bozulmuyor, tersine daha da "düzeliyor." Kamer Ağa, askeri birliklere elinden gelen her türlü yardımı yapmaktan geri kalmıyor. Ancak 1938'de direniş sona ererken Kamer Ağa ve aşireti büyük kayıplara uğruyorlar. Balıkesir Cezaevine gönderilen Kamer Ağa, tanıdıklara mektup yazarak köylülerinden, kendi aile bireylerinin başına gelenleri soruyor. Tiirküde bu mektuba ve ona verilen yanıta şu dizelerle yer veriliyor:

Qemer Axa mektuve rusneno
Vano, "Hotawû ponc xortonê çê mi ra
Kam merdo kam weso?"
Vano, "Torge sano gilê Koyê Sûrî

Laşêr amo qonaxê to bine ra tasto ra berdo
Baxçê tu yo gul û sosin ra leye nêverdo
Xortonê çê to ra kes nêmendo."

Türkçesi:

Kamer Ağa mektup yolluyor
Diyor, "Evimin yetmiş beş delikanlısından
Kimler öldü kimler sağ?"
Diyor, "Kırmızı Dağ zirvesini dolu aldı
Sel kalktı konağını süpürdü götürdü temelinden
Güllü çiçekli bahçende tek fidan bırakmadı
Evinin yetmiş beş delikanlısından kimse kalmadı."

Dêrsim direnişinden önce, gerek aşiret içi ve gerekse aşiretler arası çatışmalarda ölen ünlü silahşorlarla ilgili olarak isyandan sonra söylenen türkülerde (ya da sonradan bu türkülere yapılan eklemelerle), ölüm olayı ile isyan dönemi arasında bağ kuruluyor. Örneğin bir aşiret içi hesaplaşma sonucu öldürülen Demenanlı ünlü silahşor Silo Sur (Kırmızı Sılo) üzerine söylenen türküde, annesinin sözleriyle aşirete şöyle sesleniliyor:

Bor Ginîye ve hîrî
Maye vana, "Aşîra xayîne Silemanî mekîsê
Rozê eskerê Tirkî çadiran saneno Gilê Koyê Surî
O sire sima Silemanê mi anê ra xo vîrî."

Türkçesi:

Bor Giniye'de bollık
Annesi diyor, "Hain aşiret
Süleyman'ımı öldürmeyin
Bir gün Türk askeri Kırmızı Dağ'a kurar çadırlarını
Siz o zaman hatırlarsınız Süleyman'ımı."

16. 1938'DEN SONRASI

1938, Dêrsim halkı için bir dönüm ya da kırılma noktası oldu. Dünya'da kimsenin adını duymaya bile gerek görmediği, küçük bir bölgenin yoksul halkının, tepeden tırnağa silahlı bir güce karşı doğal olarak yapabileceği fazla bir şey yoktu.

Ne var ki, 1938'de yapılanlar da Türkiye'yi yönetenleri tatmin etmeye yetmiyordu. Önlerinde, yapmayı düşündükleri daha çok şey vardı onların. Çünkü bütün bu olanlardan sonra hala da o topraklarda diliyle, kültürüyle, kimliğiyle, dini inancıyla yaşamakta olan bir halk vardı. İşte sömürgeciler açısından sorun tam da buydu. Onların, yaşamasına tahammül göstermedikleri şey, bu dil, kültür, kimlik ve inançtı. O halka ait bütün bu değerler ortadan kaldırılıncaya kadar, baskı ve eritme yöntemlerinin aralıksız devam ettirilmesi gerekiyordu.

1938 jenosidi, en büyük darbeyi din adamlarına vurmuştu. Elbet bu tesadüfi olarak ortaya çıkan bir durum değildi; bilinçli bir tercihti. Çünkü kitleye önderlik eden, ona yol gösteren ve yönlendiren en etkin güç onlardı. O halde, bu kesimin geriye kalanlarının sistem içerisine çekilmesi ve kitlelere yön vermede kendilerinden pekâlâ yararlanılabilirdi. Ve bu düşünce, devleti yönetenleri, konu ile ilgili özel çaba harcamaya yöneltti.

Sonunda da, kimi din adamları kendilerini ahtapotun kollarından kurtarmayı ve ondan uzak durmayı başardılar ama çoğunluk bu başarıyı göstermeyerek tuzağa düştü ve kendi halkına karşı olanların saflarına katıldı. Devletin emrinde olmak, onun tarafından istenenleri yerine getirmek, söz konusu din adamları kesimi için hem hayat sigortasına sahip olmak anlamına geliyordu hem de bu iş kendilerine, ekonomik ve sosyal açıdan bazı avantajlar da sağlıyordu. Dêrsim'de din adamı, diğer bir deyişle rehber, pir ve mürşitler arasında, MİT ile ilişki içerisinde olanların sayısal olarak çok olmasının başlıca nedenleri bunlardır.

Türk yönetimi, bu işbirlikçilerin de çabalarıyla, artık bölgenin her tarafında propaganda yapabiliyor, halkı aldatma yönünde rahatça mesafe alabiliyordu.

Bizzat, 1938 katliamı ile ilgili yanlış ve aldatıcı bilgiler vermek, devletin bölgedeki faaliyetleri içerisinde önemli bir yere sahipti. Bugün sıkça duyduğumuz "Atatürk ile Mareşal Fevzi Çakmak'ın olanlardan haberi yoktu, 1938'de olup bitenler, bölgedeki kimi komutanların işidir," "Ya da Celal Bayar'ın işidir" türünden sözler, o günlerin mirasıdır.

Kuşku yok ki asimilasyoncu çabaların en etkili olduğu alan okullardı. Kürt halkına yönelik asimilasyoncu eğitimin 1938'den sonra en etkin uygulandığı bölge ise tartışmasız Dêrsim ve çevresi oldu. Özellikle de geleceğin anneleri olan kız çocuklarını yatılı okullara götürerek beyinlerini yıkamak ve sonra da onları birer propagandist ve asimilasyon militanı olarak toplum içerisine salmak, Türk eğitim sisteminin en etkin yöntemlerinden biri oldu.

Bu amaca uygun olarak Elazığ'da faaliyete geçirilen okulun yöneticilerinden Sıdıka Avar, yaptığı çalışmaları ve sonuçlarını "Dağ Çiçeklerim" adlı kitabında detaylı olarak anlatıyor. Hem de büyük bir samimiyet ve coşku ile... Eğitimci Sıdıka Hanım anılarına, o okulda çalışmak üzere görevlendirildiğinde, yani daha işin başında iken Okullar Genel Müdürü ile arasında geçen konuşmayı aktarmakla başlıyor. Sıdıka Hanım'ın anlattığına göre, Okullar Genel Müdürü Nurettin Boyman kendisini yanına çağırıp görev verirken *"Sen Türk misyoneri olarak yatılıları özümseyeceksin, Atatürk'ün isteği bu..."* diyor.[488]

Sıdıka Hanım devamla Genel Müdür'ün söylediklerini şu cümlelerle dile getiriyor:

> "Atatürk, bu dağ köylerinde bütün yoksunlukların Türkçe bilmemekten ileri geldiğini söylemiş, bunu isyan sebeplerinden biri olarak görmüştü. Onun için Türkçenin bu köylere ana ile sokulmasını arzu etmişti. Bu en köklü eğitimdi. Tarihte örneği vardı..."[489]

Misyoner Sıdıka Avar kitabında, Dêrsim ve Bingöl yöresinden toplatılan kızların nasıl asimile edildiklerini, kendi dil, kültür ve kimliklerinden ya da bir bütün olarak parçası oldukları toplumdan nasıl utanç duyar hale getirildiklerini ballandıra ballandıra anlatır ve görüşünü şöyle özetler:

> "Kültürümüzü sadece okulla değil, sanatla, sağlıkla, ziraatla, sanatkarlıkla ve folklorla, kısaca medeni ihtiyatin imkanları ile götürmek vazifelerimizin en büyüğüdür.
>
> O zaman dil kaygusu, din kaygusu, ırk kaygusu ortadan kalkmış olacak, insanlar da bu zenginliklerden kurtulmakla mesud olacaklardır."

Tabi ki Sıdıka Hanım burada söyledikleriyle bir istisnayı dile getirmiyor. O, kendi çalışmalarını anlatırken Türkiye Cumhuriyeti'ni, onun resmi ideolojisi olan Kemalizm'i tanıtıyor, Türk eğitim sisteminin ana karakterini tarif ediyor. Kısacası onun anlattıkları, bu satırlar yazıldığı sıra, 84 yaşında olan Türk sömürgeci sisteminin bir aynasından başka bir şey değil.

488-Avar, S., Dağ Çiçeklerim, Öğretmen Yayınlan, 1986, İstanbul, s. 45'ten nakleden Kalman, Dersim Direnişleri, Nûjen Yayınlan, İstanbul, 1995, s. 442

489-Kalman, Age, s. 442

Sonuçta, tüm bu çabalar, Dêrsim'de hayli etkili oldu ve toplumda eskisine pek de benzemeyen yeni bir insan tipi ortaya çıktı. Genel nüfus içerisinde bir azınlığı da oluştursa, bu tip, sömürgeci emellerin gerçekleşmesinde hayli etkili oldu. Bu yeni Dêrsimli tipi, kendi halkına oldukça yabancı, onun katillerine tapan bir tipti. Yeni Dêrsimli, kendi anadili yerine Türkçe konuşmak için can atıyordu. Anne ve babası gibi yaşamamak, kendi toplumuna aykırı tarzda davranışlar içerisinde olmak, onun için bir idealdi. Kuşkusuz, bu bir kopuştu. Diyelim ki bu satırların yazarı, lise ya da üniversite öğrencisi olup tatillerde köye geldiğinde, tarlada ya da harmanda çalışmakta olan babasının yanı başında oturup saatlerce sohbet eden ama elini işe vurmayan gençlerin bizzat tanığıdır. Üstelik bu toplum tarafından yadırganan bir şey de değildi. Çünkü yeni anlayışa göre, okula gidip okuyan genç artık daha üst bir sosyal pozisyona sahipti. O, okuyup efendileşen, nazikleşip kibarlaşan biriydi. Onun sosyal statüsü "ilkel" köy işlerini yapmasına elvermezdi.

Türkçe konuşmak, yüksek prestije sahip olmanın önemli bir kriteriydi. Kişi, Türkçeyi ne kadar kibar ve akıcı konuşursa, prestiji de o ölçüde yüksek olurdu. 1956 ya da 1957 yıllarında, Dêrsim'in Nazımiye ilçesinin "Êresk" köyünü ziyaret eden ilin Valisi ile köylüler arasında tercümanlık yapan lise öğrencisi genç ile ilgili övgüler, aylarca dillerden düşmemişti. Birçok insan için o gencin "güzel Türkçe konuşması" Tanrı tarafında verilmiş bir yetenek olarak tanımlanıyordu. Tabi Türkçe ve "modern yaşama!" duyulan bu özlemin karşıtı, Kürtçe konuşmanın, Kürt gibi yaşamanın ilkel ve geriliğin bir göstergesi olarak kabul edilmesiydi. İlkel ve geri şeylerden ise kaçınılırdı. Eskiden sadece devlet görevlileri Kürtçenin bir işe yaramadığını söylerlerdi. Onlara göre, o bir dil bile değildi. Onunla okuma yazma öğrenilmez, gazete ve kitap çıkarılmaz, radyo programı yapılmazdı vs. Şimdi, asimilasyon tezgâhından geçmiş kimi Dêrsimliler aynı şeyleri söylüyor ve pratikte de harfi harfine uyuyorlardı ki bunların başında öğretmenler gelmekteydi. Ama bu psikolojik kırılma sadece okumuşlarla sınırlı kalmadı elbet; zamanla yaygınlaştı ve sıradan insanı da etkisi altına aldı. Diyelim ki Türkçeyi ileriki yaşlarda; İstanbul'da hamallık yaptığı yıllarda ya da askerilikte öğrenmiş olmasına rağmen, kendi anadilini konuşmamaya adeta yeminli Dêrsimlilerin sayısı bir hayli yüksektir.

İşte kimileri tarafından, "Dêrsimlilerin Atatürkçülüğü" üzerine olur olmaz ileri sürülen iddialara, hatta suçlamalara yol açan sosyal ve psikolojik değişim, bu koşullarda ortaya çıktı. Kimi korkudan, kimi ise asimilasyoncu çabaların bir sonucu olarak sömürgeci sistemin değerlerine sarıldı ya da öyle gözükme gereği hissetti.

Beri taraftan, şu da açıktır ki sosyal gelişme yasaları hiç bir zaman düz ve tek yönlü bir hat üzerinde yol almaz. Yönetenler, ne kadar çaba harcarlarsa harcasınlar, gün gelir mevcut toplumsal sistemin yasa ve kurallarına karşıt, onları değiştirecek hatta ortadan kaldıracak yeni kurallar gündeme girmeye başlar. Dêrsim'deki gelişmeler bu kuralın dışında olmadı.

Örneğin devlet eğitim başta olmak üzere, bir dizi asimilasyoncu yöntemi sonuna kadar kullanarak insanları dil, kültür ve kimliklerinden uzaklaştırmaya, ait oldukları topluma yabancılaştırmaya çalışırken, aynı zamanda, o insanların eline düşünme, öğrenme ve sorgulamaya yarayacak araçları da vermiş oluyordu.

1950'lerin ortalarında, özellikle de İstanbul'daki Dêrsimli gençler, yurtsever Kürt gençliği içerisindeki en aktif gruplardan biriydi. Onların, 1956 yılında kurdukları Tunceli Kültür Derneği, yine Kürt yurtseverliği temeli üzerinde şekillenmişti. Dernek, kısa sürede, İstanbul'da bulunan Dêrsimlilerle diyalog kurma, onları bir araya getirme başarısını gösterdi. Değerli dostum ve aynı zamanda yakın köylüm olan Kimsorlu Kazım Yıldız (Kazoyê Reş: Kara Kazo), o dönemin gelişmelerini anlatırken ilginç bilgiler veriyor:

> "1956 yılında bir araya geldik ve Tunceli Kültür Derneği adıyla bir dernek kurduk. Politik bilincimiz çok geriydi. Politik olarak kimliğimizle ilgili herhangi bir tespitimiz yoktu ama doğal halimizle Kürt'tük. Hem kendi kendimizi öyle nitelendiriyorduk hem de başkaları bizi öyle görüyorlardı.
>
> Derneğimizin ilk başkanı Xozatlı (Hozat) kahveci Memed Efendi idi. Ondan sonra, sırasıyla avukat Haydar Özdemir, Dr. Vedat Dalokay ve Ali Anagür başkanlık görevlerini yürüttüler. Anagür'den sonra ise ben yaptım. Geleneksel olarak her yıl Tunceli Kültür Gecesi düzenliyorduk. Geceyi düzenlediğimiz günlere denk gelmek üzere yine yılda bir kez Ceride-î Dêrsim adında gazete çıkartıyorduk. Gazetemizin dili Türkçe idi ama folklorik konularda Kürtçeye de yer veriyorduk. Gecelerimiz, hem kültürel olarak hem de sosyal ilişkiler bakımından önemliydi. İyi hatırlıyorum; ilerlemiş yaşına rağmen Dr. Hayri Dalokay, gecenin yapıldığı yere sêpî (üçayak) getirtmiş, meşkî (tulumu) takmış, ayran sallıyor ve tıpkı köyde kadınların söyledikleri gibi şarkı söylüyordu. Tabi Hayri Abi, Kürtçe söylüyordu bunları.
>
> Dêrsim adının "Gümüş Kapı" anlamına geldiğini de yine ilk kez o zaman yaşça bizden hayli büyük olan bir hemşerimizden duymuştum. Bahsettiğim kişi, Avukat Mehmet Hilav'dı. Tunceli Kültür Gecelerinin ilkini yaptığımız zaman, bir arkadaş ile birlikte kendisine davetiye götürdük. O güne kadar hiç görmediğimiz Mehmet Bey, kapıdan girdiğimizi görünce, ne istediğimizi sordu; durumu anlattım, dedim ki "Efendim Tunceliler olarak bir Tunceli Kültür Gecesi düzenlemek istiyoruz, size davetiye getirdik, gelirseniz bizi onurlandırmış olursunuz."
>
> Mehmet Bey bunun üzerine hiddetlenerek, "Tunceli ne? Tunceli değil, Derîsim, Derîsim, Derîsim, yani Dêrsim!" dedi.
>
> Sonra, oturup bir süre konuştuk, arkasından da, o dönemin koşullarına göre az sayılmayacak miktarda bağışta bulundu ve ayrıldık yanından."

Komşu köylüsü ve yakın arkadaşı Dr. Sait Kırmızıtoprak'ın da aynı dönemde çok aktif olarak çalışmalara katıldığını, belirten Kazım Yıldız, bir sorum üzerine Mustafa Barzani'nin Irak Kürdistan'ında silahlı mücadeleyi başlatmasının büyük heyecanla karşılandığını, Kürt gençleri arasında Barzani'ye büyük hayranlık duyulduğunu ve hatta birçok gencin, cebinde onun vesikalık fotoğrafını taşıdığını söyledi.

İşte Dêrsim Kürdü'nün uyanışının ve yurtseverlik duygularının 1938

soykırımının külleri arasından filizlenişi böyle oldu. Bu filizler, Dêrsim halkının mayası, onun özüdür. Bu halkı, onun tarihini, kimliğini, istem ve özlemlerini bilmek ya da tanımak için, en başta bunlara bakmak gerekir.

1960'lı yıllarda yaşanan kimi politik gelişmeler, sömürgeci ideoloji ve politikada küçümsenemeyecek gediklerin açılmasına neden oldu. Bunlardan bir tanesi, K. Yıldız'ın da yukarılardaki paragraflarda değindiği gibi, Irak'ta gerçekleşen 1958 devriminden sonra, o tarihe kadar Sovyetler Birliği'nde sürgünde bulunan Mustafa Barzani'nin geri dönmesi ve 1961'den itibaren de Bağdat yönetimine karşı silahlı mücadeleyi yeniden başlatmasıydı. Öteki büyük adım ise Türkiye Sosyalist hareketindeki ani gelişme, buna bağlı olarak da Türkiye İşçi Partisinin kurulması ve çalışmaya başlamasıydı. Barzani hareketi, Kürt halkı arasında heyecanla karşılanır ve ulusal bilincin gelişmesine hizmet ederken, TİP bir bütün olarak sistemi sorgulayan, kitlelere toplumsal kurtuluş yolunu gösteren bir örgüt olarak sahnede yerini alıyordu. Parti, Dêrsim'de de Türk politik sistemini ve onunla işbirliği içerisinde olanların teşhir edilmesi doğrultusunda başarılı bir çalışma pratiği sergiledi.

Kanımca, TIP'in bu mücadeledeki büyük zaafı, Kürdistan'da, sosyal mücadeleye ilişkin taleplerin yanı sıra, ulusal-demokratik talepleri yeterince dile getirememesi, bu konuda bir programa sahip olamamasıydı. Diğer bir deyişle sol hareketin tamamı gibi, TİP de sistemin yarattığı tabuları aşamamış, ulusal sorunun çözümüne devrimden sonraki bir adım olarak bakmıştı.

Ne var ki TİP'deki bu durumun sürekli olamayacağı da belliydi. Nitekim en başta da onun saflarındaki Kürtlerin çabaları sonucu, Parti, 1970 yılında yaptığı kongrede, Kürt Sorununun varlığını kabul ve ilan eden bir karar aldı. Ancak, bu kararın alınmasından kısa bir süre sonra 12 Mart askeri darbesi gerçekleşti, TİP kapatıldı, yöneticileri yargılanarak çeşitli cezalara çarptırıldılar.

17. KIRMANCLARIN (ZAZALARIN) ETNİK KÖKENİ VE BUNLARIN 20. YÜZYIL KÜRT DİRENİŞLERİN-DEKİ ROLLERİ

17. 1. Kimi Genel Bilgiler

Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtler, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Kuzey Kürdistan'da yaşıyorlar. Türkiye'de süregelen yasaklar nedeniyle, Kürtlerin tümü gibi bunların sayısı hakkında da kesin bir şey söylemek güç. Tahmini olarak 3-3, 5 milyon civarında olduklarını söyleyebiliriz. Kırmancların yaşadıkları iller: Çewlig (Bingöl), Dêrsim (Tunceli), Erzingan (Erzincan), Erzirom (Erzurum), Qers (Kars), Muş, Xarpêt (Elazığ), Diyarbekir, Ruha (Urfa), Semsûr (Adıyaman), Bedlis (Bitlis) ve Sêrt (Siirt)[490] illeridir. Ayrıca Niğde, Kayseri, Gümüşhane ve Sivas gibi Türkiye illerinde de sayıları az da olsa varlar. Kürtlerin bu kesimi, Çewlig (Bingöl) ile Dêrsim (Tunceli)'de nüfusun çoğunluğunu oluştururken, yaşadıkları öteki illerde azınlık durumundalar.

Kurmancca lehçesini konuşan Kürtler gibi Kırmancca (Zazaca) konuşanlar da dinsel açıdan iki gruba ayrılmış durumdalar. Elazığ, Bingöl ve Muş illerini birbirine bağlayan karayolunun kuzeyinde kalanlar Alevi,[491] güneyinde yaşayanlar ise Sünni İslam'lar. Bunun tek istisnası, Çewlig (Bingöl)'in Bongilan (Solhan) ilçesidir. Bu yörede, söz konusu yolun kuzeyinde kalan bir kısım köylerin halkı Sünni'dir.

Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin yaşadıkları bölgeler oldukça dağlıktır. Devletle aralarında sık sık yaşanan çatışmalar, elverişsiz doğa koşulları ve yoksulluk, onları geçmişte sürekli olarak sürgün ve göçlerle yüz yüze yaşamak zorunda bıraktı ki bugün halen de aynı durum devam ediyor.

490-Parantez içerisindeki form, adların Türkçeleştirilmiş ya da Türkçeye uyarlanmış formudur.

491-Kürt Aleviler, sadece Kırmancca (Zazaca) konuşanlardan oluşmuyor. Kürtçenin Kurmancca lehçesini konuşanlar içerisinde de Alevi dinine mensup olanlar var. Hem de ikinciler birincilerden, yani Kurmanc Aleviler, sayısal olarak Kırmanc Alevilerden daha fazlalar.

Kırmanc (Zaza) Kürtler, kendilerini her yerde aynı adla adlandırmazlar. Yani geleneksel olarak ortak bir kimlik adına sahip değiller. Örneğin, Dêrsim, Erzingan ve Erzirom yörelerinde kendilerine "Kırmanc," Çewlig, Diyarbekir, yörelerinde "Kırd," Xarpêt (Elazığ)'in bazı bölgelerinde "Zaza," Sêwrege ve Sêrt (Siirt)'te ise "Dımılı, dunbuli, dunbeli vs." demektedirler. "Kırmanc" ve "Kırd" adlarıyla tanınanlar, sayısal olarak öteki iki ismi kullananlara oranla daha çoklar. Aynı lehçeyi konuşmalarına rağmen bu insanların, kendilerini değişik adlarla adlandırmaları hangi nedenlere dayanıyor; bugün için bu konuda kesin bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Bu arada, son 10-15 yıldır yeni nesil tarafından kullanılmasına rağmen, Dêrsim yöresi Kırmanclarının "Zaza" sözcüğünden hoşlanmadıklarını, ona küçümseyici bir anlam verdiklerini de yeri gelmişken belirtmek gerekir. Dêrsimliler "Zaza" adını, Kırmancca (Zazaca) konuşan Sünniler için kullanırlar.

Kırmanc (Zaza) Kürtleri, bu isimlendirme farkına paralel olarak konuştukları lehçeye de farklı isimler vermekteler. Kendilerini "Kırmanc" olarak adlandıranlar konuştukları lehçeye "Kırmancki," "Kırd" olarak isimlendirenler "Kırdki," "Zaza" olarak isimlendirenler "Zazaki," "Dımılı" olarak adlandıranlar ise "Dımılki" derler.

Yeri gelmişken, söz konusu terimlerle ilgili kimi önemli noktaların altını çizmeye çalışalım.

1-Dêrsim ve Erzingan (Erzincan) yöresinde, Kırmancca (Zazaca) konuşulan öteki yöreler gibi Kurmanccaya "Kırdaski," onu konuşanlara da "kırdas" deniliyor. Yörenin oldukça geniş bir kesiminde ise "Kırmanc" terimi sadece Kırmancca (Zazaca) lehçesini konuşanları kapsamıyor. Kırmancca konuşan alevi Kürtler arasında (Doğu Dêrsim) bu terim, Alevi-Sünni farkı gözetilmeksizin, Kurmancca konuşan Kürtler de bu adla adlandırılmaktadırlar. Böylece bu terim, her iki lehçeyi konuşanlar bakımından ortak etnik kimlik adı olmuş oluyor. Bunun bir istisnasına, Dêrsim'in batısı ile Sivas ve Kayseri yöresinde rastlanıyor. Buralarda yaşayan Alevi Kürtler, kendilerine "Kırmanc" derken Türk ya da Kürt olsun fark etmez, Sünnilere ise "Tirk" (Türk) demektedirler. Bir başka deyişle onların dilinde Alevilik Kürtlükle, Sünnilik ise Türklükle özdeşleşmiş durumdadır.

"Kırmanciye" terimi ise Dêrsim'de Kürtlük ve Kürdistan'ı ifade ediyor.

2-Kürdistan'ın kimi yörelerinde, Kürtçenin Kurmancca lehçesini konuşanlar da kendilerine "Kırmanc" diyorlar. Örneğin, Şırnak ve Hakkari yörelerinde durum böyledir.

3-İran ve Irak Kürdistanı'nda yaşamakta olan Soran Kürtlerinin önemlice bir kesimi bakımından da durum böyledir. Soranların bu kesimi kendilerine "Kırmanc" derken, lehçelerine de "Kırmanci" demektedirler. Güney Kürdistan Kürtleri, Kurmanci lehçesini "Kirmancî Serû" (Kuzey Kırmanccası), Sorani lehçesini de "Kirmancî Xwarû" (Güney Kırmanccası) diye adlandırmaktadırlar. Soranice konuşanların bir kesimi ise "Kırmanc" terimini

Kurmanci lehçesini konuşanlar, "Kırmanci" sözcüğünü de bu lehçenin kendisi için kullanıyorlar. Irak Kürdistanı'nın Behdinan bölgesinde, lehçesi Kırmancca (Zazaca) olmadığı halde "Zazayi" olarak adlandırılan bir grubun var olduğunu da belirtmek gerekir.

4-Ünlü Kürt kadın şairi ve tarihçisi Mesture Xanimî Erdelanî[492], yazdığı "Kürdistan Tarihi" kitabında "Kırmanc" terimini "Kırmaç" olarak kullanır. Yine, Kürt şairi ve düşünürü Ahmedê Xanî de, 17. yüzyılın sonlarında yazdığı ünlü destanı Mem û Zin'de "Kurmanc" ve "Kırmanc" terimlerini ayrı ayrı yerlerde ama aynı anlamda (Kürt anlamında) kullanmaktadır.

5-Aslen Kürt olan sosyolog Ziya Gökalp, 1920'lerde kaleme aldığı bir çalışmada konuyla ilgili olarak şunları yazıyor:

> "... Zazalara gelince, bunlar kendilerine (Arapça harfinin kesresi ile) Kırt derler. Kurmanclara da Kürdasi veya Kırdasi derler. Türkler ise Kürt adını Kurmanclara ayırmışlardır."[493]

Araştırmacı Kemal Badıllı'nın aynı konuda söyledikleri ise şöyle:

> "Türkiye'deki Zazalar kendilerini asıl Kürt sayarak kendilerine Kırd ve kendilerinin dışında kalan Kürtlere, daha doğrusu Kurmanclara da –biraz da küçümseme ile müterafik olarak– Kırdası (Kürdümsü, Kürtçük) derler."[494]

6-Bazı yörelerde ise "Kırmanc" terimi, sosyolojik bir ayırımı ifade ediyor ve bey, aşiret reisi gibi sıfatlara sahip bulunmayan ya da aşiret mensubu olmayan sıradan halk için kullanılıyor.

Türk araştırmacı Muzaffer Erdost, Şemdinli yöresinde yaptığı bir araştırmada "Kırmanç" teriminin aşiret mensubu olmayanlar için kullanıldığına dikkat çekerek şöyle diyor:

> "Aşiret, kabilelerden ve hiç bir kabileye mensup olmayan Kırmançlardan meydana gelir...
>
> Kırmanç, aşiretinden birey, aile ya da kabile halinde ayrılarak bir başka aşiret içine yerleşmiş olanlardır..."[495]

Dr. İsmail Beşikçi ise aynı konuda şunları yazıyor:

> "Kırmanç, Kürt demektir. Fakat Doğu'nun feodal egemen sınıfı kendini Kırmanç kabul etmemekte, bu terimi ezilen, sömürülen horlanan Kürt halkı için kullanmaktadır."[496]

Burada hemen şunu belirtelim ki Dr. Beşikçi'nin bu tespiti, Kırmanc ya

---

492-Şair ve tarihçi Kürt kadını. Doğu Kürdistan'da, yani İran Kürdistanı'ndaki Erdelan Beyleri ailesinden. Doğum tarihi 1804 veya 1805, ölüm tarihi ise 1847 ya da 1848

493-Gökalp, Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Komal Yayınları, Ankara, 1975, s. 51

494-Badıllı, Kemal, Türkçe İzahlı Kürtçe Grameri (Kurmancca lehçesi), 1965, s. 6. Aktaran, Malmîsanij, Kırd, Kırmanc, Dımılı veya Zaza Kürtleri, Deng Yayınları, İstanbul, 1996, s. 8

495-Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınları, Ankara, 1971, s. 166-168

496-Beşikçi, İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyoekonomik ve Etnik Temeller, 3. Basım. c. I, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992, s. 191

da Kırmanç terimini kullanan Kürtlerin tamamı için geçerli değildir. Kimi bölgelerde, örneğin Dêrsim, Erzincan yörelerinde, bu tür bir ayırım yok. Sosyal statü bakımından egemen pozisyonda olanlar da sıradan halk tabakaları gibi "Kırmanc" olarak adlandırılırlar.

Demek oluyor ki Kırmancların (Zazaların) önemli bir bölümünün etnik kimlik adı olan "Kırmanc," Kürdistan'ın farklı bölgelerinde yaşayan ve Kürtçenin değişik lehçelerini konuşan Kürtlerin ortak ismidir.

7-Bu yazıya konu teşkil eden Kırmanc (Zaza) Kürtlerinin kendilerine verdikleri ve yukarıda sıralanan öteki ulusal kimlik adlarına ya da benzerlerine de, hem tarihi kaynaklarda ve hem de günümüzde, değişik şekillerde (yer, kişi, sosyal grup adı olarak) rastlamak mümkündür. Tarihi kaynaklardan bahsetmişken, bunlara ilişkin bir kaç örnek vermek yerinde olur kanısındayım:

> "... Yunan yazarlarından Polybe (Polibio)'in M. Ö. 200'lerde sözünü ettiği 'Cyrtı', Starbon'un sözünü ettiği Kûp Tıoı (okunuşu: Kirtı, anlamı: Kirtiler) ve Romalı tarihçi Tito Livio (M. Ö. 54-M. S. 17)'nun sözünü ettiği 'Cirtei'/'Cirti' sözcüklerinin bugün bazı bölgelerde Dımılı Kürtlerinin kendileri için kullandığı 'Kırd' ve bunun çoğul biçimleri olan 'Kırdi' ya da 'Kirdi' sözcükleriyle neredeyse aynı olmaları gibi hususlar üzerinde durulmamıştır."[497]

"Zaza" sözcüğü bakımından da durum farklı değil. Dêrsimli Kürt yazar Dr. M. Nuri Dêrsimi, konuya ilişkin olarak, *"Birinci Dara'nın (526-486 M. E.) tarihinde Bisitun kitabelerinde bahsettiği Zuza mıntıkası: Kürdistan'ın hali hazırda Zozan denilen mıntıkası ile aynı olduğu ve hatta Cezirede dahi bu namda bir yer mevcut olduğu..."* diyor.[498]

Malmîsanij ise aynı konuya şu cümlelerle dikkat çekiyor:

> "... Gerçekten de M. Ö. 526-486 yılları arasında hükümdarlık yapmış olan Dara (Dariyus) zamanında, Babil'e yakın olan "Zazâna"dan söz edilir. Zaza adına, milattan binlerce yıl öncesine ait başka bazı kaynaklarda da rastlanıyor. Örneğin M. Ö. 3000'li yıllara ait olduğu tesbit edilen ve aşağı Mezopotamya'daki Mari'de bulunmuş olan Sümer tapınaklarından birinin adı Ninni-Zaza (Nini Zaza)'dır."[499]

8-Kürt dili üzerine çalışma yapan yabancı araştırmacılardan bazıları, örneğin Karl Hadank ve Arthur Christensen, Dımılilerle Goranların aslen Kürt olmadıklarını, bunların Hazar Denizi'nin güneybatısından gelen Deylemler olduklarını ileri sürmüşlerdir. Christensen, "Dımılı" sözcüğünün, harflerin yer değiştirmesi suretiyle "Deylem" sözcüğünden türediğini ileri sürmektedir.

Kanımca bu görüş çeşitli yönlerden zaaflar içeriyor ve sonuç olarak doğru değil.

8. 1. Bu tezin savunucuları, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin

---

497-Mamîsanij age. S.9

498-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep, 1952, s. 73

499-Malmîsanij, Age, s. 68

"Dımılı" sözcüğünden çok daha yaygın olarak kullandıkları "Kırmanc," "Kırd" ve "Zaza" etnik kimlik adlarını yok saymış, tezlerini sadece "Dımılı" üzerine temellendirmişlerdir.

8. 2. Bu görüşün savunucusu yazarlar, "Dımılı" sözcüğünün yazılı kaynaklarda da geçen 20'ye yakın varyantını görmezlikten gelmiş, tezlerini sözcüğün bir tek varyantı üzerine şekillendirmişler. Nitekim bu noktaya dikkat çeken Kürt yazar Malmîsanij şöyle diyor;

> "... 'Dımılı'nin 'Deylem' sözcüğünden kaynaklandığını iddia edenler 'Dunbuli' sözcüğünün neyin nesi olduğunu izah etmemişlerdir.
>
> Kanımca 'Dımılı' sözcüğü 'Dunbuli' veya 'Dunbeli' sözcüğünün değişikliğe uğramış biçimidir,"[500]

8. 3. Bu görüşte olanlar, "Dımılı" sözcüğünün kaynağı ile ilgili olarak ileri sürülen öteki görüşleri, örneğin bu sözcüğün büyük bir Kürt aşiret konfederasyonu adı "Mıl," "Mılı" ve "Mılan," ya da Kürdistan'da bir kalenin adı olan "Dunbul" (Donbol) sözcükleri ile bağlantısı konusunda yazılanları göz ardı etmişlerdir.

8. 4. Bu tezin sahiplerinin önemli bir diğer eksiği ise, Dımılilerin Deylemlerin devamı olduklarını ileri sürerlerken "Dımılı" ve "Deylem" terimleri arasında bağ kurma dışında görüşlerine dayanak teşkil edecek kanıtlayıcı bilgi ve belge sunamamaları, Dımılilerin Kürt olduklarına ilişkin bilgiler içeren pek çok kaynağı ise göz ardı etmeleridir.

8. 5. Dili, adeta halk ya da ulus olmanın tek kriteri haline getirmek ise söz konusu kesimlerin ayrı bir yanlışlığıdır. Günümüzdeki örneklerden de anlaşılacağı gibi, farklı halklar aynı dili konuşabilecekleri gibi, kimi tarihi koşulların sonucunda aynı ulusun mensuplarının birden çok dili konuşması da mümkün olabilir.

Beri taraftan *"Dımılı"* teriminin Kürtlerin bir bölümüne ait bir ad, diğer bir deyişle Dımılilerin Kürt olduklarını ortaya koyan çok sayıda kaynak var ki bunlardan bir kaç tanesine değinmekte yarar var:

> "Dınbılı adının yazılı kaynaklarda çok değişik biçimlerde geçtiğini daha önce belirtmiştik. **Dınbılı adındaki Kürt kabilesinden sözeden –bildiğimiz– en eski tarihçi Mesudi'dir.** Arşak Poladyan'ın aktardığına göre Mesudi (ölüm tarihi: 956) ad-Dababile (Dunbili) kabilesinin Suriye'de yaşadığını yazar...
>
> 14. Yüzyılda yaşamış olan Mecdeddin Yakub Firuzabadi (1329-1414) de Arapça olarak yazdığı El-Kamusu'l-Muhit adlı ünlü sözlüğünde, bu sözcüğün *(Dimili sözcüğünün-Murızur Çem)* **doğru biçiminin Dunbul olduğunu ve bunun daha önceleri Musul civarında yaşamış olan bir Kürt aşiretinin adı olduğunu kaydeder.** Firuzabadi'nin bu açıklaması, hem bugünkü Dimili sözcüğünün aslını, hem de bunun bir Kürt aşiretinin adı olmasını belirtmesi açısından önemlidir.
>
> (...)
>
> Dınbulilerin Kürt oldukları genellikle kabul edilir. Örneğin bu sülaleye mensup

500-Malmîsanij, Age, s. 34-35

olup 995'te ölen bir bey, **Emir Süleyman Kurd** adıyla bilinir. Tarihsel kaynakların yazdığına göre, aynı sülaleye mensup olan beylerden Emir Ehmed Beg'in (ölüm tarihi: 1472) **Kürtçe bir divanı** vardı ve bu divan Kürtler arasında Hafız-ı Şirazi'nin divanı kadar değerliydi..."[501]

(...)

"Basile Nikitine'nin Farsça bir el yazmasından aktardığı bir bölümde, Dunbulilerin (Donbolilerin) adlarını "Dunbul" (Donbol) kalesinden aldıkları belirtilir. Bu kaleden ise bazen **Diyarbekir'in dağlık kesiminde**, bazen **Fırat Nehri kıyısında**, bazen "Türklerin Karacahisar (Qerecehisar) dediği fakat Dunbul (Donbol) Kalesi olarak ünlü olan" bir kale, bazen de **"Kürdistan'ın ortasındaki" bir kale** diye söz edilir..."[502]

Malmîsanij, bahsi geçen Dunbul Kalesi hakkında bir açıklamanın da Ali Ekber Dêxuda tarafından yapıldığını belirtiyor ve ona ait şu paragrafı aktarıyor:

"Dunbul, Diyarbekir yöresindeki bir dağın adıdır. Azerbaycan Dunbılılerinin reisleri aslen bu yöredendirler ve Kürdistan'da Dummel/Zaza diye ünlüdürler. (italikler Malmisanıj'a ait)"[503]

Konunun dikkate değer yanlarından bir tanesi de Kürdistan'ın kuzeyinde Kırmancca (Zazaca) konuşanlar için kullanılan "Zaza" teriminin, Güney ve Doğu Kürdistan'da Kurmancca (Kırdaski) lehçesini konuşanlara da verilen bir ad olmasıdır ki bu bilgi yazılı kaynaklarda da mevcuttur:

"... Örneğin, Muhemmedi Xal'ın 1960'da Güney Kürdistan'daki Süleymaniye'de yayınlanan Ferhengi Xal adlı Kürtçe sözlüğünde, Zaza lehçesi, Kurmanci olarak bildiğimiz lehçe anlamında kullanıldığı gibi, Doğu Kürdistan'dan Muhemmed Teqi İbrahimpur da Farsça-Kürtçe sözlüğünün girişinde, adını Behdinan (Badinan) yöresinden alan Behdinan lehçesine (Yani Kurmanci lehçesine) halk arasında "Zaza" denildiğini belirtir..."[504]

Geçtiğimiz yıl yani 2006 yılında, Güney Kürdistan'a yaptığım iki gezi sırasında, konuyu kimi Kürt aydınlarıyla konuştum. Yanıtları özetle *"15-20 yıl öncesinde kadar böyleydi, kurmanci konuşanlara Zaza deniliyordu ama son dönemde bu terim pek kullanılmıyor;"* şeklinde oldu. Diğer bir deyişle onlar da yukarıda verilen bilgiyi doğruladılar.

Öte yandan, kimi yabancı yazarların "Zaza" ya da "Dımılı"lerin aslen Kürt, konuştukları dilin ise Kürtçe olmadığına ilişkin görüşleri, Dımılilerin kendilerini ne ilgilendirmiş ne de etkileyebilmiştir. Onlar, oldum olası kendilerini Kürt, dillerini de Kürtçe olarak görmüş, Kürt halkının bir parçası olarak onun özgürlük mücadelesinde yerlerini almışlardır.

501-Malmîsanij, Age, s 35-36

502-Malmîsanij, Age, s. 37-38

503-Malmîsanij, Age, s. 41

504-Malmîsanij, Age, s. 61

17. 2. Kırmancları (Zazaları) Kürt Görmeyen Tez Son Dönemde Neden Güncelleşti?

Kırmancların (Kırdların/Zazaların) Kürt olmadıkları şeklindeki görüşün kısmen yaygın olarak tartışılması ve sayıları az da olsa Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin de bu işe bulaşmaları, 1980 yılından sonra ki döneme rastlar. Bu tarihten önce Kırmanc (Zaza) Kürtler içerisinde, kendi etnik kimliği, daha doğrusu Kürtlüğüyle ilgili olarak herhangi bir kuşku ya da tartışma söz konusu değildi.

Kuşku yok ki bu dönemde böyle bir tartışmanın başlatılması Kırmancların (Zazaların) etnik kökeni ile ilgili olarak yeni verilerin ortaya çıkmasının bir sonucu değildi. Nitekim söz konusu görüşü savunanlar, bugün hala da iddialarına dayanak teşkil edecek ciddiye alınır bir inceleme, araştırma çalışması yapabilmiş değiller. Bunu yapamıyorlar, çünkü Kırmancca konuşan Kürtlerin tarihi, kimliği ve mücadelesi, onlara bu şansı tanımayacak kadar açıktır.

O halde, bu duruma hangi nedenler yol açtı, ona bakmak gerekir.

1-Bence olayın en önemli nedenlerinden biri, 1980 askeri darbesinden sonra devletin, Kürtleri bölüp parçalamak amacıyla, Alevilerle, Zazaların Kürt olmadıkları yönünde harcadığı ve bugün halen de harcamakta olduğu yoğun çabadır.

2-1980 faşist askeri darbesinin ardından gelen yoğun baskı ve terör ortamı, sol ve demokratik güçlerin aldığı yenilgi, bunun sonucu olarak ortaya çıkan moral bozukluğu ve umutsuzluk! Bu durum ise birçok insanı mücadeleden uzaklaştırıp pasifleştirmekle kalmadı, birçoğunu yeni arayışlara itti, bir uçtan ötekine savrulmalarına neden oldu.

Etnik ya da dinsel kimlik inkârı ve bunlardan kaçışın, baskı dönemlerine özgü sosyolojik olgular olduklarını göz önüne alacak olursak, bu gelişmeye şaşmamak gerekir.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içersinde Kürt olmanın ve Kürt olarak yaşamanın güçlükleri göz önüne alınırsa; geriye gidişi ifade eden bu tür bir sosyolojik dönüşüme de şaşırmamak gerekir.

3-Sömürgeciliğe karşı mücadelede yoğunlaşan Kürt örgütlerinin, lehçe ve dini inanç farklılıkları türünden içe dönük sorunlara yeterince eğilememeleri ve çözüme ilişkin görüşlerini kamuoyu önünde gereği gibi tartışmamış olmaları, buna ek olarak özellikle de PKK'den kaynaklanan kimi tepeden inmeci, otoriter yaklaşımların kimi kesimlerde yarattığı tedirginlik.

4-Bütün bu nedenleri sıralarken, konuyu sadece dış güçlerin bir oyunu şeklinde değerlendirmek gibi bir belirlemenin sahibi de olmak istemem. Her konuda olduğu gibi bu konuda da herhangi bir dış müdahalenin etkisi altında kalmaksızın bizden farklı düşünen insanların olabileceği gerçeğini de kabul etmek durumundayız. Özellikle de, süregelen yasaklar nedeniyle kendi dili, kültürü ve tarihi ile ilgili gerekli çalışmaları yapma olanağı bulamamış,

araştırma geleneğinin oldukça zayıf olduğu bir toplum bakımından bu gibi görüş farklılıklarının ortaya çıkması doğaldır. Bu bakımdan konuyu politik nedenlerle istismar eden, hatta onu halkımızın özgürlük mücadelesine karşı bir saldırı aracına dönüştürmek isteyen art niyetli çabalarla, gerçekten de farklı görüşte oldukları için bu yönde görüş belirtenler arasındaki farkı görmek önemlidir. Sorunu aydınlığa kavuşturacak olan, peşin yargıya dayalı suçlayıcı yaklaşımlar değil, olgun bir havada ve verilere dayalı olarak yapılacak çalışmalardır.

5-Kırmancca (Zazaca) konuşanların Kürt olmadıkları yönündeki iddialarda önemli bir yer tutan lehçe ve dil konusuna bu yazıda değinilmedi. Bu konudaki görüşlerimi belli ölçüde daha önceki yazılarda dile getirmiştim. Tabi gerekli olursa ayrı bir yazı şeklinde ele alınabilir.

17. 3. Genetik Bir Araştırma ile Yinelenen Bir Gerçek:

Almanya'da kendi dalında ciddi bir otorite olan **Leipzig Max-Blanc Enstitüsü, Norveç Bilim ve Teknoloji Universitesi ile Londra HGI DNA Refernece Laboratory, National Blood Service** (HGI DNA Araştırma Laboratuvarı, Ulusal Kan Merkezi) tarafından, farklı Kürt gruplarının genetik açıdan durumlarını saptamak üzere ortaklaşa yapılan bir araştırmanın sonuçları, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin etnik kökeni ile ilgili bilimsel veriler ortaya koyuyor.

Genetik alanda uluslararası üne sahip bilimsel bir yayın organı olan "Annals of Human Genetics" dergisinde yayınlanan araştırma sonuçları, Kırmanc (Zaża) Kürtleri ile öteki Kürt gruplarının bu açıdan farklı olmadıklarını açığa çıkarıyor.

Ivan Nasidze, Dominique Quinque, Murat Öztürk, Nina Bendukidze ve Mark Stoneking tarafından hazılanan "mtDNA and Yçromosome Variation in Kurdish Groups" (Kürt Gruplarında MtDNA ve Y Kromozomu Değişikliği) başlıklı makalenin girişinde belirtildiğine göre, araştırma, Türkiye'de yaşayan Kurmancca ve Zazaca konuşan Kürtlerle, Gürcistan'da yaşamakta olan Kurmancca konuşanları kapsıyor. Rapor'un girişindeki özet bölümünde şöyle deniliyor:

> "... Mevcut veriler, öteki Kürt grupları, Avrupalılar, Kafkasya, Batı ve Orta Asya gruplarına ait verilerle karşılaştırıldığında, hem mtDNA hem de Y-cromosomu bakımından, Kürt Gruplarının etnik olarak en yakın oldukları Gruplar Batı Asyalılar, en uzak oldukları Gruplar ise Ortasyalılardır... Yine elde ettiğimiz sonuçlar, Zazaca konuşan Grubu köken olarak Kuzey İranlı gösteren görüşlere de haklılık kazandırmıyor. Bunlar (Zazaca konuşanlar-Munzur Çem) büyük oranda genetik olarak öteki Kürt Gruplarıyla benzeştirler..."

Sosyoloji ve tarihten sonra tıp biliminin de vardığı bu sonuç, Kürtlerin etnik kökeni ile ilgili iki tezi birden, bir daha bellerini doğrultmayacakları

şekilde çürütmüş oluyor. Bunlardan biri, 1923'lerden beri Türk milliyetçileri tarafından öne sürülen "Kürtler aslen Türktür" tezidir. Gerçi Türk devletini kuran ırkçı-şovenler bilerek böyle bir yalana sarıldılar ve söyledikleri hiç bir zaman inandırıcı olamadı ama yine de yukarıda değinilen araştırma sonuçlarının bu tezi bir kez daha yerle bir etmesi olumludur. Üstelik söz konusu bilimsel araştırma sadece Kürtlerin Türklerle aynı soydan gelmediklerini ortaya koymakla kalmıyor, Kürtlerin, araştırma kapsamına giren gruplar içerisinde en uzak oldukları grubun Orta Asyalılar, yani Türklerin de aralarında bulundukları grup olduğunu gösteriyor.

İflas eden ikinci tez ise hiç bir ciddi bilgi ve belgeye dayanmaksızın ortaya atılan zorlama "Zazalar Kürt değiller" tezidir.

17. 4. Geçmişe Başka Açıdan Bir Gezinti

Kırmancca konuşan Kürtler ne zamandan beri bugün üzerinde bulundukları topraklarda yaşıyorlar? Bu soruya kesin bir yanıt verebilecek durumda değiliz. Ancak bu tarihin hayli eskilere uzandığı da bir gerçektir.

Çarlık Rusyası Cografya Kurumu (ZIRGO)'na ait belgeler arasında yer alan 1863 tarihli "Dêrsim Kürtleri" başlıklı bir raporda *"Kürtlerin bölgeye yerleştiği dönemi kesinlikle tesbit etme olanağı yok. Tahminlere göre, bu dönem, Ermenistan'ın yıkıldığı zamana rastlar..."* deniliyor.[505]

Yunan ve Romalı tarihçilerin "Cyrti"lerle ilgili olarak verdiği bilgilere yazının daha önceki bölümlerinde yer verilmişti.

Dêrsimli araştırmacı Dr. M. Nuri Dêrsimi ise Kırmancca (Zaza) konuşan Kürtlerin Dêrsim'deki varlıklarının Med'ler dönemine kadar uzandığını güçlü bir ihtimal olarak dile getirmektedir.[506]

Aynı yazarın aktardığına göre, Ünlü Kürt tarihçisi M. Emin Zeki, "Hülasatü Tarih El Kurd û Kurdistan" adlı kitabında, Kürt "Mılan" aşiretine mensup 55 aşiretin önce Abbasiler, daha sonra ise Osmanlı Padişahı Sultan Selim zamanında Dêrsim'den göç ettiklerini ve El Cezire'nin kuzey mıntıkasına (bugünkü Irak-Türkiye sınırı) yerleştiklerini yazıyor ve bunların isimlerini tek tek sayıyor.

Şeref Xan Bedlisî tarafından 1597 yılında tamamlanmış olan Kürt tarihi kitabı "Şerefname"de, Dinbililerin bugün Türkiye sınırları içerisinde bulunan Kürdistan'ın Cizra Botan yöresinden İran Azerbaycanı'na bağlı Xoy yöresine göç ettikleri, bunların başta Yezidi dinine mensup oldukları ve zamanla dillerini unutarak Türkçe öğrendikleri belirtilir.[507]

505-Dêrsim Kürtleri, ZIRGO, Kont Bestujev-Rümin nezareti altında, Sankt-Petersburg, 1863; Cilt 1. Coğrafya Vakıaları, sayfa 5-12, Rusçadan çeviren Sabri Hasoli, Averianov Yuri, Munzur Dergisi, Ankara, 22. Sayı

506-Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, Ani Matbaası, Halep, 1952, s. 72-73

507-Şeref Han, Şerefname, Türkçeye çeviren M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, İstanbul, 1998, s. 145

Malmisanij, aynı konuya ilişkin olarak Dr. O. Blau'nun "Nachrichten Über Kurdische Stämme"[508] eserinde yer alan şu alıntıyı da aktarıyor:

"**Dunbeli**... bugün **Kızılbaş taifesinden sayılan bir Kürt kabilesidir.** Hepsi Türkçe konuşurlar... Xoy vilayetinde yaşarlar."[509]

Kuzey Kürdistan'ın, kuzeybatısında konuşulmakta olan Kırmancca (Zazaca) lehçesinin, Kürdistan'ın güneyi ile güneydoğusunda konuşulmakta olan Hewramanca/Goranca ile olan yakınlığı da, üzerinde dikkatle durulmaya değer noktalardan biridir. Bilindiği gibi, Hewraman, Irak Kürdistanı'nda, Süleymaniye kentinin güney doğusunda, İran-Irak sınırının iki yakasında yer alan bir bölgenin adı, Hewramanlar ise burada yaşayan Kürtlerdir. Hewraman ya da Goranların bir kesimi Müslüman'dır. Bir kısmı ise Ehli Hak inancına mensupturlar. Bu inancın, Irak Kürdistanı'nın güney kesimlerinde, Musul-Kerkük ve İran sınırına kadar uzanan bölgede dağınık halde yaşamakta olan mensupları Kakayi, inancın kendisi ise Kakayilik olarak biliniyor. Bu inanç mensupları ile Türkiye Kürdistanı'nın kuzey ve batı kesimlerinde yaşamakta olan Alevi inancına mensup Kürtler arasında, hem dini inanç, hem de gelenek ve töre yönünden var olan büyük benzerlik de göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. Hewramanca lehçesinin, Avesta diline çok yakın, kimilerine göre ise en yakın olması da dikkat çekilmesi gereken önemli noktalardan biridir.

Yine günümüzde çoğunluğu Irak Kürdistanı'nda yaşamakta olan Yezidi Kürtlerle, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtler; özellikle de Alevi olanlar arasında hem dini inanç, hem gelenek ve töre itibariyle var olan benzerlikler de dikkat çekicidir.

Bütün bu özelliklerin yanı sıra, birçok Kürt aşiretinin, hem konuştukları lehçe ve hem de dini inanç yönünden homojen bir yapıya sahip olmadıkları noktasını da göz ardı etmemek gerekir. Bunu, bazı örneklerle biraz açmaya çalışalım.

Demenan ve Alan aşiretlerinin Dêrsim'de yaşayanları Alevi inancına mensup olup Kırmancca (Zazaca) lehçesini konuşurlar. Alan aşireti, Diyarbekir'in kuzeyindeki Piran bölgesinde de Kırmancca konuşur fakat Alevi değil, Sünni Müslüman'dır. Buna karşın Wan (Van) Ağrı yöresindeki aynı aşiret mensuplarının lehçesi Kurmancca, dini ise Müslümanlıktır. Heyderan/Haydaran aşireti, Dêrsim'de Kırmanc (Zaza) Alevi, Diyarbekir'in kuzeyine düşen bölgede Kırmanc (Zaza) Müslüman, Wan ve Hakkari yöresinde Kurmanc, Müslüman, Güney Kürdistan'ın Hewlêr (Erbil) yöresinde ise Soran, Müslüman'dır. Gerçi Hewlêr bölgesindeki Haydaranlarla, öteki yörelerdeki Haydaranlar arasında aşiretsel bağ olup olmadığından

508-Dr. O. Blau'nun, "Nachrichten Über Kurdische Stämme" Zeitsçrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Leipzig, 8d500(1862), s. 617, 618

509-Malmîsanij, Age, s. 44

emin değiliz ama aynı isme sahip oluşlarını sıradan bir gelişme olarak kabul etmek de zordur. Lolan, Dêrsim ve çevre bölgelerde bir Kırmanc (Zaza) Alevi aşiretidir. Türkiye sınırlarının güneyinde, İran-Irak sınırı üzerinde bulunan bir bölgenin adı Lolan'dır ve burada yaşamakta olan aşiretlerden biri de yine "Lolan" adını taşımaktadır. Bu yöredeki Lolanların konuştukları lehçe Soranca, dinleri ise Müslümanlıktır. Karsanan aşireti Dêrsim'de Kırmanc Alevi, Çewlig (Bingöl) iline bağlı Kiği ilçesinde Kurmanc Alevidir. Dêrsim-Erzincan yöresinde yaşamakta olan Mılan ile Dêrsim-Erzincan, Erzurum, Maraş ve öteki bölgelerde yaşayan Butkan aşireti mensupları kimi yerlerde Kırmancca (Zazaca), kimi yerlerde ise Kurmancca konuşurlar. Dinleri ise bazı yörelerde Alevi, bazı yörelerde Müslümanlıktır. Dêrsim'deki Şekak (Sekak) aşiretinin (Türkçede: Savak) lehçesi Kurmanccadır fakat dinsel olarak iki bölüme ayrılmış durumdalar; bir bölümü Alevi, bir bölümü Sünni Müslüman'dır. Ayrıca bu aşiret ile İran Kürdistanı'nın kuzey kesiminde yaşayan ve Kurmancca konuşan Şikaklar arasındaki isim benzerliği, bunların aynı aşiretin mensupları oldukları ihtimalini de akla getirmektedir. Kuzey Kürdistan'ın kuzey kesimlerinde yaşamakta olan Xormek (Hormek) aşiretinin de bir bölümü Kurmancca, bir bölümü Kırmancca konuşmaktadır. Bunlarında bir bölümü Alevi, bir bölümü Sünni'dir. Dêrsim'de Kurêşan aşiretinin büyük çoğunluğu Kırmancca konuşurken, Semsûr (Adıyaman) ve Antep bölgesinde yaşayanların tamamı Kurmancca konuşmaktadırlar. Bugün Irak Kürdistanı'nın Duhok ili çevresinde yaşamakta olan Yezidi Kürt aşiretlerinden bir tanesinin adı "Dımılı," lehçesi ise Kurmanccadır.

Buraya kadar verilen örnekler, Kürtlerin durağan ve homojen değil, önemli lehçe ve dini inanç farklılıklarını bünyesinde barındıran dinamik bir toplum oldukları gerçeğini ortaya koyuyor.

Kürtler, ayrıca eskiden beri hem kendilerine ait ülkede ve hem de Kürdistan'dan dışarıya doğru yer değiştiren bir halktır. Tabi burada kullanılan "yer değiştirme" kavramı, sadece gönüllü yer değiştirmeleri ihtiva etmiyor. Ondan daha önemli ve ağırlıklı olarak politik iktidarlar eliyle gerçekleştirilen zoraki göçler, diğer bir deyişle sürgünler ile savaş ve doğal afetler sonucu gerçekleşen zorunlu yer değiştirmeleri ifade etmektedir.

Bu konunun araştırılması, Kürt tarihçileri başta olmak üzere tarihçilerin işidir. Bizde bu işi onlara bırakalım ve Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin bugün üzerinde yaşadıkları topraklara gelişlerine ilişkin somut bir olaya yer vermekle yetinelim.

Kimi belgelerden, Kırmanc (Zaza) Kürtlerine ait en büyük göç dalgalarından birinin 16. yüzyılın başlarında yaşandığı anlaşılıyor. Türk yazarı, tarihçi İshak Sunguroğlu, bu konuda şunları yazmaktadır:

> "... Şah İsmail ise, zaptettiği bölgelerde emniyeti temin etmek için kendi tebaasından olan Dinbilli aşiretini tedibe girişince etrafında bulunan bütün Irak Kürtleri

> korkularından batıya doğru kaçmağa başlamışlar ve gelip Van, Bitlis, Diyarbekir, Harput gibi dağlık bölgelere yayılmışlar ve bunlardan bir kısmı bilhassa sarp dağlara ve vahşi meşe ormanlarına sahip ve aynı zamanda yol uğrağı da olmayan Dersim'i bir yurd olarak seçmişler ve buraya yerleşmişlerdi..."[510]

Bu alıntıda adı geçen ve günümüzde Kırmancca konuşan Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları Dêrsim ve yakın çevresine, o dönemde Çemişgezek, öteki adıyla Melkişi Beyliği hakimdi. Şeref Han Bitlisi'nin, Şerefnamede bu Beylik hakkında verdiği bilgilerin bir bölümü şöyle:

> "Üç kısma ayrılan Melkişiler Kürdistan'da büyük ihtişamları, hizmetçilerinin, taraftarlarının ve kendilerine bağlı olanların çokluğuyla ün yapmışlardır... Ülkeleri ise genişlik ve önem bakımından, uzak yakın herkesçe 'Kürdistan' özel adıyla tanındı; öyle ki berat ve emirnamelerde ve diğer sultanlık belgelerinde bu ad geçtiği zaman, yalnız bu önemli vilayet anlaşılır; ayrıca Kürtler arasında 'Kürdistan' sözcüğü geçtikçe, bundan yalnız Çemişkezek Vilayeti kastedilir."[511]

Osmanlı Devleti'nde nüfusa ilişkin kayıt ve istatistikler çoğunlukla Müslüman-Müslüman olmayan esasına göre düzenleniyordu. Ancak bu, gerektiğinde belgelerde etnik kimliklere yer verilmediği anlamına gelmez. Bir asimilasyon politikasına sahip olsa da, Osmanlı İmparatorluğu bu alanda Türkiye Cumhuriyeti'nden daha ileri ve toleranslı bir politikaya sahipti. Osmanlı'da herhangi bir halkın, dini inancın ya da ülkenin adı yasaklı değildi. Bu yüzden de resmi kayıt ve belgelerde Kürt ve Kürdistan terimlerine rastlama bakımından herhangi bir sıkıntı söz konusu değil. Kürdistan, Kürtlerin ülkesinin resmi adıydı ve Kürtlerle ilgili belgelerin arşivlenmesi de bu esasa göre yapılmaktaydı.

17. Yüzyılda yaşamış olan ünlü Osmanlı gezgincisi Evliya Çelebi, Bingöl Kürtlerinden şöyle bahsediyor:

> "... Bingöl yaylasının ahalisi; Zaza, İzol, Lolo, Halti, Çavkani, Şekağı, Kiki, Bisyani, Murki, Yezidi adlı Kürt aşiretleri olup nice yüz bin hayvanlarıyla Bingöl dağına çıkıp, taze hayat bularak, Erzurum vezirine yayla hakkı (vergisi) verirler. Yaylanın mahsulleri; beşinci iklimdeki yirmi dokuz dağdan en verimlisi, bu Bingöl dağıdır. Nice çeşit bitki ve otları olduğu gibi, kimya otu dahi vardır."[512]

Arnavut asıllı Osmanlı yurttaşı Şemseddin Sami, 1889-1898 yılları arasında yayınladığı ilk Türkçe Ansiklopedi olan "Kamûs' ul A'lam" da Kürdistan'ın kuzey sınırları tarif edilirken, *"Bıı itibarla, Osmanlı İmparatorlığında, Mıısul ilinin büyük bölümii, yani Dicle'nin solunda bıılunan yerleri ve Wan ve Bitlis illeriyle Diyarbekir ve Mamıretülaziz (Elazığ-Munzur Çem) ilinin birer parçası ve* ***Dersim Sancağı*** *(abç) Kürdistan'dan sayılır;"* deniliyor.[513]

510-Sunguroğlu, İshak, Harput Yollarında, 1958, c. 1., s. 134-135

511-Şeref Han, Şerefname, Türkçeye çeviren M. Emin Bozarslan, Deng Yayınlan, İstanbul, 1998, s. 145

512-Zillioğlu, M., Evliya Çelebi, Seyahtnamesi, Zuhur Danışman Yayınevi, İstanbul, 1973, s. 119

513-Sami, Şemseddin, Kamûs'ul A'lam, Beşinci Cilt, Kürdistan Maddesi, Osmanlıcadan günümüz Türkçesine çe-

Erzincan Valisi Ali Kemali; "Yavuz'un İran Şah'ı İsmail'e karşı kazandığı zafer neticesinde, ilk defa olarak Türk hâkimiyeti altına giren Kürtler, coğrafi bir isim olmak üzere, Kürdistan denilen yerlerde sakindirler. Rus erkanı harbiye yüzbaşılarından P. Avriyanof'un tasvirine göre, Türkiye hudut dahilindeki Kürdistan üç kısma ayrılıyor:

1-Şimali Kürdistan ki Ağrı dağı, Çölemerik ve Nemrut silsileleriyle *Van* ve *Urmiye* Gölleri arasındadır. *Beyazıt*, *Van* paşalıklariyle *Çölemerik* sancağı şimali Kürdistandadır.

2-Garbi Kürdistan, ki *Muş* paşalığıyle *Erzurum* paşalığından müteşekkildir. **Türkiye hakimiyetini kattiyen tanımıyan Dêrsim vilayeti bu kısımdadır**. (abç)

3-Cenubi Kürdistan ki *Diyarbekir* ve *Musıl* paşalıklarından müteşekkildir." (Ali Kemali, Resimli AY Matbaası, Erzincan, 1932, s. 202)

Türk Generali Kazım Karabekir'in, Kürt sorunu ile ilgili olarak 4 Haziran 1923 tarihinde Genelkurmay Başkanlığına sunduğu raporda, yapılması gerekenlere ilişkin önerilerini sıralarken, "... *Kürtlüğün zayıf zamanımızda teşvikata kapılarak hem kendilerini mahf hem de bizi izrar etmeleri pek muhtemel oldığından iki mühim Türk kanalı ile* ***Kürdistan*** *(abç) üç kısma bölünmelidir. Bu kanalların*

(1) Şimâlden Cenûba doğru Hasankale-Malazgirt-Bitlis-Siirt-Cizre,

*(2)****Erzincan-Pülümür-Nazımiye-Palu****(abç)-Ergani-Diyarbekir-Mardin,*

(3) Şarkdan Garba Karaköse-Malazgirt-Muş-Genç-Palu,

(4) Siirt-Diyarbekir yani Dicle boyu. Bunlardan en mühimi ***Malazgirt ve Nazımiye*** *(abç) mıntıklarına kuvvetli Türk köylerinin yerleştirilmesidir,*" denilmektedir.[514]

Görüldüğü gibi Kazım Karabekir için de Kürdistan'ın kuzeybatı sınırı Erzincan'dan başlıyor, doğal olarak Dêrsim'i de kapsıyor. Üstelik Karabekir, Malazgirt, Dêrsim hattını en "tehlikeli" bölge olarak görmüş olmalı ki oraya özel olarak dikkat çekiyor ve "*kuvvetli Türk köylerinin*" bu hat üzerine yerleştirilmesini istiyor.

Kürdolojinin babası olarak kabul edilen V. F. Minorsky, "Kurdi: Zametki i vpeçatliniya" adıyla 1915 yılında Petrograd'da yayınlanan kitabında, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin, Kürt olmadıkları şeklindeki görüşlere karşı çıkıyor ve lehçeler arasında var olan farklara rağmen, bunların Kürt olduklarını açık bir şekilde dile getiriyor. (s.4-5).

Yine Kürtler üzerine araştırmaları ile ünlü Bazil Niktin ise aynı konu ile ilgili olarak şu belirlemede bulunmaktadır:

> "Kürt Dili, bir çok lehçeye ayrılmasına rağmen, büyük bir nitelik sürekliliği gösterir ve hiç kuşkusuz İranlı dillerin kuzeybatı grubuna girer. Kürtçe ile Farsça arasında belirlenen ayrılıklar bütün lehçelerde bulunur. V. Minorsky, bundan haklı olarak şu sonucu çıkarmaktadır: Kürtçenin temelinde önemli topluluklardan birinin dili yatmaktadır; genel özellikleri de Kürtlerin yayılışından ve dağlara dağılışından önce

viren M. Emin Bozarslan, Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler, Deng Yayınları, İstanbul, 2001, s. 45

514-Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Emre Yayınları, İstanbul, 2004, s. 48

oluşmuştu. İlk Med dilinden bir kaç özel isim bilinmesine rağmen, İran'ın kuzeybatıdaki lehçelerinin, Med etkisi olmaksızın oluşmasını tasarlamak olanaksızdır.."

"...Harput vilayetinde, Dersim bölgesinin yoğun bir Kürt nüfusu olduğunu belirtmek gerekir; Fırat ırmağının iki yukarı kolu arasında bulunan bölgede Kürtler, diğer öğelere oranla sekiz kat daha kalabalıktırlar. Bu Kürtler, ayrı bir lehçe (Zazaca) konuşurlar ve ayrı bir mezhebe (Ali İlahi) bağlıdırlar, ama bu yüzden Kürt toplumunun dışında tutulamazlar..."[515]

Daha önce adından bahsettiğimiz ve Kürt dili hakkında ciddi çalışmaları bulunan doğubilimcilerden Soane ise, Kırmanclar (Zazalar) ve lehçeleri hakkında şunları söylemektedir:

"Diyarbakır ve Erzincan dolaylarında yaşamakta olan Zazalar kesinlikle Kürttürler. Birçokları dağlık bölgelerde yaşayan bu Kürtler cesaretleri ile ünlüdürler. Başları yuvarlak ve vücut kemikleri iridir. Temiz bir ari lehçesi konuşurlar. Bu lehçe ne Mukrilerin ve ne de diğerlerinin lehçesine benzemez."[516]

Osmanlı belgelerinde hangi lehçeyi konuşursa konuşsun, Kürtler "ekrad" olarak adlandırılıyor. "Ekrad" Arapçada "Kürtler" demektir. Örneğin, 16. Yüzyıla ait tahrir (kayıt) defterlerini inceleyen Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, bu defterlerde 17 Kürt grubunun adının geçtiğini söylüyor ve bunlardan bir kaçını sayıyor. Bunlar içerisinde "Ekradı Dımılı" ve "Ekradı Disimlü" diye iki grup ismi geçiyor.[517] "Ekradı Dımılı" bugünün Türkçesiyle Dımılı Kürtleri, "Ekradı Disimlü" ise Dêrsim Kürtleri demektir.

Bugün Dêrsim'de kendilerini "Dımılı" olarak nitelendiren herhangi bir aşiret ya da grup mevcut değil. Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtler için "Dımılı" adını, yöredeki Kurmanclar kullanıyorlar. Bir ihtimal, 16. yüzyılda "Dımılı" olarak bilinen söz konusu Kürtler, daha sonraları göç ettiler. Siverek yöresinde, yaşamakta olan Kırmancların en azından bir bölümünün Dêrsim'den gittikleri halk arasında söyleniyor. Bu yörede bulunan Yılmaz Güney'in köyünün adı Desiman'dır.

Günümüzde Dêrsim'in Doğu kesiminde yer alan ve halk arasında sayısı 12 olarak gösterilen aşiretlere, bölgede verilen ortak isim, "Des û di Aşirê Dêsimî" (12 Dêrsim aşireti) ya da Dêsmiyan ya da Dêsiman/Dêsmijî (Dêrsimliler)'dir.

Padişahlığa ait 29 Ocak 1782 tarihli bir cezalandırma emirnamesinde, cezalandırılmaları istenen Dêrsimli Kürtler "Ekradı Şey Hasanlu ve Desimlü ve Güvanlü" diye sayılmaktadır.[518] "Ekrad" sözcüğünün Arapçada "Kürtler" anlamına geldiği biliniyor. "Şeyh Hasanlu" ise Dêrsim'in batı kesiminde yerleşik olan büyük aşiret konfederasyonunun ismidir ve bunlar da tıpkı "Desimlü" grubu gibi Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerdir.

Dêrsim'de yukarıda bahsedilen kesimleri birbirlerinden ayırt etmek

---

515-B. Nikitine, age. 2008, s. 40-41

516-Aktaran. M. Emin Zeki, Kürdistan Tarihi, Beybûn Yayınları, 1992, Ankara, s.157

517-Ünal, Prof. Dr. Mehmet Ali, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, M. E. B. Yayınları. s. 85

518-Nejat Birdoğan'dan aktaran Mesut Özcan, Öyküleriyle Dêrsim Ağıtları, Kalan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 76

için "Dêsmîyan/Dêsmijî û Sixhesenan/Şixhesenijî" ya da "Sixhesen û Dêsim" (Dêrsim ve Seyhhasananlar ya da Seyhhasan ve Dêrsim) yaygın olarak yapılan bir ayırımdır ki bu durum halk türkülerine de yansıyor.

Daha önce bahsettiğim, Çarlık Rusyası arşivinde bulunan ve 1863 yılına ait "Dêrsim Kürtleri" başlıklı raporda, bu bölgedeki Kürtler 5 grup halinde tasnif edilmektedir:

Dêrsimli.
Balabanlı.
Çaraklı.
Şeyh Hasanlı.
Kureşlı.

Burada ismi sayılan her beş grup da Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürt aşiretleri ya da aşiret gruplarıdır.

Yeri gelmişken, aşiret adlarının sonundaki "lı" ya da "li" ekleri, bu isimlerin Kürtçe asıllarında yok. Bu, söz konusu adlar Türkçe yazılırken eklenen Türkçeye ait soneklerdir. Kürtçede aşiret adlarının sonuna bir çoğul eki olan "**an**" gelir. Dêrsim Kırmanccasında aynı sonekin "**û/ûn**" ve "**o/on**" formları da var. Ornek verecek olursak, söz konusu 5 aşiret ya da aşiret grubunun Kürtçe orijinalleri şu şekildedir:

Dêsıman ya Dêsmîyan, Balabanan/Balavanan/Bolevanan, Çarekan, Şixhesenan ve Kurêşan. Doğaldır ki "**an**" yerine "**on**" ya "**ûn**" ekleri geldiğinde isimler de ona göre şekil alırlar: Balabanû/ Çarekû, Şixhesenû vb.

Yazının başka bölümlerinde de değinildiği gibi "Dêrsimli" ve "Şeyh Hasanlı," yani Dêsiman ve Şixhesenanlar bir aşiret değil, bünyelerinde birden çok aşireti barındıran aşiret gruplarıdır. "Dêsim" aşiretleri, bugünkü Dêrsim'in doğu, "Şixhesenanlar" ise batı yakasındalar.

Etnik yönden Kürtler incelenirken göz ardı edilmemesi gereken önemli noktalardan biri de şudur. Kendilerini ve lehçelerini değişik adlarla (Kırmanc, Kırd, Zaza, Dimili, Soran, Goran, Kakayi, Germiyan vs.) adlandıran Kürtler, sıra entelektüel çalışmaya ve özellikle de politik dile geldiğinde, söz konusu yerel isimleri genellikle bir yana bırakıyor, ortak etnik kimliği ifade eden "Kurd" (Kürt) terimini kullanıyorlar. O nedenle de hem yabancı araştırmacılarla yapılan konuşmalarda ve hem de Kürtler tarafından yabancı dillerde yazılan eserlerde, söz konusu yerel isimler yerini ortak isim olan "Kürt"e ya da ona denk düşen terimlere terk etmektedirler.

17. 5. 20. Yüzyılda Kırmancca (Zazaca) Konuşan Kürtlerin, Kürt Yurtsever Mücadelesindeki Rolleri

Yıkarıda yapılan kısa tanıtımdan sonra artık Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin 20. Yüzyılda, Kürt direnişlerinde ya da özgürlük mücadelesinde oynadıkları rolü ele alabiliriz.

Bu konuya değinirken de söze, Kürt özgürlük mücadelesinin 20. yüzyılın başlarından itibaren kimi yönlerden yeni bir döneme girdiğine değinerek başlamakta yarar var. Örneğin, Kürt aydınları ilk kez bu dönemde

bir araya gelerek ulusal nitelikli örgütler oluşturdular. Dini ve mezhebi ne olursa olsun ya da hangi lehçeyi konuşurlarsa konuşsunlar, aydınlar bu örgütleri birlikte kurdular ve onların çatısı altında birlikte çalıştılar. Elbet bu da, Kürt toplumunun geleneksel örgütlenme biçiminden ve onların mücadele tarzından farklı, ondan daha ileri bir durumu, başka bir deyişle bir sıçramayı ifade ediyordu.

Yine aynı dönemde, Kürtler yayın alanında da o güne kadar yapmadıkları ya da yapamadıkları şeyi başararak aktif denilebilecek bir çalışma içerisine girdiler. Kürt aydınları, her fırsatta halkı okuma, yazma öğrenmeye davet ederken, Kürt dili ile yazma çabası da hız kazandı. Bu ve benzeri çalışmalardan ötürü, yüzyılın başından 1923 yılına, yani Mustafa Kemal dönemine kadar süren nispeten kısa dönemi, Kürt halkı bakımından bir bilinçlenme ve hareketlenme, bir Rönesans dönemi olarak adlandırmak yanlış olmaz.

1898 yılında, şair **Ahmedê Xasî**, "**Mewlidê Kirdî**" adıyla Kırmancca (Zazaca) bir mevlit yazdı. Xasî, bu eseri neden kendi ana diliyle yazdı? Çünkü o bir Kürt yurtseveriydi ve elbette kendisini, ana dilinde eser vermeye iten başlıca neden de buydu. Kürtlerin kendi ana dillerini her yerde serbestçe konuşmaları, onunla okuyup yazmaları ve onunla dua etmeleri, Xasî için büyük önem taşıyordu.

Öte yandan, 20. yüzyılda kurulan ilk Kürt örgütü **Kürdistan Azmi Kavi Cemiyeti**'dir ki bu Cemiyetin kurucularından biri de **Kurdizade Ahmet Ramiz**'di. Ahmet Ramiz, Diyarbekir'e bağlı Lice Kırmanclarından, başka bir deyişle Zazalarındandı.

Bazı kaynaklar, 1908 yılında, İstanbul'da kurulan **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti**'nin kurucularından birinin de yine aynı kişi, yani **Kurdizade Ahmed Ramiz** olduğunu belirtmektedirler.

1912'de kurulan **Kürt Talebe Hevi Cemiyeti**'nin kuruluşunda da Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin oldukça aktif olduklarını görüyoruz. Bunlardan üç tanesi, **Dr. Fuat, Teyyib Ali** ile **Şadîyê Paloyî** idiler. Bu ateşli Kürt yurtseverlerinin her üçü de 1925 yılında Şeyh Sait önderliğindeki Kürt Ulusal Direnişinin ardından Diyarbekir'de idam edildiler.

Aynı dönemde İstanbul'da kurulan örgütlerden biri de "**Kürdistan Muhiban Cemiyeti**" idi. Yazının daha önceki bölümlerinde adı geçen Dêrsimli Kürt yazar M. Nuri Dêrsimi'nin, Cemiyetin kurucu ve yöneticisi olarak ismini verdiği kişiler, Dêrsim ve çevresinin Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtleridir. Dêrsimi'nin verdiği bilgiye göre, Cemiyet'in önde gelen kurucusu ve başkanı Dêrsimli **Mile Xidir** (Mile Hıdır) idi. Bundan ayrı olarak da yine Dêrsimli **Miralay Halil Bey**, kardeşi **Hasan**, Erzincanlı **Ali Paşa**, Pülümürlü (Dêrsim'e bağlı bir ilçe) **Sey İbrahim (İvrayim)**, yazarın bahsettiği kurucu ve yönetici kişilerdir. Dêrsimi, Derneğin sekreterliği görevinin ise kendisi tarafından yerine getirildiğini dile getirmektedir.[519]

519-Dersimi, M. Nuri, Dêrsim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Özge Yayınları, Ankara, 1992, s. 34

M. Nuri Dêrsimi, o dönem Dêrsimli Kürt yurtseverlerinin yaptığı çalışmalar üzerinde dururken, Kurêşanlı[520] Süleyman Çavuş'tan da bahsediyor. Onun verdiği bilgilere göre Dêrsimli Süleyman Çavuş Balya Madeninde çalışan 1200 işçinin lideridir. Yazar, aynı yıllarda Balya'ya gizlice silah götürdüğünü, Süleyman Çavuş'a teslim ettiğini, onun da bunları orada bulunan Kürt işçiler arasında dağıttığını, amaçlarının, gerektiğinde Kürt yurtseverlerine yardım etmek olduğunu belirtiyor. Dêrsimi ayrıca, o dönem Amerika'da yaşamakta olan Dêrsimli Kürtlerle İstanbul'da bulunan Kürtlerin derneğe sahip çıktıklarını, destek verdiklerini de yazmaktadır. Bu durum ise, yurtseverlik duygularının sadece aydınlar arasında değil, sıradan kitle arasında da canlı olduğunu ortaya koymak bakımından önemlidir.

Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin, Kurmancca konuşanlara oranla daha ağırlıklı yaşadıkları Dêrsim bölgesi, 20. Yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti için en ciddi baş ağrılarından birini teşkil etmekteydi. Bu yıllarda, Dêrsim ve çevresinde, Osmanlı askeri güçleriyle yöre halkı arasında çok sayıda çatışma yaşandı. Devletin bölgedeki askeri harekâtları duruma göre bazen dar bir bölge ile sınırlı kalırken, bazen genişliyor ve bütün yöreyi kapsayan bir büyüklüğe ulaşıyordu.

Örneğin, 1907 yılında, Osmanlı ordusu Dêrsim'e karşı harekete geçti ve yoğun çatışmalar yaşandı. Bu, daha önceki operasyonların bir devamıydı. Kürt aşiretlerinden Qozan, Şemkan ve Reşikanlar bölgenin güney batısında yer alan Ali Boğazı çevresinde büyük bir direniş göstererek Osmanlıların emellerine kavuşmasını engellediler. Söz konusu üç aşiret, Kırmancca (Zazaca) konuşan aşiretlerdir.

Yoğun direniş nedeniyle istilacılar başarıya ulaşamadılar ama işin peşini de bırakmadılar ve hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz, 1908'de bir kez daha saldırıya geçtiler. Bu sefere katılmış olan asker sayısı, 1907'dekine oranla 4-5 kat daha fazlaydı. Dersim'e bağlı Hozat, Çemişgezek, Pulur (Ovacık), Nazımiye ve Pertek bölgeleri, fiili çatışma alanları haline geldi. 1907 askeri harekâtının gerçekleştiği yerler, esas olarak Kırmancca (Zazaca) konuşan halkın yaşadığı alanlar iken 1908 harekâtı çevreye doğru genişledi ve Kırmancca konuşanlar gibi Kurmancca konuşanların yaşadıkları alanları da içine aldı. Buna karşılık Dersim Kürtleri de lehçe farkına bakmaksızın birlikte karşı koydular.

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda, Kürdistan'ın bir başka yöresi olan Bitlis'te ulusal direniş gündeme girmişti. Rusya'nın Bitlis Başkonsolosu

520-Alevi Kürt evliyalardan Kurêş'in soyundan geldiğine inanılan bir aşiret. Kürt Alevilerin inancında bu soy, keramet sahibi ve kutsal olarak kabul edilir, "pir" ve "rehber" unvanına sahip din adamlarının önemli bir kesimini bu soydan gelenler oluştururlar. Bu fonksiyonlarından ötürü de Kurêşanlılar hem Osmanlı, hem de Mustafa Kemal döneminde (1923-1938) baskı ve katliamdan en çok pay alan kesimlerden biri oldu. Dêrsim ve çevre bölgede, aşiret mensuplarının tamamına yakın bölümü Kırmancca (Zazaca) lehçesini konuşurlar. Yöreyi tanıyan bazı kişilerden edindiğim bilgilere göre ise aşiretin Antep yöresindeki kesimi Kurmancca lehçesini konuşmaktadır.

Çirkov, 1912 yılının Temmuz ayında hazırladığı bir raporda, Kürt halkının genel durumuyla ilgili olarak şunları yazıyordu:

> "Şimdi Kürtler arasında ulusal bir ruh ve uyanış var ve bu durum, giderek ülkenin tüm sakinleri arasında yaygınlaşıyor (...) Kürtler Bitlis ve diğer kentlerde yabancı boyunduruğundan kurtulmak istiyorlar. Bunun için de Siirt kentinde, Xerzan (Garzan) ve Botan'da; Bitlis'te, Hızan ve Mutki'de, Diyarbekir kentinde; Mardin, Nusaybin, Midyat, Cizre, Silvan'da; Musul kentinde, Zaho, Süleymaniye ve Kerkük'te; Van ilinde, Başkale, Dışbılkın ve Gurcan'da baş kaldırıp devlet kurumlarına, silaha ve zahireye el koymak ve bölgede bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar..."[521]

Beklenen ayaklanma, 1914 yılında baş gösterdi. Ayaklanmanın önderlerinden Mela Selim, o yörenin Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerindendi. Diğer bir deyişle direniş Kürdistan'ın kuzeyinde konuşulmakta olan Kürtçenin her iki lehçesini konuşanlar tarafından ortaklaşa gerçekleştirildi.

Yine Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Dêrsim Kürtleriyle Rusların ilişkilerinde de dikkat çekici noktalar var. Dêrsimliler bir yandan, Erzurum'dan sonra Erzingan (Erzincan)'ı da ele geçiren Ruslara karşı silahla direnerek Dêrsim'e girmemelerini sağlamaya çalışırken, bir yandan da kendileriyle diyalog içerisinde oldular ve uzlaşmak için çaba harcadılar. Bu arada, Osmanlı yönetiminden kurtulup ulusal yönetime, yani bir Kürt yönetimine kavuşabilmek amacıyla onlardan yardım talebinde bulunmaktan da geri kalmadılar.

Örneğin, bu savaş sırasında Kurêşan aşireti lideri **Alîyê Gaxî**'nin Pilemurîye (Pülümür)'ye gittiği ve o yörede bulunan Rus Komutanla konuşup anlaştığı biliniyor. Halk arasında sık sık konuşulan bu olayla ilgili olarak söylenenler özetle şu şekildedir. Alîyê Gaxî Rus Komutana:

"Dersime girmeyin. Biz Türk değiliz, Kürdüz. Sizinle savaşmak istemiyoruz. Türklerle aramızda çekişme ve çatışmalar var. Bize silah yardımında bulunun ki onlara karşı savaşıp haklarımızı elde edebilelim," diyor.[522]

Bunun üzerine Ruslarla Dêrsimliler arasında anlaşmaya varılıyor ve Ruslar ondan sonra Dêrsim'i zorlamıyorlar.

Bu görüşmeden kısa bir süre sonra, Alîyê Gaxî Doğu Dêrsimlilerin geniş bir kesimini yanına alarak Kızılkilise (Nazımiye), Pêrtage, (Pertek), Mazgêrd (Mazgirt) ve Çarsancak'a karşı harekete geçti, buradaki karakolları ve devlet dairelerini ele geçirip yönetime el koydu. Batı Dêrsim'de onunla ittifak içerisinde olan ve Ali Boğazı çevresinde yerleşik bulunan Kürtler ise Çemişgezek yöresinde aynı şeyi yaptılar. Pilemurîye (Pülümür) yöresinde, Dêrsimliler Osmanlı Ordusuna ait 36. Tümene baskın düzenlediler ve silahlarına el koyarak onu dağıttılar.

Dêrsim ileri gelenlerinden bir kısmının Erzingan'a gidip Rus Çarına telgraf çektikleri, Türk yönetiminden kurtularak bir Kürt hükümetine

---

521-Rusya'nın İstanbul Konsolosluğu Belgeleri, 190-13, Cemilê Celil'den aktaran, K. Burkay, Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, s. 463

522-Çem, Munzur, Kulê 38î, Weşanên KOMKAR; 1998, Köln, s. 195, ayrıca Tanıkların Diliyle Dêrsim'38, Peri Yayınları, İstanbul, 1999, s. 164

kavuşabilmeleri için yardım talep ettikleri de bilinmektedir. Kürdistan'da görev yapmış olan, Kürtleri ve dönemin gelişmelerini çok yakından bilen Türk Generali Kazım Karabekir, Çar'a bu şekilde başvurmuş olan Kürt aşiret liderlerinden bahsederken 7 tanesinin ismini veriyor. Bunlar:

1-Koç Uşağı (doğrusu: Qozan ya da Qoçan-Munzur Çem) aşireti lideri **İdare İbrahim,**

2-Maksud (doğrusu: Mexsudan-Munzur Çem) aşireti liderlerinden **Mustafa,**

3-Maksud aşireti liderlerinden **Polis,** (Polîs Mizur-Munzur Çem)

4-Maksud aşireti liderlerinden **Kasımoğlu Munzur (Mizurê Qasimî)** (Doğrusu: Mexsudan değil, Beytan Aşireti reisidir-Munzur Çem)

5-Belit (Yörede bu adı taşıyan herhangi bir aşiret yok, doğrusu Beytan olmalı-Munzur Çem) aşireti lideri **Zeynel,**

6-Bizgar Uşağı liderlerinden **Bera** (Doğrusu **Pezgewran** aşireti olmalı, **Bera** değil **Bira** olması gerekir-Munzur Çem),

7-Kankiroslu (Gangiras-Munzur Çem) **Seyid Ağa**'dırlar.[523]

Karabekir, bu arada Ferhad Uşağı (Feradan-Munzur Çem) liderlerinden Havşarlı (Xeysare-Munzur Çem) Küçük Ağa (Axayo Qiz-Munzur Çem) ile Şam Uşağı (Şemkan-Munzur Çem) liderlerinden Lolo (Lil-Munzur Çem)'nun da Erzincan'a giderek Ruslara dehalet ettiklerini belirtiyor ancak, Çar'a telgraf çekip çekmediklerine değinmiyor.

Yukarıdaki adı geçenlerin tamamı, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerdi.

Yine Karabekir'in verdiği bilgiler, Doğu Dêrsim'de Ruslarla uzlaşmayı tercih eden liderin Kurêşan aşireti lideri Alîyê Gaxî'den ibaret kalmadığını, başkalarının da aynı yola başvurduklarını ortaya koyuyor. Örneğin, Xormekan (Hormek) aşireti reisi Süleyman Ağadan (Silêmanê Alîyê Gulavî) bahsederken şöyle diyor:

> "Hormikli (Aşiretin ismi Xormekan, köyün ismi ise Xormek-Munzur Çem) Aşireti Reisi olup Civrek'de (Civrak-Munzur Çem) mukim Süleyman Ağa, merkum kazalardan Ali Kah (Alîyê Gaxî-Munzur Çem), Ali Çavuş (Nazimiyeli Dewrês Ali-Munzur Çem), Bertal, Timur Ağa (Sûran aşireti liderlerinden-Munzur Çem), Yusuf (Arêzan aşiretinin Nazımiye yöresindeki reisi-Munzur Çem) ve Seyid Ali Ağalarla Hağmo karyesinde ittifaka dahil olmuştur. Erzurum'un sükûtuyla (düşmesiyle, ele geçirilmesiyle-Munzur Çem) düşmanın Erzincan'a geldiğinde Mustafa Bey'le beraber Erzincan'a kadar giderek orada Rus orduları Kumandanı 'Nikola Nikolaeviç'in huzuruna çıkarak otuz üç seneden beri müştaki oldukları (Hasret kaldıkları-Munzur Çem) Rus Hükümeti âdilesine intizar ettiklerini ifade etmekle beraber arz-ı dehalet etmiştir."[524]

Tabi Karabekir tıpkı Batı Dêrsim gibi, Doğu Dêrsim'den Osmanlı Devleti'ne karşı, Ruslarla uzlaşan ve onların otoritesini kabul eden başka

---

523-Karabekir, Kazım, Age, s. 79, 103

524-Karabekir, Kazım, Age, s. 98-99

aşiret liderlerini de sayıyor. Örneğin bunlardan Danzinik (Danzige-Munzur Çem) nahiyesi müdürlüğünü yapan Arêzan (Karabekir "Erilli" diyor-Munzur Çem) ileri gelenlerinden Hasan Ağa'dan bahsederken söyledikleri oldukça ilginçtir:

> "Nisan 33'de *(1917-Mınzur Çem)* tarafımızdan düşmana *(Rıslar kastediliyor-Mınzur Çem)* yaptırılan bir baskın esnâsında bir çok eşâs ile müvacehesinde, 'Biz Türk kanunu bilmeyiz biz Kürt kanunu biliriz. Onunla hareket ederiz' diyerek aşiretleri teheyyüc ettirmiştir."[525] *(galeyana getirmiştir-Mınzur Çem)*

Ne var ki bu durum, yöre Kürtleriyle Osmanlı Devleti arasında ilişki ve diyalogun tamamen koptuğu anlamına da gelmez.

O dönemde, ağa ve aşiret reisleri arasında, Osmanlıdan ayrılmayı istemediklerini, Kürt haklarının da bu çerçevede tanınmasını isteyenler de vardı. Bunlar, Rusların gelmesinden önce Osmanlı Devleti'nin tam hakimiyet sağladığı ve yeniden hakim olması ihtimali yüksek olan Erzincan iline yakın çevrede yaşayan ağa ve reislerdendiler. Gerçi bunlar, kendi Kürt kimliklerini ve bundan doğan haklarını reddetmiyor, ancak bu hakların Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde tanınmasını savunuyorlardı. Örneğin, 22 Şubat 1920 tarihinde, Erzincan yöresinin bazı Kürt aşiret liderleri, İngiliz ve Fransız Yüksek Komiserliklerine bir telgrafla başvurarak, o günlerde Paris'te Kürt halkının hakları için çalışmalar yapan Şerif Paşa'ya karşı çıktılar ve onun Kürtleri temsil edemeyeceğini, bu temsil hakkının Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu belirttiler.

Bunun, yöredeki sivil ve asker Osmanlı yöneticileri eliyle düzenlenmiş bir senaryo, ısmarlama bir telgraf olduğunu söylemek yanış olmaz sanıyorum. Yöneticilerin çabaları ve korku olmasa, Şerif Paşa ile Kürtlerin temsili gibi konular, söz konusu aşiret ileri gelenlerinin aklına dahi gelmezdi her halde.

Resmi görüşe paralel düşünen ve yazan çeşitli çevreler, öteden beri Dêrsim, Sivas, Koçgiri yöresindeki Alevi Kürtlerin, 1920'de Ankara'daki Meclisi oluşturma çalışmaları sırasında, Mustafa Kemal'e önemli destek verdiğini ileri sürmekteler. Gerçekte ise durum bunun tam tersidir. Kürdistan'ın farklı bölgeleri ile karşılaştırıldığında, bu yörenin Mustafa Kemal'e en az destek veren bölgelerden biri olduğu rahatlıkla görülür. Destek vermek şurada kalsın, yöre Kürtleri Ankara yönetimiyle sürekli çelişki içerisinde oldular. Örneğin, yörenin güçlü liderlerinden hiç birisi milletvekili olup Ankara'ya gitmeyi kabul etmedi. Milletvekilli olarak Ankara'ya gidenler, Dêrsimliler üzerinde kayda değer bir etkinliğe sahip kişiler değillerdi.

Dêrsimliler Ankara hükümetine asker vermeyi de büyük ölçüde reddettiler. Hatta Batı Dêrsimliler sadece kendileri vermemekle yetinmediler,

---

525-Karabekir, Kazım, Age, s. 102, 636) Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayınlan, Ankara, 1972, s. 176

çevreyi de vermeme yönünde ikna etmeye, engellemeye çalıştılar. Erzincan Valisi Ali Kemali, yukarıda bahsi geçen eserinde buna ilişkin bilgiler veriyor.[526] Doğu Dêrsim aşiretleri bakımından da durum farklı değil.

Devletin, bölgede otoritesi hemen hemen sıfıra inmişken, Dêrsim, Erzıngan ve Koçgiri yöresi Kürtleri arasında ulusal talepleri birlikte dile getirme yönündeki çabalar hız kazanmıştı. Merkezi İstanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti, bölgede aktifti. Cemiyetin, peş peşe şubeleri açılıyor, yayın organı "Jin" Gazetesi dağıtılıyor, toplantı ve görüşmeler birbirini izliyor, Kürt halkının meşru haklarının nasıl elde edilebileceği konusu tartışılıyordu. Koşullara göre talepleri farklılıklar gösterse bile asıl hedefin bağımsız bir Kürdistan olduğuna kuşku yoktu.

(...)

17. 6. Lozan'dan Sonra

24 Temmuz 1923 günü İsviçre'nin Lozan şehrinde bir anlaşma imzalandı. Daha önce Sevr Antlaşması ile Rum, Ermeni ve öteki halklara tanınmış olan tüm haklar, bu antlaşma ile ortadan kaldırıldı; onların ülkeleri adeta altın bir tepside Türk sömürgecilerine hediye edildi. Yine ahlaki, politik ve hukuki olarak haklı hiç bir yanı olmayan antlaşmanın imzalandığı gün, Kürt halkı bakımından, tarihinin en şanssız ve karanlık dönemlerinden biri de başlamış oldu.

Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında 1939 yılında imzalanmış olan Kasrı Şirin Antlaşması ile Kürdistan ikiye bölünmüştü. Lozan ise Osmanlı sınırları içerisinde kalan Kürdistan parçasını bu kez üç parçaya ayırıyor ve böylece Kürt halkının ülkesi, dört parçalı hale geliyordu.

Bu paylaşımın arkasından, Mustafa Kemal yönetimi, kendisinden 10 yıl sonra Almanya'da iktidara gelecek olan Naziler için de ideal bir model teşkil edecek olan politik sistemi yerleştirmeye başladı. Nitekim daha sonraki yıllarda Kemalist ve Nazist ideologlar, iki sistemin benzerliğini sık sık dile getirecek, bizzat Hitler, Mustafa Kemal'den çok şey öğrendiğini itiraf edecek ve onu kendisi için bir öğretmen olarak lanse edecekti.

Nasıl bir yol tutturdu, ne yaptı Mustafa Kemal? O, Lozan antlaşması imzalanmadan önce, her fırsatta Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Arap vb. halkların varlığından ve kardeşliğinden ve her türlü haklarına saygı gösterileceğini dile getirmişti. Hatta Lozan görüşmeleri sırasında Kürtlerin desteğini alabilmek için, Ankara'daki TBMM, Kürdistan'a otonomi tanıyan bir kararı bile kabul etmişti. Ancak Lozan Antlaşması imzalanır imzalanmaz, Ankara yönetimi bütün bunları unutuverdi. Kemalistler, birden çok ulusun, birden çok dil ve kültürün yaşadığı topraklarda, "Tek dil, tek bayrak, tek ulus ve tek ülke" esasına dayalı bir modeli yerleştirmeye çalıştılar. Türklerin üstün ırktan geldikleri iddia edildi. Onlara göre, damarlarında asil kan taşıyan

526-Age, s. 154

bir soydan gelen Türkler uygarlığın babasıydılar. İnsanlığın yarattığı bütün eski uygarlıklar onların eseriydi, Türk dili dünyanın öteki dillerine analık eden bir güneşti (Güneş Dil Teorisi). Bu nedenle de devlet sınırları içerisinde yaşayan herkes Türklüğü benimsemek, kendine Türk demek zorundaydı. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan hiç kimsenin başka türlü davranma hakkı yoktu.

Bu politikaya bağlı olarak da 1923 yılına kadar "kardeş" dedikleri Kürt halkının varlığını inkar ettiler, ona "Dağ Türkleri" demeye başladılar. Bu arada "Kürt" ve "Kürdistan" terimlerinin kullanılması gibi Kürt dili, kültürü ve tarihi ile ilgili her türlü faaliyet yasaklandı. Çarşıda, pazarda bile "Kürtçe konuşma" şiddetle cezalandırılan bir suç olarak kabul edildi.

Bu durum ise kaçınılmaz olarak Kürtlerin büyük tepkisine neden oldu ve Kürt direnişleri birbirini izlemeye başladı. Buna karşılık Kemalist yönetim, baskı ve terör yöntemlerini bütün şiddetiyle kullanarak sonuca ulaşmaya çalıştı ki bugün hala Türkiye'nin resmi Kürt politikası bu esas üzerinde yürümektedir.

Türkiye'deki resmi ideoloji ve politikaya ilişkin olarak bu kısa açıklamayı yaptıktan sonra şimdi de 1923'lerden beri süregelmekte olan Kürt özgürlük mücadelesinde, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin oynadıkları role bir göz atalım.

1922-23 yıllarında bir grup Kürt yurtseveri tarafından "**Azadi**" olarak da tanımlanan "**Civata Xweserıya Kurd**" (**Kürt İstiklal Cemiyeti**) isminde gizli bir örgüt kurulmuştu. Kimi kaynaklara göre parti ilk kongresini 1925 yılı başında yaptı. Kongre, hareketin liderliğini Şeyh Said'e verdi ve örgütünün önüne üç acil görev koydu, bu görevler:

1-Kurtuluş için silahlı bir başkaldırının gerçekleştirilmesi,

2-Bir Kürdistan hükümetinin kurulması,

3-Kürdistan'ın kalkınması için olanakların seferber edilmesi.

Ne var ki gelişmelerden haberdar olan Ankara hükümeti tarafından düzenlen bir provokasyon sonucu başkaldırı, zamanından önce, yani hazırlıklar henüz tamamlanmamışken başladı. 1925 başkaldırısı da Qoçgîrî direnişi gibi Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerle Kurmancca konuşan Kürtlerin birlikte yer aldıkları bir hareketti ancak ağırlık Kırmancca (Zazaca) konuşanlardaydı.

Yenilgiden sonra, Türk hükümeti sivil halka yönelik olarak büyük bir katliama girişti, ayrıca binlerce kişiyi de Türkiye'nin değişik yörelerine sürdü. Bu arada çok sayıda Kürt yurtseveri sınırları aştı ve komşu ülkelere sığındı.

1925 direnişi kırıldı ama Kürt halkı ve Kürt sorunu yerinde duruyordu. Bu yüzden de, devlet, Kürdistan'a yığılmış olan büyük askeri güçten yararlanarak başka hedefler vurma peşine düştü. Bu amaçla seçilen yerlerin başında ise Dêrsim geliyordu. Devleti yönetenler, başlangıçta Dêrsim'in

tümüne karşı bir askeri saldırıyı düşünürlerken, sonradan çeşitli nedenlerle bundan vazgeçerek zamana yayılan bir saldırı ve sindirme planı benimsediler.

Mustafa Kemal'in hayatta olduğu dönemdeki Kürt direnişlerinin sonuncusu olan Dêrsim 1937-38 olayının ardından, 1950'lere kadar ki dönem, Kürt yurtsever hareketi bakımından tam bir durgunluk dönemi oldu. Yeniden toparlanmaya başlayabilmek için 1960'ları beklemek gerekiyordu.

Örneğin, 1959'da Kürtçülük yaptıkları gerekçesiyle 49 Kürt genci tutuklandı ve idam talebiyle yargılandılar. Bu davada, hem Kırmancca (Zazaca) hem de Kurmancca konuşan Kürt gençleri birlikteydiler.

1960'lardan sonra illegal faaliyet gösteren iki Kürt partisi vardı. Bu partilerin en üst düzey yöneticileri yani Genel Sekreterleri, Kırmancca ya da Zazaca konuşan Kürtlerdi. Bunlar; KDP Genel Sekreteri **Sait Elçi** ile **Faik Bucak**, TKDP Genel Sekreteri **Sait Kırmızıtoprak** idiler. Bilindiği gibi Sait Elçi Çewlîg (Bingöl), Sait Kırmızıtoprak Dêrsim, Fait Bucak ise Sêwrege (Siverek)'nin Kirmanc (Zaza) Kürtleriydiler.

1960'ların sonlarında faaliyete geçen ve esas olarak Üniversiteli Kürt öğrencilerin oluşturduğu Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO)'nda da farklı bir durum göremiyoruz. Yurtsever Kürt gençleri, din ve lehçe farkı olmaksızın bu derneklerin çatısı altında birlikte yer aldılar, birlikte mücadele yürüttüler, birlikte işkence gördüler, yargılandılar ve ağır cezalara birlikte çarptırıldılar.

1974'lerden itibaren ise Kürt yurtsever hareketi yeni ve önemli bir sıçrama yapmaya başladı. Kürtler, bu dönemde legal ve illegal mücadele alanlarında önemli bir mesafe kat ettiler. Örneğin demokratik ve kültürel dernekler kurdular, dergiler, kitaplar yayınladılar, sendika ve öteki kitle örgütlerinde çalıştılar, kültürel etkinlikler sergilediler, seçimlere katıldılar vs.

Yine aynı dönemde Avrupa'da ve özellikle de Almanya'da bulunan Kürtler de demokratik, kültürel ve politik yönden aktif bir çaba içerisinde oldular; Kürtleri ve Kürt sorununu dış kamuoyuna tanıtmak için önemli çalışmalar yaptılar.

O nedenle de PKK 1984'te silahlı mücadeleyi başlattığını ilan ederken, kitlesel destek bulmakta fazla güçlük çekmedi. Çekmedi, çünkü Türk devletinin sınır tanımaz teröründen bıkan ve ondan kurtulmak için çıkış yolu arayan, geniş bir yurtsever taban vardı. Silahlı mücadelenin ulaştığı boyut ve ona bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeleri ayrıca analiz etmeye gerek yok sanıyorum. Kamuoyu olanları biliyor. İster silahlı, isterse silahsız olsun, Kürtler bu dönemde de lehçe ve dini inanç farkı gözetmeksizin, omuz omuza birlikte mücadele verdiler, bugün halen de aynı durum devam ediyor.

Sonuç:

Kuzey Kürdistan Kürtleri, yaklaşık yüz yıldır kendilerini ezen ulusal zulüm politikasına karşı zorlu bir mücadele veriyorlar. Onlar bu yüzden, bu süre içerisinde çok ağır bedeller ödediler, büyük acılar çektiler. Başarıya ulaşamadılar ama asla yılmadılar, boyun eğmediler.

Bu dönemde, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin göreceli olarak yoğun yaşadıkları bölgeler, yukarıda verilen örneklerin de açığa kavuşturduğu gibi, sürekli yurtseverlik duygularının en canlı olduğu yöreler arasında yer aldı. Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtler, yurtsever mücadelede oldukça etkin bir biçimde yer aldılar, kimi önemli direnişlerde ise başı çektiler.

Ama ne yazık ki yabancı boyunduruğuna, ulusal ve dinsel baskı ile sömürüye karşı böylesine direnen insanların yaşadığı topraklarda, bugün kimi yönlerden tam bir kimlik krizi yaşanmaktadır. Kırmancca (Zazaca) konuşan halkımızın kimliği, tarihi ve mücadelesi, asıl olarak 84 yıllık ırkçı ve şoven devlet terörü ile asimilasyon çabalarının yer aldığı, haksız ve temelsiz bir saldırı ve inkar kampanyası ile yüz yüzedir. Bu çabaların bir sonucu olarak toplumumuzda kendi diline, kültürüne, kimliğine ve atalarının mücadelesine ilgisiz olanlar, göz ardı edilemeyecek kadar çoklar. Internet sitɛlerine, festivallere ve toplantılara baktığımızda, bu ilgisizliği ya da yabancılaşmayı çok rahatça görebiliriz. Ülkemizde kültür festivalleri düzenleniyor ama bir bakıyorsunuz, halkımızın dili ve kültürü neredeyse hiç yok, sanki ambargolu. Araştırmacılarımızın ürünlerine bakıyorsunuz, küçümsenemeyecek bir bölümü resmi tezcilerin yazdıklarının derin etkisindeler. Hikayeler, efsaneler ve tarihi olaylar, onların görüşlerine uygun şekilde aktarılıyor. Yerleşim birimleri, doğa, yemek, giysi vs. adlarının bile ya Türkçeleştirilmiş olanları ya da Türkçeye uyarlanmış formları veriliyor. Bir bakıyorsunuz, dilimizdeki "Çel Kanî" ya da "Çewres Çime" bir çırpıda "Kırk Gözeler," "Hênîyê Veyvike" "Gelin Pınarı," "Dewrês Gewr" "Beyaz İhtiyar," "Bavayê Bukî ""Büklü Baba," "Baxira Sipîye" ise "Bağır Baba" oluvermiş. Peki bu yöntem, düpedüz asimilasyona destek olmak anlamına gelmiyor mu? Dünyanın başka yerlerinden özel isimleri aktarırken, onları Türkçeye çevirerek mi veriyoruz? Örneğin, Stockholm'u, Kopenhagen'ı, Berlin'i ya da Moskova'yı anlam itibariyle Türkçeleştirerek yazıyor muyuz? Türkçeyi çok güzel kullanabilen eli kalem tutanlarımıza bakın! Bunlar içerisinde, kendi ana dillerini rahatça konuşabilen, bir paragraflık yazıyı sıkıntı çekmeden okuyup yazabilen kaç kişi var acaba?

İnanç ve ibadette durumumuz daha iyi sayılmaz. Dün, hangimizin anası babası güneş ve aya bakarken, ziyarete giderken ya da kurban keserken Türkçe ile dua ediyordu? Dualarımız kendi dilimizle değil miydi?

Bilindiği gibi, Alevilerde kural olarak her halk kendi anadiliyle ibadet eder. Kendini, Türk İslam sentezine adamış, başka bir deyişle Aleviliği

kendisi olmaktan çıkartıp ona Türkçü şeriatçı bir şekil vermeyi hedef haline getirmiş olan devlet dedesi İzzettin Doğan ve ona yandaşlık edenleri bir kenara bırakalım; bu çizgide olmayan Alevi örgütleri bugüne kadar Türkçe dışındaki dillerle yapılan ibadeti inceleyen bir eser ortaya koyabildiler mi? Hiç değilse o dillerle yapılan duaları merak ettiler mi? Onların kaybolmaması için herhangi bir adım attılar mı? Dindar olursunuz ya da olmazsınız, bu ayrı bir konu; önemli olan bu zengin ve doyum olmaz güzellikteki kültür eserlerinin kaybolmaması, gün ışığına çıkması iken Alevi örgütleri maalesef bu konuda herhangi bir ciddi adım atmadılar. Atmadılar, çünkü bu konuda resmi kalıpları aşabilmiş değiller. Etkin oldukları alanlarda Türkçeyi adeta tek ibadet dili haline getirmiş durumdalar. İşin gerçeği, Alevi derneklerinin ezici çoğunluğunun bu yönden Türkiye'deki okullardan farklı bir yanı yok. Aynı asimilasyoncu karaktere sahipler. Kimilerinin, Türkçe dışındaki dillere bakışı devletinkiyle çakıştığı için böyle hareket ediyor, kimileri ise bu görüşte olmamakla birlikte değişik nedenlerle konuyu görmezlikten geliyorlar: Hatta bu iş o kadar ileri gitmiş durumda ki Alevi örgütlerinin çok büyük bir bölümünde Kürtçe bir tek söz etmek bile gizli ya da açık tepkilere neden olabiliyor. Bu satırların yazarı kendi ana dilinin konuşulmasına "kahramanca" karşı çıkan ama lafa gelince "72 milleti bir ve eşit gören" bir hayli Kürt "pir" ya da "dede"yi tanımaktadır. Yüzyıllardır, Alevilerin yaşadıkları birçok yörede, Alevilik ve Kürtlük, halk arasında aynı anlamı ifade ediyor, bir diğer deyişle bu ikisi özdeş olarak kabul ediliyorlar. Buna karşılık Türklük ise Müslümanlıkla özdeşleştiriliyor ki bu durum, araştırmaya dayalı çeşitli çalışmalarda ve hatta resmi belgelerde de yer almaktadır. Oysa günümüzde küçümsenemeyecek bir Kürt Alevi kesimi kendi Kürt kimliğinden kaçınmak için "Ben Kürt değilim, Aleviyim" diyebiliyor. Yani bir zorlama ile dinsel bir kimlik olan Aleviliği etnik bir kimlik şeklinde lanse etmeye kalkışıyor. "Horasan Türkü" olmak, aslını inkar etmeyi iş edinmiş kimi Kürt Alevilerin ana sloganlarından biri olmaya devam ediyor. Sanki Horasan'da Fars, Kürt, Türk, Beluci gibi halklar birlikte yaşamıyorlar ve sanki Horasanlı olan herkes mutlaka Türk'müş gibi...

Gerek demokrasi ve gerekse Kürt halkının özgürlük mücadelesinde oldukça etkin olan Kürt Alevilerin özellikle de Kırmancca (Zazaca) konuşan kesimi içerisinde de göze çarpan Kürt kimliğinden kaçma eğilimi, genellikle içine kapanma ya da kendi kendini tecrit etme çabası ile birlikte kendini gösteriyor. Geçmişte, Kürtlüğü ile övünen, kendi dilini ve dini inancını terk etmeyi reddeden, reddettiği içinde baskı gören, ağır kayıplar veren insanların çocukları ve torunları içerisinde, bugün onların yaptıklarının tam tersini yaparak kendilerine ait olmayan kimliklerden medet umanların sayısı, hiç de azımsanır gibi değil.

Kendi katillerine sığınarak, onlara övgüler düzerek kurtulma çabası, ulusal ve dinsel baskı altındaki halklarda sıkça rastlanan sosyolojik bir olgudur ve bizde de yaşanıyor.

Alevi Kürt kesiminde bunlar olurken, Müslüman kesimde hayli yükselmiş olan fanatizm ise başka bir yönden tahribata yol açıyor. Müslümanların bu kesimi, dil ve kültür gibi değerlere karşı ilgisizdir. Ne, kendi halkının uğradığı ulusal zulüm onlar için önemli sayılır, ne ulusal dil ve kültürleri. Onlar için kardeşlik ve eşitlik, kendilerince belirlenen yaşam tarzının herkes tarafından benimsenmesi, itirazsız ona uymasıdır. Aslında İslami gericilikle Kemalist gericiliğin bu konudaki politikaları aynıdır. Her ikisi de başkalarının dillerine, kültürlerine, kimlik ve inançlarına karşı hoşgörüsüzler, diğer bir deyişle çoğulcu değil, tekçidirler. Kendilerine ait olan "tek" leri herkese zorla kabul ettirmek, her iki politik akım için de bir idealdir ve bu yolda yapmayacakları kötülük yoktur.

17. 7. "Zazalar Kürt Değil" Tezinde Devletin Rolü

Öyle sanıyorum ki "Zazalar Kürt değiller" tezinin, Türkiye'de ilk kez devlet tarafından ortaya atıldığı ve devletin bugün hala da aynı konuyu canlı tutabilmek için ciddi çaba harcadığı herhangi bir kuşkuya yer bırakmayacak derecede açıktır.

Resmi görev gereği Kürtlere kimlik bulmaya çalışan çevrelerin, Kırmanclara (Zazalara) kimlik bulma bakımından iki kola ayrıldıklarını görüyoruz. Bunlardan bir tanesi, Zazaları Kürt kabul etmemekle birlikte onları Türk de saymaz, kendi başına ayrı bir halk olarak görür. Diğer kesim ise şu veya bu şekilde onları götürüp Türklere bağlamaya çalışır.

Bilebildiğim kadarıyla, görevleri arasında Şark Vilayetleri Asayiş Müşavirliği de bulunan Prof. Hasan Reşit Tankut, devletle bağlantı içerisinde olup da bu tezi savunan ilk isimdir. Tankut'un 1935 yılında Zazalar üzerine yazdığı bir yazı, Mehmet Bayrak'ın Öz-Ge Yayınları arasında çıkan *"Açık-Gizli/Resmi-Gayriresmi Kürdoloji Belgeleri"* isimli kitapta yer alıyor. Tankut bu yazısında, Kurmanci konuşan Kürtlerin 1925 direnişine desteklerinin zayıf olduğunu hatırlatarak devletin bu olguyu göz ardı etmemesi gerektiğini belirtiyor. Ardından da, kesimler arasında diyalogu ve yakınlaşmanın yolunu kesebilmek için, hem Alevi ve Sünni Kırmanclar (Zazalar), hem de Kırmanclarla (Zazalar) Kurmanclar arasına Türk nüfus yerleştirmek suretiyle "T harfi" şeklinde bir Türk şeridi oluşturmanın önemine dikkat çekiyor.

Tankut'un bu yöndeki görüş ve önerilerini, 1937-38 Dêrsim harekâtına katılan 17. Tümen Karargah Subaylarından Albay Nazmi Sevgen'in çalışmaları ve "Zazalar" isimli kitabı izledi. Sevgen de "Zazaların Kürt olmadıklarını kanıtlamak için" hayli ter döker ve sonuçta onları Türk boylarına bağlar.

1980 darbesinden sonra, devletin Kürtleri bölüp birbirinden uzaklaştırmak için dört elle sarıldığı tezlerden biri yine bu idi: "Zazalar Kürt

Değillller." Bir ara, Genelkurmay'da görevli bir generale ait *"Aleviler Kürtleri terketti, Zazalar ise faal haldeler, bu önemli."* sözlerinin 2000'e Doğru dergisinde yayınlandığını hatırlıyorum.

1980'lerin ikinci yarısında bu kez, A. Bekir Pamukçu ismindeki Siverekli ilticacı bir Kürdün, İsveç'te aynı konuda çalışmalar yaptığını görüyoruz. Ancak, söylediklerine değinmeden önce, Pamukçu'nun politik kişiliği ve buna bağlı yaşam öyküsü ile ilgili kısa bir bilgi vermekte yarar olduğu kanısındayız.

Pamukçu, şairliği olan eski Türkçülerdendir. Hem de, bayramlarda radyolarda okunacak derecede Türkçülerin hoşuna giden türdenler bu şiirler. İşte bunlardan iki örnek:

BİR ÖĞRETMEN
Asya'dan koptum, sarstım cihanı
Acem'i, Arap elleri'ni, Frengistan'ı
Güneşi deldi şafakla mızrağımın ucu
Titretti alemi keskin kılıcımda
Yeniden silkinmek
Yeniden Türk olmak istiyorum, güçlü.

BEN KİMİM?
Ben Oğuz'um, ben Oruc'um
Mertlerin beyi, Osman'ım ben
Çaldıran'da, Ridaniye'de, Mekke'de
Müslümanların beyi Yavuz'um ben
At üstünde Mustafa Kemal'im ben
Adımız Türk,
Dilimiz Türkçe,
Türk'üm, Türk'üm ben.[527]

Bir dönem bu tür şiirler yazacak kadar keskin Türkçü olan Pamukçu'nun sonradan bu kez Kürt kimliğiyle ortaya çıktığını görüyoruz.

> "... Örneğin onun Zazaca bir şiiri, "Abekir" imzasıyla (pseudonyme) Türkiye'de çıkan Roja Welat gazetesinde yayınlanmıştı. O zaman Zazaları Kürt, Zazacayı da Kürtçe sayıyordu. İsveç'e geldikten sonra da birkaç yıl Kürt derneklerine ve federasyonuna gidip geldi. Örneğin Armanc gazetesinde yazısı yayınlandı."[528]

Bu arada Pamukçu, İsveç'te iken görüştüğü kimi insanlara anlattığına göre, 1983'lerde Türk polisince tutuklanmış ve serbest bırakılmış. Ancak bu bırakılma, polisle ortak çalışmayı kabul etmesi sayesinde gerçekleşmiş. Daha sonra konu güncelleşince, Stockholm'de yayınlanan Piya dergisinin 10. sayısında bu olay kendisi tarafından şu cümlelerle dile getirildi:

527-1970 yılında İstanbul'da yayınlanan Kurtuluş Savaşı isimli şiir kitabından aktaran Malmîsanij

528-Malmisanıj, henüz yayınlanmamış yazıdan

"... Polisin önerisi şöyleydi: **Bana yüklü bir sermaye vereceklerdi.** Ben bu sermaye ile yayınevini büyütecek ve o köhne handan (yayınevimin bulunduğu han-E. P.) taşınıp Çağaloğlu'nun en işlek yerinde büyük bir yere taşınacaktım. Bu arada yayınevine bir kaç tane de işçi (doğal olarak polislerden E. P.) alacaktım. Bir yandan da zaman zaman Kürtlük üzerine yazılar döşenerek Kürtler arasında yiğit bir Kürt aydını olarak ün yapacaktım... Sonunda beni hemen serbest bırakmaları durumunda tekliflerini kabul edeceğim konusunda kendilerini ikna ettim, anlaştık ve bırakıldım. (?)"[529]

Tabi Ebubekir Pamukçu bu satırları yazdığı yani polisle uzlaşmasını itiraf ettiği günlerde, bu kez de Zazaların Kürt olmadıklarını söylüyor, onu "kanıtlamaya" çalışıyordu.

Yine aynı dönemde devletin gerek Kürt dili, kültürü ve tarihi ile ilgili olarak kamuoyunu yanlış bilgilendirmek ve gerekse yasaklamak, Kırmancki (Zazaki)'nin Kürtçe, Kırmancların ise Kürt olmadıklarını kanıtlama adına harcadığı çabalar da hayli hızlanmıştı. Konuyla yakından ilgilenen araştırmacı yazar Malmîsanij bu konuya ilişkin olarak da şunları yazıyor:

"... 1980'den sonraki dönemde kamuoyuna yönelik olarak da bu tür bazı yayınlar yapıldı. 1980'den sonra özellikle **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü** adlı bir kuruluşun Ankara'da Kürtler hakkında yaptığı yayınlar dikkati çekiyor. Bu enstitü, 1980-1986 döneminde, büyük bir çoğunluğu Kürtler hakkında yazılmış olan 49 kitap yayınladı. 'Bilime bir katkı olarak' bu yayınlarda Kürt adı hep **'Kürttürkleri'** biçiminde yazıldı. Bu kitaplardan birkaçı özel olarak Kırdlar (Zazalar) hakkındaydı ve asıl olarak Kırdların Kürt, Kırdkinin (Zazacanın) ise Kürtçe olmadığını ispatlamaya yönelikti. Ama bu 'ispat' çabaları da yetmemiş olacak ki bu kez H. Şelıc imzalı **'Zaza Gerçeği' ve 'Doğu Anadolu'nun Etnik Yapısı ve Zazalar'** gibi bazı broşürler yayınlandı. Bu broşürlerden ilki, sözde Almanya'da Dicle-Fırat adlı paravan bir yayınevi tarafından yayınlanmıştı, ikincisinin ise yayınlandığı yer belirtilmemişti. Aynı broşürler, parasız olarak bir çok Kürt derneğine vs. gönderilmişti. H. Şelıc'ın yukarıda değindiğimiz Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü adlı kurumun Kırdlarla (Zazalarla) ilgili kitaplarını yazan Hayri Başbuğ'un müstear adı olduğu ve aynı kişinin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Müşavirliği görevini de yürüttüğü daha önce bazı gazetelerde yazıldı. Kitaplarında kendisini bir Zaza milliyetçisi gibi sunuyor, bu kılık altında Zazaların Kürt olmadığı temasını işleyerek inandırıcı olmaya çalışıyordu."[530]

Bu arada Zazaların Kürt, Zazakinin ise Kürtçe olmadığını "kanıtlama" çabalarına kimi Ermenilerin yaptıkları katkıyı da belirtmek gerekir. Örneğin Erivan Üniversitesi öğretim üyelerinden **Garnik Asatrian** bunlardan biriydi. Asatrian bir ara *"Yerevan (Erivan)'da Zaza halkına ilişkin bilimsel çalışmaların yapılabileceği bir Zaza Kültür Merkezi"* oluşturmaya ve *"Dersim"* adlı bir dergi çıkarmaya çalıştı. Oysa Erivan'da Zaza yok.

Ancak Asatrian'ın Zazalara yönelik ilgisini bu kadarla sınırlı sanmamak gerekir. O işi daha ileriye götürüyor ve şöyle diyor:

529-Ebubekir Pamukçu, Biraz da Biz Konuşalım, Piya, Stockholm, no: 10, şubat 1990, s. 9

530-Malmisanij, yayınlanmamış aynı yazı

"Zaza halkını kesinlikle Ermeni halkından ayrı düşünemiyorum. Zazaistan ve Ermenistan bizim müşterek vatanımızdır."[531]

Yine şu sözler de aynı kişiye ait:

"Zaza halkı önümüzdeki 10-15 yıl içinde Ortadoğu'nun önemli siyasal faktörlerinden biri durumuna gelecektir. Fakat bu gelişmenin olması için çok çalışmak gerekiyor."[532]

Görüldüğü gibi G. Asatrian kendisini bilim adamı, çalışmalarını da bilimsel çalışmalar diye göstermeye çalışsa da, aslında politik bir misyon üstlenmiş gözüküyor. Açıktır ki *"Zaza halkının 10-15 yıl içinde Ortadoğu'nun önemli siyasal faktörlerinden biri durumuna gelmesi için çok çalışmak"* bilimsel değil, politik bir faaliyettir.

Yeri gelmişken aynı konu ile ilgili olarak "Zaza Kültür Yayınları"ndan da kısaca bahsetmek gerekir. Bu yayınevi, 1990'lı yılarda Zazalarla ilgili bir dizi kitap ve broşür yayınladı ve parasız olarak dağıttı. Hem de dağıtım Türkiye ile sınırlı değildi. Basılan şeyler, yurtdışında da çok sayıda adrese gönderiliyordu. Yayınlarla birlikte dağıtılan "Zaza Gençliği" imzalı bildirilerde sürekli Kürtlerin Zazalara zulüm yaptıkları teması işleniyordu.

Yayınevine ait yayınlar, genellikle Ankara Yenimahalle'deki Posta İşlem Merkezinden ya da Yozgat Yerköy'den gönderiliyorlardı. Ankara'yı tanıyanlar bilirler; Yeni Mahalle'deki söz konusu postahane MİT Binasının bitişiğindedir.

Zaza Kültür Yayınları'nın bastığı kitap ve broşürler arasında, "Gerçek bir akademisyen ve üzerinde çalıştığımız konular itibarıyla realist bir doğubilimci" diye nitelendirilen Dêrsimli Z. Selcan'a ait "Zaza Milli Meselesi Hakkında" adını taşıyan broşürü de vardı. Bilindiği gibi Selcan, "Zazalar Kürt Değiller" tezinin ısrarlı savunucularının başında geliyor. 1994 yılında basılan bu broşür de ötekiler gibi parasız olarak ve oldukça yaygın şekilde dağıtılmıştı. Yayınevinin yayınladığı dikkat çekici diğer bir kitap, Albay Nazmi Sevgen'in Zazalar kitabıdır. Yayınevi tarafından basılması planlanan kitaplar arasında ise Zazaistan'da Ermeni Mezalimi ve Kurtuluş Savaşı'nda Zazalar en çok dikkat çekici olanlardı.

Aradan bir kaç yıl geçince, bu yayınevinin devletle olan ilişkisi de daha net olarak ortaya çıktı. Yukarıda adı geçenlerden Hayri Başbuğ, yine baş roldeydi.

17. 8. Dêrsim ve Dêrsimlilik Üzerine Abartmalar

Konuya başlarken, şu noktanın altını çizmek gerekir, Kırmancca (Zazaca) konuşanların Kürt olmadıklarını savunan görüş sahipleri kendi içlerinde

---

531-Piya, no: 14'ten aktaran Malmisanij

532-Aktaran Malmisanij, aynı yayınlanmamış yazı

homojen değiller. Diyelim ki Dêrsimli kimi gruplar, Dêrsimli Kırmancları, başka yörelerin Kırmancca (Zazaca) konuşan kesimlerinden ayrı görüyor, "Dêrsimlilik" kimliğini önce çıkartıyorlar. Onu ayrı bir millet şeklinde gösterenler var. "Kırmanc" ve "Kırmanciye" derken de kastettikleri sadece Dêrsimli olup da Kırmancca konuşanlardır. Ne var ki ilgili bölümde de etraflıca değinildiği gibi, "Kırmanc" teriminin, bölgelere göre Kurmancca ve Soranca konuşanları da kapsıyor olması, Dêrsim'de ise hem Kırmancca hem de Kurmancca konuşanları kapsaması, hatta örneğin Maraş gibi bazı yörelerde Alevi Türklerin de bu ad ile adlandırılması, bu kesimin işini oldukça zorlaştırıyor, hatta kendilerini çıkmaza sokuyor. Bu nedenle olacak ki son zamanlarda Dêrsim Kırmancca (Zazaca)sını öteki yörelerin Kırmanccasından ayırt etmek için "Dersimce" gibi uydurma bir isim kullanmaya başladılar. Hatta, 12 Şubat 2009 tarihli Milliyet gazetesinde, Almanya'da faaliyet gösteren bir derneğin TRT'den "Dersimce" televizyon yayını yapılması için talepte bulunduğuna ilişkin bir haber yer alıyordu. Açıktır ki "Dersimce" ile kast edilen Kırmancca (Zazaca)dır. Oysa bizim halkımız, kendi dilini "Kırmancki" olarak adlandırıyor. "Kırmanc" ve "Kırmanci" terimleri Kürdistan'ın başka yörelerinde de kullanıldığı için, onu bir kenara bırakıyor ve kendi türetmeleri olan bir "Dersimce"ye sarılıyorlar.

Dêrsimliler arasında oldukça etkili düzeyde kendisini hissettiren kimliksel bunalım ve savrulma, belli bir kesimi, Dêrsim ve Dêrsimli olma ile ilgili oldukça abartılı yorumlara itiyor. Bu tür abartmalar bazen o kadar ileri götürülüyor ki sırf Dêrsimli olmak, bir onur duyma nedeni olabiliyor, Dêrsimli olmak ilericilikle, ondan da öte devrimcilikle özdeşleştirilebiliyor.

Kuşkusuz, insanın doğup büyüdüğü yere bağlı olması, orayı sevmesi doğaldır, ancak gurur duyma farklı bir durumdur. Sırf bir bölgede doğup büyümüş olmak ya da belli bir dine ve mezhebe mensup bulunmak, özel olarak gurur duyma nedeni sayılmaz. Gurur duyulacak şeyler, kişinin ve toplumun ekonomik ve sosyal kalkınma düzeyi, bilime, sanat ve kültüre yaptığı katkı, haksızlığa, sömürü ve zulme karşı mücadelesi, barışa, demokrasiye ve insan haklarına olan saygınlığı vb. şeylerdir.

Peki bir bütün olarak ele alındıklarında, Dêrsim'in, özellikle onur duyulmayı gerektiren özellikleri var mı, varsa nelerdir? Kanımca Dêrsim, dini inanç farkı bir yana bırakırsa, üç aşağı beş yukarı Kürdistan'ın öteki yöreleriyle aynı özelliklere sahiptir. Ülkemizin öteki yerlerinde olan iyi kötü orada da oldu, oluyor. Üç aşağı beş yukarı aynı, dağ, dere, nehir ve yaylaları; aynı meşe ağaçlarını; kimi dıştan sıvalı, kimi çıplak taş duvarlı, bir ya da iki katlı aynı niteliklere sahip evleri, aynı değirmenleri; aynı keklikleri, keçileri, inekleri, koyunları ve ağılları; aynı tarzda bölünmüş tarlaları, aynı tür atları, eşekleri, katırları ve geleneksel nakliye yöntemlerini; aynı aşiretsel ilişkilerini, kan davalarını ve ihtilaflarını, aynı kız kaçırma olaylarını, aynı başlık parasını ve düğünleri; aynı dayanışma ve öteki sosyal ilişkileri görürüz. Din

adamları Dêrsim'de pir, rehber ve mürşitler, Kakayilerde pir, Sünni Kürtlerde şeyh, Yezidilerde pir, şeyh ve mirlerdir. Son on yılların dışarıdan gelen etkilenmeleri bir kenara bırakılırsa, giyim kuşam bakımından da aralarında kayda değer bir fark yok. İsteyen fotoğraflara bakarak Dêrsimli Sey Riza ile Süleymaniyeli Şeyh Mahmut Berzenci'nin giyim-kuşamı arasındaki benzerliği görebilir. Bu noktaya daha önce dikkat çektiğimde, kimi Dêrsimliler "Bu da benzerlik mi yani? Şeyh Mahmut Berzenci ile Sey Riza Ortadoğu'da yaşadılar, Orient pazarından giyindiler. Aynı pazardan giyindikleri için, giysileri arasında benzerlik olması doğaldır. Bunu, başka nedenlere dayalı bir kültür ortaklığına bağlamak yanlıştır," tarzında bir itirazla karşıladılar.

Bu iki tarihi kişinin aynı bölgeden olduğu doğrudur ancak bu konuda bir şeyi unutmamak gerekir: Araplar, Farslar, Yahudiler, Türk ve Azeri gibi halklar da aynı bölgede yaşayan, aynı pazardan giyinen halklardır ama Sey Riza ile Şeyh Sait ve Şeyh Mahmut Berzenci'nin giysileri arasındaki benzerlik onlarda yok. Demek ki aynı pazardan giyinmiş olmak, bu benzerliği açıklamaya yetmiyor, bunun başka nedenleri olması gerekir.

Bütün bu noktaları dile getirirken, Dêrsim'in dil, din ve kültür yönünden kendine özgü yanları, farklılıkları olmadığını kastetmiyorum. Bunlar var. Zaten dünyanın hiç bir yerinde, herhangi bir bölgedeki insanların ya da ulusun tüm unsurlarının her yönüyle homojen olması olanaksız bir şey. Tersine farklı bölgelerde yaşayan kesimler arasında çeşitli farklılıkların bulunması doğaldır. Bırakalım Kürtler gibi ülkesi parçalanmış, aşiretsel yapı ile feodal ilişkileri henüz tasfiye edememiş, dağlık ve geniş bir alanda yaşayan bir ulusu, merkezi devlet şeklinde örgütlenmiş, ulusal kurumlarını oluşturmuş toplumlarda dahi aynı duruma rastlamak mümkün. Bugün Avrupa'da yaşayan insanlarımız, benzer farkları yaşadıkları ülkelerde de rahatça görebilirler. Değişik bölgelerin kendilerine özgü giysileri, şarkıları, yemekleri, hatta bir çoğunun bayrakları, sembolleri var. Örneğin Almanya Bayern, Baden Würtenberg, Aşağı Saksonya, Nord-Rhein Westfallen ve Saarland eyaletlerinin bulunması nasıl normalse, Kürdistan'ın da Dêrsim'i, Botan'ı, Garzan'ı, Amed'i, Serhad'ı, Mahabad'ı ve Behdinan'ının bulunması da o ölçüde doğaldır.

Ne var ki bu farkları, 1990'lı yıllardan itibaren kimi Dêrsimlilerin yaptığı gibi bir üstünlük ya da gurur duyma nedeni olarak görmek ya da tersini yaparak utanç duymak yanlıştır.

İşin en ilginç, daha doğrusu en trajikomik yanı, bir dönemler Türkiye devrimi, hatta ondan da öte dünya devrimi peşinde koşan "ateşli enternasyonalist" Dêrsimliler ile yine ateşli Bağımsız Birleşik Sosyalist Kürdistan savunucularından bir bölümünün gerileye gerileye, Kürdistan'ın bir köşesine; Dêrsim'e hapsolup kalmış olmalarıdır. Dün, Marksizm-Leninizm'i rehber edindiklerini söyleyen ve dini afyon olarak görenlerin, bugün Aleviliğe bir kurtuluş yolu gibi sarılmaları, onu bir çırpıda ilericilik diye ilan etmeleri bakımından da söylenmesi gereken şey aynıdır.

Bu sözlerle, Aleviliğin ilerici, güzel yanları olmadığını kastetmiyoruz elbet. Kuşkusuz bunlar var. Örneğin, teorik de olsa onun, her türlü eşitsizliği reddeden, zulme karşı direnmeyi öngören, eşitliği ve adil paylaşımı ön plana çıkartan, farklı inanç ve düşüncelere, kadın haklarına saygılı olmayı esas alan yönleri için söylenecek olan budur. Ama örneğin, kimi insanların kutsal soydan geldiklerini kabul etmek, onların önünde eğilmek ve el etek öpmek, ziyaretleri, güneşi ve ayı kutsal bilerek yüzünü onlara çevirip dua etmek, onlardan kurtuluş beklemek türünden şeylerin ilericilik olduğu söylenebilir mi? Bir inancın kuralları olarak bütün bunlara ve bunlara inananların haklarına saygı duymak başka, onları bir bütün olarak ilericilik şeklinde algılamak ve öyle yansıtmak başka. İslam fetihçiliğini sembolize eden Hz. Ali cenkleri ile insanlara zorla boyun eğdirme aracı olan Zülfikar'a methiyeler düzmenin, onu sembol olarak kullanmanın ilericilikle ilgisi var mı?

Dêrsimli olmaya verilen bu abartılı anlam, özünde, birçok Dêrsimli açısından kendini toplumun diğer kesimlerinden saymama, onlardan uzak tutma, yani bir tecrit etme gerekçesidir. Örneğin, Kırmancca (Zazaca) konuşan Dêrsimliler içerisinde "Zonê Ma Zonê Xizirî yo" ve benzeri sözlere sıkça rastlanmaktadır. Peki niçin öyle? Sizin diliniz sizin için güzelse, başkalarının dili de onlar için öyledir. Bunu bir kenara bırakıp kendi dilinize üstün bir yer ayırmaya kalkıştınız mı, Türk milliyetçilerine ait "Güneş-Dil Teorisi" benzeri bir teori yaratmaya doğru gidiyorsunuz demektir. Türk sömürgecilerinin, dilimize yönelik küçültücü eylem ve davranışlara karşı tabi ki sonuna kadar direnmek ve asimilasyoncu dayatmaları reddetmek gerekir. Onur duyulması gereken de budur zaten. Ancak bunu yaparken, ölçüyü kaçırmamaya ve gerçeği yansıtmayan abartmalara yönelmekten de kaçınmalıyız. Boş böbürlenmeler, sonuçta bir züğürt tesellisidir ve bunların sahibine bir şey kazandırmadığı Türklerin halinden bellidir. Son Yüzyılda dünyamızın hiç bir yerinde, hiç bir ulusun yöneticileri, Türkiye'yi yönetenler kadar boş böbürlenmelerin peşine düşmedi, onlar kadar gerçek dışı hikayelerle ulus yaratma çabasına girmedi. Sonuç! Sonuç, gerçek bir fiyaskodur. Bu satırlar yazıldığı sıra, Türkiye Cumhuriyeti 86 yıllık bir ömre sahipti. Ve 86 yıl sonra, hala yasaklarla, tank, top ve uçaklarla "ulusal birlik" yaratmaya çalışılıyor. Bilim, teknik, kültür ile ekonomik ve sosyal kalkınma bakımından ise durum hiç de iç açıcı değil.

Kuşku yok ki yukarıda değişik yönlerine değinmeye çalıştığımız kimi Dêrsimlilere ait tavırlar, tipik bir tutuculaşma ve gericileşme eğilimini yansıtmaktadır. Bunun, aynı zamanda kendine ve halkına duyduğu güven duygusunun azlığı ile de bağlantısı var.

Aynı abartılı duruma Dêrsim tarihi, özellikle de Dêrsim-Osmanlı ilişkileri hakkında yapılan değerlendirmelerde de sıkça rastlanmaktadır. Bu yöntemi kullanan Dêrsimliler arasında birbiriyle bağlantılı iki yanlış eğilim at başı gidiyor. Bu gibileri, bir yandan Dêrsimli, daha doğrusu Alevi olmayan

Kürtlerin Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini bir işbirlikçilik ve Dêrsim'e düşmanlık şeklinde yansıtırken, Dêrsimlilerinkini ise bir sürekli direnme ve karşı koyma ilişkisi şeklinde lanse ediyorlar.

"Dêrsimli olma özellikleri" bazen o kadar ileriye götürülüyor ki Dêrsimliler ayrı bir ulusal kimliğe sahip kılınabiliyorlar. *"Dersim ulusal kültürü," "Dersim yurtseverliği," "Dersim Ulusu"* türünden terimler, 10-15 yıldan beri sıkça karşımıza çıkmaya başladı. Peki bu sav ne ölçüde gerçekçidir? Dêrsim'in, "Dêrsim yurtseverliği," "Dêrsim ulusal kültürü" ya da "Dêrsim Ulusu" diye tanımlanabilecek ayrı ya da bağımsız bir karakteri var mıdır?

Soruna kimliğin üç ayrı boyutunu ele alarak bakacak olursak;

a-Dêrsim'de konuşulan Kürtçenin iki lehçesi olan Kurmancca ile Kırmancca, bu bölgenin dışında da konuşulmaktadır. Yani ortada Dêrsim'e özgü ayrı dil ya da lehçeler yok, ortak dil ve lehçeler söz konudur.

b-Dêrsim'de hakim olan dini inanç Aleviliktir. Alevilik ise yine sırf Dêrsim'e özgü değil, Dêrsim dışında da var.

c-"Siyasal kimlik ve kültür" ün "sol" unsuru için de yine benzer bir durum söz konusudur. Elbet Dêrsim'de öteden beri demokratik ve sol harekete önemli ölçüde yakınlık var, bunu inkar edemeyiz. Peki aynı durum başka yerlerde yok mu? Örneğin, Diyarbakır'da sol ve demokratik potansiyel Dêrsim'den daha mı zayıf? Kuzey Kürdistan'da yurtsever hareketin Dêrsim'den çok daha ileri durumda olduğu yerler yok mudur?

Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkilere gelince;

Osmanlı İmparatorluğu ile Sünni Kürt beyleri arasında yapılan işbirliğinin, zaman zaman Alevilere karşı kullanılan bir silaha dönüştüğü doğrudur. Ancak bu konunun başka yanları da var ki birlikte ele alınmadığı zaman, rahatlıkla kimi yanıltıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a-Sünni Kürt feodalleriyle yapılan işbirliği, sadece imparatorlukla Dêrsim arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda değil, bizzat Sünni Kürtlerle ilişkilerde de yöneticiler tarafından sıkça kullanılagelen bir silah oldu. Yani devlet, tıpkı bugün olduğu gibi gerektiğinde Sünnileri de birbirine kırdırdı.

b-Gerek Osmanlı İmparatorluğu ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti, aynı zamanda Dêrsimli feodal ve dini liderlerle de elden geldiğince işbirliği içerisine girmeye, onları kendi amaçları doğrultusunda ve hatta bizzat Dêrsim'e karşı kullanmaya çalıştılar. Dêrsim direnişlerinin yenilgiyle sonuçlanmasında, iç çelişkilerin ve ihanetin sahip olduğu büyük payı unutmamak gerekir. Çarekan Beylerinin uzunca bir dönem Osmanlı Padişahları ile iyi ilişki içerisinde olduklarını, bu aileden kaymakamlık yapanlar bulunduğunu unutmamak gerekir. Muxundulu Sey Usê (Seyid Hüseyin) ve Rayver (Rehber) Qop'un ve benzeri düzinelerce işbirlikçinin yaptıklarını ise özel olarak hatırlatmaya gerek yok sanırım.

c-Her iki devlet de sadece Sünni feodalleri Dêrsim'e ya da Alevilere karşı kullanmakla kalmadı, ellerinden geldikçe Alevileri de Sünnilere karşı kullandılar. 1925 direnişi sırasında, kimi Dêrsimli grupların, devletin yanında yer alarak Sünni inançlı kardeşlerine karşı savaştıkları bilinmeyen bir şey değil.

Demek oluyor ki devletle ilişkiler bakımından kesin bir ayırım yaparak Dêrsimli olmayanları işbirlikçi pozisyonda göstermek, eğer bir kötü niyet eseri değilse, derin bir bilgisizlik örneğidir. "Kürt yurtsever hareketi Dêrsim'den destek istedi ama kendisi ona gereken desteği vermedi" demek de maddi temeli olmayan bir belirlemedir. Dêrsim kendi dışındaki yurtsever mücadeleye hangi kayda değer desteği verdi de, dışarıdan aynısını alamadı?

Açıktır ki sorun, Kürdistan'ın ve Kürt yurtsever hareketinin genel durumuyla ilgilidir. Burada saymaya gerek görmediğimiz ama bilinen nedenlerle Kürt yurtsever hareketi, geçmişte hiç bir dönemde ülke düzeyinde bir birliğe kavuşamadı. O, hemen daima merkezi yönlendiricilikten yoksun, belli bölgelerle sınırlı kaldı. İster Alevi, ister Sünni bölgelerinde olsun; Kürt başkaldırı ve direnişleri sadece meydana geldikleri alanların dışında kalan bölgelerden değil, bizzat o alan içerisinden de yüzde yüzlük bir desteğe hiç bir zaman sahip olamadılar, hatta karşı koymalarla karşılaştılar.

ç-Sünni Kürt beylerinin işbirlikçi olanlarından bahsetmek yetmez, bununla birlikte direnen Kürdistanlı önderleri ve onların önderliğinde gerçekleştirilen bağımsızlığa yönelik başkaldırıları da görmek gerekir.

Dêrsim'in yabancı egemenliğine karşı, yüzyılları alan bir direniş geleneğine sahip olduğu doğrudur. Atalarımızın özgür ve bağımsız yaşamaya yönelik bu tutkusu elbette bizim için gurur vericidir. Bugün yapılması gereken, bu direniş geleneğini bir boş böbürlenme aracı haline getirmek değil, ondan ders çıkartarak günün koşullarına göre sürdürmektir. Açıktır ki Dêrsim'de Kürt yurtseverliği dışında, "Dêrsim yurtseverliği" diye nitelendirilecek bir yurtseverlikten bahsedebilmek için herhangi bir haklı neden mevcut değil. Dêrsim yurtseverliği denilen şey, bu çalışmanın değişik bölümlerinde somut örnekleri verilen Kürt yurtseverliğinin bu bölgedeki yansımasından başka bir şey değil. Diğer bir deyişle onun ta kendisidir.

Bu kesimlerde İdrisi Bitlisi ile ilgili olarak da oldukça ezbere dayanan, ulu orta suçlamalar yapılıyor. Bu kesimlere bakarsanız, İdrisi Bitlisi'nin işbirlikçiliği yüzünden Dêrsimliler çok zarar görmüşler. Oysa başlı başına incelemelere konu olması gereken tarihimizdeki bu olay, bu tür basmakalıp cümlelerle yargılanacak bir şey değil. Örneğin İdrisi Bitlisi'nin Yavuz Sultan Selim ile uzlaştığı dönemin başlarında, Dêrsim'de yönetici Safevi Şahı'nın valisi Nur Ali idi. Nur Ali, zulüm yaptığı ve pek çok kişiyi idam ettiği için halk kendisine karşı ayaklandı. Bu arada yönetimi ona devredip Şah'ın yanına gitmiş olan Rüstem Bey'in geri gelmesi için de haber yollandı. Rüstem Bey, Çaldıran Savaşı'nın ardından Tebriz üzerine yürüyen Yavuz'un

yanına gitti, ne var ki Yavuz 40 adamıyla birlikte kendisini de idam etti. Bunun üzerine Rüstem Bey'in oğlu Pir Hüseyin Bey, kendisine ait Çemişgezek Beyliğinin başına geçebilmek için çare aramaya koyuldu ve sonuçta, o sıralarda Amasya'da bulunan Yavuz Sultan Selim'in, yani babası ile 40 adamının katilinin yanına gitti, ona bağlılığını bildirdi, buna karşılık Yavuz da kendisinin Çemişgezek Beyliğini onayladı ve Dêrsim'e yolladı. Demek oluyor ki o dönemin olayları öyle ucuz işbirlikçilik ya da ihanet türü nitelendirmelerle nitelendirilip bir kenara atılacak türden şeyler değiller. Söz konusu olan, bazı tarihi kişilerin belli koşullarda kendi toplumlarının sorunlarına çare aramaları ve bunun gereği olarak da belli politik adımlar atmalarıdır. Yapılan şeyin doğruluğu ya da yanlışlığı tartışılabilir elbet ama gerçek böyle. Diğer taraftan, İdrisi Bitlisi'nin yaptığı ne ise Dêrsimli Rüstem Bey ile oğlu Pir Hüseyin Bey'in yaptıkları da odur.

Doğru ile Yanlışı Ayırt Etmek

Bugün, Dêrsim insanının, Dêrsim'e sahip çıkma, geçmişi ve bugünüyle kendini tanıma ve tanıtma, dil ve kültür ve kimliğini yaşatma yönündeki çabalarına kimsenin bir diyeceği yok. Keşke Dêrsimliler konu ile ilgili olarak bugün bulundukları noktadan çok daha ileri bir yerlerde olsalardı! Kaldı ki sadece Dêrsimliler için değil, Kürdistan'ın her bölgesinden insanlarımız bakımından gereklidir bu. Ama bütün bunları yaparken, belli bir ulusun bireyleri olduğumuz gerçeğini unutmamamız gerekir. Yöresel planda yapılacak çalışmalar, düzeyi ve niteliği ne olursa olsun, sonuçta ulusal düzeyde yapılanların birer parçasıdır. Diğer bir deyişle bunlar bir bütünün parçalarıdırlar. Şu veya bu nedenle, bu gerçeğe göz kapamak, zorlama ayırımlara yönelmek hem genelde halkımıza, hem de bizzat Dêrsimlilere zarar vermekten öte bir sonuç doğurmaz. Böylesi bir tutum, Dêrsimlilerin kendilerine dönmeleri, kendilerini tanımaları değil, tersine kendilerinden uzaklaşmaları, kendilerini kaybetmeleri demektir.

Dêrsim tarihini öğrenmek, yöre halkının dil, kültür ve kimliğini korumayı savunmak büyük öneme sahiptir ancak bir başına bu yetmez... Bütün bunları yaparken objektiflikten uzaklaşmamak, politik eğilim ve istemlere göre tarih ve kültür yaratmamak, hoşumuza gitmese de gerçeğe saygı duymak ve kıskançlıkla ona sarılmak gerekir. Ne var ki bu alanda hayli aktif olan Dêrsimlilerin bir bölümünün çabaları hiç de bu çerçevede değil... "Ne olursa olsun Kürtlerinkine benzemesin" anlayışı bu gibilerini ciddi yanlışlıklara sürüklüyor ve sonuçta da sözüm ona sahiplenmeye çalıştıkları davaya zarar verir duruma düşüyorlar.

17. 9. Sol Hareket ve Asimilasyon

Türkiye sol hareketinin Kürt sorununa bakış açısı ve asimilasyondaki rolüne değinirken, bütünü kapsayan bir genelleme yapmak hayli güçtür. 12 Eylül 1980 darbesinden önceki dönemde çok parçalı bir yapıya sahip olan sol örgütlerin Kürt sorunu ile ilgili görüşleri arasında önemli farklar vardı. Bu bakımdan, yapılacak genellemeler, bir bütün olarak solun durumunu öğrenmek bakımından yetersiz kalır. Solda, şovenist tavra sahip olan ve Kürt sorunundan bahsetseler bile bunu sadece taktik gereği yapanlar gibi, Kürt halkı için kendi kaderini belirleme hakkını savunmakta tereddüt göstermeyen samimi kesimler de vardı. Ve şu bir gerçek ki Kürt yurtseverleri ile Türkiyeli sol ve demokratik güçler, zaaf ve eksikliklerine rağmen birçok mevzide omuz omuza mücadele verdiler, üniversiteler örneğinde olduğu gibi faşist saldırıları birlikte göğüslediler; birlikte grev ve mitingler organize ettiler, zindanları birlikte paylaştılar, TÖBDER'in çalışmaları örneğinde olduğu gibi, sadece Türkiye ve Kürdistan'da değil, uluslararası alanda başarılı adımların altına imza attılar.

Dolayısıyla sol hareketin, özellikle de Kürt Alevi bölgelerinde yol açtığı yanlışlara, asimilasyona katkı sağlayan, onu hızlandıran tutumuna kısaca değinirken, birlikte verilen zor ve onurlu mücadeleyi, bu yolda ödenen ağır bedelleri gözden uzak tutmamak gerektiğine inanıyorum.

Bu önemli gerçeğin altını çizdikten sonra, şimdi de gelelim üzerinde asıl durmak istediğimiz konuya; sol hareket ve asimilasyon konusuna...

Hemen belirtmek gerekir ki sol hareketin Dêrsim başta olmak üzere Kürt Alevi kitle içerisinde etkili olması, asimilasyonun mesafe almasında müthiş derecede etkili oldu. Elbet sol örgütler oturup Kürtleri asimile etmek amacıyla özel programlar hazırlamadılar ama ortaya koydukları ideolojik-politik hat, pratikte yürüttükleri çalışmalar ve günlük yaşamda yaptıkları, asimilasyonu meşrulaştıran ve onu hızlandıran bir nitelikte oldu. Buradaki "meşrulaştırma" kavramına açıklık getirmek gerektiği kanısındayım.

Şunu unutmamak gerekir; asimilasyon devletten kaynaklandığı sürece, halk kitleleri açısından yabancı bir gücün harcadığı bir çaba, bir dış müdahale olarak algılanır ve bu da etkisinin sınırlı kalmasına neden olur. Ama asimilasyona hizmet edecek çaba ve davranışlar, o toplumun bireylerinden kaynaklandığı zaman, doğal karşılanmaları ve benimsenmeleri kolaylaşır. Çünkü artık o söylem ve uygulama yabancıya ait değil, kendilerinden olan birilerine aittir. Bu ise bir meşrulaşma halidir ve benimsenmesi de göreceli olarak daha da kolay olur.

İstisnalar bir yana, Türkiye sol hareketinin Kürt sorununa bakış açısını irdelerken, en başta da onun sahip olduğu yanlış enternasyonalizm anlayışı ile buna denk düşen örgütlenme ve mücadele stratejisine parmak basmak gerekir. Kürt halkı, denilebilir ki yerküremizin hiç bir yerinde rastlanmayacak

ölçüde ağır ulusal baskı altında iken, sol hareketin kitlelere sunduğu program, ajitasyon ve propagandası, Türkiye devrimi için mücadele idi. Çıkarları bu sistemle çelişen bütün güçler birlikte mücadele verecek, devrim başarıya ulaşacak ve işbaşına gelecek devrimci iktidar, öteki tüm sorunlar gibi ulusal sorunu da çözüme kavuşturacak, halkların barış içerisinde birlikte yaşamalarını sağlamış olacaktı.

Bu ideolojik hatta bağlı olarak solun bir kesimi Kürtlerin kendi örgütlerini kurmalarına bile karşı çıktı, bu işi yapanları devrimci safları bölmekle suçladı. Diğer bir kesimi, bu hakka karşı çıkmamakla birlikte, Türkiye genelinde birlikte devrimi başarmayı tek alternatif olarak benimsedi. Üçüncü grup ise devrimin Türkiye genelinde başarıya ulaşmasından önce de, koşulların Kürt ulusal kurtuluş mücadelesinin başarısı için elverişli hale gelebileceğini ve böyle bir durumda Kürtlerin Türkiye devrimini beklemeden kendi ayrı devletini kurabileceğini kabul eden bir anlayışa sahipti ki bu anlayış, aynı zamanda Kürt örgütlerine aitti.

Oysa, örgütlenme ve iktidarı ele geçirme mücadelesinin yol ve yöntemleri nasıl olursa olsun, devrimin Türkiye'de çözeceği sorunlar ile Kürdistan'da çözeceği sorunlar arasında benzer yanlar olsa da temelde farklıydı. Varlığı bile inkar edilen bir ulusun, bu durumda olmayan egemen ulus ile aynı devrim hedeflerine sahip olduğunu düşünmek tabii ki gerçekçi bir değerlendirme olamazdı.

Türk sol hareketinin küçümsenmeyecek bir bölümünün, Kürt halkının ulusal-demokratik mücadelesine ve bunun bir parçası olarak, geçmişte Türkiye Cumhuriyeti kuruluş döneminden başlayarak ortaya çıkmış olan başkaldırı ve direnişlere bakışı da genellikle Kemalist kalıplara göre oldu. Esasında bu, uluslararası sosyalist hareketin ve somutta Komüntern'in de bir geleneğiydi. Sol, sürekli "Parçanın bütüne tabi kılınması ve gerektiğinde feda edilmesi" şablonunun arkasına saklandı ve Kürt halkının meşru haklarını hep görmezlikten geldi. Bu şabloncu tutum nedeniyle bu halkın, yerden göğe kadar haklı mücadelesi temelsiz ve haksız suçlamalara maruz kaldı. "Kardeş" komünist partilere verdirilen raporlar esas alınarak o, feodal ve gericilik damgası ile damgalanmak istendi. Daha da ötesi, Kürdistan'ı paylaşmış olan devletlerin soykırım düzeyine varan barbarlıkları bile yine aynı ya da benzer gerekçelerle sessizlikle geçiştirildi veya desteklendi.

Peki söz konusu Kürt direnişleri ya da isyanları neden gericiydiler? Söz gelimi Ankara'daki Kemalist yönetim neyin peşindeydi? Söylendiği gibi bir reform programı var mıydı onun? Olsa bile, bu, bir ulusun kölelik zincirlerine vurulmasını haklı kılar mıydı? Kürtler ne istiyorlardı? İsteselerdi, pekala hükümetle uzlaşıp çıkarlarını üst düzeyde koruma olanağına sahip olan direniş ve isyan liderleri onca büyük riskleri neden göze alıyor ve ağır bedeller ödüyorlar? Ne yazık ki sorunun bu yanı da, Sovyetler Birliği ve Çin gibi ülkeleri olduğu kadar, Türkiyeli "keskin devrimci" grupları da hiç ilgilendirmedi.

Kürdistan'ın öteki parçalarındaki Kürt özgürlük hareketi ile ilgili değerlendirmeler bakımından da yine aynı ezbere kalıpların dışına çıkılamadı. Sol hareket, dünyanın kendilerine en uzak parçalarındaki ulusal kurtuluş hareketlerine, ilerici ve demokratik mücadeleye sempati besledi, onları destekledi. Bütün bu hareketlere ilişkin kitaplar bu çevrelerin ellerinden düşmez oldu. Periyodik yayınlar, bu hareketlere ait haber ve yorumlarla dolup taşıyordu. Ama aynı sol, burnunun dibindeki Kürdistan'ın öteki parçalarında, örneğin Irak Kürdistan'ında olanlar üzerinde düşünme gereği dahi duymadı. Örneğin, KDP nasıl bir partiydi, programında neler vardı ya da hangi amaçları gerçekleştirmek için mücadele ediyordu? Hareketin lideri Mustafa Barzani kimdi, Kürdistan'da, Irak'ta ve bölgede nasıl bir rol ve etkiye sahipti? Bütün bunlar solun gündemini fazla meşgul etmedi. Barzani'nin aleyhine çok şey yazan sol ve sözüm ona demokrat kesimler, yanı başındaki Güney Kürdistan dağlarına gidip alabildiğine eleştirdikleri bu hareketin yöneticileriyle bir tek röportaj yapma gereği bile duymadılar. Bırakalım Türk solunu, Marksizm-Leninizm'den çokça bahseden Kürt yurtsever örgütleri içerisinde bile doğru dürüst bir araştırmaya dayanmadan, Barzani'yi ve liderliğindeki hareketi Sosyalist sisteme karşı gösteren, bundan da öte, hainlik damgası ile damgalayanlar oldu.

Solun, ikinci ve çok önemli bir diğer yanlışı ise dil ve kültüre ilişkin hakları küçümsemesi, bu konuya ilişkin çalışmaları, "burjuva talepler" nitelemesiyle reddetmesiydi.

Daha önceleri, Kürtleri dilinden, kültüründen, kimliğinden, gelenek ve töresinden uzaklaştırmak isteyen tek güç devletti. Oysa şimdi başka amaçlarla da olsa aynı şeyler, kurtarıcı rolüne soyunmuş sol gruplar tarafından uygulanıyordu. Yerli sol grup militanlarının bu tavrı ise özellikle çocuklar açısından çok etkileyici olmaktaydı. Çünkü bu tavrı sergileyenler, çocukların kendi gözlerinde alabildiğine büyüttükleri ve örnek aldıkları ablaları, ağabeyleri ya da anne ve babalarıydılar. Onlar, "Dil önemli değil, işçi sınıfının dili birdir" diyorlardıysa doğruydu bu. O halde hazır okul dili olan Türkçe varken, Kürtçe ile zaman kaybetmeye ne gerek vardı? Zaten gazeteleri, dergileri, kitapları da Türkçeydi. Konuşmaları, ateşli devrimci tartışmaları hep Türkçe ile oluyordu. Dinledikleri devrimci müzik de öyle. Pir Sultan Abdal'ın şiirleri Türkçe idi, Ruhi Su, Mahsuni ve ötekiler hep Türkçe söylüyorlardı.

Din ise zaten afyondu. Din adamları, halkı sömüren kenelerden başka bir şey değillerdi. Dini inanç ve ibadet gibi gelenek ve töreler de öyle idi. Cem yapmak, gülbank vermek ve almak, ziyarete gitmek vs. eski ve gericiliğin göstergesi olan işlerdi. Devrimcilik bunlara kesin karşı olmayı gerektiriyordu. Bütün bu gerici şeylerin ortadan kaldırılmaları için, gerektiğinde devrimci şiddet dahil her yola başvurulabilirdi.

Düşünün ki bir bölgeye ya da ülkeye gidiyorsunuz, devrimden bahsedip baskı altındaki bir halkı yanınıza çekmeye çalışıyorsunuz fakat o halkın somut sorunları ile ilgili bir programınız yok. Onun, kendi örgütlerini ve kurumlarını oluşturmayı bile devrimci mücadelenin çıkarlarına ters buluyor, ulusal-demokratik taleplerinin çözümünü devrimden sonraya atıyorsunuz. Bu nedir? Bu, o halkı dilinden, kültüründen, kimliğinden, tarihinden, ülkesine sahip çıkma bilincinden ve ulusal kurumlarını oluşturma isteminden uzaklaştırmak, kendi kendisine yabancılaştırmaktır.

Bu satırların yazarı, ailede, kardeşlerine Kürtçe konuşmayı yasaklayan sol örgüt elemanlarının yakından tanığıdır. Dil, kültür, kimlik, dini inanca ilişkin taleplerin önemli olmadığını söyleyen, kendi ana dilini konuşmamak için inatla direnen "devrimcilerle" çok tartışmıştır.

Ve yine bir insan düşünün ki kendi ana diline, kültürüne, kimliğine, tarihine, ailesinin dini inancına herhangi bir ilgi duymuyor. Kendi dili ile okuma-yazma öğrenmeye çaba harcamıyor. Onunla şiir, hikaye, roman okumaya, müzik dinlemeye meraklı değil. Halkının kültürel değerleri, tarihi onun için bir anlam ifade etmiyor. Hatta bazen bunlardan utanç duyuyor.

Açıktır ki bu durum, sömürge ve yarı-sömürge ülke halklarının yabancı güçlere karşı verdikleri mücadelenin pratiği ile de uyuşmuyordu. Çin, Hindistan, Afrika, Küba, Vietnam vb. ülkelerin halkları, ulusal kurtuluş mücadelesi verirlerken, kendi devrimlerini, ezen ulusun işçi sınıfının kurtuluşundan sonraya bırakmadılar. Kimse Angola, Mozambik, Cezayir ve Vietnam halkları için böyle bir şey düşünmedi, bugün Filistin halkı için de düşünmüyor. Yine ezilen halklar içerisinde kimse, kendi dilini, kültürünü, kimliğini ve tarihini küçümsemedi, onlara ilgisiz kalmadı. Ne Mao, ne Gandi, ne Castro, ne de Yaser Arafat! Tersine, baskı altındaki halkların mücadelelerinde, bu gibi değerlerin korunması ve geliştirilmesi hep temel hedefler arasında yer aldı.

Derken, 12 Eylül cuntası işbaşına geldi ve ondan önce her gün devrim kapıda imiş gibi konuşan sol, hiç bir yerde herhangi bir direniş eylemi gerçekleştiremeden darmadağın oldu. Solcu gençler, ya bulundukları yerleri terk edip uzaklaştılar, ya da zindanlara düşüp katledildiler. Savunmasız kitle ise bir çırpıda azgın faşist terörle baş başa kaldı. Bu, sadece sol örgütler için değil, bir bütün olarak daha iyi bir geleceğe kavuşma umudu taşıyan kitlenin tamamı bakımından acı bir yenilgiydi. Devrim hayalleri bir çırpıda toz-buz olan insanlar, derin bir sükutu hayal içerisindeydiler.

Kuşkusuz kayda değer bir kitle kesiminin, 12 Eylülden bir süre sonra sisteme doğru meyletmesi ve kendilerine zulüm edenlerin kanatları altına sığınmak suretiyle kurtulmaya çalışmalarında, bu arada asimilasyonun, "Aleviler Türk ve Müslüman'dır" propagandasının taraftar bulmasında bütün bunların önemli ölçüde payı var.

17. 10. Kürt Yurtsever Hareketi, Lehçeler Konusu ve Asimilasyon

Yurtsever örgütlerin yeni bir ivme ile daha yaygın ve güçlü bir şekilde sahneye çıkmaya başladıkları 1975'lerde, sol, Kürdistan'ın Alevi bölgelerinde önemli derecede etkindi. Dolayısıyla da Kürt yurtsever hareketi, onun yarattığı blokajı aşıp bu bölgelere girmekte hayli güçlüklerle karşılaştı. Özgürlük Grubu olarak bilinen PSK'nin, Alevi ve Sünnilerin iç içe yaşadıkları Bingöl'ün Kiğı ilçesi ve çevresi ile Maraş-Kırıkhan-Adana hattında sahip olduğu destek, yurtsever hareketin Alevi bölgelerinde elde ettiği kayda değer başarılardan biriydi. PKK'nin Alevi bölgelerinde destek görmesi de, kimilerinin sandığı gibi silahlı mücadelenin başlamasından sonraki dönemin bir olgusu değil. Aslında PKK Dêrsim'de, daha taraftarlarının UKO'cular olarak bilindiği dönemde gençlik arasında belli bir desteğe sahipti. Sol hareketin, ağırlıkla silahlı mücadeleyi temel mücadele biçimi olarak seçmiş olması, ajitasyon ve propagandasını bunun üzerine inşa etmesi, aynı yöntemi tek mücadele biçimi olarak benimsemiş olan PKK'nin taban bulmasına uygun zemin yaratıyordu. Üstelik, PKK'nin her fırsatta vurgu yaptığı Kürt ve Kürdistan terimleri, sol'un işçi sınıfı devrimi sloganlarına oranla daha cazip gelmekteydi.

Kürt Alevi kesiminde belli ölçüde taban tutturabilen yurtsever Kürdistani örgütlerden bahsederken KAWA'yı da unutmamak gerekir. İdeolojik olarak Maoist çizgiye sahip olan bu grup da, PKK dışındaki öteki Kürt örgütleri gibi, 12 Eylül'den sonra hızla eridi ve kayda değer bir etkinliği kalmadı.

Kırmancların (Zazaların) Kürt olmadıklarını ileri süren çevrelerin, Kürt yurtsever hareketine yönelttikleri eleştiriler, esas olarak Kırmanccanın (Zazacanın) Kürt dilinin bir lehçesi olarak kabulü noktasında yoğunlaşmaktadır. Bu görüşte olanlara göre, Kırmanccanın lehçe olduğunu söylemek hem tespit olarak doğru değil hem de bu görüş, ister istemez onun geri plana itilmesine ve asimile edilmesine neden olur. Aynı çevrelerin önemlice bir kesimi, Kürt örgütlerini, resmi kimliği ve dili (Kürtlüğü ve Kurmanccayı) dayatmakla suçluyor ve asimilasyoncu olarak ilan ediyorlar. Aralarında, Kürt yurtsever güçlerini Türk sömürgecileri ile aynı saflarda, hatta ondan daha tehlikeli asimilasyoncular olarak görenler de var.

Peki gerçekte durum nedir, ona kısaca göz atmaya çalışalım.

1-Her şeyden önce, bahsi geçen çevreler bu tür görüşlerini dile getirirlerken, Kürt örgütlerine ait olmayan bir yaklaşımı onlara aitmiş gibi gösteriyor, eleştiri ve suçlamalarını bu yakıştırma üzerine inşa ediyorlar. Kasıtlı olarak Kürt yurtsever hareketine mal edilmek istenen görüşlerden biri, Kürt örgütlerinin, Kırmanccayı (Zazacayı) Kurmanccanın (Kırdaskinin) bir

lehçesi olarak gördükleri şeklindedir. Oysa gerçek öyle değil. Kürt örgütleri, Kırmanccayı (Zazacayı) Kurmanccanın (Kırdaskinin) lehçesi olarak görmezler. Onlara göre bunların her ikisi de Kürt dilinin lehçeleridir ve birbirlerine her bakımdan eşitler.

2-Bir dönem, bu çevrenin yayınladığı dergilerden biri de eleştirilerini şu cümlelerle dile getirmişti:

> "Bize 'resmi dil', yani kendi dillerini (Kırdaşki/Kurrki) dayatanlar ise, şimdiye kadar bizim karşımızda yer alanların yanında yer almak istediklerini de göstermiş oldular."[533]

Oysa, her şeyden önce bir resmi dilleri yok, olmayınca da onun dayatılması söz konusu olamaz. Zaten Kürt örgütlerinin, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlere, *"Kendi lehçenizi bir kenara bırakın, onu unutun, bunun yerine kurmancca öğrenin"* tarzında bir dayatmada bulunduklarına ilişkin herhangi bir somut olay ya da kanıt yok. Bu saptama da ötekiler gibi gerçeği yansıtmaktan uzak ve hayal ürünüdür. Elbet, ileride Kürdistan kurulduğunda, resmi dili Kurmancca olacak tarzında tekçi ve yanlış görüşte olanlar var ama bunların da söylendiği tarzda Kırmanccayı yasaklamak gibi bir tavır içerisinde olmadıkları göz önündedir.

3-Dil, din ve etnik kimlik gibi konuları tartışmak, bunlara ilişkin yeni görüşler ortaya atmak doğaldır. Kırmanccanın Kürtçenin lehçesi, bu lehçeyi konuşanların da etnik olarak Kürt olmadıklarını söylemek bakımından da durum böyledir. Sonuçta Kırmancca Kürtçe, Zazalar etnik olarak Kürt olsalar da olmasalar da varlar. Bir toplumsal grup, bir halk olarak var olduklarına göre, hakları da var demektir. Etnik ve dini kimlikleri, siyasal görüşleri ne olursa olsun, başka halklarla her bakımdan eşit ve özgür yaşamak, herkes kadar onların da hakkıdır.

"Kırmancca (Zazaca) Kürtçenin lehçesidir demek, mutlaka onun asimile edilmesine neden olur," şeklindeki görüş de yine doğru değil. Bu konu, belli bir toplumsal grup tarafından konuşulan dilin bağımsız bir dil ya da lehçe olmasından çok, asıl olarak iktidarı elde tutan politik otoritenin tutumuna, onun demokratik davranıp davranmamasına bağlıdır. Politik otorite, pekala farklı dil ve lehçelere karşı eşit mesafede durup onlara eşit gelişme olanağı sağlayabilir. Ya da tam tersini yaparak kontrol ettiği coğrafya parçasında var olan dillerden bir tanesini esas alır ve onu zorla öteki toplumsal kesimlere kabul ettirmek isteyebilir. Türk devlet politikası bunun en aşırı uca vardırılmış örneğidir.

Söylemeye gerek yok ki dil ile ilgili sorunlar, politik kaygıların dışında, akademik düzeyde ele alınıp tartışılması gereken sorunlardır. Bir toplumsal grubun etnik olarak bir halka mensup olup olmadığı sorunu da öyle... Bunlar, belli politikaların aracı olarak düşünülüp gündemleştirildiğinde herhangi bir sağlıklı sonuca ulaşabilme olanağı daha baştan itibaren ortadan kalkar.

533-Ware 8. sayı, s. 59

Ne var ki 1980'li yılların ortalarından başlayarak Kırmanccanın Kürtçenin lehçesi, bunu konuşanların ise Kürt olmadıkları görüşünün gündeme girişi tam da böyle oldu. Bu konuyu irdelerken öncelikle şu gerçeğin altını çizmek gerekir:

Balısi geçen yıllardan önce, Kürtlerden hiç kimse ve hiç bir çevre, ne Kırmanccanın (Zazacanın) kendisi ve ne de onu konuşanların etnik kimliği ile ilgili olarak bahsedilen tarzda bir kuşkuyu ya da görüşü dile getirmiş değil. Kırmanccayı (Zazacayı) konuşanlar dahil, Kürtlerin tamamı bakımından oldum olası, Kırmancca Kürt dilinin bir lehçesi, onu konuşanlar ise Kürt'türler. O halde bu kabullenmenin yanlış olduğunu söyleyebilmek için, kanıt niteliğinde yeni bulguların ortaya çıkmış olması gerekir. Söylemeye gerek yok ki böyle bir durum da söz konusu değildi. Kürt halkının dili, kimliği ve tarihi ile ilgili olarak yeni bir tezi tartışmaya açmak için, ortada herhangi bir haklı neden yoktu. Kürtlerle ilgili bilgiler daha önce nasıldıysalar, o an da öyle idiler.

Gerçek şu ki bu konunun güncelleşmesi, sosyolojik, tarihi ve kültürel bulguların dışında tümüyle politik nedenlere bağlı olarak ortaya çıktı ki bu konuya ilişkin daha geniş bilgiler, Kırmancların (Zazaların) kimliklerinin irdelendiği bölümde yer almaktadır.

Sorun, belli politik hedeflere ulaşabilmenin bir aracı olarak ya da onlara gerekçe bulmak amacıyla gündemleştirilince de, yeni "tezin" sahipleri, kamuoyunun karşısına, inandırıcı gerekçelerle çıkmakta başarısız kaldılar. Onlar bunun yerine, soyut sloganlara sarıldılar ve Kürt yurtseverlerine, gerçekle bağdaşır yanı olmayan eleştiriler hatta suçlamalar yönelttiler.

Beri taraftan, söylemeye gerek yok ki Kırmanccayı ya da Zazacayı Kürtçenin lehçesi, bu lehçeyi konuşanları ise Kürt kabul eden görüş, herhangi bir politik gücün, yani somutta Kürt örgütlerinin ortaya attığı bir belirleme değil. Bu, tarihten gelen ve her iki lehçeyi konuşanlar tarafından da benimsenmiş olan bir olgudur.

Sonuçta, söz konusu iddianın sahiplerinden bazıları, Kürtlere duydukları tepkiyi o derece ileriye götürdüler ve halen de götürüyorlar ki, Türk devleti asıl hedef olmaktan çıkıp ikinci plana düşüyor. Baş tehlike, "kur" diye adlandırılan Kürtler ve onların örgütleridir. Dêrsimliler tarafından oluşturulmuş kimi dernek yönetimlerinin, kendilerini Kürt olarak görenleri derneklerde barındırmak istememeleri ve yine bu anlayışta olanların üyelik başvurularını reddetmeleri, kimileri bakımından inanılması zor bir durum ama gerçek böyledir. En katı Türk milliyetçisi örgütlerin bile artık başvurmakta zorlandıkları ve hatta aştıkları bir anlayışın bazı Alevi örgütleri ile Dêrsimlilere ait derneklerde yaşıyor olması, bu kesimlerde gerici eğilimlerin kat ettiği mesafenin görülmesi bakımından ilginç olsa gerek. Bu satırların yazarı, Avrupa'ya gelip de iltica başvurusunda bulunduğu zaman Kürt olduğunu ve bu yüzden baskı gördüğünü söyleyen ama ayakları yere basar basmaz "Kürt" sözcüğünü duymaya bile tahammül göstermeyen, kendisine

yardım etmiş yurtsever Kürt derneklerini adeta düşman gören tiplerin yabancısı değil. Bu tipler, herhangi bir insan için normal kabul edilemeyecek derecede, Kürtlere ve onlara ait sembollere tahammülsüz ve tepkicidirler. Dêrsimlilerden Kürt, Dêrsim'den ise Kürdistan diye bahsettiği için Şerefname'ye "Şerefsizname" diyecek kadar çığırdan çıkmış bir tepkiciliktir bu. Bu gibilerin konuşma ve davranışlarına baktığınızda, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerin karşılaştıkları bütün sorunların Kürt yurtseverlerinden kaynaklandığı izlenimi edinirsiniz. Bunlara göre, Kürt yurtsever hareketinde yer alan Kırmanclar (Zazalar) haindirler.

> "20 yıldır, Kurolar Kırmanc propagandası ile halkımızı kandırıyor, halkımızın politikada ve kültürde bir adım ileri gitmesine izin vermiyorlar. Tabi bu işte artık ustalaşmışlar, kendileri karşımıza çıkmaya cesaret edemiyor, hainlerimizi tembihleyip bize saldırtıyorlar."[534]
>
> "... Geçmiş nesiller tümü ile karanlıkta idiler, politik açıdan ne yapmak gerektiğinden haberdar değillerdi, özgürlüğün yolunu bilmiyorlardı. Bu yüzden de Türklere, Kurlara ve Kırdaslara çoban ve hizmetkar oldular; hala da onların emirlerine uygun olarak kendilerine hizmet ediyorlar. Bu hizmetkar ve çobanlar, bununla da yetinmiyor, Türk'ten çok Türkçülük, Kur'dan çok Kürtçülük yapıyor; onlardan daha çok Zaza milletinin dil, kültür ve özgürlüğüne karşı çıkıyorlar... Kurlar televizyonlarını kurmuşlar, ara sıra bunlardan bazılarını çağırıyor, Zazaki konuşturuyorlar ki bu yolla daha başkalarını da kandırıp yanlarına götürebilsinler ve hizmetkarlık yaptırsınlar. Aslında Kurlar, böylelerine bal yedirmiyor, sadece dudaklarına sürüp çalıştırıyorlar. Bir söz var; derler ki, 'Eşek nereye giderse gitsin, semeri hazırdır'..."[535]

Bu gülünççe iddia ve saptamaların yorumunu okuyucuya bırakalım ve şu kadarını söyleyelim. Bu satırların yazarı olan Z. Selcan, geçmişte Kürt örgütlerinde çalıştı. Onların gecelerinde Kırmancca (Zazaca) konuşma, yine aynı lehçe ile sunuculuk ve müzik programları yapma görevlerini yerine getirdi. O zaman müzik programlarında Kürt ve Kürdistan temalarına oldukça geniş yer veriyordu ki aynı durum kasetlerinde de var. Onun, Kürt örgütlerine ait çeşitli yayınlarda yayınlandığı derleme ve makaleleri de aynı nitelikteler. Kendisi bu yazılarda Kırmancların Kürt, "Kırmanciye"nin ise Kürtlük olduğunu söylüyordu.[536] Sonra gün geldi, bütün bu söylediklerinin tam tersi şeyler söylemeye ve birlikte çalıştığı insanlara en olmaz yöntemlerle çamur atmaya başladı; ne değişmişti acaba?

4-Kürt örgütlerinin tıpkı Türk devleti gibi hatta kimilerine göre ondan da fazla Kurmancca konuşanları asimile ettiğine veya etmek istediğine ilişkin göstergeler ne?

Açıktır ki devlet Kurmancca ya da Kırmancca konuşan farkı gözetmeksizin bütün Kürtleri asimile etmek istiyor ve bu amaçla da Kürt dilini yasaklıyor, Kürtçenin okullarda okutulmasına, radyo ve televizyonlarda yayın dili olarak kullanılmasına, toplantı ve mitinglerde, resmi dairelerde konuşulmasına

534-Zaza-TV Gecesi, Dusiburg, 30 Mart 2008, Kırmanccadan çeviri: Munzur Çem

535-31. 03. 2001 günü Zazaistan Sesi Gecesi'nde, yapılan konuşmadan, Vengê Zazaistan No. 3, Kırmanccadan Türkçeye çeviri: Munzur Çem

536-Bir örnek için Bkz. Paris Kürt Enstitüsünün yayını, Hevi, s. 1, s. 113

engel oluyor, Kürt müziğinin ve folklorunun serpilip gelişmesinin önüne engeller çıkartıyor, Kürt geleneklerinin kaybolması için çabalıyor, Kürt kimliğini ve tarihini yok sayıyor ve nihayet Kürt kültürel değerlerini Türklere aitmiş gibi göstermeye çalışıyor vs. Kürt halkının çok ağır bedeller ödeyerek verdiği mücadele sonucu, son dönemde, politikada gedikler açılmaya başladıysa da, sistemin yasakçı ve baskıcı özü henüz değişmiş değil.

Devlet, asimilasyon politikasını bu yöntemlerle yürütüyor, peki ya Kürt örgütleri hangi çabayla, hangi yol ve yöntemlere başvurarak Kırmancca (Zazaca) konuşanları asimile etmek istiyorlar acaba? Kürt örgütlerinin Kırmanccanın konuşulmasına, onun yazılı ve görsel basında kullanılmasına, onunla eğitim görülmesine, kültürel etkinliklerde bulunulmasına vs. engel olmak gibi bir çabası mı var?

Yine çok ilginçtir, Kürt örgütlerini Kırmancca konuşanları (Zazaları) asimile etmeye çalışmakla suçlayanlar arasında, daha önceki dönemlerde Kürt yurtseverlerini burjuva milliyetçiliği yapmakla, işçi sınıfının saflarını bölmekle vs. suçlayan sol örgütlerin militanları da var. Eski örgütlerinde iken dil, kültür ve kimliğe ilişkin haklar akıllarına bile gelmiyordu. Hatta onlara göre bunlar "burjuva taleplerdi," bunlar için mücadele vermek, "milliyetçilik" ve ondan da öte "gericilikti." Kendilerini Marksist-Leninist olarak nitelendiren örgütlerin bu nedenle Kürt örgütlerine yönelttikleri ağır suçlama ve eleştiriler arşivlerde duruyor.

Bu konuyu bitirmeden önce son bir noktaya daha okuyucunun dikkatini çekmek istiyorum. Kürt örgütlerinin dile ilişkin politikaları yanlış da olsa, hatta bu örgütler, kimilerinin iddia ettikleri gibi asimilasyoncu da olsalar, bundan, Kırmanccanın (Zazacanın) Kürtçenin bir lehçesi, onu konuşanların ise Kürt olmadıkları sonucu çıkmaz. Bunlar birbirlerinden çok farklı şeylerdir. Böyle bir politika nedeniyle Kürt örgütlerini eleştirmek başka, Kırmanclara (Zazalara) soy aramaya kalkışmak başka.

Beri taraftan bugüne kadar yaşananlar gösteriyor ki, dil üzerine kopartılan onca fırtına, özünde politik bir manevra olmaktan öte bir şey değil. Nitekim, Kürt örgütlerini Kırmanccayı asimile etmek istemekle suçlayan ve dile sahip çıkma adına çok şey söyleyenlerin, pratikte yaptıkları fazla bir şey yok. Derneklerinde konuşulan dil bile nerdeyse tümüyle Türkçedir. Bu yüzden de politik olarak kendileri ile aynı görüşte olmayan çevrelerin, dil üzerine yaptıkları ciddi çalışmalar hiç de kendilerini ilgilendirmiyor. Hatta, bundan rahatsızlık duyanlar bile var.

17. 11. Kürt Örgütlerinin Dil, Kültür ve Kimlik Konularında Yaptığı Çalışmalara Örnekler

Yeri gelmişken, Kürt örgütlerinin aktif şekilde faaliyet gösterdikleri 1975-1980'e denk düşen beş yıllık sürede, dil ve kültür alanında yaptıklarına kısaca bir göz atalım:

Kürt örgütleri bu dönemde, Kürt dili, kültürü ve tarihi üzerine aktif bir çalışma yaptılar ve o güne kadar tabu olan pek çok konuyu tartışma gündemine soktular. Kültür dernekleri oluşturuldu. Etkin folklor çalışması yapıldı. Newroz kutlamaları yaygınlaştırılıp kitleselleştirildi. Çıkartılan gazete, dergi ve kitaplarda Kürtçeye yer verildi vs. 1956 yıllında kurulan Tunceli Kültür Derneğinin yayını olan ve daha önce de bahsi geçen Ceride-î Dêrsim'de kelime ve cümleler şeklinde de olsa Kurmancca ya da Kırmancca tekstlere yer verildi. Bugünün gözüyle olaya bakıldığında, bu tekstler elbet bir şey sayılmaz. Ama, o dönemin koşulları gözetilerek üzerinde düşünüldüğünde, Kürtçe bir tek sözcüğün yazılmış olması, hem çok önemli hem de riskliydi.[537]

1963 yılında İstanbul'da yayınlanan Roja Newe'den sonra ilk kez bu yıllarda aylık Özgürlük Yolu dergisi, daha sonra 15 günlük Kürtçe-Türkçe Roja Welat gazetesi ile Devrimci Demokrat Gençlik dergilerinde Kırmanckiye (Zazakiye) yer verildi. 4 sayı çıkabilen Tirêj dergisi ise zaten sadece Kırmancca ve Kurmancca, yani Kürtçe idi. Özgürlük Yolu dergisi hakkında, yayınladığı Dêrsim halk türküleri nedeniyle dava açıldığını ve toplatma kararları verildiğini hatırlıyorum. 1979-80 yıllarında Devrimci Yol çevresi tarafından çıkartılan Demokrat gazetesinde yazar Mehmet Bayrak tarafından yine Dêrsim yöresinden Kırmancca halk türkülerine yer verilmişti. Almanya'da faaliyet gösteren ve 1979 yılında KOMKAR'ı oluşturacak olan Kürt dernekleri özellikle de Dêrsim yöresine ait Kırmancca halk türkülerini içeren müzik kasetlerinin çıkartılmasına ve dağıtılmasına aktif destek veriyorlardı. Yine aynı dernekler tarafından Almanya'da düzenlenen kültür gecelerinde de Kurmancca ve Kırmancca birlikte yer almaktaydı.

Bu yıllarda, dil ve kültür alanında herhangi bir çalışması olmayan tek Kürt örgütü PKK idi. Çünkü PKK bu dönemde, bir bütün olarak legal çalışmaları ve silahlı mücadele dışındaki mücadele yöntemlerini reddeden bir politik çizgiye sahipti.

Elbet, 1975-80 döneminde yapılanları yetersiz görmek ve çeşitli yönlerden eleştirmek mümkün ki bu satırların yazarının görüşü de bu yöndedir. Ama on yıllarca Kürt halkına karşı sürdürülmüş olan sindirme ve yok etme politikası sonucu oluşmuş tabuları yıkmanın kolay olmadığını da kabul etmek gerekir. Bırakalım Kürtçe ile yazmayı ve Kürt kültürüne ilişkin faaliyette bulunmayı, Kürt sözcüğünü kullanmanın dahi ağır bedeller ödemeye neden olabileceği bir ortamda, bu çalışmaları yapmak büyük cesaret ve fedakarlık isteyen bir şeydi.

Söylemeye gerek yok ki söz konusu 5 yıllık kısa dönem, Kürt tarihi,

---

537-1957-58 yıllarında o dönem İstanbul'da okuyan yakın köylümüz bir gencin (yanılmıyorsam Yusuf Kaçar'dı) getirdiği bu gazeteye bakarken bir yerde "Nono Cew, Dowo tirs" sözcüklerine rastlamıştım. Bu beni o kadar etkilemiş, o kadar keyiflendirmişti ki kelimelerle anlatmakta zorluk çekiyorum. O gün bugündür, o olayı, aynı hazzı duyarak düşünüyorum.

özellikle Kürt direniş ve başkaldırıları ile ilgili gerçekleri açığa çıkarmak bakımından oldukça verimli bir dönem oldu. Kürt örgütlerinin bu çabası sayesinde, Türk sömürgeciliğinin Kürdistan'daki ideolojik etkisi büyük ölçüde kırıldı. Alevi'si, Sünni'si, Yezidi'siyle, Kırmancca ya da Kurmancca konuşanıyla insanlarımız hızla uyandılar; kendi tarihleri, dilleri, kültürleri, kimlikleri konusunda bilgi sahibi oldular. Yurtsever hareket yüz binlerle ifade edilecek taraftara ulaştı.

1980 darbesinden sonra ortaya çıkan ağır baskı koşulları nedeniyle bu alandaki çalışmalar ister istemez yurtdışına kaydı ve 1990'lara kadar da öyle kaldı. Bu dönemde, kitlesel eylemlerle de desteklenen yoğun politik çalışmalara ek olarak çıkartılan gazete ve dergilerde Kırmancca tekstlere yer verildi. Bu yayınlar içerisinde Almanya'da dengê KOMKAR'ı, İsveç'te Armanc ve Roja Nû'yu, Paris'te Kürt Enstitüsü'nün çıkardığı Hêvî ve daha sonra ise Kurmanci'yi sayabiliriz. Gene bu yıllarda dil, kültür, kimlik ve tarihi konularda pek çok kültürel gece, seminer, konferans ve öteki türden etkinlikler düzenlendi, kitaplar basıldı, müzik kasetleri ve CD'ler hazırlandı. Kabul etmek gerekir ki, Kürt dili ve kültürü bakımından bu dönemin çalışmaları gerçek bir Rönesans niteliğindeydi.

Tüm bu çalışmalar ise Kurmancca konuşanları olduğu kadar Kırmancca (Zazaca) konuşanları da kapsıyordu. Bu çaba, kitleleri hem geçmişleri hem de güncel sorunları ile yüzleştiriyor, bilinç kazandırıyordu. Söz konusu çalışmaların olumlu sonuçları, elbet dini, mezhebi, lehçesi ne olursa olsun bütün Kürt halkının kazanımlarıdır. Bu yıllarda Kurmancca gibi Kırmancca (Zazaca) lehçesinde de giderek artan ölçüde yazılı ürünler ortaya çıkmaya başladı. Bu lehçeden halk türküleri, masallar, atasözleri derlenip yayınlandı. Sözlükler, çeşitli konularda kitaplar, broşürler, dergiler çıktı, giderek artan ölçüde müzik kasetleri yapıldı. Hem sadece Zazaki konuşan sanatkarlar değil, Kurmancca lehçesinde müzik yapanlar da, repertuarlarında bu lehçeden türkülere yer verdiler.

Peki yukarıda sayılan çalışmalar yapılırken Kırmancca (Zazaki) lehçesi ile Dêrsim kasıtlı olarak ihmal mi edildi? O yıllarda hem politik ve hem de kültüre ilişkin çalışmalarda aktif şekilde yer almış biri olarak buna "evet" deme hakkını kendimde göremiyorum. Hem bizzat saflarında yer aldığım örgüt hem de göreceli olarak yakından tanıdığım öteki kimi örgütler bakımından böyle bir şey söylenemez. Tersine, Kuzey Kürdistan'ın farklı bölgelerini karşılaştırmalı olarak ele aldığımızda, özellikle de 80'li ve 90'lı yıllarda Kürt yurtsever çevreleri tarafından, Dêrsim kadar irdelenen ve üzerine yazılan bir başka bölge olmadığını rahatça söyleyebiliriz. Hem Dêrsim ve Dêrsimlilerle ilgili çalışmalar sadece kendi kitlemize yönelik olanlarla da sınırlı kalmadı, uluslararası çalışmalara da yansıtıldı. Örneğin, 1989 yılında Almanya'nın Bremen kentinde, KOMKAR'ın etkin desteğiyle gerçekleştirilen ilk "Kürdistan'da İnsan Hakları Uluslararası Konferansı"nda, Kürdistan'la ilgili olarak ele alınan

iki somut konudan biri, o dönem bir süre önce kaybolmuş olan 8000 Barzani Kürdünün durumu, ötekisi ise Dêrsim'di.

Ne var ki yine aynı dönemde lehçeler konusunda tereddütle düşen, iki lehçeyi eşit görme anlayışını "dil birliğine zarar verir" diyerek eleştirenler de oldu elbet. Ayrıca, bu anlayışın, bugün hala da belli çevrelerin kafasında var olmaya devam ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Orneğin, PKK çevresinde yer alan belli kesimlerde bunu gözlemlemek mümkün. Hatta bir ara "Kürdistan Ulusal Kongresi" ne Kürdistan'da resmi dilin Kurmancca olacağına ilişkin bir karar bile aldırıldı. Kırmancca konuşanların tepkileri üzerine o karar dondurulmuş olsa da, PKK yönetiminin bu görüşü hepten terk ettiği söylenemez. Tekçi Kemalist anlayışın ciddi ölçüde etkisinde olan örgütün, günü geldiğinde, şu sıralar Güney Kürdistan'da Soranca konuşan kimi kesimlerin yapmaya çalıştıkları gibi tek lehçeli "Resmi Dil" ilan etmeyeceğine inanmak, gereğinden fazla bir iyimserlik olur kanısındayım. Aslında bu tutumun belirtilerini, TV yayınlarında da izlemek mümkün. Gerçi tüm eksikliklerine rağmen PKK etkinliğindeki televizyonlar, Kürtlerin tamamı gibi Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtler ile Alevileri kamuoyuna tanıtma, onların sorunlarını dile getirme bakımından önemli bir rol oynadılar ama Kürtçenin lehçeleri arasında eşitliğe dayalı bir yayın politikasına sahip olmadıkları da göz önündedir. Örneğin, Roj TV'de Kırmancca (Zazaca) programları nerdeyse yok denilecek kadar azlar.

17. 12. Kırmancca (Zazaca) Yazılı Alanda Neden Kurmancca Kadar Gelişkin Değil?

Bu konuyu maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Her şeyden önce Kırmancki ile yazma geleneği, Kurmanciye göre çok daha kısa ve zayıftır. Petersburglu Peter Lerch'in, Çarlık ordusuna esir düşmüş olup Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerle konuşarak derlediği ve 1855'lerde yayınladığı tekstler bir yana, Kırmancca yazılmış ilk eser, Ehmedê Xasî tarafından yazılan ve 1898 yılında Diyarbekir'de basılan Mewlîdê Kirdî'dir. Oysa Kurmanci lehçesi ile yazılı eserlerin tarihi yüzyıllarca gerilere gidiyor.

2-Kırmanccaya olumsuz etkisi olan bir diğer nokta ise coğrafi etkendir. Bilindiği gibi Kırmancların (Zazaların) yaşadıkları coğrafi alan hem yüzölçümü itibariyle Kurmanclarınkine oranla daha küçük hem de bütünüyle Türkiye sınırları içerisinde kalmaktadır. Böyle olunca da Türk devletinin Kürt diline getirdiği yasakların ve öteki asimilasyoncu uygulamaların Kırmancca üzerinde, Kurmanccaya oranla daha çok etkili olması doğaldır.

3-Kırmancca (Zazaca), Türkiye sınırları dışındaki alanlarda Kurmancca lehçesinin sahip olduğu olanaklara sahip olamadı. Örneğin, Erivan radyosu, Bağdat, Tahran, Urmiye radyoları ile Kürt yurtsever örgütlerinin

denetiminde olan radyolar, Kürdistan'ın öteki parçalarında basılan gazete, dergi ve kitaplar; hem Ermenistan'da ve hem de bir dönem için de olsa Güney Kürdistan'da Kürtçenin okullarda okutulması vb. etkenler de Kurmanccaya küçümsenemeyecek avantajlar sağladılar. Oysa Kırmancca bu olanaklardan tümüyle yoksun kaldı.

4-Kürdistan'daki medreselerin de Kurmancinin yaşamasına ve daha diri kalmasına olan büyük etkisini göz ardı etmemek gerekir. Bilindiği gibi Kürt medreselerinde eğitim Arapça ile birlikte Kürtçe (Kurmanci) idi. Klasik Kürt edebiyatının önde gelen isimlerinin genellikle medrese kökenli olmaları da bu kurumun dil ve edebiyat konusundaki önemini göstermeye yetiyor. Ancak ne yazık ki Kırmancca bu olanaktan da yoksun kaldı; bu lehçenin yazılı edebiyatında Elî Herîrî, Melayê Cêzirî, Feqîyê Têyran ve Ehmedê Xanî gibileri ortaya çıkmadı.

5-Bir diğer eksiklik ise bizzat şivesi Kırmancca (Zazaca) olanların kendi ihmalkarlıklarıdır. Maalesef onlar, lehçelerini hiç değilse günlük yaşamda konuşma, kendi çocuklarına öğretme, toplantılarda kullanma ve yazılı olarak geliştirme gibi alanlarda göreceli olarak daha zayıf kaldılar. Kürt örgütlerini asimilasyoncululukla suçlayanlar içerisinde, Türkçeyi okula gitmeye başladıktan sonra öğrendiği halde bugün Kırmancca birkaç cümleyi rahatça bir araya getiremeyenleri tanıyorum.

17. 13. Kürt Yurtsever Örgütlerinin Kimi Eksiklik ve Zaafları

Kuşkusuz Kürt yurtsever hareketinin, asimilasyona karşı mücadeledeki başarı ya da başarısızlıklarından bahsederken, objektif kriterler bulmak ve bunlardan hareketle sonuçlara varmak hayli güçtür. Çünkü politik mücadelede, öncelikler bazen kişiden kişiye ya da örgütten örgüte değişebilir. Kimine göre mesajların mümkün olduğunca en geniş kitlelere ulaştırılmasına öncelik tanımak en doğru olanıdır. Böyle olunca da, sömürgecilerin dili ön plana geçer ve hakimiyetini devam ettirir. Kimine göre ise geniş kitlelere seslenmek elbet önemli ama ulus olabilmenin temel öğeleri arasında yer alan ulusal dil ve kültürün korunması, bunların bulundukları yerden daha ileriye götürülmesi de ihmal edilmemesi gereken bir noktadır. Bu belirlemenin ışığı altında konuyu özetlemek gerekirse;

Kürt yurtsever örgütlerinin dil ve kültür alanındaki çalışmaları, harcanan çabaya rağmen bir bütün olarak yeterli olmadı. Elbet bu konularda kimi adımları atmak, hem maddi olanaklar ve hem de bu işi yapabilecek yetenekte insanların bulunmasına bağlıydı ancak bence yapılabilecek bazı şeyler ihmal edildi. Diyelim ki Kürt örgütleri, Kürtçe bilmeyen kadro ve taraftarlarının onu öğrenmeleri, bilenlerin ise sözlü ve yazılı planda geliştirmeleri doğrultusunda yeterince çaba harcamadılar. Kürtçe konuşmanın yaygınlaştırılması konusunda da durum yine aynıydı. Kürt örgütleri, Türkçe ile görüşlerini kitlelere daha etkin şekilde ulaştırabileceklerini düşünerek bu dile sürekli

ağırlık verdiler. Bu, o günün koşullarında bir yere kadar doğruydu ancak buna rağmen Kürtçeye hem konuşma hem de yazılı planda, daha ileri bir yer verilebilirdi. Konferanslar, seminerler ve öteki toplantılarda hakim dil hep Türkçe idi. Sayfalarında Kürtçeye yer veren kimi yayınların redaksiyonlarında bile tartışma ve değerlendirmeler esas olarak Türkçe ile yapılıyordu.

Kürt dilinin kitleler arasında yaygınlaşmasına önemli katkısı olan Med, Medya ve Roj televizyonlarında çalışanlar bakımından da aynı durum söz konusudur. Öteden beri bu televizyonlarda çalışıp da Türkçe bilmeyen Kürtler dahi belli bir süre sonra Türkçe öğreniyor, onunla anlaşıyorlar. İzleyici karşısında Kürtçe program sunanlar, ekranın karşısından ayrılır ayrılmaz, çoğunlukla kendi dilini bir kenara bırakıp komünikasyon dili olarak Türkçeye dönüyorlardı. Özellikle de yurt dışında bulunan Kürt kültür derneklerindeki işlerlik genel olarak bu şekildedir. Türkçe bilmediği halde, bu derneklere üye olduktan bir süre sonra Türkçe öğrenmekten başka çaresi kalmayan kişilerin sayısı azımsanır gibi değil.

PKK gerillaları arasındaki komünikasyon da esas itibariyle Türkçedir. Yanılmıyorsam 1993 yılıydı; Güney Kürdistan üzerinde bir Türk helikopterini vuran gerilla, "Vurdum onu, vurdum onu!" şeklinde Türkçe sözlerle coşkusunu dile getirmişti.

Türkçenin Kürtler arasında yayılmasında ve meşrulaşmasında PKK'nin önemli payı olduğunu belirtmek gerekir. Bir televizyon programında A. Öcalan'ın "Dil önemli değil, ben devrimi Türkçe ile de yaparım," dediğinin bizzat şahidiyim. Onun sözlerinin kitleler üzerindeki etkisi düşünülürse, kendisinin ve örgütünün, Kürt halkı arasında Türkçe konuşmaya meşruluk kazandırdığını söylemek yanlış olmaz. PKK'nin oldukça büyük etkinliğe sahip olduğu Diyarbekir'de, bir taraftan Kürt dili ve kültürü ile ilgili önemi küçümsenemez çabalar harcanırken, cadde ve sokaklarında nerdeyse tümüyle Türkçe konuşulur. Sıradan bir PKK'li ile konuşup neden kendi ana dilini değil de yabancı dili konuştuğunu sorsanız, alacağınız yanıt büyük ihtimalle "Önemli olan özgürlüktür, özgürlük kazanıldıktan sonra o tür sorunlar çözülür," şeklinde olur. Daha önceleri, günlük yaşamda Türkçenin hemen hemen hiç konuşulmadığı birçok ilçede, PKK'nin etkinliğinin artmasından sonra Türkçeye doğru hızlı bir yönelmenin başladığı biliniyor. Bu geriye dönüşü, sadece devlet terörüne bağlamak yanıltıcı olur. PKK politikasının dolaylı ve direkt olarak bu işte etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. 1. AKP hükümeti döneminde yapılan bir yasal değişiklikten sonra açılan dil kurslarının bir süre sonra kapanmasında da bu örgütün politikasının payı olduğuna kuşku yok. PKK, bunların yaşaması yönünde gerekli kararlı tutumu gösterseydi, sonucun böyle olacağını sanmıyorum.

Batı Avrupa'nın birçok ülkesinde örgütlü olan KOMKAR'ın durumu da bundan farklı değil.

Belediyelerin öncülüğünde organize edilen Munzur, Batman ve benzeri

öteki festivaller bakımından da durum aynıdır. Festivalin duyuruları, programı, panel ve benzeri toplantıları hemen hemen tümüyle Türkçedir. Müzik programlarının bile önemlice bir kesimi Türkçe olarak yapılmaktadır. Festival'in, büyük güçlüklerle yüz yüze olan Kürt dil ve kültürünü koruma ve canlandırmaya yönelik yanı, düzenleyiciler açısından pek de önemsenir bir şey değil. Bu çalışmalara da damgasını vuran dil hep Türkçe oluyor.

Kuşku yok ki eğer Kürt örgütleri, daha baştan itibaren Kürtçeye mutlak öncelik veren bir anlayış ve programla ortaya çıksa ve özellikle de pratikte Kürtçenin hakim dil haline gelmesi yönünde gerekli kararlılığı gösterebilselerdi, Kurmanccası ve Kırmanccası ile Kürt dili bugünkünden çok daha farklı bir noktada olabilirdi. Son bir-iki yıldır, PKK ve çevresinden, konuya ilişkin daha duyarlı sözler duyuluyor, pratikte de buna uygun adımlar atılıyor. Örneğin, 2008 yılında düzenlenen Anadil kampanyası bu yöndeki çok önemli adımlardan biriydi. Gerçi anlamsız politik nedenlere kurban edildiği için ömrü uzun sürmedi ama her şeye rağmen önemi büyüktü. Dil, kültür ve kimliğe ilişkin haklar için mücadele ve bu amaçla en üst düzeyde sürdürülecek sivil eylemler, kanımca, Kürt özgürlük mücadelesinin ana gündem maddelerinden biri olmalı ve başarıya ulaşıncaya dek de sürmelidir.

17. 14. Dil ve Etnik Kimlik İlişkisi

Dil ile etnik kimliği bir bakıma aynileştirmek ya da dilin aynı olup olmadığına bakarak etnik kökeni saptamaya çalışmak; kişiyi pekala yanılgıya götürebilir. Özelikle de modern sömürgeciliğin ortaya çıkmasından sonraki dönemlerde bu durumla karşılaşmak hiç de zor değil. Çünkü belli tarihi koşulların sonucu olarak aynı etnik kökene sahip bir toplumsal grubun ya da halkın, birbirinden farklı dilleri anadil olarak konuşması pekala mümkündür. Varsayalım ki Kürtler dillerini koruyup yaşatma mücadelesinde başarıya ulaşamadılar ve sömürgecilerin dilleri hakim hale geldi. O zaman ne olur? Aynı halkın Suriye ve Irak'ta yaşayan mensuplarının dili Arapça, İran'dakilerin dili Farsça, Türkiye'dekilerin ki ise Türkçe olacak. Bunun tersi, yani aynı etnik kökene sahip olmadığı halde aynı anadili konuşan halkların varlığı ise zaten günümüzün yaygın bir gerçeğidir. Özellikle de İngilizce, İspanyolca ve Fransızca konuşan halklar bakımından durum böyledir. İngiltere, ABD, Kanada ve Avustralya'da ana dil İngilizce olmasına rağmen bunlar ayrı ayrı uluslardır. Latin Amerika'da yine durum farklı değil. İspanyol ve Portekiz sömürgeciliğinin bir sonucu olarak Brezilya Portekizce, Öteki Güney Amerika halkları ise anadil olarak İspanyolca konuşuyorlar.

Öte yandan, kelimeleri karşılaştırarak lehçe ve dillerin birbirleriyle ilişkileri saptanmaya çalışılırken de şu önemli noktanın gözden uzak tutulmaması gerekir.

17. 15. Sözcük Karşılaştırmada Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bir Ölçü

Herhangi bir dönemde, farklı dillerde kullanılan sözcükler karşılaştırıldığında, o dillerin o anki durumlarına ilişkin bir karşılaştırma yapılmış olur. Eğer o dillerin köklerine inmek ister ve aynı kökenden türeyip türemedikleri ile ilgili bir sonuca ulaşmak isterseniz, bu yöntem size fazlaca yardımcı olmaz. Çünkü herhangi bir dönemde, dilin aktüel kelime hazinesi, o dönemin ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde başka dillerden alınmış ya da bizzat o dil içerisinde türetilmiş sözcükler de yer alırlar. Gerçek böyle olmakla birlikte, özellikle de Kürtçenin lehçeleri ile ilgili olarak yayınlanan kimi kelime listelerinde bu durum genellikle göz ardı ediliyor. Örneğin, kelime listeleri yayınlayarak Zazaca konuşanlarla Kurmancca konuşanların aynı etnik kökene sahip olmadıklarını, daha doğrusu Kırmancların (Zazaların) Kürt olmadıklarını kanıtlamayı bir ideal haline getirmiş olanlardan biri olan Ali Kaya, bu yanlışı sürekli yapanlardan biridir.

Kaya'nın, Farsça, Gilekçe, Kırmancca (Zazaca), Kurmancca ve Türkçe sözcükler içeren bir çalışması 2008 yılında "Dêrsim'de Dil ve Kökler" adıyla Can Yayınları arasında çıktı.

Yazar, her şeyden önce yazdığı önsözde, sık sık yaptığı gibi, kendi çalışması ile ilgili hayli abartılı, bir dil kullanıyor: Örneğin şu sözlere bakın!

"Bu eser, Farsça, Gilekçe, Dersimce/Kırmancca, Kürtçe ve diğer Avrupa/Hint dilleri ile Yakın Doğu, Uzak Doğu dilleri arasındaki bağlantılar ve özellikle de Zazaca/Kırmancca ve Gilekçe dilleri arasındaki benzerlikler ile Dêrsim Halkı ile Deylem/Gilek halkı arasındaki karakteristik özellikler alanındaki benzerliklerin karşılaştırılması konusunda fikir vermektedir."[538]

Ali Kaya'nın "bu eser" dediği çalışma, topu topuna 141 sayfa olup 33 sayfası önsöz ile bir kaç makale, geriye kalanı ise kelime listesinden oluşuyor. Liste, yukarıda adları sayılan Farsça, Gilekçe, Kırmancca (Zazaca), Kurmancca ve Türkçeden sözcükler içermektedir. Açıktır ki böyle bir liste ile "diğer Avrupa/Hint dilleri" ile "Yakın Doğu ve Uzak Doğu" dilleri hakkında, yazarın belirttiği tarzda bilgi vermesi olanak dışıdır. Öyle ya, Farsça, Gilekçe, Kırmancca (Zazaca), Kurmancca ve Türkçe sözcükler içeren bir liste, nasıl olur da Asya kıtasının nerdeyse bütün dilleri hakkında diyelim ki Arapça, İbranice, Çince, Hintçe, Moğolca, Japonca vs. hakkında fikir verebilir, onların birbirleriyle bağlantılarını gösterebilir? Böyle bir iddia, ham bir hayal ürünü olmaktan öte bir şey olamaz.

Kaya'nın kitabı için, kendisinin belirttiği şekilde "Dêrsim Halkı ile Deylem/Gilek halkı arasındaki karakteristik özellikler alanındaki benzerliklerin karşılaştırılması konusunda fikir vermektedir," diyebilmek için de

538-Kaya, A., Age, s. 6-7, Önsöz'den

fazla neden yok. Çünkü her şeyden önce Kaya "Dêrsim halkı" derken sadece Kırmancca (Zazaca) konuşanları kast ediyor ki Dêrsim halkı sırf bunlardan ibaret değil. Beri taraftan, içerik itibariyle de kitabın böyle bir niteliği yok.

Yazar, kitabında sık sık "Dêrsim Dili" terimini kullanıyor ki bu da ayrıca dikkat çekicidir. Tabi onun "Dêrsim Dili" ile kastettiği Kırmanca (Zazaca)dır ki bu da tümüyle keyfi bir adlandırmadır. Kuşku yok ki Kırmanca (Zazaca) ne kadar Dêrsim dili ise Kurmancca da o kadar Dêrsim dilidir. Hatta sayıları çok az da olsa bazı köylerin halkının ana dili Türkçedir, dolayısıyla bu dili de bir Dêrsim dili olarak kabul etmek gerekir. 20. Yüzyılın başlarına kadar Ermenicenin de bu yörede konuşulan iki temel dilden biri olduğunu aynı şekilde unutmamalıyız.

Kaya'nın, kelime listesi yayınlarken izlediği yöntem de kanımca bazı yanlışlar içeriyor. Örneğin, seçtiği sözcüklerin bir kısmı başka dillere ait olanlardır, dolayısıyla da Kırmancca (Zazaca) ile Gilekçenin geçmişteki durumlarını karşılaştırmaya yaramazlar. Bu tür bir karşılaştırma için, aktüel dildeki sözcükleri değil, o dili konuşan toplumun geleneksel yaşamında geçmişten beri var olan sözcükleri esas almak gerekir. Diyelim ki;

a-vücut organları,
b-geleneksel iş aletleri,
c-ev ve eklentileri,
ç-akraba adları,
d-yönler
e-günler, aylar, mevsimler
f-renkler
g-sayılar
ğ-Yörede bulunan evcil ve evcil olmayan hayvanlar, vs.

Öte yandan, Kaya güya sözcük karşılaştırması yapıyor ama, sık sık bu çerçevenin dışına çıkıyor, bazen kelimelerin tamlama hallerini, bazen de cümleleri işin içine katıyor. Üstelik, herhangi bir kritere göre de yapmıyor bunu. Seçimi tümüyle keyfidir.

Örneğin, kitabındaki listenin ilk kelimesi Türkçe "görmek" fiili iken ardından hemen 2. sırada "sabun var" cümleciği yer alıyor. Üçüncü sırada, "gelmek" fiilinin şimdiki zaman formu olan "geliyor," 4. sırada ise bu kez "Gel beraber gidelim" cümleciği yazılı. Yani kelime ya da cümle seçiminde herhangi bir kuralı bir ölçüsü yok yazarın.

Beri taraftan, söz konusu liste, böyle bir listede bulunmaması gereken ölçüde yanlış ve eksiklikler içeriyor. Okuyucunun bir kanıya varmasına yardımcı olacağını düşünerek buna ait bazı örnekler vermeye çalışayım. Örnekler, Kırmancca, Kurmancca ve Türkçe ile sınırlı olacak. Diğer bir deyişle Kaya'nın listesinde yer alan Farsça ve Gilekçe yer alnıyor.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
baxhşime	em herin	Gel beraber gidelim

Zazakide "baxhşime" diye bir form yok. Doğrusu Kaya'nın parantez içerisinde yazdığı "Bê şîme"dir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
tasık	aman	üsküre-tas

Dêrsim Kırmanccasında "tase" ya da "tasıke" olan sözcüğün Kurmancası da "tas/tasik"tır, yani aynıdır. Kaya'nın listesinde "üsküre-tas" anlamında yer alan "aman" sözcüğü ise bana yabancıdır, baktığım sözlüklerde ise rastlamadım. Ayrıca Dêrsim Kırmancasında Türkçe "üsküre"ye "uskıra"da denilmektedir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
tusk/tuske/bize	karık	keçi

Kırmanccada "tusk/tuske," "keçi" anlamına gelmez. Eril için tuşk (tusk), dişil için ise tuşke (tuske) sözcüğü bir yaşında keçi yavrusuna (oğlak) verilen addır. Kurmancca da "karık" sözcüğü de yine keçi anlamına gelmiyor. "Karık"ın, Türkçedeki karşılığı "oğlak"tır. Keçi Kırmancca "bıze," Kurmanccada ise "bızın"dır.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
pir	kal/pir	yaşlı (dede)

"Kal" sözcüğü Kırmanccada (Zazacada) da aynı anlama gelmektedir. (No mordem bîyo kal, bav-kalê ma, kal û pîrê dewe, Kalo sipê vs.)

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
xıyar	xeyar	hıyar

Sözcüğün doğru formu Kurmancca ile Kırmanccada, yani her iki lehçede de "Xiyar/xîyar"dır.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
pank/pasna	pe	ayak topuğu

Kurmanccada bu sözcüğün değişik formları var. Örneğin, panî, pehni, pajne, gupık. Yazarın seçtiği "pe"nin doğrusu "pê"dir. Baktığım sözlüklere göre de "topuk" değil, ayak anlamına gelmektedir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
di bide	bide	hadi

"Di bide" ya da sadece "bide"nin Türkçe karşılığı "hadi" değil. "Bide" her iki lehçede de "ver" anlamına gelir. "De bide" ise yine her iki lehçede "Hadi ver" anlamına gelmektedir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
şalvar	sapık	şalvar

Kırmanccada sözcüğün doğru formu "şalvar" değil, "şalwarî" dir. Aynı terim, aynı anlamda Kurmanccada da var. "Sapık" sözcüğü ise yine hem Kurmancca da hem de Kırmanccada mevcut olup doğrusu "şapık"tır. Yani her iki sözcük, her iki lehçede bulunan ortak sözcükler olmalarına rağmen Kaya bunları ayrı göstermiş.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
yaxe	pastû	yaka

D. Îzolî'nin sözlüğünde Türkçedeki "yaka" sözcüğünün karşısına "pêsîr," "bersto," "yaxe" yazılıdır. "Yaxe" gibi "pêsîr," Kırmanca (Zazacada) da var. Kısacası yazarın burada yaptığı ayırım da isabetli değil.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
stare/astare	siterk	yıldız

Kırmancca (Zazaca) da yıldıza "stare" denilmez. Bu sözcüğün "astare, estare ve îstare" formları var. Kurmancca da ise aynı söycük "stêr," "stêrik," "stêrk," "hêstirk" gibi farklı varyantlara sahiptir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
nan/ıon	nan	ekmek

Ekmek sözcüğü, Kurmanccada "non" ya da "nîn" şeklinde de söylenir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
bav/bao	bav	baba

Bao (doğrusu "bawo"), hitap şekli olarak "baba" demektir ve Kurmanccada bunun karşılığı "bavo"dur. Kırmanccada (Zazacada) ayrıca "baba" anlamına gelen "pî" sözcüğü mevcut.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
qeleme	xwenivîs	kalem

"Qelem" sözcüğü, Kurmanccada da var.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
biya	were	getir

"Getir" sözcüğünün Kurmanccadaki karşılığı "were" değil, "bîne"dir. "Were"nin Türkçe karşılığı "gel" demektir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
cigere	kezewe	ciger

Cîgere ve kezebe (kezewe/kezeve) hem Kırmanccada hem de Kurmanccada aynı anlama gelen iki sözcüktür.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
kerde	kirin	yaptı

Buradaki "kirin"ın Türkçe alfabeye göre doğru yazılışı "kırın"dır. "Kırın"ın Türkçe karşılığı "yapmak"tır. Kırmancca (Zazaca) "kerde," "yapılmış," "yapılmış olan şey" anlamına gelir ve eril bir sözcüktür. Bu formda vurgu ikinci "e" üzerindedir. "Kerde" nin ayrıca "yapmak" (kerdene) fiilinin dili geçmiş zaman çekimi olup dişil özneler içindir. Burada ise vurgu, ilk "e" üzerindedir. Kurmancca yapmak fiili olan "kirin"ın Kırmanccası (Zazacası) "kerde" değil, "kerdene"dir.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
natera/itara	livir	buradan

"Natera" (doğrususu nat ra) "buradan" değil, "bu taraftan" anlamına gelir. "Nat"ın aslı "no het"dir. "Buradan" sözcüğünün karşılığı "tiya ra, ita ra, îtya ra, tika ra"dır. "Livir" sözcüğü ise Kurmanccada "buradan" değil, "burada" anlamına gelir. Kurmanccada "buradan" anlamını veren sözcükler "ji vir"dır. Türkçe alfabeye göre "jı vır."

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
Mabe xer	rojbaş	merhaba

Sözcük Kırmancca (Zazaca)da "Ma bi xeyr dî, ma be xêr dî, ma bi xêr dî, ma ve xêr dî" şekillerinde söylenir. Aynı form, yani "Ma bi xêr dî" Kurmanccada da var. "Rojbaş" kısmen yeni ve türetme bir sözcük olup her iki lehçede de yer alır. Sözcük "roj" (gün) ve "baş" (iyi) sözcüklerinden türetilmiş.

Kırmancca (Dimilki/Zazaki)	Kurmanci	Türkçe
der/çeber	deri	kapı

Kırmanccada kapı anlamında "der" yok, "ber," "keyber" ve "çêver" gibi formlar var.

Bunlar sadece listenin ilk iki sayfasında yer alan yanlışlardan seçtiklerimdir. Elbet bu listeyi uzatmak zor değil. O halde düşünelim; herhangi bir metodik kuralı olmayan, böylesine derme çatma ve keyfi olarak hazırlanmış; sıradan bir gözün dahi rahatça görebileceği yanlışlarla dolu bir liste, dilleri karşılaştırmak bakımından ne ölçüde ciddiye alınabilir?

Almanyalı Prof. Dr. Jost Gippert, son yıllarda Kırmancca (Zazaca) ile ilgilenenlerden bir diğeridir. Prof. Gippert'in, Kırmancca (Zazaca) ile Partça arasındaki benzerliklere ya da bağa ilişkin açıklamaları olduğu biliniyor. İlgi alanım olmadığı için, verilen örneklerin bu yönden isabetli olup olmadıkları konusunda bir şey söylemem uygun düşmez. Ancak, onun söylediklerini

Kırmancca ile Kurmanccanın ayrı diller olduklarının kanıtı imiş gibi göstermeye çalışanlar var ki buna kısaca değinmek isterim.

Her şeyden önce, Gippert'in örnekleri esas alınırsa, İrani dilleri bir kenara bırakalım; Kırmancca ile öteki birçok Hint-Avrupa dili arasında da benzer paralellikler kurulabilir. Kaldı ki Gippert'in örneklerinden bir kısmı, Kurmanccada da aynen varlar, hatta içlerinde Kurmanccaya daha yakın olanlar mevcut. Orneğin:

> "...'ben söylüyorum' şimdiki zamanda "ez vanu" iken, "ez" formu geçmiş zamanda "ben" için kullanılmıyor; 'Ben söyledim' formu "ez vat" değil de "mi vat"tır. ...
>
> İki örnek vereyim: "ez bikerine" (ben yapayım) ile buna ait olan geçmiş zaman "mi kerd" ('ben yaptım') arasındaki fark aynı zamanda Partça formları olan "az karam" ve "man kird"da da ortaya çıkmakta."

Söylemeye gerek yok ki Prof. Gippert'in burada üzerinde durduğu I. ve II. grup şahıs zamirlerinin, fiil çekimi ile bağlantısı, aynen Kurmanccada da var. Kısacası, bu kural da her iki lehçede; yani Kırmancca ile Kurmanccada ortaktır.

Yukarıdaki örnekte yer alan "ez bikerine (ben yapayım) çekimi Kurmancca lehçesinde "ez bikim", Sorancada ise "min bikem" şeklindedir, "man kird"ın ise Kurmanccası "min kir", sorancasi "min kird"dir.

Gippert ayrıca Zazaca ile Partçayı karşılaştırırken şöyle yazmaktadır:[539]

> "... Zazacada (v) ile başlayan her kelimenin -şayet tanıyorsak-Partça karşılığı olan kelimenin de basit bir (v) ile başladığını tesbit ediyoruz. Örneğin Zazaca "va" (rüzgar) sözcüğünün Partça karşılığı olan "vad" (uzun a-seslisi ile) kelimesi, veya edimsel (verbal) şekil olan "vat"ın (söyledi), Partça karşılığı olan "vâxt"taki gibi. Ayrıca "werdene" (yemek), wastene (istemek), "wae" (kız kardeş), veya "wes" (iyi, güzel) kelimelerinde olduğu gibi Zazacada bir sözcük (w) ile başlıyorsa, bunların karşılığı olan Partça sözcüklerin de her zaman ("wx" ile, M.Ç.) ile başladığına tanık oluyoruz. "wxardan" (yemek), "wxâstan" (istemek), "wxâr" (kız kardeş) ve "wxas" (iyi) gibi..."[540]

Dikkat edilirse, yukarıda örnek olarak verilen sözcüklerin Partçasının ilk iki harfi olan "**wx**"nın "**x**"si Kırmanccada (Zazacada) yer almıyor ve bu gruba giren sözcükler "**w**" ile başlıyorlar: **w**erdene, **w**astene, **w**aye, **w**eş (**w**es)...

Buna karşılık aynı sözcükler Kurmanccada **xwarin, xwestin, xweng/ xwîşk ve xweş/xwaş** şeklindedirler. Yani, Partça formlarındaki "**wx**" sesleri Kırmanccadaki (Zazacadaki) gibi düşmemiş ancak yer değiştirmişler; "**x**" basahta, "**w**" ise ikinci sırada yer alıyor.

Aynı sözcüklerin Sorancası ise "**xwardin, xwestin, xwîşk, xoş**"tur. Görüldüğü gibi Soranca da ilk iki ses olan "**xw**" Kurmanci ile aynı iken,

---

539-E-mail yolu ile dağıtılan yazı da "ş" harfi "s", "ı" harfi "i", "ç" harfi ise bazen doğru bazen de "c" şeklinde yazılmış. Alıntıda bu yönden gerekli düzeltmeler yazar tarafından yapıldı.

540-Prof. Dr. Gippert, 4 Mayıs, 1996, Mannheim Zaza Kitap Şenligindeki konuşması, Almcadan Türkçye çeviri: Hasan Dursun

Partça "**wxardan**" (yemek) sözcüğünün son hecesinde yer alan "**d**" sesi Kırmaɳccada olduğu gibidir, yani düşmemiş. Yeri gelmişken bunun bir istisna değil, bir çok sözcüğe yansıyan bir kural olduğunu da belirtelim. "**wxas**" sözcüğünün Sorancası ile Kırmanccası arasında da yine benzerlik var; her iki lehçede de "**w**" düşmüş, sözcük, "**xoş**" olarak telaffuz edilmektedir.

Aynı konuda, Goranice ya da Hewramice lehçesi de yine Kurmancaya oranla Kırmanccaya (Zazacaya) daha yakın gözüküyor: yemek: **werdey**, kızkardeş: **walê**, iyi: **xoş**.

Konu ile yakından ilgilenen ya da uzmanı olanlar, Kırmancca ile Partça arasındaki yakınlığı inkar etmiyorlar. Ama aynı yakınlık hem Kurmancca ile Partça hem de Kırmanca (Zazaca) ile başka eski İrani diller bakımından da geçerlidir. Örneğin, Kurmancca ve Kırmancca ile Pehlevice (Orta Farsça) bakımından durum böyledir.

Söz bu noktadan açılmışken, Malmîsanij'ın konu ile ilgili bir çalışmasından örnekler vereyim:

Kirdkî (Zazakî)	Pehlevkî	Kurmanckî
cêr, war, diwar	ezêr, eder, fro, fru	jêr, xwar
adir	ater, atur, ateş	agir
akerdiş, wekerdene	epaç kerten	vekirin
alinçi	aleg	alûçe, hulîzerk
amver	hemver	hember[541]
ameyîne/ameyene	ameten	hatin
amnan, aminan[542]	hamîn, hamên	havîn
amnanî, aminanî	hamînîk, hamênîk	havînî
amordene, mordene, hûmaritiş	amarênîten, hemarenîten amarten, oşmarîten,	hejmartin, jîmartin hejmartin
amordiş, hûmaritiş	oşmarten, uşmurten hemarişn, marişn aşmarişnih, oşmurişn	
amordox, hûmaritox	amarênîter, mardar	kesê ku dihejmêre
amore, hûmari, homari	amar, hemar, oşmar, mer, merek, marîk	hejmar, jimar
-an	-an, -kan, -gan	-an
antiş, kaş kerdiş	hencîten, axten	kişandin
apey geyrayiş, agêrayiş	epaç vertîten	paşdavegerîn, vegerîn
ara, veyşan, vêşan	esûr, guşnek	birçî, birsî
arayî, arî, vêşanî	exwertarîh, gursnegîh	birçîtî, birsîtî
ard	ard	ard, arvan

541-Sözcüğün "hember" formu, Dêrsim yöresi Kırmanccasında da var.

542-Kırmancca (Zazaca)da "hamnan" formu da var.

Kirdkî (Zazakî)	Pehlevkî	Kurmanckî
ardim, yardim	adiyaromendıh	ardim, yardim, alîkarî
arê, ayre, areye	asiya	aş
argûş, argoş, hargûş, arwêş,	xergoş	kerguh, kêrguh, kêrwîşk
arrisayîş	asanênîten	arimîn, hêsa bûn, vehesîn, vêsiyan
asan	asan	hêsan, asan
asayiş, hesayîş	sehişn	xuya bûn, xuya kirin
asin	asên, ahên	hesin, asin
asinîn, asinên	asênên, ahênîn	hesinî
asinker, kureçî	asênker, asinger	hesinker, hesingêr, kûrevan
asmên, asmîn	asman, esman	asîman, asman, esman
asnawe, esnawi	şnaç	ajne[543]
aşkawiyayiş, eşkawiyayiş	vişkoften, vişkeften	pişkaftin,
vişko dayiş, abiyayiş	şkoften	bişkivîn, bişkavtin,
aştî	aştîh	aştî
aştî dayox	aştîh datar	yê ku aştî dide
aw, ewe, we, wî, o, yû	han, ho	ew
awre, awri	apusih, apurak	avis
awr kerdiş	gewr kerten	avis kirin
awî	apîk	avî
axur, gow, gewi	axver, goband	axur, gov, gom
ayşmi, aşıne, aşmi, menge	ayişm, meh	meh[544]

Listeyi "a" harfi ile sınırlı tutarak burada kesiyoruz. Elbet öteki harfler ile başlayan kelimeler bakımından da durum üç aşağı beş yukarı aynıdır.

Demek oluyor ki daha önce de belirttiğimiz gibi, bütün dil gruplarında olduğu gibi, İrani diller de birçok yönden benzer özelliklere sahiptirler ve bu diller birbirlerinden pek çok kelime alıp vermişlerdir. Yine aralarında gramatik yönden de benzerlikler olması doğaldır. Bu benzerliklerden adeta cımbızlama yöntemiyle kimi ortak yanları alıp Kırmanccayı bir yerlere yamamaya çalışmak ve onun Kürtçe olmadığını ileri sürmek gerçeğe uygun düşmüyor. Bu iş belli politik hedeflere ulaşabilmenin bir aracı olarak görülmek istendiğinde

543-"Ajne" (azne) Dêrsim yöresi Kırmanccasında var.

544-Malmîsanij, Ferhengê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî, Apec, Stockholm, 1997

ise gerçekten temelden uzaklaşılır. Lehçe ya da dilleri karşılaştırıp sağlıklı sonuçlara ulaşabilmek için sırf ayrı noktalar üzerinde durmamak, bu arada, benzerlikleri de görmek ve karşılaştırmak gerekir.

17. 16. Kürt Dilinin Lehçelerini Karşılaştırmada Bir Zorluk ve Gerçek

Kürtçenin lehçelerini karşılaştırırken, mevcut olan önemli bir güçlüğü ya da eksikliği göz ardı etmek, kişiyi ciddi yanılgılara götürür. Bu eksiklik, Kürtçenin belli başlı lehçelerinin birçok yönden bugüne kadar henüz araştırılmamış olmasıdır. Diyelim ki bir saha araştırması ile bu lehçelerin ihtiva ettikleri kelimeler, varyantları ile birlikte derlenebilmiş değiller. Bu alanda yapılmış veya yapılmakta olan kimi çalışmalar var ama bunlar hayli yetersizler. Yine, Kürt lehçelerinin tarihi süreç içerisinde nasıl bir değişim sürecinden geçtikleri de fazla bilinen bir konu değil.

Böyle olunca da, örneğin kelimeleri esas alarak yapılacak bir karşılaştırma, her halükarda eksiklik ihtiva eder. Eksik kalır, çünkü özünde o lehçede var olup da tespit edilmemiş pek çok kelime ya da aynı kelimenin farklı varyantlarına böyle bir çalışmada yer verme şansımız yok.

Dilin, tarihi süreçte uğradığı değişimin bilinmemesi de yine benzer sonuçlara yol açabilecek bir etkendir. Konuya bu çerçeveden bakıldığında, zaman zaman bizzat bana sorulan şu soruyu ortaya atıp üzerinde düşünmek gerekir. Kürtçenin lehçeleri tarihi süreç içerisinde nasıl bir seyir izlediler; birbirlerine yakınlaştılar mı yoksa tersi oldu da uzaklaştılar mı?

Sanıyorum Kürt toplumunun dünden bugüne, karşı karşıya bulunduğu koşullar bir bütün olarak bir arada değerlendirilirse, Kürt diline ait lehçe ve ağızların birbirlerine yakınlaşmadıklarını, tersine sürekli uzaklaştıklarını görmek hiç de zor değil. Neden?

1-Kürdistan, göreceli olarak hayli büyük bir coğrafi alandır. Ülkenin büyük bir kesimi oldukça dağlık, iklim ise kışları oldukça serttir,

2-Kürdistan yüzyıllardır bölünmüş halde, sömürgeci egemenlik altındadır, Kürt halkı kendi kendisini yönetme, örgütlenme ve ulusal kurumlarını oluşturma haklarından yoksundur,

3-Kürt toplumunda feodal ve aşiretçi gelenekler bugün hala da önemli ölçüde yaşıyorlar vs.

Aleyhteki bütün bu koşulların sonucu olarak;

a-Kürtler arasında sosyal ve kültürel ilişkiler sürekli zayıf kaldı, bugün hala da öyledir,

b-Özellikle de Kürdistan'ın parçalarımış olması, ülkenin değişik parça ve bölgeleri arasında ekonomik ilişkileri de büyük ölçüde geriletti, hatta zaman zaman kimi bölgeler bakımından tümüyle ortadan kaldırma noktasına getirdi ve dolayısıyla da bir ulusal pazar oluşamadı.

Dikkat edilirse, son dönemde Güney Kürdistan'da ortaya çıkan yeni koşullar bir yana, Kürdistan'ın her parçasının ekonomik, sosyal ve hatta bir dereceye kadar kültürel ilişkileri sömürgeci devletlerin metropolleri iledir, buralarda geçerli dil de oraların resmi dilleridir. Sadece bu metropoller değil, Kürdistan'ın kendi il ve ilçe merkezleri bile bu yönden birer asimilasyon merkezidir. Köyde kendi ana dilini konuşan insanlar, kente gelir gelmez, Farsça, Arapça ve Türkçe ile karşılaşıyorlar. Çünkü sömürgeci devletlerden kaynaklanan baskılar ve asimilasyon politikası, Kürt dilini önemli ölçüde toplumsal yaşamın dışına itmiş bulunuyor. Öylesine psikolojik bir ortam yaratılmış ki pek çok insan dil ve kültüründen utanç duyar hale gelmiş.

Demek oluyor ki eğer sömürgeci egemenliği olmasaydı ve Kürt halkı kendi kendini yönetebilme olanaklarına sahip olsaydı;

O, her bakımdan örgütlenmiş bir topluma dönüşecek,

Ulusal kurumlarını oluşturacak,

Eğitimde, politikada, ekonomide, yazılı basın-yayın ile radyo ve televizyonda ve tabi ki kültür alanında, kendi dili hakim hale gelecek,

Bölgeler arası ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler gelişecek,

Feodal ve aşiretçi ilişkiler son bularak yerini ulus ya da halk olma bilincine terk edecekti.

Bütün bunlar dilin her bakımdan gelişmesini sağlayacak, ağız farkları kalkacak, herhangi bir zorlamaya gerek kalmadan lehçeler arası yakınlaşma bir gerçeklik haline gelecekti.

Ancak tüm bunlar gerçekleşmedi. Gerçekleşmediği için de Kürtçenin lehçeleri sürekli olarak birbirlerinden uzaklaştılar, yabancılaştılar. Farklı lehçeler bir yana, söz konusu olumsuzluklar yüzünden, her lehçe kendi içinde bile ağızlara bölündü, yöreden yöreye, köyden köye farkların ortaya çıkmasına neden oldu. Türkçe, Farsça ve Arapça gibi yabancı dillerin Kürtçe üzerindeki etkisi günden güne arttı.

Kırmanccca ile Kurmanccanın aynı dilin lehçeleri olmadıklarını ileri sürenlerin, temel gerekçelerinden biri, "Yan yana geldiğimiz zaman birbirimizi anlamıyoruz" şeklindedir. Oysa, Kurmanci konuşan Hakkarililer ile Malatya ya da Maraş Kürtleri de birbirlerini anlamakta çok güçlük çekiyorlar. Yan yana olmalarına rağmen, Kırmancca (Zazaca) konuşan Bingöl-Palu yöresi ile Dêrsimli Kırmanclar da birbirlerini anlama açısından büyük zorluklarla karşı karşıyalar.

Bu yönüyle, yani birbirini anlama ya da yakınlık bakımından Kırmancayı 2 ana gruba ayırmak mümkün. Bingöl'ün Bongilan (Solxan) ilçesinin bazı yöreleri hariç, Elazığ-Tatvan Karayolunun kuzeyinde kalanların konuştuğu Kırmanccaya "Kuzey Ağzı," bu hattın güneyinde kalanların konuştuğuna ise "Güney Ağzı" demek yanlış olmaz. İlginç olan, bu hattın kuzeyinde kalanlar inanç olarak Alevi, güneyinde kalanlar ise Sünniler. Yine kuzeyde kalanların ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri esas olarak Türk metropolleri

iken, güneyinde kalanların buralarla ilişkileri, uzunca bir dönem göreceli olarak daha geri ve zayıf kaldı. Onların ilişkilerinde, sınırların öte yakası sürekli önemli bir yere sahip oldu.

Bütün bu koşullar, yani ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerin yöneldikleri bu alanlar arasındaki bu farklara, bir dereceye kadar dini faktör de eklenince; diyalog giderek kötürümleşti, insanlar küçümsenemeyecek ölçüde birbirlerine yabancılaştılar ve tabi bu arada dil, yani her iki yörenin konuştuğu Kırmancca (Zazaca) da aynı akıbete uğramaktan kurtulamadı.

17. 17. Lehçe ve Dil Ayrımında Ölçü Var mı?

Lehçe ile dil arasındaki farklar nelerdir, bunların sınırları nerede başlar, nerede biter; bu konu ile ilgili, bilim çevrelerince henüz saptanabilmiş kesin ölçüler yok. Bazen bir dil için esas alınan kriterler, başka yerde pekala bir lehçe için de geçerli olabiliyor; ya da tersi bir durumla karşı karşıya gelebiliriz.

Bu ayrım konusunda üzerinde durulan göstergelerden biri "anlama"dır. Kimilerine göre, karşılıklı konuşma sırasında, eğer konuşanlar birbirlerini anlayabiliyorlarsa orada ayrı diller değil, lehçeler söz konusudur. Bir diğer görüşe göre ise bu yeterli bir kriter değil. Yani yalnız başına birbirini anlayıp anlamama, lehçe ya da dilleri tarif etmeye yetmez. Bazen iki ayrı dili konuşan insanlar birbirlerini anlayabilir iken, bir dilin farklı lehçelerini konuşanlar pekala bunu yapamayabilirler. Örneğin, İsveççe ile Norveççe iki ayrı dil olmalarına karşın, bir İsveçli ile Norveçli birbirlerini anlamakta fazla güçlük çekmezler. Beri taraftan Çin dilinin iki ayrı lehçesi olan Pekin Çincesi ile Şanghay Çincesini konuşanlar bakımından durum tersinedir. Onlar birbirlerini anlayamıyorlar. Arapça konuşmalarına rağmen Mısır Arapları ile Irak Arapları da birbirlerini anlayamıyorlar. Türki Cumhuriyetler arasında düzenlenen toplantılarda tercüman kullanıldığı biliniyor. Yani aynı dil olarak kabul gören dili konuşanlar birbirlerini anlayabilmek için tercümana baş vurmak zorunda kalıyorlar.

Öte yandan birbirini anlama konusunda psikolojik faktörün rolünü ve önemini de göz ardı etmemek gerekir. Herhangi bir lehçe ya da dile karşı tepki içerisinde olunduğu zaman rahatça anlaşılabilecek sıradan şeylerin bile anlaşılması güçleşir hatta olanaksız hale gelebilir.

17. 18. Dil-Ulus İlişkisi Üzerine: Dil ile Ulusun Özdeştirilmesi Nereye Varır?

Kimileri ulus ile dili bir ve aynı anlamda ele alıyorlar ki günümüz koşullarında bu da yanlış bir yaklaşımdır. Eğer dil ulus olmanın tek kriteri haline getirilir ve "dilleri ayrı, öyleyse ulus olarak da ayrıdırlar" denilirse,

tersini, yani aynı dili konuşanların aynı ulus olduklarını da doğru kabul etmek gerekir. Örneğin, Amerikalıları, Kanadalıları ve Avustralyalıları İngilizlerle, Avusturyalıları Almanlar ve İsviçre'nin Almanca konuşan bölgeleriyle, ya da Fransızca konuşan bir dizi eski sömürge halkları ile Fransızları aynı ulus olarak görmek pekala mümkün hale gelir.

Beri taraftan, herhangi bir toplumsal grubun ulus olarak tanımlanabilmesi için gerekli olan kriterler, toplumların doğal gelişme yasaları düşünülerek saptanmış. Ancak özellikle de sömürgecilik döneminin müdahaleleri uzun ya da kısa süre içerisinde, o ulusun sahip olduğu temel değerlerden birini ya da bir kaçını dumura uğratabilir veya hepten ortadan kaldırabilir. Diyelim ki asimilasyon, dil birliğini zedeleyebilir, hatta o dili tamamen ortadan kaldırabilir. Bu durumda olan toplumlar, bazen kimlik değişikliğine uğrar ve başka bir ulus olarak anılmaya başlar. Örneğin, yaklaşık 1000 yıl önce Küçük Asya'yı işgale başlayan Türklerin, bu topraklarda yaşayan bir dizi halkı asimile edip Türkleştirmesi ve yine İslam devletlerinin işgalleri sonucu, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki onlarca halkın Araplaşması gibi.

Bazen ise toplumsal grup, ulus olabilmenin önemli kriterlerinden birini veya birden fazlasını kaybetse bile sömürgeci gücün ulusal kimliğine transfer olmaz, ulus olarak kendi gerçek kimliği ile yaşamaya devam eder. Bunun en klasik örneğini ise Latin Amerika'da görmekteyiz. Güney Amerika'da Brezilya'nın dili Portekizce, öteki ülkelerinki ise İspanyolca olmasına ve sömürgeci kültürün bu ülkelerde derin etkisi bulunmasına rağmen, bu kıta parçasının halkları, kendi ulusal kimlikleriyle yaşamaya devam ediyorlar. Kimse onları İspanyol ya da Portekiz ulusu olarak görmüyor, öyle adlandırmıyor.

Kürtçenin Lehçeleri Arasındaki Fark Sanıldığı Kadar Büyük Değil

Kürt dilini oluşturan lehçeler arasında elbet küçümsenmemesi gereken farklar var ancak bunlar, kimilerince abartıldığı düzeyde de değiller. Bu konu üzerinde düşünürken, her şeyden önce şu önemli noktayı göz ardı etmemek gerekir. Yukarıda kısaca parmak basmaya çalıştığımız aleyhteki koşullara rağmen; bu lehçeler arasında bugün hala büyük benzerliklerin bulunmasını ne ile açıklamak gerekir? Öyle ya, bu kadar geniş ve dağlık bir alanda yaşayan, ülkesi sömürgeci sınırlarla parçalanmış, yasaklar nedeniyle aralarında bulunabilecek ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkileri kopartılmış, son yüzyılda yerküremizin şahit olduğu en katı asimilasyon uygulamaları ile yüz yüze bulunan bir toplumu oluşturan değişik kesimlerin konuştuğu lehçelerin hala bu derece yakın olması ve daha da önemlisi, bu insanların kendilerini aynı milletin bireyleri olarak görmeleri, ortak ideallere sahip olmaları ve bu idealler uğruna mücadele vermeleri nasıl açıklanabilir? Kuşku yok ki eğer tarihin derinliklerine kadar uzanan ortak bir harç olmasaydı, böyle bir mucizenin gerçekleşmesi düşünülemezdi. Peki nedir bu harç? Bu harç

din değil, çünkü bu halkın bireyleri farklı din ve mezheplere bölünmüşler. Aşiret ve benzeri başka bir şey değil, çünkü bu alanda da çok parçalı bir yapısı var Kürt toplumunun. Geriye kalıyor ulusal kimlik; yani Kürt kimliği; daha doğrusu kendisini aynı ulusun bireyi olarak görme ve bundan kaynaklanan meşru haklarına kavuşma isteği. Yapıştırıcı harç budur.

Lehçelerin durumuna gelince; bunlarla ilgili olarak ilk elde şu noktara dikkat çekmek gerekir:

a-Kürtçenin lehçelerine ait sesler aynıdır. Ana ya da temel sesler bir yana, tali sesler bakımından bile aralarında kayda değer bir fark yok. Bu nedenle de aynı alfabe ile yazmamak için herhangi bir haklı neden yok.

b-Gramatik özellikler itibariyle durum çok farklı sayılmaz.

c-Toplumumuzun geleneksel yaşamı göz önüne alınarak bu lehçelerde bulunan temel sözcükler karsılaştırıldıklarında, çok büyük bir bölümünün aynı ya da ortak köklere sahip olduklarını görürüz.

Kaldı ki daha önce de belirttiğimiz gibi, Kürt dilinin hem kelime hazinesi hem de gramatik özelliklerini göz önüne serecek yeterli araştırma çalışması henüz yapılabilmiş değil. Özellikle de alan taramasının yapılmamış olması, bu yönden büyük bir eksikliktir. Böyle bir taramanın yapılması halinde, bugün bilemediğimiz pek çok ortak yeni sözcüğün ve yapısal özelliğin otaya çıkmasını sağlayacağınıza kuşku yok.

Yeri gelmişken, geleneksel yaşamda kullanılan sözcükleri esas alarak hazırladığım bir kelime listesinden kısaca değineyim. Liste, Kırmancca (Zazaca)-Kurmancca ve Kırmancca-Soranca'dan 334, Kırmancca-Hewramanca ise 330 kelimeyi ihtiva ediyor. Bu 334 sözcük içerisinde, Kırmancca ile Kurmanccada tümüyle aynı forma sahip olan ya da kök olarak ortak olduklarına inandığım kelime sayısı 245'tir; yani yüzde 73, 5, Kırmancca ile Soranice bakımından bu sayı 241'i (yüzde 72) buluyor. 330 sözcük içerisinde, Kırmancca ile Hewramanca'da ortak olanların sayısı ise 210'dur, yüzde 64'tür. Birçok kelime de var ki öteki lehçelerle Kırmanccanın ortak sözcüğü olmasına rağmen aynı anlama gelmiyor, başka anlamda kullanılıyor.

Kuşku yok ki eğer iyi bir derleme çalışması ile Kürt diline ait lehçelerin ihtiva ettikleri sözcük hazinesi ortaya çıkarılabilseydi, lehçeler arasındaki benzerlik yukarıda verilen oranlardan çok daha yüksek bir düzeyde olacaktı.

17. 19. Kırmancca Üzerine Çalışmada Bir Dönüm Noktası: Vate Çalışma Grubu, VATE Dergisi, Vate Yayınları.

1990'lı yılların ortalarından bu yana, Kırmancca (Zazaca) ile ilgili çalışmalara damgasını vuran, kuşkusuz Vate Çalışma Grubu adıyla çalışmalar yapan grup ile bu çevre tarafından yayınlanan kültür dergisi Vate ve bu çalışma grubunun çalışmalarını kendisine yayın politikası olarak belirlemiş Vate Yayınevidir.

Vate Çalışma Grubu, belli hazırlıklardan sonra ilk kez 1996 yılında, Avrupa'nın değişik ülkelerinden gelmiş bir grup arkadaşın toplanması ile başladı. Toplantı, İsveç'in başkenti Stockholm'un yaklaşık 30 km. kuzeyinde bulunan Biskops Arnö Folkhögskolan (Biskops Arnö Halk Yüksek Okulu)'da gerçekleşti.

Grup, o tarihten bu yana belli aralıklarla toplantılarını yapmaya devam ediyor. 2 tanesi Almanya'da, 1 tanesi Diyarbakır'da ve 1 tanesi de Ozgür Kürdistan'ın başkenti Hewlêr'de olmak üzere 4 toplantının dışında kalan 12 toplantının tümü İsveç'te yapıldı. Grubun çalışmaları, baştan beri, ona katılan arkadaşların kişisel fedakarlıkları sayesinde yürüyor.

Ancak yeri gelmişken, toplantılarımızın gerçekleşmesinde, Biskops Arnö Folkhögskolan Direktörü Birgitta Östlund'ün görevde olduğu sürece sağladığı önemli desteği okuyucunun bilgisine sunmak isterim. Yine belli bir aşamadan sonra, Paris Kürt Enstitüsü toplantı giderlerinin bir bölümünü karşılamayı üstlendi ki bu da, grup çalışmasının yürütülebilmesini olanaklı kılan çok önemli bir katkıdır.

Grubun yaptığı çalışmaları şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1-Terminoloji çalışması,

2-Doğru yazım (imla) ile ilgili çalışmalar,

3-Gramer çalışması.

Terminoloji çalışmasını ise:

a-derleme,

b-standartlaştırma,

c-yeni terimler seçme ya da üretme, olmak üzere üç ana başlık altında toplayabiliriz.

Belli bir programa göre çalışmalarını sürdüren grup, bir yandan Kırmancca (Zazaca)da mevcut sözcükleri ve sözcük varyantlarını derleyip bir araya getiriyor ki bu dilimizin kelime hazinesini ortaya çıkartabilmek bakımından büyük öneme sahiptir. Ancak Grup, bunları derlemekle yetinmiyor, her biri üzerinde tek tek tartışma yürüterek, doğru bulduğu varyantı ya da varyantları esas alıyor ve kendi önerisi olarak okuyucuya sunuyor. Eşanlamlı sözcükler ise zaten ayrı ayrı kelimeler olmaları nedeniyle sözlükte yerlerini almaktadırlar.

Ne var ki bilindiği gibi Kırmancca, baskı ve yasaklar nedeniyle bugüne kadar gerekli gelişmeyi sağlayabilmiş değil. O, hala esas olarak bir köylü dilidir. Bu nedenle de yazı dili olarak günümüz koşullarında gereksinme duyulan terimlerden büyük ölçüde yoksundur. Bu gereksinmeyi karşılamaya yarayan terimleri tespit etmek, Grubun çalışmasının önemli bir halkasını oluşturuyor. Grup, bunları ya Kürtçenin öteki lehçelerinden, ya başka dillerden seçiyor ya da Kırmanccanın yapısına uygun olarak kendisi üretiyor.

Grubun bugüne kadar standartlaştırdıkları terimler, iki kez Kırmancca-Türkçe ve Türkçe-Kırmancca olarak sözlük şeklinde yayınlandı.

Yine aynı süre içerisinde Kırmancca doğru yazım kuralları ile ilgili olarak yapılan çalışmalar da "Rastnuştişê Kırmanckî" adı altında kitap şeklinde Vate Yayınları arasında yayınlandı.

3 ayda bir yayınlanması planlanan Vate dergisi, bu satırlar yazıldığında 32 sayı çıkmıştı. Kabul etmek gerekir ki kültürümüzün gün ışığına çıkmamış birçok ürünü bu dergi sayesinde okuyucuya sunuldu. Vate, Kırmancca okuma yazmanın gelişmesine büyük katkı sağladı. Bu katkının etkisiyle bugün artık Kırmancca makale, şiir, hikaye ve roman yazan insan sayısı düne göre çok daha fazladır.

Yine kendi alanında tek örnek olan bu çalışma sayesinde, bugün farklı bölgelerde yaşayan ve Kırmancca konuşan insanlarımız birbirilerini daha iyi anlayabiliyorlar. Kırmancca ile eğitim olanağının elde edilmesi halinde, Vate Grubunun çalışmaları sayesinde Kırmancca gerekli standart zemine kavuşmuş sayılır.

Vate Grubu ile yakın ilişki içerisinde faaliyetlerini sürdüren Vate Yayınları, bugüne kadar 28i Kırmancca, 4ü Kurmanca, 7si Türkçe olmak üzere toplam 41 kitap yayınlamış bulunmaktadır.

17. 20. Bir Özetleme Yapmak Gerekirse

Kürt yurtsever hareketi, 1975'lerde yeniden sahneye çıkarken ulusal sorunu daha çok genel ilkeler doğrultusunda ele alan ve çözümleri de bu çerçevede gören bir yapıya sahipti. Bütün sorunların çözümü, ulusal-demokratik devrimin başarısı, yani sömürgeci rejimin tasfiyesine kilitlenmişti. Nihai çözümü bakımından elbet doğru bir tespitti bu. Ne var ki bir ulusun özgürleşme sorununun genel teorik çerçevesini çizmek ne kadar gerekli ve önemliyse, bu noktaya kilitlenip kalmak, .genel çerçeve dışında, günlük yaşamda karşı karşıya kalınan sorunları hafife almak ve sonuçta çözüm için gerekli adımları atmamak da o ölçüde yanlıştır. Ayrıca ilkesel olarak, uzun ya da kısa vadede çözeceğinizi söylediğiniz sorunlara pratikte nasıl, hangi yol ve yöntemlerle çözüm getireceğinizi açık ve net olarak ortaya koymanız gerekir. Politik mücadele muğlaklıkları kaldırmaz.

Diyelim ki Kürdistan'ı özgürleştireceğim diyorsunuz ama özgürleştireceğinizi söylediğiniz toplum homojen bir yapıda değil, renklidir. Ülkenizde farklı sınıf ve tabakalar, farklı din ve mezhepler, ayrı ayrı lehçeler hatta diller var. Diyelim ki ülkenin kuzeyinde konuşulan Kürtçenin iki lehçesinin durumu ne olacaktı? Dini inançlar bakımından durum yine farklı değildi. Kürdistan'da yaşayan dini inançlar olarak Müslümanlık, kimine göre onun bir mezhebi, kimine göre ise ayrı bir inanç olan Alevilik, Yezidilik ve Hıristiyanlık vardı. Tüm bu farklılıklara göre şekillenmiş, birbirlerinden hayli farklı gelenek ve töreler mevcuttu. Gelecekte kurulacak özgür toplumda bütün bu farklılıkların yeri ne olacak, eşitlik, pratikte nasıl bir modelle

sağlanacaktı? Kanımca, yurtsever hareket, tüm bu konuları netliğe kavuşturmakta yetersiz kaldı.

Diyelim ki, gelecekte özgür bir toplumsal sisteme sahip olmak istiyorsanız, bunun mutlaka çoğulcu ve farklılıklara saygılı davranan, onlara eşitlik tanıyan bir yapıda olması gerekir. Tekçi bir anlayışla hareket edip buna uygun tarzda yasaklara yönelmek, kabul edilebilir bir durum değil. Günümüz ne Fransız sömürgeciliği, ne Bismark yumrukçuluğu ne de Kemalist ya da Hitler'ci ırkçılık dönemidir. Lehçe ve dini inanca ilişkin çağdaş ve demokratik tutum, bu tür tekçi, baskıcı diktatörlük yöntemlerini reddetmeyi gerektirir.

Kürtçenin lehçeleri bakımından da izlenmesi gereken tutum bu çerçevede olmalıdır. Yapılması gereken, her şeyden önce mevcut lehçelerde var olan kelime hazinesini ortaya çıkartmak, hem terminoloji hem de doğru yazım kuralları bakımından bunları standartlaştırmak, gramatik özelliklerini tespit etmek, bu arada dillerin özgürleşebilmeleri için gerekli politik mücadeleyi hayata geçirmektir. Eğer Kürtler, kendi ana dilleriyle eğitim görme ve öteki türden haklarına kavuşurlarsa, her kesimin çocuklarının kendi lehçesinde eğitim görmesi, diğer lehçeyi ise ders olarak okuması, izlenebilecek tek gerçekçi ve sağlıklı yoldur. Yine radyo, TV, yazılı basın ve kültürel alanda izlenecek politikanın da böyle olması gerekir. Unutmayalım ki ülkemizin kuzeyinde, söz konusu iki lehçeyi konuşan Kürtler binlerce yıldır birlikte yaşıyorlar. Onlar, oldum olası birbirlerinin lehçelerini karşılıklı olarak öğrenmişler ve ilişkilerini bu temel esas üzerine sürdürmüşler. Kürtler arasında lehçe farkı nedeniyle bugüne kadar herhangi bir çelişki yaşanmış değil, bundan sonra çıkması için de objektif olarak herhangi bir neden yok. Böyle bir çelişki günümüzde politik hesaplarla körükleniyor ve iki lehçeyi konuşanlar birbirlerinden uzaklaştırılmaya çalışılıyorlar.

Dil birliğini mutlaka olması gereken bir şey olarak görmemek gerekir. Kaldı ki olsa bile bu zora dayanan yapay önlemlerle sağlanamaz. Bunun tek sağlıklı yolu, süreç içerisinde ve doğal gelişme sonucu gerçekleşmesidir. Aynı eşitlikçi tutumun, farklı etnik kimlikler ile dini inançlar bakımından da geçerli olması gerektiği açıktır. Bütün bu nedenlerle, geleceğin özgür Kürdistan'ının, toplumumuzun plüralist yapısına göre şekillenmiş, federatif bir modelle sağlanabileceğine olan inancımı dile getirmek isterim.

Öte yandan, yukarıda değinilen yetersizlik, bilerek yapılan bir tercih değildi elbet. Öteki birçok eksiklik gibi bunun nedenini de asıl olarak Kürtlerin içerisinde yaşadıkları koşullarda aramak gerekir. Bir kere, yasaklar nedeniyle Kürtler herhangi bir şekilde örgütlenme deneyine sahip değillerdi. Diğer taraftan, çok yoğun baskılarla boğuşarak mesafe almaya çalışıyorlardı. Doğaldır ki hiç bir örgüt, her alanda mükemmel programlar yaparak sahneye çıkamaz. Kaldı ki öyle sorunlar var ki mücadele sürecinde zamanla gündemleşirler ve onlar üzerinde düşünüp politika üretmek de bu süreçte gerçekleşir. Mücadele, düşe-kalka öğrenilerek sürdürülür. 1980 öncesinin

koşulları göz önüne alınırsa, Kürt örgütlerinin tüm zaaf ve eksikliklerine rağmen oldukça önemli sonuçlara ulaşmayı başardıklarını görürüz.

17. 21. Alfabe Üzerine[545]

Kırmancca (Zazaki, Kırdki, Dımılki) konuşan Kürtler tek alfabe (Latin alfabesi) ile yazıyorlar. Ne var ki bu avantajlarına rağmen, bugün hala da kullanılan harfler bakımından standart bir alfabeye kavuşabilmiş değiller. Bu açıdan anarşik bir tablo ile karşı karşıya olduğumuzu söylemek abartma sayılmaz. O kadar ki, dil alanında sıradan bir çalışması ve birikimi bulunmayan, kendi köyünde konuşulanın ötesinde Kırmanccayı bilmeyen, hatta dilimizle yeni tanışmaya başlayan yabancılar bile alfabe ile ilgili olur olmaz konuşabiliyor, kendilerine göre "alfabe!" yaratmaktan ya da "doğru yazım kuralları" ortaya atmaktan çekinmiyorlar.

Kullanılmakta olan alfabeyi esas alacak olursak Kırmancca (Zazaca) ile yazan kesimi iki ana gruba ayırabiliriz:

1. Grup: Kamuran Ali Bedirhan'ın hazırladığı alfabeyi kullanan kesimdir.

2. Grup: Bedirhan'ın alfabesini kullanmayanlardır ki bunlar da kendi aralarında ortak bir alfabe üzerinde anlaşabilmiş değiller, kullandıkları alfabeler farklıdır.

1975'lerden sonraki süreçte Kırmancca yazan Kürtlerin bir bölümü Bedirhan'ın alfabesini olduğu gibi alırken, diğer bölümü küçük bir değişiklikle yaptılar aynı şeyi. Değişiklik şuydu: Bilindiği gibi Bedirhan, alfabesinde Türkçe alfabedeki "ı" harfine denk düşen sesi ifade etmek için "i," "i" harfine denk düşen sesi ifade temek için ise "î" harflerini kullanıyor. Söz konusu kesimler ise bu iki harfi onun yaptığı gibi değil, Türkçe alfabede yer aldığı şekliyle, yani ı ve i şeklinde kullandılar. Ancak bugün bu fark da ortadan kalkmış, Kürtler esas itibariyle Bedirhan'ın hazırladığı alfabeyi kullanmaktadırlar.

1990'larda Kırmancca ile yazmaya başlayan kimi kesimler ise bu alfabeyi kullanmayı daha baştan itibaren reddetme yoluna gittiler.

Bu konu ile ilgili olarak özellikle de Amerikalı olup Almanya'daki bir kilise de papazlık yapan C. M. Jacobson'un yaptığı çalışmayı, çok özetle de olsa hatırlamak gerektiğini düşünüyorum. Jacobson'un Kırmanccaya ilgisi ne zaman ve nasıl başladı, bilmiyorum. Ama, 1993 yılında "Rastnustena Zonê Ma" adında bir dil bilgisi kitabı çıkardığından haberim var. Jacobson'un kitabının içeriği hakkında detaylara girmek, elbet bu çalışmanın çerçevesine uygun düşmez ama dikkat çekici bir-iki noktaya değinmekte de yarar var.

Jacobson, çalışmasını hazırlarken Kürt dili ile doğrudan ilgisi bulunan Kürt çevrelerle herhangi bir diyalog içerisine girmedi. Konu ile ilgili olarak

---

545-Bu bölüm, kitabın yazarına ait "Türkçe Açıklamalı Dil Bilgisi" kitabında yer alan aynı konudaki yazının kısaltılmışıdır.

kendisine iletilen kimi görüşme önerilerini ise kabule yanaşmadı. Oysa Jacobson, daha Kırmanccanın adını bile duymamışken, onunla büyüyen, onunla ilgilenen ve onunla yazan insanlar vardı. Eğer amaç Kırmanccanın yazım kuralları ile ilgilenmekse, kişi neden öteden beri bu işe emek verenlerle konuşup tartışmaktan kaçınsın? Beri taraftan, Jacobson ya da başkasının alfabe ile ilgili farklı düşünceleri olabilir ve bunları tartışmaya açmak isteyebilirler; bu çok doğal bir şeydir. Ama bir halkın kendi dili için o ana kadar kullandığı bir alfabe varsa, yabancı birinin o alfabeyi hiç yokmuş gibi kabul etmesi ve o halk için bir alfabe yaratma hakkını kendinde görmesi, en hafifinden bir saygısızlık örneğidir ve tabi ki iyi niyetli bir tutum değil.

Kuşkusuz bu tutumun nedeni, dili, yazı planında daha rahat kullanma ya da öğrenmede kolaylık sağlama türü düşünceler değildi. Bu, tümüyle politik bir tercih, "ne olursa olsun bizimkisi Kurmanclarınkiyle aynı olmasın" anlayışının bir sonucuydu. Söylemeye gerek yok ki bu da dil üzerine yapılan çalışmalarda olmaması gereken bir tutumdur. Dil ve alfabe ile ilgili çalışmaların, ideoloji ve politikadan mutlak surette ayrı tutulması, onlardan bağımsız olarak yürütülmesi gerektiğini belirtmeye gerek bile yok sanıyorum. Alfabe konusuna kafa yorarken, esas olan, kimi temel özellikler bakımından onun yeterli olup olmadığının saptanmasıdır. Örneğin, alfabede dilin temel sesleri gereği gibi verilebiliyor mu? O, yeterince sade midir? Pedagojik açıdan öğrenmeyi kolaylaştıran bir yapıya sahip bulunuyor mu vs.?

Beri taraftan elbet hiç bir alfabeye dokunulamaz gözüyle bakmamak gerekir. Mükemmel sayılabilecek bir alfabenin yaratılması ise genellikle kısa sürede gerçekleşebilecek bir şey değil. Bu konuda farklı görüşler ve değişiklik talepleri her zaman söz konusu olabilmektedir. Yüzyıllardır yazan, zengin bir edebiyata, dil üzerine araştırma yapan köklü kurumlara sahip halkların alfabeleri bile hala tam olarak oturabilmiş değil. Örneğin, Almanya'da bugün alfabe ve doğru yazım kuralları konusunda tartışmalar sürüyor, bu yönde çalışmalar yapılıyor.

Bu açıdan, Kırmancca yazım hayatına sonradan giren kesimlerin yapmaları gereken şey kanımca şu olmalıydı: İtirazları olsa ya da eksik bulsalar bile o ana kadar kullanılmış olan alfabeyi esas almaları, ama isterlerse tartışmaya açmaları gerekirdi. Ancak böyle olmadı. Bahsi geçen çevreler sözüm ona "eksik" diye nitelendirdikleri bir alfabeye karşı çıkma adına daha beterini yaptılar ve küçümsenemeyecek bir kargaşaya yol açtılar. Böyle yaptılar çünkü onlar için dil, dilin gelişmesi ve yaygınlaşması fazlaca önemi olan bir şey değil. Önemli olan Kırmanccanın Kürtçenin bir lehçesi olmadığını ortaya koymak, arkasından da bunu basamak yaparak Kırmancların (Zazaların) Kürt olmadıklarını söylemektir. Yoksa, bütün sesleri aynı olan iki lehçe için ayrı alfabe kullanmak, aynı sesleri ayrı ayrı harflerle yazmanın pratikte herhangi bir yararı olduğu söylenemez.

Kişi olarak Bedirhan tarafından hazırlanmış olan alfabeyi çok mükemmel gören ve değişmemesi gerektiğini savunan bir anlayışa sahip değilim.

Tersine bu yönde bilimsel çalışma ve tartışmaların yapılması ve daha iyi bir alfabenin ortaya çıkartılmasının gerekliliğine inanmaktayım. Ancak bu, söz konusu alfabe ile yazmamı da engellemiyor elbet. Aralarında bulunduğum bir grup arkadaş tarafından İsveç'te yayınlanmakta olan Vate dergisinin de esas aldığı Bedirhan'a ait Kürt alfabesini benimsiyor ve onunla yazıyorum. Bu alfabe şu 31 harften oluşmaktadır:

A B C Ç D E Ê F G H I İ J K L M N O P Q R S Ş T U Û V W X Y Z
a b c ç d e ê f g h i î j k l m n o p q r s ş t u û v w x y z

Görüldüğü gibi Türkçe alfabede yer alan I ı, Ö ö Ü ü harfleri Kürtçe alfabede yoklar. Buna karşılık Kürtçe alfabede bulunup da Türkçede yer almayan harfler ise şunlardır: Ê ê, İ î, Q q, Û û, W w, X x.

Alfabede yer alan 31 harften 8 tanesi sesli, 23 tanesi ise sessizdir.

Sesli harfler (herfê venginî): a e ê i î o u û

Bunlardan 5 tanesi uzun sesli, 3 tanesi ise kısa sesli harflerdir.

Uzun sesliler (dergvengî): a, ê, î, o, û

Kısa sesliler: (kilmvengî): e, i, u

Sessiz harfler (herfê bêvengî): b c ç d f g h j k l m n p q r s ş t v w x y z

Beri taraftan Bedirhan'ın alfabesinde yer alan "u" ve "û" harfleriyle ifade edilen sesler arasındaki farkın büyüklüğü nedir, bunların ayrı harflerle ifade edilmesi ne ölçüde gerçekçidir, onu da tartışmak gerekir. Açıktır ki bu iki ses arasındaki fark oldukça küçüktür ve pratikte ikisini çoğunlukla birbirinden ayırt etmek güçlük arz eder. O nedenle de bu harflerden birini kaldırmak ve her iki sesi aynı harfle ifade etmek, Kürt alfabesinde üzerinde durulmaya değer bir eksikliğe yol açacak gibi gözükmüyor bana.

Vurgulu (sert) "r"nin çift ya da tek "r" ile yazılması konusunda da Kırmancca yazanlar arasında görüş birliği yok. Kimilerine göre bu sesleri iki "r" ile yani "rr" tarzında yazmak gerekli değil, yazı dili gelişip yaygınlaştıkça bu konu kendiliğinden çözülür. Kimilerine göre ise bunların iki "r" ile yazılması gereklidir, çünkü bu iki ses arasındaki vurgu farkı, nispeten hem büyük, hem de bu durumda olan kelime sayısı bir haylidir. Özellikle de Kırmanccayı bilmeyen, onu sonradan öğrenmeye çalışanlar bakımından bunun önemi inkar edilemez.

Kişisel görüşüm de ikinci tezden yanadır. Ancak bu noktada halledilmesi gereken bir sorun daha var. Vurgulu "r," kelimenin ortasında değil de başında ya da sonunda yer alırsa ne olacak? Örneğin; bir (orman), robar/rovar (1. nehir 2. giysi yıkama, yıkanma), rêwike (küçük ayran tulumu), rapor (rapor), por (saç) Burada koyu olarak yazılmış "r" harfleri vurguludur. Bu durumda da çift "r" (rr) kullanılacak mı, yoksa tek "r" ile mi yetinilecek? Bu noktanın da tartışılması gerektiği inancındayım. Ben, bu gibi hallerde yani vurgulu "r" nin kelimenin başına ya da sonuna gelmesi durumunda, tek "r" kullanılmasından yanayım ve bu çalışmada da öyle yaptım.

Yine, Bedirhan'ın alfabesinde ki "i" ve "î" harfleri de tartışmayı gerektirecek durumdalar. Şöyle ki; yukarıda da değinildiği gibi, bu alfabede "i" Türkçedeki "ı" harfine denk düşüyor. Buna karşılık "î" Türkçedeki "i"nin karşılığıdır. Oysa "i" batı dillerinde de aynı sesi, yani Kürtçe ile Türkçedeki "i" sesini veriyor. Dolayısıyla Kürt alfabesindeki "i" ile "î"nin yer değiştirmelerinde yarar var. "i" öteki dillerde olduğu gibi "i" olarak kalmalı, "î" ise Türkçedeki "ı"nın yerini almalı, hatta tercihen de internette sorunsuz olarak kullanılabilen bir harf alınmalı.

Ayrıca kimileri, yukarıda belirtilen c, ç, k, p, t harflerinin vurgulu ve vurgusuz varyantlarını farklı harflerle ifade etme yoluna gidiyorlar ki buna katılmıyorum. Çünkü söz konusu sesler arasındaki farklar, ayrı harflerle yazılmayı gerektirecek büyüklükte ya da önemde değiller. Farklı varyantları farklı harflerle ifade etme yoluna gidildi mi harf sayısı gereksiz yere artar, yazı dili hantallaşır, okuma-yazma güçleşir.

Bu, yani her ses varyantını ayrı harf ve işaretlerle ifade etme durumu, ancak dilbilimsel ya da araştırma niteliğindeki çalışmalar söz konusu olduğunda başvurulması gereken bir yöntemdir.

Kaldı ki bu sadece bizim dilimize özgü bir olgu da değil. Hemen hemen bütün dillerin bu tür sorunları var. Bu konuya, Türkçeden birkaç örnek verelim:

yeter: Burada birinci "e" ile ikinci "e" aynı sesi vermiyorlar. Birinci "e" Kürtçedeki "ê" sesine, ikinci "e" ise yine Kürtçe ile aynı "e" sesine denk düşmektedir. Çeşit, çeşme, yemek, kelime ve daha pek çok sözcükte aynı durum söz konusudur.

kar: Türkçede bu kelimenin iki anlamı var. Bir anlamı kazanç, ticaret ya da öteki yatırımlardan elde edilen paradır. Öteki anlamı ise kış mevsiminde yağan beyaz soğuk nesnedir (Kırmanccada vewre/vore.) Birinci, yani kazanç anlamında kullanıldığı zamanki "a" ile ikinci anlamda kullanıldığı zamanki "a" arasında, ses olarak fark var.

reyhan: Bu sözcükte de görüldüğü gibi Türkçede de vurgulu ve vurgusuz "r" ayırımı, aynen Kürtçedeki gibidir.

Tabi burada esas olarak dikkat çekmeye çalıştığımız nokta, yukarıdaki örneklerle dile getirilen farklılıkların ayrı harf ya da işaretlerle ifade edilmemiş olmalarıdır.

Beri taraftan, Kırmancca yazanlar arasında "ü" harfine yer verenler var ki bu da yanlıştır. Çünkü dilimizde tam olarak "ü" sesi mevcut değil. Birçok dilde olduğu gibi bizde de kimi harfler yan yana geldiklerinde, ifade ettikleri sesler az ya da çok değişikliğe uğrayabiliyor. Sayıları çok az da olsa Kırmanccanın kimi kelimelerinde yer alan "ü"ye yakın sesin varlığı da bundan ileri gelmektedir. Örnek olarak kimileri tarafından lüye (tilki), tüye (dut), ju/jü (bir), cün, dü şeklinde yazılan sözcüklere bakabiliriz.

Dêrsim ağzındakinin tersine, bazı yörelerde tilki karşılığı olan sözcüğün erili kullanılır ki bu da lu'dur. Bu grup kelimelerde dişil form, erilin

sonuna "e" harfinin gelmesiyle oluşur. Buna göre ise örneğimizdeki lu, lue şeklini alır. İki sesli harf yan yana gelince araya "y" kaynaştırma harfi girdiğinden lu sonuçta kuzey ağzındaki gibi luye'ye dönüşüverir. Söylenme güçlüğünden dolayı da Luye kelimesindeki "u" sesi hafifçe değişikliğe uğrayarak ağızdan yarım "ü" şeklinde çıkar. Erili tu olan tuye kelimesinin durumu da aynıdır. Tu, aynı zamanda bazı yörelerde ikinci tekil şahıs zamiridir. Bu zamir, cümle içerisinde "biyayene (olmak)" fiili ile kullanıldığında, u harfi yine hafifçe değişerek 'ü' sesine yakın bir ses halini alır. Örneğin: "No nonê tu yo" derken tu yo, ağızdan tü yo sesine yakın bir sesle çıkıyor. Ju sözcüğünün Dêrsim'de yaygın bir diğer formunun zu olduğu bilniyor. Burada, "j" den sonra gelen "u" harfinin, "ü"ye yaklaşması da yine aynı güçlükten kaynaklanmaktadır. Dêrsim'de harman karşılığı olan kelimenin de dört varyantını biliyorum: con, cun, cuyîn, coyîn. Bunlardan "cun" varyantındaki "u" harfi yine bazı yörelerde "ü"ye yakın sesle söylense de aslı "u" ile söylenen formdur: "cun" ya da "cuyîn." "Du" sözcüğü bakımından durum farklı değil. Yani "d"den sonraki harf "ü" değil, "u"dur. Zaten bunun diğer bir varyantı olan "duman" kelimesi de bu durumu gayet açık olarak ortaya koyuyor. Dolayısıyla da kelimenin ikinci harfi olan "u"nun "ü" şeklinde yazılmasının haklı bir gerekçesi yok.

Kürtçe alfabede "ê," "î" ve "û" uzun sesli harflerdendir. Bu harflerle diğer bir sesli harfin arasına kaynaştırma harfi olarak "y" geldiği taktirde, ses fazla uzayacağından, Bedirhan bunların " ^ "suz yazılmaları gerektiğini söylemektedir. Örneğin, bu kurala göre "rindîye" (iyilik) sözcüğünün "rindiye" şeklinde yazılması gerekir. Ne var ki kanıma göre tartışmayı gerektiren bir nokta olduğundan, böylesi bir değişikliği yapma yoluna gitmedim. Yani, "rindîye," "camerdîye (yiğitlik)," "nêweşîye (hastalık)" vb. sözcükleri oldukları gibi yazıldılar.

Alfabe ile ilgili bu bölümü bitirmeden önce şu önemli noktayı da vurgulamak istiyorum. Konuyu, sadece Türkiye devlet sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin konuştukları iki lehçe çerçevesinde ele almak yeterli olmaz. Elbet bu düzeyde atılacak adımlar gerekli ve önemlidir. Ancak, daha uzun vadeli düşünerek sorunu aynı zamanda bütün lehçe ve ağızları kapsayacak şekilde, yani Kürt dilinin bütünü bakımından irdelemek gerekiyor. Dönem, Kürtlerin dil, tarih, coğrafya, kültür vb. alanlarda birbirlerini daha iyi tanımaları ve bu amaçla ulusal çapta projeler üretmeleri dönemidir.

18. DÊRSİM HALK TÜRKÜLERİNDE ETNİK KİMLİK

Kürt Alevilerin yaşadıkları bazı bölgelerde, Kürt Alevilere Kırmanc yani Kürt; Türk ya da Kürt fark etmez, Sünnilere ise Türk denildiği biliniyor. Peki Alevi Türkler nasıl adlandırılıyorlar? Alevilikle Kürtlük aynı anlama geldiğine göre, onların da Kürt olarak nitelendirilmeleri akla yatkın gelmektedir. Melikoff dahil, bu görüşte olan araştırmacılar var.

30 yıla yakındır konu ile yakından ilgilenmeme rağmen Dêrsim'de bu şekilde bir belirlemeye rastlamış değilim. Sünni Kürtlere dahi Sünniliklerinden dolayı Türk diyen Batı Dêrsimliler, Alevi Türkleri "Tirkên Elewî" (Alevi Türkler), kimi yörelerde ise "Kırmanc" (Kürt) diye adlandırırlar.

1930'lu yıllarda komşu Baliyan ya da Boliyan (Boliyû da denir) aşiret reislerinden Diyab Ağa tarafından öldürtülen Keçelan büyüklerinden ünlü Mizur Axa (Munzur Ağa) ya da Mizur Axayê Qeremanî (Kahraman oğlu Munzur Ağa) üzerine söylenen türküde Kürt-Türk tasnifi açıkça göze çarpıyor:

Mizur Axayî sure no ra,
Bêrê şêrê dîyarê Erzinganî
Sina ve Heq kenê,
Bayremê Tirkan o

Türkçesi:

Mızur (Munzur)Ağa cansız yatıyor
Tanrı aşkına gelin
Çıkın Zirveye bakın Erzincan'a
Türklerin bayramıdır.

Türkünün bir diğer varyantında ise:

"Mircanî ser o tef îî duman o
Vanê, "sona dîyarê dewanê Tirkan
Bayremê Tirkan o"
Vanê, "no wo ke kîşîyo begê kirmancan o."

Türkçesi:

Mırcan'ın tepesi duman
Derler "Türk köylerine bakan zirvelere gidersen
Türklerin bayramını görürsün"
(Türkler) Diyorlar "Öldürülen, Kürtlerin Beyidir."

Burada adı geçen Mizur Axa'nın köyü Mircan (Mercan) dağının eteklerinde ve Dêrsim tarafındadır. Dağın öte yakası ise Erzincan sınırları içerisinde olup buralarda Kürtlerin yanı sıra, çok az sayıda Ermeni ile bir miktar da Alevi Türk köyü var. Munzur Ağa'nın öldürülüşünün onlar arasında büyük sevinç yarattığı ve bunu bir bayram havasında karşıladıkları ise doğrudur.

Bu kitabın çeşitli bölümlerinde, Alevi Kürtlerin, Kürt kimlikleri konusunda herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak derecede çok sayıda bilgi ve belge yer alıyor.

İlginçtir, Dêrsimli Kürt Alevi din adamları içerisinde, yerine göre, kendisini Horasan Türklerine bağlayan bir hayli kişi var olmasına rağmen, bir tek halk türküsünde, bu anlamda bir sözcüğe rastlanmaz. Tersine Türk sözcüğü genel olarak negatif anlamda geçer. Buna karşılık "Ewladê Resul," "Ewladê Kerbela" terimlerine az da olsa rastlanmaktadır. Ne var ki bu da sanılabileceğinin tersine etnik anlamda değil, inanç ya da yol evlatlığı anlamında kullanılıyor. Buna karşılık "kırmanc" ve "kırmanciye" terimlerine bolca rastlanılır.

Örneğin, 1933 yılında Dêrsimliler tarafından öldürülen Sey Riza'nın oğlu Bava Îvrayîm üzerine söylenen türküde, Sey Riza'nın ağzından şu satırlara rastlıyoruz:

"Pîr Bavayê mi
Tekito şîyo Xozato vêsaye,
Cêno Begligêna Kirmancî."

Türkçesi:

"Pir Bava'm
Yanasıca Hozat'a gitmiş
Beyliğini alıyor Kürdün"

1937-38 Savaşının anlatıldığı tükülerin birinde ise İvisê Seykali'nin ağzından aynı terim şu şekilde dillendirilmektedir.:

"Bira pêrodê, na qewxa aşîre nîya,
Merevê Kirmancan û zalimanê Tirkan o."

Türkçesi:

"Döğüşün kardeşler, bu aşiret kavgası değil,
Kürtlerle zalim Türklerin hesaplaşmasıdır bu."

Aynı terim, Hozat cephesinin ünlü silahşörü ve Bextîyaran (Bahtıyar) aşireti lideri olan Şahan üzerine söylenen türküde de yer almaktadır:

"Ax de bîye bîye, Sahanê mi bîye
Sahanê mi ke merdo nêmerdo
Sîkîyo tilsimê kirmancîye."

Türkçesi:

"Ah oldı oldu, Şahan'ım oldı.
Şahan'ım öldii öleli
Kırılmış tılsımı Kürtlüğün."

Şahan vano, "qederê canê xo bizanê
Ma ser o cêrenê qanunê kafiri."
Aşiri merdena mi rê qayil nêbenê
Tornê Bavayi kerdê Imamê Hêsirî.

Türkçesi:

Şahan diyor, "Canınızın kıymetini bilin
Başımızda dolaşıyor kafirin yasaları."
Aşiretler ölümüme razı olmazlar,
Baba'nın torınlarını esir İmamlara çevirmişler.

Tornê Bavayî (Bava'nın Torunları) Sey Rıza ailesi için kullanılan bir sıfattır. "İmamê Hêsirî" (Esir İmamlar) ile kastedilenler ise 12 İmamlar'dır.

Haydaran aşiret reislerinden Xidirê Alî (Hıdır Ağa)'nin ağzından, 1937-38 yılında Dersim'de olanlar anlatılırken yine "Kirmancîye" terimine yer verilmektedir:

Bira
Xidir vano, "No kelepurê ma
Wertê kirmancîye de
Çi ra honde bîyo uciz"

Türkçesi:

Kardeş
Hıdır diyor ki,
"Talan edilişimiz, neden bu kadar basitleşti
Kürt diyarında."

Kurêşan aşiretinin Hozat yöresindeki lideri olan Pîr Usênê Seydî, 1937'de Elazığ'da Sey Rıza ile birlikte idam edilenlerden biriydi. Ona yakılan ağıtta:

"Hêfê mi êno ve Sey Usêni rê
Heqê dina cor vêneno ke rêisê Kirmancî yo."

Türkçesi:

"Sey Usê için üzülüyorum
Gökte Tanrı şahittir ki reisidir Kürtlerin."

Usıvan aşiret reisi Qemer (Kamer) Axa'nın oğlu Findiq (Fındık) için söylenen türküde yer alan şu sözler de Türklerle ilgili düşünceyi açıklayıcı niteliktedir. Findiq Axa, Sey Rıza ile birlikte idam edilen Dersimlilerden biriydi.

Tirko irko Tirko
Tirko, zindiq o
Berdo darde kerdo
Begê mi Findiq o

Türkçesi:
Türk Türk Türk
Zındık Türk
Götürüp astıkları
Beyim Fındık

Aynı sözler, türkünün bir diğer varyantında ise şu şekildedir:
Nê lawo Tirk o, lemin no zindiq o
Lemin derdo derdo
O wo ke Elezîzê vêsayî de lemin fîto ve dare
De lawo birayê mi Findiq o.

Türkçesi:
Ah be Türk'tür, zındıktır.
Ah dert, ah dert!
Yanasıca Elazığ'a götürüp astıkları
Ah be, kardeşim Fındık'tır.

Sey Riza'nın ortanca oğlu Bava Îvrayîm'in 1933 yılında Qirxan aşireti mensubu kişiler tarafından öldürülmesinden sonra çıkan çatışmalar sonucunda bazı Qirxan köyleri boşaltılmıştı. Bu olayı konu edinen bir halk türküsünde, Qirxan aşireti lideri Salmanê Sate (Şatoğlu Salman)'nin ağzından şu serzeniş dile getiriliyor:

Heqo ti carû naye qebul mekerê,
Kirmanc çitur Kirmanci ver dewû tal kero.

Türkçesi:
Asla kabul etmesin bıunu Tanrım
Kürt nasıl Kürt yüzünden köyler boşaltsın

19. KÜRT YURTSEVER HAREKETİNE YÖNELİK İDEOLOJİK KUŞATMA ÇABALARI

19. 1. Sömürgeci Çevrelerden Kaynaklanan Kuşatma Çabaları

19. 1. 1. Türklerin Kürt Sorunuyla Yüzleşmesi

1980 öncesinde, devlet ve Türk entelektüel çevreleri için Kürt Sorunu diye bir sorun yoktu. Daha doğrusu devlet sorunu çok iyi biliyor, ilgili birimler kanalıyla gerekli müdahaleleri yapıyordu ama bunu yaygınlaştırmamaya özen gösteriyor ve kamuoyuna verdiği mesajlarda yok sayıyordu.

1980 faşist darbesinden sonra zindanlar başta olmak üzere Kürdistan'da yaşananlar, Kürt örgütleri eliyle uluslararası planda yürütülen faaliyetler, bu çevrelerde belli ölçüde beyin sarsıntısına yol açtı ama fazla etkili olamadı.

1984 yılında silahlı mücadele başladığında, Kürt sorunu konusunda Türk entelektüellerinin kafası ileri derecede boştu. Öteden beri yok sayılan konuya ilişkin elle tutulur sıradan şeyler yazabilmek için bile gerekli birikimden yoksundular. Sol saflarda olanlar dahil, Türk entelektüellerinin büyük bir kesimi hala, 1925-38 arası Kürt başkaldırı ve direnişlerini, "feodal ve irticai gericiliğin Kemalist devrimlere karşı bir hortlaması, emperyalizmin bir oyunu" şeklinde görüyordu.

Gerçek şu ki Türk toplumu tabuların esiriydi. 1920'lerden kalma putlara ait ilkeler hakkında kuşkuya kapılmak, onların bir takım şeyleri yanlış yaptıklarını söyleınek, akıllara sığan bir şey değildi. Kaldı ki böyle bir cesareti göstermenin mutlaka bir bedeli vardı ve bu bedel genelde çok ağır da olabiliyordu.

Ne var ki tabularla yaşamak bir kader değil. Gerçek, eninde sonunda galip gelir ve onları ortadan kaldırır. Bu kuralın Türkiye'de de başka türlü olması düşünülemezdi ve nitekim öyle de oldu. Gün geldi, Kürt sorunu, kendisini göremeyen ya da görmek istemeyenlerin kapısını çalmaya ve "Ben varım" demeye başladı. Ve istese de istemese de herkes onu tanımak, öğrenmek ve tartışmak zorunda kaldı. Bugün, durum artık eskisi gibi değil. Tabular hala önemli ölçüde etkili olsa ve bunun da etkisiyle yapılması gerekenler yapılmıyor olsa da, olay zihinlere yerleşmiş durumdadır. Bir zamanlar, adını

bile anmanın vatan hainliği kabul edildiği sorun, bugün toplumsal gündemin başına oturmuş, ondan da öte uluslararası bir hal almış durumdadır. Bu yönüyle de Türk politik sistemi ve tabi devlet, gerçek anlamda yenilgiye uğramıştır. Yasaklar ve silah gücüyle korunmaya çalışılsa da adına Kemalizm denilen ideoloji davayı kaybetmiştir.

Ne var ki sistemin sahiplerinin yenilgiyi kabul edecekleri, pes deyip yerine oturacakları şeklinde bir yanılgıya da düşmemek gerekir. Onlar, eski söylem ve yöntemlerle çarkı çeviremeyecekleri yerde, yenilerini devreye sokmaktan geri kalmazlar. Devleti yönetenlerin, 1985'lerin ortalarından bu yana politik, askeri ve ekonomik alandaki çabalar kadar, hatta onlardan daha da etkin bir tarzda, ideolojik mücadeleye ağırlık verdikleri bilinmeyen bir şey değil. Kürt toplumu bu bakımdan, hem içeriden ve hem de dışarıdan yoğun ve etkin bir ideolojik kuşatma altına alınmak isteniyor. Söz konusu kuşatmayı, maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1-"Din kardeşliği" yani "Müslümanlar kardeştir, aralarında ayrılık olmaz" sloganında ifadesini bulan propaganda. Fethullah Gülen ve benzeri tarikatçılar ve parti olarak da AKP gibi örgütler eliyle sürdürülen bu yöndeki çabalar, Kürtleri boş hayallerin peşine takıp uyutarak özgürlük taleplerinden ve mücadelesinden uzaklaştırmaktır. Açıktır ki Müslüman olsun olmasın; halklar arasında kardeşliği savunmak, onların her bakımdan eşit olmalarını kabul etmeyi ve pratikte de bunun hayata geçmesi için çaba harcamayı gerektirir. Oysa söz konusu kesimlerin bu alanda herhangi bir program ve projeleri yok. Yok, çünkü gerçekte yaptıkları şey, Kemalistlerin Kürt politikasını, İslami parfümle parfümleyerek yeni bir şeymiş gibi piyasaya sürmekten ibarettir. Bu yüzden de bütün bu çevreleri "İslami Kemalizm" diye adlandırmak yanlış olmaz kanısındayım.

2-İkinci büyük ideolojik saldırı ya da beyin yıkama yöntemi, bu çalışmanın değişik bölümlerinde üzerinde ayrıntılı olarak durulan, Aleviliği Türk ve İslam çerçevesine hapsetmek, böylece Alevi Kürtleri kendi kimliğine ve halkının özgürleşme davasına yabancılaştırarak öteki Kürt kesimlerinden uzaklaştırmaktır.

3-Kendilerini "laik" olarak nitelendiren kesimlerin "şeriat tehlikesini" adeta bir öcü gibi sürekli gündemde tutmaları ve onu Şafilikle özdeşleştirmeleri de sonuçta, ağırlıkla değişik Kürt kesimlerini birbirlerinden uzaklaştırıcı bir rol oynuyor. Öyle oluyor, çünkü Şafilik, ağırlıkla Kürtler arasında var olan bir mezheptir. 1925 Kürt başkaldırısından sonra yapılan propagandanın da etkisiyle halk arasında şeriat, büyük ölçüde Şafiilerden kaynaklanan bir tehlike şeklinde algılanmaktadır. Hal böyle olunca da "şeriat tehlikesinden" korku duyan bir Alevi, ilk elde dikkatlerini Sünni Kürt üzerinde yoğunlaştırıyor, onu ve onun inancını kendisi için bir tehlike olarak görüyor. Bu satırların yazarı, bu noktaya ilişkin birçok tartışmanın tanığıdır.

4-Bir diğer ideolojik saldırı ya da beyin yıkama yöntemi, "Kırmancların" (Zazaların) Kürt olmadıkları yönünde yapılan propagandadır ki bu çalışmada, detaylı olarak bu konunun üzerinde durulmaktadır.

5-Kürt sorununun varlığını kabul ediyor görünmek ama gerek sorunu tanımlarken, gerekse sözüm ona çözüm önerileri üzerinde dururken; Kürt taleplerini, uygulama şansı olmayan şeyler gibi göstermek, bu talepleri olabildiğince alt sıralara çekmek, halk olarak Kürtlerin sahip oldukları idealleri boş şeyler olduğu inancını yaygınlaştırmaktır.

Türk kesiminde bu işe soyunanların başını çekenler, kendilerini liberal ya da demokrat olarak tanıtan çevrelerden geliyor. Taha Akyol, bunlar içerisinde önde gelen isimlerden biridir. Osmanlı işgalciliğine dahi toz kondurmayacak kadar Türk sömürgeciliğine bağlı olan Akyol, Milliyet'teki köşesinde sık sık bu konuya el atıyor; hem sorunun tarihi köklerini ve nedenlerini, hem boyutunu ve hem de çözüm yöntemlerini alabildiğine çarpıtıyor, olduğundan çok farklı bir tarzda göstermeye çabalıyor. Ben ise öteden beri Kürde karşı olmayı gelenek haline getirmiş olan o ve onun gibilerinin görüşlerini zaman zaman eleştirenlerden biriyim. Konuya açıklık getirici nitelikte olduğunu düşünerek, Ocak ayı başlarında, çeşitli internet sitelerinde yayınlanan "Kürt Sorununda Çıkmaz Nedir?" başlıklı yazımı, gözden geçirerek burada vermekte yarar görüyorum:

19. 1. 2. Kürt Sorununda Çıkmaz Nedir?: Sorunu Çözmeye Engel Olarak Öne Sürülen Kimi Gerekçeler

Taha Akyol, Kürt sorunu ile ilgili olarak 3, 4 ve 5 Ocak 2008 tarihli Milliyet gazetesinde peş peşe 3 makale yazdı. Akyol'un yazılarında yeni bir şey yok. Yazar, konu ile ilgili olarak kamuoyunca bilinen görüşlerini tekrarlıyor. Ancak gerek zamanlama bakımından, bazı noktaları bir kez daha okuyucunun bilgisine sunmanın yararlı olacağını düşünerek bu satırları kaleme almayı gerekli gördüm.

3 Kasım günkü yazısında, Kosova'nın bağımsizlık istemine değinerek başlayan Akyol'un, bu konuda psikolojik olarak pek de rahat olduğu söylenemez. Öyle ya, 400 bin (bu rakam ona ait, bir gün sonra düzeltme yaptı ve Kosova nüfusunun 1. 600 bin olduğunu yazdı) nüfusu ile Kosova bile kendi kaderini tayin etme hakkını kullanma noktasına gelmişken, Türkiye'de Kürt sözcüğünün dahi resmiyette hala yasaklı olması, Türk devleti ile onun savunıcularının insanlık dışı ırkçı yüzlerini açıkça ortaya koyuyor. Kürt sorununa çözüm ararken Kosova örneğinin daha şimdiden kendilerini zor durumda bıraktığını ve ileride de bırakacağını iyi bildiği için, Akyol, topu o yana bu yana atıyor, en kaba yöntemlerle tarihi çarpıtmak suretiyle resmi Türk tezlerini haklı çıkartmaya çalışıyor.

1. "Kosovaörneğindeve Kürt Milliyetçilerininiddialarınabakarak, aklagelebilecek

> bir seçenek, Kürtlerin ayrı bir devlet kurmalarıdır. PKK'nın, DTP'nin nihai amacı budur; ayrı bayrak açmaları, birlikte yaşamanın ortak değerlerini ve sembollerini red-detmeleri bunlardır."

Bir kere Kürtler elbette herkes gibi kendi devletlerini kurma hakkına sahipler ve bu, şahsen benim tercih ettiğim iki alternatiften biridir. Bunu istemek bir suç değil, temel bir haktır. Hiç kimsenin de bunu istiyor diye Kürt halkını suçlamaya hakkı yok. Asıl suç, Kürtler söz konusu olunca, bütün halklar için geçerli olan bu doğal hakka karşı çıkmaktır.

Ortak değer konusuna gelince; Kürt halkı ile Türk Halkı arasında, Akyol gibi sömürgeci kalem sahiplerinin bahsettiği anlamda ortak değerler yok. Açıktır ki bir şeyin, herhangi bir toplumsal gruba ait bir değer niteliğini kazanabilmesi için onun, o grup tarafından meşru yollarla kabul edilmesi gerekir. Peki Kürt-Türk ilişkisinde böyle bir durum var mı? Türkiye Cumhuriyeti Kürdün varlığını bile kabul etmiyor, onun kimliğine tahammül göstermiyor ve kurulduğu günden bu yana, bir şeyleri ona zorla kabul ettirmeye çalışıyor. Bu ise ortaklık değil, en hafif deyimiyle efendi köle ilişkisidir.

2. Ayrı bir Kürt devleti ile ilgili olarak da yine ilginç tespitleri var yazarın:

> "75 milyon nüfuslu bir ülkede, DTP'nin oylarına bakarak 5-6 milyon diyebileceğimiz bir nüfusun ve ona göre Irak sınırında bir toprak parçasının ayrılması neye, kime yarar?"

Bir kere varsayalım ki gerçekten de 5-6 milyon nüfuslu bir halk ayrılıp kendi devletini kurmak istiyor; bundan Akyol'a ne? Bunun o halkın yararına olup olmadığını saptayıp ahkam kesmek o ve onun gibilerine mi kalmış? Akyol, bizim halkımızın kaderi ile ilgili olarak bu şekilde uluorta konuşma hakkını nerden alıyor? Kaderini tayin hakkı işgal altındaki Kıbrıs'ın kuzeyinde yaşayan 100 bin Türk ya da 1, 5 milyonluk Kosovalı için bir hak olabiliyorsa, "5-6 milyon" Kürt için hayli hayli olur. Neden olmasın?

Açıktır ki Akyol gibilerinin temsil ettikleri Türk sömürgecilerinin, Kürt sorunu ile ilgili olarak öneri şeklinde de olsa söz söyleme hakları yok. Böyle bir hakka sahip olabilmek için üç temel koşul gereklidir:

a-Her şeyden önce samimi olarak o sorunun varlığını kabul edip adını koymak gerekir. Kürt sorunu, baskı altındaki bir halkın özgürleşme sorunudur.

b-Bu konuda söz sahibi olmak isteyenler, ilkesel olarak Kürt halkının, dünyamızdaki öteki bütün halklarla eşit haklara sahip olduğunu, hiç bir tereddüde yol açmayacak şekilde kabul edip, özgürce yaşama ve bunun için de kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olduğu ilkesini kabul etmeliler.

c-Bir halkın, özgürce yaşama hakkına sahip olması ise en başta da onun kendi kaderini belirleme hakkını içerir. Uluslararası anlaşmalarla da garanti altına alınmış bu hakka ilkesel olarak saygı duymadan ve bunu gerektiğinde yüksek sesle haykırmadan, söylenecek şeyler, boş bir takım laflar olmaktan öteye gitmezler.

3. Yazarın "Milli" karakter dediği Kemalizm'in millet anlayışı ile ilgili olarak yazdığı şu satırlar, onun sömürgeci emeller uğruna, gerçekleri ters yüz etmekte nasıl sınır tanımadığını görmek bakımından önemlidir. Bakın ne diyor?

> "Bugün Türkiye'nin "Milli" karakteri, Mustafa Kemal Paşa'nın 'punduna getirip' yaptığı bir manevranın sonucu değil; bin yıllık tarihin doğal eseridir. Çok uluslu Osmanlı'da bile resmi dil daima Türkçe idi."

Demek ki bizim halkımız, koca bin yılı, günün birinde Selanikli Mustafa diye biri çıksın da kendisini zorla Türk yapmaya kalkışsın diye geçirmiş öyle mi? Peki Osmanlı politikasında, "Kürdüm" demenin suç olarak görüldüğüne ilişkin bir tek örnek var mı? Bir tek belgede Kürde Türk deniliyor mu? Resmi dil Türkçedir, bu doğru ama Kürtçe ya da başka diller yasaklanmış mı? Değil, Osmanlı da bunlara rastlamak mümkün değil.

Akyol'un söylediklerinin tersine, Mustafa Kemal tam da "punduna getirdiği için" ve sınırsız şiddete başvurarak 1923'te "Milli Türk Devleti"ni ilan etti.

Eğer bu "milli karakter" Akyol'un dediği tarzda oluştuysa, Mustafa Kemal neden 1923 yılına kadar ondan yana tek laf söylemedi? Tam tersine amaçlarının "Saltanatı ve Hilafeti kurtarmak" olduğunu her fırsatta tekrarladı durdu? Öyle yaptı, çünkü Milli bir Türk devleti için çalıştığını söyleseydi, yanında kimseyi bulamazdı. O dönemde bu görüş, onun gibi bir kaç ırkçı general ile sivil bürokrat dışında kimseden destek bulmazdı. Bu proje, 1920'de kurulmuş olan 1. TBMM tarafından kabul edilme şansına da sahip değildi. Bu gerçeği gördüğü içindir ki Mustafa Kemal, Lozan'dan hemen sonra 1920'de kurulan parlamentoyu feshetti ve atama usulü ile yeni ikinci "Meclis"i kurdu.

"1000 yıllık beraberliğin" ürünü olmak şurada kalsın, 1924 Anayasası ile resmileşen "Milli" anlayış, daha ilk günden Kürt halkı tarafından kabul edilmedi ve başkaldırılar birbirini izledi. Bugün hala da Kürtler o anlayışa, o gün temeli atılan sisteme karşı mücadele ediyorlar. Zaten Kürt sorununun kendisi de bundan başka bir şey değil.

4. Akyol, Kürdistan terimi ile ilgili yazarken de yine kaçak güreşmeyi tercih ediyor. Daha öncekilerin tersine, son yazılarında 1. TBMM döneminde bu teriminin kullanıldığını kabul ediyor ama milletvekillerinin Kürdistan milletvekili olarak değil, geldikleri yörenin adıyla çağrıldıklarını söylüyor. Ne var ki gerçek bu konuda da onun söylediği gibi değil. 1920'de kurulan Meclis'teki Kürt Milletvekilleri, gerektiğinde hem kendilerini "Kürdistan Milletvekilleri" diye adlandırmışlar hem de başkaları bunu yapmış. İşte size bir örnek: Siverek Milletvekili Fikri Efendi, Meclis'in 22 Temmuz 1922 tarihli gizli oturumunda, *"Efendiler, bugün bendeniz Kürdistan mebusuyum.*

Kürdistan ahalisi ihaneti, isyanı kesinlikle aklına getirmemiştir. Efendiler, Fransız ordusunu Urfa'da mağlup eden hakikatte isyan telaki ettiği Kürt askerlerdir, hakikatte Kürt aşiretleri sayesinde olmuştur. Nihat Paşa askerleri sayesinde değildir..."[546]

Aynı dönemde TBMM Vekilleri Heyeti vasıtasıyla, Kürt sorunu konusunda El Cezire Cephesi Kumandanlığına gönderilen kararı, *"Kürdistan hakkında BMM Vekiller Heyetinin El Cezire Cephesi Kumandanlığına Talimatıdır:"* diye başlıyor.

Aslında lafı çokça edilen "1000 yıllık Kürt-Türk beraberliği," Türk milliyetçileri ile kimi yağcı Kürtlerin uydurduğu kuyruklu bir yalandan başka bir şey değil. Bahsedilen bin yılda, Kürt ve Türk egemenlerinin, üzerinde anlaştıkları ve birlikte yaptıkları işler vardı elbet ama ilişkilere asıl damgasını vuran anlaşmazlık ve çatışmadır. Kürtler, Osmanlı ile az mı kapıştılar, ona karşı az mı savaştılar?

Beri taraftan, eğer Kürtlerle Türkler arasında, söylendiği tarzda bir beraberlik yaşandıysa, bunun sonucu, Kürtlerin köleleştirilmesi mi olmalı? Birlik ve beraberliğin devamının olmazsa olmaz koşulu eşitlik ve özgürlük değil mi? Türk sömürgecileri, Kürt halkı üzerindeki baskı ve zulmü neden sona erdirmeye ve eşitliğe dayalı bir sistemi kurmaya yanaşmıyorlar.

5. Akyol aklı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dilinin Türkçe oluşunu kendi görüşüne dayanak yapmaya çalışıyor. Elbet resmi dil Türkçe idi ama Osmanlı döneminde ne Türkler üstün ırk kabul ediliyordu, ne başka halklar yok sayılıyordu. Ne diller ve kültürler yasaktı, ne insanlara zorla "Türküm" dedirtilmek isteniyordu.

Kaldı ki İmparatorluğun resmi dilinin Türkçe olması, Basra Körfezi'nden Viyana'ya, Kafkas'lardan Kuzey Afrika'nın Batı burnuna kadar uzanan topraklardaki onlarca halkın kendi milli devletlerini kurmalarına engel olamadı. Günü geldiğinde, o halklar resmi dilin ne olduğuna bakmaksızın ayrıldılar. Aynı şey İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz gibi devletlerin toprakları üzerinde de gerçekleşti ve "bölünemez" denilen "vatanlar" paldır küldür yuvarlanıp tarihin çöplüğüne gittiler. Daha dün Sovyetler Birliği nasıl dağıldı?

Zaten günümüz dünyasında, insan hakları ya da temel özgürlükler söz konusu olduğunda, kimse sömürgeci ya da öteki türden baskı yasalarının nasıl olduklarına bakmıyor. Hem birey hem de toplumsal birer varlık olarak gurupların hakları vardır; bunlar esas alınır ve yasaların da buna göre olması istenir. Ulusların kaderlerini belirleme hakkı, bu çerçevede uluslararası hukuka girmiş temel hakların başında geliyor. Ne var ki, herkes giderken Mersin'e, Türk sömürgeci tayfası gidiyor tersine. Dolayısıyla da arkaya dönüp altına imza attıkları uluslararası antlaşmaları dahi görmek istemiyor, bundan doğan sorumluluklarını yerine getirmeyi düşünmüyorlar.

546-TBMM, Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 564. Tiroj Dergisi, sal (yıl) 5, hejmar (sayı) 29

6. Akyol'un, *"Tarihte bile Anadolu'da bir Kürdistan sınırı olmadı"* sözü de onun komik saptamalarından bir diğeridir. Yazar, telaşla bunları söylerken baltayı tam da kendi ayağına vurduğunun farkında değil. Oysa, tarihte asıl olarak "Anadolu" ve "Türkiye" adları hiç olmadı. Türkiye ve Anadolu terimlerinin bu topraklara ad olarak verilmesi henüz 100 yaşında bile değil. Üstelik bu kullanım da özgür bir seçiminin sonucu değil, zora dayalı kanlı bir dayatmanın ürünüdür.

Kürdistan'a gelince; o, bağımsız bir devlet şeklinde değil ama bir ülke adı olarak en az 1000 yıldır var. İnanmayan Selçuklu ve Osmanlı belgelerine, Şerefname'ye, ilk Türkçe Ansiklopedi'nin yazarı Şemseddin Sami'ye, 1000 yıllık dönemin haritalarına, 1. TBMM tutanaklarına ve bizzat Mustafa Kemal'in söylediklerine baksın. Kişi eğer Taha Akyol gibi Kemalist bir mantığa sahip değilse, Kürdistan'ı her yerde görebilir.

Açıktır ki Osmanlı döneminde Kürdistan'ın, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan, Irak, Arabistan, Suriye, Mısır, Cezayir ve ötekilerinden herhangi bir farkı yoktu. Bunların tümü, İmparatorluğa bağlı ülkelerdi.

Beri taraftan, bir halkın kendisine ait topraklarda devlet sahibi olabilmesi için mutlaka geçmişte belirlenmiş sınırlara sahip olması mı gerekir? Afrika'nın tarihi haritalarına bakın, çok değil, daha yüz yıl önce bugün devlet olan kaç ülkenin belli sınırları vardı?

7. Akyol'un bir açıkgözlüğü de sık sık DTP'nin aldığı oylardan bahsetmesi ve Kürtlerin çoğunun bu partiye oy vermemiş olmasını, kendi görüşlerine dayanak yapmaya kalkışmasıdır. Dersiniz ki Türkiye'de gerçekten demokrasi var, Kürt partileri eşit koşullarda seçime giriyorlar da halkın gerçek eğilimi de bu seçimlerle açığa çıkıyor. Hem madem öyle, madem Kürtlerin çoğunluğu bir Kürt devleti olsun istemiyor, o zaman bunca korku neden? Bütün yasaklar kalksın, özgür bir ortamda, belli hazırlıklar yapıldıktan sonra yapılacak bir referandumla Kürt halkına ne istediği sorulsun, olmaz mı? Devlet neden buna yanaşmıyor?

8. Akyol sık sık yaptığı gibi, yazısında, Kürtleri tehdit etmekten de geri kalmıyor: "**Türkiye'nin bazı vilayetleri 'Kürdistan' olursa, diğer tamamı 'Türkistan' olur!**"

İyi de şimdi zaten öyle değil mi? "Türkiye" demekle, "Türkistan" demek arasında bir fark mı var? Bu topraklarda, Türklerden başka herhangi bir halkın ya da ulusal azınlığın adına rastlanıyor mu? Resmiyette, herhangi bir yerde onların diline, kültürüne, kimliğine ait herhangi bir iz var mı? Kürdistan'ın dağına taşına bile "Ne Mutlu Türküm Diyene!," "Bir Türk Dünyaya Bedeldir" türü ırkçı sloganların yazılı olması ne demektir? Türk olmayan halkların çocukları her sabah "Türküm, Doğruyum" ile başlayan ırkçı yemini etmiyorlar mı? Türkistan olmak başka nasıl olur acaba?

Öte yandan, ayrı bir Kürdistan devleti olsun istemek, sadece "saf kan

Kürtlerin" yaşayacakları bir ülke istemek midir? Böyle manyakça bir şeyi savunan bir tek Kürde rastlayan var mı? Kürdistan, etnik kimliği, dini inancı, politik görüşü ne olursa olsun, orada yaşayan herkesin ülkesidir ve bir Kürt devleti kurulduğu zaman da öyle olacak. Kimse, kimseyi zorla kovmaya kalkışmayacak. Kürdistan'da yaşayan Türkler gibi, Türkiye'de yaşayan Kürtler de istedikleri taktirde bugün bulundukları yerlerde kalmaya devam edecekler. "Saf ırk" arama zırvalığını kimse Kürt halkına mal etmeye kalkışmasın. Bir dönemler Kemalistler buna sarıldılar ama fiyasko ile sonuçlandı. Taha Akyol'un kendi deyişiyle "eskiden!" mensubu olduğu çevreye ait "Ya sev ya terk et" geleneği ise hala olanca canlılığıyla yaşıyor.

Demokrasiden, eşitlik ve özgürlükten anlamayan, anlamak istemeyenlerin soruna böyle yaklaşmalarında şaşılacak bir yan yok. Kafalarındaki ırkçılık zehiri, çevrelerinde olup bitenlere normal bir insan gözüyle bakmalarına engel oluyor. Oysa bakın, Kürt sorununa benzer sorunların çözümü konusunda son 20 yılda dünyamızda neler olmuş. Bu sürede;

1-Sovyetler Birliği dağıldı, ona ait topraklar üzerinde on civarında ulusal devlet doğdu. Buralarda, nüfusun birbirine karşıması, hiç de Türkiye'dekinden daha az değildi. Hatta Ukrayna ve Kazakistan örneğinde olduğu gibi, bazılarında nüfusun neredeyse yarısı Ruslardan oluşmaktaydı. Ama bu ülkelerin hiç birinde Taha Akyol'un olacak dediği şey olmadı. Ne insanlar katledildiler, ne de kimse zorla yerlerinden kovuldu.

2-Yugoslavya dağıldı, yeni devletler kuruldu. Bosna bir yana bırakılırsa yine Akyol'un dediği şeyler olmadı. Bosna'ya da uluslararası güçler müdahale ettiler ve sonuçta Sırp yöneticilerin planları boşa çıktı.

3-Çekoslovakya Devleti uygarca bir yöntemle bölündü ve iki devlet haline geldi. Çeklerle Slovaklar az mı iç içe geçmişlerdi?

4-İspanya'da Basklıların, İngiltere'de İskoçyalıların, İtalya'da Kuzey Bölgesi halkının, Kanada'da Kebeklilerin önemli bir kesimi ayrı devlet kurmak için çalışıyorlar, kimse tankla, topla, uçakla üzerlerine gidiyor mu?

5-Irak halkları, Saddam'dan sonra federal bir yapı üzerinde anlaşmış durumdalar.

6-Filistin ile İsrail arasında görüşmeler, bir Filistin devletinin kurulması esasına dayalı olarak yürütülüyor.

Ayrıca, yukarıda verilen örneklerdeki hiç bir halk, Kürt halkı düzeyinde ağır ulusal zulüm ile yüz yüze değildi. Bazı yerlerde haksızlık vardı ama bu, Kürt halkının durumu ile karşılaştırıldığında devede kulaktı. Bazı yerlerde ise ayrılan ya da ayrılmak isteyen halklara yönelik herhangi bir haksızlık yoktu.

Bütün bunlar ne anlama geliyor? Bütün bunların anlamı şu ki, bir ülkede taraflar birbirlerinin varlıklarına ve haklarına saygı gösterdikleri zaman pekala kan dökülmeden, kimse yerinden yurdundan edilmeden de sorunlar çözülebilir. Kürt sorununda da durum bundan farklı değil. Kürt sorununda çıkmaz, Türkiye'deki sistemin işgalci, ırkçı ve şöven karakteri, yönetenlerin, Türk olmayan halkların varlıklarına ve temel haklarına saygı

göstermek istememesidir. Taha Akyol'un da aralarında bulunduğu Türk sömürgecileri için sorun Kürdün varlığıdır; onun dili, kültürü, kimliği ve tarihidir. Onlar bunu kabullenemiyor ya da tahammül göstermiyorlar ve sorun da bu yüzden herhangi bir çözüme kavuşamıyor.

Yeri geldiğinde, Osmanlı'ya atıfta bulunan Akyol gibileri, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik temellerini sarsıcı nitelik taşıdığını bildikleri için Osmanlı'nın Kürde Kürt, Kürdistan'a Kürdistan dediğini hatırlamak istemiyorlar.

Diğer taraftan Kürt halkının temel haklarına karşı çıkmak için bin bir dereden su getirmeyi huy haline getirmiş olan Akyol ve onun gibiler iyi bilirler ki Kürt sorununda çözüm sadece ayrı bir devlet kurmaktan ibaret de değil. Elbet daha önce de belirttiğimiz gibi ayrılıp kendi devletini kurmak, Kürt halkı için ana sütü kadar helaldir. Halkımız bu yönde karar verirse hiç kimsenin buna itiraz etmeye hakkı yok ama Kürtlerle Türkler, ayrılma olmadan da, eşit koşullara sahip olarak tek devlet çatısı altında yaşayabilirler. Bütün din ve mezheplerin, bütün ulusal azınlıkların eşit ve özgür oldukları federal bir yapı, bunun için oldukça iyi bir modeldir.

Kaldı ki sorun kalıcı bir politik çözüme kavuşturulmadan önce de Kürt dili, kültürü, kimliği ve tarihi ile ilgili olarak atılabilecek ve atılması gereken bir dizi adım var. Diyelim ki Kürtler kendi anadilleri ile eğitim göremezler mi? Kendi dil ve kültürlerini geliştirecek kurumlara sahip olamazlar mı? Kendi ana dilleri ile devlet dairelerinde işlerini göremezler mi? Kürt çocukları okullarda kendi tarihlerini öğrenemezler mi? Kürtçe radyo ve televizyonlar olamaz mı? Kürt partileri kurulup serbestçe faaliyet gösteremezler mi? Adları değiştirilmiş olan yerleşim birimlerinin adları geri verilemez mi vs.? Kuşkusuz bütün bunlar olur, olmaması için herhangi bir neden yok ama bunun için devletin herkesi zorla Türk ve Müslüman (Hanefi Mezhebi) yapma stratejisinden vazgeçmesi; adalete, eşitliğe ve özgürlüğe dayanan bir sistemi hedef olarak önüne koyması gerekir."

19. 1. 3. Bir Çözümsüzlük Nedeni Olarak Sorunu Tanımlama Yanlışlığı

Kürt sorununun varlığını kabul eden ya da öyle gözüken Türk entelektüellerinin ezici çoğunluğunun soruna getirdiği tanımlama hala gerçeğin uzağındadır. Bu çevreler, şu ana kadar sorunun baskı altında tutulan bir halkın haklı mücadelesi düzeyinde kabullenebilmiş ve buna uygun çözüm önerileri sunabilmiş değiller. İçlerinde böyle düşünenler var elbet ama sıra kamuoyu önünde açıklamaya gelince söylem değişiyor.

Hal böyle olunca da, sözüm ona çözüm önerileri olarak sunulan önerilerin dile getirilmesinde temel çıkış noktası, ezilen halkın özgürlüğe nasıl kavuşacağı değil, sistemin konuya ilişkin temel kriterlerini koruma kaygısı ön plana çıkıyor ve sonuçta çemberin dışına çıkılamıyor. Hemen hemen

her olayda Türkiye Cumhuriyeti tarihinde pratik yaşamda hiç bir zaman bir gerçek haline gelememiş, sadece politik amaçlı bir slogan olarak var olagelmiş "milli bütünlük" kalıpçılığı, adeta aşılamaz bir kutsal duvar gibi insanların karşısına çıkartılıyor. "Kutsal" ezberler bozulmasın diye de gerçek en kaba yöntemlerle tahrif ediliyor, çözümsüzlüğü yaratmış olan kalıplar çözüm diye ortaya atılıyor. Örneğin, 2008 yılının eylül ayında, Altınova ve Adana başta olmak üzere Türkiye'nin çeşitli yörelerinde Kürtlere karşı linç niteliğinde olaylar gelişti. Konuyla ilgili olarak gazeteci Devrim Sevilay, Milliyet gazetesinde ekonomist ve araştırmacı olarak tanıttığı Mustafa Sönmez ile bir röportaj yayınladı.[547]

Sönmez söz konusu röportaj da, yükselen "Türk-Kürt" gerginliğine dikkat çekerken bazı sosyolojik tespitlerde bulunuyor ve "Kürtlere verilmesi gereken haklara" değiniyor. Gazetecinin sorduğu sorudan aslen Kürt olduğu anlaşılan Sönmez, bu işi yaparken, Kemalistlere özgü başını kuma gömme yöntemine başvurmaktan kurtulamıyor.

> "Eğer tam tersine oradakiler buradakiler ayrışması başlarsa o zaman orası vatan olmaktan, oradakiler vatandaş olmaktan çıkar. Oysa Türkiye'nin Suriye'den, Irak'tan, İran'dan farkı, Kürtlerinin bir coğrafyada bloklaşmamış olması, bütün misak-ı Milli sınırları içerisinde yaşama sahası bulmuş olmasıdır."

Açıktır ki Sönmez bu konuda açık şekilde tahrifat yapıyor. Bakın nasıl:

1-Bir kere Suriye, İran ve Irak'ta da Kürtler iş, eğitim ve daha iyi yaşam koşullarına sahip olmak amacıyla Kürdistan'ın dışına rahatça çıkabiliyor, devlet sınırları içerisindeki başka bölgelere gidip yerleşebiliyorlar. Söylenenin tersine bu konuda önlerinde herhangi bir engel yok. Bunun istisnası, Suriye'de hala mülteci sayılan ve yurttaşlık haklarından yararlandırılmayan 300 bin dolayındaki Kürdün durumudur.

2-Dil, kültür ve kimlik ile ilgili haklara gelince; söz konusu üç devletten hiç birisi, bu konuda Türkiye kadar baskıcı ve yasakçı politikalara başvurmadı. Örneğin, her üç devlette de, Türkiye'de yapıldığı tarzda Kürt kimliğini inkar etme, orada yapıldığı ölçüde düzmece tarih tezleri üretmedi. Ondan da öte İran ve Irak yönetimleri Kürdistan'ı resmen kabul ediyorlar. Söz konusu her üç devlet açısından da sorun, Türkiye'deki gibi Kürtlerin kimliği, yani varlığı değil. Onlarda sorun Kürtlerin istemleri ile ilgilidir.

3-Saddam iktidarının belli bir dönemi dışında bu devletlerin hiç birisi, Türkiye'de uygulandığı ölçüde yaygın ve sistematik bir sürgün politikası yürürlüğe koymadılar. Barajları yaparken bile Türk yönetimlerinin güttüğü iki temel hedeften biri budur. Sürgün ve asimilasyonun, Türk sömürgeciliğinin dilindeki adı "ulusal bütünlüğü sağlamaktır." Deprem gibi doğal afetleri yine aynı amacın gerçekleşmesi için fırsat bilen Türkiye, hiç tartışmasız bu konuda dünyadaki en kötü örneklerin bir tanesidir.

"Kürt" Mustafa Sönmez şöyle devam ediyor:

547-Milliyet Gazatesi, 13 Ekim 2008

> "Burası bizim ülkemiz, bağımsız Kürdistan diye bir anlayış bir kere daha baştan itibaren kendi çıkarlarına uygun değil. Kaldı ki toplumsal dokuya da hiç uygun değil. Bizimki gibi bir Kürt-Türk kardeşliği boyutunda başka bir etnik kaynaşma örneği sanırım pek yoktur yeryüzünde."

Görüldüğü gibi Kemalistlere özgü pişkinlik ve gerçekleri ters yüz etme alışkanlığı Sönmez'de de aynen devam ediyor. Böyle olduğu için de yerküremizin şahit olduğu en katı ve gaddarca dil, kültür ve kimlik düşmanlığının kimi sonuçlarını, **"Kürt-Türk kardeşliği boyutunda etnik kaynaşma örneği"** olarak sunabiliyor. Sanki üzerinde yaşadığı topraklarda ne Takriri Sükun ve Tevhidi Tedrisat Yasaları, ne Zorunlu Göç yani sürgün yasa ve kararnameleri, ne Tunceli Kanunları, ne kılık kıyafet yasaları türünden yasalar çıkarılıp uygulanmamış. Kürt halkı, ne 1925'leri, ne 1930'ları, ne de 1937-38'leri görmüş, ne peş peşe gelen askeri darbelerin yıkıcı uygulamalarıyla karşılaşmış. Sanki yine yerküremizin en ırkçı-şoven ve asimilasyoncu eğitim sistemi bu topraklarda uygulanmamış, hala da uygulanmıyor. Kenan Evren bile Kürtçeyi yasaklamakla hata ettiklerini söylerken, Kemalist "Kürt" Mustafa büyük bir pişkinlikle "kardeşçe etnik kaynaşma"dan bahsedebiliyor.

Sönmez'in, kendi halkının haklarıyla ilgili söyledikleri de aynı derece ilginç şeylerdir doğrusu. O, kendi halkının anadili için bile *"birtakım okullarda seçmeli ders olarak okutulsun"* diyebilecek kadar cömert (!) davranıyor.

> "Mesela hiç Anayasa'ya falan girmeden Kültür Bakanlığı'na bağlı İstanbul, Ankara, İzmir, Diyarbakır'da dört Kürt enstitüsü ya da kültür merkezi kurulsaydı, orada isteyenler gidip dil öğrenseler, müziklerini icra etseler, isteyenler tiyatro yapsalar, isteyenler edebiyat grupları kursalar kıyamet mi kopardı? Bu çok olmaz bir şey mi?
> ...Ama mesela birtakım okullarda Kürtçe, seçmeli ders olarak okutulabilirdi..."

Öncelikle şunu belirteyim; Sönmez'in burada saydığı adımların atılmasına karşı değilim, bunları küçümsemiyorum da. Olumlu nitelikteki her olayın desteklenmesinden yana tavrı olan biriyim. Yeter ki atılan adımın arkasında kötü niyete dayalı hesaplar bulunmasın.

Ancak, Sönmez'in önerilerini "sorunun çözümüne katkısı olacak adımlar" şeklinde değerlendirmek mümkün değil. Çünkü o, bunları Kürt sorununa çözüm önerileri olarak söylüyor. Bunu yaparken de, Türkiye'nin işgal ettiği Kıbrıs'ın kuzeyindeki yüz bin dolayında Türkçe konuşan için istenen haklar düzeyinde bile hak talep etmiyor. Kendi halkını düpedüz dilenci konumuna düşürüyor; sözü, "Bir parça kuru ekmek verseydiniz, Kürtler susardı" demeye getiriyor ve bütün bunların adı da kardeşlik oluyor.

19. 1. 4. Kürtler, Dil ve Eğitim Hakkı

Kürt karşıtlığını hastalık derecesinde sürdürmekten vazgeçmeyen Taha Akyol, yukarıda adı geçen röportajın yayınlanmasından iki yıl sonra "Kürt Meselesi ve Eğitim" başlıklı makalesinde, İrlanda'da Protestan ve Katolik

Kiliselerinin denetimindeki okulların, her iki inanca mensup olan kesimleri birbirlerinden uzaklaştırıcı bir rol oynadıklarından bahsediyor, arkasından da Kürtçe okulların olması halinde aynı şeyin Türk-Kürt zıtlaşmasını arttıracağı anlamında sözler sarf ediyor. Bundan hareketle, eğitim alanında, son yüzyılın tanıdığı en ırkçı yasalarından biri olan "Tevhidi Tedrisat" (Eğitimde Birlik) Yasasını övüyor.

> "Bunu niye anlatıyorum? İki amaçla: Birincisi, Tevhidi Tedrisat'ın önemini vurgulamak için, öbürü, bu günkü resmi tarih anlatımının sorunlarını belirtmek için.
>
> (...)
>
> Evvela, Kuzey İrlanda'nın vahim hatasını tekrarlayarak Tevhidi Tedrisat'tan vazgeçip etnik okullar açılması asla düşünülemez."[548]

Akyol'un "etnik okul" dediği okullar, Türk olmayan halkların (Kürt, Arap, Laz vb.) çocukları için kendi anadillerinde eğitim görmelerine ya da anadillerini ders olarak okumalarına olanak sağlayan okullardır.

Türkçü teorisyen, ne olursa olsun Kürtlerin temel insani haklarına karşı çıkma düşüncesiyle yola çıktığı için, birbiriyle ilgisi olmayan şeyler arasında benzerlik kurmaya çalışıyor, keyfi yorumlarda bulunuyor ve gerçeği paspas gibi çiğnemekten geri kalmıyor.

Bir kere anadilde eğitim hakkı ve başka yöntemlerle, kişinin kendi anadili ile okuma yazma öğrenme hakkı, uluslararası planda kabul edilen temel bir insan hakkıdır. Bu hakka karşı çıkmak, onun gereklerini yerine getirmemek, ahlaki ve politik açıdan sorumluluk doğurur, bir diğer deyişle suç işleme anlamına gelir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında çıkartılan ve bugün hala da yürürlükte bulunan Tevhidi Tedrisat Kanunu, bir ırkçılık belgesi olarak insan haklarını düzenleyen ve koruyan uluslararası hukuka aykırıdır.

Öte yandan Akyol'un anadilde eğitim görmeyi sağlayan okulları "etnik okullar" diye tanımlaması, tümüyle keyfi bir yorumdur. Asıl etnik okullar, A'dan Z'ye kadar Türkçülük esasına göre eğitimin sürdürüldüğü Türkiye'deki okullardır.

Hiç kuşkusuz, eğitim kurumlarının insanları birbirlerinden uzaklaştırıcı rol oynamaları, anadillerde eğitimin görülmesi ile bağlantılı bir şey değil; bu, eğitimin içeriği ile ilgilidir. Okullarda, Türkiye'deki gibi ırkçı-şoven ve asimilasyoncu eğitim yapılıyorsa, eğitim, insanları birbirinden uzaklaştırıcı bir rol oynar. Ama İsviçre'deki gibi herkes kendi anadiliyle ve insan haklarına saygılı, demokratik bir eğitim görüyorsa o zaman uzaklaşma yerine paylaşma, tolerans ve yakınlaşma olur. Taha Akyol'un mantığıyla hareket edilirse, İspanya, Belçika, Kanada ve Hindistan gibi, birden fazla dilden eğitimin yapıldığı düzinelerle ülkelerdeki eğitim sistemlerini tümüyle terk etmek gerekir. Bu arada Birleşmiş Milletlerce kabul edilmiş olan Çocuk Hakları

548-Milliyet Gazatesi, 15 Ekim 2008

Sözleşmesini iptal etmek, Avrupa Birliği'nin eğitim ile ilgili ilkelerini çöpe atmak da kaçınılmaz hale gelir.

Aslında Taha Akyol örneği, ırkçı-şoven ideolojinin Türk entelektüellerini ne kadar derin bir çıkmaza sürüklediğinin, ne ölçüde gerçeklerden uzaklaştırdığının bir örneğidir.

19. 1. 5. Kürtlere Karşı Gelişen Linç Eğilimini Doğuran Etkenler

Yeri gelmişken, Türkiye'de en çok sözü edilen ama aynı zamanda en çok gerçek anlamından uzaklaştırılarak kullanılan "Türk-Kürt kardeşliği" sözüne bir iki cümle ile değineyim. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana, Kürt halkının durumundan memnun olmadığı, kendisine yapılan haksızlıklara karşı, inanılmaz bir enerji ve fedakarlıkla mücadele verdiği göz önündedir. Bu devletin 84 yıllık yaşamının yarısına yakın kısmı Kürtlere karşı sıcak çatışma ile geçti. Geriye kalan yarısında ise zulüm ve terör kesilmeden aralıksız sürüp bugüne kadar geldi. Ama devlet ile Kürtler arasındaki bu mücadele, pratikte bir Kürt-Türk kapışmasına, yani halktan halka çatışmaya dönüşmedi. Nedeni ne olursa olsun, bu sonuç her iki halk bakımından da çok büyük bir başarıdır ve her ne şekilde olursa olsun, bundan sonra da bunun devam etmesini sağlamaya çalışmak gerekir.

Ne var ki Kürt-devlet çelişkisinin, son dönemlere kadar bir Kürt-Türk çatışması şeklinde ortaya çıkmamış olmasının nedenleri üzerinde dururken, teşhisi doğru koymak büyük önem taşır. Söz konusu sonuç, soyut bir "kardeşlik duygusu" ile açıklanabilecek bir şey değil. Dün bunun somut nedenleri vardı ve bu nedenler ortadan kalkmaya başladığı için de bugün, barışçıl ilişkilerin yerini gerginlik ve çatışmalar alabiliyor.

Kürt halkının mücadelesi, 1990'lara kadar asıl olarak üzerinde yaşadıkları topraklarda geçti. Zaman zaman Türkiye'nin öteki bölgelerini etkileyen kimi küçük olaylar yaşansa da, bunlar çok etkileyici değillerdi. Bu haliyle de Kürt sorunu bir bakıma Türklerden uzakta, devletle Kürtler arasında yaşanan bir sorundu.

Kaldı ki "Kürt," Türkler için ayrı bir kimlik anlamına da gelmiyordu. Bir takım insanlar kendilerine "Kürt" diyorlardıysa varsın desinler, sonuçta bu topraklarda yaşayanların tümü "aynı bayrak altında birleşmiş Türklerdi." Daha doğrusu Türkler bakımından, Kürtleri oldukları gibi, yani Kürt olarak görme ve kabullenme durumu söz konusu değildi. Onlar Kürtleri, resmi politikanın çizdiği kalıplar içerisinde görüp değerlendirdikleri için, kafalarında soru işaretleri yoktu, olsa bile önemli değildi.

Ne zamanki göç ve sürgün yoluyla Kürtler büyük kitleler halinde batıya akın ettiler durum değişmeye başladı. Çünkü bir yandan buralara gelen Kürtler kendi dilleri, kimlikleri ve gelenekleriyle, bu değerlerini yaşatma istemini yüksek sesle haykırarak ortaya koydular. Onlar, Türklerden farklılıkları bulunduğunu söylüyorlardı. Öte yandan, Kürtlerin buralara gelmesi,

doğal olarak ekonomik olanaklardan pay almak anlamına geliyordu. Göç nedeniyle talebin artması, pekala fiyatları yükseltmekteydi. Esnaf, kontrol ettiği piyasaya yeni giren unsurların rekabetiyle karşılaştı, yani hitap ettiği pazar daraldı. Türk işçi, emeğini alabildiğine ucuza satmaya hazır Kürt işçinin, işini elinden alabileceğini gördü. Hızlanan inşaat yapımı, yerleşim yerlerinin görüntüsünü bozdu, altyapı sorunlarının büyümesine yol açtı. Eğitim ve sağlık hizmetlerinde var olan sorunlar daha da ağırlaşmaya başladı vs. Bütün bunlar, Türk nüfusun daha önce sahip olduğu birçok avantajı yitirmesine neden olurken, alttan alta gelen bir tepki dalgasının büyümesi için de uygun ortam hazırlamaktaydı. Üstelik "düşük yoğunluklu savaş" denilen çatışmalar devam ediyor ve peşi sıra cenazeler geliyordu. Kürt istemleri Türkler için pekala "vatanı bölme" çabaları demekti.

Ne var ki her şeye rağmen başlangıçta sağduyu yine de hakimdi. Ne Kürtler devlete olan tepkilerini halka karşı gösterme yoluna başvurdular, ne de Türkler arasında Kürtlere karşı duyulan hoşnutsuzluk, geniş ölçekli taşkınlıklar şeklini aldı. Diyelim ki, linç girişimleri gündemde değildi.

Ancak, zamanla durum değişmeye başladı. Bunun başlıca nedeni, kuşkusuz yıllardır devlet ve kimi ırkçı-faşist çevrelerin sürdürdükleri tahrik kampanyalarıydı. Devlet, politik, askeri, ekonomik ve öteki alanlarda sürdürdüğü baskı ve tehditlere, tahrik edilmiş kitleleri harekete geçirmek suretiyle karşı tarafı baskı altında tutma yöntemini ekledi. Çatışmalarda yaşamını yitiren askerlerin cenazelerinde kopartılan fırtına, bayrak asma kampanyaları, basında sınırsız ölçülere vardırılan duygu sömürüsü, aynı ortak amaca yönelik sistematik çabanın farklı görüntüleridir. Ve açıkça belirtmek gerekir; Kürdistan dışında yaşayan Kürtleri, gelecekte bekleyen en büyük tehlikelerden biri budur. Çünkü günümüzde devletlerin ürdu ve polis gücünü kullanarak açıktan katliamlar yapması kısmen zordur, bunun riskleri var. Oysa, yalan ve tahrikle gözü ve vicdanı karartılmış, karşı tarafı yok edilmesi gereken bir düşman olarak gören fanatik kitleyi harekete geçirmek ve istenilen sonuçlara onlarla ulaşmak, aynı düzeyde riskler taşımaz. Perde gerisinde durarak bu yola başvuranların, gerçekleştirdikleri kanlı olayları, kontrolden çıkmış kitlenin taşkınlığı şeklinde lanse etmek, Türk yönetimlerinin sık sık başvurduğu bir yöntemdir. 5-6 Eylül 1955 olayları, Maraş'ta, Çorum'da, Sivas'ta yaşananlar, bu yöntemin ne kadar tehlikeli boyutlara ulaşabileceğinin tipik örnekleridir.

19. 1. 6. "Türk Milliyetçiliğine de Kürt Milliyetçiliğine de Karşı" Olmak!

Türk entelektüel çevrelerinde Kürt ve Türk Milliyetçiliğini aynı kefeye koyma eğilimi, parmak basılması gereken eğilimlerden bir diğeridir. Bazen bu iş o kadar ileri götürülüyor ki, en katı ırkçı ve şovenlerin büyük bir pişkinlikle, Kürt yurtseverlerini ırkçılık ve şovenlikle suçladıkları bile oluyor.

Peki bu durum gerçekçi midir? Türk milliyetçiliği ile Kürt milliyetçiliği aynı mıdır? Kürt yurtsever hareketi söylendiği gibi ırkçı ve şoven mi?

Türk milliyetçiliğinin ne olup olmadığı, hem ideoloji olarak hem uygulamalarıyla göz önündedir. Son yüzyılda Ermeni, Rum, Süryani ve Kürt halkının başına gelenler, bu halkların çektikleri acılar, Türk milliyetçiliğinin aynasıdır? Bu konuda ayrıca kanıt göstermeye gerek yok sanıyorum.

Ya peki Kürt yurtseverleri ne diye ırkçı ve şoven oluyorlar acaba? Buna gerekçe olarak gösterilecek ideolojik, politik ve pratik herhangi bir neden gösterilebilir mi? Diyelim ki Kürtler bir başka halka karşı düşmanca planlara mı sahipler? Örneğin, başkalarının dillerini, kültürlerini ve kimliklerini mi yasaklamak istiyorlar? Onların yerini yurdunu işgal etmek gibi bir çabaları mı mevcut? Etnik kimliğinden dolayı kimseyi horlayıp küçümsüyor, kimseye baskı mı uyguluyorlar? Bu yöndeki soruları çoğaltmak mümkün... Açıktır ki Kürt milliyetçiliği de denilen Kürt yurtseverliğinde böyle bir özellik ne dün vardı, ne de bugün göze çarpıyor.

Demek oluyor ki mevcut koşullarda "Kürt milliyetçiliğine de Türk milliyetçiliğine de karşıyım" demenin hiç bir haklı nedeni yok. Bu, katil ile kurbanı aynı kefeye koyan haksız bir belirlemedir. Bu yola başvuranların bazıları Kürt yurtseverliğine çamur atma peşinde iken, bazıları demokrat olarak kendilerine düşünme görevlerini yerine getirememenin bir gerekçesi yapıyor bunu.

20. SONUÇ

Elinizdeki çalışmada, bir inanç olan Alevilik ve Dêrsim merkez olmak üzere Kürt Alevilerin durumu dil, kültür, tarih, dini inanç vb. yönlerden irdelenmeye çalışıldı.

Kürt halkını doğrudan ilgilendiren herhangi bir konuyu ele alırken, onun Kürt sorununun bütünüyle olan bağlantısını göz ardı etmemek gerekir. Kürt sorunu, Ortadoğu'da dengeleri altüst edecek, dünya politikasında büyük değişikliklere yol açabilecek büyüklükte bir sorundur. Çıkar ilişkilerine göre şekillenen uluslararası politika alanında, bugün, sorun olması gereken düzeyde ilgi görmüyorsa da gerçeğin böyle olduğunu konuyla şu veya bu şekilde ilgilenen herkes biliyor. Yine herkes, Kürt halkının bugüne kadar kendisine dayatılan haksızlıklara boyun eğmeyi bugün olduğu gibi bundan sonra da kabul etmeyeceğinin de bilincindedir. Kürdistan'ı paylaşmış olan sömürgeci güçlerin bu gerçeği herkesten daha iyi gördüklerinden ise kimsenin kuşkusu olmasın. Bu nedenle de, onlar geleceği düşünerek Kürdistan politikalarına yeniden şekil verme çabası içerisindeler. Dün "Kürt yoktur" diyenler, bugün artık bu söylemin bir işe yaramadığını gördüklerinden, "Kürtler canımız, ciğerimiz, kardeşimizdir," türünden demagojik sloganlarla ve gerektiğinde ağızlarına bir parmak bal çalma yoluyla hayal ettikleri sonuçlara ulaşmak istiyorlar. Kütlere düşen, elbet ekonomik, sosyal ve kültürel alanda atılabilecek her olumlu adıma sahip çıkmak, onu daha da ileriye götürmeye çalışmak ama bu arada boş vaatlere de kanmamak, tuzağa düşmemektir.

Kuşku yok ki her türden başarının garantisi, yurtsever ve demokratik güçlerin uyanıklığı, birliği ve doğru bir politik hat üzerinde yürütülen mücadelesidir. Büyük küçük ayırımı olmaksızın, tüm yurtsever güçler bir araya gelip ortak bir program ve strateji oluşturmadan, kalıcı bir sonuca ulaşmak hayaldir. Kimilerinin yaptığı gibi birliğin etkisini de örgütlerin ve

kişilerin kaba bir toplamından ibaret görmemek gerekir. Birlik, siyasal mücadelede ondan öte bir şey, bir nitelik sıçramasıdır. Birlik için atılan her kalıcı adımın etkisi, suya düşen bir damlanın çevreye yaydığı dalgalara benzer. Küçücük damla nasıl ki geniş bir çevreye dalga yayarak etkili olabiliyorsa, birlik de toplumu öyle etkiler.

Kürtlerin bugüne kadar özgürlüğe kavuşamamış olmalarının en temel nedenlerinden biri birlikten yoksun oluşlarıdır dersek, sadece herkesin bildiği sıradan bir gerçeği ifade etmiş oluruz. Bu nedenledir ki "böl ve yönet" yöntemi, sürekli olarak sömürgeci politikaların köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu oyun dün vardı, bugün de var ve Kürt sorunu çözüme kavuşmadığı sürece de var olmaya devam edecek. Oyunun başlıca malzemesi ise toplumda var olan farklılıklardır; yani etnik kimlikler, din ve mezhepler, lehçeler, diller, aşiretsel yapı vs.

Dün, Kırmancca ya da Kurmancca demeyip Kürt dilini yasaklayan ve onu yok etmek için ellerinden geleni ardına koymayanlar, bugün "Zazacanın Kürtçe olmadığını" keşfediyorlar. Konuştuğu lehçeye bakmaksızın "Kürt" olduğu ve Kürt olmaktan doğan haklar talep ettiği için insanlara zulmün her türlüsünü yapanlar, bugün "Zazalar Kürt değil" diyor ve ayrı ayrı lehçeleri konuşanların arasına nifak sokmaya can atıyorlar. Dün, Aleviliğin adına bile tahammül göstermeyenler, bugün ona Türk ve İslam gömleği giydirmeye, Kürt Alevileri; kendi ulusal kimliğinden uzaklaştırmaya, kendi halkının özgürleşme mücadelesine yabancılaştırmaya çabalıyorlar. Yeri geldiğinde "Cumhuriyetin laik karakterinden" dem vuranlar, İslam dinini Kürt halkını uyutmanın bir aracı olarak istismar ediyorlar. Hem de en aşırı ölçülerde. Oyun, sadece Kürdistan ve Anatolia'daki Alevilerle, Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerle ya da sadece Dêrsimlilerin bir kesimi ile sınırlı değil. Aynı oyun, İran'da Hewramanca konuşan Kürtler ve Yaresanilik (Ehlî Heq) mensupları, Irak'ta Yezidi ve Feyli Kürtler ile Kakayiler üzerinde de aynı yöntemlerle uygulanıyor.

Yeri gelmişken, ulusal kimlik, dil ve dine ilişkin konulardaki farklı görüşleri, tümüyle sömürgeci güçlerin çabalarının bir sonucu olarak görmenin yanlışlığını bir kez daha belirtmek isterim. Ne var ki bu gibi konularla ilgili tartışmaların, esas itibariyle akademik düzeyde ve somut verilere dayalı olarak yürütülmesi gerekir. Bunların politik amaçlarla istismar edilmesi, insanları birbirlerinden uzaklaştırmayı hedefleyen birer kışkırtma aracı haline getirilmek istenmesi, elbet düşünce özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilebilecek bir şey değil. Bu, politik bir tutumdur ve Dêrsimliler dahil tüm halk kesimlerinin zararınadır. Bu bakımdan, bilerek ve isteyerek sömürgeci rejimlerin hizmetine girmiş olanlar bir yana, konuyla ilgilenen öteki kesimlerden herkese sorumluluk düşmektedir.

Bugün kimlikleriyle ilgili çok konuşulan ve olur olmaz şeyler söylenen iki kesimden biri Kürt Aleviler, ötekisi ise Kırmancca (Zazaca) konuşan Kürtlerdir ki bunların başında da Dêrsimliler geliyor. Dêrsim halkının, dili,

kimliği, kültürü ve inancı bellidir. Hem de hiç bir tereddüde ve duraksamaya yer vermeyecek derecede bellidir. Kürdistan'ın bu parçasının halkı yüzyıllardır kendisine "Kırmanc," diline "Kırmancki" diyor. Kırmanc sözcüğünün ise "Kürt"ten başka bir anlama gelmediğini bizzat bu halkın kendi belgeleri ile pratik mücadelesi ortaya koyuyor.

Bu halk, yabancı boyunduruğundan uzak, dili, kültürü, kimliği ve dini inancı ile özgürce bir yaşam sürdürebilmek için, yüzyıllarca inanılmaz derecede onurlu bir mücadele verdi ve bunun bedelini de çok ağır şekilde ödedi. Bu yüzden o baskı altındakiler için her zaman saygı duyulan bir nevi kutsal bir yer oldu. Düşmanları bile orayı "Kürtlüğün kalesi" ve "Aleviliğin mekanı" diye tanımladılar. Şimdi ise onun çocuklarından bir bölümü, kör gözlerin bile rahatlıkla görebileceği bu gerçeği göremiyor ya da görmek istemiyorlar. Tesadüfe bakın ki bu satırların yazıldığı günlerde açıklanan UNESCO raporunda Kırmancca (Zazaca)'ya ölmekte olan diller arasında yer verilmişti. Bu çevreler ise dili nasıl kurtaracaklarını düşünüp ona uygun adımlar atacaklarına, birbirinden uyduruk tezlerle Dêrsimlilere ve onun diline yeni adlar bulma çabası içerisinde idiler. Kimileri ise yine aynı günlerde "Kırmanciya Beleke" ve "Dersimce" üzerine "derin analizler" yapıyor; kurallara uygun olarak bir kaç cümleyi doğru yazamayacak derecede dilden habersiz olanlar, "yeni bir alfabe" hazırlamaktan bahsediyorlardı. Trajedi nasıl da komediye dönüşebiliyor!

Ancak yeri gelmişken, bir noktanın altını çizerek kitabı noktalamak istiyorum: Lehçesi ve dini inancı ne olursa olsun Kürt halkı, bugüne kadar harcadığı muazzam büyüklükteki çaba ve direnişlere rağmen henüz özgürlüğünü elde edebilmiş değil. Acaba "Kürt olmasın da ne olursa olsun" diye can atan bütün bu çevreler, bu hesaplarında başarıya ulaşırlarsa, Dêrsimlileri özgürlüğe mi kavuşturacaklar? Doğrusu böyle bir şey, her yurtsever ve demokrat insan gibi bu satırların yazarını da sonsuz derecede mutlu eder. Ama rüya görmek başka, gerçek başka... Beri taraftan akıl almaz derecede ağır koşullarda bile aslını inkar etmeyi düşünmeyen, boyun eğmeyen bu halk, bu tür küçük hesapların peşinden sürüklenir mi? Hiç sanmıyorum.

Halkımız ancak, karşılıklı saygıya ve her bakımdan eşitliğe dayanan bir birliği gerçekleştirerek, bilinçli ve kararlı bir mücadele ile kurtulabileceğini kavrayabilecek olgunluk düzeyine sahiptir. Bölük pörçük olmanın ise kimlerin işine yarayacağını ve kendisine nelere mal olabileceğini bizzat yaşadıklarından biliyor.

KAYNAKÇA

YAYIMLANLANMIŞ KAYNAKLAR

1-Kitaplar

50. Yılında Dêrsim Ayaklanması, TKSP Yayınları

Aksoy, Gürdal, Dersim Alevi Kürt Mitolojisi –Raa Haq'da Dinsel Figürler–, Komal Yayınları, İstanbul, 2006

Bali, Pir Ali, Alevi İnancı ve Hizmetleri, Yol-Erkan Yayınları, Düsseldorf-Almanya, 2005

Başkaya, Fikret, Paradigmanın İflası, Doz Yayınları, İstanbul, 1991

Bayrak, Mehmet, Alevilerin Sesi, İçtoroslarda Hakikatçi Alevilik, Şubat 2009

Bayrak, Mehmet, Alevilik ve Kürtler, Öz-Ge Yayınları, Wuppertal-Almanya, 1997

Bayrak, Mehmet, Azadi Gazetesi, 12-18 Şubat 1995 ve 19-25 Şubat 1995

Bayrak, Mehmet, Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri, Özge Yay., Ankara, 1993

Bayrak, Mehmet, Orta Çağ'dan Modern Çağ'a Alevilik, Özge Yay., Ankara, 2004

Baytekin, Alican, Öteki Aleviler-Şarê Ma, Eko Kitaplığı, 2004, İstanbul

Bender, Cemşid, Kürt Tarihi ve Uygarlığı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995

Bender, Cemşid, Kürt Uygarlığında Alevilik, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1991

Beşikçi, İsmail, Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyoekonomik ve Etnik Temeller, 3. Basım, Yurt Kitap-Yayın, Ankara, 1992

Bilgin, M. Sıraç, Zarathustra (Zerdüşt) Hayatı ve Mazdaizm, Yön Matbaacılık, İstanbul 1995

Birdoğan, Nejat, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Berfin yay., 3. basım, 1995

Bozarslan, M. Emin, Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler, Deng Yayınları, İstanbul, 2001

Bozkurt, F., Toplumsal boyutlarıyla Alevilik, Kapı Yay. İstanbul, 2005

Bruinessen, Martin van, Ağa, Şeyh, Devlet, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003

Bruinessen, Martin van, Kürtlük, Türklük, Alevilik, Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999

Bulut, Faik, Ali'siz Alevilik, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998

Bulut, Faik, Horasan Kimin Yurdu, Berfin Yayınları, İstanbul, 1998

Burkay, Kemal, Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan, Deng Yayınları, İstanbul, 1992

Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler, e yayınları, İstanbul, 1984

Cılızoğlu, Tanju, Kader Bizi Una Değil Üne İtti: Çağlayangil'in Anıları (Çağlayangil'le Anılar) Büke Yayınları, İstanbul, 2000

Cîgerxwîn, Tarîxa Kurdîstan, cilt 2, Roja Nû Yayınları, Stockholm

Çem, Munzur, Dêrsim'de Alevilik, Peri Yayınları, İstanbul, 1999

Çem, Munzur, Gülümse Ey Dêrsim, Deng Yayınları, 2006, 1. Cilt

Çem, Munzur, Hewara Dêrsimî, Weşanên Deng, İstanbul, 2003

Çem, Munzur, Hotay Serra Usifê Qurzkizî, Weşanên Deng, İstanbul, 2002

Çem, Munzur, Kulê 38î, Weşanên KOMKAR; 1998, Köln

Çem, Munzur, Tanıkların Diliyle Dêrsim'38, Peri Yayınları, İstanbul, 1999

Çınar, Erdoğan, Aleviliğin Kökleri, Abdal Musa'nın Sırrı, Kalkedon Yayınları, 2008

Çiçek, Evin Aydar, Koçgiri Ulusal Kurtuluş Hareketi, APEC Yayınları, Stockholm 1999

Dersimi, M. Nuri Kürdistan Tarihinde Dersim, KOMKAR Yayınları, Köln, 1988

Dersimi, M. Nuri, Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım, Özge Yayınları, Ankara, 1992

Dersimi, M. Nuri, Hatıratım, Özge Yayınları, Ankara, 1992

Dersimi, M. Nuri, Kürdistan Tarihinde Dersim, Ani Matbaası, Halep, 1952

Erdost, Muzaffer, Türkiye Üzerine Notlar, Sol Yayınları, Ankara, 1971

Eyüboğlu, İ. Z., Günün Işığında Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi, Geçit, İstanbul, 1987

Eyüboğlu, İsmet Zeki, Türk Dilinin Etimolojisi Sözlüğü, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2004

Fırat, Mehmet Şerif, Doğu İlleri ve Varto Tarihi (Etimoloji-Din Etnografya-Dil ve Ermeni Mezalimi), IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, İstanbul, Kasım 2007

Gökalp, Ziya, Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Komal Yayınları, Ankara, 1975

Gülmez, Mehmet, Dêrsim'ra ve Dare Estene Seyit Rıza, Zend Yay., İstanbul, Kasım 1996

Günaltay, Ord. Prof. M. Ş., İran Tarihi, 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948

Hamzeh'ee, M. Reza, "The Yaresan," A Sociological, Historical and Religio-Historical Study of a Kurdish Community, Klaus Scwarz Verlag, Berlin, 1990

Jêle, Memê, Khalmemo Sır, Tij Yay., İstanbul, 2003

Kahraman, Ahmet, Kürt İsyanları, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2003

Kalman, M., Belge ve Tanıklarıyla Dêrsim Direnişleri, Nûjen Yayınları, İstanbul, 1995

Karabekir, Kazım, Kürt Meselesi, Hazırlayan Prof. Dr. Faruk Özerengin, Emre Yayınları, İstanbul, 2004

Karerli, Mehmet Efendi, Yazılmayan Tarih ve Anılarım (1915-1958), Yayına Hazırlayan: Ali Rıza Erenler, Kalan Yay., İstanbul, 2007

Kaya, Ali, Alevilikte Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Can Yayınları, İstanbul, 2006

Kaya, Ali, Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi, Can Yayınları, İstanbul, 1999

Kaya, Ali, Dersim'de Dil ve Kökler, Can Yayınları, İstanbul, 2008,

Kekıl, Seyyid, Peygamberler ile Seyyidlerin Şecereleri ve Aşiretlerin Tarihi, Verlag und Sigrid, Köln-Berlin

Kemali, Ali, Erzincan Tarihi, Resimli Ay Matbaası, 1932

Khalid, Fadel, Kurden Heute, 3. aktualisierte u erw. Aufl., Wien; Zuriç: Europa Verl., 1992, Kurden Im 20. Jahrhundertt, Kurdistan ASG FU, Berlin

Kocadağ, Burhan, Alevi-Bektaşi Tarihi, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1996

Kocadağ, Burhan, Alevi-Bektaşi Tarihi, Can Yayınları, İstanbul, 1996

Kutlu, Haşim, Ateşin ve Güneşin Yeryüzündeki Tezahürü Bozatlı Hızır, Düsseldorf, 2000

Malmîsanij, Ferhengê Kirdkî-Pehlevkî-Kurmanckî, Apec, Stockholm, 1997

Malmîsanij, Zazaca-Türkçe Sözlük, Ferhengê Dımılki-Tırki,Weşanên Deng, İstanbul, 1992

Medyalı, Dr. A., Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma, Zerdüşt ve Öğretisi, Berhem Yayınları, Stockholm, 1991

Munzuroğlu, D., Toplumsal yapı ve inanç bağlamında Dersim Aleviliği, Kalan Yayınları, İstanbul, 2004

Olsson, Robert, Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı (1880-1925), Öz-Ge Yayınları, Ankara, 1992

Önal, Sami, Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları, Harbiye'den Dêrsim'e (1890-1914), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2005

Özcan, Mesut, Öyküleriyle Dêrsim Ağıtları, Kalan Yayınları, İstanbul, 2002

Öztürk, Ünsal, Alevilerin Büyük Sırrı, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2007

Sevgen, Nazmi, Zazalar ve Kızılbaşlar, Kalan Yayınları, İstanbul, 1999

Siverekli, İsmet, Kürt-İsrail İlişkileri, Kürdistanlı Yahudiler, Peri Yayınları, İstanbul, 2005

Sunguroğlu, İshak, Harput Yollarında, 1958

Şener, Cemal, Alevilerin Etnik Kimliği, Etik Yayınları, İstanbul, 2002

Şener, Cemal, Atatürk ve Aleviler, Etik Yayınları, İstanbul, 2006

Şeref Han, Şerefname, çeviri: M. Emin Bozarslan, Deng Yayınları, İstanbul 1998

Tankut, H. Reşit, Zazalar Üzerine Sosyolojik Tetkikler, Kalan Yay. İstanbul, 2000

Taraporewala, J. I., Zerdüşt Dini, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002

Türkdoğan, Prof. Dr. Orhan, Alevi-Bektaşi Kimliği, –Sosyo-Antropolojik Araştırma–, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006

Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), Türkiye Cumhuriyeti Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, no: 8, 1972

Ünal, Prof. M. Ali, XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999

Vate Çalışma Grubu, Türkçe-Kırmancca; Kırmancca-Türkçe Sözlük, Vate Yayınevi, 2004, İstanbul

Zeki, M. E., Kürdistan Tarihi, Beybûn Yayınları, Ankara, 1992

2-Dergiler

Altan Dergisi, 22 Nisan 1936, yıl 2, sayı 15

Aydın, Erdoğan, Röportaj, Tîroj dergisi, 15 Temmuz-15 Ağustos, 4. Sayı

Çeko, Cem û Cemat, Kovara Vate, No: 11-12, Wisar-Hamnan, Apec, Stockholm, 2000

Çeko, Rojên bi Rûmet û Ziqnawitî, Kovara Vate, No: 1, Apec, Stockholm, 1997

Çem, Munzur, "Demê Begîya Çemîşgezekî de, Dersîm'de Nasnameyo Etnîk", Kovara Vate, Nr. 3, Zimistan, Weşanxaneye Vateyî, İstanbul

Çem, Munzur, Bozuk Bir Plağın Tekrarı: Alevi Kürde Kimlik Yaması, Deng Dergisi, Yıl 11, 58. Sayı, Ocak-Şubat-Mart 2001

Dêrsim Kürtleri, ZIRGO, Kont Bestujev-Rümin nezareti altında, Sankt-Petersburg, 1863; Cilt 1. Coğrafya Vakıaları, sayfa 5-12, Rusça'dan çeviren Sabri Hasoli, Averianov Yuri, Munzur Dergisi, Ankara, 22. Sayı

Güzay, Nihal, "Elâziz, Bingöl, Tunceli kaza ve nahiyelerinde, köylerinde değerli tetkikler yapılacaktır," başlıklı yazı, Altan Dergisi, 24 Temmuz 1937, 28. sayı

Ivan Nasidze, Dominique Quinque, Murat Öztürk, Nina Bendukidze ve Mark Stoneking, "mtDNA and Yçromosome Variation in Kurdish Groups" (Kürt Gruplarında MtDNA ve Y Kromozomu Değişikliği), Annals of Human Genetics, Volume 69, Issue 4, Date: July 2005

Millet Meclisi Tutanak Dergisi D. V. C. 27

Nokta Dergisi, 20 Haziran 1987

Özdal, Hayrettin ve Erdem, Necip, "Nazımiye Tetkik Seyahat Notları" başlıklı yazı, Altan dergisi, 1938 tarihli 39, 40, 41 ve 42. sayılar

Pamukçu, Ebubekir, Biraz da Biz Konuşalım, Piya, Stockholm, no: 10, Şubat 1990

TBMM, Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 564. Tiroj Dergisi, sal (yıl) 5, hejmar (sayı) 29

Ware 8. Sayı

31. 03. 2001 günü Zazaistan Sesi Gecesi'nde, yapılan konuşmadan, Vengê Zazaistan No. 3, Kırmanccadan Türkçeye çeviri: Munzur Çem

3-Gazeteler

Binbaşı Noel'in Günlüğünde Orta Anadolu Kürtleri-6, haftalık Hevi Gazetesi Mayıs 1998, sayı 77, İngilizceden çeviri: H. Özkurt

Kıvanç, Halit, Sabiha Gökçen'le röportaj, Milliyet Gazetesi, 1956

Sazak, Derya, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu ile röportaj, Milliyet Gazetesi, 2. 02. 2004

Rıza Zelyut'un 17 Temmuz 1988 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan köşe yazısı

Yalman, Ahmet Emin, "Askerlik. Kadın Vatandaş" başlıklı yazı, Tan, 10 Eylül 1937

17 Mart 1995, Milliyet Gazetesi, (DYP-SHP koalisyonu Alevilerle ilgili toplantıya ilişkin haber)

13 Mart 1998 tarihli Hürriyet Gazete haberi

17 Temmuz 2007, Alevilerin Oyları Dört Partiye, başlıklı haber, Milliyet Gazetesi

15 Ekim 2007, Prof. İzzettin Doğan, söyleşi, Milliyet Gazetesi

16 Ekim 2007, Milliyet Gazetesi

17 Ekim 2007, AABK Genel Başkanı Öker'in Açıklaması, Milliyet Gazetesi

24 Ekim 2007 tarihli Milliyet gazetesi, Pir Hasan Kılavuz'un açıklaması

3 Aralık 2007, Antropolog Aykan Demir, tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan röportaj

3 Aralık 2007, Röportaj, Aykan Demir, Milliyet Gazetesi

13 Ekim 2008 , Milliyet Gazatesi

15 Ekim 2008 , Milliyet Gazatesi

4-TV Programı

Doğan, İzzettin, 19 Haziran 2007, NTV

5-Cd-Kaset

Aslan, Mikail, Kilıtê Kou, CD

Baran, Ali, Ey Dêrsime, CD

Baran, Ali, Teberrik, CD, Baran Music Production

Kahraman, Metin-Kemal, Çeverê Hazaru, CD, Lizgê Kitap -CD, İstanbul, 2003

Ozan Serdar'ın kaseti

Ozan Şahin'in kaseti

DİĞER KAYNAKLAR

1-Basılmamış Kaynaklar

Çem, Munzur, Dr. A. Goran'la röportaj

Çem, Munzur, Dr. M. Esmander ile röportaj

Çem, Munzur, Felekeddîn Kakayî ile röportaj 17. 02. 2006

Çem, Munzur, Hesen, röportaj, 1976

Çem, Munzur, Pir Ali Bali ile röportaj

Çem, Munzur, Pir Ali ile röportaj

Çem, Munzur, Wisifo Helînij ile röportaj, 2008

Çem, Munzur, Bava Nezdî ile röportaj

Çem, Munzur, Cengîzxan ile röportaj

Prof. Dr. Gippert, 4 Mayıs, 1996, Mannheim Zaza Kitap Şenliğindeki konuşması, Almancadan Türkçeye çeviri: Hasan Dursun

2-İnternetten

Melikoff, İréne, "Türkiye'de Aydınlanma ve Bektaşiliğin Rolü", www. alevihaber.org., 2 Nisan 2006, çeviri Prof. Server Tanilli

İNDEKS

A

A. Alpdoğan 436 bak. *Abdullah Alpdoğan*

A. Bekir 527 bak. *Ebubekir Pamukçu*
A. Bekir Pamukçu 527 bak. *Ebubekir Pamukçu*
A. Celalettin Aksoy 364
A. Cemal 426 bak. *Ali Cemal*
A. Kaya 258 bak. *Ali Kaya*
A. Keykubat 134 bak. *Alaettin Keykubat*
A. Öcalan 549 bak. *Abdullah Öcalan*
A. Poladyan 131, 243 bak. *Arşak Poladyan*
A. Rıza Erenler 370 bak. *Ali Rıza Erenler*
Abbasoğlu Ali 478
Abdal Musa 46, 70, 268, 269, 277, 278 bak. *Evdel Mursa*
Abdulbaki Gölpınarlı 109, 115
Abdulhaluk Renda 283, 427
Abdulkadir Geylani 108
Abdullah Alpdoğan 430, 431, 445, 485, 487
Abdullah Öcalan 262
Abdullah Paşa 485 bak. *Abdullah Alpdoğan*
Abekir 527 bak. *Ebubekir Pamukçu*
Abizer 162, 164 bak. *Abizer Xeffarî*
Abizer Xafarî
Abizer Xaffarî 164 *bak. Abizer Xeffarî*
Abizer Xafur 164
Abizer Xafur (Gaffur) 164 bak. *Abizer Xeffarî*
Abizer Xefarî 162
Abizer Xeffarî 162
Adanî 206
Adem 174, 175, 191, 206, 220, 191
Adem Peygamber *bak. Hz. Adem*
Ağuçanlı Ozan Ali Baran 145
Ağuçanlı Seyid Aziz 409
Ağuçanlı Seyit Aziz *bak. Ağuçanlı Seyid Aziz*
Ahmedê Xanî *bak Ehmedê Xanî*
Ahmedê Xasî *bak. Ehmedê Xasî*
Ahmedi Yesevi 149
Ahmet Kahraman 419
Ahmet Muhtar Paşa
Ahmet Ramiz 416, 516 bak. *Kurdizade Ahmet Ramiz*
Aksoy 21, 34, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 79, 80, 81, 82, 83, 93, 94, 98, 99, 143, 144, 231, 364 *bak. Gürdal Aksoy*
Akyol 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 588, 589 bak. *Tuba Akyol*
Alaeddin Keykubat 120 *bak. Alaettin Keykubat*
Alaeddin Selçuki 113
Alaettin Keykubat 97, 114, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 134, 140
Albay Hıdır Emre 424
Albay Nazmi Sevgen 415, 437, 448, 527, 529 bak. *Nazmi Sevgen*
Ali Ağa 369, 422 *bak. Alîyê Gaxî*
Ali Ağa (Kalan Aşireti Reisi) *bak. Alîyê Gaxî*
Ali Amca 485 bak. *Alîyê Gaxî*
Ali Anagüt 498
Ali Bali *bak. Pîr Alî Balî*
Ali Baran 145, 291, 293, 295, 296 bak. *Ağuçanlı Ozan Ali Baran*
Ali Bardakoğlu 337
Ali Cemal 426, 427
Ali Efendi 108
Ali Ekber Dêxuda 506
Ali Galip 257, 258, 369, 370, 371
Ali Galip Bey 369 bak. *Ali Galip*
Ali Haydar Sever 150 bak. *Aliheyderê Alîyê Silemanê Xerzî*
Ali Iloca 107, 108
Ali Hurdek 241
Ali Kah 519 bak. *Alîyê Gaxî*

Ali Kaya 98, 244, 245, 246, 247, 248, 258, 369, 551
Ali Kemali 279, 280, 284, 368, 370, 371, 374, 388, 414, 513, 521
Ali Kurt 38
Ali Rıza Bey 245
Ali Rıza Erenler 424
Ali Uyar 363
Alican Baytekin 248
Aliheyderê Alîyê Silêmanê Xerzî 150
Alişan Bey 368, 413 bak. *Qoçgirîli Alişan Bey*
Alişer 245, 257, 265, 374, 410, 412, 415, 448 bak. *Alîşêr*
Alişêr 257, 372, 458 *bak. Alîşêr*
Alişer Efendi 245, 257, 265, 410, 448 bak. *Alîşêr*
Aliyê Gaxî 268, 350, 373, 410, 411, 519 *bak. Alîyê Gaxî*
Aliyê Gaxi *bak. Alîyê Gaxî*
Alî Balî bak. Pîr Alî Balî 18, 29, 30, 31, 63, 71, 109, 110, 157, 158, 161, 282, 296
Alîriza 419, 459
Alîriza (Sey Riza'nın Torunu) 419, 459
Alîşêr 93, 245, 257, 265, 268, 370, 371, 372, 373, 410, 414, 448, 449, 451, 458, 476
Alîşêr Efendi 265, 372 bak. *Alîşêr*
Alîyê Gaxî 268, 350, 355, 373, 410, 411, 419, 484, 518, 519
Alîyê Kistimî 51
Alîyê Sadiqî 32
Alîyê Usivî 377
Alîyo Qiz 462
Allah-Muhammed-Ali 207, 217, 223
Alparslan 190
Altıncı Kureş 117
Ana Elife 22
Ana Êmise 22
Ana Fatma 21, 25, 42, 74, 87, 88, 101, 199, 314
Ana Fatma Sipîye *bak. Ana Fatma*
Ana Fatma Sipîye/Sipî *bak. Ana Fatma*
Ana Gulsime 32
Anagür 498 bak. *Ali Anagür*
Ananikian 21
Andre Reblhard 317
Anne Dayrak Hatun 153 bak. Dayrak Hatun
Ap Alî 484 bak. *Alîyê Gaxî*
Apo 262, 263, 419
Apo Usiv 419
Apo Usiv (Yusuf Amca) *bak. Dêrsimli Usivo Qurzkiz*
Aristo 175
Arşak Poladyan 505
Artakses 21
Arthur Christensen 130, 504 *bak. Prof. Dr. Arthur Christensen*
Artur Christensen
Asaf Ağa 261
Asatrian 529 bak. *Garnik Asatrian*
Assur Banipal 197
Aşık Daimi 222
Atatürk 257, 333, 334, 340, 353, 355, 356, 359, 361, 363, 369, 446, 450, 452, 453, 471, 472, 473, 496
Avdile Paşa *bak. Abdullah Alpdoğan*
Aved-Nego 106
Averyanov Yuri 408
Axayo Qiz 519
Aykan Demir 381
Aywat 95, 153, 154
Aziz Dimitrios 404
Aziz Georgios 404

B

Baba Duzgin 194 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Baba Hoşin 188 bak. *Şah Hoşin (Xweşîn/Xoşîn)*
Baba Mansûr 114 bak. *Bamasîr*
Baba Serheng 95, 153, 189 bak. *Şah Hoşin (Xweşîn/Xoşîn)*
Baba Tahir *bak. Baba Tahir Uryani*
Baba Tahir Uryani 153, 189
Baba Yadîgar (Sey Ahmed) 153, 192, 193
Bâbek 130
Baki Öz 260
Bako 409, 461 bak. *Bako Ağa*
Bako Ağa 409
Balım Sultan 339
Bamasor 113 bak. *Bamasîr*
Bamasur 113, 140 bak. *Bamasîr*
Bamasûr 19, 28, 50, 52, 53, 70, 78, 96, 108, 113, 114, 121, 122, 126, 140, 152, 291, 292, 354, 355
Baran 145, 291, 293, 295, 296 bak. *Ali Baran*
Bardakoğlu 337, 338 bak. *Ali Bardakoğlu*
Barzani 498, 499, 538, 547 bak. *Mustafa Barzani*
Basile Nikitine 506
Başbakan Çiller 336, 337 bak. *Tansu Çiller*
Bava Dursun 33 bak. *Pîr Dursun*
Bava Duzgin 31, 82, 84, 92, 99, 108, 150, 154, 194, 307 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Bava Heyder 196, 198, 199 bak. *Seyid Barekkeh*
Bava Heyer 196, 198 bak. *Seyid Barekkeh*
Bava Îvrayîm 399, 574, 576
Bava Nezdî 25, 61, 62, 82, 103, 116, 220, 290, 291, 307
Bava Yadigar *bak. Baba Yadîgar (Sey Ahmed)*
Bava Yadîgar 84, 193 *bak. Baba Yadîgar (Sey Ahmed)*
Bava/Baba Duzgin 194 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Bawe Yadîgar 193 bak. *Baba Yadîgar (Sey Ahmed)*
Bawe/Bava Yadîgar 193 bak. *Baba Yadîgar (Sey Ahmed)*
Bayındırlı Hasan Bey 389
Baytar Nuri 148, 368, 409, 415, 423, 450, 452 bak. *M. Nuri Dêrsimi*
Baytekin 248, 249, 255 *bak. Alican Baytekin*
Bedirhan 567, 569, 570, 571 bak. *Kamuran Ali Bedirhan*
Begê Cêxî 138 *bak. Begê Gêxî (Kiğı Beyi)*
Begê Gêxî (Kiğı Beyi)
Begê Girasorî 138 *bak. Begê Gêxî (Kiğı Beyi)*

Begê Girasorî (Girasor Beyi) 138 bak. *Begê Gêsî (Kiğr Beyi)*
Behram 329
Benyamin 194 bak. *Bınyamîn (Sey Xizir)*
Bera 161, 519
Bertal Efendi (Xormek aşiret lideri) 259, 286, 412, 519
Besa Şiyaye 463
Beşinci Kureş 117
Beşinci Kurêş 117
Bıyıklı Mehmet Paşa 390
Bilge Umar 269
Binbaşı Hasan Hayri 416
Binbaşı Noel 264, 265
Bira İbrahîm 399, 459
Bira İvrayîm *bak. Bıra İvrayîm*
Bira Xidir 467 bak. *Xidirê Alî (Xidê Alê İsme)*
Birdoğan 114, 115, 123, 127, 128, 515 *bak. Nejat Birdoğan*
Birgitta Östlund 564
Birinci Dara 504
Birinci Kavaz 131
Birinci Kureş 117 *bak. Kurêş*
Bomasur 140 bak. *Bamasîr*
Bozkurt 183, 184, 236 bak. *Fuat Bozkurt*
Bruinessen 193, 194, 240, 258, 263, 280, 281 *bak. Martin van Bruinessen*
Bucla 226, 328
Bulut 230, 233, 234, 235, 241, 242, 256 bak. *Faik Bulut*
Bunyamin 192 bak. *Bınyamîn (Sey Xizir)*
Bunyamîn 193, 194, 200
Bunyamîn (Sey Xizir) 193
Burhan Kocadağ 244, 246, 364, 365, 369, 370, 471
Bülent Ecevit 336
Bünyamin 95, 154, 200 *bak. Bınyamîn (Sey Xizir)*
Büyük İskender 45, 175, 327, 388

C

C. Bender *bak. Cemşid Bender*
C. Cahen 184 bak. *Claude Cahen*
C. M. Jacobson 567
C. Şener *bak. Cemal Şener*
C. Ulusoy 364
Cahen 184, 236, 237 bak. *Claude Cahen*
Cansal 451 bak. *Cansalê Bavî*
Cansalê Bavû 451
Carpenter 99
Castro 539
Celal Bayar 368, 416, 455, 468, 469, 471, 473, 484, 487, 488, 496
Celal Bey 149
Celala Xanima Lorîstanî 202
Celalê Alîyê Avaşî 477
Cemal Gürsel 123, 439
Cemal Şahin 338
Cemal Şener 245, 257, 262, 263, 264, 268, 282, 338, 370, 373
Cemalettin Çelebi 363, 364, 365,
Cemalettin Çelebi Efendi 363, 365 bak. *Cemalettin Çelebi*
Cemalettin Efendi 365, 366, 409, 410 bak. *Cemalettin Çelebi*
Cemil Esad 177
Cemilê Celil 518
Cemşid Bender 109
Cengizhan 205
Cengîzxan 205, 206, 207, 209, 212
Cengîzxan (Cengizhan) 205
Christensen 130, 131, 504 bak. *Arthur Christensen*
Cigerxwîn 243
Claude Cahen 236
Comerd 48, 50, 166
Curtis 231

Ç

Çağlayangil 229, 325, 452, 453, 454 bak. *İhsan Sabri Çağlayangil*
Çakmak 43, 280, 428, 443, 446, 468, 469, 471, 474, 496 bak. *Hüseyin Çakmak*
Çamuroğlu 381 bak. *Reba Çamuroğlu*
Çeko 60, 312
Çelebi Efendi 77, 363, 364, 365 bak. *Cemalettin Çelebi*
Çerkez Ethem 367
Çınar 268, 269, 272, 278 bak. *Erdoğan Çınar*
Çirkov 518

D

D. İzoli
D. Munzuroğlu bak. Doğan Munzuroğlu
Dada Rezber 189 bak. *Dade (Dada) Rezber*
Dada Sari 147, 153
Dade (Dada) Rezber 189 bak. *Dade (Dada) Rezber*
Dade Remzber 193 *bak. Dade (Dada) Rezber*
Dade Remzber ya da Rezber *bak. Dade (Dada) Rezber*
Dade Rezber 189 bak. *Dade (Dada) Rezber*
Daimi 222, 306
Daimi Cengiz 306
Dainel 106, 403
Daniyel *bak. Dainel*
Dara 26, 28, 158, 163, 504
Darius 324
Dariyus 504 bak. *Darius*
Davut Sulari 84, 87, 93, 98, 154, 304
Davut Sularî 85 bak. *Davut Sulari*
Daya Rezber 193 bak. *Dade (Dada) Rezber*
Daya Tebrîza Hewramî 202
Dayrak Hatun 95, 153
Delhaq 241
Demenanlı Cebrail 464, 465
Demenanlı Hesen 463

Dersimi 26, 41, 66, 76, 113, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 253, 261, 365, 368, 388, 395, 400, 412, 414, 452, 504, 509, 517, 26, 41, 66, 76, 113, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 261, 268, 365, 368, 388, 395, 400, 409, 410, 412, 414, 415, 416, 422, 424, 452, 473, 504, 509, 517 *bak. M. Nuri Dêrsimi*
Derviş Beyaz 116, 120, 121, 123, 125, 126 bak. *Kurêş*
Derviş Beyazı 114 bak. *Kurêş*
Derviş Cemal 19 bak. *Dewrêş Cemal*
Derviş Gewr 19, 114, 116, 120, 121 bak. *Kurêş*
Derviş İsmail 308
Derviş Mahmut 137 bak. *Momid*
Derviş Momid 137, 138, 139 bak. *Momid*
Derweş Beyaz 126 bak. *Kurêş*
Derweş Gewr 120, 126 bak. *Kurêş*
Derya Sazak 337
Devrim Sevilay 586
Dewres Gewr 114 bak. *Kurêş*
Dewrês Gewr 109, 116, 120, 121, 122, 125, 524 bak. *Kurêş*
Dewrês Îsmaîl 308, 310
Dewrês Îvrayîm 377 bak. *Îvrayîmê Hesenî*
Dewrês Mahmud 117, 118 bak. *Seyid Mahmudi Hayrani*
Dewrês Mewali 117, 118
Dewrês Momid 117, 118, 138 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Dewrêş Cemal 19
Dewrêş Gewr 19, 94, 95, 114, 126 bak. *Kurêş*
Dewrêş Momid 137, 138, 139, 140 bak. *Seyid Mahmudi Hayrani*
Dêrsimi *bak. M. Nuri Dêrsimi*
Dêrsimli Ozan Ali Baran *bak. Ağuçanlı Ozan Ali Baran*
Dêrsimli Sidal 256 bak. *Sidal*
Dêrsimli Tuncay 222
Dêrsimli Usivo Qurzkiz 68, 268
Diyab 415, 416, 573 bak. *Dîyab Axa*
Diyap Ağa *bak. Dîyab Axa*
Diyarbekirli Dede Hilmi Karkın 169 bak. *Hilmi Karkın*
Dîyab Axa 245, 369, 370, 372, 373 bak. *Dîyab Axa*
Dîyap Axa 370 *bak. Dîyab Axa*
Doğan Munzuroğlu 148
Dominique Quinque 508
Dördüncü Kurêş 117
Dr. A. Goran 196 bak. *Ali Goran*
Dr. A. Poladyan 131 bak. *Arşak Poladyan*
Dr. Ali Goran 92, 186, 196, 201 bak. *Ali Goran*
Dr. Beşikçi 503 bak. *İsmail Beşikçi*
Dr. Esmander 177, 178 bak. *Dr. M. Esmander*
Dr. Fuat 183, 236, 516
Dr. Golmorad Moradi 187 bak. *Gulmurad Muradî*
Dr. Hayri Dalokay 498
Dr. İsmail Beşikçi 503 *bak. İsmail Beşikçi*
Dr. M. Esmander 177,
Dr. M. Nuri Dersimi 41, 113, 146, 368, 504, 509 bak. *M. Nuri Dêrsimi*
Dr. Memo 46, 206, 209
Dr. Moradi 196, 203 bak. *Gulmurad Muradî*
Dr. Muhammed Nuri Dersimi *bak. M. Nuri Dêrsimi*
Dr. Muhammed M. Nuri Dersimi 143 *bak. M. Nuri Dêrsimi*
Dr. O. Blau 510
Dr. Sıraç Bilgin 107 bak. *M. Sıraç Bilgin*
Dursun (onbaşı) 457
Duzgı 34, 73, 80, 82, 83, 94, 99, 306 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Duzgın 73, 77, 79, 80, 86, 87, 150, 302, 305, 306, 307, 308, 309, 314 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Duzgın Baba *bak. Sayder (Şah Haydar)*
Duzgi 28, 34, 49, 73, 80, 82, 137, 154, 308, 309 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Duzgi/ Duzgin Bava *bak. Sayder (Şah Haydar)*
Duzgin 28, 31, 49, 50, 52, 53, 58, 73, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 108, 113, 119, 136, 137, 150, 151, 154, 194, 204, 210, 286, 301, 305, 306, 307, 308, 309, 314, 354, 355 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Duzgin Bava 28, 73, 81, 88, 89, 93, 97, 113, 137, 151, 204, 210, 286, 306, 307, 314, 354, 355 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Düzgün 34, 99, 136, 137 bak. *Sayder (Şah Haydar)*
Düzgün Baba 136 bak. *Sayder (Şah Haydar)*

E

E. Aydın 366 bak. *Erdoğan Aydın*
E. P. 528 bak. *Ebubekir Pamukçu*
Eba Muslim 241, 243 bak. *Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Muslimê Horasanî *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Muslimê Xoresani 241 *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Muslimê Xoresanî 241 bak. *Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Muslimê Xoresanî (Horasanî) 241
Eba Muslimî 241, 477 *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Muslimi Horasani 355 *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Müslim 241, 243 *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba –Müslimi Horasani *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Eba Müslüm 478 *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebdurahman 243 bak. *Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebu Mansur Arslan Han 235
Ebu Muslimi Horasani 129, 240 *bak. Eba Muslimî Xoresanî (Horasani)*

Ebu Muslimi Kurdi 129 *bak. Eba Mıslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebu Muslimî Kurdî 129 bak. *Eba Mıslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebu Muslîmî Kurdî 205 bak. *Eba Mıslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebu Müslim 205, 240, 241, 242, 243, 244 bak. *Eba Mıslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebu Müslimi Horasani 129, 234, 240, 241 bak. *Eba Mıslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebu Müslüm 478 bak. *Eba Mıslimî Xoresanî (Horasani)*
Ebubekir Pamukçu 528
Ebu-Caferi Mansur
Ecevit 336, 337 bak. *Bülent Ecevit*
Ehmedê Xanî 548
Ehmedê Xanî 548, 503
Ehmedê Xasî 547
Ehmedê Xasî 547, 516 bak. *Muhammed-Ali*
Elif Ana 22 bak. *Ana Elife*
Elî Herîrî 548
Elî Mihemedî 101 *bak. Mıhammed-Ali*
Emin Zeki Bey 388, 395
Emir Ehmed Beg 506
Emir Pir Hüseyin 148
Emir Süleyman Kurd 506
Enver ve Talat Paşalar
Er Mustafa 456, 457 bak. *Seykemallı Er Mıstafa*
Erdal Gezik 83
Erdoğan 268, 269, 278, 336, 366, 381 bak. *R. Tayyip Erdoğan*
Erdoğan Aydın 366
Erdoğan Çınar 268, 278
Erzincanlı Ali Paşa 517
Esad 177 bak. *Hafız Esad*
Ethem Xemgin
Evdel Mursa 46, 70, 116, 277
Eyüboğlu 20, 66, 251 bak. *İsmet Zeki Eyüboğlu*

Ê

Êlî Mihemedî 79, 101 *bak. Mıhammed-Ali*

F

F. Bozkurt bak. Fuat Bozkurt
F. Bulut 230, 234, 235 bak. *Faik Bulut*
F. Kakayî 185 bak. *Felekeddîn Kakayî*
F. M. Stead 154
F. Sümer 142
Faik Bucak 523
Faik Bulut 233, 235, 241
Faruk Özerengin 217, 374, 411
Fatih Sultan Mehmet 263, 274, 390
Fatim Xanima Gurani 202
Fehmi 420, 422 bak. *Fehmîyê Bîlal*
Fehmîyê Bîlal 420
Felekeddîn Kakayî 155, 179, 186, 192, 195, 231
Feqîyê Têyran 548
Fethullah Gülen 578
Fevzi Çakmak 280, 428, 443, 446, 468, 469, 471, 474, 496
Feyzi Paşa (Macar Kolman)
Fındık 453, 493, 576 bak. *Findiq Axa*
Fındık Ağa 493, 576 *bak. Findiq Axa*
Fındık Hafız 453 bak. *Findiq Axa*
Fîdê 486 *bak. Fîde Xatıne*
Fide 487 bak. *Fîde Xatıne*
Fide Hatun 487 bak. *Fîde Xatıne*
Fikret Başkaya 284,
Fikri Efendi 582
Findiq 493, 576 bak. *Findiq Axa*
Findiq Axa 493, 576
Firavun 77
Firdevsi 131, 134, 202
Fîde Xatune 486
Firuzabadi 505 bak. *Mecdeddin Yakub Fıruzabadi*
Fuat Bozkurt 183, 236

G

G. Aksoy 34, 43, 50, 53, 80, 82, 83, 93, 98. 99, 143, 144 bak. *Gürdal Aksoy*
G. Asatrian 529 bak. *Garnik Asatrian*
Galatalı Şevket 412
Gandi 539
Garnik Asatrian 529
Gazneli Sultan Mahmut 235
General Abdullah Alpdoğan 430, 445, 487 bak. *Abdullah Alpdoğan*
General Alpdoğan *bak. Abdullah Alpdoğan*
General Kazım Karabekir 411 bak. *Kazım Karabekir*
Gewe'nin oğlu Hasan 462 bak. *Hesê Gewe*
Gılgamış 45, 59, 109
Gırasor Beyi 138 bak. Begê Gêxî (Kiğı Beyi)
Gippert 555, 556 bak. *Jost Gippert*
Golmorad Moradi 187 bak. *Gulmırad Mıradî*
Goncasor 148, 149
Gökçen 472, 473 bak. *Sabiha Gökçen*
Gölpınarlı 109, 115
Gönül Ana 107, 141
Guhar 62, 63
Gul 79, 137, 300 bak. *Gulin (Gul) (Momid'ın oğlu)*
Gul Hemed 79
Gul Mistefa 79
Gulin 118, 137 *bak. Gulin (Gul) (Momid'ın oğlu)*
Gulin (Gul) (Momid'ın oğlu)
Gulmurad Muradî 186, 187, 188, 190, 191, 194, 199
Gulmurad Muradi 187, 188, 190, 191, 194, 199 *bak. Gulmırad Mıradî*
Gulsûr 149
Gulzerin 79 bak. *Gulzerîne*
Gulzerîne 79

Gürdal Aksoy 21, 47

H

H. Arıkan 437
H. Dicle 437
H. Kutlu *bak. Haşim Kutlu*
H. Özkurt 265
H. R. Tankut 216 bak. *Hasan Reşit Tankut*
H. Reşit Tankut 216 bak. *Hasan Reşit Tankut*
H. Şelıc 528 bak. *Hayri Başbuğ*
Habil 175
Hacı Bektaş 76, 106, 109, 115, 116, 122, 130, 140, 145, 165, 174, 176, 181, 182, 183, 184, 185, 241, 277, 342, 343, 355, 363, 364, 366, 374 bak. *Hacı Bektaşı Veli*
Hacı Bektaş Veli 109 bak. *Hacı Bektaşı Veli*
Hacı Bektaşı Veli 112, 113, 121, 122, 128, 146, 165, 171, 180, 184, 241, 277, 342, 348, 354, 355
Hacı Bektaşi Veli 112, 113, 116, 145, 146, 184, 354 bak. *Hacı Bektaşı Veli*
Hacı Bektaş-i Veli 277 bak. *Hacı Bektaşı Veli*
Hacı Kureş 114, 117 *bak. Kurêş*
Hacı Kurêş 114, 117 bak. *Kurêş*
Hacı Kureş (Seyyid Mahmud Heyrani'nin oğlu) *bak. Kurêş*
Hacı Kureyşi 126 bak. *Kurêş*
Hacı Kureyşi (Seyid Mahmud'un oğlu) *bak. Kurêş*
Hacı Kureyşi (Seyyit Mahmud'un oğlu) *bak. Kurêş*
Hacı Rüstem 389, 390 bak. *Hacı Rüstem Bey*
Hacı Rüstem Bey 389, 390
Hacıbektaşlı Cemalettin Efendi 409 bak. *Cemalettin Çelebi*
Haci Kurêş'e Qur 119 *bak. Kurêş*
Hafız Esad 177
Hafız Esat 171 *bak. Hafız Esad*
Hafız-ı Şirazi 506
Halit Kıvanç 472
Hamadanlı Baba Ali 189
Hamdi Bey 426, 427
Hamzeh'ee 188, 189, 190, 197, 198, 201
Harsîye 52, 74, 81
Harun-u Reşit 189
Hasan Ağa 261, 520
Hasan Bey 389 *bak. Bayındırlı Hasan Bey*
Hasan Çavuş 268
Hasan Efendi 268, 485 *bak. Hesen Efendî*
Hasan Fehmi 422
Hasan Hayri 373, 375, 416, 422, 423
Hasan Hoca 108
Hasan Reşit Tankut 216, 222, 432, 439, 526 *bak. Hasan Reşit Tankut*
Haşim Kutlu 46, 53
Haydar Ağa 245
Haydar Bey 413, 415
Haydar Dede 38, 142
Haydar Özdemir 498
Haydaranlı Ali 460, 466
Hayrettin Özdal 436
Hayri Dalokay 498
Hayri Abi 498 *bak. Dr. Hayri Dalokay*
Hayri Başbuğ 528, 530
Hazreti Hüseyin *bak. Hz. Hüseyin*
Hazreti Resul 403 *bak. Hz. Muhammed*
Hemed 79, 148, 149, 268, 464
Hemed Ağa 464 *bak. Hemê Civê Kejî (Civo Kej'ın oğlu Ahmet)*
Hemed Çawuso Têrçaniz 268
Hemê Boxî 421, 450
Hemê Cıvê Kêji 464 *bak. Hemê Civê Kejî (Civo Kej'ın oğlu Ahmet)*
Hemê Civê Kejî 462, 489
Hemê Seyî 309, 310
Hendu 195
Hesê Gewe 462, 464, 465, 466
Hesê Kalê Goncî 462 *bak. Hesê Kalê Goncî (Kali oğlu Hasan)*
Hesê Kalê Goncî (Kali oğlu Hasan) *bak. Hesê Kalê Goncî (Kali oğlu Hasan)*
Hesê Kalî 489 *bak. Hesê Kalê Goncî (Kali oğlu Hasan)*
Hesen Efendî 484
Hıdır Ağa 490, 575 *bak. Xidê Alê Îsme*
Hızır 26, 31, 37, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 78, 79, 88, 92, 93, 96, 153, 156, 159, 160, 164, 166, 167, 175, 176, 192, 199, 204, 206, 207, 218, 277, 281, 286, 289, 293, 295, 297, 299, 300, 301, 309, 310, 311, 312, 313, 315, 326, 339, 354, 355
Hızır Paşa 339
Hilmi Dede 169 *bak. Hilmi Karkın*
Hilmi Karkın 169
Hilmi Karkın Dede 169 *bak. Hilmi Karkın*
Hitler 447, 521, 566
Hubiyar 106, 107, 141, 285
Hünkar 109, 171 *bak. Hacı Bektaşı Veli*
Hünkar Hacı Bektaş Veli 109 *bak. Hacı Bektaşı Veli*
Hürmüz 329
Hüseyin Bey Cald 95
Hüseyin Çakmak 43
Hüseyin Dede 106, 141
Hüseyin Doğan 424
Hüseyin Yıldırım 149
Hüsyidin 117
Hz. Adem 220
Hz. Ali 21, 26, 42, 46, 53, 77, 87, 101, 106, 111, 112, 121, 125, 129, 141, 162, 167, 168, 176, 188, 191, 192, 193, 196, 203, 219, 220, 221, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 286, 314, 348, 532
Hz. Hasan 21
Hz. Hüseyin 31, 64, 129, 192, 196, 229, 314
Hz. İbrahim 106, 226
Hz. İsa 48, 98, 192, 196, 270, 275
Hz. Muhammed 21, 26, 42, 48, 67, 101, 112, 121, 134, 144, 191, 203, 204, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 231
Hz. Musa 42, 48, 53, 77, 175, 176, 219

Hz. Osman 226
Hz. Peygamber 230 *bak. Hz. Mıhammed*

I

1. Konstantin 270, 274
Irene Melikoff 181 *bak. İréne Melikoff*
IV. Murat 110
Ivan Nasidze 508

İ

İ. Siverekli 106 *bak. İsmet Siverekli*
İ. Z. Eyuboğlu *bak. İsmet Zeki Eyiiboğlu*
İbn-i Kuteybe 244
İbni Rüşt 226, 227
İdare İbrahim 519 *bak. Îdare Îvrayim Axa*
İdrisi Bitlisi 390, 400, 534, 535
İhsan Sabri Çağlayangil 229, 325, 452, 454
İkinci Kureş 117 *bak. Abdullah*
İmam Ali 187 *bak. Hz. Ali*
İmam Zeynel Abidin 144
İnönü 266, 428, 450, 454, 455 *bak. İsmet İnönü*
İrena Melikoff 260 *bak. İréne Melikoff*
İréne Melikoff 180
İshak Sunguroğlu 389, 391, 511
İskender 45, 90, 175, 199, 327, 388 *bak. Büyük İskender*
İsmail Hakkı 447, 449 *bak. İsmail Hakkı Tekçe*
İsmail Hakkı Tekçe 449
İsmail Hamid 186, 191
İsmet İnönü 428, 450, 454
İsmet Zeki Eyüboğlu 20, 66, 251
İvisê Seykali 574 *bak. Îvisê Seykalî (Seykali oğlu Îvis)*
İzadi 131, 197, 202 *bak. Mehrdad R. İzady*
İzady *bak. Mehrdad R. İzady*
İzzettin Doğan 266, 338, 339, 340, 341, 342, 380, 382, 399, 525

Î

Îdare 368, 372, 373 *bak. Îdare Îvrayim Axa*
Îdare Axa 372 *bak. Îdare Îvrayim Axa*
Îdare Îvrayim Axa 368
Îmam Hesen 377
Îmam Musayî Kazım 121
Îvisê Seykalî 462, 479
Îvisê Topizî 148, 351
Îvo Heçik 286
Îvrayîmê Hesenî 377
Îvrayîmo Heçik 35, 286 *bak. Îvo Heçik*

J

J. I. Taraporewala 317, 322
Jacobson 50, 567, 568 *bak. C. M. Jacobson*

K

K. Atatürk 472 *bak. Atatürk*
K. Burkay 518
K. Yıldız 499 *bak. Kazım Yıldız*
Kabil 175
Kahraman Aytaç 420
Kak Alî 186 *bak. Mazendaranlı Kak Alî*
Kak Ali 201 *bak. Mazendaranlı Kak Alî*
Kal Mem 149 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kal Memu Sur 149 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kalemamsor 148, 149 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kali 118, 137, 462 *bak. Kalî (Momid'ın oğlu)*
Kalî 54, 117, 137, 138, 310, 481, 482, 483, 489 *bak. Kalî (Momid'ın oğlu)*
Kali (Momid'ın oğlu) *bak. Kalî (Momid'ın oğlu)*
Kalman 444, 473, 496 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kalmem 149, 150, 151, 153 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kalmemasor 148 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kalmeme Sıri 149 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kalmemê Sirî 151, 152 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kalmemê Sirrî 96, 149, 150, 151
Kalmemo Sir 150 *bak. Kalmemê Sirrî*
Kamber Dede 161
Kamer Ağa 493, 494 *bak. Qemer (Kamer) Axa*
Kamer Ağa (Usivû aşiret reisi) *bak. Qemer (Kamer) Axa*
Kamer Axa 576 *bak. Qemer (Kamer) Axa*
Kamuran Ali Bedirhan 567
Kango Oğlu Ahmet Ramiz 416 *bak. Kurdizade Ahmet Ramiz*
Karabekir 217, 374, 411, 412, 513, 519, 520 *bak. Kazım Karabekir*
Karerli Mehmet Efendi *bak. Memed Efendî yo Karêrij*
Karl Hadank 504
Kasımoğlu Munzur 519
Kaşgarlı Mahmut 235
Kavad 131
Kavi Vişţaşpa 234
Kawa 123, 161, 166, 241
Kaygusuz Abdal 278
Kazım Karabekir 217, 374, 411, 513, 519
Kazım Yıldırım 350, 411
Kazım Yıldız 498
Kemal Badıllı 503
Kemali 279, 280, 284, 368, 370, 371, 372, 374, 388, 414, 513, 521 *bak. Ali Kemali*
Kenan Evren 587
Keyhusref 134
Keyhusrev 134 *bak. Keyhusref*
Keykubat 97, 114, 116, 117, 119, 121, 122, 123, 126, 134, 140 *bak. Alaettin Keykubat*
Kılavuz 341 *bak. Pir Hasanı Kılavuz*
Kımıl Aziz *bak. Qimil Ezîz*
Kıvırcık Hasan 268 *bak. Qimil Ezîz*
Kiğı Beyi 138 *bak. Begê Gêxî (Kiğı Beyi)*
Kimsorlu Kazım Yıldız 498 *bak. Kazım Yıldız*
Kimsorlu Kazım Yıldız (Kazoyê Reş: Kara Kazo) *bak. Kazım Yıldız*

Kocadağ 244, 246, 266, 267, 364, 365, 369, 370, 371, 471, 472 *bak. Burhan Kocadağ*
Koçgirili Alişer 410 *bak. Alîşêr*
Koçgirili Mustafa Paşa 415 *bak. Qoçgîrîli Mustafa Bey*
Komutan Cevdet 460
Kont Bestujev-Rümin 388, 408, 509
Kose Usê 456, 458
Kör Misto 481 *bak. Atatürk*
Krezüs 105, 106, 136
Krişanlı Ali Çavuş 412
Kud 118, 137, 138 *bak. Kud (Kurêş'in çobanı)*
Kudalî 118 *bak. Kud (Kurêş'in çobanı)*
Kur Kurêş 137 *bak. Kurêş*
Kur Kurêş (Kurêso Kur –Sayder'in babası–) *bak. Kurêş*
Kuraş 105, 106, 134, 136, 324 *bak. Darius*
Kuraş II 134, 136
Kurdizade Ahmet Ramiz 516
Kurêş 19, 26, 28, 34, 37, 39, 49, 50, 52, 53, 70, 76, 77, 78, 89, 92, 94, 95, 96, 97, 106, 108, 109, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 165, 210, 213, 241, 277, 286, 291, 292, 304, 306, 310, 314, 325, 354, 355, 405, 517
Kurêş oğlu Mevali 137 *bak. Mewalîyê Kurêşî*
Kurêşanlı Ali 165, 412
Kurêşanlı Ali Çavuş 412 *bak. Kurêşanlı Ali*
Kurêşo Kur 96, 97, 114 *bak. Kurêş*
Kurêşo Kurr 119 *bak. Kurêş*
Kureyş 113, 120, 121 *bak. Kurêş*
Kurtul Altuğ 416
Kutlu 46, 47, 53 *bak. Haşim Kutlu*
Küçük Ağa 519
Kürt Nasır 130 *bak. Narseh*
Kyrus 134

L

Lolanlı Ali Ağa 369

M

M. bin Ali 242 *bak. Muhammed bin Ali*
M. E. Zeki 142
M. Emin Bozarslan 389, 509, 512, 513 *bak. Mehmet Emin Bozarslan*
M. F. Grenard 88
M. Küçük 121 *bak. Metin Küçük*
M. Nuri Dêrsimi 145, 147
M. Nuri Dersimi 26, 41, 66, 76, 113, 143, 144, 145, 146, 148, 261, 268, 365, 368, 388, 395, 400, 412, 414, 416, 452, 504, 509, 517 *bak. M. Nuri Dêrsimi*
M. Özcan 115, 121 *bak. Mesut Özcan*
M. R. Hamzeh'ee 197, 201 *bak. M. Reza Hamzeh'ee*
M. R. İzady 129, 130 *bak. Mehrdad R. İzady*
M. Reza Hamzeh'ee 188, 189, 190
M. Sıraç Bilgin 318
M. Ş. Günaltay 136
M. Şerif 120, 123, 124, 125, 126, 127, 439, 440, 441, 442, 443 *bak. Mehmet Şerif Fırat*
M. Şerif Fırat 120, 123, 124, 125, 126, 127, 439, 440, 441, 443 *bak. Mehmet Şerif Fırat*
M. van Bruinessen 258 *bak. Martin van Bruinessen*
Mahmudi Kur 107 *bak. Kurêş*
Mahmud-ul Kebir 115, 117, 121, 123 *bak. Kurêş*
Mahmut Hayranı 115 *bak. Seyid Mahmude Heyrani*
Mahmut Hesarî 162, 163, 164
Mahsuni 538
Major Rawlensen 243
Malatyalı Doğan Dede 363
Malmîsanij 58, 66, 503, 504, 505, 506, 510, 527, 528, 557, 558
Mama Celale 188
Mani 328, 329
Mao 539
Mareşal Fevzi Çakmak 428, 443, 468, 469, 471, 496 *bak. Fevzi Çakmak*
Mark Stoneking 508
Martin van Bruinessen 193, 240, 280
Mary Ana 270 *bak. Meryem Ana*
Mazemdaranlı Ali 196, 203 *bak. Mazendaranlı Kak Alî*
Mazendaranlı Kak Alî 186
Mecdeddin Yakub Firuzabadi 505
Meço 368, 373, 415, 416 *bak. Meço Ağa*
Meço Ağa 368, 373, 416
Mehmêdi Kur 107 *bak. Kurêş*
Mehmet Bayrak 29, 95, 130, 131, 132, 153, 186, 187, 189, 197, 202, 216, 240, 422, 526, 545
Mehmet Bey 498 *bak. Mehmet Hilav*
Mehmet Efendi 369, 370, 424
Mehmet Emin Bozarslan 389
Mehmet Hilav 498
Mehmet Paşa 390 *bak. Bıyıklı Mehmet Paşa*
Mehmet Şerif Fırat 114, 120, 439
Mehrdad R. İzady 29, 130, 202
Mela Selim 518
Melayê Cêzirî 548
Melikoff 180, 181, 182, 183, 184, 258, 259, 260, 262, 573 *bak. İréne Melikoff*
Memay Bey 390
Memê Jêle 70, 315, 421, 448, 450
Memed Efendi 369, 498 *bak. Memed Efendîyo Karêrij*
Memed Efendîyo Karêrij 369
Merxolu Usên 464, 465
Meryem Ana 270
Mes'udi 130 *bak. Mesudi*
Mesture Xanımi Erdelani 503
Mesudi 505
Mesut Özcan 119, 515
Mesut Paşa 119
Meşak 106
Metin Küçük 120, 121, 123, 125
Metin ve Kemal 288 *bak. Metin-Kemal Kahraman*
Metin-Kemal Kahraman 288, 290, 291, 301

Metin-Kemal kardeşler 311 *bak. Metin-Kemal Kahraman*
Mevlana 115, 119
Mewali 111, 117, 118, 231, 241 *bak. Mewalîyê Kurêşî*
Mewalî 137 *bak. Mewalîyê Kurêşî*
Mewalîyê Kurêşî 137
Mığırdıç 414
Mısto 481, 484 *bak. Atatürk*
Mızur (Munzur) Ağa *bak. Mizur Axayê Qeremanî (Kahraman oğlu Mımzur Ağa)*
Miçê Zeynî 368
Mihemed Êlî 102 *bak. Mıhammed-Ali*
Mikail 42, 152, 192, 194, 287
Mikail Aslan 287
Mile Xidir 517 *bak. Mile Xidir (Mıle Hıdır)*
Mile Xidir (Mıle Hıdır) 517
Mir 90, 125, 138, 209, 294 *bak. Şah Zer*
Mir İskender 90
Miralay Halil Bey 517
Miralay M. Rıza 126
Cêxî/Gêxî (Kiğı Miri) *bak. Şah Zer*
Mirê Girasorî (Gırasor Miri) 138 *bak. Şah Zer*
Mirhond (Mirkhwand) 235
Mirzo 464 *bak. Mîrzo (Mîrzê Sîlê Hemî)*
Mist *bak. Atatürk*
Mistefa Kemal *bak. Atatürk*
Misto Kor *bak. Atatürk*
Mizur Axa (Munzur Ağa) 573, 574 *bak. Mizur Axayê Qeremanî (Kahraman oğlu Mımzur Ağa)*
Mizur Axayê Qeremanî 573
Mizur Bava 52, 53, 73, 78, 354
Mîr Kamuran 91
Mîrê Cêxî/Gêxî 138 *bak. Şah Zer*
Mîrê Mîrzo 462
Mîrzo (Mîrzê Sîlê Hemî) 462
Molla Süleyman 108
Moltke 260, 261
Momid 117, 118, 137, 138, 139, 140, 144, 145, 146 *bak. Momidê Kurêşi*
Mu'tasım 130
Muaviye 228, 229, 243, 244
Muğlalı 425 *bak. Mustafa Muğlalı*
Muhammed Ali 101, 102, 159, 211, 313 *bak. Mıhammed-Ali* Muhammed bin Ali 242
Muhammed-Ali 79, 207, 217, 223, 298
Muharrem Bayar 119
Muhemmed Teqi İbrahimpur 506
Muhemmedi Xal 506
Muhsin Bey 148
Munzur Ağa 573, 574 *bak. Mizur Axa (Mımzur Ağa)*
Munzur Baba 107 *bak. Mizur Bava*
Munzur Çem 21, 58, 66, 69, 103, 113, 120, 124, 132, 155, 178, 187, 188, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 205, 206, 217, 231, 234, 243, 246, 251, 268, 290, 291, 301, 306, 307, 320, 324, 340, 378, 396, 400, 403, 404, 406, 407, 410, 412, 414, 421, 430, 433, 437, 443, 452, 459, 505, 508, 513, 519, 520, 543
Muradi 153, 187, 188, 190, 191, 194, 199 *bak. Gulmurad Muradî*
Murat Öztürk 508
Murat Paşa 132, 412, 413
Murşidê Alemi 355 *bak. Seyfi Dede*
Musa Sîya 193
Musayê Silemanî 56
Mustafa (Mire) 419
Mustafa Ağa 374
Mustafa Barzani 498, 499, 538
Mustafa Bey 413, 419, 420, 482, 520
Mustafa Dawon 193 *bak.* also *Mustafa Dawudan*
Mustafa Dawudan 193
Mustafa Kemal 244, 245, 246, 257, 265, 266, 334, 348, 356, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 413, 415, 416, 418, 419, 426, 445, 446, 452, 453, 454, 455, 466, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 481; 484, 485, 516, 517, 520, 521, 522, 523, 527, 581, 583 *bak. Atatürk*
Mustafa Kemal Paşa 364, 581 *bak. Atatürk*
Mustafa Muğlalı 425
Mustafa Sönmez 586, 587
Mustafa Temel 141, 142, 285
Muzaffer Erdost 503
Mübarek Şah 188 *bak. Şah Hoşin*
Mürşit Duzgın Bava *bak. Sayder (Şah Haydar)*
Müslim 197, 205, 240, 241, 242, 243, 244, 391, 392, 393 *bak. Eba Muslimî Xoresanî*

N

Narseh 130, 131, 132
Nasrettin Hoca 119
Nazimiyeli Dewrês Ali 519
Nazmi Sevgen 415, 437, 438, 439, 448, 527, 529
Necat Birdoğan 515 *bak. Nejat Birdoğan*
Necip Ağa 351
Necip Erdem 436
Necmettin Erbakan 330
Nejat Birdoğan 114, 123, 127
Nemrut 106, 226, 513
Nesimê Qender 161, 282
Nesimi 220
Nihal Güzay 430
Nihat Paşa 582
Nikola Nikolaeviç 520
Nina Bendukidze 508
Nizam-ül Mülk 190
Noel 31, 57, 176, 217, 260, 261, 264, 265, 270 *bak. Binbaşı Noel*
Nur Ali 389, 390, 391, 535
Nurettin Boyman 496
Nurettin Paşa 416
Nuri Dêrsimi 145, 147, 149 *bak. M. Nuri Dersimi*

O

Ord. Prof. M. Ş. Günaltay 136 *bak. M. Şemseddin Günaltay*
Ord. Prof. M. Şemseddin Günaltay 105, 136
Osman 226, 228, 229, 242, 394, 527 *bak. Hz. Osman*
Ozan Serdar 52
Ozan Şahin 308

Ö

Öcalan 262, 549 *bak. Abdullah Öcalan*
Öker 341, 342 *bak. Turgut Öker*
Ömer Ağa 265
Ömer Lütfi Barkan 181
Özcan Yeniçeri 440

P

P. Avriyanof 513
Pamukçu 527, 528 *bak. Ebubekir Pamukçu*
Paşa Bey 414, 415
Patric Seel 177
Peter Lerch 547
Pir Ali 18, 29, 30, 31, 63, 64, 71, 110, 157, 158, 161, 167, 168, 282, 296 *bak. Pir Ali Bali*
Pir Ali Bali 18, 29, 30, 31, 63, 71, 109, 110, 157, 161
Pir Felekeddîn Kakayî 192 *bak. Felekeddîn Kakayî*
Pir Hasan 147, 341
Pir Hasan Kılavuz 341
Pir Hüseyin 148, 390, 491, 535 *bak. Pir Usên (Usênê Seydî/Seyit Hüseyin)*
Pir Hüseyin Bey 148, 390, 535 *bak. Emir Pir Hüseyin*
Pir İsmayil 90
Pir Mikail 152
Pir Musi 192 *bak. Pîr Musa (Mila Rükneddînî Dimeşqî)*
Pir Seydali Çiçek 312
Pir Sultan 277, 286, 307, 311, 339, 348, 538 *bak. Pir Sultan Abdal*
Pir Sultan Abdal 277, 286, 311, 339, 538
Pir Süleyman 220
Pir Şariyar 189, 190
Pir Usên 491 *bak. Pir Usên (Usênê Seydî/Seyit Hüseyin)*
Pir Usênê Seydi 575 *bak. Pir Usên (Usênê Seydî/Seyit Hüseyin)*
Pirmusi 95 *bak. Pîr Musa (Mila Rükneddînî Dimeşqî)*
Pirşeng Felekeddin 186
Pîr Alîyê Gaxî 355 *bak. Alîyê Gaxî*
Pîr Bunyamin 193, 194, 200
Pîr Dawud (Musa Sîya) 193
Pîr Dursun 32
Pîr Musa 84, 193, 200
Pîr Musa (Mila Rükneddînî Dimeşqî) 193
Pîr Musa/Musî 193 *bak. Pîr Musa (Mila Rükneddînî Dimeşqî)*
Pîr Musî 194 *bak. Pîr Musa (Mila Rükneddînî Dimeşqî)*
Pîr Silêman 220
Pîr Silêman (Qurquriklı) *bak. Pîr Silêman (Pir Süleyman)*
Polibio 504
Polîs Mizur 519
Polybe 504
Prof. Ali Bardakoğlu 337 bak. *Ali Bardakoğlu*
Prof. C. Cahen 184 *bak. Claude Cahen*
Prof. Doğan 339, 340, 341, 342 *bak. İzzettin Doğan*
Prof. Dr. Arthur Christensen 130 *bak. Arthur Christensen*
Prof. Dr. Brunessen *bak. Martin van Bruinessen*
Prof. Dr. Doğan 339 *bak. İzzettin Doğan*
Prof. Dr. Faruk Özerengin 217, 374, 411 *bak. Faruk Özerengin*
Prof. Dr. Fuat Bozkurt 183, 236 *bak. Fuat Bozkurt*
Prof. Dr. Jost Gippert 555 *bak. Jost Gippert*
Prof. Dr. M. A. Ünal 388, 390 *bak. Mehmet Ali Ünal*
Prof. Dr. M. Ali Ünal 390 *bak. Mehmet Ali Ünal*
Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal 387, 391, 392, 514 *bak. Mehmet Ali Ünal*
Prof. Dr. Melikoff 258 *bak. İréne Melikoff*
Prof. Dr. Türkdoğan 285 *bak. Prof. Dr. Türkdoğan*
Prof. Gippert 556 *bak. Jost Gippert*
Prof. Hasan Reşit Tankut 222, 526 *bak. Hasan Reşit Tankut*
Prof. Server Tanilli 180 *bak. Server Tanilli*
Prof. Tanilli 181 *bak. Server Tanilli*
Prof. Türkdoğan 142 *bak. Prof. Dr. Türkdoğan*

Q

Qatanî 206
Qemer 79, 139, 434, 464, 493, 576 *bak. Qemer (Kamer) Axa*
Qemer Axa 493 *bak. Qemer (Kamer) Axa*
Qemerê Hesênî 462, 489
Qemerê Heseni 489 *bak. Qemerê Hesênî (Hasan oğlu Kamer)*
Qimil Ezîz 478
Qoçgîrîli Alişan Bey 368
Qoçgîrîli Alîşêr 414 *bak. Alîşêr*
Qoçgîrîli Mustafa Bey 413

R

R. Tayyip Erdoğan 336
Rayver Qop 534
Reha Çamuroğlu 381
Rehber Qop 534 Rayver Qop
Renda 283, 284, 427 Bak. Abdulhaluk Renda
Reşik Usên 452
Reşit Paşa 406
Reyhan Xanima Lorîstanî 202
Rıza Katurman 19, 62

Rıza Zelyut 255, 256, 338
Rizo 454 *bak. Sey Riza*
Ruhi Su 538
Rüstem Bey 389, 390, 535 *bak. Hacı Rüstem Bey*

S

S. Avar *bak.. Sıdıka Avar*
Sa Hêyder 84 *bak. Sayder (Şah Haydar)*
Sabiha Gökçen 472, 473
Sabiha Hanım 472 *bak. Sabiha Gökçen*
Sabri Hasoli 388, 408, 509
Saddam 361, 584, 586
Sağır Oğlu Sabit 401
Sahan *bak. Şahan Axa*
Sait Aziz 77
Sait Elçi 523
Sait Kırmızıtoprak 259, 498, 523
Salmanê Sate 576
Sami Önal 401
Sargon 388
Sarı Saltık 114, 146
Sarı Saltuk 119, 120, 146 *bak. Sarı Saltık*
Saseneme 310, 311
Saverdîyê Qemerî 35
Saxseneme 311 *bak. Saxseneme*
Sayder (Şah Haydar) 92, 119, 154
Sefer 186
Seit Rıza 452, 453 *bak. Sey Riza*
Selanikli Mustafa 581 *bak. Atatürk*
Selcan 529, 543 *bak. Z. Selcan*
Selîm Axa 123
Sevgen 415, 437, 438, 439, 448, 527, 529 *bak. Nazmi Sevgen*
Sêx Said 421 *bak. Şêx Seyîd*
Sey Ahmed 193
Sey Aziz 145
Sey Bertalê Qazî 32, 477, 286
Sey Felek 185 *bak. Felekeddîn Kakayî*
Sey Felekeddîn 185, 192, 195 *bak. Felekeddîn Kakayî*
Sey İbrahim (İvrayim) 517
Sey Kekil 119
Sey Mamud 92, 301, 311 *bak. Sey Mamud Yıldız*
Sey Mamud Yıldız 301, 311
Sey Mesud 118 *bak. Seyîd Mesud*
Sey Momid 117, 118, 144, 145, 146
Sey Momid (Seyit Mahmut) 145, 146
Sey Nesreddin Heyderi 199
Sey Qazî 118
Sey Rıza 265, 421, 422, 575, 576 *bak. Sey Riza*
Sey Riza 19, 32, 148, 265, 268, 325, 339, 355, 368, 372, 373, 399, 404, 419, 424, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 458, 459, 481, 487, 491, 492, 493, 531, 574, 576
Sey Usê 482, 492, 534, 576 *bak. Pir Usên (Usênê Seydî/Seyit Hüseyin)*
Sey Usên 492 *bak. Pir Usên (Usênê Seydî/Seyit Hüseyin)*
Sey Usênê Bîrmû 25
Sey Usênê Kalî 482, 483
Sey Weşî 85
Sey Xidir (Hıdır) 286
Sey Xizir 193
Seyd Mahmudi Hayrani *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seydali 312, 313 *bak. Pir Seydali Çiçek*
Seydalî 313 *bak. Pir Seydali Çiçek*
Seydi Mahmut Hayrani 119 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyfi Dede 355
Seyid Ağa 519
Seyid Ahmed 153 *bak. Baba Yadîgar (Sey Ahmed)*
Seyid Haydar 198 *bak. Seyid Barekkeh*
Seyid Kekıl 115, 116, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127 *bak. Seyîd Kekil*
Seyid Kekil 115 *bak. Seyîd Kekil*
Seyid Mahmud *bak. Sey Momid*
Seyid Mahmud Hayrani 114 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyid Mahmudi Hayrani 119
Seyid Mahmud-ul Kebir 121 *bak. Kurêş*
Seyid Mahmud-ul Kebir/Derviş Beyaz *bak. Kurêş*
Seyid Mansur 198
Seyid Mes'ud 118 *bak. Seyîd Mesud*
Seyid Sixhesen 148 *bak. Şixheseh (Şeyh Hasan)*
Seyid Şeyh Mahmud'ul Kebir 119 *bak. Kurêş*
Seyid Şeyh Mahmud'ul Kebir (Derviş Beyaz) *bak. Kurêş*
Seyid Barekkeh 198
Seyid Rıza 402 *bak. Sey Riza*
Seyit Abdülkadir 414
Seyit Ali 126 *bak. Kurêş*
Seyit Aziz 198, 409 *bak. Seyit Aziz (Seyit Barekkeh'in oğlu)*
Seyit Barekkeh 198 *bak. Seyid Barekkeh*
Seyit Battal Gazi 478 *bak. Sey Bertalê Qazî*
Seyit Hasan 144
Seyit Haydar 198
Seyit Hüseyin 491, 492, 493, 534 *bak. Pir Usên (Usênê Seydî/Seyit Hüseyin)*
Seyit Hüsrev 198
Seyit Mahmut Hayrani 118, 119 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyit Mahmut Hayrani (Sey Momidê Heyranî) *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyit Mahmut-Hayranî *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyit Mençek 145 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyit Rıza 229, 401, 419, 420, 421, 450, 451, 453, 456 *bak. Sey Riza*
Seyit Rüstem 198
Seyit Weş 86 *bak. Sey Weşî*
Seyîd (Sey) Kekil 119 *bak. Seyid Kekil*
Seyîd Alî 117
Seyîd Aziz Dede 295
Seyîd Cafer 120
Seyîd Gulîn 117
Seyîd Kalî 117
Seyîd Kekil 119 *bak. Seyîd Kekil*
Seyîd Kurêş 119 *bak. Kurêş*

Seyîd Mesud 117
Seyîd Qazî 117 *bak. Sey Qazî*
Seyîd Silêman 117
Seyîd Şeyh Mikaîl 115
Seyîd Şixalî 117
Seyîd Usên 117
Seykali 462, 464, 574 bak. Seyîd Kalî
Seykemallı Er Mustafa 456
Seymomidê Usênê Birmû 288 *bak. Bava Nezdî*
Seyqazi 51 *bak. Seyîd Qazî*
Seyyid Ali 114, 118 *bak. Kurêş: Seyîd Ali*
Seyyid Gulin 118 *bak. Seyîd Gulîn*
Seyyid Hüseyin *bak. Seyîd Usên (Hüseyidin)*
Seyyid Kali 118 *bak. Seyîd Kulî*
Seyyid Kudali 118 *bak. Kud (Kurêş'in çobanı)*
Seyyid Kureş 115 *bak. Kurêş*
Seyyid Mahmud 114, 115, 118, 123 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyid Mahmud (Hayran) *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyid Mahmud Hayranı 115 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyid Mahmud Hayrani 114, 115, 123 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyid Mençek 145 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyid Necm'ül-d Din Ahmed 118
Seyyid Qazi *bak. Seyîd Qazî*
Seyyid Sey Mahmud 116 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyid Sey Mahmud (Dewrês Gewr) *bak. Kurêş*
Seyyid Silêman (Dewrês Momid'ın oğlu) *bak. Kurêş*
Seyyid Şeyh Mahmud 115, 117, 123 *bak. Kurêş*
Seyyid Şeyh Mahmud-ul Kebir 117 *bak. Kurêş*
Seyyid Şeyh Mahmud-ul Kebir (Birinci Kureş) *bak. Kurêş*
Seyyid Şixali 118 *bak. Seyîd Şixalî*
Seyyit Mahmud 115, 126 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyit Mahmud Hayrani 115 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Seyyit Mahmud-i Hayrani 115 *bak. Seyid Mahmudi Hayrani*
Sıdıka Avar 496
Sıdıka Hanım 496 *bak. Sıdıka Avar*
Sıtkı 409
Six Ferat 149
Six Hasan 149 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Sidal 255, 256, 257
Silê Pitî 462
Sileımanê Alîyê Gulavî 412
Silo Sur 494
Silü Ağa 455 *bak. Slü Ağa (Alan aşiret reisi)*
Sinan Yerlikaya 255
Six Hasan 149 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Six Hesen *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Sixhesen 53, 147, 148, 515
Slü Ağa 469, 487
Sofi Recep 108
Sohrab Bey 389
Solon 105, 136
Sökmensüer 452
Sönmez 586, 587 *bak. Mıstafa Sönmez*
Spitma 320 *bak. Zerdüşt*
St. Geordge 46
Sultan Alaadin 110 *bak. Alaettin Keykıbat*
Sultan Alaettin Keykubat 123 *bak. Alaettin Keykıbat*
Sultan Işak *bak. Sultan Sahak*
Sultan İshak 84, 95, 147, 153, 187, 189, 193, 196, 198, 199, 203 *bak. Sıltan Sabak*
Sultan Mecit 144, 146
Sultan Murad 122 *bak. Sultan Mırat*
Sultan Murad Han *bak. Sıltan Mırat*
Sultan Murat 115, 121, 400
Sultan Orhan 110, 113
Sultan Sahak 84, 147, 152, 153, 154, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 199, 200, 201
Sultan Selim 177, 261, 348, 388, 390, 509, 535 *bak. Yavız Sıltan Selim*
Sultan Şexmus 108
Sunalp Paşa 340 *bak. Tırgıt Sınalp*
Sunguroğlu 389, 391, 395, 511, 512 *bak. İshak Sunguroğlu*
Süleyman Ağa 261, 412, 519
Süleyman Çavuş 517
Süleyman Demirel 336
Süleyman Hoca 108 *bak. Molla Süleyman*
Sür Zâde Temur Ağa 412
Sykes 130

Ş

Şadiyê Paloyi 516
Şadrak 106
Şah Abbas 240
Şah Fazıl 189
Şah Haydar 86, 92, 97, 117, 119, 136, 137, 154, 302 *bak. Sayder (Şah Haydar)*
Şah Hoşin 95, 153, 188, 189, 190, 191, 195, 321 *bak. Şah Hoşin (Xweşîn/Xoşîn)*
Şah Hüseyin Bey 405
Şah Hüseyin Oğlu 405, 407, 408
Şah İbrahim 84, 193
Şah İsmail 282, 389, 390, 395, 511
Şah Mansur Baba 114, 126
Şah Mübarek 189 *bak. Şah Hoşin (Xweşîn/Xoşîn)*
Şah Zer 139 *bak. Şah Zero Şah Çelender (Qelender)*
Şah Zero Şah Çelender 138, 139
Şahan 245, 448, 449, 479, 480, 481, 485, 575 *bak. Şahan Axa*
Şahan Ağa 245, 448, 449, 479, 480, 485 *bak. Şahan Axa*
Şahin 95, 308, 338, 449, 480, 481 *bak. Şahan Axa*
Şahpur 328, 329
Şahsenem 311 *bak. Saxsenem*
Şaverdîyê Rayverî 286
Şaverdiyê Rayveri 286 *bak. Şaverdîyê Rayverî*
Şemkanlı Usıv Ağa 460

Şemsanî 206
Şemseddin Sami 513, 583
Şeref Han 389, 390, 391, 509, 512 *bak. Şeref Han Bedlisi*
Şeref Han Bedlisi 509
Şeref Han Bitlisi 512 *bak. Şeref Han Bedlisi*
Şerefhan 389 *bak. Şeref Han Bedlisi*
Şerif Paşa 520
Şervin 175
Şêx Adî 209 *bak. Şeyh Adi*
Şêx Said 421 *bak. Şêx Saîd*
Şêx Sayîd
Şeyh Abdullah 363, 424
Şeyh Adi 207, 210
Şeyh Ahmet Yusevi 147 bak. Ahmedi Yesevi
Şeyh Hasan 19, 147, 389, 405, 477 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Şeyh Hebibi Neccar 176
Şeyh İsi 95, 189
Şeyh Mahmud'u Kebir 122 *bak. Kurêş*
Şeyh Mahmut Berzenci 365, 531
Şeyh Mustafa 108, 285
Şeyh Mustafa Temel 285
Şeyh Sait 258, 284, 363, 419, 420, 421, 422, 424, 427, 474, 516, 531 *bak. Şêx Saîd*
Şeyh Şerif 422, 423
Şeyh Şerif Efendi 422 *bak. Şeyh Şerif*
Şeyh Tahar 108
Şığhasan 148 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Şıx Hasan 149 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Şix Hemed 148, 149
Şix Hesen 148, 149, 355, 389 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*
Şix Mamed 76
Şixhesen 19, 117, 125, 147, 148, 149, 373, 399 *bak. Şixhesen (Şeyh Hasan)*

Ţ

Tabari 130, 131
Taha Akyol 579, 583, 584, 585, 588, 589
Talat Paşa 332, 409
Tankut 216, 222, 432, 433, 434, 437, 439, 526, 527 *bak. Hasan Reşit Tankut*
Tansu Çiller 336
Tapu Ağa 261
Taraporewala 102, 275, 276, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 328, 329 *bak. J. I. Taraporewala*
Temel 141, 142, 190, 285 *bak. Mustafa Temel*
Tercanlı Hasan Efendi 268
Tevfik Rüştü Aras 468
Teyyib Ali 516
Timur Ağa 519
Tito Livio 504
Tuğgeneral Ziya Yergük 401
Turgut Öker 341
Turgut Sunalp 340
Türkdoğan 38, 107, 141, 142, 285 *bak. Prof. Dr. Türkdoğan*
Türkeş 266

U

Ulusu 340, 375, 533
Usê 137, 456, 458, 482, 492, 534, 576
Usên 117, 118, 137, 161, 282, 452, 464, 465, 491, 492
Usênê Seydî 268, 355, 491
Usênê Zêyneli 286
Usêno Kose 451, 461
Usıv Ağa 412, 460
Usıvo Qurzkiz 69 *bak. Dêrsimli Usivo Qurzkiz*
Usivo Qurzkiz 68, 268 *bak. Dêrsimli Usivo Qurzkiz*
Ustaclu Karahan 390
Uzun Hasan 389 *bak. Bayındırlı Hasan Bey*

Ü

Üçüncü Kureş 117

V

Vali Ali Kemali 371, 374, 414 *bak. Ali Kemali*
Vali Sağıroğlu Sabit 409
Vartolu Seydalîyê Porriki 70
Veli Sarı Saltuk 119, 120
Veliyettin Çelebi 364
Vişтaşpa 234 *bak. Kavi Vişтaşpa*

W

Winter 474
Wisif 225, 226 *bak. Wisifo Helînij*
Wisifo Helînij 225

X

Xasî 516, 547 *bak. Ahmedê Xasî*
Xatun Dayrak 189 bak. Dayrak Hatun
Xatun Mirzad 202
Xemgin 317, 318, 319, 327, 328 *bak. E. Xemgin*
Xervin 175
Xıdırê Ali 575 *bak. Xidê Alê Îsme*
Xıdırê Ali (Hıdır Ağa) *bak. Xidê Alê Îsme*
Xidê Alê Îsme 467, 490
Xidirê Alî 467, 490 *bak. Xidê Alê Îsme*
Xidirê Alî (Xidê Alê Îsme) *bak. Xidê Alê Îsme*
Xidirê Mursaylî 482, 483
Xizir 37, 41, 42, 43, 44, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 60, 63, 64, 65, 76, 78, 88, 156, 158, 159, 160, 164, 168, 192, 193, 206, 207, 218, 286, 292, 295, 299, 300, 312, 313, 354 *bak. Hızır*

Xorto Qemer 79
Xoşîn 188
Xusrev 175
Xweşîn 188

Y

Yadigar 84; 153, 196 *bak. Baba Yadîgar (Sey Ahmed)*
Yado 423
Yalıncak 106, 141
Yama 202 *bak. Cenn*
Yaser Arafat 539
Yavuz 177, 261, 348, 390, 400, 513, 527, 535 *bak. Yavuz Sultan Selim*
Yavuz Selim 390, 400 *bak. Yavuz Sultan Selim*
Yavuz Sultan Selim 177, 261, 348, 390, 535
Yedinci Kureş 117 *bak. Sey Mamid*
Yergök 401, 402 *bak. Tuğgeneral Ziya Yergök*
Yunus Emre 277, 348
Yusuf Ağa 412 *bak. Usiv Ağa*
Yusuf Amca 419 *bak. Dêrsimli Usivo Qurzkiz*
Yusuf Kaçar 545

Z

Z. Selcan 529, 543
Zarathustra 318 *bak. Zerdüşt*
Zelyut 255, 256, 257, 266, 267, 338 *bak. Rıza Zelyut*
Zerdeşt 234, 320 *bak. Zerdüşt*
Zerdüşt 21, 102, 129, 131, 156, 202, 234, 239, 275, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 326, 327, 328
Zerdüşt Peygamber 239 *bak. Zerdüşt*
Zerîfa 448, 449, 458
Zeynel 144, 162, 412, 448, 449, 451, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 519
Zeynel Abîdîn 162
Zeynel Çavuş 412
Zeynel Top 448, 449, 451, 456, 458, 459, 461 *bak. Zeynelê Alîyê Topî*
Zeynelê Alîyê Topî 448, 451, 458, 466
Ziya Gökalp 432, 503

DÊRSİM MERKEZLİ
KÜRT ALEVİLİĞİ

Etnisite, Dini İnanç, Kültür ve Direniş

Munzur Çem

Giderek sistematikleşip yaygınlaşan asimilasyon çabaları, bu olumsuzlukların temelini teşkil ediyor. Üstelik asimilasyoncu faaliyetler, sadece Alevilerin dışındaki malum odaklardan kaynaklananlardan ibaret değil. Bizzat Alevi saflarda, güçlü bir kendi kendini asimile etme hali yaşanmaktadır. Açıktır ki bu durum, Alevilerin tarihinde ender karşılaşılan boyutta bir kültürel ve psikolojik yozlaşma, politik açıdan ise tam bir gericileşmedir.

Bütün bu olumsuzluklardan en fazla etkilenenler ise hiç kuşkusuz, baskı ve terörden en fazla pay alan, asimilasyoncu çabaların ana hedefi durumundaki Kürt Alevilerdir. Aslını inkar etme, kendi dilinden, kültüründen ve inançsal değerlerinden kaçma şeklinde uç veren kimliksel kriz, Kürt Alevi toplumunu kemiren öldürücü bir yara haline gelmiş bulunmaktadır.

Elinizdeki çalışma, Alevilik sorunu çerçevesinde Kürt Alevilere, ondan öte Kürt halkının tamamına yöneltilmiş bütün bu tahriplere ve içten çürüme eğilimlerine karşı bir çıkış, bir başkaldırı düşüncesinin ürünüdür. Elbet bu işin en etkin yolu da dil, tarih, kültür, etnik kimlik ve inanç bazında ortaya atılan yanlış tezlerin üzerine yürümek, gerçeği bulup okuyucu ile paylaşmaktır ki elinizdeki eserde olanaklarım ve bilgi kapasitemin elverdiği ölçüde yapmaya çalıştığım budur.

ISBN: 978-975-6278-53-6

9 789756 278536

Vate